

Slika na ovitku:
Avgust Lavrenčič: LAPIDARIJCI
olje na platnu 1981 — (foto Berk)

OSREDNJA
KNJIŽNICA
CELJE

P 23202

CELJSKI ZBORNIK

1977-1981

CELJE
1981

VSEBINA

Uvodna beseda izdajateljskega sveta	7
Edvard Kardelj v Celju	8
Tito v Celju	9
Tone Kolšek: Prispevek k zgodovini žitnih mer na celjskem območju v XVI. stoletju	11
Tone Kolšek: Gospodarsko stanje lemberške gosposčine, dajatve in položaj njenih podložnikov po urbarju iz leta 1687	21
Jože Volfand: Procesi komuniciranja in odločanja v celjski družbenopolitični skupnosti	39
Andrijan Lah: Cvetna in sadežna leta Celjskega gledališča (od 1971/72 do 1976/77)	77
Slavko Pezdir: Še o štirih sezonah SLG v Celju (od 1977/78 do 1980/81)	91
Drago Medved: Pred prvim desetletjem Tedna domačega filma v Celju	107
Aleksander Hrašovec: Zdravstveno varstvo v celjski regiji po ureditvi leta 1978	131
Franc Dobnik: Prizadevanja za boljši zrak v Celju	141
Alojz Mušič: Več javora v zeleni pas mesta Celja	157
Alojz Mušič: Zelenice, parki in drevoredi mesta Celja	167
Janez Kraševac: Balneomedicina z vidika novih raziskav učinka aerosolov na dihala	173
Franjo Fijavž: Delovanje društev kmetskih fantov in deklet na celjsko-savinjskem območju (1926—1941)	181
Emil Lajh: Nekaj značilnosti iz revolucionarnega delavskega gibanja v Celju v obdobju druge konference KPS v Joštovem mlinu	203
Vlado Novak: Celjski kulturni tedni 1938, 1939 in 1940	223
Miroslav Pahor: Pomorščaki s celjskega območja	233
Ob 90-letnici Janka Orožna	257
Janko Orožen: Iz zgodovine Planinskega društva Celje (od ustanovitve do prve svetovne vojne)	259
Vera Kolšek: Še en relief iz rimske Celeie	283
Ignacij Voje: Katarina Celjska — Kotromanička in njen pečat	287
Anton Stopar: Geneza celjskega mestnega jedra	293
Milena Moškon: Novo pridobljene upodobitve naselij in stavb s celjskega območja (Nadaljevanje kataloga v celjskem muzeju)	323
Nataša Golob: Marija Gradec: Vsebina grisaillev v prezbiteriju	329
Dušan Novak: Kraški svet v porečju Savinje	345
Drago Meze: Učinki povezave gornjesavinjskih hribovskih kmetij s cestami ..	371

Anton Sore: Nekaj podatkov o spremembah zemljiških kategorij v širši celjski regiji	385
Milan Natek: Ravljanske ulice	395
Drago Meze: Nekaj o kmečki hiši hribovskih kmetij v Gornje Savinjski dolini ..	425
Vladimir Šlibar: Lesna domača dejavnost v Zgornji Dravinjski dolini	443
Zoran Tratnik: Aktivnost »Mladi za napredek Celja«	465
Anton Sore: Cestni režim na celjskem prometnem križišču	471
Anton Sore: Preskrba Celja z vrtninami	501
Milena Moškon: Občasne razstave Pokrajinskega muzeja v Celju v letih 1968—1978	523
Breda Misja: Cvetko Ščuka	529
Gustav Grobelnik: Spomin na Miro Danilovo	531
Gustav Grobelnik: Dvajsetletnica »Šlandrove nagrade«	535
Jurče Vreže — Edvard Goršič: Mladinski pevski festival 1977, 1979, 1981	541
Alojz Mušič: Omahnil je drevesni velikan v celjskem mestnem parku	547

Pisalo se je leto 1951, ko se je porodila zamisel o celjskem letopisu in prva knjiga s to letnico je bila dotiskana naslednje leto. Po dvajsetih letih izhajanja Celjskega zbornika, ki ga je občasno hromila sporadičnost, in po zadnjem kar petletnem sušnem obdobju bi želeli končno zagotoviti njegovo redno izhajanje. Vzroki za tako zaostajanje nikakor ne ležijo v križemrok čakanju uredniškega odbora, da bi se število stalnih sodelavcev pomnožilo (in bilo res trajno), uredniški odbor pa okreplil z uredniki za posamezna področja — prvo je povezano z drugim — pribiti moramo, da bo sporadično izhajanje ukinjeno šele z učinkovitim samoupravnim družbenim zaledjem, postavljenim na široko zasnovano materialno oziroma finančno podlago. Na tem mestu, ko vendar lahko zapišemo, da je Celjski zbornik od vseh slovenskih pokrajinskih domoznanskih zbornikov dočakal najdaljšo življenjsko dobo, ne bi pisali o njegovem dragocenem pomenu za samo mesto in njegovo pokrajinsko območje. To, da bo zbornik z leti čedalje bolj iskan vir za dokumentirano pričevanje o našem času in njegovih problemih, se zdi vabljava misel in ob listanju starih letnikov nas v tem ti materiali že zdaj potrjujejo in razveseljujejo. Nikakor pa nočemo, da bi bil zbornik le napisan spomenik našim zdajšnjim dejanjem in nehanjem. Živ in nagel družbeni razvoj na vseh področjih potrebuje aktualno informacijo, ki bo uspešna le, če bomo zagotovili njihovo sprotno ažurnost. Redno izhajanje zbornika se tako veže predvsem na interese vseh za naš okoliš angažiranih strokovnjakov, ki jim Celjski zbornik na široko odpira vrata. Prelistajmo ga. Preberimo. Našli se bomo.

*Izdajateljski svet
Kulturne skupnosti občine Celje*

**Edvard Kardelj
v Celju**

5. novembra 1960

(Foto Milan Božič)

Socialistično samoupravljanje, se pravi pravica do samoupravljanja, je nedvomno velika pravica, toda hkrati tudi velika odgovornost, ker mora v sistemu samoupravne demokracije vsak človek imeti vso odgovornost tudi za usodo drugega človeka. Zato se v naši socialistični samoupravni družbi svoboščine in pravice človeka in občana uresničujejo samo v medsebojni solidarnosti ljudi ter z izpolnjevanjem dolžnosti in odgovornosti vsakega do vseh in vseh do vsakega oziroma vsakdo mora spoštovati svoboščine in pravice drugih in je odgovoren za to.

Edvard Kardelj 1977
(Smeri razvoja političnega sistema
socialističnega samoupravljanja)

Tito v Celju

6. julija 1971

(Foto Milan Božič)

Odgovornost moramo zaostri na vseh ravneh in v zvezi z vsemi vprašanji. Pri tem mislim na odgovornost ljudi na vodilnih položajih in na odgovornost komunistov v organizacijah združenega dela, družbenopolitičnih skupnostih, v socialistični zvezi in drugih družbenopolitičnih organizacijah. Mislim na odgovornost ZK po republikah in pokrajinah za našo skupno politiko in izvrševanje nalog, še posebej na gospodarskem področju, ki zadeva razvoj naše socialistične samoupravne skupnosti v celoti — celotno Jugoslavijo. Mislim na našo skupno odgovornost za varnost države, za uspešen odpor zoper vse, kar grozi njeni svobodi, neodvisnosti in mirnemu socialističnemu razvoju.

Tito 1978
(XI. kongres ZKJ)

TONE KOLSEK

PRISPEVEK K ZGODOVINI ŽITNIH MER NA CELJSKEM OBMOČJU V XVI. STOLETJU

1. januarja 1587 je nadvojvoda Karel večinoma že razpadli grad in gospostvo Ojstrico prodal bratoma Maksimilijanu in Juriju Srotenbahu. Dejanje je v odlomku opisano takole: »...beruert Schloss oder Purggstell vnnd Herrschafft Osterbiz, mit aller derselben Richtlichen Ein- vnnd Zuegehörung, Innhalt vnnd vermüg dises Urbars auch allem andern so von Recht vnnd Billichkhatt wegen darzue gehört, Ime vnnserm Ratt Maximillian vnnd Georgen denn Schrottenpach gebruedern vnnd allen Iren Erben, für frey Erp: vnnd Aigentumblich hingeben vnnd verkhaufft, vnnd Inen darauff ain Khauffs Verschreibung vom heuttigen Dato, mehrers Innhalts, aufgericht, geferttigt vnnd Zuegestelt.« Besedilo je del uvodne listine k novemu urbarju za to gospostvo, ki je bil izdelan in potrjen ob tej priložnosti.¹

Po vsej verjetnosti so ob posestni spremembi imeli za potrebno, da nekatera razmerja med dotedanjim zakupnikom Ojstrice in njegovimi podložniki natančneje opredelijo in uredijo določena sporna vprašanja. Med temi je bilo zlasti pereče tudi vprašanje žitne mere, na podlagi katere so do takrat kmetje zadoščali svojim obveznostim.

V našem zgodovinopisju so v pogledu podrobnejšega poznavanja mer in uteži še vedno precejšnje vrzeli. Znana je velika raznolikost, ki je vladala na tem področju. Prav mere in uteži so bile tudi odločilnega pomena za gospodarski in socialni položaj našega kmeta v dobi fevdalizma. Njihova različnost kaže, da je bil tudi gospodarski položaj podložnikov zaradi tega različen, ne le na širšem ozemlju, marveč marsikje celó v mejah istega zemljiškega gospostva.

Avtor: Tone Kolšek, Zgodovinski arhiv Celje

Opomba uredništva:

10. avgusta 1980 je smrt mnogo prezgodaj segla po življenju prof. Toneta Kolška, zgodovinarja in ravnatelja Zgodovinskega arhiva v Celju. Ta in naslednji spis je pokojni namenil našemu zborniku že leta 1978; objavljamo ju na uvodnem mestu v spomin na zvestega sodelavca in uglednega kulturnega delavca.

V tej kratki razpravi želimo nekoliko osvetliti razmere v celjskem okolišu, kakršne so bile ob koncu šestnajstega stoletja. Podlaga sta dva skoraj sočasna vira, ki vprašanje žitne mere obravnavata nekaj natančneje. Poleg že omenjenega ojstriškega urbarja iz leta 1587 je služil za pomoč pri razreševanju nekaterih nejasnosti še urbar laške gosposčine iz leta 1582.²

Ni odveč, če za uvod navedemo zadevno ojstriško besedilo v celoti:

Osterbizer Herrschafft Castenmass Resolution

Bey beruertter Herrschafft Osterbiz werden Zwo Castenmass, ain gross Schaff vnnd das Cillier schäffl befunden nach welchen die Vnderthannen Iren schweren Zinsstraid in den Casten gleichfals den Habern ains gedrukht vnnd Zway vngedrukhter, alles mit dem Gupf abdiennen.

Auf das aber allenthalben ain gebürliche gleichhait gehalten vnnd die Armen Vnderthannen nit vnguetlich mit dem abreysach beschwärt oder vbernomen, So soll ain Innhaber beruertter Herrschafft das schwäre Traid, also auch den Habern, alles gestrichen vnnd vngedrugter, Jedes nach seiner sondern vnnd Neuen aufgerichten Castenmass, die mit vnnsern Marchaisen gezeichnet, einzunemen haben, vnnd hierüber niemandt nichts beschwärlliches oder vngleiches aufladen. Vnnd damit sich die Vnderthannen des abreysach halber nicht Zubeschwären, Ist Inen hinfüiran auf der Plahen Iren Zinnsstraid aufzumessen vnnd abzudiennen Zuegelassen. Vnnd denen solle das abreysach Zu sich Zunemen oder aufzuheben durch den Innhaber vnnd seine Leuth nicht verwert werden.

Erstlichen, So helt das neu aufgericht gross Castenschaff, nach welchen die Gomilskher, Purkhdorffer, Am Seell, Saglinakum, Jesach, Na Jeserach, Werloschen, Osterbiz, Schwarzenperg, Lakh vnnd Riekher, Iren schwären Zinnsstraid, alls den Waiz vnd Rokhen gestrichner abdiennen, Vnnd von Inen abzunemen sein wierdet, Tischkhandl ain vnnd Zwainzig.

Fürs Ander, So helt das Clienner oder Cillier Castenschäffell, nach welchen die andern Vnderthannen, ausser der obuermelten Dörffer den schwären Zinnsstraid gestrichner abdiennen Tischkhandl Sibenzehen. Diser cliennern Neuen Castenmass drey gestrichne schäffl, machen ain gestrichen Gräzer Viertel vnnd drey Tischkhandln.

Das Grösser Habern Castenschaff, welches hiur Zway vngedrukht, das drit aber mit dem Druk, alles gupffer abgedient vnnd genomen, wierdet gleichermassen durh dem Innhaber hinfüiran nach dem Neuen aufgerichten vnnd bezaichenten Habern Castenschaff, von den Vnderthannen gestrichen vnnd vngedrukhter in den Casten einzunemen sein, vnnd sollich Habern Mass gestrichen hellt Tischkhandl vier vnnd Zwainzig, deren drey Schaff machen ain gestrichen Graizer Viertel vnnd Zwainzig Tischkhandln.

Das Cillier oder khliener Castenschaffl, welches gleichesfals ains gedrukht, vnnd Zway vngedrukht, alles Gupfter abgenomen, wierdet der Innhaber nach dem Neuen augericht vnnd angeprenten khlienern Habern Castenschaffl gestrichen vnnd vngedrukhter in den Casten, den ZinnsHabern sowoll das Vorst fuetter von den Vnderthannen einzunemen wissen, vnnd sollich Habern Mass gestrichen hellt Tischkhandl Neunzehen, deren dreu machen ein gestrichen Gräzer Viertel vnnd fünff Tischkhandl.

Besedilo pove, da so v ojstriškem gospostvu uporabljali dvojno graščinsko mero. »Težka« žita (pšenica, rž) so jemali s »kupom«, oves prav tako, dodatno pa so še enega natlačili, nadaljnjih dveh mernikov pa ne.

Nadalje »slovesni sklep« ilustrira razmerja med podložniki in graščakom, ki so očitno postala toliko zaostrena, da je bilo potrebno posredovanje deželnega kneza. Stalna trenja med gosposkami in kmeti so se pri žitni meri v največ primerih dotikala tako imenovanega »kupa« ali »vrha« (merjenje nad robom mernika) in še dodatnega presutka (»abreysach«). Deželna oblast kot razsodnik se je največkrat posluževala znane formule, ki je prisotna tudi v tem besedilu, da je treba zaščititi »revne podložnike« pred prehudim obremenjevanjem, in izjav, kako je treba uvesti enotno postopanje in enakost. V šestnajstem stoletju se to poenotenje na Štajerskem kaže v težnji, da bi lokalne žitne mere prilagajali deželni meri, t. j. graški četrti. Tudi ojstriški in laški primer kažeta, da pri tem ni šlo za avtomatsko vsiljevanje graške mere, pač pa je le-ta bila le primerjalno izhodišče za določanje posameznih kaštnih mer, ki so v glavnem obdržale svoje stare posebnosti. Že to pa je pomenilo omejevanje samovolje zemljiških gospodov. Novo izdelane graščinske mere so bile opremljene z vžganim deželnim žigom, za vsako je bilo navedeno, koliko drži napolnjena in vsebina izravnana z robom, torej brez vrha in brez stiskanja pri merjenju ovsa. Določili so tudi, da je treba žito meriti na ponjavi, ker je na ta način podložniku omogočeno, da je vzel ves presutek žita nazaj, ne pa da so ga, kot dotlej, jemali grajski, se tako dodatno okoriščali in s tem povzročali spore.

Upoštevanje starih lokalnih navad in razmer ter s tem tudi graščinskih mer se odraža tudi v izvedeni reformi: opraviti imamo s štirimi merniki. To je bilo potrebno zaradi tega, ker velikost mernika ni bila za vse podložnike enaka, dve različni meri pa so uporabljali tudi za različna žita.

Novi graščinski merniki so bili:

— za pšenico in rž v imenovanih vaseh	21 namiznih vrčev;
— za pšenico in rž v drugih krajih	17 namiznih vrčev;
— za oves v imenovanih vaseh	24 namiznih vrčev;
— za oves v drugih krajih	19 namiznih vrčev.

Za oves je odpadla stara navada, da so ga v mernik tlačili in še dodajali vrh, seveda so tudi pšenico in rž merili samo z izravnavo do roba.

Enostavni račun, ob upoštevanju znano uveljavljene velikosti namiznega vrča (= 1,64 l), bi pokazal naslednje velikosti ojstriških kaštnih mernikov:

$21 \times 1,64 = 34,44 \text{ l}$
$17 \times 1,64 = 27,88 \text{ l}$
$24 \times 1,64 = 39,36 \text{ l in}$
$19 \times 1,64 = 31,16 \text{ l.}$

Zadeva pa se nekoliko zaplete, če pritegnemo v primerjavo prav tako v besedilu enačeno velikost z graško četrtjo, katere velikost (= 78,72 l) je prav tako znana. Vsakršna primerjava je računsko nerešljiva, do zadovoljivega rezultata tudi ne pridemo, če bi vzeli za izhodišče neko domnevno drugačno velikost morebitnega lokalnega namiznega vrča. Preostane samo ta metoda, da zanemarimo številčno navedbo namiznih vrčev (24, 19) in izhajamo pri izračunavanju le od graške četrti (= 78,72 l) in navedenega

LEMBERG

(po G. M. Vischer, Topographia ducatus Stiriae, 1681)

preostanka namiznih vrčev (= 1,64 l) čez to mero. Pravilnost metode bomo skušali v nadaljevanju utemeljiti, daje nam pa naslednji nekoliko drugačen rezultat kakor zgoraj:

1. Večji pšenični mernik: primerjava z graško četrtjo v besedilu ni navedena, zato puščamo zgoraj dobljeni podatek;

2. Manjši pšenični mernik: trije dajo graško četrt in preostanejo trije namizni vrči:

$$78,72 + 3 \times 1,64 = 83,64 : 3 = 27,88 \text{ l}$$

Rezultat je isti kot zgoraj, iz česar sklepamo, da tudi velikost večjega pšeničnega mernika ustreza dejanski;

3. Večji ovseni mernik: trije dajo graško četrt in preostane dvajset namiznih vrčev:

$$78,72 + 20 \times 1,64 = 111,52 : 3 = 37,17 \text{ l}$$

Mernik je bil za 2,19 l manjši, kot kaže zgornji izračun;

4. Manjši ovseni mernik: trije dajo graško četrt in preostane pet namiznih vrčev, torej:

$$78,72 + 5 \times 1,64 = 86,92 : 3 = 28,97 \text{ l}$$

Razlika je prav tako pri večjem merniku 2,19 l manj.

Pravilnost metode tako izračunanih dejanskih velikosti ostriških kaštnih mernikov potrjujejo tudi podatki iz laškega urbarja, ki navaja tamkajšnje lokalne mere in se podobne primerjave tudi točno ujema, n. pr.:

»... so helt das Neuaufgericht Castenschaff, nach welchen das schwäre Zinsstraidt, als der Waiz vnd Roggen, gestrichner von den Pfandt Vnder-

thanen abzunemen sein wirdet, Tischkhandl Achzechen, deren drey machen ain Gräzer Viertl, vnd Sechs Tischchndl.«

Enak račun kot zgoraj se tudi natančno izide:

$$18 \times 1,64 = 29,52, \text{ in še: } 29,52 \times 3 = 88,56 - 78,72 = 9,84 : 1,64 = 6!$$

Velikost tega laškega mernika navaja tudi Baravalle, ki je prišel do enakega rezultata.³

Nadaljnja potrditev pravilnosti izračunov je še en primer iz istega urbarja:

»... Casten mass nach wellicher die Rathschacherischen vnderthanen, derselben Zinss waitz gupffer raichen, wirdt der Cuplenighk genandt, der helt gupffer Tischkhandl Acht, der Sechs machen ain Gräzer Viertl.«

$$\text{Račun: } 8 \times 1,64 = 13,12 \times 6 = 78,72 \text{ l!}$$

Neskladja v enakem izračunavanju po navedbah citiranega ojstriškega besedila ni mogoče z gotovostjo razložiti. Bržkone je do majhne razlike lahko prišlo pri izdelavi mernikov.

Kaj je za ojstriškega kmeta pomenila reformirana kaštna mera, olajšavo ali obremenitev? Če dopustimo verjetnost, da se je zemljiški gospod vsaj nekaj časa držal nove mere in spoštoval določila sklepa, potem so gotovo odpadli očitki podložnikov, da si jemlje preveč na račun vrha ali presutka. Gotovo pa je, da so bili novi merniki večji vsaj za prejšnjo zvrhano mero. Količina žita se je na ta račun povečala lahko za četrtnino, pri ovsu celó za tretjino, ker so ga pač delno jemali tudi natlačenega, kar je pri tej žitarici bilo možno. Podložniki in zemljiški gospod so se ob uvajanju novih mer tudi pogajali in dogovarjali, kar izpričuje odlomek iz laškega urbarja: »... vmb das des gupfs Halber, Immerdar ain widerwertiger missverstandt vnd vnrichtighkheit zwischen den Pfandt Innhaber, wnd denen Vrbars Holden gewesen, haben Sy sich mit dem Innhaber gleichwoll auf den strich verglichen, Also das der gupf darein khomen.«

Odgovor na vprašanje: ali več ali manj, je možen samo, če ugotovimo, kakšne stare mere so uporabljali na Ojstrici pred reformo. Kaj je »gross Schaff« in »Cillier schaffl«? Oba so jemali zvrhana. Sodimo, da moremo v prvem videti celjski škaf s 26,24 litra, v drugem pa manjšega, ki so ga imenovali pogosto tudi kuplenk in je držal okrog dvajset litrov, točneje morda 20,5 litra.⁴ Če vzamemo, da je pri pšenici in rži pomenil vrh čez izravnano mero približno četrtnino več, ugotovimo, da je zvrhan večji stari mernik zahteval okrog 32,8 litrov žita, manjši pa približno 25,6 litra.

Primerjava:

	Stari mernik z vrhom	Novi mernik izravnani	Razlika
večji	32,8 l	34,40 l	+ 1,60 l
manjši	25,6 l	27,88 l	+ 2,28 l

Pri ovsu je lahko vrh z ostalim pribitkom znašal tudi tretjinsko povečanje količine, ki bi jo sicer izmerili do roba.

Primerjava je naslednja:

	Stari mernik z vrhom	Novi mernik izravnani	Razlika
večji	34,99 l	37,17 l	+ 2,18 l
manjši	27,33 l	28,97 l	+ 1,64 l

Rezultat primerjave, ne da bi ob tem trdili, da v celoti ustreza dejanskemu stanju, nas nagiblje k splošnemu sklepu, da je bil podložnik ob podobnih reformah oškodovan in da so se njegove žitne dajatve s tem še povečale. Baravalle ugotavlja, da je laški mernik 29,52 l držal samo 21,09 l.⁵ V posredniški vlogi med obema sprtima stranema so višji deželni organi krmarili nekje v sredini: podložnik se je moral ukloniti njihovim odredbam, živel pa je mogoče v zavesti, da ga zemljiški gospod z nepravilno mero in dodatnimi zahtevami ne slepari, graščak pa je dobil v zameno za omejene možnosti ustrezen večji delež. Drugo vprašanje je seveda, kako je gosposka določila spoštovala. Nasprotja namreč tudi v naslednjih desetletjih niso prenehala. V uporu leta 1635, ki se je začel prav na ozemlju ojstriškega gospostva, je bila žitna mera med vidnimi vzroki nezadovoljstva.

Ko že govorimo o reformnih prizadevanjih, s katerimi je deželna oblast skušala napraviti na področju mer več reda, velja pripomniti, da se je očitno vmešala samo takrat, ko so nasprotja postala že nevzdržna in nevarna. Radeški podložniki so na primer ostali pri stari meri (kuplenk = 13,12 l), ker: »weillen diser Castenmass wegen khain Irrung fürkomen, Ist dieselb vnuerändert gelassen vnd verbliben.« Pšenico in rž so tako še naprej dajali z vrhom, oves prav tako, le da so pri oddaji dva mernika natlačili, naslednje tri pa ne.

Drugod na laškem ozemlju so podobno kot v Ojstrici uvedli nove mere za žito. Osnovni graščinski mernik za pšenico in rž je držal 29,52 l. Poleg tega so poznali še večji kuplenk 24,6 l, manjši kuplenk 16,4 l (deset vrčev), ki je prej najbrž držal 13,12 litra in polovični kuplek 8,2 l. Manjši kuplenk so imenovali tudi »tretinjek« (Dritl). Baravalle pravi, da je ime lahko izvedeno samo od prastarega slovanskega korca (Görz), ki je povprečno držal 39,39 l. Tretjina tega ustreza tukajšnjemu staremu kuplenku ($39,39 : 3 = 13,13$ l).⁶ Stari kuplenk, povečan za četrtno, je dal novega s 16,4 litra. Zanimivo je še to, da so velikosti kuplenkov »zarisali« v notranjo steno graščinskega škafa (29,52 l), ker so si s tem prihranili izdelavo posebnih mernikov za vsako velikost posebej.

Osnovni reformirani večji ovseni kaštni mernik je v Laškem držal dvajset namiznih vrčev ali 32,8 litra. Bil je torej manjši od ojstriškega. Kuplenk za ovseno dajatev je bil prav tako različen in je bila njegova velikost skoraj gotovo odvisna od količine ovsa, ki ga je posamezen podložnik bil dolžan oddati. Polovica kuplenka je kot pri pšenici držala 8,2 litra, cel je enako držal 16,4 litra. Uporabljali so ga, če je kmet moral oddati samo en kuplenk ovsa. Zavezanec za dva kuplenka ni oddal 32,8 l ovsa ($16,4 \times 2 = 32,8$), pač pa samo 24,6 litra. Kmet, ki je moral služiti pet kuplenkov ovsa,

je dejansko oddal samo 57,4 litra namesto 82 litrov, ker je zapisano, da pet kuplenkov znaša petintrideset vrčev (= $1,64 \times 35 = 57,4$ l) ali novi ovseni škof in dva kuplenka ($32,8 + 24,6 = 57,4$ l). Določilo se glasi: »Wellich vnderthanen aber zu fünf Cuplenigkhen Iren Zinsshabern abdieneu ... die machen fünf vnd dreissig Tischkhandl, unnd bringen sollich fünf Cuplenickh Inhalt, der abfächtung(!), auf die New aufgericht habernmass, ain schaf vnd zway Cuplenickh.«

Tudi ovseni škof je imel tukaj na notranji steni zarisane mere za pol, enega in dva kuplenka: »... vnd sein sollich halb, ganz vnd zway Cuplenickh in Neuen habernschaf, mit Iren vnderschiedlichen herumbgerissnen strichen verzaichnet.«

Sodeč po navedbah je bila dajatev ovsu v laškem gospostvu takale:

pol kuplenka	8,2 l
en navaden kuplenk	16,4 l
dva kuplenka	24,6 l
trije kuplenki	41,0 l
štirje kuplenki	49,2 l in
pet kuplenkov	57,4 l.

Zgornje določilo je vredno pozornosti. Čemu se je količina sorazmerno zniževala, čim višja je bila obveznost podložnika? Zanesljivega odgovora nimamo. Da so pri večji količini oddanega ovsu posamezniku priznavali popust zaradi semena za bodočo setev, kar pri enem kuplenku ali manj še niso šteli za potrebno, je lahko zgolj domneva.

Ojstriškemu sosednje žovneško gospostvo sredi šestnajstega stoletja ni imelo tako podrobno opisane žitne mere, dopolnjuje pa sliko stanja na celjskem področju. Urbar iz leta 1550⁷ navaja samo velikost žitne mere, nič pa ne pove, če so žito jemali z vrhom, ali samo z izravnano mero. Verjetnejša je prva možnost. Svoj kaštni mernik primerja žovneška graščina v tem času še s celjskim mernikom »Cillier mäss«. V treh uradih žovneške gosposčine (Gotovlje, Mozirje in Žovnek) so uporabljali kaštni škof, ki je držal tretjino celjskega mernika. Pri moziškem uradu beremo na začetku: »... dienen Ir Zinss draytt auch all ausser der paurn Zu Odenveldt die drayt mass wie die in Ambtt Guettendarff vnd Sanneckh so drey schaff ain Cillier mäss machen ...« Pri Pustem polju (Oedenfeld) pa: »da dient man die khlain Traydt mass da vier auf ain Cillier mäss gendt.« V žovneškem uradu je enaka izjema kot za Pusto polje veljala za kmete v Prekopi, ki so prav tako oddajali žito na podlagi manjšega mernika. Če po Baravallu⁸ vidimo v »celjskem merniku« velikost graške četrti, spoznamo, da je večji žovneški škof držal 26,24 litra, manjši pa 19,68 litra. Kuplenk omenja ta urbar samo za moziški urad, a brez navedbe velikosti. Po vsej verjetnosti so ga uporabljali le za oddajo prosa oziroma za posebno obliko žitne desetine.

Za oddajo pravnega žita so, kot rečeno, najbrž uporabljali tudi tukaj splošno uveljavljeno navado vrhanja težkih žit, za oves pa še dodatno tlačenje. Povečanje za četrtino, oziroma za tretjino pri ovsu, daje velikosti mer, ki so v naslednji preglednici v oklepaju z znakom vprašaja. Domneva je toliko bolj verjetna, ker gre za čas pred reformnimi poskusi deželnih komisarjev, ni pa tudi razloga, da bi bilo tu drugače kot v sosednji Ojstrici.

Pregled ugotovljenih dajstvenih mer:

Ojstrica			Laško		Zovnek			
Težka žita	Oves		Težka žita	Oves	Brez navedbe načina merjenja in vrste ž.			
večji šk.	34,44	37,17	škaf	29,25	30,61	večji škaf	26,24	(32,8 ?)
manjši šk.	27,88	28,97	kuplenk	8,2	8,2 (1/2)	manjši škaf	19,68	(24,6 ?)
			kuplenk	16,4	16,4 (1)	oves	?	(35,14 ?)
			kuplenk	24,6	24,6 (2)	oves	?	(26,24 ?)
			kuplenk		57,4 (5)			

Opisane razmere v lokalnih merah treh gosposčin celjskega področja potrjujejo prvi del Vilfanove zaključne ugotovitve, da ima lahko žitna mera »pod istim imenom in v istem času najrazličnejšo vsebino po raznih krajih, v istem kraju pa najrazličnejšo vsebino v raznih časih.«⁹ Zaradi tega je zelo tvegano iz samega imena žitne mere izvajati neke sklepe in izračune, ali celó sklepati o gospodarskih in socialnih razmerah podložnikov na eni in skupnih žitnih prejemkih nekega gospostva po navedbah v urbarju na drugi strani. To je do neke mere mogoče šele tedaj, ko je velikost žitne mere (n. pr. škafa) opredeljena z velikostjo znane osnovne mere, v našem primeru namiznega vrča. Pa še tu so na količino žita v istem merniku vplivali zlasti načini merjenja: vrhanje, tlačenje, presutek itd. Tudi reformna določila o izravnani meri, brez vrha in tlačenja, na celjskem področju (in drugod) najbrž niso dala trajnejših rezultatov. Graščinske dajstvene mere so bile pač bolj spremenljive od mestnih, trgovskih. Na to je vplivala neugnana težnja zemljiškega gospoda, da jih večja, kljub odporu podložnih kmetov. Da je bila navadno uveljavljena pravica močnejšega, dokazuje tudi poravnava med samostanom Novi Klošter in njegovimi podložniki leta 1635, ko so sklenili, da smejo samostanci obdržati pred tem sprejete nove žitne mernike z graškimi žigom (kmetje so sicer zahtevali prejšnje stare celjske), po katerih jemljejo težka žita v izravnani meri, ostala žita pa z vrhom!¹⁰

Naš primer kaže tudi, da reformni poskus na ozemlju Ojstrice in Laškega ni bil popoln: uvedel je le računsko poenotenje na podlagi osnovne mere, ni pa lokalnih mer ukinit. Različni načini merjenja, kjer predvsem izstopa merjenje ovs, še posebej navada v Laškem in drugi opisani pojavi, so vplivali, da je rešitev bila le delna.

Za različnost žitnih mer v obravnavanih gosposčinah so izpričani naslednji vzroki: različne navade v načinu merjenja žita, izjemen položaj podložnikov v nekaterih vaseh ali na širšem ozemlju in dvojne mere za različne vrste žita. V tem je zaradi tega predvsem treba iskati razloge za raznolikost lokalnih mer, manj pa v iskanju paralel z enakimi ali podobnimi velikostmi drugod, čeprav so seveda take zveze prisotne, ker je na podobnost mer vplivala starejša tradicija. V reformiranih merah je očitno bila odločilna osnovna mera, njen multiplikator pa naj bi ob spremembi dal približno velikost mernika, ki je vseboval vsaj tolikšno količino žita, ki so jo dobili s starim mernikom in načinom merjenja.

Na koncu je potrebno še pojasnilo o términoih, ki se nekoliko razlikujejo od že uporabljenih v naši strokovni literaturi. Razlog je predvsem v

tem, ker so nekateri izrazi na savinjsko-celjskem področju med kmečkim ljudstvom še znani in uporabljani.

Škaf za žitni mernik je splošno uporabljan izraz, s pojavom hmeljarstva celó edini términ; »kuplenk« namesto »kupljenik« je še tudi v spominu; »kašta« (za kaščo) je med ljudstvom udomačen izraz, zaradi tega »kaštni mernik« namesto »mera za kaščo« v pomenu graščinske mere. »Namizni vrč« za »Tischkandl« uporabljám zaradi razlikovanja od bokala, kot vinske mere ali mere za tekočine v širšem smislu. »Izravnana mera« namesto »ražena mera« v pomenu »gestrichen« (»štريان«) se mi zdi bolje, pomeni pa posodo, do vrha polno (ravno z zgornjim robom), brez vrha ali kupa. »Tretinjek« je lahko tudi »tretjak«.

OPOMBE

¹ Graščinski urbar iz leta 1587; original v Arhivu Slovenije, fotokopija v Zgodovinskem arhivu v Celju (ZAC).

² Graščinski urbar iz leta 1582; original v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu (Štda), nerevidirani prepis v ZAC.

³ Robert Baravalle, Zur Geschichte der steirischen Masse, ZHVS XXIX/1935, str. 59.

⁴ o. c., str. 58.

⁵ o. c., str. 59.

⁶ o. c., str. 48 ss in str. 59.

⁷ Urbar gosposčine Žovnek 1550; original v Štda, fotokopija v ZAC.

⁸ Baravalle, o. c., str. 58.

⁹ Sergij Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero, Zgodovinski časopis VIII/1954, str. 51.

¹⁰ Gerhard Pferschy, Ursachen und Folgen des Bauernaufstandes 1635 zu Novi Klošter, Časopis za zgodovino in narodopisje 5/1969, str. 310.

TONE KOLSEK

GOSPODARSKO STANJE LEMBERŠKE GOSPOŠČINE, DAJATVE IN POLOŽAJ NJENIH PODLOŽNIKOV PO URBARJU IZ LETA 1687

Ta razprava je nastala na podlagi podatkov, ki jih daje urbar gosposčine Lemberg (Lemberg pri Strmcu). Datiran je bil v Ljubljani 24. novembra leta 1687, ko je na gradu Lembergu gospodaril grof Ivan Boltežar pl. Schrottenbach. Urbar spada v vrsto urbarjev te gosposčine, za katere se je Ignac Orožen že konec prejšnjega stoletja zaman trudil, da bi jih odkril. Sam pravi,¹ da katerega izmed starejših urbarjev ni mogel najti niti v gradu, ne kjerkoli drugje in se vprašuje, kam neki so urbarje in druge dokumente te graščine mogli odnesti. Pravkar omenjeni urbar je sedaj v Zgodovinskem arhivu v Celju. Ni nam znano, po kakšni poti je prišel v arhiv, domnevamo pa, da se je znašel med nekaterimi drugimi arhivalijami v Okrožnem zbirnem centru neposredno po zadnji vojni in končno dobil pravo mesto hrambe.

Ohranjeni primerek iz vrste leंबरških urbarjev žal ni njihov najboljši izrazit in pričevalen predstavnik. Mnoga dejstva niso podrobneje popisana, pač pa le omenjena; velikokrat se pisec le sklicuje na besedila in opise v starejših urbarjih. Vseeno pa nam urbar ponuja zanimivo gradivo o gospodarskih razmerah te gosposčine v poznem sedemnajstem stoletju, kar bomo v nadaljevanju skušali prikazati.

Na začetku dajemo kratek zgodovinski pregled razmer v lastništvu te gosposčine. V njem ne bomo odkrili bistvenih novih spoznanj. Zbrati želimo le delno že znana dejstva, opozoriti pa tudi na nekatere spodrsaljaje, ki so se vrinili v zadevno zgodovinsko literaturo.

Grad Lemberg se v listinah pojavlja v raznih oblikah svojega imena: Leuburch, Leumburch, Lewenberch, Löwenberg, Leumberg in podobno. Nastal je na ozemlju ali celo v središču razsežne posesti med Hudinjo, Koprivnico in Voglajno, ki jo je cesar Konrad II. leta 1025 podaril grofu Viljemu Breže-Seliškemu. Ko je umrl nasilne smrti, jo je njegova mati grofica Hema leta 1042 uporabila za obdaritev nunskega samostana, ki ga je ustanovila v Krki na Koroškem. Z ustanovitvijo tamkajšnje škofije leta 1072 je tudi

Lemberg z ozemljem postal del njene posesti, ki so jo dobivali v fevd razni ministeriali.

Prva doslej znana omemba gradu Lemberga izvira iz leta 1213. V listini iz tega leta sta kot priči navedena »Eberhardus de Leuburch« (Lemberg) in njegov brat »Vlscalcus de Rauenberch« (Rabensberg — Ranšperk — Ravni breg).² Janko Orožen navaja letnico 1214.³ Leta 1248 je omenjen neki »Nikolaus de Lewenberch«, ki je bil očitno eden najodličnejših krških ministerialov, pristaš solnograškega nadškofa Filipa in »suličar« v omizju Ulrika Lichtensteinskega.⁴ Omenja se še leta 1264. Leta 1279 se je Hartnid Guštanjski, Otokarjev sodnik v Savinjski dolini, odrekel Lembergu v korist Friderika Ptujkega in njegovih sinov. Ptujski so imeli v rokah Lemberg in Rabensberg do izumrtja rodu v moški vrsti leta 1438. Pirchegger navaja po krški fevdni knjigi, da sta Herdegen in Friderik Ptujka imela okrog leta 1320 od krških škofov ne le posest, temveč celo pravico do krvnega sodstva, nista pa mogla razpolagati s fevdi drugih krških fevdnikov v tej pokrajini. Leta 1404 je dobil Bernard Ptujski še dodatno posest v Savinjski in Saleški dolini, poleg Lemberga in Rabensberga še Gorico pri Velenju in Dobrno ter še dvanajst oštатов in dvorec pri Velenju, kar pa poimensko v fevdni knjigi ni navedeno.⁵

Dediči Ptujskih so bili grofje Schaumbergi, ki so bili s Ptujskimi v svaštvi in so med drugim dobili tudi Lemberg in Rabensberg (1438). Ker so bili Schaumberški pristaši deželnih knezov Habsburžanov in nasprotniki Celjskih, so le-ti leta 1452 oba gradova porušili. Pirchegger dopušča celó možnost, da je bilo to že leta 1439, neposredno za tem, ko so oba gradova dobili za Ptujskimi. Po Celjski kroniki je Friderik Celjski to storil zaradi tega, ker sta mu bila oba gradova preblizu in si ni mogel dovoliti »da bi mu od tam gledali v skledo«.

Ob tem je treba opozoriti na zmoto, ki so jo v zvezi z dvema Lembergoma napravili nekateri zgodovinarji. Poglavitno tovrstno delo za zgodovino Lemberga je opus Ignaca Orožna, ki se je naslanjal še na Schmutza⁶ in Janischa.⁷ Navedeni avtorji so zamenjavali Lemberg pri Strmcu z Lembergom pri Šmarju, ker niso pravilno interpretirali starejših listin, ki oba Lemberga dobro ločujejo. Napako je popravil Pirchegger,⁸ ki je opozoril, da je grad Lemberg pri Strmcu v virih izpričan kot Leumberg, Löwenberg in podobno, medtem ko Lemberg pri Šmarju nastopa v virih kot Lengenberg, Lengenburch itd. Posledica teh zamenjav je bila ta, da so tudi naš Lemberg šteli za posest celjskih grofov, čeprav nikoli ni bil. To bi se bilo sicer zgodilo, če bi bila usoda tudi to pot Celjanom bolj naklonjena, ker bi gotovo uveljavili pravice, ki so jih s posebnim fevdnim pismom dobili leta 1452. 2. novembra tega leta je namreč krški škof Ivan podelil »svojemu posebno dobremu prijatelju« grofu Frideriku Celjskemu in vsem njegovim dedičem v fevd Rabensberg in Lemberg »z vsem, kar spada zraven«.⁹ Ker so Celjani pred tem oba gradova porušili, bi sklepali, da so to podelitev izsilili. Pri tem jih ni vodilo zgolj nasprotstvo s Habsburžani in s tem tudi Schaumbergi kot njihovimi zavezniki, marveč tudi želja, da pridobijo posest, ki je bila sredi njihove in vrhu vsega še v neposredni bližini Celja. Tako tudi ni brez podlage izročilo, da je Frideriku Celjskemu Rabensberški svetil z zvezdo s svojega gradu v njegovo spalnico. Zaradi tega je kar verjetno, da so Celj-

ski oba gradova razdejali že pred letom 1452, ne pa leta 1453, kot beremo pri Janku Orožnu.¹⁰ Ni namreč povsem logično, da bi Friderik to napravil potem, ko je — vsaj na papirju — oba gradova že imel.

Leta 1463 je posest obeh gradov prešla v zakup bratov Hohenwartov. Leta 1479 je po medsebojni razdelitvi bil Rabensberg v rokah Štefana, Lemberg pa Andreja pl. Hohenwarta, ki je bil, med drugim, tudi gospodar Zgornjega Celja in celjski vicedom. Leta 1487 so imeli Hohenwarti oboje že kot neposreden krški fevd, medtem ko prej le v zakupu, ker so bili fevdniki še Schaumbergi. Tudi tukaj Pirchegger¹¹ po listinskem gradivu popravlja Ignaca Orožna, ki je menil, da so Hohenwarti posest od Schaumbergov kupili.¹² Po soimenjaku je napako prevzel tudi Janko Orožen, čeprav je imel v rokah Pircheggerjevo delo.¹³

Andrejeva hčerka Neža Hohenwart se je poročila s Krištofom Welzerjem pl. Ebersteinom s Koroškega. Kot posestnika na Lembergu se omenjata leta 1521, za Andreja Hohenwarta pa je znano, da je umrl leta 1503. Tako so Welzerji očitno gospodarili na gradu vse šestnajsto stoletje. Viktor Welzer je leta 1584 izvajal na gradu precejšnja obnovitvena dela. Welzerji so bili v drugi polovici šestnajstega stoletja v teh krajih dokaj vplivna rodbina, za to je bil zaslužen prav Viktor. Leta 1570 so postali glavni dediči gospodov Rajhenburških, po katerih so prevzeli tudi grb.¹⁴ Viktor je leta 1576 najprej vzel v posreden zakup od Janeza Dietrichsteina vojniško gospostvo na ta način, da je posodil vladarju večjo vsoto denarja. Ker pa je vladar dolgoval že od prej Dietrichsteinom velike zneske, je Viktor odkupil upniške pravice in tako mu je vladar prepustil vojniško posest za skupni dolg 20.000 goldinarjev.¹⁵ Zaradi finančnih težav vladar dolga očitno ni vrnil, zato je Viktor Welzner vojniško gospostvo enostavno kupil in s tem postal pravi lastnik. Skupaj z njim je dobil tudi vojniški urad Ponikvo, ki ga je pa njegov sin Moritz leta 1604 odprodal.¹⁶ Ta Moritz je leta 1601 kupil od Dietrichsteinov Tabor pri Višnji vasi,¹⁷ neki Franc Welzer pa je pred letom 1622 gospodaril tudi na Turnu pri Velenju.¹⁸

Gospodarska moč Welzerjev je tako večkratno izpričana: posojali so denar, kupovali posest, poleg tega pa skrbeli tudi za gradnje, kar je izkazano prav v Lembergu, ki so mu dali še danes ohranjene razsežnosti. Vse to so dosegli s povečanim pritiskom na podložnike. Viktor Welzer je vojniške tako izkoriščal, da so svojega novega gospodarja leta 1578 zatožili pri vladarju, ki je zakupnika resno posvaril. Sam Welzer je priznal, da je bila skupna letna vrednost denarnih in naturalnih dajatev ter tlake iz vojniškega gospostva 1568 goldinarjev,¹⁹ dejansko pa gotovo več.

Vsaj leta 1604 je bil Lemberg še v rokah Welzerjev, leta 1610 je kot gospodarica omenjena neka gospa pl. Polheim. Leta 1647 je bil grad že v posesti Schrottenbachov, ker se Ivan Friderik Schrottenbach, baron Heckenberški in Ojstriški, titulira tudi kot gospod Preboldski, Vojniški in Lemerški. Naslednik je bil Ivan Boltežar, najbrže njegov sin, in v njegovem času je bil napisan naš urbar. Ni izključeno, da je bil gospodar Lemberga že okrog leta 1670. Iz rojstne knjige župnije Nova cerkev razberemo, da se mu je leta 1670 rodil sin Gandolf Viljem, kot prvi izmed sedmerih otrok, ki sta jih imela z ženo Ano Elizabeto. Boter je bil solnograški nadškof Gandolf Sigmund Schrottenbach, ki sta ga zastopala Ivan Boltežar pl. Wagensberg

in baronica Maksimilijana Cordon z gradu Dobrnice. Za Ivanom Boltežarjem Schrottenbachom sta omenjena iz te družine še Rudolf Friderik in Jožefa, vdova grofica pl. Schrottenbach. Gospodstvo Schrottenbachov je prenehalo leta 1766. Tudi v zvezi s to družino je treba popraviti Janka Orožna, kajti Ivan Boltežar 1720²⁰ ni bil več gospodar na Lembergu, ker je že leta 1728 umrl njegov posestni naslednik Rudolf Friderik v starosti skoraj 70 let, ki ga pa ne omenja. Ivan Boltežar je bil že v času zapisa našega urbarja v odmaknjenih letih in je verjetno v devetdesetih letih stoletja že umrl. 1697 nastopa kot boter v novocerkovski rojstni knjigi grof Rudolf Friderik z ženo Ano Marijo Schrottenbach. Njegov ngrobnik v Novi cerkvi navaja tudi Ignac Orožen.²¹

Za Schrottenbachi je gospodstvo hitreje menjavalo gospodarje. 1767 je prešlo v roke grofov Grossov. Zadnji posestnik Lemberga iz te rodbine — Karel je bil v drugi polovici 18. stoletja očitno tudi lastnik velike hiše v takratni Meznarijski ulici številka 176 v Celju (ob Grofiji, sedaj Okopi številka 13) in je mestu plačeval poleg hišnega davka tudi davek od barvarske obrti.²² Leta 1811 si je gospodstvo pridobil polkovnik Ignac baron Reinisch, leta 1855 najprej Vincenc in za njim Edmund Langer, ki je bil tudi odvetnik v Celju. Leta 1904 je graščina prešla v posest rodbine Gallé, po zadnji vojni pa je last splošnega ljudskega premoženja.

Po imenjski cenitvi leta 1542 je bil grad ocenjen s 500 goldinarji, prav toliko gozdovi, deželsko sodišče s 300 goldinarji, zavetništvo nad župnijo Nova cerkev s 47 goldinarji in desetina s 143 goldinarji. V 36 naseljih je imelo gospodstvo 108 podložnikov, poleg teh pa je bilo podložnih še osem planinskih kmetij (sirnic ali švajg).²³

Z zemljiško odvezo je baron Reinisch dobil za prejšnje denarne in naturalne dajatve 42.011 goldinarjev odškodnine. Primerjava z nekaterimi sosednjimi gosposčinami glede te odškodnine kaže gospodarsko stanje Lemberga: Dobrnica — 27.493 gld, Dobrna — 19.193 gld, Tabor — 38.827 gld, Socka — 14.066 gld, Rabensberg — 17.635 gld, Vitanje — 32.813 gld, Zalog — 57.622 gld, Konjice — 130.780 gld, vendar Brežice — 316.723 gld, gosposčina z največjo odškodnino na takratnem Spodnjem Štajerskem. Lemberg se je tako uvrščal ob koncu fevdalne dobe med srednje močna gospodstva v ožji pokrajini.

Konec prejšnjega stoletja je leंबरška graščinska posest obsegala še 272,7 orala zemljišč ali preračunano: 156,9 ha. Zemljiška struktura je bila takšna: 0,53 ha — stavbišče, 10,96 ha — njive, 0,26 ha — vrt, 7,51 ha — vinogradi, 5,00 ha — sadovnjaki, 1,30 ha — pašniki, 18,58 ha — travniki, 110,78 ha — visoki gozd in 1,98 ha — nizki gozd.²⁴

URBAR 1687

Žal v tem viru ni podrobnejših podatkov o tem, kod se je razprostiralo sodno pomirje. Pisec urbarja se je zadovoljil le z navedbo, da ima gosposčina lepo in obsežno ozemlje, kamor sega deželsko sodišče (Die Hertschaft hat ein schönes weites Landtgericht...«) in dodaja, da »zaobsega

vse ozemlje, kjer žive graščinski podložniki, pa tudi podložniki drugih gospodov, kakor je to v veljavi že od nekdanj (...wie von alters her).« Posredno je tako mogoče iz navedbe krajev, kjer so živeli domači podložniki, ugotoviti, da je bilo ozemlje dovolj strnjeno in zaokroženo ter da gospodstvo v tem času ni imelo podložnikov v oddaljenih uradih. Iz opisa gorske posesti in dajatev pa vidimo, da je v okviru lemlberškega sodnega pomirja živela zelo pisana družčina nelemlberških urbarialnih podložnikov, podložnih številnim gosposkam v soseščini, pa tudi bolj oddaljenim. Ker je to razvidno iz tabele gorskih dajatev, pripadnosti poedinim gosposčinam tukaj ne navajam še posebej. Opazna pa je velika razkropljenost lemlberških podložnikov, saj jih je bilo po posameznih naseljih zelo malo, kar je spričo prej povedanega tudi razumljivo. Poleg samega trga Lemberga, kjer so gotovo prevladali domači podložniki (21), jih lahko zabeležimo največ še v bližnji Hrenovi (10), povsod drugod pa njihovo število v posameznem naselju ne preseže pet podložnikov. Vse to kaže na veliko fevdalno razdrobljenost podložne kmečke posesti, ki se je na tem ozemlju zelo prepletala.

Seznam naselij izpričuje tudi, da so še močno prevladovala imena zaselkov, pa tudi ledinska imena, od katerih je nekatera danes že težko krajevno določiti. Kot edino trško naselje v mejah gosposčine urbar dosledno navaja trg Lemberg, njegove prebivalce pa imenuje tržane. Ni znano, kdaj je dobil trške pravice, vsekakor pa se leta 1418 že omenja kot trg.²⁵ Da je imelo naselje trški značaj, dokazuje tudi struktura posestnih enot, saj so tržani posedovali skoraj izključno domce ali oštate, kar kaže, da osnova gospodarjenja ni bila kmetijska proizvodnja.

Topografska določitev vasi in zaselkov v glavnem ni vprašljiva. V vseh teh primerih navajam v seznamu poleg nemške oblike zapisa kraja ali zaselka, ki je v oklepaju, tudi sedaj veljavno slovensko ime,²⁶ kjerkoli pa bi bila določitev dvomljiva (stara in že pozabljena ledinska imena), se poslužujem samo oblike, ki je zapisana v urbarju in je tukaj navedena samo v oklepaju. V nekaterih primerih bi lokacijo utegnili pojasniti imena kmetij, ki so še znana ali prisotna po Paškem Kozjaku, npr.: (Na Topoli) — Topolšek, (Okroschie) — Okročnik, (Untern Fels oder Na Petschy) — Pečnik, (Zu Sulz oder Na Sulzi) — Jamnišek in (Na Tscherneuem) — Černak. Zanimivo je, da pisec urbarja večkrat poleg nemške oblike imena dodaja tudi slovensko, čeprav včasih močno popačeno obliko imena. Dodati velja še, da je bil pisec urbarja v zapisu krajevnih imen zelo nedosleden in je enak zapis, kjer se isto ime ponavlja, prej izjema kakor pravilo. Za kraj Landek (k. o. Homec) srečamo oblike: »Zu Lindtegg oder V Lindezy«, »Lonn Egg« in »Lindegkh bey St. Thomas«. Prva oblika bi nas lahko zavedla in bi mogli pomisliti na Lindek (k. o. Verpete). V resnici gre za isti kraj: Landek pri Homcu. To potrjuje vrstni red v urbarju in tretja oblika zapisa, kjer je izrecno navedeno, da gre za kraj pri cerkvi sv. Tomaža, ki je bila v bližini Landeka in v jozefinski dobi kot podružnična cerkev Nove cerkve opuščena.²⁷ V kraju je stal tudi gradič (ali stolp) Landek, ki je izpričan še v začetku 18. stoletja.²⁸ Da moremo tudi v obliki imena »Lonn Egg« videti isti kraj, sklepamo tudi po tem, da naš urbar omenja tam nekega Matijo Prešiča, ki je plačeval letno štiri goldinarje dajatve od stražarske službe

in orožja (Warth vund Pixen Gledt), kar je bilo gotovo združeno z nekim obrambnim objektom.

Priimki lemberških urbarialnih podložnikov, ki jih spoznamo v urbarju, utegnejo opozoriti na kontinuiteto in trdoživost imen, ki imajo svoj izvor v daljnji preteklosti in se kažejo predvsem v domačih imenih. To velja predvsem za bolj odmaknjene predele, kjer se je lahko staro hišno ime ohranilo čez stoletja dolgo. V veliko primerih se je priimek razvil iz ledinskih ali krajevnih imen, ni pa tako redko, ko so podložniki navedeni še vedno samo z osebnim imenom, kar je za pozno 17. stoletje nekoliko ne navadno.

Vse to naj pokažejo samo imena in priimki tistih lemberških urbarialnih podložnikov, ki so bili zavezani za tako imenovano veliko pravdo, medtem ko bomo opustili neprimerno večje število drugih zavezancev, ki so tudi opravljali razne služnosti. Kjer je v urbarju zapisan podložnik le z osebnim imenom, bomo ime navedli v pridevniški obliki, druge pa z imenom in priimkom v imenovalniku.

Trg Lemberg (Primož Kramer, Tomaž Veler, Jakob Verdel, Urban Scheuerl, Jakob Dobnik, Jurij Pintar, Luka Pristovšek, Andrej Kozjak, Jernej Korošec, Mihael Trager, Jurij Kramer, prej gđč. Magdalena pl. Hohenwarth, Valentin Prešič, Marko Kozjak, Caharija Bruckner, Martin Kolenc, Jernej Legner, Lovrenc Kuk, Ahac Rihernik, Jernej Prikler, Katarina Mušl, Jurij Meglič); **Brezje** (Lukovo, Andrej Ahtik); **Otemna** (Filipovo, Jernej Zuža, Andrej Jezernik, Primož Vovšek, Tomaž Vovšek); **Hraše** (Matija Bobnar); **Hrib** (Lovrenc Kolar); **Prašence** (Štefan Suster); **Sedoy** (Tomaž Kavčič); **Hrenova** (Mihael Stopar, Matija Topolšek, Primož Mušl, Štefan Čmajne, Primož Slemenik, Urh Gmajner, Peter Velner, Janezovo, Tomaž Grušovnik, Mihaelovo); **Razdelj** (Štefan Hrašan, Andrej Mastne); **Hraše** (Gašperjevo, Janez Mavrič); **Straža** (Štefan Rebernik); **Zabukovje** (Lenartovo); **Trnovlje** (Matevž Barko); **Creškova** (Matevž Mastne, Jurij Mastne, Marko Grušovnik); **Velika Raven** (Pavlovo); **Na Topoli** (Marko Topolšek!); **Vrba** (Primož Grušovnik, Primož Kramer, Janez Kramer); **Na cesti** (Primož Knez); **Boršt** (Lovrenc Slemenik); **Landek** (Jurjevo, Andrej Kolenc, Marko Premrl); **Homec** (Janez Pšonder, Štefan Premrl, Adam Mlakar); **Veliki Razgor** (Urban Karner); **Mali Razgor** (Jurij Pinter, Valentin Krajnc, Mihael Huzar, Blaž Dergajner, Jernej na Razgoru — Razgoršek!); **Vinski vrh** (Primoževo, Janezovo); **Vine** (Marko Čmajne, Jakob Suster, Blaž Knez, Boštjan Kavčič, Blaž Stražišnik); **Stražišče** (Gregor Stražišnik!); **Gorica** (Adam Čmajne, Gašperjevo); **Dol** (Ahac Ahtik).

Hribovski kmetje in sirnice: **Gorica** (Valentin Ivanič!); **Mellenberg** (Luka Zlodej); **Na Peči** (Valentin Mališnik); **Kote** (Štefan Kotnik!); **Boršt** (Andrej Borštnik!); **Selce** (Mihael Kolman); **Na Črnovem** (Gregor Kolman, Jurij Zajc); **Landek** (Matija Prešič); **Velika Raven** (Urban Mežnar, Filip Ramšak); **Pêkel** (Rupert Prešič, Luka Peklenik!); **V Novem** (Mihael Vanovšek! Benedikt Korošec); **Na Rebri** (Jakob Rebernik!); **Jablan** (Lovrenc Jablanšek!); **Pod Kozjakom** (Jožef Peklenik, Rupert Korošec); **Okrožje** (Janez Okrožnik!); **Parož** (Gašper Mališnik); **Na Peči** (Matevž Pečnik!); **Brdce** (Jernej Krivec, Jurij Jamnišek, Martin Krajnc, Andrej Korenjak); **Na Sulci** (Ahac

Jamnišek); **Sundoč** (Lovrenc Mastne); **Pod Langerjem** (Jakob Hudovernik, Blaž Videnšek, Lenart Podjavoršek, Lovrenc Jamnišek).

Med sogorniki in drugimi podložniki, ki jih našteva urbar, srečujemo — mimo že navedenih — še značilne priimke, ki izvirajo iz okoliških krajevnih ali ledinskih imen, n. pr.: Brecelj, Brezovnik, Dolšek, Doličnik, Lipičnik, Parežnik, Pečovnik, Platovšek, Podpečan, Prašnik, Pristovšek, Rupan, Sedovšek (!), Slatinšek, Steničnik, Trnavšek, Vrbnik, Zabukovšek. Številni priimki so izvedeni iz rastja: Breznik, Bukovnik, Dobnik, Gaberšek, Grmič, Hrastnik, Hrušovar, Javornik, ali pa se zgledujejo po lokalnih krajevnih posebnostih: Blatnik, Brdnik, Brložnik, Grabenšek, Hribernik, Jamnikar, Laznik, Ledinek, Počivalnik, Plazovnik, Podgoršek, Podlesnik, Prelaznik, Preložnik, Pungeršek, Slapnik, Strmšek, Suhadolnik, Šumečnik, Vodenik, Vrhovnik, kar vse kaže na tamkajšnjo razgibano pokrajino.

S tem smo spoznali že kar dobršen del leंबरških podložnikov. Nekateri priimki se ponavljajo večkrat, tako zlasti Kozjak in Korošec, čeprav ne gre vedno za isto osebo ali družino. Njihove dajatve in druge obveznosti do leंबरške gosposčine so bile raznolike, vendar v splošnem ne predstavljajo neke posebnosti v primerjavi z dajatvami, veljavnimi tudi drugod v naših krajih. Urbar našteva po vrsti naslednje dajatve in služnosti, ki so predstavljale dohodek gosposčine: redne urbarialne denarne in naturalne dajatve ter služnosti s tlako vred, zavetništvo, dajatve od lova na polhe, dajatve od drobnice na Kozjaku, služnosti osebenjkov, dajatve po gorskem pravu, vinska desetina, žitna desetina z in brez kuplenka in desetina od drobnice.

Redne urbarialne dajatve, vrsto in obseg ponazoruje tabela I. Skupno število zavezancev je bilo 114, kar je v primerjavi s stanjem leta 1542 (glej zgoraj!) skoraj nespremenjeno. Povečalo se je število sirnic ali švajg, sicer pa urbar razlikuje še navadne in hribovske kmetije (Gebürg Pauern). Osnovna posestna enota je bila kmetija ali huba (94), domci ali oštati (Hoffstatt) so značilni samo za trg Lemberg (22). V njej je bila samo ena leंबरška kmetija. Med preostalimi zemljiškimi enotami srečamo samo še en vrt, eno novino (vinograd), en travnik, mlin in kovačijo. Vsega skupaj je bilo torej 121 posestnih enot, kar v primerjavi s številom podložnikov kaže, da se posest ni združevala in da je zelo osamljen pojav, ko je en podložnik imel dve enoti. Nič natančnega ne moremo po sporočilu urbarja povedati o velikosti kmetij, ker ne navaja posebej, ali gre za cele kmetije, ali že deljene. Tudi dajatve same ne dajejo zanesljive osnove za sklepanje o tem. Denarne dajatve, ki so bile že najbolj splošna obveznost, saj so bili zanje zavezani brez izjeme vsi podložniki, so sicer bile različne, vendar nam to ne dopušča nikakršnih sklepov o velikosti posesti. Zelo očiten je namreč pojav, da so nizko denarno obveznost podložniki nadomeščali z višjimi naturalnimi dajatvami in obratno. Za podložnike iz Hrenove, kjer je bilo leंबरških največ, so značilne n. pr. razmeroma nizke denarne dajatve, zato pa so bile višje naturalne. Če je bilo tako zaradi bližine in s tem olajšanega dovoza pridelkov do gradu, je lahko le domneva. Obratno pa je bilo s planinskimi kmetijami, ki so plačevale relativno precej v denarju. Naturalne dajatve teh kmetij pa so tudi posebnost, ker teh proizvodov drugi podložniki niso oddajali (drobnica, svinjska mast, loden, drva in kolje za vinograd).

Naturalne dajatve so podobno kot drugod omejene v glavnem na običajne žitarice, perutnino in drobnico, dokaj razširjena pa je bila tudi med urbarialnimi podložniki vinska dajatev (mošt), ki kaže na razvito vinogradništvo na tem področju, ker je to sicer bila bolj običajna obveznost sogornikov.

Zanimivo je, da te vrste dajatev niso bile enakomerno razporejene med vse podložnike: eni so dajali to, oni drugo vrsto dajatev. V tem oziru utegne biti ilustrativen naslednji pregled:

Vrsta dajatve	Obseg dajatve	Število zavezancev	Povprečje na zavezanca
1	2	3	4
Denar	142 gld, 37 kr	114	1 gld, 15 kr
Pšenica	390 škafov	44	8,86
Rž	56 škafov	12	4,60
Oves	387 škafov	47	8,23
Kokoši	257	55	4,70
Jajca	1.260	56	22,50
Kopuni	4	2	2,00
Koštruni	3	3	1,00
Ovce	1	1	1,00
Jagnjeta	10	10	1,00
Mošt	259 veder	17	15,20
Lan	39 čehulj	34	1,14
Loden	18,5 laktov	10	1,85
Mast	10 poličev	10	1,00
Drva	96 sežnjev	21	4,57
Vinogr. kolje	8.500 komadov	17	500,00
Prevedba tlake	169 gld, 30 kr	33	5 gld, 8 kr

Vidimo, da je denarna obveznost bila splošna, medtem ko so dajatve v naturalijah zadevale le določeno število podložnikov. Med žitaricami so oddajali razmeroma malo rži, pšenico in oves pa je dajala približno polovica kmetov v relativno visokem povprečju. Število zavezancev so zniževale planinske kmetije, ki žita niso oddajale.

Odgovor na vprašanje, kolikšna je bila dejanska obremenitev posameznega podložnika po prikazanem obsegu dajatev, je možno dati le na podlagi primerjalnih izračunov, izhajajoč iz krajevno veljavnih sodobnih cen za posamezne produkte. Popolnoma zanesljiv izračun je po razpoložljivih podatkih skoraj nemogoč. Poskus izračuna skupne vrednosti vseh urbarialnih dajatev in služnosti bomo napravili na podlagi podatkov o krajevno veljavnih cenah, ki jih posreduje Ignac Orožen za bližnjo Novo cerkev, ko navaja dva inventarja tamkajšnjega župnišča za leti 1667 in 1712.²⁹ Ob tem je seveda nekoliko vprašljivo, kakšne so bile konkretne cene v vmesnem času, iz katerega izvira naš urbar (1687), pa cene tistih artiklov, ki jih omenjena

inventarja ne vsebujeta. V tem primeru bomo uporabili samo oceno, z upoštevanjem relacij med znanimi cenami. Vrednost tlake navaja urbar, prav tako tudi vrednost enega vedra vina oziroma mošta. Izračun je naslednji:

	gld	kr
V denarju	142	37
Pšenica (390,5 škafova à 48 kr)	312	24
Rž (56 škafov à 39 kr)	36	24
Oves (387,5 škafova à 18 kr)	116	15
Kokoši (257 à 4 kr)	17	8
Jajca (1.260 — 10 à 2 kr)	4	12
Kopuni (4 à 6 kr)	—	24
Koštruni (3 à 40 kr)	2	—
Ovce (1 à 35 kr)	—	35
Jagnjeta (10 à 15 kr)	2	30
Mošt (259 veder à 1 gld)	259	—
Lan (39 čehulj à 8 kr)	5	12
Loden (18,5 laktov à 16 kr)	4	56
Svinjska mast (10 poličev à 10 kr)	1	40
Drva (96 sežnjeva à 1 gld)	96	—
Vinogr. kolje (8.500 — 100 à 10 kr)	14	10
Vrednost prevedbe tlake v denarno dajatev	169	30
Ocenjena vrednost tlake (55 à 5 gld)	275	—
Skupaj	1.459	57

Od skupnega števila podložnikov odštejemo dvajset lemlerških tržanov in njihovo skupno denarno davščino, ker urbar zanje drugih naturalnih urbarialnih dajatev ne navaja, pa nam ostane 94 urbarialnih zavezancev, ki jim je bila osnova agrarna dejavnost in so od nje tudi dajali davščine. Tako nam račun: $1.440 \text{ gld} : 94 = 15,30 \text{ gld}$ daje podatek, da je bila povprečna letna obveznost podložnika okrog petnajst goldinarjev. Tak izračun potrjuje nekaj posameznih zgledov, ki so imeli po zgornjih cenah take obveznosti: Tomaž Vovšek iz Otemne je od cele hube (edina navedba v urbarju, da gre za celo hubo!) dajal 1 gld in 8 kr v denarju, 3 škafova pšenice, 3 škafova rži, 3 škafova ovsu in opravljal dnevno tlako — skupaj 11 gld, 23 kr; Primož Slemenik v Hrenovi od hube 37 kr v denarju, 9 škafov pšenice, 5 škafov ovsu, 8 kokoši, 40 jajc, 1 čehuljo lanu in tlaka — skupaj 14 gld, 56 kr; Filip Ramšak na Veliki Ravni od sirnice 2 gld, 29 kr v denarju, 5 sežnjeva drv, dva in pol lakta lodna, 1 polič masti, 1 jagnje, 500 kolov za vinograd in namesto tlake 5 gld — skupaj 16 gld, 17 kr; Andrej Grušovnik v Hrenovi od hube 40 kr v denarju, 14 veder vina in tlaka — skupaj 19 gld, 40 kr. Ti primeri dajo povprečje 15 gld, 34 kr, hkrati pa tudi kažejo, kako so imeli podložniki do gospostva raznovrstne obveznosti. Razmerje med denarnimi (skupaj z rekurirano tlako) in naturalnimi dajatvami v rednih urbarialnih obveznostih je bilo približno 1 : 5, ali drugače: denarne dajatve so sestavljale 21,8 odstotka dohodka te vrste za gosposčino.

PREGLED URBARNIALNIH DAJATEV

Krajina - poselek	Število segmentov		Dajatev		Lemburg	Vitanje-gospodina	Balsenberg	Kunice-gospodina	Nove četve-šug.	Dumina	Vitanje-lupolja	Šverndolca	Šital v Galje	Bauerit v Galje	Galje - lupolja	Dobna	Tabor	Salig	Bock	Licht namaste	Viteže - trg	Janik	Mertelica	Votřif	Lustenberg	Lalok	Lalok - lupolja	Ljubljana-jesuiti	Kamnikovsko-pojje	Drevec-trg	br. Vid - lupolja	Dvornik	Breg avadla
	število	koristi	gld	kr																													
1. Brezje	2	2	2	-	4	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2. Kletina	20	24	44	27	8	-	2	-	2	-	3	3	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
3. Otrava	46	46	25	54	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	2	
4. Straz	2	2	5	-	4	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
5. Lokca	6	7	15	3	4	-	2	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	
6. Trnovlje	4	4	7	46	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
7. Na Gorici	4	4	4	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
8. Jablan	42	44	22	-	4	7	4	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
9. Čredkova	6	7	46	-	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
10. Jasbina	3	3	6	42	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
11. Na Topoli	4	4	46	30	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
12. Vrta	6	7	49	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	
13. Borbi	3	3	5	30	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
14. Lendek	44	42	20	46	2	4	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	
15. Valiki Šagor	6	7	40	-	3	2	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
16. Mali Šagor	4	4	40	35	2	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	
17. Štrajaj	40	40	34	30	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
18. Šimac	6	6	45	36	2	2	-	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
19. Galce	7	5	47	6	4	-	4	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	
20. Vize	4	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	
21. Gradciže	5	5	17	36	3	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	
22. Hr. Niklav	5	5	15	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	
23. Stenčina	5	5	7	35	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
24. Klano	46	44	27	-	2	2	4	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	
25. Viskli vrh	22	22	44	45	15	-	-	2	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	
26. Trnovc	6	9	29	30	3	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	
27. Pod Šverndolca	6	7	7	3	5	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	
28. Brezva	12	10	60	30	7	2	-	-	-	-	-	3	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	
29. Predelna Brezva	2	2	9	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
30. Grubec	2	2	5	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
31. Hudača	4	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
32. Janica	4	4	-	30	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
- Brezva	4	4	9	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Skupaj	245	237	545	40	81	18	9	7	5	4	6	3	4	4	3	2	2	4	2	2	2	2	4	4	4	4	4	4	4	4	4	24	

So te obveznosti predstavljale za podložnika hudo breme?

Če upoštevamo majhno donosnost zemlje in s tem nizko produktivnost v agrarni proizvodnji, je odgovor prav gotov pritrjen. Težko bi delali primerjavo z današnjim časom in ocenjevali denarni ekvivalent bremena. V drugi polovici 17. stoletja je 15 glodinarjev bila cena za dobrega vprežnega vola, medtem ko je za 5 goldinarjev že bilo mogoče dobiti slabšo kravo. Vidimo, kako so cenili vprežno živino! Breme dajatev je še povečalo tlačansko delo, ki so ga ob reluiciji tlake ocenili le s 5 goldinarji, znano pa je, da ga je gosposka zaradi nižje produktivnosti tudi nizko ocenjevala, čeprav je za kmeta pomenilo hudo breme.

Tlačansko delo, z majhno izjemo, ni posebej razčlenjeno po vrstah kmečkih opravil, kakor je to običajno pri tistih gosposkah, kjer je bila tlaka določena, tako glede na obseg kot na vrsto dela. V vseh primerih, ko so kmetje bili dolžni opravljati tlako, govori naš urbar o »dnevni vprežni ali

ročni tlaki« (verricht Tägliche Vich oder Handrobath), v enem samem je podložnik na Veliki Ravni bil zadolžen samo za ročno tlako. Določilo o dnevni tlaki bi si mogli verjetno razlagati tako, da je moral biti podložnik s svojo osebo in živino na razpolago vsakič, ko ga je gosposka poklicala na delo. Zanimivo je, da je le še 55 kmetov moralo opravljati tlako, ostalim so jo že nadomestili z denarno dajatvijo (33), pet je bilo tlake oproščenih, med njimi eden, ki je bil leंबरški tržan in je opravljal tlačanske dolžnosti skupaj z njimi, preostali so imeli vse obveznosti v naravi s tlako vred »pavšalizirane« in nadomeščene z denarno dajatvijo. Kaže, da so Lemberški v tem času že močno težili k temu, da bi urbarialne naturalne dohodke v čim večji meri spreminjali v denarne.

Posebna določila v zvezi s tlako so veljale le za leंबरške tržane in planinske kmete (švajgarje). Tako je v urbarju zapisano, da morajo Lemberžani (skoraj vsi lastniki domcev) za graščino opravljati vso »kurirsko« službo (...sein schuldigt Potten weiss zu gehn), sušiti seno in otavo na travnikih pri gradu in v Hrenovi, saditi zelje in ga okopavati, ob trgatvi pa so bili zadolženi za stiskanje grozdja in spravilo mošta v sode. Čeprav so vsi hribovski kmetje in švajgarji namesto redne tlake plačevali denarno nadomestilo, se ji vseeno s tem niso povsem izognili. Dodatno so bili zadolženi za vse delo v grajskih vinogradih, razen za trgatev in spremna zaključna dela, kar so očitno opravili Lemberžani. Sodelovati so morali kot gonjači pri lovu, vselej kadar so jih poklicali. Kdor se pogona ni udeležil, je moral oddati enega koštruna. Mimo navedenih obveznosti so ti kmetje morali pokositi tudi veliki graščinski travnik v Hrenovi, po opravljenem delu pa so za to dobili pol vedra vina. V primerjavi z drugimi podložniki so bile torej njihove dajatve in dolžnosti precej večje, kar ponuja sklep, da je bila tudi njihova posest večja.

Prej navedne urbarialne dajatve pa so predstavljale le del gosposčin-skih dohodkov iz podložniškega razmerja. Naslednja oblika dohodka, ki jo po vrsti našteva urbar, je bilo nadomestilo za zavetništvo (Vogtey Dienst), ki ga je leंबरška gosposčina imela nad župnijo Nova Cerkev. Tamkajšnji župnik je moral po zapisu v urbarju dajati letno enega prašička ali namesto tega v denarju 40 krajcarjev, poleg tega pa še po 24 škafov pšenice, rži in ovs. Vrednost tega dohodka je bila po zgoraj navedenih cenah 42 goldinarjev, 40 krajcarjev. Da ta služnost ni bila zgolj obveznost cerkve, izpričuje neko pismo župnika Tomaža de Barberija leta 1604 grofu Viktorju Welzerju, v katerem župnik sporoča, da si je dobrnski podložnik Štefan Orlič z dovoljenjem vdove Rozine Puttererjeve³⁰ napravil mlin, ki ga prej nikoli ni bilo in kar ne bo ostalo brez škodljivih posledic za cerkev. Prijazno pismo Puttererjevi ni imelo uspeha, zato prosi župnik Welzerja naj kot patron zaščiti cerkvene interese.³¹

Kmetje na Kozjaku so od lova na polhe dajali graščini del ulova (Pülch Dienst). Našteti so trinajst podložnikov, ki so bili dolžni oddati od po šest do petdeset polhov. Višina dajatve je bila odvisna od števila polšjih jam, v katere so lovili polhe. Letno so tako grajski dobili 176 polhov. Mihael Varnovšek je moral sam oddati 50 polhov, s pripombo, da more to dajatev nadomestiti z enim koštrunom. Po tej zabeležbi sklepamo, da je skupna

služnost vseh polharjev bila vredna dva goldinarja in dvajset krajcarjev (koštrun = 40 kr).

Andrej Mališnik, Luka Slapnik in Jurij Papež, vsi s Kozjaka, so za pašo drobnice na graščinskem svetu morali dajati po enega koštruna in po dva mernika ovs. Vrednost te dajatve je bila tri goldinarje in 48 krajcarjev. Filip Kuzman je za pašo v graščinskem gozdu v Breclju prav tako dajal enega koštruna. Čeprav je poimensko naveden sam, je zraven pripis, da morajo vsi, ki hočejo pasti živino v tem gozdu, dati po enega koštruna.

Urbar dalje poimensko našteje osemnajst podložnikov, ki graščinske zemlje niso uporabljali iz roda v rod, pač pa je gosposčina to posest poljubno oddajala v obdelovanje. Njihove dajatve so bile izključno denarne. Gibale so se v okroglih zneskih od enega, enega in pol do dveh goldinarjev. Njihov činž je znašal 22 goldinarjev, 30 krajcarjev. Med njimi zasledimo dva tkalca in enega mlinarja (brez navedbe kraja) ter značilna imena: Lemež, Cebulak, Pohajač, Klinc in Smodarep.

Lemberški gorski register, ki sledi v urbarju, kaže na veliko razširjenost vinogradništva na tem področju. To izpričuje tako število sogornikov, kakor tudi število gorskih enot in višina dajatev (glej tabelo II). Zanimivo je, da sogorniki svoje davščine niso poravnali v pridelku (mošt, vino), kakor je bilo sicer običajno, marveč skoraj izključno v denarju, saj so le sogorniki v Landeku (6), Velikem Razgoru (3) in Vinskem vrhu (2) bili dolžni dati poleg denarja še skupaj enajst kokoši. Prevedba naturalne dajatve v denarno je bila gotovo izvedena zaradi koristi same gosposčine. Sklepamo, da je imela zasajene s trto precejšnje lastne dominikalne površine (prim. tlako, dajatev vinogradniškega kolja!), poleg tega pa je očitno dobila dovolj pridelka tudi iz naslova vinske desetine, če jo je pobirala v naravi, in bi še večje količine vina teže vnovčila.

Ko urbar našteva sogornike, spoznamo, da se je posest gorskih enot precej spreminjala. V primerjavi z zapisom v nekem starejšem urbarju, so od skupnih 237 gorskih enot, 104 enote že zamenjale uporabnika, v 39 primerih je vinograd že prešel na potomca v isti družini (»dient von seines Vattern (!) Weingarten«), 94 vinogradov pa je še ostalo v istih rokah (»dient von seinen aigen Weingarten«).

Tabela sogornikov izpričuje tudi veliko fevdalno razdrobljenost, saj so bili podložni najmanj osemindvajsetim zemljiškim gospodom, ker za 29 sogornikov v urbarju ni navedbe, čigavi podložniki so bili. To je dokaz več, kako je bila gorska posest podvržena raznim spremembam, v obliki zamenjav ipd. Iz zaznambe v urbarju je videti, da je gosposčina želela gorsko posest primerno zasesti s sogorniki. Pri štirih »novinah« je kot gorski zavezanec sicer navedena cerkev sv. Mihaela nad Laškim, ker so te vinograde imeli prej v uporabi štirje sogorniki, po vsej verjetnosti njeni podložniki. V opombi je navedeno, da so bili ti vinogradi »pred mnogimi leti« opuščeni, jih je pa sedaj gosposčina obnovila in bi jih želela ponovno primerno oddati.

Dohodek Lemberga je bila tudi vinska desetina. V Slatini (16), Breclju (31) in Jamniku (9) jo je od skupaj 56 zavezancev pobirala graščina sama. Z Novo Cerkvijo pa si jo je v razmerju 2 : 1 delila v naslednjih krajih: Jerzerce (6 zavezancev), Brezje (11), Plate (2), Rožni vrh (29), Stražica (9), Lošca

(5), Zabukovje (23), Straža (5), Jablanca (12), Jazbina (19), Grušovec (20), Stanetina (22), Klanc (55), Vinski vrh (24), torej skupaj 242 zavezancev.

Nobene opore nimamo za sklepanje o vrednosti te desetine, ker je urbar ne navaja. Preostane samo okvirna ocena, ki jo na podlagi števila sogornikov in višine njihovih denarnih bremen ter po primerjalnih izračunih določamo na ca. 150 goldinarjev, že po odbitku deleža za Novo Cerkev. Ocena je vsekakor prej nižja kot višja, tudi v primerjavi z žitno desetino, ki bo sledila v nadaljevanju opisa dohodkov.

Med desetinskimi zavezanci so bili lemberški sogorniki in drugi njihovi urbarialni podložniki, lemberški in vitanjski tržani, podložniki sosed-

Tabela II

PREGLED GORSKE POSESTI, DAJATEV IN PRIPADNOSTI SOGORNIKOV

Krajše - imelek	Posestna struktura			Denarne dajatve			Dajatve v naravi													Tišina								
	Kmetije	Dvori	Gozdalo	glif	kr	pf	Pšenice + Raži		Oves + Raži	Dunja kolod	Kakoli	Jagorjane	Ovra	Kukuruz	Kozjak	Jajca	Prisiljena dela	Maže - vepra	Laneno pranje	Lutna	Drova - stžaji	Vinsar, bolje	Kosa ali podoba v čevl, ovra,	Ledenarstvo na lano v vranju				
							hl	hl																				
1. Dre Lemberg /Macht Lemberg/	4	22	-	24	44	37	3	4	4	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
2. Bawje /Wirth oder Wawa/	2	-	-	2	4	20	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-		
3. Otawa /Otawa/	5	-	-	5	44	58	-	26	6	20	4	43	-	-	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	
4. - /Wrachnisch/	4	-	-	4	-	25	-	8	5	16	4	5	-	-	-	50	-	-	4	-	-	-	-	-	-	5 gld		
5. Hrb /Hrbollach/	4	-	-	4	-	30	-	7	5	12	4	5	-	-	-	36	-	-	2	-	-	-	-	-	-	4	-	
6. Pralence /Wrachnisch/	4	-	-	4	-	39	5	8	6	8	4	6	-	-	-	30	-	-	4	-	-	-	-	-	-	4	-	
7. - /Satz/	4	-	-	4	4	-	-	4	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	
8. Hrasna /Hrasna oder Hrasna/	4	-	-	4	40	4	27	4	31	12	66	-	50	-	-	140	-	-	24	8	-	-	-	-	-	40	5 gld	
9. Hradel /De Hradel/	2	-	-	2	-	24	2	13	9	49	-	6	-	-	-	40	-	-	2	-	-	-	-	-	-	2	-	
10. Hrade /Hradel/	2	-	-	2	-	20	-	-	-	14	-	6	-	-	-	20	-	-	24	-	-	-	-	-	-	-	4	5 gld
11. Straha /Strachin/	4	-	-	4	-	20	-	5	-	4	-	3	-	-	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5 gld	
12. Sobotkva /De Sobot oder Sobotkva/	4	-	-	4	4	6	-	-	-	-	-	6	-	-	-	30	-	-	30	-	-	-	-	-	-	-	5 gld	
13. Travnje /Travnisch/	4	-	-	4	-	9	2	4	-	4	-	3	-	-	-	15	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	5 gld	
14. Čvčkova /Waherentkova/	3	-	-	3	4	15	4	21%	-	46%	-	9	-	-	-	55	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	3	-
15. Velika Hrasna /De Hrasna oder De Hrasna/	4	-	-	4	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-
16. - /De Topola/	4	-	-	4	-	55	-	9	-	4	-	6	-	-	-	1	40	-	49	4	-	-	-	-	-	-	4	-
17. Vrba /De Falbarn oder Vrbaj/	3	-	-	3	2	46	-	42	-	12	-	45	-	-	-	75	-	-	34	4	-	-	-	-	-	-	3	-
18. - /De der Strasen oder De Gatz/	4	-	-	4	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5 gld	
19. Boršt /De Forst oder De Forst/	4	-	-	4	-	30	-	-	-	-	-	6	-	-	-	15	-	-	24	-	-	-	-	-	-	-	4	-
20. Lendek /De Lindteng oder Lindteng/	3	-	-	3	2	44	-	47%	-	49%	4	44	-	-	-	45	-	-	48	4	-	-	-	-	-	-	3	-
21. Kozan /Kozan/	4	-	-	3	4	44	2	36	-	34	-	6	-	-	-	40	-	-	24	2	-	-	-	-	-	-	4	-

njih gosposk, celjski meščani, pa tudi posvetni in cerkveni zemljiški gošpodrje. Med temi posebej omenjam v urbarju navedene pl. Maschwanderja, lastnika Švarcenštajna pri Velenju, pl. Fuernberga (Führenberg), posestnika na Rabensbergu, grofa Feliksa pl. Schrottenbacha in pl. Schlangenburga, gošpodarja na Dobrni. Za desetino je bila zavezana tudi podružnična cerkev sv. Florjana v Vojniku, farna cerkev sv. Lenarta v Novi Cerkvi, čeprav je bil njen župnik hkrati sam desetinski upravičenec, ter vitanjski župnik. Iz desetinskega registra izvemo nadalje še n. pr. za kovača v Novi Cerkvi, za barvarja v Vitanju, večkrat pa je omenjen tudi neki Lovrenc Škoflek »an der Khöding« (ob Hudinji), verjetno iz Škofje vasi, lahko tudi mlinar, itd., kar spada med redke omembe obrtne dejavnosti v urbarju.

Pri žitni desetini opažamo tudi precejšnjo raznolikost v obveznostih in statusu podložnikov.

Najprej so zapisani tisti »tostran Kozjaka« (»jenseits des Khossiakh«), ki so dajali žitno desetino in koplevnik (kot dajatev) samo Lembergu. Vseh je bilo 25, ki so žitno desetino od »glavnih« žitaric (pšenica, rž, oves) nadomestili v denarju (vsi skupaj 75,5 goldinarja), koplevnik ali vrečno desetino od ajde ali prosa pa v pridelku v višini 25 škafov (vrednost: 25×30 krajcarjev = 12,5 goldinarja). Ta koplevnik so sedmim podložnikom odmerjali z vitanjskim ali celjskim mernikom, osemnajstim pa s slovenjegraškim. Razlika v merniku si lahko razlagamo tako, da je slovenjegraški škaf veljal za tiste tuje urbarialne podložnike, kjer so uporabljali to kaščno mero. Vitanjski in celjski mernik sta bila udomačena na Lembergu in očitno enako velika.

V trgu Lembergu (18), Breclju (12), v Slatini (6), Jamniku (8) in delu Kozjaka (8) je skupaj 52 zavezancev dajalo žitno desetino tudi samo Lembergu, vendar brez koplevnika. Pri teh ni opisana višina ali vrednost desetine. Analogno zgornjim 25 podložnikom, ki so povprečno dajali po 3 goldinarje namesto žita, je ocenjena vrednost od le-teh 156 goldinarjev.

V urbarju sledi nato popis žitne desetine in koplevnika, kjer je novocerkovski župnik vzel tretjino. Vpisana je samo višina koplevnika, ki je znašala 150 celjskih škafov prosa ali ajde, kar daje v denarju vrednost 75 goldinarjev (150×30 kr), ne pa tudi desetine od drugih žitaric. Zavezanci so bili v naslednjih krajih: Jezerce (4), Brezova (11), Rožni vrh (4), Straža (4), Stražica (3), Arce (2), Zabukovje (25), Velika Raven (8), Cirkovce (13), Les (17), Brdce (25), Plate (3), Pristova (9) in Hrenova (10), skupaj 138 podložnikov. Če uporabimo enako primerjavo kot na začetku (25 podložnikov), ki je glede na navedeno višino koplevnika dopustna, je skupna vrednost te desetine znašala 414 goldinarjev, od tega samo lemberške približno 275 goldinarjev (2/3). V celoti je Lemberg iz tega naslova dobil $275 + 50 = 325$ goldinarjev.

Nadaljnji dohodek graščine je bila dajatev od drobnice, pri kateri so morali podložniki oddati vsako deseto jagnje. Na Kozjaku je od šestih kmetov vzel vse Lemberg, drugod pa je od te desetine prepustil eno tretjino župniku v Novi Cerkvi. To desetino so oddajali v naslednjih krajih: Rožni vrh (3), Straža (4), Stražica (3), Arce (2), Zabukovje (23), Velika Raven (7) in Brdce (27). Skupaj je 69 kmetov oddalo 75 jagnjet, ker so nekateri imeli po dve enoti in od vsake dali po eno žival. Lembergu je tedaj pripadalo

50 + 6 = 56 jagnjet. Pri enem kmetu je zabeleženo, da odda namesto živali štiri namizne četrti vina. S tem moremo izračunati, kolikšna je bila vrednost te dajatve. Vedro vina so vrednotili z enim goldinarjem. Ker so štiri četrti dale približno četrtno vedra, pomeni, da je bilo jagnje vredno kakšnih 15 krajcarjev. Vrednost te dajatve bi po takem izračunu potem bila 14 goldinarjev ($56 \times 15 : 60 = 14$).

Iz pripisa na koncu tega poglavja v urbarju sklepamo, da to ni bil točno določen redni letni dohodek, ker je zapisano, da te desetine ne jemljemo ravno vsako leto, marveč le takrat, ko kmet dejansko priredi desetega mladiča, saj je tako v navadi že »von alters hero«. Pripombo si torej moremo razlagati tako, da dajatev ni bila časovno določena. Graščina je v teku leta lahko dobila več ali manj, vsekakor pa vsako deseto žival. Le pri treh kmetih je posebej določeno, da morajo oddati po eno jagnje vsako leto. Zaradi tega je vzeto povprečje pri izračunu tega dohodka lahko verjetno.

Sumarni pregled posameznih vrst urbarialnih dohodkov leंबरške gospoščine na podlagi navedb v urbarju in po oceni daje naslednjo sliko:

Vrsta dohodka	gld	kr
Urbarialne dajatve s tlako	1.459	57
Zavetništvo	42	40
Polharji	2	20
Pašne pravice	3	48
Osebenjki	22	30
Gorska posest	515	40
Vinska desetina (ocena)	150	—
Žitna desetina	569	—
Dajatve od drobnice	14	—
Skupaj	2.779	55

Iz skromnega opisa dominikalne posesti vemo le, da so v mejah svojega deželskega sodišča imeli grajski gospodje vso pravico do lova in ribolova. Posebej omenja urbar šest večjih in manjših ribnikov, ne pove pa, kje so bili. Tudi za pašo v graščinskih gozdovih se urbar sklicuje samo na starejša določila. Našteje le nekaj gozdov: jelkov in smrekov gozd na Kozjaku pod Sv. Joštom, gozd »in Radtanitsch«, odkoder je graščina dobivala drva za hišne potrebe (»darrauss holtz für Hauss notthurfft«) in še hrastov gozd v Slatini. Od graščinske zemlje so na koncu navedeni še štirje travniki: pri Sv. Martinu (Šmartno v Rožni dolini), v Hrenovi, travnik ob trgu (die Hoff Wüssen bey den Markht) in v Breclju.

Ravnanje s podložniki in njihovo posestjo utegne ilustrirati navedba, da je Ivan Boltežar Schrottenbach zamenjal svojega podložnika Marka Premrla v Landeku s kmetijo vred za kmetijo Blaža Korenjaka, ki je bil podložnik Erazma Raumschüssla, gospodarja Socke. Ob tej zamenjavi pa je bilo posebej določeno, da v sodnem oziru, tako po deželskem kakor grajskem pravu, ostajata oba podložnika še naprej pod prvotno jurisdikcijo.

Omenili smo že, da so v nekaterih primerih bile dajatve v naravi in druge služnosti (tlaka) pavšalizirane. V urbarju so sicer opisane po vrstah, višini in vrednosti, vendar s pripisom, da sta se gosposka in podložnik sporazumno pobotala in dogovorila za enotno denarno dajatev. Običajno je bila nižja kakor vrednost služnosti v naravi. Iz urbarja je mogoče videti tudi to, da so v času njegovega zapisa bile tri kmetije nezasedene. Da so jih želeli oddati, kaže ustrezna pripomba, saj graščina od njih trenutno ni imela dohodka.

Struktura leंबरške podložne posesti je še izrazito ruralna; samo trg Lemberg s svojimi 22 domci je izjema. Tamkajšnji prebivalci so se že preživljali tudi z dohodki od drugih neagrarnih dejavnosti pa naj so bile te obrt, dninarstvo, tovorništvo in morda še kakšne druge gospodarske panoge.

Posest na področju leंबरškega pomirja se je močno drobila, kar dokazujejo podložniške kmetije številnih gosposk. Nesklenjena posest gotovo ni pripomogla k še večji gospodarski uveljavitvi gosposčine. Zapisali smo že, da je obravnavani urbar v navedbah razmeroma skop. Sodimo, da ni popisana vsa dominikalna posest, ničesar ne izvemo o stanju in opremi samega gradu ter o drugih poslopih. Grajski pomerij z deželskosodnim okrajem in iz tega izvirajoče pravice, so gotovo prinašale graščini še precej dodatnih dohodkov. Sodne pravice, stojnina, prodaja grajskega vina ipd., v urbarju namreč niso zabeležene. Zaradi tega je težko še bolj osvetliti pomen te gosposčine v nekoliko širšem kontekstu takratnega gospodarskega življenja ob važnih prometnih poteh v bližini in bližnjega mesta Celja.

OPOMBE

- ¹ Ignac Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant VIII, Das Dekanat Neukirchen, str. 209.
- ² Gradivo za zgodovino Maribora, I. zv., št. 51, Maribor 1975.
- ³ Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice I., str. 308, Celje 1971; prim. Ignac Orožen, n. d., str. 197 in Pirchegger, spodaj n. d., str. 216.
- ⁴ Hans Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte, München 1962, str. 216.
- ⁵ Pirchegger, n. d., str. 216.
- ⁶ Carl Schmutz, Historisch Topographisches Lexicon von Steiermark II, str. 400, Graetz 1822.
- ⁷ Josef Janisch, Topographisch—statistisches Lexicon von Steiermark II, str. 56, Graz 1885.
- ⁸ Pirchegger, n. d., str. 216, op. 11.
- ⁹ Regest listine št. 601 v Zgodovinskem arhivu v Celju, orig. Haus—Hof-und Staatsarchiv Wien.
- ¹⁰ Janko Orožen, n. d., str. 309.
- ¹¹ Pirchegger, n. d., str. 216, op. 14.
- ¹² Ignac Orožen, n. d., str. 205.
- ¹³ Janko Orožen, n. d., str. 309.
- ¹⁴ Pirchegger, n. d., str. 257.
- ¹⁵ Jože Koropec, Srednjeveško gospostvo Vojnik, Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 45 = 10 (1974) 2, str. 267—277.
- ¹⁶ Pirchegger, n. d., str. 233.
- ¹⁷ Pirchegger, n. d., str. 226.
- ¹⁸ Pirchegger, n. d., str. 207.
- ¹⁹ Koropec, n. d., str. 276.
- ²⁰ Janko Orožen, n. d., str. 309.
- ²¹ Ignac Orožen, n. d., str. 104.
- ²² Davčni seznam Mestne občine Celje za leto 1783 v Zgodovinskem arhivu v Celju.
- ²³ Pirchegger, n. d., str. 217.
- ²⁴ prim. Ignac Orožen, n. d., str. 210.
- ²⁵ Pirchegger, n. d., str. 217.
- ²⁶ Krajevni leksikon Slovenije III, Ljubljana 1976.
- ²⁷ Ignac Orožen, n. d., str. 105.
- ²⁸ Ignac Orožen, n. d., str. 218 sl.
- ²⁹ prim. Ignac Orožen, n. d., str. 153 sl. in str. 126 sl.
- ³⁰ lastnica gradu Dobrne in Toplic, roj. pl. Neuhaus, drugič poročena Putterer (prim. Ignac Orožen, n. d., str. 354 sl. in str. 361 sl.).
- ³¹ Ignac Orožen, n. d., str. 150.

JOZE VOLFAND

**PROCESI KOMUNICIRANJA IN ODLOČANJA V CELJSKI
DRUŽBENOPOLITIČNI SKUPNOSTI**

A) NEKATERE UGOTOVITVE IZ RAZISKAVE

I.

V decembru 1976 je Center za raziskovanje družbenega komuniciranja pri Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo izvedel raziskavo Procesu komuniciranja in odločanja v družbenopolitični skupnosti (Celje). Do raziskave je prišlo po dogovoru med Centrom in frontno SZDL v celjski občini, predstavlja pa del širšega slovenskega in jugoslovanskega projekta za raziskovanje delegatskega sistema. Vzorec celjske raziskave je zajel 517 respondentov (delegatov in nedelegatov) v sedmih krajevnih skupnostih in sedemindvajsetih organizacijah združenega dela. Vprašanja, na katera so odgovarjali delavci in občani, so bila usmerjena k procesom odločanja. Od občanove ali delavčeve pobude za reševanje določenih problemov do »sprejemanja pobude, spoznavne artikulacije, zavzemanja stališč in določanja smernic delegatom, preko povezovanja in dogovarjanja delegatov, usklajevanja mnenj in stališč, sprejemanja sklepov, prav do povratnega obveščanja delovnih ljudi in občanov ter uresničevanja sklepov...« (Komuniciranje in odločanje v delegatskem sistemu, Poročilo o raziskavi v občini Celje, str. 173). Vprašanja so se torej nanašala na več problemskih, tematskih sklopov: kako delavec, občan zaznava probleme v OZD, KS; kako poteka mnenjski proces (izražanje mnenj, dajanje pobud, seznanjenost s problemi, seznanjenost s potekom sprejemanja odločitev, vključevanje v faze odločanja, povratno obveščanje delegatov, nesoglasja med delavskim svetom oziroma svetom KS in delegacijo); kaj zavira uresničevanje delegatskega sistema in drugo. V raziskavi so respondenti odgovarjali tudi na več vprašanj o delovanju družbenopolitičnih organizacijah in o njihovem vplivu na odločanje.

Raziskovalna skupina je zajela v raziskavo 97,8 % načrtovanega vzorca delegatov in nedelegatov ter zaposlenih in nezaposlenih (492 delovnih ljudi in občanov) ter delegate družbenopolitičnega zbora (28). Struktura respondentov je takale:

- 276 nedelegatov v rednem delovnem razmerju
- 77 nedelegatov zunaj rednega delovnega razmerja
- 105 delegatov v združenem delu
- 34 delegatov v krajevnih skupnostih
- 28 delegatov za družbenopolitični zbor

Respondenti so iz različnih samoupravnih asociacij. V raziskovalni skupini smo organizacije združenega dela razdelili v dve skupini — na večje OZD z nad 1.000 zaposlenimi in na manjše OZD s 1.000 ali manj zaposlenimi. S slučajnim vzorčenjem smo v vzorec uvrstili šest večjih OZD (Zelezarna Store, Cinkarna Celje, EMO Celje, Aero Celje, Merx Celje, Splošna bolnica Celje) in šestnajst manjših OZD (Vrvice — tovarna trakov in okraskov, Topper Celje, Nivo Celje, Gozdno gospodarstvo Celje, Izletnik Celje, Podjetje za PTT promet Celje, Skladiščno transportni center Celje, Center — trgovska delovna organizacija Celje, ITC — sestavljena proizvodna trgovska OZD Celje, Podjetje za TTG Ljubljana, enota Celje, Finomehanika Celje, Oprema Celje, Optika Celje, Centromerkur Ljubljana, prodajalna Celje, Komunalno podjetje Celje, I. osnovna šola Celje, Glasbena šola Celje). V vzorec smo izbrali še devet TOZD iz večjih naštetih kolektivov in osemnajst TOZD iz manjših, že naštetih samoupravnih skupnosti, kjer smo anketirali tako nedelegate kot delegate.

Pri krajevnih skupnostih ni bila upoštevana klasifikacija na mestne, primestne in vaške krajevne skupnosti. Nezaposleni nedelegati in delegati, ki so sodelovali v anketni raziskavi, so iz sedmih med enaindvajsetimi krajevnimi skupnostmi, in sicer: Otok-Savinja, Otok-Karel Destovnik-Kajuh, Dolgo polje, Store, Strmec pri Vojniku, Trnovlje pri Celju in Svetina. V času, ko smo pripravljali raziskavo, so v Celju sicer ugotavljali neprimerno prostorsko velikost posameznih KS ali celo slabšo razvitost krajevnega samouprave v nekaterih območjih občine, vendar so referendum o ustanovitvi novih krajevnih skupnosti izvedli pozneje (v februarju leta 1978). Tako je sedaj celjska družbenopolitična skupnost razdeljena na 25 krajevnih skupnosti. Občani so se za spremembe v življenjski, delovni, samoupravni in politični zaokroženosti KS odločili v KS Gaberje-Hudinja, Store, Nova vas in Ostrožno. Z veliko udeležbo na glasovanju in z odločno večino ZA so ustanovili štiri nove krajevne skupnosti, in to: Hudinja, Teharje, Dečkovo naselje in Lava.

Programska zasnova raziskave sloni na delegatskem sistemu kot univerzalnem načelu samoupravnega in političnega odločanja. Za vsebino razprave o vlogi družbenopolitičnih organizacij v sferi odločanja je najtehtnejši prikaz, kako politični subjekti sodelujejo v oblikovanju mnenj, stališč in interesov v temeljni samoupravni asociaciji. Delavec in občan se spreminjata v subjekt družbenega odločanja v obih osnovnih družbenih, delovnih okoljih — v temeljni organizaciji združenega dela in v krajevni skupnosti. Kajti osnovna zamisel delegatskega sistema je, »da delovni ljudje, zbrani v svojih temeljnih organizacijah in skupnostih, neposredno in po svojih delegatih

artikulirajo svoja stališča in interese, jih usklajujejo in integrirajo in na temelju preseženih protislovij, doseženega konsenza in izražanja splošnega interesa prinašajo odločitve o vseh bistvenih vprašanih družbene reprodukcije, družbenega dela in upravljanja družbe (razpolagajo z ustvarjenim dohodkom, odločajo o pogojih dela, neposredno izvršujejo oblast in odločajo o vseh družbenih zadevah...)» (Komuniciranje in odločanje v delegatskem sistemu, Poročilo o raziskavi v občini Celje, str. 8).

Delegatski sistem odklanja in zanika tradicionalni proces odločanja. Izražanje interesov in potreb, povezovanje, usklajevanje, sporazumevanje, dogovarjanje o urejanju vseh medsebojnih odnosov, o skupnih rešitvah in odločitvah o zadovoljitvi osebnih, skupnih, družbenih potreb se začneja v osnovni celici samoupravne baze. Samoupravna »volja« človeka, delavca, občana se razživi neposredno, brez kakršnihkoli posredniških organizmov ali klasičnih predstavniških odločevalnih teles.

»Differentia specifica mnenjskega in interesnega pluralizma jugoslovskega sistema socialistične samoupravne demokracije je prav v vsebini in oblikah artikulacije kot neposrednega izražanja volje, potreb in interesov delovnega človeka na temelju družbene lastnine. Sistem samoupravne demokracije je sistem samoodločanja, dogovarjanja in usklajevanja interesov samoupravno organiziranih delavcev in občanov v temeljnih ravninah človekovega dela, ustvarjanja in upravljanja. Delovni ljudje so sami osnovni subjekti artikulacije stališč in interesov, načrtovanja skupnih potreb in celotnega družbenega razvoja. Klasični mediatorji stališč in interesov — predstavniški sistem, stranke, interesne skupine, države — so »ukinjeni« kot artikulatorji in integratorji interesov delovnih ljudi...» (Komuniciranje in odločanje v delegatskem sistemu. Poročilo o raziskavi v občini Celje, str. 10).

V celjski občini so se zavestno odločili za izvedbo oziroma za sodelovanje v raziskavi. Že prve izkušnje v delovanju delegacij so razkrile neizpodbitno dejstvo — razvoj delegatskega sistema zahteva kvalitativno nove oblike in poti v organiziranem idejnopoličnem delovanju vseh organiziranih socialističnih sil. V Celju so v frontni SZDL na čelu z ZK v prilagodevanju vloge družbenopolitičnih organizacij spremenjenim družbenoekonomskim odnosom in prevladujočemu družbenemu dogovarjanju in samoupravnemu sporazumevanju kot temeljnemu načelu urejevanja vseh družbenih zadev upoštevali predvsem troje razsežnosti pri obravnavi funkcije družbenopolitičnih organizacij v sferi samoupravnega odločanja:

1. družbenopolitične organizacije same uveljavljajo delegatski odnos kot načelo notranjega organiziranja in s tem v lastnih vrstah zavestno spodbujajo proces podružbljanja politike (vendar to načelo ni izpeljano, omejuje se pretežno na najvišje organe, v bistvu ostaja pri »političnem predstavništvu«, fleksibilni mandat pa šele uvajajo ponekod s problemskimi, interesnimi konferencami ipd.);

2. družbenopolitične organizacije, združene v frontni SZDL, prek svojih delegacij neposredno sodelujejo v skupščinskem sistemu, v družbenopolitičnem zboru, tako neposredno prispevajo k uresničevanju politične oblasti, prevzemajo odgovornost za družbeni razvoj in tudi skozi ta kanal spodbujajo integracijo samoupravne in politične sfere;

3. družbenopolitične organizacije imajo v samoupravni demokraciji, v sistemu demokratičnega pluralizma samoupravnih interesov, izredno odgovorno vlogo, da zagotovijo zlitje, usklajenost parcialnih in skupnih družbenih interesov, ki so za delavski razred temeljna platforma za določitev dolgoročne smeri razvoja družbe; družbenopolitične organizacije postavljajo politiko v službo pluralizma samoupravnih interesov, kot njegovo sredstvo in neločljiv del, kot naravna sestavina samoupravnega odločanja.

Delegatski sistem v osnovnih življenjskih in delovnih sredinah temelji na množici konkretnih, izvirnih, neposrednih interesov delovnih ljudi in občanov. Artikulacija teh interesov, mnenj, stališč se odvija v oblikah samoupravnega organiziranja delavcev in občanov, v delegatskem sistemu in v družbenopolitičnih organizacijah. V celjski raziskavi so bila v ospredju ugotavljanja politične in komunikacijske aktivnosti respondentov v osnovnih samoupravnih sredinah. Še posebej je zanimiv razgled nad tem, kako delavci, občani, člani in nečlani družbenopolitičnih organizacij doživljajo odprtost delovnih, političnih, socialnih in drugih sredin za izražanje njihove pobude, interesov, stališč, predlogov, njihove samoupravljalne volje.

Kritično analizo delovanja in vpliva družbenopolitičnih organizacij na dogovarjanje in odločanje v celjski družbenopolitični skupnosti smo motrili skozi celovitost družbenoekonomske, samoupravne, politične in kulturne situacije v občini.

II.

Občina Celje se uvršča po različnih kazalcih med največje in najvitalnejše družbenopolitične skupnosti v SR Sloveniji. Dinamika gospodarskega, družbenopolitičnega in samoupravnega življenja v občini predstavlja privlačno osnovo za raziskovalni napor tudi zato, ker Celje po svojih osnovnih značilnostih sodi v izrazito delavska, industrijska središča Slovenije s precejšnjo tradicijo. Ker smo raziskavo opravili v letu 1976, bo večina podatkov, ocen in stališč v uvodnem pogledu na družbene in življenjske tokove v celjski občini, zajetih iz tega leta.

V letu 1976 je živel na območju celjske občine (22.965 ha) 63.128 prebivalcev, kar predstavlja 22,5 % prebivalstva celjskega območja in 3,5 % prebivalstva SR Slovenije. Celjska občina kaže izredno gosto naseljenost, saj prebiva na 1 km² 276 prebivalcev (Slovenija 90/km²). Občina je selitveno zelo privlačna. V obdobju 1961—1973 se je vanjo priseljevalo vsako leto okoli 325 prebivalcev. V letu 1976 je v Celju živel 19.080 gospodinjstev s povprečnim številom 3,3 družinskih članov. Pretežni del gospodinjstev, nad 80 %, je nekmečkih. Z vidika družbenopolitičnega, samoupravnega in delegatskega utripa v sicer izraziti industrijski občini pa kljub temu ni moč zanemariti deleža kmečkega prebivalstva (okrog 9 %). Kmetje živijo in delajo na 2.500 kmetijah, od katerih jih je 1.100 čistih in 1.400 mešanih.

Nekateri zanimivejši splošni podatki:

1. Starostna struktura prebivalstva v letu 1976:

— do 6 let	6.250	9,9 %
— šoloobvezni otroci (7—15 let)	7.196	11,4 %
— delovni kontingent (16—65 let)	40.970	64,9 %
— nad 65 let	8.712	13,8 %

2. Spolna struktura prebivalstva ob popisu leta 1971:
- ženske (52 %)
  - moški (48 %)
3. Število zaposlenih v letu 1976: 35.087 (družbeni sektor 34.473)
- v gospodarstvu 29.310 ali 85 %
  - v negospodarstvu 5.163 ali 15 %
  - delež žensk 44 %
4. Število zaposlenih po dejavnostih gospodarstva:
- industrija 14.123 ali 48,2 %
  - kmetijstvo 428 ali 1,5 %
  - gozdarstvo 62 ali 0,2 %
  - gradbeništvo 2.742 ali 9,4 %
  - promet 2.412 ali 8,2 %
  - trgovina 4.472 ali 15,2 %
  - gostinstvo 876 ali 3,0 %
  - obrt 3.528 ali 12,0 %
  - komunala 667 ali 2,3 %

Podatki o številu zaposlenih so pomembni, upoštevaje pri tem programske zasnove, identifikacijo življenjskih problemov in samoupravno delegatsko odzivnost delavcev in občanov v družbenopolitičnih organizacijah in v temeljnih samoupravnih celicah. Za presojo rezultatov raziskave, za merjenje motiviranosti, za družbenopolitično in samoupravno delovanje in za akcijsko združevanje delavcev in občanov ob opredeljenih ciljih v preobrazbi družbenega življenja v občini moramo pogledati tudi strukturo zaposlenih po dokončani šolski izobrazbi (v primerjavi z zaposlenostjo po stopnjah strokovne izobrazbe je ta nekoliko slabša):

A.		B.	
— visoka šola	2,9	— visoka	3,0
— višja šola	3,3	— višja	3,4
— srednja šola	41,6	— srednja	12,9
— osnovna	18,7	— nižja	6,1
— nepopolna osnovna šola	33,5	— VKV delavcev	4,0
		— KV	21,1
		— PK	23,3
		— NK	17,8

Skupno število vseh delovnih organizacij in delovnih skupnosti oziroma društev in krajevnih skupnosti, ki imajo zaposlene, znaša 273. Od tega je 123 TOZD, v gospodarstvu 106 in v družbenih dejavnostih 17. Enovitih delovnih organizacij je 70, delovnih skupnosti skupnih služb pa 29.

V samoupravnem političnem delu v občini, pa tudi v procesu družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja, predstavljajo posebno težavo dislocirane enote (100 po številu). Matične delovne organizacije nimajo posluha za obravnavanje celovitega družbenega položaja delavca in s tem tudi ne za potrebe krajevnih skupnosti in celotne družbenopolitične

skupnosti (nepodpisani sporazumi in družbeni dogovori, izoliranost, nerazviti samoupravni odnosi, slabša odmevnost v solidarnostih in širših akcijah itd.).

Večje organizacije združenega dela (po številu zaposlenih in po ustvarjenem skupnem prihodku) so: Zelezarna Štore, Cinkarna, EMO, Aero, Libela, LIK Savinja, Toper, Merx, idr. V zadnjih letih, zlasti po sprejemu ustave, so bili na področju gospodarstva dokaj močni integracijski procesi kot sestavni del spreminjanja družbenoekonomskih odnosov v združenem delu in rasti celjskega gospodarstva. Za družbenopolitično, samoupravno in materialno življenje v občini je izjemno važna ekonomska trdnost največjih delovnih kolektivov. Prav v EMO in v Cinkarni pa že vladajo nekaj let nestabilne gospodarske razmere z izgubami. Pomembnejši integracijski dogodki v gospodarskem življenju občine so bili naslednji: Aero-Cetis in tovarna celuloze Medvode (kemija, grafika, papirna industrija — horizontalna in vertikalna integracija); ETOL-IFF (z udeležbo mednarodnega kapitala); Žična-SOZD Slovenske železarne; Zlatarne-Zlatarna Celje, Atelje za zlatarstvo Ljubljana, Zlatarstvo Trbovlje, Aurodent Ljubljana, Aurea; Toper-Elegant-Prevent Slovenj Gradec; LIK Savinja, SOZD Slovenijales Ljubljana, SOZD ITC — Kovinotehna, Ferralit Zalec, Klima, Kovinska industrija Ig, Libela, Elektrosignal (povezovanje kovinsko predelovalne industrije in trgovine, inženiring, specializacija in delitev dela, razvoj toplotne in procesne tehnike); gostinsko podjetje Celje — TOZD NA-NA, TOZD Ojstrica, TOZD Majolka, TOZD Savinja Laško; SOZD Dobrina — združenje delovnih organizacij kmetijstva, živilske industrije, trgovine in gostinstva v regiji itd. Rezultat zahteve po učinkovitejšem in skrbnejšem urejanju komunalne problematike in spoznanja delavcev o prepotrebem enotnem reševanju perečih komunalnih nalog je integracijska zveza komunalnih delovnih organizacij v Komunalno podjetje: TOZD Plinarna — vodovod, TOZD Ceste — kanalizacija, TOZD Javne naprave in TOZD Pokopališka služba.

Ponazoritev važnejših integracijskih zvez, združevanje dela in sredstev govori o spodbudnih procesih odpiranja celjskega gospodarstva. Delavci v združenem delu spoznavajo vse večjo vrednost in pomen združevanja v temeljih, ki sta jih opredelila ustava in zakon o združenem delu. Vendar samoupravna in družbenopolitična bitka za intenzivnejše združevanje dela in sredstev, za odpiranje v jugoslovanski in svetovni prostor še ni dobljena. Očitna je tudi skromna udeležba integracijskih zvez v več dejavnostih združenega dela, še posebej v družbenih dejavnostih. Že dalj časa so neuresničene utemeljene integracije v gostinstvu, gradbeništvu, tekstilu in trgovini. Celjsko gospodarstvo ustvarja 4,7 % družbenega proizvoda SR Slovenije, po vrednosti družbenega proizvoda na prebivalca pa je za 30 % nad republiškim poprečjem. V minulih letih se je v sektorski sestavi družbenega proizvoda gospodarstva v občini poznalo zmanjševanje deleža primarnega sektorja (kmetijstvo in gozdarstvo). Za gospodarska gibanja v preteklosti sta značilni še zmanjševanje in stabilizacija sekundarnega sektorja (industrija in proizvodna obrt ter gradbeništvu) in povečevanje terciarnega sektorja (trgovina, promet, gostinstvo in turizem, storitvena obrt).

V letu 1976 je celotno gospodarstvo ustvarilo (v 000 din) 4,529.950 din družbenega proizvoda, od tega zasebni sektor 185.150 din. V strukturi družbenega proizvoda zavzema industrija 44,5 %, trgovina 24,6 %, gradbeništvu

14,9 %, promet 7,6 % itd. Znotraj industrije pa ustvarjajo največji del družbenega proizvoda kovinska industrija (28,4 %), črna metalurgija (13 %), barvna metalurgija (12,2 %) in tekstilna industrija (11,1 %).

Družbeni proizvod na prebivalca je v letu 1976 znašal v celjski občini 71.576 din, na zaposlenega pa 128.875 din. Poprečna realna rast družbenega proizvoda v letih 1971—1975 je bila 6—7 %, v letih 1976—1980 pa naj bi bila 7—7,3, v industriji 8,3. Delež izvoza v družbenem proizvodu znaša 19,3 %, delež materialnih bruto naložb gospodarstva v družbenem proizvodu pa 24 %. Poprečna letna stopnja zaposlovanja 1971—1975 je dosegla 3,8 %, v letih 1967—1980 pa naj bi po družbenem planu znašala 2,7 %. Vprašanje brezposelnosti še ni akutno. V letu 1976 je bilo v decembru brezposelnih 317 delavcev, od tega 174 žensk. Pretežno so brez zaposlitve delavci ozkega profila (164) in delavci s poklicno šolo (67). Vendar je med brezposelnimi v decembru 1976 prvo zaposlitev iskalo 160 delavcev.

Poprečna letna stopnja rasti produktivnosti je v letih 1971—1975 znašala 3 %, v srednjeročnem planu pa bi naj dosegla 4,5 %. Problematika gospodarjenja in storilnosti je dobila osrednje mesto v politično usmerjeni stabilizacijski aktivnosti v letu 1976. Na osnovi akcijskih izhodišč in vsebinsko opredeljenih nalog so v občini uvrstili med prednostne stabilizacijske naloge: zniževanje stroškov in doseganje prihrankov, inovacijska dejavnost, stabilizacijska aktivnost na ravni samoupravnih delovnih skupin in energetska racionalizacija. Nedoseženi gospodarsko-socialni načrti in upadanje deleža celjskega družbenega proizvoda v strukturi slovenskega družbenega proizvoda so večstransko vplivali na ustvarjalni, delovni in razvojni utrip Celja.

Odrzili so se tudi v zavestni pripravljenosti delavcev in občanov, da na račun osebnega standarda s samoprисpevki pripomorejo k sanaciji družbenega standarda. V celjski občini so izglasovali dva referendumata: za obdobje 1972—1977 in 1977—1982. Oba sta z zbranimi sredstvi omogočila hitrejši razvoj predšolskega varstva, osnovnega šolstva, zdravstva, socialnega varstva, kulture in različnih objektov posebnega družbenega pomena.

Celje je tako kot v gospodarstvu tudi na področju socialne infrastrukture naravno regijsko središče. V občini so locirane mnoge vzgojno-izobraževalne, zdravstvene, kulturne in druge organizacije, ki opravljajo dejavnost regionalnega pomena. Funkcija regijskega središča se med drugim kaže tudi v dnevni delovni migraciji.

Ceprav je število otrok, zajetih v predšolsko varstvo, relativno visoko, in kljub pospešeni, družbeno dogovorjeni prednostni izgradnji vzgojno-varstvenih oddelkov predstavlja otroško varstvo nepokrito belo liso v osebni legitimaciji celjske družbenopolitične skupnosti. Število odklonjenih otrok za organizirano varstvo narašča. Opozarja na preskromne možnosti zadostitve vse večjim potrebam, ki so razumljive zaradi visokega odstotka zaposlenih žena. V celjski občini imajo tri samostojne vzgojnovarstvene ustanove s 16 dislociranimi enotami. V 91 oddelkih so v letu 1976 zajeli v organizirano varstvo 1.813 ali 30 % vseh predšolskih otrok. Prostorska disperzija vzgojno-izobraževalnih ustanov je sledila izraženim potrebam in zahtevam delavcev, občanov v samoupravnem sporazumevanju in družbenem dogovarjanju. Natančnejši pregled Celja v družbenem prostoru pokaže na organi-

ziran napor vseh subjektov v srečujočem se samoupravnem načrtovanju, z vse pomembnejšo vlogo krajevnih skupnosti, da bi v novonastajajočih soseskah prerasli koncept »spalnih naselij«. Zato praviloma v novo urbaniziranih predelih rastejo poleg ostalih objektov vzgojnovarstvene ustanove. Vendar še ni zadovoljivo rešen problem manjših oziroma manj razvitih primestnih in vaških krajevnih skupnosti. Niti potujoči vrtci, druge improvizirane aličasne rešitve ne zadovoljujejo vse močnejše izraženega interesa za organiziranim otroškim varstvom v odročnih krajevnih skupnostih z nekoncentrirano naseljenostjo. To je eno izmed vprašanj, ki močno vpliva na politično razpoloženje občanov in delavcev. V referendumskih in drugih množično zasnovanih političnih razpravah je dobilo neurejeno predšolsko varstvo enakovredni problemski odziv kot na primer že mnogo let zevajoči komunalni problem.

Osnovno šolstvo je dobro razvito. V šolskem letu 1975/76 je 6 popolnih, 4 popolne centralne in 8 podružničnih šol obiskovalo 7.212 otrok. Kombiniran pouk je organiziran samo v šoli na Svetini. V podaljšano bivanje je zajetih 11,1 % otrok. V letu 1976/77 pa so uvedli celodnevno šolo v osnovni šoli v Štorah. Posebno osnovno šolo obiskuje 362 otrok, glasbeno šolo pa 366.

Materialna opremljenost osnovnih šol še ni zadostna. Nekatero osnovno vzgojno-izobraževalno organizacije potrebujejo telovadnice, prostore za razne dejavnosti v prostem času in za kulturno dejavnost, ustrezne pogoje za tehniško vzgojo itd.

Kljub nenehnim prizadevanjem združenega dela, družbenopolitičnih organov, samoupravnih interesnih skupnosti in drugih zainteresiranih dejavnikov šolstvo druge stopnje že nekaj let zaostaja za hitrim gospodarskim in družbenim razvojem celjskega območja in občine. Srednje šolstvo ne izžareva le preskromne materialne rasti (čeprav sta v zadnjih letih z odzivnostjo združenega dela oziroma družbenopolitičnih skupnosti nastala dva moderna šolska centra — tehniški šolski center, šolski center za blagovni promet, materialno in programsko preobrazbo doživlja pedagoški šolski center in drugi). Razvidna je statična konceptualna »ponudba« srednjih šol glede na smeri študija, ki šele s pripravami na preosnovo celotnega usmerjenega izobraževanja izraža več inventivnosti in posluha za potrebe združenega dela. Družbenopolitične organizacije in skupščine v celjski občini so izobraževanje opredelile kot enega temeljnih, ključnih in integralnih delov znanstveno-tehnološke revolucije. Kako hitro se bo delavski razred v Celju organiziral kot združeno delo, kot ekonomska in politična oblast, je v veliki soodvisnosti od socialne in proizvodne funkcije celotnega sistema vzgoje in izobraževanja.

Zato so družbene, zavestne socialistične sile v občini zadnja leta materialno in programsko, vsebinsko rast srednjega šolstva, nastajanje oddelkov višjih šol, dinamične oblike izobraževanja ob delu povezovale s političnim programom za učinkovitejšo, dolgoročnejšo kadrovsko politiko, s smelejšim in sposobnejšim prodorom gospodarstva v širši ekonomski prostor in s spremembami v družbenoekonomskih odnosih med delavci v združenem delu.

V šolskem letu 1975/76 se je na 10 srednjih šolah (pet štiriletnih in pet poklicnih) izobraževalo 6.561 učencev s celjskega in širšega območja. Iz celjske občine je obiskovalo srednje šole nekaj čez 30 % vseh učencev. Najmočnejši šolski centri so tehniški, pedagoški, ekonomski, šolski center Borisa Kidriča, v gimnaziji pa se usposablja okrog 1.000 dijakov.

Zametki višjega šolstva segajo v celjski občini v leto 1971/72, ko sta začela delati dislocirani oddelek za razredni pouk v okviru mariborske pedagoške akademije (oddelek je lociran pri Pedagoškem šolskem centru Celje) in dislocirani oddelek za komercialiste (v okviru VEKS Maribor). Po šestih letih od začetkov nastajanja višjega šolstva Celje ni postalo samo središče te stopnje šolanja za celjsko območje, temveč postaja zanimiv center za študente za Zasavje, Posavje in iz velenjsko-koroškega predela. Na oddelku visoke tehniške šole v okviru modernega tehniškega šolskega centra v Celju je študiralo 146 rednih in 147 izrednih študentov (strojne in gradbene stroke). Na oddelku višjih in visokih šol se je v celjski občini izobraževalo v letu 1975/76 redno ali ob delu 1.300 študentov.

Močno se razvija študij ob delu v okviru Delavske univerze Celje (največ zanimanja vlada za ekonomsko-komercialno, pravno smer in za organizacijo dela). Vendar sistem stalnega usposabljanja in izobraževanja kadrov ob delu, kljub sprejetemu družbenemu dogovoru o kadrovske politiki in družbenemu dogovoru o izobraževanju, ni dovolj razširjen in ne doživlja dovolj načrtnih podpore v organizacijah združenega dela. V razvojnih načrtih ni dovolj naglašena integracija proizvodnje, tehnologije, izobraževanja in znanosti. Celotni vzgojno-izobraževalni kompleks bi moral programsko bolj rasti iz potreb delavcev v združenem delu in razvojnih projekcij družbenogospodarskega razvoja občine. Ker ni učinkovite in dolgoročne kadrovske politike in ker precej temeljnih organizacij združenega dela nima razvojnih načrtov, je snovalna udeležba združenega dela v oblikovanju možnih smeri usmerjenega izobraževanja še vedno preskromna. Kriza kadrovske stagnacije rezultira tudi iz ne dovolj uveljavljene in definirane vloge socialno-kadrovske službe v organizacijah združenega dela.

Glede na razmere v republiki pomeni dragoceno inovacijo ustanovitev šole za gospodarstvenike. V šolskem letu 1976/77 se je udeleževalo do 150 direktorjev temeljnih organizacij združenega dela. Ta oblika funkcionalnega uposabljanja je postala začetek permanentnega izobraževanja za vodilne kadre v temeljnih organizacijah združenega dela. Že med enoletnim šolanjem so se slušatelji, samoupravni in politični dejavniki v združenem delu zavzeli za kadrovske razrešitev funkcionalnega usposabljanja. Skupini gospodarstvenikov naj bi se pridružili še direktorji delovnih organizacij v družbenih dejavnostih, vodje kadrovske in splošne službe, odgovorni delavci za kontrolo kvalitete in v transportni dejavnosti ter perspektivni kadri v gospodarskih temeljnih organizacijah združenega dela.

V letu 1976 je pomenila ustanovitev šole za gospodarstvenike, na pobudo družbenopolitičnih organizacij in občinske skupščine, kot sestavni del široko sprejetega akcijskega programa družbenoekonomske, politične in kulturne preobrazbe življenja v občini tudi odločen dogovor o celovitem pristopu vseh poslovnih struktur k uresničevanju zakona o združenem delu.

Na območju družbenih dejavnosti zavzema osnovno zdravstveno varstvo občanov enega najbolj občutljivih problemov v celjski občini. Z novo samoupravno in strokovno organiziranostjo, z združitvijo hospitalne in zdravstvene dejavnosti v regionalni zdravstveni center se kažejo možnosti za izboljšanje osnovnega zdravstvenega varstva. Bivši zdravstveni dom je imel 9 zdravstvenih postaj, od tega 6 industrijskih. V občini dela še 23 zobnih ordinacij in 3 šolske zobne ambulante. V letu 1976 so priprave na ustavno samoupravno konstituiranje zdravstvene dejavnosti (pri čemer ni bil nagnjen le integracijski akt dotedaj razmejene dejavnosti splošne bolnišnice in zdravstvenega doma) pritegnile široko pozornost in aktivno dooblikovanje predloženih samoupravnih aktov med delavci in občani. V samoupravnem sporazumevanju in družbenem dogovarjanju o skupni porabi in pri odločanju o samoupravnih sporazumih o temeljnih planov samoupravnih interesnih skupnosti za čas 1976—1980 je dobivala kriza organiziranosti, kakovosti in standarda storitev osnovne zdravstvene dejavnosti težiščno mesto v kritiki zavarovancev. Ponovila se je v določeni meri pri snovanju programske osnove za drugi referendum.

Socialno skrbstveno dejavnost izvajajo v občini Center za socialno delo, Dom upokoencev Celje in Dom oskrbovancev Novo Celje. Politika socialnega skrbstva oziroma bolje socialnega varstva ni bila deležna dovolj organizirane skrbi in prizadevanj družbenopolitičnih organizacij in oblastnih organov, deloma tudi zaradi slabe notranje povezanosti in usklajenosti v samoupravni interesni skupnosti socialnega varstva. Občutljive zagate v izvajanju politike socialnega skrbstva niso nastajale samo zaradi pomanjkanja sredstev, zaradi nezmožnosti intenzivnega vlaganja v objekte socialnega skrbstva ali zaradi sorazmerno nizkih denarnih pomoči. Socialno-skrbstvena politika ni dovolj podružbljena. Očitna je še njena močna odsotnost v delu kadrovsko-socialnih služb v temeljnih organizacijah združenega dela, nekaj več prizadevanj pa izražajo v krajevnih skupnostih. Odločno prešibka aktivnost različnih družbenih, političnih in strokovnih dejavnikov v občini je v izvajanju načrta protialkoholnih akcij. Občinska konferenca SZDL Celje je v letu 1976 začela pripravljati program širše družbene in stalne aktivnosti z naslovom Človek naj ne bo nikoli sam. Namerava spodbuditi tudi delo klubov ozdravljenih alkoholikov, ki v zadnjem letu zaradi sprememb v njihovi organizacijski in strokovni navezavi doživljajo rahlo stagnacijo.

V letu 1976 je celjsko družbenopolitično življenje označevala živahna kulturna dejavnost. Celje kot regijsko kulturno središče oblikuje kulturni utrip območja z dvema muzejema, z gledališčem, z osrednjo knjižnico, zgodovinskim arhivom, zavodom za spomeniško varstvo in z razgibano amatersko kulturno dejavnostjo (številni pevski zbori, osem amaterskih gledaliških skupin, likovni salon in likovne manifestacije itd.). Kulturo so v občini opredelili kot sestavino združenega dela in kulturno akcijo obogatili s konkretnim programom kulturnih nalog Celjskih kulturni utrip. Podružbljanje in razodtujevanje kulture naj ne bi pronicalo samo skozi delegatsko in samoupravno organiziranost kulture, skozi delavčev glas za spreminjanje družbenoekonomskih odnosov v kulturi. Enakovredno je bila naglašena kreativna udeležba delavcev in občanov v oblikovanju programske politike kulturnega življenja. V osrčje kulturne akcije pa so v celjski občini uvrstili spodbujanje

umetniškega izražanja človeka v krajevnih skupnostih in v temeljnih organizacijah združenega dela. Kulturna dejavnost še vedno nima ustreznega mesta v razvojnih načrtih temeljnih organizacij združenega dela.

Telesno-kulturno življenje v občini se odvija v 28 telesno-kulturnih centrih, na 99 športnih igriščih s skupno površino 141.704 m² (koristna površina vadišč na prebivalca je 1,69 m², pokritih vadišč na občana pa 0,12 m²). Pomembnejši športni objekti so: turistično-rekreacijski in športni center Golovec (rezultat namenskega združevanja sredstev temeljnih organizacij), drsališče, atletski stadion, nogometno igrišče na Glaziji, letališče v Levcu, plavalni bazen itd. Vse popularnejše postajajo akcije TRIM, ki so opravile pomembno vlogo tudi v krepitvi družbene povezanosti Celja. Se vedno ni dovolj igrišč za otroke, prebivalstvo pa vse bolj pogreša pokrit zimski bazen.

O materialni razvitosti življenja v občini govorijo še naslednji podatki:

— površina prodajnih prostorov na prebivalca je	0,3 m ²
— število prebivalcev na 1 osebni avtomobil	5,6
— število prebivalcev na 1 televizor	4,4
— število prebivalcev na 1 radijski sprejemnik	3,9
— osebni dohodek na zaposlenega v letu 1976	4.030 din
— osebni dohodek v gospodar. dejavnostih na zaposlenega	4.600 din
— osebni dohodek na zaposlenega v gospodarstvu	3.917 din
— stanovanjski prostor na prebivalca	16,8 m ²
— število stanovanj v letu 1975	19.235
(brez kopalnice	7.927)
(brez vodovoda	3.197)
(brez stranišča na izplakovanje	6.970)

Objektivni prikaz družbenega razpoloženja v celjski občini ne more obiti še nekaterih drugih kazalcev materialne in urbane razvitosti občine.

Celjska občina je teritorialno in samoupravno-politično razdeljena na 21 krajevnih skupnosti. Natančnejši prikaz krajevnih skupnosti glede na število občanov (po popisu iz leta 1972) in na površino spodbuja k razmišljanju o zahtevi po spremenjenem samoupravnem in političnem organiziranju občanov po kraju bivanja in življenja. Zaokroženost življenjske problematike, skupni interesi in potrebe občanov, poglobljanje samoupravnih in delegatskih odnosov v ustavno preobraženi krajevni skupnosti, ob nekaterih spoznanih čereh, ki preprečujejo hitrejše samoupravno presnavljanje krajevnega življenja in dela občanov, narekujejo zavestno usmerjeno akcijo k spremembam v politično-teritorialni razdeljenosti občine.

Najprej poglejmo nekaj zanimivih podatkov:

Zap. št.	Ime KS	Število občanov	Površina KS v ha	Rang 1	Rang 2
1.	Store	5.147	2.375	3	3
2.	Vojnik	3.571	3.947	55	2
3.	Svetina	435	1.163	21	8
4.	Pod gradom	3.236	2.020	8	7
5.	Savinja	2.285	334	12	15

6.	Dobrna	2.043	3.168	14	1
7.	Strmec	2.132	2.330	13	4
8.	Frankolovo	1.568	2.131	17	5
9.	Skofja vas	1.899	771	15	11
10.	Ljubečna	1.530	947	18	19
11.	Slavko Šlander	2.435	19	10	21
12.	Karel Destovnik-Kajuh	3.305	26	6	20
13.	Center	5.263	48	2	19
14.	Dolgo polje	3.814	88	4	17
15.	Nova vas	3.186	87	9	10
16.	Aljažev hrib	3.299	347	7	14
17.	Ostrožno	2.334	322	11	10
18.	Gaberje-Hudinja	5.985	389	1	13
19.	Trnovlje	1.392	286	20	16
20.	Medlog	1.467	533	19	12
21.	Šmartno v Rožni dolini	1.668	2.043	16	6

Z vidika samoupravnega in političnega organiziranja, združevanja in povezovanja občanov, predvsem pa glede na nujnost nadaljnje demokratizacije in decentralizacije našega političnega sistema, že bežen pogled na podatke pove, da so mnoge celjske krajevne skupnosti prevelike po številu prebivalcev in po površini. Sedanja družbena praksa se nagiba k manjšim krajevnim skupnostim. Kajti v tem primeru bo KS lažje postala družbeno, samoupravno, delegatsko razgibana življenjska skupnost. Vendar za življenje in utrip krajevne skupnosti ni temeljno vprašanje njena majhnost ali številčnost. Vsak del naselja, vsako naselje ali več naselij skupaj se vsak dan srečuje z drobnimi in velikimi skupnimi zadevami in problemi: od materialnih, ekoloških, medosebnih, zdravstvenih, do preskrbe, samozaščite, politične in delegatske dejavnosti, razvedrila, zabave in rekreacije... Kakšna naj bi bila idealna socialno-ekonomsko-politično-urbanistična krajevna celota, je težko odgovoriti. Ne more biti osnovno merilo niti njena razvitost niti število občanov ali površina, niti prostorski in drugi pogoji: — upoštevati moramo več med seboj soodvisnih različnih kazalnikov in elementov. V zavestno usmerjeni družbenopolitični akciji za spremembo sedanje organizacije krajevnih skupnosti v celjski občini bo potrebno upoštevati interese in potrebe občanov, njihovo možnost neposrednega reševanja raznovrstnih skupnih vprašanj in problemov, še posebej pa možnosti takega samoupravnega, političnega in delegatskega odločanja, ki bo občanu omogočil uresničevanje socialističnih družbenih odnosov in samoupravne oblasti že v krajevni skupnosti.

Različna stopnja komunalne opremljenosti v krajevnih skupnostih sprošča zaradi nakopičenih težav določene konflikte in avtonomistično obnašanje političnih, samoupravnih in delegatskih teles v posameznih krajih. Z električno energijo so opremljena skoraj vsa naselja. Velike težave so s preskrbo pitne vode, kar zlasti v poletnih sušnih mesecih prizadene večji del mesta. Kanalizacija je urejena le v večjih naseljih. Odpadne vode odteka v vodotoke brez ustreznih čistilnih naprav, kar povzroča prekomerno onesnaževanje voda. Ponekod že resno ovira razvoj naselij. Nasploh so ekološko

problematiko (Celje je eno najbolj ekološko prizadetih mest v republiki) občani prav v letu 1976 pogosto obravnavali na zborih, v političnih organizacijah in na drugih organiziranih ravneh. Nekatere akcije zaradi hudih polucij pa so imele že značaj spontanih, neorganiziranih protestov zaradi malomarnega odnosa delovnih organizacij do okolja in zdravja ljudi oziroma zaradi premalo odločnih posegov političnih in skupščinskih subjektov v občini.

Podatki o telefonskem omrežju v občini niso ugodni, saj imajo občani telefone le deloma v mestu in v nekaterih naseljih občine. Večina naselij nima telefonskega omrežja (v občini pride 7 prebivalcev na telefon, v mestu pa 11). Ogrevanje stanovanj je urejeno samo v nekaterih zazidalnih območjih mesta. Na območju občine je speljanih 150 km lokalnih cest, od tega 60 km asfaltiranih. V programu petletne izgradnje — modernizacije lokalnih cest predvidevajo, da bodo uspeli asfaltirati še 40 km važnejših odsekov lokalnih cest. Med identificiranimi življenjskimi problemi občanov Celja velja omeniti še stanovanjsko problematiko in relativno počasno izgradnjo stanovanj (okrog 500 letno).

Ta razvid bistvenih, vendar nepopolnih podatkov o razvitosti celjske občine je potreben, če hočemo razumeti osnovna mišljenja, stališča, kritike in motive družbenopolitične, samoupravne in delegatske aktivnosti celjskega delavca in občana.

V zadnjih letih, pred sprejemom ustave, z ustanavljanjem samoupravnih interesnih skupnosti, z nenehnim uveljavljanjem samoupravnega in političnega združevanja občanov v krajevnih skupnostih in z vse boljšo politično organiziranostjo delavcev označuje vsakodnevni družbeni utrip Celja želja po določni preobrazbi življenja na vseh ravneh. Politična in samoupravna mobilizacija delavcev in občanov je slonela na petih, dogovorno sprejetih temeljnih strateških nalogah: razvoj samoupravnih in delegatskih odnosov; preobrazba družbenoekonomskih odnosov in uresničevanje stabilizacijskih ciljev; izboljšanje družbenega standarda, smotrnejša socialna politika in razzaritev kulturnega življenja; dvig politične kulture in okrepljeno delovanje subjektivnih sil ter družbenoekonomska integracija v občini z izrazito odprtostjo Celja v slovenski, jugoslovanski in svetovni prostor.

Tako zasnovane programske usmeritve družbenoekonomske preobrazbe Celja so bile natančneje opredeljene v skupnem akcijskem načrtu dejavnosti družbenopolitičnih organizacij in občinske skupščine v letu 1976. Skupni delovni program ni le izraz želje po usklajenem, frontnem delu vseh organiziranih zavestnih socialističnih sil. Demokratično oblikovan in sprejet delovni načrt pomeni čvrst dogovor vseh delovnih ljudi in občanov v občini o skupnih ciljih in naporih za hitrejši razvoj občine, za bogatejše, vrednejše družbeno in osebno življenje. Obenem izraža spoznanje, da je potrebno v družbenem, političnem, strokovnem in samoupravnem delu doseči večjo kakovost in učinkovitost. Kajti mnogi uspehi tako opredeljene skupne akcije, kot sta bila oba referendumata, cestno posojilo, združevanje sredstev za objekte posebnega družbenega pomena, večje kulturne in telesno-kulturne akcije itd., so izpričali moč integriranosti mišljenj in akcijske enotnosti, moč in sposobnost večje družbene povezanosti Celja.

Skupni delovni, akcijski program z opredeljenimi nosilci in roki za izvedbo posameznih nalog je pomenil tudi preudarno delitev dela znotraj družbenopolitičnih organizacij in občinske skupščine. Predstavlja korak k še večji usklajenosti, racionalnosti, odgovornosti in k zmanjšanju izgub delovnega časa zaradi predolgh in ponavljajočih se sestankov. Skupni program dela kot vsebinska in metodološka novost izseva še svojevrstni napor k preseganju obotavljivih poskusov za učinkovitost sestankov, dogovorov in za dosledno realizacijo sprejetih sklepov. Takšen pristop še ni v celoti zaživel v temeljnih delovnih in krajevnih sredinah.

V frontni SZDL Celje na čelu z ZK so celjski delavci in občani usmerili enotno akcijo in delovni, politični napor v uresničitev skupnih ciljev na naslednjih področjih (to je bila osnova političnega in samoupravnega angažmaja v letu 1976):

- okrepili bomo samoupravne in delegatske odnose, predvsem v temeljnih samoupravnih celicah, v TOZD, krajevnih skupnostih in samoupravnih interesnih skupnostih, kakor jih nakazuje ustava in osnutek zakona o združenem delu; boljša samoupravna in politična organiziranost pomeni sestavni del bitke za stabilizacijo gospodarstva, za doseganje hitrejše gospodarske rasti, za kakršno smo se dogovorili v srednjeročnem družbenem načrtu razvoja Celja;

- s povečano družbenopolitično, samoupravno in akcijsko enotnostjo in odločnostjo bomo hitreje odpravljali neskladje razvoja in bele lise v zadovoljevanju naših potreb po večjem družbenem standardu, zlasti v otroškem varstvu, zdravstvu, osnovnem šolstvu in usmerjenem izobraževanju, v kulturi, rekreaciji in pri harmonični ohranitvi okolja;

- v občinski organizaciji socialistične zveze moramo izvajati stalno evidentiranje kandidatov za različne samoupravne, politične in delegatske dolžnosti in zagotavljati kakovostno uresničitev kadrovske in štipendijske politike na osnovi družbenih dogovorov;

- v frontni SZDL Celje bomo spodbujali in podprli vse dejavnosti in uresničitev nalog, ki bodo omogočili prodorno odprtost Celja v povezovanju z različnimi organizmi v območju, Sloveniji in Jugoslaviji ter v svetu; v okviru teh nalog naglašamo udeležbo Celja posebej v povezovanju z nevrščenimi deželami, z zamejskimi Slovenci in s pobratenimi mesti;

- sprejeli bomo stališča in dogovore za odločno akcijo in boljšo organiziranost na področju preskrbe, znanstveno-raziskovalnega in inventivnega dela, v telesni kulturi, v kmetijstvu in socialni politiki;

- povezani in aktivni v SZDL bomo nadaljevali s preobrazbo naše najbolj množične organizacije tako, da bomo uveljavili krajevno organizacijo SZDL kot temeljno celico političnega, samoupravnega in družbenega življenja v kraju, kjer živimo; zato moramo okrepiti vlogo krajevnih konferenc SZDL, problemskih konferenc, organizacije po zaselkih, ulicah, vaseh, poverjeniško mrežo in zbor delegatov, kar bo močna spodbuda krajevni samoupravi vseh delavcev in občanov v krajevnih skupnostih;

- znotraj frontne SZDL bomo morali še učinkoviteje uveljavljati ustavno vlogo SZDL, predvsem njeno mesto v političnem oziroma v skupščinskem sistemu, pri presojanju družbene odgovornosti nosilcev javnih funkcij in na področju informiranja.

Tako so v Celju opredelili strateške naloge v uvodu k skupnemu programu DPO in občinske skupščine.

Prednostne naloge in cilji njihove skupne dejavnosti pa so bili tile (za prvih osem nalog, zaradi ponazoritve, navajamo dobesedne opredelitve z roki in nosilci, pri ostalih pa samo sprejeto nalogo):

1. Uveljavljanje zakona o združenem delu.
Nosilec: sindikat, ZK, SZDL in SOb.
Rok: stalna naloga.
2. Družbenoekonomski položaj delavcev in njihovo organiziranje v TOZD.
Nosilec: sindikat, ZK.
Rok: stalna naloga.
3. Ocena delovanja in razvoja samoupravnih interesnih skupnosti.
Nosilec: SZDL, SOb, sindikat.
Rok: december 1976.
4. Samoupravna preobrazba in družbenoekonomski položaj KS.
Nosilec: SZDL, SOb, sindikat.
Rok: januar 1977, stalna naloga.
5. Oblikovanje političnih izhodišč za usmerjanje dohodkovnih odnosov med proizvodnjo in trgovino.
Nosilec: ZK, SOb, sindikat.
Rok: stalna naloga — ocena februar 1977.
6. Uveljavljanje in delovanje samoupravnih delovnih skupin v OZD.
Nosilec: sindikat, ZK.
Rok: stalna naloga — ocena december 1976.
7. Delovanje delegatov, delegacij in celotnega delegatskega sistema.
Nosilec: SZDL, sindikat, SOb.
Rok: april 1977.
8. Nadaljnje samoupravno organiziranje združenega dela v TOZD.
Nosilec: ZK, sindikat.
Rok: ocena marec 1977 — stalna naloga.
9. Stalno spremljanje učinkovanja že doseženih integracij in usmerjanje nadaljnjih integracijskih procesov na vseh področjih.
10. Izvajanje kompleksa političnih nalog pri družbeno-gospodarski stabilizaciji.
11. Razvoj znanosti in raziskovalnega dela.
12. Politične naloge pri uresničevanju in dopolnjevanju srednjeročnih družbenih planov (a) in resolucij za leto 1977 (b).
13. Samoprispevek v občini Celje za obdobje 1977—1982.
14. Nadaljnji razvoj usmerjenega izobraževanja.
15. Problematika zdravstvenega varstva v Celju.
16. Politika razvoja kmetijstva in proizvodnja hrane.
17. Preskrba prebivalstva z osnovnimi življenjskimi potrebščinami.
18. Nadaljnja izgradnja objektov posebnega družbenega pomena.
19. Kadrovska politika in štipendiranje v občini Celje.
20. Ljudska obramba, varnost in DS.
21. Sodelovanje Celja z deželami v razvoju.

Za vsako temeljno strateško nalogo smo natančno označili cilj, rok in nosilca zadolžitve. Skupni program v občini sprejemajo kot osnovo za nekaj-mesečno obdobje. Po pregledu, kontroli sprejetih nalog objavijo politično oceno izvedbe delovnega skupnega programa v INDOK informacijah, ki jih prejme vsako gospodinjstvo v občini.

Zanimivejši podatki o razvejanosti družbenopolitičnega, interesnega, samoupravnega in delegatskega delovanja v občini:

— v začetku leta 1977 je bilo vključenih v ZK 4.697 članov, med katerimi je 48 % delavcev;

— razen redkih izjem so vsi zaposleni člani zveze sindikatov (35.000—36.000), v zvezi socialistične mladine pa imajo 16.000 članov, ZB 3.000, v celjski občini je 42.491 volilcev, po odatkih krajevnih konferenc socialističnih zvez je 80—90 % članov SZDL (tisti, ki so plačali članarino ali pa so bili plačila članarine oproščeni);

— v celjski občini kaže seznam družbenih organizacij in društev, registriranih na osnovi zakona o društvih do avgusta 1977, izredno razširjenost interesnega združevanja občanov, saj v občini dela 197 društev, interesnih organizacij, klubov, družin (čebelarske, gobarske, strelske itd.), zvez itd., med katerimi je nekaj regionalnih organizacij, ki imajo sedež v Celju;

— v splošnih in temeljnih delegacijah je čez 5.000 delegatov, 165 delovnih skupnosti pa ima status delegacije;

— kot rezultat družbenega dogovarjanja in sporazumevanja, svobodne menjave dela so v občini ustanovili čez 20 samoupravnih interesnih skupnosti, s tem, da so v sprejemanju srednjeročnega načrta razvoja zahtevali celovito delavčevo obvladovanje dohodka, ne samo sredstev za skupno in splošno porabo;

— že dve leti dela stalna šola delegatov, v kateri se je na osnovi kakovostnega enotedenskega programa predavanj (po sedem šolskih ur) usposabljal že čez 2.000 delegatov;

— v občini so v letu 1976 začeli s pripravami na ustanovitev kluba samoupravljalcev, ki že dobro dela;

— v vseh 21 krajevnih skupnostih se občani v frontnih krajevnih organizacijah socialistične zveze združujejo in povezujejo v mnogih interesnih, družbenih in društvenih organizacijah, vse živahnejša pa je samoupravna in politična organiziranost po stalnih območjih v KS (v vseh KS so ustanovili svete potrošnikov, ki so povezani v občinsko konferenco svetov potrošnikov, v večini krajevnih organizacij SZDL so že ustanovili podružnice ali podobore SZDL, krajevne skupnosti so se povezale v skupnost krajevnih skupnosti itd.);

— med akcijami, ki je imela močan družbenopolitični odmev kot sestavni del stabilizacijskih prizadevanj, moramo omeniti podelitev občinskih priznanj in nagrad INOVATOR (podelili so jih v letu 1975 in 1976);

— odločna družbenopolitična aktivnost za spreminjanje odnosov v temeljnih organizacijah združenega dela se je odrazila v stalni številski rasti in v vse uspešnejšem delu samoupravnih delovnih skupin (do srede leta 1977 so jih ustanovili v TOZD že čez 200) itd.

V letu 1976 so v celjski občini na področju razvoja samoupravljanja in uresničevanja ustave sprejeli štiri prednostne naloge: akcija za uveljavljanje

samoupravnih delovnih skupin; ocena organiziranja temeljnih organizacij združenega dela (s spodbudami za organiziranost novih TOZD, še posebej glede na javno razpravo o osnutku zakona o združenem delu); dejavnost na področju samoupravnega družbenega načrtovanja je dobila svoj epilog s sprejemom družbenega plana občine Celje za obdobje 1976—1980 (dokument je nastajal v večfaznem postopku in ob živahnem usklajevanju med osnovnimi nosilci načrtovanja); delovanje krajevnih skupnosti in uveljavljanje njihove samoupravne vloge (nastajanje novih KS, organiziranost stalnih območij, delovanje delegacij itd.).

Na področju gospodarske preobrazbe in stabilizacije je koordinacijski odbor za stabilizacijo pri občinski konferenci SZDL celotni program stabilizacijske akcije na osnovi izredno razgibane politične akcije objavil v posebni brošuri Stabilizacija v Celju 1976. V vseh temeljnih organizacijah združenega dela so ustanovili koordinacijske odbore za stabilizacijo in mesečno preverjali njihovo dejavnost.

Mnogo razprav in konferenc so v družbenopolitičnih organizacijah in v občinski skupščini namenili uveljavljanju delegatskih odnosov, posebej vprašanju, koliko delegacija dejansko postaja sredstvo v rokah delavcev za polno uveljavitev njihove odločujoče vloge v celotnem procesu družbene reprodukcije. Precej so se zadržali ob vzrokih manj uspešnega dela splošnih delegacij. Občinska konferenca SZDL se je na osnovi javne razprave izrekla za ustanovitev posebnih delegacij. Uspešnejša ocena je veljala delovni zagnanosti delegatov v temeljnih delegacijah, predvsem v krajevnih skupnostih. Zbor krajevnih skupnosti je prednjačil po številu in kakovosti razprav na skupščinskih zasedanjih. Obširne analize delegatskih odnosov so angažirale predvsem občane v SZDL in v sindikatih. Problematika družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja je dobila v letu 1976 eno izmed centralnih mest v družbenopolitičnih tokovih, tudi zavoljo nerešenih dilem v svobodni menjavi dela in zaradi ugotovljene prevladujoče vloge izvajalcev v samoupravnih interesnih skupnostih.

V razčiščevanju teoretičnih in praktičnih vprašanj iz delegatskega in samoupravnega življenja se je uspešno vključeval ali pa je spodbudil razpravo koordinacijski odbor za uresničevanje ustave pri frontni občinski konferenci SZDL.

V letu 1976 so v oceni skupnega programa dejavnosti kot manjši uspeh označili dosežen razvoj dohodkovnih odnosov v združenem delu, premalo podružbljeno urbanistično načrtovanje, enostransko usmerjenost znanstveno-raziskovalnega presnavljanja pretežno v inovacijsko dejavnost idr.

Zelo dobro so bile zasnovane in uresničene naloge pri krepitvi družbene samozaščite in ljudske obrambe, za kar je dobilo Celje zvezno priznanje. Kot posebna značilnost delovanja vseh družbenopolitičnih organizacij v celjski občini izstopa programska usmerjenost, ki izraža življenjske probleme in interese delovnega človeka in občana (komunalni standard, preskrba, razvoj malega gospodarstva, manj razvite krajevne skupnosti, socialno varstvo, kulturne potrebe, informiranje, okolje, zdravstveno varstvo, družabno življenje itd.).

Leto 1976 je predstavljalo tudi nov korak k utrjevanju in razumevanju frontne vloge SZDL, pri čemer je bila zelo pomembna vloga ZK.

Osnova družbenopolitičnega prizadevanja v celjski občini se je osredinila okrog cilja — kako s podružbljanjem politike in procesov odločanja doseči hitrejšo, smelejšo in odločnejšo preobrazbo družbenega življenja na vseh ravneh. Z večjo stopnjo idejne in akcijske frontne integracije ob jasno opredeljenih ciljeh so želeli jasneje določiti vlogo vseh subjektivnih faktorjev, še posebej pa odnose, metode dela in komunikacije med družbenopolitičnimi organizacijami ter samoupravno in demokratično organiziranimi delovnimi ljudmi in občani. V političnih dokumentih in v neposrednem političnem, samoupravnem, delegatskem delu so naglaševali zahteve po večji učinkovitosti, prodornosti, ustvarjalnosti vseh delegatov in po večji odprtosti Celja v najširši družbeni prostor. Takšna usmeritev se je spopadala s samozadostno samoupravljalno zaprtostjo, z grupnolastniškimi odnosi, s tehnokratsko in birokratsko miselnostjo, z lokalizmi, z odklonilnimi stališči do samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov (v občini so namreč podpisovali posebne sporazume za inovacije, za KS, za INDOK center, za objekte posebnega družbenega pomena, za stanovanja delavcev širšega družbenega interesa itd.) in z drugimi nesamoupravnimi in nesocialističnimi pojavi. Odločno so opozarjali na hibe v strokovni, poslovni, politični in samoupravni organiziranosti na vseh ravneh.

B) VPLIV DRUŽBENOPOLITIČNIH ORGANIZACIJ NA DOGOVARJANJE IN ODLOČANJE

I.

Po sprejemu ustave leta 1974, posebno pa po prvih izkušnjah in percepciji problemov v razvijanju delegatskega sistema postaja v naši družbeni praksi vse aktualnejše vprašanje, kako bomo prilagodili vse konstitutivne elemente političnega sistema socialistični samoupravni naravi družbenoekonomskih odnosov, še posebej pa delegatsko-skupščinskemu sistemu in njegovi samoupravni delegatski bazi. Zato je toliko bolj razumljivo ustvarjalno domišljanje dosedanjih znanih opredelitev položaja in vloge subjektivnega faktorja, predvsem seveda družbenopolitičnih organizacij, ki doslej niso našle dovolj ustreznega mesta v raziskovalnih naporih. Kakšno vlogo imajo v sistemu delegatskega-skupščinskega odločanja družbenopolitične organizacije v družbeni praksi — to je vprašanje, ki izstopa v različnih analizah o uveljavljanju delegatskih odnosov v temeljnih organizacijah združenega dela, v krajevnih skupnostih, v občinski skupščini in na drugih ravneh dogovarjanja in odločanja.

V celjski raziskavi je glavna hipoteza slonela na načelu, da delegatski sistem omogoča izražanje in usklajevanje interesov delovnih ljudi in občanov v temeljnih samoupravnih skupnostih, pa tudi uveljavljanje na vseh ravneh odločanja o skupnih in splošnih družbenih zadevah. Delegatski sistem torej predstavlja kvalitativno razširjanje odločanja delavcev in občanov v vseh družbenih zadevah. Najbolj izrazito krepi samoupravni položaj ustvar-

jalcev dohodka, saj zahteva, sili, spodbuja razpravo in odločanje delavcev glede dohodka v vseh fazah družbene reprodukcije.

Z določenim številom vprašanj smo želeli ugotoviti mnenja respondentov o vplivu družbenopolitičnih organizacij na dogovarjanje in odločanje. Kakor smo ugotovili, delegatski sistem sam narekuje preobrazbo političnega odločanja. Celotni proces odločanja se spreminja v skupno, integrirano, zavestno delovanje samoupravno in politično organiziranih subjektov, ki s pomočjo usklajevanja, dogovarjanja in sporazumevanja snujejo osnove za rešitve in odločitve. V raziskavi nismo izhajali iz meril, ki opredeljujejo uspešnost delovanja družbenopolitičnih organizacij, kot so na primer odnos člana do organizacije, spreminjanje razmer, spoznanost interesov, uresničevanje vloge osnovne organizacije, izvajanje statutarних načel (od razrednosti, demokratičnosti, odgovornosti, načrtnosti, konkretnosti do javnosti delovanja itd.). Pač pa smo želeli predvsem ugotoviti, kako respondenti glede na njihovo samoupravno, politično, komunikacijsko in drugo aktivnost ocenjujejo vpliv družbenopolitičnih organizacij na odločanje. Gre torej za temeljni proces dejanskega uveljavljanja samoupravne vloge delavca in občana, za proces, v katerem opravljajo družbenopolitične organizacije pomembno funkcijo predvsem v fazi priprav na odločanje, ne pa pri samem sprejemanju sklepov. Vprašanja respondentov so med drugim omogočila sintetični odgovor, katere so pravzaprav relevantne razsežnosti procesa samoupravnega odločanja in kakšna je subjektivna presoja anketiranih o prisotnosti, vplivu, moči družbenopolitičnih organizacij na posameznih ravneh in v strukturah delegatskega sistema. V oblikovanju bloka vprašanja za ugotavljanje vpliva družbenopolitičnih organizacij na dogovarjanje in odločanje smo upoštevali vse konstitutivne elemente procesa odločanja v delegatskem sistemu: od pobude za reševanje določenega vprašanja; sprejemanja ali zavračanja pobude, predloga, mnenja; spoznavne razčlenitve problema, teme, stanja in povezovanja parcialnih s skupnimi interesi; zavzemanje stališč do posameznega vprašanja in sprejem smernic za dejavnost delegatske baze; sprejem dogovora za uskladitev interesov med različnimi samoupravnimi, delegatskimi in političnimi subjekti; sprejemanje sklepa; povratno obveščanje in realizacija sklepa.

Družbenopolitične organizacije bi se morale pojavljati kot ustvarjalni oblikovalec vsake etape procesa odločanja. Najodločnejše v tistem delu, ko nastajajo odločitve, ko se soočajo različni interesi samoupravnih subjektov in ko moderirajo konfliktnost stališč, pogledov, izraženih potreb ter tako »nosijo« proces združevanja stališč. Ali drugače — v vsaki fazi procesualnega oblikovanja stališč, odločitev delegatskih organizmov premagovanja osnov razdruževalnih interesov družbenopolitične organizacije lahko izkazujejo vpliv, moč, sposobnost in zrelost.

Družbenopolitične organizacije kot dejavnik družbene zavesti in oblikovalec politične kulture pa lahko to svojo funkcijo opravijo samo v konkretnih procesih dogovarjanja in odločanja. Tam torej, kjer samoupravljalci v spletu različnih in tudi nasprotujočih si življenjskih interesov in potreb izražajo, dogovarjajo, usklajujejo, iščejo, snujejo in oblikujejo rešitve za odločanje v različnih samoupravnih, delegatskih, družbenih in državnih or-

ganih. V družbenopolitični praksi še ni povsem definiran odgovor na zapleteno vprašanje, s kakšnimi metodami dela bodo družbenopolitične organizacije odprle vse možne poti demokratične komunikacije v odnosu do samoupravnih in delegatskih organizmov.

Delegatski sistem lahko prispeva k preobrazbi političnega odločanja le v primeru, če bodo družbenopolitične organizacije še bolj postale odprti demokratični prostor procesualnega nastajanja odločitev v pluralizmu interesov na osnovi dogovarjanja, povezovanja, usklajevanja in sporazumevanja vseh subjektov v celotnem procesu odločanja. Prav zato velja posebno naglasiti, da, na primer, delegat ne more zožiti svoje samoupravne oziroma delegatske aktivnosti na sprejem stališč, smernic ali odločitve v delegaciji, temveč mora tvorno izraziti svojo družbenopolitično voljo, interes, potrebo v fazi dogovarjanja, to je demokratičnih priprav na sprejem odločitev v posameznih delovnih ali življenjskih sredinah. To je tudi pot k intenzivnejšemu podružbljanju politike.

Ce opredeljujemo pomembnost vloge družbenopolitičnih organizacij v sferi samoupravnega in delegatskega odločanja, potem se mora akcijsko in mobilizacijsko potrjevanje delovanja subjektivnih sil izraziti v osnovnih delovnih in življenjskih celicah. Predvsem v TOZD in KS, tam, kjer se občani in delavci organizirajo v osnovne organizacije DPO in kjer izražajo, oblikujejo, uresničujejo družbenopolitične osnove za delovanje in razvoj delegatskega sistema. Družbenopolitične organizacije s svojim celotnim angažiranjem oblikujejo in združujejo interese delovnih ljudi in občanov skladno z dolgoročnimi cilji delavskega razreda. Zavestne socialistične sile so faktor konstituiranja političnih odločitev — v osnovnih delegatskih sredinah do skupščin. Ta njihova vloga je vse bolj razvidna v fazi priprav in oblikovanja stališč. Takrat se raznovrstni interesi in potrebe delavcev in občanov soočajo, usklajujejo, združujejo pred končnim aktom sprejema odločitev, sklepov ali smernic za delegatovo odločanje.

Kakovostne demokratične priprave na odločanje so pomembnejše kot sama procedura odločanja. Srž demokratičnega mehanizma delegatskega sistema predstavlja prav možnost, da delavec in občan v odprti formi političnega organiziranja izrazita vse svoje interese, hotenja, probleme, potrebe, voljo in vpliv na urejanje družbenih vprašanj. Pred sprejetjem končnih odločitev je potrebno na politični osnovi organizirano in s pomočjo dogovarjanja, usklajevanja in sporazumevanja graditi tisto, kar je skupno in vsebuje dolgoročni interes delavskega razreda. V tem je tudi kohezijska funkcija družbenopolitičnih organizacij v samoupravnem razvoju naše družbe na osnovah družbene lastnine proizvodjalnih sredstev in delitve po delu.

V celjski raziskavi smo na teh izhodiščih proučevali mesto družbenopolitičnih organizacij v procesih komuniciranja in odločanja v TOZD, KS in v skupščini. Ugotavljali smo družbenopolitično, samoupravno in komunikacijsko aktivnost respondentov in njihova stališča o vplivu družbenopolitičnih organizacij na dogovarjanje in odločanje v DO, KS in skupščini. Nato smo s križanjem vprašanj proučevali vpliv različnih faktorjev na oblikovanje stališč do posameznih problemov, do vpliva DPO, njihove problemske usmerjenosti itd.

II.

1. Družbenopolitična aktivnost in članstvo v družbenopolitičnih organizacijah

a) Članstvo po posameznih DPO

Med anketiranci N = 517 jih je 45 (8,7 %) izjavilo, da ni član nobene od petih družbenopolitičnih organizacij (SZDL, ZK, ZS, ZSMS in ZB). Več kot polovica ali 297 (57,4 %) je član vsaj v eni od štirih družbenopolitičnih organizacij (a brez ZK).

Podatki o angažiranosti (če jo merimo s funkcijami) kažejo, da so respondenti aktivni v družbenopolitičnih organizacijah. 19,1 % jih ima eno funkcijo v eni izmed petih, 8,7 % pa ima več funkcij.

TABELA 1: Član katerih družbenopolitičnih organizacij in društev ste? Ali v njih delujete? (Če ne) Ali bi bili pripravljene delovati? Ali bi želeli postati član katere od teh organizacij?

	Ni član, ne želi biti član	Ni član, želi biti član	Je član brez funkcije	Je član s funkcijo	Ne more biti član
SZDL	20,3	5,0	63,8	7,7	
ZK	61,1	11,4	13,0	10,8	
ZS	14,7	3,5	55,7	13,5	8,5
ZSM	20,5	1,7	11,4	5,2	51,8
ZB	24,6	1,9	9,9	2,9	52,6

N = 517

Tabelarni pregled opozarja na precejšnje število nečlanov SZDL oziroma respondentov, ki so se odločili za modaliteto ni član in ne želi biti član. Kar 11,4 % vprašanih izraža željo za vstop v ZK.

b) Družbenopolitična aktivnost vernih in njihova stališča o vplivu DPO

Družbenopolitično aktivnost, to je članstvo in podatke o številu funkcij, smo analizirali tudi glede na vernost oziroma nereligioznost respondentov.

Vprašanje 46 se je glasilo: Ali bi nam lahko zaupali ali ste verni (religiozni) ali ne? Ali obiskujete verske obrede ali ne?

3,3 % — sem veren in redno (vsako nedeljo) obiskujem verske obrede

4,8 % — sem veren in pogosto (vsaj enkrat mesečno) obiskujem verske obrede

14,9 % — sem veren in le včasih (ob velikih praznikih in posebnih priložnostih) obiskujem verske obrede

10,3 % — sem veren, a ne obiskujem verskih obredov

3,1 % — ne morem reči, ali sem veren ali ne, čeprav obiskujem verske obrede

6,2 % — ne morem reči, ali sem veren ali ne, in ne obiskujem verskih obredov

1,5 % — nisem veren, vendar obiskujem verske obrede

51,3 % — nisem veren in ne obiskujem verskih obredov

4,1 % — ne morem odgovoriti

V kvoti respondentov se jih je 191 opredelilo za verne ali pa obiskujejo verske obrede, 21 pa jih je obkrožilo modaliteto ne morem odgovoriti. Skoraj polovica občanov, zajetih v raziskavo je torej religioznih. Le 24 od vseh vernih pa ni član nobene od štirih družbenopolitičnih organizacij (brez ZK).

Anketirani, ki so se opredelili za verne, prednjačijo po družbenopolitični aktivnosti, saj jih ima 105 eno funkcijo v eni izmed petih družbenopolitičnih organizacij ali pa ima več funkcij.

Raziskali smo tudi mnenja vernih občanov o vplivu družbenopolitičnih organizacij v občinski skupščini, v krajevni skupnosti in v delovni organizaciji.

Od 191 vernih jih je 87 na vprašanje o vplivu SZDL v občinski skupščini odgovorilo z ne vem, za ZK pa 85. Za modus velik vpliv se je pri SZDL odločilo 51 vernih in pri ZK 68. Verni respondenti torej ocenjujejo, da ima v celjski občini ZK v občinski skupščini večji vpliv kot SZDL. Majhen vpliv v skupščini ima ZK po presoji 4 vernikov, 8 pa jih je isto menilo za SZDL.

Število vernih respondentov, ki so se opredelili za **majhen** vpliv družbenopolitičnih organizacij v Sob, je naslednje:

ZK	4	ZSMS	15
SZDL	8	ZB	16
ZS	15		

Med vernimi in nevernimi ni bistvenih razlik pri ocenjevanju vpliva družbenopolitičnih organizacij v občinski skupščini, čeprav se verni respondenti bolj naglašeno opredeljujejo za ZK kot najvplivnejšo subjektivno silo.

2. Stališča delegatov o vplivu družbenopolitičnih organizacij na dogovarjanje in odločanje v delovni organizaciji, krajevni skupnosti in občinski skupščini

Za presozo uspešnosti, učinkovitosti in uveljavljanja delegatskih odnosov v organizaciji združenega dela so značilna mnenja respondentov — članov delegacij za zbor združenega dela o vplivu posameznih družbenopolitičnih organizacij na dogovarjanje in odločanje v posamezni delovni oziroma krajevni sredini.

TABELA 2: Delegati za zbor združenega dela o vplivu DPO v DO

	b. o.	Sploh nima vpliva	Majhen	Srednji	Velik	Ne vem
OO ZK (osnovna organizacija ZK)	1	2	10	41	45	6
OO ZS	1	0	21	35	42	6
OO ZSMS	1	11	37	30	9	17

N = 105

Respondenti sorazmerno enako ocenjujejo velikost vpliva osnovnih organizacij sindikata in ZK, precej več pa je takih, ki sodijo, da imajo osnovne organizacije sindikata majhen vpliv.

Sklepamo lahko, da je krhka vsebinska zveza v procesu oblikovanja stališč med delegacijo oziroma delegati in osnovnimi organizacijami nekaterih družbenopolitičnih organizacij. Izstopa neugoden odnos do vloge in vpliva zveze socialistične mladine, ki negativno prednjači v vseh kategorijah — da nima vpliva oziroma ima majhen vpliv, veliko respondentov pa ne ve, kako bi se opredelilo.

TABELA 3: Delegati za zbor združenega dela o vplivu DPO v občinski skupščini

	b. o.	Sploš nima vpliva	Majhen	Srednji	Velik	Ne vem
ZK	1	1	2	23	61	17
SZDL	2	0	4	32	47	20
ZS	2	0	12	26	49	16
ZSMS	2	3	17	30	20	33
ZB	3	1	14	32	22	33

N = 104

TABELA 4: Delegati za zbor KS o vplivu DPO v občinski skupščini

	b. o.	Sploš nima vpliva	Majhen	Srednji	Velik	Ne vem
ZK	1	0	2	9	41	6
SZDL	1	0	1	10	43	4
ZS	1	0	5	23	24	6
ZSMS	2	0	17	23	66	11
ZB	2	1	16	18	13	9

N = 59

Delegati za oba zbora menijo, da ima v občinski skupščini največji vpliv ZK, čeprav dajejo delegati za zbor KS majhno prednost SZDL. Vpliv SZDL v občinski skupščini zelo ugodno ocenjujejo tudi delegati za zbor združenega dela, čeprav bi pričakovali po rangiranju stališč še večjo vlogo zveze sindikatov. Za politično oceno vpliva družbenopolitičnih organizacij na dogovarjanje in odločanje v občinski skupščini je zanimiva diferenca v odgovorih delegatov za zbor krajevnih skupnosti glede vpliva sindikatov. Delegati za zbor združenega dela mnogo bolj naglašajo velik vpliv v skupščini, obenem pa se kritično odločajo za modaliteto majhen ali ne vem. Delegati za zbor KS se enakovredno nagibajo k modaliteti srednji vpliv in procentualno se skoraj enako opredeljujejo, da ima sindikat majhen vpliv. Očitna je

torej manjša organizirana prisotnost zveze sindikatov v delegacijah za zbor KS v KS oziroma na sejah zbora KS. Premalo se v javni razpravi o skupščinskih dokumentih — predlogih povezujejo temeljne delegacije v KS s temeljnimi delegacijami v DO oziroma obratno. Med delegati za zbor združenega dela visok % anketiranih ni vedel odgovoriti, presoditi vpliva posameznih družbenopolitičnih organizacij v občinski skupščini. To je podatek, ki bi ga veljalo posebej analizirati, saj lahko kaže na določene pomanjkljivosti v procesu dogovarjanja in odločanja (zaprtost delegacij, nerazvit sistem informiranja, nefleksibilnost delegacij pri izboru delegatov za zasedanje skupščine itd.).

Za primerjavo sintetično prikazujemo in rangiramo še stališča 64 delegatov splošnih delegacij (za SIS) glede vpliva posameznih družbenopolitičnih organizacij na dogovarjanje in odločanje.

TABELA 5: Stališča delegatov splošnih delegacij o vplivu DPO v delovni organizaciji

	b. o.	Sploh nima vpliva	Majhen	Srednji	Velik	Ne vem
OO ZK	8	3	6	22	23	2
OO ZS	6	0	10	21	27	0
OO ZSM	8	12	17	18	4	5

TABELA 6: Stališča delegatov splošnih delegacij o vplivu DPO v KS

	b. o.	Sploh nima vpliva	Majhen	Srednji	Velik	Ne vem
OO ZK	1	5	4	16	20	18
KK SZDL	1	2	4	16	25	16
KO ZSMS	2	5	16	13	10	18
KO ZB	2	3	8	15	19	17

N = 64

Rezultati potrjujejo domneve o preskromni prisotnosti osnovnih organizacij v delu splošnih delegacij. Respondenti dajejo glede vpliva DPO v DO prednost sindikatu pred ZK, v krajevnih skupnostih pa SZDL pred ZK. Visoko mesto po mnenju delegatov splošnih delegacij v KS zavzema po svojem vplivu na dogovarjanje in odločanje v kraju Zveza borcev. Zanj se je odločilo skoraj enako število delegatov kot za ZK. Primerjalna analiza nasploh pokaže na določene razlike v stališčih delegatov splošnih delegacij pri rangiranju vpliva DPO v DO oziroma v KS glede na prikaz stališč in odnosa delegatov za zbor združenega dela in za zbor KS. Domnevamo lahko o izrazitejši programski usmerjenosti SZDL, sindikatov in ZB na razreševanju nekaterih perečih problemov v družbenih dejavnostih.

TABELA 7: Stališča delegatov splošnih delegacij o vplivu DPO v občinski skupščini

	b. o.	Sploh nima vpliva	Majhen	Srednji	Velik	Ne vem
ZK		1	3	10	39	11
SZDL	0	1	5	15	33	11
ZS	0	0	8	9	36	11
ZSMS	2	1	14	15	13	19
ZB	2	1	10	16	20	15

N = 64

Presoja vpliva družbenopolitičnih organizacij v občinski skupščini pa približuje mnenja delegatov splošnih delegacij obema že navedenima kategorijama delegatov, posebej delegatom za zbor združenega dela. Modaliteto velik vpliv je pripisalo 60,9 % delegatov splošnih delegacij ZK, 56,3 % ZS in 51,6 % SZDL. Rang za srednji vpliv pa je nekoliko drugačen — 23,4 % ga prisojajo SZDL, 15,6 % ZK in 14,1 % ZS. Nekatere razlike v stališčih med delegati so zanimive zaradi znanih sumarnih političnih ocen o manjši aktivnosti in uveljavljenosti splošnih delegacij v DO in KS v primeri s skupščinskimi delegacijami.

3. Družbenopolitična aktivnost oziroma članstvo v samoupravnih, političnih in drugih organih ter ocenjevanje vpliva DPO

TABELA 8: Stališča članov samoupravnih organov o vplivu DPO na dogovarjanje in odločanje v občinski skupščini

	b. o.	Sploh nima vpliva	Majhen	Srednji	Velik	Ne vem
ZK	4	1	7	35	125	39
SZDL	6	0	9	52	104	40
ZS	5	0	23	46	39	48
ZSM	8	3	40	65	31	64
ZB	9	2	28	61	49	62

N = 211 (od tega je 173 respondentov članov samoupravnih organov v TOZD ali KS, 38 pa v KS in TOZD)

Članstvo v samoupravnih organih je razporejeno takole:
 306 ali 59,0 % respondentov ni članov samoupravnih organov
 173 ali 33,5 % je članov samoupravnih organov v TOZD ali KS
 38 ali 7,4 % je članov samoupravnih organov v KS in TOZD

Zaradi primerjave je zanimivo rangiranje vpliva DPO v občinski skupščini, kakor ga vidijo nečlani samoupravnih organov.

TABELA 9: Nečlani samoupravnih organov o vplivu DPO v občinski skupščini

	b. o.	Majhen	Sploh nima vpliva	Srednji	Velik	Ne vem
ZK	4	4	4	36	122	136
SZDL	4	4	10	54	99	135
ZS	6	4	17	70	73	138
ZSM	5	9	37	66	42	147
ZB	5	5	28	56	48	164

N = 306

Najprej moramo ugotoviti strmo naraščanje števila odgovorov modalitete ne vem. Pri članih dosega poprečno 15 %, pri nečlanih pa sta razvidna skromno poznavanje oziroma informiranost o dejavnostih in vplivu posameznih družbenopolitičnih organizacij — da ne vedo, kakšen vpliv ima SZDL, je torej odgovorilo 44,1 %, ZK 44,4 %, ZS 45,1 %, nato se pri zvezi mladine dvigne na 48 % in pri ZB celo na 53,6 %.

Iz istega razloga, poleg ostalih, nečlani pripisujejo družbenopolitičnim organizacijam manjšo vlogo v občinski skupščini kot pa člani. Tako skoraj 62 % članov samoupravnih organov v KS ali TOZD ali v obeh samoupravnih celicah visoko ocenjujejo modaliteto velik vpliv ZK v občinski skupščini. Pri nečlanih doseže ta % le 39,9 %. Po mnenju 57 % članov ima SZDL velik vpliv v občinski skupščini, enako pa meni le 32,4 % nečlanov. Šele pri mladinski organizaciji in njenem vplivu postanejo stališča članov in nečlanov konsistentna.

V kontekstu navedenih podatkov, še posebej, ker člani samoupravnih organov ugodno ocenjujejo vpliv DPO, lahko postavimo znano misel. E. Kardelj, ki se je zavzel za natančnejšo opredelitev položaja, vloge in družbene odgovornosti ZK: Sistema samoupravne demokracije ne sestavljajo samo spontane pobude občanov, zbori delavcev, delavski sveti, samoupravne interesne skupnosti, sistem državne oblasti in podobno, ampak tudi celotna socialistična zavest družbe, njene gonilne idejne in politične sile, znanstveni in strokovni ustvarjalni potencial in kultura, družbenopolitične in družbene organizacije, ideološki in politični spopadi, razmerje moči družbenih sil v družbi, odnos do sveta in družbeno-zgodovinska dogajanja v njem itd. Na vsaki ravni in v vseh odnosih samoupravnega in družbenega upravljanja morajo biti — tako ali drugače, v večji ali manjši meri — vsi ti faktorji družbene zavesti in ustvarjanja pričujoči, da bi samoupravljalci ali posamezna skupnost samoupravnih interesov lahko doumeli pravi lastni interes v sklopu splošnega progresivnega gibanja družbe in sodobnega človeštva. (E. Kardelj: Bolj stabilen bo naš politični sistem, tem trdneje bo delovni človek imel v rokah ključne položaje v družbi, Delo, 14. junija 1977).

Obe modaliteti, ki se tudi sorazmerno pogosto pojavljata pri članih, to je majhen vpliv ali ne vem, spodbujata k razmišljanju o premalo oblikovanem načinu demokratične komunikacije med družbenopolitičnimi organizacijami in samoupravnimi organi. Subjektivne socialistične sile se še

vedno niso dovolj programsko in organizacijsko, zlasti z iskanjem nenehnih novih načinov dela, vključile v samoupravni oziroma delegatski sistem, torej v celotni proces dogovarjanja in odločanja. Hipotezo potrjuje diferenca, ki jo izkazujejo kumulativni podatki za vse respondente (N = 517) o njihovi oceni vpliva DPO v DO in v KS glede na vpliv v občinski skupščini.

TABELA 10: Kolikšen vpliv na dogovarjanje in odločanje v naši delovni organizaciji, krajevni skupnosti in občinski skupščini imajo posamezne družbenopolitične organizacije

V delovni organizaciji	Sploh nimajo vpliva	Majhen	Srednji	Velik	Ne vem
Osnovna organizacija ZK	1,9	8,5	26,7	31,3	12,8
Osnovna organizacija Zveze sindikatov	1,5	11,4	29,0	28,0	11,6
Osnovna organizacija Zveze soc. mladine	10,4	25,5	18,0	7,2	19,3
V krajevni skupnosti	Sploh nimajo vpliva	Majhen	Srednji	Velik	Ne vem
Osnovna organizacija Zveze komunistov	5,7	7,5	19,1	28,4	35,8
Krajevna organizacija Socialistične zveze	2,5	5,6	24,4	30,9	24,6
Krajevna organizacija Zveze soc. mladine	7,7	21,1	20,3	9,5	37,9
Krajevna organizacija Zveze borcev	2,5	12,4	23,4	19,5	38,7
V občinski skupščini	Sploh nimajo vpliva	Majhen	Srednji	Velik	Ne vem
Organizacija Zveze komunistov	1,0	2,1	13,7	47,8	33,8
Socialistična zveza delovnega ljudstva	0,8	3,7	20,5	39,3	33,8
Zveza sindikatov	0,4	7,7	24,4	31,3	34,0
Zveza socialistične mladine	2,3	14,9	25,3	14,1	40,8
Zveza borcev	1,4	10,8	22,6	18,8	43,7

N = 517

V poprečju respondenti, to je vsi, člani in nečlani samoupravnih organov, bolj pozitivno ocenjujejo intenziteto vpliva družbenopolitičnih organizacij v občinski skupščini kot pa v temeljni samoupravni sredini — v KS in v DO. Se več — tudi modaliteta majhen vpliv se izraziteje pojavlja za temeljne ravni samoupravnega odločanja kot pa za občinsko skupščino.

V krajevnih sredinah in delovnih organizacijah potemtakem še niso dovolj učinkovito izpeljali metodo »prenosa« sprejetih stališč politično organiziranih delavcev in občanov v samoupravne organe.

V celjski občini so družbenopolitične organizacije in občinska skupščina v letu 1976 začeli izdajati INDOK informacije. Njihov namen je spodbujevalni, animirale naj bi delavce in občane na osnovi stališč in opredeljenih programskih smeri družbenopolitičnih organizacij za odmevnejši pristop v procesih samoupravnega dogovarjanja in odločanja. Zato je nekoliko presenetljiva neseznanjenost (modaliteta *n e v e m*) o vplivu DPO v občinski skupščini — tako oceno kaže % vseh anketiranih, nečlanov samoupravnih organov in deloma velja za člane samoupravnih organov.

4. Delegati vseh treh zborov občinske skupščine o vplivu DPO v DO, KS in SOB

Delegati — člani delegacije organizacij združenega dela za občinsko skupščino, delegacije KS za občinsko skupščino, delegacije skupnosti kmetov in obrtnikov za občinsko skupščino in delegacije za družbenopolitični zbor so ocenjevali vpliv DPO na posameznih ravneh odločanja.

TABELA 11: Stališča o vplivu v skupščini

	b. o.	Sploh nima vpliva	Majhen	Srednji	Velik	Ne vem
ZK	1	1	3	32	93	24
SZDL	2	0	4	39	84	25
ZS	2	0	17	46	67	22
ZSMS	3	3	32	50	23	43
ZB	5	2	26	50	31	40

N = 154

V rangiranju vpliva DPO v skupščini v primeri z mnenji ostalih delegatov bistvenih razlik ni. Procentualno kar 60,4 % vseh delegatov za tri zборе občinske skupščine daje največjo vplivno vrednost ZK, nekaj manj ali 54,5 % SZDL, sledi pa ji sindikat s 43,5 % delegatov, ki so se izrekli za modaliteto *v e l i k* vpliv. Primerjalni pogled razgrinja edinole še nižjo odmevnost sindikata. Delegati za zbor združenega dela so namreč *v e l i k* vpliv SZDL in sindikata v občinski skupščini iz vrednotili s približno enako odstotno mero. Celotna populacija delegatov pa se je odločno opredelila, da ima največjo politično moč, da najbolj vpliva v procesu dogovarjanja in razprav na odločitve v občinski skupščini ZK in SZDL. V tej strukturi odgovorov moramo upoštevati delež delegatov za zbor KS, ki so sicer dali vplivu

SZDL prednost pred vsemi družbenopolitičnimi organizacijami. Ni moč zanemariti podatka, da 15 % vseh delegatov ni zadovoljno z vplivom DPO v občinski skupščini. Presenetljivo visok je tudi % neopredeljenih — v povprečju 20 % vseh delegatov, ki skupaj z nezadovoljnimi (modaliteta nima vpliva in majhen vpliv) predstavlja skoraj tretjino vseh delegatov za občinsko skupščino.

Za delovanje, uspešnost, učinkovitost in razvitost samoupravnih odnosov v KS in DO je dragocen razvid ocene vpliva DPO v osnovnih življenjskih in delovnih sredinah. Ali se politična volja, interesi in zahteve delavcev in občanov, zavestno organiziranih v DPO, bolj izraža v dogovarjanju in odločanju na nižjih ravneh odločanja? Kaj o tem menijo delegati za vse tri zbere občinske skupščine? Ali delegacije postajajo sredstvo v rokah delavcev in občanov za uveljavljanje njihove samoupravne demokratične oblasti?

TABELA 12: Delegati zborov občinske skupščine o vplivu DPO v KS

	b. o.	Sploh nima vpliva	Majhen	Srednji	Velik	Ne vem
OO ZK	7	14	10	38	47	40
KO SZDL	7	4	6	36	62	39
OO ZSMS	9	11	44	29	13	48
KO ZB	9	4	19	51	28	43

N = 154

Med vsemi delegati jih torej 40,3 % meni, da imajo KO SZDL v KS velik vpliv na dogovarjanje in odločanje. Vsega 13,6 % se odloča, da ZK nima vpliva ali pa ima majhen vpliv, izredno negativno so ocenjevane OO ZSMS, precej boljše pa vendarle ZB. Visoko število delegatov — respondentov (čez 25 %) se ni opredelilo (modaliteta ne vem), kar spodbuja k razmišljanju o družbenopolitični aktivnosti delegatov, o delu DPO, o mikroinformacijskem modelu v KS, o politični organiziranosti občanov itd. Potrjuje pravilnost programske usmerjenosti celjskih DPO, ki so vprašanje politične kulture in družbenopolitične organiziranosti delavcev in občanov v DO in KS uvrstile med strateške naloge v njihovem programu frontne aktivnosti. Nadalje je zanimiv pregled stališč delegatov o dokaj močnem vplivu ZB na terenu. Respondenti poleg tega precej bolj kritično ocenjujejo vpliv DPO v KS kot pa v občinski skupščini.

TABELA 13: Delegati zborov občinske skupščine o vplivu DPO v DO

	b. o.	Sploh nima vpliva	Majhen	Srednji	Velik	Ne vem
OO ZK	20	4	13	55	53	9
OO ZS	20	1	22	50	53	8
OO ZSMS	25	20	47	33	10	19

N = 154

Po mnenju delegatov OO ZK in OO ZS v DO približno enako vplivajo na dogovarjanje in odločanje — tokrat prvokrat močnejše izstopa modaliteta srednji vpliv. Saj večina, 35,7 % vseh delegatov, sodi, da imajo osnovne organizacije ZK v DO srednji vpliv, drugi po rangu pa je šele velik vpliv. Več kot četrtnina delegatov zelo kritično ocenjuje vpliv vseh treh DPO v delovnih organizacijah — nekaj čez 25 % je obkrožilo modaliteto sploh nima vpliva ali ima majhen vpliv. Kdo ima potemtakem še močan vpliv na odločanje in dogovarjanje v delovni organizaciji? Tega nismo raziskovali. Vsekakor pa obstaja, kar so ugotovili tudi v analizi o uveljavljanju delegatskih odnosov v občini, preskromna povezanost med delegatskimi organi in družbenopolitičnimi organizacijami v delovnih kolektivih. Demokratični proces oblikovanja samoupravnih odločitev ali stališč delegacij je še zožen samo na nekatere razpravljalске ravni ali pa družbenopolitične organizacije nadomeščajo drugi organizmi.

V bolj razumljivo in jasnejšo sliko bodo postavljena stališča delegatov vseh treh zborov občinske skupščine, če poskušamo ugotoviti njihovo družbenopolitično aktivnost.

TABELA 14: Družbenopolitična aktivnost delegatov

2 ali 1,3 %	nista člana nobene od petih DPO (SZDL, ZK, ZS, ZSMS, ZB)
57 ali 37,0 %	jih je članov vsaj v eni od štirih (brez ZK)
12 ali 7,8 %	je članov ZK (članov ZK je sicer več; glej naslednji dve kategoriji)
50 ali 32,5 %	delegatov ima eno funkcijo v eni izmed petih DPO
33 ali 21,4 %	ima več funkcij
N = 154	

Se zgovornejšo sliko družbenopolitične aktivnosti delegatov za občinsko skupščino podaja pregled njihovega članstva oziroma tabelarni prikaz »obloženosti« s funkcijami.

TABELA 15: Članstvo in aktivnost delegatov v ZK

3 ali 1,9 %	niso odgovorili na vprašanje
68 ali 44,2 %	niso člani ZK in ne želijo biti
18 ali 11,7 %	niso člani ZK, a želijo postati
28 ali 18,2 %	so člani ZK brez funkcij
37 ali 24,0 %	so člani ZK s funkcijo
N = 154	

Med delegati za tri zборе občinske skupščine je kar 42,2 % članov ZK. Domnevamo lahko, da njihova prisotnost v delu osnovnih organizacij ZK ne označujeta neaktivnost ali odsotnost v procesu političnega domišljanja stališč ZK o raznovrstnih družbenih vprašanjih v DO ali KS. Vendar smo ugotovili, da ti isti respondenti dokaj kritično presojujejo vpliv DPO in s tem tudi svoj vpliv na različnih ravneh odločanja in dogovarjanja.

TABELA 16: Članstvo in aktivnost delegatov v SZDL

4 ali	2,6 %	niso odgovorili na vprašanje
10 ali	6,5 %	niso člani SZDL in ne želijo biti
3 ali	1,9 %	niso člani SZDL, a želijo postati
105 ali	28,2 %	so člani SZDL brez funkcije
32 ali	20,8 %	so člani SZDL s funkcijo
N = 154		

Respondenti — delegati opravljajo torej predvsem eno funkcijo, to je delegatsko funkcijo, kar kaže na upoštevanje dogovorjene kadrovske politike o pripravah na prve delegatske volitve. Ni prišlo do akumulacije delegatskih in političnih funkcij, čeprav kar ena tretjina delegatov zavzema odgovorne dolžnosti tudi v družbenopolitičnih organizacijah. Pričakovali bi, glede števila delegatov — članov ZK in upoštevaše število delegatskih funkcionarjev, močnejšo korelacijo med njihovo družbenopolitično aktivnostjo in pozitivnim ocenjevanjem intenzitete vpliva DPO v občinski skupščini, še zlasti pa v DO in KS. Vendar so delegati, istočasno člani DPO in funkcionarji, prav za temeljni ravni dogovarjanja in odločanja bolj kritični kot pri ocenjevanju vpliva DPO v občinski skupščini.

5. Stopnja dokončane šolske izobrazbe, družbenopolitična aktivnost in stališča o vplivu DPO

S križanjem vprašanj smo raziskovali soodvisnost med stopnjo izobrazbe respondentov z njihovo družbenopolitično aktivnostjo in ocenjevanjem vpliva DPO v DO, KS in občinski skupščini.

TABELA 17: Izobrazba respondentov in njihova družbenopolitična aktivnost

	Ni član nobene od petih DPO	Je član vsaj v eni od štirih (brez ZK)	Je član ZK	Ima eno funkcijo v eni izmed petih	Ima več funkcij	TOTAL	
Nepopolna	14	45	2	2	0	62	12,2 %
Popolna osemletka	17	54	4	15	1	91	17,6 %
Poklicna šola ali izpit za KV, VKV	10	107	6	32	11	166	32,1 %
Srednja strokovna šola ali gimnazija	2	67	13	37	19	138	26,7 %
Višja ali visoka šola	1	23	6	13	14	57	11,0 %
TOTAL	45 8,7 %	297 57,4 %	31 6,0 %	99 19,1 %	45 8,7 %	515	

N = 517 (dva nista odgovorila)

Notranja strukturiranost odgovorov posameznih izobrazbenih kategorij procentualno potrjujejo hipotezo o večji družbenopolitični angažiranosti pri respondentih z višjo izobrazbeno stopnjo.

Po eno ali več funkcij ima

17,66 % ali 16 respondentov s popolno osemletko (precej pa je med njimi, kar 18,7 % takih, ki ni član nobene od petih DPO)
 25,9 % ali 43 respondentov s poklicno šolo ali izpit za KV, VKV
 40,06 % ali 56 respondentov s srednjo strokovno šolo ali gimnazijo
 47,4 % ali 27 respondentov z višjo ali visoko izobrazbo

Številčno najmočnejša kategorija respondentov (s poklicno šolo oziroma KV, VKV delavci) nima največ funkcij, ampak zavzema tretje mesto po družbenopolitični aktivnosti glede na število funkcij. Anketiranci z višjo ali visoko izobrazbo zasedajo v kumulativni (N = 517) po številčni udeležbi šele peto mesto, po družbenopolitični aktivnosti pa odločno prvo mesto, saj je med njimi skoraj polovica z eno ali več funkcijami. Konsistenten položaj na aktivnostni lestvici v primeri s procentualno udeležbo v strukturi vseh respondentov zavzema kategorija — srednja strokovna šola ali gimnazija. Tisti z nepopolno osemletko nimajo funkcij (razen 2 od 63), kar odpira privlačno raziskovalno vprašanje o njihovi aktivnosti, še posebej zato, ker velik del zaposlenih v celjski občini ni dokončalo osnovne šole (33,5 % vseh zaposlenih). Sumarna politična ocena, ki izhaja iz raziskovalnega vzorca, je, da imajo člani družbenopolitičnih organizacij z višjo stopnjo dokončane šolske izobrazbe več možnosti za prevzem funkcije in so torej tudi bolj angažirani. Podatek potrjuje pomembnost družbenopolitične usmeritve v organizirano usmerjanje delavcev z nepopolno osnovno šolo za pridobivanje osemletne osnovnošolske izobrazbe. Raziskovali smo stališča respondentov z različno stopnjo dokončane šolske izobrazbe o vplivu DPO v KS.

A.	b. o.	Sploh nima vpliva	Majhen	Srednji	Velik	Ne vem
OO ZK	44	9	28	66	80	34
OO ZS	43	3	35	77	69	30
OO ZSM	45	23	65	48	18	58

N = 257

B.	b. o.	Sploh nima vpliva	Majhen	Srednji	Velik	Ne vem
OO ZK	44	4	11	54	74	8
OO ZS	43	4	16	57	67	8
OO ZSM	47	28	57	36	12	15

N = 195

Anketiranci z nižjo stopnjo izobrazbe (A) enkrat bolj kritično ocenjujejo vpliv DPO kot pa respondenti z višjo stopnjo izobrazbe (B). To je najočitnejše pri opredelitvi za modaliteto majhen vpliv. Nekaj manjša diferenca nastopa pri modaliteti velik vpliv — okrog 28 % vprašanih iz kategorije A sodi da ima ZK v DO velik vpliv, iz kategorije B pa je takih 35 %. Čim višja je stopnja dokončane šolske izobrazbe in čim višja je družbenopolitična aktivnost respondentov, tem bolj ugodno ocenjujejo vpliv DPO v DO in obratno. Manj kot tretjina anketiranih ni odgovorila ali pa se sploh ni opredelila. Izstopa zelo neugodna ocena obeh kategorij respondentov glede vpliva mladinske organizacije.

Isti strukturni kategoriji (A in B) odgovarjata tudi na vprašanje o vplivu DPO v krajevnih skupnostih. Odgovore in podatke dveh struktur respondentov v A skupini (popolna osemletka in poklicna šola ali izpit iz KV in VKV) smo združili, ker se njihova stališča o vplivu v določeni meri približujejo. Čeprav drugi del skupine, na primer pri oceni vpliva ZK v DO, prisoja ZK s 37,3 % vseh odgovorov precej večji vpliv kot pa respondenti s popolno osnovno šolo. Delavci pri modaliteti velik vpliv za ZK celo prednjačijo v zaupanju do njene vplivnosti v primeru z respondenti z višjo izobrazbo. Ti so pogosteje menili, da ima ZK v DO le srednji vpliv, ne pa velik.

A.	b. o.	Sploh nima vpliva	Majhen	Srednji	Velik	Ne vem
OO ZK	10	12	19	49	64	103
KO SZDL	9	8	14	61	68	97
KO ZSMS	10	21	47	54	26	99
KO ZB	10	8	36	48	49	106

N = 257

B.	b. o.	Sploh nima vpliva	Majhen	Srednji	Velik	Ne vem
OO ZK	5	13	17	40	72	48
KO SZDL	5	4	8	51	80	47
KO ZSMS	7	16	54	40	19	59
KO ZB	7	3	25	65	40	45

N = 195

Respondenti s popolno osnovno šolo in z višjo oziroma visoko izobrazbo se ujemajo glede stališč o vplivu SZDL v KS — oboji so se bolj nagibali k modaliteti srednji vpliv in so na drugo mesto postavili velik vpliv SZDL v KS. Glede na izobrazbeno stopnjo pa ni razlik med obema skupinama o tem, da je SZDL v KS najvplivnejša — razlike nastajajo samo v mnenjih glede intenzitete vpliva. Anketiranci iz A skupine izražajo za polovico večjo neopredeljenost ali neseznanjenost z vplivom DPO v KS. V približno enakem odstotku pa so oboji prepričani, da v KS ZK sploh nima

vpliva ali pa da je njen vpliv majhen (A skupina je manj kritična kot pa B, saj je okrog 18,5 % respondentov z višjo in visoko izobrazbo prepričanih, da ZK sploh nima vpliva ali pa da je njen vpliv majhen). Ta podatek je toliko bolj zanimiv, če ga soočamo z družbenopolitično aktivnostjo respondentov višjih izobrazbenih stopenj.

ZB ima po mnenju obeh skupin respondentov večji vpliv v KS kot pa mladinska organizacija.

Značilen je še prikaz stališč respondentov z različno stopnjo izobrazbe o vplivu družbenopolitičnih organizacij v A skupini — čim manjša je končana stopnja šolske izobrazbe, tem manjši vpliv prisojajo anketiranci družbenopolitičnim organizacijam v občinski skupščini. Oziroma 28,6 respondentov (N = 63) z nepopolno osnovno šolo je prisodilo ZK v občinski skupščini velik vpliv, respondenti z osnovno šolo se za isto modaliteto odločajo v večjem številu — 31,9 % (Od N = 91). Nato pa odstotek o veliki vplivnosti strmo narašča:

79 ali 47,6 % (od N = 166 respondentov s poklicno šolo ali izpitom za KV, VKV meni, da ima ZK velik vpliv v občinski skupščini)

80 ali 58 % (od N = 138) s srednjo strokovno šolo ali gimnazijo obkroža isto modaliteto in kar

41 ali 71,9 % (od N = 57), torej velika večina respondentov z višjo in visoko izobrazbo je prepričanih o veliki vplivnosti ZK v občinski skupščini.

Glede vpliva SZDL v občinski skupščini izražajo mnenja respondentov podoben trend, vendar so v primeri ZK močnejše prisotna stališča o srednjem vplivu SZDL.

TABELA 20: Stališča respondentov z različno stopnjo šolske izobrazbe o vplivu SZDL v občinski skupščini

	b. o.	Sploh nima vpliva	Majhen	Srednji	Velik	Ne vem
Nepopolna osemletka	1	10	2	15 13,8 %	9 14,3 %	36 57,1 %
Popolna osemletka	2	1	4	20 22,0 %	25 27,5 %	39 42,9 %
Poklicna šola ali izpit za KV, VKV	4	3	9	35 21,1 %	63 38,0 %	52 31,3 %
Srednja strokovna šola ali gimnazija	3	0	3	25 18,1 %	69 50,0 %	38 27,5 %
Višja ali visoka šola	0	0	0	11 19,3 %	37 64,9 %	9 15,0 %

N = 517 (dva nista odgovorila)

Tudi stališča o vplivnosti sindikata v občinski skupščini kažejo postopno naraščanje, čeprav so razlike manjše in se respondenti mnogo pogosteje odločajo za modaliteto srednji vpliv. Modaliteto velik vpliv je obkrožilo 14,3 % anketiranih z nepopolno osemletko, nato pa odstotek glede na višjo stopnjo izobrazbe narašča takole: 24,2 %, 33,7 %, 37,7 % in 40,4 % (respondenti z višjo in visoko izobrazbo).

Precej drugačno strukturo pa kažejo stališča o vplivu ZSMS v občinski skupščini. Respondenti z nižjo stopnjo izobrazbe ugodneje ocenjujejo vpliv mladinske organizacije v občinski skupščini kot pa tisti z višjo oziroma visoko izobrazbo. Manj družbenopolitično aktivni in nižje izobraženi respondenti še izražajo pozitivni odnos do velikega vpliva ZSMS (11,1 %, enako pa z 11,1 % menijo, da ima majhen vpliv), v večini obkrožajo modaliteto ne vem (58,7 %), dočim respondenti, ki so bolj aktivni in bolj izobraženi dokaj nizko vrednotijo vpliv ZSMS v občinski skupščini (le 8,8 % pripisuje velik in kar 26,3 % majhen vpliv).

6. Družbenopolitična aktivnost in stališča respondentov o problemih usmerjenosti družbenopolitičnih organizacij

Z vprašanjem 32 smo raziskovali stališča respondentov o tem, katerim problemom bi morale po njihovem mnenju družbenopolitične organizacije v celjski občini posvetiti največ pozornosti. To vprašanje smo povezovali z družbenopolitično aktivnostjo respondentov. Rangiranje problemov, kakor so se zanje odločali vsi respondenti na osnovi 32. vprašanja:

TABELA 21:

15,7	— pomembne družbene dejavnosti; zdravstvo, šolstvo, stanovanjska politika, otroško varstvo, vzgoja
7,2	— storitvene dejavnosti; komunala, trgovina, gostinstvo, ceste (ureditev prometa, parkirni prostori, javna razsvetljava, vodovod, kanalizacija, rekreacijski objekti, igrišča, družbena prehrana, življenjski standard)
5,7	— okolje; onesnaževanje ozračja in okolja, urejanje zelenic in nasadov
4,3	— gospodarstvo; industrija, kmetijstvo, odnosi med TOZD in OZD, razvoj kmetijstva, investicije, delitev osebnega dohodka
3,6	— družbenopolitičnemu sistemu; delovanje delegatskega sistema, samoupravljanje v praksi, nagrajevanje po učinku
2,7	— socialni problemi; skrb za stare in onemogle, pomoč socialno ogroženim, medsebojni odnosi, odnos do občanov drugih narodnosti, neupravičeno bogatenje
1,8	— kultura, izobraževanje, znanost
0,2	— družbena samozaščita in SLO

TABELA 22: Stališča o zeleni problemih usmerjenosti DPO glede na družbenopolitično aktivnost respondentov

V primeri s sumarnimi podatki (Tabela 21) sta zelo zanimiva rangiranje predlagane problemske usmerjenosti po stališčih različno družbenopolitično aktivnih respondentov in notranja strukturiranost stališč bolj oziroma manj aktivnih (članov DPO v primeri s člani s funkcijo).

N = 517, 130 ali 25,1 % ni odgovorilo

150 ali 29 % (med njimi je 45 respondentov z eno ali več funkcijami)

55 ali 10,6 % (v tej kategoriji, ki daje okolje na 2. mesto, je 20 % respondentov s funkcijami)

53 ali 10,3 % (49,1 % jih ima eno ali več funkcij)

51 ali 9,9 %

25 ali 48,8 %

21 ali 41,1 %

19 ali 3,7 %

12 ali 2,3 %

1 ali 0,2 %

vseh, ki niso člani nobene od petih DPO ali so člani vsaj v eni od štirih brez ZK, so člani ZK in imajo eno ali več funkcij v DPO menijo, da bi morale politične organizacije nameniti še več pozornosti zdravstvu, šolstvu, stanovanjski politiki, otroškemu varstvu in vzgoji

predlaga večjo usmerjenost v razreševanju problema okolja (enako meni 58,2, ki so obkrožili modaliteto član v eni izmed štirih DPO)

daje na tretje mesto gospodarstvo

rangira na četrto mesto storitvene dejavnosti

vprašanje družbenopolitičnega sistema socialni problemi

drugo

kulturo, izobraževanje, znanost

DS in LO

Respondenti se po stopnji družbenopolitične aktivnosti razlikujejo, kakor smo že ugotovili, po stališčih, katerim problemom naj bi družbenopolitične organizacije namenile več pozornosti, pa se prav tako zelo razlikujejo (nečlani in člani DPO v primeri s tistimi, ki imajo eno ali več funkcij). V strukturnih odstotkih nastaja največja diferenca v stališčih pri storitvenih dejavnostih, družbenih dejavnostih in socialnih problemih. Respondenti, ki so člani vsaj v eni izmed štirih DPO (brez ZK), se mnogo bolj zavzemajo za večjo usmerjenost k socialni problematiki kot tisti, ki imajo več funkcij (razmerje je 66,7 : 19,1). Pri storitvenih dejavnostih je razmerje 64,7 : 29,4, pri družbenih dejavnostih pa 56,7 : 30 %. Oboji pa skoraj v enakem % predlagajo večjo problemsko usmerjenost na področje gospodarstva — 41,4 % : 91,9 (respondenti s funkcijami torej dajejo rahlo prednost gospodarski problematiki).

Precejšen del populacije članstva DPO po raziskanih stališčih nekoliko drugače čuti problematiko v občini in problemsko usmerjenost političnih organizacij kot pa bolj družbenopolitično aktivni. Potrjena pa so spoznanja vodstev celjskih DPO, ki so v frontnem programu dejavnosti dajali prioriteto življenjskim problemom, kakor so jih opredelili in rangirali člani — respondenti.

Glede usmerjenosti v reševanju vprašanj družbenopolitičnega sistema je med člani DPO in člani s funkcijami razmerje 56 % : 40 %. Člani brez funkcij predlagajo, naj bi se v občini še bolj usmerili v delovanje delegatskega sistema, samoupravljanje, nagrajevanje po učinku itd. (to meni 14 članov brez funkcij in 10 članov s funkcijami).

C) SKLEPNA SINTEZA

V sklepni sintezi nekaterih ugotovitev iz raziskave Procesi komuniciranja in odločanja v celjski družbenopolitični skupnosti moramo še pridati, da je med povzemanjem in interpretiranjem podatkov celjska družbenopolitična skupnost doživela določene spremembe v samoupravni organiziranosti krajevnih skupnosti. Po izvedenih referendumih v letih 1977 in 1978 so se celjski občani in delavci odločili za štiri nove krajevne skupnosti, in sicer Hudinja, Dečkovo naselje, Lava in Teharje. Tako so nastale iz nekaterih dotedanjih prostorsko in populacijsko velikih krajevnih skupnosti (Štore, Nova vas, Gaberje-Hudinja in Ostrožno) nove manjše in teritorialno bolj zaokrožene, v katerih je več možnosti za polnejše, bolj razgibano samoupravno, delegatsko in družbenopolitično življenje. Z vidika raziskave je ta sprememba v samoupravni organiziranosti krajevnih skupnosti večkratno pomembna. Respondenti so se večinoma najbolj kritično izražali o vplivu družbenopolitičnih organizacij na odločanje prav na temeljni ravni združevanja delavcev in občanov, to je v KS in TOZD. Družbenopolitične organizacije v KS niso dovolj uspešno usklajevale njihove dejavnosti, razprav, oblikovanja stališč itd. s procesi dogovarjanja in odločanja. Pogostoma so sprejemale stališča zunaj samoupravnih odločitev in delegatskega sestajanja, ne pa kot sestavni del celovitega procesa komuniciranja, oblikovanja interesov, usklajevanja, soočanja, poenotenja, različnih stališč samoupravnih subjektov v KS in dejanskega političnega pripravljanja samoupravnih in delegatskih odločitev. Družbenopolitične organizacije v KS niso vselej zmogle zagotoviti široke fronte politično razgibanega izražanja pluralizma interesov in demokratičnega oblikovanja stališč. Tako niso postavljale osnove politike samoupravljanja. Zato so v nekaterih krajevnih skupnostih v občini sveti KS prevzemali v roke »krajevno oblast«, ob skromni asistenci delegacij stalnih območij, v imenu delavcev in občanov. Pojavljal se je škodljivi krajevni tehnokratizem z vsemi negativnimi atributi. Najpomembneje se je odrazil v mnenjih respondentov, češ da družbenopolitične organizacije nimajo dovolj vplivanja na odločanje v KS. V bistvu pa ta ugotovitev opozarja na še vedno preskromno vključenost najširšega kroga delavcev in občanov v KS v politično, samoupravno in delegatsko delo.

Bistveno drugačno, svežo spodbudo dobivajo spremembe v samoupravni organiziranosti KS v Celju z volitvami 12. marca 1978. Prvič zato, ker so občani v večini KS (razen v KS Trnovlje, Ljubečna in Svetina) izvolili za zbere uporabnikov skupščin samoupravnih interesnih skupnosti posebne delegacije (v vsaki KS po deset posebnih delegacij, kar pomeni skupno približno 110 delegatov za interesne skupnosti). In drugič, ker so v vseh KS izvolili skupščine krajevnih skupnosti kot nov delegatski, samoupravni in politični organ. Z razvejanim sistemom delegatskih in samoupravnih organov pa so v nadvse odgovoren položaj postavljene krajevne družbenopolitične organizacije.

Raziskava je nadalje opozorila še na nekatere druge naloge in smeri družbenopolitične aktivnosti v celjski občini:

— delegacija še vedno ni ključni člen v verigi samoupravnih, političnih in življenjskih odnosov v temeljni samoupravni skupnosti, prepočas postaja

organ delavcev za uveljavljanje njihovih širših interesov v celoviti družbeni reprodukciji;

— delegati niso dovolj obveščeni o stališčih in opredelitvah družbenopolitičnih organizacij do posameznih družbenih vprašanj in gradiv, ki so v javni razpravi pred zasedanjem delegatskih skupščin;

— sindikalne organizacije so odločno premalo prisotne v delu in življenju v krajevnih skupnostih, saj ima po mnenju respondentov prav tu sindikat zelo skromen vpliv na odločitve;

— osnovne organizacije ZK v krajevnih skupnostih niso vzpostavile dovolj čvrstih povezav s samoupravnimi in delegatskimi organi, oziroma člani ZK niso odločni »prevodniki« stališč ZK znotraj delegatskih in samoupravnih teles;

— nečlani samoupravnih organov so praviloma izključeni iz krogotoka informacij o stališčih in aktivnosti družbenopolitičnih organizacij v delu občinske skupščine, kar naglašča odgovornost DPO in temeljnih samoupravnih organizacij ter skupnosti za izvajanje nalog iz zakona o združenem delu na področju informativne dejavnosti;

— zelo zaskrbljiv je odnos respondentov do položaja in vloge mladinske organizacije v procesih dogovarjanja in odločanja, saj velika večina delegatov in nedelegatov v KS in TOZD neugodno presoja vpliv OO ZSMS na samoupravne odločitve;

— krajevne organizacije SZDL po mnenjih respondentov ne stojijo na stranskem tiru v pripravljanju samoupravnih in delegatskih odločitev, vendar demokratična funkcija SZDL še ni uveljavljena, poleg tega pa bodo morale KO SZDL ugotoviti vzroke, zakaj je določeno število delegatov in nedelegatov odgovorilo, da niso člani SZDL in da tudi ne želijo postati;

— odgovori respondentov so pokazali na soodvisnost med stopnjo izobrazbe in družbenopolitične aktivnosti in na povezanost med doseženo izobrazbeno ravniyo ter ocenjevanjem dejanskega vpliva DPO (ugotovitev poudarja upravičenost velikih naporov Celja na področju družbenopolitičnega in delegatskega, samoupravnega izobraževanja) itd.

Kljub navedenim delnim povzetkom vloge in vpliva družbenopolitičnih organizacij v procesu dogovarjanja in odločanja v celjski družbenopolitični skupnosti ni moč presojati zgolj na osnovi subjektivne percepcije respondentov. Stališča in mnenja respondentov moramo sprejemati z omejitvami in nikakor ne kot absolutna dejstva. Ugotovitve in sumarna stališča raziskave dobijo polno vrednost le v primerjavah in z upoštevanjem še drugih gradiv, analiz, podatkov in stališč. Takšna so bila tudi naša izhodišča pri komentiranju nekaterih raziskovalnih podatkov.

ANDRIJAN LAH

CVETNA IN SADEŽNA LETA CELJSKEGA GLEDALIŠČA

(Sprehod po šestih sezonah SLG v Celju — od 1971/72 do 1976/77)

Prispevek, h katerega pisanju me je nagovoril dramaturg celjskega gledališča J. Zmavc, bo v marsičem različen od dosedanjih sestavkov o celjskem gledališču, objavljenih v prejšnjih celjskih zbornikih. Zakaj? Pregledna poročila o delu, problemih in uspehih celjske gledališke ustanove so namreč poprej stalno pisali člani SLG iz Celja (npr. B. Hartman, J. Zmavc), zdaj pa se loteva pisanja nekdo »od zunaj«. A tudi pisec teh vrstic le ni povsem »zunaj« celjskega gledališkega delovanja, saj ga bolj ali manj redno spremlja že več kot deset let s sprotnimi, pretežno blagohotnimi kritičnimi osvetlitvami. Razen tega je avtor tega članka pisal o celjskem gledališču po drugi svetovni vojni (do 1970) tudi za zbornik *Živo gledališče*. Tako se mu zdi, da je pričujoče pisanje nekako normalno nadaljevanje dosedanjih lastnih tovrstnih raziskav.

Članek sem si zamislil tako, da se ne bi mudil s statističnimi podatki (za prvi dve tu obravnavani sezoni je podal natančne številke že S. Potisk v *Celjskem zborniku 1973—1974*), marveč bi se predvsem lotil kritičnih sintez, ki se nudijo s časovno distanco v jasnejši in objektivnejši razvid.

SEZONA 1971/72

Sestavljena je bila takole: T. S. Eliot: *Umor v katedrali*, D. Jovanović: *Norci*, D. H. Lawrence: *Snaha*, J. Zmavc: *Domača naloga na potepu*, Ö. von Horvath: *Figaro se ločuje*, I. S. Turgenjev: *Mesec dni na kmetih*, P. Calderon: *Zivljenje je sen* in F. Levstik: *Tugomer*.

Razmerje je torej: 5 del iz svetovne literature in 3 slovenska dela, kar je ustrezno. Časovno je bilo v prednosti (potrebno in nujno) 20. stoletje: 3 svetovna dela in 2 slovenski (torej spet 5), medtem ko na dramatiko pre-

teklih let odpadejo 3 dela (2 svetovni: 17. stoletje, 19. stoletje in 1 slovensko: 19. stoletje).

Zanimivo je, da tudi po zahtevnosti repertoar tega leta razpade v 5 + 3, in sicer 5 zahtevnejših del (Eliot, Jovanovič, Turgenjev, Calderon, Levstik) in 3 popularnejša (Lawrence — drama, Horvath — komedija in Zmavc — mladinska igra). Lahko bi si privoščili še kakšno delitev, pa bodo menda omenjene zadostovale.

Glede repertoarja tega leta je mogoče reči, da je izredno uravnotežen in pretehtan, dokaj kvaliteten in pretežno zahteven. Sam repertoar sicer še ne zagotavlja gledaliških dogodkov, a tudi teh je to leto nekaj bilo. V sezoni sta prednjačila dva dogodka: Eliotova poetična drama *Umor v katedrali* in Jovanovičevi *Norci*, se pravi drami skrajno nasprotnih tipov: prva vzvišena, sakralna, visokega stila, druga ludistična groteska. Obe igri sta doživeli tudi prvo izvedbo na Slovenskem. Eliotovo dramo (v odličnem Tauferjem prevodu) je suvereno režiral F. Križaj, vlogo Becketa pa je odlično kreiral S. Krošl. Vsekakor je bila to predstava, ki ostaja v spominu, vendar pa osvaja bolj ljubitelje in poznavalce kot širšo gledališko publiko. Jovanovičeve *Norce* je učinkovito režiral Z. Sedlbauer. Jovanovičeve igre se pretežno izkažejo kot uspešnice (prim. že *Znamke*, nakar še *Emilija* v ljubljanski Mali drami), saj prinašajo veliko svežega mika in spodbudne vznemirljivosti ob gledališki iskrivosti, kar je seveda posledica avtorjeve večstranske gledališke usposobljenosti (pisec in režiser v eni osebi).

Igra *Norci*, ki je v marsičem polemična glede na tradicionalno kulturno-politično izročilo (prim. *Salamun* v poeziji), meče gledalca iz ustaljenosti in ga vzbuja, prinašajoč mu nove in večstranske impulze. Žal nimamo dostopnih kakih anketnih odzivov na to predstavo (kaj takega bi bilo nad vse mikavno tudi pri poznejši uprizoritvi Jovanovičevega *Tumorja*). Tako se lahko opremo le na strokovno kritiko, ki je bila predstavi priznavalno naklonjena.

Menim, da je mogoče kot tretji omembe vrednejši dogodek v sezoni omeniti Calderonovo filozofsko dramo *Življenje je sen*, eno od ključnih del gledališkega baroka, v solidni režiji Z. Sedlbauerja in s P. Bibičem kot gostom v vlogi kralja Bazilija. Ob obravnavanih prvenstvenih odrskih pripetljajih: *Eliotu*, *Jovanoviču* in do neke meje še *Calderonu* se zadržimo kratko še pri ostalem delu programa.

Lawrenceova drama *Snaha* (režiser: Ž. Petan) sodi v tradicionalno realistično gledališče; za avtorja romanopisca je bila le bolj ali manj bežen izlet na dramsko področje. *Zmavčovo Domačo nalogo* na potepu (režiser: J. Kislinger) je potrebno posebej poudariti zaradi izrednega pomena, ki ga ima mladinska igra v celjskem repertoarju. Pomen je že v tem, da je upoštevana mlada gledališka publika, ki ne more še dodobra slediti »odraslemu« repertoarju, se pa nanj — ob sebi ustreznih gledališki hrani — pripravlja. Horvathov *Figaro* se ločuje (režija: F. Križaj) ni bil kaka posebna obogatitev sporeda. Morda je zanimiv v tem, da se avtor veže na Beaumarchaisa in ga nadaljuje. Nevznemirljivo, a ne povsem odvečno delce, služeče ravnotežju glede na zahtevnejši del programa. Tudi igra *Turgenjeva Mesec dni* na kmetih spada kot *Snaha* v klasično realistično dramo (režiser: M. Korun), pripravlja pa s svojo umirjeno razpoložensko linijo že dramatično Čehova. Igra pripada kva-

litetnejšemu delu programa. In za zaključek: Levstikov Tugomer (kolektivna režija: Križaj, Lampret, Štih). Slednje delo — sicer standardno delo domačega starejšega repertoarja — se zdi danes zlasti snovno in stilno precej odmaknjeno, tuje. Na uvrstitev Tugomerja kaže gledati kot na izpolnjevanje dolga do domače tradicije, obenem pa tudi na poskus obnavljanja le-te. Poskus posvežitve Tugomerja ni najbolje uspel, vendar je treba zabeležiti vsaj pogumno preskušanje novih možnosti. Saj živimo v času, ki ceni eksperiment. Kot pravi Mrožkov junak iz Tanga Stomil »Ko tragedija ni več mogoča, farsa pa je dolgočasna, nam ostane samo še eksperiment.«

Če povzamemo: o sezoni, ki je prinesla vsaj dva izjemna rezultata (Eliot, Jovanovič) in ob teh še preostale solidne izdelke, je mogoče že govoriti kot o uspehi. Že prej omenjeno primerno ravnotežje med deli pa vrsta premier v slovenskem merilu (kar 6 od 8 predstav), kar priča o podjetnosti gledališča in njegove repertoarne politike, pa število predstav ter nagrad (Eliot), vse to nas potrjuje v zavesti, da je pohvalno stališče do te sezone povsem umestno. Jovanovičeva igra Norci je bila uprizorjena tudi na Sterijinem pozorju 1972.

SEZONA 1972/73

Program sezone je obsegal naslednja dela: Mikeln: Stalinovi zdravniki, Marlowe: Tragedija o dr. Faustu, Cankar: Romantične duše, Suhodolčan: Figole Fagole, Rozman: Zvonovi Gombrowicz: Ivona, kneginja Burgundije, Sofokles: Antigona.

Poglejmo še razmerja: od 7 del so bila 4 slovenska in 3 tuja (torej glede na prejšnjo sezono obrat k slovenskemu repertoarju). Časovno pa: 5 modernih del (20. stoletje) in 2 stari (eno antika, eno renesansa). Razmerje dokaj podobno prejšnji sezoni — tam je bila sicer ena predstava v sezoni več. Razmerje po zahtevnosti: ugotovimo lahko, da prav popularnega dela programa to pot ni, le Suhodolčanovo mladinsko igro moremo šteti za najširše vabljivo. Ves ostali program vzdržuje dokajšnjo zahtevnost. Obe starejši deli sta nedvomno pomembni tudi kot dragocen prispevek k razgledom srednješolske publike po svetovni dramatik. Tu upoštevamo seveda vzgojnoizobraževalni vidik, ki je bil le eden možnih vidikov. Tudi svežina repertorja je bila posebej izrazita, saj je bilo 5 od 7 del prvič izvedenih na slovenskem odru. Po načelu, ki se ga celjsko gledališče dosledno drži, namreč, da ni glavnih in pokrajinskih gledališč, ampak so le dobra in slaba oziroma dobre in slabe predstave, to sezono ponovno ugotavljamo, da sodijo nekatere celjske predstave prav v vrh umetniških uspehov gledališče sezone v Sloveniji.

Prvo mesto po kvaliteti izvedbe pripada Gombrowiczovi Ivoni, kneginji burgundski, katere uprizoritev je bila pravo blesteče teatrsko dejanje. Delo je domiselno in dognano režiral D. Jovanovič ob asistenci R. C. Jacksona, ob dramaturškem vodstvu I. Lampreta in izvrstni scenski podobi M. Hočevarjeve.

Gombrowicz sodi med najznamenitejše poljske avtorje 20. stoletja, gotovo pa je najizrazitejši svetovljan med njimi. Od 1939 je živel v emigraciji, najprej v Argentini, nato v Franciji, kjer je umrl 1969 (rojen je bil 1904). Je oster intelektualističen avtor, ki je pisal predvsem pripovedno in izpovedno-esejistično prozo in je le nekajkrat zašel na področje drame. Vse tri nje-

gove drame pa vzbujajo širši interes in so sugestivna analiza družbenih dogajanj v Poljski ali svetu sploh. Poleg Ivone, kneginje burgundske (tema internacionalna in splošna) je ustvaril še dramo Poroka (simbolični prikaz poljske družbe) in komedijo Opereta (le-to so izvajali pri nas v ljubljanski drami, prikazuje pa v satirični podobi razporeditev in prerazporeditev družbenih sil v evropski družbi). Opereto bi lahko primerjali z Mrožkovim Tangom. Oba avtorja uporabljata staro glasbeno formo za prikaz problematičnosti ali preživelosti te iste forme. Tema, ki Gombrowicza nasploh spremlja, je prav problem forme. Razmerje med formo (kulturo, civilizacijo) in spontanostjo (naravo) obravnava Gombrowicz tudi v svojskem in duhovitem romanu Ex Ferdydurke. Drama Ivona, kneginja burgundska prikazuje problem usodneje kot roman. Ivona, ki predstavlja naravnost, neobdelanost, postane žrtev družbe, ki temelji na formi, konvenciji, videzu, igri. Družba (kultura, civilizacija) ne prenese naravne enostavnosti ali tudi enostavne, sive, krute resnice sveta, zagrinja jo v pisane obleke, izumetničeno obnašanje, pravila igre.

Če primerjam varšavsko predstavo Ivone (v Teatru Dramatycznym) in celjsko, opazim zanimivo razliko. Celjska je bila strožja, vzdušje mrakobnejše (spominjalo je na španski dvor Filipa II), teža forme neznanska, varšavska je bila lahkotnejša, na videz vedrejša, očitnejša je bila težnja k igrivosti. Ivona je bila kaznovana, ker se ni vključila v svet dogovorjene igre. Izredni umetniški dosežek te predstave se more meriti z lansko uprizoritvijo Eliotovega Umora v katedrali (v obeh primerih gre tudi za motiv žrtve, ki jo terja potek sveta). V Ivoni je bila vrsta odličnih igralskih kreacij, med katerimi omenimo na prvem mestu J. Šmidovo kot kneginjo Ivono, pa vsekakor še I. Bana kot princa Filipa in P. Jeršina kot kralja Ignaca.

Oglejmo si bežneje še preostale predstave. Sezona se je pričela s krstno uprizoritvijo Mikelnove politične drame Stalinovi zdravniki. To dokaj dokumentaristično dramo je režiral M. Herzog in ustvaril njej primerno temačno in napeto vzdušje. Namen igre je pretežno informativen in osvežujoč, kar je pri dokumentaristični igri povsem razumljivo. S tem nočemo reči, da igra nima estetskih kvalitet. So pa seveda podrejene bistvenemu: avtorjevemu obračunu s stalinizmom. Treba je priznati, da je uspel avtor v razmeroma kratkem tekstu uspešno nakazati nekatere bistvene značilnosti Stalina in stalinizma, s tem pa je prispeval k bistrenju občinstva in bralcev drame (igra je izšla tudi v knjižni izdaji). Vsekakor je bila uvrstitev Mikelnove drame na repertoar posrečena.

Tragedija o doktorju Faustu je bila naslednja premiera sezone. Delo Shakespearovega sodobnika in predhodnika Marlowa je delovalo predvsem kot zanimivost, kot primerjava k mnogo bolj razglašenemu in slovitemu Goethejevemu Faustu. Estetsko je bila predstava mikavna (režija F. Križaj), v glavni vlogi pa se je solidno predstavil S. Krošl.

Režiser D. Mlakar je v Cankarjevih Romantičnih dušah odkril dovolj zanimive in učinkovite gledališkosti in tako popravil dosedanja drugačna gledanja na to začetno Cankarjevo dramo. Predstava je pritegnila pozornost in se uspešno vključila ob nove uprizoritve Cankarjevih drugih dram. Motiv Romantičnih duš sodi med Cankarjeve značilnejše teme: odnos med grdo resničnostjo in izsanjano idealnostjo, med realizmom in romantiko.

Po mladinski igri L. Suhodolčana Figole Fagole je bila uprizorjena Rozmanova igra Zvonovi (krstna predstava). S to dramo je bil otvorjen komorni oder celjskega gledališča. Dobil je naziv oder Herberta Grüna — po bivšem dramaturgu celjskega gledališča in odličnem slovenskem gledališčniku. Čeprav igre ne morem oceniti kot kaj izrednega, pa je vendar mogoče pohvaliti učinkovito izvedbo, ki jo je pripravil D. Mlakar.

Še nekaj besed o Sofoklovi Antigoni. Kot pomenljivo dejstvo zabeležimo najprej novi prevod K. Gantarja. Prevajalec se je resnično izkazal, saj tekmovanje z mojstrom Sovretom ni lahka stvar. Predstava je bila solidna, vendar ni prinesla kakih odkritij. Predvsem je delovala kot nekaj obvezen davek klasičnemu repertoarju.

Bilanca celotne sezone je spodbudna, saj smo imeli ob vsaj eni odlični predstavi (Gombrowicz) vrsto prav dobrih, mednje bi lahko prišteli domala vse preostale predstave. Tako je visoka kvaliteta uprizorjenih iger še potrdila tehtni in pestri repertoar.

SEZONA 1973/74

Posebnost programa v sezoni 1973/74 je izrazita slovenizacija. Poglejmo si dela: Taufer: Prometej ali tema v zenici sonca, Čehov: Utva, Kislinger: Igra o zmaju, B. Štih (napravil izbor): Za staro pravdo, Torkar: Požar, Fritz: Kralj Malhus, F. Rudolf: Celjski grof na žrebcu.

Od sedmih del je tako kar šest slovenskih in le eno tuje (Čehov). Od šest slovenskih del velja posebej omeniti priložnostni recital ob obletnicah kmečkih uporov Za staro pravdo, ki ga je izbral in uredil B. Štih, Kislingerjevo mladinsko igro in pa Torkarjevo monodramo Požar. Slovenski avtorji so brez izjeme vsi moderni (20. stoletje — vštet je kot avtor tudi prireditelj recitala Za staro pravdo B. Štih), tako je predstavljal starejše gledališče le Čehov, pa še ta findesieclist je že v bistvu uvod v novejšo dramo. Celjska uprizoritev Utve ni bila kaj posebnega, ostala je že v znanih sferah doje-manja te igre (režija I. Tory). V tej sezoni je Utva ilustrirala pravzaprav realistično gledališče, saj so slovenske igre predstavile vse drugo; segale so od poetične drame (Taufer), preko idejne izpovedi (Torkar), mimo burleske (Fritz), do ludistične igre (Rudolf). Tako smo dobili v tej sezoni dokaj pester prerez raznih stilno-idejnih značilnosti nove slovenske dramatike.

Oglejmo si najprej Tauferjevega Prometeja. Tauferjeva poetična drama z antičnim junakom, a modernimi aluzijami, je že pred časom izšla v knjižni izdaji. Celjska izvedba je bila njena krstna uprizoritev (režija D. Mlakar). Predstava je delovala uglašeno in še kar razgibano, seveda pa je njena moč bolj v tekstu kot v teatralnih elementih. Tauferjev tekst je intelektualistično zaostren in večkrat domiselno duhovit. Prikazuje pa pravzaprav ob tradicionalni prometejski zgodbi socialno-politične polarizacije sodobne družbe, pri čemer posamezni božanski liki zastopajo predvsem določene ideje, s tem pa izgubljajo širšo osebnostno profiliranost. Seveda pa je bil tudi Tauferjev namen napisati poetično in obenem idejno dramo in mu torej poenostavljenosti likov — oseb ne moremo niti očitati. Po obračanju v antično mitsko zakladnico Prometeja primerjam lahko s Smoletovo Anti-

gono, eno najboljših slovenskih dram. Prometej se sicer ne more meriti z Antigono po vplivu in odzivu, saj ga omejuje dokajšnja shematičnost, a je gotovo upoštevanja vredno delo. Je pa Prometej bolj igra za ljubitelje in poznavalce in komaj more pritegniti širše občinstvo.

Sledili sta dve namenski igri: Kislingerjeva mladinska igra Igra o zmaju (režiser avtor sam) in pa Stihov izbor tekstov Za staro pravdo (ob obletnicah kmečkih uporov, režija F. Križaj). S slednjo predstavo se je celjsko gledališče priključilo številnim jubilejnim uprizoritvam na Slovenskem.

Torkarjeva monodrama Požar je omogočila prvaku celjskega gledališča S. Krošlu vrhunsko kreacijo. Tako lahko gledamo na to igro predvsem kot na triumf igralca. Torkarjeva tezna drama, ki preko ust upokojenega cirkuškega klovna Valentina govori o položaju (določenega) umetnika, o njegovih odnosih do družbe in narobe ali tudi nasploh o družbi, je izrazita zastopnica t. i. sentimentalno-humanistične smeri naše dramatike. V nasprotju s hladnejšim Tauferjem je Torkar kar bolešno razburjen in skuša vplivati na gledalce čimbolj čustveno. Ta namen prek odlične interpretacije klovna lahko tudi doseže. Ne smemo pozabiti režiserja J. Kislingerja, ki je nedvomno tudi delno prispeval k tako dragoceni kreaciji S. Krošla.

Fritzova burka Kralj Malhus v gladko tekoči režiji F. Križaja je obrnila repertoar iz prevelike zaresnosti v lahkotno šaljivost. E. Fritz je že kot pesnik dokazal hvalevredno sposobnost humorja, le-tega pa je uspešno ustoličil še v svojih igrah. Kralj Malhus je posmehljiva burka o oblasti (oblastniku). Vključuje namenoma razne parodične elemente iz že znane literature (Cankar, Shakespeare) in se igrivo sprehaja po sicer resnih pojavih človeškega bivanja. Igrica je zaradi svoje lahkotnosti skoraj povsem nevznemirljiva, povrh pa se dogaja še na Danskem, v tisti gnili Hamletovi deželi, vendar pa »nekaj malega po tistem, ko so tam z vsem gnilim enkrat za vselej razčistili«.

Kot je šla burka o kralju Malhusu mimo brez literarnih in gledaliških pretresov, pa moremo govoriti o zadnji predstavi te sezone Rudolfovem Celjskem grofu na žrebcu kot o zaresnem gledališkem dogodku. Estetsko je bila ta predstava v obravnavani sezoni prav gotovo najboljša (režiser D. Mlakar). Kot vse slovenske predstave v tej sezoni je bila tudi Rudolfova krstna uprizoritev. Rudolf je v svoji živahno razgibani, teatrsko polni igri posnel že staro zgodbo o Celjanih, jo nanovo ukrojil in predal gledališčnikom in gledalcem v užitek in razmislek. Tehnika igre v igri (komedijanti na odru uprizarjajo igro o Hermanu in Frideriku — pravzaprav o napetem odnosu očeta in sina) še poudarja ludistični značaj Rudolfove »legende o strukturi«, kot je podnaslov Celjskega grofa na žrebcu. Na odru se razvije v slikovit teatrum mundi, ki nas kar privabi v svoj očarljivi krog.

V tej sezoni je celjsko gledališče izgubilo enega svojih dolgoletnih članov. V prometni nesreči je namreč umrl igralec D. Dolinar. Oblikoval je številne karakterne vloge, posebno pa je gojil samostojne nastope umetniške besede in je s tovrstnimi nastopi obšel večino slovenskih mest.

Med drugimi dogodki sezone je vredno omeniti nagrade, ki jih je celjsko gledališče dobilo na Borštnikovem srečanju v Mariboru za uprizoritev Gombrowiczeve Ivone, kneginje burgundske (nagrada za režijo D. Jovano-

viču, za vlogo kralja Ignaca J. Jeršinu in za scenografijo M. Hočevarjevi). V foyerju celjskega gledališča je bil odkrit v tej sezoni kip bivšega dolgoletnega upravnika celjskega gledališča Fedorja Gradišnika.

Čeprav ta sezona ne dosega prejšnje po splošni kvaliteti in izrazitosti, je vendar prinesla nekaj mikavnih gledaliških dejanj (zlasti Požar in Celjski grof na žrebcu).

SEZONA 1974/75

Prinesla je naslednji, dokaj pestri spored: Moliè: Ljudomrznik, Partljič: Ščuke pa ni, Finžgar: Razvalina življenja, Zmavc: Pavliha in malo čez les, Jarry: Ubu kralj ali Poljaki, Goethe: Torquato Tasso, Wudler: Perpetuum mobile, F. Kozak: Kralj Matjaž. Nadaljuje se pretežna usmerjenost k slovenskim delom, saj je razmerje 3 dela iz svetovne literature in 5 iz slovenske. Mimogrede: dela iz drugih jugoslovanskih literatur se vse premalo javljajo na naših odrih, enako tudi na celjskem. Casovno razmerje je takole: 1 delo iz 17. stoletja, 1 iz 18. stoletja in 1 iz 19. stoletja (tuja dela), vsa slovenska dela pa sodijo v 20. stoletje, odlikuje pa jih širok spekter od ljudske realistične igre tradicionalnega tipa (Finžgar) do avantgardne (Wudler), vmes pa se vrste še: satirična družbena komedija (F. Kozak), mladinska igra (Zmavc) in komedija iz sodobnega življenja (Partljič). Po zahtevnosti razpada program v razmeroma enakovredna dela, težji del (4 igre: Molière, Jarry, Goethe, Wudler) in lažji del (4 igre: Partljič, Finžgar, Zmavc, F. Kozak).

Glede na prejšnjo sezono je bil repertoar bolj vsestranski in zanimivejši. Od 8 del je bilo 5 na Slovenskem prvič izvajanih. Tudi ta težnja po odkrivanju novega, še neuprizorjenega postaja že trdna in stalna značilnost celjske gledališke hiše.

Sezona se je pričela z dokaj zanimivo uprizoritvijo (zlasti scensko) Molièrovega Ljudomrznika (režiser Z. Seldbauer), ene od visokih in resnih komedij tega mojstra. Komedija značaja, kot je Ljudomrznik, presega okvire svoje dobe, saj so tovrstni liki in njihovi odnosi do drugih prisotni v vseh dobah. Ali je Ljudomrznik Alcest sicer sploh komičen? Komičen postaja zaradi svojega čistunškega, idealističnega pretiravanja. Brž namreč opazimo, da njegov prijatelj Filint, njegov umerjeni protipol, ne more biti komičen, saj je čisto povprečen glasnik zdrave pameti in vsakdanjih kompromisov, razumno razumevajoči praktik.

Druga predstava v sezoni je bila Partljičeva uspešnica Ščuke pa ni. Že mariborska uprizoritev te igre v prejšnji sezoni je bila pravi bum. Enako moremo reči za celjsko (režiser D. Jovanović). Igra sicer nima visokih literarnih pretenzij — čeprav večkrat namenoma operira z asociacijami na Cankarja — je pa gledališko nadvse hvaležna. Je razgibana, posrečena, vabljiva za raznoliko občinstvo, saj predstavlja naše povprečne razmere, ki jih vsak pozna, čuti — večkrat tudi neprijetno — tu pa se jim more posmehovati, ne, nasmejati ali celo nakrohovati. Prava smejalna terapija. Dragoceni sproščujoči smeh, polne dvorane in blagajne., nekaj namrgodenih kritikov — kje jih pa ni — pa vendar zadovoljiva kvaliteta, pri kateri ne moremo govoriti o Krpanovi kobili — vse to spravlja Partljičevo komedijo na vidno

mesto v našem novejšem gledališkem pisanju. (Avtor je podlegel uspehu lastne igre in napisal nadaljevanje Ščuke, ki pa je, kot običajno, slabša.)

Partljičevi burni gledališki vrtoglavici je sledila medlejša predstava: Finžgarjeva Razvalina življenja (režiser M. Kragelj). Človek se ob njej resno vprašuje, ali sodi ta igra še na spored zahtevnost vzbujajočega in podpirajočega gledališča. Bolj in bolj se mi zdi, da sodi Finžgarjeva igra danes le še na amaterske odre.

Po Zmavčevi mladinski igri (režiser D. Mlakar) je prišla na spored od ljubiteljev najbolj nestrpno pričakovana predstava Jarryjev Ubu kralj ali Poljaki. Uprizoritev te igre je bila najavljena že za prejšnjo sezono, pa je bilo navsezadnje bolje, da je bila preložena, saj je lanska sezona že imela svojega kralja: kralja Malhusa.

Jarryjeva igra — avantgardna groteska — je nastala konec 19. stoletja, torej v obdobju realističnega, naturalističnega in novoromantičnega gledališča. Svoj čas je daleč prehitela, saj uvaja že prave ludistične mahinacije dadaistično-nadrealističnega tipa. Nasploh pa je širše zaslovela šele v 60. letih 20. stoletja. Žal pa nas je ta prva slovenska uprizoritev Jarryjevega Ubuja močno razočarala (v primerjavi z nekaj poznejšo ljubljansko katastrofično uprizoritvijo Ubuja v drami pa je bila celjska vseeno neznansko boljša). Igra je bila zastavljena pretogo, prerեսno (režiser F. Križaj). Napaka je bila tudi v zasedbi, saj odlični igralec S. Krošl absurdno-burkaškega Ubuja ni in ni mogel oživiti. Tako se nam iz predstave utrinja kot kvaliteten dosežek predvsem scenografija (A. Lavrenčič). Razposajene burkaške gledališkosti bi se verjetno morali učiti naši igralci pri beograjskem Ateljeju 212. Najbrž pa je že kakršenkoli akademistični pristop k tej nadvse izjemni igri zgrešen. Akademizem namreč omejuje spontanost in temperament, ki morata pri Ubuju kar prekipevati.

Kralju Ubuju je sledilo pravo nasprotje: Goethejeva visoka klasična tragedija Torquato Tasso (režiser A. Jan). Ta dokaj komorno uglašena igra o dilemah umetnika v odnosih do aristokratskega mecena je prinesla vrnitev vzvišene besede. To predstavo smo lahko bolj poslušali kot gledali, celjski igralci so se to pot lahko izkazali, oziroma so se morali izkazati in so se izkazali kot kultivirani govorniki odličnega pesniškega teksta. S tega vidika — vidika določene igralske naloge — je predstava prav gotovo izpolnila pričakovanja. Treba pa je pripomniti, da Torquato Tasso ni igra, ki bi danes še zmogla dovolj pritegniti občinstvo.

Prehajanje iz kontrasta v kontrast se je nadaljevalo tudi z naslednjo igro. Imeli smo priložnost videti absurdesko B. Wudlerja Perpetuum mobile. Igra spominja na novejšo evropsko avantgardo od Becketta in Ionesca dalje, vendar je dovolj samosvoja, da ne vzbuja vtisa epigonstva. Nudila je povrh še dobri kreaciji igralcema Bermežu in Mencejevi. Uprizorjena je bila na komornem odru Herberta Grüna (režiser V. Soldatovič).

In še zadnja premiera sezone: F. Kozak: Kralj Matjaž — vesela zgodba v treh dejanjih (režiser F. Križaj). Kot Wudlerjeva je bila tudi Kozakova igra krstna predstava. Kozak je igro napisal že pred drugo svetovno vojno in sodi med njegove variacije ljudskih motivov (Vida Grantova — motiv lepe Vide, Profesor Klepec — motiv Petra Klepca). F. Kozak je napisal s Kraljem Matjažem satirično družbeno komedijo, ki ima zveze s tradicijo

(Cankar, Domanović), meri pa na konkretni čas — 30. leta. Avtor je želel splošno veljavnost svojega dela razširiti z oznako: »čas — brčkone kadarkoli«, vendar je igra le izrazito časovna in danes deluje predvsem kot kulturna zanimivost.

Sezono označimo kot pisano in razgibano, vendar brez osrednjega gledališkega dogodka.

V tej sezoni (1. decembra 1974) je namesto B. Štiha prevzel umetniško in upravno vodstvo SLG Igor Lampret, ki je kot dramaturg že prej sodeloval s celjskim gledališčem.

Partljičeva komedija Ščuke pa ni je bila izvedena tudi na Sterijevem pozorju 1975.

SEZONA 1975/76

Za SLG je bila jubilejna (25 let poklicnega gledališča). Ta jubilej pa je bil razveseljivo proslavljen s presenetljivo kvaliteto.

Najprej k programu: Bulgakov: Zojkino stanovanje, Krüger—Volker: Maks Zvižgač, Jovanović: Igrajte tumor v glavi in onesnaženje zraka, Musset: Lorenzaccio, Cankar: Pohujšanje v dolini šentflorjanski in Skofič: Gospod s Preseka. Torej le 6 del.

Razmerje tujih in domačih del je bilo izenačeno (3:3). Časovna opredeljenost: 19. stoletje: 2 deli, 20. stoletje: 4 dela. Med 6 igrami so bila 4 odlična literarna dela (Bulgakov, Jovanović, Musset, Cankar), iz teh 4 tekstov pa sta nastali dve izjemni predstavi (Jovanović, Cankar) in dve povsem zadovoljivi (Bulgakov, Musset). Mislim, da lahko 4 dela od 6 štejejo med popularna in le dve med zahtevna (Jovanović, Musset). Po vseh vidikih je bil repertoar uravnotežen, premišljen, učinkovit in uspešen.

Ta vrhunsko kvalitetna sezona se je začela s komedijo Bulgakova Zojkino stanovanje. Bulgakov sodi med avtorje z dokaj posebno literarno usodo. Pod stalinizmom je bil bolj ali manj potišnjen ob stran ali v pozabo (umrl je 1940), v zadnjem desetletju pa je doživel pravo renesanso, zlasti zaradi izvrstnega romana Mojster in Margareta (roman je izšel 27 let po avtorjevi smrti), ki ga poznamo tudi pri nas. Bulgakov se je posvečal tako pripovedni prozi kot dramatik. Morda tudi zaradi uspeha Mojstra in Margarete so prišla v ospredje zanimanja še njegova druga dela. Tako smo v slovenščini dobili v prevodu še romana Življenje gospoda Molièra, Bela garda ter izbor njegovih satir v zbirki Humor, ljubljanska drama pa je izvedla njegovo dramo Beg. Ta odlični pisec nam tako postaja postopno bližji in razvidnejši. Komedija Zojkino stanovanje časovno izhaja iz dvajsetih let, ko je sovjetska literatura dobila več kvalitetnih komediografskih tekstov (omenimo predvsem Majakovskega s Stenico in Veliko žehto ter Erdmana s Samomorilcem). Zojkino stanovanje je komedija, ki nam pričara pisano zbirko značajev in tipov. Stanovanje gospe Zoje je prizorišče, kjer se prepletajo najrazličnejše usode in številni interesi v ljubko potekajočem kaosu. Tekst predstavlja prav prijetno poživitev, uprizoritev pa je bila čisto solidna (režiser F. Križaj).

Po vsakoletni obvezni mladinski igri (to pot za spremembo tuji: Maksu Zvižgaču avtorjev Krügerja in Volkerja) je nastopilo gledališko presenečenje

Dušan Jovanović: Igrajte tumor v glavi in onesnaženje zraka. Režija: Ljubiša Ristić, sez. 1975/76

prve vrste: krstna predstava Jovanovičeve igre Igrajte tumor v glavi in onesnaženje zraka (režija L. Ristić). Že v kritiki za Dialoge sem označil to predstavo kot blestečo eksplozijo gledališkega veselja (škrat je sicer veselje spremenil v veselje, treba pa je pripomniti, da je veselje v to veselje nujno vključeno).

Že sama režijska razdelitev dramskega dogajanja: pred gledališčem, v bližnji telovadnici in šele nato v gledališču — pripravlja neko posebno razpoloženje, ki ga razvoj predstave še potencira. Znameniti finale te igre pa je prava poslastica za gledališke sladokusce. Predstava je skratka pravi gledališki praznik in zlepa ne bo zatonila v pozabo. Tekst sam se dotika predvsem odnosov gledališka igra — resničnost, niha pa med najbolj realnim (novinarska redakcija) in že izjemno skrivnostnim (razna dogajanja v gledališču). Dodajmo še, da je predstava zgledna v vseh sestavinah, od tehnične baze preko igre do režije. Se enkrat — predstava je gledališko doživetje obdobja v slovenskem merilu.

Prvo presenečenje v nadaljevanju sezone je bilo, da je težkemu projektu — Jovanovičevi igri — sledil nadaljnji dokaj zahteven projekt: Mussetov Lorenzaccio (režiser D. Mlakar). Velika Mussetova romantična drama

z zgodovinsko tematiko (Firenze, 16. stoletje) je bila pri nas prvič uprizorjena. Zahteva dokajšnje število sodelujočih in temu primerno scensko aparaturo. Videli smo prav tehtno in zanimivo predstavo, ki pa jo je žal senčila Jovanovičeva igra. V kaki drugi manj blesteči okolici bi verjetno Lorenzaccio svetil močneje.

Da pa prijetnih in velikih presenečenj v tej sezoni še ni bilo konec, je poskrbel M. Korun z novo postavitvijo Cankarjevega Pohujšanja v dolini šentflorjanski. Predstava je bila po Jovanovičevi ponovno izredno doživetje in se ji je v kvaliteti izvedbe, a z manj zunanjega gledališkega blišča, postavila enakovredno ob bok. Tako je celjsko gledališče doseglo v tej sezoni zavirljivi umetniški višek — obe predstavi sta bili vsekakor najboljši slovenski predstavi tega leta sploh.

To je konec koncev potrjevala tudi uvrstitev obeh predstav na Sterijevo pozornost (Jovanovič leta 1976 in Cankar leta 1977). Povrnimo se h Korunovi novi verziji Cankarjevega Pohujšanja. Kot je pred 10 leti in več (1965) Korun v ljubljanskem Pohujšanju (Drama) razburil duhove s prodornimi in provokativnimi novostmi, pa je v novi celjski izvedbi presenetil s poglobljenim, v tančine izdelanim vzdušjem, ki mu ne moremo reči, da sega po zunanjih učinkih. Predstava je prava mojstrovina v popolnem obvladanju detajlov in v zlitju teh detajlov v celovito zgradbo. Korun je v svojem

Ivan Cankar: Pohujšanje v dolini šentflorjanski. Režija: Mile Korun, sez. 1975/76

oblikovanju Cankarja ponovno segel dlje in više. Spomnimo se, da je v Celju že postavil prav dober Za narodov blagor in odlične Hlapce (tudi predstavo obdobja — 1968. leta so bili ti Hlapci gostje na Sterijevem pozorju). Tako ostaja izven Korunove obdelave od pomembnejših Cankarjevih dram predvsem še Kralj na Betajnovi. Ne smemo pozabiti še na igralsko zasedbo v Pohujšanju. V glavnih vlogah so se lepo izkazali zlasti Kumrova kot Jacinta, Jeršin kot Zlodej in Potisk kot župan.

Edini padec sezone je bila zadnja predstava, Skofičev Gospod s Preseka. Res je, da bi tudi kak kvalitetnejši tekst ostal v senci Pohujšanja (primerjajmo Lorenzaccia v senci Jovanovičevega Tumorja). Uprizoritev Skofičeve dramatične povesti v 5 dejanjih (režiser D. Jovanovič) se uvršča v tista prizadevanja, ko skuša celjsko gledališče iz slovenske pretekle dramske tvornosti odkriti in prikazati po krivici pozabljena ali omalovaževana dela. Gospod s Preseka — malo znanega avtorja F. Skofiča — je izšel v Ljubljanskem zvonu 1886. O igri govori F. Koblar v Slovenski dramatik I kot o najboljšem slovenskem dramskem delu v 80. letih. Igra obravnava 16. stoletje, čas reformacije in kmečkih uporov. Menim, da podobno kot Kozakov Kralj Matjaž deluje le kot kulturna zanimivost oziroma kot informacija o našem dramskem razvoju ali pa kot neke vrste vljudnostno dejanje. Pri najboljši volji pa človek s to igro danes ne ve kaj početi. Seveda Gospod s Preseka ob izteku sezone le-te ni pokvaril. Nasprotno: centralne igre sezone so zažarele še v močnejši luči.

Kot zanimivost te sezone velja omeniti, da je dolgoletni prvak celjskega gledališča S. Krošl prestopil v ljubljansko dramo, da se je tjakaj odselil tudi igralec B. Grubar in da je P. Jeršin praznoval v vlogi Zlodeja v Cankarjevem Pohujšanju 30-letnico umetniškega dela.

Praznovanje 25-letnice celjskega gledališča ni bilo deklarativno, ampak delovno, polno sijajnih rezultatov. Statistika govori, da je v 25 letih (do 31. decembra 1975) SLG Celje odigralo 4965 predstav in imelo 1,488.403 obiskovalce. Morda še o nagradah Jovanovičevi igri Igrajte tumor v glavi in onesnaženje zraka na Sterijevem pozorju 1976. Sterijevo nagrado za igro je prejel M. Furijan za vlogo starega igralca Kneza. Izredno Sterijevo nagrado »za pogumno iskanje sodobnega gledališkega izraza« je dobil režiser L. Ristić. D. Jovanovič je dobil nagrado uredništva »Glasa mladine« za najboljše besedilo na festivalu. M. Tabački je prejel nagrado Združenja vojvodinskih uporabnih umetnikov in dizajnerjev za scenografijo v celjski postavitvi tega besedila.

Dodatno je dobila Jovanovičeva igra še nagrado časopisa Prolog za najboljšo predstavo na mednarodnem zagrebškem festivalu Dani mladog teatra.

In zdaj zadnja sezona, ki nam je preostala za komentiranje:

SEZONA 1976/77

Pričakovati je bilo, da ravni prejšnje sezone celjsko gledališče ne bo moglo vzdržati in da se bo treba zadovoljiti s povprečnejšimi dosežki. Pa pogledjmo najprej repertoar: A. Miller: Salemske čarovnice (pri nas znana doslej kot Lov na čarovnice), Kroetz: Moška zadeva, Štaubringer—Popović—

Rapajjić: Zgodba o tovarišu Titu, Lužan: Zlati časi, lepi krasi, Brecht: Gospod Puntila in njegov hlapec Matti, D. Kovačević: Maratonci tečejo častni krog.

Torej 6 del v naslednjih razmerjih: 3 tuja dela, 1 slovensko, 2 jugoslovanski. Program je bil brez izjeme moderen (20. stoletje); 2 deli (Miller, Brecht) sodita že tako rekoč v moderno klasiko. Značilno je še, da so vse igre letošnje sezone široko komunikativne, popularne, a ne v slabšalnem smislu besede.

Prva premiera sezone, Millerjeve Salemske čarovnice so bile prav uspešna predstava s primernim vzdušjem (režija F. Križaj). Drama nam pod zgodovinskim ogrinjalom ilustrira današnje oziroma polpretekle družbene značilnosti (Mc Carthy v Ameriki), problem sam pa nam je že znan bodisi iz dramatike (Sveta Ivana idr.) ali iz politične prakse (stalinistični procesi). Drama vsebuje dovolj živosti in zanimivosti za naš čas.

Z 2. igro sezone je prešlo celjsko gledališče v nekake sociološke raziskave. Kroetzova Moška zadeva (neorealistična ali kar neonaturalistična igra) prikazuje preprosto dvojico: moškega in žensko v njunih vsakdanjih odnosih, situacijah, navadah. Vsekakor sta imela igralca J. Smidova in M. Podjed precejšnje možnosti za uveljavitev in sta te možnosti tudi v veliki meri izrabila. Igra je lahko kot izjema še sprejemljiva, če pa bi gledali več tovrstne produkcije, bi se začeli pošteno dolgočasiti.

Staubringerjeva Zgodba o tovarišu Titu je bila letošnja mladinska predstava. Z njo se je gledališče vključilo k praznovanju Titovih jubilejev, ki so tisto leto dajali ton družbenemu dogajanju v vsej domovini (režiser B. Šprajc).

Četrta predstava sezone, krstna predstava Lužanove igre Zlati časi, lepi krasi, je bila žal preveč sistemsko v sorodu z Moško zadevo. Bila je drugi sociološki projekt sezone, namesto dvojice je analizirala današnje povprečne slovenske družine (režija M. Herzog). Predstava je bila gledljiva, ne more pa doseči kaj več: izreka namreč že znano.

Zdi se, da celo naslednjo igro sezone lahko uvrstimo v sociološko serijo. Gledali smo Brechtovo igro Gospod Puntila in njegov hlapec Matti (režija F. Križaj). Obravnava, jasno, socialno opredeljeni odnos med gospodarjem in hlapcem, nam najbolj znan iz Cankarjeve povesti Hlapec Jernej in njegova pravica. Brecht je seveda avtor nedvomnih kvalitet, saj je verjetno najboljši ali vsaj najvplivnejši dramatik stoletja. Vendar pa pouk iz njegove igre danes in tu ne odzvanja več prodorno. Verjetno zaradi današnjih drugačnih problemov ali drugače čutenih problemov Brechtove igre nasploh nekako izgublajo na učinkovitosti (za potrdilo te misli nam služi še uprizoritev Beraške opere v Ljubljani pred nekaj sezonami). Predstava sicer ni bila slaba, še posebej velja omeniti vodilni vlogi: Jeršina kot Puntilo in Bermeža kot Mattija.

Zadnja letošnja premiera — črnohumorna komedija mladega srbskega avtorja D. Kovačevića Maratonci tečejo častni krog — sodi med najprijetnejša doživetja sezone. Svežina in neposrednost te igre, ki se giblje na mikavni ravni med realizmom in nadrealizmom, sta bistveno potrdila še gosta: režiserka V. Ognjenović in scenograf in kostumograf M. Tabački. Slednjega poznamo že iz lanske uprizoritve Jovanovičevega Tumorja, režiserka pa je to pot prvič gostovala v Sloveniji. Mislim, da je to tip igre, ki

jo v našem gledališču pogrešamo. Nudi nam razveseljivo srečanje s kvalitetnim in avtentičnega srbskega vzdušja polnim tekstom. Premiera je bila žal malce pozna (konec maja), kar normalnemu poteku predstave ni bilo v prid. Ta duhovita v grotesko segajoča igra o nenavadno vitalni družini srbskih rakvarjev (izdelovalcev krst) Topalovičev prerašča v zanimivo antropološko študijo.

Še vedno pa je bila ta produkcija v senci prejšnje sezone. Pohujšanje v dolini šentflorjanski je dobilo oktobra 1976 na Borštnikovem srečanju priznanje kot najboljša predstava Borštnikovega srečanja 1976. Utemeljitev se je glasila takole: »V predstavi Pohujšanje je celjsko slovensko gledališče z izjemnim poslušom za celoto in z zglednim sozvočjem vseh soustvarjalcev pokazalo predstavo, ki s sodobnim razumevanjem pisateljeve misli brez dvoma pomeni nov prispevek v razvoju slovenske gledališke umetnosti.«

Predstava je prejela tudi individualne nagrade: Borštnikovo nagrado za režijo je dobil M. Korun, Borštnikovo diplomu je prejela A. Kumrova za vlogo Jacinte, Borštnikovo nagrado za kostumsko opremo je prejela M. Hočevarjeva.

Med vesele dogodke pa se je vpletla žalost. Celjsko gledališče je izgubilo svojo najdragocenejšo članico, ki je bila 25 let — od profesionalizacije gledališča — nosilka težkih repertoarnih bremen. Umrla je Marija Goršičeva. Vsi, ki smo jo leta gledali na odru, polno moči, veselja, zanosa in neugnane temperameta, kar težko verjamemo, da je na deskah, ki pomenijo svet, ne bomo več srečali. Res je gledališka umetnost krhka in bežna stvar (v večnostnih merilih tudi piramide pri Gizah izgube svoj pomen), res je, kar pravi Shakespeare: »...velika ta obla, vse, kar jo uživa, se razsuje, in kot je zginil nični ta sijaj, vse mine brez sledu« — obstaja pa še en res, da v nas, ki smo to izredno igralko gledali, jo čutili in doživljali, ostaja dihanje umetnosti, njene življenjske in ustvarjalne sile. Morda bi k Shakespeareu pritegnili še našega Strnišo in ob povedanem citirali naslednje omamne verze: »To je živa čarovnija zemlje, vode in neba, da sekira, ki ubija, nikdar nič ne pokonča.«

Za sklep bežnim komentarjem o šestih celjskih gledaliških sezonah vsaj še tale pripomba. V našem pregledu smo govorili le o repertoarno-umetniških vidikih gledališča, opustili pa smo upravno-finančne (pomembnosti slednjih se seveda zavedamo). Želimo pač, da bi celjsko gledališče dobivalo zadovoljiva in ustrezna sredstva za svoje delovanje in da bi ga združeno delo čimbolj podprlo. Navsezadnje je celjsko gledališče zgleden reprezentant kulturne vitalnosti in zmogljivosti svojega mesta ne le v republiškem, ampak tudi jugoslovanskem merilu. S tem pa raste tako družbena odgovornost do gledališča kot odgovornost gledališča do družbe, odgovornost, ki se kaže predvsem v ustvarjalni rasti in potrjevani kvaliteti.

SLAVKO PEZDIR

ŠE O ŠTIRIH SEZONAH SLG V CELJU

(od 1977/78 do 1980/81)

SEZONA 1977/78

V tem letu so načrtovali v celjskem gledališču naslednji niz premier: komedijo Toneta Partljiča Oskubite jastreba, igro Rudija Šeliga Carovnica iz Zgornje Davče, dramsko priredbo Puccinijeve opere Tosca, poetično dramo Ivana Cankarja Lepa Vida in komedijo sodobnega dubrovniškega avtorja Fedja Šehovića Kurbe. Po dolgem času ni bilo v načrtu nobene predstave za otroke, zaradi organizacijskih težav pa je odpadla tudi premiera Cankarjeve Lepe Vide, zaradi česar je bila sezona po številu lastnih premier nenavadno skromna, nikakor pa to ne velja za dosežke v kakovostnem smislu. Manjkajoči delež ponudbe so zapolnili z vključitvijo predstav drugih slovenskih gledališč v abonmajsko ponudbo, kar je bila vsekakor prijetna popestritev matičnega programa.

Po izboru besedil je bila sezona izrazito sodobno obarvana, saj je SLG predstavilo gledalcem kar dve slovenski noviteti (Partljič, Šeligo), ob tem pa še prvič na Slovenskem uspešnico sodobnega hrvaškega komediografa (Šehovića) in verjetno prvič v Jugoslaviji dramsko priredbo znamenite Puccinijeve opere, ki z letnico prve izvedbe (4. jan. 1900) sodi med prva umetniška dela 20. stol., po idejno-estetski strukturi pa seveda še globoko v 19. stol. Z uprizoritvijo obeh slovenskih novitet je celjsko gledališče tudi v tej sezoni dejavno podprlo in populariziralo sodobno domačo dramsko ustvarjalnost ter hkrati potrdilo pravilo, da je najizvirnejše in najodmevnejše predstave mogoče pričakovati ravno ob krstnih uprizoritvah sodobnih domačih besedil. S postavitvijo sodobnega hrvaškega besedila je gledališče spet nekoliko zapolnilo vrzel v našem poznavanju gledališke ustvarjalnosti ostalih jugoslovanskih narodov in omogočilo pretok dubrovniške renesančne radoživosti med slovenske gledalce. Izjemen ustvarjalni napor

Rudi Šeligo: Čarovnica iz Zgornje Davče. Režija Dušan Jovanović, sez. 1977/78

pa je pomenila izvedba Tosce, ki ji je dopisal prolog in epilog sodobni hrvaški književnik Vjeran Zuppa in je tudi sicer nastajala z združenimi močmi ustvarjalcev iz treh jugoslovanskih republik.

Sezono je gledališče začelo s krstno uprizoritvijo Partljičeve »satirične varijacije na znano temo« Oskubite jastreba, ki so jo hkrati krstili tudi v Drami SNG Maribor. Partljič se je tokrat lotil večnega problema hlapčevanja in vsakršne človekove prilagodljivosti tako, da je v prvem delu po svoje (se pravi poenostavljeno) ponovil Cankarjeve Hlapce, v drugem pa izoblikoval svojo vizijo Jermanovega životarjenja na Goličavi, kjer je kritično zaostрил odnos med izobražencem in politikom. Partljič je pomensko večplastnost Cankarevih Hlapcev skrčil na stopnjo popularne in dražljive burke, ki ne zmore nikogar resneje vznemiriti. Celjska uprizoritev pod vodstvom režiserja Francija Križaja je pretirano poudarjala politično angažiranost besedila. Bila je bolj polemična in resnobna od mariborske, zato pa gledališko manj učinkovita in parljičevsko vihrava. Izrazitejše igralske dosežke so zarisali v spomin Bogomir Veras kot Jerman, Stanko Potisk kot župnik, Janez Bermež kot nadučitelj in Anica Kumrova kot Minka.

Tudi druga premiera v sezoni je pomenila hkrati krst nove domače drame, tokrat Čarovnice iz Zgornje Davče Rudija Šeliga. V tej igri je Šeligo postavil nasproti svet vrednot evropske civilizacije, ki temeljijo na razklnosti telesa in duha, razuma in čutov, ipd. ter svet prvinskih, predkrščanskih, poganskih vrednot. Omenjeno nasprotje je postavil v okolje temeljne celice evropske civilizacije, v družino. Tu nam razkriva in razkrije usodo posameznika, ki je drugačen od večine, razgali nam lažno človekoljubje civilizacije, katerega zgovorni znaki so naraščajoče potrošništvo, nepristni medčloveški odnosi in brezskrbno uničevanje okolja. Dramatičnosti boja med dvema svetovoma je dal režiser Dušan Jovanović čutno bogato in premišljeno odrsko podobo, ko je združeval posamezne izrazne prvine po

načelu kontrasta. Tako je že v prologu nakazal temeljno nasprotje med križem, simbolom tradicionalne evropske metafizike, in poganskim obredom vasovalk, nato v prvem delu kontrastiral šume gospodinjskih strojev s hladnimi odnosi v družini na eni in petje prvinskih ljudskih napevov ter polnokrvno, čutno in čustveno eksplozivno Darinko na drugi strani, v drugem delu pa postavljajl nasproti šume delovnih strojev in prvinsko ljudsko pesem in ples. Izjemno uspešno je režiserju pomagala scenografka Meta Hočevarjeva, ki je ustvarila ne le dva izrazito nasprotujoča si dramska prostora (sodobno stanovanje in neolitsko jamo), ampak omogočila ob tem tudi vrsto sporočilno polnih likovnih učinkov. Tehnično izjemno zahtevna predstava je zgovorno izkazala tudi vzorno požrtvovalnost in ustvarjalnost tehničnega dela celjskega gledališča, ki je bil ob tej predstavi postavljen pred eno najtežjih preizkušenj.

Ceprav je bila igra igralcev tokrat le eden od enakovrednih izraznih sredstev, je predstava ravno Miladi Kalezičevi omogočila magistralno stvaritev, ki se je trajno zapisala v spomin občinstva. Darinkino temeljno drugačnost, njeno prvinsko radoživost in čutno nabitost je izžarevala z enkratno umetniško energijo in v veliki meri nosila breme predstave od pričakovanj polnega začetka do polemično zaostrenega zaključka. Pri tem ji je pomembno pomagala z močno protiigro Jana Šmidova v vlogi tašče.

S to predstavo je celjsko gledališče sodelovalo tudi na vrsti pomembnih gledaliških manifestacij in bilo povsod v središču pozornosti. Na 19. festivalu malih in eksperimentalnih odrov v Sarajevu je dobil šeligo nagrado za najboljšo besedilo, zlata lovorova venca pa je žirija podelila tudi režiserju Dušanu Jovanoviću in igralki Miladi Kalezičevi. Na 23. Sterijinem pozorju v Novem Sadu so akreditirani kritiki proglasili Čarovnico za najboljšo predstavo festivala, režiser je dobil izredno Sterijino nagrado za režijo, Milada Kalezičeva nagrado lista Glas mladine za najboljši dosežek mladega ustvarjalca, Darijan Božič pa nagrado za najboljšo izvirno scensko glasbo. Na Borštnikovem srečanju 1978 je bila predstava proglašena za najboljšo predstavo v celoti, Kalezičeva je dobila Borštnikovo diplomu za mladega igralca in nagrado žirije Združenja dramskih umetnikov Slovenije za najboljšo vlogo, Meta Hočevarjeva pa Borštnikovo diplomu za scenografijo v isti predstavi. Posebno priznanje pomeni tudi sodelovanje na BITEF-u 1978. v Beogradu, kjer je celjsko gledališče s Čarovnico že drugič zastopalo jugoslovansko gledališko kulturo v izboru najzanimivejših predstav z vsega sveta. (Prvič so Celjani gostovali na BITEF-u 1976. z Jovanovićevim Tumorjem v režiji Ljubiše Ristića.)

Na tretji premieri so se Celjani predstavili s koreodramo Tosca, ki je že pred nastankom vzbudila dosti razburjenj med ansamblom in zvedavosti pri občinstvu. Priljubljena opera iz železnega repertoarja vseh opernih hiš sveta je bila v predstavi uporabljena zgolj kot vsebinsko-oblikovni citat, ki je dobil v okvirju prologa in epiloga sodobne sporočilne razsežnosti. Oba dodatna dela je napisal v aleksandrincih sodobni hrvaški pesnik Vjeran Zuppa, ki je postavil v središče predstave znamenitega francoskega romantičnega književnika in politika Chateaubrianda, njemu nasproti pa baletno skupino, ki v plesu oživlja in nadaljuje izročilo francoske meščanske revolucije. V prologu, ki je postavljen v slikovito okolje rimskega vrta v polet-

Tosca — koreodrama. Prolog in epilog Vjeran Zuppa. Režija: Ljubiša Ristić, sez. 1977/78

nem večeru 1803—1804, se odvija polemično srečanje med reakcionarnim umetnikom, Napoleonovim uslužbencem, in pobeglimi revolucionarnimi baletniki, to pa se konča z nasilno akcijo vojske in prelivom v iz reakcionarne zavesti izsanjano opero, ki se dogaja v Rimu leta 1800. Igralci libreto vznesceno govorijo in s tem razkrijejo ves lažni blišč in izvotljeno čustvenost meščanske umetnine. Opera postane tako v Ristićevi interpretaciji simbol okostenele meščanske umetnosti, nastajajoče iz protirevolucionarnega umika v bogastvo oblike in silovito čustvenost, v izpraznjeno leporečje in fabulativno eksotiko. Že v dogajanje Tosce uvede Ristić tudi lik zloglasnega Napoleonovega policijskega ministra Fouchéja, ki se v to lažno umetnost ne vpleta, saj je ta dobrodošlo sredstvo, s katerim zaslepljuje množice. Sožitje med lažno umetnostjo in oblastjo je dokončno potrjeno v epilogu, ko se v istem rimskem vrtu neke deževne noči leta 1820 srečata ostarela Chateaubriand in Fouché. Izkáže se, da sta oba, umetnik in policist, iracionalistični sanjač in pragmatični razumar, služila Napoleonovi diktaturi in sta torej pred zgodovino enaka. Nevtralne, čiste, samozavezujoče in samozadostne umetnosti torej ni, zato je tako pojmovanje lahko le naivna romantična iluzija ali zavestna laž.

Ristićeva izvedba je bila spektakularna, domala baročno nabrekla in zato učinkovita podoba neke razpadajoče kulture in njenega razpadanja. Žal je večini gledalcev ostalo srednje sporočilo predstave zaradi nejasnega

prologa in le nekoliko boljšega epiloga skrito, zaradi česar jih ni bilo malo, ki so bili nad tem lažnim bliščem in izpraznjeno patetiko Tosce navdušeni, ne da bi opazili kritično distanco avtorja in izvajalcev. Ristićeva sposobnost usklajevanja mogočnih potez in podrobnosti, njegov veliki dar za skoraj filmsko prelivanje med prizori, v katerih se prepletajo različne prvine, vse to se je odrazilo v monumentalnem zaključnem vtisu. Ustrezne pomočnike si je našel režiser v koreografinji Nadi Kokotović, scenografinji Dinki Jeričevići in kostumografinji Iki Skomrljevi. V spomin so se posebej zarisali igralski dosežki Milene Zupančičeve in Anice Kumrove, ki sta v alternaciji igrali prvo balerino in Florio Tosco (Kumrova je dobila za vlogo Tosce in Jacinte 1979. leta nagrado Prešernovega sklada in z omenjenima vlogama po mnenju žirije segla v »sam vrh trenutnega igralskega snovanja na Slovenskem.«), Stanka Potiska kot Chateaubrianda in Scarpie, Janeza Bermeža kot koreografa Gioie in Cavaradossija, a tudi izredno izenačena ansambelska igra. Predstava, v katero je bilo vložena nenavadno veliko truda in umetniškega tveganja, je zaradi svoje izjemnosti in prikritega sporočila naletela na deljene odmeve. Žal jo je gledališče prehitro vzelo z repertoarja, tako da je dosegla manj občinstva, kot bi si zaradi svoje izjemnosti zaslužila. Škoda je toliko večja, ker je šlo v tem primeru za izjemen poskus jugoslovanskih, če ne celo svetovnih razsežnosti, ki ga ne bo mogoče zlepa ponoviti.

Za konec sezone pa so pripravili predstavitev sodobne hrvaške komedije Fedja Šehovića Kurbe, ki je s svojo radoživostjo in sporočilno duhovitostjo ustrezno zaključila številčno skromno, a vsebinsko nadvse bogato sezono. Čeprav se komedija dogaja na samotnem jadranskem otoku ob koncu prve svetovne vojne, pa je njeno sporočilo o tem, da ostanejo kurbe slej ko prej kurbe in je zato v sleherni zgodovinski akciji nemogoče računati na njihovo pomoč, splošno veljavno. Govori namreč o posebej karikirani obliki človekove koristoljubnosti in prilagodljivosti, na osnovi katerih ni mogoča nobena globlja rešitev.

Duhovito napisano besedilo je v sproščenem in razgibanem ritmu prenesel na oder režiser Franci Križaj, ki mu je uspelo prikazati spor med širokosrčnimi prijateljicami noči in zarobljeno vojaško topoumnostjo brez padca v žgečkljivo cenenost in samozadostno igrivost. Posebej hvaležne igralske naloge je ob tem besedilu dobil ženski del celjskega ansambla, iz tega zlasti Mija Mencejeva kot šefica, Jana Šmidova kot Greta, Ljerka Belakova kot Adela, Jadranka Tomažičeva kot Pepina in Anica Kumrova kot Kristina. Ni posebej presenetljivo, da je bila omenjena predstava menda največkrat ponovljena.

Na kratko bi lahko omenjeno sezono označili z besedami: malo, a tisto (najmanj) dobro.

SEZONA 1978/79

Načrt za to sezono je obsegal naslednja dela: Čehov: Tri sestre, Hachfeld: Zmurkovi otroci, Žmavc: Pindarova Oda, Gogolj: Ženitev, Novkovičeva: Kamen za pod glavo, neznani avtor: Arden iz Fevershama ter Cankar: Lepa Vida, ki tudi v tej sezoni še ni ugledala luči sveta. (Slednja predstava je

Anton Pavlovič Čehov: Tri sestre. Režija: Vida Ognjenović, sez. 1978/79

dočakala svojo uresničitve šele v sezoni 1979/80.) Manjkajoči del ponudbe so tudi tokrat zapolnili z gostovanji ostalih slovenskih gledališč.

Po izboru besedil je bila ta sezona veliko bolj umirjena kot prejšnja, saj so bila to pot v večini t. i. klasična besedila (Čehov, Gogolj, neznani elizabetinec), ob katerih se je želel izkazati igralski ansambel in po katerih je spraševal večji del občinstva. Vseeno pa je gledališče tudi v tej sezoni vztrajalo pri težnji, da predstavi vsaj eno slovensko noviteto (Žmavc) in da nadaljuje s predstavljanjem sodobnih besedil iz jugoslovanske dramatike (Novkovičeva). Po letu prekinitve so spet pripravili tudi predstavo za otroke (Hachfeld).

Sezono so začeli s klasičnim delom enega najbolj igranih dramatikov, z dramo Antona Pavloviča Čehova *Tri sestre*. Avtorjevo prepletanje resnega in smešnega, vzvišenega in vsakdanjega, hrepenenja in jasne zavesti o propadanju zahteva od izvajalcev izjemno občutljivost, da najdejo med temi skrajnostmi pravo mero. Šele v zapletenosti in večplastnosti, ki se razkri- vata skozi prefinjene impresionistične odrske podobe, zaživijo dramske osebe in skupno razpoloženje, brez katerega ni Čehova. Skozi nizanje natančno posnetih podrobnosti iz malomeščanskega življenja se razkriva podoba ljudi, ki propadajo v brezplodnem hrepenenju, v jalovem leporečju, ne da bi bili sposobni storiti karkoli življenjsko odločilnega. Kljub razočaranjem, ki jih morajo sprejeti tri sestre, kljub soočenju z resnico o človekovi temeljni nemoči, sestre vztrajajo. Ob elegičnem razpoloženju je opazen tudi močan radoživostni vzgon.

Predstavo je zrežirala Vida Ognjenovičeva z velikim občutkom za polifonost besedila in odrski izraz razpoloženj. Pri tem ji je uspešno pomagal Miodrag Tabački z monumentalno in lepo sceno (razkošen salon z verando ter brezov gaj, v katerem se na odpadlem jesenskem listju odpre trem sestram življenje samo, rešeno predmetnosti in miselnosti zaprtega meščanskega salona). Predstava je terjala od igralcev poleg ubrane ansambelske igre tudi občuteno individualizacijo posameznih oseb, kar jim je v celoti uspelo. Najopaznejše so bile Jana Smidova kot Olga, Ljerka Belakova kot Maša, Jadranka Tomažičeva kot Irina ter Anica Kumrova kot Natalija. Predstava je bila po mnenju selektorja Boršnikovega srečanja 1979 vrh sezone, zato so Celjani sodelovali na BS 1979. leta prav z njo in dobili za odrsko izreko uradno priznanje — kipec Otona Župančiča za najboljši jezik.

Druga predstava je bila namenjena otrokom, za katere je Janez Zmavc ustvarjalno poslovenil besedilo znane berlinske avtorske skupine Grips pod naslovom Žmurkovi otroci. V igri se spopadeta svet otroške domišljije in praktično razumarski svet odraslih, na koncu pa se izkaže, da je otroška domišljija nepremagljiva in neobvladljiva.

Igro je zrežiral Janez Pipan predvsem z željo po zabavnosti in odrski dinamiki, kar pa se je pogosto prevesilo v prebučno burkaštvo in sprenevedanje. Še najbolj naravna sta bila Jadranka Tomažičeva kot Oza in Matjaž Arsenjuk kot Spin.

V tretji premieri nam je ansambel predstavil slovensko noviteto domačega dramatika Janeza Zmavca, Pindarovo Odo, s katero je za to sezono izpolnil obveznost do domače dramske ustvarjalnosti. V igri nam Zmavc postavi na oder dva para ter moškega, ki pomeni v klasičnem ljubezenskem trikotniku nujni tretji člen. Dramski čas in prostor sta zabrisana, dramsko dogajanje je hote zamegljeno do roba preglednosti. Odnosi med posameznimi dramskimi osebami nihajo med agresivnostjo in zavrtostjo, med iskateljskim zanosom in nihilističnim posmehom, med poduhovljenim hrepenenjem in grobo telesnostjo. Ves čas se nekaj dogaja, ves čas na isti višini, a vendar se nič ne zgodi. Igra postaja zato vse bolj sama sebi zadostna in gledalcu tuja.

Predstavo je prenesel na oder Franci Križaj z velikim prizadevanjem, da bi razmeroma nepregledno in ohlapno besedilo poživil s čutnimi in formalno dovršenimi izraznimi prvini. Kljub veliki izrazni urejenosti in oblikovni bleščavi predstava ni prebila rampe, vseskozi je ostajala bleščeče hladna in nevznemirljiva. Svojevrstne napore so vložili igralci, med katerimi so potrdili svoje ustvarjalne kvalitete zlasti Milada Kalezičeva v vlogi Lize, Janez Bermež v vlogi Robija, Miro Podjed v vlogi Mrvača in Anica Kumrova v vlogi Lene.

Sledila je uprizoritev Gogoljeve komedije Ženitev, s katero je celjsko gledališče že drugič v tej sezoni predstavilo delo iz klasične ruske dramatike. V ospredju Gogoljeve pozornosti je tokrat vprašanje človekove odločitve v svetu, ki je izrazito pozunanjen, kjer velja le način (oblika) življenja, ne pa življenje samo, kjer velja le poroka, ne pa ljubezen, le uradni naziv, ne pa resnični značaj osebnosti. Ostareli, samoljubno lenobni samec Ivan Kuzmič, ki si zaželi ženitve prav iz teh zunanjih vzrokov, se v trenutku odločitve ustraši neznanega in zato sramotno zbeži. Odloči se v skladu s

svojo malomeščansko drobnjakarsko naravo, z željo po znanem, po redu in gotovosti. Tak bo životaril še naprej, še naprej bo le sanjaril o sreči, ne da bi skušal dejavno seči po njej.

Režiser Dušan Mlakar je poudaril zvezo med malomeščansko pasivnostjo in prilagodljivostjo Ivana Kuzmiča in podobnimi slabostmi, ki živijo tudi danes. Zato skoči na koncu Ivan med občinstvo. K stilni ubranosti predstave je pripomogla precej tudi razkošna in funkcionalna scena Avgusta Lavrenčiča, a tudi času in značajem ustrezni kostumi Mije Jarčeve in Cvete Mirnikove. Igralci so izkoristili veliko možnosti, ki jim jih je ponujalo besedilo zlasti v ustvarjanju komičnih učinkov. Posebej vreden je bil delež Janeza Rohačka v vlogi plahega Ivana Kuzmiča, Ljerke Belakove v vlogi neveste Agafje, Pavleta Jeršina in Jožeta Pristova v vlogah Jajčnice in Ževakina ter Jane Šmidove v vlogi Dunjaške.

Seznanitev s sodobno jugoslovansko dramatikom je v tej sezoni omogočila uprizoritev nagrajenega besedila s Sterijinega pozorja 1978, drama Milice Novkovičeve Kamen za pod glavo. Avtorica nam je v svojem prvem besedilu v dosledno stilizirani obliki predstavila životarjenje na podeželju, kjer pod vplivom sodobne civilizacije razpadajo stare moralne vrednote, novih pa ni. Zato je svet podeželja v njeni podobi poln sovraštva in grobosti, človek je v takšnem svetu prepuščen popolnoma sam sebi, ujet v meje lastnega bivanja, nenehnega postavljanja in razdiranja, rojevanja in umiranja. V svetu brez tesnejših človeških vezi med ljudmi ni morale in ne časti, je samo še mučno životarjenje in umiranje.

Režiser Franci Križaj se je v skladu s stilizacijo besedila samega odločil za strogo stilizirano predstavo, v kateri pa je še vedno upošteval temeljne značilnosti srbskega kolorita. K razmeroma asketskim izraznim možnostim je precej prispevala scena Miodraga Tabačkega, ki je poudarjala zaprtost in negibnost prostora, s tem pa tudi statičnost dogajanja. Pomembnejše igralske dosežke so prispevali Miro Podjed v vlogi Novaka in Peter Boštjančič v vlogi Krsmana Vučetića, Ljerka Belakova v vlogi Krune in Marjanca Krošlova v vlogi Simane.

Ob zaključku sezone pa je celjsko gledališče prvič na Slovenskem predstavilo še komedijo neznanega elizabetinskega avtorja Mojster Arden iz Fevershama. Besedilo, ki ponuja s svojo drastično ljubezensko zgodbo in zločinom ter zaslužno kaznijo veliko radoživega renesančnega humorja, je režiser Dino Radojević postavil na oder v slogu renesančnih potujočih sejmarskih gledaliških družin. Ves čas predstave so na odru vsi igralci, ki vstopajo in izstopajo ter skrbijo za pravo vzdušje pri nastopu svojih kolegov, ali pa z ironijo ustvarjajo potrebno distanco do dramskega dogajanja. Kljub večfunkcijski scenografiji Draga Turine so ves čas v ospredju igralci, ki v stopnjujočem se tempu ob »strašni zgodbi« izkazujejo predvsem svoje mojstrstvo. V vlogi prvega igralca, ki je moral skrbeti za stike z občinstvom in zapolnjevati vse vrzeli v igralski družini, se je spretno znašel Borut Alujevič, v vlogi nezveste Alise je bila imenitna Anica Kumrova, ljubimca Mosbieja je domišljeno odigral Peter Boštjančič, služabnika Mihaela pa Zvone Agrež.

V tej sezoni so bili posamezniki in kolektiv SLG Celje deležni pomembnih družbenih priznanj. Anica Kumrova je dobila nagrado Prešernovega

sklada za vlogi Jacinte in Tosce, a tudi Nataše v Treh sestrah in Lene v Pindarovi Odi. Dramaturški oddelek SLG je dobil kot prvi v Sloveniji novo Grün-Filipičevo priznanje za uspeh v slovenski dramaturgiji; priznanje bodo podeljevali v prihodnje vsaki dve leti ob Tednu slovenske drame v Kranju. Kolektiv SLG je dobil ob slovenskem kulturnem prazniku nagrado in priznanje Kulturne skupnosti občine Celje za izjemne kulturne dosežke v zadnjih letih. Enako priznanje je dobil tudi umetniški vodja Igor Lampret za osebne zasluge pri dosežkih SLG Celje.

Sezona 1978/79 je bila v celoti manj izzivalna in polemična od prejšnje in kot taka vsekakor potrebna postaja na razvojni poti gledališča. Če so bili za prejšnjo sezono bolj tipični nekateri izjemni režijski dosežki, je v tej sezoni, ki je potekala v znamenju klasike, prevladoval igralec posameznik in homogenost ansambla v celoti.

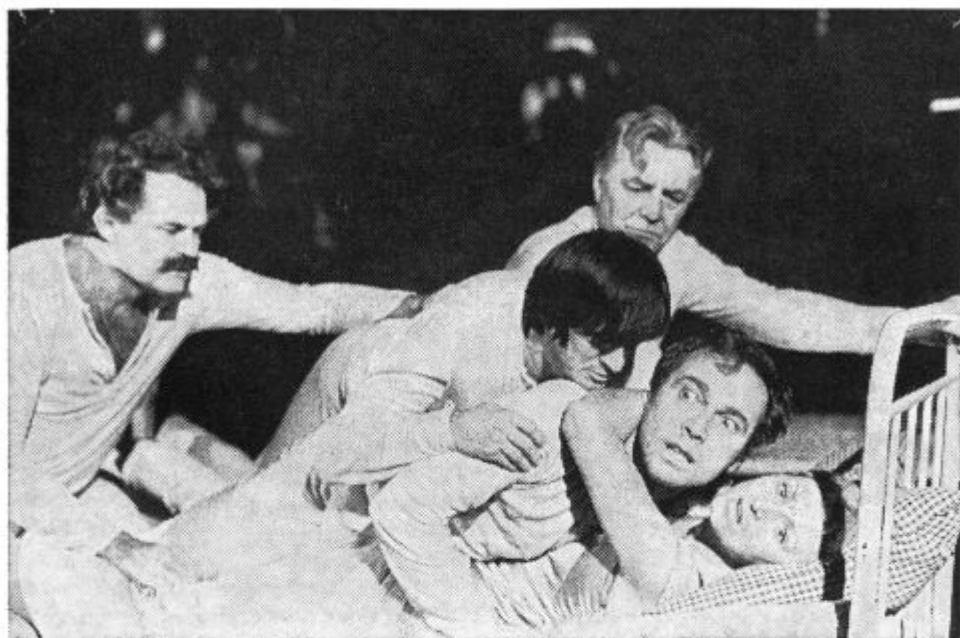
SEZONA 1979/80

Repertoarno podobo sezone 1979/80 sta bistveno sooblikovali dve pomembni obletnici: 130-letnica prve slovenske gledališke predstave v Celju (16. septembra 1849 je združba Jeretovih igralcev prvič predstavila Linhartovo Županovo Micko) in 40-letnica II. konference ZKS, ki je bila 31. decembra 1939 v Joštovem mlinu v Medlogu. Prvemu jubileju so posvetili uprizoritev gledališkega scenarija Andreja Inkreta Play Linhart 1780—1789, drugemu pa uprizoritev posebej za to priložnost napisane dokumentarne igre Pavla Lužana Rdeči mlin (Kruh in sanje). Ob mednarodnemu letu otroka so za najmlajše obiskovalce obnovili mladinsko komedijo Janeza Zmavca Pavliha in malo čez les ter dodali še uprizoritvi Cankarjeve Lepe Vide in Shakespearove komedije Ljubezni trud zaman. Obljubljeno krstno uprizoritev komedije Borivoja Wudlerja pa so prestavili na začetek sezone 1980/81. Ob dveh klasikih (Cankar, Shakespeare) in izvorni odrski priredbi Linhartove Miss Jenny Love ter Županove Micke smo bili priče le izvedbi ene domače novitete (Lužan) ter obnovitvi domače mladinske igre.

Sezono so začeli z obnovitvijo otroške komedije Janeza Zmavca Pavliha in malo čez les v režiji Dušana Mlakarja in skoraj v enaki igralski zasedbi kot v sezoni 1974/75. Zmavčevo besedilo tvorno izhaja iz teorije igre, zato opušča jasno dramsko zgodbo in dramske značaje, prav tako pa tudi izrazitejši vzgojni namen. V ospredju je igra domišljije, ki odpira svobodne možnosti doživljanja tudi mlademu gledalcu ter gledališko bogatega izraza soustvarjalcem predstave. Kljub očitnim naporom slednjih predstava v sklopu otroške dramatike ne pomeni izrazitejšega uspeha, a prej po krivdi besedila kot uprizoriteljev.

Za odrasle se je sezona začela z večkrat napovedano in odloženo Lepo Vido Ivana Cankarja v režiji Mileta Koruna. Pričakovanja so bila velika, saj je Mile Korun v Celju že postavil z velikim uspehom Za narodov blagor, Hlapce in Pohujšanje istega avtorja. Korun se je tudi tokrat pogumno odrekel preprostemu prenašanju Cankarjevega besedila na oder, kar je več kot zgovorno pokazil že z izbiro dramskega prostora. Življenje in nehanje Cankarjevih dramskih oseb se ne odvija več v zloglasnem prostoru in času

Ivan Cankar: Lepa Vida. Režija: Mile Korun, sez. 1979/80

Ijubljanske Cukrarne, ampak v popolnoma zaprtem kockastem prostoru (scena Mete Hočevarjeve) katerega stene, strop in tla so prevlečeni z gladko, sterilno, hladno odsevajočo prosojno umetno maso, bolniške postelje, nočna omarica in dva stoli v njem pa pričata, da smo v bolnišnici, hiralnici, v predprostoru smrti. V tem grozljivo asketskem prostoru, v katerega občasno vdira življenje zunanjega sveta skozi troje vrat, v tej predsmrtni čakalnici se odvija Cankarjeva drama človekovega hrepenenja in smrti. Nasprotja med Poljancem, Dionizom, Mrvo in Damjanom na eni ter Dolinarjem, Mileno in zdravnikom na drugi strani preraščajo v splošno človeško nasprotje med hrepenenjem in sanjami po nekem višjem, razumu nedostopnem svetu ter med golim vsakdanjim razumarskim prakticismom.

V tej Korunovi polifoni, do najdrobnejšega detajla domišljeni predstavi so ponovno dokazali svoje igralske sposobnosti v usklajeni ansambelski igri in poglobljeni individualni igri vsi igralci, med njimi še posebej Anica Kumrova kot Vida, Janez Bermež kot Poljanec, Bogomir Veras kot Mrva, Janez Starina kot Dioniz, Pavle Jeršin kot Damjan, Miro Podjed kot Dolinar, Ljerka Belakova kot Milena in Sandi Krošl kot zdravnik.

Da je šlo tokrat za izjemen umetniški dosežek vseh soustvarjalcev kot rezultat jasne in dosledne zamisli ter do detajla izdelane izpeljave, je pokazala odmevnost v Sloveniji in Jugoslaviji ter številne uradne nagrade na osrednjih gledaliških festivalih. Glavno Sterijino nagrado za režijo je dobil 1980. leta Mile Korun za režijo te predstave, Sterijino nagrado za igro je dobila Anica Kumrova za vlogo Vide v isti predstavi. Scenografinja

Andrej Inkret: Play
Linhart 1780—1789 (Miss
Jenny Love). Režija:
Franci Križaj, sez.
1979/80

in kostumografinja Meta Hočevarjeva je dobila na istem festivalu priznanje jugoslovanskih uporabnih umetnikov. Na Borštnikovem srečanju 1980. leta sta za igralski delež v tej predstavi dobila Borštnikovi diplomati Janez Bermež za vlogo Poljanca in Janez Starina za vlogo Dioniza.

V obeležje 130-letnice gledališkega delovanja v slovenskem jeziku v Celju so pripravili uprizoritev Inkretovega spleta dveh Linhartovih iger, tragedije Miss Jenny Love in veseloigre Županova Micka, pod skupnim naslovom Play Linhart 1780—1789 in v režiji Francija Križaja. Andrej Inkret je skušal ponuditi gledalcu nova doživetja ob prepletanju viharne romantične tragedije s škotskega in preproste ljudske šaloigre, v kateri ne manjka vedno simpatične zdrave kmečke pameti in klene ljudske govorce. Kljub očitnemu namenu pa se igri nista prepletli med seboj tako trdno, da bi mogli spoznati in doživeti kaj novega, zato je ostala slej ko prej prepričljivejša in sodobnemu gledalcu tudi poslej bližja Županova Micka. V njej so se tudi igralci laže razživeli, med njimi zlasti Pavle Jeršin kot Glažek ter Miro Podjed in Bogomir Veras kot Tulpenheim in Monkof. V

celoti torej zanimiv in pogumen gledališki poskus, ki pa je uspel le delno.

Z jubilejem je bila vsebinsko povezana tudi naslednja krstna uprizoritev dramske kronike Rdeči mlin Pavla Lužana v režiji Maria Uršiča. Predstava je bila posvečena 40-letnici II. konference ZKS v Joštovem mlinu v Medlogu. V besedilo je dramatik zajel pomembnejše dogodke od jeseni 1938 do Novega leta 1940 in si pomagal z zgodovinskimi dokumenti in pričevanji še živih udeležencev. Nekaj ustvarjalne svobode si je dovolil le v značajski opredelitvi dramskih oseb, ki so izmišljene. Prav zaradi izpeljevanja dramskih značajev iz zgodovinsko preverljivega dogajanja besedilu manjka živosti in iskrenega revolucionarnega zanosa, s tem pa tudi globlje prepričljivosti in človeške polnokrvnosti. Režiser se je trudil ustvariti vtis avtentičnosti in hkrati spodbujati tudi univerzalnejši vtis, a brez opaznejšega uspeha. Na površini so naposled ostajali tudi igralci, med njimi nemara najmanj Miro Podjed kot Mirč Savinšek in Bogomir Veras kot Miloš.

Za konec sezone so Celjani prvič na Slovenskem uprizorili še manj znano Shakespearovo komedijo Ljubezni trud zaman v režiji Francija Križaja. Igra, v kateri tekmujeta dve »karakterno kontrastni skupini« (Vladimir Kralj), da bi na koncu le zmagala zdrava renesančna težnja po enakosti duha in telesa, med družbenimi normami in naravnimi potrebami, med

Andrej Inkret: Play Linhart 1780—1789 (Zupanova Micka). Režija: Franci Križaj, sez. 1979/80

življenjsko vsebino in obliko, se je v tokratni odrski izvedbi vse preveč zatikala in motovnila, da bi ji uspelo prepričati sodobnega gledalca o nujnosti svobodnega, naravnega življenja brez umetnih konvencij in pretirane skrbi za puhlo obliko. V pretirano konvencionalni in mestoma neubrani postavitvi so opazneje nastopili: Janez Starina, Janez Bermež, Bogomir Veras, Miro Podjed in Barbara Jakopičeva.

Jubilejno sezono, v kateri je prevzel mesto upravnika Stanko Potisk, je mogoče v kakovostnem smislu razdeliti na dva dela. Umetniški dogodek prve vrste je pomenila Korunova postavitve Cankarjeve Lepe Vide, kar je znova utrdilo ugled tega ansambla v ožji in širši domovini. Vse ostale predstave so v kakovostnem smislu dosegle veliko manj.

SEZONA 1980/81

V zadnji obravnavani sezoni je ansambel SLG Celje predstavil svojim gledalcem šest premier, od tega štiri dela iz sodobne domače dramatike in dve iz svetovne dramske zakladnice. Obe drami iz svetovne klasike (Bakchantke, Hamlet) sodita med t. i. visoke tragedije, domače pa bi lahko razvrstili na sodobne komedije (Odprite vrata, Oskar prihaja; Znamke, nakar še Emilija), poskus sodobne tragedije (Prevzgoja srca) in odrsko priredbo otroške povesti (Drežček in trije Marsovčki). Spet je opazen poudarek, ki ga gledališče izkazuje sodobni domači dramatiki in je nedvomno v skladu s tradicijo tega gledališča, z njegovo težnjo po družbeni angažiranosti in izvedbeni učinkovitosti. Seveda pa rezultati v gledališču ne zavisijo le od vrednosti besedila, ampak predvsem od izvedbene uspešnosti ustvarjalcev posamezne uprizoritve.

Sezono je gledališče začelo s krstno uprizoritvijo »burke v petih situacijah« Borivoja Wudlerja Odprite vrata, Oskar prihaja. Avtor je v njej iz nekaterih prvih gledališča absurda in iz kritičnega opazovanja družbene stvarnosti spletel groteskno podobo sodobnega meščanskega življenja. Prav zaradi globoke vsebinske angažiranosti in gledališke univerzalnosti mu je uspelo preseči grobo burko v smeri vznemirljivejše sodobne groteske. Tudi predstava v skrbni režiji Dušana Mlakarja je sledila avtorjevi težnji po nerealistični stilizaciji in postavila pred nas svet meščanske omejenosti, potrošniške in svetovljanske mrzlice, stopnjujočega se hrepenenja po bleščečem videzu, v zaprt prostor kurnika, ki se ob koncu radikalno stopnjuje v fašistoidnosti posameznikov, ki so v njem. Med igralskimi stvaritvami so vrednejši prispevki Mije Mencejeve, Janeza Bermeža in Mira Podjeda. Krst domačega besedila ostaja v spominu po svoji nenavadnosti, aktualni vsebinski angažiranosti in učinkoviti odrski komiki. Borivoj Wudler je dobil ob kulturnem prazniku slovenskega naroda 1981 za to komedijo nagrado Kulturne skupnosti občine Celje, režiser Dušan Mlakar pa nagrado za režijo te predstave na 10. goriškem srečanju malih in eksperimentalnih odrov.

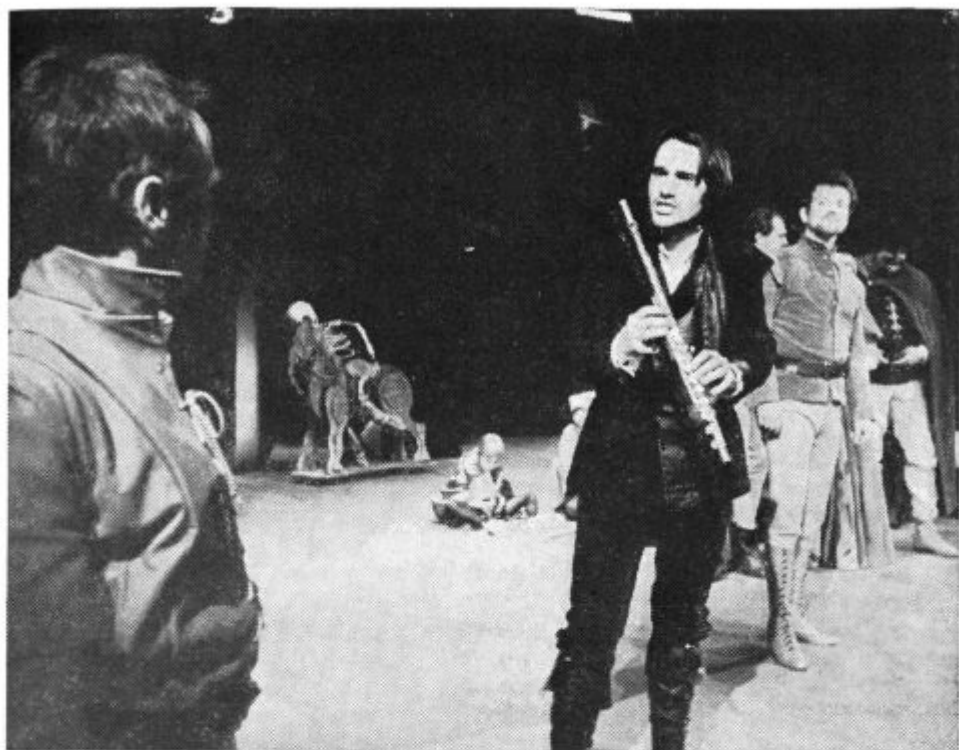
Z uprizoritvijo Evripidovih Bakhantk se je celjski ansambel spoprijel z aktualizacijo starogrške tragedije, ki postavlja pred nas radikalno nasprotje med svetom »barbarske« zamaknjenosti, ki mu vlada Dioniz, in svetom »helenskega« reda, treznega razumarstva, kateremu vlada kralj

Pentej. Na tem spopadu je gradila temeljno nasprotje tudi uprizoritev v režiji Francija Križaja, ki je besedilu iskala aktualizacijo z zgovornimi aluzijami na nacizem in stalinizem, torej izrazito na politični ravni. Na likovno čisti sceni Mete Hočevarjeve so se vrstili prizori ekstatičnega plesa in vojaške togosti, dokler ni nasprotje preraslo do vrhunca, ko Agave umori lastnega sina, kralja Penteja. Med igralci se je zarisal tokrat v spomin Janez Starina kot Dioniz, a tudi skoraj ves ženski del ansambla kot zbor ekstatičnih, telesno izzivalnih bakhaktk. Kljub naporom uprizoritev ni povsem uspela niti v aktualizaciji niti v zvestobi klasiki.

Vrh sezone je pomenila uprizoritev Prevzgoje srca Dušana Jovanovića v režiji Mileta Koruna. Jovanovićevega poskus tragedije sega v razmeroma neobdelano obdobje informbiroja in prav v njem najde t. i. mejni položaj, v katerem je mogoče najti prvine tragičnega tudi v sodobnosti. Žal pa pretresljiva in odrsko prepričljiva usoda Svetozarja Mitića izzveni s koncem prvega dejanja in je drugo dejanje preohlapno dodano prvemu. Tako ostaja tudi predstava v spominu predvsem po prvem delu, po protiigri Svetozarja in zasliševalca, po nizu podob iz Svetozarjevega življenja, po učinkoviti in pomenljivi uporabi železne zavese, ki brezčutno zapre in odpre Svetozarju svet, in po igralskih dosežkih Janeza Bermeža, Stanka Potiska in Jane Šmidove. Drugi del, v katerem prevladuje nežna in harmonična popularna glasba, ostaja tako v spominu le po temni usodi Branka, ki ga je nadvse intenzivno utelesil Peter Boštjančič. Celjska uprizoritev Jovanovićeve drame je razvrednotila zunajestetske pomisleke, ki so se živahno porajali ob tem besedilu, in mu odprla pot tudi na druge jugoslovanske odre. Za vlogo Branka v tej predstavi je dobil priznanje Združenja dramskih umetnikov Slovenije za leto 1980 Peter Boštjančič.

Mlajšim gledalcem so pripravili uprizoritev Lukanove priredbe priljubljene povesti Vida Pečjaka Drejček in trije Marsovciki, s katero so segli na področje aktualne znanstvene fantastike. Predstava je dokaj spretno povezala svet Drejčkove vsakdanjosti in njegove bogate domišljije z vesoljem, Marsovci in letečimi krožniki. Otrokom je ponudila dovolj paše za oči, starejšim pa tudi nevsiljivo svarilo. Režiser Janez Jemec si je pomagal s kontrastiranjem uniformiranega meščanskega sveta in brezmejnega vesolja, a žal sprva učinkovitih spektakularnih prvin ni prav odmeril, tako da so postajale proti koncu vedno hujša zavora otroški domišljiji. Največ igralskih možnosti je z intenzivno in živahno igro izkoristil Matjaž Arsenjuk.

Po uspešnem krstu Prevzgoje srca so se v isti sezoni lotili še Jovanovićeve igre iz leta 1969, Znamke, nakar še Emilija. Besedilo, ki še vedno sodi med najizrazitejše primere ludističnega obdobja v naši dramatik, so ustvarjalci predstave skušali preveriti v vsebinski in izrazni aktualnosti. Pri tem pa so se odrekli radoživi, brezobvezni igrivosti, kakršno terja avtor, in za vsako ceno iskali globlji smisel prikazanega, s čimer pa so zavrli immanentno duhovitost in razposajenost Jovanovićevega besedila. Režiser Janez Pipan si je pomagal z bogato scenografijo in spektakularnimi prvinami, drobnih režijskih domislic pa mu ni uspelo povezati v učinkovitejšo celoto. Svoj delež k delnemu neuspehu je dodala tudi neizenačena igralska zasedba, v kateri sta zadovoljila le Stanko Potisk in Miro Podjed.

William Shakespeare: Hamlet. Režija: Vida Ognjenović, sez. 1980/81

Za konec sezone se je celoten ansambel predstavil še s Shakespearovim Hamletom v režiji Vide Ognjenović. Veliko priljubljenost te klasične tragedije je potrdila tudi tokratna uprizoritev, saj je izzvala najrazličnejše ocene in komentarje. Najpogostejši očitki so veljali premalo izrazitemu režijsko-dramaturškemu konceptu in ne povsem dosledni izvedbi, najpogostejše pohvale pa so bile naslovljene Petru Boštjančiču, ki je z vlogo Hamleta dosegel nedvomno svoj prvi igralski vrh. Ob njem bi veljalo posebej imenovati vsaj še Milado Kalezičevu kot Ofelijo, Stanka Potiska in Jano Smidovo kot kraljevski par ter Sandija Krošla kot Polonija. Na Borštnikovem srečanju 1981 je dobil Borštnikovo diplomu za igro Peter Boštjančič za vlogo Hamleta.

Tik pred začetkom sezone je zapustil SLG Celje umetniški vodja Igor Lampret (umetniški vodja od 1. decembra 1974 — 31. avgusta 1980), po zaključku sezone pa še upravnik Stanko Potisk (upravnik od 1. junija 1979 — 15. avgusta 1981). Na mesto umetniškega vodje je 1. marca 1981 prišel Goran Schmidt, ki je po odhodu Potiska postal tudi v. d. upravnika. V tej sezoni sta dobili pomembni priznanji Ljerka Belakova, ki je dobila nagrado Prešernovega sklada za igralske dosežke v Gogoljevi Zenitvi, Treh sestrah

Čehova in Lepi Vidi Cankarja, ter Nada Božičeva, ki je dobila nagrado Kulturne skupnosti občine Celje za življenjsko delo na gledališkem področju.

Sezona 1980/81 sicer ni prinesla vrhunske predstave, s kakršnimi se je to gledališče uveljavilo v prejšnjih sezonah (Lepa Vida, Čarovnica, Pohujšanje...), ohranila in utrdila pa je kakovostno raven, ki vzbuja zaupanje tudi za naprej. Gledališče je namreč izpričalo tudi tokrat svojo družbeno angažiranost in aktualnost ob nenehni skrbi za primerno izvedbeno kakovost.

Preglednica udeležb SLG Celje na dosedanjih Sterijevih igrah v Novem Sadu:

1. 1957 — Miloš Mikelc: Petra Šeme pozna poroka, režija Andrej Hieng
2. 1958 — Juro Kislinger: Na slepem tiru, režija Janez Vrhunc
3. 1963 — Janez Zmavc: Jubilej, režija Branko Gombač
4. 1968 — Ivan Cankar: Hlapci, režija Mile Korun
5. 1972 — Dušan Jovanović: Norci, režija Zvone Seldbauer
6. 1975 — Tone Partljič: Ščuke pa ni, režija Dušan Jovanović
7. 1976 — Dušan Jovanović: Igrajte tumor v glavi ali onesnaženje zraka, režija Ljubiša Ristić
8. 1977 — Ivan Cankar: Pohujšanje v dolini šentflorjanski, režija Mile Korun
9. 1978 — Rudi Seligo: Čarovnica iz Zgornje Davče, režija Dušan Jovanović
10. 1980 — Ivan Cankar: Lepa Vida, režija Mile Korun

DRAGO MEDVED

**PRED PRVIM DESETLETJEM TEDNA DOMAČEGA FILMA
V CELJU**

Seveda najprej pomislimo na to, kako je Teden domačega filma mogel pognati korenine v delavskem Celju. Morda bo najboljši odgovor na to logično vprašanje v pisanju uvodnika Jožeta Volfanda v publikaciji ob peti obletnici, kjer pravi: »Verjeli smo v enotnost in policentričnost slovenskega kulturnega prostora. Nismo bili zadovoljni s prispevkom in z našim mestom v preddverju kulturnih tokov v Sloveniji. Hoteli smo, prepričani v zagnanost, gorečnost in samo začasno kulturno zaspanost delavskega Celja, razvneti pustoto našega odnosa do kulturnega dela, do lastne ustvarjalnosti in do kulturnega razgleda po ožji in širši domovini. Kajti tradicija je spodbujala, družbena, samoupravna in kulturna preobrazba Celja je terjala.«

Vsak začetek je težak, če ni že pripravneje reči, da vsaj ni enostaven. Eno so želje, notranja gonilna sila, ki da človeku čutiti določene razsežnosti in vsebinske mejnike, do kod naj bi segel, drugo pa je seveda, te želje oblikovati v program, v organizirano obliko, ki bi dala po svojih najboljših močeh vse tisto, kar si od programa obetamo. Seveda se skozi čas organizacijski in vsebinski organizem razrašča in utrjuje, pa vendar ostaja najtežja naloga ravno na tistem pionirskem koraku.

Storjen je bil februarja 1973 leta s predstavitev naslednjih slovenskih filmov: Amandus, Zarota, Družinski dnevnik, Nevidni bataljon, Nočni izlet, Ne joči, Peter in se je nadaljeval v decembru istega leta s filmoma Begunec in Cvetje v jeseni. To je bil skromen začetek predvajanja slovenskih filmov, uvod v prireditve pa je predstavljal posvet o filmu, ki ga je pripravilo uredništvo Novega tednika v sodelovanju s celjskim Kinopodjetjem in kulturno skupnostjo občine Celje. Ta posvet je bil 6. februarja, vodil ga je tedanji urednik Novega tednika Jože Volfand, sodelovali pa so France Stiglic, Milan Ljubič, Matjaž Klopčič, Boštjan Hladnik, Demeter Bitenc, Jane Kavčič, Mako Sajko, Mirjana Borčič, Drago Medved, Stefan Žvižej

in Milica Dimitrijevič. Že takrat so poudarili, da je treba film vrednotiti enakopravno z vsemi drugimi kulturnimi dejavnostmi, povezovati proizvodnjo (filmsko), reproduktivno kinematografijo in distribucijo filma. Slo je torej za dve relaciji. Najprej pospešiti, oziroma sploh začeti temeljitejše dogovarjanje v sami kinematografiji in zavzemanje novega položaja v celotnem in kulturnem življenju. Kajti posvet je pokazal, kako nedogovorjeni so odnosi med samimi filmskimi delavci in da ni nič čudnega, če zaradi notranjega nedoslednega povezovanja trpi tudi širše zrcaljenje, vpliv filma in njegovo vrednotenje v celotnem družbenem prostoru. Ni torej naključje, če je že prvi, pa tudi vsi naslednji »tedni«, vseboval ravno pogovor kot eno poglobitvini vsebinskih postavk. A ne samo pogovor za takoimenovano okroglo mizo, ampak tudi pogovore v delovnih organizacijah in osnovnih ter srednjih šolah. Zadostiti je treba torej veliki potrebi po temeljiti komunikaciji, ki naj služi predvsem dobremu informiranju o vsebini problematike iz filmskega življenja. Saj je zaradi nepoznavanja razmer v domačem filmu bil neustrezen tudi odnos družbe do te tako pomembne spoznanje filmskih delavcev, da so sami premalo naredili za popularizacijo svojega dela, čeprav se najbrž vsi strinjamo, da sami vsega ne morejo narediti, toda brez ustreznega poziva širši družbeni skupnosti in lastne dobre volje ne more biti boljših rezultatov, kot smo jih bili vajeni doslej.

Iz vsega tega prizadevanja veje tudi vsebinska usmeritev osrednje slovenske filmske manifestacije Teden domačega filma. Ne torej še en filmski festival več. Teden domačega filma se po svoji dejavnosti in vsebinski sporočilnosti spontano vključuje v celovit proces podružbljanja filmske kulture. Ne samo v Sloveniji, tudi v Jugoslaviji. Od tu dalje bomo morali deliti njegovo delo na dva bistvena dela, ki se sicer vsebinsko dopolnjujeta in drug drugega pogojujeta, a zaradi boljšega pregleda ju ločimo. Prvi del obsega predstavljanje najnovejših in najboljših dosežkov domače filmske proizvodnje, drugi del pa so takoimenovane spremne prireditve, v katere prištevamo razstave, posvetovanja in seveda pogovore v delovnih organizacijah in šolah v celjski in drugih občinah. Ne smemo namreč pozabiti, da je Teden domačega filma pričel od leta 1974 vključevati v svoj vsebinski program tudi druge kraje celjskega območja (Laško, Slovenske Konjice, Zreče, Vransko, Mozirje, Velenje, Žalec, Polzela, Kozje, Šentjur in Store, Prebold, Loče pri Poljčanah, Radeče, Šmarje pri Jelšah).

V tem prispevku namenoma ne bo tekla beseda, kritična beseda o jugoslovanskem in slovenskem filmu. To je strokovna domena filmskih kritikov in publicistov. Pobljže se bomo spoznali s Tednom domačega filma kot filmsko manifestacijo, ki filmsko umetnost propagira, jo popularizira, jo podružblja in postavlja v okvir realnega vrednotenja. Razbija filmske tabuje in skuša ustvarjati pravo podobo resne in naporne, družbeno odgovorne in lepe vloge, ki jo opravlja filmska umetnost. Spomnimo se samo Leninovih besed o pomembnosti filma . . .

Prav je, da pravočasno opozorimo na dejstvo, ki je v primeru Teda domačega filma v Celju še kako očitno. To je trdna in prav organska povezanost celjskega gospodarstva in gospodarstva celjskega območja s to filmsko manifestacijo. Brez te povezave, najbrž tudi te prireditve ne bi

bilo. Vsaj ne v takšni meri in v takšnem obsegu. Velika finančna, materialna, predvsem pa moralna opora družbenopolitičnih in gospodarskih dejavnikov na celjskem območju je zgleden primer sodelovanja dveh partnerjev, kjer se odvija enakopraven dogovor o ponudeni in sprejeti vsebini. Neprecenljiv je pomen družbene vloge Tedna domačega filma kot kulturnopolitične manifestacije in tu je konkretno mesto, kjer je svojevrstna miselnost odprtih oči in široke zavesti podrla običajne meje, v katerih se dogovarjamo o odstotkih za kulturni dinar. A velja na tem mestu omeniti še nekaj. Teden domačega filma nima profesionalnih delavcev, kot jih imajo nekateri drugi jugoslovanski filmski festivali. Organizacijski odbor (Milan Seničar, predsednik in člani Zdravko Božičnik, Sreten Đešnić, Stane Hafner, Franc Horvat, Štefan Jager, Anica Justin, Ivan Kapš, Avgust Kraševac, Alfonz Kumer, Jože Kuzma, Valter Leben, Drago Medved, Zvonko Perlič, Edi Podpečan, Meta Pokleka, Marlen Premšak-Sever, Brane Stamejčič, Majda Umnik, Jože Volfand, Štefan Zvižej) opravlja vrsto nalog povsem na volonterski osnovi. Imena članov se iz leta v leto minimalno menjavajo. Samo za primer: v letu 1977 je organizacijski odbor na svojih sejah pred začetkom Tedna domačega filma sprejel 150 sklepov in vsi so bili točno do predvidenega datuma tudi izpeljani. Naj povzamem: brez srčnosti in zagnanosti, brez razumevanja gospodarstva, občine in družbenopolitičnih organizacij bi vsa ta vložena sredstva ne imela takšnega učinka, kot se to kaže iz leta v leto.

Čeprav je razvoj dogodkov terjal nekatere organizacijske dopolnitve, pa je vendar obstajal Teden domačega filma zvest svoji prvotni zasnovi v organizacijski zgradbi vse do leta 1981, ko je bil podpisan družbeni dogovor, a o njem več pozneje.

Preden preidemo na pregled predstavljenih filmov v letih 1973 do 1978, velja omeniti prireditve, ki so kakorkoli opozarjale na delo in njegovo vlogo, na poznejši razvoj domačega filma nekaterih naših znanih filmskih delavcev. Med prvimi je prav gotovo Metod Badjura, ki je posnel prvi slovenski film (Triglavske strmine, V kraljestvu Zlatoroga). Pomembno je namreč to, da se je Društvo slovenskih filmskih delavcev odločilo, da bo od leta 1973 dalje podeljevalo Badjurove nagrade za dosežke v slovenski kinematografiji in to predvsem za režijo, scenarij, kostumografijo, glasbo in druge važne elemente v filmski zgradbi, medtem, ko predvsem za igralske dosežke podeljuje vsako leto osrednje slovenske nagrade tudi na Tednu domačega filma v Celju žirija revije Stop in Novega tednika. Tako so bile v spomin Metoda Badjure v Celju prvič podeljene te nagrade leta 1973. Zlato plaketo z diplomom in denarno nagrado 6.000 dinarjev je prejel režiser Matjaž Klopčič, srebrno plaketo z diplomom in denarno nagrado 3.000 dinarjev pa je prejel režiser Jože Bevc, do takrat znan bolj kot režiser kratkih filmov, saj je imel svoj celovečerni debut v Celju s filmom To so gadi. Posebno priznanje je dobil snemalec Jure Pervanje.

Poleg vsakoletne počastitve spomina na Metoda Badjuro pa je Teden domačega filma posvetil precejšen vsebinski delež tudi spominu Mirka Groblerja, Franceta Kosmača (z retrospektivo njunih del), prav tako je imel svojo retrospektivo režiser France Stiglic, posebne pozornosti pa je bil

deležen tudi preminuli režiser Igor Pretnar. V njegov spomin smo v letu 1977 gledali Na valovih Mure in Pet minut raja, medtem ko smo imeli leto prej v premiernem programu njegovega znamenitega Idealista. Čeprav bomo o razstavah govorili pozneje, velja omeniti tisto iz leta 1976, ker je bila posvečena velikemu režiserju Sergeju Eisensteinu. Videli smo namreč njegove risbe in znamenito Križarko Potemkin, Ivan Grozni I, Ivan Grozni II, v Osrednji knjižnici pa smo videli še nekatere druge filme iz Kinoteke. Pomembno za samo manifestacijo je tudi to, da je Osrednja knjižnica še razširila svoja že itak odprta vrata kulturnim prireditvam v Celju, saj to ni bila prva tovrstna razstava v njenih prostorih. Že leto prej (1975) je knjižnica pripravila pregledno razstavo jugoslovanske literature o filmski umetnosti.

FILMSKE PREDSTAVE

Ker je TDF ob koncu leta in so za njim že domala vsi filmski festivali v Jugoslaviji, je lažje izdelati izbor filmov. Teden domačega filma skuša z njihovim prikazom kar najbolj izpopolniti gledalcu podobo o vsebinskih smernicah in idejnih tokovih domačega filma in s tem seveda tudi z njegovo umetniško pronicljivostjo. V premiernem sporedu, ki je v dvorani kina Union, smo videli naslednje filme:

- 1973: Amandus, Družinski dnevnik, Nevidni bataljon, Nočni izlet, Ne joči, Peter, Begunec, Cvetje v jeseni.
- 1974: Pomladni veter, Kapetan Mikula mali, Derviš in smrt, Pastirci, Deps, Let mrtve ptice, Strah.
- 1975: Čudoviti prah, Povest o dobrih ljudeh, Med strahom in dolžnostjo, Rdeča zemlja, Štiri dni do smrti, Hiša, Prezimovanje v Jakobsfeldu.
- 1976: Idealist, Bele trave, Čuvaj plaže v zimskem času, Vlak v snegu, Dekliški most, Vdovstvo Karoline Žašler.
- 1977: Sreča na vrvcu, Ne nagibaj se ven, Posebna vzgoja, Ljubezensko življenje Budimira Trajkovića, Rešitelj, Hajka, To so gadi.

Pri vseh premierah so sodelovale tudi ekipe ustvarjalcev in če naštejemo samo imena režiserjev: France Štiglic, Matjaž Klopčič, Boštjan Hladnik, Puriša Đorđević, Vojko Duletič, Branko Bauer, Miodrag Stamenković, Bogdan Žižić, Mate Relja, Rajko Ranfl, Goran Marković, Rajko Grlić, Tonči Vrdoljak, Milan Ljubič, Igor Pretnar, Tori Janković, Krsto Papić in Jože Bevc, lahko rečemo, da se je v Celju v neposrednih pogovorih z gledalci zvrstila lepa plejada filmskih ustvarjalcev. A o pogovorih podrobneje pozneje. Zanimivo je, da so sorazmerno dobro obiskane tudi predstave v kinu Metropol in Dom. Prvo leto Tedna domačega filma (prvo ime je bilo Teden slovenskega filma, a že isto leto je bil naslov spremenjen zaradi preozkega okvira in premajhne filmske proizvodnje v Sloveniji) so bile predstave samo v kinu Union. Dva filma, ki sta ostala za december (Begunec in Cvetje v jeseni) sta doživela celjsko premiero v nezakurjeni dvorani, ker so bile tisti čas na dnevnem redu redukcije električnega toka. Sramežljiv začetek v mrzli dvorani in še

bolj mrzlem preddverju, kjer je po projekciji filma tekel pogovor med filmskimi ustvarjalci in nekaterimi celjskimi kulturnimi delavci in ljubitelji filma, ni nič kaj simboliziral nadaljnji razvoj Tedna domačega filma. Poglejmo samo obisk. Leta 1973, ki ga uradno štejemo za rojstno leto Tedna domačega filma, si je omenjene filme ogledalo nekaj več kot 2000 obiskovalcev, leta 1977 pa v vseh treh kinematografih 33.000 obiskovalcev, posebej pa bi morali prišteti še učence in dijake celjskih šol, ki so v dopoldanskem času posebej obiskovali filmske predstave.

Če imamo torej v kinodvorani Union takoimenovani premierni program, pogledjmo, kaj se je odvijalo v ostalih dveh kinodvoranah. Metropol je imel leta 1974 retrospektivo del Franceta Stiglica: Na svoji zemlji, Dolina miru, Deveti krog, Balada o trobenti in oblaku, Ne joči, Peter, Amandus in Tistega lepega dne. Leto pozneje smo v kinu Metropol videli izbor mladinskih jugoslovanskih filmov in filme kinematografij iz dežel v razvoju (Mehika, Egipt, Indija). 1976 so predstavili v kinu Metropol filme na temo Mi in samoupravljanje: Poznate Pavla Plešo, Veselica, Vzkipelo mesto, Varovanec, Protest, Iz oči v oči, Predstava Hamleta v Donji Mrduši ter filme iz neuvrščenih držav: Zemlja (Egipt) in Dolina ubogih (Mehika). Leta 1977 pa smo gledali v Metropolu mladinske filme uspešnice in spominski večer Igorja Pretnarja ter predstavitev tujih kinematografij: Letalci velikega neba, V gori raste zelen bor, Sedmi kontinent, Razsodba, Pet minut raja, Tovarišija Petra Grče, Iz zmage v zmago (Kitajska), Na valovih Mure (Pretnar), Kekčeve ukane, Vojna za črno zlato (Maroko), Zbiralci perja, Hajduški časi, Diverzanti, Metuljev oblak, Sončni krik, Nevidni bataljon, Človek ni ptica.

V kinu Dom smo leta 1974 videli vse štiri Kekce: Kekec, Srečno Kekec, Kekčeve ukane, Kala, Ti loviš, Sončni krik, Vesna, Ne čakaj na maj. Leto pozneje smo videli v kinu Dom retrospektivo del Mirka Groblerja in Franceta Kosmača: Nočni izlet, Dobro morje, Dobri stari pianino, Peta zaseda, Lucija, Ti loviš, Koplji pod brezo. V istem kinematografu je bila kot tretja predstava filma na temo Lik žene v slovenskem filmu: Samorastniki, Lažnivka, Na klancu, Ljubezen na odoru, Vesna, Cvetje v jeseni in Ples v dežju. 1976 smo videli v kinu Dom otroške in mladinske filme: Orli zgodaj letijo, Kekec, izbor risank in animiranih filmov, Volk samotar, Sedma celina, Kala, Sinji galeb ter filme na temo NOB: Kozara, Desant na Drvar, Signali nad mestom, Bombaša, Ne obračaj se, sinko, Ko slišiš zvonove, Vrhovi Zelengore. Istega leta se je pojavila tudi Osrednja knjižnica kot prostor za projekcijo filmov Sergeja Eisensteina (16 mm filmski trak), in sicer Križanka Potemkin, Oba dela Ivana Groznega in še nekaj krajših filmov iz jugoslovanske kinoteke. V letu 1977 smo v kinu Dom gledali komedije in kriminalke: Moja nora glava, Po isti poti se ne vračaj, Kapiraš stari, Kleščar, Lito valovito, Umor na zahrbtnen način, Ljubezen in kakšna kletvica vmes.

Ko govorimo o predstavitev domačega filma, ne moremo mimo takoimenovanih »zunanjih« premier. To ime se je prijelo filmskih predstav izven Celja, ki pa sodijo v vsebinski program Tedna domačega filma. Kajti osnovna ideja manifestacije je kar najširša informiranost gledalcev s področja domače filmske proizvodnje. Z dogovarjanjem s posameznimi kulturnimi skupnostmi na celjskem območju ter delovnimi organizacijami in seveda z malo

dobre volje, Teden domačega filma uspeva pripraviti premiere v posameznih krajih (omenjeni so bili že v uvodu) s predstavitvijo filmskih ustvarjalcev, ki po predstavi sodelujejo v neposrednem pogovoru z gledalci filmov. V kraju, kjer je premiera v popoldanskem času (tako, da je v kraju izven Celja premiera filma prej kot v Celju) si ekipa filmskih ustvarjalcev tudi ogleda posamezne tovarne, obiše šole in se pogovarja z ljubitelji filmske ustvarjalnosti. S takšnim načinom mislijo organizatorji Tedna domačega filma nadaljevati, saj so vse dosedanje izkušnje pokazale, da obstaja za predstave v drugih krajih celjskega območja veliko zanimanje, mnogo zanimivega pa povedo tudi pogovori po predstavah, kjer se ustvarja neposreden stik z ustvarjalci in gledalci.

Dobro so obiskane tudi dopoldanske predstave, namenjene predvsem šolski mladini. Obiski filmskih ekip v šolah, pogovori pedagoških delavcev z učenci in dijaki o filmu, ogled določenih predstav, vse to »dviguje temperaturo« v Celju v času, ko traja Teden domačega filma.

Za hip se ustavimo pri primerjavah števila predstav. Leta 1973 je bilo 8 predstav, 1974 že 21, 1975 smo jih videli že 28, leto pozneje 30 in leta 1977 že 35 filmskih predstav. V tem trenutku je prav, da se spomnimo tudi na delež amaterske filmske ustvarjalnosti, ki je v Celju dokaj dobro razvita. Leta 1974 smo v kinu Metropol imeli premiero amaterskega igranega filma Gimnazijka v režiji Stanka Josta. Premiere se je udeležil tudi avtor romana, po katerem je bil narejen scenarij, slovenski književnik Anton Ingolič. Leta 1975 so filmski amaterji v Velenju priredili svoj vsakoletni pregled dela pod okriljem Tedna domačega filma. Od leta 1976 pripravljajo na Polzeli v organizaciji »Svobode« teden mladinskega filma; v času, ko traja v Celju TDF, predvajajo na Polzeli najboljše dosežke jugoslovanskega mladinskega filma. Tako širi drevo svojo krošnjo, spodbuja k rasti in brstenju tudi druge in s tem seveda dosega enega svojih pglavitnih ciljev: širiti filmsko kulturo, pojasnjevati njeno abecedo in spodbujati k ustvarjalnemu delu tam, kjer so za to možnosti, ni pa še dovolj poguma, izdelanega delovnega programa in podobno.

Posebno poglavje so premierne svečanosti. Predstavitve ekip filmskih ustvarjalcev pomeni Teden domačega filma posebno doživetje. Jugoslovanski filmski delavci radi prihajajo v Celje ravno zaradi tega svečanega in intimnega trenutka, kjer se v vzorno urejeni dvorani lahko filmski ustvarjalci za kratek čas pomudijo s svojim občinstvom. Novost je prineslo leto 1980, o tem pozneje. Pristrčen sprejem celjskega občinstva je že marsikomu ostal trajno v spominu. Ni odveč, če na tem mestu zapišemo, da so nekateri režiserji (Goran Markovič, Rajko Grlić in še nekateri) zaradi megle, ko ni moglo leteti letalo iz Beograda prišli s svojimi osebnimi prevoznimi sredstvi v Celje, da bi bili navzoči v pogovorih z gledalci. In ko govorimo o predstavitvi filmov, ne moremo mimo vloge celjskega Radia, ki v času Tedna domačega filma vsako jutro posveča oddajo v živo filmu prejšnjega večera in gosti v svojem studiu filmske ustvarjalce. Najbrž pa ni treba posebej omenjati njegovo vlogo v pripravah in odmevih, prav tako ne vlogo Novega tednika, ki ob drugih jugoslovanskih sredstvih javnega obveščanja najboljše informira svoje bralce o najnovejših dosežkih domačega filma.

POGOVORI V DELOVNIH ORGANIZACIJAH IN SOLAH

Že uvodoma je bilo rečeno, kolikšno pozornost TDF posveča neposrednemu zblíževanju filmskih ustvarjalcev in »porabnikov« njihovih izdelkov. Prav gotovo bi bila nenadomeljiva izguba zamuditi priložnost za izredno široko tribuno, ki se ponuja v trajanju Tedna domačega filma. Več tisoč obiskovalcev filmskih predstav od najmlajših do odraslih spremlja jugoslovansko filmsko proizvodnjo, oziroma njene najboljše stvaritve, ker je v Celju predstavljen samo izbor, pa je povsem prav in nujno, da ob vsej tej beri gledalci povedo svoje mnenje o umetniški zvrsti, za katero odrinejo nemalo denarja od svojega ustvarjenega dela. Gre torej za javno tribuno o kulturi, točneje o filmu. Ti pogovori se seveda med seboj močno razlikujejo. Le v enem so si edini: povsod je v ospredju film.

V osnovnih šolah je zanimivo že to, da učenci vidijo filmske delavce. Ne samo igralce, ne samo »zvezdnike« ali režiserje. Da vidijo tudi montažerja, ki ves svoj delovni čas preživi v temni komori, da spoznajo delo kostumografa, scenografa, scenarista, tonskega delavca in vse tiste druge nevidne delavce, ki jih ob špici filma tako radi prezremo. Šolarje seveda najbolj zanimajo filmski triki, ker jim film v njihovi starosti predstavlja bolj tehnični fenomen, kot vsebina. Kako se podira hiša, priteče kri, zruši most in kako se na filmu umira — to so najčešča vprašanja mladih nadebudnežev.

Značilen prizor s pogovora slovenskih filmskih delavcev z osnovnošolci: ekipa filma Na svidenje v naslednji vojni na obisku v osnovni šoli Vojnik

Slovenski filmski delavci na obisku pri kovačih v zreškem Uniorju. Spredaj sta na posnetku maskerka Berta Meglič in celjski gledališki igralec Zvone Agrež, desno pa je pokojni igralec Jože Zupan, velik prijatelj Tedna domačega filma

namenjena filmskim delavcem. Seveda tudi to, kako se pride k filmu in po kakšnem kriteriju izbira režiser igralce, kadar namerava snemati mladinski film in potrebuje v svoji scenski podobi veliko mladih.

V srednjih šolah so vprašanja že bistveno drugačna: le tu in tam je kakšno namenjeno temi, kako se pride k filmu. Večina pa ji je posvečenih vsebini, motiviki. Vprašanja se tudi obračajo k primerjavam jugoslovanske filmske umetnosti z drugimi v svetu. Mladi iščejo njegovo mesto tudi zunaj. Njegovo uveljavitev, ceno. Zanima jih vsebinska usmeritev, problem dobrega scenarija in podrobnosti okoli scenarija samega, zanima jih razlika med scenarijem in snemalno knjigo. Vprašanja so vse bolj strokovna, v njih, v mnogih med njimi že tli želja po filmskem delu, po soočenju s tem zanimivim in zahtevnim izraznim medijem. Neverjetno kritični znajo biti mladi. Družbeno kritični in široki v svojih pogledih, čeprav imajo ravno v tej starosti svoje specifične življenjske »težave«. Zato tudi mnogo pričakujejo od filma in so kritični, če jih je film razočaral. In vse znajo biti, samo naivni ne. Zato so pogovori filmskih delavcev v srednjih šolah posebno doživetje, kjer marsikdaj sami filmski delavci ostajajo presenečeni, saj so težko odgovorili na marsikatero zastavljeno vprašanje iz mladih ust.

Najbrž ni posebno težko ugotoviti, kakšne so teme pogovorov filmskih delavcev v delovnih organizacijah. Naj še prej omenim, da pride v Celje

več delegacij slovenskih filmskih delavcev, ki jih organizira Društvo slovenskih filmskih delavcev in v enem dnevu po tri delegacije vodijo pogovore v treh različnih delovnih organizacijah. Doslej so bili ti pogovori v Aeru, Cinkarni, Emu, Zlatarni, Aurei, Železarni Store, Gorenju v Velenju, Metki v Kozjem, Pivovarni Laško, Ljubljanski banki, EtoLu, Konusu v Slovenskih Konjicah, v Tkanini, Topru, Kovinotehni, Ingradu, Tehnomercatorju, Tovarni nogavic na Polzeli in v Garantu in še ponekod drugod. Torej kar lepo število delovnih organizacij, ki so široko odprla vrata filmskim delavcem. Pogovori najčešče tečejo okoli denarja. Kako se kulturni dinar pretvarja v filmski dinar. Kdo vse odloča o pomembnejših odločitvah: o scenariju, o tem, kdo bo režiral, kakšni so »obrambni mehanizmi« pred slabim scenarijem ali slabim filmom, ki mnogo stane, a malo vrne in podobno. Delovni ljudje iščejo sebe na filmskem platnu. Prebuja se samoupravna pravica, še bolje rečeno — dolžnost. Vprašanja niso uperjena osebno. Delovne ljudi zanima globalna vsebinska usmeritev domačega filma. Kaj je to socialna tema, kaj je to samoupravna tema, kje so komedije, kakšno vlogo ima tematika NOB in podobno. Različna družbena telesa na področju kinematografije bi se lahko marsikaj naučila iz teh pogovorov. Kajti tudi filmski delavci se zanimajo za samoupravno življenje v tovarni in primerjajo svoje delo s tistim v delovni organizaciji. Prav posebno pozornost pa posvečajo uvozni politiki, ki je ravno na filmskem področju prav specifična. Večina vprašanj pa je le posvečena samoupravnemu organiziranju. Mnogo filmskih ustvarjalcev je namreč v svobodnem poklicu in so v mnogih fazah svojega dela povsem izključeni iz vseh tistih področij dela, kjer bi lahko vsaj v neki meri uveljavili svoje samoupravne pravice in dolžnosti. Zato zanimajo filmske delavce izkušnje v drugih delovnih organizacijah in se navadno tak pogovor na koncu izoblikuje v menjavo mnenj, kjer se razpreda abeceda naših temeljnih družbenih dogovorov.

POSVETOVANJA

Teden domačega filma je v bistvu nastal iz posvetovanja. Medtem, ko je februarja 1973 bil v stranski dvorani hotela Celeia posvet o problemih slovenske kinematografije, je bil v decembru v uredništvu Novega tednika posvet o filmu in njegovi literaturi. Če je bilo na prvem posvetu ugotovljeno, da se slovenska kinematografija premalo povezuje in da je preslaba v svoji proizvodnji, ni bilo v ugotovitvah o filmski literaturi bistvene razlike. Slabo povezan trg, založniško nedogovarjanje in pomanjkanje avtorjev, saj so nekatere filmske zvrsti povsem »nepokrite« z literaturo. Tako je tudi iz opozarjanja na slabosti, botroval pa jim je v veliki meri tisti oblačni in neodmevni slovenski filmski val po letu 1966, ko smo se srečevali z vrsto nesrečnih poskusov vrniti slovenski film v popularnost, ki jo je doživljal ob filmih mnogo zgodnejše dobe, nastal Teden domačega filma.

Leto pozneje, 1974, ko je Teden domačega filma že dobil svoje stalno ime, glasbeno avizo (povzeta po glasbi iz filma Cvetje v jeseni, skladatelj Urban Koder) in samoupravni organ — svet Tedna domačega filma in razširjen organizacijski odbor, je bil na sporedu prvi večji pogovor z delavci Kovinotehne. Naslednje leto se je ta paleta še razširila. Takrat je nastal tisti

S posveta o slovenski filmski proizvodnji februarja 1973, posvet je pomenil začetek Tedna domačega filma.

nepozabni razgovor z delavci Ema, ko so prvokrat na glas izrekli željo, če že ne zahtevo, da kdaj se bo končno na filmu videl delovni človek. Poziv je dovolj simpatičen in resen za razmislek scenaristom, čeprav še zdaleč ne smemo trditi, da slovenski film doslej ni beležil in razgrinjal na filmskem platnu delavskega, kmečkega, skratka proletarskega duhá.

Istega leta, torej 1975 je bil tudi posvet o informiranju gledalcev o filmskem repertoarju domačega filma v sredstvih javnega obveščanja in o vlogi marksistične kritike. Na sporedu je bilo tudi srečanje slovenskih filmsko-vzgojnih delavcev, tekkel je pogovor tudi o filmskih klubih. Pomembna je bila tudi okrogla miza o liku žene v slovenskem filmu. To okroglo mizo je v Celju pripravila revija Jana.

1976 je bil posvet o filmski kritiki. Verjetno je to tako obsežno področje z razvejano problematiko, ki ni zrasla v mejah lastnih postavk, ampak se živo navezuje na celotno filmsko proizvodnjo in zato ni čudno, če se že nekaj let posvetovanja hote ali nehoté ne morejo izogniti temu občutljivemu družbenemu pojavu in nujnosti. Tega leta so imeli prvič v taki obliki tudi posvetovanje o uresničevanju zakona o filmu. Zakaj zanimivo — o tem beseda nekoliko pozneje, saj je problem živo vezan na celjsko območje, oziroma občino.

1977 je bila v Celju v okviru Tedna domačega filma skupščina združenja filmsko vzgojnih delavcev pri Zvezi kulturnih organizacij Slovenije. Posebno pozornost je vzbudil posvet o kulturnem, samoupravnem in družbeno-ekonomskem položaju slovenskega igralca. Pozornost zaradi tega, ker se je tega posveta udeležilo zelo malo igralcev in igralk, tisti pa, ki so bili navzoči, so v svojih razpravah tako živo in občuteno izpovedali svoje težave, da je bilo povsem jasno, da je mnogo nerešenih problemov v položaju igralca. Le redki so, ki jih hočejo na osnovah samoupravne prakse tudi izboljšati, večina pa se temu izogiba in se zadovolji le zgolj s tarnanjem in se zateka k samoupravljanju le v največji nuji. Ta posvet je bil dragocen zaradi tega, ker je razkril dvoličnost vzdušja, ki vlada danes v poklicnih igralških ustanovah, pokazal pa je tudi probleme na relaciji gledališč, ki imajo igralce za »stalno« in filmskimi proizvodnimi hišami, ki jih samo najemajo za določen čas. Tudi

to leto je tekla beseda o založništvu na področju filma, in sicer za Slovenijo in spet je bil zbor slovenskih kinooperaterjev. Organizirala ga je Gospodarska zbornica. Istočasno je bila v Celju tudi seja odbora za kinematografijo pri kulturni skupnosti Slovenije.

Najbrž ni treba posebej omenjati, da ravno področje posvetovanj črpa neskončne možnosti za poglobljeno razpravljanje in nakazovanje rešitev številnih problemov slovenske in jugoslovanske kinematografije. Vsi ti posveti so drug za drugim v takšni ali drugačni obliki opozarjali na neizkoriščen samoupravni položaj slovenske kinematografije in seveda tudi primerno družbeno vrednotenje, za katerega pa nosijo velik del odgovornosti filmska kritika, publicistika, sredstva javnega obveščanja in družbena telesa znotraj kinematografije same.

RAZSTAVE

Samo v prvem letu Tedna domačega filma ni bilo posebne razstave, posvečene kakšni tematiki. 1974. leta je bila v Muzeju revolucije razstava o slovenskem filmskem plakatu. Podobno kot na drugih področjih je tudi ta razstava dokaj nazorno opozorila na precej borno stanje po vsebinski in oblikovni plati slovenskega filmskega plakata. Očitno je bilo stihijsko in nenačrtno delo, domala nobene povezave s številnimi slovenskimi likovniki. Kreacije slovenskega filmskega plakata so pokazale vso bedo oblikovnega životarjenja, razstava pa je opozorila še na nekaj. Na izredno slabo dokumentacijo. Niti arhiv Društva slovenskih filmskih delavcev ni mogel zagotoviti nekaj najpomembnejših primerkov, precej pa jih je prišlo na razstavo iz čisto zasebnih zbirk.

Nekaj podobnega, samo še v veliko večjem obsegu se je pokazalo leta 1975, ko smo razstavili jugoslovanski filmski plakat. Utrudljiva pota po večjih jugoslovanskih filmskih in kulturnih centrih niso rodila sadov, enakovrednih naporom vloženih v organizacijo razstave. Še večja zmeda in neorganiziranost. Kakovostno informativno gradivo smo dobili le tam, kjer je dobra volja in razum posameznikov botroval previdnosti in odnosu do dokumentacijskega pomena filmskega plakata. Le v redkih primerih namreč lahko govorimo o višji, likovni, da ne rečem umetniški vrednosti posameznih plakatov.

Leta 1975 beležimo še eno pomembno razstavo v veliki dvorani doma JLA. Trideset let jugoslovanskega filma. Ta razstava ni toliko pomembna po številnih fotografijah, ki so skušale kronološko zabeležiti in dokumentirati povojni razvoj jugoslovanske kinematografije. Pomembna je bolj zaradi tega, ker je terjala dogovarjanje med organizatorji Tedna domačega filma in puljskim festivalom, kar je pozneje rodilo širše sodelovanje, a o tem pozneje. Istega leta smo imeli tudi v Osrednji knjižnici razstavo literature in periodike o filmu.

Naslednje leto, 1976 je bilo pomembno zaradi razstave svojstvenih risb velikega režiserja Sergeja Ejsensteina, mladi iz celjskih osnovnih šol pa so na posebni razstavi pokazali, kaj so naslikali in narisali na temo: film.

1977 smo videli razstavo Tito in film. Tudi ta razstava je prišla iz Pulja in sodi v medsebojno sodelovanje vseh jugoslovanskih filmskih manifestacij.

Z otvoritve prve razstave v okviru 2. Tedna domačega filma 1974 v Muzeju revolucije: tedanji predsednik skupščine kulturne skupnosti občine Celje prof. Anton Aškerc odpira razstavo slovenskega filmskega plakata. Na levi je kot posebnost plakat za film Kekec v kitajščini

To leto so mladi iz svojih filmskih krožkov na posebni razstavi v Muzeju revolucije pokazali, kako delajo v svojih filmskih krožkih.

Brez dvoma pomeni razstavna dejavnost Tedna domačega filma pomemben člen v splošni verigi prizadevanj za boljše informiranje in širjenje obzorja, ki ga filmska kultura še kako potrebuje. Razstave so pomembne tudi zaradi tega, to pa izkušnje dobro potrjujejo, da ne prikažejo samo tisto, kar je, ampak mnogokrat pokažejo tudi vse tisto, česar še nimamo. Bodisi, da še nismo ustvarili, bodisi da smo to že imeli, pa iz malomarnosti in nepravilnega odnosa zapravili. Zato bodo razstave ostale v organizaciji Tedna domačega filma dragocen vsebinski prijem tudi v naslednjih letih.

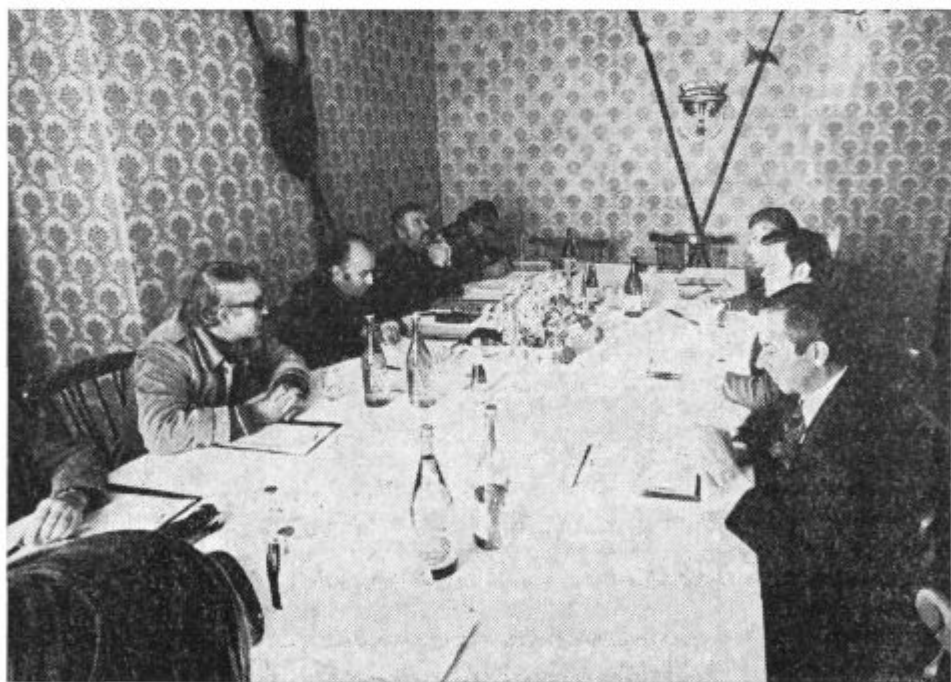
SAMOUPRAVNO SPORAZUMEVANJE IN DOGOVARJANJE

Ze prej sem omenil, da bo tekla beseda pri vsebini Tedna domačega filma tudi in predvsem o samoupravnem organiziranju. Slovenska in jugoslovanska kinematografija ne moreta načrtovati obstoja in razvoja brez te življenjsko pomembne družbene danosti naše skupnosti.

Najbolj razveseljivo je seveda to, da nismo ostali samo pri besedah. Izhajajmo samo iz celjskega kulturnega utripa, ki nalaga določene obvez-

nosti tudi filmskim delavcem. Tako smo leta 1975, 15. novembra podpisali v Celju samoupravni sporazum za razvoj reproduktivne kinematografije v celjski občini. Gre za povečano skrb za dobre filme, predvsem pa za pospešeno in bolje organizirano filmsko vzgojo. Da ne bi ostale kinodvorane prazne, kadar je na sporedu takoimenovani dober film. Da ne bi Kinopodjetje kot gospodarska organizacija zaradi predvajanja dobrih filmov bila finančno kaznovana. Uvedli smo torej obliko subvencioniranja dobrih filmskih predstav. A subvencija naj bo kurativno sredstvo tega sporazuma, preventiva pa mora ostati v intenzivnejši in kakovostni filmski vzgoji. Celje je prva občina v Sloveniji, ki je to storila v duhu novega zakona o filmu.

19. novembra 1977 smo v Celju na Starem gradu podpisali tudi sporazum o ustanovitvi koordinacijskega odbora jugoslovanskih in mednarodnih filmskih manifestacij v Jugoslaviji. Pred podpisom tega izredno pomembnega družbenega akta, je sledila vrsta sestankov v jugoslovanskih festivalskih centrih, da je pripravljalna skupina izoblikovala ustrezne teze in program dela in da so samoupravna telesa posameznih manifestacij to vsebino tudi sprejela. Koordinacijski odbor vključuje v svoje delo, oziroma ga sestavljajo predstavniki naslednjih filmskih manifestacij: Fest Beograd, Mednarodni festival risanega in animiranega filma Zagreb, Jugoslovanski filmski festival igranega filma Pulj, Teden domačega filma Celje, Mednarodni festival šport-

1977 leta je bil podpisan samoupravni sporazum o delovanju Koordinacijskega odbora jugoslovanskih in mednarodnih filmskih manifestacij v Jugoslaviji. Podpis je bil v organizaciji Tedna domačega filma na celjskem Starem gradu

nih in turističnih filmov Kranj, Mednarodni festival kratkega in dokumentarnega filma Beograd, Festival igralskih stvaritev jugoslovanskega igranega filma Niš, Festival filmskega scenarija Vrnjačka Banja, filmski festival Banja Luka, festival dokumentarnih in kratkometražnih filmov Tuzla, filmske svečanosti Kosmaja — Sopot.

Člani, oziroma sodelujoči v koordinacijskem odboru so lahko le predstavniki tistih filmskih manifestacij, ki krepijo družbeno vlogo filma in nimajo pridobitniške, cenene in »enodnevnike« politike do filma in filmske kulture. Tako je prišlo do medsebojnega sodelovanja vseh jugoslovanskih filmskih manifestacij, kjer enotno načrtujejo posamezne akcije, posvetovanja, razstave in tudi projekcije, kar nedvomno poceni organizacijske stroške, obenem pa omogoča temeljitejši pregled nad vsebinskim dogajanjem v celi Jugoslaviji. Vsaka manifestacija ima dva predstavnika, enega iz organizacijskega odbora in enega iz samoupravnega telesa — sveta manifestacije.

Teden domačega filma je vzpodbudil tudi v drugih občinah temeljitejša razmišljanja o naši kinematografiji in njenem razvoju. Za primer: šentjurska občina je leta 1978 dodelila namenska sredstva osnovnim šolam za poglobljeno filmsko vzgojo, predvajanje kakovostnih filmov in uvrstila filmsko vzgojo v redni vzgojno izobraževalni proces. Celjsko Kinopodjetje je uvedlo filmsko gledališče za odrasle, pri ZKO Celje pa že vrsto let obstaja mladinsko filmsko gledališče in pionirsko filmsko gledališče.

Ravno ob Tednu domačega filma je vzniknila pobuda za snemanje filma o Celju. Film je končan in je bil predvajan na Tednu domačega filma v Celju 1978. Režiser je Stanko Jost, snemalec pa Jure Pervanje, oba stara znanca Tedna domačega filma. Denar so prispevale številne delovne organizacije in kulturna skupnost.

ZNACILNOSTI LETNIKOV 1978, 1979 IN 1980

Šesti teden domačega filma je bil v znamenju prebujanja, saj je bilo več prireditev ob rednem filmskem sporedu, ki so opozarjale na tedanji filmski trenutek v Jugoslaviji. Tako smo v filmskem sporedu videli v kinu Union nov slovenski film *Ko zorijo jagode* v režiji Rajka Ranfla, hrvaški film *Bravo Maestro* v režiji mladega hrvaškega režiserja Rajka Grlića, srbsko komedijo *Tiger* v režiji Milana Jelića, pomembo novost mladega srbskega filma *Vonj poljskega cvetja*, režiserja takoimenovane praške šole Srđana Karanovića, pa še en film režiserja praške šole Gorana Paskaljevića, in sicer film *Pes*, ki je ljubil vlake in tu je še tretji avtor iste šole, in sicer Lordan Zafranović s proslavljeno *Okupacijo v 26 slikah*. Premierni spored je bil zaključen s slovenskim filmom *Praznovanje pomladi* v režiji Franceta Stiglica. V ostalih kinematografih pa smo videli filme *Ljubica*, *Pa še kaj*, *Nora leta*, *Makedonska krvava svatba*, *Bolečina*, *Čas brez vojne*, *Zakleta sva* — *Irina*, *Mali vojaki*, *Kala*, *Proti Kingu*, *Vlak v snegu*, *Mirko in Slavko*, *Kekec*. Med filmi, ki so predstavljali tujo kinematografijo smo videli v okviru tedna danskega filma *Kratko poletje*, iz sporeda filmov manj znanih kinematografij portugalski film *V ruševinah* in kitajski film *Cirkuška akrobatika* in v okviru tedna sovjetske kinematografije smo videli film *Zmeda v Salhineti*. Od po-

svetovanj je bila okrogla miza o slovenski filmski reviji Ekran, Položaj filma in filmske vzgoje v usmerjenem izobraževanju, Kateri vidiki sodobnosti zanimajo film, filmske ustvarjalce in filmske gledalce, bil pa je tudi posvet kinooperaterjev in zbor podpisnikov samoupravnega sporazuma proizvodnje, distribucije, reproduktivne kinematografije in televizije.

Tudi v letu 1978 sta bili dve razstavi, in sicer razstava Celjski amaterski film, ki je bila v prostorih Muzeja revolucije, in sicer od 10. do 18. novembra ter karikature makedonskega slikarja Darka Markovića v domu JLA od 13. do 21. novembra.

Med kratkimi filmi smo videli tiste, ki so prišli v poštev za Badjurove nagrade, in sicer Dober dan, Celje, Beli nomadi, Boris Kidrič, Kruhek, Narodna noša, Oton Zupančič, Palček, Srebrni jubilej Pulja in Žabe. Film Dober dan, Celje je režiral (tudi scenarij) Stanko Jost, financirale so ga Kulturna skupnost Celja in delovne organizacije, izdelala pa ga je Viba.

Celje je bilo to leto tudi že drugič gostitelj takoimenovanega Malega tedna domačega filma, ki je bil sicer tokrat že štirinajsti po vrsti. To je bil zbor najmlajših filmskih ustvarjalcev v Sloveniji, kjer so prikazali, kaj so naredili med letom v svojih filmskih krožkih.

Tudi v letu 1978 so na Polzeli pripravili v domačem prosvetnem društvu Teden mladinskega filma v okviru delovanja Tedna domačega filma.

Badjurove nagrade za svoje dosežke so v letu 1978 dobili: Zlato plaketo Metod Badjura France Štiglic za film Praznovanje pomladi, srebrno plaketo Metod Badjura Janez Verovšek za kamero v kratkem filmu Žabe in Če pade kruhek ti na tla. Priznanje Metod Badjura pa so dobili: kolektiv redaktorjev filmskega programa in novinarji kulturno-informativnih oddaj TV Ljubljana, priznanje za debitantsko vlogo pa je prejela Irena Krajnc za vlogo v filmu Ko zorijo jagode, posebno priznanje pa je prejel Mako Sajko za režijo kratkega filma Narodna noša. Uredništvu Novega tednika in revije Stop pa sta izbrali za igralko leta Zvezdano Mlakar za vlogo v filmu Praznovanje pomladi, igralec leta je bil Zvone Agrež v filmu Praznovanje pomladi. Debitantsko nagrado je prejel Zvone Hribar za vlogo v filmu Praznovanje pomladi in še eno posebno nagrado je prejela Irena Krajnc za vlogo v filmu Ko zorijo jagode.

Tako lahko zaključimo to leto z naslednjimi ugotovitvami: videli smo dva nova slovenska filma, in sicer Ko zorijo jagode in Praznovanje pomladi. Od nacionalnih kinematografij se nam je predstavila Makedonija. Premiere izven Celja so bile v Preboldu, v Šentjurju, v Radečah in Ločah. V tem letu sta v Celju prejela posebni priznanji režiser France Štiglic ob 60-letnici in igralec Jože Zupan ob 70-letnici življenja.

Leto 1979 je predstavljalo sedmo leto Tednov domačega filma. Tudi že bogato paleto izkušenj in organizacijskih prijemov. Organizacijska struktura se ni kaj dosti menjala, vedno močnejša pa so bila hotenja po samoupravni organiziranosti manifestacije, ki je že močno posegala v jugoslovanski prostor. V tem letu je prevzel organizacijsko vodstvo Branko Stamejčič, odgovorni urednik Radia Celje, Milan Seničar je namreč odšel od Novega tednika v drugo službo. Podpredsednik je ostal Drago Medved, odgovorni urednik Novega tednika, Jure Krašovec pa je še naprej predsedoval svetu Tedna domačega filma. Menjali so se člani žirije za podeljevanje nagrad Novega ted-

nika in Stopa. V prejšnjem letu je namreč preminul Edi Hrausky, glavni urednik revije Stop in velik prijatelj Tedna domačega filma, soorganizator in nosilec mnogih zamisli. Na njegovo mesto je stopil novi urednik revije Stop Miran Sattler, ki je bil ob novinarki Marlen Premšak-Severjevi član, predsedoval pa je režiser Jane Kavčič.

Premierni spored (TDF je trajal od 3. do 11. decembra) je prinesel naslednje filme: Moja draga Iza v režiji Vojka Duletića, Krč v režiji Petra Šprajca, Ko pomlad zamuja v režiji Ekrema Kryeziua, Iskanja v režiji Matjaža Klopčiča, Novinar v režiji Fadila Hadžića, Ubij me nežno v režiji Boštjana Hladnika. Na sporedu je bil tudi film Prestop režiserja Matjaža Milčinskega, pa ga Viba film, kljub pismenim in ustmenim zagotovitvam, ni pravočasno končala, saj je organizator Teden domačega filma ravno zaradi teh obljub prestavil TDF iz novembra v december, da bi bilo v enem premiernem sporedu kar pet novih slovenskih filmov, kar bi bil seveda svojski rekord. Toda film ni bil narejen pravočasno in je bil predvajan leto dni pozneje in to z izredno slabim odzivom pri gledalcih.

V sporedu Revolucija traja v kinu Metropol smo videli naslednje filme: Osvajanje svobode v režiji Zdravka Šotre, Tistega lepega dne v režiji Franceta Štiglica, Jutro v režiji Puriše Đorđevića, Kozara v režiji Veljka Bulajića, Rdeče klasje v režiji Živojina Pavlovića, Iz oči v oči v režiji Branka Bauerja, Pavle Pavlović v režiji Puriše Đorđevića, Akcija v režiji Janeta Kavčiča. V sporedu filmov nevrščenih dežel smo videli kubanski film Preživeli in indijski film Pustite me živeti.

Od nacionalnih kinematografij se je tokrat predstavila hrvaška. Videli smo filme Koncert, Prometej z otoka Viševice, Breza, Predstava Hamleta v Spodnji Mrduši, Živa resnica, Ko slišiš zvonove in Ne obračaj se sinko. V mladinskem sporedu so bili filmi Boško Buha, Zadnja dirka, Ne obračaj se sinko.

V tem letu je Teden domačega filma predstavil občinstvu celotno slovensko filmsko proizvodnjo. Videli smo filme, oziroma izbor filmov amaterja Miša Čoha, doma iz Pristave, izbor filmov iz produkcije Unikal studio iz Ljubljane, izbor filmov produkcije DU Univerzum, kratke filme Viba filma in filme študentov AGRFTV. Vse te filme smo videli v novi dvorani Kinogledališča. To je bila izredna pridobitev za celjsko kulturo, saj smo dobili ličen prostor za komorne prireditve s sedemdesetimi sedeži v drugem nadstropju kina Union. Svečana otvoritev dvorane je bila ravno za otvoritev sedmega Tedna domačega filma. Tudi v tem letu niso izostali pogovori filmskih delavcev z občani, in sicer so bili v delovnih kolektivih Klima, Aero, Tekstilna tovarna Prebold, v Unior Zreče pa v OŠ Vojnik, OŠ Slavko Šlander in med seminaristi stalnega seminarja Človek, delo, kultura.

Posvetovanja so bila na temo o filmskem repertoarju in filmski vzgoji v Celju, spet je bilo že tradicionalno srečanje slovenskih filmsko vzgojnih delavcev s prikazom učne ure, bil je posvet o mestu slovenskega filma v jugoslovanskem prostoru ter slovenski scenaristični program v okviru možnosti in potreb. Bil je tudi posvet kinooperaterjev in upravnikov slovenskih kinematografov.

Razstav je bilo v tem letu več: V Likovnem salonu je bila razstava zagrebške šole risanege filma, razstava likovnih del celjskih srednješolcev

ob vtisih pri gledanju slovenskega filma *Moja draga Iza*. Razstava je naletela na izreden odziv tako pri samih avtorjih kot pri gledalcih, zlasti pri ustvarjalcih filma.

Badjurove nagrade so v tem letu prejeli: zlato plaketo Metod Badjura Vojko Duletič za celovito ustvarjalnost v filmu *Moja draga Iza*, srebrna plaketa Metod Badjura Franček Rudolf za idejo in realizacijo kratkega filma *Ritem dela*. Priznanje Metod Badjura za mlajšega snemalca je prejel Vilko Filač za kamero v filmu *Amen pod kamen* in *Sveže novice iz kemije in fizike*. Priznanje Metod Badjura je za najbolj celovitega filmskega avtorja — študenta prejel Mitja Milavec za film *Amen pod kamen* in *Sveže novice iz kemije in fizike*. Priznanja Metod Badjura so še prejeli: Duša Počkaj za vlogo tete v filmu *Ubij me nežno*, Veka Kokalj za kamero in trik v animiranem filmu *Kokon*, Božo Šprajc za režijo svojega celovečernega filma *Krč*, producent Dopisna delavska univerza Univerzum za celotni program učnih filmov. Novi tednik, revija *Stop* sta izbrala za igralko leta Dušo Počkaj za vlogo tete v filmu *Ubij me nežno*, igralec leta pa je bil Zvone Hribar za vlogo v filmu *Moja draga Iza*. Debitantsko nagrado je dobil Janez Starina za vlogo v filmu *Krč*.

V letu 1980 je potekal osmi Teden domačega filma. To je bilo tudi prvo leto, ko je organizator vključil v spored tudi Titove filmske dneve. To je bilo namreč tudi prvo leto, ko so vse jugoslovanske filmske manifestacije že potekale brez svojega velikega prijatelja in ljubitelja, posebno še domačega filma, Josipa Broza Tita.

V premiernem sporedu smo v letu 1980 videli naslednje filme: *Prestop* režiserja Matjaža Klopčiča, film kot dolg iz leta 1979. *Petrijin venec*, režiserja Srđana Karanovića, *Kdo tam prepeva*, režiserja Slobodana Šijana kot debitanta, *Splav Meduze*, režiserja Karpa Godine, prav tako debitanta pri celovečernem filmu, *Skrivnost Nikole Tesle* režiserja Krste Papića, *Poseben postopek* režiserja Gorana Paskaljevića in *Na svidenje* v naslednji vojni režiserja Živojina Pavlovića. Slednji je vzbudil precejšnje zanimanje med občinstvom, predvsem zaradi polemičnega vzdušja, ki je nastalo že pred samim Tednom domačega filma. Film je krenil iz Pulja na redno predvajanje po jugoslovanskih kinematografih in je vzbudil, zlasti pri borbih NOB, ogorčenje, češ, da ne odslikava resnične podobe partizanskega boja za svobodo.

Med nacionalnimi kinematografijami se je predstavila Vojvodina, in sicer smo videli filme *Trofeja*, *Priti pred zoro*, *Parlog*, *Smrtonosna pomlad*, *Lepa parada*, videli pa smo tudi spored vojvodinskih kratkih filmov.

Od neuvrščenih držav smo videli dva filma, in sicer mehiškega *Dolino revnih* in alžirskega *Avtopsijska zarote*.

Novost Tedna domačega filma v letu 1980 je bilo tudi sodelovanje z avstrijsko kinematografijo. Avstrijski nacionalni festival poteka vsako leto v oktobru v rudarskem mestu Kapfenberg na avstrijskem Stajerskem. Tamkajšnji organizatorji so želeli navezati stike s slovensko osrednjo filmsko manifestacijo v Celju. Tako si je delegacija Tedna domačega filma v sestavi Branko Stamejčič, predsednik organizacijskega odbora, Drago Medved, podpredsednik in članica Majda Umnik, ogledala festival v Kapfenbergu in navezala stike z organizatorji ter se dogovorila za sodelovanje v okviru Društva slovenskih filmskih delavcev, vsako leto pa naj bi v Kapfenbergu predvajali

en slovenski film, v Celju pa ob Tednu domačega filma en avstrijski film. Tako smo v letu 1980 videli v Celju avstrijski film Kassbach v režiji Petra Patzaka v letu 1981 pa so v Kapfenbergu gledali Splav Meduze.

Spored mladinskih filmov je prinesel naslednje filme: Kala, Prišel je čas, da ljubezen spoznaš, Pastirci, videli pa smo tudi opus mladinskih filmov sarajevskega filmskega delavca Vefika Hadžismailovića, Kekca, Letalce velikega neba in Dolino miru.

Mali teden domačega filma je tudi v letu 1980 prinesel mnogo filmov najmlajših filmskih delavcev iz vse Slovenije.

V dvorani kinogledališča smo spet videli kratke filme Viba filma, kratke filme kinokluba Zarja iz Izole, film Stanka Josta Slovenski Hamlet, filme akademije za gledališče, radio, film in televizijo, izbor kratkih filmov s festivala Foto kino zveze (Prevalje), kratke filme študentskega kulturno umetniškega centra, kratke vzgojne filme dopisne delavske univerze Univerzum.

Posebnost osmega Tedna domačega filma so bili Titovi filmski dnevi. To je bilo 35 filmov, izbor narejen iz preko 2000 filmov, kolikor jih imamo v Jugoslaviji o Titu. Iz teh petintrideset filmov (dokumentarni, televizijski, filmske novosti) je bilo sestavljenih sedem programov po približno uro in pol trajajočih sklopih. Titove filmske dneve je organizator predvajal v občinah Celje, Šmarje, Šentjur, Žalec, Slovenske Konjice, Laško in Mozirje, od ponujenega sodelovanja je odstopila le občina Velenje, češ, da bodo kdaj drugič sami organizirali takšno predvajanje. Titove filmske dneve so v omenjenih občinah omogočile družbenopolitične organizacije in je bila to največja tovrstna akcija pri nas. V sedmih dneh si je vsak večer lahko ogledalo vseh sedem programov preko 15.000 obiskovalcev. V petintridesetih filmih so bili zajeti najpomembnejši mejniki iz življenja in dela Josipa Broza Tita. Prvič je filmska kamera ujela Tita v Drvarju, maja 1944. leta, posnetke pa je napravil član angleške vojaške misije John Tallbot.

Pomemben kakovosten korak k podružbljanju filmske kulture pa so bili pogovori filmskih ustvarjalcev z občinstvom. Novost Tedna domačega filma. Uvedeni sta bili dve premierni predstavi in po prvi projekciji je ekipa filmskih ustvarjalcev nadaljevala dialog z občinstvom v veliki dvorani doma JLA. Po prvem večeru je bil obisk skromen, nekaj nad dvajset gledalcev je prišlo na pogovor. Ob drugem večeru je bila dvorana že skoraj polna, tretji večer pa je že zmanjkalo stolov in tako je ostalo vse do konca. Najbolj burno je bilo zadnji dan, ko je bil na sporedu nov slovenski film Na svidenje v naslednji vojni, delo režiserja Živojina Pavlovića, po literarni predlogi romana Vitomila Zupana Menuet za kitaro.

Najbolj navdušeni so bili nad takšno obliko pogovora sami režiserji, saj je tudi zanje bila to novost, saj na vseh festivalih srečujejo na pogovorih takoimenovano strokovno občinstvo, ki ga sestavljajo filmski kritiki, teoretiki, publicisti in novinarji. V Celju pa so se srečali z bazo, s tistimi gledalci, ki tudi sicer obiskujejo filmske predstave med letom, socialna struktura pa je bila zelo pestra, saj je bilo med udeleženci razgovorov mnogo delavcev iz neposredne proizvodnje, pa tudi intelektualcev ni manjkalo. Največja pridobitev, ki so jo ti razgovori omogočali, je bila v tem, da je bil vzpostavljen neposreden stik med tistimi, ki filme snemajo, načrtujejo in se ukvarjajo z vprašanji filmskega repertoarja, scenarija, režije, skratka celotnega sklopa

specifike filmske govornice, pa seveda tistimi, ki jim je vse to namenjeno: občinstvo. Tako so lahko filmski ustvarjalci prišli do avtentičnih podatkov o svojem delu, seveda z drugega zornega kota, ki pa so ga vsi po vrsti brez izjeme ocenili kot izredno dragocenega. Pogovori so postali prave javne tribune o filmu, nekateri so mejili že na strokovni seminar o značilnostih filma pa tudi televizije. Posebno mladi režiserji iz Beograda, takoimenovana praška šola (Karanović, Paskaljević), pa tudi diplomant beograjske akademije Slobodan Šijan, so prinesli v Celje mnogo svežine, predvsem pa posredovali na najrazličnejše načine tudi svoje znanje. To se je seveda najbolj potrdilo v samih filmih, ki so nastali pod njihovim režiserskim delom, to je potrdil tudi odziv pri občinstvu.

Dve likovni razstavi sta v letu 1980 potrdili dvoje dejstev: dobro pripravljene razstave vedno najdejo odziv pri občinstvu, pa čeprav gre na videz za bolj komorne zvrsti, kjer ne moremo govoriti o takšni množičnosti kot pri predvajanjih posameznih filmov, kjer gre pri eni predstavi nekaj sto ljudi v dvorano in gre letna projekcija po vsej Jugoslaviji do milijonov obiskovalcev.

Prva razstava, postavljena v veliki dvorani doma JLA je bila namenjena Titu. Vsebovala je umetniško in dokumentarno fotografijo fotografskega mojstra Georga Skrigina, ki je mojstrski naslov osvojil že 1937. leta. Tako je v letu 1980 slavil dvojni jubilej: 70 let življenja (rojen 1910. leta v Odesi) in 50 let umetniškega dela. V Zagrebu je delal v operi, plesal pri baletu in se 1939 pridružil naprednemu delavskemu gibanju. Takoj v letu 1941 se je pridružil na poziv CK KPJ narodnoosvobodilni vojski in bil med ustanovitelji Gledališča narodne osvoboditve leta 1942 v Bihaću. Z nepogrešljivo fotografsko kamero znamke Rolleiflex je zabeležil najtežje in najslavnejše trenutke naše narodnoosvobodilne vojne: Sutjesko, Neretvo, Kozaro, zasedanje AVNOJ v Jajcu, še prej v Bihaću in mnoge druge pomembne zgodovinske trenutke. Leta 1942 je v Bihaću napravil tudi znani portret partizanskega komandanta Tita, ki je obšel domala ves svet. Že med vojno je pripravil tudi obširno razstavo fotografij (okoli 300 posnetkov) za potujočo razstavo za zaveznike. Skrigin je tako s svojimi fotografijami oznanil svetu resnico o partizanskem boju in boju jugoslovanskih narodov in narodnosti proti okupatorju.

Za razstavo v Celju je organizator v dogovoru z avtorjem izbral 30 fotografij. Otvoritev razstave je bila v ponedeljek, 10. novembra ob 18. uri v domu JLA, otvoritve pa se je udeležil tudi avtor Georgij Skrigin, ki je zbranim pripovedoval o svojem delu med NOB. Tako je Celje dobilo v zaupanje za deset dni izredna umetniška in dokumentarna dela.

Druga razstava je bila v bistvu nadaljevanje začete akcije v letu 1979. Srednješolci (dijaki Gimnazije in Pedagoškega šolskega centra) so pod vodstvom svojih mentorjev pripravili razstavo slik in risb po vtisih ob gledanju filma *Splav Meduze*. Razstava je dobro uspela, saj je opozorila, da srednješolci, čeprav nimajo vsi organiziranega likovnega pouka (omejeni so zgolj na estetsko vzgojo), vendarle razvijajo smisel za likovnost in da jim močno primanjkuje priložnosti, da bi večkrat lahko uveljavili svoja hotenja na tem področju. Razstava je bila odprta v avli Razvojnega centra.

Poglejmo še nagrade tega leta: Badjurove so prejeli — zlato plaketo Karpo Godina za režijo Splav Meduze, srebrno plaketo Irena Felicijan za kostumografijo v filmu Prestop in Na svidenje v naslednji vojni, posebno priznanje Metod Badjura je prejel snemalec Tine Perko za kamero v filmu Prestop, posebno priznanje je prejel za najbolj celovitega avtorja — študenta Boris Jurjašević za film Etuda za baletko in filmarja, priznanja pa so prejeli snemalec Janez Verovšek za kamero v kratkem filmu Maska, scenograf inž. Mirko Lipužič za scenografijo v filmu Na svidenje v naslednji vojni, Boštjan Vrhovec za režijo poučnega filma Kako nastane avto, Metod Pevec za vlogo mladega Berka v filmu Na svidenje v naslednji vojni, Novi tednik in Radio Celje za popularizacijo domačega filma, kot organizator (Tedna domačega filma).

Režija Stop, Novi tednik in Radio Celje pa sta z žirijo predsednik Bogdan Pogačnik in člana Miha Brun ter Štefan Žvižej, proglasila za igralko leta Olgo Kacjan za vlogo Kristine v filmu Splav Meduze, igralec leta je bil Metod Pevec za vlogo mladega Berka v filmu Nasvidenje v naslednji vojni, nagrado za filmski debut pa je prejel Miloš Battelino za vlogo Znidaršiča v filmu Splav Meduze.

PRELOMNO LETO 1981

Prelomno zaradi tega, ker pomeni temeljite razmisleke o nadaljnjem razvoju manifestacije na pragu njenega prvega desetletja. Ne po naključju smo prvih šest let obravnavali kot zaključen sklop, saj so pomenila ta leta še vedno razvijanje vsebinskega programa v smislu iskanja nekega ravnotežja med filmskim sporedom in sporedom ostalih prireditev. Toda narava samega razvoja manifestacije ni dopustila nobenega naključja, kajti predstavitev posameznih filmskih sporedov je narekovala tudi njihovo komentiranje in spremljanje z več vidikov. Tako je v bistvu v vseh teh letih že sam filmski program narekoval osnovno vsebinsko plat tudi ostalim spremnim prireditvam.

Leto 1981 je prelomno tudi zaradi tega, ker smo v tem letu uspeli v torek, 17. novembra ob 12. uri v prostorih hotela Evropa podpisati družbeni dogovor o izvajanju in financiranju Tedna domačega filma. Tako je ta manifestacija druga (za Borštnikovim srečanjem), ki je tako samoupravno konstituirana. Družbeni dogovor pomeni širšo samoupravno osnovo za vsebinsko oblikovanje Tedna domačega filma in je torej nova kvaliteta z vidika podružbljanja manifestacije same in posredno tudi filmske kulture na sploh, pomeni pa tudi bolj urejeno organizacijsko in finančno plat. Dogovor predvideva, da bi polovico sredstev zbrali podpisniki, polovico pa še vedno organizator (Novi tednik, Radio Celje) v obliki svobodne menjave dela. Javna razprava je pokazala, da bi morali težiti k temu, da bi sčasoma večino sredstev zagotavljali podpisniki dogovora.

Poglejmo zdaj, kaj nam je prinesel v letu 1981 filmski spored. Slovenska filmska proizvodnja se še vedno ni dokopala do rednega proizvodnega procesa, kar se je v tem letu odražalo tudi na 28. festivalu jugoslovskega igranega filma v Pulju, kjer je SR Slovenija zastopana le z enim filmom in to režiserja debitanta Francija Slaka s simboličnim naslovom Krizno obdobje.

Se ta film je bil najprej televizijska drama, pa nato presnet s 16 mm filmskega traku na 35 mm, kar so omogočile poleg Televizije še Viba Ljubljana in Art film Beograd. Ze to število producentov priča o nelahki poti edinega slovenskega filma na veliki ekran.

Teden domačega filma 1981 je vseboval kar šest filmskih sporedov, in sicer premiernega v kinu Union, spored posvečen 40-letnici vstaje, spored posvečen 20-letnici neuvrščenih, spored mladinskih filmov, od nacionalnih kinematografij je bila letos predstavljena Črna gora in spored slovenskih kratkih filmov v dvorani kinogledališča. Premierni spored v kinu Union je pokazal naslednje filme: Visoka napetost, Sezona miru v Parizu, Banović Strahinja, Mojstri, mojstri, Samo enkrat se ljubi, Se spominjaš Dolly Bell, Padeč Italije, Ritem zločina in Krizno obdobje. V kinu Metropol je spored, posvečen 40-letnici vstaje, prikazal naslednje filme: Deveti krog, Sedmina, Užiška republika, Ko pomlad zamuja, Okupacija v 26 slikah, Med strahom in dolžnostjo, Široko je listje. Spored posvečen 20-letnici neuvrščenih pa je bil sestavljen iz treh sporedov kratkih filmov in enega egiptovskega celovečernega z naslovom Aleksandrija, zakaj...? Kratki filmi so prikazovali vseh šest konferenc na vrhu od Beograda do Havane, vlogo predsednika Tita pri razvijanju politike in izvirnih načel neuvrščenosti, ter življenje in delo ljudi iz neuvrščenih dežel. Spored filmov Črne gore je prikazal naslednja dela: Lažni car, Krvava srajca, Svadba, Vrhovi Zelengore, Slab denar, Lelejska gora, Nebeški odred, spored mladinskih filmov pa Ne joči, Peter, Sreča na vrvici, Boško Buha, Zadnja dirka, Ko zorijo jagode, Črni biseri, izbor risank SCF Zagreb. V dvorani kinogledališča je bil spored slovenskih kratkih filmov, in sicer dva dni Mali TDF, torej pregled enoletne filmske ustvarjalnosti najmlajših slovenskih filmskih ustvarjalcev in filmskih krožkov osnovnih šol, izbor filmov Vibe, studio Unikal, DU Univerzum Ljubljana, izbor najboljših amaterskih filmov Slovenije, izbor filmov kinoklubov Duplje in Zagreb, izbor filmov študentov AGRFTV in ŠKUC iz Ljubljane. Ob običajnih premierah zunaj Celja (Mozirje: Banović Strahinja, Šmarje pri Jelšah: Samo enkrat se ljubi in Šentjur: Padeč Italije) je bila posebnost sporeda 1981 v tem, da je bila celotna repriza premiernega sporeda v občini Žalec, in sicer v vseh večjih krajih občine.

Posvetovanja so bila štiri, in sicer so se najprej v Celju srečali uredniki kulturnih redakcij jugoslovanskega dnevnega tiska (Delo: Jože Volfand, ki je posvetovanje in srečanje tudi vodil, Vjesnik: Draga Ungaro, Politika: Sava Dautović, Borba: Bogdan Mrvoš, Dnevnik Novi Sad: Miodrag Kojundžić, Jedinstvo Priština: Dragoljub Zbilić, Oslobođenje: Mile Stojić, Nova Make donija: Slobodan Petrović, Pobjeda: Vojo Nikčević, Aco Mermolja Primorski dnevnik in novinar Dela Branko Sosič. Uredniki so govorili o možnosti medsebojnega sodelovanja in temeljitejšega pretoka informacij, v Celju pa sta jih seznanila dr. Iztok Winkler, predsednik republiškega komiteja za kulturo in znanost ter Mitja Rotovnik, član predsedstva RK SZDL o sedanjem položaju kulture v Sloveniji. Uredniki so obiskali tudi akademskega /kiparja Vasilja Četkovića-Vaska v galeriji na Prekorju in se seznanili z njegovim delom, obiskali pa so tudi galerijo slikarja Jožeta Horvata Jakija v Nazarju. Temeljito so se seznanili s Tednom domačega filma in njegovim programom. Drugo posvetovanje je bilo namenjeno tradicionalnemu srečanju slovenskih

filmsko-vzgojnih delavcev, ki so se tokrat odločili, da bodo zaključili javno razpravo o filmski vzgoji v osnovnih šolah. Posvetovanje je Teden domačega filma pripravil v sodelovanju z Zavodom za šolstvo SR Slovenije, udeležilo pa se ga je 98 mentorjev in učiteljev slovenskih osnovnih šol. Tretje posvetovanje je bilo namenjeno kulturni filmski predstavi, pripravili pa sta ga Gospodarska zbornica Slovenije — tozd kinematografije in Zveze kulturnih organizacij Slovenije in Celja. Četrto posvetovanje je bilo namenjeno sedanjemu položaju slovenske filmske proizvodnje, sodelovali pa so Društvo slovenskih filmskih delavcev, kritiki in publicisti, predstavniki družbenopolitičnih organizacij Slovenije, Kulturne skupnosti.

Pomembna so bila tudi tri srečanja, in sicer je bilo prvo namenjeno najmlajšim filmskim ustvarjalcem, ki so se ob Malem TDF zbrali v Celju in se pogovorili o svojem delu in izkušnjah. Drugo srečanje je bilo namenjeno edinemu slovenskemu filmu Krizno obdobje. Ogledali so si ga organizatorji kulturnega življenja in predstavniki družbenopolitičnih organizacij EMA in se po projekciji pogovarjali z režiserjem filma Francijem Slakom. Odkrit in kritičen pogovor je v marsičem razjasnil avtorjeve poglede na film. Tretje srečanje je bilo namenjeno mentorjem filmske vzgoje v srednjih šolah celjske občine. Naključno izbranemu razredu prvega letnika Tehniške šole so predvajali film Krizno obdobje, zatem pa je prof. Slavko Pezdir vodil prikazno uro za pedagoge, kako je treba voditi pogovor z dijaki po ogledu filma. Po končani šolski uri so pedagogi sami nadaljevali pogovor, kjer se je izkazalo, da bo potrebno še precej truda, da bo dobila filmska vzgoja svoje pravo mesto in svojo pravo veljavo tudi med samimi pedagoškimi delavci.

Dve razstavi je vseboval Teden domačega filma 1981. Prva je bila odprta že 4. novembra v Likovnem salonu in v sodelovanju z Zavodom za kulturne prireditve, pripravil pa jo je Institut za film iz Beograda. Razstava je pripovedovala o 40-letnici vstaje v jugoslovanskem filmu, torej o tem, kako je jugoslovanski film beležil na celuloidni trak mejnike našega narodno-osvobodilnega boja. Institut za film je nekoliko priredil razstavo za Celje in gradivo, ki je govorilo o deležu slovenskega filma, podaril Tednu domačega filma v trajno last. Druga razstava je nadaljevanje tradicije: celjski srednješolci so si ogledali slovenski film Krizno obdobje in po njem risali svoje likovne vtise. Zal so sodelovali spet samo dijaki Pedagoškega šolskega centra (mentor prof. Franc Košec) in dijaki Gimnazije (krožek vodi dijakinja Simona Satler), čeprav so si film ogledali tudi dijaki Šolskega centra za blagovni promet in Šolskega centra Borisa Kidriča.

Število gledalcev Tedna domačega filma 1981 presega številko 35.000 za 280 gledalcev. Torej približno enako število kot pred dvema letoma, saj moramo šteti leto 1980 in njegovih 44.000 obiskovalcev posebej zaradi dodatnega sporeda Titovih filmov, ki so bili predvajani na celotnem celjskem območju. Obisk 35.000 gledalcev v letu 1981 pa je kljub temu zelo dober, saj moramo upoštevati dejstvo, da v tem letu ni bilo posebnih filmskih predstav za osnovne šole, ki sicer dajo na posebnih projekcijah kar nekaj tisoč gledalcev. Lahko torej sklepamo, da so se v veliki meri angažirale srednje šole, kar je vsekakor razveseljivo. To je pomembno že zaradi prvega leta usmerjenega izobraževanja in vloge filmske in kulturne vzgoje sploh. Posebnost je bila tudi v tem, da so nekatere srednje šole želele imeti za po-

sebnе dopoldanske projekcije kratke filme neuvrščениh in kratke filme slovenske filmske proizvodnje. Sploh je bil obisk v dvorani kinogledališča mnogo boljši kot leto prej, sicer pa razvoj obiska kaže, da bo imela dvorana kinogledališča tudi v rednem sporedu celjskega Kinopodjetja do leta 1985 svoje stalno občinstvo. Presenetljivo dober obisk je bil tudi v kinu Metropol in Dom, kjer so bili na sporedu manj atraktivni sporedi kot premierni v Unionu. To je vsekakor dober podatek, saj se nekako ujema tudi s podatkom, da obisk v celjskih kinematografih tudi med letom počasi a vztrajno narašča, kadar je na sporedu domači film.

KAKŠNE SO RAZVOJNE MOŽNOSTI

Ni jih malo. Ne smemo pozabiti, da vstopa Teden domačega filma v svoje deseto leto obstoja in razvoja samoupravno urejen, na novih temeljih organizacije in financiranja, torej tudi novih možnosti izvedbe. Dosedanje izkušnje so pokazale, da mora slovenski film obdržati osrednje mesto v manifestaciji in seveda problematika okoli njega, nikakor pa to ne pomeni, da bi TDF v Celju zapiral vrata pred široko paletu ustvarjalnih pa tudi organizacijskih novitet, ki jih uvajajo kinematografije v drugih jugoslovanskih republikah. Tako bo vsako leto znova zanimiva primerjava med posameznimi produkcijami republiških kinematografij. Premierni spored nastaja tako sam po sebi z namenom, da pokaže celotno slovensko filmsko proizvodnjo in primerjavo z boljšimi deli iz ostalih republik. Mladinski program bo moral obdržati svoje mesto, saj vsakoletne izkušnje kažejo, da je vedno dobro obiskan in je tako železni del repertoarja Tedna domačega filma. Ob desetletnici bo gotovo treba prirediti poseben filmski program, ki bo na primeren način obeležil prvo desetletje filmske manifestacije. Sicer pa je v tem trenutku še nemogoče podrobneje pisati o filmskem programu. Prav gotovo pa so že lahko bolj konkretni načrti s kratkim filmom. Ta bo moral na ulice, med ljudi, po vzoru gledališnikov Borštnikovega srečanja. Gre za kratke, nekajminutne filme, ki bi si jih lahko ogledalo večje število gledalcev mimorede med drugimi vsakodnevnimi opravki v mestu in torej ne bi bilo treba posebej hoditi v dvorano kinogledališča. Kratki filmi so premalo izkoriščeni, premalo znani in preslabo distribuirani v naših kinematografih, zato jih ljudje ne poznajo in jih tudi ne vrednotijo na ustrezen način s igranimi filmi. Tu ima Teden domačega filma še mnogo možnosti za razvoj oblik prezentacije filmske proizvodnje vseh proizvajalcev in generacijskih pripadnikov.

Tudi pogovori s filmskimi ustvarjalci so še precej neizkoriščeni. Izkušnja leta 1981 je pokazala, da je razgovor dober, če so tisti, ki sodelujejo v razgovoru, prej film tudi videli. Na ta način se izognemo posplošenim pogovorom o filmu in je vsebina pogovora lahko bolj tehtna. V letu 1982 bo teh možnosti več, saj bodo na sporedu vsaj štiri novi slovenski filmi in bo tudi za ekipe lažje, kar je bilo v letu 1981 prava težava. Leto 1981 je sploh nekaj posebnega z vidika udeležencev pogovorov, saj sta prišla v Celje dva znana zagrebška igralca, ki sta sicer vedno razprodana zaradi svojih gledališč, kjer nastopata. To je bil Relja Bašić (Teatar u gostima) in Fabijan Sovagović (Histrion), že drugič pa sta bila v Celju režiserja Rajko Grlić in Lordan

Zafranovič. Pogovori z občinstvom v dvorani doma JLA so bili leta 1981 slabše obiskani kot leto prej, toda bili so kakovostni, saj so na pogovore prihajali resnični ljubitelji filma.

Organizacijske spremembe bodo potrebne pri premierah izven Celja. Dosedanja ura je neustrezna, saj je ob 15. uri res prezgodaj pričakovati nabito polno dvorano (ki bi sicer bila ob bolj pozni uri glede na kakovost filmov). Bolj tvorno se bodo morale vključiti posamezne kulturne skupnosti in upravljalci kinodvoran. Poseben spored je bil leta 1981 tudi v Vojniku, kjer se hoče tamkajšnje prosvetno društvo France Prešeren na tvoren način vključiti v podružbljanje filmske kulture. Prav gotovo bo treba v prihodnje ob Tednu domačega filma reči kaj več o izvajanju samoupravnega sporazuma o reproduktivni kinematografiji v celjski občini in kakšne rezultate smo dosegli v petih letih. Nikakor ne bo mogla stati ob strani filmska vzgoja in izkušnje prosvetnih delavcev, pa sindikat, stalni seminar Človek, delo, kultura, mladinska organizacija in vrsta drugih, ki so zdaj tudi podpisniki družbenega dogovora in enako odgovorni za razvoj omenjene manifestacije, ki si je priborila ugled v Jugoslaviji. Samo v letu 1980 smo po podatkih agencije Press kliping iz Beograda bili obveščeni, da je bilo v jugoslovanskem tisku objavljenih o Tednu domačega filma 116 prispevkov.

Teden domačega filma na pragu svojega desetega rojstnega dne praznuje svojo polnoletnost po vsebini in izkušnjah. To pa pomeni samo to, da bo moralo biti naslednjih deset let dostojnih naporom prvega desetletja in po učinku mnogo boljših glede na dosežene izkušnje, razširjen krog sodelavcev, novo samoupravno strukturo in ne nazadnje tudi zaradi zaupanja, ki ga uživa pri združenem delu, delovnih ljudeh celjskega območja in seveda tudi širše. Teden domačega filma je otrok posebnega položaja v slovenski kinematografiji in prerasti mora dosedanje vrednotenje domačega filma. To mu je prva in zadnja domača naloga.

Na osnovi 147. člena Ustave Socialistične republike Slovenije sklepajo temeljne in druge organizacije združenega dela, delovne skupnosti in samoupravne interesne skupnosti ter družbenopolitične organizacije Medobčinski svet SZDL Celje, Medobčinski svet ZKS Celje, Medobčinski svet Zveze sindikatov Celje, Medobčinski svet ZSMS Celje, občinska konferenca SZDL Celje, občinska konferenca ZKS Celje, občinski sindikalni svet Celje, občinska konferenca ZSMS Celje, Skupščina občine Celje, občinski odbor ZZB NOV Celje, Kulturna skupnost Slovenije, Izobraževalna skupnost Slovenije, Zveza kulturnih organizacij Slovenije, Kulturna skupnost Celje, Izobraževalna skupnost Celje, Zveza kulturnih organizacij Celje, Zavod za kulturne prireditve Celje, Društvo slovenskih filmskih delavcev Ljubljana, Viba film Ljubljana, TV Ljubljana, Unikal studio Ljubljana, AGRFTV Ljubljana, DDU Univerzum Ljubljana, GZS — Tozd Kinematografije Ljubljana, Kinopodjetje Celje, revija Stop Ljubljana, ČGP Delo — Tozd Novi tednik in drugi zainteresirani — v nadaljevanju besedila udeleženci.

Ob 9. Tednu domačega filma je manifestacija podelila desetim zaslužnim slovenskim delavcem ob 40-letnici vstaje spominske plakete Tedna domačega filma. Dobili so jih: Milka Badjura, France Brenk, Jane Kavčič, Ivan Marinček, Rudi Vavpotič, Dušan Povh, Jože Bevc, France Štiglic, Jože Gale, Vladimir Koch in France Cerar.

ALEKSANDER HRASOVEC

**ZDRAVSTVENO VARSTVO V CELJSKI REGIJI PO UREDITVI
LETA 1978**

UVOD

V sestavku »Zdravstveno varstvo in zavarovanje po novi ustavi« (Celjski zbornik 1976) sem skušal prikazati spremembe, ki sta jih narekovali v zdravstvenem varstvu in zavarovanju nova zvezna in republiška ustava iz leta 1974. Pozneje sprejeti zvezni zakon o združenem delu (november 1976) in republiški zakon o delovnih razmerjih (december 1977) podrobneje razčlenjmeta ustavna načela o tej materiji, še posebej tista, ki zadevajo položaj in delokrog zdravstvenih delavcev — izvajalcev.

Ustavno načelo »o samostojnosti odločanja o vrstah in obsegu pravic« pa je konkretizirano predvsem v dveh samoupravnih aktih, ki se imenujeta:

— Samoupravni sporazum o pravicah in obveznostih iz zdravstvenega varstva, ki ga je sprejela vsaka občinska zdravstvena skupnost za uporabnike — zavarovance svoje občine, zato ga bom imenoval v nadaljnjem besedilu: občinski sporazum;

— Samoupravni sporazum o pravicah in obveznostih iz enotnega programa zdravstvenega varstva, ki so ga sprejele vse občinske zdravstvene skupnosti v SRS v enakem besedilu, zato ga bom imenoval v nadaljnjem besedilu: republiški sporazum.

Ustavno načelo samostojnega odločanja o vrstah in obsegu pravic iz zdravstvenega varstva v občinski zdravstveni skupnosti pomeni, da so delavci in delovni ljudje, ki so združili svoje interese do zdravstvenega varstva kot uporabniki, v svoji občinski zdravstveni skupnosti pri odločanju o vrstah in obsegu pravic iz tega naslova popolnoma neodvisni, to je njihova originarna in neodtujiva pravica. Državnih predpisov (zakon), ki bi zagotavljali tovrstne pravice ni. Seveda pa se morajo pri odločanju zavedati, da morajo zago-

---

Avtor: Aleksander Hrašovec, dr. prava
Medobčinska zdravstvena skupnost Celje

toviti sredstva (denar), ki so potrebna za realizacijo teh pravic. V občinah naše regije in v vsej Sloveniji smo pripravili potrebne predloge in jih dali v javno razpravo že leta 1977; nato smo vsklajevali želje in hotenja z materialnimi možnostmi v posamezni občini in seveda s stopnjo razvoja in zmogljivosti izvajalcev (zdravstvenih organizacij), tako, da smo ustrezne akte sprejeli spomladi 1978.

Ves čas so se uporabniki, ki o tem odločajo, zavedali naslednjih neizpodbitnih dejstev:

1. Različna materialna baza v naših slovenskih občinah, ki so po ustavi kraj, kjer se o tem dogovarjamo, onemogoča — zlasti v manj razvitih občinah — da bi zagotovili nekatere nujne potrebe po zdravstvenem varstvu. Zato so se vse občinske zdravstvene skupnosti (vseh je 60) dogovorile, da bodo nekatere pravice iz zdravstvenega varstva zagotovile za vse porabnike v SRS enako, to pa ne glede na materialne možnosti v tisti občini. Dogovorjen je posebni sistem solidarnosti, katerega bistvo je v tem, da so določene pravice iz zdravstvenega varstva zagotovljene v enakem obsegu v vseh slovenskih občinah, tako, da prispevajo nekatere bolj razvite občine del prispevkov v solidarnostni sklad, iz tega pa se krije del stroškov za enotni program v manj razvitih. Z drugimi besedami povedano: Vsi Slovenci smo se dogovorili, katere pravice iz zdravstvenega varstva bodo enotne za vse Slovence, brez ozira na dohodkovne možnosti (materialno bazo) posamezne občine.

2. Naša država je podpisala nekatere mednarodne konvencije in to deloma sanitarno-policijske (npr. zatiranje nalezljivih bolezni), deloma pa konvencije o socialni varnosti (npr. delavčevo minimalno nadomestilo ob nezmožnosti za delo zaradi bolezni). Tudi te pravice niso več zagotovljene z zakoni; so pa v teh sporazumih zagotovljene, torej »samoupravno verificirane« (potrjene).

3. Ker so vrste in obseg zdravstvenega varstva v tej ureditvi pogojene z »zagotovitvijo potrebnih sredstev« je javna razprava potekala ves čas tako, da so se uporabniki zavedali, da bi vsaka razširitev vrste in obsega pravic pomenila tudi večjo obremenitev osebnih dohodkov s prispevnimi stopnjami. Zato je tudi za enotni program dogovorjena republiška solidarnost.

4. Upoštevali so tudi dejstvo, da sedanji sistem predvideva tudi posebno kategorijo (oblike) varstva, ki jo uveljavijo uporabniki preko »neposredne menjave dela«. Tu gre za želje in zahteve »izven programa zdravstvenega varstva«, ko delovna organizacija direktno sklene pogodbo z zdravstvenim zavodom za tiste oblike in vrste zdravstvenega varstva, ki jih želi in zahteva za svoje delavce dodatno (npr. sistematski pregledi določenih skupin delavcev, ki so posebno ogroženi in podobno).

ORGANIZACIJSKO STANJE V CELJSKI REGIJI

Sestavek obravnava in pojasnjuje ureditev teh vprašanj na širšem celjskem območju, v regionalni zdravstveni skupnosti Celje, ki združuje občinske zdravstvene skupnosti: Brežice, Celje, Laško, Sevnica, Slovenske Konjice,

Sentjur, Smarje pri Jelšah in Zalec. Pri tem sem izhajal iz ustreznih aktov občinske zdravstvene skupnosti Celje in sproti navedel, če je posamezno vprašanje drugače rešeno v ostalih občinah te regije.

ENOTNI PROGRAM ZDRAVSTVENEGA VARSTVA (republiški sporazum)

Omenil sem že, da so delavci v združenem delu, drugi delovni ljudje in občani sklenili v vsaki občini samoupravni sporazum o pravicah in obveznostih iz zdravstvenega varstva. S takim sporazumom so na novo uredili vse pravice in obveznosti iz zdravstvenega varstva, pravice do socialne varnosti, ki iz tega izvirajo, način njihovega zagotavljanja, sistem solidarnosti, vse oblike obveznosti, vključno sistem doplačil uporabnikov (participacija). To so temeljni sporazumi, ki zagotavljajo in urejajo celotni sistem; istočasno pa so se vse občinske zdravstvene skupnosti dogovorile, katere vrste pravic so za vso Slovenijo tako pomembne, da si jih Slovenci solidarnostno zagotavljamo, brez ozira na dohodkovne možnosti v posamezni občini.

Zato bi morali najprej obdelati občinski sporazum, kot temeljni in šele nato republiškega kot »nadgradnjo«, mislim pa, da je za sistematski pregled boljši obrnjen način.

Enotni program, dogovorjen z republiškim sporazumom zajema 19 skupin pravic, ki jih v nadaljnjem besedilu taksativno navajam. V vsaki od teh skupin so natančno opredeljene in navedene posamezne vrste, oblike in nivoji zdravstvenega varstva, ki jih pa navajam le eksemplifikativno, ker so podrobnosti zanimive le za strokovnjake; pa tudi obseg tega sestavka bi po nepotrebnem narasel.

Te pravice so:

1. Preprečevanje, odkrivanje, zatiranje in zdravljenje nalezljivih bolezni navedenih v zveznem in republiškem predpisu o nalezljivih boleznih, všteti tuberkulozne in spolne bolnike. Pri tem gre pri nalezljivih boleznih za preprečevanje, zatiranje in zgodnje odkrivanje bolezni ter njihovo zdravljenje, zdravstveni nadzor, obvezna cepljenja, karanteno, izolacijo, dezinfekcijo in higiensko sanitarni nadzor. Pri tuberkulozi je zajet še patronažni nadzor, pri spolnih pa še serološke preiskave na lues in nosečnosti.

2. Popolno zdravstveno varstvo novorojenčkov, dojenčkov in predšolskih otrok do 6 leta starosti.

Tu gre predvsem za pediatrično nego in zdravljenje bolnih novorojenčkov, preventivne preglede dojenčkov v 1., 3., 6., 9. in 12. mesecu starosti, zobozdravstveno varstvo teh otrok z ortodontskim zdravljenjem, sistematske preglede triletnih otrok, preglede pred vstopom v vzgojno varstvene zavode in letovanje ter vso zdravljenje v ambulantah, dispanzerjih, pri specialistih, v bolnišnicah in zdraviliščih s potrebno rehabilitacijo.

3. Popolno zdravstveno varstvo mladine do 15. leta starosti, zdravstveno varstvo začasno nezaposlene mladine do 18. leta starosti ter šolske mladine v srednjem in usmerjenem izobraževanju ter rednih študentov višjih in visokih šol.

Pri tem so zagotovljeni sistematski pregledi šolarjev v 1., 3., 5. in 7. razredu, srednješolcev v 1. in 3. razredu, študentov pa v 1. letniku študija,

nadalje serijski zobozdravstveni pregledi ter zdravljenje odkritih zobnih in ustnih bolezní z zoboprotetičnimi deli, zdravljenje bolezní v ambulantah, dispanzerjih, bolnicah in zdraviliških, posebni zdravstveni nadzor mladine z motnjami v duševnem in telesnem razvoju in končno protetične pripomočke pri motnjah vida, sluha in deformacijah skeleta.

4. Zdravstveno varstvo žensk med nosečnostjo, porodom ter materinstvom do dokončanega šestega meseca otrokove starosti in v zvezi s kontracepcijo.

Tu je zajeto ugotavljanje nosečnosti s 6 sistematičnimi pregledi med nosečnostjo, vse zdravljenje komplikacij in bolezní med nosečnostjo v ambulantah in bolnišnicah z ukrepi za uspešno nosečnost, zobozdravljenje nosečnice ter strokovna pomoč z nego in zdravljenjem porodnice do 6. meseca otrokove starosti. Pravico do umetne prekinitve nosečnosti pa imajo šolarke in študentke ter začasno nezaposlene delavke, ostale ženske pa le v primeru medicinskih indikacij. Enotni program zajema še zdravniške preglede v posvetovalnicah s kontracepcijo, sredstva za njo pa za šolarke, študentke in nezaposlene delavke.

5. Zdravstvena aktivnost za zgodnje odkrivanje rakastih bolezní, sladkorne bolezní, mišičnih in živčno mišičnih bolezní. Pri sladkorni bolezní zajema enotni program odkrivanja bolezní, kontrolne preglede z zdravljenjem v splošnih in specialističnih ambulantah ter bolnišnicah ter potrebno medicinsko rehabilitacijo. Pri rakastih boleznih pa gre bolniku še pravica do protetičnih sredstev in pripomočkov, pri mišičnih in živčno mišičnih boleznih pa poleg vsega povedanega še fizioterapija na domu.

6. Pravica do nege in zdravljenja duševnih bolnikov, ki so potrebni zdravljenja zajema preglede in zdravljenje v dispanzerjih in specialističnih ambulantah ter bolnišnicah, psihiatrično zdravstveno varstvo v socialnih zavodih z ukrepi, da se ne ogrozi zdravljenje bolnikov ter njihove okolice.

7. Zdravljenje in zdravstvena nega na domu, kadar gre za zdravljenje bolezní (primerov) iz enotnega programa zdravstvenega varstva (glej 1.—6., 8. in 9. točka tega poglavja).

8. Patronažno-babiško varstvo

Z enotnim programom je zagotovljeno: 2 obiska pri nosečnici, 5 obiskov pri otročnici — novorojencu, 3 obiski pri dojenčku, 2 obiska pri družini bolnika s TBC, rakasto boleznijo, pri mladostniku s spolno boleznijo, pri težjem duševnem bolniku in pri bolniku z živčno mišično boleznijo.

9. Popolno zdravstveno varstvo borcev NOV

Tu so zajeti vsakoletni sistematični zdravniški pregledi, ambulantno, specialistično in bolnišnično zdravljenje, zobna nega z medicinsko indicirano protetiko ter nujno in koristno zdraviliško zdravljenje z medicinsko rehabilitacijo.

10. Organizirana zdravstvena vzgoja

Pri tej dejavnosti je v enotnem programu zagotovljeno: svetovanje kontracepcije, higiensko-dijetični način življenja med nosečnostjo, navodila za prehrano dojenčka, higienske navade predšolskih otrok, šolarjev in vzgoja o pravilnem načinu zdravljenja. Izrecno pa poudarjam, da skupnosti financirajo to vzgojo le, če je programirana in organizirano izvajana.

Pri uveljavljanju pravic iz enotnega programa zdravstvenega varstva so pod določenimi pogoji (podrobneje so navedeni v členih 13—20 republiškega sporazuma) zagotovljena tudi:

- zdravila, ki so medicinsko indicirana ter registrirana v državi;
- prevozi z rešilnimi avtomobili;
- povračila potnih stroškov na relacijah daljših od 15 km in dnevnice;
- proteze, ortotična sredstva, ortopedska obutev, invalidski voziček;
- slušni aparati in očesni pripomočki;
- zdravljenje zobnih bolezni s protetiko;
- medicinska rehabilitacija v zdraviliščih.

PRAVICE IZ ZDRAVSTVENEGA VARSTVA (občinski sporazum)

Svoje pravice (vrste in obseg) iz zdravstvenega varstva so si delavci in drugi delovni ljudje ter občani samostojno določili v svoji občinski zdravstveni skupnosti. Že v prejšnjem poglavju so obdelane vrste in obseg, ki so enotno dogovorjene za vso republiko, zato moramo sedaj še pogledati tiste vrste in obseg, ki so urejene v občinskem sporazumu. Pri tem bom obdelal ureditev v celjski občini in sproti opozoril na nekatere manjše razlike v drugih občinah naše regije, zlasti pri participaciji.

Občinski sporazum ureja in določa:

1. Pravice, ki so zagotovljene z neposredno menjavo dela. Tu gre za primere, ki jih skupnost ni »zavarovala«, pač pa se delovna organizacija za svoje delavce dogovarja z zdravstvenimi zavodi, da za njih opravijo določene »zdravstvene usluge« npr. obdobje preglede delavcev, ki delajo na izpostavljenih delovnih mestih, delavci, od katerih je odvisna varnost drugih (npr. poklicni šoferji), delavci živilske stroke, izdelava zdravstvenih analiz, pregledi pred nastopom dela in podobno.

2. Pravice, ki so zagotovljene z združevanjem sredstev v zdravstveni skupnosti:

Tu so urejene pravice, ki jih zagotavlja občinska zdravstvena skupnost, in sicer:

— splošno in dispanzersko zdravljenje (zdravniški in drugi pregledi, ambulantno zdravljenje, nujna medicinska pomoč, obiski zdravnika na domu, patronažni obiski, strokovna nega na domu, rehabilitacija na ambulantni način, medicinska nega v socialnih zavodih, preventivno zdravstveno varstvo otrok, šolarjev, dijakov, študentov, žena, borcev in športnikov, obvezna cep-ljenja, strokovno medicinsko delo v klubih zdravljenih alkoholikov);

— zobozdravstveno varstvo (zdravljenje ustnih in zobnih bolezni, zoboprotetično in ortodontsko zdravljenje z zoboprotetičnimi pripomočki, fluorizacija zobovjã);

— specialistično zdravstveno varstvo (specialistični pregledi in storitve na podlagi napatnice izbranega zdravnika, v nujnih primerih pa brez nje);

— bolnišnično zdravstveno varstvo (medicinsko in nemedicinsko oskrbo, potrebne storitve, preiskave in posege, zdravljenje z rehabilitacijo in to ob bolezni, poškodbi, porodu);

— zdravstveno varstvo, ki dopolnjuje splošno, dispanzersko, specialistično in bolnišnično varstvo (laboratorijski in rentgenski pregledi ter druge medicinske preiskave);

— zdraviliško zdravstveno varstvo kot nadomestilo ali nadaljevanje ambulantnega ali bolnišničnega zdravljenja ob indikacijah, ki so določene s posebno listo indikacij;

— specialno in kolektivno zdravstveno varstvo (ukrepi za zatiranje, preprečevanje in zgodnje odkrivanje nalezljivih in drugih bolezni, ki jih določa sprejeti program);

— prevozi z rešilnimi in drugimi posebnimi vozili, če to zahteva bolezensko stanje oziroma poškodba in če tak prevoz odobri zdravnik;

— zdravila, ki so registrirana v državi in jih predpiše zdravnik, dietični preparati pa po predpisani listi indikacij, kontracepcijska sredstva, ki jih predpiše ginekolog, pomožni sanitetni material, ki ga predpiše zdravnik;

— ortotična in protetična sredstva, očesni in slušni aparati, ortopedska obutev, invalidski voziček in drugi pripomočki, vse po posebni listi indikacij;

— organizirana zdravstvena prosveta po sprejetem programu.

Delavci in z njimi izenačene osebe (npr. vajenci, zasebni obrtniki itd.) imajo zagotovljeno tudi »zavarovanje za nesrečo pri delu in poklicno bolezen«. Tu so zagotovljene vse potrebne oblike zdravstvenega varstva, da delavci ozdravijo in se medicinsko rehabilitirajo (poklicna rehabilitacija je zagotovljena v skupnosti pokojninsko invalidskega zavarovanja). Omeniti velja, da se za opredelitev nesreče pri delu in poklicne bolezni uporabljajo predpisi te skupnosti.

Poudariti moram, da se uveljavi v naši skupnosti osnovno in dispanzersko zdravstveno varstvo v ustreznih enotah zdravstvenih zavodov neposredno in po načelu proste izbire zdravnika in zdravstvenega zavoda. Specialistično in klinično zdravstveno varstvo pa se uveljavi z napotnico izbranega zdravnika. Če je zdravstveno varstvo uveljavljeno drugje, kot glasi napotnica, pa plača skupnost stroške za uveljavljeno pravico le do tiste višine, kot bi znašali stroški v zavodu, za katerega je izstavljena napotnica. Urejeni so tudi primeri zdravljenja v tujini, in sicer ima naš uporabnik pravico na nujno potrebno zdravstveno varstvo, če je na službenem ali zasebnem opravku v tujini. V primerih, ko pa strokovni kolegij ustrezne klinike ugotovi, da so v SFRJ izčrpane vse možnosti uspešnega zdravljenja, v tujini pa je utemeljeno pričakovati vsaj izboljšanje stanja, pa tudi ne katerem koli specializiranem zdravstvenem zavodu.

3. Zdravstvene storitve (pravice), katere mora plačati uporabnik sam.

Občinski sporazum opredeljuje tudi tiste oblike zdravstvenega varstva, ki jih morajo plačati uporabniki v celoti sami. Tu gre za primere nepotrebni obiskov zdravnika na domu, specialistične preglede brez napotnice, če ni šlo za urgenten primer, zdravljenje akutnega alkoholnega opoja, za neobvezna cepljenja, kozmetične operacije, preglede pred zasebnim odhodom v tujino in podobne primere.

4. Nadomestila osebnih dohodkov ob začasni zadržanosti zaradi medicinskih preiskav, bolezni in poškodbe, poroda, transplantacije kože, živega tkiva in organov, nege zbolelega družinskega člana, izolacije oziroma spremstva, ki jo odredi zdravnik.

Te pravice so zagotovljene samo delavcem in z njimi izenačenim osebam (npr. vajenci, obrtniki, odvetniki itd.). Opozoriti moram, da so se dosežanji kategoriji »aktivnih zavarovancev«, ki so to pravico imeli že dolga leta, priključili tudi kmetje kooperanti, katerih pravice in obveznosti morajo biti urejene s posebnim sporazumom. Skupna za vse primere je tudi novost, da se vsa priznana nadomestila valorizirajo v primerih, ko traja zadržanost (delanezmožnost) dalj kot pol leta in če so se v tem obdobju dvignili življenjski stroški za več kot 5 %. Določilo, da je osnova za vse dajatve osebni dohodek za polni delovni čas iz preteklega leta, je ostalo nespremenjeno.

Nadomestilo ob medicinskih preiskavah, boleznih in poškodbo gre šele od 31. dneva dalje v breme skupnosti (do tega časa v breme delovne organizacije oziroma zasebnika); ob porodu, transplantacijah, dajanju krvi, nege zbolelega družinskega člana in izolacije oziroma spremstva pa od prvega dne dalje v breme skupnosti. Najnižji odstotek (%) nadomestila je pri negi, izolaciji in spremstvu in sicer 80 % v celjski občini, 70 % v ostalih občinah naše regije. V vseh občinah je določeno 90 % nadomestilo ob boleznih, 100 % pa ob porodu, nesreči pri delu in poklicni bolezni, transplantaciji ali dajanju krvi ter končno v vseh primerih, ko gre za borce NOV ali vojaške vojne invalide.

5. Povračilo potnih stroškov gre vsem uporabnikom (torej tudi družinskim članom, kmetom itd.), ki so z napotnico poslani v višje organizirane zdravstvene organizacije na relacijah, ki so dalje od 15 km. To povračilo zajema prevozne stroške in dnevnicu, ki je določena v odstotku od povprečnega neto osebnega dohodka v SRS.

6. Posmrtnina je dajatev, do katere imajo pravico vzdrževani družinski člani delavcev, ki imajo pravico do nadomestila (glej točko 4 tega odstavka) in upokojenec in jo prejmejo ob smrti delavca oziroma upokojenca. Pogrebna pa gre tistemu, ki je oskrbel pogreb delavca ali upokojenca in tudi njihovih družinskih članov. Obe dajatvi znašata 80 % vsakoletnega povprečnega neto osebnega dohodka v SRS.

PARTICIPACIJA (SOUDELEŽBA PRI STROŠKIH)

Že v uvodu sem napisal, da zahteva načelo »samostojnega odločanja o vrstah in obsegu pravic tudi zagotovitev potrebnih sredstev«.

V vseh sistemih zdravstvenega zavarovanja (varstva) se postavlja osnovno vprašanje, ali naj zavarovalnica (v našem primeru zdravstvena skupnost) zagotovi vse predpisane pravice svojim zavarovancem (uporabnikom) popolnoma brezplačno, ali pa naj prispevajo zavarovanci (uporabniki), ko uveljavijo svojo pravico, del stroškov sami. Temu pravimo participacija (soudeležba) pri stroških. Zanimiva je ugotovitev, da smo pri nas kmalu po osvoboditvi poznali sistem »popolne brezplačnosti«, pozneje pa smo uveljavljali sistem participacije.

Razlogi, ki so narekovali sedanji sistem participacije so izčrpno navedeni v sporazumu (73. člen), ki se glasi: »Z namenom, da se doseže vzgojni učinek ob dolžni skrbi za lastno zdravje, odvrta pretirano in neučinkovito uveljavljanje določenih oblik zdravstvenega varstva, zagotovi obveščenost o

vrednosti zdravstvenih storitev, uravnava gospodarno potrošnjo na področju zdravstvene dejavnosti v družbeno dogovorjenih merilih in zjamčijo dopolnilna sredstva za izvajanje zdravstvenega varstva, določajo uporabniki nekatere oblike zdravstvenega varstva, za katere neposredno prispevajo del stroškov«.

Ker se višina tega prispevka spreminja, oziroma valorizira, bom navedel samo pravice, pri katerih se prispeva del stroškov in seveda oprostitve. Za osnovo sem vzel celjski občinski sporazum, eventualne izjeme za druge občine navajam sproti.

Prispevek se plača za:

— prvi pregled v ambulantah in dispanzerjih v zvezi s posameznim primerom zdravljenja;

— prvi obisk zdravnika na domu;

— nekatere zobozdravstvene storitve (najpogostejše so: prvi pregled pri stomatologu, zalivke, prevleke, krone, razne proteze);

— prvi pregled pri specialistu;

— rentgenski posnetek;

— nemedicinski del oskrbe v bolnišnici in zdraviliščih, vendar le za prvih 15 dni, oziroma ob večkratni uveljavitvi največ za 30 dni v posameznem letu;

— prvi prevoz z rešilnim avtom;

— zdravilo v lekarni;

— kontracepcijsko sredstvo;

— razne proteze, očala, leče, slušne aparate itd.

P o p o l n o m a so oproščeni doplačila za vse oblike (takoimenovana osebna oprostitve):

— predšolski in šolski otroci;

— mladina v usmerjenem izobraževanju (dijaki, vajenci) in študenti do 26. leta starosti;

— borci NOV pred 9. 9. 1943, odlikovanci z najvišjimi vojaškimi odlikovanji in borci za severno mejo v letih 1918/1919.

— socialni podpiranci;

— upokojenci z varstvenim dodatkom;

— osebe, pri katerih je ugotovljena nad 70 % invalidnost;

— kmetje oproščeni davka;

— začasno nezaposleni;

— delavci, ki se pri delu ponesrečijo ali zbolijo za poklicno boleznijo;

— v celjski občini pa še občani, stari nad 70 let.

Take oprostitve v drugih občinah ne poznajo.

D e l o m a pa so oproščeni doplačil:

— primeri, ko gre za pravice iz enotnega programa (republiški sporazum), in sicer za prispevke ob zdravljenju v bolnici in zdravilišču ter ob prekinitvi nosečnosti zaradi medicinske indikacije;

— ženske med nosečnostjo, porodom in kadar uveljavijo pravice iz 6. člena sporazuma o enotnem programu;

— borci, ki imajo priznano dvojno štetje od 1. 1. 1945 dalje za zdravila, prve preglede in zdravljenje v zdraviliščih;

— bolniki z nalezljivo boleznijo za prevoze z rešilnimi avtomobili;

- bolniki, ki se zdravijo za rakasto boleznijo, sladkorno boleznijo, mišičnimi in živčno-mišičnimi boleznimi za prevoze z rešilnimi avtomobili;
- uporabniki, starejši od 60 let (Celje, ostale občine starejši od 70 let) za zdravila in prve preglede v ambulantah.

ZAKLJUČKI

Skladno z novo ustavno ureditvijo so si naši delovni ljudje v občini, kot uporabniki samostojno uredili svoje interese do zdravstvenega varstva s tem, da so sprejeli samoupravni sporazum o pravicah in obveznostih iz zdravstvenega varstva in dogovorili enotni program za vso republiko, ki zagotavlja nekatere najpomembnejše pravice enotno v vsej Sloveniji.

Dosedaj so namreč bile pravice in obveznosti iz zdravstvenega varstva in zavarovanja zagotovljene zavarovancem (uporabnikom) v osnovi z državnim predpisom (zakonom) in samo dopolnjene z nekaterimi samoupravnimi odločitvami, sedaj pa so v celoti samoupravno dogovorjene in določene.

Zato sem menil, da je prav, če take spremembe sistema ne objavimo samo v dnevnikih in informacijah, ampak tudi v publikaciji, ki ima trajnejši pomen; s tem pa sem skušal prikazati tudi hotenja, uspehe in težave v Celju in njegovi bližnji okolici na tako pomembnem področju, kot je zdravstveno varstvo.

VIRI IN LITERATURA

- Ustava Socialistične Federativne Republike Jugoslavije.
- Ustava Socialistične Republike Slovenije.
- Zakon o združenem delu (Ur. list SFRJ, št. 53/76).
- Zakon o delovnih razmerjih (Ur. list SRS, št. 24/77).
- Zakon o zdravstvenem varstvu (Ur. list SRS, št. 38/74 in 1/75).
- Zdravstveno varstvo in zavarovanje po novi ustavi (Celjski zbornik 1976).
- Samoupravni sporazum o pravicah in obveznostih iz enotnega programa zdravstvenega varstva (Ur. list SRS št. 4/78).
- Samoupravni sporazum o pravicah in obveznostih iz zdravstvenega varstva občinske zdravstvene skupnosti Brežice, Celje, Laško, Sevnica, Slovenske Konjice, Šentjur, Šmarje pri Jelšah in Zalec (vsi so objavljeni v Ur. listu SRS št. 10/78).
- Statuti navedenih občinskih zdravstvenih skupnosti in Regionalne zdravstvene skupnosti Celje (vsi v arhivu Regionalne zdravstvene skupnosti Celje — strokovna služba).

AUSZUG

Der Artikel behandelt und erläutert das System der Rechte, die aus dem Gesundheitswesen und der Sozial-Versicherung entspringen und die in den Gemeinden der Region Celje im Jahre 1978 — als Folge der neuen verfassungsrechtlichen Ordnung aus dem Jahre 1974 — in Kraft traten.

Demnach bestimmten die Versicherungsnehmer in den Interessen-Gemeinschaften der einzelnen Gemeinden selbstständig die Art und den Umfang der Rechte auf Gesundheitsschutz, wobei auch die zur Verwirklichung nötigen finanziellen Mittel sichergestellt werden mussten.

Neben den schon erwähnten Rechten auf Gesundheitsschutz wurde in allen Gemeinschaften in Slowenien festgelegt, welche Rechte als so bedeutend angesehen werden, dass ein System der Solidarität eine völlig gleiche und einheitliche Realisierung in allen Gemeinden unserer Republik ermöglicht, ungeachtet der materiellen Mittel, die den einzelnen Gemeinden zur Verfügung stehen.

Im Artikel wurden daher die Rechte auf Gesundheitsschutz aus dem sogenannten einheitlichen Programm, sowie jene aus den Programmen der einzelnen Gemeinden der Region Celje eingehend behandelt, wobei auch auf die Rechte hingewiesen wurde, bei deren Geltendmachung der Versicherte einen Teil der Kosten tragen muss, sowie auch auf jene Fälle, in denen der Versicherte des Kostenbeitrages enthoben ist.

Es handelt sich demnach um eine Übersicht über das gesamte System des Gesundheitswesens, welches mit 1. Mai 1978 in Kraft trat.

FRANC DOBNIK

PRIZADEVANJA ZA BOLJŠI ZRAK V CELJU

Preko dvajset let nazaj segajo napor delovnih ljudi in občanov Celja za izboljšanje kvalitete okolja, predvsem zraka in voda. Želje in potrebe po hitrem gospodarskem in družbenem napredku so v letih po vojni zahtevale proizvodno usmerjeni razvoj, s tem pa je ostajala ob strani skrb za kvaliteto življenjskih, se pravi bivalnih, pa tudi marsikje delovnih razmer. Taka orientiranost je omogočala predvsem razmah industrije, kasneje pa tudi terciarnih in družbenih dejavnosti. Z ekstenzivno rastjo proizvodnje pa so se vse bolj slabšali činitelji okolja v ožjem, pa tudi širšem območju mesta. Zaradi kopičenja vse večjih količin škodljivih dimnih plinov iz industrijskih, pa tudi komunalnih virov, vse večjih količin odpadnih, izrabljenih vod in odlaganja najrazličnejših odpadkov v prostoru, se je pričel v šestdesetih letih zelo hiter in v prostoru močno izražen proces propadanja gozdov v neposredni bližini mesta, ki pa je v nekaj letih segel 15 km daleč proti vzhodu ter tako zelo resno ogrozil preko 4250 ha gozdov, gozdnih in drugih površin. Vzporedno s temi procesi se je sprožil tudi proces demografskih sprememb. V ogroženem območju se je v tistih letih bistveno spremenila socialna struktura prebivalstva, pa tudi strukturna zastopanost posameznih kmetijskih panog.

Soočena s takim stanjem, je družbenopolitična skupnost, spodbujena tudi s številnimi pritožbami občanov, že v letu 1968 sprejela odlok o ustanovitvi komisije za sanacijo ozračja in voda. Naročene so bile enoletne raziskave ozračja za območje Celja in Štor. Raziskave je vršil Zavod za zdravstveno varstvo Celje in Zavod za zdravstveno varstvo Maribor. Vodila sta jih mag. sci. Slavko Verhovnik in dr. Bogomil Hrašovec. Potekale so od oktobra 1967 do vključno septembra 1968. Rezultati so prikazani v delu: Onesnaženje atmosfere mesta Celje in Štor. Obsegale so meritve in analize koncentracij žveplovega dioksida in dima. Sledile so analize težkih kovin v prahu celjske atmosfere v letu 1969. Vzorce zraka so zajemali na enajstih mestih ter jih analizirali na svinec, cink, silicij, železo, mangan, magnezij, vanadij in krom. Pred temi raziskavami pa so bile že izvršene nekatere raziskave o vplivu takrat-

nih emisij, v katerih je bilo preveč cinka, svinca, železa in mangana, na posamezne kmetijske kulture (D. Kerin). V letu 1971 so bile izvršene prve raziskave o vsebnosti plinastih fluoridov v atmosferi Celja. Gozdno gospodarstvo pa je poskrbelo za fitocenološki popis vseh gozdnih združb. To delo je opravil pokojni prof. dr. Maks Wraber, znanstveni sodelavec Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Začetnim ekološkim raziskavam so v kasnejših letih sledile še druge. Tako smo v letu 1975 po naročilu Skupščine občine dobili nove analize stanja onesnaženosti zraka pod naslovom »Onesnaženje atmosfere Celja«, ki jih je organiziral in izvedel Regionalni zdravstveni dom Celje. Raziskave je vodila skupina strokovnjakov: Jože Resman, dipl. inž. kemije, dr. sci. Slavko Verhovnik, in mag. sci. dr. Bogomil Hrašovec. Za tem je v letu 1976 Hidrometeorološki zavod SRS v Celju vpeljal stalne meritve onesnaženosti z žveplovim dioksidom in dimom na šestih mestih. Merilna mesta so bila v Gledališki ulici, Trubarjevi, Tovarniški, Ulici frankolovskih žrtev, na Teharju in v Štorah na Lipi. Rezultate gornjih raziskav za zimska obdobja kažejo grafikon od 1—17 na strani 10—15. Imisijske koncentracije žveplovega dioksida in dima v letnem obdobju že celo desetletje niso vznemirljive, kar omogoča rast in uspevanje kmetijskih in gozdnih kultur tudi v »plinskem« območju.

V letu 1975, neposredno za tem, ko smo dobili republiški zakon o varstvu zraka, so v Celju stekle priprave za organiziranje interesne skupnosti za varstvo zraka. Pobudnik je bila Občinska konferenca SZDL skupaj z izvršnim svetom občine. Do ustanovne skupščine je prišlo 2. julija 1976. Skupščina je ugotovila, da je k Samoupravnemu sporazumu o ustanovitvi interesne skupnosti za varstvo zraka občine Celje pristopila večina TOZD, OZD, KS in drugih organizacij in skupnosti. Hkrati z oblikovanjem organov skupščine je bil sprejet tudi program dela.

Izvršni svet Skupščine občine pa je 14. julija 1976 imenoval Komisijo za pripravo sanacijskega programa za celjsko okolje. V komisijo so bili imenovani: Mitja Pipan, Srečko Brus, Jože Resman, Anton Urbanc, Lado Kubik, Alenka Lukman-Košir, Danica Bresjanac, Marijan Žuraj, Zdravko Smerkolj, Janez Kozmus, Srečko Naraks, Janez Kapun, Mirko Mejavšek, Vladimir Mayer, Ernest Cokan, Janez Kraševc, Franc Glušič, Roža Cigler, Milan Mežnar, Dušan Košutnik in Vinko Prelog. Komisijo je vodil Mitja Pipan. Pri upravnih organih občine pa je bila ob koncu leta 1976 osnovana služba za varstvo okolja.

Sanacijska komisija, v kateri so bili predstavniki družbenopolitičnih organizacij, interesnih skupnosti, organizacij združenega dela, izvršnega sveta in Republiškega komiteja za varstvo okolja, je bila ustanovljena z namenom, da bi povežala in pospešila vsa prizadevanja na področju sanacije okolja ter na osnovi obstoječih in novih spoznanj pomagala združenemu delu, interesnim skupnostim, krajevnim skupnostim in občinski skupščini oblikovati takšne programe sanacije, ki bi v najkrajšem možnem času dali najboljše rešitve. Prva konkretna naloga komisije je bila, izdelati temeljit posnetek obstoječega stanja, na osnovi katerega bi bilo mogoče izdelati in oblikovati predlog sanacije. V ta namen se je komisija razdelila v delovne skupine: za vodnogospodarsko problematiko, za problematiko onesnaževanja zraka in hrupa ter ravnanja z odpadki vseh vrst in gospodarjenja s prostorom.

Vse naloge je komisija vezala za uresničevanje plana srednjeročnega obdobja 1976—1980. V šestih mesecih je komisija izdelala Oceno stanja varstva okolja, ki so jo obravnavali v vseh delovnih organizacijah in skupnostih. Sprejele so jo tudi vse družbenopolitične organizacije in v maju leta 1977 vsi zbori občinske skupščine. Izdelek je bil ocenjen kot solidna osnova, na kateri je možno sprejemati tehtne in smotrne odločitve. Soglasno je bilo ocenjeno, da je stanje vrednot bivalnega in delovnega okolja zelo resno ogroženo, kar je brezpogojno potrebno spremeniti. Sprejet je bil sklep, da bodo pripravili besedilo Družbenega dogovora za varstvo okolja v občini Celje, ki mora obvezovati vse, ki kakorkoli vplivajo na stanje. Ob aktivnem sodelovanju združenega dela in skupnosti je bila vsebina obvez in nalog posameznih udeležencev oblikovana in pripravljena za sprejem v skupščini, kar se je zgodilo 28. februarja 1978. Ko je bil sprejet družbeni dogovor, je komisija za sanacijo prenehala delovati.

Ob dogovorjenih obvezah in nalogah smo se združili praktično vsi, ki onesnaževanje povzročamo v želji, da le-tega v tem obdobju zaustavimo in zmanjšamo. Za koordinacijo vseh aktivnosti pa je bil pri predsedstvu OK SZDL imenovan Svet za varstvo okolja. Ta organ kot tudi občinska skupščina sta v tem obdobju redno spremljala uresničevanje sprejetih obvez in nalog.

Kot v oblikovanje se je tudi v izvajanje dogovora skupnost za varstvo zraka intenzivno vključila. Sodelovala je in še sodeluje pri izdelavi sanacijskih programov pri tistih organizacijah združenega dela, ki so med največjimi onesnaževalci okolja. V obdobju 1976—1980 so izdelala svoje sanacijske programe Železarna Štore (za stari del tovarne), Cinkarna Celje, Emo in Ljubečna, industrija keramičnih, kislinoodpornih in opečnih izdelkov iz Ljubečne. Vsi sprejeti sanacijski programi se tudi izvajajo, vendar pa počasneje od dogovorjene dinamike. Vzrokov za to je bilo več: poleg pomanjkanja denarja tudi nedorečene rešitve, nepravočasno pripravljena potrebna dokumentacija, odvisnost od uvoza itd. Kljub vsemu pa ugotavljamo, da je bila pri uresničevanju nalog najuspešnejša Ljubečna, sledijo pa ji Železarna Štore, Emo in Cinkarna. Le-ta je v oktobru 1978 sprejela še poseben Program ekonomske in ekološke sanacije, ki ga je podprla tudi širša družbenopolitična skupnost. Občina in republika sta sprejeli posebne sklepe o poroštvu za najete kredite za financiranje ekološkega programa sanacije, ki je bil ovrednoten za 153,896.000 din. Ta program je predvidel odstranitev oziroma sanacijo glavnih virov onesnaževanja okolja.

Tako smo v letu 1977 ocenjevali, da znašajo emisije žveplovega dioksida iz CINKARANE okoli 740 kg/h in preko 265 kg žveplovega trioksida na uro. Ker so glavni izvori teh emisij na kislinskih obratih in Titanu, je program predvidel in zahteval izgradnjo novih elektrofiltrov ter ustavitve dveh obratov za proizvodnjo kisline. Nadalje je bil izdelan program plinifikacije, ustavitve plinskih generatorjev kotlarne in izgradnja čistilne naprave za absorbcijo hlapov organskih topil. Vsi ti ukrepi naj bi zmanjšali emisijo žveplovega dioksida za okoli 370 kg/h in žveplovega trioksida za okoli 144 kg/h. Ob koncu leta 1980 smo ugotavljali zmanjšanje za 40 kg SO₂ in 34 kg SO₃ na uro. Medtem pa so z izgradnjo posebne čistilne naprave v Grafiki zmanjšali emisijo hlapnih organskih topil na nivo, nižji od maksimalno dopustnega. Ukinitev

obratovanja dveh kislinjskih obratov pa je pogojena z nadomestno izgradnjo novega sodobnega obrata za proizvodnjo žveplove kisline. Zgrajen naj bi bil do konca leta 1982. Po tem času naj bi se emisija žveplovega dioksida zmanjšale še za dodatnih 250 kg/h in žveplovega trioksida za 70 kg/h. V tem so vštete tudi nove emisije iz obratovanja novega obrata.

EMO svojega sanacijskega programa v tem času tudi še ni v celoti uresničil. Predvsem so ostale nerešene naloge na področju zmanjševanja emisij fluora in dušikovih oksidov. Z ukinitvijo obratovanja generatorjev v letu 1977 in izvedeno plinifikacijo pa so zmanjšali emisije žveplovega dioksida za okoli 30 kg/h ali letno za 261 t. To pa predstavlja okoli 54 % njihovih emisij SO₂.

Podobno je tudi ŽELEZARNA Štore v sedemdesetih letih ob izvajanju svojega sanacijskega programa zmanjšala celokupne emisije SO₂ za okoli 325 t letno, ali kar 70 %. Najprej so premog zamenjali za propan butan, nato pa uvedli še uporabo zemeljskega plina. V novi jeklarni pa so zgradili čistilno napravo za zajemanje prahu. Tako so zmanjšali tudi emisijo prašnih delcev za okoli 730 t letno. K temu je pripomogla tudi zaustavitev plinskih generatorjev v letu 1979 in stare Siemens Martinove peči v letu 1978. Kontrola imisijskega stanja v Štorah nam v obdobju 1976—1980 izkazuje za okoli 23 % nižje koncentracije žveplovega dioksida kot npr. v mestu Celju. Celotno letno povprečje je v letu 1980 znašalo le še 0,09 mg SO₂ na kubični meter zraka. To pa je nivo, ob katerem ne prihaja do opaznih poškodb na rastlinstvu in še manj na živalstvu.

V celoti pa je svoj sanacijski program uresničila LJUBEČNA, ki je imela pomemben delež pri onesnaževanju zraka s fluorom in žveplovim dioksidom. Zgradila je čistilno napravo za zajemanje fluora iz dimnih plinov. Pri tem pa so k sodelovanju pritegnili tudi Hidrometeorološki zavod SRS in Institut Jožef Stefan. Emisijske koncentracije fluora so zmanjšali za okoli 80 krat in znašajo sedaj le še okoli 1 mg/m³. Maksimalna dopustna koncentracija pa znaša po odloku 5 mg/m³. Z uporabo zemeljskega plina pa so emisije žveplovega dioksida zmanjšali za okoli 170 ton letno.

Na komunalnem področju pa so se emisije SO₂ potem, ko so začeli namesto s premogom kuriti z lahkimi kurilnimi olji, zmanjšale za okoli 80 ton letno.

Uresničevanje teh sanacijskih programov za zrak je pripomoglo, da se je imisijski nivo onesnaženosti zraka z SO₂ in dimom v Celju v zadnjih petih letih zmanjševal, kar lepo prikazuje frekvenčna krivulja distribucije koncentracij za leta od 1968, 1974, 1976, 1977, 1978, 1979 in 1980 — na strani 15. V tem sta izjema leto 1974 in 1980, ko sta bila prisotna oba meteorološka ekstrema: v letu 1974 zelo mila zima in leta 1980 izjemno ostra in neugodna.

V sklop uresničevanja dogovora spada tudi osnovanje sekundarne kontrolne merilne mreže onesnaženosti ozračja, do katere je prišlo na iniciativo skupnosti za varstvo zraka. Njeni začetki segajo v leto 1977, ko je skupnost kupila prvi monitor za merjenje trenutnih koncentracij SO₂, kateremu sta se naslednje leto pridružila še dva in eden za meritve dušikovih oksidov in ozona. Za njihovo nabavo je občina najela kredit pri Ljubljanski banki — Splošni banki Celje. Za potrebe obdelave podatkov sta skupnosti nudila potrebno strokovno pomoč TOZD Center socialne medicine in higiene Zdrav-

stvenega centra Celje, pa tudi strokovna služba Zveze skupnosti za varstvo zraka SRS, organizirana pri Hidrometeorološkem zavodu Slovenije.

Na osnovi take organiziranosti v pogledu varstva zraka smo v občini Celje lahko izoblikovali odlok o varstvu zraka, ki smo ga sprejeli v letu 1979. Z njim smo območje občine razdelili v posamezna območja glede na stopnjo onesnaženosti v skladu z zakonom o varstvu zraka. Hkrati pa smo odredili ukrepe za primer prekomerno onesnaženega zraka. Po tem odloku spadajo KS Center, KS Aljažev hrib (del), KS Gaberje (del), KS Teharje, KS Ljubečna (del), in KS Štore (del) v IV. stopnjo onesnaženosti.

KS K. D. Kajuh, KS S. Šlander, KS Dolgo polje, KS Lava, KS Dečkovo naselje, KS Gaberje (del), KS Pod gradom (del), KS Hudinja (del) in KS Trnovlje v III. stopnjo onesnaženosti.

V II. in I. stopnjo pa spadajo vse ostale KS in deli KS s tem, da so vsa večja naselja uvrščena v II. stopnjo (Dobrna, Vojnik). Če te stopnje iz vrednotimo, pomeni, da je zrak v prvi stopnji onesnažen do $0,06 \text{ mg SO}_2/\text{m}^3$, v drugi od $0,06$ do $0,30 \text{ mg/m}^3$, v tretji od $0,30$ do $1,05 \text{ mg/m}^3$ in v četrti stopnji nad $1,05 \text{ mg/m}^3$. To pa hkrati predstavlja tudi kritično koncentracijo.

V prvem območju zakon prepoveduje poslabšanje stanja. V drugem se dopušča povečanje, vendar le do maksimalno dopustnega nivoja. V tretjem in četrtem območju pa je potrebno izvajati sanacijski program, s katerim se dosega zmanjševanje celokupne onesnaženosti. Tak primer imamo pri vseh investicijah v Cinkarni (KS Aljažev hrib), železarni Štore (KS Štore), EMO (KS Gaberje) in Ljubečni (KS Ljubečna).

Skupnost za varstvo zraka je v tem obdobju skrbela tudi za redno obratovanje dopolnilne merilne mreže, ki jo je v letu 1981 povezala še z občinskim centrom OJOA. Tako je v tem času dokaj redno obveščala zainteresirane organe in organizacije ter občane o vsakokratnem stanju našega ozračja preko časopisa Novi tednik ter na izložbenem panoju skupnosti, v primeru prekomernega in kritičnega onesnaženja pa preko lokalne radijske postaje, pa tudi preko radia Ljubljana. V skladu z zakonom o varstvu zraka pa je začela izdelovati občinski kataster onesnaževanja, katerega prva faza je bila izdelana v letu 1979 in to za področje industrije in terciarnih dejavnosti. Popis emisije iz drobnih kurišč v komunalni sferi pa opravljajo ta čas.

Iz že izdelane prve faze katastra izvemo, da so znašale emisije v letu 1978, kot prikazuje spodnja tabela:

Onesnaževalec snov	Emisija v tonah na leto		
	poleti	pozimi	skupaj
DO	43,0	193,4	236,4
NO _x	158	322,9	481,1
SO ₂	1855,2	3870,6	5725,8
SO ₃	338,2	605,7	943,9
Fluoridi	60,4	43,8	104,2
Prah	356,5	588,1	944,6
Organska topila	7,1	5,2	12,3
Etil-butil acetat	22,7	31,5	54,2
Etanol, propanol	3,4	4,7	8,1

Ogljikov monoksid ima svoj pretežni izvor pri nepopolnem izogrevanju fosilnih goriv. Dušikovi oksidi pa poleg tega tudi iz tehnoloških postopkov v Zelezarni Store, Emo in večjih kotlovnih.

Najpomembnejši viri emisij žveplovih oksidov pa so vezani za proizvodnjo žveplove kisline in titanovega dioksida v Cinkarni (80 %), porabi goriv v Emo (9,5 %), Aeru (4,1 %) in Ljubečni (3,4 %). Vrstni red deležev pri emisiji prahu pa je takle: Cinkarna (56,2 %), Zelezarna Store (12,2 %), Emo (11,7 %), Aero (3,9 %), Ljubečna (2,2 %), Ingrad (0,6 %) idr.

Med ostalimi emisijami omenjamo tu še fluoride, ki imajo svoj pretežni izvor v tovarni posode (90 %) in Ljubečni ter drugod. Organska topila, etil-butil acetat, etanol in propanol pa imajo pretežni izvor v Cinkarni, Aeru, Etolu, Libeli, Klimi in v manjši meri drugod.

Večina teh emisij pa ima svoje izhode v prosto atmosfero nizko pri tleh, kar nam predočuje pregled iz katastra:

Višina izpusta	Deleži v %
0—10 m	3,2
10—20 m	15,5
20—30 m	58,7
30—40 m	14,9
40—50 m	7,7

Tako stanje pa povzroča ob pogostem pojavljanju temperaturne inverzije v zimskem obdobju šestokrat prekomerno pa tudi kritično onesnaženje zraka v mestu.

V letu 1979 se je skupnost za varstvo zraka povezala še z Občinsko raziskovalno skupnostjo in skupaj z njo pripravila program modelnih raziskav onesnaženega ozračja na primeru Celja. Program je ovrednoten na 12.000.000 din in sredstva za njegovo realizacijo združujejo na podlagi posebnega samoupravnega sporazuma vsi onesnaževalci kot tudi izvajalci. Občinska raziskovalna skupnost ter Raziskovalna skupnost SR Slovenije sta sklenili posebno pogodbo z nosilcem projekta Zdravstvenim centrom Celje, oziroma Razvojnim centrom Celje. Ta čas tečejo dela na prvi fazi.

Celotni program pa sestavljajo naslednje naloge oziroma raziskave:

1. Določitev onesnaževanja zraka. Nalogo izvaja Hidrometeorološki zavod SRS, ki je k nalogi pritegnil še Zavod za zdravstveno varstvo Maribor.

2. Določitev škodljivih snovi v zraku Celja. Meritve izvaja Zdravstveni center Celje njena TOZD Center za socialno medicino in higieno. Tudi pri tej nalogi sodeluje Zavod za zdravstveno varstvo Maribor.

3. Meteorološke značilnosti celjske kotline. Nalogo izvaja Hidrometeorološki zavod.

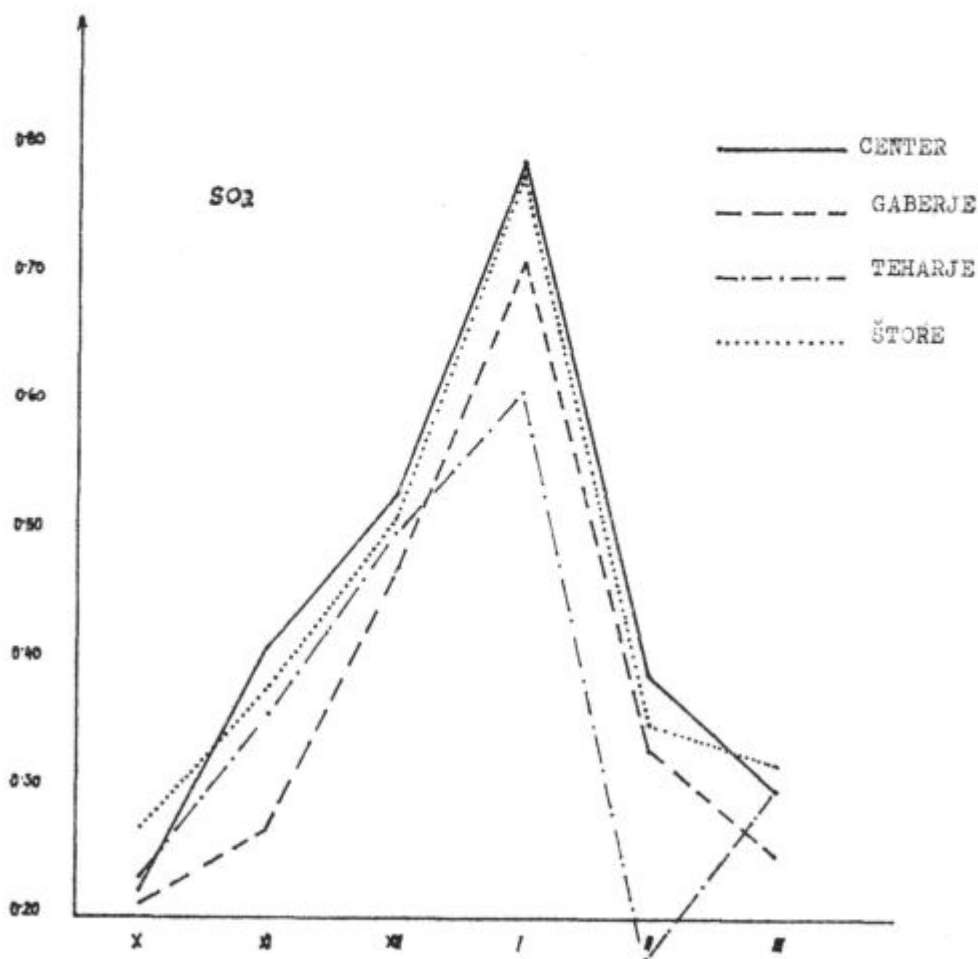
4. Izdelava imisijskega modela. Tudi na tej nalogi delajo strokovnjaki meteorologi.

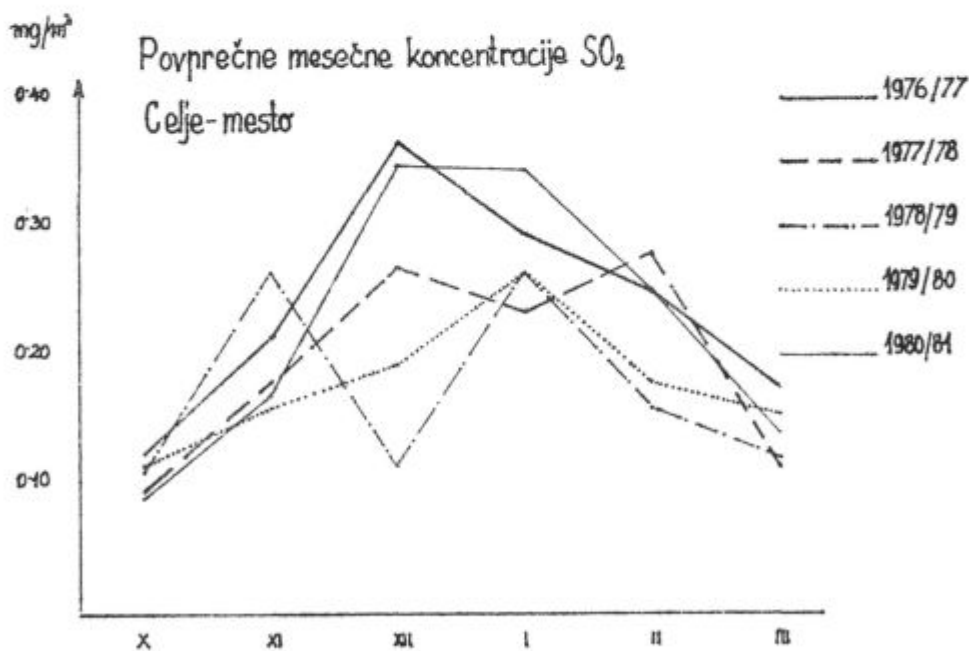
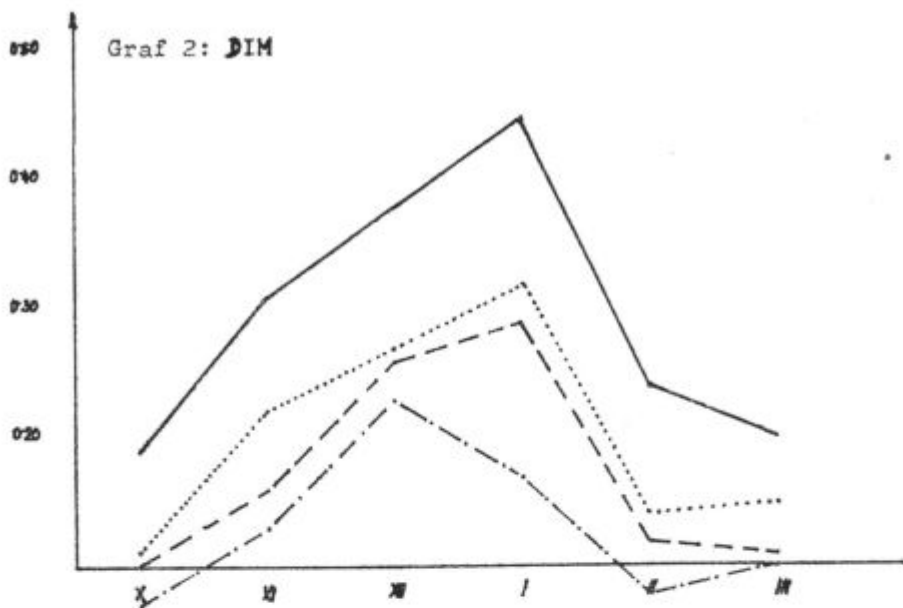
5. Zdravstvene posledice onesnaženega ozračja. Naloga je zaupana Centru za socialno medicino in higieno Zdravstvenega centra Celje.

6. Družbeno-ekonomske posledice onesnaževanja ozračja. To nalogo izvaja Razvojni center Celje skupno z Institutom za geografijo Univerze E. Kardelja v Ljubljani.

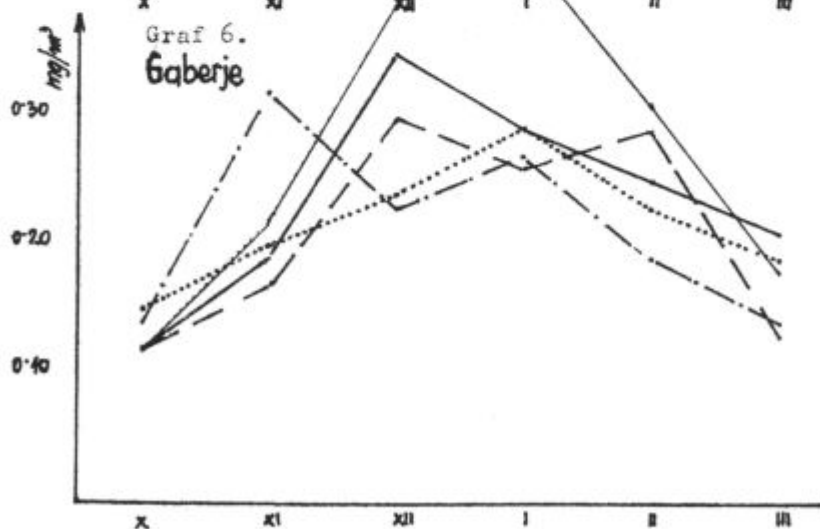
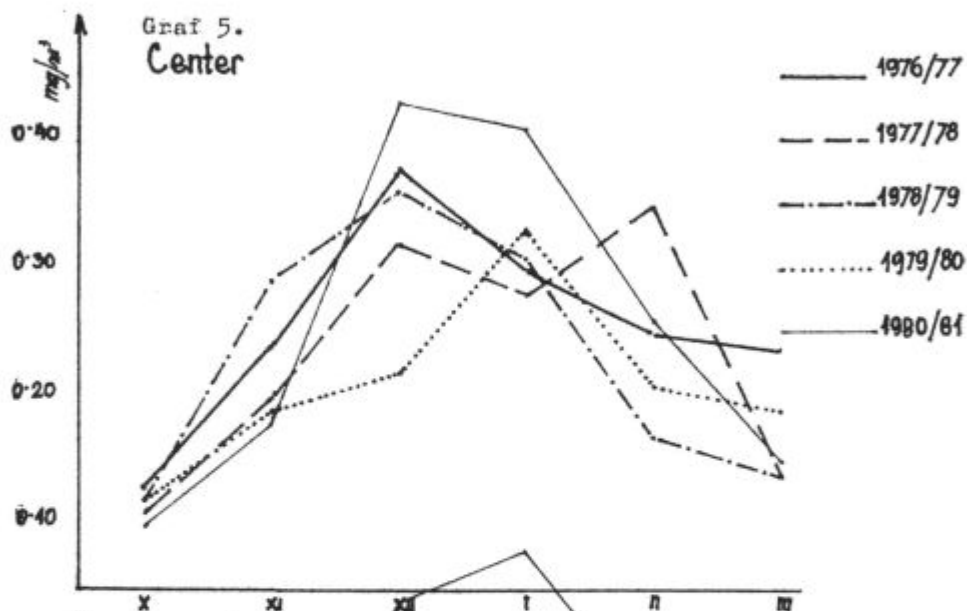
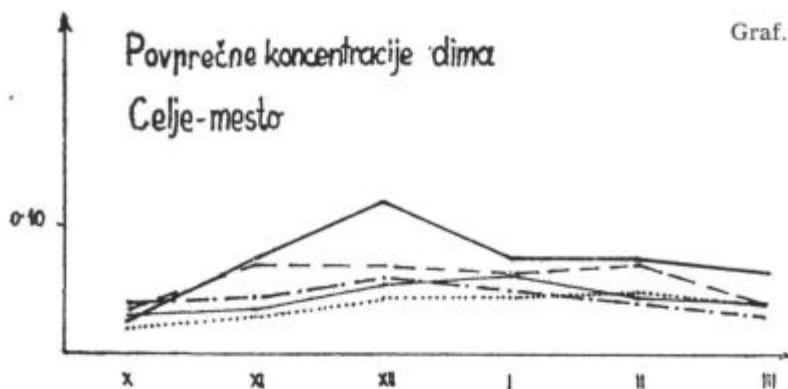
Projekt bo celovito zajel in obdelal problematiko onesnaževanja in onesnaženosti zraka v Celju, kolikor je to pač možno v dani situaciji, prostoru in času. Končni cilj projekta je, v obliki modela določiti zvezo med emisijo, imisijo in vremenskimi pogoji v Celju. Model bo služil za objektivno opredelitev varstva zraka v okviru prostorskih in razvojnih načrtov vseh dejavnosti v obravnavanem prostoru. Hkrati pa bo tudi podlaga posameznim potrebnim preventivnim drugim ukrepom za varstvo zraka. Po načrtovani dinamiki raziskav bi naj bil projekt zaključen v letu 1982.

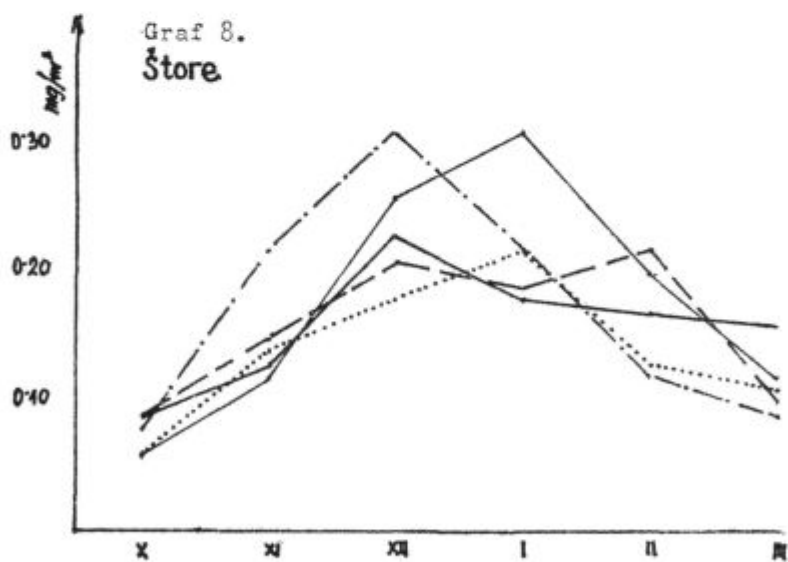
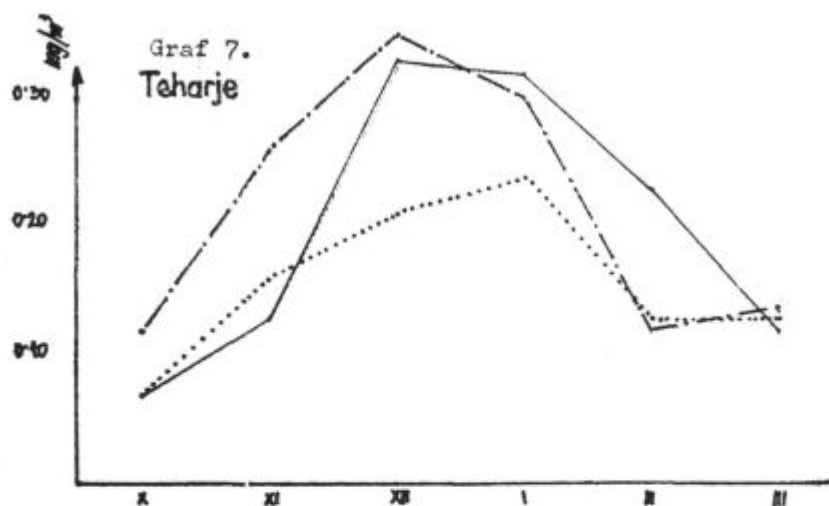
Graf. 1 in 2: Povprečne mesečne koncentracije SO_2 in dima v kurilni sezoni 1967/68 za Celje

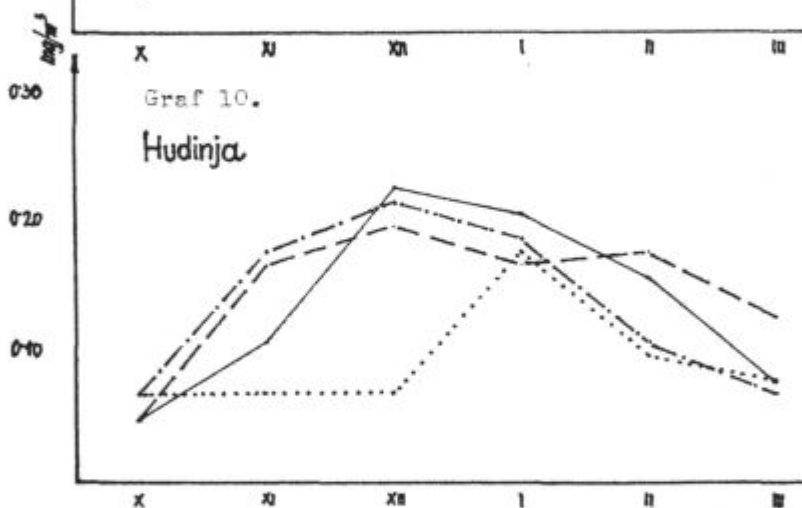
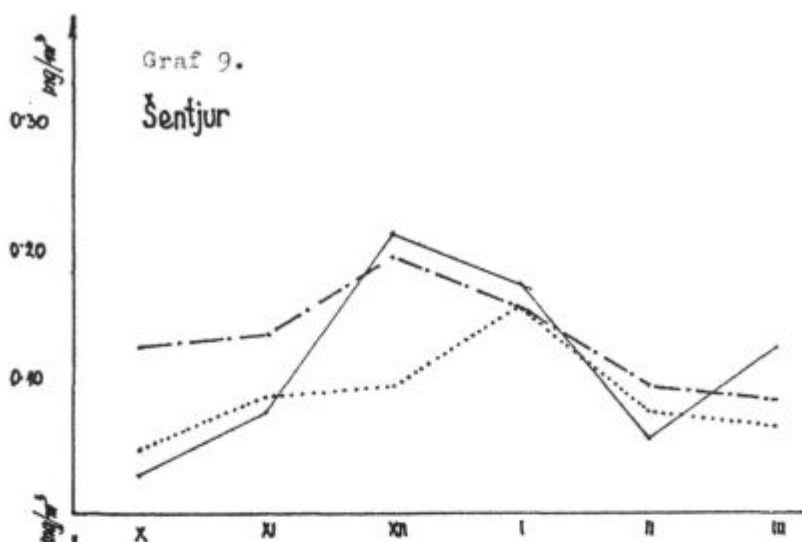

Graf 3.

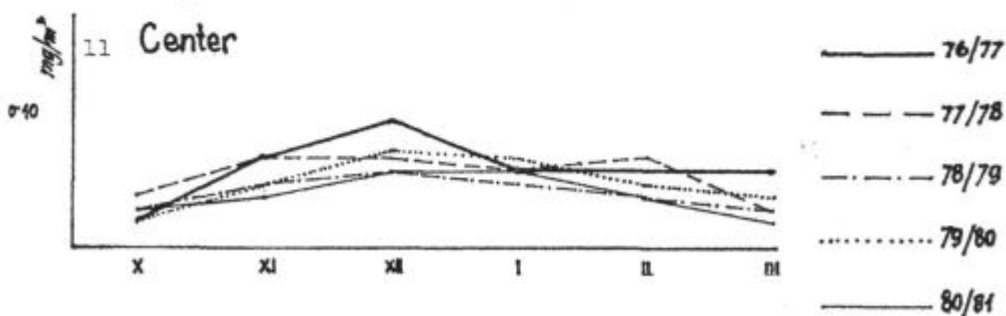

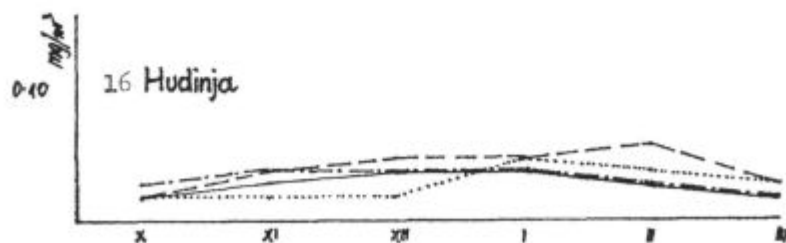
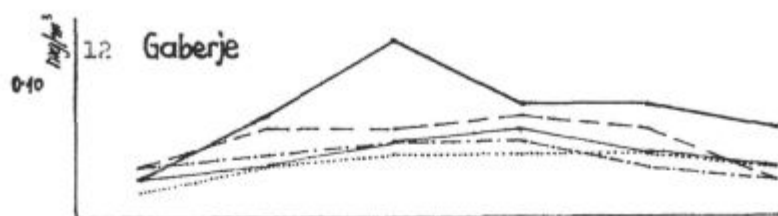

Povprečne mesečne koncentracije dima: Graf 11-16

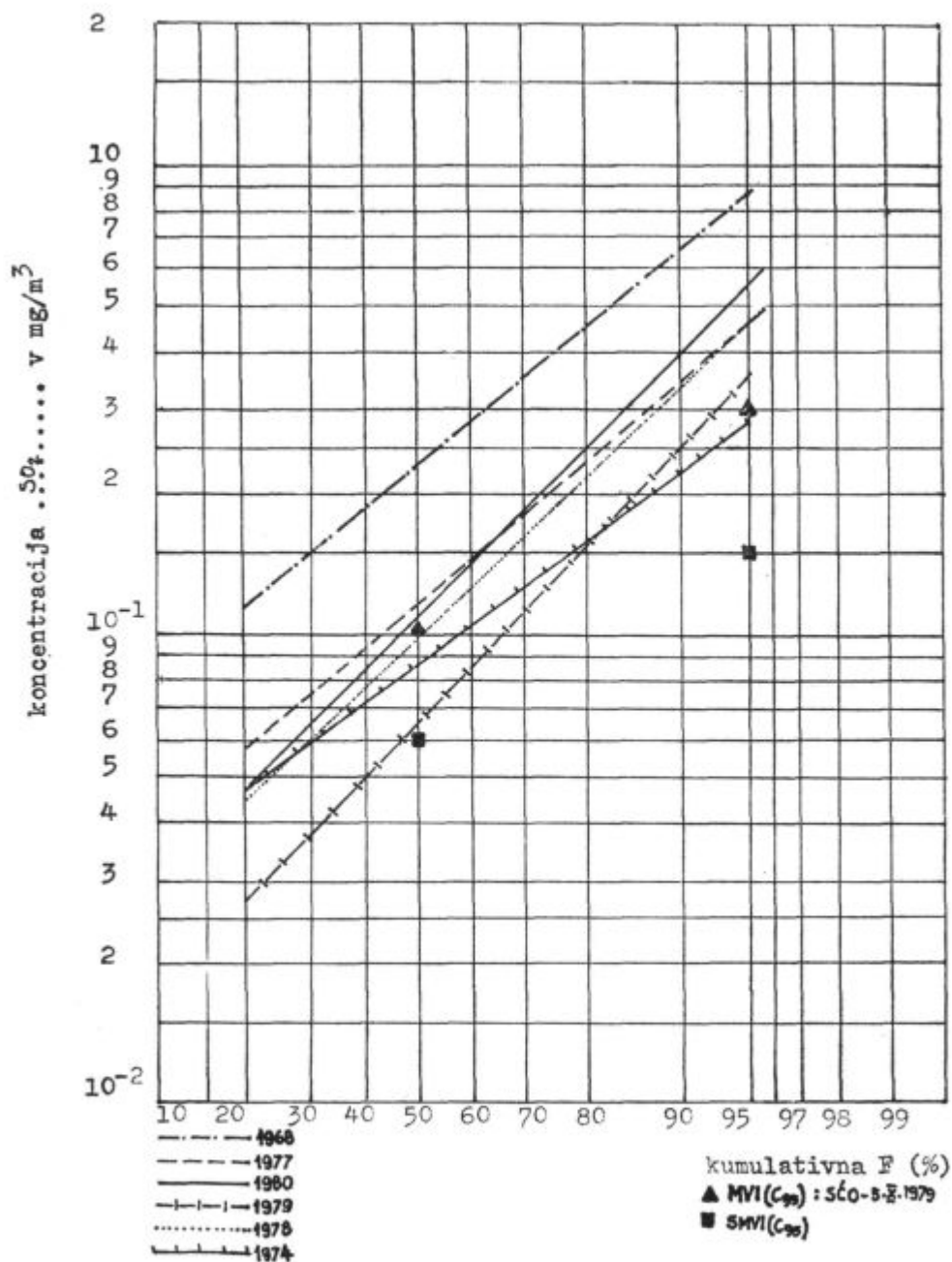

STATISTIČNA RAZPOREDITEV KONCENTRACIJ SO₂ — Graf 17

LOKACIJA: Miklošičeva 5

Dnevne povprečne koncentracije SO₂ (DPK)

UGOTOVITVE IZ GRAFICNIH PREDSTAVITEV ONESNAŽENOSTI ZRAKA Z SO₂ IN DIMOM

1. Grafikon št. 1 predočuje povprečne mesečne koncentracije žveplovega dioksida v kurilni sezoni 1967/68. Takrat še nismo imeli zakonsko odrejene maksimalne dopustne koncentracije. Obstajal je le predlog, ki je predvidel MDK v višini 150 mikrogramov SO₂ na m³ zraka. Iz grafikona lahko ugotovimo za vse predele Celja in Štor dosledno prekoračevanje predlaganih imisijskih koncentracij. Najbolj pa je bil onesnažen center mesta. Sledile so Štore, Gaberje in Teharje.

2. Grafikon št. 2 prikazuje povprečne dolgotrajne koncentracije dima za ista območja. Normativa za MDK še ni bilo. Struktura porabe energetskih virov za ogrevanje stanovanj in drugih prostorov je omogočala, da je prav center mesta bil daleč najbolj zadimljen in zaprašen predel. Prevladovala je poraba trdnih goriv (premoga in drv). V industriji pa so obratovali številni generatorji in obrati za redukcijo in praženje rud tako v Železarni Štore in Cinkarni Celje. V samem mestu pa tudi mestna plinarne.

3. Grafikon št. 3 in 4 nam nudi primerjavo celokupnega onesnaževanja v mestu v kurilnih sezonah od 1976 do 1981, za SO₂ in dim. Očitno je dosežen pomemben premik v porabi energetskih virov tako na komunalnem kot tudi industrijskem področju, sa je jasno viden občuten padec koncentracij z ozirom na leto 1967/68. Grafikon obravnava celotno območje mesta. V tem času smo dobili Zakon o varstvu zraka in normative za MDK. Kot dolgotrajna maksimalna dopustna koncentracija (MDK) za SO₂ velja 0,30 mg/m³ zraka (imisija). Za dim pa 0,15 mg/m³. Iz analize stanja izhaja, da smo imeli v posameznih kurilnih sezonah v centru mesta naslednjo situacijo:

Kurilna sezona	Število dni, ko je bil MDK prekoračen		Prekoračitev v %	
	SO ₂	dim	SO ₂	dim
1976/77	51	7	28	4
1977/78	48	2	26	1
1978/79	28	—	15	—
1979/80	23	—	13	—
1980/81	50	—	28	—

Tudi iz tega prikaza je viden trend izboljšanja, ki pa je v sezoni 1980/81 ponovno zavzel obratno smer. To ima svoj vzrok na eni strani v izredno neugodnem gibanju temperatur skozi celo zimo, na drugi pa v ponovnem prehajanju na kurjenje s trdnimi gorivi. Po podatkih, s katerimi razpolaga Dimnikarstvo, se je število kurišč na premog v tej sezoni povečalo za 10 %. Kljub temu pa je še prisotno zmanjševanje dima in aerosolov. V tem obdobju je prišlo do opustitve obratovanja plinarne v centru ter plinskih generatorjev v Železarni Štore (1979), Emo (1977) ter stare Siemens Martinove peči v Štorah (1978). Iz grafikonov je lepo razvidno, da v kurilni sezoni z onesnaže-

vanjem najbolj izstopata december in januar in, da so dolgotrajne koncentracije v ostalih štirih mesecih znatno nižje.

4. Grafikoni št. 6, 7, 8 in 10 nam predočujejo imisijsko stanje SO_2 v posameznih mestnih predelih v istih časovnih obdobjih. Grafikon 9 pa smo vnesli za primerjavo onesnaženosti zraka z SO_2 med mestnimi predeli in hitro razvijajočim se Šentjurjem pri Celju. Iz medsebojne primerjave se lepo da ugotoviti tudi vpliv vetrov na stopnjo onesnaženosti posameznih predelov. Očiten pa je tudi uspeh, ki so ga z mnogimi ukrepi dosegli v Štorah, da so lahko bistveno zmanjšali nivo onesnaženosti; tako v pogledu žveplovega dioksida kot dima. Tudi v Gaberju in na Teharjih beležimo pozitivne premike kot posledico delovanja elektrofiltrov na titanu in uvedbi zemeljskega plina v Cinkarni.

5. Grafikoni št. 11 in 16 prikazujejo isto za dim. Ugotavljamo, da prah, oziroma dim v tem obdobju ni prekoračeval normativov za imisijske vrednosti MDK.

6. Grafikon št. 17 pa nam v obliki frekvenčne razporeditve prikazuje imisijske koncentracije SO_2 v letih 1968, 1974, 1977, 1978, 1979 in 1980. Označbe na vrednostih 0,11 in 0,30 predstavljajo predpisani blažji kriterij za MDK v urbanih naseljih. Vrednosti 0,06 in 0,15 pa predstavlja MDK za zaščitena območja zdravstveno rekreacijskih predelov. Od teh normativov še vedno odstopamo za okoli 15 % v letu 1980, medtem ko smo v letu 1968 odstopali za okoli 30 %!

POVZETEK

Konec 60-let je onesnaževanje zraka v Celju doseglo svoj maksimum. Izvršene so bile številne meritve za posamezne polutante in izdelane analize in ocene. Družbenopolitična skupnost je učinkovito ukrepala. Izdelani so bili številni sanacijski programi in sprejet Družbeni dogovor o varstvu okolja. Konec 70. let je že ugotovljen napredek. Koncentracije osnovnih onesnaževalcev so se znižale. Velike površine gozdov, ki so bile ogrožene, se ponovno zaraščajo. Skupnost za varstvo zraka je vpeljala stalno kontrolo kvalitete zraka.

UPORABLJENI VIRI

- ¹ Mrs. sci. S. Verhovnik, dr. B. Hrašovec: Onesnaženje atmosfere Celja in Stor, 1969.
- ² J. Perman, S. Verhovnik: Onesnaževanje atmosfere na območju Celja — kovine v prahu, 1969.
- ³ J. Perman, E. Perman, S. Verhovnik: Onesnaževanje atmosfere na območju Celja — Plinasti fluoridi, 1971.
- ⁴ Železarna Štore (N. Zakonjšek, V. Logar): Onesnaževanje ozračja in voda — program čiščenja, 1973.
- ⁵ J. Resman, S. Verhovnik, B. Hrašovec: Onesnaževanje celjske atmosfere, 1975.
- ⁶ Razvojni center Celje: Program energetske oskrbe Celja, 1976.
- ⁷ Hidrometeorološki zavod SRS: Meritve onesnaženosti zraka 1977—1981.
- ⁸ ZCC TOZD Center socialna medicina in higiena: Meritve trenutnih koncentracij SO₂ za center mesta za čas 1977—1980.
- ⁹ Skupščina občine Celje: Družbeni dogovor o varstvu okolja 1976—1980.
- ¹⁰ M. Šolar: Vpliv onesnaženja ozračja na gozdno vegetacijo v celjski kotlini, 1978 II.
- ¹¹ Gozdno gospodarstvo Celje (Z. Cerovečki, D. Košutnik, E. Pulko): Možnosti gozdnogospodarskega ukrepanja v gozdovih celjskega imisijskega območja, 1979.
- ¹² Zdravstveni center Celje: Model sanacije ozračja v urbanizirani kotlini (Program projekta), 1979.
- ¹³ Skupščina občine: Poročila o uresničevanju družbenega dogovora o varstvu okolja 1976—1980, 1977—1981.
- ¹⁴ Cinkarna, Emo, Ljubečna: Sanacijski programi, 1978.

ALOJZ MUSIČ

VEČ JAVORA V ZELENI PAS MESTA CELJA

V tem sestavku avtor obravnava melioracijo ZELENEGA gozdnega PASU mesta Celja in Štor ter njegovo obogatitev z domačimi vrstami javora in drugimi ustreznimi drevesnimi vrstami, z iglavci vred. Uvodoma osvetli in opiše osnovni problem melioracije in obnove po zaplinjevanju opustošenih gozdov zelenega pasu. Nadalje odkriva obstoječo in perspektivno — bodočo podobo tega zelenega pasu ter podaja biološke in gozdno vzgojne značilnosti javorov. Dotakne se zanimive spremenljivosti (variabilnosti) listnih oblik. Zaključno pa opozori na potrebo ustreznega speljanja sprehajalnih poti v gozdu nad mestnim parkom, da bo ta za Celjane bolj odprt.

MEHR AHORNBAÜME IN DEN GRÜNEN STREIFEN DER STADT CELJE

In diesen Beitrag befasst sich der Verfasser mit der Meliorierung des grünen Waldstreifens von Celje und Štor und seiner Bereicherung mit einheimischen Ahornarten und anderen entsprechenden Baumarten, einschliesslich Nadelbäumen. In der Einleitung beleuchtet und beschreibt er das Grundproblem der Meliorierung und Erneuerung der wegen Vergasung verwüsteten Wälder des grünen Streifens. Ferner schildert er das bestehende und verheissungsvolle — zukünftige Bild dieses grünen Streifens und vermittelt uns biologische und züchterische Eigenschaften der Ahornarten. Er berührt auch die interessante Veränderlichkeit (Variabilität) der Blattformen. Zum Abschluss verweist er auf die erforderliche Errichtung von Spazierwegen im Walde oberhalb des Stadtparks um diesen den Bewohnern von Celje zugänglicher zu machen.

Nič ne bi moglo biti bolje in lepše od sedanjega, če ne bi bili optimisti...

Ožji zeleni pas Celja in Štor se nekako ujema z zaplinjevanim področjem. Razprostira se v loku od severozahoda proti jugu in zahodu; krajevno bi mu orisali gornjo mejo nekako takole: Severno Bukovžlaka—Šmiklavž—Proseniško—Goričica—Zlateče—Vrbno—Kranjče—Topolovšek—Bojanski vrh—Srebotnik—Grmada—Košnica—Hom—Brniški potok—Levec.

Avtor: Alojz Mušič, višji gozdar. tehnik v p., Celje

Najbolj brezupen je širok štorski konec tega pasu, ker je najmanj zelen. Sicer prizadevna pogozdovanja gozdnih posek nekako od leta 1950 do 1960 s proti plinom odpornejšimi vrstami gozdnih sadik* so bila domala brezuspešna. Zaradi tega je bila — po večletnih inštitutskih raziskavah tega področja — sklenjena opustitev vsakega obsežnejšega pogozdovanja — vse do izboljšanja ekološkega položaja. Med tem časom — gozdno gojitvene nedeljavnosti — pa je na posekah oziroma opuščeni zemljiščih zavlada objestna, trdoživa in silno ekspanzivna trava, trstikasta stožka (*Molinia arundinacea*), ki je popolnoma spodrinila nekdanjo pritalno gozdno vegetacijo.

Problematika zapljinjevanja in obnove gozdov na ogroženem področju je obdelana v razpravi Dušana Košutnika pod naslovom »Propadanje vegetacije v okolici Celja in poskus ponovne ozelenitve«, priobčeni v Ce Zb 1973—1974 na str. 97.

Toliko za uvod. Zanima nas predvsem sedanje stanje in v našem trenutku perspektiva za obnovo po plinih opustošenih gozdov — da bi ti na spet usposobljenih gozdnih tleh prevzeli vlogo zelenega pasu v pravem pomenu besede, tako v estetskem kot rekreacijskem pogledu. Vemo, da pot do cilja ne bo ne lahka ne hitra. Predvsem bo potrebno angažiranje širše družbene skupnosti in za daljše obdobje, če ne že dolgoročno, bo potrebno zagotoviti za to velika denarna sredstva, morda ne dosti manjša od vrednosti dejanske škode na gozdovih tega pasu. Niti gozdno gospodarstvo s prizadetimi gozdnimi posestniki vred niti občinska skupščina ne bi zmogli take investicije.**

Ker se giblje površina po plinih ogroženih gozdov že okrog 2000 ha in ko od te odpade gotovo več kot polovica na melioracijsko pogozdovalne objekte, si lahko mislimo, da z delnim reševanjem tako zelo aktualnega problema ne bi bilo dosti pomagano. Nenehni poskusi in preizkusi pa znanstveno raziskovalna dela v nedogled — na že dokaj znanem terenu in delovnem področju bi samo jemali od sredstev, prepotrebni za dejavno obnovo gozdov. Do te obnove pa bo prišlo le tedaj, če se bodo vsa razpoložljiva in sproti dotekajoča sredstva uporabljala izključno le za ta namen.

V našem primeru ne pojde le za dosihdob znana težka in komplicirana pogozdovanja. Obnova gozda bo povsod tam, kjer se je zakoreninila trstikasta stožka, le postopno dosegljiva. Kot prvo — bo potrebna zadolžitev varstvenih organov. Ker gre za raztresene objekte na velikih površinah, bodo potrebni zanesljivi gozdni pazniki po področjih KS. (Kajti vloženi kapital v tekoča pogozdovalna dela in material bo treba obvarovati požarov in drugih škod). Kot drugo — in predpogoj za uspeh pogozdovanj bo ograjevanje delovišč z ustrezno mrežo — proti divjadi ter ljudem. (Pogozdovalni objekt postane neke vrste rezervat, dokler bo za to potreba. Biti mora solidno zgra-

* Področna gozdna drevesnica G. O. Celje v Ojstrici (pri Taboru) in druge začasne (revirne) drevesnice so leto za letom vzgajale tudi velike množine sadik nalašč za zapljinjeno področje, tako sadike črnega bora, rdečega hrasta, črne jelše, gor. javora i. dr.

** Odškodninski problem ne sodi v okvir te obravnave. Z njim se bodo spoprijele prizadete gospodarske organizacije in za to pristojni samoupravni družbeni organi.

jen in pred nepoklicanimi kakor kako skladišče z vnetljivimi stvarmi ali javna vodna naprava itd.).

Kot tretje — bodo konkretno potrebna agrotehnično melioracijska in biomelioracijska dela, kakor nevtralizacija ali raziskanje zelo zakisanih tal, borba s stožko — s herbicidi in s prekopavanjem in apnenjem, po potrebi tudi gnojenje (v jamice in površinsko), dalje bo potrebno, osnivanje pionirskega nasada (predkulture). Posebno v težjih primerih bi bilo potrebno poskusiti tudi z nasadom* Visokega ajlanta (*Ailanthus glandulosa*).**

Kot četrto — bo pogozdovanje kot tako — z izbro konkretno ustreznega načina in ustrežajočih proti plinom odpornih vrst sadik, dovolj visokih in dobro okoreninjenih.

Z vsem — pod 1 do 4 — opravljenim pa obnova gozda še ni dokončno dosežena in zagotovljena. Zaščita ostaja dalje v polnem obsegu — tako omreženje, dokler je potrebno, in varstvo zaradi škode po ljudeh, ter nega nasadov, dokler je potrebna. Pod to, peto točko, bi zapisali »vzdrževanje ogroženih pogozdovalnih objektov«.

Doslej so bila pri nas pogozdovanja nasploh brez ograd. Stari preživeli nemški šoli je bil eden glavnih poudarkov na doseganju smrekovih monokultur. Res je ograjevanje, posebno z mrežo, zelo drago. Na kaj takega si Gozdno gospodarstvo nekoč še pomisliti ni upalo. Toda v naši »predatomski« dobi bomo menda že kos tudi zajcu — v tako zelo dragih gozdnih nasadih. Ne bi ponavljali tisto o dobrem gospodarju. Velja samo aktivno se zavzeti za izvršitev zastavljene naloge in vztrajati do cilja.

Videz za plin občutljivega drevja v mestnem in štorskem okolišju — razen blizu tovarniške četrti in železarne — že nekaj let zanesljivo pokaže izboljšanje oziroma takšno stanje, da bi že lahko pričeli z melioracijami in obnovo opustošenih gozdov. Podani zgoščeni opis sedanjega dejanskega stanja po plinih opustošenih gozdov in razčlembeno osvetlitev pogojev za njihovo melioracijo in obnovo štejem za osnovo temu, kar mislim v naslednjem poglavju povedati o javorih in obetavnosti njihovega vnašanja v ožji zeleni pas.

— — —

Ko sem v (poprej) mestnem gozdu v Pečovniku več let forsiral spolnjevanje smrekovih nasadov z dveletnimi sadikami gorskega javora, sem ugotavljal, da je srnjad večino posajenih javorov prikrajšala za vrh, jih odgrizla tudi čez polovico. Sladka plastica! K sreči se je javor tudi naravno pomlajeval — se zasejal na še čistih posekah in po snegolomnih plešah. Vprašal sem se, odkod se vzame to seme, ko ni videti starih javorov.

Po opazovanju, kako veter raznaša javorovo operuteno seme, se nisem več čudil obilici javorovega samosevka na jasadah in gozdnih robih. Naše domače vrste javora so zelo plodne. Njihovo operuteno seme se vrti v vetru kakor vijak in pade na zemljo tudi več kilometrov daleč od dreves. Ob tem dejstvu — s prisposodobno vijaka — nas prešine misel na iznajditelja ladijskega

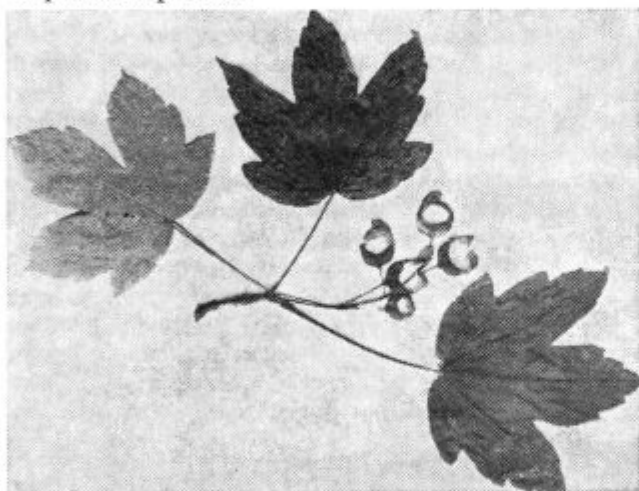
* ameriškega jesena (*Fraxinus americana*) in morda...

** Ta hitro rastoči listavec — v Celju že domač — daje tudi obilno steljo in ga lahko vzgojimo tudi kot panjevec (razvejanost pri tleh).

vijaka, gozdarja Jožefa Resslera. Kako ne bi dal pogled na v zraku se vrteče vijakasto operuteno seme navdih za ustvarjalno misel!

Ko vidimo, kako lahko se raznaša seme, in kako obilno obrodi, se vprašamo, zakaj je v naših gozdovih, tudi na dobrih javorovih rastiščih, tako malo javorov. Pač zaradi tega, ker veliko kalčkov in mladja propade pod zastorom hitreje rastočega rastlinja, veliko pa ga pospravijo zajci in srnjad. Posamezna drevesca, ki so se prebila skozi gosti zastor in so ostala za divjad neopažena, pa podležejo pozneje v goščavi ali še pozneje v sklepu drevesnih konkurentov, denimo smreke ali bukve — če jih gozdar ne rešuje pravočasno iz stiske.

Visoki javor, katerekoli vrste, je gotovo najlepši izmed žlahtnih tehnično visoko vrednih gozdnih listavcev. Peterokrpi list s petimi krpnimi žilami iz ene točke na listni osnovnici (listnem dnu) je anatomsko podoben rentgensko gledani razpeti dlani. Vrste se med seboj razlikujejo najbolj po obliki listov in plódovih perutk.

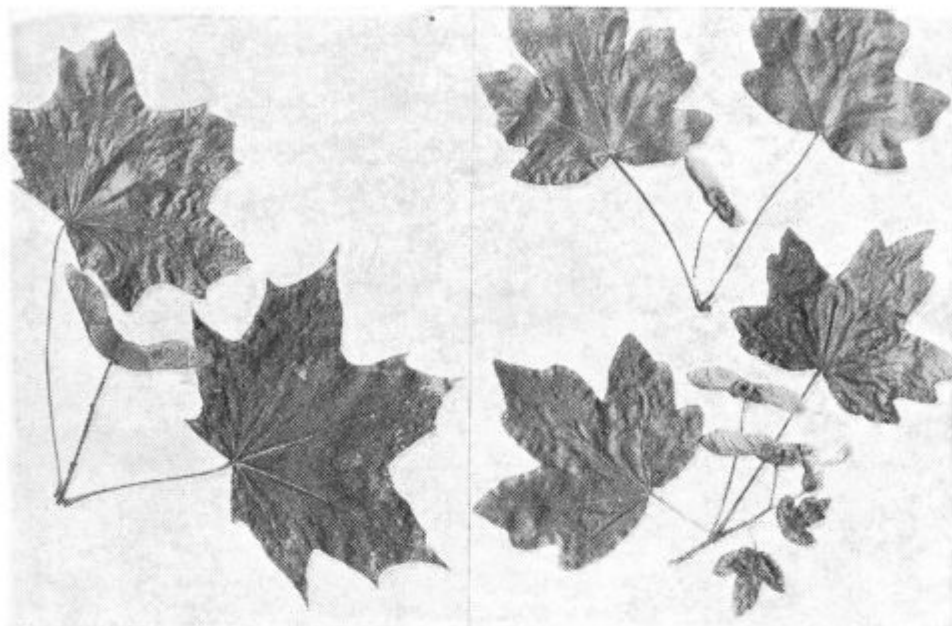

Beli ali gorski javor —
Acer pseudoplatanus

1. Gorski javor: Prava domovina mu je gorski svet srednje Evrope in Dinarskih visokih planot. Sicer pa se lahko prilagaja neekstremnim podnebnim razmeram. Na nižjem hribovju in gričevju daje prednost osojnim, v visokih legah pa prisojnim stranem. To visoko drevo se rado druži z velikim jesenom — (*Acereto-Fraxinetum*), na Dinarskem gorstvu pa se močno uveljavlja v prirodni družbi bukve in jelke — (*Abieti — Fagetum*).

2. Ostrolistni javor: Prava domovina mu je tudi severna in vzhodna Evropa. Sicer pa je značilno visoko drevo osrednje celinskega podnebja. V glavnem mu ustrezajo nižinske lege, dolinski svet med hribovjem. Uspeva tudi na manj rodovitnih tleh in prenaša več vlage kot gorski javor.

3. Poljski javor ali maklen: Ne zraste višje od 20 m. Pogosto ga najdemo primešanega mešanim listnatim gozdom nižavja in nizkega hribovja. V bolj ali manj degradiranih hostah zasebnikov celjskega okoliša je dokaj razširjen. Kolarji in orodjarji zelo cenijo njegov les.

Ostrolisti javor — *Acer platanoides*

Poljski javor ali maklen —
Acer campestre

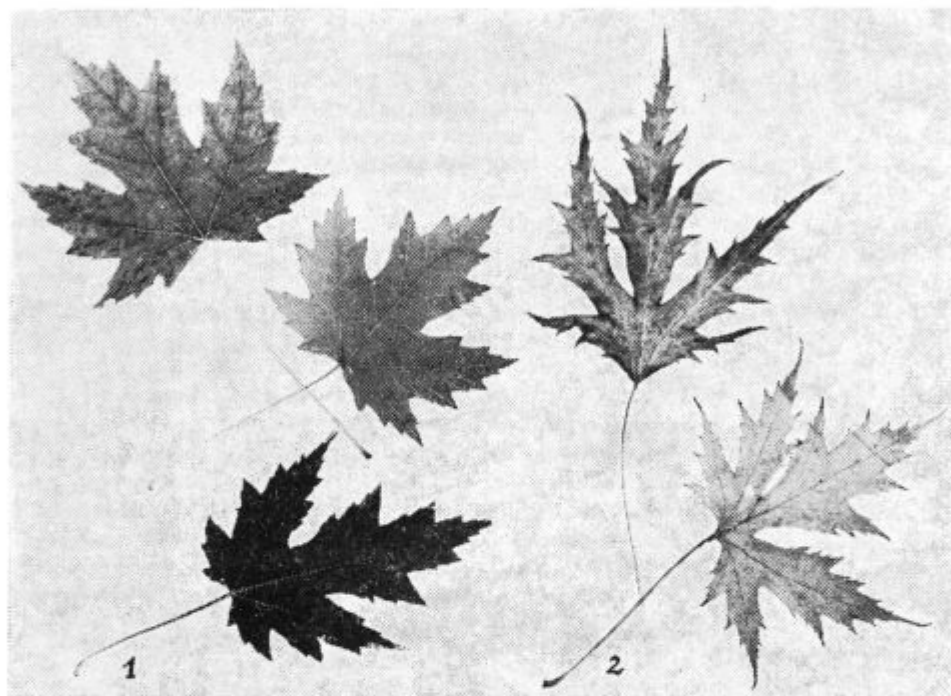
Ko primerjamo liste z več dreves navedenih javorov, opazimo česte nepravilnosti — neke manjše ali večje razlike v obliki, posebno na krpnih robovih in zarezah. Narava se zlasti pri tem rodu kaj rada poigrava pri zasnovi in razvitku listov, dovzeta je za spremembe — variabilnost. To dejstvo izkoriščajo vrtnarji: iz mnogih vrst javora so ustvarili mnoge nove oblike vrtnarske variante — od velikih dreves do nežnih grmov — in vzgajajo vedno nove in nove. Gozdarji, ki se zanimajo za vpeljanje eksotičnih gozdnih vrst javora v naše gozdove, denimo severnoameriških, morajo biti previdni, da ne dobijo namesto gozdne vrste kako vrtnarsko zvrst, kakor *Acer dasycarpum* var., ki je v celjskih drevoredih in na zelenicah že zelo razširjena (npr. na Otoku, na Ljubljanski cesti i dr.). Ta varieteta ostane nizko drevo brez pravega vrha.

Gozdni vrsti visokega severnoameriškega javora SREBRNOLISTNEGA in RDEČEGA, sta podrobno opisani v sestavku pod naslovom »Zelenice, parki in drevoredi Celje...« — v tej knjigi CeZb).

»V naravi ni težko najti dveh sorodnih vrst, ki pa se jasno razlikujeta med seboj, prav tako pa tudi oblik, ki so na prehodu od ene vrste k drugi«. In »v življenju neke rastline srečujemo nepretrgoma dogodke, sorodnosti in razlike, pričakovana in nepričakovana dejstva...« (Iz knjige »Rastlinski svet, I. del« — H. C. D. de Wit — T. Wraber, 1978).

Nasploh je pri listavcih variabilnost pogosten pojav, pri brestu in breki še prav posebno. List breke, n. pr., našega lepega hitro rastočega mehkega listavca, je po obliki sličen javorovemu, le da so krpne žile iz glavne listne žile parno razvejene.

Breka — *Sorbus torminalis* L. — iz družine Rožnice (Rosaceae) (glej sliki 7 in 8) — sodi v gozdno združbo tudi z javorji in bi jo kot biološko pomembno vrsto kazalo razširjati na nevtralnih ali malo kislih tleh, prav tako kot jerebiko — *Sorbus aucuparia* — na kislih tleh, n. pr. na Pohorju i. dr., tudi v zahodnem delu celjskega zelenega pasu.

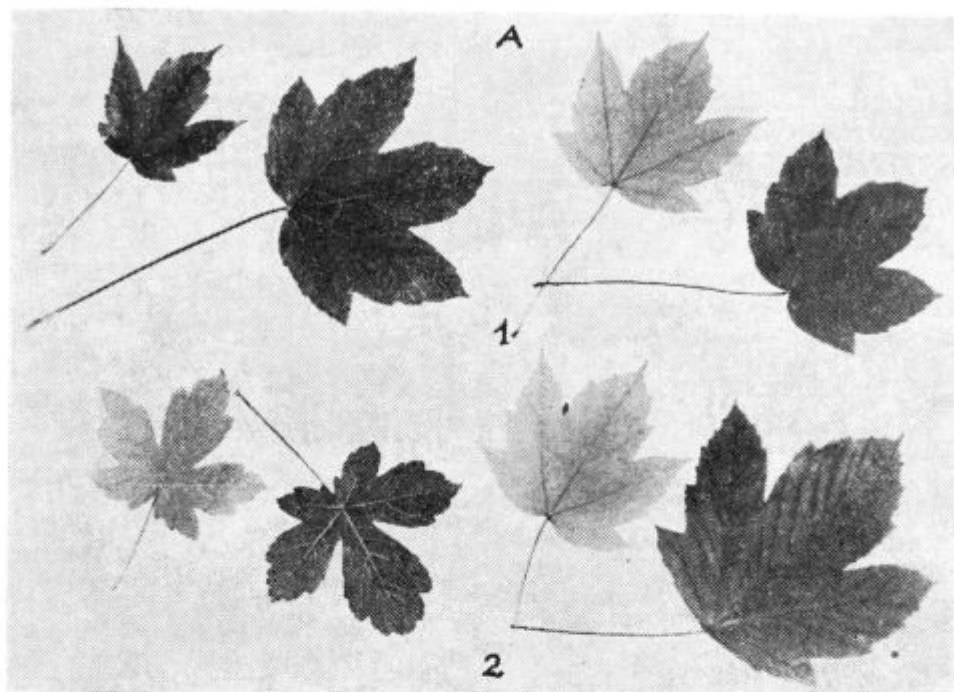

Vrtnarski različici severnoameriškega srebrnolistnatega javora — *Acer dasycarpum* var. 1) nizke rasti, 2) še nižje rasti, pri tleh razvejane. Nahajališče: mesto Celje — Otok

V celjskem okolišu najdemo navedene domače vrste javora ponekod v večjem, ponekod manjšem številu, vendar jih je najmanj tam, kjer bi bile najbolj potrebne in ustrezne. V nekdanjem mestnem gozdu v k. o. Celje in Lisce — med Miklavžkim hribom in Anskim vrhom — ter v nadaljevanju vse do Homa in še mnogo dlje, močno prevladuje bukev... Na zaplinjevanem prostoru — nad mestnim parkom in Partizansko cesto — je bukev zaradi plina SO_2 izgubila plodnost. Bukve pa se starajo in so posebno v zgornjem delu gozda že zelo stare. Nikjer ni videti bukovega naraščaja. Smo pri problemu: katere drevesne vrste bodo prirodno zamenjale bukev? V tem ogroženem predelu imamo prirodno gozdno združbo bukve in hrasta z belim gabrom ter s primesjo javora (vseh 3 vrst) in domačega kostanja; na vlažnih in boljših tleh v nižjih, bolj severnih ali zasenčenih legah (nad parkom) pa prevladuje prirodna združba javora in jesena.

Povsod na bukovem rastišču, tudi okrog Starega gradu, kaže forsirati obravnavane vrste javora. V predelu, kjer bodo nastajale zaradi izpada sta-

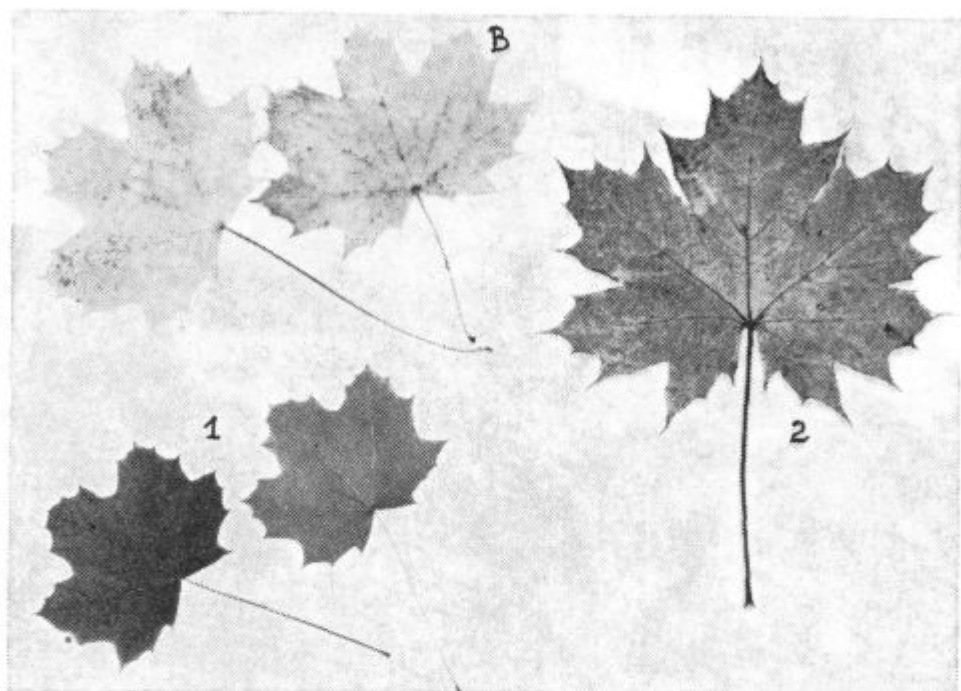

Spremenljivost (variabilnost) listnih oblik pri belem (gorskem) javoru. (A) Nahajališče: 1) k. o. Celje (mestni park), 2) k. o. Zagrad (Pečovnik)

rih bukev vrzeli ali večje luknje, bo vnašanje obeh vrst visokega javora nujno. Na to moramo biti že zdaj pripravljeni. Kakor je bilo na začetku povedano, srna in zajec ogrožata javorov naraščaj, zlasti še posajene sadike. Zato ne pojde brez ograjevanja — zamreženja. Pri posamičnem vnašanju (introdukciji) dosti visokih javorovih sadik bo najprimernejše individualno mreženje posameznih sadik, pri pogozdovanju v večjih skupinah ali v polno — na večjih površinah pa pride v poštev samo ograditev z mrežo »po celem«. — (Ograjevanje, tako po celem kot posamično, je izčrpno prikazano v sestavku »Vprašanje gospodarjenja z našimi višinskimi smrekovimi gozdovi« — na koncu 8. poglavja pod naslovom »Zaščita pomlajevalnih površin pred divjadjo«, pripravljenem za objavo v naslednji številki CeZb).

Tudi ljudje gredo preradi v škodo, zato se s takimi ograjami zavarujemo tudi proti njim — (požari, rezanje vrhov, šib in sekanje kolov — fizičlovk, itd.).

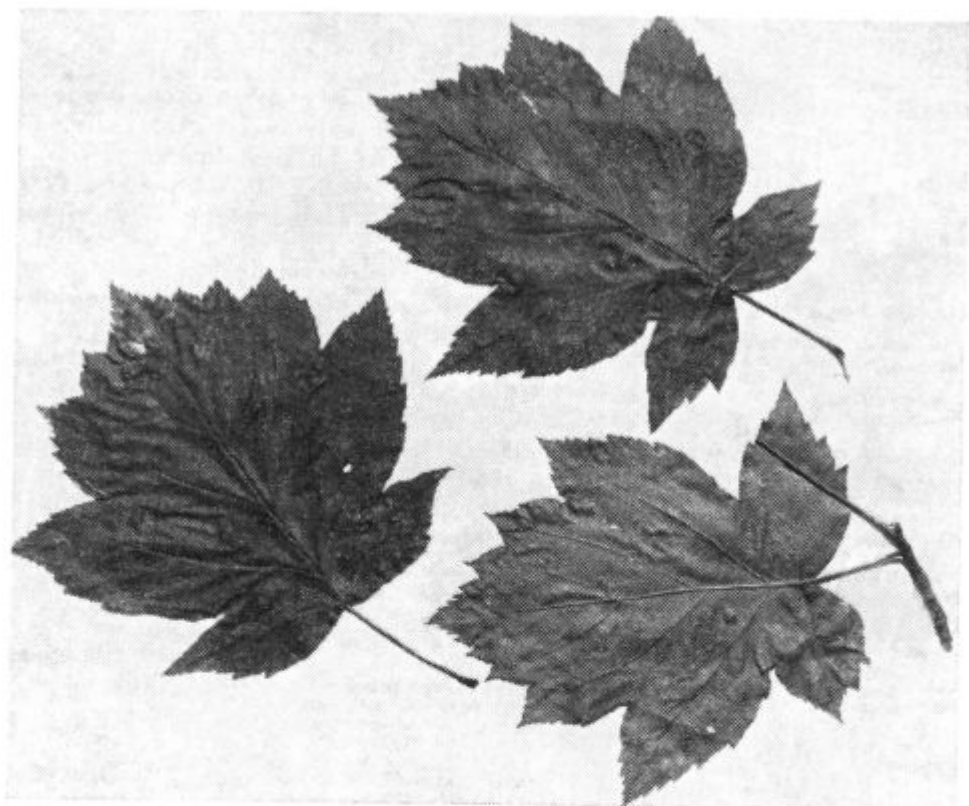
Nekdanji mestni gozd nad parkom in Partizansko cesto nudi mestoma kaj žalostno sliko zapuščenosti in nemara. Pleše (po poseku od plina uničenih dreves) prerašča neestetsko grmovje, praprotni in drugi pleveli, v zahodnem delu pa še trava stožka. Na plešah in večjih luknjah bo treba trebiti plevelno rastlinje in jih brez odlašanja pogozditi, in to: na prostorih brez trave stožke z obema vrstama visokega javora in domačim kostanjem, na prostorih pa, kjer je popolnoma zavladovala ta »stepska« trava, z močnimi

Spremenljivost (variabilnost) listnih oblik pri ostrolistnem javoru (B). Nahajališče: 1) k. o. Celje (mestni park), 2) k. o. Košnica (spod.)

dveletnimi sadikami rdečega hrasta — v nadaljevanju nasadov iz prejšnjih let. Mišljena je predvsem stara poseka nad stanovanjsko sosesko Partizanske ceste. Dokončno bo treba pogozditi tudi star 'gozdni požar' pod samim Anskim vrhom: v spodnjem, boljšem delu, bi ustrezala rdeči hrast in ostrolistni javor, v zgornjem, bolj degradiranem delu, pa naj bi »pionirski« brezov i. dr. mlaj spopolnili s krepkimi sadikami črnega bora — prvotno je tam prevladoval rdeči bor.

Le na humoznih in svežih tleh ter v mikroklimatsko ugodnih legah naj bi sadili — skupaj z javori v majhne skupine — zahtevnejše in (za pline) občutljive iglavce, kakor smreko, domačo in omoriko (Pančič.) ter duglazijo, od tujk pa morda še ameriško jelko, nordmanniano (kavkaško), tsugo in morda še katere. Z nadaljnjimi predlogi ne bi šel v podrobnosti, le ponovil bi: brez zagraditve z mrežo ne bo uspeha nikjer v zelenem pasu. Divjad (zajec in srnjad) ogroža skoraj vse vrste listnatih sadik; lahko uniči cele nasade rdečega hrasta in javora. Omreževanje je torej neogibno potrebno — v zaplinjevanem ali po plinih opustošenem območju prav tako kot pri melioracijskem podsajenju in vnašanju bukovih sadik v smrekovih monokulturah; kjer teh ne zamrežimo, navadno ne ostane od sadik po ogrizu niti parobka. — V gozdovih brez naravnega pomladka (naraščaja) listavcev ali jelke, je omenjena divjad bolj gladna kot sita in so

Breka — *Sorbus torminalis* L. (iz herbarija značilnosti gozd. dreves)

Breka — *Sorbus torminalis* L. (skica po Sumarski enciklopediji)

zato posajene sadike listavcev in jelke v nevarnosti, dokler ne odrastejo gobcu.

Javora pa ne pospešujemo samo zaradi visoko vrednega lesa in lepega videza, ampak tudi zaradi njegove biološko izredno pomembne vloge: obilna listna stelja se razmeroma hitro razkraja v blagi humus, dober zastor od odraslih dreves pa varuje in ohranja gozdna tla trajno rodovitna in sveža. Tudi se javor globoko zakoreninja in s tem doprinaša izdaten delež k uskladitvi različnih koreninskih sistemov — tudi pogoj za dobro uspevanje mešanega gozda.

Nujno bo potrebno speljati od mestnega parka do Anskega vrha (asfaltirano) pot v zložnih zavojih — seveda samo za pešce — hkrati s požarno potjo — programirano po GG Celje. — Sedanjo začetno pot je razdejal zemeljski plaz in je neprehodna; tudi sicer ta pot ne ustreza, je prestrma in preneha že na prvi višini. Nova trasa te prepotrebne poti naj bi se povezala z Anskim vrhom z vozno potjo — od Maistrove ceste na Anski vrh.

Mestni park prehaja v gozd. Ravno ta gozd prelepo dopolnjuje naš mestni park, ki je bil v celjskem HORTIKULTURNEM LETU prenovljen. Po pravici se Celje lahko ponaša s svojim senčnim parkom ob Savinji... Gozd nad tem parkom bo z mrežo stalno vzdrževanih poti in stez še bolj vablјiv. Celjani se bomo lahko še bliže seznanili z življenjem tega gozda, in ko bomo še globlje dojeli njegovo blagodat in lepoto, ga bomo še bolj vzlјubili.

ALOJZ MUSIČ

ZELENICE, PARKI IN DREVOREDI MESTA CELJA**Nekaj misli in predlogov o drevesnem izboru**

V tem sestavku avtor poudarja poseben pomen ustrezno osnovanih drevoredov in zelenic za industrijsko mesto, kot je Celje. Ugotavlja izboljšanje mestnega ozračja in zaradi tega večjo možnost pestrejšega drevesnega izbora, zlasti iglavcev — za nove nasade in dopolnjevanje obstoječih. Opozarja na neprikladnost vrtnarskih različic ameriškega javora za drevorede. Izčrpno opiše originalni gozdni vrsti ameriškega javora. Avtor kritično oceni obstoječe stanje in ravnanje ter daje nekatera navodila. Celje je lahko ponosno na svoj prenovljeni senčni park ob Savinji. Z drevoredi smo količinsko na dobri poti, zakaj ne bi bili tudi v kakovostnem pogledu?

GRÜNANLAGEN, PARKS UND ALLEEN DER STADT CELJE — EINIGE GEDANKEN UND VORSCHLÄGE ZU DER AUSWAHL VON BÄUMEN

In diesem Beitrag betont der Verfasser die besondere Bedeutung der entsprechend angelegten Alleen und Grünanlagen in einer Industriestadt wie Celje. Er stellt fest, dass die Stadtluft besser geworden ist, was eine grössere Möglichkeit für die Auswahl von Baumarten — besonders von Nadelbäumen — für neue Anlagen und zur Ergänzung der schon bestehenden bietet. Er verweist auf die Zweckwidrigkeit der Gartensorten des amerikanischen Ahornbaumes für Alleen und beschreibt ausführlich die originalen Waldsorten des amerikanischen Ahornbaumes. Der Verfasser beurteilt kritisch den gegenwärtigen Zustand und die Handlungsweise und gibt einige Anweisungen. Celje kann auf seinen erneuerten schattigen Stadtpark an der Savinja stolz sein. Zahlenmässig gibt es genug Alleen, warum nicht auch hinsichtlich der Qualität.

V časih, ko je bilo zaplinjevanje mesta in okolice najhujše, nekako od leta 1948 do 1958, ko se je zaradi tega v ožjem zelenem pasu Celja in Štor sušilo in posušilo skoraj vse občutljivo drevje in ko so že padli celi smrekovi, borovi i. dr. sestoji, so Celjani pohiteli s sajenjem odpornejših vrst listavcev na zelenicah, ohišnih parkih in v drevorede v novo zazidanih in zazidalnih mestnih predelih. Tako imamo v mestni četrti Otok pravcati

---

Avtor: Alojz Mušič, višji gozdar, tehnik v p., Celje

mozaik listavcev, med njimi prevladujejo javori, kar 4 vrste (2 domači gozdni in 2 vrtnarski — tuji). Drevoredi zunaj starega mestnega jedra pa so v glavnem platanini, topolovi in brezovi.

Očitna je bila tedaj skrb mesta za izboljševanje ozračja, saj samo obilno čim bolj enakomerno razmeščeno zeleno drevje lahko daje več užitnega — čistega in s kisikom obogatenega zraka. Zadnje čase — že več let — doteka v kotlinsko mestno ozračje nekaj manj žveplovega dvokisa, zato pa preti nova potencialna nevarnost od vedno večjega avtomobilskega prometa in zelo povečane rabe kurilnega olja. Vsak bencinski ali naftni motor rabi za delo kisik, odvzema ga nam — ljudem, in izpuh iz motornih vozil in dimnikov nam zastruplja zrak.

Iz videza že uspevajočih iglavcev v samem mestu, posebno na Otoku in od Cinkarne bolj oddaljenih krajih, lahko sklepamo, da smo z zrakom že toliko na boljšem, da lahko sežemo tudi po novem izboru drevesnih vrst — za nadaljnjo obogatitev zdravja in estetske podobe našega mesta. Vzemimo si za zgled najmlajše naše mesto Novo Gorico, ki je en sam edinstveno razkošen drevesni in grmovni park. Tam znajo ustvarjati in varovati svoj zeleni in cvetoči okras. Seveda so tam pogoji za drevesni in grmovni izbor drugačni, ugodnejši: v samem mestu ni tovarn, pa tudi blago primorsko podnebje pomaga. Močan vtis napravi razširjenost iglavcev.

Vrtnarski proizvod eksotičnega javora z imenom *Acer dasycarpum*, var., kot ga vidimo na več krajih Celja, po sedanjem videzu ne obeta višje rasti, saj so vsa ta drevesa brez pravega vrha, že nizko razvejena. Drevored tega javora pred celjskim mestnim pokopališčem je ponesrečen — tla so tam pretežka: izprana glina, k temu še vrhnja lega — glavica, tudi zelo izpostavljena plinu. Primerki tega javora na dobri naplavini, kakor na Otoku i. dr., pokažejo nekoliko boljšo rast, vendar, kot vse kaže, niti eno drevo ne bo zrastle v visoko drevo z vitkim deblom.

Treba bo dobiti — za drevorede — zajamčeno saditveno blago ali seme pravega gozdnega severnoameriškega srebrnolistnega javora. Variabilnost (dovzetnost za spreminjanje oblike) je menda pri vseh vrstah javora izredno poudarjena. Zato vzgajajo vrtnarji iz mnogih vrst javora vedno nove različke (varietete) — od močnih dreves do nežnih grmov.

Ameriške vrste javora so za nas še vedno neznanka. Zato velja prelistati botanično literaturo. Iz enciklopedij vemo, da obsega družina javorovcev (*Aceraceae*) kakih 150 vrst, največ jih je v Severni Ameriki in na Tihomorskih ozemljih. Predvsem nas zanimata dve severnoameriški vrsti — iz skupine *Rubra Pax*: srebrnolistni in rdeči javor.

Srebrnolistni javor — *Acer saccharinum* L., s sinonimom *A. dasycarpum* Ehrh. ali *A. saccharum* Marsh (slednji po »enciklopediji okrasnih rastlin« — Roy Hay & Patrick M. Syngé — dr. V. Strgar, 1974). Knjiga »Rastlinski svet« avtorja H. C. D. de Wit — L. Detela, 1978 — navaja še sinonim *A. saccharoform* Koch (iz katerega je mogoče dobiti sladkor). Zagrebška šumarska enciklopedija — MCMLIX — opisuje srebrnolistni javor (*Acer saccharinum* L.) takole: Je to do 40 m visoko in vitko gozdno drevo, doma v vzhodnem in osrednjem delu severne Amerike. V Evropi je že davno vpeljan in udomačen. Zaradi lepo obarvanega listja, zlasti jeseni, in hitre rasti je posebno v parkih in drevoredih priljubljeno drevo. Podobno velja za rdeči javor (*A. rubrum* L.).

Srebrnolistni javor (*Acer saccharium* L.)

Rdeči javor (*Acer rubrum* L.)

Razpoznavne značilnosti lista, cveta in plodu za srebrnolistni in rdeči javor — (Po Sumarski enciklopediji)

Srebrnolistni javor: »Listi so zgoraj svetlo zeleni, spodaj pa srebrnkasto beli, 8–14 cm dolgi in široki, so peterokrpi, globoko vrezani; krpe so zašiljene in z dvojno globoko nazobčanim robom; srednja krpa je često trokrpa. Plodovi so srpasto zaviti, perutki sta ovalno podaljšani in v spodnjem delu nekoliko trebušasto dvignjeni; ena perutka rada zakrni.«

Rdeči javor: se razlikuje od srebrnolistnega po obliki in barvi listov, cvetov in plodov ter po rastišču. »Jesení ima oranžne do karminsko rdeče liste in rdeče plodove«. Zahteva bolj vlažna in sveža tla (*Alnetum*). Mimogrede omenjeno: Kanada ima v svojem drž. grbu list tega javora.

Za Celje je sedaj aktualno predvsem popestrenje drevesnega izbora z novimi vrstami iglavcev. Imamo že nekaj pokazateljev, nekaj dobro uspevajočih dreves iglavcev v ohišnih nasadih in vrtovih zasebnikov. Npr. na Otoku, v Trubarjevi ulici so lepi primerki Pančičeve smreke (omorike), srebrne smreke (*Picea pungens*, *glauca*), črnega bora (*Pinus nigra* austr.), zelene bora (*P. strobus*), več vrst brina (*Juniperus* ...) idr.

V zavetnih legah, zlasti vzhodnih, naj bi uporabljali za ohišne nasade in na večjih zelenicah — za *m a l e s k u p i n e* — tudi duglazijo (*Pseudotsuga Douglasii*, *Abies nordmanniano*), *Pinus leucodermis*, *Chamaecyparis lausoniano* itd.). Med listavci pa imamo še vrste, ki bi prišle v poštev za obogatitje našega okolja. Tako visoka in nizka rdeča in viseča zvrst bukve (*Fagus silv.* — *purpurea* in *pendula*), rdeči hrast (*Quercus rubra*), (ki je dekorativno drevo, v celjskem okolju teh že ni malo in dobro uspevajo), *Ginkgo biloba*, *Liriodendron tulipifera*, *Catalpa*, drevesna magnolija, drevesni *Ilex aquifolium*, *Sorbus aucuparia* in *torminalis*, visoki ajlant (*Ailanthus glandulosa*), ki je pri nas že vpeljan in, četudi marsikje že sili v hišne temelje, ga ne bi kazalo prezreti. Kot *v i s o k o* košato drevo je primerno tudi za drevorede, pri tleh razvejeno pa za zelenice — med stanovanjskimi bloki — (primerki na Otoku i. dr.).

Ozrmo se po našem mestu in se vprašajmo, kaj bi bilo za bolj zdravo okolje in še lepšo njegovo podobo spremeniti ali s čim obstoječe dopolniti. Platanin drevored, npr. na Savinjskem nabrežju bi le kazalo podaljšati v oba konca, seveda spet s platano. Drugje pa naj bi se sajenje platane — iz zdravstvenega razloga opustilo: puhasto okriljeno drobno sem iz zrelih in razpadlih (kroglastih) plodov v vetru kroži po zraku in če to pride v dihala, lahko škoduje (puhasta semena se primejo sluznic). Zato v zdraviliških parkih platane niso zaželene. V Franciji jih menda zato obvejujejo in so kot take nekaj posebno lepega (npr. v Evian les Bains, na južnem bregu Lemanskega jezera). Tudi topoli niso primerni za naselja; drobčkeno seme, zavito v vataste kosmiče — ob svojem času — lahko dolgo lebdi v zraku, a ko pade na tla in se nabira ob pločnikih in zidovih, veter kosmiče spet dviga in raznaša — lahko tudi v dihala.

Drevoredi — iz dotrajanih divjih kostanjev (*Aesculus Hippocastaneum*) v mestnem parku ob Savinji naj bi nadomestili javori visoke rasti gozdnih vrst. Ekološko bi ta kraj ustrezal tako domačemu ostrolistnemu javoru (*Acer platanoides*) kakor obema severnoameriškim javoroma, *Acer saccharinum* L. in *A. rubrum* L. V parku so tla rodovitna naplavina, dosti globoka, sveže vlažna, le mestoma z visoko talno vodo.

Podrobne navedbe so mišljene kot snov za pogovor med hortikulturniki, urbanisti in gozdarji. Vemo, da hortikulturna ureditev in vzdrževanje javnih parkov in drevoredov veliko stane. Zato so te vrste namenjene predvsem tistim, ki so poklicani, da organizirajo in preskrbujejo sredstva za javne hortikulturene nasade in vsakoletne potrebe, pa seveda tistim, ki želijo biti poučeni o tej celjski problematiki.

Dobra rast je v največji meri odvisna od zemlje; po potrebi jo izboljšujemo z apnenjem in gnojenjem ter okopavanjem. Ne malo važna je tudi lega, mikro-lokacijska zaščitenost drevesa ali mikroklima — v mestnem okolju. Dalje je pomembno pravilno sajenje; v ustrezno izkopano jamo velja dati popotnico, zalogaj humusa ali umetnega gnoja (tomaževe žlindre i. pod.) za začetno življenje drevesa. Potrebno je misliti tudi na vzdrževanje in nego nasada. Drevesa ne smejo biti zabetonirana ali zaasfaltirana (na pločnikih); okrog vsakega posajenega drevesa ali grma mora biti dovolj širok kolobar zemlje. Posebno pri drevesih in grmovnih vrstah nizke rasti in majhnih krošenj je treba travno rušo okrog debla redno prekopavati — okopati (nasad magnolije na zelenici na Savinjskem nabrežju in v mestnem parku).

Breze s suhim vrhom in pokveke kazijo lep videz drevoreda in parka, pa jih je treba nadomestiti z novimi, lepo raščeniimi. Nasploh je izbira saditvenega blaga odločilnega pomena — skrb za zanesljivo poreklo semena in oddaja v vsakem pogledu kakovostnih sadik (drevesc) — je odgovorno opravilo drevesničarja. Goščava, sklep krošenj in periodično ustrezna rast so normativno gojitvene značilnosti za gozd. Hortikulturno pa je vsakemu drevesu za park in drevored namenjena vloga, da razkazuje svojo lepoto bodisi kot samo (solitarno) ali v skupinah. **Kakor skrbi hortikultura za lepoto z nasadi — od nežnih cvetlic do velikih dreves — in njihovih kombinacij, tako skrbi gozdarstvo za kakovostno in količinsko največ možno lesno proizvodnjo in krajinsko rekreacijsko učinkovito vlogo gozdov.** Vrtnarstvo in gojenje

gozdov sta si vseeno blizu. **Oba delata s pestrim izborom iz rastlinskega sveta**, oba zajemata znanje iz botanike.

Z drevoredi in drevesnimi skupinami je Celje v količinskem pogledu na dobri poti, v kakovostni izbor pa je, kot smo rekli v začetku, vneslo zaplinjevanje precej zmede. Ni preostalo drugega kot poskusno uvajanje raznoraznih listavcev — z zaupanjem v njihovo odpornost proti SO_2 . Pestrost pa ima tudi svojo dobro stran: je osnova in hkrati spodbuda za bodoče delo. Predvsem bo uspešnejše vnašanje iglavcev med obstoječe nasade listavcev.

Toda ozrmo se spet po naših ulicah in parkih. Takoj opazimo vsako izmaličenost drevesne krošnje in vsako neskladnost v prostorskem oblikovanju. Nekoč zelo čislano drevoredno in parkovno drevo, divji kostanj, se estetsko sicer ni preživel, ne prilega pa se sedanji mestni podobi, niti tempu in življenjskemu ritmu našega časa. Okusi so seveda tudi danes različni. Ta drevesa pa so v Celju po večini že tako zelo stara, da bi okleščena ali obglavljena le kazila podobo okolja. Drevored okrog »Glazije« deluje s svojo neskladnostjo in deformacijo krošenj skrajno neestetsko. Izkazalo se je, da lipa za celjske drevorede ne ustreza: lomijo jo viharji, mori jo plin, nato še okužba debla po glivi *Polyporus squamosus*, in vrh krošnje se ne obraste več. Suhe veje, ki padajo v vetru, pa so za pasante nevarne. Za drevored ob Ljubljanski cesti, ki naj bi ločil bodoči bolnišnični prostor od prometne ceste, ustrezajo le višja košata drevesa. Tla in lega bi tam ustrezala ostro-listnemu javoru ali morda visokemu ajlantu, pa tudi rdečemu hrastu, vendar ta ne zraste tako visoko. Posamično ob ulicah in stanovanjskih blokih stojče prestare bele topole (*Populus alba*) — ne jagnedi oz. laškega topola (*Populus nigra*) — bo treba odstraniti, ker kazijo okolje in so tudi nevarne zaradi lomljenja vej. Za občestni drevored v mestnem parku ob Savinji bi prišle (namesto preživelih divjih kostanjev) v poštev, kakor smo že povedali, samo gozdne drevesne vrste, predvsem visoki javori. Mestni park se odpira gozdu, se navezuje neposredno nanj.

Nič ne bi moglo biti bolje in lepše od sedanjega, če ne bi bili optimisti — v skrbeh in boju za naš zračni prostor.

JANEZ KRAŠEVEC

**BALNEOMEDICINA Z VIDIKA NOVIH RAZISKAV UČINKA
AEROSOLOV NA DIHALA****Uvod**

Ni naključje, da je v razvoju slovenske balneomedicine prišlo do novih idej in iskanj prav v Celju, saj imamo prav v neposredni bližini večino naših največjih zdravilišč: Dobrno, Rogaško Slatino, Laško, Rimske toplice in Čateške toplice. V novejšem času smo sledili tudi razvoju Atomskih toplic v Podčetrtku. V tej naši bližnji in daljni okolici pa je še mnogo vrelcev, ki so geološko ali pa sploh niso raziskani. Tu potekajo znani geološki Savski prelom, Smrekovski prelom, Šoštanjski in Donački prelom kot nekaj najvažnejših. Vsa ta zdravilišča že nekaj stoletij nudijo določene zdravilne učinke na človeški organizem, ki jih tudi vrednotimo na klinični in empirični osnovi ter izkušnjah tako zdravnikov, kot bolnikov. Malo pa je objektivnih eksperimentalnih raziskav in zaključkov. Več ali manj je področje indikacij za posamezna obolenja pokrito, ostajajo le obolenja srca in ožilja. Tem slednjim pa služijo Radenci v Pomurju.

V novejšem času pa se tako industrijski razvoj, kot onesnaženost okolja in posebej ozračja že odraža na človeku in to na dihalih. Prizadeta so zgornja dihalna, kot nos, obnosne votline, žrelo in grlo ter spodnja: sapnik, dušniki in pljuča. Obolenja z akutnimi respiratornimi infekti, alergičnimi manifestacijami, kot tudi kroničnimi so vsaj pri naši najmlajši populaciji predšolskih in šolskih otrok statistično dokazljivo pogostejša v onesnaženem okolju industrije nasproti širši okolici podeželja, kjer vsaj ni večje izpostavljenosti dimu, plinom, prahu in drugim škodljivim aerosolom. To so pokazale tudi moje predhodne statistične študije med leti 1967 in 1976. Znano je, da čimbolj je snov topljiva v telesnih tekočinah, tem prej deluje. Visoko topljive snovi delujejo v zgornjih dihalih (npr. NH_3), srednje topljive na dušnike

---

Avtor: Janez Kraševc, dr. scien. med., spec. otorinolaringolog, docent ljubljanske medicinske fakultete; Medobčinska zdravstvena skupnost Celje

(npr. SO_2), slabo topljive pa na respiratorni epitelij in kapilare pljučnih mešičkov (nitrozni plini). Snovi, ki ne reagirajo z beljakovinami in lipoidi, lahko prodrejo skozi pljuča v kri in povzročijo škodljive spremembe v hemoglobinu in na tkivih (CO in Pb).

Zdravstveno socialni problem obolevanja dihal kot posledic patomorfoloških in patofizioloških sprememb, staranja, onesnaženja ozračja, poklicne izpostavljenosti škodljivostim, alergizacije in infekcije kot komplikacije je že dolgo znan. Prav tako nam strokovna literatura našteva številne primere katastrof akutnega onesnaženja ozračja ter »hlastanja« za svežim zrakom, kjer je umrlo na stotine in tisoče ljudi več, kot v normalnih pogojih tistega kraja, časa in prebivalstva. Tako so znane katastrofe v belgijski dolini Meuse 1930, v Londonu 1952 in v kasnejših letih, nadalje v Porurju, pa celo težave Celjanov leta 1976 in 1977, ki k sreči niso imele večjih posledic. Čedalje bolj prihaja do izraza dvig človekovega standarda, primanjkovati pa mu bo začelo treh osnovnih prvin za življenje: čistega zraka, čiste vode in sonca. V svojem prispevku se nimam namena spuščati na prav tako delikatna področja živalstva in rastlinstva v razmerah onesnaženega zraka. Statistike kažejo, da so obolenja dihal vsaj v večini dežel na prvem mestu s 20—25 % vseh obolenj. Pri otrocih je odstotek še enkrat višji. Vse to in na drugi strani prej naštetja bolj ali manj opremljena ali kadrovske zasledena celinska zdravilišča za razna indikacijska področja rehabilitacije razen dihal sama po sebi vsiljujejo vprašanje o umestnosti in možni koristnosti ter korištenju inhalacijskih aerosolov naravnih zdravilnih vrelcev za rehabilitacijo dihal. Do sedaj in še sedaj smo vezani na redka tozadevna obmorska zdravilišča, ki so zvečine daleč in prezasedena. Ocenjevanje uspešnosti pa je bolj ali manj vezano na subjektivnost tako zdravnika, kot bolnika. Pri tovrstnih raziskavah, kot je naša, se moramo zavedati vseh nevarnosti, ki jih skriva živalski poskus glede primerjave v humani medicini. Zato moramo pogoje poskusa kar najbolje približati in izbrati anatomske in fiziološko najbolj sorodne živali in organe, ki na podlagi dosedanjih raziskav in opazovanj najbolj ustrezajo za vrsto in cilj poskusov. Rezultate moremo in moramo prenašati v humane pogoje z vso resnostjo, opreznostjo in rezervo ter možnimi predvidevanji. Ne le najti, tudi iskati resnico je znanost!

Naša uporabljena, takoimenovana krvava metoda nikakor ni možna, niti uporabljiva, niti dovoljena v humani medicini. Vezana je na živalske poskuse, čeprav tudi teh v dostopni svetovni strokovni literaturi ni bilo zaslediti in so rezultati kot tudi metoda vzbudili zanimanje na kongresih v tujini in domovini.

O aerosolih

Nekaj osnovnih podatkov o aerosolih. Inhaliranje je najenostavnejši in najugodnejši način aplikacije najsi bo zdravil, mineralnih ali pa morskih vod na dihalno sluznico. Ta način nam razni evropski zgodovinski viri opisujejo že iz staroegipčanskih, grških pa preko srednjeveških časov do današnjih dni. Že Galen je uporabljal vdihavanje zraka ob grški obali, vsebujočega tisoče kapljic morskih valov, pri astmatikih tistega časa. Od 10. do 18. stoletja so uporabljali tudi obliko dimljenja (fumigacijo) za zdravljenje pljučnih obolenj.

Leto 1920 smatramo za začetek termina aerosol in začetnik je Heubner, ki je uvedel tudi pojme: aerosolska meglica, količina megle (liter na minuto), gostota (mm^3 na liter), doza (mm^3 v minuti), stopnja razpršitve (velikost delcev v mikronih) ter vsebina aerosola (mg na liter). Böhlau kot vodilni aerosolog navaja za definicijo aerosola: v zraku vsebovane in plavajoče delce. Lahko so v tekočem stanju (megla) ali pa trdnem (dim) agregatnem stanju. Najvažnejše pa je, ali so koristni, npr.: zdravila, vitamini, izparine morskih soli, aerosoli obmorskega podnebja, mineralne vode in podobno, ali pa so škodljivi kot: megla industrijskih središč, smog, kisline v ozračju, izparine itd. Aerosole pa razlikujemo tudi po drugih kriterijih, na primer: temperatura, velikost delcev in mesto učinkovanja. Suhi aerosoli so tisti, katerih delci so premera pod 5 mikronov, vlažni pa nad 5 in tja do 20 mikronov in več. Aerosoli se zaradi velikosti nalagajo pri vdihavanju na različne višine dihalnih poti. Tako so nad 12 mikronov uporabljivi v zdravilne namene zgornjih dihal (nos, žrelo, grlo), manjši, nad 6 do 8 mikronov, področje okoli grla in sapnika, manjši pod 5 mikronov pa so takoimenovani suhi aerosoli in delujejo v področju dušnikov. V velikosti 1 do 3 mikrone prodirajo do pljučnih mešičkov in pod 1 mikron so pljučno prehodni ter se izločajo celo pri izdihavanju zraka. Za medicinske namene proizvajamo aerosole zdravil, vitaminov, morskih in termomineralnih vod z električnimi kompresorskimi aparati, s pregrevanjem in parami, razpršilci na stisnjen zrak ali plin, razpršilci s pomočjo centrifugalnega razprševanja ter z ultrazvokom. Slednji izredno pospešuje učinek. Uporabljamo pa tudi individualna pršila, ki pa so bodisi zdravila, lahko pa so tudi škodljiva (za lase, dezodoranti, itd.). Posebno tista pršila, ki vsebujejo heksaklorofen so škodljiva tudi okolju zaradi razkroja zračnih sestavin.

Smiselnost inhalacij

Na eni strani vsebuje torej naše okolje množico aerosolov, ki delujejo škodljivo na živa bitja, po drugi strani pa vemo, da je to oblika izbora za nekatera zdravila in postopke zdravljenja, kar velja v našem primeru uporabe mineralnih in termalnih zdravilnih vrelov in morja. Kot sem prej omenil je precej naših zdravilišč tozadevno že opremljenih in inhalacije celo izvajajo. V tujini skoro ne srečamo zdravilišča oziroma klimatskega okrevališča, ki ne bi nudilo tudi tovrstnih storitev. Poudariti pa je treba, da v najboljšem primeru na strokovnih izkušnjah in izjavah, malokje pa na osnovi resnih in globljih raziskav. Kljub dokaj razširjeni uporabi gre torej za empiriko. Postavlja se torej vprašanje o objektivno merljivih učinkih. Kot rdeča nit se pri strokovnjaku za dihalo (otorinolaringologu, pulmologu, alergologu) postavlja vprašanje o smislu ali nesmislu inhalacij pri obolenjih in rehabilitaciji dihal. Ne smemo pa pri vseh zdraviliških postopkih zanemarjati ohranjanja čiste klime, ki naj bo vsaj za dihalo osnovni pogoj. Iz tega sledi potreba po trdovratnem in učinkovitem varovanju narave in ne prepustiti razvoj stihiji. Potrebno je tudi proučevati klimatske zdravilne činitelje in meteorološke pogoje zdravilišč in zdraviliških krajev. Nekontrolirana gorišča, bučen in številen promet, industrijski obrati in podobno vsekakor niso pospeševalni činitelj rehabilitacije dihal.

Namen in izhodišče raziskav

Za tovrstne raziskave sem se odločil, da skušam slediti objektivnim parametrom sprememb učinkov aerosola zdravilnega vrelnca na debelino sluznice zgornjih dihal (smrčka pri živali) in spodnjih dihal (sapnika) na najbolj tipičnih mestih sluznice, izpostavljene pretoku zraka in v našem primeru aerosola. Teza teh iskanj je bila tudi doktorska disertacija iz balneologije na Medicinski fakulteti v Ljubljani (obranjena 13. 11. 1976). Za to prvo raziskavo sem uporabil eno, z minerali najbolj bogato vodo v Evropi, t. j. vrelc Donat iz Rogaške Slatine, ki vsebuje izredno množino magnezijevega sulfata. Nadalje sem primerjal učinke pitja tega vrelnca na dihal v živalskem poskusu, primerjava je bila tudi z inhalacijami vodne raztopine magnezijevega sulfata v koncentraciji, ki je v originalnem vrelnu. To slednje predvsem zato, ali je ta vodilna sestavina odločilna za morebitne učinke, ali je važna mineralna voda kot celota. Primerjave pa smo delali s skupinami, ki so inhalirale vodovodno vodo in s skupinami, ki inhalacij ob istih ostalih pogojih poskusa sploh niso dobivale. Na podlagi teh pilotskih raziskav smo nadaljevali z definitivnimi poskusi in poiskali statistično pomembna mesta na sluznici, kjer se pojavljajo razlike sprememb v dveh osnovnih plasteh dihalne sluznice, t. j. epiteliju in propriji. Ugotovili smo namreč, da pretok zraka in aerosolov tudi pri živalih ni povsod enak, kot je to znano že iz humane medicinske literature. Spremembe so statistično značilne samo v spodnjem delu nosne oziroma smrčkove piramide ter sprednjem notranjem delu sapnika pod grlom. Na podlagi te znanstvene raziskave je bil cilj, da po isti osvojeni metodologiji poiščem še druge zdravilne vrelce in tako dobimo vsaj delni pregled nad možnostmi širše uporabe naših narodnih bogastev. Preiskali smo vrelc Dobrne, Cateških toplic in tudi dva vrelca Radencev. V tem je bil eden vrelc močnejše mineraliziran, drugi pa bistveno manj (glej tab. 1).

Metoda raziskave

Za izvajanje naših poskusov smo se poslužili skupin po 10 samčkov belih miši seva Albany v starosti med 8 do 12 tednov, in sicer toliko skupin, kolikor smo raziskovali tekočin poleg vsakokratnih kontrolnih skupin. Osnovno pravilo raziskav je tudi, da se uporabi kar najmanjše število živali, na podlagi katerega števila lahko še uporabimo statistične metode obdelave rezultatov meritev. Vse živali so živele pod enakimi poskusnimi pogoji glede prehrane, temperature prostorov in inhalatov (razen kontrol, ki jih niso dobivale), meteoroloških pogojev in ostalih ubikacij ne glede na več let trajajoče raziskave. Aerosole smo z generatorjem tipa Metasol-Alsa dovajali s PVC cevmi v stekleno posodo 2.000 cm³. Posode in cev, kot tudi razpršilec smo uporabljali za vsako tekočino posebej. Živali so v malih skupinah po pet dobivale 15 minut dnevno aerosol, vedno v jutranjih urah skozi 4 tedne. Takšen čas namreč smatramo za poprečno dozo inhalacijske kure v humani medicini. Tekočine za proizvodnjo aerosolov smo odvezemali večkrat direktno iz vrelcev zdravilišč in so bile kemično in bakteriološko kontrolirano neoporečne. Raztopino magnezijevega sulfata so izdelali v laboratoriju zdravilišča Rogaška Slatina, vodovodno vodo pa smo odvezemali kar iz vodovodne pipe v laboratoriju Inštituta za histologijo in embriologijo

Tabela 1

PRIMERJAVA NEKATERIH KATIONSKO-ANIONIJSKIH SESTAVIN RAZISKOVA-
NIH MINERALNIH IN TERMALNIH VOD

Kationi mg/l	Rogaška SI Donat	Radenci		Dobrna okroterm.	Čateške top radioakt. t	vodov. v. Ljubljana
		PI	To 5			
Litij (Li)	1,9	0,5	1,6	0,005		
Natrij (Na)	1170	378	1820	4,15	7,2	1,7
Kalij (K)	22	48,6	224	0,90	4,3	0,6
Kalcij (Ca)	389	182	204	77,3	49,3	61,1
Magnez. (Mg)	859	50,2	74,5	18,6	26,3	16,1
Železo (Fe)	0,3	5,6	4,5	0,03	0,05	0,05
Aluminij (Al)	0,3	1,3	0,2	0,06		0,05
Baker (Cu)			0,01	0,02		
Cink (Zn)			0,04	0,02		
Mangan (Mn)	0,05	0,17	0,15			
Anioni mg/l						
Klorid (Cl)	50,8	86,6	202,3	3,2	3,6	3,7
Nitrat	0,5	0,1	0,6	1,2	2,2	5,4
Sulfat	1574	96	379,4	14,4	30,4	13,3
Hidrog. karb.	6605,0	1643	5375	317	289	243
pH	6,68		7,2	7,3	7,7	7,7

Analize: Inštitut J. Stefan, Inštitut B. Kidrič, Odd. za kemijo FNT (vsi Ljubljana, 1975, 1976)

Medicinske fakultete v Ljubljani (predstojnik prof. dr. sc. dr. Radivoj Ozvald), kjer smo poskuse izvajali in izdelovali histološke preparate tkiv za raziskavo. Temperatura prostorov, kjer so živali živele in se poskusi izvajali, je bila med 20 do 22° C. Tudi prehrana je bila vedno enaka in ustaljena na inštitutu.

Po končani inhalacijski kuri vsake skupine živali, kot tudi kontrolne, smo jih žrtvovali z dekapitacijo v prvih 24 urah pa zadnjem poskusu, jim odvzeli smrčke in sapnik ter po tehničnih postopkih naredil histološke preparate stopničastih serij frontalnih presekov raznih globin mišjega smrčka in prečnih presekov sapnika.

Z linearno stereološko morfometrijsko metodo smo na izbranih mestih preseka smrčka in sapnika izmerili debelino epitelija in proprije, posebej s pomočjo okularnega merila v relativnih enotah, kjer je ena enota pomenila 4,33 mikrona pri 240-kratni povečavi mikroskopa tipa Winkel-Zeiss. Na podlagi trditev raznih avtorjev o največjem pretoku zraka in v našem primeru aerosola skozi spodnjo tretjino frontalnega preseka nosne piramide (per analogiam mišjega smrčka, odtod uporaba obeh izrazov, op. avtorja), smo izbrali merilna mesta samo v tem predelu. Predhodne raziskave so namreč pokazale, da v srednji in zgornji tretjini po inhalacijah ni statistično značilnih razlik. Tako smo merili na: spodnji tretjini nosnega pretina, notranjem robu spodnje nosne školjke in stranski nosni steni. Vsa tri mesta so bila v isti vodoravni črti. Četrto merilno mesto pa je bilo dno spodnjega

nosnega hodnika. Meritve smo vršili na obeh polovicah preseka smrčka in jemali poprečno vrednost. Pri meritvah sapnikove sluznice pa smo vzeli mesto na sprednji notranji strani prečnega preseka. S pomočjo statističnih metod za velike vzorce smo izračunali poprečne debeline na posameznih mestih meritev, kot tudi celote vseh posameznih meritev v poprečju, medsebojne statistične razlike med merilnimi mesti in med vsemi meritvami, standardni odklon od poprečij in statistično značilnost razlik nasproti kontrolnim skupinam. Prav tako smo v sodelovanju s patohistologom iskali v vseh razpoložljivih histoloških preparatih, ki jih je bilo po 160 v vsaki skupini morebitne značilne patomorfološke spremembe po inhalacijah posameznih aerosolov v smislu destrukcije, infiltracije, degeneracije in drugih sprememb.

Rezultati

Na osnovi raziskav smo prišli do nekaterih zanimivih in odločujočih ugotovitev, ki nam nakazujejo smeri delovanja.

Inhalacije vreleca Donat so pokazale v poprečju vseh meritev debelino epitelija v histoloških serijskih rezinah preseka mišjega smrčka statistično značilno zadebelitev v primerjavi s kontrolno skupino ($P < 0,001$), raztopina magnezijevega sulfata pa je delovala ravno nasprotno in ga je stanjšala. Pri vrelecu P_1 Radenci je prišlo do zadebelitve poprečnih vrednosti epitelija na merjenih mestih, pri vrelecu T_{05} istega zdravilišča pa do stanjšanja. Obe razliki pa sta bili nasprotni kontrolni skupini statistično visoko značilni ($P < 0,001$). Pripomniti moram, kot je že bilo opisano, da je prvi manj, drugi pa bolj mineraliziran vrelec Radencev. V primerjavi s kontrolno skupino sta akratoterma Dobrna in radioaktivna terma Čateških toplic stanjšali epitelij na merjenih mestih po inhalacijah, tako v smrčkovi, kot sapnikovi sluznici. Tako je prišlo do zadebelitev epitelija v naših raziskavah le pri vrelecu Donat in P_1 Radenci, čeprav sta si po mineralizaciji dokaj različna (glej tabelo 1).

Pri propriji, to je plasti sluznice pod epitelijem, ki je nosilec značilnosti sluznice tako iz anatomskega kot fiziološkega vidika (v njej je žilje, živci, žleze, elastično tkivo, itd.), pa so rezultati naslednji: inhalacije vreleca Donat močno zadebelijo proprijo nosne sluznice, raztopina magnezijevega sulfata bistveno manj. Slednja povzroča v poskusu luščenje sluznice od podlage (hrustanec ali kost) in je učinek smatrat za škodljivega. S tem je tudi dokazano, da ta vodilna komponenta vreleca sama po sebi nima učinka, ali pa je v našem primeru celo škodljiv. Važen je učinek celotne naravne sestave vreleca, ta je tisti, ki naj bo uporabljen. Vrelec P_1 Radenci tudi statistično značilno nasproti kontrolni skupini zadebeli proprijo ($P < 0,001$), vrelec T_{05} istega zdravilišča pa le nekoliko in to brez statistično značilnih razlik v poprečjih. Akratoterma Dobrna in radioaktivna terma Čateških toplic pa v primerjavi s kontrolno skupino stanjšala proprijo celotne dihalne sluznice v našem primeru. Rezultati so sorodni tudi pri meritvah sapnikove sluznice oziroma obeh njenih sestavin. Inhalacije vodovodne vode, prav tako pa pitje vreleca Donat niso dali kakih statistično značilnih razlik v meritvah in moramo smatrat, da ti dve aplikaciji vsaj na dihalih nimata učinka. Po inhalacijah vseh naših raziskovalnih tekočin, izvemši magnezijev sulfat, nismo

opazili nikakršnih poškodb epitelijskega tkiva in proprije v patomorfološkem smislu. Ni bilo opaziti v vseh razpoložljivih preparatih destruktivnih, degeneracijskih in infiltracijskih procesov. Tu in tam je bilo opaziti limfocitoplazmatsko infiltracijo, rahel edem proprije (ob zadebelitvah) in posamezne eozinofilce. Nasploh pa je opisane zadebelitve in stanjšanja opaziti v primernem sorazmerju nasproti kontrolnim skupinam in lahko tako predvidevamo kdaj zrahljati in zadebeliti sluznico in kdaj stanjšati, to pa brez škodljivih posledic. Natančnejše navedbe debelin in primerjav so v tabeli 2. Bralec bo tako lahko dobil orientacijski vpogled v dimenzije in dogajanja dihalne sluznice v živalskem poskusu. Povedati pa tudi moram, da je celoten prikaz raziskav in rezultatov skrajšava petih obsežnih študij z obsežnimi razpravami in citati, ki obsegajo okrog 800 strani.

Tabela 2

PRIMERJAVA POPREČNIH DEBELIN EPITELIJA IN PROPRIJE DIHALNE SLUZNICE NA IZBRANIH MERILNIH MESTIH V NASIH RAZISKAVAH INHALACIJ AEROSOLOV (v mikronih)

Raztopina	Epitel. nosa	Propr. nosa	Epitel. trah.	Propr. trah.
	Ex ± SE	Px ± SE	Ex ± SE	Px ± SE
Donat	29,44 ± 0,7 P < 0,001	44,17 ± 1,1 P < 0,001	—	—
MgSO ₄	26,15 ± 0,6	41,35 ± 0,7	—	—
Kontrola	26,37 ± 0,6	40,49 ± 0,8	—	—
Radenci Pl	32,88 ± 0,6 P < 0,001	57,75 ± 0,2 P < 0,001	43,12 ± 0,2 P < 0,001	88,80 ± 4,7 P < 0,001
Radenci To	30,11 ± 0,6 P < 0,001	53,48 ± 0,2	32,79 ± 0,9	109,42 ± 3,5
Kontrola	31,86 ± 0,6	52,98 ± 1,5	35,18 ± 0,8	107,48 ± 3,4
Akratoter.	28,26 ± 0,5	47,59 ± 1,1 P < 0,001	31,57 ± 0,8 P < 0,01	42,31 ± 1,9 P < 0,001
Radioakt. t.	25,09 ± 0,6 P < 0,001	45,74 ± 1,1 P < 0,001	33,44 ± 0,8 P < 0,05	53,48 ± 1,7 P < 0,01
Kontrola	29,86 ± 0,7	56,75 ± 0,9	34,45 ± 0,6	51,05 ± 1,3

Ex = poprečje vseh meritev epitelijskega tkiva v skupini na 4 merilnih mestih oz. vseh meritev v sapniku.

Px = poprečje vseh meritev proprije v skupini na 4 merilnih mestih oz. vseh meritev v sapniku.

Zaključek

Iz naših raziskovalnih rezultatov je razvidno dejstvo, da je sluznica zgornjih in spodnjih dihal tudi v živalskem poskusu funkcijsko in anatomsko enovita v dogajanju in odgovarjanju na kakršnokoli pozitivno ali negativno vplivanje. Prav tako zaključujemo, da imajo aerosoli naravnih vrelcev določen vpliv na kvantitativne in kvalitativne spremembe dihalne sluznice, čeprav nam ostajajo še vedno nepojasnjeni mnogi citokemični, histokemični in elektrolitski procesi, niti nam niso pojasnjena pota resorpcije kationov in anionov mineralnih in termalnih vod. Inhalacije nekaterih vrelcev so v naših raziskavah pogojevale sorazmerno zadebelitev celokupne dihalne sluznice, nabreklost,

sočnost v smer uporabnosti pri kroničnih degenerativnih, izsušitvenih in atrofičnih procesov. Nasprotno temu pa drugi aerosoli v primernem sorazmerju obe komponenti sluznice tanjšajo, kar bi bilo uporabljivo pri nabrekli, edematozni in zadebljeni sluznici hipertrofičnih in vazomotornih stanj. Nadaljnje raziskave naj bi torej pokazale kakšen vpliv imajo naravni zdravilni vrelci pri naštetih spremembah sluzničnega stanja, saj smo mi v naših raziskavah kot prvi sledili spremembam zdrave in nevnete sluznice. Na osnovi vsega povedanega menim, da so tovrstne raziskave važne tudi v naprej zaradi prenosa pozitivnih rezultatov vpliva inhalacij vrelcev za postavljanje indikacij in kontraindikacij v uporabi humane medicine. Pozitivni učinki bi utegnili koristiti za iskanje novih poti v preventivi, terapiji in rehabilitaciji kronično degenerativnih, atrofičnih in alergičnih ter produktivnih sprememb dihalne sluznice s stališča otorinolaringologa, pulmologa, pediatra in alergologa. Se posebno ob upoštevanju ekoloških in klimatskih činiteljev.

ZUSAMMENFASSUNG

Mit unseren Forschungsarbeiten versuchten wir die Wirkungen der Mineral- und Thermalaerosole von Umgebung vom Celje auf Grund der Tierversuche, weil mit histologischen und stereologischen Methode und Vivisektion in der Humanmedizin keine solche Untersuchungen unternehmen sollen. Untersuchten wir die histologische Präparate mit der morphologisch — stereologische Methode und statistische Auswertung der Resultate der Messungen von Epithel — und Propriadicke der Schleimhaut des Schnäuzchens und der Luftröhre auf ausgewählten für den Luftdurchfluss und Inhalate typischer Stellen, u. zw. mit Stoffenserien von Frontalschnitten des Schnäuzchens und Querschnitten der Trachea, knapp über Bifurkation. Die Untersuchung und Resultate sind präsentiert und diskutiert, weil wegen Verwendungsmöglichkeiten zur Indikation und Applikation bei Rehabilitation der degenerativen, atrophischen, allergischen und dekompensierten Formen der Atemschleimhaut sehr interesant sind. Diese Quellen waren bis jetzt praktisch aus wissenschaftlichen und experimentellen Sichtpunkt zu wenig ausgenützt, oder grösstenteils nur auf empirischen Erfahrungen und klinischen Wertungen auch im Hals-Nasen-Ohrenheilkunde, Pulmologie und Kinderheilkunde verwendet.

FRANJO FIJAVŽ

DELOVANJE DRUŠTEV KMETSKIH FANTOV IN DEKLET NA CELJSKO-SAVINJSKEM OBMOČJU

(1926—1941)

Društva kmetiskih fantov in deklet (DKFID), ustanovljena med 1923 in 1934 v raznih krajih Slovenije ter od 1924 organizacijsko povezana v zvezo teh društev za vso Slovenijo, so odigrala pomembno vlogo v nacionalnem osveščanju slovenske kmečke mladine med obema vojnama. Delovanje mladih komunistov, zlasti levo usmerjenih izobražencev kmečkega porekla je kmečkemu mladinskemu gibanju dalo družbeno napredno smer in jo povežalo z delavskim gibanjem. Akterji DKFID so se vključili tudi v slovensko narodnoosvobodilno borbo med 1941 in 1945 in v socialistično družbeno preobrazbo po 1945. Avtor prikazuje zlasti delovanje teh društev na celjsko-savinjskem območju ter njihov delež v celotnem gibanju (1924—1941).

VEREINE DER BAUERNJUNGEN UND MÄDCHEN IM BEREICH VON CELJE UND SAVINJSKA DOLINA

Die »Vereine der Bauernjungen und Mädchen« (Društva kmetiskih fantov in deklet — DKFID), gegründet zwischen 1923 und 1934 in verschiedenen Orten Sloweniens und seit 1924 organisatorisch im Bund dieser Vereine für ganz Slowenien zusammengefasst, spielten eine bedeutende Rolle in der nationalen und sozialen Aufklärung der slowenischen Bauernjugend zwischen den beiden Kriegen. Die Tätigkeit der jungen Kommunisten, besonders der links orientierten Intellektuellen bäuerlicher Abkunft, gab der Bauernjugendbewegung eine gesellschaftlich fortschrittliche Richtung und verband sie mit der Arbeiterbewegung. Die Akteure des DKTID schlossen sich auch dem slowenischen Volksbefreiungskampf zwischen 1941 und 1945 und der sozialistischen gesellschaftlichen Umgestaltung nach 1945 an. Der Verfasser befasst sich besonders mit der Tätigkeit dieser Vereine im Bereich von Celje und Savinjska dolina und ihren Beitrag in der gesamten Bewegung (1924—1941).

Boris Kidrič je v svojem informativnem pismu za Moskvo v 1944. letu, ko je podajal oris razvoja Osvobodilne fronte in poročilo o tedanjem političnem položaju v Sloveniji, med ostalim obravnaval prizadevanje KPS za združevanje naprednih sil v letih pred vojno in njihov pristop v OF 1941. leta. Za Zvezo kmetiskih fantov in deklet je zapisal; »Zveza je bila nekoč v sklopu Pucljeve Kmečke stranke. Kasneje je prešla v sestav šestojanuarske reakcionarne in fašistične JNS, toda že

Avtor: Franjo Fijavž, zun. sodelavec Muzeja revolucije Celje

takrat je v njej delovala Zveza komunistične mladine in organizirala proces demokratične opozicije. V teku osvobodilnega boja je Zveza povsem prešla na demokratično pot.¹

Zasluga za to, da je Boris Kidrič, v tistem času sekretar izvršnega odbora OF in politični komisar GŠ NOV in PO Slovenije, lahko tako ocenil položaj v Zvezi KFD in njen pristop v OF, pripada tudi notranjemu razvoju v sami Zvezi in društvih na vseh področjih Slovenije. Kidričevo oceno političnih razmer je potrebno dopolniti le toliko, da je vpliv posameznikov iz vodstva Samostojne kmetijske stranke, ki je ob nastajanju društev menila, da bodo le-ta predstavljala strankin podmladek, veljal le nekaj let in postal zatem povsem neučinkovit ob porastu delovanja naprednih odbornikov v Zvezi v Ljubljani, enako pa tudi v okrožnih odborih in društvih na deželi.

Pri oblikovanju procesa dozorevanja napredne miselnosti med članstvom so posebno v drugem desetletju obstoja društev in Zveze, torej od 1934 leta dalje, delovali posamezni komunisti, izvršujoč napotila in smernice, prejete od CK KPS ali od PK SKOJ za Slovenijo. Komisija za kmečka vprašanja pri CK KPS je prav tako obravnavala potrebo delovanja komunistov na vasi. Do izrazitejšega posega in povezovanja s somišljeniki KP je prišlo posebno v obdobjih po pokrajinski partijski konferenci KPJ v Goričanah v septembru 1934 in IV. državni konferenci decembra istega leta v Ljubljani. Partija se je začela posluževati legalnih oblik delovanja. Na vasi se je naslonila na DKFID, prosvetna društva, sokolske, gasilske in druge organizacije, kot omenja Edvard Kardelj v knjigi »Četrdeset godina«.²

Znano je, da so v nekaterih društvih delovali komunisti, a še več je bilo njihovih pristašev, ki so, bodisi na vzpodbudo članov KP ali samostojno, izhajajoč iz vsakodnevne življenjske nuje v borbi za kruh, ali pri političnem sodelovanju z naprednimi silami proti meščanskima strankama klerikalnega ali liberalnega kroga spoznali, kje je mesto neodvisne mladine in kakšna so pota ter načini za preobrazbo družbe, v kateri bi lahko ročni delavci — obrtniški in industrijski — bolje živeli. Napredni cilji večletnega delovanja posameznikov v organizaciji DKFID so bili odločilnega pomena posebno še v prvih mesecih okupacije 1941. leta pri opredeljevanju in pristopanju v osvobodilno gibanje. Le redki so pasivno čakali ali celo vstopili v nasprotni tabor. Večina članstva se je v tedaj razkosani Sloveniji pridružila Osvobodilni fronti. Številni odborniki društev so s svojimi organizacijskimi sposobnostmi in vplivom postali aktivisti OF ali borci prvih partizanskih skupin.

Nastanek in razvoj DKFID

V dokaj težkih življenjskih razmerah po prvi svetovni vojni so ljudje na deželi, prav tako kot delavci v industrijskih krajih, iskali način in možnosti za organizirano delovanje v boju za izboljšanje življenjskih razmer. Povsod, v vseh evropskih deželah, se je v tistih letih pojavljal nemir med delavstvom, ponekod tudi med kmeti. Misel in borba za prevzem oblasti v roke delavcev in kmetov s posnemanjem revolucije v Sovjetski zvezi — v tem so uspeli redkokje in še to le za malo časa — je sprožila tudi pri nas odmeve (Trbovlje, Vinica, Prekmurje). Po zadušitvi uporov in po prepovedi delovanja komunistični stranki Jugoslavije (Obznan, december 1920) je nastopilo navidezno pomirjenje. Toda dogodki, ki so se vrstili v prvih letih po svetovni vojni na mednarodnem prizorišču in enako pri nas, dokazujejo začetke zaostrovanja razredne borbe in stalno naraščajočo delavsko zavest. Tudi celjsko območje je doživelo nekaj večjih delavskih stavk in manifestacij.³

Enako kot med delavstvom je v nekaterih evropskih državah »vrela« tudi med kmeti. Pričeli so snovati svoje stanovske organizacije, katerih se je zvečine polastilo meščansko politikanstvo. Naša slovenska kmetijska mladina se je pričela zgledeovati po razmerah na Čehoslovaškem, v Bolgariji in na Hrvaškem. Antonin Svehla, Aleksander Stambolijski in Stjepan Radić oz. njihovo ustvarjalno delo, ki je združilo kmetijske množice v tedanje kmetijsko-delavske stranke, je postajalo vzgled naši kmetijski mladini in tudi študentom, izhajajočim iz kmečkih družin. V maju 1923 je bil v Ljubljani ustanovljen Akademski agrarni klub »Njiva« z namenom, da združuje mlade kmetijske izobražence, ki so bili doma s kmetov in ki bi

naj pomagali pri reševanju gospodarskih, kulturnih in drugih življenjskih potreb na vasi.⁴

Ze teden dni po osnovanju »Njive« so se njeni predstavniki (predsednik Stan-ko Tomšič in drugi) udeležili kongresa češke kmetske mladine v Pragi. Dobili so vzpodbudo za ustanovitev kmetske mladinske organizacije v Sloveniji. Voditelji SKS so sicer pričakovali, da bo šla organizirana kmetska in študentska mladina pri reševanju svojih ciljev po njihovi, mirni poti in v sožitju z meščanskimi strankami. Toda akademska mladina, ki je bila s kmetov, je zavzemala čedalje naprednejša stališča in je odklanjala patronatske težnje svojih starešin. Tako je bolj ali manj že v prvih letih, znatneje v poznejših, močno vplivala na razmere in na delovanje Zveze in s tem posredno vplivala na dogajanja v odborih društev na deželi.⁵

Do ustanovitve prvega DKFID je prišlo 4. novembra 1923 leta in sicer v Brezovici pri Ljubljani. V naslednjem letu je bilo ustanovljenih v okolici Ljubljane in na Dolenjskem 12 društev. V Ljubljani je bil 14. decembra 1924 občni zbor za ustanovitev Zveze društev kmetskih fantov in deklet, ki se je pozneje preimenovala v Zvezo kmetskih fantov in deklet.

Na Štajerskem je bilo ustanovljeno prvo društvo 1924. leta v Šmarjeti ob Pesnici, naslednje leto društvo v Mariboru. 1926 leta so bila ustanovljena društva v Sv. Juriju ob Ščavnici (danes Videm), v Leskovcu in na vzpodbudo Ivana Krownovška v Orli vasi kot prvo društvo na celjsko-savinjskem območju. Zatem so, 1928. leta, ustanovili društvo v Dramljah. V naslednjih letih so nastala društva: Sv. Jurij ob Taboru in Frankolovo 1929, Zg. Hudinja 1931, St. Pavel pri Preboldu (v Gornji vasi), Celje-okolica, Ljubučna, Olimlje, Trnovlje, Sentjur ob j. ž., Družmirje in Skofja vas 1932, Bočna, Salek pri Velenju, Teharje in Ponikva ob j. ž. 1933, Meštinje, Zavodnje, Slivnica pri Celju, Lenart nad Laškim, Prevorje, Sentvid pri Planini, Rog. Slatina, Rečica ob Savinji, Vojnik-okolica 1934 in Smartno ob Dreti 1938. leta.⁶

Zaradi nezadostnih podatkov spisek društev za celjsko-savinjsko področje ni popoln. Vsekakor je delovalo na območju predvojnih srezov Celje, Vrnsko, Šoštanj in Gornji grad preko trideset DKFID.

Ustanavljanje društev je vse do 1932. leta, torej po šestojanuarski vojaški in kraljevi diktaturi in vse do tako imenovane oktroirane ustave kralja Aleksandra 3. 9. 1931 potekalo zelo počasi. Šele zatem je prišlo do navideznega obnavljanja demokracije. Seveda nikakor ne proti komunistom. V Sremski Mitrovici, Lepoglavi, v Mariboru in drugod je bilo zaprtih okoli 300 obsojenih komunistov. Razen tega so se vršili pogosti procesi proti članom in somišljenikom KPJ v raznih krajih države. Beograjska Glavnjača — v tistih letih najhujša mučilnica — je bila natrpana s komunisti vseh jugoslovanskih narodnosti.

Od 1923. do 1931. leta je bilo ustanovljenih v Sloveniji 48 društev KFID, do konca 1934. leta, torej v treh letih, novih 76, a v naslednjih letih do pričetka vojne, še enkrat toliko. Po podatkih Ivana Nemca, nekajletnega tajnika Zveze, je delovalo vsega skupaj preko 240 društev. Dobra polovica društvenih odborov je delovala zelo aktivno in samoiniciativno, druga spet manj. V nekaterih društvih ni bilo uspešnega življenja. Največja so imela po 200 in še več članov, manjša le okoli 40. Vsega skupaj je bilo včlanjenih 18 do 20 tisoč kmetskih fantov in deklet. Članstvo se ni omejevalo samo na mlajše ljudi. Včlanila se je lahko tudi kmetska mladina, ki se je zaposlila izven domačije, v obrtniških poklicih, v industriji ali na priložnostnem delu.⁷

Cilji in program

Program, ki so ga zasnovali organizatorji mladinskega kmetskega gibanja pri nas, je vseboval visoke družbene in etične cilje. Iz društvenih pravil je razvidno bistvo delovanja:

- društvo bo organiziralo kmetsko mladino in ji nudilo vsestransko izobrazbo;
- mladino bo vzgajalo v kmetskem duhu in državni zavesti;
- dvigovalo bo ugled in ščitilo dobro ime vasi in čast kmetstva;

- gojilo bo slogo in tovarištvo med člani ter zdravo in trezno življenje;
- delovalo bo za izboljšanje gmotnega in socialnega položaja ljudi na vasi.⁸

Med pravili je bilo tudi zapisano, da so društva nepolitična, saj bi se sicer v tistem času, še ne polna tri leta po prosluli »Obznani«, ne mogla pri oblasteh registrirati. Toda dokaj kmalu je prišlo na sestankih članstva ob obravnavanju gospodarskih problemov do političnih konfrontacij med naprednimi in konservativnimi silami. Napredne sile so zmagovale. V sami Zvezi so bili med najaktivnejšimi začetniki organiziranja kmetске mladine posamezniki napredno, lahko bi rekli revolucionarno usmerjeni in so že v prvih letih delovanja društev nakazovali potrebo po sodelovanju med kmeti in delavci (dr. Janže Novak, Stanko Tomšič in dr).

Tudi povezava Zveze z akademskim agrarnim klubom »Njiva« se je pozitivno odražala pri oblikovanju naprednih sklepov glavnega odbora Zveze in z nadaljnjim vplivom na društva. Omeniti je, da so imeli v »Njivi« 1934. in 1935. leta poznani napredni visokošolci najodgovornejša mesta. Med njimi so bili Jože Kerenčič, doma iz Slovenskih goric, v 1941 letu profesor v G. Radgoni, organizator OF na tamkajšnjem področju, ustreljen 27. 12. 1941 v Mariboru, narodni heroj; Rudi Cačinovič, sodeloval pri organiziranju izhajanja »Ljudske pravice« 1934. leta, sodeloval pri organiziranju osvobodilnega gibanja v Prekmurju, po vojni vrsto let v diplomatski službi; Danica Flis, sedaj zdravnica v Ljubljani; Zoran Vitorovič, študent v Ljubljani, ing., 1941. deloval v NOG v Srbiji, ustreljen od četnikov; Lea Prah, prof. pedagogike, doma iz Maribora, sedaj upokojena ravnateljica Vzgojiteljske šole, sodelovala v OF, interniranka v Rawensbrücku; Mirko Gerbec, doma iz Maribora, partizanski zdravnik, upok. polkovnik v Ljubljani. Za navedene je poznano, da so v tedanjem času pripadali KPJ oz. so bili njeni somišljeniki. V »Njivi« je bila v tistih letih, posebno po 1932. letu — Jože Kerenčič je označil to leto za pomlad in čas preporoda kluba⁹ — zelo aktivna v naprednem kmetsko delavskem gibanju vrsta študentov, ki so razen že navedenih odbornikov »Njive« tudi v 1941. letu odločilno posegli v narodnosvobodilni boj in med njimi:

Milena in Polde Berce, Franja Bojc-Bidovec, Jože Brilej, Tine Briški, Rudi Cačinovič, Dolfe Černigoj, Ada Dekval, Peter Đaković, Lojze in Mirko Gerbec, Ferdo Godina, Milko Goršič, Drago Hartner, France Hočevar, Vlado Jan, Jože Kerenčič, Pavle Korošec, Drago Košmrlj, Štefan Kovač, Mirko Kramer, Draga Nemer, Stane Pavlič, Stanko Peterin, Lea Prah, Ivo Rupnik, Mira Svetina, Lidija Šentjunc, Jože Tivadar, Marjan in Jelka Vesenjak, Mile in Zoran Vitorovič, Boris Vojnilovič, Marta Zalik, Marcel Zorga.¹⁰

Z imenovanimi naštevanje »Njivašev«, vključenih občasno v sodelovanje z DKFID, še nikakor ni izčrpano. Ko so imenovani prenehali s študijem, so jim v »Njivi« sledili drugi mladi ljudje, pripravljeni sodelovati s komunisti v tistem času, ko je KP pri iskanju povečanega sodelovanja s kmečkimi množicami angažirala študentsko mladino, ki je bila doma s kmetov, pri izvajanju nalog v DKFID, posebno pri tolmačenju naraščajoče fašistične nevarnosti, o gospodarskem izkoriščanju vasi, o politikantstvu klerikalnih in liberalnih poslancev itd. »Njiva« je bila zaradi takšne svoje usmerjenosti in intenzivnega delovanja razpuščena 30. 10. 1937 z odlokom banske uprave in navedbo »zaradi prekoračenega torišča dela in ravnanja zoper državni red«.

Razen zvez z visokošolsko mladino so obstajale tudi povezave z »Brazdo«, organizacijo mladine iz raznih ljubljanskih srednjih šol, a doma iz različnih krajev Slovenije. Ustanovljena je bila 1933. leta. Tudi v »Brazdi« so prihajale do izraza napredne težnje pri iskanju odgovorov na stotera vprašanja, nanašajoča se na slabo stanje gospodarstva, proti režimskemu pritisku in zatiranju svobode misli, na težaven položaj v zaposlovanju šolane mladine itd. V »Brazdi« so takrat med drugimi sodelovali srednješolci, ki so vplivali na razvojno pot društva v napredno smer, saj so bili člani mladinske komunistične organizacije ali njeni pristaši (Viktor Hrovatin, Ivan Torič, Tone Zorko, France Hočevar, Matej Trček, Stane Škrabar, Line Žagar, Lojze Hudales, Mica in Rudi Jančar, Mima Zupančič, Nada Verbič, Vida Lavrač-Levstik, Lojze Kersnič in še drugi).¹¹

Na splošno je treba priznati, da se je društveno življenje kmetске mladine — zelo aktivni so bili predvsem odborniki, poleg njih še povsod po nekaj deset

članov društva — odvijalo jako pestro. Prirejali so članske in javne sestanke, predavanja in debatne večere o gospodarskih, kulturnih, zdravstvenih in ostalih vprašanjih. Samo po sebi je umevno, da je prišlo ob vsem tem tudi do obravnavanja političnih dogodkov doma in v svetu. Društva, seveda najglasnejša, so prirejala vsako ali vsaj vsako drugo leto tekme koscev in grabljic, žanjic, tesačev, oračev, sekačev in podobno. Prirejali so tudi športne igre in tekmovanja (kolesarska, plavalna, smučarska, konjske dirke). Priljubljeni so bili izleti društev na planine in v znamenite kraje. Neredkokdaj so združeno, po več društev skupaj, prirejali srečanja. Za prikazovanje napredka, razvoja in doseženih uspehov v kmečkem gospodarstvu, so nekatere panoge pripravile razstave (sadjarske, vinogradniške, vrtnarske itd).

Vidne uspehe so nekatera društva dosegla na kulturnem področju. Osnovali so knjižnice in tudi čitalnice. Vse to je bilo odvisno največkrat od materialnih možnosti. Delovanje odborov se je odvijalo večinoma v prostorih pri večjih gospodarjih, drugod zopet v zelo skromnih sobicah.

Veliko požrtovalnega dela je mladina posvetila prirejanju iger. Ponekod so razen šaljivih iger ali lažjih del posegali tudi po težjih. Uprizarjali so Cankarjeve »Hlapce«, Bratka Krefta »Veliko puntarijo«, Finžgarjevo »Razvalino življenja« in dela Branislava Nušiča (Dr., Gospa ministrica i. dr.). Izvedli so vrsto koncertov in pevskih nastopov, narodnih plesov itd. Koliko idealizma, če pomislimo, da so se prireditve odvijale najpogosteje na prostem, pod vaškimi kozolci ali v skromnih prostorih gasilskih domov in le redkeje v šolskih prostorih ali dvoranah z odrom. Z lastnimi domovi se je lahko pohvalilo vsega le dvoja društev in to v Dolu pri BERICHEVEM (zgrajen 1933) in v Vidmu pri Ščavnici (zgrajen 1939 leta). Vsa ta kulturna dejavnost je slonela na nadarjenih mladih fantih in dekletih, pri čemer so jim v veliki meri pomagali mentorji, z večine iz vrst učiteljstva. Kraji, kjer učitelji niso sodelovali, so bili redki.¹²

Sirina delovanja

Dejavnost odborov je bila v obdobju prvih desetih let vodena od članov glavnega odbora Zveze, kasneje je del teh nalog prešel na pododbore in okrožja. Že od 1930. leta dalje je bil predsednik Zveze Ivan Kronovšek, doma iz Orle vasi, ki si je veliko prizadeval za uspešno delovanje društev. Pred njim je od 1924 leta, torej od ustanovitve Zveze predsedoval Jože Blaž, kmet iz Tomačevega pri Ljubljani. Zelo pomembno vlogo so imeli zvezini podpredsedniki. Prvi je bil Stanko Tomšič in to od ustanovitve Zveze do 1927 leta, zatem dr. Janže Novak do 1930, a kasneje dr. Dolfe Schauer, dr. Viktor Maček, Joso Čuček in Vlado Kreft. Potem, ko se je Ivan Kronovšek v 1932 letu za stalno naselil v Ljubljani, je občini zbor odpravil podpredsedništvo. Pionirsko vlogo pri vnašanju naprednih idej v mladinsko kmetско gibanje so v prvih letih odigrali Stanko Tomšič, dr. Janže Novak, dr. Igor Rosina in dr. Riko Fux.

Pomembno vlogo pri vsem tem so imeli tajniki Zveze (Vlado Kreft, dr. France Hočevar, Stane Skrabar, Ivan Nemeč), katerih imena so dobro poznana iz časa narodnoosvobodilnega boja.

V okviru Zveze kmetjskih fantov in deklet je bilo delo že od vsega početka porazdeljeno na odseke. V zadnjih letih delovanja so vodili posamezne odseke Ivan Nemeč (propaganda), Pavla Potočnik iz Dolnje vasi pri Preboldu, Iva Bergant — Zorko, Ada Dekval, Angelca Ocvirk, Lojzka Jarnovič iz Dramelj in Mira Svetina iz Ljubljane (ženski odsek), Vinko Kristan (zadružništvo in gospodarstvo), Ferdo Godina (dramatski odsek), Jože Danev (prosvetni odsek) in dr. France Hočevar (organizacijski odsek), Ivan Kronovšek (rediteljski odsek, t. j. časovna razporeditev Zvezinih in okrožnih prireditev, tekem, zborovanj itd).

Da bi društva lahko samostojneje delovala, je prišlo leta 1928 do osnovanja področnih pododborov. Prvi pododbor je bil osnovan za celjsko-savinjsko področje s sedežem v Celju in kmalu zatem še ostali pododbori: ljubljanski, novo-meški, krški, konjiški, notranjski (Nova vas), ptujski (sedež v Ormožu). Po nekaj letih so se pododbori preimenovali v okrožne odbore.

Razvidno je, da so iz celjsko-savinjskega področja sodelovali pri vodenju kmetijskega mladinskega gibanja poleg predsednika in že nekaterih imenovanih, še drugi člani, bodisi kot člani glavnega ali nadzornega odbora (Anton Merslavič, Sentjur pri Celju, Ivan Ocvirk, Sentjur pri Taboru, Martin Dobrotinšek, Vojnik, Ludvik Mastnak, Dramlje).¹³

Poslanstvo »Grude«

Močno povezavo s članstvom je ustvarjala »Gruda«, glasilo Zveze in društev. Izhajati je pričela leta 1924 in je redno mesečno izhajala vse do začetka vojne 1941. leta.

Ob pregledovanju »Grude« velja reči, da se je njena kvaliteta z leti dvigovala. Postajala je aktualnejša, saj je vnašala vedno več sestavkov o političnem položaju v svetu. Opozarjala je na preteči vojni čas in razgaljala kapitalistični sistem v svetu. Se posebej je opozarjala na nacistično Nemčijo, ki se v svoji agresivnosti ne bo ustavila ob naših mejah. Od leta 1934 dalje so bili njeni uredniki dr. Dolfe Schauer, zatem nekaj let Ivan Kronovšek sam in pozneje skupno z Dragom Košmrljem ali z Miro Svetinovo, katera je odgovarjala predvsem za ženski del lista. Ženski del »Grude« se ni ukvarjal le s praktičnimi navodili za vodenje kmetijskega gospodinjstva, vrtnarstva, predelave živil itd., temveč je obravnaval žgoča vsakdanja vprašanja položaja kmetijskih deklet in žena s poudarkom, kaj lahko storijo za jutrišnji dan in kje je njihovo mesto v boju za izboljšanje družbenih razmer. »Gruda« je objavila vrsto sestavkov, ki so obravnavali in poučevali članstvo o razvojnih stopnjah človeštva od pravadnih dni in osvobajanja kmetov in delavcev izpod izkoriščevalskih jarmov. Leta 1938 je v »Grudi« izšlo več člankov s pomembno politično vsebino. R. Gabin (op. F. F.; Rudi Čačinovič) je napisal članek »Vzroki puntov«, Drago Košmrlj članek »Češkoslovaška v borbi za neodvisnost«, Ivan Bratko pa prispevek »Posvet o kmetijskih vprašanjih«. Vso pozornost je zaslužil sestavek »Združimo se!« v aprilski številki »Grude« leta 1939. Napisan je po priložljivosti naše sosede Avstrije k nacistični Nemčiji marca 1938 in ob Hitlerjevem razkosanju Češkoslovaške marca 1939. Omenja razmere in nova zasužnjevanja v Evropi. Sestavek ni podpisan, a podčrtuje; »Naš sklep je, rajše stoje umreti, kakor kleče v suženjstvu živeti!« Nadalje navaja, da se je v Prekmurju združilo večje število društev za skupno obrambno delo in da so v Ljubljani dosegli združitev študentskih organizacij. Prenehali bodo s prepiri. Z glasno besedo so povedali, da so Slovenci in da to hočejo ostati. V Ljubljani so se združila tudi obrambna društva«. Sestavek poziva na kraju k slogi, ki je edina rešitev našega naroda.

Vso pozornost zaslužijo nekateri sestavki iz vsakomesečne rubrike »Svetovna opazovalnica«. Tu se vrstijo sestavki o španski državljanski vojni, o razkosanju Poljske, o dogodkih na Balkanu po porazu Francije junija 1940, o razmerah v kolonijah (angleških, portugalskih itd). Odkrito napredna je bila idejna usmerjenost številnih sestavkov raznih avtorjev, ki so opisovali svetovne gospodarske probleme (borba za surovine in kolonije, petrolej — tekoče zlato, borba za kanale in prekope itd).

»Gruda« je pogosto objavljala pesmi poznanih in nepoznanih avtorjev. Vsebinska pesmi je bila posvečena najčešče delu in življenju na kmetih in notranjih, osebnih občutkih o življenjskem dogajanju na vasi in še posebno med mladino, kot npr. pesem Franca Mastnaka iz Dramelj¹⁴

ZIMSKO VASOVANJE (»Gruda«, 2/1932);

Noč — Vsa polja, brežuljki in trate
so s snegom pokrite,
Za bajerjem lega na zemljo megla
ko ženin — mrz — hodi k njej v svate.

Zmrzuje. Vrhovi dreves ječe v noč.
Pok debela odjekne, te plaši.
Ko hodiš samotni po gazi — na vas
tja k deklici izbrani...

In gaz gre naprej od vasi do vasi.
Pri skednjih čurvaji renčijo
na fante, ki kukajo v okna deklet
in mraza se nič ne bojijo.

V juliju 1940 priobčena pesem Branka Rudolfa »Klic« je zazvenela močno revolucionarno. (Branko Rudolf je bil v letih 1932—1934 profesor na celjski gimnaziji in povezan z Brankom Diehlom in Slavkom Šlandrom v komunistični organizaciji.)

KLIC

Orači, dvignite svoj glas!
Vaš ded že zemljo je kopal,
a zlato, ki ga je iskal,
bilo je živo — žitni klas.

In ko kruh je prideloval,
je slutil točo in vihar
in trud in marno skrb vsekdar ...
Vse drugo je gospod pobral.

In kaj bi bil grofovski sin,
če kmet mu ne bi kruha dal,
če kmet mu ne bil oral?
Bi bil gospod, grofovski sin?

A čas veliki je prišel,
ko kmet se bo osvobodil,
ko moč in silo bo dobil,
in sam usodo v roke vzел!

Se spomniš dne, ko strl si bič,
ko v zemljo si sejal le kri,
ko z Gubcem kmetje v smrt so šli,
ko boj je vodil Gregorič?

Počasi seme kal rodi —
njih kri sred črnih, plodnih brazd ...
Tvoj um, orač, z njim moč in čast
to zemljo naj osvobodi!

Pesmi podobne vsebine so vplivale na razpoloženje kmetске mladine. V njih so našli oporo in dobivali vzpodbudo za složno revolucionarno delo. Na prireditvah in tekmah oračev, koscev itd. so jih recitali in razvnemali borbeno pripravljenost.

V isti številki »Grude« 1940. leta je pričel izhajati v nadaljevanjih zanimiv sestavek avtorja Ivana Slaparja¹⁵ »Sovjetska Rusija«. Opisuje gospodarske težave v prvem obdobju po revoluciji, piše o prvi petletki, o izboljšanju stanja na vseh področjih in poudarja, da bodo pričete trgovske in diplomatske zveze s SSSR prinesle naši državi dosti koristi. Navaja še besede jugoslovanskega delegata na teh pogajanjih dr. Rudolfa Bičanića po vrnitvi iz Moskve: »Kdor je delal za zvezo s SSSR, ta je najbolje delal za Jugoslavijo.« Ob tem se lahko spomnimo, da je tudi lepo število članov DKFID po vsej Sloveniji podpisalo leta 1940 prijavnice za pristop in ustanovitev »Društva prijateljev Sovjetske zveze«. Meseca avgusta je »Gruda« objavila sestavek Marije Šetinc »Slovensko narodnostno vprašanje je tudi kmetско vprašanje.« Razlaga osvobajanje kmetskega sloja skozi stoletja in uporabi tudi izraz za ta boj »narodnoosvobodilno gibanje« (Gruda, avgust 1940, str. 169). V oktobrski številki istega leta opisuje sestavek »Žena razmišlja o draginji« (avtor ni podpisan) o razdvajanju kmetov od delavcev, pri čemer imajo korist vojni špe-

kulanti. Delavcem želijo prikazati, da kmetje dvigujejo cene svojim pridelkom, a kmetom, da delavci nimajo posluha za kmetove tegobe. Sestavek je napisan povsem v smislu prirejanja protidraginjskih akcij in narodnoobrambnih manifestacij, ki jih je sredi 1940. leta sprožila KP Slovenije ob sodelovanju sindikalnih in drugih organizacij (»Sokole«, odbori za obrambo severne meje, DKFID, društva visokošolcev in še dr.) po vsej Sloveniji. Februarska številka 1941, torej predzadnja številka »Grude«, je na naslovni strani natisnila »Puntarsko pesem«:

Le vkup, le vkup, uboga gmajna,
Heja, hejo!
Za staro pravdo zdaj bo drajna!
Heja, hejo!
Zimzelen za klobuk!
Punt naj reši nas tlačanskih muk!

Sledijo še tri poznane kitice te pesmi iz dela Bratka Krefta »Velika puntarija«. Pesem je na melodijo nemške puntarske pesmi iz 1525. leta napisal Mile Klopčič. To pesem so prepevali pri nas prvi partizanski borci še istega leta. Zraven je bil fotografski posnetek Gubčeve glave s podnapisom. Del tega se glasi: »Mi, potomci tlačanov in upornikov, prevzemamo naravno dolžnost, da borbo »za staro pravdo« nadaljujemo. Duh Matije Gubca nam veleva, da ne odnehamo poprej, dokler krji upornikov ne bo maščevana in dokler »stara pravda« ne bo izbojevana!«

Ta poziv, še danes revolucionarno zvoneč, je marsikateremu članu DKFID prikal občutek dolžnosti že čez nekaj mesecev, ko je KP Slovenije organizirala osvobodilno gibanje proti italijanskemu, nemškemu in madžarskemu okupatorju.

V isti številki »Grude« razlaga dr. Franc Hočevar, večletni član glavnega odbora in tudi tajnik Zveze, v sestavku »Naša naloga in odgovornost«, da so te povezane z reševanjem gospodarskih in vseh ostalih problemov za zgodovinsko važne odločitve in je zato enotnost pri skupnih nalogah toliko bolj potrebna. Mišljena je namreč nevarnost vojne, ki je bila pred vrati in ki lahko prinese usodne spremembe. V februarški številki je objavljen tudi proglas »Na skupno delo«. 25. januarja so se namreč sestali in sporazumeli ter 11. februarja 1941 na širšem sestanku podpisali proglas, kot je v njem navedeno »mladi slovenski resnično napredni politični delavci, pripadniki različnih naprednih političnih skupin smo se sestali in se zedinili za skupno delo, določili načela in smernice bodočega skupnega dela«. V proglasu je rečeno: »Pri nas je nebrzdano strankarsko življenje zavrglo demokratično načelo, da izvira vsa oblast od naroda. Socialne odnose je preosnovati tako, da bo delo osnovna družbena vrednota. Samo tako bodo našli kmet, delavec in izobraženec kot vsak deloven človek pravično mesto v družbi in možnost dostojnega življenja. Nujno potrebne socialne reforme morajo biti namenjene predvsem malemu človeku, tako ročnemu kakor umskemu delavcu. V značaju našega naroda mora postati naša vas činitelj javnega življenja.«

Zadnji odstavek je v proglasu še posebej podčrtan. V proglasu je še omenjeno, da dobiček v gospodarstvu ne sme biti kot doslej dobiček posameznika, temveč se mora umakniti načrtnemu gospodarstvu v korist skupnosti. Proglas se zavzema tudi za trdno povezanost s Hrvači in Srbi, da bo država nerazdružljiva in nepremagljiva.

Gornji proglas je podpisalo dvajset podpisnikov iz raznih poklicev in krajev. Med njimi so bili mladi odvetniki, uradniki raznih ustanov, obrtniki in kmetje oz. kmetjski sinovi: Miha Ferčej iz Zasipa pri Bledu, Stanko Iljaž iz Bizeljskega, Stanko Koblar iz Gotne vasi pri Novem mestu, Ivan Kronovšek iz Orle vasi, Jakob Silc iz Grahovega pri Cerknici in Jožko Tomažič iz Sv. Bolfenka pri Središču, torej vsi dobro poznani sodelavci iz Zveze ali okrožnih odborov društev.

Takšno usmerjanje in strnjevanje naprednih sil v Sloveniji je vzniknilo v raznih oblikah in krajih potem, ko je prišlo na vzpodbudo KPS 3. septembra 1939 leta v Celju do zborovanja zastopnikov KDK, Slovenske kmečke stranke in drugih skupin. Sprejeli so program za ustanovitev Zveze delovnega ljudstva Slovenije, za katero so mnogi tedanji partijski aktivisti potrdili, da je bila predhodnica v vojnem

obdobju ustanovljene Protiimperialistične odnosno Osvobodilne fronte slovenskega ljudstva.

Stevilni sestavki v »Grudi« so postajali v zadnjih treh letih pred pričetkom vojne v svojih izvajanjih in pogledih na gospodarsko in politično ureditev v svetu in pri opisovanju težkega življenja na vasi vse izraziteje obarvani s socialistično in protivojno vsebino. V poslednjih treh številkah »Grude« so v 1940. letu izšli sestavki, ki bi jih nekaj let pred tem cenzura nikakor ne dovolila objaviti, odnosno bi prenekateri stavek zbrisala. Med takšne sestavke spadajo »Komu pripada bodočnost«, in »Kdor ne dela, naj ne je« (napisala jih je Marija Šetinc), sestavek Andreja Verbiča »Mladina razmišlja« in še drugi. Mnogi sestavki so pisani z veliko mero zadržanosti in opreznosti, da jim cenzura ne bi mogla »do živega«, toda kmetska mladina je znala marsikaj — in četudi ni bilo izpisano — pravilno razumeti.

»Gruda« je priobčevala pesmi ali prozo že tedaj priznanih pesnikov in pisateljev (Otona Zupančiča, Srečka Kosovela, Miška Kranjca in še nekaterih). Pomembno je bilo tudi to, da se je krog začetnikov, ki so imeli veselje in sposobnost objavljati svoje prvence v »Grudi«, iz leta v leto širil.

Povedati je treba, da je Zveza prirejala skupno z okrožnimi odbori govorniške in dopisniške tečaje, da bi tako med kmečko mladino zbudila v čimvečji meri smisel za boljše izražanje, za uspešno samostojno nastopanje ob raznih prilikah in za sestavljanje člankov in dopisov za »Grudo« kakor tudi za druge napredne časnike. »Gruda« je v letih svojega obstoja opravila veliko poslanstvo in predstavlja danes za tiste, ki se zanimajo za predvojne napore kmetске mladine, da bi si uredila življenje lepše in bogatejše, še vedno bogat vir za razpoznavanje razmer tedanje dobe. Kdorkoli je v tistem desetletju sodeloval, bodisi v mladinskem kmetškem ali delavskem gibanju in v organizaciji komunistične partije ali SKOJ-a, se bo lahko spomnil in našel veliko skupnih stičišč za delovanje v množičnem naprednem gibanju, ki jim je dajala vzpodbudo in smer KP Slovenije.

Gospodarske in socialne razmere

Podobno kot drugod v Sloveniji so obstajali tudi na celjsko-savinjskem področju številni razlogi in želje za vstopanje kmetске mladine v društva. Življenje na vasi se je s pričetkom gospodarske krize v Evropi 1929. leta in vse do 1937. iz leta v leto slabšalo. Marsikje je težko gmotno stanje trajalo do druge svetovne vojne. Celjsko-savinjsko področje se je delilo na bogatejši predel tedanjih srezov Vransko in Celje, vključujoč posamezne kraje in doline v gornjegrajskem in šoštanjskem srezu. Ostali predeli, posebno vzhodno od celjske kotline in hriboviti kraji celotne regije so predstavljali v večji ali manjši meri gospodarsko pasivna in zaostala področja, kjer je vladala revščina in podhranjenost. Ker ni kazalo, da se bo položaj izboljšal, so se starejši ljudje pogosto vdajali pijančevanju, a mlajši so odhajali na delo v tujino, ki jih je takrat zelo slabo plačevala. Le nekateri obsežni industrijski obrati — Westnova tovarna emajlirane posode, Cinkarna, Železarna in šamotarna v Storah, nekoliko obratov tekstilne industrije v Celju in Preboldu — so zaposlovali delavce in delavke tudi iz bolj oddaljenih krajev. Vsa ostala industrija se je napajala z delovno silo iz svoje najbližje okolice. To so bili manjši industrijski obrati kot na pr. tovarna nogavic na Polzeli, keramična tovarna v Libojah, premogovniki v Pečovniku, Laškem, Zabukovici in Velenju, lesna industrija v Nazarjih in preko sto srednjih in manjših žag ob Dreti in Savinji kakor tudi ob drugih vodah, nekateri večji mizarški obrati (Vehovar, Celje in v Šentjurju ob j. ž., Stolarna na Teharjih), usnjarna v Šoštanju, obrat za izdelavo odev v Škofji vasi, Braunsova kem. tovarna anilinskih barv (po vojni razvejana in obsežna industrija »Aero«, Celje), opekarne na Sp. Hudinji in Ljubečni, Apnenik v Pečovniku, »Žična«, obrat za izdelavo eteričnih olj in druge. Zaposlovali so povprečno od 20 do 100 delavcev ali delavk, nekateri celo več. Seveda je poleg naštetih obstajalo še večje število majhnih obratov (ključavničarstvo, izdelovanje tehtnic, zlatarstvo, tesarstvo itd.), ki so po osvoboditvi prenehali z obratovanjem ali pa so se razvili v sodobna industrijska podjetja z znatnim številom zaposlenih (zlatarstvo Pachiaffo

v »Zlatarno Celje«, Rebekov obrat za izdelavo tehtnic v obsežno »Libelo« itd). Poldoben razvoj in primerjavo bi lahko navedli tudi za številna predvojna podjetja v ostalih krajih celjsko-savinjskega področja.

Razumljivo je, da slabšanje gospodarskega položaja ni prizaneslo tudi prebivalstvu, ki je bilo odvisno od prodaje kmetijskih pridelkov. Tudi večja kmečka gospodarstva, ki so pred krizo dobro vnovčevala svoje pridelke (živina, žito, vino, sadje, les, posebno hmelj v Savinjski dolini), so bila močno prizadeta. Po 1930. letu se je za nekaj let znižala cena hmelju in celo ustavila prodaja, tako da je obran in posušen hmelj končal na gnojiščih. Domala vse gospodarske, obrtne in industrijske veje so zmanjševale proizvodnjo in odpuščale delovno silo. Spomnimo se težkih razmer, ko so takrat delali rudarji v revirjih skozi nekaj let le po tri, štiri dni v tednu in so njihove družine gladovale. Prizadeti so bili tudi gozdni delavci in žagarji. Obrtniki — kovači, kolarji, sedlarji, zidarji, tesarji, mizarji in še drugi — so ostajali brez naročil in dela. Prvi značilni uspehi čevljarstva in tekstilno-konfekcijske industrije v državi (»Bata«, sedaj »Borovo« in »Tivar« v Varaždinu) so povzročili brezposelnost med čevljarji in krojači. V Mariboru so čevljarji celo napadli veleprodajnico čevljev »Bata« in razbili šipe.

Pred gospodarsko krizo so si pogosto tudi kmetijski fantje, celo sinovi večjih ali srednjih kmetov, seveda predvsem iz družin z večjim številom otrok, poiskali za-služek pri železnici, šli v uk ali za pomožne delavce. Nekateri so po odslužitvi vojaške obveznosti ostali v vojski kot podoficirji ali graničarji, se zaposlili v obmejni carinski službi in tudi pri orožnikih. Toda v letih krize se je s težavo in le tu in tam dobilo delo za podeželske nezaposlene roke. Le občasno se je v poletnih mesecih odprlo znatno število delovnih mest pri železnici (urejanje prog) in pri takom. javnih delih (večja popravila cest, gradnja mostov in regulacija rek). Delo je bilo naporno in slabo plačano.¹⁷ Za prave delavce, ki so bili doma v mestih in industrijskih naseljih, so se pričela odpirati delovna mesta šele po 1937. in 1938. letu, predvsem v tekstilni, lesni in še kakšni drugi industriji, ko je pričela Nemčija s svojimi gospodarskimi in vojaškimi pripravami za bližajočo se vojno. Prišlo je do obsežnih nemških nakupov sadja, vina, živine, hmelja, lesa, jajc, živinske krme in drugih kmečkih pridelkov v balkanskih državah, s čimer so se začasno izboljševale tudi razmere pri nas na deželi.

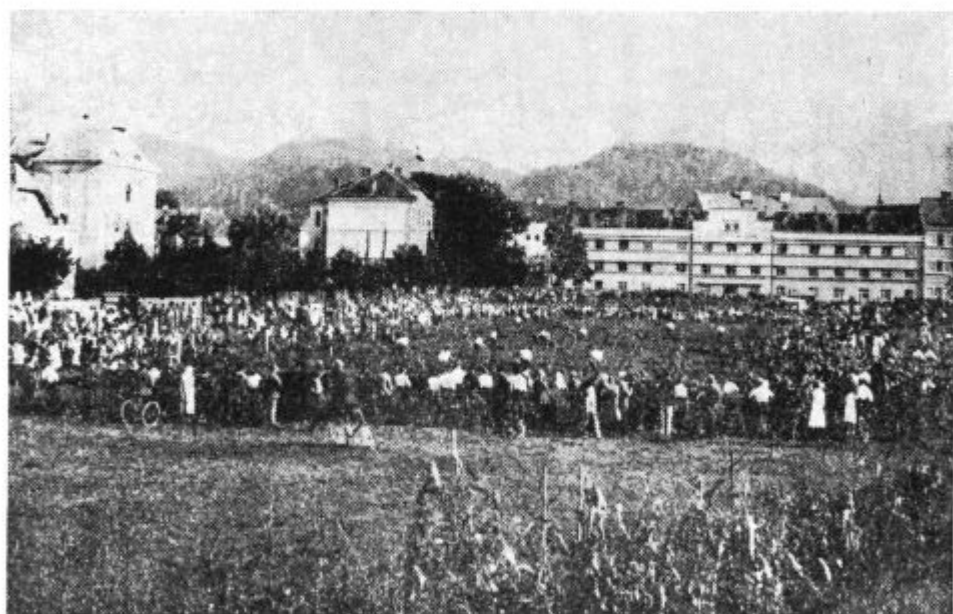
Brezposelnosti ročne delovne sile se je v letih od 1932 do 1938 pridružila še nezaposlenost šolane mladine vseh struktur.¹⁸ Absolventi gimnazij in učiteljskih so bili med najbolj prizadetimi. Na službo so čakali po dve, tri, tudi pet let in se medtem oprijemali, četudi le začasno, kakršnegakoli dela, seveda, če so ga le dobili. Mnogi so nekaj let po končanem šolanju živeli ob skromnih plačah in pokojninah svojih staršev. Še teže so našli zaposlitev tisti izobraženci, ki so bili od oblasti zaznamovani, ker so se v času šolanja pridružili naprednemu gibanju v srednjih šolah ali na univerzi, nastopali kot recitatorji ali igralci na odrih delavskih društev, njihovih pevskih zborih ali izobraževalnih krožkih »Svobode«, kasneje »Vzajemnosti«. Poznani so primeri, ko je posameznikom povzročalo težave pri zaposlitvi sodelovanje pri »Njivi« in DKFID. Najtežje je bilo tistim, ki so bili še kot študentje osumljeni, v preiskavi ali celo obsojeni na zaporne kazni zaradi sodelovanja s komunisti. Za takšne »zaznamovance« ni bilo služb in v kolikor že, potem — če so to bili učitelji — le neke na jugu ob albanski meji ali pri nas visoko v hribih, v samotnih planinskih vasih. Tako so prenekateri učitelji in učiteljice na teh, najslabših službenih mestih, postorili med ljudmi veliko dobrega in tudi zasejali seme v prazne brazde, ki so pozneje, v času narodnoosvobodilne borbe, bogato obrodile.

DRUŠTVA KMETSKIH FANTOV IN DEKLET NA CELJSKO-SAVINJSKEM OBMOČJU

Na celjsko-savinjskem območju je delovalo v zadnjih treh letih pred pričetkom druge svetovne vojne okoli 30 društev. Pri pregledovanju gradiva o njihovem ustanavljanju, pridobivanju članov in utrjevanju organizacije

je potrebno naglasiti, da ni bilo malo nasprotnih sil, ki so to delovanje ovirale, zavedajoč se, da se od njih odvaja predvsem tisti del mladine, ki ima smisel in posluh za obravnavanje družbenih problemov ter voljo za organizirano delo med mladino na vasi. Ti mladi ljudje, katerim je bila zaradi težkih gmotnih razmer pot do srednje in posebno še visokošolske izobrazbe otežkočena ali popolnoma nemogoča, so predstavljali po svoji prirojeni bistrosti in težnji k izpopolnjevanju svojega znanja neuklonljivo silo, katera je pričela odvajati klerikalni stranki poslušne vernike, obema strankama, torej tudi liberalni, pa odvzemati v danih možnostih njihove dovčerajšnje volilce. Iz podatkov nekaterih bivših odbornikov društev je razvidno, da so bili klicani v župnišče, kjer jih je župnik prepričeval, da naj se katoličani ne udeležujejo v teh društvih. Poudarjal je, da ni pravilno, ko prirejajo tekme koscev, žanjic itd. ob nedeljah, saj je to proti cerkvenim pravilom. Nedelje so le počitku in bogoslužju posvečen dan. Nasprotno je poznan primer, ko je župnik v Dramljah premaknil čas pričetka nedeljskih večernic, da je lahko igralska skupina društva KFID v načrtovanem in objavljenem času izvedla svoj program in družabno srečanje.¹⁹

Marsikje so nastale težave ob registriranju društev. Nekajkrat so celo preprečili njihovo osnovanje. In ravno zaradi takšnih nasprotovanj cerkvenih oblasti, poslancev in drugih, liberalnemu ali klerikalnemu režimu naklonjenih ljudi, so se še bolj zaostrovali odnosi na vasi. Mladina se je zaradi tega še bolj oprijemala svojih društev. Spoznala je pravilnost svoje poti in se približala svojemu zavezniku — delavskemu razredu v boju za izboljšanje življenj-

Tekma koscev DKFID 8. septembra 1932 na bivšem »Majdičevem travniku«, danes pozidan s poslopjem Zdravstvenega centra, Gregorčičeva 5. (Foto Ivan Kvas, Celje)

Del manifestativne povorke v bivši Prešernovi ulici (današnji Trg V. kongresa) po tekmi koscev DKFID 8. septembra 1932. (Foto Ivan Kvas Celje)

skih razmer. Takšna usmeritev je članom DKFID omogočila lažjo in pogumnejšo opredelitev v usodnem 1941 letu. Zagotovo lahko trdimo, da je bilo več kot dve tretjini članstva takrat politično dovolj osveščenih in seznanjenih z vsemi hudimi posledicami, ki jih bo prinesla sovražna okupacijska sila. Članstvo je bilo pripravljeno prevzeti nove naloge, sodelovati v organiziranju osvobodilnega gibanja in se vključevati v prve partizanske čete.

Danes je težko odmeriti in ugotoviti katera DKFID so največ prispevala na celjsko-savinjskem področju v korist gospodarskega napredka in kulture na vasi in pri čem vse so sodelovale ob prilikah, ko se je bilo treba upreti vladajočemu režimu in pokazati svoje nezadovoljstvo. To se je dalo najbolj izraziti ob volitvah na primer v 1935. letu in kasneje ob volitvah v parlament v decembru 1938. Na občinskih volitvah 1936. leta, ki so bile razpisane v časovnih presledkih od spomladi do jeseni, so marsikje zmagale kmečko-delavske liste.

Zelo pomembno dejavnost so DKFID na Štajerskem razvijala v narodno-obrambnem pogledu po vse večji agresivnosti nacistične Nemčije in še posebno po zasedbi Avstrije, ko se je hitlerjanstvo pričelo razraščati. Delovanje

pete kolone je postalo vidno tudi na celjsko-savinjskem področju, posebno v Celju. Člani društev niso imeli zvezanih oči. Spoznali so, kako se povezujejo hitlerjanci in z njimi žal tudi nekateri, sicer redki, Slovenci. To je bil čas, ko so se nekatera društva znašla na istih pozicijah kot delavsko prosvetna društva »Vzajemnost« in šla ponekod z njimi v skupne akcije. Ne smemo prezreti in pozabiti, da se je članstvo nekaterih DKFID iz celjske bližnje in daljnje okolice udeležilo 7. julija 1935 vseslovenskega zborovanja »Svobode« na Glaziji v Celju in skupno z delavci iz vse Slovenije manifestiralo na celjskih ulicah za delavsko enotnost in izboljšanje življenjskih pogojev industrijskih, obrtniških in kmetjskih delavcev. Na okrašenih vozovih in konjih so se uvrstili v sprevod.²⁰ Kmetjski fantje in dekleta in raznih krajev celjske okolice in iz Savinjske doline so vzklikali ista gesla kot delavci, doma iz Jesenic, Kranja, Ljubljane, Maribora, iz Revirjev, skupina sindikalne organizacije iz Zagreba²¹ in seveda delavci iz Rogaške Slatine, Ptuja, Stor, Celja, Laškega, Velenja, Prebolda in raznih drugih krajev. Kmetjska mladina se je v tej desettisoč glavi množici sicer vstopila, toda njeno sodelovanje je bil pomemben dokaz njene politične zrelosti.

Iz obstoječih podatkov, povzetih iz »Grude« letnikov 1938, 1939 in 1940, in tudi če se zadržimo le pri nekaterih posebnostih delovanja Zveze, predvsem pri njenih stikih s člani okrožnih odborov ob občnih zborih in raznih prireditvah, je razvidna vsebinsko bogata in zanimiva dejavnost društev in sploh celotne organizacije.

V januarju 1938. je »Gruda« (ta letnik so urejevali Ivan Kronovšek, Drago Košmrlj in Mira Svetina)²² zabeležila, da so v Vojniku priredili tečaj za člane celjsko-savinjskega okrožnega odbora in člane odbornikov društev. Govorili so o pomenu združništva, o delovanju med kmetsko mladino in starejšimi kmetovalci, o pomembni vlogi tiska itd. Probleme so obravnavali Ivan Kronovšek, delegat Zveze, Matija Potočnik iz Zabukovja, Aleksander Turnšek iz Prebolda in Tone Merslavič iz Sentjurja ob j. ž.

V juliju 1938. je bila v Vojniku tekma koscev in grabljic za tekmovalce iz domačega kraja, iz Dramelj, Trnovelj, Škofje vasi, Frankolovega, Prebolda in še iz drugih krajev. Tekmovalo je preko 50 koscev in veliko grabljic. Zmagovalec je prejel kot nagrado moško kolo, poleg njega sta bila nagrajena še dva kosca in dve grabljici. Številna množica je vzpodbujala tekmovalce, med njimi tudi skupina 30 malih koscev in grabljic v starosti med 10 in 15 letom, ki so prišli iz Škofje vasi in predstavljali podmladek tamkajšnjega društva KFID. Tako so prireditelji tekem in družabnega življenja na vasi privabljali in vzgojno vplivali na tiste najmlajše, ki bi naj z leti postali dobri sodelavci društva.

Podobne tekme so bile v istem letu na Ljubečni, v Šmartnem ob Dreti, v Trnovljah in še drugod. Na Ponikvi ob j. ž. je bila tekma teric, kjer je zastopal Zvezo Drago Košmrlj in govoril o potrebi skupne borbe kmečke mladine z ostalimi izkoriščenimi delavci. V Trnavi je priredilo društvo kmetjskih fantov in deklet mogočen mladinski praznik. Veliko množico navzočih (preko 2000) je pozdravil predsednik društva Jože Povše, za Zvezo so govorili Ivan Kronovšek, France Gerželj in Ivan Nemeč. Mladina je vzklikala »Živela vojska Matije Gubca!«. Tudi na tej prireditvi je bila navzoča velika skupina pod-

mladkarjev.²⁹ Še danes so iz slik, ki prikazujejo različna tekmovanja kmetijske mladine, razvidni veličastni sprevodi s konjeniki in zastavami na čelu.

Za 1939 leto (»Grudo« sta urejevala Ivan Kronovšek in Mira Svetina) velja omeniti, da se je v januarju vršil v Celju govorniški tečaj s 16 udeleženci. Med njimi je bila tudi Marija Levar iz Šmartnega ob Dreti, kasnejša udeleženka v NOB in ljudska poslanka. Na tečaju so predavali Ivan Kronovšek, Ivan Nemeč in Albin Podjavoršek. V februarju so v Sentspavlu (Preboldu) uprizorili Kreftovo »Veliko puntarijo« in se pripravljali za Cankarjevega »Hlapca Jerneja«. Društvo v Preboldu je spadalo med zelo aktivna društva. V marcu se je vršil gospodarsko-kulturni tečaj za celjsko okrožje s 54 udeleženci. V poletnih mesecih so bila tekmovanja in zborovanja v Preboldu, v Šmartnem ob Dreti (v naselju Kraše), v Dramljah in še drugod. Predsednik okrožnega odbora Celje, Ivan Ocvirk, doma iz Tabora, se je udeležil otvoritve »Doma Matije Gubca« v Vidmu ob ščavnici. Na tej množični manifestaciji kmečke mladine iz tamkajšnje bližnje in daljnje okolice je navzoče pozdravil tudi Jože Lacko, že tedaj poznan sodelavec v delavsko-kmečkem gibanju, član CK KPS, kasnejši prvoborec in narodni heroj.

Iz »Grude« v 1940 letu, urejevala sta jo Ivan Kronovšek in Mira Svetina, je razvidno, da je delovanje društev potekalo še vedno pestro in uspešno. Prirejali so tekmovanja in izlete kakor v prejšnjih letih. Iz poročil društev je razvidno, da so z velikim navdušenjem in še v pestrejših oblikah prirejali tekmovanja, srečanja mladine iz raznih krajev in si dajali poguma na zborovanjih, kakor da bi vedeli in slutili, da je to poslednje letno obdobje, ko še lahko manifestirajo svojo pripadnost gibanju, katero je že vrsto let in to vedno glasneje izpričevalo, da je kmetijska mladina na vasi bolj enotna kot nekdanj, da je marsikje stopila na skupno pot z delavsko mladino in da je postala izredno narodno zavedna.

Ako bi podrobneje naštevati dejavnost DKFID na celjsko-savinjskem področju in opisovali raznovrstna predavanja in tečaje o modernizaciji, tehniki in kemiji v kmetijstvu, o živinoreji, trsničarstvu in kletarstvu, sadjarstvu, vrtnarstvu, perutninarstvu, gospodinjstvu, o raznih vrstah domačih obrti, nadalje o kulturno-prosvetnih, posebno dopisniških tečajih, kjer so pridobili znanje in veselje za dopisovanje v »Grudo« in druge časopise, kar je bilo tedaj izrednega pomena, bi se srečali z znanimi imeni predavateljev, ki so v predvojni dobi veliko naredili v korist napredka na vasi in s tem v 1941. letu omogočili tisočerm članom, da so se opredelili za narodnoosvobodilni boj in niso podlegli propagandi proti OF in KPS. Na tečajih in predavanjih so pogosto sodelovali bratje Bratko, Ivan in Vlado Kreft, Ivan Kronovšek, Ivan Nemeč, France Hočevar, France Gerželj, Vinko Kristan, Drago Košmrlj, Mira Svetina, Ferdo Godina, Pavla Potočnik, Angela Ocvirk, Stane Škrabar, Jože Bradač in drugi.

Odborniki Zveze so imeli pogoste stike s člani celjskega okrožnega odbora in s članstvom v društvih, ko so predavali na zborovanjih, proslavah in tečajih. Pomembno je bilo zlasti to, da so ob naštetih prilikah čedalje pogosteje razpravljali o težavnem gmotnem položaju kmečkega prebivalstva in s tem prešli na področje političnega stanja pri nas in v svetu. Vrsta članov okrožnega odbora je bila takrat že sposobna samostojno obravnavati žgoča gospodarska in politična vprašanja. Med njimi so bili Tone Merslavič iz

Sentjurja, Ludvik Mastnak iz Dramelj, Milko Podgoršek iz Ponikve, Ivan Ocvirk iz Tabora, Franc Kronovšek iz Orle vasi, Aleksander Turnšek iz Kaplje vasi, Franc Kač iz Gornje vasi, Martin Dobrotinšek iz Vojnika in še drugi. Veliko so, kot že omenjeno, koristili pri razvijanju društvene dejavnosti, ponekod tudi pri ustanavljanju, razni mentorji in učitelji. V Šentpavlu (Prebold) je bil med ustanovitelji društva Franc Hribar, že tedaj pripadnik KP. Tamkaj je veliko delovala in tudi v drugih krajih, kjer je pač službovala (Donačka gora) učiteljica Pavla Potočnik iz Dolenje vasi pri Preboldu. Na Ponikvi je bil mentor učitelj Franjo Bole, v Šentjurju ob j. ž. Franc Hajnšek, Mila Schreiner in Franjo Zagar, na Frankolovem Vida Strukelj, v Gotovljah Stane Mikuž in še bi lahko naštevali.

Iz celjsko-savinjskega področja so bili nekateri člani izvoljeni tudi v glavni in izvršilni odbor Zveze in so vodili posamezne odseke dejavnosti za vso Slovenijo (Ivan Kronovšek iz Orle vasi, Ivan in Angelca (Košmrljeva) Ocvirk iz Tabora, Pavla Potočnik iz Dolenje vasi, Tone Merslavič iz Šentjurja, Martin Dobrotinšek iz Vojnika, Lojzka Jarnovič in Ludvik Mastnak iz Dramelj.

Zadnja predvojna leta

Da so bila prizadevanja najaktivnejših članov glavnega odbora Zveze, a tudi drugih, ki niso bili člani tega odbora, v poslednjih letih pred vojno izrazito napredna, iz česar se vidi, da so delovali po navodilih KPS, je več kot očitno. To je razvidno iz številnih sestavkov, priobčenih v »Grudi«. Iz njih veje še danes revolucionarno razpoloženje. Ob marsikakšnem sestavku, tudi ako avtor ne bi bil podpisan, bi spoznali, da so jih pisali organizirani člani KPS (Ivan Bratko, Rudi Čačinovič, France Hočevar, Drago Košmrlj, Vinko Kristan, Mira Svetina in dr.).²⁴ Ako danes primerjamo številne akcije DKFID, njihova zborovanja in vsebino govorov pred kmetskimi množicami in ko vemo, kakšna navodila so prejemale komunisti po partijskih konferencah v 1934 in 1935 letu zatem po ustanovnem kongresu KPS na Čebinah v aprilu 1937, prav tako tudi na nadaljnjih konferencah KPS (Smiglova zidanica, april 1938, Joštov mlin, silvestrovo 1939, Vinje, junij 1940), potem lažje spoznamo in doumemo razvejano dejavnost tistih članov KPS, ki so v predvojnih letih bili skozi daljše ali krajše obdobje člani glavnega ali izvršilnega odbora Zveze v Ljubljani. S svojimi naprednimi idejami in predlogi so v marsičem vplivali na delovanje Zveze oz. na delo njenih odbornikov n seveda tudi člane okrožnih odborov ob številnih nastopih in govorih ob raznih prireditvah na številne udeležence, člane in tudi nečlane društev.

Zelo pozitivni so bili v »Grudi« sestavki članov glavnega odbora, a tudi drugih na primer članov okrožnega odbora in njihovih sodelavcev (Ivan Kronovšek, Ivan Nemeč, Vladimir Kreft, Jernej Štante in še razni drugi).²⁵

Iz poročil o delovanju društev, objavljenih v »Grudi«, je tu in tam možno zaslediti nastajajoča trenja in nesoglasja, ki so izvirala iz nastopajoče politične diferenciacije v samem vrhu organizacije in podobno tudi v okrožnih odborih. Razčiščevanje pogledov na politični razvoj doma in v svetu je bilo neizbežno. Pomembno je, da se pri tem odnosi med posamezniki niso skalili v takšni meri, da bi to škodovalo in razbijalo društva. Razčiščevanja so bila koristna in so pripomogla, da se je vedno več članstva napredno usmerilo.

Ce že v samem celotnem in uradnem vodstvu Zveze pri posameznikih ni bilo ob vseh vprašanih dosledno revolucionarnih teženj, je pa na drugi strani že sama množica članstva šla pod vplivom partijskih aktivistov, vključenih v »Njivi« in »Brazdi« kakor tudi iz nekaterih osnovnih organizacij KP na samem terenu, toliko v levo, da je organizacija Zveze KFID kot celota dobila glas in značaj demokratične levice. In to je tisto, kar je v 1941 letu omogočilo, da so bili njeni predstavniki sprejeti v izvršni odbor Osvobodilne fronte in da je nekaj mesecev zatem sprejel CK KPS odločitev o sprejetju članov DKFID v vrste komunistične mladine (SKOJ).

Poudariti je treba, da so imeli komunisti, delujoči v Zvezi, torej pri vodenju društva KFID, odgovoren in često dokaj kočljiv položaj. Ako se izognemo podrobnemu razlaganju tedanjega poteka politične diferenciacije v društvih, je treba vendarle jasno povedati, da so imela največ uspehov v svojem delovanju tista društva, v katerih so se pojavljali vsaj kot občasni sodelavci v počitnicah študentje in drugi izobraženci, predvsem člani KPS, njeni somišljeniki in člani SKOJ. Tako so na primer sodelovali na Ponikvi Dušan, Saša in Milena Bole, Branko Babič, Malči Podgoršek in Stanko Korže. Celica KP je bila tamkaj ustanovljena 1936. leta. Pri delovanju DKFID v Sentjurju so bili v veliko oporo, prof. Viktor Petkovšek, inž. Franc Koprivšek (zaposleni na kmetijski šoli), prof. Janko Liška, Jože Logar, veterinar dr. Albin Sedej in člani SKOJ Cirila in Metod Koprivšek, Marjan in Zoran Žagar, Tone Pertinač, Dora in Mila Štelcer in še nekateri člani KP. V Vrbnem pri Sentjurju je bila osnovana celica KP v 1938 letu. Njen sekretar Milan Boršič je bil vse do vstopa v Celjsko četo v juliju 1941. leta povezan z organizacijo KP za mesto Celje in z njenim sekretarjem Tonetom Grčarjem.²⁶ V Šentlorancu (Gornja vas pri Preboldu) je 1932. leta sodeloval pri ustanovitvi društva in tudi v kasnejših letih Franc Hribar. V svojih napisanih spominih je navedel, da so prejeli člani okrožnega partijskega komiteja za Celje na konferenci, ki ji je prisostvoval v imenu Pokrajinskega komiteja KPJ Miha Marinko, navodila, da je treba poglobiti delo v sindikatih, povezati se s kmečkimi množicami, boriti se proti fašizmu itd. Konferenca je bila julija 1933. leta, v opuščnem mlinu za Pečovnikom (blizu Hudičevega grabna). Sestanek sta vodila Slavko Šlander in Branko Diehl.²⁷

Velika prelomnica

Tokovi napredne miselnosti so se v zadnjih letih pred vojno čedalje močneje prepletali. Za spodnjo Savinjsko dolino posebno za njen zahodni del okoli Prebolda in Zabukovice, za kraje okoli Šoštanja in v celjski okolici so značilni stiki med odborniki DKFID in odborniki »Vzajemnosti«. To so bili vidni uspehi članov KPS, ki so se trudili in tudi ustvarili enoten nastop delavcev in kmetov v boju za izboljšanje njihovih življenjskih razmer. Pomemben vpliv komunistov se je odražal pri razgaljevanju vedno obsežnejše nacistične propagande.

Doslednost naprednih tendenc pri usmerjanju članstva, da bi pravilno ocenjevali mednarodni položaj, je povsem jasno razvidna iz resolucije, ki jo je sprejel glavni odbor Zveze na redni seji v Celju 15. maja 1938. leta:

»V prepričanju, da izpoveduje mnenje celotnega članstva, se čuti glavni odbor Zveze KFID z ozirom na položaj, ki je nastal po nedavnih mednarodnih dogodkih, dolžnega ugotoviti:

1. da je bil vselej in povsod najvišji namen in smoter vsega kulturno-prosvetnega dela ZKFD vzgojiti novo generacijo slovenske kmetijske mladine v svobodoljubju ter stanovski, narodni in državljski zavesti;

2. da je potrebno krepiti slovensko narodno zavest in pojačati čut priпадnosti k narodnostnemu sklopu Jugoslavije, da vzraste novo pokolenje slovenskega kmeta, neodvisno od vsakega tujega vpliva, optimistično in zavedajoče se odgovornosti za narodno bodočnost in državno samostojnost;

3. da je potrebna združitev vseh narodnih sil, ki naj se izraža v čim tesnejšem sodelovanju vseh slovenskih organizacij v narodnoobrambne svrhe, ki naj — pridržaje si tudi v naprej posebnost svojih pogledov — v skupnem delu in manifestacijah prikažejo enotnost narodne volje povsod in v vseh vprašanjih, ki se tičejo narodne in državne eksistence in svobode;

4. da je za doseg socialnih ciljev slovenskega kmetstva in za zasiguranje svobode kmetijskega doma in njegovega napredka, ki je temelj narodne neodvisnosti, pripravljena sodelovati z vsemi odgovarjajočimi stanovskimi ustanovami slovenskega kmeta in tako pojačati zahteve kmetijskega ljudstva, ki terjajo z ozirom na tujo podtalno propagando nujne rešitve.

V trdnem prepričanju, da more le složno delo vseh plasti naroda zasigurati njegov obstoj in napredek, dajemo to resolucijo v javnost.

Glavni odbor Zveze kmetijskih fantov in deklet v Ljubljani»

Resolucija z nazivom »Nujnost narodne sloge« je bila objavljena v junijski številki »Grude«, leta 1938, torej tri mesece po nasilni priključitvi Avstrije v tretji Reich in dva meseca po partijski konferenci KP Slovenije v Šmiglovi zidanici, kjer so med drugim sklenili pospešiti narodno obrambo delovanje v naprednih društvi in med širokimi množicami. Konferenca sta se udeležila tudi sekretar CK KPJ Josip Broz in Edvard Kardelj.

Kakor se je pričel celjski partijski komite v 1939. letu povezovati z nekaterimi posamezniki iz vrst krščanskih socialistov v okviru sindikalne organizacije JSZ (Jug. strok. zveze) in dosegel v 1940. letu z njimi dogovor za skupen nastop v delavskem sindikalnem gibanju in narodno obrambnem delovanju, kar je potem v 1941. letu omogočilo hitrejše ustanavljanje skupin in odborov OF, prav tako je predvojno sodelovanje komunistov med kmetijsko mladino ustvarilo pogoje za osnovanje prvih frontovskih oporišč na deželi.

Značilno je, da so šli v času okupacije bivši odborniki DKFID, izjeme so bile le redke, po poti, zastavljeni že vrsto let pred vojno. V najtežjih časih so živeli po vzorih, za katere so se nekdanj ogrevali in pridobivali za nje tudi svojo okolico. Niso se izogibali odgovornosti in prevzemanju zaupnih, nevarnih nalog. Veliko odbornikov prištevamo med prvoborce. Mnogi so končali pod okupatorjevimi streli, bili uničeni v koncentracijskih taboriščih. Največ jih je padlo v oboroženem boju.

Odborniki v TABORU (Šentjur ob Taboru) in njegovi okolici so vsi sodelovali v OF, zvečine že v 1941. letu. Predsednik Ivan Ocvirk je bil partizan, po osvoboditvi predsednik OLO Celje in ljudski poslanec. Odbornik Franc Natek je šel že spomladi 1942 v partizane in je padel v borbi. Ivan Kos, večletni odbornik društva, je preminul v koncentracijskem taborišču. Med 89 padlimi borci, ustreljenimi talci in v taboriščih umrlimi vaščani je bilo večje število bivših članov DKFID.

V **PREBOLDU** in v bližnjih naseljih, kjer je imela KP veliko članov in somišljenikov, je bilo napredno delovanje med kmetsko in napolkmetsko mladino močno razgibano. V vseh letih vojne je večji del prebivalstva sodeloval z aktivisti OF in oboroženimi borci. Od skupno 172 žrtev, padlih v boju, ustreljenih talcev in v taboriščih umrlih, jih je bilo iz Prebolda 23, iz Gornje vasi 33, iz Dolnje vasi 18, iz Kaplje vasi 41, iz Šešč 15, iz Latkove vasi 19, iz Matk 16 in iz Marije Reke 7. Med žrtvami je bilo veliko članov DKFID.

V **ORLI VASI** so v 1941. letu vsi člani sodelovali v OF, kasneje sta se dva odmaknila. Predsednik društva Franc Kronovšek je bil ustreljen 27. 4. 1942. v Mariboru. Večkratni predsednik Jože Povše, podpredsednik Bogomir Storman in tajnica Amalija Kronovšek (sestra Ivana in Franca, umrla 1978.) so bili po aretaciji in mučenju v zaporih 1942. leta odpeljani v koncentracijsko taborišče Dachau odn. Kronovškova v Auschwitz. Mati Kronovškovih je bila v visoki starosti odpeljana v delovno taborišče Tann na Bavarsko. Vsi so se vrnili na domove po osvoboditvi. Od 17 okupatorjevih žrtev v tem kraju so bili zvečine sami člani nekdanjega DKFID.

Na **PONIKVI** so bili pobudniki za ustanovitev kakor vsi člani društva močno udeleženi v narodnoosvobodilnem boju. Veliko se jih je preselilo iz Ponikve že pred vojno ali so se za stalno zaposlili izven domačega kraja. Tako so bili vsi Boletovi in Branko Babič organizatorji NO gibanja v Banji Luki. Nekdanja sodelavka v odboru Malči Podgoršek-Jakšič se je po končani beograjski šoli za medicinske sestre zaposlila v Vršču. Postala je članica tamkajšnjega okrožnega komiteja KP in bila v 1941. letu kurirka med Vrščem in CK KPJ v Beogradu. Po aretaciji je bila v zaporih in obsojena na smrt. 9. maja 1942 je bila usmrčena v takoimenovani »dušegubki«, to je v kamionskem kesonu s plinom. Istega dne je bilo uničenih in pokopanih v Jajincih, blizu Avale pri Beogradu 220 komunistov in drugih srbskih rodoljubov. Maks Rižner, ki se je skoraj deset let prej preselil na Ponikvo, bil je pekovski mojster in vrsto let član KP, sodeloval je tudi v društvu, je bil sekretar OF. Po odkritju organizacije je bil ustreljen 7. julija 1942 v Celju, žena je bila odpeljana v koncentracijsko taborišče. Stanko Korže je padel kot borec ob zračnem napadu Nemcev na Drvar 25. 5. 1944., potem ko se je že nekaj let boril kot partizan v Srbiji in Bosni. Ludvik Korže je padel v borbi za Mozirje 12. 9. 1944. Franček Podgoršek, brat Malčke, je bil ujet kot partizan in je končal v koncentracijskem taborišču.

Tudi v **SENTJURJU PRI CELJU** so večinoma vsi člani odbora in člani društva sodelovali ali podpirali osvobodilni boj. Med 142 padlimi borci, ustreljenimi talci in v taboriščih preminulimi iz tega kraja, je bilo veliko nekdanjih članov društva.

DRAMLJE, že od nekdanj napredna vas, je prispevala izredno številne žrtve v NOB. Ustreljenih je bilo 8 talcev, med njimi predsednik odbora DKFID Ludvik Mastnak (Kopinšekov). Že v prvih tednih osvobodilnega gibanja je bil povezan v organizaciji. Nekateri člani društva so imeli zveze z borci Celjske čete. Mastnak je sodeloval tudi pri pohodu Štajerskega bataljona v Obsotelje konec oktobra 1941. leta preko drameljskega področja. Drugi talci so bili ustreljeni 1942. leta, a eden je bil obešen 12. 2. 1945 na Stranicah pri Frankolovem. Sedemnajst oseb je umrlo v koncentracijskih taboriščih, sedem

borcev je padlo v boju, osem žrtev je bilo ustreljenih in med njimi ena žena, dočim so štiri žene umrle v koncentracijskih taboriščih.

Izredno uspešna dejavnost DKFID v ŠKOFJI VASI in VOJNIKU v zadnjih predvojnih letih je omogočila pomembne uspehe v času okupacije. Za to področje je značilno, da so se že v prvih mesecih 1940. leta sestajali člani SKOJ in nekateri odborniki DKFID. Pogovarjali so se o skupnem nastopu kmetске in delavske mladine. Dve tretjini delavcev, ki so bili doma iz teh krajev, se je enako kot še danes, vozila (nekdaj predvsem s kolesi ali so pešačili) na delo v celjsko tovarno emajlirane posode, v cinkarno in k raznim obrtnikom ali trgovcem. V tistem času je učitelj Stane Žagar, takrat po nekajmesečni nezaposlenosti, dobil s posredovanjem somišljenikov KPS službo pomožnega tajnika v krajevnem uradu Škofje vasi. Stanoval je v bližnji Ljubečni pri svojih sestrah Zori in Mileni, od katerih je ena učiteljevala na tamkajšnji šoli. Bratu sta pomagali prehranjevati šestčlansko družino. Stane Žagar, takoj po okupaciji je bil od CK KPS postavljen za organizatorja vstaje na Gorenjskem, narodni heroj, je v obdobju dobrega leta dni veliko pripomogel k poživitvi delovanja komunistične mladine in v DKFID. Tako je poznano, da je prišlo kakor malokje, v celjskem predmestju Gaberje, v gostilni »Amerika« do sestankov odbornikov DKFID in odbornikov »Vzajemnosti«. Stane Žagar jim je govoril o vojni nevarnosti, o moči Rdeče armade, o nujnosti enotne fronte proti hitlerjcem, predvsem pa o skupnih nastopih delavske in kmetске mladine. Na teh razgovorih so bili navzoči Milan Kožuh, predsednik DKFID v Škofji vasi, Martin Dobrotinšek iz Vojnika, Alojz Vrečko iz Škofje vasi, še nekateri člani društev iz teh krajev poleg njih pa poznani komunisti iz Celja in Savinjske doline (Peter Stante, Dušan Finžgar, Vera Slander in dr.). Vsi ti mladi ljudje so postali že čez nekaj mesecev nosilci odgovornosti pri snovanju narodnoosvobodilnega gibanja na področju Celja z okolico in v Savinjski dolini. Tudi Mira Svetinova — Vlasta je prišla v avgustu mesecu 1941 v te kraje, ko je bila poslana z določeno nalogo od CK KPS iz Ljubljane v Maribor. Ustavila se je tudi v Celju in se sestala s sekretarjem OK KPS Celje Tonetom Grčarjem in z Milanom Kožuhom, članom SKOJ. Posredovala oz. uredila sta sestanke s pripadniki osvobodilnega gibanja, katerih se je udeležila Vlasta.²⁸

Med 50 žrtvami boja z nemškim okupatorjem iz ŠKOFJE VASI in 68 žrtvami iz VOJNIKA in okolice je bilo zelo veliko nekdanjih odbornikov in članov DKFID in »Vzajemnosti«.

Zelo značilno podobo o udeležbi nekdanjih članov Društva kmetских fantov in deklet v času narodnoosvobodilnega boja dajejo podatki o življenjski poti celjskega okrožnega odbora. Predsednik Ludvik Mastnak je bil ustreljen med prvimi vidnejšimi nekdanjimi funkcionarji DKFID. Občasne zveze s komunisti je imel že od 1935. leta dalje. Okrožni podpredsednik Franc Kronovšek je bil ustreljen 27. 4. 1942 v Mariboru. Večkratni tajnik okrožnega odbora in tudi predsednik Aleksander Turnšek, doma iz Kaplje vasi, je bil ustreljen 15. 8. 1942 v Celju. Zadnji tajnik okrožnega odbora Jože Kač iz Šešč je bil ustreljen 2. 10. 1942 v Mariboru. Turnšek in Kač sta vrsto let, vse od ustanovitve društev, delovala v DKFID v Preboldu. Blagajnik okrožnega odbora Martin Dobrotinšek, doma iz Bovš pri Vojniku, je bil ustreljen 30. 7. 1942 v Celju skupno s svojima bratoma.²⁹ Najmlajši sin iz te družine, poslan po

ustrelitvi bratov v koncentracijsko taborišče, pozneje premeščen na delo, je 1944. leta pobegnil in se uvrstil med partizane. Padel je januarja 1945 v boju v naselju Grlava pri Ljutomeru. Mater Dobrotinškovih so Nemci z eno hčerko odvedli v Auschwitz, kjer sta kmalu umrli, dve mladoletni hčerki sta se po osvoboditvi vrnila iz taborišč. Podobno se je zgodilo v vseh primerih, ko so bili moški člani ustreljeni kot talci. Žene in otroci so bili odvedeni v taborišča tudi v primerih, ko je posameznikom uspelo, da so pravočasno pobegnili pred aretacijo in se uvrstili med partizane.

Tudi drugi člani okrožnega odbora KFD, kot že omenjeno, so sodelovali v narodnoosvobodilnem gibanju (Ivan Ocvirk, Pavla Potočnik, Amalija Kronovšek, Andrej Jesenek, Tone Merslavič in dr.). Potočnikova in Kronovškova (umrla 1978) sta bili od 1942. leta v koncentracijskem taborišču. Potočnikova je bila sicer z manjšo skupino internirank sredi 1944. leta izpuščena iz taborišča. Potem se je takoj zopet vključila v narodnoosvobodilno gibanje.

Le ob podrobnejšem naštevanju za posameznike bi bilo možno ugotoviti koliko je ta ali oni postoril v boju proti zavojevalcem naše dežele. Toda ne le odborniki DKFID, tudi člani so padali v boju za svobodo. Mnogi so bili že v prvih mesecih okupacije izgnani v Srbijo ali na Hrvaško in so se tam slej ali prej priključili narodnoosvobodilnemu gibanju. Nekateri so padli v borbi, drugi kot talci pod nemškimi streli. Ni bilo malo primerov, ko so naši izgnanci končali pod noži četnikov v Srbiji ali bili pobiti od ustašev v hrvatskih koncentracijskih taboriščih.

Na splošno je možno ugotoviti in to velja poudariti, da so bili številni člani DKFID v začetku snovanja osvobodilnega gibanja in boja proti Nemcem, Italijanom in Madžarom tista jedra, iz katerih je OF črpala na vasi najbolj predane kadre. Kakor so predstavljali bivši odborniki in člani nekdanje »Svobode« in »Vzajemnosti« potencialno silo za ustvarjanje ilegalne organizacije odnosno mreže Osvobodilne fronte v mestih in industrijskih naseljih, tako so bili člani DKFID najzvestejša opora partijskim kadrom pri snovanju prvih skupin in odborov OF, kasneje narodnoosvobodilnih odborov in tudi celic KPS v okupirani Sloveniji.³⁰ Nekateri so postali že v 1941. letu, še v večji meri 1942. leta aktivisti OF in KPS. Številni so vstopali v partizanske vrste in se izkazali kot spretni komandirji in sposobni politikomisarji borbenih enot narodnoosvobodilne vojske.

LITERATURA IN VIRI

»Gruda«, glasilo Zveze KFD letniki od 1934 do 1940 in 3 zvezki leto 1941.

F. Fijavž »Sentrupert, Trnava in Orla vas — zglede postojanke v borbi za ljudsko oblast in svobodo« v brošuri »Trnava«, založila Kult. skup. občine Zalec 1977.

F. Fijavž »Pregled nastanka, razvoja in delovanja OK KPS in odborov OF na področju današnjih občin Mozirje, Zalec, Celje in dela občine Sentjur v obdobju 1941 do 1945«. Domicilij o slovenskih občinah, založila skupnost slovenskih občin, Ljubljana 1981.

Razgovori in ustne izjave o delovanju društev KFD in Zveze: Dušan Bole (1979 in gradivo), Ivan Bratko (1977), dr. France Hočevar (1977 in 1979), Drago in Angelca Košmrlj (1977 in 1979), Milan Kožuh (1979), Ivan Kreft (1979), Lojzka Kronovšek (1977, 1979 in gradivo), Štefan Kuhar (1977 in gradivo), Ivan Nemeč (1977 in spominsko gradivo), Pavla Potočnik (1977), Mira Svetina (1977 in 1979), Andrej Verbič (1977) in še drugi.

OPOMBE

- ¹ B. Kidrič, 1944: »Kratek obris razvoja OF in sedanja politična situacija« v I. knjigi »Ljubljana v ilegali«, založila Drž. založba Slov., 1959.
- ² E. Kardelj »Po petindvajsetih letih«, knjiga »Četrdeset godina«, zbornik spominov aktivistov jugoslovanskega revolucionarnega in delavskega gibanja, obdobje 1929—1935, »Kultura«, Beograd, 1960.
- ³ Emil Lajh, »Pregled stavkovnega gibanja v Celju in okolici med obema vojnama«, Celjski zbornik 1975—1976.
- ⁴ France Gerželj »Prvo desetletje dela in borbe«, Gruda 1934.
- ⁵ Podatek Ivana Krefta, Ljubljana 1979.
- ⁶ F. Gerželj kot pod op. 4 in poročila društev v »Grudi«, letniki 1934—1941.
- ⁷ Spominsko gradivo Ivana Nemca (tipkopis 94 strani v arhivu IZDG, Lj.; »Gruda« letniki 1934—1941 in razprava Stefana Kuharja »Kmetstvo mladinsko gibanje in Milan Majcen« v brošuri »Narodna junaka Milan Majcen in Janči Mevželj«, tisk ČGP »Delo«, Lj. 1971.
- ⁸ »Gruda«, 1934.
- ⁹ Slavko Kremenšek, poglavje »Njivaši« v knjigi »Slovensko študentovsko gibanje 1919—1941 (Lj. 1972) na str. 264.
- ¹⁰ isto kot op. 9 (str. 268).
- ¹¹ »Gruda« št. 10., oktober 1935.
- ¹² »Gruda« letnik 1934 do marca 1941. (izposojeno od Lojzke Kronovšek, Orla vas).
- ¹³ isto kot pod 12.
- ¹⁴ »Gruda«, februar 1932 (iz zgod. arhiva CK ZKS, Ljubljana). Tov. Mastnak je bil soustanovitelj DKFID pod imenom »Deteljica« v Dramlajah. Nekaj let za tem je postal župan, v tistem času najmlajši v Sloveniji.
- ¹⁵ Psevdonim Ivana Kronovška, tedanjega predsednika ZKFID. Sestavek je povzet (razvidno iz pripombe I. S.) po delih objavljenih v takratnem tisku (Stanko Dornik: »O Sovjetski zvezi«, Dornik, Vuk Dragović: »SSSR«, založila Nolit, Beograd 1934 in dr.).
- ¹⁶ Dr. France Hočevnar je pričel delovati v DKFID še kot srednješolec. V 1933. letu je bil kot študent izvoljen v PK KPJ za Slovenijo (sekretar Ivan Maček, član Jože Brilej in dr.) Od 1934 leta dalje je vplivno sodeloval v Zvezi KFID.
- ¹⁷ »Delovanje komunistov med kmetstvo mladino«, tipkopis Dušana Boleta (1976. l.) razprava o položaju na Ponikvi pri Grobelnem, tedaj visokošolca, ustanovitelja partijske celice na Ponikvi 1936. leta.
- ¹⁸ »Društvu mladih intelektualcev« v gradivu F. Fijavž »Kako je KPJ formirala v letih 1932—1935 organizacijo komunistične mladine v Mariboru« (1959., v zgod. arhivu CK ZKS).
- ¹⁹ Anton Merslavič, Goričica, za Šentjur pri Celju, Nežika Jesenek-Zličar, Ponikva, za Dramlje.
- ²⁰ Fotografski posnetki v Muzeju revolucije, Celje.
- ²¹ Alojz Valečič opisuje organizirano delovanje komunistov v »Društvu prijateljev prirode« v Zagrebu. Zleta »Svobod« se je udeležilo preko 200 članov »DPP«. Podatki iz knjige »Četrdeset godina«, str. 210, Kultura, Beograd 1960.
- ²² Vsi udeleženci NOB, I. Kronovšek je vstopil po kapitulaciji Italije v septembru 1934 v NOV, po osvoboditvi je bil ljudski poslanec, soorganizator kmetijskega združništva v Savinjski dolini; D. Košmrlj, družbeno politični delavec, dolgotletni zunanjepolitični urednik RTV, Ljubljana; Mira Svetina, narodni heroj, družbeno politična delavka v Lj.)
- ²³ O podmladkarjih (mladi kosci in grabljice) sta posredovala podatke tudi Edo Steblovnik iz Celja in Julko Kožuh iz Škofje vasi.
- ²⁴ Ivan Bratko, dipl. iur., direktor Drž. zal. Slovenije, Ljubljana, Rudi Čačinovič, gen. ambasador v Španiji, Vinko Kristan, pred vojno član PK SKOJ, ustreljen v Ljubljani 1942. leta.
- ²⁵ Ivan Nemeč, kmet. tehnik, nosilec Spomenice 1941, umrl 1977. leta v Ljubljani, Vladimir Kreft, živi v Vidmu ob Ščavnici, Jernej Štante, advokat v Celju, po

osvoboditvi in že v času NOB javni tožilec, kasneje preds. Gospodarskega sodišča SRS, umrl 1966. leta v Ljubljani.

²⁶ Podatki Milana Boršiča in dr. Marjana Žagarja (»Šentjur skozi borbo v svobodo«, Šentjur — Celje 1956).

²⁷ Spominsko gradivo Franca Hribarja v Muzeju rev., Celje.

²⁸ »Delovanje OF in KPS v Celju od začetka osvob. gibanja do maja 1942«. Prispevek (pogodbeno delo, sklad B. Kidriča, za IZDG v 1961. letu, tipkopolis 350 strani) F. Fijavža.

²⁹ »Poslovilna pisma žrtev za svobodo« (Milan Ževart in Stane Terčak, Obzorja, Maribor 1969).

³⁰ F. Fijavž »Delovanje članov KPS in SKOJ med kmetsko mladino v predvojnem obdobju v Sloveniji«. Referat na simpoziju »Tito in mladina« v Zagrebu 8.—10. 10. 1979. (organizator: Konferenca ZSMJ, Beograd).

EMIL LAJH

NEKAJ ZNAČILNOSTI IZ REVOLUCIONARNEGA DELAVSKEGA GIBANJA V CELJU V OBDOBJU DRUGE KONFERENCE KPS V JOŠTOVEM MLINU

Ko so nacisti zasedli Avstrijo in jo je 13. marca 1938 Hitler priključil III. rajhu so ob tem dogodku zahodne demokracije Anglija, Francija in ZDA molčale; nasprotovala je le Sovjetska zveza, ki se je v Društvu narodov brezuspešno zavzemala za kolektivno varnost pred fašistično agresijo.

Tudi uradni jugoslovanski listi so ob »anšlusu« sprva molčali. Šele 16. marca je klerikalni Slovenec zapisal, »da nastajajo spričo neposredne sosesčine III. rajha odnosi Jugoslavije z Nemčijo lepe možnosti sodelovanja«, 22. marca pa je označil priključitev za »čisto naravno in neizogibno ter zdravi pameti ustrezajočo resnico.« Naslednji dan je voditelj slovenskih »demokratov« dr. Albert Kramer v senatu ugotovil, da ni neposredne nevarnosti za ozemeljsko nedotakljivost Jugoslavije, češ da »nacionalna ideja pri Nemcih... dokazuje, da je ona edina sposobna postati konec koncev zmagovalec nad idejami komunizma in boljševizma«. V najboljšem primeru so se buržoazni politiki in »voditelji« takrat spraševali ali je »Jugoslavija pripravljena na oboroženo obrambo«, pri čemer jih pa ni skrbela toliko usoda jugoslovanskih narodov, ampak ohranitev njihovih kapitalističnih privilegijev.

Nasprotno je CK KPJ ob »anšlusu« izdal razglas Za Mir, Nezavisnost i Slobodu. V njem opozarja na veliko nevarnost, ki je spričo tega grozila jugoslovanskim narodom. Med drugim je v razglasu rečeno: »Hitlerizem ni prijatelj niti »dober sosed«, temveč zaklet sovražnik svobode in neodvisnosti narodov Jugoslavije. Njegove izjave o nevtralnosti in prijateljstvo do nas so lažne, kakor so bile lažne tudi njegove dočerajšnje obljube Avstriji...«

Jutri bodo njegove čete čez Karavanke vdrle v Jugoslavijo. Hitler obnavlja staro nemško cesarstvo in Viljemov načrt »Drang nach Osten«. Ta pot drži čez Jugoslavijo na Egejsko morje. V tem ga podpira Mussolini, ki zahteva zase Dalmacijo in Bosno...

Prav ta nevarnost, ki je grozila jugoslovanskim narodom, neposredno pa slovenskemu narodu je narekovala zahtevo po takojšnjem sklicu partijske konference v Sloveniji, ki je ves svoj delovni program posvetila nalogam, ki so čakale Komunistično stranko Slovenije po priključitvi Avstrije k hitlerjevski Nemčiji.

Konferenca je bila 16. in 17. aprila 1938 v Smiglovi zidanici nad Grajsko vasjo v Spodnji Savinjski dolini. Udeležilo se je 21 delegatov, članov CK KP Slovenije in predstavnikov večine okrožnih organizacij KPS. CK KPJ je zastopal generalni sekretar Josip Broz Tito.

Konferenca je tako s tehnične kot vsebinske plati popolnoma uspela in nedvomno uresničila sklep ustanovnega kongresa na Čebinah »da je treba linijo kongresa konkretizirati na prihodnjih konferencah«. Centralni komite je po kongresu sklenil, »da se morajo v prihodnjih mesecih vršiti vse okrajne konference in tudi ena partijska za Slovenijo.«

Po sestanku je KPS v duhu resolucije, ki so jo sestavili prisotni delegati, razvila številne akcije in dejanja z namenom, združiti vse demokratične in pozitivne sile slovenskega naroda. Poleg legalnih listov za delavske in kmečke množice, ki so si sledili, brž ko je bil eden prepovedan, je CK KPS po prvi konferenci začel izdajati še ilegalni protifašistični list »Slovenski poročevalec«. Toda že oktobra 1938 je moral z drugo številko prenehati. Enako se je zgodilo z »Obzornikom delavske politike«, ki je kot edina znana številka izšla verjetno julija 1938. V tej številki je tudi kratko poročilo o prvi konferenci KPS, kjer med drugim zasledimo »da je konferenca posebno pozornost posvetila hitlerjevski propagandi, da so vsi delegati poročali o aktivnosti in metodah nacističnih agentov in o možnosti borbe proti njim.«

Na koncu je poročal o sprejeti resoluciji, ki vsebuje stališča stranke do vseh konkretnih političnih vprašanj, še posebej vprašanju narodnoobrambnih akcij.

Boj in akcije KPS so bili hkrati poziv k slogi slovenskega ljudstva in boj za rešitev slovenskega naroda. S tem si je partija utrla pot med rodoljube, nasprotnike fašističnih načrtov. Moč partije zdaj niso bili več le njeni maloštevilni, predani, požrtvovalni, idejno in akcijsko ubrani kadri, njena moč so postajali tudi njeni vse številnejši in vse aktivnejši simpatizerji ter narodnoobrambni protifašistični mladi rod v šolah, v »Vzajemnosti«, v Društvih kmečkih fantov in deklet, v Sokolu in drugod.

Pa tudi Komunistična stranka Slovenije sama se je v letu po čebinskem kongresu občutno okrepila: njeno članstvo se je povečalo za štirikrat, število in obseg policijskih vdorov sta se zmanjšala, socialna sestava članstva se je razvijala ustrezno in ugodno se je razpredala mreža partijskih organizacij.

Tudi v Celju se je partijska organizacija v tem obdobju občutno okrepila, tako s komunisti, vračajočimi se z robije v Sremski Mitrovici, kot z na novo sprejetimi, mlajšimi, še nekompromitiranimi kadri in seveda s skojevci. Po direktivah centralnega vodstva in smernicah prve konference KPS si je celjska partijska organizacija z vnašanjem protifašistične miselnosti med širše sloje zagotavljala večji politični vpliv in velik krog somišljenikov. Ta

krog je zajel delavsko kulturno društvo »Vzajemnost«, ki je imelo pomembno vlogo pri oblikovanju razredne zavesti celjskega delavstva, v Društvih kmečkih fantov in deklet, ki so povezovala napredno mladino v skoraj vseh celjskih okoliških občinah, v Sokolu, v katerem je po letu 1938 nastajalo demokratično krilo mlajše generacije, v Akcijskem odboru za obrambo severne meje, Ciril-Methodovi družbi, »Braniboru«, med gozdozniki oziroma skavti, v »Slovenskem društvu« naprednih intelektualcev, celo med klerikalnimi »Slovenskimi fanti« in drugje.

Nedvomno je bil pomemben sklep partije, da je za skupščinske volitve konec leta 1938 postavila svoje kandidate na delavsko-kmečki listi in tako živahno posegla v predvolilno agitacijo. V celjskem okraju so se v najtesnejšem sodelovanju s KPS pod geslom »Slovenska združena opozicija« zbrale vse opozicionalne skupine, razen socialnih demokratov. Po daljših posvetovanjih komunistov s krščanskimi socialisti, skupino okrog »Stare pravde«, Stantetovo skupino, Samostojno demokratsko stranko, levim krilom Sokola je bilo sklenjeno, da bo kandidat »Slovenske združene opozicije« za celjski okraj magister Fedor Gradišnik, kot zastopnik legalne »Slovenske kmečke stranke«, njegov namestnik pa rudar iz Zabukovice Albin Vipotnik kot zastopnik ilegalne Komunistične partije Slovenije.

V okoliških vaseh Celja so bili močno zastopani predstavniki Društev kmečkih fantov in deklet, ki so se dejansko že od leta 1935 naprej odtegovali vplivom klerikalizma. V obravnavanem obdobju že nastopajo s konkretnimi resolucijami in akcijami. Resolucija Zveze kmečkih fantov in deklet, sprejeta na drugi redni seji v Celju dne 15. maja 1938, je posvečena narodni slogi. Med drugim izpoveduje mnenje celotnega članstva, da z ozirom na položaj, ki je nastal po nedavnih mednarodnih dogodkih »je potrebno krepiti slovensko narodno zavest«, da je »potrebna združitev vseh narodnih sil, ki se naj izraža v čim tesnejšem sodelovanju vseh slovenskih organizacij v narodnoobrambne svrhe in v skupnem delu ter manifestacijah pokažejo enotnost narodne volje povsod in v vseh vprašanjih, ki se dotikajo narodnega obstoja in svobode«, da je »za dosego socialne osvoboditve slovenskega kmeta potrebno sodelovati z vsemi naprednimi skupinami in gibanji, še posebej v tem času, ko zaradi tuje podtalne propagande zahtevajo takojšnje rešitve.« Vsekakor je resolucija nudila mnogo smernic za nadaljnji boj društev na vasi in pripomogla k tesnejšemu sodelovanju z ostalimi gibanji.

Predvolilnih posvetovanj v Celju se je udeleževal do zadnjega trenutka tudi zastopnik socialdemokratov, ki pa je na koncu izjavil, da njegova stranka pri volitvah ne bo sodelovala z opozicijo, ker je sklenila volivni dogovor z Jugoslovansko nacionalistično stranko. S tem je bil enotni nastop delavstva na volitvah v precejšnji meri onemogočen in okrnjen.

Da bi še bolj okrepli in povezali množičnost gibanja, so takoj po volitvah organizirali zborovanje v Celju, kjer je nekaj tisoč ljudi manifestiralo enotnost proti režimu. Čeprav je hotela policija razbiti zborovanje, jim to ni uspelo, saj so z vseh ulic prihajale množice, vzklikajoče za mir na svetu, proti pronacističnemu režimu, za pravice delavcev. Na zborovanju so se zbrali predstavniki večine naprednih političnih skupin: komunisti, člani društev kmečkih fantov in deklet, predstavniki slovenske kmečke stranke in krščan-

ski socialisti. Sem so prišli tudi vsi organizatorji shoda: Slavko Slander, dr. Dušan Kraigher, Franci Hribar, Peter Stante, Martin Jošt in Jože Jurač.

Kljub neuspehu opozicije na volitvah, dobila je le 46 mandatov (v Sloveniji), JRZ (Jugoslovanska radikalna zajednica) pa 306, je KPS le bila uspešna, saj je na delavsko-kmetski listi imela svoje kandidate, v desetih okrajih pa kandidate drugih skupin. Partija je kljub prepovedi posegla v predvolilno agitacijo in je pri volitvah glasovalo 23.500 volivcev, ki so se s tem izrekli proti režimu Stojadinovićeve JRZ. Da uspeh ni bil zadovoljivejši moramo iskati vzroke v dejstvu, da delavstvo na volitvah ni nastopilo enotno, saj so socialisti podprli Jugoslovansko nacionalistično stranko.

V širjenju in utrjevanju ljudske fronte je bila v Celju pomembna ustanovitev Akcijskega odbora za obrambo severne meje marca 1938 na pobudo Dušana Kraigherja.* V njem so sodelovali tudi privrženci različnih političnih naziranj. Avgusta 1938 so organizirali bojkot nemških trgovcev, gostincev in obrtnikov in v ta namen izdali več letakov, ki so jih širili po Celju in okolici, v okrajih Šmarje pri Jelšah, Konjicah in Slovenj Gradcu. Hkrati so pošiljali opominjevalna pisma posameznim odjemalcem v nemških trgovinah in jih odvrčali od kupovanja pri njih. Celjska policija je ugotovila, da je tukajšnja bojkotna akcija, ki jo je izvajal Akcijski odbor za obrambo severne meje živo zadela »Nemce, zlasti njihove pridobitvene kroge«. Oblasti so ukrenile vse, da se letaki ne bi razširjali. Toda preiskava je pokazala, da je Akcijski odbor dobival za svoje delo finančna sredstva in podporo od meščanov, tudi od bolj stoječih krogov.

Odbor je tiskal še druge narodnoobrambne letake, med katerimi je vsekakor pomemben »Čehoslovaška je ogrožena«. Letak govori o usodi Češke, da je napad na Čehe tudi napad na nas, njihova borba je naša borba, v njihovih jarkih bodo naši prostovoljci združeno z njimi branili njihovo in našo svobodo. V nadaljevanju opozarja, da mora biti narod v najtežjih trenutkih, ki se približujejo močan. Pomesti je potrebno s petokolonaši in s parolo »Svoji k svojim!« so napisali naj »spravimo svojo žetev v svoje kašče, da bo redila nas in naše brate, ne pa izdajalce.« Ljudje morajo k »svojim trgovcem, mizarjem, pekomo, čevljarjem, krčmarjem, zdravnikom, odvetnikom.« Razen tega, so bile v Celju še nekatere akcije proti hitlerjancem. V Celju je policija odkrila 12. septembra akcijo proti nosilcem belih nogavic, ki se je udeležilo okrog 400 ljudi, 13. septembra pa splošno protinemško akcijo s prek 600 udeleženci. Številni opazovalci so s ploskanjem odobraval njihovo nastop. Zato so 30. septembra prepovedali spominsko proslavo za septemberskimi žrtvami — Lundrom in Adamičem. Kljub temu se je zbralo pred kolo-dvorom 300 demonstrantov in policija jih je 6 aretirala. Nemci so zaradi teh demonstracij opustili nošenje belih nogavic, ki so simbolizirale nemško

* Dr. Dušan Kraigher je začel svojo partijsko pot leta 1937, ko se je nastanil in zaposlil kot odvetniški pripravnik v Celju. Naloge in akcije, ki jih je v tistem obdobju opravljala celjska partijska organizacija so bile zanj velika preizkušnja. Že leta 1938 je bil sprejet v okrožni komite KPS za Celje in Savinjsko dolino. Skupaj s sekretarjem OK KPS Slavkom Slandrom je jeseni 1937 vplival na ustanovitelje »Slovenskega društva« v Celju. Od takrat je ves čas do odhoda v ilegalo leta 1940 bil prisoten v vseh najpomembnejših akcijah celjskih komunistov.

Josip Broz — Tito, od avgusta 1935 organizacijski sekretar CK KPJ, od konca 1937 generalni sekretar KPJ. Zaradi pomembnih problemov, nastalih z »anšlusom« Avstrije se je udeležil konference KPS, kjer je v večurnem govoru analiziral mednarodni in notranji položaj.

pripadnost. Policija je poročala, da je bil »vpliv komunistov na demonstracije zelo učinkovit.«

Množične demonstracije so se nadaljevale ob čehoslovaški krizi jeseni 1938 in zgodaj spomladi leta 1939. Takšen večji shod združene opozicije za celjski okraj je bil 2. aprila 1939. Sklenjeno je bilo, da bo v veliki dvorani Narodnega doma. Policija je skušala na ljudi vplivati, da bi se razšli, toda množice so vztrajale. Na zahtevo zborovavcev, ki niso smeli v dvorano je sklicatelj shoda Fedor Gradišnik pozdravil le te z balkona Narodnega doma. Sledile so velike demonstracije po celjskih ulicah, čeprav jih je pri tem ovirala policija. Ves čas so vzklikali: Živela enakopravna Slovenija, svobodna Jugoslavija, zahtevali so demokratične odnose, svobodo tiska in zborovanja, boj za obrambo miru, proti fašizmu.

Višek je dosegla akcija pred celjskim magistratom, ko je policija začela razganjati množice z gumijevkami in nekaj jih je tudi aretirala.

Shoda so se udeležili poleg celjskih komunistov pristaši vseh demokratičnih skupin slovenske opozicije: kmetje, pristaši Slovenske zemlje in nekdanje Ljudske pravice, bivše Samostojne kmetske stranke, mnogi pristaši

Na Mrzlicij 1. maja 1939. Izlet nadzorujeta dva orožnika. Med udeleženci izleta: Mica Slander, Franc Hribar, Franjo Vrunč, Milan Apih in Slavko Slander

bivše Slovenske ljudske stranke, ki niso sledili politiki režima JRZ, delavci, pristaši Delavskega lista, Delavske politike, Delavske pravice in Nove pravde.

Shod, ki se je izrekel za mir, za odločno obrambo Slovenije in Jugoslavije proti vsakomur, ki bi jo napadel, je hkrati dokazal, da so se po razkosanju Čehoslovaške republike vsi Slovenci, ki ljubijo svojo domovino in svoj narod in ki niso zaslepljeni od strankarskih strasti, zavedli, da je to tudi trenutek, kjer je potrebna enotnost naših narodov.

Vsekakor so takšne akcije v smislu narodnoobrambnega gibanja bile zelo pomembna sestavina slovenskega ljudskofrontnega gibanja, kot množično delo ljudstva za svobodo in demokracijo.

Izkušnje decemberskih volitev iz leta 1938 so vzpodbudile komuniste in nekatere druge iz delavsko-kmečkega bloka, da so začeli s pripravami za ustanovitev nove ljudskofrontne formacije, ki naj bi bila višja oblika enotnosti, kot so bile dosedanje oblike tega gibanja na Slovenskem. Ko je padla Čehoslovaška spomladi 1939 je Komunistična partija Slovenije izdala dva

letaka, s pozivom k strnitvi vseh slojev, od kmetov, delavcev do meščanov in izobražencev. Več mesečno delo o združitvi vseh političnih naprednih gibanj je bilo poplačano na konferenci ki se je udeležilo okrog 100 zastopnikov iz vse Slovenije dne 3. septembra 1939 v Celju. Čeprav so nekatere grupacije skušale iz novo nastale Zveze delovnega ljudstva Slovenije napraviti čisto navadno koalicijsko, jim to po burnih debatah in posredovanju komunistov ni uspelo. Ker je policija sestanek, ki se je vršil v gostilni Stegu na levem bregu Savinje, že na začetku prepovedala, so delegati odšli v hotel Evropa, kjer so nadaljevali z razgovori. Tu so tudi sprejeli osnutek razglasa »Kaj hočemo?« (napisal ga je Edvard Kardelj), ki so ga po sestanku razmnožili in poslali na teren snujočim se iniciativnim odborom v pretres.

Po sestanku v Celju je ves september in oktober sledilo intenzivno delo na terenu. O tem se je ohranila resolucija udeležencev konference Zveze delovnega ljudstva Slovenije iz celjskega okraja z dne 8. oktobra 1939 v Dobriši vasi v Savinjski dolini. Podpisani udeleženci Ignac Cizej, Vinko Cizej, Josip Penič, Mlakar, Martin Zupanc, Franc Mirnik, Anton Jelen, Rudi Hribar, Franc Novak, Jože Letonja, Ivan Farčnik, Ivan Kos, Slavko Šlander in Dušan Kraigher so izjavili, da soglašajo s programom, ki je obrazložen v osnutku razglasa, da bodo začeli takoj po vseh občinah celjskega okraja s pripravami za osnovne krajevne organizacije Zveze delovnega ljudstva Slovenije pod vodstvom začasnega centralnega pripravljalnega odbora in na konferenci izvoljenega začasnega pripravljalnega odbora za celjski okraj.

Zveza delovnega ljudstva Slovenije ni bila organizirana ne kot koalicijska, ne kot stranka, saj bi gibanje s tem izgubilo širino vseljidskega, protifašističnega in narodnoobrambnega gibanja vsega slovenskega ljudstva, ne glede na politično pripadnost in svetovni nazor. Kljub temu, da so se nekatere politične skupine izogibale združitve z Zvezo delovnega ljudstva, kot na primer krščanski socialisti, je Zveza že leta 1940 opravljala osnovno nalogo, ki jo je nakazala Komunistična partija Slovenije — zbiranje okrog sebe vseh naprednih sil slovenskega naroda v boju proti nevarnemu fašizmu, proti režimskim ukrepom o ustanavljanju koncentracijskih taborišč za politične osumljence, in pozivala na budnost pred vojnimi hujskači. Vse zaželene akcije in konkretne naloge za bližnjo bodočnost so bile nato nakazane v edini številki Zveze delovnega ljudstva Slovenije z naslovom »Nova ljudska pravica«, ki so jo natisnili v Zagrebu v 5.000 izvodih in katero je skoraj v celoti napisal Edvard Kardelj.

— — —

Joštov mlin v Medlogu pri Celju je bil zelo primerno in varno zbirališče komunistov celjsko-savinjskega področja. Čeprav zelo obiskan po najrazličnejših poslovnih ljudeh, je prostor v hiši, kjer so se zbirali člani partije, ostal neodkrit za vse nepoklicane. Tudi policija ni nikdar posumila o mnogih akcijah, sestankih, večjih ali manjših konferencah, ki so bile vodene od tu vse do prihoda okupatorja leta 1941.

Joštov mlin se je zapisal v zgodovino revolucionarnega gibanja na prelomu leta 1937—38. To je bilo povezano s komunisti — robijaši, ki so se v letih 1937, 1938 in 1939 vračali z robije iz Sremske Mitrovice in drugih zloglasnih kaznilnic. Komunisti, ki so se po prestani kazni vračali, navadno

Edvard Kardelj, član CK KPJ. Po vrnitvi iz Sovjetske zveze februarja 1937 je pripravil ustanovni kongres KPS, imel glavni referat na drugi konferenci v Joštovem mlinu. Pisec Manifesta, dela »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« in avtor proglasa »Kaj hočemo?« Zveze delovnega ljudstva Slovenije.

niso mogli dobiti zaposlitve. Ko se je Franc Hribar, tkalski mojster iz Prebolda, sicer član partijske organizacije »Manufaktura« v Preboldu, vrnil leta 1936 iz Sremske Mitrovice, je izvedel svojevrstno zamisel.

Po letu 1938 si je pri tovarnarju Zelinka in Sonsky v Mariboru nabavil dva stara tkalska stroja in pričel na svojo roko z delom v Preboldu, pri čemer je sodelovala tudi njegova sestra Ivanka, ki je bila izurjena tkalka. Medtem je celjska policija zaradi pomanjkanja dokazov jeseni 1938 izpustila iz zapora Miloša Zidanška in se je ta vrnil v Maribor ter je Slavko Šlander nadaljeval zobotehnično delo v domačem kraju; za oba učitelja, Franja Vrunča in Milana Apiha, ni bilo niti misliti, da bi se zaposlila v svojem poklicu. Zato ju je Franc Hribar pritegnil v zadrugo. Po nekaj mesecih so dobili iz Čehoslovaške še dva stroja. Iz denarnih težav jim je pomagal tedanji direktor celjske podružnice Ljubljanske kreditne banke Slavko Martelanc, ki je bil v zvezi s Komunistično partijo Slovenije preko sekretarja mestnega komiteja KPS Celje in okrožnega sekretarja Rdeče pomoči Mate Ubojčiča.

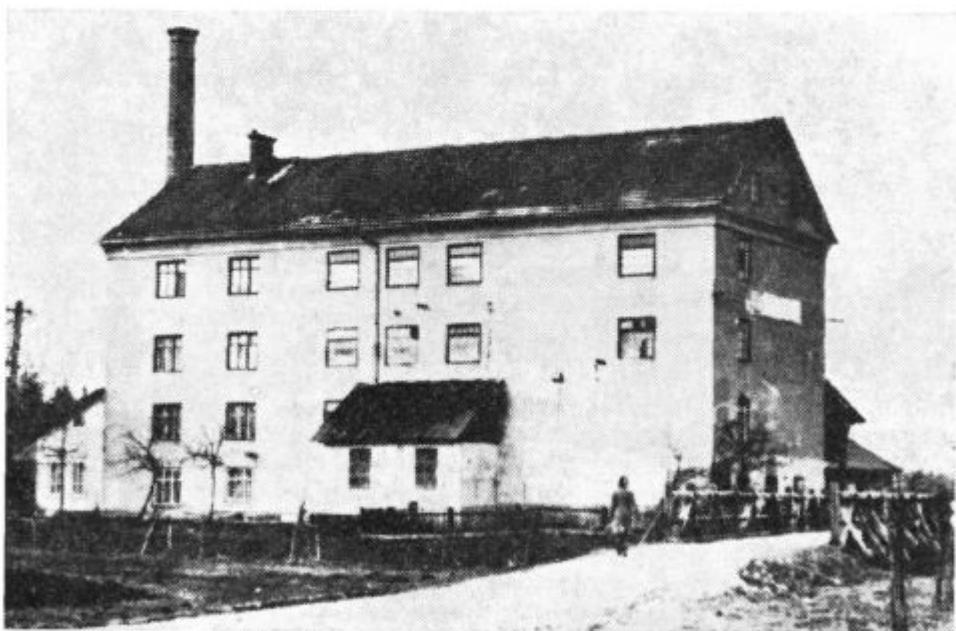

Policija jim je delala v začetku težave, ker niso imeli obrtnega dovoljenja, pozneje pa jim je policijski komisar rekel, da je bolje če delajo, kot pa da se ukvarjajo s politiko.

Tkalnica je postajala čedalje močnejše revolucionarno žarišče. Ker je bilo v Preboldu sindikalno in politično delo sorazmerno dobro organizirano, so se začeli ukvarjati z mislijo, da bi preselili tkalnico v samo Celje, kjer je bila potreba po političnih delavcih neprimerno večja.

Maja 1939 so se s svojo »Rdečo tovarno« preselili v Medlog, v neposredni okolici Celja, in sicer v opuščeno strojnico velikega mlina ob Ložnici, katerega lastnik je bil Melhior Jošt. Joštovi so bili vsa leta pred vojno napredno usmerjeni in so Milanu Apihu in Franju Vrunču že po njenem odpustu iz kaznilnice nudili stalno bivališče. Tam so se potem tudi shajali številni vodilni komunisti iz vse Slovenije. Tako je Miloš Zidanšek, ki je pretežno deloval med mariborskimi komunisti odnosno v okolišju, bil ne tako redek gost Franja Vrunča, tedanjega sekretarja okrožnega komiteja KPS Celje. V Joštovem mlinu so bili vse do prvih mesecev okupacije med stalnimi obiskovalci predvsem sekretar CK KPS Franc Leskošek-Luka, člana OK KPS Celje dr. Dušan Kraigher in Peter Stante, Šlandrovi, Olga Vrabič, Tone Grčar, Janko Skvarča, sekretar Okrožnega komiteja SKOJ Celje Dušan Finžgar in številni drugi.

Ko je kolektivna tkalnica kupila v Čehoslovaški še druga dva stroja, so delali na šestih statvah in v dveh izmenah. V zadrugo so stopili še jurista Darinka in Fedor Kovačič, pravnik Kranjc z ženo Katjo in Jože Gorič. Ko

Joštov mlin v Medlogu pri Celju, kjer je bila v noči med 31. decembrom in 1. januarjem 1940 druga konferenca KPS

Franc Leskošek, član KPJ od 1926. Leta 1933 izvoljen za sekretarja pokrajinskega odbora Zveze kovinarjev, naslednje leto za predsednika Strokovne komisije za Slovenijo. Na ustanovnem kongresu je bil izvoljen za sekretarja KPS in vodil drugo konferenco v Joštovem mlinu. Leta 1941 je bil prvi komandant Slovenskih partizanskih čet.

je prenehal z delom Milan Apih (bil je odveden v Bilečo), Fedor Kovačič se je zaposlil v konzumni zadrugi v Velenju, Katja Kranjc je izstopila iz zadruge, na novo pa so se vključili Hribarjev brat Dominik, Goričev brat Franc, Hinko Novak, Fricko Dečman in Janko Rakovec.

Delo »Rdeče tovarne« ni bilo prikrito mestnemu poglavarstvu v Celju. Le-to je sporočilo 19. novembra 1939 banski upravi dravsko banovine v Ljubljano že podrobno poročilo o njihovem delu. V poročilu med drugim navajajo, kdo so bili tihi družabniki in kakšne vsote so prispevali, da je proizvodnja lahko stekla. Ugotovili so, da pogodba ni bila sestavljena v pismeni, temveč v ustmeni obliki. Tudi obresti niso bile dogovorjene. Po ugoto-

vitvah predstojništva mestne policije v Celju, so se zanimali tudi nekateri politično neopredeljeni ljudje za pristop kot tihi družabniki. Zaradi nastale krize pa so se umaknili. Ugotavljali so tudi, da so pri delu udeleženi ljudje, ki so imeli »neprilike« zaradi komunizma. Zato je načelnik upravnega oddelka banske uprave v Ljubljani zahteval, da Francu Hribarju prepovejo delo, v kolikor ne bo prijavil obrti z vsemi potrebnimi listinami.

Ceprav se je zadruga vseskozi borila s težavami, je podjetje vendarle uspevalo. Tkali so platno, rjuhe, zavese, brisače in tudi odjemalcev je bilo dovolj, ker so izdelke prodajali nekaj ceneje, kot so bili sicer v trgovini. Vendar je šlo za nekaj drugega, saj je v mlin prihajalo vedno več potnikov, ki so se tako ali drugače ukvarjali s tekstilom — kurirji, politični aktivisti in ilegalci. Orožniki in policaji so se tedaj izredno zanimali za tkalsko blago. Nemo so si ogledovali in celo kupili kak meter. Pač pa je celjski dopisnik klerikalnega »Slovenskega doma« opozarjal javnost, da se v mlinu zbirajo »podtalni« elementi. Tudi predstojništvo mestne policije v Celju je poročalo, da so neki celjski komunisti v Joštovem mlinu, ki izdelujejo tekstilno blago. Vendar že iz omenjenih dokumentov ni razvidno, ali so delali tudi preiskave. Vsekakor je »rdeča tovarna« igrala pomembno vlogo v tem času: na eni strani je nudila zaposlitev tistim, ki so bili povsod onemogočeni, hkrati pa so lahko kot člani partije izvajali prikrito večje akcije, nedvomno tudi priprave na II. konferenco Komunistične partije Slovenije.

Za primer navajamo, da je kmalu po ustanovitvi tkalnice v Joštovem mlinu Okrožni komite KPS Celje organiziral tam ali vsaj nekje v bližini tudi svojo ciklostilno tehniko, ki jo je vodil Franc Hribar in so v njej sodelovali Franjo Vrunč, Milan Apih, Dušan Kraigher in Polo Kudiš.

Pisalni stroj in rotacijski ciklostil jim je posodil lastnik mlina Melhior Jošt. Izdelali so več kot 10 letakov v nakladi 2.000 do 3.000 izvodov.

Zaradi pomanjkanja surovin tkalnica ni več obratovala verjetno od druge polovice decembra 1939 ali pa januarja 1940. Zato je Franc Hribar ob pritiskih mestnega načelstva umaknil prošnjo oziroma prijavo za dovoljenje tkalske obrti v Medlogu in je leta 1940 tkalnico preselil v Šmartno ob Paki.

Kakor je bila za zlet Svobod in za obe delegatski zborovanji odločilna lega Celja v osrčju Slovenije, tako je bila za ilegalno partijsko konferenco na Silvestrovo 1939 v Joštovem mlinu predvsem odločilna okoliščina, da je imelo Celje močno in sposobno partijsko organizacijo.

Za pripravo II. konference KPS je centralni komite zadolžil sekretarja celjskega okrožja Franja Vrunča. Nad vse dobro poznavanje razmer, trdna partijska postojanka v Joštovem mlinu in skrbno izbran čas novoletno praznovanje, ko je tudi sicer mnogo ljudi na poti, so omogočili nemoten potek konference v neposredni bližini Celja.

Joštovi so poslali vse v mlinu zaposleno delavstvo na dopust. V izpraznjeni mlin so delegati prihajali na Silvestrovo zvečer in pozno v noč. Okrog samotnega mlina in vse do ceste je bilo tedaj še precej drevja, glavna cesta pa tudi ni bila razsvetljena. V kuhinji so vsakemu delegatu ob prihodu postregli z vročim čajem, občasno pa tudi domačim komunistom, ki so vso

noč stražili, skrivajoč se za grmovjem ob poteh in ob vodi. Delegati so bili zastopniki CK KPS, CK KPJ, sekretarji okrožnih komitejev in predstavnik Kominterne.

Podatki, koliko je bilo udeležencev na konferenci si močno nasprotujejo. Partijsko glasilo Proleter v številki 1—2 leta 1940 poroča, da se je poleg predstavnikov CK KPJ (Milovana Đilasa) in Kominterne (Ceha, Jana Šverme) udeležilo 44 zastopnikov Komunistične stranke Slovenije. Tudi nekateri udeleženci in lastnica Joštova potrjujejo to številko, ker bi po njihovem mnenju soba komaj sprejela kaj več ljudi. Edvard Kardelj, Boris Kraigher in Vida Tomšičeva pa pravijo, da je bilo odposlancev 101, ker je bila to najštevilnejša slovenska strankina konferenca pred vojno, medtem ko govori Milan Apih v knjigi Sredi pušk in bajonetov o 120 udeležencih, enako Ivan Kreft v Spominih ljudskega agitatorja. Verjetno bo zelo težko ugotoviti kdo vse so bili prisotni vendar naj omenimo poleg zgoraj omenjenih še tiste za katere z gotovostjo lahko trdimo, da so se udeležili konference: Pepca Kardelj, Franc Leskošek, Peter Stante, Vencelj Perko, Ignac Tratar, Oskar Kovačič, Ivan Mihelčič, Milan Zidanšek, Branko Babič, Milan Apih, Jože Lacko, Jože Potrč, Alojz Hochkraut, Franc Salamon, Dušan Kraigher, Viktor Stopar in drugi.

Žal se ni ohranilo gradivo II. konference KPS, ki se je sestala prav v tem neverjetno zapletenem času konec decembra 1939. Vsekakor so morali na njej zavzeti stališča do teh vprašanj in usmeriti nadaljnjo partijsko politiko. Poročilo o konferenci v Proleterju pravi, da so enoglasno odobrili politično linijo CK KPJ po spremembah v zvezi z vojno in proučili možnosti za realizacijo te politike v Sloveniji. Konferenca je razčistila mnogo vprašanj, ki so bila povezana z novim položajem, kakršen je nastal v Evropi po sklenitvi pakta med Sovjetsko zvezo in Nemčijo. Ta pakt je namreč prinesel veliko omahovanj in celo obsojanja ne le med protifašisti, ampak tudi med komunisti. Na konferenci so se zoperstavili takšnim omahovanjem in kolebanjem. Miha Marinko je v svojih spominih govoril, da je na konferenci prišlo do živalne obravnave med Edvardom Kardeljem in predstavnikom kominterne Janom Švermo, ker so se njuna gledanja na mednarodni politični položaj razhajala.

Nedvomno sta bila glavna dogodka, ki sta bila hkrati izhodišče razpravljanja na tej konferenci, začetek druge svetovne vojne in sporazum med Cvetkovičem in Mačkom avgusta 1939. Vojna nevarnost, preteča jugoslovanskim narodom, je tudi od stranke zahtevala določenih priprav, predvsem vključevanju novih, mlajših kadrov in žensk, ki bi morale, če bi prišlo do vpoklica v vojsko zamenjati moške v strankinih vodstvih in tako zagotoviti nepretrgano delo. Da bi režim obglavil komunistično stranko in zaustavil protifašistično gibanje, je začel po fašističnem vzorcu ustanavljati koncentracijska taborišča namenjena komunistom in tudi drugim naprednjakom in so o tem govorili na drugi konferenci Komunistične partije Slovenije. Centralni komite je pravilno ocenil, da je ta možnost zelo prisotna in opozoril vse člane nanjo, tistim, ki so se najbolj onemogočili, pa naročil, da odidejo v strogo ilegalo.

Ker je bila potreba po tiskani besedi vedno večja, čim bolj se je širilo ljudskofrontno gibanje, tudi vedno več je bilo dogodkov in akcij za katere

II. KONFERENCIJA KP. SLOVENIJE.

U početku ove godine održana je bila II. Konferencija KP. Slovenije. Prisutnih je bilo 44 delegata iz sviju pokrajina Slovenije i predstavnika CKKPJ. Na dnevnom redu su bila opća politička i unutarne-organizaciona pitanja u vezi sa novostvorenom situacijom (rat i sporazum Cvetković-Maček). Konferencija je jednoglasno odobrila političku liniju CKKPJ poslije promena u vezi sa ratom i proučila mogućnosti za realizaciju te politike u Sloveniji. Konferencija je naročito potvrdila važnost unutarnjeg jačanja partije, jer je ta unutarnja snaga i čelično jedinstvo partije prvi preduslov za pobjedu radničke klase u njezinim velikim borbama sa protunarodnim i reakcionarnim snagama koje dobivaju sve oštrije oblike. Konferencija je dalje naročito potvrdila važnost bržeg podizanja novih pre svega ženskih kadrova, da bi se sprečilo klasnom neprijatelju razbijanje rukovodećih partiskih tela. U tom smislu je konferencija i poverila CK-u KP Slovenačke, da sprovede reorganizaciju u vodstvu KP Slovenačke. Konferencija je dalje pozdravila borbu finske radničke klase i radnog naroda. Konferencija je pozvala sve komuniste Slovenije da se više nego ikada, zbiju oko CKKPJ i oko Kom. Int.

POKUŠAJ VELIKE

Poročilo o drugoj konferenciji KPS, ki ga je objavil »Proleter« v 1.—2. številki leta 1940

so bili potrebni številni letaki, brošure, še posebej pa glasilo, ki ga partija že nekaj časa ni imela, so zato na konferenci sklenili uvesti ilegalno tiskarno, kjer bi lahko tiskali v večjih nakladah. Na pobudo Franca Leskoška so jo za tem namestili v hiši Albina Novaka v Tacnu pri Ljubljani, stekla pa je konec februarja 1940. Majhen tiskarski strojček so po zamisli Edvarda Kardelja izdelali celjski komunisti. Iz Celja so ga prepeljali s tovornjakom do Ježice pri Ljubljani in od tam v Novakovo hišo. Tukaj je najprej delal Tomo Brejc, a za njim Dušan Kraigher in Ivan Plaskan, ko sta se iz Savinjske doline umaknila semkaj v ilegalo.

Trdimo lahko, da je konferenca v Joštovem mlinu dala komunistom predvsem akcijske naloge, ki so bile še tako potrebne, da bi se ljudskofrontno gibanje čim bolj razširilo in utrdilo, da bi bil slovenski narod čim bolj pripravljen za boj proti morebitni fašistični agresiji in domačemu reakcionarnemu režimu, ki se je vse bolj zapletal v mreže italijanske in nemške imperialistične politike.

Delegati so morali ostati v mlinu še ves dan 1. januarja 1940, da so se lahko razšli naslednjo noč. Ko so odšli zadnji udeleženci druge konference KPS, je v mlinu pri Milanu Apihu in Franju Vrunču ostal čez praznike

še Miloš Zidanšek, da so skupaj z Joštom proslavili srečen zaključek konference in si nazdravili za novo leto, pri čemer je Vrunč dejal Joštu: »Tvoj mlin bo prišel še v zgodovino!« Zidanšek pa ga je dopolnil z besedami: »Boš videl kak kruh bomo spekli, ki smo ga sejali iz tvoje moke!«

— — —

Vojna, ki se je že konec leta 1939 razplamtevala v Evropi in izven nje, je povzročila tudi v stari Jugoslaviji, ki je izvažala večino kmetijskih pridelkov v fašistične dežele, gospodarsko krizo, katera se je kazala predvsem v velikih podražitvah najnujnejših življenjskih artiklov. Zato je Komunistična partija Jugoslavije sredi leta 1940 organizirala protidraginjske akcije po vsej državi: medtem ko so le-te v Sloveniji potekale v okviru Zveze delovnega ljudstva Slovenije. Z njimi sicer niso dosegli zboljšanja razmer, pač pa so ob najbolj žgočih zahtevah tistega časa razgibale delovne množice, ki so javno izražale svojo borbena voljo in povezovalle delavce, kmete, izobražence, obrtnike in druge delovne sloje v skupnem boju.

Tudi mestna občina Celje je ustanovila za svoje področje »odbor za pobijanje draginje in brezvestne špekulacije«, in sicer 25. septembra 1939.

Kako dolgo še?

Te dni je bilo več siromašnih udeležencev protidraginjskih akcij kaznovanih z drakonsko globo 750 din. Več bojevnikov za pravice ljudstva pa je bilo aretiranih.

Tako torej: kapitaliste, špekulante, pijavke ljudstva banska uprava štiti in jim vsak dan dovoljuje zvišanja cen, za kruha lačne množice pa nima drugega kot žandarjske bajonete, policijo, zapore, koncentracijska taborišča, denarne kazni itd.

Npravimo konec temu zločinskemu početju!

Zahtevajmo, da se takoj izpustijo na svobodo vsi aretiranci, da se ukinejo vse denarne kazni!

Borimo se za svobodo zborovanja in sestajanja, za svobodo štrajka!

Nadaljujmo boj proti draginji!

Zahtevajmo: maksimiranje cen, prepoved izvoza živil, zadostne podpore brezposelnim in družinam vpoklicanih rezervistov ter zvišanje plač!

Proč s sedanjimi protidraginjskimi odbori, s katerimi nam mečejo le pesek v oči in v katerih ni pravih zastopnikov ljudstva!

Izvolimo sami prave, ljudske protidraginjske odbore, ki bodo zares vodili boj proti draginji!

Proč s protiljudsko vlado, ki prodaja naša živila in nas tujim imperialistom, nam pa pripravlja lakoto!

Borimo se za pravo ljudsko vlado, ki bo energično zatrla draginjo in nam z naslonitvijo na Sovjetsko Zvezo zagotovila kruh, mir in neodvisnost!

Letak, ki je bil razširjen v Sloveniji v času protidraginjskih akcij

Odbor je imel prvo sejo 19. oktobra 1939, nato pa so sledile zelo pogosto še vse leto 1940. Kljub navideznim naporom odbora, protidraginjski ukrepi niso pokazali nobenih pozitivnih uspehov. Vsem je bilo sicer razumljivo, če naraščajo cene uvoženemu in luksuznemu blagu, ne pa cene domačim pridelkom in izdelkom kot so žito, premog, drva, mast, meso, olje in drugih, ki so najbolj prizadeli delovne ljudi z že itak majhnimi osebnimi dohodki. Nerešljivost perečega problema je tudi v Celju povzročila revolt množic, ki so v protidraginjskih demonstracijah zahtevali izboljšanje gospodarskega in socialnega položaja.

Ena večjih akcij delavcev v Celju je bila 10. decembra 1939 v nabito polni veliki dvorani Narodnega doma, kjer so sprejeli tudi resolucijo z naslednjimi zahtevami: prepreči naj se porast cen življenjskih potrebščin ter vsaka špekulacija; zvišanje dosedanjih plač od 15—30 %; protidraginjski odbori morajo imeti izvršilno moč; delodajalskim skupinam naj se predloži zahteva za začetek pogajanj za sklenitev kolektivnih pogodb in končno je bila v resoluciji zapisana še zahteva, da se povišajo podpore brezposelnim.

Razumljivo je takšno stanje povzročilo, da so se leta 1939 ponovno pričeli stavkovni in mezdni boji, ki jih je bilo v Celju razmeroma veliko. V glavnem so jih organizirali sindikati različnih političnih smeri. Vsekakor so pa bile najpomembnejše mezdne akcije, ki sta jih tega leta pripravili strokovna komisija (revolucionarni sindikat) in Jugoslovanska strokovna zveza (krščanski socialisti). Tako sta oba sindikata na primer dosegla izboljšanje kolektivne pogodbe za mizarske pomočnike v Celju 11. aprila 1939, potem v krojaški stroki, kjer se je začela stavka in bila nato prekinjena 6. novembra 1940 s sporazumom o povišanju mezd za 24 % in še več manjših stavk in mezdnih gibanj v živilski in čevljarški stroki. Ne samo v majhnih obrtnih delavnicah, tudi v večjih tovarnah v Celju je prišlo do ponovnih sporov z delodajalci, saj so ti zopet kršili pravice delavcev, niso upoštevali kolektivne pogodbe oziroma je niso spreminjali v skladu s porastom cen življenjskih potrebščin.

Prek protidraginjskih akcij in stavk je zmagovala težnja po enotnosti delavskega razreda, kar pomeni, da so se vse bolj zavedali političnega pomena ekonomskih pogojev in da so množice sprejemale vodstvo komunistov v tem boju.

Leta 1940 smo priča ponovnemu naraščanju nasilja proti komunistom, ki so z raznimi obtožbami o širjenju »komunistične propagande«, trosenju letakov obsojali na zaporne kazni. Hkrati pa so v stari Jugoslaviji kot že omenjeno nastajala po vzoru nacističnih koncentracijska taborišča v Bileči, Ivanjici in drugod.

V Celju je v dneh od 14. do 19. junija 1940 Okrožno sodišče sodilo šestim komunistom obtoženim, da so konec januarja in v začetku februarja razširjali letake in objave z namenom pozročiti nerazpokoženje zoper državne uredbe, naredbe oblasti in zoper socialni red v državi. Mišljeni so bili letaki z naslovom »Slovenski javnosti« in »Akcija ljudske pomoči za pomoč internirancem«. Obtoženi so bili: Peter Stante iz Celja, Vera Plaskan iz Sv. Ruperta, Mirko Plaskan, Ivan Pikel, Marija Slander in Jože Turk. Obtožen-

Peter Stante, član KPJ od 1933, delegat na pokrajinski konferenci v Goricanah 1934 in istega leta obsojen na dve leti robije. Po vrnitvi iz zapora član OK KP Celje. Udeleženec druge konference KPS. Leta 1940 obsojen na leto dni zapora zaradi »komunistične propagande«. Kot član OK soustanovitelj partizanske čete.

cem je bila odmerjena zaporna kazen od 4—12 mesecev zapora. Policija je iskala tudi Slavka Šlandra in Dušana Kraigherja, ki pa sta se uspela umakniti v strogo ilegalno. Od tu je Dušan Kraigher sam po poklicu pravnik naslovil na Okrožno sodišče v Celju pismo, v katerem obsoja njihovo delo, ki ni nič drugega kot brezglavo podpiranje režima, ki ni uspel rešiti socialnih in nacionalnih razlik od nastanka stare Jugoslavije. Pismo vsebuje vse tisto, kar se je dogajalo pred začetkom vojne v Jugoslaviji, zato ga v nekoliko skrajšani obliki na tem mestu objavljamo.

P. n. Gospodje kazenski sodniki Okrožnega sodišča v Celju.

Gospodje sodniki!

Spet je pred vami na zatožni klopi šest žrtev Natlačenovega terorja. Tudi ta »komunistični proces« je insceniran samo zato, da bi sodišče skrilo pod svoj plašč nasilja reakcionarnih oblastnikov, ki s konfinacijami, pretepanjem, streljanjem preganjajo one, ki se bore proti njihovi protiljudski politiki.

Temelj obtožbe so letaki, s katerimi se slovenska javnost obvešča o konfinacijah, o vzrokih konfinacij in o razmerah v koncentracijskih taboriščih ter poziva na boj proti temu nasilju in pomoči žrtvam.

Smešna je trditev obtožnice, da se s temi letaki propagirajo terorizem, anarhizem in komunizem. Ne propaganda terorizma in anarhizma, temveč boj proti terorju in brezpravju je vsebina teh letakov! In proti terorju današnjih oblastnikov, proti taboriščem za tiste, ki se bore za mir in neodvis-

Dr. Dušan Kraigher, član OK KPS Celje od 1938. Istega leta je bil med ustanovitelji Akcijskega odbora za obrambo severne meje. Udeleženec konference v Joštovem mlinu, kmalu odšel v strogo ilegalo in leta 1940 vodil ilegalno tehniko CK KPS v Ljubljani

nost Jugoslavije, se dviga vsa poštena slovenska javnost, ne pa samo komunisti.

»Dokazni material«, na katerega se opira obtožnica, so samo domneve, pavšalne obdolžitve, protislovna priznanja, policijske in žandarmerijske denunciacije in podobno . . . To, da je bil eden izmed obtožencev že obsojen po zakonu o zaščiti države, naj bi bil primer dokaz, da so obtoženci člani ilegalne organizacije z nalogo širjenja komunistične, anarhistične in teroristične propagande! In to, da naj bi bil jaz pisal neko pismo v zapor, se »ugotavlja« kar na oko.

Tudi Petra Stanteta in tovarišev vam ne bo težko obsoditi, saj papir vse prenese. Toda, preden to storite pomislite, v kak namen boste umazali svojo čast. Pomislite, da boste s tem krili nasilja ljudi, ki so pred izbruhom sedanje vojne ščitili hitlerjevce in preganjali zavedno slovensko mladino samo zato, ker so nekateri videli v okupaciji Slovenije po Nemčiji in Italiji »manjše zlo« kot v tem, da bi narodi srednje in jugo-vzhodne Evrope ohranili svojo neodvisnost s pomočjo Sovjetske zveze.

Pomislite, da boste s tem podpirali politiko ljudi, ki so nas po izbruhu imperialistične vojne na zahodu hoteli vplesti v to vojno na strani Anglije in Francije, čeprav so vedeli, da bo to pomenilo popolno razdejanje Slovenije, samo zato, ker iz sovraštva do Sovjetske zveze nočejo, da bi Jugoslavija s tesno naslonitvijo nanjo zaščitila svojo nevtralnost in ohranila svojo neodvisnost. Pomislite, da boste s tem podpirali politiko izdajalcev

slovenskega naroda, ki še vedno odklanjajo zvezo Jugoslavije s Sovjetsko zvezo, čeprav vedo, da bi bil slovenski narod le pod njenim okriljem varen pred imperialističnimi velesilami, in se raje pripravljajo, da spet ponudijo Slovenijo Nemčiji in Italiji, čim bi se po zlomu fronte ali po sporazumu na zahodu obrnila ost nemškega in italijanskega imperializma proti vzhodu.

Gospodje sodniki, lahko se spet odločite, da podprete te izdajalce. Toda vedite, da se mi, ki se borimo za resnične koristi slovenskega naroda, to se pravi za koristi slovenskega delovnega ljudstva, za mir, kruh, napredek in svobodo, ne ustrašimo niti policijskega niti sodnega terorja. In tisti državni tožilec, ki je zapisal, da sem »pobegnil iz strahu pred aretacijo« naj ve, da nisem pobegnil, marveč da se še vedno borim za isto kot sem se boril poprej. Če bi bil strahopetec, kruhoborec in koristolovec bi danes podobno kot on na ukaz bana Natlačena preganjal poštene ljudi, morda celo kake svoje kolege.

In tisti državni tožilec naj tudi ve, da bo naša politika zmagala, ker je prava, ljudska politika, ker ljudstvo končno mora zmagati.

17. junij 1940

Dr. Dušan Kraigher

Tako se je zaključil zadnji večji protikomunistični proces v Celju v letu pred začetkom nacistične okupacije. Tudi organizacija »Rdeče pomoči«, ki je zbirala denarne in druge prispevke za preganjane komuniste in ostale protifašistično usmerjene ljudi ter njihove ogrožene svojce, je v letu 1940 osnovala veliko mrežo poverjenikov po vseh celjskih podjetjih. Zato je tudi sklicala pomemben sestanek v gostilni »Amerika« v Gaberju, poleti 1940 pa konferenco na Golovcu z zaupniki iz mesta in Savinjske doline.

— — —

V poslednjem obdobju pred drugo svetovno vojno je bilo Celje res središče več važnih političnih dejanj in narodnoobrambnih akcij. Med temi lahko omenimo, čeprav ne sodi v naš okvir, zlasti pomemben »Celjski dogovor« novembra 1935 med tremi opozicijskimi skupinami. Bil je osnovan k zbiranju vseh naprednih protifašističnih sil v Sloveniji. Kar se ni posrečilo tem skupinam, so uresničili 3. septembra 1939 delegati delavskih in kmečkih skupin kot predstavniki Kmečko-delavskega gibanja. Levji delež so ob že opisanih akcijah igrali skojevci in ostala levo usmerjena mladina. Sodelovali so v demonstracijah proti nacionalističnemu nastopu predsednika Jugoslovanske nacionalistične stranke generalu Petru Živkoviću junija 1937, demonstrirali so ob odgonu komunistov v koncentracijsko taborišče v Ivanjico; še posebej so se izkazali v borbi proti razmeroma močni organizaciji Ijotičevcev na celjski gimnaziji. Mladina je množično sodelovala pri več protidraginjskih akcijah v Celju. V vseh organizacijah, posebno pri društvih kmečkih fantov in deklet se je čutil vpliv SKOJ. Mnogi od teh mladih delavcev in dijakov so se ob napadu na Jugoslavijo po nalogu partije javili kot prostovoljci v vojsko, skoraj vsi pa so sodelovali v narodnoosvobodilni vojni.

Nedvomno je nova oblika ljudskofrontnega gibanja, ki jo je utrjevalo narodnoobrambno gibanje in protifašistična misel, bila osnova za množičen nastop Slovencev v narodnoosvobodilni borbi, v OF slovenskega naroda, spodbujena in organizirana po Komunistični partiji Slovenije kot sestavnem delu Komunistične partije Jugoslavije.

POVZETEK

Članek govori o delovanju komunistov po prvi konferenci KPS v Šmiglovi zidanici, kjer je bila ocenjena nasilna priključitev Avstrije k Nemčiji kot nevarnost za obstoj slovenskega naroda. S tem je bila zavzetost za združitev vseh demokratičnih sil nujna naloga. Začelo se je intenzivno delo na narodnoobrambnem področju; na parlamentarnih volitvah 1938 je KPS postavila tudi svoje kandidate na delavsko-kmečki listi.

To gibanje je 3. septembra 1939 v Celju ustanovilo Zvezo delovnega ljudstva kot množično gibanje. O nadaljnji krepitvi partijske organizacije, Zveze delovnega ljudstva in protifašističnega boja je razpravljala druga konferenca PKS v Joštovem mlinu, ki je s svojo akcijsko usmeritvijo nakazala nadaljnje naloge, predvsem z zahtevami o izpustitvi političnih zapornikov, proti nasilju; z utrjevanjem sindikatov pa so naraščala mezdna gibanja in stavke.

Delovanje sorazmerno majhnega števila članstva KPS in SKOJ v Celju se je ob sodelovanju komunistov iz okoliških industrijskih krajev vendarle povsod odražalo. Pomembno in odločilno dogajanje je preraslo celjske krajevne razmere in zavzelo vidno mesto v zgodovini revolucionarnega delavskega gibanja. Predvsem pa velja Celje kot rojstni kraj Zveze delovnega ljudstva — neposredne predhodnice Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

VIRI IN LITERATURA

Za članek sem uporabljal predvsem literaturo, pa tudi arhivske vire in spomine. Zanimivo je, da se literatura le v majhni meri dotika obravnavanega obdobja v Celju; nekaj več je zasledimo v zadnjem času za problematiko nastanka Zveze delovnega ljudstva Slovenije, političnih izgnancev v jugoslovanska koncentracijska taborišča in protidraginjskih akcij. Tista dela, ki omenjajo našo tematiko le z nekaj stavki ne bom omenjal. Arhivski viri, letaki in spomini se nahajajo v Muzeju revolucije Celje (navajam MRC):

Franc Hribar, Spomini na rdečo tovarno, A MRC; Darinka Jošt, Spomini iz Rdečega mlina v A MRC; Milan Apih, V Celju 1938 do 1940 A MRC; Franc Hribar, Ciklostilna tehnika v Medlogu, A MRC; Franjo Fijavž, Gradivo za zgodovino Celja 1941/42 (rokopis), A MRC; letaki (fotokopije iz arhiva CK ZKS); Pismo dr. Dušana Kraigherja Okrožnemu sodišču v Celju, A MRC; Resolucija sprejeta na protidraginjskem zborovanju v Celju (fotokopija v A MRC), original v Žgodovinskem arhivu v Celju.

Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji 1935—1941, Ljubljana 1979; Janko Prunk, Pot krščanskih socialistov v OF slovenskega naroda, Ljubljana 1977; Konferenca KPS v Smiglovi zidanici, Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in NOB v Sloveniji, 4. zvezek Ljubljana 1978; Zbrana dela TITA, 4. zvezek, Komunist 1979; Lojze Požun, Miloš Zidanšek, Komunist 1963; Ivan Kreft, Slovensko ljudsko gibanje 1918—1941, Obzorja Maribor 1973; Metod Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji, Ljubljana 1965.

VLADO NOVAK

CELJSKI KULTURNI TEDNI 1938, 1939 IN 1940

Članek dopolnjuje ugotovitve Frana Roša, objavljene v CeZb 1975—1976, str. 5—17, z opisom prireditev tretjega celjskega kulturnega tedna spomladi in jeseni 1940. Obenem poskuša na podlagi pozneje najdenih ali pozneje objavljenih pričevanj v memoarski in zgodovinski literaturi še bolj osvetliti pomen vseh treh celjskih kulturnih tednov v slovenskem narodnem in družbenem razvoju tik pred drugo svetovno vojno.

THE CULTURAL WEEKS OF CELJE 1938, 1939 AND 1940

The article completes the statements of Fran Roš, published in Celjski zbornik 1975—1976, page 5—17, with the description of the performances of the third cultural week in spring and summer 1940. On the basis of the evidence found and published later in memorial and historical literature he tries to elucidate the meaning of all three cultural weeks in the Slovene national and social development just before the second world war.

Nesrečna usoda je hotela, da je bil članek Frana Roša CELJSKA KULTURNA TEDNA (1938 in 1939)¹ zadnji prispevek tega zvestega sodelavca v našem zborniku. To ni bil edini razlog, da je uredništvo omenjeni članek natisnilo na uvodnem mestu prejšnje dvojne knjige. Avtor mu je sicer dal publicistično zunanjo obliko in je vire, na katere se je pri pisanju naslanjal, omenjal kar spotoma v tekstu. Toda podoba družbenih razmer v Evropi, v Sloveniji in v Celju, razmer, v katerih je gibanje CKT kot celjski izraz potrebe po združevanju vseh pozitivnih, naprednih družbenih sil ogroženega slovenstva nastalo ter opravilo svoje družbeno poslanstvo, je podana ne le sveže in nazorno ampak s pravo znanstveno tenkovestnostjo in ima zato zgodovinsko programatičen pomen. Rošev članek je namreč s primernim poudarkom pokazal na eno od gibanj v slovenskem družbenem in kulturnem razvoju pred drugo svetovno vojno, ki so rahljala zemljo za poznejšo pozitivno napredno rast v narodnoosvobodilni vojni in socialistični revoluciji ter še dalje v naši sedanjosti izvirni obliki socialističnega razvoja. Družbenozgodovinska presoja o

vlogi CKT je napisana z izredno objektivnostjo in umirjenostjo, saj Frana Roša tudi dejstvo, da je bil eden glavnih akterjev CKT, ni zaneslo k zanesenemu precenjevanju. K tej objektivni podobi o prvih dveh CKT ni mogoče dodati bistvenih dopolnil, kvečjemu nekaj detajlov, ki samo potrjujejo Roševe oznake, čeprav dodatno osvetljujejo takratna dogajanja na podlagi pozneje objavljenih pričevanj v memoarski in zgodovinski literaturi. Potrebno pa je dodati še opis prireditve tretjega CKT leta 1940, ki je v spominu Frana Roša tako utonil, da sploh ni iskal niti časniških zapisov o njem, kajti arhivski viri o vseh treh CKT žal niso ohranjeni.²

Ko bi ne bila smrt tako nepričakovano prekinila Roševga dela in snovanja, bi ga kot avtorja prvega članka samo opozoril na najdeno gradivo o CKT, na katero sem naletel ob drugem bibliografskem in domoznanskem iskanju celejenzij, in bi ga nagovoril, naj sam napiše še nadaljevanje svojega prvega prispevka. Zdaj pa ne gre drugače: ta dopolnila morajo iziti v obliki postumnega nadaljevanja izpod drugega peresa, če hočemo, da ne bo podoba o CKT predolgo ostala nepopolna.

* * *

Celjski kulturni tedni 1938, 1939 in 1940 so le celjska konkretizacija splošne zavesti tedanjih slovenskih naprednih razumnikov, da je treba zbrati vse pozitivne slovenske družbene sile za obrambo slovenstva, najprej pred notranjim jugoslovanskim političnim in kulturnim unitarizmom, še bolj pa seveda pred grozečimi oblaki nemškega nacizma s severa. Vedno jasnejše in vedno bolj živo je bilo tudi spoznanje, da rešitev iz slovenske narodne stiske in ogroženosti ne bo dokončna in dovolj trdna, če ne bo istočasno izbojevana tudi osvoboditev slovenskih delovnih ljudi iz krempljev domačih in tujih kapitalističnih izkoriščevalcev. Tako težnjo po zbiranju vseh pozitivnih narodnih sil so slovenski razumniki v zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno pokazali med drugim tudi z ustanovitvijo neodvisnega tednika *Slovenija*³ in z ustanovitvijo *Slovenskega društva* v Ljubljani (9. in 10. oktobra 1937)⁴ ter s sodelovanjem pri vseslovenskih protiimperialističnih političnih akcijah, ki jim je dajal ton delavski razred pod vodstvom KP.⁵ Mnogo tega se je dogajalo prav v Celju, predvsem zaradi ugodne centralne geografske lege, vsaj nekoliko pa tudi zato, ker so bili tu pripravniki organizatorji: zlet Svobod (7. julija 1935), celjski dogovor med zastopniki listov *Slovenska zemlja*, *Bojovník* in *Ljudska pravica* (24. novembra 1935), zlasti pa ustanovitev *Zveze delovnega ljudstva Slovenije* (3. septembra 1939). Tudi med organizatorji CKT so bili isti ljudje, ki so vodili celjsko »podružnico« *Slovenskega društva*, ali točneje, ki so zbirali celjske člane tega vseslovenskega društva, ki je imelo svoj sedež v Ljubljani (npr. B. Gerlanc).⁶

Zdrava kulturna in politična usmerjenost CKT je naletela na ugoden sprejem in odobravanje tudi pri levičarski mladini, ki se je zbirala okrog revije *Slovenska mladina*⁷ in so ji smer dajali skojevci. V Celju oz. v celjski krajini je bil osrednja osebnost med temi mladimi kulturnimi delavci Karel Destovnik-Kajuh, ki je kulturno in politično deloval zlasti v svojem rojstnem Šoštanju. Uredniku *Slovenske mladine* Kostji Nahtigalu, s katerim je bil v intenzivnih korespondenčnih stikih, je poročal o prireditvah drugega CKT,⁸ zlasti o razstavi slikarja Alberta Sirka in o literarnem večeru, ki ga je CKT

priredil 3. maja 1939 in na katerem so brali svoja dela člani mariborskega Umetniškega kluba.⁹ Na Kajuha sta naredila dober vtis zlasti Miško Kranjec in Branko Rudolf, druge je imenoval purgarje.¹⁰ Destovnikovo dinamično naravo sta uspeh in kulturnopolitična usmerjenost CKT celo vzpodbudila, da je poskušal podobno prireditev organizirati tudi v Sošanju.¹¹ Tudi to priča, da so bili CKT odraz naprednih tokov v družbeni zavesti pred drugo svetovno vojno in da so v dobršni meri tudi sami prispevali k zbiranju vseh naprednih sil slovenske družbe, ki so kmalu za tem pod vodstvom KP ustanovile OF in uspešno izbojevale slovenski narodnoosvobodilni boj.

* * *

V svojem članku o CKT je Fran Roš apodiktično zapisal: »... Potem ko je vojna segla še čez Norveško in na zapadno evropsko obalo, tretjega celjskega kulturnega tedna ni moglo več biti.«¹² In vendar dokumentacija, ki je Roš ni imel v rokah, kaže, da je odbor CKT deloval še leta 1940 in tudi v tretjem letu pripravil nekaj prireditev, čeprav v skromnejšem obsegu kakor prejšnji dve leti. Videti je, da je spomin na moreče družbeno vzdušje, ki je dušilo idealni zagon organizatorjev CKT in ki ga je v svojem spisu o prvih dveh CKT tako živahno orisal, v tolikšni meri prekrilo vse druge Roševe spomine na tista leta, da je pozabil na tretje leto delovanja CKT. Morda je k tej pozabi pomagalo še dejstvo, da po razočaranjih, ki jih je doživel ob prvih dveh tednih (nekatera od njih umirjeno navaja v svojem članku, o drugih, bolj osebnih, morda o kakšni neljubi gesti katerega od soodbornikov pa raje ne govori), ni več tako intenzivno sodeloval pri organizaciji, čeprav je bil še vedno podpredsednik delovnega odbora kakor ob drugem CKT 1939. Leta 1940 namreč ni bilo več mogoče prirediti literarnega večera, ne z domačimi celjskimi in na Celje navezanimi književniki kakor leta 1938, ne z gosti iz drugih slovenskih kulturnih središč kakor leta 1939.

Iz dokumentacije, ki mi jo je uspelo rešiti iz pozabe potem, ko sem ob zbiranju gradiva za bibliografijo Frana Roša¹³ naletel v mariborski reviji *Obzorja* na poročilo dr. Fr. Šijanca o tretjem celjskem kulturnem tednu,¹⁴ je mogoče razbrati, da je bil delovni odbor CKT leta 1940 še vedno aktiven¹⁵ in da je pripravil vrsto prireditev, čeprav ne vseh v zgoščenem okviru enega tedna ampak postopoma skozi vse leto.

Prvo tako prireditev, ki je zrasla iz potrebe po utrjevanju zavesti o moči in pomembnosti slovenskega kulturnega izročila (to je bila, kot vemo že iz ugotovitev Frana Roša, ena od temeljnih vzpodbud za nastanek in delo CKT), so tudi v letu 1940 pripravili akterji CKT, čeprav ne pod naslovom svoje organizacije ampak v okviru celjskega ljudskega vseučilišča. Namesto običajne proslave ali spominskega predavanja ob obletnici smrti Franceta Prešerna je predsednik delovnega odbora CKT dr. Pavel Strmšek pripravil 8. februarja 1940 na Ljudskem vseučilišču seminarski večer o usodi Prešernove pesmi *Tri želje* Anastazija Zelenca (prepesnitve pesmi *Venetianer Trias* Anastazija Grüna) na podlagi literature, originalnega rokopisa, ki je bil tedaj Strmškova last, in fotografij tega rokopisa. Na dovolj svež način so bili poslušalci seznanjeni z ugotovitvami literarnih zgodovinarjev o usodi Prešernove literarne zapuščine.¹⁶

Strnjen niz prireditev tretjega CKT se je odvijal med 28. aprilom in 3. majem 1940. Prva napoved ob koncu februarja¹⁷ istega leta obljublja likovno razstavo slikarja Jakopiča in kiparja Bernekerja, literarni večer, razstavo tiska in operno predstavo, torej v glavnem enak program kot prejšnje leto. Časniške novice v drugi polovici aprila¹⁸ in tiskani letak s programom¹⁹ pa navajajo tri prireditve (vse v mali dvorani Celjskega doma):

— *Razstava Jakopičevih in Bernekerjevih umetnin* bi morala biti na ogled od 28. aprila do 9. maja, a so jo zaprli že 3. maja. Otvoritev razstave v nedeljo, 28. aprila ob 11. uri z govorom dr. Frana Sijanca je bila hkrati uradni začetek tretjega CKT. Razstavljenih je bilo 66 Jakopičevih slik, ki sta jih v ta namen zbrala od celjskih zasebnih lastnikov Bogomil Gerlanc in dr. Fran Sijanec, portret Riharda Jakopiča (risba Maksima Gasparija, prav tako iz tedanje zasebne lasti v Celju) ter 4 dela Frana Bernekerja (trije portretni kipi: dr. Ivan Dečko, dr. Josip Sernek, L. N. Tolstoj ter dekorativna vaza). Že število razstavljenih del pove, da je bil poudarek na Jakopiču. Organizatorji so namreč hoteli proslaviti Jakopičevo 71-letnico, kajti njegova 70-letnica v aprilu 1939 je šla preveč tiho mimo slovenske kulturne javnosti. Razstavljenih del so bila iz vseh obdobij Jakopičevega življenja (od 1890 do najnovejše dobe), tako da je razstava nudila dostojen pregled umetniškega razvoja velikega mojstra. Število del, ki so jih dali na razpolago iz svojih zasebnih zbirk celjski ljubitelji njegove umetnosti, je bilo namreč tolikšno, da je bilo to mogoče doseči z izborom in z razvrstitvijo. To je poleg dejstva, da so v malem Celju reševali čast vse slovenske kulturne javnosti v odnosu do umetnika ob njegovem jubileju, navdajalo prireditelje z zdravim ponosom.²⁰

— Tudi druga prireditev tretjega CKT je imela isti namen. To je bil *Jakopičev večer* dne 29. aprila 1940. Univerzitetni profesor dr. Fran Mesesnel iz Ljubljane je v predavanju, ki ga je ilustriral s skioptičnimi slikami, orisal Jakopičev umetniški razvoj. Ruža Lucija Petelinova je recitala svojo pesem V muzeju, Jože Jurač pa je prebral nekaj odlomkov iz Jakopičevih avtobiografskih spominov, objavljenih v Jakopičevem zborniku 1929. Rihard Jakopič se ni mogel udeležiti ne otvoritve razstave, ne njemu v čast prirejenega večera. Naročil je predavatelju dr. Mesesnelu, naj sporoči Celjanom njegove pozdrave in zahvalo. Na predlog dr. Strmška pa so s te priložnostne slavnosti poslali jubilarantu v imenu CKT in v imenu Celjanov pozdravno pismo.²¹

— Tretja prireditev je bila dne 30. aprila: *koncert dveh francoskih glasbenih virtuozov, violinista Roberta Soëtensa in pianistke Susanne Roche*, ki sta na svoji turneji po Jugoslaviji gostovala tudi v treh slovenskih mestih: Ljubljani, Mariboru in Celju z izbranim sporedom. Izvajala sta skladbe Quentina (v priredbi R. Soëtensa), Césara Francka, Frédéricica Chopina, Lucijana Marije Škerjanca, Josipa Stolcerja-Slavenskega, Clauda Debussyja, Delannoya in Modesta Musorgskega. Recenzenti v kulturnih rubrikah časnikov so ocenili koncert francoskih virtuozov za enega od vrhov koncertne sezone 1939/1940 v Sloveniji. Prireditelji so torej imeli srečno roko, ko so uporabili priložnost in so celjskemu glasbenemu občinstvu oskrbeli nadvse kvaliteten komorni koncert, ker mu iz raznih vzrokov, tudi iz finančnih, niso mogli zagotoviti prvotno načrtovanega gostovanja simfoničnega orkestra in mešanega zbora Glasbene matice iz Ljubljane s Sonetnim vencem Lucijana Marije Škerjanca.²²

Pač pa na tretjem CKT ni bilo literarne prireditve. Želji odbora CKT, da bi priredili literarni večer, na katerem bi brali nekateri vidni slovenski književniki iz Ljubljane, Društvo slovenskih književnikov ni ustreglo.²³

Odbor CKT je čutil, da ne more iz leta v leto napolniti vsebine svojih prireditev samo s celjskimi umetniki vseh vrst (književniki, likovniki, glasbeniki), ker bi to postalo enolično in ne bi moglo trajno zagotoviti zadostne kvalitetne ravni. Že v programih prvih dveh tednov so prireditelji vključevali kvalitetna gostovanja in hoteli s tem doseči dvoje: odpirati celjsko območje umetniškimi in kulturnimi tokovom iz vse Slovenije in širokega kulturnega sveta ter ga s poglobljanjem kulturnih potreb in zviševanjem umetnostnih zahtev trgati iz provincialnih tesni. Iz že opisanega programa je razvidno, da se vodstvo CKT tudi tretje leto ni izneverilo taki programski usmerjenosti, čeprav so tudi nesoglasja med domačini, npr. med likovniki,²⁴ nekoliko pomagala k temu, da so iskali programske rešitve tudi od drugod, tem bolj, ker so zagotavljale kvaliteto in sveže uveljavljanje celjskih pobud v slovenskem narodnem kulturnem valovanju.

Lokalistične in provincialne težnje še niso povsem zamrle ne med domačimi kulturnimi delavci ne med občinstvom. Organizatorji CKT so se trudili, da bi jih čim bolj eliminirali, zato so poudarjali, da hoče opravljati CKT tudi umetniško vzgojno nalogo. Hkrati so s poudarkom povedali, da si CKT ne lasti ne monopola ne primata v organiziranju kulturnih prireditev.

V članku Celjski kulturni teden²⁵ je nepodpisani avtor, najverjetneje eden od članov odbora, napovedal prireditve CKT v letu 1940 in nakazal programske usmeritev: »...Letošnji kulturni teden se bo po sili razmer moral deliti na dvoje: nekaj prireditev bo sedaj v prvem majniškem tednu, kakor je bilo to doslej običajno, drugi del pa bo moral počakati na jesen. Za to delitev je bilo več razlogov: glavni je pač, da se z več prireditvami hkrati ne obremeni naenkrat občinstvo (v Celju kakor tudi po drugih naših krajih je kulturne prireditve obiskujoče občinstvo zlasti uradništvo, ki preživlja zaradi naraščajoče draginje sedaj prav težke čase), poleg tega se je sedaj nakopičilo v Celju kar naenkrat toliko prireditev, da so druga drugi napoti. Društvo CKT se vseh kulturnih prireditev veseli in ne hrepeni po tem, da bi se mu druga izognila, kajti društvo ni samemu sebi namen, marveč želi le organizirati kulturne prireditve kot take. Če še kdo drugi to oskrbi, tem bolje.«

Prav gotovo pa je bilo med vzroki tudi pomanjkanje denarja, čeprav člankar tega ni izrecno napisal. Ker organizatorji CKT niso bili čisto po srcu tedanjih oblastnikov,²⁶ je celjski občinski svet na seji dne 27. 4. 1940 naklonil tej kulturni prireditvi le skromno podporo v znesku 500 din. Enak znesek je dobil odbor za rešitev Aškerčeve domačije, medtem ko so Javni mestni knjižnici v Celju in Sokolskem društvu Celje matica (ob njegovi petdesetletnici) naklonili po 1000 din.²⁷

Jesenski del prireditev ni bil uresničen po prvotnih načrtih. Razloge za to je po štiridesetih letih mogoče le približno rekonstruirati s sklepanjem na podlagi dejstev, navedenih v tedanjih časniških poročilih in po že nekoliko obledeh in sfragmentiranih spominih tedanjih akterjev CKT. Tedanje vladajoče politične strukture (SLS in JRZ), ki so imele v Celju v rokah tudi mestni (občinski) svet, so uspele s političnim pritiskom nekoliko spodkopati zdravo

težnjo po enotnosti kulturnih delavcev, ki je bila najmočnejša vez in notranja gonilna sila CKT. Ponovno razpihanim nazorskim in političnim razlikam so se pridružila še osebna navzkrižja med celjskimi kulturnimi delavci, zlasti med likovniki.²⁸ Jedro akterjev CKT pa je porabilo vsako priložnost za javen poudarek vrednot slovenskega kulturnega izročila kot znamenja moči ogroženega slovenstva.

Taka priložnost se je ponudila ob stoštiridesetletnici Prešernovega rojstva (1900—1940). V mesecu decembru jo je v Celju proslavil CKT z dvema med seboj povezanimi prireditvama: s *Prešernovim večerom* dne 19. decembra (v mali dvorani Celjskega doma) in z *razstavo prešernian* v sejni dvorani celjske Mestne hranilnice, ki je bila odprta od 18. do 22. decembra.

Razstavo prešernian je pripravil Bogomil Gerlanc z gradivom iz celjskih javnih in zasebnih zbirk. V osmih vitrinah je razvrstil Prešernov originalni rokopis pesmi *Tri želje*, ki ga je dal na razpolago dr. Pavel Strmšek, in faksimilirano izdajo tako imenovanega tiskarskega rokopisa *Poezij 1847*, ki jo je izdala Blasnikova tiskarna leta 1908²⁹, izbor prvih natisov Prešernovih pesmi (do *Poezij 1847*), izdaje Prešernovih pesmi, oz. zbranih del od Levstikove (1866) do Pirjevčeve miniaturne (1939), bibliofilske izdaje, prevode Prešernovih pesmi v tuje jezike, leposlovne upodobitve Prešernovega življenja, izbor iz prešernoslovja, nekaj skladb na Prešernov tekst in nekaj slikovnega gradiva (umetniške slike, fotografije, reprodukcije). Razpoložljivo gradivo in malce tesni prostor nista omogočala bibliografske in znanstvene kompletnosti (prireditelji tudi niso imeli takšnih pretenzij), a razstava je vzbudila živahno zanimanje. Na željo mnogih obiskovalcev je avtor razstave objavil seznam razstavljenega gradiva v Novi dobi in v ponatisu na 3 straneh velikega formata.³⁰

Prešernov večer dne 19. decembra 1940 je imel obliko akademije. Slavnostni govornik je bil dr. Lino Legiša, takrat profesor na celjski gimnaziji. Recitatorji (Fedor Gradišnik, Angela Sadarjeva, Jože Jurač, Lidija Prudičeva, Alojz Zabukovec, Olga Uršičeva) so recitali Prešernove pesmi. Gimnazijci so zborno recitali Zupančičevo *Pesem mladine*, napisano leta 1900 ob stoletnici Prešernovega rojstva. Mešani in moški pevski zbor Celjskega pevskega društva sta pod taktirko Peca Šegule zapela zborovske skladbe (*Flajšmanovo Luna sije* v Adamičevi priredbi in *Vilharjevo Zdravljico* z mezzosopranskim solom Dane Ročnikove), altistka Kornelija Müllerjeva pa je ob spremljavi pianistke Brede Rajhove zapela tri Vilharjeve samospeve na Prešernov tekst (*Ukazi*, *Kam*, *Nezakonska mati*).

Prireditve, ki jih je decembra 1940 v proslavo stoštiridesetletnice Prešernovega rojstva pripravil CKT, so bile med celjskim občinstvom na splošno ugodno sprejete. Deležne pa so bile tudi kritičnih pripomb izpod peresa Borisa Misje, tedanjega mladega diplomanta slovenistike, ki je na podlagi prešernoslovskega znanja, pridobljenega v seminarju dr. Franceta Kidriča na ljubljanski univerzi, želel uveljaviti zahtevnejše kriterije za presojo takih prireditev tudi v Celju. Motila ga je pomanjkljiva govorna kultura recitatorjev, njihov narečni govor namesto pravilne knjižne izreke, sence amaterskega deklamatorskega patosa in sentimentalnosti itd. Prireditelja razstave pa je opozoril na vrzeli in na neenakomernosti v razstavljenem gradivu.³¹ Njegove kritične opazke sta polemično zavrnila Jože Jurač kot eden od amaterskih

recitatorjev,³² in Bogomil Gerlanc, ki je pripravil razstavo.³³ Uredništvo Nove dobe je končalo polemiko s tem, da je natisnilo še zaključne besede prvega kritika in se zadržano distanciralo od vseh polemičnih stališč.³⁴

Ta polemika ni sprožila usodnih sporov in razkolov med tedanjimi celjskimi kulturnimi delavci, a je opozorila, da bo morala uporaba ostrejših meril slejkoprej tako v Ljubljani kot v manjših slovenskih mestih in krajih oplemenititi tudi ljubiteljsko vnemo še s solidnim znanjem ter jo tako približati resnični vsebinski in umetniški kvaliteti. Zgodovina je potrdila in še potrjuje upravičenost tega opozorila in veljavnost teh trditev.

* * *

Iz vsega, kar nam na podlagi resničnih zgodovinskih dogajanj pripovedujeta in osvetljujeata osnovni članek Frana Roša in tole dopolnilo, je razvidno, da so prireditve CKT 1938, 1939 in 1940 opravile zelo pomembno vlogo pri utrjevanju in zdravem usmerjanju narodne in kulturne zavesti v Celju v tistih odločilnih letih. Prav zato, ker so se povezovala s tedanjimi slovenskimi naprednimi družbenimi težnjami in tokovi, pa niso bile samo lokalnega ali pokrajinskega pomena, ampak so s svojo idejno in družbeno naravnostjo prispevale svoj delež k celotnemu slovenskemu družbenemu razvoju v tistih in naslednjih letih. Skromen, a nikaner ne nepomemben dokaz je na primer tole zanimivo dejstvo: eden od organizatorjev CKT (tajnik Bogomil Gerlanc), ki so leta 1940 poskusili čaščenje Prešerna in širjenje znanja o njegovem pesniškem delu med Slovenci v Celju tvorno uporabiti za utrjevanje narodnega in socialnega svobodoljubja, je leta 1945, ko je bilo v svitu bližajoče se zmage nad nacističnimi okupatorji v vodstvu slovenskega narodnoosvobodilnega boja na partizanskem Rogu v zaključni fazi tudi oblikovanje temeljev slovenske državnosti in organizacijskih oblik slovenskega narodnega in družbenega razvoja, dal konkretno pobudo, naj bi 8. februar, dan Prešernove smrti, proglasili za kulturni praznik vsega slovenskega naroda in temu praznovanju začrtali prav tak družbeno in kulturno tvorni smoter.³⁵ Skromna celjska izkušnja iz zadnjega leta pred drugo svetovno vojno in pred slovenskim narodnoosvobodilnim bojem se je v novih družbenih razmerah lahko preoblikovala v slovensko narodno kulturno gibalno.

OPOMBE

¹ CeZb 1975—1976, str. 5—17.

² V celjskem Zgodovinskem arhivu, ki je bil ustanovljen šele leta 1956, hranijo samo tiste arhive nekdanjih celjskih društev, ki so jih posamezniki rešili pred uničenjem med nemško okupacijo. Arhiva CKT ni med njimi. Uničili so ga verjetno Nemci, ko so leta 1941 med drugimi zavednimi celjskimi slovenskimi razumniki izgnali tudi odbornike CKT (dr. Pavla Strmška, Frana Roša, Bogomila Gerlanca, dr. Frana Šijanca i. dr.). Le v ohranjenih aktih celjskega občinskega odbora naletimo na CKT, kadar so o njem govorili občinski možje na svojih sejah, predvsem, kadar so mu odmerjali denarno podporo iz občinskega proračuna.

³ Izhajal je od 22. julija 1932 do 1. aprila 1941 (gl. Slebinger, SCC 1797—1936, Lj. 1937, št. 919; Bajec, SCC 1937—1945, Lj. 1973, str. 168; Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev 1917—1941, Lj. 1965, str. 423, 484—485).

⁴ Slovenija VI/36, 3. 9. 1937, str. 1: Dajte nam osrednjo slovensko ustanovo; VI/39, 24. 9. 1937, str. 1—2: K vprašanju slovenske narodne samopomoči; VI/42, 15. 10. 1937, str. 1: Ob rojstvu Slovenskega društva. Sporočilo Slovenskega društva. — Metod Mikuž, n. d. str. 485—487.

⁵ Tiskan dokument o prizadevanjih za zbiranje slovenskih naprednih sil na neustrankarski podlagi so poleg člankov v tedniku Slovenija (gl. op. 4) tudi trije po vsebini in duhu enaki proglesi, ki so izšli leta 1938 v aprilskih številkah treh levo usmerjenih kulturnih revij: Za zbiranje slovenskih tvornih sil (Sodobnost VI/1938, str. 145—146 s podpisom S. D. = Slovensko društvo); Pred dejstvi (Ljubljanski zvon LVIII/1938, str. 97—98; podpisal ga je urednik Juš Kozak in ga datiral: V Ljubljani 10. apr. 1938); Poziv vsem Slovincem (Dejanje I/1938, str. 113—114; s podpisom »Dejanje«).

⁶ Slovenija VII/45, 11. 11. 1938, str. 1 (Občni zbor Slovenskega društva): »... Društvo ima podružnici v Celju in v Mariboru in snuje krožke po vseh večjih krajih Slovenije.« — Tudi M. Mikuž v n. d. na str. 486 navaja to dejstvo, ne on ne drugi zgodovinarji, ki obravnavajo to obdobje, n. pr. Ivan Kreft, Vloga Celja v novejši zgodovini progresivnega delavskega gibanja na Slovenskem (CeZb 1965, str. 9—14) in Alenka Nedog, Ljudsko frontno gibanje v Sloveniji 1935—1941, Lj. 1978, pa pojava in vloge CKT ne omenjajo. Prav tako sta Mikuž in Nedogova prezrla mariborski Umetniški klub in krog sodelavcev predvojne revije Obzorja.

⁷ Izhajala je od oktobra 1938 do maja 1940 (gl. Bajec, SCC 1937—1945, št. 315).

⁸ Pismo z dne 2. 5. 1939 (gl. Karel Destovnik-Kajuh, Zbrano delo, 3. izd., Lj. 1978, str. 285, 515).

⁹ Pismi 2. 5. 1939 in 11. 5. 1939 (gl. prav tam str. 268, 515, 517).

¹⁰ Gl. pismi, navedeni v op. 8 in 9. V prvem pismu, kjer govori o bodočem literarnem večeru, šteje od onih, ki bodo recitirali, med precejšnje »adute« poleg Miška Kranjca in Branka Rudolfa tudi Antona Ingoliča. V drugem pismu, ko sporoča svoje vtise o večeru, pa Ingoliča ne omenja več. Pričakovali bi, da bo Kajuh med »nepurgarskimi« pisci, ki so brali na literarnem večeru, rekel kakšno besedo tudi o Ivanu Potrču, a ga sploh ne omenja ne v prvem ne v drugem pismu, v katerih piše Nahtigalu o CKT.

¹¹ Gl. pismo z dne 11. 5. 1939 (prav tam, str. 286) in navedbe urednika Kajuhovega Zbranega dela Emila Cesarja v uvodu (prav tam, str. 38—39) in v opombah (prav tam, str. 517). Ta Kajuhova zamisel se je pozneje preoblikovala v literarni večer sodelavcev Slovenske mladine.

¹² CeZb 1975—1976, str. 17.

¹³ Nameraval sem jo pripraviti ob njegovi osemdesetletnici (1978), a nenadajana Roševa smrt (1976) je ni le spremenila iz jubilejne v postumno, ampak je skupaj z nekaterimi drugimi okoliščinami v tolikšni meri zavrla razreševanje številnih anonimnih, psevdonimnih in šifriranih objav, o katerih lahko najbolj avtentično priča sam avtor, da delo še vedno ni dokončano.

¹⁴ Fran Šijanec, III. celjski kulturni teden (Obzorja III/1940, str. 282—283).

¹⁵ Posreden dokaz, da je odbor CKT kot Celjski kulturni klub, oz. kot podružnica mariborskega Umetniškega kluba delal tudi še leta 1940, je tudi podnaslov revije Obzorja, natisnjen na ovitkih posameznih številki: »Revija je glasilo mariborskega Umetniškega kluba in celjskega Kulturnega tedna. Ureja jo prof. dr. Vladi mir Kralj v Mariboru«. (O razlogih za to formalno reorganizacijo, izvedeno že leta 1939, je podrobno pisal že Fran Roš v CeZb 1975—1976, str. 14—15.) Najbolj avtentičen od zdaj dosegljivih dokazov (gl. tudi navedbe v op. 2) pa je izjava tov. Bogomila Gerlanca, edinega še živečega člana organizacijskega odbora CKT, v pismu meni z dne 4. 12. 1978.

¹⁶ Jutro XXI/30, 7. 2. 1940, str. 5 (v rubriki: Iz Celja); Večernik (Mb) XIV/33, 10. in 11. 2. 1940, str. 18 (v rubriki: Celje); Nova doba (Ce) XXII/6, 8. 2. 1940, str. 3. Poročili v Večerniku in Novi dobi sta skoraj enaki iz česar lahko sklepamo, da ju je napisal isti avtor.

¹⁷ Večernik (Mb) XIV/44, 23. 2. 1940, str. 3.

¹⁸ Večernik (Mb) XIV/90, 20. in 21. 4. 1940, str. 5; Jutro XXI/92, 21. 4. 1940, str. 8, XXI/96, 26. 4. 1940, str. 5, XXI/97, 27. 4. 1940, str. 5, XXI/98, 28. 4. 1940, str. 8 (vselej v rubriki: Iz Celja); Slovenec LXVIII/96, 27. 4. 1940, str. 7; LXVIII/97, 28. 4. 1940, str. 8 (vselej v rubriki: Celjske novice); Nova doba (Ce) XXII/18, 26. 4. 1940, str. 1.

¹⁹ Celjski kulturni teden 1940. Tisk Brata Rode & Martinčič, Celje; 4 str. v formatu 315 × 235 mm. KEK Ce hrani v posebnih zbirkah fotokopijo, od decembra 1978 pa tudi originalni tiskani primerek (dar. B. Gerlanca).

²⁰ Gl. članka Ob razstavi Riharda Jakopiča v Celju (Večernik XIV/99, 3. 5. 1940, str. 2 (—co) ter Jakopičeva dela v Celju (Jutro XX/107, 10. 5. 1940, str. 4 (—)). Oba članka je napisal tajnik CKT Bogomil Gerlanec (njegova izjava meni v pismu z dne 4. 12. 1978, ko mi je poslal nekaj dokumentacijskega gradiva o III. CKT, ki ga je ohranil, predvsem izrezke člankov v časnikih z razrešenimi šiframi).

²¹ Jutro XXI/100, 1. 5. 1940, str. 6 (v rubriki: Iz Celja); Nova doba (Ce) XXII/19, 3. 5. 1940, str. 1.

²² Nova doba (Ce) kot v op. 21; Jutro XXI/102, 4. 5. 1940, str. 5 (Rado Pečnik).

²³ Fr. Šijanec (gl. op. 14).

²⁴ Spor med dvema skupinama likovnikov: celjskimi domačini (Albert Sirk, Vera Fišer-Pristovškova, Anton Mehle, Miroslav Modić in Cvetko Ščuka) in gostujočimi (Zoran Didek, Dore Klemenčič in Gabrijel Stupica) se je začel že ob koncu leta 1939, vendar ne v organizacijskem okviru CKT. Gostujoči, zlasti D. Klemenčič, ki je bil pravzaprav tudi Celjan, so imeli občutek, da so akterji CKT bolj naklonjeni domačinom pod vodstvom A. Sirka, kot njim. V resnici pa odbornikom CKT ta spor ni bil nič po volji. (Gl. Jutro XX/285 a, 8. 12. 1939, str. 7; 287, 10. 12. 1939, str. 7; 289, 13. 12. 1939, str. 6; 292, 16. 12. 1939, str. 6; 294, 19. 12. 1939, str. 5; 296, 21. 12. 1939, str. 5; 298, 23. 12. 1939, str. 5; Dore Klemenčič-Maj, Izgubljeni zapiski, Lj. 1972, str. 8, 20, 23—24.)

²⁵ Večernik (Mb) XIV/96, 27. in 28. 4. 1940, str. 5.

²⁶ O vzrokih in zunanjih pojavih te nenaklonjenosti je pisal že Fran Roš (CeZb 1975—1976, str. 14—15). Nekoliko so pojasnjeni tudi v začetnih odstavkih tega članka.

²⁷ Večernik (Mb) XIX/96, 27. in 28. 4. 1940, str. 5 (v poročilu o seji celjskega mestnega sveta).

²⁸ Gl. op. 24.

²⁹ Originala tedanji lastnik, celjski zbiralec starin Martin Perc, ni hotel dati na razpolago. Poročevalci o razstavi so v časnikih to posebej povedali z obžalovanjem in z rahlo grajo tega preveč lastniškega odnosa do tolikšne vsenarodne vrednote, saj se je kar preveč ostro razlikoval od vneme in širokosrčnosti drugih celjskih ljubiteljev umetnin in kulturnih starin.

³⁰ Milko Gerlanc: Bibliografija razstave Prešernovega dela, Sejna dvorana Mestne hranilnice v Celju od 18. do 22. decembra 1940 (Nova doba (Ce) XXII/52, 20. 12. 1940, str. 5; ponatis na boljšem papirju v formatu 315 × 240 mm, 3 strani. Kratka poročila o razstavi so objavili celjski dopisniki v Jutru XXI/299, 21. 12. 1940, str. 5; Večernik (Mb) XIV/290, 21. 12. 1940, str. 5; Nova doba (Ce) XXII/52, 20. 12. 1940, str. 3. Dopisnik v Slovencu LXVIII/288, 14. 12. 1940, str. 7, je v notici Celjani Prešernovemu spomenu dokaj natančno poročal na prvem mestu o Prešernovi proslavi, ki jo je priredil Fantovski odsek, nato pa na kratko napovedal proslavo, ki jo je pripravil CKT, in razstavo Prešernovega dela, ne da bi navedel imena tistih, ki so vse to pripravili. Poročil o prireditvah, ki jih je Prešernu v čast pripravil CKT, pa Slovenec ni priobčil.

³¹ Boris Misja: Nekaj misli k Prešernovi proslavi v Celju (Nova doba (Ce) XXII/53, 25. 12. 1940, str. 3—4).

³² Jože Jurač: Recitator se pere... (Nova doba (Ce) XXIII/1, 1. 1. 1941, str. 3).

³³ M. Gerlanc: Še »nekaj misli k Prešernovi proslavi v Celju« (Nova doba (Ce) XXIII/2, 10. 1. 1941, str. 3).

³⁴ Boris Misja: In še »nekaj misli...« (Nova doba (Ce) XXIII/4, 24. 1. 1941, str. 3).

³⁵ Slovenski poročevalec VI/4, 3. 2. 1945, str. 1; Prešernov dan, naš kulturni praznik, Lj. 1946, str. 5—6; Gregor Kocijan: Dr. France Prešeren, Lj. 1977, str. 32.

MIROSLAV PAHOR

POMORŠČAKI S CELJSKEGA OBMOČJA

V slovenskem zaledju imamo mesta, o katerih upravičeno trdimo, da so bila nekdanja mesta pomorščakov. V tem pogledu je najmočnejša Ljubljana, ki je dala toliko pomorskega kadra, kakor Maribor, Celovec in Beljak skupaj. O Celju kot mestu pomorščakov še ni bilo govora. Nikoli pa si ne bi mislili, da je mesto, ki je imelo manj kot 20.000 prebivalcev, lahko dalo toliko in tako pomembnega kadra, kakor ga je v resnici dalo. O tem kadru smo doslej zelo malo vedeli. Ko bi viri v Vojnem arhivu na Dunaju ne bili tako zanesljivi, kakor so, bi nad celotno problematiko celjskega pomorskega kadra sploh popolnoma zdvomili. Ker pa so ti viri tudi pomembnejši, ker jih je bilo precej izgubljenih ali založenih med spise, ki nimajo s personalnimi akti nobene zveze, je gotovo, da jih je bilo precej več, kakor smo jih mogli ugotoviti. V Celju torej lahko naštejemo lepo število mož, ki so nosili modro mornarsko uniformo in so mesto po svoje proslavili.

Da bi bil razvoj celjskega pomorskega kadra bolj razumljiv, ga bomo za čas Avstrije postavili v pet običajnih administrativnih obdobjih, v čas stare Jugoslavije, v čas NOB in v povojno obdobje.

Prvo personalno administrativno obdobje gre od leta 1812 do leta 1848. Imenujemo ga tudi Beneško obdobje, ker je bilo v mornarici veliko število Benečanov, ker je bil sedež flote in mornarice v Benetkah in ker so bili personalni listi vodeni v italijanščini. V tem obdobju srečamo še precej ostankov galjotstva, kar se bo pokazalo tudi v primeru Celja.

Drugo administrativno obdobje je uvedel danski admiral v avstrijski službi Hans Birch von Dahlerup, ko je leta 1849 kot komandant avstrijske vojne mornarice uvedel blokado upornih Benetk. Njegova personalna administracija je bila nemška z nekaterimi vplivi danske mornariške administracije. Trajala je do leta 1868.

Tretjo personalno administracijo je uvedel mariborski admiral Wilhelm Tegetthoff leta 1869. Zasnoval jo je na popolnoma avstrijsko-nemški način. Ostala je v veljavi še 11 let po njegovi smrti, t. j. do leta 1882.

Avtor: Miroslav Pahor, dr. zgodovin. znanosti, (+ 1981), Pomorski muzej Piran

Četrto personalno administracijo je uvedel celovski admiral Maksimilijan Daublebsky, ki je del svojega otroštva preživel v Celju. Po moji sodbi je bila od vseh dotedanjih najbolj naklonjena Slovencem. Trajala je do leta 1902, t. j. še pet let po admiralovi smrti. Peto in zadnjo avstrijsko personalno administracijo je uvedel admiral Herman von Spaun leta 1903. Trajala je do leta 1918, t. j. do konca prve svetovne vojne. Znameniti Tolminec veliki admiral Anton Haus jo je ocenil za zgledno, kljub temu, da je vsebovala rubrike o politični zanesljivosti ali nezanesljivosti, ki jih pa v njegovi dobi niso uporabljali.

Personalna administracija kraljevske mornarice v Jugoslaviji je bila povzeta po zadnji avstrijski administraciji, le s to razliko, da so vse personalne kartoteke za podoficirje z napredovanji vred vodile vojnopomorske šole, od koder so posamezni podoficirji izhajali in to vse dokler se podoficirji visokih činov niso odločili opraviti oficirski izpit v svoji stroki. Tedaj so bile take mape izročene štabu mornarice.

Med NOB so bili sezname vojskujočih se mornarjev precej ohlapni in netočni, z delno izjemo mornariškega odreda XXXI. divizije, ki je vodil še kar točno evidenco svojega kadra. Mornariški odred Koper je imel sezname po partizanskih imenih, tako da je stvarna rekonstrukcija kadra zelo težavna. Vsi drugi sezname so precej pomanjkljivi predvsem v pogledu podatkov o krajih in datumih rojstva. Povojna administracija je še tajna, zato bomo poskusili spregovoriti le o kadru, ki se je odločil za trgovsko mornarico.

Kot rečeno, je bila prva avstrijska personalna administracija deloma še zasnovana na galjotstvu v slabem pomenu besede, kar pomeni na prisili. Zato se ne smemo čuditi, če so bili prvi celjski mornarji do leta 1848 v glavnem mladinski prestopniki ali fantje, ki se niso strinjali z delitvijo premoženja ob očetovem testamentu, razgrajachi in podobni žandarmeriji nezaželeni elementi. Zdi se, da jih je žandarmerija gnala v mornarico čisto tudi s privolitvijo staršev. Prve take celjske mornarje srečamo že leta 1829. Žandarji so jih s furmani prepeljali do Trsta, kjer so jih izročili rekrutacijskim oficirjem. Le-ti so jih »prepričali«, da so »prostovoljno podpisali obvezo šestnajstletnega službovanja«. Tako dolgo službovanje je bilo tedaj normalno. V imenovani skupini prestopnikov je bilo šest celjskih fantov. Ze leto dni kasneje je sledila druga skupina, ki je štela enajst prestopnikov iz Celja. Leta 1833 so žandarji predali mornarici nadaljnjih pet prestopnikov. Nato sledi nekaj let, ko viri ne omenjajo celjskih prisilnih mornarjev. Toda leta 1839 imamo dotlej največjo skupino Celjanov (najbrž je bil med njimi marsikateri mladenič iz bližnjih vasi), ki so bili predani pomorskemu rekrutacijskemu uradu v Trstu. Bilo jih je štirinajst. Nadaljnjih šest mladeničev je žandarmerija izročila leta 1844. Med njimi je bil Gustav Metz, rojen sicer drugje, vendar pristojen v Celje. Končno so žandarji leta 1847 predali mornarici še zadnjo trojko prestopnikov, med katerimi se je znašel Johan Ruttner. Torej je med leti 1829 in 1847 prišlo v mornarico kar 45 mladinskih prestopnikov in drugih žandarmeriji nezaželenih elementov. Poudariti moram, da niso bili obsojeni za noben zločin. Zato jih je mornarica morala, če se hočemo izraziti moderno, »politično prepričati«, da so se prijavili za »prostovoljce«. Tako je prišlo do tega, da so služili v mornari-

ških bazah in na tedanjih plovilih. Večinoma so bili razvrščeni v mornariško izkrcevalno pehoto in ladijsko ter obalno artilerijo.

Ne moremo reči, da bi se ti fantje v mornarici slabo obnašali. Nasprotno. Bili so odlični, disciplinirani in dobro izvežbani vojaki. Nekateri so se s pridnostjo in študijem povzpeli precej visoko. Tak je bil na primer že imenovani Gustav Metz, ki je bil dodeljen artileriji. Kmalu je postal desetnik in od tu se je vztrajno povzpenjal navzgor. Leta 1879 je bil upokojen kot major ladijske artilerijske stroke.¹ Tak je bil tudi Johan Ruttner. Njega so dodelili mornariški izkrcevalni pehoti. Leta 1847 je postal desetnik. Devet let kasneje ga srečamo kot vodnika in leta 1860 je bil artilerijski poročnik 2. reda, ker je medtem zamenjal stroko. Leta 1883 je bil upokojen kot nadporočnik tedaj še deloma obstoječe izkrcevalne pehote.² V njegovem primeru vidimo, da je bilo mogoče večkrat menjati stroko. Ivan Jurešič iz Celja je bil verjetno prav tako prestopnik. Leta 1832 je bil dodeljen med mornarje. Tam se je začel zavedati svoje sposobnosti za vojaško in pomorsko pravo. Mornarica mu je omogočila redne izpite in dovršitev študija. Služil je kot oficir sodne stroke najprej v činu poročnika. Leta 1857 je bil povišan v nadporočnika, nekaj mesecev kasneje pa v kapetana sodne stroke. Kot tak je služil do leta 1859, ko so ga upokojili.³ Vsi trije so bili upokojeni z vsemi častmi.

Vsi ti prisilni prostovoljci so imeli dokaj dobro plačo in pravico do dopusta. Ko so se vračali v Celje, so propagirali mornarico skupaj s furmani, s katerimi so prihajali, in uspeli navdušiti za pomorski poklic še kakih 20 do 25 fantov, ki so odšli iz Celja med leti 1837 in 1848 kot resnični prostovoljci. Med temi srečamo dva podoficirja. Prvi je bil Franc Ruprecht, ki se je prijavil leta 1837. Med blokado Benetk se je tako obnesel, da je bil imenovan za desetnika. Vendar je bil že leta 1853 poslan v rezervo zaradi rane, ki mu je povzročila delno invalidnost.⁴ Drugi je bil Vincenc Perko, ki se je v mornariški pehoti pojavil kot petnajstletnik. To je bilo leta 1848, ko so se Benetke uprle avstrijskim oblastem. Zaradi pridnosti so ga najprej uvrstili med kadete. Ker pa se je zavedal, da zaradi pomanjkljive izobrazbe ne spada mednje, je prosil, da mu prišijejo le desetniške oznake. Kot desetnik je služil do leta 1853.⁵ Vir ga kasneje ne omenja več.

Po ohranjenih virih in zelo previdni oceni števila resničnih prostovoljcev, se je v tej prvi dobi nahajalo v mornarici okoli 65 do 70 celjskih mornarjev in starešin. Gotovo pa je treba dodati kakih 10 do 15 prostovoljcev in prisilnih prostovoljcev na rovaš izgubljenih ali založenih virov. Tako lahko rečemo, da je bilo tedaj v mornarici približno 90 Celjanov in med njimi vsaj deset starešin in od tega 5 znanih.

Drugo administrativno obdobje (1849—1868) pomeni prvi veliki vdor Slovencev v vojno mornarico. Z odpravo večine italijanskega kadra iz tedaj obstoječe flote je admiral von Dahlerup na široko odprl vrata ljudem iz slovenskega in hrvaškega zaledja po načelu, ki ga je sam prinesel k nam in se glasi: dobre mornarje išči v hribih. To se pozna tudi na številu Celjanov, ki so se v tem času prijavili kot prostovoljci. Omeniti je treba, da je von Dahlerup dokončno ukinil prisilno rekrutiranje prestopnikov in zasnoval celotno kadrovsko politiko na temeljih popolnoma prostovoljnih odločitev.

V tej dobi srečamo prvega navtičnega oficirja, ki je prišel iz Celja. To je bil Karl pl. Lindner. Leta 1849 je opravil izpite na vojnopomorski akademiji v Trstu. Napredoval je dokaj naglo, kajti leta 1869 je bil upokojen kot kapetan fregate. Vštevši 3 leta vojne službe, ki so mu bila priznana za dvojna, je služil 23 let.⁶ Ni znano kdaj je prišel v mornarico leta 1823 rojeni Anton Dworschek. Vsekakor je začel kot izkrcevalni pešak. Leta 1857 se v knjigi ocen pojavlja v rangi nadporočnika pomorske pehote. Domnevamo, da se je prijavil mornarici v času blokade Benetk in da je že po nekaj mesecih dobil prve podoficirske našitke.⁷ Leta 1854 se pojavlja Jožan Ruttner ml. kot navaden mornar. 12 let kasneje je bil povišan v vodnika pomorske pehote, leta 1860 pa v poročnika 1. reda. V tem činu je bil leta 1868 upokojen.⁸ Med vodilni kader uvrščamo po sili razmer tudi administrativce. Tak je bil leta 1835 rojeni Edvard Rauscher. V mornarico se je prijavil leta 1851. Po kvalifikacijski listi je videti, da ni napredoval, kajti leta 1860, ko ga vir poslednjič omenja, je bil še vedno administrativni pripravnik.⁹ Leta 1850 se je v vojni mornarici pojavil Karl Schweiger v starosti 30 let. Pred vstopom v vojno mornarico je bil strojnik pri Avstrijskem Lloydju v Trstu. Mornarica ga je zaposlila kot nižjega strojnega mojstra 2. reda v arzenalu v Benetkah. Bil je med tistimi delavci, ki so selili beneški arzenal v Pulj. Leta 1873 je napredoval v strojnega mojstra 1. reda, kar že ustreza rangi nižjega oficirja. Kot tak je bil leta 1880 upokojen, nakar se je preselil v Stari trg pri Slovenjgradcu, kjer je leta 1892 umrl.¹⁰ Ker smo že pri arzenalu, moramo imenovati še dva delavca, ki ju viri uvrščajo med uradniški personal. Prvi je bil Karl Wherhan, ki se je leta 1862 prijavil za mornarja. Ker pa je bil dober ključavničar, so ga leta 1866 premestili v arzenal.¹¹ Viri ga omenjajo do leta 1867, verjetno pa je služil precej daleč v sedemdeseta leta. Drugi je bil Ferdinand Klaar, ki je prišel v mornarico iz civilne službe. Leta 1866 se omenja med arzenalskimi tesarji kot kvalificirani delavec 3. reda.¹² Vir ne omenja, do kdaj je ostal v arzenalski stroki. Vštevši oba delavca imamo torej 12 ljudi, ki jih personalni viri prištevajo med oficirje in uradnike. Za tisto dobo to ni malo.

Pregledani podoficirski viri, ki so prav tako nepopolni, kakor oni iz prvega obdobja, nam dajo seznam trinajstih celjskih podoficirjev raznih strok. Za tisti čas so še vedno najvažnejši podoficirji mornariške pehote. Med njimi je največ dosegel Miroslav Vančura, rojen v Celju leta 1841. V mornarico se je prijavil leta 1862. Najprej je služil v mornariški kopni pehoti, kjer je postal desetnik. Leta 1867 je bil premeščen v izkrcevalno pehoto kot vodnik (Schiffsfeldwebel).¹³ Leta 1849 sta se rekrutacijskemu oficirju v Trstu prijavila Celjana Blaž Majcen (sicer rojen v Teharju)¹⁴ in Lovrenc Grasselli.¹⁵ Leto dni kasneje se jima je pridružil Franc Grasselli.¹⁶ Vsi trije so služili kot desetniki pehote v lagunski flotili. Jože Čotar (Zotter) se je prijavil leta 1854. Sedem let kasneje je bil povišan v desetnika izkrcevalne pehote.¹⁷ Ni točno znano, do kdaj je služil, vendar najmanj 12 let. V mornariškem lovskem bataljonu je od leta 1866 naprej služil Celjan Leon Brosche. Leto dni po vstopu je dobil čin poddesetnika. Njegova kartoteka je zgubljena. Poznamo ga le po prepisu ocene iz leta 1867. Gotovo je, da je služil vsaj dvanajst let in še vsaj enkrat napredoval.¹⁸

Administrativna doba admirala von Dahlerupa je dala tudi prve prave mornarje iz Celja. Po vrsti so prišli v mornarico Robert Friedman (1852),¹⁹ Jožef Daublebsky von Sterneck (1860),²⁰ Simon Peitler (1863),²¹ Ferdinand Ihrenberger,²² Franc Janez Kolnik²³ in Gašper Šorn,²⁴ (vsi trije leta 1868). Največ je dosegel Peitler, ki se je vzpenjal po podoficirski lestvici palubne stroke in pristal leta 1886 na činu vodnika palube (Bootsmann). Šorn se je leta 1875 povzpел do stopnje podnarednika (Quartiermeister), Friedman, Ihrenberger in Kolnik so ostali na stopnji nižjih podnarednikov (Marsgast). O Daublebskem je treba spregovoriti nekaj več. Bil je mlajši brat Maksimilijana Daublebskega, tedaj obetajočega oficirja in kasnejšega komandanta mornarice (1883). Le ta ga je spravil v mornarico, kjer je začel kot navaden mornar, ker za šolanje ni bil sposoben (bil je namreč nekoliko omejen). Že v letu prihoda je bil premeščen v mornariško pehoto, kjer je leta 1865 (nekoliko po protekciji) postal desetnik. Toda izkazalo se je, da tudi za ta posel ni bil kaj prida. Leta 1866 je bil premeščen v 31. lovski bataljon mornarice. Ker se tudi tam ni obnesel, ga je brat leta 1866 zopet potegnil med mornarje, kjer je bil nižji podnarednik palube bolj zaradi plače, kakor zaradi dela, ki ga je opravljal. Končno ga je moral sposobnejši brat odsloviti zaradi nesposobnosti. To je bilo leta 1873. (V Celju se je tedaj šušljalo, da je cesarjev polbrat.) Končno imamo še enega podoficirja, ki se je odločil za ladijsko artilerijo. Bil je leta 1854 rojeni Anton Privšek,²⁵ ki se je leta 1868 pojavil v Pulju kot mladenič palube. Leta 1875 je dobil čin artilerijskega podnarednika (Waffenquartiermeister). Leta 1876 je umrl, najbrž zaradi pljučnice.

Kakor sem že večkrat zapisal in poudaril, je to doba, ko so začeli Slovenci izredno hitro napredovati. Von Dahlerup je spoznal njihovo pomorsko vrednost in kasnejši komandanti mornarice so imeli priložnost to še nadalje opazovati. Izračun, ki velja za vse slovensko ozemlje (le Javornik pri Jesenicah je v tem nekaj časa izjema), povedo, da je v času von Dahlerupove administracije napredoval vsak šesti Slovenec v mornarico. Izračun velja tako za mesta kakor za podeželje. Torej moramo tudi za Celje poleg 25 naštetih oficirjev, podoficirjev, uradnikov in »uradniško« tretiranih delavcev arzenala, kar vse združujemo pod pojmom starešine, prišteti še najmanj 125 navadnih mornarjev, infanteristov, artileristov in mornariških lovcev. Tako znaša skupno število mornariških prostovoljcev, ki so v obravnavanem času odšli iz Celja, okroglo 150. Toda tudi v tem času so viri nekoliko pomanjkljivi. Nekaj se jih je zgubilo, nekaj je bilo založenih med bolniške liste. Zato je nujno pomisliti, da manjka tudi nekaj Celjanov. Mislim, da bi morali prišteti še kakih 20 fantov in to v glavnem mladeničev palube. Tako jih je bilo skupno okoli 170, kar nekako ustreza stanju v krajih, ki so bili po številu prebivalstva podobni Celju.

Administrativno obdobje admirala Tegetthoffa, ki se je začelo leta 1869 in trajalo še do leta 1882, kar pomeni še 12 let po njegovi smrti, predstavlja po eni strani zmanjšanje celotnega števila kadra zaradi zastarelosti flote, po drugi strani pa vsebinsko obogatitev avstrijskega pomorskega kadra na sploh. Žal je bil Tegetthoff kljub svoji odlični strategiji in taktiki, saj je bil najboljši pomorski vojskovodja svojega časa, zelo slab administrator. Njegovi personalni listi so nasproti von Dahlerupovim korak nazaj, kljub

temu, da vsebujejo tudi obvezno jezikovno rubriko tako pri oficirjih in uradnikih, kakor pri podoficirjih in moštvu. Poleg tega je imel okoli sebe vrsto slabih administrativnih uradnikov in vojnih pisarjev, ki so zgubili ali založili veliko število personalnih listov, predvsem pa temeljnih listov podoficirjev in moštva. To je — poleg zadnjega obdobja, ki je pa z viri slabo zastopano iz povsem drugačnih razlogov — po urejenosti in popolnosti — najslabše kadrovsko urejeno administrativno obdobje mornarice od leta 1812 do 1918.

Vendar je mogoče iz obstoječih personalnih virov izluščiti naslednje: Tegetthoff je začel opuščati stroke, kakor so bile mornariška izkrcevalna pehota, mornariški lovski bataljon, mornariška pehota v utrdbah in pristaniščih, lagunska flotila (ta ni bila več potrebna, ker so Benetke z vsemi lagunami prešle pod Italijo) in obalna artilerija, ki je prehajala pod skupno komando kopne vojske in mornarice, spadala pa je pod kopno vojsko. Ker so bile te stroke strateško in sploh vojaško zastarele, je Tegetthoff posvečal veliko pozornost pravemu mornariškemu kadru, ki se je moral izvežbati tudi za izkrcevanje, za napade na obalne in otoške višine in seveda za upravljanje morebitnih okupiranih pristanišč. Po bitki pri Helgolandu, kjer je pomagal poraziti dansko floto kot zaveznik Prusije, se je odločil za popolnoma nenapadalno vojno. On je prvi med admirali spoznal, da je Jadranu potrebna obramba predvsem spričo rasti italijanske jadranske vojne mornarice po porazu v bitki pri Visu 20. julija 1866. Vendar s svojo politiko gradnje obrambne flote ni prodril niti kot komandant mornarice, niti kot posebni cesarjev svetovalec za zadeve mornarice (Na Dunaju se je tedaj govorilo, da sta si s cesarjem v »prisrčnem sovraštvu«, kar je bilo nekoliko pretirano.). Prodril pa je z vsebinsko poglobitvijo vzgoje mornariškega kadra, kar so posnemali vsi njegovi nasledniki, zlasti Daublebsky, Montecuccoli in Haus.

Vsebinsko poglobitev opazimo predvsem pri slovenskem oficirskem kadru. Med njegovo administracijo je začel svojo oficirsko kariero najboljši avstrijski mornariški kader sploh. Še posebej je treba poudariti, da je bilo tedaj med študirajočimi in razvijajočimi se oficirji mnogo Slovencev in med njimi se je začela razvijati elita, ki je tako Daublebskemu, kakor pozneje Hausu mnogo pomenila.

Poglejmo, kako je bilo s tem v Celju. V času Tegetthoffove personalne administracije so iz vojnopomorske akademije na Reki izšli štirje celjski oficirji. Leta 1871 je doštudiral Ludvik Wittenbach, rojen na tujem, vendar pristojen v Celje.²⁶ Med vsemi je imel najmanj sreče, saj je bil upokojen kot kadet že leta 1874. Iz neznanega razloga je postal trajni invalid. Leta 1870 je doštudiral v Kotoru rojeni Celjan Lucijan Cigler (Ziegler) pl. Pozza.²⁷ Napravil je zelo lepo kariero, ker je bil zaradi svoje sposobnosti med najboljšimi oficirji Daublebskega. Leta 1909 je bil imenovan za kontraadmirala. Kot tak je bil tudi upokojen. Leta 1881 je šolanje na akademiji končal drugi veliki Celjan, t. j. Karl Seidensacher.²⁸ Napredoval je nekoliko počasneje kot Cigler, ker je bil leta 1910 šele kapetan bojne ladje. Toda ostal je v mornarici do konca prve svetovne vojne. Veliki admiral Anton Haus ga je dal leta 1913 povišati v kontraadmirala. Leta 1917 je postal viceadmiral. Kot gojenec akademije in mornariški kadet je Seidensacherju sledil pl. Anton

Triulzi.²⁹ Njegovo napredovanje je podobno Seidensacherjevemu. Čin kapetana bojne ladje je dosegel leta 1911. Leto dni kasneje se je dal upokojiti. Ob začetku prve svetovne vojne je bil začasno reaktiviran in leta 1915 povišan v kontraadmirala. Torej imamo na štiri šolane oficirje kar tri take, ki so se kasneje povzpeli med admirale. Za majhno mesto, kakršno je bilo tedaj Celje, je bil to zelo lep uspeh. Iz neznanih razlogov vojnopomorske akademije ni končal Johan Friedrich, ki je študiral v letih 1878 in 1879.³⁰

Iz istega časa imamo sedem znanih celjskih podoficirjev. Vsi so se posvetili tako imenovani palubni stroki, ki je bila tedaj med Slovenci najbolj priljubljena. Izjema je v Grazu rojeni Celjan Ernest Fink, ki je iz palube prešel na krmo.³¹ V mornarico je prišel leta 1869. Po petih letih je postal nižji podnarednik (Marsgast) palubne stroke, pri čemer je ostal do leta 1883. Nižji podnarednik palube je bil Anton Zafran.³² Prijavil se je leta 1878. Tri leta kasneje je napredoval, a je kmalu po tem umrl v Pulju. Istočasno z njim se je prijavil Viljem Friedrich.³³ Ta je leta 1882 napredoval v podnarednika palube (Quartiermeister). Vir ga spremlja do leta 1888. Ni znano, kaj je bilo z njim kasneje. Franc Pristovšek je prišel v mornarico leta 1873.³⁴ V viru je imenovan še leta 1883. Od leta 1877 dalje je imel našitke podnarednika palube. Iste našitke je dosegel Matija Hriberšek, ki se je prijavil leta 1880.³⁵ Povišan je bil leta 1886. Dve leti kasneje je odšel iz mornarice verjetno zaradi bolezni. Hugo Wozelka je podpisal obvezo leta 1882.³⁶ V Pulj je prišel s furmanom, ki je arzenalu pripeljal ladjedelski les. Napredoval je izredno hitro, kajti po šestih letih službe je bil že narednik (Bootsmannsmaat). Služil je do leta 1894. Končno je tu še Valentin Pečnik, ki se je prijavil leta 1881.³⁷ Po šestih letih je bil narednik palube. Nadaljnjih enajst let je čakal na čin nižjega vodnika (Unterbootsmann). Leta 1899, po polnih osemnajstih letih službe, je zapustil vojno mornarico in se podal v Trst, kjer je verjetno nadaljeval mornariško življenje v trgovski floti Avstrijskega Lloyda.

Tako imamo v času Tegetthoffove personalne administracije skupno 12 znanih mornariških starešin. Ker je način napredovanja ostal isti kakor v času von Dahlerupove reforme (1849—1868), pomeni, da moramo prišteti še kakih 60 navadnih mornarjev-prostovoljcev, kar bi pomenilo skupaj 72 Celjanov v mornarici. Toda, kakor je bilo že ugotovljeno, je to doba izredno slabe administracije, doba, ko je bilo izgubljenih ali založenih največ personalnih listov in zato se ne bomo prav nič motili, če k znanim mornarjem prištejemo še kakih 15 do 20 neznanih. Na ta način dobimo okoli 90 Celjanov v vojni mornarici in to v dobi, ko se je strokovno znanje vojnopomorskega kadra poglabilo. Trije kasnejši admirali to dovolj zgovorno potrjujejo. Prav tako potrjuje to značilnost popolni izpad Celjanov iz pomorske pehote in drugih manj pomorskih služb, kar pomeni, da so se želeli izvežbati v modernih pomorskih strokah, zaenkrat na palubi.

O Tegetthoffu je treba poudariti, da je v bitkah pri Helgolandu in pri Visu (1866) preizkusil Dahlerupov slovenski kader. Veliko število odlikovanj, ki so jih od njega prejeli predvsem Slovenci — med njimi je bilo tudi nekaj Celjanov — priča, da je odkril njihovo borbena sposobnost in da je ni pozabil do konca življenja. Najbrž je svojemu prijatelju Daublebskemu prišepnil naj nadalje odpravlja iz mornarice nezanesljivi italijanski kader in

ga nadomešča s Slovenci. Vendar se v prvih dvanajstih letih po njegovi smrti to še ni uveljavilo. Daublebsky se namreč še ni prebil na vrh mornariške lestvice, torej ni mogel odločati o kadrovski politiki.

Leta 1883 je postal Daublebsky komandant mornarice. Takoj na začetku poveljevanja je objavil administrativno reformo, ki jo je izdelal že nekaj let prej kot komandant eskadre. Ker si je z vsemi silami prizadeval — in končno s pomočjo slovenskih višjih in visokih oficirjev tudi uspel — da bi Avstrija zgradila novo vojno mornarico v obrambo proti italijanskemu imperializmu, ki je odkrito meril na mesto Trst z zaledjem, Istro in Dalmacijo, je potreboval večje število strojnega in palubskega kadra, ki ga je sicer že začel ustvarjati Tegetthoff, ki pa še ni dosegel zadovoljivega števila in zadostne stopnje strokovnosti. Doba Daublebskega, kakor sem že drugje poudaril, pomeni drugi veliki vdor Slovencev v vojno mornarico. To se sicer v Celju ne pozna in tolikšni meri kakor na primer v Mariboru in Gradcu, vendar bomo videli, da je tudi Celje precej dobro zastopano predvsem s podoficirji tako imenovanih novih strok.

Iz reške vojnopomorske akademije so izšli v času Daublebskega trije visoki pomorski oficirji. Leta 1883 je diplomiral Viktor Vest, ki je bil rojen leta 1866. Napredoval je precej hitro. Bil je na nekaj prekoceanskih potovanjih s kadeti in na raznih mornariških misijah. Leta 1912 je bil povišan v kapetana bojne ladje. Dve leti kasneje, t. j. na začetku prve svetovne vojne pa je bil upokojen kot trajni invalid. V nasprotju z ostalimi pomorskimi oficirji, ki so si skoraj vedno izbrali za penzijsko mesto Gradec, si je Vest zbral Stražišče pri Kranju, kjer se je pri 49 letih poročil z mladenko sedemnajstih let. Leta 1917 je umrl. Pokopan je bil v Stražišču.³⁸ Drugi šolani celjski oficir je bil Henrik Zajc (Seitz) Treffen. Diplomiral je leta 1888. Njegova napredovanja so bila na začetku nekoliko težka, vendar so postala po letu 1905 presenetljivo nagla. Med prvo svetovno vojno je nekaj časa poveljeval južni avstrijski floti, ki je imela svoj sedež v Boki Kotorski. Kot komandant te flote je konec decembra 1915 izvedel znamenito akcijo preganjanja francosko-italijanske mornarice v Otrantu, ki je preveč vznemirjala južni sektor avstrijske obale.³⁹ Leta 1919 je bil imenovan za kontraadmirala. Za penzijsko mesto si je izbral Gradec, kjer je leta 1940 umrl. Bil je izrazit antinacist. Tretji veliki celjski pomorščak, ki je diplomiral v dobi Daublebskega, je bil John Friedrich Thomas Patrick O'Flannagan. Ni mi znano, kako je prišel ta priimek v Celje, vendar je bil omenjeni tukaj rojen leta 1882. Morda je bil sin ali vnuk Mateja O'Flannagana, Tržačana, ki je bil ob koncu dvajsetih let XIX. stoletja namestnik komandanta avstrijske vojne mornarice. O'Flannagan je diplomiral leta 1900, kar pomeni, da je začel svoje šolanje že pred smrtjo Daublebskega. Napredoval je najbrž hitreje kot vsi imenovani, kajti leta 1918 je bil že kapetan bojne ladje.⁴⁰ Leta 1918 je bil upokojen. Vojnopomorsko akademijo so obiskovali trije Celjani, ki pa je morda niso dovršili, ker se omenjajo samo v temeljnih knjigah šole, medtem ko jih v drugih virih ne najdemo. To so bili Ferdinand Erminger (1892—1893), Anton Reich (1899—1900) in Franc Anton Leopold Kacijančič (1902—1903). Ker je možno, da so nekaj časa služili kot podoficirji, da so odslužili stroške šolanja, jih s previdnostjo uvrščamo med starešine.

Med ostali oficirski in uradniški kader spada v tem času še šest ljudi, ki sicer niso bili vsi rojeni v Celju, so pa prišli iz celjskih šol. Prvi je zdravnik Ivan Herzman, rojen leta 1878. V mornarico je stopil s dvajsetimi leti kot medicinski asistent. Po šestih letih je postal korvetni zdravnik (major), kar pomeni, da je medtem diplomiral. Leta 1907 je bil zdravnik bojne ladje (polkovnik). Pet let kasneje je bil razvrščen v rezervo.⁴¹ Še v času stare Jugoslavije je imel v Celju zasebno zdravniško ordinacijo. Iz Celja je odšel v mornarico Anton Esenko, rojen v Prožinu leta 1879. Prijavil se je leta 1900 kot duhovnik, kar pomeni mornariški kaplan. Leta 1912 je bil povišan v mornariškega kurata (kapetan).⁴² Prav tako je odšel v akademijo na Reki Robert Lutz, rojen leta 1873 na Spodnji Hudinji. Leta 1892 je bil imenovan za kadeta. Napredoval pa je v tehničnih strokah in je bil leta 1907 imenovan za višjega ladjedelskega inženirja 3. reda (major). Leta 1910 je bil upokojen.⁴³ Iz celjskih šol je odšel v mornarico Edvard Račić, sicer rojen v Šmarju pri Jelšah. Po začetku službe bi sicer spadal že v prvo obdobje, kajti v mornarico je odšel že leta 1848. Njegov vzpon se pa začne šele pod Daublebskim, ko je po dveletni šoli postal leta 1895 višji mornariški komisar 1. reda (polkovnik).⁴⁴ Profesor Rihard Riegler, ki je bil rojen v Šentjurju pri Celju, je odšel v mornarico prav tako iz ene od celjskih šol. V mornarici je poučeval francoščino in italijanščino na tedaj ustanovljeni podoficirski šoli. Služboval je med leta 1900 in 1907.⁴⁵ Končno imamo še pomožnega pisarja Franca Kepo, ki je bil rojen v Celju leta 1885. Ni znano kdaj je prišel v mornarico. Najbrž okoli leta 1900 kot mladenič palube. Leta 1903 je bil že artilerijski podnarednik, medtem ko je leta 1908 napredoval med pomožne pisarje.⁴⁶ Iz neke doslej neznane celjske delavnice je leta 1902 odšel v puljski arzenal kovinarski delavec Franc Mališnik, po rodu iz Teharij. Leta 1906 je bil povišan v predelavca, leta 1915 pa v mojstra kovinarske stroke.⁴⁷ Skupno imamo torej 13 starešin — oficirjev in uradnikov — ki so začeli 'svojo kariero v času personalne administracije Daublebskega.

Tu pa je treba poudariti, da je bilo nekaj oficirjev, ki so bili rojeni drugje, imeli so se pa za Celjane. Tak je bil na primer Peter Salcher, ki je bil rojen v Trstu. V času Daublebskega je dobil čin kontraadmirala. Bil je precej časa komandant Vojnopomorske akademije na Reki. Njegova kratka zgodovina vojnopomorskega šolstva Avstrije s posebnim ozirom na reško akademijo je sicer precej nebogljena, vendar je obenem prvo tako delo v historiografiji avstrijskega vojaškega šolstva. Njegov sin Rihard je bil rojen na Reki. Vojnopomorsko akademijo je končal že v času Daublebskega. Leta 1918 je odšel iz mornarice s činom kapetana korvete. Po vojni se je prijavil v jugoslovansko vojno mornarico, kjer je bil leta 1931 upokojen kot kontraadmiral. Umrl je leta 1955 na Sušaku. Pisec tega članka je obiskal njegovega sina Petra ob enem njegovih občasnih prihodov iz Združenih držav Amerike. Zatrnil mi je, da se je oče vedno imel za Celjana. Če štejemo ta dva, je imelo Celje kar šest admiralov, torej več kot Maribor, toliko kot Graz in Celovec skupaj. Po podatkih, ki so trenutno znani, sta jih imela več le Trst in morda Ljubljana (vendar je za poslednjo še nekaj dvomov).

Sledi 15 znanih podoficirjev, in sicer štirje iz palubne stroke, osem strojnikov, en krmar in dva artilerista. Za palubno stroko so se odločili Jožef Arzenšek (1886),⁴⁸ Franc Kotnik (1887),⁴⁹ Jakob Ivan Polak (1892)⁵⁰ in

Franc Kranjc (1894)⁵¹. Vsi štirje so se obvezali za dvanajst let službe, kar so tudi izvršili, le Polak je svojo obvezo podaljšal na šestnajst let. Zanimivo je, da so vsi štirje ostali na stopnji nižjega podnarednika (Marsgast) in da niso kazali nikake volje po nadaljnem napredovanju.

Precej drugače je s podoficirji strojne stroke. Na stopnji nižjega podnarednika (Maschinengast) sta ostala Miroslav Horjak,⁵² sicer rojen v Celovcu, pristojen pa v Celje in Oskar Tratnik.⁵³ Oba sta prišla v mornarico leta 1895 kot mladeniča stroja. Služila sta še leta 1909. Nadaljnji trije so napredovali do čina podnarednika (Maschinenquartiermeister). To so bili Jožef Horjak, ki se je prijavil leta 1887, napredoval pa leta 1891,⁵⁴ Julij Sanderly, ki je nastopil leta 1892, napredoval pa leto dni kasneje⁵⁵ in Franc Pugmeister, ki je obvezo podpisal leta 1898, našitke podnarednika pa dobil leta 1902.⁵⁶ Vsi trije so služili po dvanajst let. Narednik (Maschinenmaat) je postal v Ptujju rojeni Celjan Leopold Costa. Iz Celja v Pulj se je odpeljal leta 1888 z nekim neznanim furmanom. Obvezal se je za dvanajst let. Leta 1892 je dobil naredniški čin. Konec leta 1900 se omenja v Trstu. Več o njegovem nadaljnem življenju ne vemo.⁵⁷ Robert Pešič, ki je bil rojen v Trstu leta 1883, je bil po starših pristojen v Celje, kjer je tudi živel. Leta 1887 je odšel v mornarico kot mladenič stroja. Leta 1900 je podpisal obvezo za dvanajst let službe. V treh letih je dosegel čin podnarednika. Leta 1906 je bil že imenovan za nižjega vodnika strojne stroke (Untermaschinenwärter). Leta 1912 je bil odpuščen in od tedaj je živel v Celju.⁵⁸ V Celje je bil pristojen in tam tudi živel v Mariboru rojeni Ivan De Toma. Leta 1901 je podpisal obvezo za dvanajst let. V službi so ga zateleke priprave na vojno, zato je ostal v mornarici še dalje, t. j. do konca prve svetovne vojne. De Toma je med vsemi celjskimi podoficirji dosegel največ. Leta 1916 so mu namreč izročili našitke vodnika strojne stroke (Maschinenwärter).⁵⁹ Krmarske stroke se je oprijel Miroslav Hofman. V mornarico se je podal leta 1886. Stirinajst let kasneje je bil povišan v podnarednika krmarske stroke (Steuerngast). Služil je najmanj do leta 1904.⁶⁰ Končno sta tu še dva podoficirja artilerijske stroke. Prvi je v Sv. Križu pri Beljaku rojeni Jožef Costa, brat že omenjenega Leopolda.⁶¹ Iz Celja, kjer je živel pri starših, je odpotoval leta 1892. Obvezal se je za deset let, služil pa jih je najmanj dvanajst. Leta 1894 je postal nižji podnarednik artilerije (Waffengast). Drugi je bil Matija Šporn. Ni znano, kdaj je prišel v mornarico, vsekakor pred letom 1900, kajti tedaj je bil že artilerijski podnarednik (Waffenquartiermeister). Leta 1907 je bil penzioniran kot invalid.⁶²

Tako smo našli 30 celjskih mornariških starešin v času personalne administracije Daublebskega. To je čas, ko so bili viri najbolj urejeni, čas najboljših mornariških pisarjev, ki so se držali določenega reda in pravil, ki jih je narekovala komanda mornarice. Vse do leta 1895 ni nikakršnih problemov. Toda mnogi podoficirji in mornarji, ki so prišli na ladje po tem letu, so ostali v mornarici preko svoje obveze že zaradi priprav na prvo svetovno vojno. Njihovi personalni listi so bili enostavno preneseni v naslednjo administracijo. Po vojni pa so bili izročeni državam naslednicam. Celjski personalni listi so bili izročeni Jugoslaviji in z vsemi vrnjenimi personalnimi spisi iz časa zadnjih deset let Avstrije so bili izgubljeni med drugo svetovno vojno. Zato za obdobje med leti 1895 in 1902 razpolagamo

z izredno majhnim številom virov personalne narave. Za nekatera leta jih je ostala slaba polovica, za druga bi jih lahko prešteli na prste. Tako nam manjka velika večina kadrovskih podatkov za poslednjih osem let administracije Daublebskega. Na mestu je prepričanje, da je bilo med njimi tudi precej Celjanov. Zato ne bomo grešili, če prištejemo še vsaj pet podoficirjev. To je izredno previdna ocena. Tako dobimo približno 35 starešin za dvajsetletje, ki je po administraciji znano po velikem Celovčanu. To pa je bil čas, ko so se začeli Slovenci zavedati svoje pomembnosti. Izračuni na osnovi ohranjenih virov kažejo, da je napredoval vsak peti slovenski mornar, kar pomeni, da smo v tistem času imeli po štiri slovenske mornarje na enega slovenskega starešino. Kakor je bilo že ugotovljeno, velja to pravilo za vse slovensko ozemlje, torej tudi za Celje. Potemtakem je v času Daublebskega in njegove administracije odšlo v mornarico nič manj kot 175 Celjanov. Verjetno pa se bo ta številka precej povečala, ko bodo znani vsi viri. Vse to pomeni tudi, da je od leta 1829, ko se pojavijo prvi prisilni »prostovoljci«, pa do leta 1902, ko je bil konec administracije Daublebskega, odšlo v mornarico okoli 520 Celjanov, kar pomeni nekaj več kot sedem na leto.

Zadnja avstrijska personalna administracija je za naše namene najbolj kritična. Čeprav je bila ocenjena za vzorno, si z njo ne moremo kaj prida pomagati. Jugoslaviji izročeni personalni dokumenti so bili izgubljeni. Redki na Dunaju še ohranjeni ne dajejo slike dejanskega stanja. Obstaja sicer seznam izročениh dokumentov, žal pa za leta 1895 do 1905 ne navaja vedno krajev rojstva oziroma pristojnosti, za vsa ostala leta pa je zadnje napredovanje vedno dvomljivo. Vse to za podoficirje in moštvo. Za oficirje je stanje nekoliko boljše, ker so na Dunaju ostale temeljne knjige akademije in s pomočjo letnih šematizmov (Almanach der K.u.K. Kriegsmarine) lahko rekonstruiramo dejanski potek napredovanj in službovanja. Neugotovljena ostanejo le nekatera napredovanja, ki jih je avstrijska vlada sklenila podati leta 1919, ker niso zabeležena v temeljnih knjigah.

V času od leta 1903 do 1918 je na vojnopomorski akademiji študiralo in dokončalo svoj pomorski študij osem Celjanov. Med njimi so štirje dosegli čin poročnika bojne ladje, dva sta bila poročnika fregate in dva sta ostala na stopnji kadeta. Prvi je bil Alfred Emil Raymond Macher. Akademijo je dokončal leta 1903. Čin poročnika bojne ladje je dosegel leta 1912. Čudno se zdi, da med vojno ni napredoval. Leta 1919 je bil namreč upokojen v tem činu. Drugi je bil Gilbert Schneditz. Julija 1904 je postal kadet. Čin poročnika bojne ladje si je našel leta 1913. Leto dni kasneje je bil iz neznanih razlogov upokojen. Ob začetku vojne z Italijo je bil reaktiviran. Kakor Macher je bil leta 1919 upokojen v istem činu. Tretji je bil Miroslav Štumberger (družina se je prvotno imenovala Strmbregar). Rojen je bil leta 1892 v Smarju pri Jelšah. V mornarico je odšel iz celjske gimnazije leta 1911 kot aspirant. Leta 1913 je postal kadet. Konec prve svetovne vojne je dočakal kot poročnik bojne ladje. Že v času Avstrije je bil znan zbiratelj pomorskih zgodovinskih predmetov. To mu je kasneje omogočilo, da je ustvaril lastno muzejsko zbirko v Baošiču v Boki Kotorski. O njem bo še govor v času Jugoslovanske vojne mornarice. Četrti je bil Franc Adolf Pramberger. Rojen je bil v Gorici, pristojen pa v Celje. V akademijo je odšel leta 1915. Eno leto je bil aspirant, nato eno leto kadet. Čin poročnika fregate je nosil le

nekaj mesecev, kajti leta 1918 je dobil našitke poročnika bojne ladje. Leta 1919 je bil odpuščen kot premlad za upokojitev. Leta 1913 je iz celjske gimnazije odšel v mornarico aspirant Pavel Friderik Scarpa. Poročnik fregate je postal leta 1916. Ob koncu vojne je bil odpuščen. Leto dni za njim je prav tako iz celjske gimnazije odšel aspirant Franc Karel Maksimilijan Khil. Po enem letu šolanja je postal kadet in leta 1917 poročnik fregate. Služil je do konca svetovne vojne. Na stopnji kadeta sta ostala: Leo Smolej, ki je dokončal študij akademije leta 1908 in se leta 1910 ne omenja več, ter Viktor Hollega von Hollegau, ki se je vpisal leta 1910. Od leta 1914, ko je postal kadet, ni več napredoval. Po vojni je bil odpuščen.

Dalje imamo štiri učence akademije, ki niso končali študija. Edini, ki je odšel iz šole, ker razreda ni dokončal, je Otmar Alojzij Janouš. V prvih dveh razredih je bil po rangu nekje med zadnjimi, v tretjem letniku pa je popolnoma odpovedal. Najbrž je moral nekaj časa služiti kot podoficir, da je na ta način povrnil stroške šolanja. Ostale tri pa je presenetil konec vojne, enega v tretjem (Elmar Boschek), enega v drugem (Kurt Kessler) in enega v prvem (Walter Kessler) letniku.

Pričakovati bi bilo, da bi v času zadnje administracije našteli manj podoficirjev, kakor v dobi Dahlerupa ali Daublebskega. To bi moralo veljati v glavnem za vso Slovenijo. V tej dobi je namreč Avstrija zavirala odhod slovenskih fantov v mornarico, ker jih je planirala za kopne fronte v Galiciji, v Srbiji in na morebitni fronti na italijanski meji, v katero pa glavni vojaški dejavniki, razen mornarice, niso verjeli. Kljub temu se število mornariških podoficirjev, ki so prihajali iz Slovenije, stalno večja. Ugotavljamo pa, da pada število navadnih mornarjev na enega starešino. Tako je na primer za Gorenjsko ugotovljeno, da sta napredovala dva od treh gorenjskih prostovoljcev. Za Maribor je stanje le malo drugače. Za Posavje smo ugotovili, da je napredoval več kot vsak drugi prostovoljec. Stanje v Celju je še bolj presenetljivo, kajti v seznamu Jugoslaviji izročeni dokumentov imamo naslednje podatke: v delu seznama, ki je pomanjkljiv, ker navaja samo imena in rojstne kraje, srečamo 18 celjskih podoficirjev, pri katerih niso navedene niti stroke, niti čini ali položaji; v drugem seznamu, ki je v iznešenih točkah popolnejši, dobimo 12 podoficirjev strojne stroke, 6 podoficirjev palube, dva artilerijska narednika in enega telegrafista v rangu podnarednika. Če k temu prištejemo še omenjenih 8 oficirjev in dijaka, ki je padel v tretjem letniku akademije, imamo 47 celjskih mornariških starešin nasproti pičlemu številu osmih mornarjev. To pomeni, da bi lahko bilo še vsaj štirikrat toliko prostovoljcev, če bi vojaške oblasti dopuščale neoviran odhod v mornarico. To pa tudi pomeni, da je bilo v zadnji mornariški administraciji skoraj sedem celjskih mornariških starešin na enega celjskega mornarja. K takšnemu stanju komentar pravzaprav ni potreben. Iz Celja je prispel tedaj resnično odličen mornariški kader. Toda tu nastane vprašanje, ki je značilno za vsa industrijsko razvijajoča se mesta. Domnevamo namreč, da je v skupini podoficirjev, kjer seznam ne navaja strok, več kot polovica strojnikov. Če je to res, in skoraj ne more biti drugače, je bilo med prvo svetovno vojno vsaj 25 strojnih podoficirjev iz Celja, ali več kot polovica vsega mestnega starešinskega kadra. To pa jasno kaže na usmerjanje kadra v strojno stroko. Usmerjala ga je pa lahko le razvijajoča se

industrija, ki je potrebovala dober strojni kader in ga je najceneje dobila iz vojaških šol, predvsem pa iz mornarice, kjer je bilo za strojnike veliko dela in so se s stroji vsakodnevno spoznavali.

Med znanimi strojnimi oficirji, ki so se ponašali, da so iz Celja, ali vsaj da izhajajo iz celjskih šol, imamo enega višjega štabnega vodnika (Oberstabsmaschinenwärter) v osebi Antona Kaplje, rojenega leta 1887. Dalje je tu vodnik (Maschinenwärter) Rudolf Kožuh, ki je bil rojen leta 1893. Sledi pet narednikov (Maschinenmaat). To so bili: Henrik Štalcar, rojen leta 1890, Maks Šobret, rojen leta 1892, Alojz Dolac, rojen leta 1893, Ivan Vrečko, rojen leta 1895 in Lambert Celiba, rojen leta 1898. Serijo nadaljujejo trije podnaredniki, t. j. Franc Krašovec in Anton Urankar, rojena leta 1895, ter Viktor Krivec, rojen leta 1899. Končno imamo še dva nižja podnarednika (Maschinengast) t. j. Gabrijela Rateja in Franca Webra, oba rojena leta 1891. Podoficirji palube so bili: narednika (Bootsmannsmaat) Milan Gabrič, rojen leta 1894 in Alojz Lazarini, rojen leta 1895, podnarednika (Quartiermeister) Avgust Srebočan, rojen leta 1892 in Karel Gajšek, rojen leta 1898, ter nižja podnarednika (Marsgast) Franc Veltovsky in Anton Juvan, oba rojena leta 1895. Artilerijska podoficirja sta bila Ludvik Pogačar, rojen leta 1891, in Emil Kosem, rojen leta 1894. Telegrafist je bil podnarednik (Telegrafquartiermeister) Albert Veichs, rojen leta 1897.⁶⁴

Kakor rečeno, so zgornji podatki iz seznama Jugoslaviji izročenih dokumentov. Izročeni pa so bili le dokumenti za ljudi, ki so se odločili živeti v novi državi. Dokumenti tistih mornarjev, ki so se odločili živeti v Pulju, Trstu ali katerikoli istrskem kraju ali na območju zadarske enklave, so bili izročeni Italiji. Za te ni mogoče zvedeti, od kod so prišli, ker je naveden le kraj nove pristojnosti. Dokumente za tiste ljudi, ki so se odločili živeti v Avstriji, je obdržala avstrijska vlada. Nekateri so se verjetno odločili živeti na Češkem, kjer so si pridobili prijatelje. Med vsemi temi je bilo gotovo tudi nekaj Celjanov. Toda to število po vsej verjetnosti ne presega dvajset ljudi. Rekel bi, da je navedena številka precej ohlapna. Potemtakem je bilo v mornarici med zadnjo administracijo največ 75 Celjanov, kar je v primeri z dobo Daublebskega manj kot polovica. Poudariti je treba, da je velika večina teh zadnjih mornariških prostovoljcev iz Celja začela svojo kariero pod 18 leti starosti, t. j. v svojstvu mladeničev palube in stroja. Taki rekrutaciji se kopna vojska ni mogla upirati. Vsa druga moška, za vojsko godna mladina slovenskih dežel, je bila rezervirana za prej omenjene fronte. Zato je razumljivo, da srečamo v poslednjem obdobju na ladjah vojne mornarice precej majhno število Slovencev in med njimi Celjanov. Le redka območja so v tem izjema, med njimi Trst s Slovenskim Primorjem. Če torej prištejemo še maksimalno število Celjanov, ki so se prijavili v mornarico med leti 1903 in 1918 t. j. 75, ugotovimo, da je Celje med leti 1829 in 1918 prispevalo k mornariškemu kadru nekaj manj kot 600 mladih pomorščakov. Mislim, da te številke ne smemo podcenjevati, posebno še zato ne, ker gre za mesto, ki je začelo z industrijskim razvojem dokaj pozno.

Ce se sedaj nekoliko ozremo na celjski pomorski kader v Avstriji, moramo ugotoviti naslednje: I. Našteli smo šest admiralov, dva kapetana bojne ladje in po enega kapetana fregate, artilerijskega majorja, kapetana sodne stroke, polkovnega zdravnika, višjega inženirja, višjega komisarja in speciali-

ziranega profesorja, torej petnajst visokih in višjih oficirjev in uradnikov, ki sicer niso vsi rojeni v Celju, vendar so Celjani po pristojnosti ali so pa izšli iz celjskih šol. Dalje smo našli več nižjih oficirjev in uradnikov in vrsto podoficirjev. 2. Vsi našti so napredovali dokaj redno, nekateri tako-rekoč vrtoglavo, le redki so primeri počasnega napredovanja. 3. Za nas je važno, v kakšnem odnosu so bili vsi prizadeti nasproti našemu narodu. Opazili smo mnogo nemških priimkov, tu in tam se nam je pokazal kak italijanski in celo poljski priimek. Vendar eno velja skoraj za vse oficirje in podoficirje: v jezikovno rubriko svojih personalnih listov so dali vpisati tudi slovenski jezik poleg obvezne nemščine in italijanščine. Edina izjema je podoficir Egon Figelmiller, ki je ves čas svojega službovanja »znan samo nemško«. Delna izjema je kontraadmiral Cigler, ki je v prvih kvalifikacijskih listih vpisal hrvaščino, že v petem letu službovanja pa je dodal »kranjščino« in jo postavil pred hrvaški jezik. V personalnih listih podoficirjev so jeziki preprosto našti, kakor na primer »nemško, slovensko ali kranjsko, italijansko; nekateri navajajo še francosko ali špansko. Za večino oficirjev je bilo nekoliko drugače. V jezikovni rubriki najdemo najbolj pogosto takšne-le zapise: »Govori in piše dobro nemško in italijansko (italijanščina je bila učni predmet na akademiji) in po lastni izjavi slovensko (ali kranjsko)«. Celo admiral Seidensacher je »po lastni izjavi govoril ali pisal kranjsko«. Isto velja za Triulzija, Vesta, O'Flannagana in kontraadmirala Zajca-Treffena. Izjemi sta oba Salcherja, ki slovenščine nista znala, znala pa sta »nekoliko hrvaščine«. Ali je bilo to tedaj »samo moderno«, ali so se ti ljudje začeli zavedati, da živijo v slovenskem okolju in so hoteli postati del tega družbenega okolja, to je za zdaj še težko točno ugotoviti. Gotovo je, da so tisti oficirji in podoficirji, ki so vpisali slovenski jezik na tretje mesto, ki je bilo razen za Nemce, Madžare in Italijane, rezervirano za narodni jezik, hoteli s tem, nekaj povedati. Manj pozornosti je zbuvalo, če je kdo vpisal slovenski jezik na četrto ali peto mesto. Kolikor sem mogel slediti, tega ni naredil noben Celjan. Našli so se pa predrzneži, ki so naš jezik vpisali pred obvezno italijanščino. Tak je bil na primer Edvard Račič, ki smo ga imenovali med komisarji. Našli so se pa tudi taki, ki so »kranjščino« ali »slovenščino« vpisali na prvo mesto. To so počeli predvsem podoficirji, ki so resnično dobro znali samo svojo materinščino. Najboljši dokaz za to so tisti, ki so ob prihodu v mornarico izjavili, da obvladajo samo slovenski jezik, čeprav se je kmalu izkazalo, da znajo tudi nekaj nemščine. Osebnost sem prepričan, da gre pri večini Celjanov za zaveden narodni kader. Kajti, kaj je bilo treba oficirju potrebno podati izjavo, da govori in piše slovensko, če se ni za slovenščino zavestno opredelil? Pri tem je treba vedeti, da je bila vojnopomorska akademija na Reki zasnovana kot kovačnica nemštva. Če so torej oficirji svoj jezik kljub temu ohranjali in ga po lastni »izjavi« dali vpisati na prvo mesto, moramo ugotoviti, da akademija v svojem ponemčevalnem sistemu pri Celjanih ni uspela.

— — —

Tako pridemo do začetkov in razvoja jugoslovanskega vojnopomorskega kadra. Srbija, ki se je štela med zmagovalce v prvi svetovni vojni, ni imela mornarice. S tem, da je leta 1918 nastala Jugoslavija, je nastalo tudi

vprašanje obrambe dalmatinske obale in ustanovitve mornarice. Pod pritiskom Italije je bila delitev avstrijske vojne flote izvedena tako, da je dobila Jugoslavija le nekaj manjših in eno večje vojno plovilo. Vsi plovni objekti so bili zastarelih tipov. Vendar je to bila podlaga za ustanovitev vojne mornarice. Ker Jugoslavija ni imela vojnopomorskega kadra, je že leta 1918 in 1919 sprejemala narodno neoporečne oficirje avstrijske vojne mornarice, ki so se izrekli za Jugoslavijo že med vojno. Zal je sprejela tudi precej takih, ki so postali Hrvati ali Jugoslovani »po kasnjem opredeljenju«. Le ti so razvoj mornarice bolj zavirali kot pa pravilno uravnavali. Tudi med Slovenci se je našel kak tak element. Pri sprejemanju v mornarico se je Štajercem zgodila precejšnja krivica. Res je, da je bila Štajerska angažirana na severni meji in na Koroškem, vendar so bili njeni pomorski oficirji in podoficirji prav tako »narodni«, kakor ostali slovenski mornariški oficirji in podoficirji. Težko je sploh reči, koliko so sprejeli Slovencev, predvsem podoficirjev. Med celjskim kadrom, ki smo ga omenjali zgoraj, najdemo vsaj tri Celjane — najbrž so jih sprejeli nekoliko več. Toda tudi trije Celjani v jugoslovanski mornarici pomenijo nadaljevanje kadrovskih vezi tega kraja z morjem. Res so bile te vezi nekam nenaravne, ker smo Slovenci s prvo svetovno vojno zgubili dostop do morja, toda eden od prvih razlogov za pristop v mornarico je bila pri vseh treh želja po pomorskih pripravah za osvoboditev Slovenskega Primorja, Istre, Kvarnerskih otokov in italijanske enklave na območju Zadra. Poudarek pa je bil na Slovenskem Primorju.

Edini celjski oficir, ki je bil sprejet v novo mornarico, je bil poročnik bojne ladje Miroslav Štumberger. Decembra 1918 je bil že v Boki Kotorski. V jugoslovanski mornarici je opravljal razne dolžnosti. Bil je hidroaviatičar in podmorničar, torpedist in izumitelj. Bil je med propagatorji in ustanovitelji podmorniške flotile skupaj z Vladimirjem Pfeiferjem iz Leskovca pri Krškem. Zaradi svojega znanja in sposobnosti je postal nevaren intrigantskemu in spretnemu, čeprav po sposobnosti dosti slabšemu Bogoslavu Ernyju. Zato je moral oditi na druge dolžnosti. Leta 1937 je dosegel čin kapetana bojne ladje, leto dni kasneje pa je bil na lastno prošnjo upokojen. Njegova pomorska muzejska zbirka se je med tem povečala in izpopolnila. Z vso pravico lahko rečemo, da je oče jugoslovanskega pomorskega muzealstva.

Med podoficirji avstrijske vojne mornarice, ki so se prijavili v jugoslovansko vojno mornarico, sta znana dva celjska dijaka. Prvi je bil podnarednik Viljem Vibihal, ki se je prijavil novembra 1918, drugi pa Franjo Lihteneger, ki se je prijavil decembra istega leta. Oba sta služila do aprila 1941 v činu vodnika 1. reda strojne stroke. Vibihal se je vrnil domov bolan, vendar je bil od leta 1943 aktivist Osvobodilne fronte.

Ti trije, zlasti pa Štumberger so bili torej med ljudmi, ki so začeli vzgajati nov jugoslovanski vojnopomorski kader. Na tem mestu je treba poudariti, da je bil podoficirski kader, ki so ga vzgajali oficirji, kakor je bil Miroslav Štumberger in drugi po jugoslovanski miselnosti njemu podobni naši oficirji, odličen.

Oglejmo si najprej nov oficirski kader. Vojnopomorska akademija je bila v Dubrovniku. Iz celjske gimnazije je odšlo tja devet maturantov, ki so bili deloma rojeni v Celju, deloma otroci celjskih uradnikov, ki so bivali

druge, deloma pa priseljenci, ki so živeli v mestu in bližnji okolici. Najprej se srečamo z Ernestom Blažonom, v Gradcu rojenim Celjanom. V vojno-pomorsko akademijo je odšel leta 1922. Specializiral se je v torpedominerski stroki. 31. decembra 1940 je dobil čin kapetana korvete. (Po osvoboditvi bil vpoklican v JVM in bil po nekaj letih upokojen kot kapetan fregate; živi v Celju; še leta 1965 je bil kot violinist član Celjskega godalnega orkestra. Op. ur.) Leto dni kasneje je odšel v akademijo Savo Salmič, ki se je kot oficir specializiral v telegrafiji. Čin poročnika bojne ladje 1. reda je dobil 11. decembra 1936. Služil je do konca aprilske vojne. Z njim je študiral Jožef Kvac, ki se je najprej specializiral za torpedista, nato pa odšel v pomorsko aviacijo, kjer je postal pilot izvidnik v činu poročnika bojne ladje 1. reda. Vojno je dočakal kot vojni hidropilot. Leta 1925 je študij na akademiji začel Ivan Osterc, ki je postal poročnik bojne ladje leta 1938. V njegovem letniku je bil tudi Oto Lubec, specializiran v torpedistiki. Čin poročnika bojne ladje 1. reda je dobil leta 1939. Pred izpitom je opravil tečaj spoznavanja in upravljanja z bojnimi strupi. Poročnik bojne ladje 2. reda je postal Milan Šonc, ki je svoj študij začel leta 1926. Specializiral se je za telegrafijo. Isti čin je leta 1940 dosegel Franc Druškovič, ki je odšel v akademijo leta 1929. V tridesetih letih je zanimanje Celjanov za vojnopomorsko akademijo precej upadlo, kajti v njej srečamo le še dva gojenca iz Celja, ki sta postala oficirja. Leta 1933, torej sedem let po Šoncu, je odšel v akademijo Marijan Gorečan, ki je leta 1939 dobil čin poročnika fregate. Končno je leta 1936 odšel v akademijo, v Braniku rojeni celjski dijak Vladimir Birsa. Diplomiral je leta 1939. Vojno je dočakal kot poročnik korvete. (Tu je avtor spregledal še nekaj imen. To so npr. Branko Voglar, iz generacije, ki se je zapisala vojni mornarici v dvajsetih letih; pred vojno je bil poročnik bojne ladje; Nikolaj Safonov, rojen 1917 v Leningradu, na celjski gimnaziji maturiral 1935, pomorsko vojno akademijo v Dubrovniku končal 1938 kot poročnik korvete; bil aktivni udeleženec NOB v I. slovenski artilerijski brigadi in mornariškem odredu pri IX. korpusu; po osvoboditvi ostal v JVM in bil 1968 upokojen kot kapetan bojne ladje; Mirko Kralj, Celjan, ki pa ni maturiral na celjski gimnaziji, čeravno je bil nekaj let njen dijak, za mornariškega častnika študiral v istem letniku kot prej omenjeni Nikolaj Safonov, med vojno bil v jugoslovanski kraljevski mornarici, sedaj živi na Malti; Karel Kos, na celjski gimnaziji maturiral 1937, pred izbruhom vojne bil poročnik korvete, med vojno prestopil v nemško vojno mornarico, danes živi v inozemstvu; Stanislav Božič in Adolf Poharc, celjska maturanta iz leta 1938, 1. aprila 1941 sta bila poročnika korvete; Božič živi v Kanadi. Op. ur.)

Celjska gimnazija se lahko ponaša s štirimi odličnimi pomorskimi inženirji. V Braslovčah rojeni ing. Ivan Rojnik je študiral na tehnični fakulteti univerze v Gdansku. Leta 1927 se je prijavil v jugoslovansko vojno mornarico kot artilerijski inženir poročnik. Nekaj časa je plul na »Dalmaciji« in na rušilcu »Dubrovniku«, kjer je študiral razporeditev in učinkovitost artilerije. Nato je bil določen, da z artilerijo opremi nove rušilce »Beograd«, »Zagreb« in »Ljubljano«. Tu je njegovo ime tesno povezano z narodnim herojem Sergejem Mašero. Drugi je bil strojnotehnični inženir Anton Ošlak, rojen v Ponikvah. O njem vemo žal le to, da se je bavil z ladijskim stroj-

ništvom. Po činu je bil inženir-podpolkovnik. Kot tretji sledi inženir-major Milan Pulko, ki je prišel v mornarico leta 1928. Uspešno se je bavil z ladjedelstvom. Zadnji je inženir-poročnik Drago Kveder, rojen v Sentjurju, ki je prišel v mornarico šele leta 1939, ko je dovršil tehnično fakulteto v Zagrebu. Delal je do konca aprilske vojne, kar velja tudi za ostale.

Med zdravstvenimi oficirji srečamo dva Celjana. Prvi je bil sanitetni podpolkovnik dr. Josip Kotnik (rojen v Gradcu). V mornarico je bil sprejet leta 1926. Zadnji čin je dobil leta 1940. Specializiral se je za rentgenologijo. Služil je do konca aprilske vojne. Drugi je dr. Albert Sentočnik. V mornarici je ostal nekaj več kot štiri leta, t. j. od 1936 do 1940, ko je na lastno željo odšel v rezervno.

Iz gornjih podatkov vidimo, da je bilo 15 Celjanov na položaju oficirjev. Morda smo katerega izpustili, toda že ta številka nekaj pomeni, posebno če pomislimo na inženirje, ki so študirali ladjedelstvo in ladijsko strojegradnjo v času, ko Slovenci nismo imeli lastnega dostopa na morje. Devet navtičnih oficirjev prav tako pomeni veliko. Škoda je, da se je zanimanje za vojno pomorstvo v tridesetih letih tako občutno zmanjšalo.

S celjske meščanske šole je prišla vrsta mornariških podoficirjev. Po pripovedovanju mnogih ljudi, ki smo jih obiskali, je v celjskih in bližnjih tovarnah, kakor je na primer železarna v Štorah, v tridesetih letih in v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni delalo vsaj 120 mornariških oficirjev strojne stroke. Našli in popisali smo jih 12, ki so izšli iz omenjene šole, čeprav niso vsi rojeni Celjani. Toda že ta podatek kaže, da so bili usmerjeni v strojno stroko mornarice z določenim namenom. Razvijajoča se industrija je sledila zgledu Avstrije. Ze iz Avstrije sem pa je veljalo, da so bile mornariške podoficirske strojne šole odlične. Zato se ne smemo čuditi podatkom, ki trdijo, da so mlade ljudi usmerjali v mornariške šole prav industrijci. To velja za Maribor, Kranj, Jesenice, a tudi za Celje in druga manjša mesta, kjer je bila industrija v razvoju. Res je podatek o 120 zaposlenih strojnih podoficirjih v celjski in okoliški industriji morda nekoliko pretiran. Toda vedeti moramo, da v celjski industriji niso bili zaposleni samo celjski podoficirji. Tam so delali Kozjanci, Savinjčani in drugi odsluženi podoficirji, ki so študirali na strojni šoli mornarice v Kumboru, ki je veljala za najboljšo v Jugoslaviji. Zabeležili smo lahko naslednje: Alojz Špes, rojen v Vojniku, je odšel v podoficirsko strojno šolo leta 1923. Služboval je v glavnem na starih plovnih objektih in na rušilcu »Dubrovnik« vse do razpada Jugoslavije. Ivan Ručigaj, rojen leta 1908 na Polzeli, se je v Celju izučil za ključavničarja. Kot tak se je leta 1924 prijavil v mornariško strojno šolo v Kumboru. Po dovršitvi šole je v glavnem plul na podmornicah »Smeli« in »Nebojša« do aprila leta 1941. Franjo Polak, rojen v Grižah leta 1910, je študiral strojno stroko od leta 1927 do 1929. Do leta 1935 je plul na križarki »Dalmacija«. Nato je zapustil mornarico in se zaposlil v industriji. Edvard Jelen iz Celja, rojen leta 1912, je končal mornariško šolo leta 1932. Služil je v glavnem na minonoscih. Mornarico je zapustil leta 1939. Ivan Belina, rojen leta 1912 v Celju, je šolanje dovršil leta 1931. Služil je na starih plovnih objektih (»Dalmacija«) in na torpedovki »Durmitor« vse do leta 1941. Edvard Rudolf, rojen v Vojniku leta 1913, se je šolal istočasno z Belino. Služil je med drugim tudi na rušilcih. V mor-

narici je ostal vse do aprila 1941. Miran Cvenk je bil rojen v Sempetru pri Celju leta 1917. Mornariško šolanje je začel leta 1935. Kot strojni podnarednih je služil do leta 1940, ko se je dal demobilizirati. Brata Drago in Edvard Rednak sta odšla v mornarico leta 1932 in 1937. Oba sta ostala v mornarici do pedaje flote Italiji. Drago se je tedaj pripravljaj za izpit za strojnega podporočnika. Anton Mackovšek, rojen v Sentjurju pri Celju leta 1921, je dovršil strojno šolanje v Kumboru leta 1940. Ko je bila tretja torpedna divizija izdajalsko predana ustašem v Šibeniku, se je z veliko težavo prebil v Slovenijo. Oton Hriberšek je bil rojen leta 1908. Strojno šolo je dovršil leta 1928. Plul je skoraj na vseh mornariških plovilih, ki jih je Jugoslavija dobila do leta 1930. Vojna ga je zatekla v Novem Sadu na donavski flotili. Iz Celja je odšel v mornarico tudi Viktor Skorc, sicer rojen v Smartnem ob Paki. Leta 1936 je dovršil strojno šolo in se vkrcal na podmornico »Smeli«, kjer je ostal do konca aprilske vojne. Strojni podoficirji, ki so ga dobro poznali, so nam zatrjevali, da je bil med tistimi mladimi podoficirji, ki so imeli vse možnosti, da bi se razvili v oficirje.

So to vsi strojni podoficirji, ki so odšli iz Celja? Po podatkih, ki so nam jih dali preživeli, bi moralo biti vsaj kakih 30 rojenih Celjanov. Nismo jih našli, ker so raztreseni po vsej Jugoslaviji, kar nam je delo silno otežkočilo. Vendar je to še en dokaz o usmerjanju s strani industrije. Med dvanajstimi imenovanimi so trije podnaredniki, trije naredniki, dva narednikavodnika 3. reda in eden 1. reda, en vodnik 2. in dva 1. reda. Visoki podoficirski čini so po svoje dokaz, da industrija ni vedno uspevala dobiti usmerjenih strojnikov v svoja podjetja in da so se le ti posvetili morju. Najboljši dokaz v Celju je Drago Rednak, ki se je pripravljaj za oficirja.

Sledijo štirje brodarski podoficirji, ki so prav tako izšli iz meščanske in drugih šol v Celju. Le-ti so študirali na mornariški brodarski šoli v Šibeniku. Prvi je bil podnarednik Franjo Moljk, rojen leta 1908 v Celju. Šolanje je dovršil leta 1926. Plul je na raznih starih pomorskih objektih do leta 1931. Sledil mu je narednik Ludvik Medved, rojen leta 1910 v Jagnjenici. Mornariško šolanje je dovršil leta 1930. Njegovo življenje v mornarici je bilo zelo razgibano. Po političnem prepričanju je bil že zgodaj na levici, zato so ga skoraj neprestano selili od komande do komande in od objekta do objekta. Takoj po zlomu Jugoslavije je bil mnenja, da se je vojna pravzaprav šee začela. Vrnil se je v Slovenijo, kjer je bil kmalu vključen v delo za Osvobodilno fronto. Tretji je bil vodnik brodarske stroke Alojz Koželj, sicer rojen v Sentjurju pri Celju leta 1911. Med svojimi mornariškimi službami beleži tudi predavateljstvo na artilerijski šoli v Melinah. Po aprilski vojni se je tudi on znašel na pravi strani, kajti kmalu se je začel ukvarjati z delom proti okupatorju. Končno je tu še narednik-vodnik Milan Hočevnar, rojen leta 1916. Po brodarski šoli, ki jo je dovršil leta 1934, je plul najprej na podmornici »Nebojša«, nato na drugih plovnih objektih do leta 1940, ko se je dal demobilizirati.

Hidroaviatičarsko šolo v Divuljah sta obiskovala in dovršila dva Celjana, in sicer narednik Izidor Ručigaj, rojen v Bočni leta 1909. V hidroaviaciji je služil od leta 1930 do 1936, nakar se je zaposlil v železarni na Jesenicah. Z njim se bomo še srečali. Drugi je bil Karel Markovčič, rojen v Zavodnem. Hidroaviatičarsko šolo je končal leta 1931. Služil je do leta 1936. Odtlej ni

imel več opravka z vojaščino. Gotovo je bilo tudi brogarskih podoficirjev iz Celja več, kot smo jih mogli zabeležiti. Toda le težko jih bomo našli, če ne odkrijemo pisanih virov, kajti nekateri so že pomrli, drugi so raztreseni po vsej Jugoslaviji. Vendar je značilno, da najdemo Celjane v vseh mornariških strokah. Tako je na primer Adolf Prah iz Celja študiral na splitski trgovsko-pomorski šoli do leta 1928. Ker ni našel zaposlitve v trgovski mornarici, se je podal v vojno mornarico. Tu je deloval kot specializiran radio-telegrafist. Vendar je mornarico zapustil že leta 1930.⁴⁵

Med Savinjšani, ki v mornarico niso šli iz Celja, je vreden omembe predvsem Konrad Kolšek, rojen leta 1905 v Letušu. Leta 1923 je dovršil brogarsko šolo mornarice v Splitu. Na raznih plovnih in drugih objektih, kakor je na primer bila komanda strokovnega orožja, je služil do 17. aprila 1941. Po vrnitvi v Slovenijo se je vključil v Osvobodilno fronto. Nemci so ga večkrat aretirali in mučili v celjskih zaporih. Končno so ga leta 1943 odpeljali v koncentracijsko taborišče Dachau, od koder se je vrnil po osvoboditvi. Njegov mornariški čin, t. j. vodnik brogarske stroke 1. reda, nas opozarja, da je bil zrel za oficirski izpit, vendar mu je to preprečila vojna.

Po približni oceni, ki je iz več razlogov blizu resnice, je odšlo iz Celja v mornarico okoli 60 mladincev z namenom, da bi dovršili to ali ono mornariško šolo. Ker je bil sistem rekrutiranja mornariškega moštva v Jugoslaviji popolnoma drugačen, kakor ga poznamo iz Avstrije, ni mogoča primerjava z avstrijskim obdobjem. Toda obdobje med letoma 1918 in 1941, je obdobje, ki ga lahko označimo z besedami »Slovenija brez morja«. Zveza s severnim Jadranom je prekinila državna meja, ki je od narodnega telesa odtrgala velik del Notranjske in Primorsko z Istro. Za naše ljudi je bila ta zveza edino naravna. Po prvi svetovni vojni je bilo treba nastopiti drugo pot, t. j. preko Zagreba ali Karlovca v Šibenik, Divulje, Split, Dubrovnik, Kumbor, Kotor in Bakar. To so daljše in za slovenske razmere nenaravne poti. Vendar se jih niso poslužili samo vojni pomorščaki. Iz Celja je odšlo v trgovsko-pomorske šole vsaj 10 mladeničev. Študirali so v Bakru, Dubrovniku in Kotoru. Med njimi lahko naštejemo enega kapetana dolge plovbe (Franjo Turnšek, rojen leta 1910, izpit položil leta 1936 v Kotoru), dva poročnika trgovske mornarice (Slavko Stepančič, rojen leta 1908, izpit naredil leta 1933 v Bakru, in Dušan Benčan, rojen leta 1910, izpit naredil leta 1937 v Dubrovniku), pet diplomiranih strojnikov (Marijan Juvanc, Viktor Klemenc, Franjo Artanak, Viktor Lojk in Anton Zagorc), enega diplomanta srednje navtične šole v Bakru, ki ga v kasnejših virih ne najdemo (Radovan Božič, diplomiral leta 1936), in dijaka, ki ga je vojna presenetila pred diplomom na navtični šoli v Kotoru (Adolf Kolar). V trgovsko mornarico je kot strojnik odšel tudi vodnik vojne mornarice Vekoslav Gradišnik, ki je bil od leta 1930 strojnik 2. reda na trgovskih ladjah.

Tu je treba omeniti, da se Celjani med obema svetovnima vojnama prvič pojavijo tudi v trgovsko-pomorskih šolah, da dosegajo čine in položaje na ladjah in to — ker gre za začetek — v kar dostojnem številu. Značilno je, da se tudi v trgovskem pomorstvu pojavlja na prvem mestu strojna stroka. Kot odgovor na vprašanje, zakaj tako, nam je eden od udeležencev NOB, ki je imel opravka s trgovsko mornarico, odgovoril: »To je dediščina stare Avstrije. Slovenci smo bili znani kot dobri strojniki, najboljši poleg

Čehov. Zato ni nič čudnega, če se to pojavlja tudi v jugoslovanski vojni mornarici in se od tam prenaša na trgovske ladje in na trgovsko mornarico sploh.« Ta odgovor in bistvu pove, da je bila ladijska strojna stroka pri Slovencih priljubljena, prav nič pa ne omejuje ugotovitve, da je mladino v mornariške strojne šole usmerjala industrija.

Tako pridemo do okupacije Jugoslavije in na slavno obdobje narodno-osvobodilnega boja. Ni treba posebej naglašati, da je bilo razsulo stare jugoslovanske vojske popolno, toda v tistih težkih razmerah so mnogi mornariški oficirji in podoficirji dokazali, da so izšli iz dobrih — jugoslovansko usmerjenih — šol. Najprej so se organizirali na Kranjskem. V Ljubljani, Novem mestu, Kranju in na Jesenicah so se mornariški oficirji in podoficirji že leta 1941 vključili v delo Osvobodilne fronte. Na Gorenjskem so bili med organizatorji vstaje. Že leta 1942 so iz Ljubljane odšli prvi mornariški oficirji in podoficirji v vrste partizanskih enot. Težje je bilo na Stajerskem. Težka okupatorjeva roka je posegla tudi med mornariške vrste. Tako so bili odpeljani v ujetniška in koncentracijska taborišča mnogi oficirji iz Maribora in s Pohorja. Med njimi je bil poročnik bojne ladje Srečko Rojs. Mnoge so mučili po mariborskih zaporih. Kot primer navajam zdravnika majorja dr. Ivana Koprivnika, ki ga je mariborski gestapo mučil do smrti. Tudi med celjske mornarje je okupatorjeva roka zasekala težke rane. V nemško ujetništvo je bil odpeljan Celjan Edvard Jelen, strojni narednik, znan kot naprednjak že v mornarici. V koncentracijsko taborišče Auschwitz je bil leta 1941 odpeljan Miran Cvenk, strojni podnarednik iz Šempetra, ki je bil aktivist OF v Celju. Na Bavarsko je bil izseljen Anton Čepin, vodnik torpedne stroke, Celjan, čeprav rojen v Grižah. V Dachau je bil odpeljan brodarški vodnik 1. reda Konrad Kolšek iz Letuša, prav tako celjski aktivist OF. To so le primeri, za katere smo zvedeli med delom na terenu. Nedvomno je bilo takih primerov več. To nam dokazuje, da so se vsaj celjski mornariški podoficirji zelo hitro vključili v delo proti okupatorju.

Med celjskimi oficirji je bil prvi organiziran v Osvobodilni fronti kapitan dolge plovbe Franjo Turnšek. Sicer nam ni znano, kje je bil sedež njegove organizacije, vendar vemo, da je bil leta 1943 že partizan in ga kmalu na to najdemo v organizacijskem oddelku Glavnega štaba NOV in PO Slovenije, kjer je deloval do osvoboditve. Inž. Drago Kveder se je s partizani povezal leta 1943. V Narodnoosvobodilno vojsko je stopil novembra 1944. Deloval je na območju I. Pomorskega obalnega sektorja v Črnogorskem Primorju. Delovanje ostalih celjskih mornariških oficirjev v tem času nam za zdaj ni znano.

Med podoficirji se je zgodaj vključil v OF podnarednik Franjo Moljk. Ves čas vojne je deloval v strogi ilegali kot aktivist Okrožnega odbora OF Grosuplje—Velike Lašče. Na Kranjskem je deloval tudi narednik-vodnik Ludvik Medved iz Jagnjenice. Italijani so ga ujeli in odpeljali v koncentracijsko taborišče. Po kapitulaciji Italije se je vrnil v NOV in se boril v okolici Ilirske Bistrice. Leta 1945 se je udeležil pohoda na Trst. Na Gorenjskem, Primorskem in Dolenjskem se je boril mornariški narednik Izidor Ručigaj. Po osvoboditvi Beograda je bil poslan v Zemun, kjer je kot aviatičarski strojnik pomagal pri formiranju jugoslovanskega vojnega letalstva. V Tomšičevi in Slandrovi brigadi se je boril Ivan Ručigaj. Bil je komandir čete.

Leta 1945 se je udeležil pohoda na Koroško, kjer je bil ranjen. V mornariški grupi IX. korpusa se je boril Franjo Polak, ki je z grupo sodeloval pri osvoboditvi Trsta in Tržiča. V štajerskih partizanskih enotah sta se borila Drago in Edvard Rednak. Prvi je padel februarja 1945 na Menini planini, drugi pa neposredno pred osvoboditvijo na Pohorju. Omeniti je še Šentjurčana Alojza Koželja. Bil je narednik brodarke stroke. V partizane je odšel leta 1943. Bil je edini med vsemi, ki je ostal v mornarici tudi po vojni. Bil je predavatelj na podoficirskih šolah v Divuljah in Pulju. Leta 1952 je dosegel čin kapetana bojne ladje, s katerim je bil štiri leta kasneje upokojen.⁶⁷

Ze ti podatki kažejo, da so celjski mornarji prispevali Narodnoosvobodilni vojski in Osvobodilni fronti precej svojih sil in moči. Gotovo nismo imenovali vseh celjskih mornarjev, ki so se udeležili NOB, temveč le tiste, ki smo jih uspeli najti in izprašati. Verjetno je število preganjanih taboriščnikov, partizanov in aktivistov precej večje, kakor kažejo podatki, ki smo jih uspeli zabeležiti. To pomeni, da bo treba ta raziskovanja razširiti. Vendar je treba tukaj zabeležiti nekaj bistvenega. Ko smo oficirje in podoficirje bivše jugoslovanske vojne mornarice spraševali po razlogih za odhod v pomorske šole, so nam med njimi navedli zlasti dva: željo po osvoboditvi Slovenskega Primorja in Istre in željo po ponovnem dostopu Slovenije na morje. Ta dva razloga so navadno navajali pred socialnimi razmerami posameznih družin in pred usmeritvijo mladine v strojne šole, ki jo je propagirala industrija. Ti dve želji pa pomenita močan nacionalni element, ki ga ni mogoče prezreti. Pomeni pa tudi širok pogled na svet. Eden od pripovedovalcev je na primer rekel: »Avstrija nam je najbrž proti svoji volji pokazala, kje je naša bodočnost. Prva svetovna vojna je naše narodno telo okrnila. Želeli smo se boriti za to naše morje in se kot Slovenci uveljaviti na njem«. Mislim, da je v teh besedah povedano več, kakor je videti na prvi pogled. Tu je namreč vizija propada fašizma in italijanskega poraza v morebitni vojni. Toda tu je tudi vizija ustanovitve lastne mornarice, uveljavitve Slovencev v mednarodni menjavi, skratka hotenje, da bi postali pomorski narod. Žal so razmere po drugi svetovni vojni v precejšnji meri onemogočile uresničenje želja naših pomorščakov. Centralizacija gospodarstva, pri čemer je bila mornarica pod zvezno upravo, mednarodna politična situacija pri vprašanju Trsta in Slovenskega Primorja, razrušenost naše dežele, vse to je onemogočilo formiranje slovenske trgovske mornarice vse do leta 1954. V devetih letih od osvoboditve do londonskega sporazuma in do decentralizacije trgovske mornarice pa je bilo precej zamujenega. Leta 1947 je bila sicer ustanovljena srednja pomorska šola v Kopru (kasneje se je preselila v Piran), vendar pomorske zaposlitve v Sloveniji ni mogla zagotoviti. Sicer je bilo med dijaki tudi precej Kranjcev in Štajercev, žal pa zelo malo Celjanov. V publikacijah Višje pomorske šole Piran smo zabeležili le osem celjskih pomorščakov, in sicer enega diplomiranega navtika (Jurij Stropnik leta 1968) in sedem diplomiranih strojnikov (Karel Kokotec in Jože Deleja leta 1966, Edvard Varušek leta 1971, Sergej Cernelič leta 1972, Danijel Mrevlje in Jurij Skornšek leta 1973 ter Franc Cedilnik leta 1974.⁶⁸ V vseh ostalih dostopnih virih pa smo zabeležili dva celjska diplomirana navtika, ki sta opravila izpit za poročnika trgovske mornarice. To sta bila Vladimir Abram, ki je izpit opravil v Splitu leta

1962, in Danijel Mirnik, ki je enak izpit opravil v Piranu leta 1963. Podatki veljajo do konca leta 1975. Gotovo je, da je bilo celjskih maturantov na srednji pomorski šoli v Piranu vsaj še enkrat toliko. Zal pa so podatki objavljeni tako, da ne navajajo rojstnih krajev posameznih dijakov. Končno je precej verjetno, da bi našli kakega Celjana tudi na drugih pomorskih šolah. Vendar nam podatki niso bili dostopni. Vse kaže, da se številčno stanje v sedemdesetih letih popravlja. Nimamo podatkov o celjskih vojnih pomorščakih, kar je razumljivo.

V kolikor morem soditi po osebnem poznanstvu nekaterih celjskih trgovskih pomorščakov, lahko rečem, da je celjski pomorski kader dober. Zato naj mi bo dovoljeno, da sklenem z neko željo, ki je pravzaprav želja vseh tistih Slovencev, ki gledajo v svet. Čas je, da zopet postanemo pomorski narod, kakor so bili naši predniki v XIX. stoletju, predvsem pa v osemdesetih in devetdesetih letih, ko jih je admiral Daublebsky imel za najbolj pomorski narod v Avstriji. Čas je, da se Slovenci odpremo navzven in da se zavemo, da nas morje lahko družijo in da lahko prepreči nastanek družbe vase zaprtih posameznikov. Zato je želja lahko samo takale: Dobro bi bilo, ko bi slovensko zaledje, torej tudi Celje, usmerjalo čimveč inteligentne mladine, ki je po karakterju odprta, v pomorske poklice, kajti Slovenci kot pomorski narod lahko že v bližnji bodočnosti gospodarsko in duhovno veliko pomenimo. Toda dejstvo je, da to moramo pomeniti kot celota od Prekmurja do Primorja in od Gorenjske do Bele krajine.

VIRI IN LITERATURA

¹ Vsi navedeni viri za obdobje Avstrije so v Vojnem arhivu na Dunaju v oddelku Marine. V pošteev so v glavnem prišli viri imenovani »Personalakten«. V tem primeru: Index Rückwärts der personierte Admirale und Stabsoffiziere pod št. 95.

² Grundbuchblätter der Marine Offiziere und Beamte f. 18/3304, Index Rückwärts pod št. 204 in drugi viri.

³ Qualificationsliste 98/2398, Grundbuch der Marine Pensionierten str. 37/118 in drugi viri.

⁴ Mannschaftgrundbuchblätter M/C 1814—1869/55 m 2 in Conduitliste 1849 fasc. 8.

⁵ Conduitliste 1853 fasc. 14.

⁶ Kakor v opombi št. 1 str. 297.

⁷ Conduitliste 1857 fasc. 18.

⁸ Grundbuch der Marine Pensionierten f. 37/1203 in Qualificationsliste 198/4835.

⁹ Qualificationsliste 187/4580.

¹⁰ Qualificationsliste 214/5200.

¹¹ Seearsenalsgrundbuchblätter II/141.

¹² Isti vir I/111.

¹³ Mannschaftgrundbuchblätter M/C 1814—1869/64 m 124.

¹⁴ Isti vir FI/C 1848—1861/73 FI 28.

¹⁵ Isti vir f. 73 FI 28.

¹⁶ Isti vir f. 70 FI 50 in Conduitliste 1854 f. 15.

¹⁷ Conduitliste 1861 fasc. 27.

¹⁸ Conduitliste Verschieden 2. ser. f. 3/251.

¹⁹ Kakor v op. št. 13 f. 32 m 141.

²⁰ Isti vir 1815—1867/96 m 38.

²¹ Conduitliste 1870—1881 fasc. 35.

²² Mannschaftgrundbuchblätter II. ser. 51 m 21.

²³ Isti vir f. 9 m 2.

²⁴ Isti vir. f. 9 m 593.

²⁵ Isti vir f. 78 m 145.

²⁶ Kakor v opombi št. 1 pod št. 46.

²⁷ Qualificationsliste 260/6446.

²⁸ Isti vir 217/5244.

²⁹ Isti vir 237/5859.

³⁰ Mannschaftgrundbuchblätter II. ser. 8. 87 m 139—71.

³¹ Isti vir f. 31 m 562.

³² Isti vir f. 87 m 139—71.

³³ Isti vir III. ser. f. 191 m 43.

³⁴ Isti vir II. ser. f. 78 m 280.

³⁵ Isti vir III. ser. f. 188 m 86.

³⁶ Isti vir III. ser. f. 233 m 256.

³⁷ Kakor v opombi št. 18. 2. ser. f. 27/2188.

³⁸ Qualificationsliste 242/5994 in Grundbuchblätter der K. u. K. Kriegsmarine 3544.

³⁹ Isti vir f. 217/5254.

⁴⁰ Isti vir f. 136/3930.

⁴¹ Isti vir f. 82/2030.

⁴² Grundbuch der K. u. K. Kriegsmarine — Abschrift fasc. 1.

⁴³ Qualificationsliste f. 185/4512.

⁴⁴ Isti vir f. 191/4680.

⁴⁵ Isti vir f. 185/4512.

⁴⁶ Evidenz der Marine patental Invaliden 1/2.

⁴⁷ Mannschaftgrundbuchblätter 1902. 1919/1902—1/429.

⁴⁸ Isti vir III. ser. 247 m 286.

⁴⁹ Isti vir 257 m 85.

⁵⁰ Isti vir 334 m 102.

⁵¹ Isti vir 238 m 227.

⁵² Isti vir 339 m 253.

⁵³ Isti vir 343 m 46.

⁵⁴ Isti vir 256 m 256.

⁵⁵ Isti vir 298 m 7.

⁵⁶ Isti vir 351 m 3.

⁵⁷ Isti vir 263 m 251.

⁵⁸ Isti vir 369 m 236.

⁵⁹ Isti vir 386 m 206.

⁶⁰ Isti vir 263 m 244.

⁶¹ Isti vir 294 m 300.

⁶² Kakor v opombi 46 Vol. 4/148.

⁶³ Vsi podatki o oficirjih in podoficirjih ter moštvo avstrijske vojne mornarice med leti 1902 in 1918 so iz seznama dokumentov, ki jih je Avstrijska vlada med leti 1924 in 1927 izročila Jugoslaviji. Naslov seznama je: Verzeichniss über die abgeführte Personaldokumente Jugoslawischer Staatsbürger.

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ Podatki o jugoslovanskih oficirjih in podoficirjih vojne mornarice so zbrani na terenu samem. Delno so dopolnjeni po neuradnih ranglistah, ki jih je sestavil in izdal Rene Podhorsky v Zürichu leta 1970 in 1972. Vendar so še vedno pomanjkljivi.

⁶⁶ Podatki o trgovskih pomorščakih kraljevine Jugoslavije so vzeti iz: Pomorski Godišnjak I—XII, 1927 do 1938 in iz publikacije 10 let Višje pomorske šole Piran. Portorož 1970.

⁶⁷ Podatki o partizanskih pomorščakih so iz terenske kartoteke Pomorskega muzeja v Piranu. Dopolnjeni so po seznamu slovenskih pomorščakov v NOV na Jadranu, ki ga je k. admiral Janez Tomšič priložil k svoji knjigi: Narodnoosvobodilni boj na Jadranu in slovenski pomorščaki, Ljubljana 1974. Oba vira sta še zelo pomanjkljiva.

⁶⁸ 15 let Višje pomorske šole Piran. Portorož 1975. Seznami diplomantov. Za Srednjo pomorsko šolo obstaja le seznam brez krajev rojstva.

⁶⁹ Godišnjak Pomorstva 1962 in 1963. Beograd 1964. Seznami usposobljenih pomorščakov.

OB 90-LETNICI JANKA OROŽNA

*Življenje kratko je in hkrati dolgo,
življenje lepo je, ljubezni polno,
a tudi težko in po darih skromno!**

Upam, da bi prof. Orožen pritrnil tem mojim besedam. Zato, ker smo danes lahko ponosni na njegovih 90 let, a sam bo dejal, da je ta dolgost prekratka, da bi povedal in napisal vse, kar je spoznal in kar bi rad še dal. A dal nam je mnogo!

Rodil se je torej točno pred 90. leti v Turju nad Hrastnikom.

Po končanem učiteljsku v Mariboru je služboval v brežiškem okraju in leta 1913 privatno maturiral na celjski klasični gimnaziji. V Pragi je študiral pravo, toda zaradi slabih gmotnih razmer se je moral vrtni v domovino. Prva svetovna vojna mu ni prizanesla: v Galiciji so ga ujeli Rusi in pridružil se je jugoslovanskim prostovoljcem na solunski fronti.

Po končani vojni je na ljubljanski univerzi diplomiral iz slavistike, zgodovine in zemljepisa in s profesuro začel v Ljubljani in Murski Soboti. Od leta 1924 pa vse do leta 1954 je bil profesor na celjski gimnaziji, razen v letih 2. svetovne vojne.

Kot napreden slovenski intelektuallec je bil namreč nekaj časa zaprt v Celju in Mariboru, nato pa z družino izseljen v Srbijo: Paračin in Zaječar.

Po osvoboditvi je na vojaški akademiji v Beogradu prevajal spise iz ruščine, kasneje pa delal na Inštitutu za mednarodna vprašanja. V Slovenijo se je vrnil leta 1946. Leta 1964 je prevzel skrb za ureditev arhiva in bil do 1965. leta njegov ravnatelj. Ves čas je tudi aktivno sodeloval pri delu Pokrajinskega muzeja.

Prve prispevke njegovega ustvarjalnega dela zasledimo že leta 1923. Od takrat pa do danes je ustvaril izredno bero znanstvenih in publicističnih del.

Je že tako, da nekaterim izbranim možem življenje »naloži breme« služiti vsemu narodu — v najvišjem smislu. To nalogo je zavestno sprejel prof. Orožen — ne kot breme, temveč kot potrebo in užitek — in ob izredni osebnosti, tankočutnih sposobnostih, delavnosti in okolju, opravičil njen namen kot zgodovinar — nestor celjskih zgodovinarjev, geograf, slavist, pedagog, raziskovalec in publicist: avtor, prevajalec in prirejevalec mnogih knjižnih del, člankov, prispevkov. In seveda kot neumorni celjski kulturni delavec. Ob vsej tej vsestranski in obsežni dejavnosti pa je težišče njegovega dela na zgodovini.

V treh obsežnih knjigah (zadnja je izšla letos) — ki jih lahko imenujemo njegovo življenjsko delo — je predstavil Celje od prazgodovine in rimske Celeie, preko srednjeveške in novoveške podobe Celja do današnjih dni. Podal je vseobsegajočo sliko: od zgodovinskega in geografskega otisa, do kulturnega, političnega in gospodarskega razvoja. V mnogih prispevkih in člankih je posebej in podrobno opisal: zgodovino in razvoj obrti v Celju, gostinstvo in trgovino, zgodovino zdravstva, bolnice in zdravilišč na celjskem področju, zgodovino šolstva, odvetništvo v Celju, denarništvo in slovensko hranilništvo, rudarstvo in industrijo ter celo zgodovinsko pot izdelovanja obleke in tkanin.

Z njegovim plodnim delom so nam ohranjeni mnogi drobci naše daljnje in zelo bližnje preteklosti, ki so ob vsej mozaičnosti izrednega pomena za dojetje celotne zgodovine in razvoja Celja z njegovim zaledjem.

V njegovih delih najdemo opise kulturnozgodovinskih objektov kot so: Prot-hasijev dvorec, celjski spodnji grad, Herkulovo svetišče, mestno obzidje, župna cerkev in še mnogo drugih, kar vse predstavlja dragocene podatke tako za zgodovinarje, raziskovalce, študente in vse tiste, ki skušajo resnico sedanosti spoznati skozi preteklost.

Ze leta 1940 je napisal Vodnik po Celju, brošurico, ki bi jo za predstavitev današnje podobe Celja še kako rabili.

* Nagovor predsednice Kulturne skupnosti občine Celje tov. Alekse Gajšek-Krajnc na srečanju predstavnikov občinske skupščine, izvršnega sveta, družbenopolitičnih organizacij in KSOC s prof. Jankom Orožnom ob njegovi 90-letnici, dne 10. decembra 1981.

Med drugim je opisal življenjsko in umetniško pot ter ustvarjalno zapuščino mnogih kulturnih, literarnih in drugih znanih osebnosti, prav tako pa so izpod njegovega peresa dobila svoje zgodovinsko obeležje mnoga društva in organizacije in še danes dobivajo to obeležje celjske delovne organizacije (Emo, Zlatarna).

Čeprav smo rekli, da je težišče življenjskega ustvarjanja prof. Orožna na zgodovini, pa ob tej priložnosti ne moremo spregledati njegovega prispevka na drugih področjih. Naj skušam z geografije omeniti le nekaj del: celjska pokrajina, gozdovi na Celjskem, pokrajina in gorstvo Savinjske doline.

Prav tako bi želela poudariti področje toponomastike, morda njegovo manj znano razlago krajevnih imen in seveda področje njegovega obširnega dela kot slavista, rodoljuba v prispevkih o materinščini in slovenskem šolstvu.

In če sem rekla šolstvu, potem mislim na prof. Orožna kot šolnika, pedagoga — med dijaki priljubljenega ateka in avtorja vrste učbenikov: o zgodovini starega in novega veka ter zgodovini Jugoslovanov, o zemljepisju za srednje šole, o učbeniku ruskega jezika ter priredbi učbenika češkega jezika.

Vso to bogato zgodovinsko — geografsko, kulturno — politično in gospodarsko podobo je Celje dobilo z neprestanim aktivnim in marljivim delom prof. Orožna. Pa ne samo Celje!

Svojo znanstveno vneto za zbiranje raznovrstnih podatkov je prof. Orožen razširil tudi na celjsko okolico. Pisal je o zgodovini in kulturi, rudarstvu in industriji Savinjske doline, o zgodovini delavskega gibanja v premogovnih revirjih, o zgodovini Trbovelj, Hrastnika, Dola, Zagorja ob Savi, Rimskih Toplic, Dobrne, Gomiškega, Rogaške Slatine, premogovnika Velenje, o šolstvu Laškega.

Vse povedano kaže izredno širino prof. Orožna, izredno vztrajnost, delavnost in ljubezen do krajev in ljudi, ki jih opisuje. To nas po svoje niti ne čudi, saj prijatelji in znanci, ki ga poznajo, pravijo, da je njegovo edino življenjsko načelo: delo in zopet delo.

Zato nas tudi ne čudi, da je od leta 1923 pa do danes ustvaril, priredil, prevedel, skratka napisal, preko dvesto izvirnih knjig, člankov, razprav, poročil.

Da skoraj ni Celjskega zbornika, v katerem ni enega ali več njegovih prispevkov, da skoraj ni Lepega mesta, v katerem ne berno njegovih razmišljanj in opisov, da je veliko pisal v Krajevni leksikon Slovenije. In premalo časa imam, da bi naštela pestro sliko vseh vestnikov, zbornikov, leksikonov, listov, adresarjev in drugih publikacij, v katerih je objavljala.

Ob pregledu naročnikov in založnikov Orožnovih del spoznamo, da je zgodovino Celja in okolice približal ljudem, ustvaril interes zanjo pri neposrednih porabnikih in to — nemalokrat današnjemu človeku ob rob potisnjeno vedo — osmisli, podružil, če hočete demokratiziral.

In smelo lahko povemo, da je prav z izredno vztrajnostjo in poslušom za zbiranje drobnih podatkov sestavljala — in sestavlja še danes — podobe dobe in življenja v njej, in s tem ustvarja krajevno zgodovino. Toda le majhna, krajevna lahko ustvarja veliko!

Zato se nam ob tem nehote vsiljuje primerjava z mravljo, ki neumorno vlačí iver za iverjo na kupček, ki postaja vedno večji in zato vedno bolj opazen.

Vse to nam je lahko posredovala le osebnost z obsežno znanstveno razgledanostjo in najnaprednejšim pojmovanjem svojega poslanstva. Oddolžiti smo se ji skušali z: nazivom častni občan mesta Celja, Slandrov nagradjenec, nosilec reda zaslug za narod s srebrnimi žarki, danes s celjskim grbom. Med številnimi odlikovanji ne gre prezreti tudi najvišjega češkega priznanja: Masarykov red češkega leva pete stopnje in častnega mesta med slovenskimi zgodovinarji.

S priznanji in odlikovanji skušamo izraziti našo hvaležnost za humanost, ustvarjalnost posameznika. In čeprav se zavedamo, da je ni moč izraziti popolno, nas prof. Orožen vedno znova preseneča s svojo plodovitostjo, nemirno in nenehno snujočo naravo, ki tudi danes, skoraj z enako vneto kot pred desetletji, sestavlja mozaike naše zgodovine.

Prav zato smo veseli in ponosni, da živi in dela med nami ter da danes ta visoki življenjski jubilej praznuje zdrav, še vedno poln nemirnega, delovnega in ustvarjalnega duha.

JANKO OROZEN

IZ ZGODOVINE PLANINSKEGA DRUŠTVA CELJE

Od ustanovitve do prve svetovne vojne
(1893—1914)

Smisel za naravo se je porodil šele, ko je človek v začetku novega veka jel intenzivneje opazovati bistvo svoje lastne narave in je polagoma odkrival svojo odvisnost od narave in njenih pojavov. Spoznavanje je rodilo ljubezen. Planine same so bile poslednje, ki sta se nanje jela obračati človeško spoznanje in čustvo. Njih rastlinstvo in živalstvo je najprej priklenjalo nase človeški um in človeško srce. Potreben je bil samo še korak in planine so jele učinkovati z vsem svojim bistvom, z vso svojo prirodno lepoto in veličastnostjo.

Izmed vseh planin so v Evropi najprej Alpe vzbujale človeško pozornost. Življenje hribovcev je bilo sicer vedno z njimi zraslo, toda beli in skalni vrhunci ter slikoviti grebeni niti zanje niso bili dovolj privlačni. Izza konca XVIII. stoletja se pa javljajo pogumni, drzni in očarujoče planinske lepote žejni poedinci, ki začno naskakovati alpske vrhunce. Pričenja se včasih prav dramatično osvajanje veličastnega gorskega kraljestva. Med prvimi gorskimi trdnjavami, ki so padle, sta bila naš Grintavec (l. 1759), in Triglav (1778), precej pozneje jima je sledil ponosni Veliki Klek (Grossglockner, 1800).

Toda ti planinski čini so bili dobrih sto let delo navdušenih posameznikov. Ze sredi XVII. stoletja jih začno obiskovati Scopoli, Walfen in Hacquet, uslužbenci idrijskega rudnika, ki jih je privlačila zlasti alpska flora naših gora. V XIX. stoletju se je število obiskovalcev znanstvenikov še pomnožilo.

Opomba uredništva:

Planinsko društvo Celje, naslednik Savinjske podružnice Slovenskega planinskega društva, ustanovljene leta 1893, leta 1927 preimenovane v Celjsko podružnico Slovenskega planinskega društva, izza leta 1945 pa samostojno društvo, je obhajalo 1978. leta petinosemdesetletnico, hkrati pa je minilo stopetnajst let od rojstva Frana Kocbeka (1863—1930), »očeta« Savinjske podružnice SPD.

Objava tega prispevka naj velja tudi kot čestitka zvestemu sodelavcu in neumornemu zgodovinarju ob njegovi devetdesetletnici (10. decembra 1981).

Razen botaniki posvečajo svojo pozornost tudi geologiji in zoologiji. Eden izmed njih, Francoz Ami Boue je opozoril svet na izredno lepoto Logarske doline in pravi o njej, da ne zaostaja za slovito pirenejsko ledeniško dolino Cirque de Gavarnie. Te tujce so vodili v gore naši hribovci, pastirji in divji lovci, med njimi Dolinar, Planinšek, Pečovnik, Plaznik.

Šele sredi XIX. stoletja se je začelo organizirano osvajanje palnin, šele tedaj se je rodila prava planinska turistika. Njeni očetje so Angleži, ki jih je navezanost na morje zgodaj opozarjala tudi na lepoto nasprotnega elementa — planin. Leta 1857 so v Londonu ustanovili svoj alpski klub »The Alpin Club«, čigar član je lahko postal samo tisti, ki se je povzpel na goro, visoko najmanj 3570 m. Po zgledu tega kluba so v šestdesetih in sedemdesetih letih nastale slične združitve v Franciji, Italiji, Nemčiji in Avstriji.

Najmočnejše združenje, delujoče tudi na slovenskih tleh, je bilo Nemško in Avstrijsko alpsko društvo (Deutscher und Oesterreichischer Alpenverein), ki je nastalo leta 1874 iz nekaj let poprej ustanovljenih posebnih alpskih združenj, nemškega in avstrijskega. Nemško in Avstrijsko alpsko društvo je imelo mnogo sekcij, izmed katerih so imele svoje območje na slovenskih tleh celovška, beljaška, primorska, kranjska, celjska (1884) in graška akademska. Toda na našem ozemlju je dobilo delovanje tega društva kaj kmalu nemško — nacionalni značaj, njega ustanove naj bi ustvarjale videz nemškosti in širile nemški jezik. Tako so pravi cilji planinske turisticke dobivali prav nevsučno barvo. Razen navedenih sekcij Nemškega in Avstrijskega alpskega društva sta posegala na naše ozemlje tudi Klub avstrijskih turistov (1869) — s sekcijo v Železni Kaplji — in Štajerska gorska družba (1868).

Ne motimo se, ako trdimo, da je te kroge prvi opozoril na lepoto Savinjskih Alp naš rojak iz Mozirja, učeni geolog in rudarski strokovnjak Marko Vincenc Lipold (1816—1883). Leta 1862, ko Avstrijsko alpsko društvo še ni bilo združeno z nemškim, je imel v njem o Savinjskih Alpah zanimivo predavanje, ki ga je društvo objavilo v svojem Vestniku.

Na ta nemška združenja se je izprva opiralo delo idealnega in navdušenega planinca, graškega matematika in vseučiliškega profesorja doktorja Johanesa Frischaufa (1837—1924), ki je izza leta 1861 obiskoval naše planine in oral v njih turistično ledino. Frischauf je obiskoval Julijske Alpe in Karavanke, toda najbolj so mu bile pri srcu Savinjske planine ali Savinjske Alpe — izraz Kamniške Alpe je odklanjal — ki jih je od leta 1874 do leta 1878 sistematično preiskoval in turistično ter književno obdeloval. Ne samo da je v družbi domačih gorskih vodnikov premagal niz gorskih vrhuncev in slemen, ampak zgradil je tudi prve tri planinske kočje, in sicer na Suhadolnikovi planini pod Kokrskim sedlom (1875), na Okrešlju (1876) in na Korošici (1875), ki so nudile vsaj skromno zavetje tedaj še nerazvajanem planincem ter odkril in markiral več poti n. pr. z Okrešlja preko Savinjskega sedla do Jezerskega, izpod katerih je za najnujnejše potrebe s pomočjo Janeza Piskernika, Primoža in Matija Podbrežnika ter Tomaža Fajona nadelal pot na Kamniško sedlo (1876). Istega leta je napravil tudi pot z Jezerskega na Mlinarico in vrh Grintavca. Kočo na Suhadolnikovi planini, ki se je po njem imenovala Frischaufova koča, je prevzela železnokapeljska sekcija Kluba avstrijskih turistov, kočo na Okrešlju in kočo na Korošici pa je dobila v upravo celjska sekcija Nemškega in Avstrijskega alpskega društva. Toda od teh združenj Frischauf ni dobival

dovoljne podpore, mnogo je moral žrtvovati iz svojega žepa ali sam nabrati. Vrhu tega ga je kot pravičnega moža poštenjaka odbijala tudi nemško — nacionalna usmerjenost Nemškega in Avstrijskega alpskega društva, ki je tudi kaj kmalu pokazalo, da nima niti smisla za največjo nujnost Savinjskih Alp, za zgraditev potrebnih cest, ki jim je Frischauf v modri uvidevnosti prav tako posvečal veliko pozornost. Tako je veliki planinec radostno pozdravil nastanek planinske organizacije med Slovenci, rojstvo »Slovenskega planinskega društva.« Razviti čut matematika — realista mu je gotovo dopovedoval, da domorodna planinska organizacija najbolje ustreza značaju slovenskih planin in jim najbolj služi. Isti čut ga je vodil, ko je dajal blagodejno pobudo početkom planinske turisticke na Hrvatskem.

Med Slovenci je torej vzknila turistična misel in rodila plod. Ze mnogo prej so se planinski turistiki posvečali posamezni Slovenci. Znano je, da je Valentin Vodnik lazil po Julijskih Alpah, bil leta 1795 na Malem Triglavu in spesnil planinsko odo »Vršac«. Domače in tuje turistično slovstvo poroča o drznih podvigih Valentina Staniča, Vodnikovega gorskega sobrata in kulturnega sobojevnika, ki je premagal — često kot prvi — mnogo domačih in tujih vrhov; tako se je leta 1799 povzpел na Veliki Klek in leta 1808 na Triglav. Imeti moramo pred očmi, da tedaj še ni bilo nikakih planinskih potov razen tistih, ki so jih uporabljali domačini za zvezo doline z dolino. Naši javnosti niti ni neznan ime idealnega narodnega trgovca Franceta Kadilnika, ki je izza petdesetih let premagal vse naše najznamenitejše gorske velikane in bil devetnajstkrat na Triglavu. Vemo tudi, da so Slomška navdušile Solčavske planine — Savinjske Alpe in da je bil znani zgodovinar Ignacij Orožen leta 1854 na Ojstrici.

Toda konkretnejša in splošnejša je postajala pri nas turistična težnja šele proti koncu osemdesetih let, ko je že jela preprezati naše planine nemška turistična mreža. Tako se je turistična težnja združila z nacionalno mislijo in rodila plod.

V juliju 1892 se je na lepem Stolu vrh Karavank rodil prvi sklep v glavah mladih planincev. Nato so se vršili pogovori in sestanki, izvolil se je pripravljalni odbor in ko so bila pravila od vlade potrjena, se je vršil dne 27. februarja 1893 občni zbor, na katerem je bilo ustanovljeno »Slovensko planinsko društvo«. Načelnik mu je postal profesor Franc Orožen in za častnega člana izvoljeni Frischauf je bil društvu v marsikateri pereči zadevi dober svetovalec in vnet zagovornik. Tako je zaživela organizacija, ki je s svojo lastno močjo in notranjo solidarnostjo ustvarila v naslednjih desetletjih mnogo prekoristnih in lepih del.

Ze v prvem letu svojega obstoja je dobilo Slovensko planinsko društvo dve podružnici. Kot prva je bila ustanovljena Kamniška podružnica, ki ji je priroda določila delokrog: turistično delovanje v Kamniških Alpah, t. j. na Kamniški strani pogorja.

Kamniški podružnici je sledila Savinjska podružnica.

* * *

Oče Savinjske podružnice je bil mladi gornjegrajski nadučitelj Franc Kocbek (rojen 26. januarja 1863 v Ločkem vrhu pri Sv. Benediktu v Slovenskih goricah, umrl 7. avgusta 1930 v Gornjem gradu,) ki je že bil občutil lepoto

planinskega sveta in okusil slast turističnih zmag. Kocbek je v novinah čital, da se je ustanovilo Slovensko planinsko društvo. Ponudil je odboru svojo pomoč in dobival od njega pobudo, navodila za napise, markiranje in barvo. Stopil je tudi v stik s profesorjem Frischaufom, s katerim sta si kmalu postala iskrena prijatelja. Medtem je pridno delal — Nemci so se takoj razburili — pridobival somišljenike in snoval načrte.

Fran Kocbek

Ob 115-letnici rojstva Frana KOCBEKA,
85-letnici SAVINJSKE PODRUŽNICE SPD,
30-letnice PZS in 25-letnice PD Luče

PLANINSKI POZDRAV

Čelna stran dopisnice, izdane za obnovo planinske kočee pod Raduho 1978.

Se istega leta, dne 20. avgusta 1893, je bil v Mozirju ustanovni občni zbor, na katerem je Kocbek že lahko poročal o opravljenem delu in načrtih za najbližjo bodočnost, pa tudi Mozirjani (pesnik Anton Aškerc, Leopold Goričar in dijak Vladimir Lipold) so prišli na dan s svojimi predlogi. Občni zbor je sklenil, naj društvo v celoti prevzame pravila osrednjega društva in naj se imenuje »Savinjska podružnica Slovenskega planinskega društva s sedežem v Mozirju.« Tako je bilo za središče društvenega dela določeno prirodno izhodišče za prodiranje v Savinjske Alpe vzdolž reke Savinje, izhodišče, ki je že imelo živahno lesno trgovino ter je postajalo napreden letoviščarski kraj, domoljuben trg, ki je že imel svoje Sokolsko društvo, čitalnico in posojilnico ter je bil sedež politične ekspoziture (podružnice okrajnega glavarstva v Celju). Mozirje je bilo sprva močno zastopano tudi v društvenem odboru, saj sta bila dva izmed štirih članov Mozirjana: Leopold Goričar ter Anton Goričar.

V resnici je bilo že kar v začetku središče društvene uprave v Gornjem gradu, ker je tam prebival Fran Kocbek, redno voljeni društveni načelnik. Prvo leto je Kocbek opravljal tudi blagajniške in tajniške posle. Naslednje leto je Anton Goričar izstopil iz odbora in na njegovo mesto je prišel Anton Perne, notarski kandidat v Gornjem gradu, ki je prevzel tajniške posle. Tako je načelniku — v smislu pravil — poleg vrhovnega vodstva preostalo še blagajništvo.

Toda že leta 1896 je Anton Perne zaradi bolehnosti odložil tajniško mesto — umrl je maja 1897 — in njegovo mesto je zavzel gornjegrajski učitelj Ognjeslav (Ignacij) Šijanec, ki je postal Kocbeku zelo vnet pomočnik. Šijanec je vodil tajniške posle in se udeleževal kot turistični organizator polnih 15 let. Leta 1911 je vodil štiridnevni izlet učiteljev in učiteljic v Savinjske Alpe. Razgled z Brane je njegove tovariše in tovarišice tako navdušil, da so na mestu ustanovili turistični klub »Branó« in mu za načelnika izvolili Ignacija Šijanca. Toda že 26. decembra istega leta je Šijanec po kratki bolezní umrl. Bil je rojak iz Svetinj pri Ormožu. Kocbek mu je v Planinskem vestniku napisal topel nekrolog.

Drugi Mozirjan, Leopold Goričar, je zapustil odbor leta 1900. Na njegovo mesto je bil izvoljen gornjegrajski trgovec Jakob Božič, navdušen planinec. Božič je umrl v jeseni leta 1905 in naslednik mu je postal Franc Podbrežnik, tajnik gornjegrajskega okrajnega odbora in občine v Bočni.

Četrty član odbora je bil izza ustanovitve društva dr. Josip Vrečko, odvetnik, ki je zastopal v njem celjske Slovence.

Tako je imel načelnik končno poleg sebe v Gornjem gradu tajnika in še enega odbornika. Na ta način mu je bilo poslovanje olajšano.

Odbor so redno volili na tri leta. Delal je vedno složno in tudi javnost je bila z društvenim delom zadovoljna. Vendar je proti koncu leta 1901 mariborski »Naš dom« napadel načelnika in tajnika. Zaradi tega sta na občnem zboru, ki je bil 5. januarja 1902 v Šoštanjú, oba še pred potekom triletne dobe odložila svoji častni mesti. Toda na predlog šoštanjskega notarja Kolška je občni zbor napade zavrnil, izrekel obema popolno zaupanje in ju prosil, naj blagovolita sprejeti ponovno izvolitev. Ustregla sta.

Na občnem zboru, ki je bil 21. aprila 1912 v Celju, so pa nekoliko spremenili pravila o organizaciji društvenega odbora.

Za sedež podružnice so proglasili Gornji grad (namesto Mozirja), število odbornikov so pa pomnožili, eden izmed njih bođi blagajnik, dodali so tudi dva preglednika računov.

Na osnovi teh izpremenjenih pravil je bil znova izvoljen za načelnika Fran Kocbek; drugi člani obnovljenega odbora so bili: gornjegrajski učitelj Josip Korban kot tajnik, Franc Podbrežnik kot blagajnik, dr. Josip Vrečko in odvetniški kandidat dr. Milko Hrašovec. Tako so bili poslej trije člani odbora iz Gornjega grada in dva iz Celja. Za preglednika računov sta bila tedaj izvoljena Mozirjana Leopold Goričar in Martin Šuster.

Na občnem zboru, ki je bil v Celju 24. maja 1914, sta oba celjska odbornika (dr. Josip Vrečko in dr. Milko Hrašovec) odstopila in sta bila na nju-no mesto izvoljena odvetnik dr. Ernest Kalan in notarski kandidat dr. Otokar Baš.

V tej sestavi je našla društveni odbor svetovna vojna.

Odbor (oziroma njegov načelnik) je imel veliko zaslonbo v prebivalstvu planinskih krajev, v katere je segalo društveno delovanje. Naše ljudstvo je bilo zdravo. Vendar pa so bili povsod potrebni zaupniki. To so bili poleg narodnih gostilničarjev in posestnikov, duhovnikov in učiteljev v prvi vrsti možje, ki jih je odbor določil in potrčil za vodnike, in vsi tisti, ki so za društvo opravljali kako plačano delo. Maja leta 1897 si je odbor na predlog Leopolda Goričarja določil v posameznih krajih še posebne poverjenike. Taki poverjeniki so bili: za Mozirje — Leopold Goričar, za Rečico ob Savinji — Zdravko Deleja; za Ljubno — Franc Petek; za Luče — Anton Pustoslemšek; za Solčavo Kristijan Germel, sami ugledni in spoštovani možje. Do neke mere so bili zaupniki vsi društveni člani in marsikateri izmed njih je prijel za delo, kadarkoli je bila potreba.

Kadar je bilo treba opraviti kako važno delo — zgraditi kočo, urediti ali markirati pota v bolj oddaljeni gorski pokrajini, tedaj se je odbor posluževal ali posameznih zaupnikov, ki so delo prevzeli, ali pa je dal pobudo, da se je v ta namen ustanovil poseben odbor; tako se je zgodilo v Mozirju (zaradi Mozirske koče) in v Zalcu (zaradi Hausenbichlerjeve koče na Mrzlici).

Poseben položaj je imelo Celje z okoliškimi hribi. Na njihovo lepoto je že v devetdesetih letih (1897) opozarjal v Planinskem Vestniku J. C. Oblak, ki se je hkrati zavzemal za to, da bi Celje postalo središče naše turisticke na vsem ozemlju segajočem preko Maribora in Ptuja.

To se ni zgodilo. Pa niti Savinjska podružnica Celjskemu hribovju ni mogla posvečati prave pozornosti, kajti imela je obilo dela v Savinjskih Alpah in v njihovi neposredni soseščini. Medtem se je v Celju nabralo mladih mož, ki so mislili tudi na turistično delo v bližnji okolici mesta, pri čemer jih je vodil nacionalni interes, kajti Nemci so z nemškimi oznakami potov, z nemškimi napisi in oblastnim nastopanjem skušali dati okolici in njenim hribom nemško zunanost.

Tako je prišlo do tega, da je okrog novega leta 1909 celjska »Domovina« objavila članek, v katerem graja, da Savinjska podružnica nič ne stori v Celju in njega okolici, ter predlaga, naj bi se za to ozemlje ustanovila posebna podružnica.

O tem vprašanju je razpravljala občni zbor, ki je bil 30. januarja 1909 v Celju. Udeleženci občnega zbora so se strinjali z mnenjem načelnika Kocbeka, da je glavno težišče podružničnega delovanja v Savinjskih Alpah, pa tudi s tem, da bi bila Savinjska podružnica pokopana, ako bi se v Celju osnovala vzporedna organizacija. Prav tako je bila vsem udeležencem jasna ugotovitev Rafka Salmiča, celjskega narodnega in gledališkega delavca, da sedeža odbora ne kaže premestiti v Celje, kajti če bi načelstvo odložil Kocbek, bi bilo prav tako, kakor če bi otroku vzeli mater. Potem ko so profesor Anton Jošt, Šandor Hrašovec, Ivan Prekoršek, Armin Gradišnik in Josip Smertnik osvetlili vprašanje s turističnega in nacionalnega stališča, je obveljal predlog doktorja Antona Božiča: za Celje naj se pod vodstvom celjskega podružničnega odbornika osnuje poseben odsek. Poleg dr. Josipa Vrečka kot predsednika in podružničnega odbornika so bili za člane odseka izvoljeni: krojaški mojster Josip Hočvar, urar Rafko Salmič, jurista Dragotin Vrečko in Ivan Prekoršek, učitelj Fran Kranjc, dr. Gvidon Sernec kot zastopnik »Celjskega Sokola«, ki mu je bil starosta, razen tega je svojega zastopnika v odseku določil tudi »Klub na-

prednih slovenskih akademikov». V naslednjem letu (1910) je bil izvoljen v odbor še Bruno Rotter. Marljivo je pomagal odseku dr. Fr. Kovča. Izza leta 1912 sta bila marljiva sodelavca še dr. Milko Hrašovec in dr. Otokar Baš, ki sta bila — zaporedoma — tudi odbornika podružničnega odbora.

Celjski odsek ni tvoril strogo sklenjenega odbora, bil pa je nosilec turističnih teženj v ožji okolici mesta — v njegovo območje je spadala še tudi Mrzlica.

Po svojem delu je bila Savinjska podružnica pred prvo svetovno vojno najjačja med vsemi podružnicami Slovenskega planinskega društva, prekašala jih je tudi po številu svojih članov. V letu ustanovitve (1893) jih je imela 41. V poznejših letih je članstvo vobče stalno naraščalo, tako da je n. pr. leta 1910 podružnica imela: 1. častnega člana, 25 ustanovnih in 141 pravih članov. Večina članov je bila z ozemlja, na katero se je raztezalo najožje društveno delovanje, iz Posavinja, posamezniki so pa bili tudi od drugod: iz Ljubljane, Maribora in celo iz tujih mest, to so bili večinoma savinjski rojaki. Najbolj oddaljen od svoje planinske domačije je bil solčavski rojak Božidar Štifter, profesor v Kalugi na Ruskem, kjer je umrl leta 1913; bil je izprva pravi član podružnice, mesec dni pred svojo smrtjo je pa postal njen ustanovnik.

Gledano z današnjega stališča, je bilo število članov majhno, organizacija še ni bila masovna, to pa ne pomeni, da ne bi bila ljudska. Delala je z ljudstvom in za njegovo narodno samobitnost in blaginjo, čeprav je v duhu časa videla napredek v izpopolnjevanju poedincev. Sicer pa njene planinske stvaritve niso bile namenjene samo formalnim članom lastne in drugih planinskih organizacij, bile so na uslugo tudi neorganiziranim, ki so jih k sebi privabljal planine.

Društvo je na svoj način rado izkazalo čast za naše planinstvo zaslужnim možem. Tako je 8. septembra 1897 proslavilo šestdesetletnico Johannesa Frischaufa z banketom, ki ga je priredilo v Mozirju pri Alojziju Goričarju. Na slavje so prišli mnogo bližnji in oddaljeni prijatelji planinstva, med njimi je bil predsednik osrednjega društva, profesor Franc Orožen, udeležil se ga je tudi sam slavljeneč s svojim sinom. Med banketom, ki ga je oživljala godba žalskih tamburašev, je imel Frischauf pomemben govor, v katerem je grajal svoje nacionalno prenapete rojake, hvalil naše planinsko ljudstvo in opozarjal na uspehe naše turisticke. Zaradi tega govora ga je nemškonacionalno časopisje ljuto napadalo. Zaslužnega društvenega načelnika Frana Kocbeka je pa občni zbor, ki je bil 5. januarja 1899 v Celju, proglasil za častnega člana in ko je društvo dne 15. avgusta 1903 pri Logarju v Logarski dolini ob navzočnosti mnogih odličnih slovenskih in čeških planincev slavnostno proslavljalo desetletnico svojega obstoja, mu je dr. Vrečko v imenu celjskih slovenskih planincev v znak priznanja izročil posebno spomenico in kot častni dar zlato uro z graviranim posvetilom.

Delovni okoliš podružnice je bil že določen po narodi: središče mu je bilo osrčje Savinjskih Alp, raztezalo se je pa tudi na prirodno soseščino; ta je na Kamniški strani sodelovala s Savinjsko podružnico.

Njena kamniška posestrina (ustanovljena prav tako leta 1893), na Koroški — jezerski strani pa je bila vneta planinska in nacionalna pomočnica Češka podružnica (obstoječa izza leta 1897), ki je imela svoj stalni sedež v

Pragi. Delovanje Savinjske podružnice je zdaj poseglo tudi preko njenega ožjega področja: do Slovenjega Gradca (Uršla gora), do Poljčan (Boč) in do Sevnice (Lisca). Za gozdnato Pohorje in sosedni Kozjak se pa že ni več mogla zanimati, toda imela je v Mariboru v profesorju Janezu Koprivniku, velikem ljubitelju prirode in planin ter odličnem poznavalcu Pohorja, svojega vnetega sotrudnika. Za pohorsko, kozjaško in celotno naše dravsko področje je bila leta 1901 pod vodstvom delavnega ruškega učitelja Davorina Lesjaka ustanovljena Podravska podružnica, ki je postala Savinjski podružnici prava delovna posestrina.

Da bi bilo vodstvo podružnice v kontaktu s člani in prijatelji vsega svojega obsežnega območja, je prirejalo občne zборе izmenoma zdaj v tem, zdaj v onem večjem kraju. Ustanovni občni zbor je bil v Mozirju (20. avgusta 1893), naslednji občni zbori pa so bili: v Mozirju (29. julija 1894), v Žalcu (15. avgusta 1895), v Mozirju (28. decembra 1896), v Gornjem gradu (16. januarja 1898), v Celju (5. januarja 1899), v Žalcu (1. februarja 1900), na Ljubnem (10. februarja 1901), v Šoštanju (5. januarja 1902), na Ljubnem (2. februarja 1903), v Gornjem gradu (2. februarja 1904), v Gornjem gradu (2. februarja 1905), v Celju (27. decembra 1905), v Mozirju (3. februarja 1907), v Gornjem gradu (29. januarja 1908), v Celju (30. januarja 1909), v Celju (28. decembra 1909), v Celju (8. februarja 1911), v Celju (21. aprila 1912), v Celju (26. julija 1913), v Celju (24. maja 1914).

Videti je, da se iz Gornjega grada, Mozirja in Ljubnega težišče bolj in bolj prenaša v Celje, kajti izza leta 1909, ko se je ustanovil celjski odsek, so bili vsi občni zbori v celjskem Narodnem domu.

Seje podružničnega odbora so se pa redno vršile v Gornjem gradu in niso bile prepogoste, ker so se odborniki lahko sproti — brez formalnih sej — dogovarjali o planinskih in društvenih zadevah. V posameznih primerih je načelnik sklical na posvetovanje tudi člane tega ali onega kraja, n. pr. Mozirja ali Žalca, vselej takrat, kadar je bilo treba odločati o kaki lokalno važni planinski zadevi.

Od rok je bila za Savinjsko podružnico Saleška dolina s turistično pomembnim šoštanjским slovenjegraškim gorskim svetom. Ker ji Savinjska podružnica sama ni mogla posvečati dovolj pozornosti, zato je njen načelnik Kocbek dal pobudo za ustanovitev nove posestrinske podružnice. Na dan 5. marca 1904 je sklical v Šoštanju ustanovni občni zbor, ki je ustanovil novo Saleško podružnico. Za prvega njenega načelnika je bil izvoljen učitelj Ivan Koropec. To je bila znatna razbremenitev Savinjske podružnice in hkrati pomembna okrepitev naših narodnih turističnih teženj.

Istočasno so se v Posavju (z Lisco) jeli javljati obrisi Posavske podružnice.

Tako je lahko celjski občni zbor leta 1912 v drugi točki izpremenjenih pravil točno določil podružnični delokrog: njen namen je spoznavati slovenske gore in planine in sploh slovenski svet ter pospeševati in olajševati potovanje po **Savinjskih Alpah, Karavankah in Celjskem gorovju** ter podpirati v tem smislu delovanje Slovenskega planinskega društva v Ljubljani, katerega pravila imajo veljavo tudi za to podružnico.

Mnogo bistrumnosti in dela je zahtevalo tudi nabavljanje potrebnih denarnih sredstev. Dohodki iz članarine so krili le majhen del potreb. Po-

gosto so jih morale dopolnjevati zbirke, brez katerih se večji načrti niso mogli izvesti. Včasih je priskočil na pomoč gornjegrajski okrajni zastop. Tu in tam se je dobila kaka pomembnejša podpora tudi od dežele ali od države. Šlo je pa težko, ker so Nemci nasprotovali. Društvu so pri tem pomagali deželni in državni poslanci, dr. Ivan Dečko, dr. Juro Hrašovec, dr. Franc Jankovič, dr. Miroslav Ploj, dr. Ivan Benkovič. Včasih je posredoval tudi dr. Josip Vrečko, zlasti pri Tujsko-prometni zvezi za Štajersko, ki je lahko vplivala na merodajne instance, čeprav Slovencem ni bila naklonjena in je rada sledila besedam njihovih nacionalnih nasprotnikov. Mnogo so s svojimi podporami pripomogle naše hranilnice in posojilnice, ki so v potrebi nudile tudi posojila. Planinske ustanove same seveda niso donšale posebnega dobička, saj je oskrbovanje in vzdrževanje koč zahtevalo dovolj žrtev. Izkupiček iz prodaje razglednic ni mogel biti velik, originalno sredstvo za dobavo novih virov pa je bila uvedba planinskega kolka (1910). Deloma družabnemu in deloma finančnemu namenu so služile planinske prireditve, večjega stila. Prva taka prireditev je bil »planinski sejem«, ki se je vršil pri Sv. Frančišku Ksaveriju leta 1907 (pred otvoritvijo Frischaufovega doma na Okrešlju). Organiziral ga je tajnik Ignacij Sijanec, ki je za prireditev tudi pripravil in uredil šaljiv list »Planinski škrat«. Pozneje je to idejo celjski odsek prenesel v Celje. Ugodno za podružnico je bilo tudi to, da so ji posestniki in prebivalci gorskega sveta radi šli na roko, kajti pod vplivom celjske nemške sekcije so bili le posamezniki. Prav tako je bila koristna naklonjenost ljubljanskega škofa in stolnega kapitlja. Zlasti je kot posrednik pomagal kanonik Ivan Siška. Cesto je posredovala uprava osrednjega društva v Ljubljani. Velikega pomena je bilo tudi stališče oskrbnišтва škofijskih posestev v Gornjem gradu, saj je bil velik del planin škofijska last. Oskrbnik Hofbauer, ki je umrl leta 1900, je bil sicer bolj prikrito na nemški strani, njegov naslednik Franc di Certa pa je bil naklonjen podružnici. Uslužno ji je šel na roko tudi graščinski gozdar Pariš, ki je imel svoj sedež na Ljubnem.

Pomembno za podružnično delovanje je bilo njeno razmerje do celjske sekcije Nemškega in Avstrijskega alpskega društva. Podružnica se je rodila iz težnje, da bi bil na lepih domačih tleh gospodar Slovenec sam, ni pa bila v nacionalnem pogledu prav nič nestrpna. Nasprotno! Na ustanovnem občnem zboru je Leopold Goričar predlagal, naj bi bili orientacijski napisi slovenski in nemški. Obveljala je sicer zahteva pesnika Antona Aškercu, da smejo biti samo slovenski. Malo pozneje je odbor naročil Kocbeku, naj napiše nemško knjižico o Mozirju, in mislil je celo na to, da bi se izdal nemški vodič po Savinjskih Alpah. Kljub nemški sovražnosti in oholosti je bila Savinjska podružnica vedno pripravljena na sporazum z nemško celjsko sekcijo.

Toda do sporazuma ni moglo priti. Nemci so gledali na Slovence kot na vsiljence in Savinjske Alpe so smatrali za svoje ozemlje. Ko so leta 1893 ostvarjali pot skozi Robanov kot, ki ga je zgradila nemška graška akademska sekcija, so njihovi časopisi vabili na udeležbo z utemeljitvijo, da je v lepe gorske kraje treba zanesti nemški jezik in nemško kulturo. Trditev, da prebivajo v planinskih krajih z Nemci simpatizirajoči prebivalci, da si morajo Nemci v njih zgraditi trden grad, da so naše lepe planine v resnici nemške, to trditev srečavamo v nemško-nacionalnih listih vso vojno dobo. Nemški nacionalizem tedanjih dni že nosi poteze poznejšega nacional-socializma. Včasih se je

zgodilo, da jim je kdo table razbil. Tedaj so brez vsakega dokaza metali krivdo na Savinjsko podružnico. Silno besni so bili na Frischaufa. Pri Kristjanu Germelu, p. d. Šturmu v Solčavi, sta nekoč dva mlajša Nemca tako onečastila Frischaufovo podobo, da ju je morala podružnica po dr. Ivanu Dečku kazensko preganjati.

Zaradi take nemške miselnosti volja za sporazum, ki se je javljala še na podružničnem občnem zboru decembra 1896, ni mogla roditi nobenega uspeha.

V začetku leta 1913 je pa res prišlo do konkretnih pregovorov. V prejšnjem letu (1912) je ministrstvo javnih del odobrilo Savinjski podružnici za vzdrževanje potov 1000 K, toda izplačilo je povežalo s pogojem, da se Savinjska podružnica poprej dogovori s celjsko nemško sekcijo glede porazdelitve delovnega programa. Pod predsedništvom dr. Hohla, vodje mozirske ekspoziture, sta se vršila dva sestanka, prvi je bil v Mozirju in drugi (4. maja) v Celju. Na celjskem sestanku je prišlo do sporazuma, ki so ga za nemško celjsko sekcijo podpisali magistratni vodja dr. Ambroschütz, dr. Riebl in učitelj Porsche, za savinjsko podružnico pa Kocbek. Savinjska podružnica je prepustila Nemcem pota na Ojstrico, sama je pa prevzela vsa okrešeljška pota, nadalje se je obvezala, da na Korošici ne bo gradila svoje kočice in je zato dobila od Nemcev kočico na Okrešlju; kot Logarske doline je bil po dogovoru proglašen za skupno domeno, imel naj bi dvojezične napise — v knjižni slovenščini in nemščini.

Osrednji odbor Slovenskega planinskega društva je dogovor v glavnem potrdiril ni se pa odrekel pravic, da sam v prikladnem času zgradi na Korošici svojo kočico. Toda Nemci so povzročili, da je pogodba ostala mrtvorajeno dete. V njej je bila namreč določba, da jo mora sprejeti občni zbor sekcije. Ta pa je pogodbo odklonil, češ, da je nesprijemljiva. Do obnove pogajanj že ni prišlo. Brez rezultatov je ostal tudi stik s sekcijo kluba avstrijskih turistov v Železni Kaplji. Na naših tleh se je že preveč razpasel nemški šovinizem, ki je bil od leta do leta hujši.

Podružnica je v svojih kočah dajala članom tujih planinskih društev iste pravice kot svojim društvenikom. Toda na občnem zboru leta 1912 so člani odločili, naj v bodoče velja načelo reciprocitete.

Planinska pota

Markiranje, iskanje, popravljanje in gradnjo planinskih potov je smatrala podružnica za svojo prvo dolžnost. Še preden je bila ustanovljena, je Kocbek markiral več potov in do konca prvega podružničnega poslovnega leta jih je bilo markiranih že nad 4. Kljub večletnemu obstoju celjske nemške sekcije so bila dotlej vsa pota zanemarjena. Nekatera izmed njih je bil že v sedemdesetih letih uredil in markiral sam Frischauf, celjska sekcija, ki jih je od njega prevzela, se pa zanje ni brigala. Edino pot mimo slapa Savinje (»pod Rinko«) in pot z Okrešlja na Kamniško sedlo je za silo vzdrževala. Tako je morala Savinjska podružnica stvarno povsod začeti znova.

Kocbekovo marljivo prizadevanje je pa Nemce močno razdražilo in nekoliko zmrzilo. Graška akademska sekcija Nemškega in Avstrijskega alpskega društva je l. 1893 zgradila pot skozi Robanov kot proti Ojstrici v smeri, ki jo je bil označil že Frischauf. Bila pa je bolj slabo zgrajena in ker jo je naslednja zima močno uničila, je Savinjska podružnica zahtevala, naj jo v določenem roku popravijo, sicer jo bo sama vzela v roke. Prevezla jo je celjska nemška sekcija in jo res popravila. Toda leta 1899 je bila pot zopet močno pokvarjena in ker je Nemci v določenem roku (do 1. avgusta) niso popravili, je to storila Savinjska podružnica, ki ji je bila pot kot dohodek h Kocbekovi koči na Molički planini nujno potrebna. Še malo število kratkih potov (skozi Škarje, proti Turskemu žlebu in Savinjskemu sedlu) so Nemci popravili. To je bilo vse, pač pa so namestili mnogo tablic z nemškimi napisi.

Savinjska podružnica je pa posvetila planinskim potom svojo posebno skrb in je zanje mnogo žrtvovala. Kmalu je gosto omrežje markiranih in z napisnimi tablicami označenih potov pokrivalo ves osrednji del Savinjskih Alp, Veliki Rogatec, Menino, Olševo, Raduho in Golte (Mozirske planine), segalo je pa že tudi do Mrzlice, Gore Oljke in Uršlje gore. Savinjski podružnici in njenemu načelniku je pri izvajanju teh del koristila planinska in tehnična sposobnost domačinov (zlasti Lučanov in Solčavanov), ki so dela izvrševali, včasih pa pomagali tudi z nasveti. Pota v območju Mozirske kočice na Golteh so oskrbovali Mozirjani, Mrzlica je bila izprva v skrbi Zalčanov, nato (po ustanovitvi odseka) pa Celjanov. Prav tako so domačini skrbeli za pota bolj oddaljenih točk (Uršlje gore, Boča, Lisce).

Potov, ki jih je podružnica popravila ali na novo zgradila, je cela vrsta.

Ko je bila zgrajena Kocbekova koča, na Molički planini (1894), je bila potrebna pot, ki bi od nje vodila naravnost na vrh Ojstrice. Našel jo je Kocbek v družbi s šlezijским industrijalcem Knauerjem in vodnikom Jurijem Planinškom, nadelal pa jo je vodnik Miha Uršič. Ta pot (imenovana po Kocbeku) je med planinci žela mnogo pohvale. Uršič je napravil tudi pot, ki vodi z Ojstrice proti Logarski dolini, in sicer del do prelaza Škarje.

Najpomembnejša nova pota so nastala v južni podaljšavi Logarske doline. V dolini sami je bila stara pot, ki so jo uporabljali domačini in turisti. Ob prehodu Logarske doline na Okrešelj so Nemci desno od slapa Savinje nadelali pot, ki se je imenovala »Nemška pot«; bila je zelo nepripravna. Savinjska podružnica je pa že leta 1894 zgradila na levi strani slapa za polovico krajšo in izredno lepo pot, ki je nad slapom po brvi prekrizala potok. Smer te poti je bilo pravo planinsko remek delo. Kocbeku jo je pomagal najti Janez Piskernik, ki je pot tudi napravil.

Drugo remek delo je bila pot skozi Turski žleb, vodeča med Skuto in Rinko v samo osrčje Grintavčeve skupine. To izredno nevarno pot je podružnica popravljala že leta 1894. Nato so na nekaterih mestih brskali Nemci, proti čemur pa je podružnica protestirala. Pot je še vedno bila nepripravna in tudi nevarna. Zato je podružnica leta 1899 napravila skozi Turski žleb temeljito in varno pot, na sedlo pod Rinko, naslednje leto jo je pa podaljšala do vrha Skute, pod katerim so delavci po Frischaufovem naročilu zgradili betoniran vodnjak. To sijajno pot je trasiral sam Frischauf. Leta 1900 je bila odprta, ob tej priliki se je na planinsko — dostojanstveni način vršila majhna

slavnost, ki se je je udeležil tudi Frischauf. S Skute je osrednje društvo napravilo pot do mlinarskega sedla. Ta pot se je povezala s potjo, ki je vodila na sedlo od Češke kočice na Ravnih in so jo zgradili Čehi. Tako je bila preko skalnatih planinskih slemen zvezana Češka kočica z Okrešljem. Celotna ta pot spada še danes v vrsto najlepših alpskih poti. Delo je vodil Janez Piskernik, njegovi delavci so stanovali v tako imenovani »delavski kočici« na Okrešlju.

Se eno tako remek delo je Savinjska podružnica ustvarila: pot z Okrešlja na Kamniško sedlo ali Jermanova vrata. Ta sicer starodavna pot je bila nekdanje izredno težavna in so jo zmogli samo zelo spretni hribovci. Frischauf jo je leta 1876 nekoliko nadelal, tako da so jo mogli uporabljati spretni turisti. Zlasti nevaren je bil del, kjer na okrešeljski strani pot prehaja v skale — na levi strani so zijali silni prepadi.

Frischaufu je bila ta pot zelo pri srcu — Celjska sekcija jo je mestoma samo zavarovala z žico in klini, vobče je pa bila zanemarjena. Savinjska podružnica se je odločila, da jo zgradi popolnoma na novo. Skofijsko graščinsko oskrbništvu v Gornjem gradu je na to pristalo in je odločno zavrnilo celjsko sekcijo, ki je — brez pravne osnove — grozila celo s tožbo in izjavljala, da hoče delati sama. Sam Frischauf je leta 1905 prispel na lice mesta, si v spremstvu Janeza Piskernika pot še enkrat ogledal in se odločil za staro smer. Po svoji stari navadi je posegel v svoj žep in tudi pri znancih precej nabral. Poleg tega je pozval na pomoč naše planinske občine. Glavni del stroškov je pa krila podružnica sama. Delali so leta 1905 in 1906, za leto 1907 je ostal samo kratek kos. Poleg »delavske kočice« na Okrešlju so uredili celo majhno kovačnico. V počitnicah je delo nadzoroval profesor dr. Vladimir Herle, solčavski rojak. Pot je bila zgrajena o pravem času, kajti prav tedaj (leta 1906) je Kamniška podružnica dogradila kočico na Kamniškem sedlu. Ko je bila pot dovršena, sta si jo komisionalno ogledala Kocbek in vodja politične ekspoziture v Mozirju dr. Lubec. Dala sta ji odlično oceno, ker je notranje ministrstvo dalo za izvršitev poti podporo 500 K in je izplačilo vezalo na uradno poročilo o kakovosti izvršenega dela. Odlično izpričevalo o poti je dal tudi stotnik generalnega štaba Noe, ki jo je z mariborskimi kadeti in svojo ženo prehodil ob deževnem vremenu.

Toliko večje presenečenje je podružnici in javnosti pripravil Stajerski deželni odbor. Deželni zbor namreč ni mogel zavrnilo prošnje Savinjske podružnice glede podpore za gradnjo potov; dne 21. oktobra 1907 je v ta namen določil 1000 K, toda s pristankom, naj deželni odbor kot njegov izvršni organ pred izplačilom ugotovi, če je delovanje Savinjske podružnice za tujski promet koristno. Deželni odbor pa je »na osnovi poizvedovanj« proglasil, da delovanje podružnice v Savinjskih Alpah ni plodonosno in ne more služiti pospeševanju tujskega prometa. Določene vsote tudi ni izplačal. »Človeku bi zavrela kri«, je pisal Kocbeku v Gornji grad deželni poslanec dr. Juro Hrašovec, ki je pozneje v deželnem zboru deželnemu odboru pošteno opral vest in dosegel, da se je z manjšimi podporami krivica vsaj deloma popravila. Deželni odbor se je bil obrnil za mnenje na graško Tujsko — prometno zvezo, ki je bila pod vplivom nemških nacionalcev, in ne na politično ekspozituro v Mozirju, kakor bi bilo v redu.

Kot odgovor na izvršeno žalitev je poslala Savinjska podružnica naslednjo bilanco o skrbi in delu za planinska pota v prvih petnajstih letih svojega obstoja:

V tem času je markirala 62 potov in bi turist rabil nepretrganih 150 ur, da bi jih prehodil, namestila je 160 tablic z napisi, popravila in deloma na novo zgradila je 8 potov, izmed katerih so trije prava remek dela tako glede na tehnično izvedbo kakor glede na turistični pomen. Od vsote 35.000 K, ki jih je Savinjska podružnica v tem času nabrala in porabila, so prav pota požrla glavni del.

Delo na potih v resnici nikdar ni bilo končano. V planinah je delovanje prirodnih elementov silnejše nego v dolinah in ravninah, zato tudi pota mnogo več trpe. Iz tega vzroka jih je bilo treba vsako poletno sezono urejati. Kjer je bilo treba, so še vedno gradili nova pota. Med njimi je bila pot na Tursko goro, ki se cepi od poti z Okrešlja na Savinjsko sedlo. Celo na važna dolinska pota podružnica ni pozabila: tako so Mozirjani na njeno pobudo popravili pot iz Paške vasi v Mozirje. Skrb Savinjske podružnice za ceste pa itak tvori posebno poglavje.

Da bi podružnica zavarovala svoja pota pred tujim poseganjem vanje, jih je pravno zavarovala. Od vseh večjih posestnikov Luč in Solčave je leta 1903 dobila izjavo, da ima samo ona pravico, na njihovih zemljiščih markirati pota. Tudi knezoškofijsko oskrbništvu v Gornjem gradu in meščanska korporacija v Kamniku, ki jima je posest segala prav do planinskih slemen, sta priznavali to pravico samo Savinjski podružnici, odnosno Slovenskemu planinskemu društvu.

Na shode za tujski promet, ki ga je priredila Deželna zveza leta 1911 v Celju, sta zaradi planinskih potov napadala Savinjsko podružnico zastopnika Celjske sekcije načelnik dr. Kallab in tajnik dr. Skoberne, zavračal ju je državni poslanec dr. Ivan Benkovič, medtem ko se načelnik podružnice Kocbek zborovanja ni hotel udeležiti.

Planinska zavetišča

Ko se je podružnica ustanovila, sta bili na njenem področju (izvzemši Logarsko dolino) dve planinski zavetišči, Koča na Korošici in Koča na Okrešlju, ki ju je v sedemdesetih letih postavil Frischauf. Bili sta v zelo slabem stanju. Celjska nemška sekcija ju je nekoliko popravila šele po ustanovitvi Savinjske podružnice. Poleg tega si je sekcija zagotovila tudi postojanki v Logarski dolini.

Savinjska podružnica je tudi na tem polju resno prišla za delo. Kocbek je teoretično premostril vprašanje planinskih zavetišč ali koč in je o tem pisal v Planinskem vestniku.

Že na ustanovnem občnem zboru je izrekel nado, da se mu bo posrečilo dobiti v roke »bajto« na Korošici in »bajto« na Okrešlju. To se ni zgodilo, kajti s celjsko nemško sekcijo se ni dalo govoriti. Podružnica pa ni izgubila iz vida teh dveh važnih planinskih točk in je svoje načrte realizirala na drugačen način.

Najprej se je lotila prve točke, čeprav se je od Korošice nekoliko oddaljila. Za svojo postojanko si je izbrala sosedo, bliže Savinji ležečo kotlino Moličko planino. Pripravna se je zdela zaradi tega, ker je tik pod Ojstrico in je lahko dosegljiva tako iz Luč kakor skozi Robanov kot. Na Molički planini, ki jo ljudstvo imenuje tudi »Moličke peči« ali samo »Pecl«, je bila dotlej propadla kamenita pastirska koča. Svet spada h katastralni občini Podveža. Tu je Savinjska podružnica kupila od posestnika Jurija Moličnika iz Krnice okrog 2 ara planine, da si na njej zgradi svojo planinsko kočo. Moličnik je podružnici tudi odstopil pravico, da sme ona edina uporabljati in markirati pota na njegovem posestvu, segajočem do vrha Ojstrice. Priznal ji je tudi uporabo kakih 10 minut oddaljenega studenca. Nasprotno se je podružnica obvezala, da bo v koči imel streho Moličnikov pastir. Kupnina je znašala 5 goldinarjev, toda Moličnik je obljubil, da bo za zgradbo nove koče prispeval 15 goldinarjev.

Kamenja je bilo dovolj na mestu, les so pa sekali na Vodolah in so ga morali spravljati dve uri daleč. Brezplačno ga je dal na razpolago Knez in škof dr. Jakob Nussia po svojem oskrbniku J. Hofbauerju. Kočo so zgradili na mestu prejšnje pastirske koče v višini 1770 m. Delo je vodil Jurij Planinšek, p. d. Kraševac, iz Luč.

Koča je dobila dva prostora, pastirski stan in veliko turistovsko sobo z ležišči na podgradi in ognjiščem v sredini; nekaj ležišč je bilo tudi na podstrešju. V celoti je lahko prenočevalo v koči 20 do 30 oseb.

Koča je bila gotova v juliju 1894. V tistem mesecu je bil prvi redni podružnični občni zbor, na katerem je Anton Aškerc predlagal, naj se koča imenuje po podružničnem načelniku Kocbekova koča. Osrednje društvo je to potrdilo. Dne 16. avgusta 1894 je bila slovesna otvoritev te prve planinske postojanke Savinjske podružnice. Cerkveni obred je opravil solčavski župnik Miloš Šmid ob asistenci dveh drugih duhovnikov. Dan blagoslovitve je bil pravi praznik, ne samo za planince, ampak tudi za Lučane.

Pozneje je podružnica ogradila prostor okrog koče, da bi odvrčala ovce, ki so imele svoj stan pod pečinami nad kočo. Bližnjo zijalko, jamo, je pa uredila kot klet.

Kocbekova koča je bila lep in radosten pričetek. Izprva je bila vknjižena na ime Slovenskega planinskega društva, leta 1906 so pa vpis prenesli na pravo lastnico, Savinjsko podružnico.

V poletni dobi je bila koča že od početka redno oskrbovana, in sicer po Pottovem sistemu — mesto svežega mesa je nudila obiskovalcem razne konzerve. Oskrbnik je bil dolga leta graditelj Jurij Planinšek. Leta 1912 ga je zaradi visoke starosti jela nadomeščati hči Marija Erjavc.

Kocbekova koča je bila, rekel bi, izredno priljubljena tudi med domačini. Njeno priljubljenost je še povečala jubilejna kapelica sv. Cirila in Metoda, ki jo je Savinjska podružnica leta 1898 zgradila v neposredni bližini na strmi pečini nad Robanovim kotom.

Kapelico si je zamislil sam Kocbek in je bila precej obširna. Zidal jo je zidarSKI mojster Jožef Colarini iz Gornjega grada. Les je zanjo dala ljubljanska škofija na svojem posestvu, in sicer na Koritih — v pravcu Luč. Les je obdelal tesarski mojster Franc Trbovšek od Sv. Lenarta. Sodelovali so pri stavbi kipar Rovšek iz Ljubljane, kamnoseški mojster in kipar Vinko Camernik iz Celja in klepar A. Belec iz Št. Vida pri Ljubljani. Notranjo opremo

so darovali večinoma Lučani in Solčavani. Mnogo dela pri gradnji je opravil Jurij Planinšek.

Zgraditev kapelice poleg planinske postojanke je treba smatrati kot čin, ustrežajoč duhu časa. Ne hotoč se laskati, se je Kocbek z njo še posebno hotel prikupiti domačemu prebivalstvu. Bila je propagandno sredstvo za domače prebivalstvo, s planinstvom samim pa seveda ni imela posebne zveze. Posvetitev je izvedel solčavski župnik Franc Lekše in slavnosti same sta se udeležila tako »triglavski« župnik Jakob Aljaž kakor tudi profesor Frischauf.

Narodnega in ne verskega pomena je bila posvetitev na čast Cirilu in Metodu.

Ker je kapelica povečala število domačih obiskovalcev, je nastala potreba, da se koča poveča. V zvezi s tem se je vodila misel, naj bi se za pastirja zgradil poseben pastirski stan.

Ne eno ne drugo se ni izvršilo, kajti kaj kmalu se je pokazalo, da lega za večjo kočo na Molički planini ne bi bila posebno prikladna, ker bi bilo močno od rok za posetnike s kamniške strani. V sporazumu z osrednjim društvom si je Savinjska podružnica zamislila načrt, naj bi se nova in moderna turistična zgradba postavila na najprimernejšem mestu Ojstričine skupine. Zastopnik osrednjega društva in Kocbek sta se odločila za Prag pri Dedcu, od koder je krasen pogled na kotlino Korošice in na Ojstrico. Stolni kapitelj ljubljanski in kot lastnik sveta je že dal svoj pristanek in osrednje društvo je že določilo svoj prispevek. Načrt je napravil inženir Skaberne. Koča naj bi bila slična novi stavbi na Črni prsti. Imenovala bi se »Kocbekov dom«. Leta 1911 so jo nameravali graditi, vendar se je izvedba načrta zavlekla in prišla je vojna.

V zvezi s postavitvijo kapelice sv. Cirila in Metoda je nastala »Luška koča«. Mojster Trbovšek jo je zgradil na Koritih, kjer je pripravljaj les za kapelico. Bila je majhna in namenjena za to, da bi služila za zavetje in odmor turistom, hitečim iz Luč proti Kocbekovi koči in Ojstrici. Ker je imela samo pomožni značaj, njen obisk nikdar ni bil večji.

Ob poti Luče—Kocbekova koča—Ojstrica je imela podružnica majhno prenočišče že dve leti poprej (1896). Prejšnji posestnik Planinškove domačije, tedaj že gostilničar v Lučah, Jakob Planinšek, je ob izročitvi posesti Jakobu Kladniku določil, naj bo podstrešna soba v hiši turistom stalno na razpolago. Planinšek je poskrbel tudi za opremo in jo izročil v last podružnici, ki jo je še pomnožila. Sobo je lepo poslikal na Slovenskem znani in popularni slikar Fantoni. Ker so pozneje napravili novo in krajšo pot, ki je Planinška ali Planico — kakor se je imenovala njegova domačija — obšla, je soba izgubila na svoji pomembnosti. Vsekakor je ena izmed prič, da so planince in Savinjsko podružnico ljudje imeli radi, vraščali so se v pokrajino in njene prebivalce ter živeli z njimi.

Na podoben način je hotela Savinjska podružnica olajšati pot skozi Robanov kot. Roban je leta 1897 že dal dovoljenje za zgraditev vmesne koče in obljubil brezplačno tudi les, vendar načrta niso izvedli.

Isto je bilo na drugi strani Ojstričine skupine, kjer vodi pot skozi Škarje in preko prostrane in lepe Klemenškove planine v Logarsko dolino. Na sredi poti je podružnica mislila zgraditi najprej majhno vmesno kočo, nato pa večjo planinsko postojanko, ki naj bi nosila Frischaufovo ime. V ta namen

je podružnica leta 1903 kupila od Roka Planinška 600 m² njegove planine, spadajoče pod katastrsko občino Sv. Duh. Vendar ni bilo dovolj sredstev in načrta niso izvedli.

Celo stari načrt glede stavbe na Okrešlju je morala podružnica zaradi nepremostljivih stvarnih ovir preložiti na ugodnejši čas.

Zato pa je hitro gradila planinske postojanke v sredogorju: v bližini Mozirja, Gornjega gradu in Zalca.

Prva je prišla na vrsto Mozirska koča. Podružničin odbor je že decembra 1895 sklenil, naj se ta koča zgradi. Maja 1896 je imel načelnik v Mozirju z mozirskimi člani sestanek, na katerem so odobrili načrt za leseno kočo z enim prostorom in ležišči v podstrešju, ki ga je izdelal sam načelnik. Mozirjanoma Leopoldu Goričarju in Feliksu Tribuču so naročili, naj najdeta prikladno mesto za kočo v Loki na Golčki planini (v Golteh, na Mozirski planini). Goričar in Tribuč sta izbrala mesto na obronku pred vhomom v dolino Loke. Radegundski kmetje, lastniki tega sveta, so dovolili gradnjo. Leopold Goričar in Feliks Tribuč sta dala brezplačno potreben les, pastirji so cepili skodle in gradnja, ki jo je vodil Goričar sam, je hitro napredovala. V jeseni 1896 je bila koča gotova, Mozirjanke so poskrbele za notranjo opremo. Dne 5. oktobra 1896 se je pri koči sešla lepa družba, da bi prisostovala slavnostni otvoritvi, pri kateri je verski obred opravil šmihelski župnik Ramor.

Drugo pomlad (1897) so kočo še izpopolnili z manjšimi deli, okrog nje so napravili plot, v okolici pa uredili in zaznamovali še mnogo novih potov. Posebno važna je bila pot k studencu, vodila je nad prepadi in so jo morali nakopati.

V septembru je imela nova koča, ki sicer ni bila trajno oskrbovana, imenitne goste. V spremstvu predsednika osrednjega društva, profesorja Franca Orožna, jo je obiskal sam Frischauf, vračajoč se s svoje šestdesetletnice v Mozirju, nadaljnja pot ga je vodila na Koroško.

Ko je koča obhajala desetletnico, so jo popolnoma prenovili in ji na novo uredili okolico; pot k studencem so toliko nakopali, da je bila potlej široka 1 m, sam studenec so pa ogradili s cementno hišico.

V tem času je podružnica kupila svet, na katerem je stala koča. Njeno varstvo je od Leopolda Goričarja prevzel Martin Šuster, ki se za ureditev turističnih zadev na mozirskem področju ni strašil ne truda ne osebnih stroškov. Ze med vojno je bila koča pretesna. Bila je v višini 1200 m.

Na seji, na kateri se je odbor odločil, da zgradi Mozirsko kočo, je padla odločitev tudi glede koče na Menini (decembra 1895). Koča naj bi se imenovala Gornjegrajska koča. Toda tu se je izvršitev nekoliko zavlekla. V jeseni 1897 je odbor vložil prošnjo pri Knezoškofijskem oskrbništvu v Gornjem gradu. Prosil je, da bi mu oskrbništvu dalo v najem 50 m² sveta v dolinici med vrhovoma Smrekovec in Zalege in da bi mu prodalo potreben les. Izbrano mesto leži 1500 m visoko. Toda oskrbnik Hofbauer prošnji ni hotel ugoditi. Podružnica se je obrnila po pomoč na osrednji odbor. Ta je posredoval pri škofu Jegliču in oskrbnik se je moral kloniti. V jeseni 1897 je bila sklenjena pogodba. Dogovorjena je bila triletna najemna doba z malenkostno najemnino, ki se je po preteku prvih treh let skromno povečala. Po sklenitvi pogodbe je Kocbek predložil odboru načrt za preprosto stavbo, podobno Mozirski koči, imela naj bi en prostor in ležišča v podstrešju. Še tisto jesen je tesarski moj-

ster Kropušek iz Bočne posekal potreben les, ki ga je škof Jeglič dal brezplačno na razpolago, naslednje leto je Kropušek stavbo dovršil. Dne 21. julija 1898 je po cerkvenem obredu Kocbek kočo otvoril in pozdravil udeležence, med njimi poleg načelnika osrednjega planinskega društva še posebej državnega poslanca Frana Šukljeta, ki je prispel k otvoritvi s tremi sinovi. Gornjegrajska koča je bila zelo priljubljeno izletišče in izhodišče za krasne pohode po lepih planinah Menine. Na bližnjem planinskem pašniku je bil dober studenec, ki ga je podružnica leta 1901 ogradila s cementno hišico.

Naslednjega leta (1899) so Žalčani zgradili svojo kočo na Mrzlici, v dolinici med obema vrhovoma. Izbrali so si v ta namen izvršilni odbor, v katerem je bil poleg učitelja Antona Petrička, posebno delaven občinski tajnik Ivan Kač. Kočo je zgradil tesarski mojster Andrej Kačnik, za bližnji križ je pa napravil razpelo celjski kipar Ignacij Oblak, oče znanega slavista Vatroslava Oblaka. Kočo so otvorili 28. septembra 1899. Ob tej priliki se je nabralo na »savinjskem Triglavu« okrog 260 izletnikov, med katerimi je bil poleg Kocbeka in zastopnika osrednjega društva sam Frischauf. Cerkevni obred je opravil griški kaplan Medvešček, vso otvoritev je pa vodil načelnik izvršilnega odbora Petriček. Koča je dobila ime po zaslužnem žalskem gospodarju, županu in domoljubu, tedaj že umrlem Janezu Hausenbichlerju. Oskrbovali so jo Žalčani pod nadzorstvom Savinjske podružnice.

Deset dni poprej, 18. septembra 1899, je bila otvorena koča na Boču. Svet in les zanjo so dale brezplačno Uršulinke v Studencah. Pod okriljem Savinjske podružnice je vodil gradnjo za planinski turizem vneti studeniški župnik Martin Žekar, ki je kočo otvoril ob navzočnosti zastopnika osrednjega društva M. Verovška in načelnika podružnice Kocbeka. Otvoritev je bila lepa slovesnost za prebivalstvo bližnjih krajev. Poleg koče so na košati bukvi zgradili preprost in originalen razgledni stolp. Razen Žekarja se je trudil za gradnjo studeniški učitelj Koropec. Varstvo koče je bilo izprva v Žekarjevih rokah. Ker pa je bil mož prezaposlen in je že leta 1902 umrl, jo je podružnica poverila poljčanskemu učitelju Koklu. Leta 1903 je kočo prevzela Podravska podružnica, saj severno pobočje Boča že pripada Podravju.

Tri leta pozneje (1902) je dobilo svojo prvo planinsko postojanko tudi naše Posavje. Po zaslugi razborškega nadučitelja Blaža Jurka je nastala na Lisci, 947 m visoko, planinska koča, ki so ji dali Jurkovo ime. Kočo je blagoslovil razborški župnik Čepin in otvoril načelnik Slovenskega planinskega društva profesor Franc Orožen, ki je med številnimi udeleženci — bilo jih je nad 400 — iz vsega srca pozdravil tudi hrvatske goste, ki jih je privedel profesor Novotni. Na Lisci je slovensko planinstvo tako rekoč podalo roko hrvatskemu. Otvoritvi koče je sledila lepa narodna veselica. Savinjska podružnica je materialno podprla zgraditev Jurkove koče.

Mozirska, Gornjegrajska, Hausenbichlerjeva, Boška in Jurkova koča so bile manjše stavbe, vedno oskrbovane samo v poletni dobi.

Vso to dobo pa so bile oči Savinjske podružnice uprte na Okrešelj. Tam je bila skromna planinska koča, ki jo je v sedemdesetih letih zgradil Frischauf ter je pozneje prešla v roke celjske nemške sekcije. Ta jo je zamenjajala, šele zaradi vtisa, ki ga je napravilo delovanje Savinjske podružnice jo je nekoliko povečala. Kakor glede Korošice tako je tudi glede

Okrešlja Kocbek izprva mislil, da mu bo mogoče dobiti v posest tamkajšnje nemško »bajto«, tem prej, ker je bilo zemljišče, na katerem je stala, še vedno last ljubljanske škofije. Se leta 1900 je Kocbek v tem smislu pisal kanoniku Šiški. Na drugi strani so Nemci imeli zaslombo v oskrbniku Hofbauerju. Ko je podružnica leta 1894 prosila za dovoljenje, da sme na Okrešlju postaviti svojo kočo — mislila je takrat na večjo stavbo z dvema sobama in zidano kuhinjo — je dobila odgovor, naj se z Nemci dogovori glede skupnega povečanja že obstoječe koče, češ, da bi se sicer porabilo iz škofijskega gozda na Okrešlju preveč lesa. Oskrbništvo je skrbelo tudi za to, da je bila celjska nemška sekcija redno obveščena o slovenskih načrtih. Ko so se Slovenci leta 1900 ponovno trudili, da bi jim oskrbnništvo oziroma Škofija prodala za gradnjo koče potreben svet, je načelnik sekcije dr. dr. Mraulagg pisal Hofbauerju, naj ga, čim bodo Slovenci javili svoje pogoje, prikrito pokliče v Gornji grad, da bi jih pri kupčiji prehitel. Medtem pa je Hofbauer umrl.

Kupiti sveta sicer ni bilo mogoče, ker je bilo škofijstvo mnenja, da ga ne sme prodajati. Podružnica se je torej morala odločiti za to, da si vzame potreben svet samo v kratkoročni ponavljajoči se najem. V tej obliki si je leta 1899 zgradila na Okrešlju majhno kočico za delavce, ki jo je obnovila, potem ko je pogorela. Kakor običajno je bilo v pogodbi dovoljeno svobodno pobiranje vejevja za kurjavo in izgovorjeno pravo, da sme graščinsko osebje kočjo brezplačno uporabljati, kadarkoli bi bila potreba. Najemnina je bila prav majhna.

Pri tem je ostalo nekaj let. Bilo je malo denarja, vrhu tega se je odbor osrednjega planinskega društva postavil na stališče, naj se slovenske kočje ne grade v bližini nemških.

Leta 1907 je pa naključje Slovincem pomaglo. Snežni plaz je odnesel nemško kočjo in slovensko »delavsko hišico«. Iz ostankov podrte koče so si Nemci zgradili samo tako imenovano »zasilno hišico«, do večjega načrta niso prišli, a z njim pri Škofijstvu tudi ne bi bili prodrli. Položaj je uporabil odbor osrednjega društva, stopil je v stik s Škofijstvom, ki je pristalo na to, da se na Okrešlju takoj zgradi mogočen planinski dom, ki naj nosi Frischaufovo ime. Tako naj hkrati dobi zadoščenje mož, čigar ime nosečo kočjo pri Kokrskem sedlu so Nemci pustili propasti, da se z njo uniči samo ime, tako naj se hkrati počasti mož, ki je bil prvi veliki pionir Savinjskih Alp in si je več kot deset let želel, da bi na Okrešlju zgradilo moderno planinsko kočjo Slovensko planinsko društvo, oziroma njegova Savinjska podružnica, ne pa Nemci.

Osrednje društvo je dovolilo znatno podporo. Škofijstvo je privolilo na daljšo (desetletno) obnavljajočo se pogodbo in dalo brezplačno na razpolago les. Načrt je napravil inženir Skaberne. Kocbek si je za stavbišče izbral mesto na veliki moreni, kjer je bilo varno pred plazovi. Franc Podbrežnik se je v imenu podružnice pogodil s Francem Piskernikom (Janezovim sinom), da je prevzel gradnjo. Leta 1907 so izvršili pripravljalna dela, naslednje leto je pa bila gotova veličastna, spodaj zidana, zgoraj lesena planinska stavba — dostojna mestu, na katerem je bila postavljena, in lep simbol narodne časti. Podružnica je zanjo mnogo žrtvovala, a tudi posamezniki

so nudili znatno pomoč, ne samo z denarjem, ampak tudi z materialom (Peter Majdič, dr. Josip Vrečko, Norbert Zanier), vožnjo in oskrbo (Fr. Peček, H. Herle) in pametnim nasvetom (Janez Piskernik). V kočo so napekljali vodo iz 350 m oddaljenega izvrstnega studenca.

Dne 2. avgusta 1908 je bila slovesna otvoritev. Kljub slabemu vremenu se je zbrala na Okrešlju odlična družba. Služba božja na prostem, za katero je bil določen katehet in planinski pisatelj Janko Mlakar, je zaradi dežja morala odpasti in vse slavje so prenesli v notranjost. Kocbek je v svojem nagovoru pozdravil odlične goste, poleg dr. Frana Tominška, predsednika osrednjega društva, predstavnike vseh podružnic, državnega in deželnega poslanca dr. Miroslava Ploja, državnega poslanca Franca Robleka, urednika celjske Domovine Janka Lesničarja in še mnoge druge, predsednik osrednjega društva je pa lahko s ponosom poudarjal, da vodi slovensko turistično delo lepe sadove, in je dodal, da bodo slovanski turisti tem vneteje obiskovali naše kočice, čim bolj se jih bodo nemški šovinisti ogibali. Frischaufov dom je izprva oskrboval njen graditelj Franc Piskernik, še pred potekom prvega leta je pa oskrbnitvo prevzel Fortunat Herle, ki ga je vodil mnogo let.

Koča na Raduhi je bila poslednja med kočami, ki jih je podružnica zgradila v predvojni dobi. Čim je bila podružnica ustanovljena, je smela uporabljati tamkajšnjo graščinsko lovsko kočico. Toda oskrbnik Hofbauer ji je to pravico kmalu vzel. Leta 1902 je odbor znova začel misliti na Raduho. Kocbek je prehodil Raduho, ugotovil, da je lovska kočica preveč skrita in da bi bila za planinsko kočico najbolj pripravna lepa dolina Loka. Nastal je načrt, naj bi kočico zgradilo oskrbnitvo, od njega bi jo podružnica vzela v najem in opremila. Ta načrt se ni izvedel. Kočica je morala zgraditi podružnica sama. Poslopje je bilo leseno in dvoprostorno. Kocbek jo je 29. junija 1910 otvoril v ožjem krogu planincev. S to kočico je bila zavarovana turistična posest po lepem razgledu in bogati flori sloveče Raduhe.

Najstarejši turistični predel Savinjskih Alp je bila Logarska dolina. V Solčavi so dobivali turisti najprej zavetišče pri župniku Jancu, ako so šli dalje, v Logarsko dolino, pa v skromni hiši »Pri Andreju«, stoječi blizu izvira Črne (začetne Savinje), kjer je bila od leta 1862 do 1881 gostilna. Potem je bilo turistično zavetišče pri Plesniku, kjer je začasno gospodaril Janez Piskernik, ki je prišel iz Zelezne Kaplje na Koroškem in oženil Plesnikovo vdovo. Ko je njegov pastorek Janez Plesnik postal polnoleten, je Janez Piskernik vzel od njega na 50 let v najem nekaj zemljišča, kjer si je leta 1889 zgradil hišo z namenom, da bi sprejemal v njej turiste. Denar za gradnjo mu je posodila celjska nemška sekcija in ker ji ga ni mogel pravočasno vrniti, je po pogodbi leta 1896 hiša imenovana »baraka« za 40 let pripadla sekciji, ki jo je uporabljala kot turistovsko zavetišče in pustila v njej Piskernika kot oskrbnika. Piskernik je bil odličen planinec in je kljub svojemu pogodbenemu odnosu do Nemcev ostal narodu zvest.

Zavedajoč se svoje velike dolžnosti v Logarski dolini, je leta 1894 Savinjska podružnica kupila od Janeza Piskernika dva orala zemljišča, na katerem je bilo tudi nemško zavetišče.

Dve leti pozneje (1896) je sklicala podružnica v Celju zborovanje, da bi se na njem ustanovila posebna zadruga, ki naj bi na kupljenem svetu zgra-

dila hotel. Zborovanja se je udeležil tudi Frischauf, ki ga je ideja prav navdušila. Zborovalci so izvolili pripravljalni odbor, ki mu je bil na čelu dr. Ivan Dečko. Leta 1897 se je vršil prvi občni zbor zadruga, ki so ji dali ime »Rinka«. Za načelnika so izvolili dr. Jura Hrašovca, ostali člani načelstva so bili deloma iz Celja, deloma iz doline. Z deleži zadružnikov si je zadruga nabrala nekaj denarja in prevzela od Savinjske podružnice njeno zemljišče v Logarski dolini. Napravila si je lep načrt za hotel, toda gradnjo je odlagala, kajti jasno je bilo, da se hotel ne bi rentiral, dokler ne bi v dolino zgradili ceste. Do prve svetovne vojne ceste ni bilo. Leta 1901 je stari Logar obljubil, da bo dal »Rinki« v najem prvo nadstropje svoje hiše, toda svoje obljube ni držal.

Leta 1912 sta celjska in mariborska nemška sekcija kupili od Plesnika nekaj dolinskega sveta ob križišču, kjer se pričinja pot za Ojstrico. Pri nakupu je posredoval njih zaupnik Ignacij Fludernik z Ljubnega. Tu so Nemci hoteli zgraditi svoj trdni grad. Toda čas je nje prehitel za vedno, medtem ko je Slovence samo oviral in zaviral.

Manjše gradnje in druga dela

S skrbjo za pota in planinske kočje delo Savinjske podružnice ni bilo izčrpano. Opravila je še mnogo drugih poslov.

Ze izza prvih let svojega obstoja je pripravila za oddih različna mesta, ki so bila za turiste posebno zanimiva: mizo s klopmi je dala napraviti pri presihajočem studencu poleg »Igle«, pri spodnjem izviru Savinje (Črne), na najlepšem mestu Šentlenartskega sedla, pri »Jančevi prižnici« (kakor je mesto imenoval Frischauf po svojem prijatelju, solčavskemu župniku Janču), klop pri Belšaku v Robanovem kotu, odkoder najprej zagledamo Ojstrico in v Logarski dolini na mestu, odkoder najprej opazimo slap Savinje. Najlepše manjše delo je bila veranda pri slapu Savinje, ki jo je po Kocbekovem načrtu na svetu Jurija Robnika, p. d. Logarja, napravil Janez Piskernik. Ker je prvo verando uničil plaz, je bila zgrajena znova, popolnoma varna pred plazovi. Pozimi so jo stisnili k steni, tako da je streha pokrivala opremo. Veranda pri slapu je bila važna v letih, ko je na Okrešlju bila samo nemška »bajta«.

Kocbeka so tudi močno zanimale jame. Lazil je vanje, jih preiskoval in opisoval. Eno izmed njih — Trliško zijalko pri Lučah, je podružnica leta 1898 kupila, jo zavarovala in napravila dostopno turistom. Podružnica se je zanimala tudi za Hudo luknjo pri Doliču, veliko jamo, ko jo je v devetdesetih letih uredil in otvoril njen tedanji lastnik, požrtvovalni in domoljubni posestnik Vivod iz Doliča. Nekoliko pozneje je bila jama na prodaj, vendar je podružnica ni kupila. Zaradi tega je nastala kritika, ki pa jo je podružnica zavrnila z ugotovitvijo, da bi se jama ne rentirala.

V kočah in narodnih gostilnah Ljubnega, Luč in Solčave je podružnica uvedla spominske knjige. Na vrhu Ojstrice je bila spominska knjiga shranjena v posebni kaseti, slično v verandi pri slapu.

Podružnica je mnogo storila tudi za propagando. Sam Kocbek je objavljajl članke ne samo v Planinskem vestniku, ampak tudi v raznih časopisih. V dveh izdajah je izdal priznano turistično knjigo o Savinjskih Alpah. V prvi izdaji je sodeloval M. Kos, učitelj na Holmcu pri Kamniku. Leta 1910 je Kocbek začel izdajati svoj Planinski koledar, ki je planincem in drugim ljudem zelo ugajal. Pri teh izdajah je bila udeležena tudi podružnica sama. Več člankov je objavil Kocbek tudi v nemških publikacijah. V njih je opozarjal tudi na napake raznih zemljevidov, zlasti specialnih, in skrbel za to, da se popravijo.

Zdaj pa zdaj je poleg Čehov, ki so bili redni gosti, prišel v Savinjske Alpe tudi kak brat z našega juga in dr. Vrečko je na občnem zboru leta 1911 predlagal, naj bi se reklama vršila tudi v srbohrvaščini, da bi naše gore začeli v večjem številu obiskovati bratje Hrvati.

Podružnica je skrbela za propagando tudi s predavanji in skupnimi izleti. Iz vrst domačinov je izbirala tudi planinske vodnike. Nekateri izmed njih so bili stalni in zelo priljubljeni. Pomagali so podružnici tudi pri drugih delih, pri popravljanju potov, nošnji živil in pijače v koče itd.

Uvidevajoč važnost tujskega prometa, je podružnica leta 1910 pristopila k Deželni zvezi za tujski promet, ki ji poslej ni bila več tako nasprotna. Z njo je poleg načelnika vzdrževal zvezo tudi dr. Vrečko.

Na občnem zboru leta 1911 so sklenili, naj se na bivšem slovenskem Spodnjem Štajerskem ustanovi poseben odsek za tujski promet, toda pri drugih društvih in merodajnih činiteljih ta sklep ni našel odziva.

Podružnica je že izza svoje ustanovitve pridno zbirala strokovne knjige, kmalu je imela v Gornjem gradu lepo knjižnico. S knjigami je založila tudi Kocbekovo kočo in Frischaufov dom. Mnogo knjig je kupila, veliko jih je pa tudi dobila v dar — najbogatejše knjižno darilo ji je nekoč poklonil rudarski inženir Vladimir Lipold.

Prav tako je podružnica pridno zbirala slike iz Savinjskih Alp. V devetdesetih letih jih je precej nabavila od judenburškega fotografa Weintraubeja in od celjskega Martinija, nekoliko pozneje (1900) je pa po slikah domačega mojstra Srečka Magdiča izdala razglednice; pozneje (1910) je za razglednice uporabila dobre posnetke bavarske tvrdke Weinersheimer.

V Kocbekovi koči je bila že v prvih letih dobro opremljena lekarna, ki jo je daroval mg. pharm. Hugon Roblek z Jesenic. Leta 1899 so pri koči namestili ombrometrično postajo štajerskega hidrografskega zavoda.

Podružnica se je zanimala tudi za narodopis in leta 1903 je odbor (predvsem Kocbek) jel zbirati narodopisne predmete za svoj planinski muzej. Odbor je pozneje nabrane predmete izročil muzeju zgodovinskega društva v Mariboru.

Leta 1903 se je Savinjska podružnica s slikami udeležila planinske razstave v Leningradu (tedaj imenovanem Petrograd). Razstavo planinskih slik je priredila tudi leta 1910 v sokolskem domu v Gaberju, prav na dan njegove otvoritve. Stalno je pa imela razobešene slike v celjskem Narodnem domu.

Na izpodbudo Narodnega sveta, odnosno njegovega predsednika dr. Jura Hrašovca, je podružnica prosila železniško ravnateljstvo v Beljaku, da bi smela imeti reklamne napise na postajah Savinjske železnice, in sicer v slo-

venščini. Ravnateljstvo je prošnjo zavrnilo, češ, da bi morali biti napisi nemško-slovenski. Proti temu se je podružnica po navodilu Narodnega sveta pritožila pri ministrstvu. Čeprav s pritožbo ni uspela, je s svojim postopkom vendarle dala vedeti, da se Slovenci zavedamo svojih pravic.

Nezgode in nesreče

V teh letih je bilo nezgod v resnici malo. Kljub planinskemu junaštvu, vzdržnosti in vztrajnosti. Planinski pionirji so pač lazili po nevarnih mestih, a bili so previdni. To velja tako za Frischaufa kakor za Kocbeka in vse druge. Bili so zares hribolazci, ne pa alpinisti, plezalci v novejšem smislu besede. Po hribih so hoteli hoditi varno, oddih tolikšna skrb za dolga planinska pota. Bili so turisti, danes, ko je izraz dobil širši pomen neposlovnega popotnega človeka, bi se jim prilegal izraz planinski turisti, gojitelji planinskega turizma.

Prva nezgoda, ki se je v Savinjskih planinah zgodila izza početka našega turizma, k sreči ni bila smrtna. Wunderlich, slušatelj dunajske tehnike, je zašel v stenah Velike Planjave in so ga rešili trije Kamničani: Kabet E. Pollak, akademik Vinko Levičnik, poznejši profesor risanja na celjski gimnaziji in gozdar Luznar (1895).

Leta 1900 je prizadejal mnogo truda neki graški poštni uradnik, ki je odšel iz Solčave proti Ojstrici in nato — izginil. Še naslednje leto so ga iskali. Ni ga bilo nikjer. Kocbeku se je tedaj za velik trud zahvalila celo celjska nemška sekcija.

Tragična nesreča se je pa zgodila leta 1913. Mlad dijak Janko Petrič je padel čez severno steno grebena med Rinko in Skuto in so ga našli razbitega v globoki razpoki snežišča. Reševalci so ga prenesli na Jezersko, odkoder so ga prepeljali v Ljubljano — bil je iz Šiške. Petrič je bil prvi v dolgi vrsti žrtev, ki so pozneje sledile.

Skrb za ceste

Nenavadno veliko skrb je Savinjska podružnica posvečala cestam. S tem je služila prav tako interesom planinskega prebivalstva kakor interesom turisticke. Dobre ceste približujejo planine in njih prebivalstvo gospodarskim in kulturnim središčem.

Po vzgledu neumornega Frischaufa je tudi Kocbek objavil glede cest v časopisju mnogo člankov. Stalno je bilo treba vplivati na občinske odbore in na okrajni zastop, premnogo je bilo treba napisati predstav in prošnje na razna oblastva, na deželni in državni zbor, vzdrževati je bilo treba stik z deželnimi in državnimi poslanci, končno pa tudi z Deželno zvezo za tujski promet.

Najbolj pereče je bilo vprašanje ceste ob Savinji do Solčave. Že izza sedemdesetih let je bilo na dnevnem redu. Opozarjal je nanje zlasti Fri-

schauf. V odločilni stadij je stopilo šele, ko je bila zgrajena Savinjska železnica: med Celjem in Velenjem leta 1891 med Velenjem in Dravogradom leta 1900. Ugodno je bilo, da je leta 1892 obiskal Solčavo deželni glavar grof Attems; prišel je v ta gorski kraj na živinorejsko razstavo in imel priliko, da na lastne oči vidi slaba pota.

Takrat je bila ob Savinji vozna pot samo do Luč. Onstran Luč pa je bila ob Savinji samo navadna steza, medtem ko je vozna pot v Solčavo potepala preko težavnih bregov.

Leta 1894 se je zganil deželni odbor in je s pomočjo gornjegrajskega okrajnega zastopa, lučke in solčavske občine zgradili cesto od Luč do Solčave. Med Ljubnim in Lučami je pa samo prestavil vožno pot ob Primoževi gori. Toda leta 1896 je bila v Gornji Savinjski dolini huda povodenj, ki je mestoma nesolidno zgrajeno cesto močno poškodovala. Le z muko so jo domačini za silo popravili. Vozna pot od Ljubnega do Luč je bila občinska, cesta od Luč do Solčave je pa še bila brez gospodarja, ker je občina še ni bila prevzela. Pričela so se dolgotrajna pogajanja. Deželni odbor je zahteval od okrajnega zastopa, naj prevzame tako vožno pot od Ljubnega do Luč kakor tudi cesto od Luč do Solčave. Toda okrajni zastop se je zaradi slabega finančnega stanja branil. Stavil je pogoj, da ga deželni odbor razbremeni s tem, da uvrsti cesto Rečica ob Paki—Gornji grad med okrajne ceste I. reda, (ki so bile v deželni upravi). Ko mu je bilo to obljubljeno, se je vdal in leta 1904 je na novo in v celoti dogradil cesto med Ljubnim in Lučami, med Lučami in Solčavo.

Za turistikovo pa tudi za obči promet je bilo posebne važnosti vprašanje cestne zveze Logarske doline s Solčavo. Že Frischauf jo je zahteval. Leta 1894 se je v okrilju Savinjske podružnice ustanovil v Solčavi poseben odbor z župnikom Šmidom na čelu, ki je imel za nalogo, da pospeši izgradnjo te ceste. Spravil je v pokret občinska zastopstva in dosegel vsaj to, da je deželni odbor leta 1896 poslal na teren višjega inženirja Barona. Delati pa niso začeli. Staro in slabo pot, ki je mestoma vodila kar preko Savinje, so popravili kmetje sami.

Vprašanje te ceste so pred prvo vojno že povezovali z vprašanjem prometne zveze Logarska dolina—Železna Kaplja, ki je postala nujna in praktična že zaradi tega, ker so do Železne Kaplje od severa zgradili lokalno železnico. Sicer je pa Logarsko dolino že od nekdaj vezala z Železno Kapljo vozna pot, ki je vodila preko Pastirkovega sedla. Ko je v Kaplji še cvetelo železarstvo, so po tej poti spravljali vanjo oglje, les in živino. Tako je Solčavski kot lahko dihal. S propadom železarstva je propadla tudi ta pot. Za njeno obnovo je Frischauf prvi dvignil svoj glas. Kmalu so jo splošno zahtevali, tako na koroški kakor na solčavski strani. Slovenski poslanec vitez Berks s tovariši je zaradi nje vložil v državnem zboru dve interpelaciji, prvo leta 1897, drugo leta 1901. Toda šele leta 1912 se je na terenu vršil komisionalni ogled. Korošci so bili za to, da poteka cesta preko Pastirkovega sedla neposredno v Kapljo — ta proga bi bila daljša; Savinjčani so pa želeli, naj bi se cesta gradila preko Pavličevega sedla in bi se v Beli združila s cesto Jezerski vrh—Železna Kaplja — ta proga bi bila krajša, bliže planin in cenejša. Savinjska podružnica, ki je tudi imela svojega zastopnika v komisiji,

je zahtevala drugo progo, celjska nemška sekcija pa prvo — pričakovala je pri njej večji nacionalni tok od severa.

Vprašanja so se pa reševala počasi in ljudi, ki so se z njimi bavili, je presenetila svetovna vojna.

Samo malo mlajša je bila zahteva po cestni zvezi Luče—Kamnik preko Podvolvljeka. Za njo so bili merodajni tako gospodarski kakor turistični razlogi: les bi po njej vozili proti Trstu, odprl bi se nov del krasnega planinskega sveta.

Kakor s to cesto je bilo tudi z železniško zvezo Kamnik—Gornji grad—Rečica ob Paki. V Kamniku je zaradi nje nastal poseben odbor in v Gornjem gradu tudi. Kocbek se je namučil, a uspeha le ni bilo.

Prav tako težko je bilo doseči kak uspeh v vprašanju poštnih zvez. Frischauf se je mnogo prizadeval, preden je Solčava leta 1897 dobila pošto. Kocbek se je pa po letu 1910 silno trudil, da bi dobil v dolino brzozav (ali telefon) in avtomobilsko poštno zvezo. V ta namen se je posluževal okrajnega zastopa, (občinskih uprav, ki jim sicer ni bilo za avtomobile), poslancev in Deželne zveze za tujski promet. Preden je bil dosežen uspeh, je prišla vojna: poštna uprava je zahtevala jamstva, okrajni zastop in podružnica sta ga sicer ponudila, toda poštna uprava je zahtevala previsoko vsoto.

Zastoj in kriza

V blagodejno prizadevanje Savinjske podružnice je poleti 1914 nena doma udarila bojna vihra, ki je v planinskem delu napravila pustoš, čeprav ohranjujoče delavnosti ni mogla popolnoma zatreti.

VERA KOLSEK

ŠE EN RELIEF IZ RIMSKE CELEJE

Avtorica opisuje in opredeljuje relief mitološke vsebine, ki je bil odkrit pri prenovi fasade v Prešernovi ul. 10 v Celju in kjer je ostal vzidan tudi po prenovi fasade. Relief predstavlja Marsa, Rejo Silvijo in Amorja. Na podlagi analogij mu avtorica najde prvotno funkcijo — arhitektonski člen grobnice stebričastega tipa. Po dimenzijah in kompoziciji je enak reliefu v muzejskem lapidariju, odkritem pred pribl. 170. leti na Trgu svobode v Celju, s predstavo Endymijona, Lune in Amorja. Najdba je precejšen doprinos k osvetlitvi duhovne kulture prebivalcev rimske Celeje.

Die Verfasserin beschreibt und definiert ein Relief mythologischen Inhaltes, das bei der Erneuerung der Fassade in Prešernova ulica in Celje entdeckt wurde und auch nachher auf dem gleichen Platz geblieben ist. Auf Grund der Analogie fand die Verfasserin die ursprüngliche Funktion des Steines — ein architektonischer Teil der Pfeilergrabkammer. Ein Relief im Lapidarium des Museums, das vor 170 Jahren auch in Celje gefunden wurde und Endymion, Luna und Amor darstellt, gleicht dem beschriebenen in Massen und Composition. Der Fund bedeutet einen beträchtlichen Beitrag zur Erläuterung der geistigen Kultur der Einwohner der römischen Celeia.

Pri preurejanju fasade v Prešernovi ulici 10 so pod ometom odkrili rimski relief iz pohorskega marmorja. Preslikave so ga močno poškodovale, vendar je danes toliko ohranjen, da še vedno lahko ugotovimo kaj predstavlja. Relief je ostal na kraju samem in je na ogled mimoidočim.

V profiliranem okviru, ki se zgoraj zaključuje z noriško-panonsko voluto, stopa Mars, bog hrupnega bojevanja, z desne proti speči ženski postavi. Marsa poznamo po ščitu v levici in po čeladi na glavi. Približuje se Reji Silviji, ki odeta v tančice spi ob skali. Med njima plava krilati Amor. (Sl. 1)

Reja Silvija ali tudi Ilija imenovana, je bila mati Romula in Rema. Po avtorjih, ki so postavili ustanovitev Rima kratek čas po Enejevem bivanju

Slika 1. Mars, Reja Silvija in Amor. Relief vzdan na pročelju hiše v Prešernovi ulici 10. Foto V. Berk

v Italiji, je bila Reja Silvija (vendar kot Ilija) Enejeva hčerka. Ta verzija pripovedke je nastala v 3. stoletju pred našim štetjem. Kasnejši pesniki (v 2. stoletju) so pripovedko preoblikovali tako, da je bila hčerka albanskega kralja (po gorovju) Numitorja — potomca Enejevega. S prestola ga je vrgel brat Amulij. Da bi Reja Silvija (ne več Ilija) ostala brez potomcev, jo je Amulij dal med Vestalke (prepovedana poroka itd.). Kljub vsemu je Vestalka Reja Silvija rodila Marsu dvojčka — Romula in Rema. Zaradi moralnega prekrška so jo vrgli v Tiberjo, vendar jo je rešil rečni bog in jo poročil.¹ Najpogosteje je upodobljen prizor, ko Mars preseneti spečo Rejo Silvijo na

obrežju, kamor se je namenila po vodo. Ta trenutek je bil po vsebini odločilen za nadaljnjo intimno povezanost obeh bitij in obenem likovno mikaven. Najdemo ga upodobljenega v Titovih termah v Rimu,² najbližja analogija v provincah izvira iz Akvinka (Budimpešta).³

Motiv je karakterističen za okras grobnic, predvsem grobnic stebričastega tipa,⁴ kakršne poznamo iz bližnjega Šempetra. Ta in podobne mitološke alegorične scene predstavljajo zmago nad smrtjo ali nesmrtnost. Tako poznamo scene iz šempetrske nekropole, ki sodijo v to skupino: rop Ganimeda, rop Europe. Sem sodi tudi celjski kamen z dvema reliefoma, najden

Slika 2. Luna, Endymijon in Amor. Relief v lapidariju muzeja. Foto V. Berk

pred približno 170 leti na prostoru spodnjega gradu, na Trgu svobode. Sedaj je razstavljen v drugem prostoru lapidarija v muzeju.

Večji relief, ki nas v tem primeru zanima, predstavlja spečega Endymijona v trenutku, ko se mu približuje Luna. Med njima plava Amor.⁵ Sl. 2

Endymijon, lepi mladenič in ljubimec boginje Lune je na gori Latmos v Grčiji bil obsojen na večno spanje. Luna je ljubila lepega mladeniča in je stopala vsako noč z neba, da ga poljubi in se pri njem spočije. Rodila mu je 50 luninih mesecev — čas med dvema olimpijadama. Endymijon je po tej pripovedki personifikacija spanja in pozabljenja. Pripovedko so locirali na goro Latkom zaradi slikovitega luninega zahoda na belosivih skalah gore.

Upodobitev spečega Endymijona nastopa že v helenizmu. Samega Endymijona poznamo iz reliefa v kapitolinskem muzeju v Rimu in na pompejskih stenskih slikarijah. S Sileno — Luno je prvenstveno upodobljen na sarkofagih, ko ga spečega zalezuje Luna.⁶

Če primerjamo oba reliefa, nas preseneti izredna podobnost kompozicije. Tukaj speča Reja Silvija, tam speči Endymijon; oba v enaki pozi, oponašajoč spečo Adriano, kakor jo je upodobil umetnik. Na prvem reliefu stopa Mars proti Reji Silviji z leve na desno, Luna z desne na levo. Mars je gol s svojima atributoma čelado in ščitom. Luna odeta v tančico, ki ji plapolata okoli glave ter ustvarja podobno ozadje kakor ščit. Amor med njima plava s prižgano plamenico. Podobnost je tolikšna, kot bi imeli pred seboj zrcalno sliko, le da je relief z Marsom in Rejo Silvijo mnogo slabše ohranjen. Tudi noriško-panonska voluta je nad tem reliefom manj izrazita. Presenečata pa tudi velikost obeh upodobitev, ki sta skoraj enaki. Prvi relief je velik 86×78 cm, drugi 84×79 cm. Upoštevati pa je treba, da je vzdani relief poškodovan in mu prvotnih mer ne moremo določiti. Brez dvoma sta oba reliefa sestavna dela pepelnic v sklopu grobnic stebričastega tipa. Morda sta bila uporabljena na isti grobnici, in predstavljala levi in desni vogal, kakor oba satirja z nimfama ali Kastor in Poluks na šempetrski grobnici.

Najdba je lepo dopolnilo pri preučevanju materialne in duhovne kulture prebivalcev rimskega mesta.

OPOMBE

¹ F. Lübker, *Reallexikon des classischen Altertums*, Leipzig 1882, str. 998.

² A. Baumeister, *Denkmäler des klassischen Altertums*, 2. Band, 886, 961, München 1889.

³ W. H. Roscher, *Lexikon der Mythologie*, Leipzig 1894, IV, 65.

⁴ J. M. C. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, London 1971, str. 165.

⁵ Prva objava reliefa v risbi pri A. Muchar, *Geschichte der Steiermark*, Graetz, 1844, Taf. I, 2.

⁶ RE 2557, 1905 s starejšo literaturo.

IGNACIJ VOJE

KATARINA CELJSKA — KOTROMANIČKA IN NJEN PEČAT

Ko se je Herman Celjski leta 1361 poročil s Katarino Kotromanić, so bile vzpostavljene rodbinske zveze med celjskimi grofi in bosensko vladarsko rodbino Kotromanić. Katarina je bila hčerka bana Stjepana II. To dokazuje tudi listina grofa Hermana I., izdana v Celju 14. septembra 1374. Izredno odkritje predstavlja pečat Katarine Celjske, ki je na listini obešen poleg pečata Hermana I. Na pečatu sta upodobljena dva ščita: na desni je celjski grb, na levi pa grb bosanskih banov — ščit srčaste oblike s poševno progo z desne na levo. Na to rodbinsko zvezo se je skliceval bosenski kralj Tvrtko II., ko je leta 1427 imenoval Hermana II. za dediča bosenske krone.

KATHARINA VON CELJE — KOTROMANIĆ UND IHR SIEGEL

Als im Jahre 1361 Herman von Celje Katharina Kotromanić heiratete, wurden verwandschaftliche Beziehungen zwischen den Grafen von Celje und der bosnischen Herrscherfamilie Kotromanić hergestellt. Katharina war die Tocher des Bans Stjepan II. Das Bezeugt auch die Urkunde des Grafen Herman I., ausgestellt in Celje am 14. September 1374. Eine ausserordentliche Entdeckung stellt das Siegel der Katharina von Celje dar, das sich auf der Urkunde neben dem Siegel Herman I. befindet. Auf dem Siegel sind zwei Schilde dargestellt — rechts das Wappen von Celje, links das Wappen der bosnischen Bane (ein herzförmiger Schild mit einem schrägen Streifen von rechts nach links). Auf diese verwandschaftliche Verbindung berief sich der bosnische König Tvrtko II., als er im Jahre 1427 Herman II. zum Erben der bosnischen Krone ernannte.

O Celjskih grofih dobivamo v zadnjem času popolnejšo podobo, njihova vloga v zgodovini slovenskega naroda pa drugačno oceno.¹ Kljub temu ostaja v zgodovini Celjskih grofov še precej neznan. Še vedno ni dovolj proučena in pojasnjena njihova ekspanzija na Hrvaško in v Bosno, vprašljive so tudi nekatere dinastične zveze.

Avtor: Ignacij Voje, dr. zgodovin. znanosti, Univerza Edvarda Kardelja, Ljubljana

Najdba pečata Katarine Celjske,² žene grofa Hermana I., ki je izhajala iz bosenske vladarske rodbine Kotromaničev, je potrdila dinastične zveze s to rodbino.

Politika Celjskih grofov je bila bolj kot politika katerekoli druge plemiške rodbine v slovenskih deželah v srednjem veku obrnjena proti jugu in vzhodu. Znale so njihove politične, teritorialne in rodbinske zveze s Hrvaško, Bosno in Srbijo. V tem sestavku bi radi opozorili le na širjenje posesti in vpliva Celjskih grofov na Hrvaškem in v Bosni v času vladavine prvih dveh pomembnejših Celjanov Hermana I. in Hermana II.

Celjski grof Friderik I. je bil prvi, ki je pridobil posesti v sosednjem Medimurju in Prekmurju in na ta način pokazal svojim potomcem pot na vzhod.³ Njegova sinova Ulrik I. in Herman I. sta nadaljevala Friderikovo politiko poseganja v dogajanja na vzhodu. Posebno Ulrik I. je bil kot vojaški najemnik zelo drzen in nemirne narave. Še kot deček se je z ogrsko-hrvatskim kraljem Ludvikom I. udeležil napada na beneški Zadar leta 1345. Leta 1354 spremlja cesarja Karla IV. na vojaškem pohodu proti Rimu, a leta 1355 spet sodeluje z vojsko ogrsko-hrvatskega kralja Ludvika v borbah proti Benečanom.⁴ Leta 1359 se udeleži vojaških pohodov proti Srbiji in Bolgariji.⁵ Leta 1365 se odlikuje v borbah pri zavzetju bolgarskega Vidina.⁶ Že ti prvi stiki z balkanskimi deželami na vzhodu so morali vzbuditi pri Celjanih interes za te dežele. Zdi se mi, da so imeli tudi dobre informacije o razmerah v Bosni, ki se je začela dvigati v času vlade Stjepana II. Kotromaniča (1322—1353).

Ulrik I. je umrl v štridesetem letu življenja leta 1368. Z Adelajdo Ortenburško je imel sina Viljema. Kljub temu je vodstvo rodbine prevzel Ulrikov brat Herman I. Po karakterju se je povsem razlikoval od Ulrika. Bil je v večji meri diplomat in precej oprezen v političnih odločitvah. Še za življenja Ulrika I. se je leta 1361 oženil s Katarino, hčerko bosenskega bana Stjepana II. Kotromaniča. Čeprav so okrog Katarine še nekatera nerešena vprašanja, večina zgodovinarjev sprejema zgornjo ugotovitev.

V Celjski kroniki beremo, »da je Ludovik Ogrski dal svojo svakinjo gospo Katarino, ki je bila upravičena dedinja bosenskega kraljestva, za zakonsko ženo omenjenemu grofu Hermanu zavoljo njegove velike vrline potem, ko so ji dali veliko časti in premoženja.«⁷ To vest so nekateri zgodovinarji razlagali, da je bila Katarina hčerka bana, pozneje kralja Tvrtka I.⁸ Šele srbski zgodovinar Ilarion Ruvarac je zelo prepričljivo dokazal, da Katarina ni mogla biti hčerka Tvrtka I., kajti on leta 1361 ni mogel imeti hčere, godne za poroko. Po nekih ocenah naj bi bil rojen najprej okrog leta 1339.⁹ Katarina je bila rojena v enem od treh zakonov Stjepana II.¹⁰ Kljub bolj ali manj jasnim dokazom gre zgodovinar Sima Ćirković molče preko omenjenih ugotovitev in sorodstvenim zvezam med Celjani in Kotromaniči ne priznava posebne veljave.¹¹

V potrditev rodbinskih zvez med Celjskimi grofi in bosensko vladarsko rodbino Kotromaničev lahko navedemo še en zelo trden dokaz. V fondu listin, ki so bile leta 1978 iz Dunajskega dvornega arhiva izročene Arhivu SR Slovenije, je tudi listina grofa Hermana I., izdana v Celju 14. septembra 1374.¹² Vsebina listine je za proučevanje odnosov med Celjani in Kotromaniči nepomembna. Gre namreč za odobritev večnih maš za Hermanovega očeta

Friderika in brata Ulrika. Izredno odkritje pa predstavlja pečat Katarine Celjske, ki je na listino obešen poleg pečata Hermana I. Prav ta pečat namreč dokazuje, da je bila Katarina bosenskega kraljevskega rodu.

Pečat Katarine Celjske spada med viseče pečate. Pečatna skodelica meri 43 mm, pečat sam je odtisnjen v zelenem vosku in ima v premeru 28 mm. Na obodu je napis »+ S'[igillum] Katerine comitisse Cilie«. V sredini pečata sta upodobljena dva ščita srčaste oblike: na desnem je upodobljen celjski grb s tremi zvezdami; na levem je bosenski pečatni simbol s poševno progo z desne na levo. Če primerjamo Katarinin pečat z ohranjenimi herarldičnimi liki bosenskih vladarjev, lahko na prvi pogled ugotovimo podobnost s ščitom na pečatih bana Stjepana II. in bana Tvrtka I.¹⁹

Pečat grofice Katarine Celjske (foto Božo Otorepec)

Poroka Hermana I. s Katarino Kotromaničko je pomenila spremembo visoke politike Celjskih grofov. Na te rodbinske zveze sta se sklicevala grof Herman II. in bosenski kralj Tvrtko II., ko sta sklepala dedno pogodbo. Hermanu II. se je namreč ponudila priložnost, da je izkoristil politično situacijo v Bosni. Zaradi turške nevarnosti se je Tvrtko II. leta 1425 začel dogovarjati z ogrsko-hrvatskim kraljem Sigmundom. Posrednik pri teh pogajanjih je bil Celjski grof Herman II., sorodnik obeh kraljev. Tvrtko II. se je ponovno opredelil za Ogrsko in kot je videti, je že tedaj pristal, da Hermana II. proglasi za svojega naslednika.¹⁴ S pridobitvijo Bosne, bi postal Herman II. prvi dinast. Jeseni 2. septembra 1427. leta je proglasil Tvrtko II. Hermana II. tudi uradno za svojega naslednika. V listini, ki jo je Tvrtko II. izdal v prestolnem gradu Bobovcu, je poudaril, sklicujoč se na posebno prijateljstvo, ljubezen in zvestobo, ki jo je ljubljeni sorodnik in brat njegov (consanguineus et frater noster dilectus) Herman, Celjski in Zagorski grof, ban slavonski, vselej izkazoval njemu in bosenskemu kraljestvu, potem zaradi posebnega zavzemanja omenjenega grofa pri kralju

Sigmundu v dobrobit Bosne in njenega prebivalstva in končno tudi zaradi tega, ker mu je Celjski grof sorodnik (ex naturali consanguinitate ad nos pertinent), da daruje omenjenemu grofu Hermanu in njegovim moškim potomcem celotno bosensko kraljestvo (integraliter) v primeru, če ne bi zapustil zakonitih potomcev.¹⁵ Dve leti kasneje, to je leta 1429, je Herman II. pridobil grad Krupo,¹⁶ zelo pomembno postojanko ob bosenski meji, kar je še bolj izpričalo njegove pretenzije do Bosne.

S to darovnico in s tem aktom je kralj Tvrtko II. kar dvakrat prelomil bosenska srednjeveška pravna pojmovanja glede dedovanja v vladarski rodbini. Na eni strani je ponujal krono velikašu, ki je bil le daljni sorodnik Kotromaničev, na drugi strani pa je obšel vse še živeče moške člane rodbine Kotromaničev in sabor plemičev, kateremu je pripadala izrecna pravica, da izmed Kotromaničev izbere vladarja. Od te pogodbe Celjani niso imeli nikakršne koristi, kajti bosenski fevdalci so jo proglasili za ničevo. Ko je Tvrtko II. leta 1443 umrl brez potomcev, bosenski fevdalci niso hoteli priznati Celjskega grofa Friderika (Herman je bil takrat že mrtev) za svojega kralja. Izvolili so za kralja Stjepana Tomaša, prijatelja in zaveznika ogrskega magnata Ivana Hunjadija, ki je bil znan sovražnik Celjskih grofov.¹⁷

Zakaj so Celjski grofi hoteli priti v posest Bosne in s tem pridobiti bosensko kraljevsko krono? Mislím, da lahko iščemo vzroke za ta njihova prizadevanja v političnih, morda še v večji meri v gospodarskih ciljih. V času vladavine Celjskih grofov je ves promet z gornjega Jadrana v zaledje vse do Dunaja tkel preko celjske posesti. Njihovo ozemlje je postalo pomembno prehodno področje. Tranzitna trgovina je poleg vojaškega najemništva postala izredno važna ekonomska postavka moči Celjskih grofov.¹⁸ V ta okvir lahko postavimo njihovo težnjo, da zavladajo nad Bosno. Bosna je bila v tem času bogata z rudami. Pridobivali in izvažali so srebro, svinec in železo. V Bosni se je vzporedno z rudarstvom živahno razvijala trgovina, ki je bila v pretežni meri v rokah dubrovniških trgovcev.¹⁹ Vse to je bil prav gotovo zelo močan, morda celo najmočnejši moment, da so si Celjski grofi prizadevali pridobiti Bosno v svojo posest.

¹ Primož Simoniti, *Humanizem na Slovenskem*, Ljubljana 1979 (o Celjanih glej I. in II. poglavje, str. 15—24; v prilogi I. latinska verzija in slovenski prevod Dopsch, *Die grafen von Cilli — Ein Forschungsproblem?*, *Südostdeutsches Archiv* Bd. XVII/XVIII, 1974/75, str. 9—49).

² Na listino in pečat me je opozoril prof. Božo Otorepec. Za njegovo lju-bezavnost se mu na tem mestu iskreno zahvaljujem.

³ Janko Orožen, *Zgodovina Celja*, II. del, Celje 1927, str. 43.

⁴ *Ibid.* str. 50, 51.

⁵ Konstantin Jireček, *Istorija Srba*, knj. I, Beograd 1952, str. 241.

⁶ J. Orožen, n. d. str. 51.

⁷ Ludovik Modest Golia, *Kronika grofov Celjskih*, Maribor 1972, str. 12, Franz Krones, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*, Graz 1883.

⁸ Vjekoslav Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb 1882: »... obrati se Tvrtko II (bil je sin Tvrtka I.) za pomoč tadanjemu banu slavonskomu Hermanu, knezu celjskomu i zagorskomu, koji je bio sin sestre njegove Katarine...«; L. M. Golia, n. d. str. 94: »... Herman I. si je pridobil nevesto globoko proti jugu pri bosenskomu kralju Stefanu Tvrtku. S svojo ženo Katarino si ni pridobil sorodstva samo na Balkanu, marveč po njej tudi pri ogrskih Anžujih...«

⁹ Ilarion Ruvarac, *Katarina, kći Tvrtka I. bana (od 1358—1377) i od 1377—1391 kralja bosanskog*, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, god. IV, knj. III, Sarajevo 1892, str. 205—211; Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, I. del, Celje 1971; str. 140; Vladimir Čorović, *Historija Bosne*, Beograd 1940, str. 273, op. 1; *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena od 1463*, knj. I, Sarajevo 1942, str. 283; H. Dopsch, *Die Grafen von Cilli — Ein Forschungsproblem?*, l. c. (gl. op. 1), str. 14; Pavao Živković, *Tvrtko II Tvrtković, Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Sarajevo 1981, str. 112; Ignacij Voje, *Odnos Celjskih grofova prema političkim prilikama u Bosni i Hercegovini u XV vijeku*, Radovi III, Zenica 1973, str. 56.

¹⁰ O porokah Stjepana II. Kotromanića je v *Povijesti hrvatskih zemalja BiH* zapisano: »Općenito se, i ako bez dokaza, uzima da nije došlo do ženidbe Stjepana Kotromanića sa kćerkom Majnharda I, grofa Ortenburškoga g. 1319, kako je zagovarao Mladen Šubić, Stjepan se onda oženio g. 1323. s poljskom princezom Elizabetom. Medjutim mu je domalo umrla i prema dubrovačkim spomenicima Stjepan se opet oženio u lipnju g. 1329, a po treći put, takodje u lipnju g. 1335. U g. 1333. spominju mu se tri sina i nasljednika, a iste godine nalaze se vijesti da mu se rodio četvrti sin.« (str. 283, op. 150). Sima Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosenske države*, Beograd 1964, navaja na str. 364 tudi najnovije literaturo o porokah Stjepana II. Kotromanića.

¹¹ S. Ćirković, n. d. str. 387, glej genealoške tablice Kotromanićev.

¹² Prej: Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Allgemeine Urkundenreihe (Repertorium II); sedaj (od maja 1978): Arhiv SR Slovenije v Ljubljani.

¹³ Pavao Andjelčić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1970; Na tako imenovanem malem pečatu (po splošni kategorizaciji spada v pečate srednje velikosti) bana Stjepana II. predstavlja pečatni simbol konjenikov portret — to je lik bana Stjepana v popolni bojni opremi sodobnega viteza. V levi roki drži konjenik ščit srčaste oblike, na katerem je poševna proga, ki teče z desne na levo, v desni roki drži dolgo kopje (str. 14—15). Na velikem pečatu predstavlja simbol prav tako konjeniški portret, ki je koncipiran in izdelan skoraj enako kot na malem pečatu (str. 15—17). Tudi srednji pečat bana Tvrtka I. ima zelo podobne simbole kot pečata Stjepana II. in je po zunanjem videzu skoraj do podrobnosti verna kopija malega pečata bana Stjepana (str. 17—18). Ko postane Tvrtko I. kralj (1377), se pečatni simboli spremenijo.

¹⁴ Jovan Radonić, *Zapadna Evropa i balkanski narodi*, Novi Sad 1905, str. 48—49.

¹⁵ Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, sv. II, dio, Zagreb 1900, str. 110; S. Ćirković, *Istorija srednjov. bosanske države*, str. 259, 260; V. Ćorović, *Historija Bosne*, str. 435.

¹⁶ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Repertorium XXIV, Auszüge jener innerösterreichischen Urkunden, welche vom Herrn Hofrathe von Rosenthal im Jahre 1752 aus den Grazer Schatzgewölbe in das hiesige geheime Haus-Archiv übertragen worden sind. No 77, Feria sexta proxima post festum S. Georgii, id est 30. aprilis 1429. Donatio, quando Sigismundus Romanorum et Hungariae rex, comiti Friderico Cilliae ob multiplica ipsius merita castrum Cruppa, una cum omnibus eiusdem pertinentiis dederit, et donaverit pro se et heredibus masculis ab eo legitime descendantibus iure perpetuae (sic) haereditatis et irrevocabiliter possidendum, tenendum, pariter et habendum. Datum Posonii ut supra.

¹⁷ S. Ćirković, *Istorija srednjov. bosanske države*, str. 176, 277; *Povijest hrvatskih zemalja BiH*, str. 505—507.

¹⁸ Franjo Baš, *Celjski grofi in njihova doba*, *Celjski zbornik* 1951, Celje 1952, str. 14, 15.

¹⁹ Kovačević Desanka, *Trgovina o srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 1961.

IVAN STOPAR

GENEZA CELJSKEGA MESTNEGA JEDRA

Sestavek je bil napisan kot uvodna študija v elaborat v spomeniškovarstvenih izhodiščih za program sanacije starega mestnega jedra v Celju, ki ga pripravlja Zavod za spomeniško varstvo Celje. Podatki, ki jih vsebuje, so povečini znani. Nova je ponekod le njihova interpretacija, ki nekoliko drugače kot smo bili navajeni, osvetljuje razvoj mesta v razdobju od antike do začetka prve svetovne vojne 1914.

GENESIS DES ALTEN STADTKERNS IN CELJE

Der Artikel wurde als Einleitungsstudie zu der Abhandlung in den Ausgangspunkten der Denkmalschutzpflege für das Sanierungsprogramm des alten Stadtkerns in Celje, das vom Denkmalpflegeamt in Celje vorbereitet wird, verfasst. Die Daten sind grösstenteils bekannt. Neu ist hier und da nur die Interpretation, die anders als üblich, die Entwicklung der Stadt von der Antike bis zum Beginn des ersten Weltkrieges beleuchtet.

Celje je eno najmlajših srednjeveških mest na Slovenskem, saj je šele leta 1451 dobilo mestne pravice. Njegov vzpon se je pričel pod vladavino grofov Celjskih, ki so imeli tudi središče svojih razsežnih fevdalnih posesti, pozneje pa je imelo pomembno vlogo kot središče celjske grofije, ki se je okoli leta 1750 preimenovala oziroma reorganizirala v okrožje.

Zametki Celja segajo v prazgodovino. Na bližnjem Miklavškem hribu je bilo ilirsko gradišče, Kelti pa so že urbanizirali današnji mestni prostor v ravnici. O njihovi poselitvi pričajo najdbe novčičev, ki so tako številne, da so vzbudile tezo o tukajšnji kovnici denarja. Za časa Rima se je Celje — tedaj Celeja — razvilo v enega najpomembnejših središč pokrajine Norik, prek katerega so držale pomembne rimske ceste proti Panoniji, današnji Koroški in Gornji Štajerski.

Antična Celeja, ki je bila uničena ob navalih barbarskih plemen v 6. stoletju, je imela dokaj večji pomerij od srednjeveškega Celja, ki se je

razvilo na njenih tleh. Kljub številnim najdbam pa je podoba antičnega mesta še vedno precej nejasna, saj je srednjeveška pozidava uničila mnoge arhitekturne sestavine porušenega mesta, marsikaj pa je šlo po zlu ob naravnih katastrofah, zlasti ob pogostih poplavam, ki so ostanke nekdanjega mesta prekrile z nanosom proda in grušča. Za sistematično arheološko raziskavo celotnega mestnega pomerija doslej še ni bilo možnosti in tako si lahko nekdanjo podobo Celeje rekonstruiramo le s pomočjo ohranjene mreže antičnih kanalov, naključnih najdb starih temeljev in tlakov ter rezultatov posamičnih zavarovalnih arheoloških izkopov v zadnjih desetletjih. Danes sicer poznamo lokacije nekaterih pomembnejših javnih stavb, tako bazilike na prostoru današnje pošte, term v Cankarjevi ulici in na prostoru osnovne šole v Vodnikovi ulici, tlorise nekaterih hiš v Zidanškovi ulici, ki so imele s stebrniki okrašena pročelja, ostanke obsežnejše arhitekture, morda arxa (trdnjave) na prostoru Narodnega doma, mozaični tlak ob severnem krilu Prothasijevega dvorca in na prostoru današnje tržnice, ostanke temeljev stavb na gradbišču bodoče Dobrine — veletrgovine, ter ostanke temeljev Heraklejevega templja, ki pa je stal že izven strnjene naselbine na položni ravnici južno od mesta na pobočju Miklavškega hriba.

Rimski odtočni kanali, ki so še vedno v rabi, nam posredujejo precej natančno podobo antične ulične mreže. Gre za sistem pravokotno sekajočih se ulic, značilnih za rimska mesta. Eden takšnih kanalov je pozidan pod tlakom današnje Zidanškove ulice, drugi teče pod Tomšičevim trgom, vendar se potem odmakne od današnje osi Stanetove ulice, ki se za o. 20° zalomi na levo, in teče v ravni smeri naprej.

Notranja organizacija rimskih mest je znana. Temeljni tloris je pravilno organiziran pravokotnik s stanovanjskimi insulamami v podobi šahovnice. Obod je po zgledu antičnega kastela utrjen z obzidjem in stolpi, hrbteničje pa oblikujeta pravokotno sekajoči se veliki ulici, *cardo* in *decumanus*. Vlogo, ki jo je v *castrum* imel *praetorium*, prevzame v rimskem mestu *forum*, kjer je bilo včasih tudi gledališče. Na obeh koncih uličnega križa so postavljali mestna vrata.

Kakšna je bila v primerjavi s to shemo podoba Celeje, ni povsem razvidno, saj arheologi doslej niso naleteli ne na *forum* ne na katera izmed mestnih vrat. Vendar se zdi, da je imela današnja Zidanškova ulica v antiki vlogo ene od obeh glavnih ulic, o čemer pričajo tako dokumentirana, s stebrišči oblikovana pročelja rimskih hiš kot njena lega. Če namreč upoštevamo, da je antična Celeja vse do usodnega leta 295, ko je prej severno od mesta tekoča Savinja menjala strugo in si utrla sedanjo pot, segala vse do vzhodja Miklavškega hriba, potem se nam Zidanškova ulica pokaže kot poglavitna mestna os — *cardo*, medtem ko *decumanum* lahko domnevamo ob kanalu na Tomšičevem trgu. Pri tem se ne opiramo le na to, da je antična Celeja segala bolj proti vzhodu kot srednjeveško Celje, ampak predvsem na spoznanje, da so srednjeveški prebivalci iz povsem praktičnih vidikov najbrž vsaj v prvem razdobju razvoja srednjeveške naselbine uporabili že obstoječe komunikacije. Tako nam postane — v primerjavi z antično mestno zasnovo — navidezno nepravilni cestni križ, ki ga kaže srednjeveško Celje, logičen in razumljiv.

CELJE KOT TRŽNA NASELBINA

Celje stopi v zgodovino že kot izoblikovana trška naselbina. Ko se leta 1322 prvič neposredno omenja kot *Cillie der marckt* je že imelo trške pravice, za njim pa so bila tudi že stoletja razvoja. Redke starejše omembe Celja to potrjujejo in ker nam vsaj do neke mere pomagajo osvetliti starejšo celjsko zgodovino, si jih bežno oglejmo:

o. 1137:

V Admontski kroniki se omenja savinjski mejni grof Gunther, tu imenovan po Celju *Gunthero marchione de Cylie*, ko se je bil z admontskim opatom Wolfoldom zapletel v spor zaradi ženskega samostana Sv. Jurija na Koroškem.¹

o. 1185:

V neki admontski listini nastopa kot priča Bernard iz Celja — *Pernhardus de Cilie*.²

o. 1204:

V viteškem epu Parzival nemškega pesnika Wolframa von Eschenbacha, pripoveduje menih Trevrizent Parzivalu tudi o pustolovščinah v slovenski deželi. Tu omenja, da je iz Celja prijezdil pred Rogatec, kjer se je tri ponedeljke veliko bojeval: »uz Zilje ich für Rohas reit...«³

1229:

V listini Hartnida de Orta o podelitvi nekaterih posesti gornjegrajskemu samostanu se kot priča omenja celjski župnik Rupert: *Rubertus plebanus de Cilie*.⁴

1421:

V listini, izdani v Mozirju, nastopa *Hiltprando de Cili*, verjetno vovbrški ministerial, kot priča vovbrškega grofa Viljema, ki je tu podelil gornjegrajskemu samostanu neke pravice.⁵

Skromna bera zgodnjih listin, v katerih srečamo ime Celje, nam zastavlja mnoge, še daleč ne rešene uganke. Vemo, da je v zavesti srednjeveškega človeka ostala živa tradicija antične Celeje, saj je njeno ime zabeleženo že na najstarejši ohranjeni srednjeveški karti sveta, znameniti *Tabuli Peutingeriani*, ki jo datirajo v 11. stoletje, zaznamovano pa je tudi na romarskih itinerarnih zemljevidih, ki naj bi popotnike iz srednjeevropskih dežel pripeljali v Rim, čeprav ni ležalo ob tej poti. Tradicijo je ohranjala tudi legenda o sv. Maksimiljanu, škofu, ki naj bi ga v Celeji obglavili. Toda kakšna je bila v 11., 12. ali 13. stoletju vloga Celja, lahko le ugibamo. Brez prehudega tveganja sicer lahko trdimo, da savinjski mejni grof Gunther, omenjen 1137, nikoli ni prestoloval v Celju, saj so prvotni celjski grad, kjer bi bil sicer lahko imel svoj sedež, pozidali šele v pozni romanski dobi, bržčas šele sredi 13. stoletja.⁶ Gunther je najbrž posedoval v Celju ali njegovem obližju večja posestva in si je po njih začasno privzel ime. Podobno je z omembo viteza Bernarda Celjskega iz leta 1185. Ni nemogoče, da gre za vovbrškega ministeriala, ki je imel svoj skromni sedež nekje v naselju. Pomembnejša je omemba župnika Rubpertusa iz leta 1229, ki posredno izpričuje tudi obstoj farne cerkve. Da je današnja, na začetku 14. stoletja po-

zidana župnijska cerkev sv. Danijela imela tudi svojo predhodnico, so potrdila odkritja v tamošnji krstni kapeli. Pod tlakom so našli ostanke srednjeveške arhitekture, ki si jih lahko razlagamo samo kot ostanke prvotne romanske celjske cerkve.⁷ Šele za leta 1241 omenjenega viteza Hiltpranda lahko dovolj zanesljivo trdimo, da je kot vobrški gradnik že prebival na starem celjskem gradu, ki je imel takrat podobo skromnega, izbranemu terenu prilagojenega iregularnega kastela.⁸

Redkim pisanim sporočilom iz tega zgodnjega časa se pridružujejo prav tako redki ostanke stavb. Če odštejemo župnijsko cerkev, ki je vsaj kot vikariat prvotne prafare v Šempetru pri Zalcu nastala bržčas že zelo zgodaj, ter jedro celjskega gradu, nam preostanejo samo še minoriti, ki naj bi po nekem, žal nezanesljivem sporočilu postavili tu že 1241 svojo prvo cerkev.⁹ Tako se moramo pri rekonstrukciji prvotne podobe naselja neogibno zateči k analogijam.

Kristalizacijski točki srednjeveških naselij sta cerkev in sejemski prostor — trg. Celjska cerkev se je namestila na najbolje zavarovanem delu naselbin, malone v kotu ob sotočju Savinje in Voglajne, severno od nje je stal karner, posvečen sv. Mihaelu (odstranili so ga šele leta 1779),¹⁰ obdajalo pa jo je pokopališče. Kot kaže še danes ohranjena srednjeveška parcelacija hiš na Tomšičevem trgu, so najstarejše hiše prav tu v sklenjeni črti izoblikovale pravokoten, proti severu lahno se zožujoč tržni prostor. Trg se je na severni strani iztekel v pot, ki je držala proti Slovenski Bistrici in Mariboru, na južni strani pa je pot obšla pokopališče s cerkvijo sv. Danijela in prek Savinjskega mostu, ki je tu obstajal že v poznorimski dobi (postavili so ga v drugem obdobju razvoja Celeje, ko je Savinja o. leta 268 spremenila strugo),¹¹ zavila proti Laškemu. Od severne poti se je odcepila proti zahodu druga pot, ki je držala proti Ljubljani. Tržni prostor se je razvil na mestu stare rimske ulice in ni mogoče, da je tudi odcep proti Ljubljani sprva potekal po trasi stare rimske municipalne ceste, kjer je danes Zidanškova ulica, saj si sicer le težko predstavljamo, da je to edina celjska ulica, ki je docela pozidana na črti nekdanje rimske ceste. Rimskih ostankov (stavbnih) je bilo v srednjeveškem Celju pač še mnogo, saj so še stoletja pozneje, kot bomo še videli, presenečali in navduševali priložnostne popotnike. Tako so si zgodnji prebivalci Celja med ruševinami izbirali od kraja pač že utrte poti.

V zvezi s srednjeveško parcelacijo stavb na Tomšičevem trgu pa velja posebej poudariti nekatere nadrobnosti. Najprej velja ugotoviti, da ta parcelacija kaže na zavestno, načrtno ureditev prvotnega trga. Stavbe so bile razvrščene po vnaprej določenem redu, ki ga je uzakonil doslej neznan ustanovitelj trške naselbine, ne po nekem ključu, kot to velja za spontano organizirane aglomeracije. Zakonitosti te formacije pa se kažejo ne le na Tomšičevem trgu, ampak lahko njene rudimente evidentiramo tudi v Ozki ulici, Zagati in Ulici Ivanke Uranjekove. Modul parcele celjske mreže je znašal 6 m (20 čevljev), tako, da sta se po dve parceli stikali, med pari parcel pa so bili trimetrski (10 čevljev) široki požarni presledki.^{11a} Situacija je bila torej malone natanko taka kot v Radovljici, katere srednjeveška zasnova tudi sicer v marsičem spominja na staro Celje. Tudi tam na eni strani ulice oziroma trga nastopajo približno 6 m široke zemljiške parcele,

na stranici, kjer so novi tržani zidali stanovanja in gospodarska poslopja ter si urejali vrtove. Zemljiška razdelitev nasprotne, severne stranice pa je bila — spet tako kot v Celju — neenotna in pridržana za posebne potrebe fevdalca in mesta.^{11b} Skratka, srednjeveško Celje je po zasnovi identično s srednjeveško Radovljico, ali, če hočemo biti spričo zasukane situacije natančni, gre za isto, le da zrcalno zasukano podobo. Takšna situacija: na eni strani v svojih možnostih strogo omejeni tržani, na drugi gosposka, ki si je svoj prostor odmerila z večjim vatlom — to je zakonitost, ki jo lahko zaznamo tudi pri drugih slovenskih trgih, tako v Kranju in še kje. V Celju potem takem ni naključje, da sta bili na zahodni strani trga Hohenwartherjeva hiša in celjska orožarnica, pozneje pa tudi magistrat. Neenakomerne parcele na tej strani so torej prav tako srednjeveškega izvira kot ozke in globoke parcele na vzhodni strani trga.

Pri opisu prvotne podobe Celja smo se nalašč izognili minoritskemu samostanu. Ta je zanesljivo listinsko izpričan šele leta 1310, ko je bila posvečena minoritska Marijina cerkev,¹² in v ta čas sodijo tudi njegove najstarejše ohranjene stavbne sestavine;¹³ pri tem še vedno lahko dopuščamo možnost, da je stal prvotni samostan že za časa prve, čeprav sporne omembe leta 1241, le da je bil takrat še lesen. Od marsikje po svetu so znana pričevanja, da so se prvi menihi, ki so prišli v neko naselbino, začasno naselili v pomožnih stavbah. Z vidika srednjeveškega Celja je pri tem pomembno, da so ti minoriti, kot je bilo pri beraških redovih tedaj v navadi, izbrali prostor za svoj samostan in svojo redovno cerkev zunaj strnjene aglomeracije, a vendar v njeni neposredni bližini, na njenem severozahodnem robu. Tako v prvem obdobju na značaj urbanega jedra takratnega naselja niso imeli neposrednega vpliva.

Na tem mestu bi nemara kazalo opozoriti še na žal le enkrat samkrat leto 1328 omenjeni samostan sv. Klare, ki naj bi tudi obstajal v Celju. Ta bi bil lahko sočasen z minoritskim samostanom, vendar ne le da ne poznamo njegove lokacije, ampak je še celo njegova omembna sporna, saj je ne potrjuje noben drug zgodovinski vir.¹⁴

Podobno kot z minoriti je bilo s starim celjskim gradom. Ta s svojo dislocirano lego na strmih pečinah nad Savinjo na razvoj naselbine v urbanem smislu ni mogel neposredno vplivati, čeprav je kot obrambna točka imel vlogo njenega zaščitnika. Tako se je naselbina razvijala po svojih imanentnih zakonitostih in je doživela pomembnejši razcvet šele potem, ko je postala trg. Šele na koncu tega obdobja, ko je imelo Celje še značaj sejemski vasi, sta minoritski samostan in grad dopolnila njegovo vedutno fiziognomijo, a na značaj kraja in njegove poselitve sprva še nista delovala kot katalizatorja.

Kdaj je Celje dobilo trške pravice, ni znano. Prvikrat se omenja kot trg v listini iz leta 1323, s katero so vovbrški grofje, takratni fevdalni lastniki Celja, zastavili svojo celjsko posest koroškemu deželnemu maršalu Aufensteinu. Del listine, ki nas tu zanima, se v prevodu glasi:

»Mi, grofica Elizabeta Vovbrška, in mi, grof Ulrik Pfannberški, sporočamo..., da smo se... odločili zastaviti za tri leta našo pravo dediščino grad Celje in trg pod njim in stolp, ki stoji v trgu, in plemiče, ki so naseljeni v trgu, in oborožence, ki k njim spadajo, z vsemi pravicami in ljudmi

in posestvi, ki spadajo k trgu... plemenitemu možu gospodu Konradu Aufensteinerju...¹⁵

Celje je torej na pragu 14. stoletja imelo status trga, obenem pa je tu stal stolp, ki se je pozneje razrasel v mestni grad — današnjo Šlandrovo vojašnico. Naselje je dosihmal že preraslo okvire sejemske vasi; hiše meščanov se niso več razvrščale le okoli osrednjega trga, pač pa so segle že dlje proti severu vzdolž današnje Stanetove ulice, do neke mere pa je bila bržčas pozidana tudi Dolga, poznejša Gosposka oziroma Zidanškova ulica.

V tem obdobju se je pokazala odločilna vloga minoritskega samostana pri nadaljnji rasti naselja. Kot smo videli, je bila leta 1310 že posvečena nova, zidana cerkev, ki je morda zamenjala prejšnjo začasno, in takrat je pač stal že tudi zidani samostan, koncipiran na klasičen, štirioglat način, kjer trije trakti, prislonjeni k cerkvi, oblikujejo zaprto kvadratno notranje dvorišče, obogateno z arkadnim križnim hodnikom. Samostan s svojimi vrtovi na severu, ter trški stolp zahodno od naselja, sta determinirala severno in zahodno stranico kareja, znotraj katerega se je razvijala trška naselbina, na vzhodu zamejena z Voglajno in na jugu s Savinjo. Ta kare je bil obenem okvir poznejšega mesta, zajetega v mejah mestnega obzidja.

V listini iz leta 1323 pa nas pritegne še neka druga podrobnost. V njej ni beseda le o trgu in o gradu, ampak tudi o plemičih in oborožencih, ki so tam prebivali. Kot vemo, je bila značilna oblika prebivališča nižjega plemstva v tem času visoka stolpasta hiša, podobna graščini na Koblju na Pohorju, ki je bila sicer le izjemno in po posebnem privilegiju utrjena, skoraj vedno pa je stala samostojno zunaj strnjenegega naselja.¹⁶ Takšna stolpasta stavba je bil pač tudi vovbrški stolp, omenjen v listini, saj tlorisni značaj poznejšega mestnega gradu nikjer ne kaže sledu o kakšnem pravem večnadstropnem stolpu fortifikacijskega značaja z ustrezno debelimi stenami, kakršne poznamo iz sočasne grajske arhitekture. Če je bilo v trgu več plemstva in oborožencev, je moralo potemtakem obstajati tudi več podobnih stolpastih stavbnih zasnov. Da je sklep pravilen, nas prepričajo tudi druge ohranjene listine:

1352

Celjski grof Friderik I. je podelil svojemu vazalu Rudolfu Zovneškemu stolp, ki je bil nekdam v posesti gospoda Zbelovskega, in še pet dvorov v celjskem trgu.

1387

Brata Rudolf in Ivan Grasel prodata celjskima grofoma Hermanu II. in Viljemu svoj stolp v Celju, ležeč nasproti sv. Maksimilijanu, štiri dvore, sadne vrtove in še druge pritikline, za 390 graških penězov.

1417

Katarina, vdova po Petru iz Fürstenfelda, zapusti v oporoki svojemu bratrancu Boltežarju Lesarju stolp, hišo in dvor v Celju.¹⁷

1414

Omenja se »schreibbhauz«,¹⁸ pisarnica v mestu, predhodnica današnje grofije.

Ugotovili smo, da so v trgu Celje v 14. stoletju poleg vovbrškega stolpa obstajali vsaj še trije drugi stolpi, če štejemo sem tudi leta 1417 omenjenega

Katarininega, obstajali pa so tudi mnogi dvori. Nekateri so stali v naselju, drugi zunaj njega, tako že v 14. stoletju omenjeni Saurauerjev dvor Pobrežje ob Savinji pod Lisco ter Pruklerjev dvor ob Savinji pod gradom.¹⁹ Trg je torej imel že dovolj razgibano podobo, zlasti če upoštevamo še neogibne mline in nekatere druge stavbe v njenem obližju. Ob hišah so bili zelenjavni vrtovi in sadovnjaki, ni pa še nobenih poročil o izoblikovanih ulicah. V tej zvezi je nemara zanimiv podatek, da so v Celju že leta 1340 prvič izpričani Židje²⁰ in da je prav Židovska ulica tista, ki se že leta 1407 kot prva celjska ulica tudi poimensko omenja.²¹ Obstajala je torej vsekakor že v 14. stoletju, saj so Židje v tem času že povsod po srednji Evropi prebivali ločeno od ostalega prebivalstva. Tudi v Celju jih je bilo precej več, kot jih poimensko poznamo iz virov, saj listine naravno omenjajo le menjalce in posojevalce denarja, molče pa o imenih siromašne raje, ki je med židovskim prebivalstvom povsod prevladovala. Žal ne vemo, kje je ta ulica bila. Izginila je hkrati z Židi, ki jih je že Herman II. izgnal iz Celja.²² Kljub vsemu pa nam prav omemba te ulice omogoča spoznanje, da je bila vsaj v poznem 14. stoletju ulična mreža v Celju precej bolj razvita, kot bi sicer spričo pomanjkanja virov lahko sodili.

Kolikšen je bil obseg trga, lahko le ocenjujemo. Zdi se, da je bil že enak pomeriju poznejšega mesta in da je poleg še ne docela izzidane mreže ulic na svojem vzhodnem delu in velikih površin (nepozidanih) v zahodnem delu zaobjel še minoritski samostan in morda katerega od naštetih stolpastih fevdalnih dvorov, grof Friderik I. pa ga je dal zavarovati z jarkom in nasipom.²³ Poznejše mestno obzidje se je najbrž naslonilo na prav ta, že obstoječi fortifikacijski sistem.

Če strnemo svoje izsledke, se nam Celje v 13. stoletju pokaže kot trško naselje, s sklenjeno pozidavo na današnjem Tomšičevem trgu in delu Stnetove ulice, s še redko pozidavo v Dolgi, današnji Zidanškovi ulici²⁴ in podobno, če ne docela strnjeno pozidavo ulice, ki se je izoblikovala južno od minoritskega samostana, na današnjem Trgu V. kongresa in delu Prešernove ulice. Med zadnjima dvema ulicama so pač obstajale tudi prečne povezave in v eni takih ulic moramo iskati leta 1407 omenjeno Židovsko ulico. Na skrajnem jugozahodnem delu naselja se je bil nekdanji vovbrški stolp proti koncu stoletja že razrasel v pravi mestni grad, utrjen in zavarovan s samostojnim obzidjem, jarkom in nasipom, medtem ko je bilo naselje zavarovano samo z jarkom in nasipom, brez obzidja, vendar s palisadami.²⁵ Zunaj trškega pomerija so stale stavbe, stolpi in dvori posamičnih plemičev ter posameznikov, ki so bili oproščeni vsakdanjih fevdalnih dajatev (npr. brodarji), predvsem pa cerkev sv. Duha, ob kateri je že sredi 14. stoletja ustanovil celjski grof Friderik I. trški špital, ter cerkev sv. Maksimilijana, ob kateri je stal Graslov stolp — ob koncu 14. stoletja morda že prezidan v dvorec Celjanov.

Ob sklepu moramo poudariti resnico, ki jo mnogi avtorji radi zanemarijajo, da stolpasta prebivališča nižjih fevdalcev, ki so izpričana v naselbini ali ob njej, niso imela fortifikacijskega značaja. Vse do srede 14. stoletja, to je do časa Friderika I., trg sploh ni bil utrjen, stolpi pa so fungirali kot neutrjeni plemiški dvori. Šele ko sta se stari trški stolp in Graslov stolp razrasla v mestni palači, sta zaradi ranga svojih lastnikov Celjanov dobila

tudi utrdbene sestavine in sta tako posredno prevzela tudi vlogo utrjenih trških postojank.

Poročila o naselju in njegovih prebivalcih se v 15. stoletju hudo namnože, tako da je naša predstava o Celju, kakršno je bilo na pragu novega veka, docela nazorna. Trdimo lahko, da je Celje takrat že izoblikovalo svojo fiziognomijo, ki jo je pozneje le še dopolnjevalo, ne pa spreminjalo. Listinskim sporočilom se zdaj pridružujejo zapisi prvih obiskovalcev pa tudi spomeniški fond iz tega časa je bolje ohranjen in zgovornejši od stavbne dediščine preteklih stoletij. V tem času se poimensko omenjajo prve celjske ulice:

1407 — Zidovska ulica

1444 — Spodnja ali Dolga ulica (Zidanškova)

1445 — Mlinska ulica (od mestnega gradu proti Savinji)

1486 — Pasja ulica (Linhartova)

Na obstoj nekaterih drugih ulic lahko posredno sklepamo po njihovih imenih, tako za Kovaško ulico (Lilekova), Nasutino (pač po obilici rimskega groblja, sedanji Trg revolucije) in Ulico k novim vratom (Prešernovo. Nova vrata so pozidali leta 1483). Tako le ob nekdanjih obrambnih jarkih in napisih ob poznejšem mestnem obzidju v tem času še ni bilo izoblikovane ulične mreže, pač pa so bili tu urejeni dostopi do gospodarskih objektov meščanskih stavb ki so bile s svojimi lici obrnjene k notranjim ulicam, podobno, kot to še danes lahko opazujemo v Brežah na Koroškem ali v Glurnsu na Južnem Tirolskem.

V tem času se omenjajo nekatere posamične hiše, tako nekdanja Erlauerjeva (Tomšičev trg 14, ki so jo grofje sprva uporabljali za orožarno in jo nato leta 1451 odstopili meščanom, da so si v njej uredili magistrat.²⁶) Omenja se tudi Hohenwarterjeva hiša, v kateri je leta 1480 obstajala kapela sv. Trojice (danes Tomšičev trg 13²⁷), obenem pa več drugih hiš, ki jih ne moremo vselej natančneje locirati. Pomembna med njimi je »hiša nasproti minoritskega samostana«. V njej vidijo nekateri poznejšo hišo z antikami v Zidanškovi ulici, ki je bila med zadnjo vojno porušena in v kateri je bil med leti 1459 — o. 1487 mestni špital s kapelo sv. Uršule.²⁸

V naselju je v 15. stoletju utripalo živahno trgovsko in obrtno življenje, oblikovala se je čedalje veljavnejša plast meščanstva. Mnoge obrti so neposredno listinsko izpričane, na druge sklepamo po analogijah z drugimi srednjeveškimi mesti, zlasti če pri tem upoštevamo takratni način življenja. S posamičnimi predstavniki so izpričani tile:

1375 — mesar Eberwein

1389 — sedlar Walden

1414 — kolar Siegel

1414 — krojač Štefan

1452 — trgovec Kramer

1460 — zlatar Goldschmid

1466 — kovači in tesarji

Tem lahko prištejemo še gostilničarje, peke, usnjarje, čevljarje, sodarje, klobučarje, nogavičarje in rokavičarje, sedlarje ipd. Živelj so dopolnjevali oboroženci, kleriki, nižje plemstvo in njihovi posli, v drugi polovici 15. stoletja pa tudi mitničarji, mestni stražniki in drugi. Iz procesa zoper Vero-

niko Deseniško vemo za mestnega pravdača, leta 1460 je izpričan šolski vodja Pavel Pildhauer (šola je bila najprej v hiši z antikami, potlej pa se je preselila v špital pri kapeli sv. Elizabete), izza leta 1472 vemo za stražarja na minoritskem stolpu (ta je opazoval bližnje hribe s kresovi, ki so naznačevali prihod sovražnika ter dvignili preplah, če je v naselju pričelo goret), že leta 1487 pa je izpričan tudi mestni zdravnik.²⁹ Kadar so narekovale potrebe, je mesto občasno sprejemalo v službo tudi ljudi drugih poklicev, tako leta 1477 puškarje,³⁰ zidarje za dela na mestnem obzidju in podobno. Tako kaže, da je bilo Celje v 15. stoletju naselbina z razvitim notranjim življenjem in dokajšnjim blagostanjem. O tem priča tudi po naključju ohranjeni testament celjskega meščana Fritza Schneiderja iz leta 1452, ki je zapustil svojim potomcem kar tri skrinje za obleko.³¹

Celje je doživelo največji razcvet za časa celjskih grofov, ki so imeli tu svoj sedež. Če odštejemo njihovo skrb za razvoj obrti in zlasti trgovine, lahko rečemo, da v Celju tistihdob ni bilo pomembnejšega arhitekturnega dejanja, pri katerem ne bi bilo tako ali drugače soudeleženi. Omenili smo že, kako so nekdanji vovbrški stolp ob Sušnici in nekdanji Graslov stolp ob Koprivnici, ki sta bila nekdanj brez vsake strateške funkcije, prezidali v razkošni graščini in ju utrdili, da sta postala branika najbolj izpostavljenih strani naselja. O graščini ob Sušnici poroča Paolo Santonino: »Nekoliko nad vicedomovo rezidenco (današnji grofijo, op. p.) obstaja v tem mestu prelepa palača, pozidana trdo v višini, opremljena s stolpi in bastijami, s treh strani obdana od globokega in širokega jarka. Na četrti strani sta reka in celjsko mestno obzidje. Tu so prebivali visoki gospodje grofje kadar so se mudili spodaj v mestu...«³² O knežjem dvorcu ob Koprivnici blizu sv. Maksimilijana pripoveduje Kronika grofov celjskih: »In prav v tem času je omenjeni Jan Vitovec porušil do temelja knežji dvorec, ki je stal pred mestom Celjem in se je imenoval Stolp. Bil je lep in knežje zidan ter olepšan z veliko prijetnimi sadovnjaki in v njem so celjski grofje rajši prebivali, kadar so bili v Celju, kakor pa v velikem gradu, ki stoji v mestu.«³³ Nekoliko drugače poroča o istem dvorcu Santonino: »Tu je nekoč stal trden grad, rezidenca starih celjskih grofov. Iz strahu pred sovražniki, ki so bili z veliko vojsko v bližini, so grad do tal razvalili. In samo to kapelo (sv. Andreja, op. p.) so pustili stati, četudi je že betežna od starosti, saj je čudno lepo zidana in ima imenitne svetniške kipe.«³⁴

Tako sodobniki. Njihovo sodbo težko presojava, saj o nekdanji rezidenci »Stolp« ob Koprivnici ni več sledu, rezidenca ob Sušnici pa je povsem utilitarno predelana. Prav tako ne vemo, kakšen je bil delež celjskih grofov pri oblikovanju minoritske cerkve, kjer so imeli svojo družinsko grobnico. Oglejski patriarh Francesco Barbaro jo še leta 1594 označuje kot »la Chiesa di nobilissima struttura«,³⁵ a težko je reči, kaj mu je bilo na njej kot humanistično razpoloženemu Italijanu tako povšeči. Njen tristrano sklenjeni, z oporniki obdani in rebrasto svodeni prezbiterij se je ohranil do srede 19. stoletja, in je izviral nedvomno še iz časa posvetitve cerkve leta 1310, ladja je bila takrat nekoliko nižja od današnje, a prav tako še prvotna, delež Celjanov je bil tu bržčas le v opremi. Do današnjih dni se je ohranil kamniti timpanon nad zakristijskimi vrati, z upodobitvijo dveh

celjskih grofov, adorantov, ki sta pokleknila pred Marijinim prestolom in se zatekla v zavetje k božji priprošnjici. Relief je nastal okoli leta 1370, a to je tudi edino, kar v cerkvi še spominja na gospostvo in mecenstvo mogočne celjske rodovine.

Drugače je z opatijsko cerkvijo, pozidano na pragu 14. stoletja. Tu je delež Celjanov mnogo očitnejši. Grofje so obokali vse tri ladje nekdanje romansko-gotske bazilikalne cerkve, po vsem videzu so sodelovali pri poslikavi njenega prezbiterija (ohranila se je freska Pohoda sv. Treh kraljev iz začetka 15. stoletja na njegovi severni steni), predvsem pa so o. leta 1400 po vzoru Sainte chapelle v Parizu pozidali slovito Marijino kapelo in jo okrog 1415 okrasili s freskami na oboku. Kvaliteta kamnoseškega okrasja in poslikave sodi v vrh gotskega umetniškega snovanja na Slovenskem in nam v današnji okrnjeni obliki posreduje vsaj približno predstavo o umetniški ravni arhitektur, ki so jih bili postavili Celjani, obenem pa govore te arhitekture tudi o veljavi mesta, za katerega (v katerem?) so bile ustvarjene.

Meščanske hiše iz obdobja grofov Celjskih se niso ohranile. Kakšne so bile? O tem lahko le ugibamo. Bržčas v veliki meri še lesene. Ne le zaradi relativne zaostalosti naselja, ki nikoli ni doseglo ranga velikih evropskih mest, ampak tudi zaradi srednjeveških norm, ki so bile takrat v veljavi in zaradi katerih je bilo za kamnite gradnje potrebno posebno dovoljenje fevdalnega gospoda. Kot analogijo vzemimo primer iz leta 1334, ko je brižinski škof Konrad dovolil Wulfingu iz Mitterdorfa, da pozida svojo hišo v Bistrici iz kamna do višine 12 čevljev (= 3,66 m), kar ustreza višini ene etaže, v zgornjem delu pa da mora biti hiša lesena.³⁶ Takšne so bile torej v 14. stoletju očitno tudi celjske hiše, zakaj le tako si lahko razlagamo, da se niso iz tega časa ohranili nobeni ostanki meščanskih stavb. Po požaru, ki je 1445 prizadel Celje — takrat sta pogoreli Dolga in Mlinska ulica³⁷ — so hiše kajpak obnovili in ker je medtem že tudi strogi srednjeveški režim gradnje hudo popustil, lahko poslej v Celju sklepamo že tudi na v nadstropje zidane kamnite stavbe, ki pa so bile kajpak še vedno krite s skodlami in ne z mnogo varnejšo opeko; ta je bila takrat za navadnega meščana še dosti predraga, da bi si jo bil lahko privoščil. Tako so bili požari tudi posihmal dovolj pogostni, saj so izpričani tudi v letih 1502 in 1534. Eden izmed vzrokov je bil pač ta, da so bili dimniki največkrat še leseni in speljani kar na podstrešje, kot je bilo takrat splošno v navadi.³⁸

Leta 1451 na Tiho nedeljo je grof Friderik II. povzdignil Celje v mesto in mu tako s pismom zagotovil pravice, ki jih je naselje vsaj v praksi in delno uživalo že prej. Meščane je osvobodil fevdalne odvisnosti in jim zagotovil privilegije, ki so jih imela druga štajerska mesta. Osvobojeni so bili raznih dajatev in tlake, ki je zavezovala Celjane samo še k pomoči pri delih na mestnem obzidju, obenem pa so dobili grajsko orožarnico v mestu, da bi jo prezidali v magistrat.³⁹

Že to leto so v Celju pričeli zidati mestno obzidje,⁴⁰ dela pa so se vlekla več kot dvajset let, saj so ga končali šele leta 1473. Obzidje je oblikovalo skoraj pravilen pravokotnik in je v temeljnih potezah sledilo utrditvi starega trga. Na južni strani se je razpotegnilo vzdolž Savinje, na vzhodni vzdolž Voglajne, zahodno mejo je določal samostojno utrjeni mestni grad, severno minoritski samostan s svojimi vrtovi. Obzidje je bilo obdano z jarki in okopi, ki so jih

leta 1488 še posebej utrdili s palisadami.⁴¹ Na vogalih je bilo okrepljeno z okroglimi stolpiči, posebej poudarjena pa so bila tudi mestna vrata: ljubljanska na zahodu, graška na severu in savinjska na jugu. Natančnejšo podobo o teh vratih nam posreduje Jungblutov akvarel savinjskih vrat iz celjske župnijske kronike, ki je nastal leta 1853. Stolp s široko vhodno odprtino v pritličju je enonadstropen in krit s strmo streho, ob vratih so še videti odprtine za verige vzdignega mostu, nad njimi pa je napis AEIOU (Austria erit in orbe ultima — Avstrija sega prek vsega sveta), ter letnica 1466. Ker je bil jugovzhodni vogal mesta zavarovan z naravno prepreko, sotočjem Savinje in Hudinje, jugozahodni z močno utrjenim mestnim gradom in severovzhodni z utrjeno palačo ob Maksimilijanovi cerkvi, je bilo potrebno močnejše zavarovati samo ekponirani severozahodni vogal mesta, zato je tu nastala najmogočnejša celjska mestna utrdba, današnji gledališki stolp.

Mestni okvir je bil tako določen za nadaljnjih tristo let in se v tem obdobju ni več spreminjal. Rast mesta se je omejevala na pozidavo še prostih zelenih površin znotraj mestnega pomerija, a izven njega ni segla. Pri tem moramo odšteti le posamične zaselke, ki so že zgodaj nastali na mestnem obrobju, tako kot na primer Breg, ki je obstajal že v srednjem veku.

Vendar pa nadaljnji razcvet Celja, enega najmlajših srednjeveških štajerskih mest, ni bil tak, kot je kazalo ob njegovi ustanovitvi. Leta 1456 so izumrli celjski grofje, veliki mecen, vnela se je nasledstvena vojna in temu so se pridružili še turški vpadi. O mirnem razvoju ni moglo biti več govora, saj so imenitnejši prebivalci bežali iz mesta in si drugod iskali varnejše domovanje. Le tako lahko razumemo, da je cesar Friderik naročil svojemu svetovalcu in grajskemu poveljniku Andreju Hohenwartu, naj sporoči prelatom in plemičem, da morajo svoje opustele mestne hiše v letu dni spet pozidati in obljuditi z ljudmi; če tega ne bodo napravili, naj se jim hiše odvzamejo, popravijo in prodajo.⁴²

Seveda pa stagnacija ni bila popolna. Obrt je cvetela in mesto si je marsikaj privoščilo. Tako je v drugi polovici 15. stoletja izpričana v Celju mestna ura, leta 1488 so v mestni hiši postavili lončene peči in zastekli okna na magistratu, kar je tistihdob veljalo za precejšen luksuz.⁴³

1. junija 1487 je Celje obiskal Paolo Santonino, spremljevalec odposlanca oglejskega patriarha caorlijskega, škofa Pietra Barba, in si zapisal v svoj dnevnik:

»Mesto Celje, ki so ga nekoč — kot beremo zapisano na starih kamnih — Celeja imenovali, leži v ravnini in takorekoč na njenem zahodnem koncu. Mimo njega teče proti jugu Savinja, po kateri se vsa provinca imenuje. Na tej strani ima nad 150 krakov dolg lesen most. V mestu je okoli 130 zidanih a s skodlami kritih hiš; nekatere med njimi so prav lepe. Znotraj mesta je tudi župnijska cerkev sv. Danijela, zelo lepa, tako v srednji kot v stranskih ladjah obokana cerkev. Ko so celjski grofje izumrli, je bila predlagateljstva pravica prenešana na njegovo visokost cesarja. Cerkvi služijo vikar in štirje kaplani. V mestu je tudi minoritski samostan z lepo zidano cerkvijo, potlej dve manjši podružnici imenovane župnijske cerkve. Župnija tačas ni preveč bogata. Mestni tloris je štirioglat, mestno obzidje je novo, širok in globok jarek ter okop in nasip povečujejo njegovo trdnost. V mestu je mogoče najti različne antične napisne kamne, mnogo lepo klesane kipe ali reliefe — bilo

je pač svobodno rimsko mesto. Meščani ga imenujejo tudi Mala Troja. Tu bom dodal nekaj nagrobnih napisov, prepisanih s kamnov. Drugih, ki so od starosti poškodovani, ni mogoče brati.«

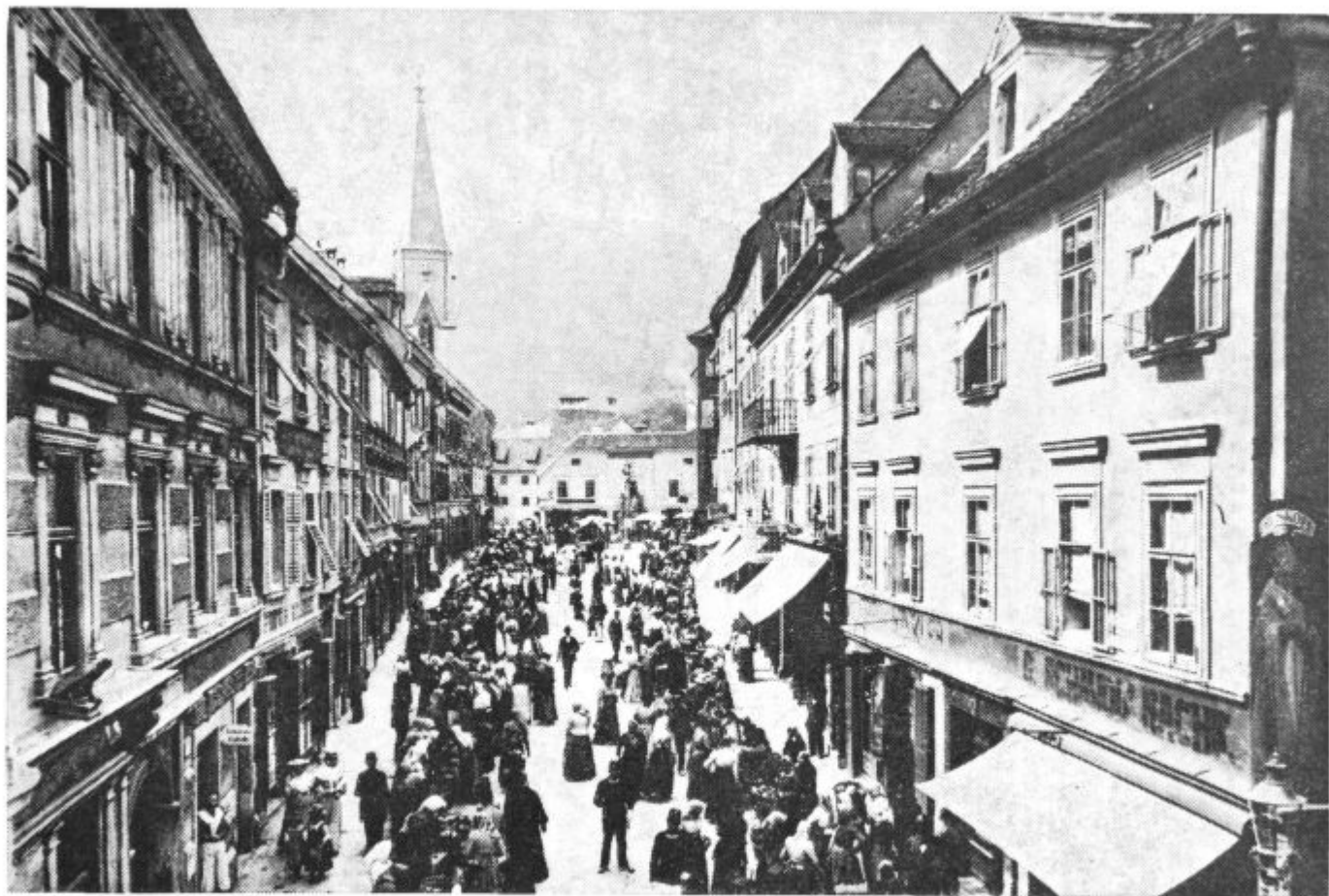
V nadaljevanju poroča Santonino o dveh marmornih reliefih poleg južnih (špitalskih) oziroma savinjskih mestnih vrat. Na prvem sta bili upodobljeni človeški glavi z napisom, na drugem pa imenitna ženska, ki si je z levico opirala glavo, v desnici pa je držala posodo. Avtor omenja tudi marmorni napisni kamen z dvema orloma ob pokopaliških vratih pri veliki (Danijelovi) cerkvi, nato pa citira nekaj rimskih napisov.⁴⁴

Ob koncu 15. stoletja je bilo torej v Celju že okoli 130 hiš, to število pa se tudi v naslednjih stoletjih ni preveč naglo večalo. Ulična mreža je bila v temeljnih potezah določena, saj je v mestu obstajala že večina tistih ulic, ki obstajajo še danes, z izjemo ulic, ki so se šele pozneje razvile ob notranji strani obrambnega obzidja in ki iz obrambnih vzrokov niso smele biti pozidane. Mestno križišče se je izoblikovalo na sečišču dveh ulic, koordinat, ki sta oblikovali hrbtenico mestnega uličnega tkiva, z absciso v povezavi med ljubljanskimi in poznejšimi novimi vrati na zahodni strani nalebine ter koordinato med graškimi in savinjskimi vrati. Brodarje, ki so nekdanj skrbeli za povezavo z okolico, so nadomestili novi mostovi, tako most čez Savinjo in most čez Hudinjo, ki se že omenjata med mestnimi dogodki leta 1465 (mostnina).⁴⁵ Prek Koprivnice in Sušnice so pač obstajale brvi.

Življenje v mestu je bilo živahno. Gosposki del meščanov je prebival v trgu in delno v Dolgi (Zidanškovi) ulici, kjer so bile najlepše hiše. Te so v pritličju rabile za trgovino in obrt, v nadstropju pa za prebivanje. Edina takšna hiša, ki se nam je, čeprav predelana, ohranila do današnjih dni, je na Tomšičevem trgu 7. V vhodni veži ima še ohranjen gotski šilastoločni portal, na dvoriščni fasadi pa so fragment gotskega portala našli ob zadnjih prezidavah. Do njega so z dvorišča držale lesene stopnice, ki so povezovale pritličje z nadstropjem. Z obzidanim dvoriščem, kjer sta stranska zidova pomenila hkrati požarni zid in obenem mejo s sosedi na levi in desni, je bilo zadaj gospodarsko poslopje. Tu so bila skladišča, shrambe za poljske pridelke in morda prebivališča poslov, obrtnih pomočnikov in vajencev prvotnih lastnikov stavb.

Podobno zasnovane so bile druge mestne hiše. Vsaka zase je bila sklenjena gospodarska enota, ki jo je vezala z zunanjim svetom samo ulica. Notranje življenje je bilo do dobršne mere skrito pred očmi sosedov in še celo za vodo so skrbeli lastni vodnjaki, postavljeni na dvoriščih ali v kletih. Če je te zmanjkalo, so meščani pohiteli k mestnim vodnjakom, ki so bili postavljeni na trgih in križiščih ulic. Takšni vodnjaki so lepo vidni na nekaterih starih celjskih vedutah, tako Hötzlövi iz okrog leta 1750 in na znameniti Florijanovi sliki iz opatijske cerkve, ki je nastala okoli leta 1789.⁴⁶

O higieni in čistoči takrat kajpak ni bilo dosti govora, čeprav je Santonino 1487 zapisal, da žive Celjani bolj čisto kot okoličani iz Savinjske doline.⁴⁷ Ulice niso bile tlakovane, nesnago so meščani stresali ali zivali kar skozi okna. Zato pa so morali nekatera najbolj umazana opravila opravljati zunaj mestnega zidovja. Tako mesarji niso smeli klati živine v naselju, ampak ob vodi, na savinjskem nabrežju.⁴⁸

Martin Lenz, Glavni (Tomsičev) trg ok. l. 1903

Toda tudi obrtno življenje se ni odvijalo samo v urejenih prodajalnicah. Mnogo blaga so prodali na stojnicah in posamični obrtniki so imeli natančno določena mesta, kjer so jih smeli postaviti. Tako so mesarji prodajali meso na stojnicah v Mlinški ulici. Ta je tik mestnega gradu držala skozi Savinjska vrata proti Savinji in tamošnjemu mlinu in je zaradi tega pozneje dobila ime Mesarska ulica.

Ob semanjih dneh so meščani prodajali svoje blago na stojnicah zunaj obzidja, postavljenih na mestnih okopih, mestu pa so morali zato plačati določeno odškodnino.⁴⁹ No, zunaj mestnega obzidja je bilo tudi sicer kar živahno. Po Savinji so prihajali splavarji in meščani so se kar ob bregu oskrbovali s potrebnim lesom.⁵⁰ Za zabavo je bilo poskrbljeno, kadar so tu, vsem meščanom na očeh, s posebno napravo metali v vodo peke, ki so pekli premajhne štruce kruha...⁵¹

Tuji trgovci so imeli manj ugodnosti. Blago, ki so ga bili pripeljali ali pa je bilo namenjeno drugam, so morali v mestu preložiti. Ute, v katerih so ga začasno spravljali, so bile blizu mestnih vrat, prelaganje blaga pa je prinašalo mestu precej dohodkov.

Zunaj mesta so bila polja in travniki, tu in tam je stala kakšna cerkev ali dvor. Nekaj dvorov so postavili že Celjani, drugi so bili last imovitejših meščanov, a so bili izvzeti od dajatev in so imeli status svobodnih hiš. Med pomembnejšimi omenimo Gozdni dvor pri Medlogu, kjer so imeli Celjani svoj zverinjak, dalje Zgornji Lanovž, Freienberški dvorec na mestu današnje vrtnarske šole v Medlogu in še nekaj manjših, napol kmečkih dvorcev. Toda to so bili le otoki. Mesto je sredi njih učinkovalo strnjeno, iznad horizontale mestnega obzidja so se kot dominante vzdigovali samo zvoniki obeh mestnih cerkva, župnijske in minoritske. Le spodnji grad in sredi 15. stoletja tudi celjski dvorec ob Koprivnici sta s svojima masama poživiljala nerazgibano mestno silhueto.

MED RENESANSO IN VELIKIM POŽAROM

Obdobje med koncem 15. stoletja in velikim požarom 1789 pomeni čas konsolidacije mestne naselbine, ki tačas še ostaja v okvirih srednjeveškega obzidja. Nove stavbe nastajajo predvsem na račun še nepozidanih mestnih površin in pozneje ob naslonu na mestno obzidje, ko je to zaradi spremenjene vojaške tehnike izgubilo svoj obrambni pomen. Mesto se torej v tem obdobju razrašča predvsem navznoter, gosti in kompletira se ulična mreža, nekdanji zagon, ki smo ga srečali v zadnjem stoletju vladavine celjskih grofov, pa zlagoma usiha. Naselbina kot da se je zaprla vase; živi v ustaljenem ritmu in razen občasnih naravnih katastrof nič ne prekine teka njenega življenja. Tudi vloga, ki jo je mesto dobilo kot središče celjske grofije in pozneje po reorganizaciji državne uprave za časa Marije Terezije okoli 1750, kot središče celjske četrti, na tem ničesar ne spremeni. Meščanstvo, ki je ob koncu 15. stoletja že postalo toliko premožno in veljavno, da si je pričelo pridobivati plemiške naslove in prevzemati v zakup gradove izumrlih plemiških rodovin,⁵² počasi stagnira in se zapira v ozki, okosteneli svet obrtniških cehov, z njihovimi togimi normami in pravili.

Odsev te togosti se kaže tudi v stavbni dejavnosti. Če je Celje ob koncu srednjega veka še skušalo ujeti korak z drugimi, večjimi in pomembnejšimi deželnimi mesti, se zdaj njegove ambicije omejujejo na to, da vsaj v modnem okusu sledi času, pa še tu je vselej nekoliko v zamudi. Usihanje polnih, ustvarjalnih življenjskih sokov se kaže tudi v umetniški dejavnosti. V Celju sicer vlivajo zvonove, izdelujejo kositrne posode, pa tudi nekaj podobarjev je na delu, a nikjer ni sledu o stavbarjih, ki bi se s svojo dejavnostjo uveljavili v širšem prostoru, nikjer o rezbarjih, katerih delo bi imelo širši pomen. Res, sredi 18. stoletja deluje v mestu delavnica Gallov, ki s svojimi rezbarskimi izdelki oskrbuje naročnike po vsem celjskem območju. A vendar je to le delavnica, ki ni dosegla niti umetniške moči Mersijeve delavnice iz Rogatca, da ne govorimo o umetniškem potencialu delavnic, kakršni sta bili Straubova ali Königerjeva. In čeprav je v bližnji in daljnji okolici Celja vrsta cerkva in tudi nekaj graščin z odlično baročno stensko poslikavo, med nastopajočimi slikarji: Lerchingerjem, Wagingerjem ali Jelovškom, ki je delal tudi v celjski opatijski cerkvi, ne srečamo Celjana.

Mesto se je torej v opisanem obdobju umaknilo v provincilano zatišje, v nekakšno letargijo, iz katere ga je prebudilo šele narodnostno vrenje sredi in v drugi polovici 19. stoletja. Čas, ki je nezadržema ubiral svojo pot, se ga je dotaknil samo na zunaj. Novejše preobleke so le za silo prekrile srednjeveško stavbno dediščino in le tu in tam, če so to narekovale izjemne okoliščine, naletimo na pomembnejše arhitekturno dejanje. Tako iz splošnega okvira izstopata samo renesančna grofija in poznobaročni Prothasijev двореc, vse drugo so adaptacije in predelave, ki so sicer spremenile zunanjo podobo posamičnih arhitektur, niso pa bistveno vplivale na urbano atmosfero mesta.

Podobo, ki jo je izoblikovalo Celje v 16. in 17. stoletju nam najnazorneje predoči znameniti Vischerjev bakrorez iz okoli leta 1681.

Mesto, ki je na upodobitvi prikazano pri pogledu z juga, se še ni izvilo iz objema srednjeveških stavb. Njegova južna fronta je utrjena s tremi okroglimi stolpi in stolpastimi mestnimi vrati, izza obzidja pa se vzdigujejo mase spodnjega celjskega gradu in mestnega špitala. Nad gručasto stisnjenimi hišami kot vseobvladujoča gmota izstopa župnijska cerkev s svojim še vedno gotskim zvonikom, levo v ozadju mesta pa pogledujeta preh streh zvonika minoritov. Celje se nam na tej podobi kaže kot tipično provincialno srednjeveško mestece, ki na zunaj z ničemer ne razodeva, da je že pred malone dvema stoletjema napočila nova doba. Nove potrebe in novi okus so našli svoj odsev le v posamičnih arhitekturah, ki so mestno podobo dopolnjevale, niso pa spreminjale temeljev njenega urbanega značaja. Toda tudi razvidna stavbna dediščina iz tega časa je skromna. Hiša z renesančnim portalom na Tomšičevem trgu št. 13, ki ima na prekladi letnici 1548 in 1673, je nekdanja Hohenwartherjeva hiša, ki se disciplinirano podreja srednjeveški ulični črti. Isto velja za stavbo v Zidanškovi ulici št. 3, ki je imela nekdanj na renesančnem portalu s celjskimi zvezdami vklesano letnico 1571 in ki jo poznamo pod imenom kvartirna hiša. Razložek je le ta, da je stavba nastala s spojitvijo dveh sosednjih starejših hiš in je zato v ulični fronti s sicer ožjimi hišnimi fasadami zavzela ustrezno več prostora. Toda to sta edini profani meščanski stavbi v Celju, ki ju zanesljivo lahko datiramo v 16. stoletje in ki sta se pač zaradi svoje pomembnosti ohranili do današnjih dni,

če pri tem odštejemo župnišče, ki v svojem pritličnem delu tudi še izvira iz leta 1590. Potlej v celjskem mestnem tkivu vse do začetka 19. stoletja ni mogoče evidentirati nobene prominentnejše meščanske stavbe. Kot izjema nastopa hiša na Tomšičevem trgu 9 s fasado iz druge polovice 18. stoletja, ki so jo leta 1930 povišali za eno nadstropje.⁵³

Vse to kajpak ne pomeni, da se v Celju od 16. pa vse do konca 18. stoletja ni ničesar dogajalo. Če pri tem odštejemo modernizacijo mestnih utrdb v letih 1530—1540, je ob koncu 16. stoletja Celje dobilo grofijo, pomembno fevdalno arhitekturo, ki so jo že na začetku 17. stoletja na prednji strani opremili z arkadami in ki je determinirala nadaljnje oblikovanje tega mestnega predela — ta se je po prizidavi med zadnjo vojno uničenega baročnega trakta, ki se je naslanjal na zahodni bok palače, izoblikoval v pravi trg.

Druga stavba, ki ji gre pri dokončni urbani podobi zahodnega dela starega mesta posebna vloga, je nekdanji Prothasijev dvorec, fevdalna palača na Trgu svobode 10, ki so jo pozidali ob koncu 18. stoletja. S svojo enajstosno fasado je formirala severno stranico Nasutine — današnjega Trga svobode.

Medtem ko meščanstvo in delno plemstvo še zidata znotraj srednjeveškega mestnega pomerija, pa nove cerkvene stavbe nastajajo zunaj mestnih meja. Že med leti 1609—1613 so kapucini v siloviti protireformacijski vnemi na planoti pod sv. Miklavžem pozidali cerkev sv. Cecilije s samostanom.⁵⁴ Tej se je leta 1680 v zahvalo, da je prenehala kuga, pridružila tudi cerkev sv. Jožefa na današnjem Aljaževem hribu.⁵⁵ Za mestno veduto so bile pri tem posebej pomembne na začetku 18. stoletja postavljene križevpotne kapelice ob poti, ki je držala k sv. Jožefu, t. im. Kalvarija, medtem ko modernizacija mestnih cerkva, ki so po požaru leta 1687 dobile baročno preobleko, mestne fiziognomije ni mogla bistveno spremeniti.

Ce na kratko strnemo, se nam ob koncu 18. stoletja pokaže Celje v podobi, kot nam jo posredujeta ohranjeni kopiji izgubljenega Hötzlovega originala iz leta 1750, na katerih je mesto upodobljeno v ptičji perspektivi z nadrobnostmi, kakršne bi na starejših vedutah zaman iskali.

Celje je na upodobitvi prikazano s severovzhoda. Še vedno je vklenjeno v regularno pravokotno obrambno zidovje ter povezano z okolico prek mostov, ki ob graških in ljubljanskih vratih drže čez vodni jarek, na jugu ob špitalskih vratih pa prek Savinje. Mestna okolica je večidel še vedno nepozidana. Razen cerkva in dvorov so se tu in tam izoblikovali manjši zaselki, ki štejejo po nekaj hiš. Sklenjena je samo vrsta hišic na Dolgem polju, na desnem bregu Savinje, med severno stranico mestnega obzidja in cerkvijo sv. Duha. V ozadju na levi se vrh griča strmo vzdiguje celjski grad, ki je še v celoti ohranjen in pokrit. Vzhodno stran mesta obvladuje cerkev sv. Jožefa z dvema mogočnima baročnima zvonikoma, pot do nje pa drži mimo križevpotnih kapel. Iznad zaselka Na Bregu se kaže kapucinski samostan s cerkvico sv. Miklavža v ozadju. Ob Hudinji pred mestom je na desnem bregu cerkev sv. Maksimilijana z istoimensko kapelo in leta 1962 porušeno cerkvijo sv. Duha, obdano z obzidanim pokopališčem. Desno od te cerkve je Spodnji Rožni dvor z baročnim Marijinim znamenjem v ozadju, na skrajni desni pa dvorec Gornji Lanovž. Kapele ob graških vratih za zdaj še ne moremo iden-

Vrata z antikami pred zadnjo vojno

tificirati, znana pa tudi ni z nobene druge upodobitve, stavbe zahodno od nje pa so prednice hiš ob severnem delu Stanetove ulice.

Značilnosti mestne podobe, kakršna je bila sredi 18. stoletja, so na veduti kljub njeni shematičnosti lepo razvidne. Srednjeveško obzidje z dvojno vrsto strelnih lin je utrjeno s šestimi stolpi, stolpato utrjena pa so tudi graška in špitalska mestna vrata. Graška in ljubljanska vrata so dodatno opremljena z barbakanoma. Znotraj obzidja se je dokončno izoblikoval značilni raster ulic in trgov s poudarkom na Tomšičevem trgu. Tam, kjer se trg lijakasto razširi in kjer stoji danes Marijino znamenje, je na sliki upodobljena železna kletka, v kateri so izpostavljali celjske peke, ki so pekli premajhne štruce kruha. V jugovzhodnem delu mesta je špital z Elizabetino kapelo, tik ob njem pa župnijska cerkev, katere zvonik ima baročno izoblikovano kapo. Severni del mesta obvladuje minoritski samostan s cerkvijo, ki ima še svoj stari, visoki gotski kor in oba zvonika. Ob južnem delu obzidja stoji najmočnejša stavba v mestu, stara grofija, jugozahodni del mesta pa obvladuje mestni grad, ki je z jarkom in obzidjem ločen od naselja. Zunaj mesta, ob obeh glavnih vpadnicah pri ljubljanskih in graških vratih, sta mitnici, kjer

so deželani in tuji trgovci plačevali mitnino, preden so smeli v mestu prodajati svoje pridelke in blago.

Z vidika našega razmišljanja je pomemben predvsem raster ulic. Hiše na Tomšičevem trgu in v Stanetovi ulici so se v sklenjeni vrsti nanizale prav do graških vrat, Zidanškova ulica je docela pozidana samo s fronto hiš na severni strani, kjer se prelije v Trg svobode, medtem ko je njena južna stran pozidana samo do polovice — severna fronta hiš oblikuje v svojem zahodnem delu sklenjen trg, ki ga na južni strani zapira palača grofije.

Do minoritske Marijine cerkve je formirana tudi Prešernova ulica, ki se ob zahodnem cerkvenem pročelju razširi v trg. Vrsta hiš se približno v današnji gradbeni črti nadaljuje le na južni strani, na severni pa teče črta ob severni strani cerkvene ladje. Trg svobode je zamejen s hišami le na vzhodni strani; na zahodni se prosto odpira proti obzidju. Gledališka in Linhartova ulica sta nakazani v zametkih, na obzidje, ki je bilo medtem izgubilo svojo obrambno funkcijo, pa so se naslonile prve stavbe, ki še niso mogle izoblikovati ulic.

V mestu je še veliko zelenih ali vsaj nepozidanih površin, kar velja za obe polovici mestnega pomerija, tisto vzhodno in tisto zahodno od Tomšičevega trga. Tu so bili ponajveč zelenjavni vrtovi, pa še ti povečini neobzidani. Le posamične večje stavbe imajo ograjene vrtove, zanimivo pa je, da je večina hiš že eno ali dvonadstropnih. Izven mesta se kot strnjen zaselek uveljavlja le Breg, vendar je bilo takšno tudi že Gaberje, kot razberemo iz približno sočasnega Cerronijevega akvarela.

V primerjavi z našimi ugotovitvami o poznosrednjeveškem Celju ni videti bistvenega napredka, čeprav se je bilo medtem število hiš od okoli 130 ob koncu 15. stoletja povzpelo že na blizu 180 — sem pa so kajpak vštete

Glavni (Tomšičev) trg pred prvo svetovno vojno

Glavni (Tomšičev) trg pred prvo svetovno vojno

tudi okoliške stavbe. Zunaj mesta je delovalo le fužinarstvo,⁵⁶ apneništvu in kamnolomstvo ter opekarništvu — opekarnica je bila, kot razberemo iz že omenjene Cerronijeve upodobitve, severno od cerkve sv. Duha na Dolgem polju.

Vendar pa je mestni okvir kljub vsemu kmalu postal pretesen za nadaljnji razvoj naselja, čeprav gredo cenitve o številu celjskega mestnega prebivalstva včasih tudi na račun prebivalcev v predmestjih. Tistih okroglo štirideset novih hiš, kolikor so jih v treh stoletjih od konca 15. do konca 18. stoletja v Celju pozidali, je zadoščalo, da so se zlagoma zapolnile praznine, ki so ob koncu 15. stoletja še obstajale. Dodamo lahko le še to, da so bile takrat že tlakovane nekatere celjske ulice, saj je npr. že leta 1745 beseda o tem, da so pred minoritskim samostanom obnovili mestni tlak.⁵⁷

V zadnjih dveh desetletjih pred velikim požarom leta 1798 so pričeli odstranjevati posamične dele mestnega obzidja. Ko pa je takrat, dne 5. aprila, mesto docela pogorelo — neprizadete so ostale le štiri hiše — in so ga pričeli graditi na novo, je bila usoda srednjeveškega obzidja in s tem okvir starega mesta do kraja zapečaten. Že v letih 1775—1776 so podrli ljubljanska vrata in odstranili renesančni barbakan pred graškimi vrati, leta 1785, torej tri leta pred požarom, pa je mestna občina prodala zasebnikom obzidje in jarek. Toda šele na pragu 19. stoletja, med leti 1802—1804, so pričeli podirati obzidje okoli mestnega gradu in zapisavati tamošnje jarke (posledica je bila, da se je stavbna črta vzhodne fronte Trga revolucije lahko po-

maknila navznoter proti zahodu na današnje stavbno črto), obenem pa so podrli mitnico ob Špitalskih vratih in Graška vrata. V naslednjih letih so nato podrli še dobršen del preostalega obzidja, predvsem pa zasuli jarke in tam uredili nove ceste. Nadaljnji razvoj Celja je bil povezan z novo železniško progo Dunaj—Trst, ki je povzročila nagel razmah industrializacije, posledica pa je bila pospešena rast mesta prek meja starega mestnega pomerija.

Razvoj, ki smo ga nakazali v zgornjem odstavku, se kaže v dveh značilnih fazah. Prva obsega čas revitalizacije po požaru uničenega mesta in sega nekako do šestdesetih let 19. stoletja, ko se v Celju prično uveljavljati historični slogi, drugi sega do prve svetovne vojne 1914, ko že razširjeno, a še vedno kompaktno mestno tkivo dobi poteze, ki še danes determinirajo njegov značaj.

Od udarca, ki ga je Celju prizadel požar 1798, si mesto dolgo ni opomoglo. Desetletja dolgo spremljamo prizadevanja za njegovo obnovo in le tu in tam zraste kak nov objekt, ki zamenja starega. Celje ni imelo gospodarske moči, da bi že v tem obdobju preraslo skromne možnosti provincialne naselbine in tako je njegova podoba v vsej prvi polovici 19. stoletja in še dolgo potem podoba mesteca, katerega značaj je prejel trški kot mestni — izraz mesto opredeljuje le njegov pravni status, ne pa njegove bistvene poteze. Le dokaj diferencirana tlorisna zasnova z razvito mrežo ulic in trgov, ki so jo izoblikovala prejšnja stoletja, ga povzdiguje nad kraje v okolici, vse drugo ostaja v mejah skromnih, neambicioznih hotenj. Malo je stavb, ki bi želele biti več kot dom in delavnica svojega lastnika in to določa tudi dimenzije teh arhitektur v prostoru. Le na Tomšičevem trgu so hiše dosledno vsaj

Glavni (Tomšičev) trg pred prvo svetovno vojno

Kapucinski most pred prvo svetovno vojno

enonadstropne, povsod drugod nastopajo pritlični objekti, na samem obrobju pa celo želarske kajže, pomešane s hlevi in kozolci. Veliko prostora je zlasti za hišami še nepozidanega. Tu so ohišnice meščanov in njive, za hišami imovitejših celjskih prebivalcev pa oblikovani mali parki zasebnega značaja.⁵⁸ Zunanjo podobo stranskih ulic še vedno opredeljujejo zidana kamnita stopnišča, na trgih in križiščih srečujemo vodnjake, ponekod, kot denimo na Trgu V. kongresa, ali v Zidanškovi ulici, pa so ob hišah kamnite klopi, zavarovane s pločevinastimi strehami, ki so jih do kraja odstranili leta 1873. Ulice so še vedno krivenčaste, netlakovane. Marsikje nastopajo ožine — tako npr. ob Šurbijevi in Jelenčevi hiši na zahodnem koncu Trga V. kongresa — ki so jih izravnali šele ob koncu stoletja. Zunanjščina stavb je klasicistično preprosta, členjene so le najiminitnejše hiše. Celo fasada starega magistrata na Tomšičevem trgu, ki ga je v letih 1809/10 obnovil Leopold M. Duslinger,⁵⁹ je le malenkostno členjena z lizenami in nadstrešnim stolpičem. Šele pri gradnji novega magistrata v letih 1830—1832, ki pomeni prav za prav le temeljito adaptacijo starejše stavbe, pridejo do polne veljave stilna hotenja dobe, ki se izražajo v klasicistični, oblikovno jasni, a vendar dovolj bogati in izraziti členitvi. Podobno velja za približno istočasno pozidano stavbo kresije.

1847 je v Celje pripeljala južna železnica — moment, ki je za mestni razvoj prelomnega pomena. Železnica je zlasti po zgraditvi proge do Trsta leta 1857, ki je povezala cesarski Dunaj z morjem, prinesla mestu nove

možnosti gospodarskega razvoja, nove potrebe pa so spodbudile tudi intenzivnejšo gradnjo. Ta se sprva kaže zlasti v rasti mesta v višino. Druga za drugo se nekdanje pritlične hišice spreminjajo v enonadstropne, nadstropne v dvonadstropne, vzporedno pa se spreminjajo tudi njihove fasade, ki v skromnejših oblikah povzemajo sodobne likovne vzore iz večjih središč. Med največjimi dejanji iz tega časa je gradnja pošte na Trgu V. kongresa (današnja tiskarna Aero), ki jo je 1860 (letnica na čelu fasade) na novo postavil Kuntara.

Vendar pa se naloge zlagoma večajo. Stara mestna lupina je večidel pozidana, mesto se zlasti ob nekdanji Graški ulici in na vzhodnem robu mesta — kjer ga naposled zameji železnica — širi navzven. Nastajati prično prve novo koncipirane stavbe, ki niso več le tri ali petosne, marveč včasih celo devetosne in sežejo v višino dveh nadstropij. Razvoja, ki je toliko časa stagniral, zdaj ni mogoče več ustaviti. Momenti, ki nakazujejo nadaljnji mestni razvoj so zlasti tile:

- 1850 — Zasujejo severni obrambni jarek in podrejo južni del mitnice ob Graških vratih. V naslednjih desetletjih sukcesivno pozidavajo Vodnikovo ulico.
- 1851 — Porušijo Vodna vrata.
- 1858 — V mestnem parku zasadijo kostanjevo alejo.
- 1862 — Občina se odloči za ureditev pločnikov.
- 1867 — Tomšičev trg in več drugih ulic (Prešernovo, Stanetovo, Ljubljansko, Trg V. kongresa) tlakujejo z mačjimi glavami.

Martin Lenz, Perice ob Savinji ok. l. 1930

Hiša na mestu današnje Ljubljanske banke pred prvo svetovno vojno

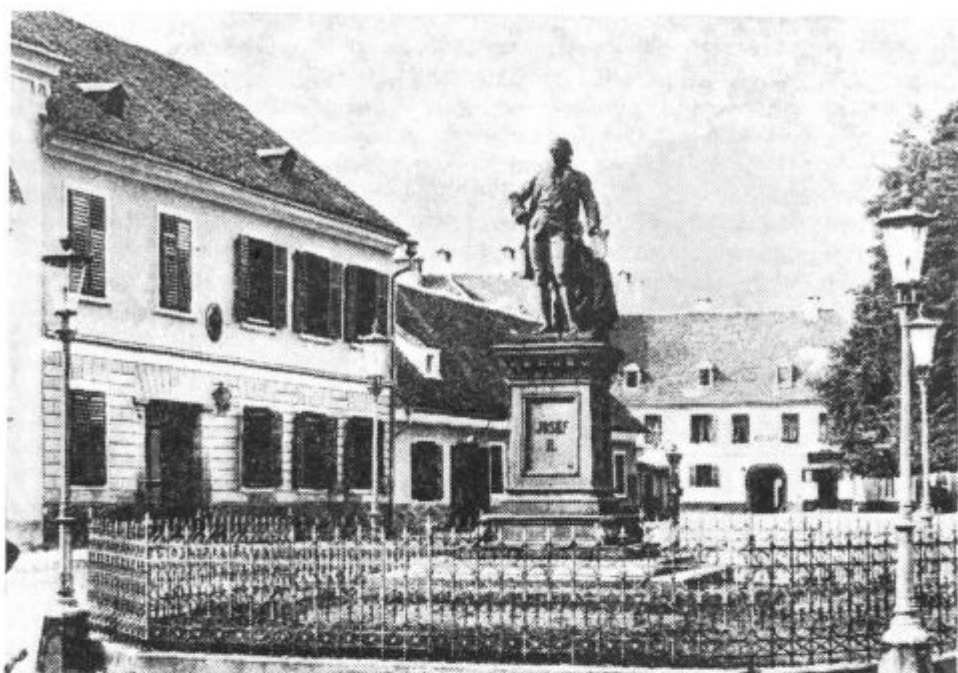

Prizidek Stare grofije pred l. 1896

- 1871 — Regulirajo tedaj še malone nepozidano Vodnikovo ulico.
- 1872 — Ing. Viljem Hallada izdela prvi ureditveni in razširitveni mestni načrt.
— Obratovati prične plinarna. V mestu uvedejo plinsko razsvetljavo, ki nadomesti dotedanjo petrolejko.
- 1873 — V Gaberju postavijo Cinkarno.
- 1879 — Po občinskem odloku morajo vsi meščani pred novimi hišami urediti pločnik.
- 1880 — Trg V. kongresa tlakujejo z granitnimi kockami (Tomšičev trg šele 1888).
- 1881 — Na Trgu revolucije postavijo bronast spomenik Jožefu II.
Pomemben mejnik v tem razvoju pomeni leto 1887. Z dograditvijo poslopja Hranilnice, ki ga je projektiral Hans Frauneder iz Brucka ob Muri, dobi Celje prvo velikomestno stavbo, pozidano v historičnem slogu po velikih dunajskih vzorih. Že dve leti poprej je celjski arhitekt Vladimir Walter na mestu starega pozidal novo gledališče, nato pa se nove, velikopotezno zasnovane stavbe kar vrstijo:
- 1889—1892 — tri dvonadstropne stavbe na Savinjskem nabrežju po načrtih ing. Vladimira Walterja.
- 1889 — Wokaunova hiša v Zidanškovi ulici 19 po načrtih nekega domnevno graškega arhitekta.

Staro sodišče, pred l. 1896 (današnji Trg svobode)

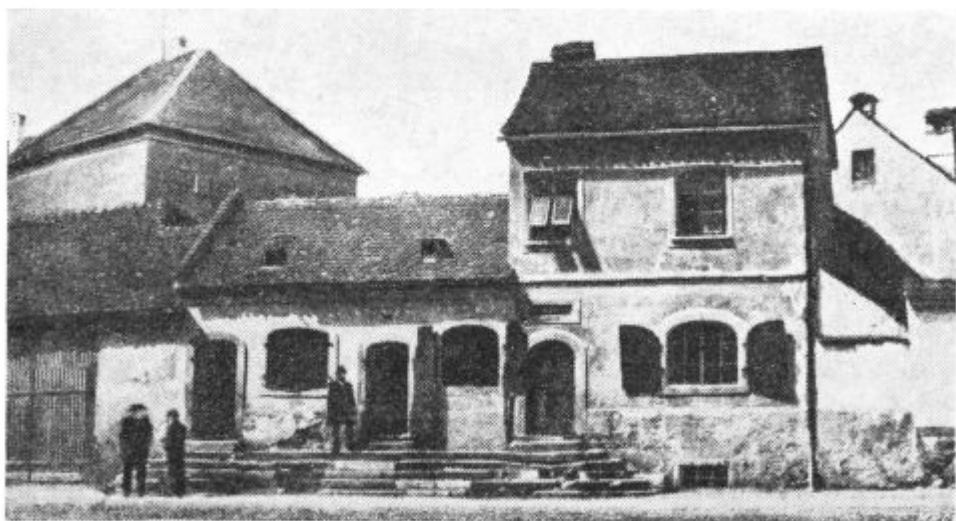
Spomenik Jožefu II. na današnjem Trgu svobode

- 1889—1908 — Pozidajo Cankarjevo ulico.
- 1891 — Nova stilna fasada na hiši Tomšičev trg 1.
— Regulirajo Trg revolucije in obenem podrejo tamošnje hišice.
- o. 1891 — Edvard Ertl postavi eno stilno najlepših takratnih hiš v mestu, Miklošičeva 3
- 1896—1897 — Češki arhitekt J. Vladimír Hraský pozida Narodni dom.
- 1897—1898 — Družba Bureau für Postbauten z Dunaja (ing. Schneider) pozida novo pošto v neorenesančnem slogu.
- 1898—1900 — Viktor pl. Thomka izdela novi regulacijski mestni načrt.
- 1905 — V Vodnikovi ulici pozidajo Dekliško šolo.
— Z novim prebojem povežejo Gubčevo in Cankarjevo ulico.
- 1905—1907 — Dunajski arhitekt Peter Pavel Brang postavi Deutsches Haus v slogu staronemške gotike.
- 1907 — Pritlični paviljon v Prešernovi ulici — najčistejša secesija.
- 1909 — Prva trinadstropna stavba v Celju na vogalu Cankarjeve, Stanetove in Lilekove ulice. Načrt Ferdinand Golobgranc.
- 1911—1912 — Arhitekt Richard Kloss iz Gradca pozida Deško osnovno šolo, današnje Učiteljsiše. Tu je prvič v Celju uporabljena železobetonska konstrukcija.
- 1913 — Mesto dobi elektriko.
- 1914 — Na Otoku pozidajo novo stavbo gimnazije.

Že bežen pogled na izbor nekaterih najzanimivejših celjskih stavb iz obdobja 1885—1914 nam pokaže, v katero smer je šel mestni razvoj. Tuji arhitekti, ki so v veliki meri zamenjali domače stavbenike, so v času izostrenih narodnostnih bojov in s tem pogojenega tekmovanja med nasprotnima strankama uveljavili v Celju arhitekturo historičnih slogov svetovljanskih dimenzij, ki nastopa zlasti na obodu nekaj z obzidjem vkljenjenega starega mestnega jedra, formira sklenjene stavbne bloke in s tem novo, regularno ulično mrežo s sistemom pravokotno sekajočih se komunikacij. Z urbanističnega vidika je pri tem pomembna Krožna ulica (Cankarjeva, Vodnikova), ki je nastala po zgledu dunajskega Ringa.

Število prebivalstva nenehno narašča in se je npr. od 4224 ljudi v letu 1869 povzpelo že leta 1890 na 6364 prebivalcev (všteta so tudi predmestja: Graško, Ljubljansko in Vodno). V breme dvajsetih letih se je torej povečalo kar za 50 %. Pri tem pa je število hiš že leta 1865 doseglo številko 350, kar pomeni, da se je gostota pozidave že samo znotraj starega mestnega jedra praktično podvojila v primerjavi z gostoto hiš ob koncu 18. stoletja. Naravna posledica je bila, da v tem času malone povsem izginejo zelene površine, ki so še vso prvo polovico 19. stoletja značilno sooblikovale mestno podobo. Vlogo zasebnih zelenic vsaj delno prevzame na novo urejeni mestni park na desnem bregu Savinje.

Neogibni preboj navzven, ki je sledil, je nato ustvaril krog starega mesta obroč nove velikomestne arhitekture. Ta je oklenila skromno starožitno jedro, ki je s svojimi najrepresenčajšimi stavbami skušalo ustvariti ravnovesje z novimi mestnimi predeli — pri tem se kot prostorski dominantni znova uveljavita predvsem prenovljeni in povišani zvonik opatijske cerkve ter novi zvonik Marijine cerkve. Kot zanimiv moment velja omeniti le še nastanek prvih celjskih vil (Stigerjeva 1887), ki — pozidane po kotažnem

Stavba na mestu današnjega Narodnega doma pred l. 1896

sistemu — prično zavzemati proste površine ob zahodnem mestnem robu in tako s svojimi vrtovi oblikujejo zeleno protiutež kompaktni blokovni gradnji na severni, vzhodni in jugovzhodni strani mesta. Povezavo med starimi in novimi mestnimi predeli izoblikujejo novi preboji mestnega obzidja, ki tudi optično povsem izgubi vlogo regulatorja in omejevalca mestnega razvoja.

V skladu s spremenjenimi družbenimi razmerami in razvitejšo družbeno strukturo pride v tem obdobju do disperzije pomembnih javnih stavb. Tomšičev trg s premestitvijo magistrata na Trg V. kongresa že v prvi polovici 19. stoletja izgubi del svoje nekdanje veljave in ostane nekaj časa le še trgovsko središče mesta, javne stavbe pa zdaj nastopajo na različnih delih mesta — a vendar ponajveč še vedno ob temeljnem uličnem križu, potezama kolodvor—Ljubljanska cesta in Slomškov trg—Stanetova ulica. Zunaj tega križa, na mestnem obodu, nastopajo le javni objekti, ki so za mestni utrip sekundarnega pomena — šola, dijaški domovi ipd. Mesto se v tem obdobju gospodarsko nenehno krepi in je na pragu druge svetovne vojne že dobilo poteze razvite urbane aglomeracije, ki je le tu in tam ohranila nekaj svoje prvobitne starožitnosti.

OPOMBE

¹ Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV*. Ljubljana 1915, št. 70 a.

² Kos, o. c. št. 712.

³ Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V*. Ljubljana 1928, št. 83.

⁴ Kos, o. c. št. 499.

⁵ Kos, o. c. št. 776.

⁶ Ivan Stopar, *Stari grad nad Celjem*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 32, Ljubljana 1972, p. 10.

⁷ Ivan Stopar, *Opatijska cerkev v Celju*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 44, Ljubljana 1973, p. 3.

⁸ Ivan Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 1977, p. 43 s.

⁹ Marijan Marolt, *Umetnostni spomeniki Slovenije III., Dekanija Celje, Maribor 1931*, p. 60.

¹⁰ Ivan Stopar, *Opatijska cerkev v Celju*. Celje 1971, p. 80.

¹¹ Podatek je posredovala ravnateljica Pokrajinskega muzeja prof. Vera Kolšek.

^{11a} Jelka Pirkovič-Kocbek, *Metoda morfološke analize mestnega prostora z aplikacijo na izbranem primeru*. Urbanistični inštitut SR Slovenije, Ljubljana 1979, p. 139.

^{11b} Cene Avguštin, *Radovljica*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov št. 45. Ljubljana 1974, p. 5.

¹² Marolt, o. c. p. 60.

¹³ Ivan Stopar, *Celje*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 37, Ljubljana 1973, p. 10 s.

¹⁴ Andreas Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli*, Cilli 1909, p. 78.

¹⁵ *Kronika grofov Celjskih*, Maribor 1972, p. 65.

¹⁶ Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, o. c. p. 127.

¹⁷ Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, Celje 1971, p. 266.

¹⁸ Joseph Zahn, *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, Wien, 1893.

¹⁹ Janko Orožen, o. c. p. 268 s.

²⁰ Janko Orožen, o. c. p. 270.

- ²¹ *ibid.* p. 273.
- ²² *ibid.*
- ²³ Gubo, o. c. p. 77.
- ²⁴ Janko Orožen, o. c. p. 269. Omenja se npr., da si je grof Friderik pridobil vrt med hišo grofovega kuharja Boltežarja in tržana Hofnerja v Dolgi ulici — hiše potemtakem tu še niso bile strnjene.
- ²⁵ Ignac Orožen, Celjska kronika. V Celi 1854.
- ²⁶ Janko Orožen, Posestna in gradbena zgodovina Celja. Bilten. Glasilo občinskega ljudskega odbora Celje. Celje 1975. St. 11—12, p. 23.
- ²⁷ Gubo, o. c. p. 184.
- ²⁸ *Ibid.* p. 200.
- ²⁹ *Ibid.* p. 186.
- ³⁰ *Ibid.* p. 182.
- ³¹ Gerhard Jaritz, Zur materiellen Kultur der Steiermark im Mittelalter im Zeitalter der Gotik. Katalog: Gotik in der Steiermark, St. Lambrecht 1978, p. 39.
- ³² Paolo Santonino, Reisetagebücher. Klagenfurt 1947, p. 184.
- ³³ Kronika grofov Celjskih o. c. p. 54.
- ³⁴ Santonino, o. c. p. 183 s.
- ³⁵ Ignaz Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant III/2, Das Dekanat Cilli. Cilli 1880, p. 171 s.
- ³⁶ o. c. p. 39.
- ³⁷ Dr. Franz Krones, Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Graz 1883. II. Teil, p. 179: »1448. An 4. Juli ist erstlich hie zu Cilli die lang Gassen und die Mühlgassen verbrunnen.«
- ³⁸ Iz kraja Bad Aussee na avstrijskem Štajerskem je ohranjeno sporočilo iz l. 1523, »das ire heuser mit wil holzwerchen ñeinander, auch mit hulzein schintl und pretterdächern gepauen, danzue mit rauchfänk der mereren tail under und nicht über die dächer aufgefueert sind.« (Jaritz, o. c. p. 38) na podobne ugotovitve še mnogo pozneje naletimo v Skofiji Lokaj na Gorenjskem.
- ³⁹ Kronika grofov Celjskih, p. 76. s.
- ⁴⁰ Krones, o. c. II. Teil, p. 109 in 181: »Item in demselbigen jahr (1450) haben die von Cilli vmb die Stadt Cilli ein neues gemäuer angefangen, die vor nit umgemauert sundern nur mit einem zaun und graben eingefangen«. In nato: »Nachgehents aber widerumben im Jahr 1451 diese nembliche Statt Cilli auf ein Neyes von denen Bürgern Selbsten aufgebaut worden mit befreyungen Ihrer Robadt eine Ringmauer aufgeföhrt und zwar eine Tickhe Ringmauer mit einer Betachung vmbgeben. Zugleich umb die völlige Ringmauer herum ein Gang und mit schönen Thurn versehen, dass man sagen kan, dass in fünf Lendten Kein solche Statt-Ring-Mauer zu finden noch zu Sehen ist«.
- ⁴¹ Gubo, o. c., p. 187. Avtor navaja, da je dal palisade — »Schreckzaun« — l. 1488 postaviti sodnik Duellacher.
- ⁴² Gubo, o. c., p. 183.
- ⁴³ Jaritz, o. c., p. 39 s.
- ⁴⁴ Santonino, o. c., p. 180 s.
- ⁴⁵ Gubo, o. c., p. 178.
- ⁴⁶ Ivan Stopar, Stare celjske upodobitve. V tisku.
- ⁴⁷ Santonino, o. c., p. 186. Avtor omenja, da žive prebivalci Spodnje Savinjske doline bolj v nečistoči kot Celjani.
- ⁴⁸ Orožen, Zgodovina Celja in okolice, p. 269.
- ⁴⁹ Gubo, o. c., p. 185.
- ⁵⁰ Gubo, o. c., poroča na p. 185, da so l. 1483 kupili Celjani za potrebe mesta od splavarjev deske in 1.000 kom. skodel.
- ⁵¹ Gubo, o. c., p. 199.
- ⁵² Gubo, o. c., p. 183.
- ⁵³ Orožen, Posestna in gradbena zgodovina, o. c., p. 23.
- ⁵⁴ Marolt, o. c., p. 98.
- ⁵⁵ *Ibid.*, p. 93.

⁵⁶ Orožen, Zgodovina Celja in okolice, o. c., p. 391. Fužina je bila sprva ob Savinji nasproti grofije, po 1775 pa v Pečovniku.

⁵⁷ Krones, o. c., II. Theil, p. 181.

⁵⁸ Oris mestnega razvoja v 19. stol. temelji predvsem na analizi starih mestnih načrtov, za čas 2. pol. 19. stol. pa prinaša največ uporabnih podatkov delo Thomas Fürstbauer, Cilli 1867—1892. Fünfundzwanzig Jahre selbständigen Gemeindewesens. Cilli 1892.

⁵⁹ Podatki o arhitektih, ki so delovali v Celju, so večidel povzeti po razpravi Peter Povh, Celjska arhitektura v 19. stoletju. Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta IX., Ljubljana 1972.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor macht in dem Artickel den Versuch, die historische Entwicklung der Stadt Celje (Cilli) in der Zeitspanne zwischen der Antike und dem grossen Brand im Jahre 1798 aus einer neuen Sicht zu werten. Das Munizipium Claudia Celeia, die römische Stadt, entstand in Jahre 46 n. Chr. muttmasslich auf dem Boden der älteren keltischen Siedlung. Trotz der vielen archeologischen Funde ist ihr Charakter noch nicht klar, da wir ja doch noch immer nicht wissen, wo sich das antike Forum befand. Jedenfalls wurde der Stadtgrundriss nach den klasischen Prinzipien der römischen Städtebaukunst entworfen und war im Grunde genommen ein ummauertes Rechteck, dessen innere Structur die beiden Hauptadern, Cardo und Decumanum, determinierten. Allem Anschein nach kann man das ehemalige Cardo in dem heutigen Tomšičev trg und Stanetova ulica suchen, Decumanum befand sich aber offensichtlich auf der Trasse der heutigen Zidanškova ulica. Darauf deuten vor allem die Reste der mit den Säulengängen geschmückten Patrizierhäuser, auf die man bei den Grabungen in dieser Gasse gestossen hat, aber auch der Fund eines Meilensteins in der Nähe der heutigen Kaserne auf dem Trg svobode. Diese These gewinnt an Gewicht wenn wir in Betracht ziehen, dass der Fluss Savinja (Saan) demals nördlich der Stadt floss und sich erst im späten 3. Jahrhundert sein jetziges Bett wählte.

Im Jahre 452 wurde die Stadt Celeia das erste Mal von den nach dem Westen vorstossenden Barbarenstämmen zerstört und allmählich versank sie in Vergessenheit. Seit dem 6. Jahrhundert nach Chr. wird sie nicht mehr erwähnt.

In die neuere Geschichte tritt Celje unmittelbar erst im Jahre 1322, als es als **Cillie der Marckt** Erwähnung findet. Die mittelalterliche Siedlung muss aber trotzdem schon früher bestanden haben, da die Urkunden schon im Jahre 1137 von **Gunthero marchione de Cylie**, im Jahre 1185 von **Pernhardus de Cillie** und im Jahre 1229 von **Rubertus plebanus de Cillie** sprechen. Wir nehmen an, das Celje — Cilli im 12. Jahrhundert ein kleines Dorf mit einzelnen Marktrechten war. Schon damals bestand die Vorgängerin der heutigen St. Daniel Kirche (ihre Reste fand man vor einigen Jahren bei den Grabungen in ihrem Innern), südlich der Kirche stand der Karner, die Häuser der Einwohner reihten sich aber naturgemäss dem heutigen Tomšičev trg entlang. Gewiss stand im Dorf oder in seiner unmittelbaren Nähe auch ein Amtshaus oder Hof der Heunburger, doch ist über seine Localität nichts bekannt.

Im 13. oder 14. Jahrhundert bekam Celje die vollen Marktrechte. Die Siedlung hat sich inzwischen schon stark ausgedehnt, obwohl ihr der grosse Entwicklungssprung noch bevorstand. Zur Pfarrkirche des hl. Daniel gesellte sich der Minoritenkloster mit der Marienkirche, der sich am nordwestlichen Rand der alten Agglomeration seinen Platz ausgesucht hat. In der unmittelbaren Marktumgebung entstanden die hl. Geist Kirche mit dem Marktspittal, die Nikolaus Kirche und vor allem auch mehrere Türme, die die Funktion der Höfe erfüllten und die prinzipiell nicht werhaft ausgestattet waren. In den Akten finden neben dem alten Turm der Heunburger, aus sich später die Stadtburg entwickelt hat (1323), noch drei solche Türme Erwähnung: der Turm der Saanecker (1352), der Turm der Brüder Gassel

(1387) und der Turm der Witwe des Fürstenfelders Katharine (1417). Sie ähnelten dem Anschein nach an den Turm Kebeļ auf dem Bacherngebirge.

Neben den Türmen, die die Aufgaben der Höfe erfüllten und die keine Cassatorri waren, gab es in dem späten Mittelalter in der Umgebung des Marktes auch viele anders gestaltete Höfe, die ein mehr oder weniger bäuerliches Aussehen hatten.

Schon im 14. Jahrhundert bestand in Celje eine starke Judensiedlung. Es werden zwar nur Nahmen von einigen wohlhabenderen Juden erwähnt, die Masse der sozial tiefer stehenden Anonymen war aber viel grösser. Die Judengasse findet als erste Gasse in Celje schon im Jahre 1407 Erwähnung. Das deutet zugleich darauf, das zu dieser Zeit in Celje schon ein verhältnismässig gut entwickeltes Strassennetz bestand. Der Markt umfasste grösstenteils schon das Pomerium der späteren Stadt und wurde von dem Cillier Graffen Friedrich I. mit Graben und Wall befestigt.

Im Jahre 1451 verlieh der cillier Graf Friedrich II. der Siedlung die Stantrechte. Sie hat inzwischen schon die Physiognomie bekommen, die sie in den Hauptzügen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts bewahrte.

Im Jahre 1451 begann der Ausbau der Stadtummauerung mit den Wehrtürmen und zwei mächtigen Tortürmen. In der Siedlung, in welcher schon mehrere Gassen und auch einzelne vornehme Häuser urkundlich Erwähnung finden, herrschte ein reges Wirtschaftsleben mit vielen Zünften, ja sogar mit einem Goldschmied, aber auch ein Wundarzt und ein Lehrer werden beurkundet. Die Häuser waren schon aus Stein und nicht mehr aus Holz gebaut, die beiden Kirchen, die des hl. Daniel und der Minoriten, wurden architektonisch kostbar ausgestattet und dem neuen Zeitgeschmack angepasst. Am Rande der Stadt befanden sich zwei mächtige, pallasartige Residenzen der Graffen von Cilli, die sich aus ehemaligen Turmhöfen entwickelt haben. Mit einem Worte — die Stadt befand sich auf dem Höhepunkt ihrer Blüte.

Nach dem Aussterben des cillier Graffengeschlecht im Jahre 1456 begesn die Stadt zu stagnieren. Die unruhigen Zeiten trugen dazu bei, das viele Vornehme ihre Häuser verliessen und vernachlässigten, so das sie langsam ödeann wurden. Ganze drei Jahrhunderte hat es gedauert, bis sich die Zahl der Häuser in der Stadt von ungefähr 130 im Jahre 1487 auf rund 180 am Ende des 18. Jahrhunderts aufgeschwungen hat.

Eine bedeutendere Baulust kann man in dieser Zeit nur ausserhalb der Stadtmauern registrieren, wo mehrere Kirchen und Höfe gebaut wurden. Ein neuer Aufschwung der Stadt begann erst nach der Mitte des 19. Jahrhunderts, nachdem die Südbahn ausgebaut wurde. Im Jahre 1847 kam der erste Zug nach Cilli und in den nächsten Jahren wurde die Verbindung zwischen Wien und Triest hergestellt. Wenn wir in der ersten Hälfte des Jahrhunderts noch immer vor allem von dem Ausbau in dem Brande vernichteter Stadt reden können, so treten in der zweiten Hälfte ganz neue Momente auf. Das kleine Städtchen, das bis dahin das Aussehen eines Provinzmärktchens hatte, beginnt grosstädtische Züge zu bekommen. Die Strassen werden gepflastert, die Gasbeleuchtung wird eingeführt, die einst krummen Strassenlinien werden reguliert. Die Mode der grossen historischen Style setzt sich allmählich durch. Am Rande des alten, einst ummauerten Stadtkernes entstehen neue Stadtteile, die planmässig und deshalb regulär angelegt wurden. Die neuen Häuser sind breit und wenigstens zweistöckig, die Facaden suchen sich ihre Vorbilder in Wien und Graz. Die neuen wirtschaftlichen Gegebenheiten schufen die Bedingungen, auf denen sich das neue, noch heute charakteristische Antlitz der Stadt prägen konnte.

MILENA MOSKON

**NOVO PRIDOBLENE UPODOBITVE NASELIJ IN STAVB
S CELJSKEGA OBMOČJA**

Nadaljevanje kataloga v celjskem muzeju

Vedute z upodobitvami naselij in stavb s celjskega področja, ki se zbirajo v Pokrajinskem muzeju v Celju so bile doslej že objavljene v Celjskih zbornikih 1968 in 1975—76. Leta 1977 pa je muzej znova pridobil nekaj zanimivih primerov vedut, ki so bile v prodaji iz zapuščine pok. Martina Perca iz Celja. V pričujočem prispevku opozarja avtorica na te upodobitve in na dve veduti F. Jungbluta iz leta 1853 iz rokopisne župnijske kronike Ignaca Orožna, katero je lastnik, župnijski urad sv. Danijela pridobil iz omenjene zapuščine.

Die Ansichten von Darstellenden der Ortschaften und Bauten aus dem Gebiet von Celje, die das Museum in Celje sammelt, wurden bis jetzt schon im Celjski zbornik 1968 und 1975—1976 veröffentlicht. Im Jahre 1977 erwarb das Museum erneut einige interessante Exemplare von Ansichten aus dem Nachlass des verstorbenen Martin Perc aus Celje. Im vorliegenden Beitrag verweist die Verfasserin auf diese Ansichten und auf zwei weitere Ansichten von F. Jungblut aus dem Jahre 1853 aus der handschriftlichen Pfarrchronik von Ignac Orožen. Diese hat der Besitzer, das Pfarramt von St. Daniel, aus dem oben erwähnten Nachlass erworben.

S prodajno ponudbo, ki jo je 14. XI. 1977 posredoval Trubarjev antikvariat iz Ljubljane Osrednji knjižnici v Celju, je bilo pridobljeno gradivo, katerega lastniki so postali glede na pomen posameznih predmetov Osrednja knjižnica, Zgodovinski arhiv, Pokrajinski muzej in Opatijsko župnijski urad sv. Danijela v Celju. Ponudba gradiva je bila povezana z zapuščino pokojnega Martina Perca iz Celja in kot se je izkazalo, so se v njej pojavili zanimivi zgodovinski in drugi dokumenti iz preteklosti Celja in njegove okolice. V zvezi s tem se je pojavila tudi ves čas po vojni iskana rokopisna župnijska kronika Ignaca Orožna iz leta 1854 in tudi obe akvarelni veduti iz nje (Celje s severa in Vodna vrata F. Jungbluta iz leta 1853), ki sta

Avtor: Milena Moškon, Pokrajinski muzej Celje

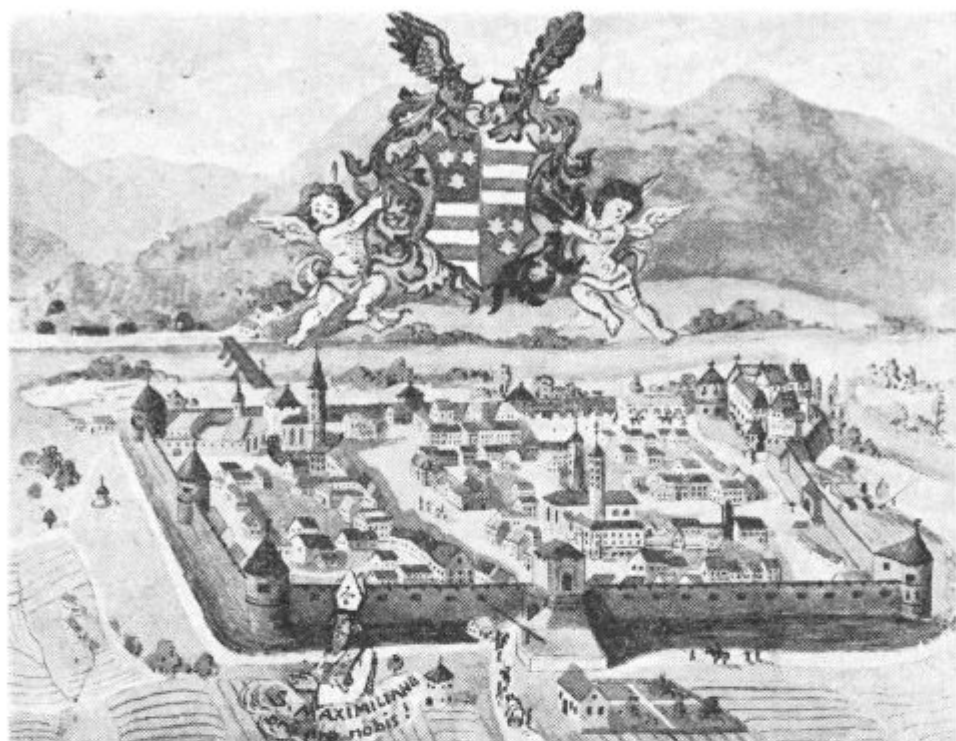
Slika pred restavracijo

bili v našem času poznani le po ohranjenih Pelikanovih fotografijah izpred zadnje vojne.^{1, 2, 3} Obe veduti sta zdaj ponovno vključeni v omenjeno kroniko in sta v posesti prvotnega lastnika, to je Opatijsko župnijskega urada sv. Danijela v Celju.

Celjski muzej pa se je iz Perčeve zapuščine obogatil z akvareloom, risbami in grafičnimi listi, ki še niso bili zastopani v zbirki vedut in pomenijo zato zanimivo dopolnilo tej, šele po osvoboditvi strokovno zasnovani kolekciji.

Med posebnosti, ki so bile pridobljene za muzej s ponudbo antikvariata, sodi prav gotovo akvarel s pogledom na Celje s severa. Na tem akvarelu je bil ob prevzemu nalepljen bakrorez (3 alegorične figure), na levi strani pa je bila dodana kot nekakšna aplikacija tiskana stoječa figura celjskega grofa Hermana II.⁴ Vsi ti dodatki, ki naj bi naivno ponazorili optično zaznavo Celja v obzidju izpod arkadnega hodnika (gl. sliko), so bili ob restavriranju⁵ lista odstranjeni. Tudi na hrbtni strani akvarela je bila nalepljena

Slika po restavraciji

grafika, na kateri je bilo zabeleženo v rokopisu: Celjski grof Herman II. ustanovitelj utrjenega Celja (Po sliki v posesti g. Martina Perca.).

Veduta lahko predstavlja varianto znane upodobitve Celja iz leta 1750 oziroma kopije Josefa v. Rainhofna iz leta 1831.⁸ Razlikuje se od nje le po nekaterih detajlih, ki so predstavljeni z večjo ali manjšo mero natančnosti in vernosti. To je možno opaziti zlasti pri opustitvi kapucinskega samostana, kamor je dostop po stopnicah sicer nakazan, a potem zabrisan. Različnost je opazna tudi na predstavitvi Stare grofije in sosednje stavbe, obrambnega stolpa ob spodnjem gradu, ki ima streho, in še drugod. Predvidevamo lahko, da je akvarel naredil neznani avtor v 19. stoletju ali celo kasneje po starejši predlogi, naslikani verjetno pred letom 1750.

Prav gotovo so za celjski muzej zanimive tudi ostale vedute iz Perčeve zapuščine. Med temi so: že prej v muzeju obstoječi Lauterbachovi risbi⁷ pripadajoči jeklorez Celja z Aljaževega hriba, akvarel Friedricha Loosa iz leta 1840, na katerem so predstavljeni celjski grad, grad na Planini, razvaline Žičkega samostana in Huda luknja pri Velenju, risbe Alojza Kasimirja in Avgusta Seebacherja, ki so bile namenjene tiskanim izdajam in se prav tako nahajajo v celjskem muzeju.

KATALOG

117. *Celje* — Stari grad in mesto z juga, fotografija z napisom: Cilli im Jahre 1600, $9,5 \times 14,2$ cm ($14,5 \times 18,5$ cm). Napis na hrbtni strani: Foto aus Holzschnitt u. Radierung aus Jahre 1600. Die Cillier Freiherren Archiv 575/A Wier am 15/5/860 Prof. ... 8/VI—f 26.

118. *Celje* — s severa, akvarel-papir, $13,9 \times 17,4$ cm. Nad mestom držita putta grb Celjanov; pred mestom, v bližini graških vrat pa je upodobljena dopasna figura škofa z napisom: S. MAXIMILIANE Ora pro nobis! Levo zgoraj je vidna zabrisana letnica 1750, S/150.

119. *Celje* — Stari grad, s severa, akvarel — papir, $5,7 \times 9$ cm, na sestavljenki z Zičkim samostanom, Hudo luknjo pri Velenju in Planino, ($12,3 \times 18,2$ cm) sign.: Fried. Loos 1840, S/132. Friedrich Loos. Krajinar, 1797 Gradec — 1890 Kiel.⁸

120. *Celje* — z jugozapada, litografija s kreda, $7,9 \times 15,4$ cm ($14,6 \times 23,5$ cm) glava pisarniškega papirja, napis: Cilli, den, sign.: A. Leykam'Erben (po Kuwasegovi litografiji z upoštevanjem železnega mostu in vlaka), G/VI-123, okoli 1850.

121. *Celje* — z juga, jeklorez, $8,5 \times 12,4$ cm ($17 \times 21,9$ cm), napis: Cilli, sign.: Gezeichnet v. C. Reichert Verlag v A. Burger in Graz C. Adler. arist. Anst. in Hamburg, G/VI-122, Z/306/13, St/56

Iz Burgerjeve suite, o. 1855.

122. *Celje* — z vzhoda, jeklorez, $8,5 \times 12,6$ cm (17×22 cm) napis: Cilli, sign.: Gezeichnet v. C. Reichert, Verlag v. A. Burger Gratz. C. Adler artist Anst. in Hamburg, G/VI-121, Z/307-14, St/57

Iz Burgerjeve suite, o. 1855.

123. *Celje* — s severovzhoda, jeklorez, $10,3 \times 15,1$ cm ($16,2 \times 24,5$ cm) napis: Cilli, sign. Chapuy del. Stich u. Druck d. Kunst. Anst. d. Oestr. Lloyd in Triest, G/VI-120, Z/310-17, St/60

Iz: Mandl-Seidl: Die Staatsbahn von Wien bis Triest mit ihren Umgebungen, Triest 1856.

124. *Celje* — z vzhoda, jeklorez, $14,5 \times 21,5$ cm ($21 \times 27,9$ cm) napis: Cilly (Herzogthum Steyermark), sign.: Lauterbach Heawood, G/VI-119, Z/312-19, St/63. Iz Paynejevega Univerzuma, 1860.

125. *Celje* — Mestna hranilnica, gledališče in Stiegerjeva vila, sestavljenka $5,3 \times 11,2$ cm, $7,4 \times 11,8$ cm, $8,3 \times 7,3$ cm ($20 \times 11,9$ cm), G/VI-143. Manjka risba Noriškega vojaka.

Napisi: Sparcassa Gebäude. Theater, Villa Stieger, sign.: monogram AK in A Kasimir 1890. G/VI-143 (manjka risba Noriškega vojaka). Risbe Alojza Kasimirja za prospekt-zloženko: Cilli und Umgebung, Fritz Rasch Cilli. Alojz Kasimir, slikar in risar pokrajine, 1852 Dunaj — 1930 Ptuj.⁹

126. *Celje* — sedile v kapeli ŽMB, Trg V. kongresa, Vodni stolp, Bakhusova maska, Vrata z antikami, risbe s tušem — papir, sestavljenka z napisi: Aus gotischen Kapelle der Stadtpfarkirche, Rathaus-Platz, Deutsche Kirche, Wasserthurm, Antiken-Thor, sign.: A Kasimir 1890. G/VI-140.

127. *Celje* — Seidlov studenec, risba s tušem — papir, $11,5 \times 19,8$ cm, napis: Seidl-Quelle, sign.: A Kasimir 1890, G/VI-140.

128. *Celje* — Moško kopališče in Gozdna restavracija, risba s tušem — papir, $11,4 \times 19,5$ cm, napis: Wald-Haus, Herren-Bad, sign.: AKasimir 1890, G/VI-139.

129. *Celje* — Stari grad, risba s tušem — papir, 11,7 × 19,7 cm, napis: Burg-ruine Ober-Cilli, sign.: A Kasimir 1890, G/VI-142.

130. *Celje in okolica*, tiskana zloženka: 7 vedut Celja, Logarska dolina in Okrešelj, po risbah Alojza Kasimirja, 17,9 × 11,5 cm (14,5 × 155 cm), tisk Aug. Pippermanna iz Gradca, založil Fritz Rasch v Celju, G/VI-f-32. (V izdaji so tiskane tudi risbe kat. št.: 125—129).

132. *Celje* — nekdanja protestantska cerkev in šola, Andrejeva kapela in Kristusova cerkev, tiskana razglednica — sestavljenka po fotografijah, 8,9 × 27,8 cm, napis: Ev. Kirche und Schule 1576—1579, Ev. Andreas Kapelle 1855—1906, Evang. Christus-Kirche, Juli 1906, Gottes Wort und Luther's Lehr'Vergeben nun und nimmermehr! G/VI-f-29, 1906.

133. *Celje* — Maksimiljanova cerkev s severozapada, risba s tušem — papir, 25 × 32,8 cm, sig.: monogram AS, G/VI-125. Avtor: Avgust Seebacher. Predloga jedkanice za izdajo: Celeja antiqua et nova. V sliki in besedi izdal Martin Perc. I. zv. 12 izvernih radirank izvršil A. F. Seebacher, Celje 1926. Avgust Seebacher, slikar in grafik, 1887—1940 Celje.¹⁰

134. *Celje* — Spodnji grad, z vzhoda, risba s tušem — papir, 10,6 × 15,6 cm, (11,6 × 16,8 cm), sign.: A Seebacher, G/VI-127, o. 1925.

135. *Celje* — Stari grad z vzhoda, risba s tušem — papir, 11,4 × 14 cm (12,3 × 16,5 cm), sign.: A. Seebacher, G/VI-126, o. 1925.

136. *Huda luknja pri Velenju*, akvarel — papir, na sestavljanke, 6,5 × 11,7 cm, sign.: Fried. Loos 1840, S/132.

137. *Nazarje* — božjepotna podobica, upodobljen kip Marije z detetom, grad Vrbovec in samostanska cerkev, bakrorez, 13 × 9 cm (28,7 × 20,3 cm), napis: Altenuwurg. Effigies divae Gratiarum in ecclesiarum. Frat. minorum. strict. observ. Nazarethi. In Styria, G/VI-153.¹¹ 2. pol. 17. stol. — morda 1661 (Gre za kasnejši odtis z originalne plošče).

138. *Nazarje* — božjepotna podobica, upodobljen kip Marije z detetom in samostan, jeklorez, 5 × 6,2 cm, 16,4 × 11,8 cm, (28,9 × 19,9 cm), napis: Spominek Dvestoletnice posvečenja cerkve Matere božje v Nazaretu na spodnjim Štajerskim 1861.¹²

139. *Ojstrica pri Taboru* — grad, litografija, 23,2 × 30,5 cm, (32,6 × 48,8 cm) napis: Ruine Osterwitz in Cillier Kreise, gehörig dem Herrn Anton Perko, sign.: aufgenommen. u. lith. v. Jos. Kuwasseg, herausgeg. v. d. lith. art. Anst. d. Herib. Lampel in Gratz gedr. b. H. Lampel, G/VI-118

Iz Lamplove suite o. 1845.

140. *Planina pri Sevnici* — grad, litografija, 8,4 × 14,4 cm (14,4 × 19,2 cm) napis: Schloss Montpreis in Untersteyer, sign. lith. v Wachtl, G/VI-129

Iz stare Kaiserjeve suite, o. 1830. Johann Wachtl — slikar in litograf, 1778 Gradec — 1839 Steyr.¹³

141. *Planina pri Sevnici* — grad, akvarel — papir, na sestavljenki, 6 × 6 cm, S/132, 1840. Avtor: Fried. Loos.

142. *Zički samostan* — cerkvene razvaline in nekatere stavbe, akvarel — papir, na sestavljenki, 5,7 × 8,6 cm, S/132, 1840. Avtor: Fried. Loos.

143. *Zovnek* — grad s severa, risba s svinčnikom — papir, 10,2 × 14,1 cm (12,2 × 16,9 cm), sign.: A. Seebacher, G/VI-128, o. 1925.

OPOMBE

- ¹ Jože Curk: Razvoj celjske mestne vedute, Celjski zbornik 1957, str. 258—259.
- ² Jože Curk: Vedute štajerskih trgov in mest, ČZN, nova vrsta, 5 (XL) 1969, str. 316—317.
- ³ Ivan Stopar: Stare celjske vedute, ČZN, nova vrsta 9 (XLIV) 1973, II. zv. str. 277 št. 20 in 31 (St).
- ⁴ Celeja. Festschrift zur Feier des fünfundzwanzigjährigen Bestandes selbständiger Gemeindegemeinschaften von Cilli, Cilli 1892 str. 20.
- ⁵ Delo je opravila restavratorska delavnica Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani, tov. inž. Majcnova.
- ⁶ Milena Moškon: Upodobitve naselij in stavb. Katalog zbirke v celjskem muzeju, Celjski zbornik 1968, str. 238 št. 3.
- ⁷ cit. op. 6 št. 13.
- ⁸ Thime-Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler, Leipzig 1929, zv. XXII. str. 368.
- ⁹ Enciklopedija likovnih umjetnosti, Zagreb 1954, zv. III. str. 157.
- ¹⁰ Slovenski biografski leksikon, Ljubljana, zv. X. str. 270.
- ¹¹ Avguštin Stegenšek: Dekanija Gornjegrajska, Maribor 1905, str. 72, 81.
- ¹² cit. op. 11 str. 81, 82, 83.
- ¹³ Thime-Becker: zv. XXXV str. 6.

NATAŠA GOLOB

MARIJA GRADEC: VSEBINA GRISAILLEV V PREZBITERIJU

Stenske slikarije v cerkvi v Marijagradcu pri Laškem so datirane z letnico 1526 in so delo neznanega mojstra slikarja, t. im. Marijagraškega mojstra. Članek je namenjen le osmerim osmim in ozkim freskam, naslikanim v sivem, ki se na prvi pogled kažejo kot groteske. A v kompoziciji bujnega rastlinja je osemnajst samostojnih motivov, ki so — kot celota — podrejeni vodilni misli o Ničevosti. Nekateri so preprosti in običajni, kot je lobanja s peščeno uro in kačo, rože, sadeži, glasbila in orožje, ki označujejo minevanje vseh užitkov. Nekatere teme pa so bolj domišljene, kot je romar (podoba prehodnega stanja duše), Homo Bulla (v nekoliko pretirani podobi), personifikacija Luksurije kot detomorilke in dvojica mladcev kot Occasio (Priložnost) v redki obliki scenske alegorije. Temo vse obvladujoče Ničevosti pričenjata Adam in Eva, katerih greh je izročil človeštvo vse uničujočemu času.

ICONOGRAPHY OF GRISAILLES IN THE APSE OF MARIJA GRADEC'S CHURCH

Wall-paintings in St. Mary's Church of Marija Gradec near Laško are dated with the year 1526 and are the work of anonymous painter, the so-called Marijagraški mojster (Master of Marija Gradec). The article deals only with eight narrow and high frescoes, executed in gray, that at the first glance appear as grotesque paintings. But in a composition of rich vegetation there are eighteen separate motives, that are — as a whole — subordinated to a leading thought of Vanity. Some of them are simple and common as skull with hour-glass and snake, flowers, fruits, music instruments and weapons, designing the passing of all delights. Several other themes are more elaborate like pilgrim (image of transitory state of a soul), Homo Bulla (in somehow exaggerated form), personification of Luxuria as infanticide and a couple of young boys as Occario in a rare form as scenic allegory. The theme of overruling Vanity is introduced by Adam and Eve, whose sin rendered humanity to all-devouring Time.

Stenske slikarije v podružnični cerkvi v Mariji Gradcu pri Laškem so bile od leta 1926, ko so bile odkrite, vselej deležne posebne pozornosti in ovrednotene kot posebno odličen spomenik. France Stelè,¹ ki jih je zvečine navajal kot pomemben pendant ali dopolnilo svetoprimoških fresk, torej

slikarij ob izteku gotskega izraza, je nanje opozarjal z razvojno-slogovnega vidika, ker se z njimi v uveljavljajočem se jeziku renesanse izteka bogata dediščina slovenskega gotskega slikarstva. Ko so bila avgusta 1968 končana restavratorska dela, je cerkvena notranjščina razkrila dotlej še neznano bogastvo slikarij, ki so pokrivalo malone vse stene. Freske v ladji niso prese-nečale zavoljo posebnih ikonografskih novosti, ker je anonimni marijagraški mojster sledil ustaljenemu kánonu v prizorih iz Marijinega življenja, Pohoda treh kraljev in Kristusovega pasijona. Večje presenečenje so kot motivno enkratni prizori pomenile freske v sklepnem delu prezbiterija. Ivan Stopar, ki je podal kar se da popoln in hkrati prvi popis teh motivov, je pravilno ocenil, da: »...Motivi, naslikani v sklepnem delu prezbiterija in na njegovi južni strani, pomenijo v slovenski umetnostni tvornosti tega časa tako po tehnični kot tudi po motivni plati pomembno novost. Vse stene so namreč prekrita z arabeskami in le v zgornjih trikotnih čelih pod sosvodnicami srečamo naslikano krogovičje. Arabeske so narejene v tako imenovani grisaille tehniki, ki operira samo z dvema barvama, sivo in belo in s katero hoče slikar doseči učinek reliefa...«²

Naša pozornost naj tokrat velja le freskam v sklepnem delu prezbiterija — pa še to ne vsem, ker se nameravam odreči upodobitvi Jasejeve korenike, vrsti Kristusovih prednikov, ki so naslikani v sočnih, živih barvah in v nas zrejo s poševnih okenskih ostenj. Osredotočimo se le na osmero ozkih pokončnih polj, po dvojce obakraj vsakega okna, ki se sklenejo pod sosvodnicami v zašiljenem loku in se v konicah razpletejo v naslikano krogovičje. Tudi te grisaille, podobe sivoga v sivem, je kot vse ostale slikarije naredila roka marijagraškega mojstra, ki je poslikal tudi druge ploskve v cerkveni notranjščini. Naj po Stoparju ponovimo, da nam je slikar, ki ga zaenkrat imenujemo le z zasilnim imenom, v sedaj že izgubljenem napisu sporočil dvojce zelo pomembnih podatkov, namreč letnico nastanka slikarij (1526) in naročnika poslikave (Matija Stich).

Osmero grisaillev se je torej postavilo ob četvero visokih gotskih oken v sklepnem delu prezbiterija. Troje oken in z njimi vred tudi površin grisaillev v precejšnji meri zakriva veliki oltar, tako da je treba stopiti okrog rezljanega Gallovega oltarja, če jih želimo videti v celoti. Ozka pravokotna polja ne sledijo enotni kompozicijski zasnovi, pač pa so figuralni motivi nanizani z navidezno prostodušnostjo, da vzbujajo celo vtis, kakor bi bili ponekod zgolj zato, da prekinejo fantastično prepletanje vitičja in nize in med seboj povezanih kroglic. Temu vtisu, ki zabrisuje takojšnjo berljivost vsebine, se pridružuje še živahnost in renesančna polnost oseb, simbolov in dekorativnih likov, ki sta tolikšni, da vzbudita osuplost, češ, kako se more takšen kalejdoskop pozemskih reči znajti v cerkvi, tik ob oltarju. Kljub sivim barvam je smeh protagonistov prepričljiv, cvetnim popkom in brstičem verjamemo, da se bodo razvili in vzcveteli, trebušast možic ni zato nič manj mesèn, pa vendar: vsebinska poslanica, ki veže te heterogene motive v enotno misel, ni pozemska. V celoti pripada duhovnemu življenju in, kar je še bolj zanimivo — kot nov primer dvojnosti — z vrsto renesančnih, novodobnih idiomov sporoča smisel, ki je značilna za vznemirjeni utrip poznega srednjega veka: Vanitas, vanitatum, et omnia vanitas!

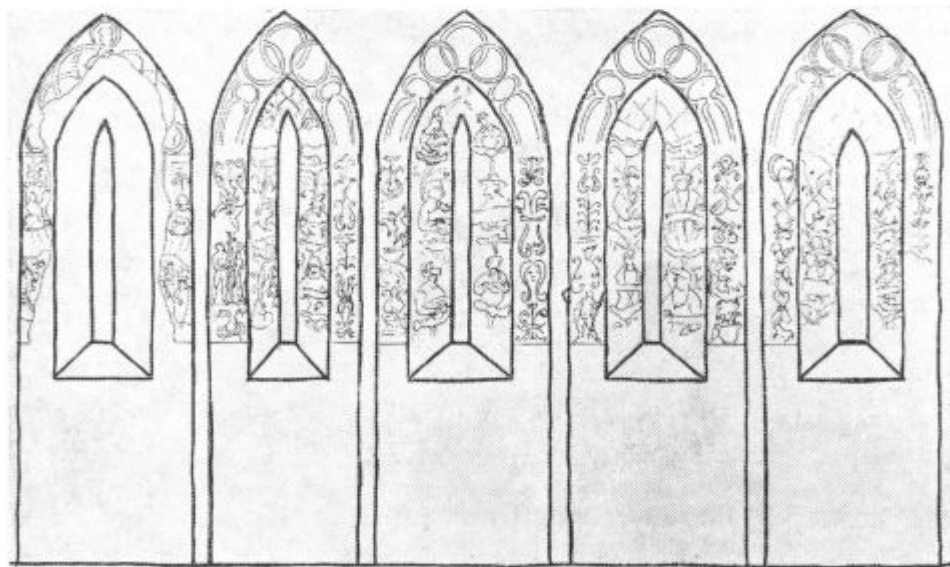

Ustavimo se ob posameznih poljih, da ob natančnem popisu dobimo razvid nad motivi:

1. Polje se deli na dvojje motivov, ki ju ločuje naslikana greda. Nanjo sta se na gornji polovici postavila dva čudna svata. Nedoločljive starosti sta, a prej mladeniča kot zrela možakarja. Krepkejši mladec, ki široko razkremenih nog stoji na gredi — kot bi lovil ravnotežje — se z mišičastima rokama opiral ob dolgo palico. Nasmeganega obraza se prek rame oziral v debelušastega nebodigatreba, ki mu je okobal sedel na hrbet in ga z desnico čvrsto zgrabil za čop las, z desnico pa za ramo. Tudi ta kodrolasec razteguje svoja kot luna polna lica v zadovoljen smeh. Kompozicijsko središčna os je simetrična fantazijska vitica, polna brstičev in nazobčanih listov, z njenih nežnih poganjkov pa visita dva niza krogel. Ta motiv se na spodnji polovici polja, torej pod gredo, nadaljuje z dvojico Adama in Eve ob drevesu spoznanja; simbolično ga nadomešča neolistano deblo, okoli katerega se ovija kača, ki se s trikotno zašiljeno glavo malone dotika Evinoga temena.

2. V tem polju ni protagonistov v ožjem pomenu besede. Marijagraški mojster ga je v celoti izpolnil s fantazijsko uvihnjenimi in izvihnjenimi listi. Razen vegetabilnega okrasja ni tu nobenega lika, torej je to polje zgleden primer najpreprostejše stopnje groteske — domiselno razvejanih rastlinskih fantazij, med katere so se razporedile povsod prisotne kroglice — milni mehurčki, notranjega simbolnega sporočila pa ni.

3. V obliki narobe obrnjenega srca sta na zgornjem delu polja združeni dve listnati vitici, ki na vrhu nosita posodico z ognjem. Pod tem segmentom sta v igrivem duetu jagnje in volk, ki nas spomnita na lepo število rekov

Poslikava sklepnega dela prezbiteterija (risba je delo ak. slikarja V. Povšeta; iz arhiva Zavoda za spomeniško varstvo Celje)

in basni. Pod gredo, na kateri se ta dva štirinožca vzpenjata na zadnji taci, je bogat cvetlični preplet in polje na spodnjem robu sklene skodelica, bogato napolnjena s sadjem.

4. Skoraj v krogovičje, ki se šilasto vzpenja nad okni, sega razcvetajoča se potonika, čeprav bi spričo stilizacije zlahka mogel biti tudi kateri drugi cvet — steblo in listi pa so se vnovič uklonili fantaziji groteskno spetega vitičja. Pod njo sta dve kozlovski »doprski« in brez posebnega napora razberemo v vitičju pod njima podobo zaobljene vaze. Kozliča, na pol skrita v to svojevrstno rastlinsko posodo, sta obrnjena vsak v svojo smer, tako da se njuni rogovi nad hrbtoma križajo. Pod tem domiselnim motivom se med rastlinskim spletom kaže glava, za katero moramo reči, da kaže dosti portretne poteze. Prav na spodnjem robu pa je vnovič posoda, napolnjena z okroglimi in ovalnimi predmeti. Le-ti so tako neopredeljivi, da se zastavlja vprašanje, ali je marijagraški mojster v njih nameraval upodobiti hlebčke kruha ali prodnike s savinjskega obrežja. Pri opredelitvi tokrat hudo pogrešamo barvo, saj sivina prej govori v prid kamnom kot pa kruhkom.

5. Čez zgornjo polovico polja je vzbrstelo vitko drevesce, ki mu seveda ne manjka nenaravno oblikovanih popkov in brstičev. Prav na dnu spodnje polovice polja stoji k nam zasukani goli mladec s palico v roki, romar torej. Na široko je razkročil noge, in čeprav mu vidimo obraz, nam z njim ničesar ne pove. Izraz je pred radovednimi pogledi zaprl; kdo in kaj počenja v tem okolju, pričajo samo popotna palica in bisaga, obešena čez desno rame.

6. To polje je polno zanimivih motivov. Prav na vrhu je glava dvornega norca z značilno čepico, a pod njo le prazen oprsni oklep — kjer bi morale biti roke, zeva prazna odprtina. Tudi pod pasom ni trupa; kar brez vsega prehoda sta na tem mestu navzkriž položeni plunka in lutnja, kot nekakšen namig o nadaljevanju dvornih zabav. Motiv prekrizanih, po namenu sorodnih si predmetov, ponavljata bet in kij, okoli njiju pa so razpletene vitice, ki ju povijajo, kot bi bile pentlje. Spodnjo tretjino pasu zavzema upodobitev povsem gole ženske, ki stoji pred širokim čebrom, iz katerega šrlita nožici, očitno nogi otroka, ki je bil utopljen v vedru. Žensko — detomorilko ovijajo kače, ki so se ji zagrizle v gole dojke, z rokami pa se grabi za glavo in nad njo se zvija luskinasti rogati nestvor z grozeče odprtimi zobmi — očitno podoba hudiča.

7. Na vrhu je upodobljena konjska lobanja, skozi očesne dupline se je pretaknila kača in se dvojno zvila. Pod njo je spet motiv prekrizanih predmetov, ki po sorodnosti funkcije sodita skupaj — po brenkalih in kijih sta tu tulec s puščicami in bodalo v toku. Kratka cezura simetričnega vitičja ločuje orožje od možica, ki ima kot boben napet trebuh in kratke, zamaščene noge. Povsem gol je, le zašiljena kapa mu čepi na glavi, sicer pa je zanimiv zato, ker napihuje velikanski balon. Presenetljivo čvrsto stoji na krhkih uvojkah vitic, pod katerimi je prav na dnu polja počivajoče živinče. Zaradi dolgih ušes v njem takoj spoznamo osla, a zaradi oblega telesa in kratkega gobčka precej spominja tudi na jagnje.

8. Zadnje polje grisaillov ni popolno. Prav na vrhu je peščena ura, postavljena človeški lobanji vrh temena. Kaj je bil Marijagraški mojster naslikal na spodnji polovici zadnjega polja, za dekorativno vegetacijo, ne vemo in tudi

zlepa ne bomo. Naj so sledile groteske ali simbolna podoba, spraševanje je zaman, saj so freske na tem mestu uničene.

Da bi lažje razložili notranjo povezanost motivov in skupno vsebinsko sporočilo, naj na kratko povzamemo: večji motivi so trije (mladca ter Adam in Eva s 1. polja, detomorilka s 6. polja), manjših simboličnih, v sebi sklenjenih motivov (kozliča, posodice z različno vsebino itd.) pa je petnajst. Priznati je treba, da je glede na obseg poslikanih površin pomembno tudi dekorativno vitičje, vendar samo po sebi nima posebne vsebine. Tako bohotno nadvladujoče je, da nas na prvi pogled zavede, da stojimo pred zgolj grotesknimi polji, to modno, na mah povsod prisotno dekoracijsko formulo pričenjajočega se 16. stoletja. In ker je za grotesko značilno, da med fantazijsko vegetabilni svet vpleta brez reda predmete in osebe, humorne like in spake — mar ne bi mogla tudi tu?

Odgovor je odklonilen, ker groteska ohrani svoj primarni, t. j. dekorativni značaj le tedaj, ko ni kombinirana z vsebinsko povsem nedvoumnimi motivi, še manj, če se ti zlivajo v enovito misel. Groteska je v marijagraških grisailnih vsekakor dekorativni okvir, a težo slikarij določajo povedni motivi. Da, Adam in Eva sta lahko berljiv motiv, tudi lobanja s peščeno uro je za vsakogar zgovorna: a kaj počneta v tej družbi ruvajoča se mladca, kaj trebušnik z balonom, kaj plunke?

Vrniti se je treba v čas pred štirimi stoletji in pol, ko si je umetnik le malokdaj privoščil svobodo, da bi v sklopu sakralnih poslikav ne imel določenega cilja, da bi na videz med seboj tuji elementi ne imeli notranje povezave. Izrabil je možnosti, ki jih je ponujalo svetovje krščanskih simbolov, ter jih spletel v smiselno sporočilo, sestavljeno iz včasih preprostih in drugič težko doumljivih podob. Medtem ko je visoki čas gotike še sledil — ali pa ga je vsaj nadvladoval — universumu krščanskih idiomov, se z rastjo renesanse pojavljalo nove prvine, moralni, zgodovinski in mitološki elementi, ki imajo korenine v antičnem védenju in sporočilu. Srednji vek je to zakladnico na dolgo in široko študiral, dokler ni naposled prišel čas, ko je ta svet postal tako zelo njegova last, da ga je izrazil. Ne oziraje se na tipe in nivoje razlag, je antične idiome posredoval, jih s srednjeveškimi, izrazito krščanskimi motivi zlil v eno in iz te posode zajemal, da je s tako prekvašenim novim besednjakom v starem sistemu »zlaganja« simbolov služil ustaljenim namenom moralizirajočega opominjanja.³

Naj zato začnemo pregled simbolnih pomenov pri najpreprostejših motivih. Med najbolj vsakdanje sodijo v našem primeru živalski liki. Dvojica jagnjeta z volkom: jagnje je že od začetka krščanstva zgledna podoba čistosti, nedolžnosti, volk pa je pojem vsega zlega. Tudi kozličev, ki sta tako igrivo zataknjena v rastlinsko vazo, ne moremo interpretirati drugače kot odmev parabole o grešnem kozlu — saj je roge, parklje itd. tako pogosto posojal upodobitvam vruga, peklenščkov in drugih strašljivih prebivalcev spodnjega sveta. Verjetno tudi dolgouhi osel, mirno počivajoč na dnu svojega polja, ne presega najpreprostejše simbolne opredelitve nevednosti, oz. ne sega iz širšega, skoraj občega pomena teme in somraka, kar pa se vnovič veže na satanske, demonske sile.

Dvomi o simbolnem pomenu motiva se zastavljajo ob treh skodelicah, ki nosijo različno vsebino: plamen, sadje in okrogle predmete, za katere smo

že rekli, da bi utegnili biti ali kamni ali kruhki. Ne le, da zavoljo vprašljive opredelitve kamnov-kruhkov pogrešamo barvo, pogrešamo tudi manjkajoče freske na osmem polju, saj je prav mogoče, da je bila tam naslikana še četrta posoda. Morebiti bi tako dobili zanimivo kombinacijo motiva Štirih elementov, prapočel vsega snovnega življenja, ki jih je srednji vek povzel po antičnih filozofih in jih vključil v svoj nauk o kozmogeniji. Štirje elementi, Ogenj, Zemlja, Voda in Zrak so le redkokdaj upodobljeni v materializirani, nealegorični pojavnosti obliki kot plamen, sadeži itd. Seveda je to zgolj domneva, čeprav je zaradi zapletenega značaja fresk dosti verjetna. Vsekakor je treba pustiti drugo možnost, da je Marijagraški mojster uporabil skodelice z različno vsebino le kot dekorativni element.

A vendar plamen in sadeži odpirajo še tretjo pot med simbolnimi pomeni in ta je najbližje rdeči niti, ki povezuje vse ostale upodobitve: ogenj, ki mimogrede ugasne, in sočni sadeži, ki v kratkem uvenejo in zginejo, sta bila pogosta slikarska idiomata v bogatem besednjaku ideje o minljivosti in ničevosti. Še stoletja poprej, ko je bila gotika na vrhuncu moči, bi takih simbolov ne našli, takrat je še gospodovala personifikacija Smrti, a ko se je gotika že prevesila v renesanso, je ples okostnjakov izgubil svojo prvo vlogo: sedaj je umetnost rada in pogosto opozarjala na minljivost posameznih radosti bodisi z razkošjem in predmeti, ki se povezujejo s čutnimi užitki, bodisi s simboli, ki pomenijo uničevalno silo časa ali opozarjajo na vselej nemirno kolo Sreče.⁴

In v marijagraških freskah se vrstijo prav zgledni simboli čutnega uživanja in razkošja: tu je obraz dvornega norca, ki se šegavo reži iz sicer praznega oklepa, hkrati kot personifikacija in kot nosilec kratkožive zabave, smeha, ki zamre, ko je šala izpovedana in pri občinstvu sprejeta. Nekoliko bolj pretanjenemu načinu kratkočasja ustrezata prekrižani plunki (verjetno lutka in mandora), a tudi glasbeno razkošje takih čutnih užitkov je minljivo in ugasne, ko potihnejo strune glasbil.⁵ Nasprotje tem poduhovljenim strastem so razborite zabave, znane vsem stanovom, zato sta tu dva para prekrižanih orožij: bet s kijem in puščice v tulcu ter rapir v toku. Vendar jih je v okviru ikonografske teme Ničevosti treba razumeti kot simbole, ki pomenijo minljivost moči in oblasti.

Prav tako se ni treba dolgo muditi ob motivu pečene ure, ki stoji vrh človeške lobanje, in ob kači, ki se je pretaknila skozi očesne dupline konjske črepinje. To so prastara slikarska gesla, ki lapidarno govore o kratkem trajanju slehernega življenja in o smrti, ki ji nihče ne more uteči. Pa tudi v tem je že novi besednjak renesanse: srednjeveški okostnjaki so se tudi morali podrediti procesu abreviacije in abstraktnega razumevanja, dokler se niso spremenili v srhljivo formulo lobanje.⁶ Kaj bi moglo bolje ilustrirati to misel, kot pesem z začetkom 16. stoletja (torej sodobnica naših fresk), ki poje: *Il tempo passa e la morte vien, /perito, chi non fa ben, /facciamo mal e speriamo il ben, il tempo passa e la morte vien.*⁷

Prav idealno nadaljevanje tega skupka simboličnih podob minljivosti je lik romarja s težko palico v roki in z bisago prek ramena. Rekli smo, da je njegov obraz zaprt in da ne govori o kakršnih koli notranjih vzgibih. Navsezadnje to tudi ni potrebno, saj je po vsem sodeč upodobljen v svojem najstrožjem pomenu, torej ustreza podobi človeka, ki je prišel tlačiti zemljo za tisti čas, ko mu je odmerjeno življenje. Romar je zatorej simbol človeka, ki

Lobanja s peščeno uro (foto: ZSV Celje)

Homo Bulla (foto: ZSV Celje)

je tujec v svojem trenutnem okolju, saj je pozemsko življenje le prehod prek nekega kraja in časa, ko potuje proti svojemu daljnemu in končnemu cilju v večnosti. Romar kot iskalec notranjih ali božjih vrednot, odrekajoč se vsemu pozemskemu blišču in lagodnosti življenja, je v ikonografskih sklopih Vanitas sicer redkokdaj upodobljen, kar je spričo tako poudarjene misli o minljivosti tuzemskega bivanja in uživanja po svoje presenetljivo, zato pa je njegov lik na teh freskah toliko bolj dragocen in vnovič podčrtuje rdečo nit minljivosti.⁸

Naslednji zanimivi protagonist, ki bi nas — tako kot romar — lahko na prvi pogled zavedel, da gre za žanrsko figuro, je debelušast možic, ki napihuje velikanski balon. Starosti mu ne moremo določiti: obraz sicer ni več otroški, a telesni proporci (zlasti stopala in roke) so blizu razmerjem, kot jih imajo otroci v najnežnejši dobi. Mar bi to bil putto? Vsekakor je mogoče, čeprav se kaže v nekolikanj pretirani, če ne že kar karikirani telesnosti. In tu je tudi balon, ki to nenavadno osebo šele opredeljuje: sprejeti ga je treba kot predimenzionirani milni mehurček, ker je prav v tem skrit temeljni pomen te nenavadne osebe. Primerjava človekovega življenja z milnim mehurčkom, da je oboje kaj kratkega veka, je dediščina pozne antike, znana iz Lukijanovih del, a renesansa je to misel oživila. Iz Italije je geslo Homo Bulla (Človek

je milni mehurček) ob koncu 15. stoletja raznesla v svet knjiga *Hypnerotomachia Poliphili*,⁹ ki je močno vplivala tako na filozofijo kot na umetnost humanizma. Na drugi strani pa je severna renesansa na prehodu iz 15. v 16. stoletje prav tako že uporabljala izraz *Homo Bulla*, vendar ne v družbi z milnimi mehurčki, pač pa z zelo sorodnim simbolom, s prozorno kroglo kot podobo sveta.¹⁰ Vse kaže, da je bil Marijagraški mojster seznanjen tako s teoretičnimi deli italijanskih humanistov kot s formalnimi rešitvami severnih slikarjev; posledica takega obojestranskega poznavanja pa je naša upodobitev, ki združuje prispevka obeh kulturnih sredin in prav zato daje vtis deformiranosti, za oko pretiranih razmerij.

Luksurijska detomorilka
to: ZSV Celje).

Alegorija Priložnosti (foto: ZVS Celje)

Ikonografsko nevsakdanja je tudi podoba ženske, ki so se ji v gole nedri zagrizli luskinasti nestvori, in stoji pred čebrom, iz katerega molita otroški nožici. Ze Stopar jo je imenoval »pogubljeno devico ali Luxurijo, ki je predstavljena kot detomorilka«. ¹¹ Bolj obče znana podoba personifikacije Luxurije se zelo razlikuje od naše upodobitve: zvečine je znana kot zapeljivka, rafinirana, nečimrna hotnica, a taka galantna podoba je zrasla šele v 13. stoletju. ¹² Prvotno je bila upodobljena kot gola ženska, ki so se ji v dojke zajedle kače in v naročje zgrnile žabe ter druge živali: taka je nastala iz zmotnega razumevanja antične, poganske in tudi zgodnjerednjeveške podobe Vélike matere — Zemlje (tudi Terra, Tellus). Romanika je namreč atribute njene zemeljske, hraneče, doječe matere Zemlje razumela kot simbole kaznovanja: kače, žabe, kuščarji in črvi so se polastili telesa, ki je grešilo, saj je po smrti prepuščeno v hrano takim, kar nagnusnim živalim. Torej se je v času med približno 1100 in 1200 izvršil preobrat iz materinske Zemlje, ki radevoljno hrani ob svojih nedrih živali, v Nečistost in Pohotnost, ki se ji najbolj odurne živali in pozneje tudi nakazna bitja kot vampirji zajedajo v najobčutljivejša mesta na telesu. ¹³ Takih upodobitev Luksurije/Tellus je v 12. in pričenjajočem raz 13. stoletju še sorazmerno dosti, a med njimi so le redke, ki se jim smisel razširja v drugačne odtenske. Za nas je predvsem pomembna povezava Luksurije z detomorilko, ki ji je čas okoli leta 1200 odmerjal vidno mesto v kompozicijah Poslednje sodbe; najbolj znana taka upodobitev pa je v Reimsu, ko je še posebej zaznamovana s trupelcem otroka, ki ga je ubila in ji visi okrog vratu. ¹⁴

Marijagraška freska pomeni izredno pozen odmev te inačice Luksurije, ki se v širših evropskih okvirih ni nikoli posebej zasidral. A vendar je na Slovenskem nesporno upodobljena Luksurija-detomorilka vsaj še — v precej propadli podobi — v pokopališki cerkvi sv. Tomaža na Velikih Poljanah, ki jo je v približno istem času, kot so nastale marijagraške freske, naslikal Tomaž iz Senja; dokaj verjetno je, da je bila kot detomorilka predstavljena tudi Luksurija z Visokega pod Kureščkom, kakor jo je leta 1443 upodobil Janez Ljubljanski. ¹⁵ Ta pozni odmev v bistvu romarske ikonografske teme so prinesle burna verska in družbena dogajanja iztekajočega se srednjega veka, predvsem delovanje spekulativnih katoliških redov. V našem primeru so odločilno vplivali verjetno pavlinci, ki so se z Madžarskega naselili na Hrvaško. Njihovim spekulacijam o dvojnosti grešnega telesa (Luksurije) in čistosti duše (ki je v likovni govorici ustreza podoba otroka — torej bi s tega zornega kota motiv pomenil, da grešno telo ubija svojo neomadeževano dušo) ¹⁶ se Marijagraški mojster ni mogel ali pa ni hotel umakniti, saj je že samo v teh grisailnih nekajkrat dokazal, da je bil odprt za nevsakdanje vzpodbude tako s severnih kot z južnih vetrov. — Pristaviti je treba, da Luksurija v podobi ženske, ki jo napadajo nestvori, v visokem srednjem veku ni bila povezana z Vanitas. Bila je vase zaprta pregreha, ena najhujših — tako kot Avaritia-Skopost — in upodobljena predvsem samostojno. Z Vanitas se je zblížala šele kot razkošju vdana kurtizana, kakršno je uveljavila gotika. Zato v 15. in 16. stoletju ne manjka primerov v severni umetnosti, ko okostnjak kot vselej prisotna grožnja smrti stiska v svoj objem lepo Luksurijo, v katerih se združuje fantastika mrtvaške vsemogočnosti in poudarjene erotike, tako da moramo njeno prisotnost v naših freskah sprejeti v tem pomenskem smislu, kot zelo

izvirno povezavo (formalnega) romanskega motiva s psihološkimi vzgibi poznogotske »mrtvaške« Vanitas.¹⁷

Kot ikonografska uganka ostaja še motiv dveh mladcev s prvega polja. Večjemu, ki se opira na palico, se je na hrbet okobal zavihtel manjši ter ga zgrabil za čop las. Temu motivu v okviru slovenske gotike kar ne moremo najti primere, pa tudi v širšem evropskem prostoru so take upodobitve redke. Vsemu navzlic pa ni sporno, da je pred nami že renesančna inačica Kairosa: to je bil sprva manj pomemben helenski bog trenutka, od katerega je bila odvisna sreča, seveda, če je človek znal »trenutek« pograbititi, tako da so mu pustolovci, trgovci in celo roparji prinašali darove. Starorimska kultura ga je vzela za svojega pod imenom Occasio-Priložnost in še vedno je ostal pojem tistega časovnega utrinka, ki lahko spremeni usodo posameznika ali sveta. Znanjih je nekaj antičnih upodobitev, kjer se predstavlja kot mladenič, praviloma je gol, s perutničkami na ramah in petah, med drugimi atributi pa je najpomembnejši tisti slavni čop las, za katerega je treba Priložnost zgrabititi.¹⁸ Taka podoba Kairosa — Occasionis je nespremenjena vztrajala tja do 11. stoletja, pozneje pa se je začela pomensko in oblikovno zlivati z likom Sreče-Fortune. Za ilustracijo si prikličimo v spomin tožečo pesem o Fortuninem kolesu iz zbirke Carmina Burana:¹⁹

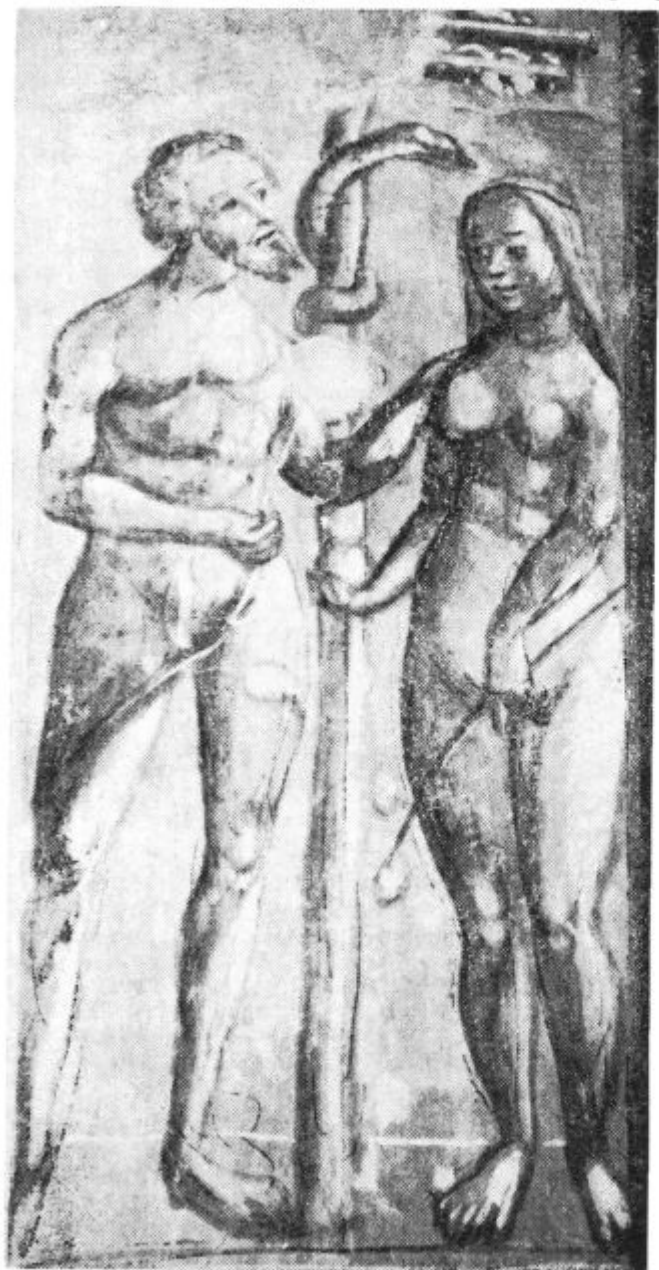
Fortuna tepe me trdo
in njena rana peče,
ker milost mi je vzela vso,
po licu solza teče.
Spredej kodri ji rasto,
kot nam pesem pravi,
a ko zgrabiš Priliko,
plešo ti nastavi.

Vnovič se zastavlja vprašanje, kje si je Marijagraški mojster pridobil védenje o tej alegorični osebi, ki je med 11. in 15. stoletjem — vsaj kolikor mi je znano — poniknila iz likovnega sveta. Occasio-Priložnost je v poznem 15. stoletju oživila Italija v kompilacijah poganskih, okultnih in krščanskih simbolov, ki so od Colonnove Hypnerotomachie Poliphilii dalje ilustrirane.²⁰ vendar je v njih Occasio ženska, ki lovi ravnotežje na krogli, kar pomeni, da je prevzela zunanjo podobo Sreče. Zdi se, da bi Marijagraški mojster utegnil poznati relief s Torcella iz 11. stoletja, to je najbližji vizuelni vzgled, na katerem je — kljub razlikam v kompoziciji — največ skupnih elementov z našo upodobitvijo. Pomembno je predvsem to, da je tudi na Torcellu krepak mladenič zgrabil Priložnost za čop las, ki ga, zadovoljen z zmago, nikakor noče spustiti.

Nezanesljivo Priložnost bi v sklopih s tematiko Ničevosti in Minljivosti v tem času le težko našli. Vendar sta si vsebinsko Occasio in Vanitas zelo blizu, obe opredeljuje misel, da je Sreča kratkotrajna: Occasio je treba zgrabititi, da se človeku sreča nasmehne, Vanitas pa poskrbi, da se v naslednjem hipu sesuje v nič in nad prahom nekdanjih užitkov zavlada Smrt.

Zgolj o Adamu in Evi še ni tekla beseda. Dejanje izvirnega greha ob drevesu spoznanja je njima in človeštvu odvzelo večni raj in prineslo vse gorje, ki prej ni bilo znano. Tudi smrt. — Interpretacij motiva Adama in Eve

ob drevesu spoznanja je nič koliko in premike v simbolnem pomenu opredeljuje cela vrsta nadrobnosti. Tokrat bomo omenili samo dve razlagi, obe pa izvirata še iz zgodnjega srednjega veka. Hrabanus Maurus je postavil trditev da je bil človek v raju postavljen izven časa, po grehu pa je bil podrejen

Adam in Eva ob drevesu spoznanja (foto: ZSV Celje)

pretakanju časa, torej minljivosti in smrti. Tej interpretaciji se ves srednji vek ni odrekel in ga je razvil v zanimive likovne rešitve; tipično srednjeveški prispevek pa je tudi tipološka primerjava med »prstenim« človekom Adamom in »nebeškim« človekom Kristusom. Ob tem tipološkem izhodišču, ki ga je zapisal sv. Pavel v pismih Korinčanom (1,15), je za nas dragoceno nadaljevanje v Lukovem komentarju cerkvenega očeta Ambroža (IV., 35), ko je primerjal preizkušnje Adama in preizkušnje Kristusa. Če se prvi ni znal upreti zapeljevanju in je sebe in človeški rod pahnil v greh, nakopal večno trpljenje in smrt, se je drugi skušnjavam uprl, s svojo žrtvijo je omilil Adamov prestop in vsaj nekaterim, pravičnim, odvzel pezo večne smrti.²¹

Ni naključje, da so opisani prizori zbrani v sklepu prezbiterija. Adam in Eva sta kot svetopisemski motiv umljiva na mestu, kjer sta naslikana. A njuna prisotnost pomeni tudi uvod v ostale grisaille. Ob drevesu spoznanja se torej pričinja opominjajoča slikarska pesnitev o grehu, minljivosti, ničevosti in smrti. Osemkrat je Marijagraški mojster razvil ta moralizirajoča, s sivim v sivem naslikana »besedila« in jim v že znano, gotško miselno podobo natočil novih gesel, zvečine že renesančnih emblemov in hieroglifov. Homo Bulla, Occasio, simboli čutnega uživanja in posameznih strasti — vse to je vpeto med komaj uveljavljeno grotesko. Marijagraški mojster je ob teh grisailih dokazal, da je tako po obvladovanju formalnega izraza kot po poznavanju zapletenih pomenskih podob že človek novega veka. Presenetljivo je njegovo vedenje o emblematiki — vsaj za naše razmere: navsezadnje cerkev na gričku ob Savinji ne stoji lučaj vstran od kakšnega humanističnega središča, kjer bi se vretje novih nazorov in spoznanj moglo izmuzniti skozi priškrnjena vrata. In tako kot je cela vrsta motivov blizu teorijam italijanskih humanističnih krogov, se na drugi strani marsikdaj vzbudijo žive primerjave s tistim svetom simboličnih, hkrati humornih in bridko resnih podob, ki se je razigrano posedel denimo ob robovih nürnberških in augsburških knjižnih ilustracij od Ladje norcev do Molitvenika cesarja Maksimiljana I. Verjetno je v svetovju simbolov, ki jih je Marijagraški mojster prinesel v grisaille, vsaj kanček tistega renesančno manierističnega snovanja, ki je v Augsburgu za časa Fuggerjev spodrival gotiko.

Vanitatum vanitas! Kako bolešno resno je gotika še sprejemala nauke in jih v moralični poduk širila v slikarski govorici. Isti izrek je renesansa spremenila v prizorišče, po katerem je mogla razpletati embleme, sčasoma pa je postajal vse bolj didaktičen, zlagoma povezan celo s pozitivnimi, optimističnimi simboli vstajenja in vrnitve. A do takrat je tudi v velikih središčih moralo poteči še dobro stoletje. Marijagraški mojster je v teh upodobitvah dokazal, da se je povsem odprl pojmovnim in oblikovnim zahtevam 16. stoletja. Njegove podobe še niso v celoti renesančni emblemi, so pa več kot prekvašeno gotško izročilo. Mogoče so bile tedanjim obiskovalcem te cerkve umlji-vejše in bližje, kot so nam. Kdo bi vedel?

¹ France Stelè: *Monumenta Artis Slovenicae, I.: Srednjeveško slikarstvo*, Ljubljana 1935, str. 2, 30, 34. France Stelè: *Slikarstvo v Sloveniji od 12. do srede 16. stoletja*, Ljubljana 1969, str. 75, 76, 146.

² Ivan Stopar, Nova odkritja v cerkvi Marija Gradec pri Laškem, *Celjski zbornik*, Celje 1968, str. 261—263.

³ Jean Seznec: *The Survival of the Pagan Gods*, New York 1961, str. 247 ss.

⁴ Jan Bialostocki, 'Kunst und Vanitas' *Stil und Ikonographie*, Dresden 1966, str. 190 ss.

⁵ Upodobitve glasbil so od zgodnjega srednjega veka pogoste, dasi gre predvsem za željo, da bi instrumenti povečevali nebeško slavo itd., so atributi svetnikov in skoraj obvezno so prisotni v določenih prizorih kot je ples angelov, slavljenje Marije itd. Prim. H. Braun, 'Musik, Musikinstrumente', *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 7, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1972, stp. 597—611.

V smislu atributov v upodobitvah Vanitas pa se glasbila vrstijo v bogatem zaporedju, ki se razbohoti zlasti v 17. stoletju, ko namigi na Ničevost in Minljivost pogosto bridko izstopajo v izrekih, zapisanih na glasbilih. Prim. Bialostocki, op. cit., str. 201 ss. in ustrezne opombe.

Omenimo naj, da severna renesansa razvršča predmete pozemskega uživanja — po klasifikaciji Hadrijana Iunija — v troje območij; le-ta označujejo vita contemplativa (knjige, znanstveni pripomočki, slikarski pribor itd.), vita practica (dragulji, simbol vladarske moči, orožje, školjke itd.) ter vita voluptuaria (vrči in kupe, pipe, igralne karte, glasbila). Marijagraški mojster je mogoče poznal kakšno podobno razčlenitev — te zatrdno ne, ker je poznejša — in vsekakor je presenetljivo, da je sledil svetu novodobnega slikarskega besednjaka tako tesno za petami. Razvrstitev je povzeta po Bialostockem, op. cit. str. 200 in 224.

⁶ Italijanski humanizem zgodnjega 15. stoletja je prvič uporabil in upodobil lobanjo kot »okrajšavo« gotskih okostnjakov, severna renesansa pa je sami lobanji ali tudi lobanji z uro ipd. namenila predvsem vlogo meditativno-melanholičnega atributa. Horst W. Janson, 'The Putto with the Death's Head', *Sixteen Studies*, New York s. a., str. 7, 14, 15. Erwin Panofsky, 'Et in Arcadia ego', *Meaning in the Visual Arts*, Garden City, N. Y. 1955, str. 306—309.

⁷ Pesem je zapisana na podstavku majhne bronaste plastike, ki prikazuje putta, na pol zleknjenega in z lobanjo, posajeno na desno koleno, levico, s katero si podpira glavo, pa je naslonil na pečeno uro. Gre za italijansko anonimno delo iz zgodnjega 16. stoletja, Victoria & Albert Museum, London. V prostem prevodu bi se pesem, citirana po Jansonu, op. cit., str. 12—13, sl. 8, glasila nekako tako: Čas mineva in smrt se bliža, (pogubljen je, kdor dobro ne dela,) grešimo in upamo v dobro; (čas mineva in smrt se bliža.)

⁸ Jean Chevalier & Alain Gheerbrant (ed.), 'Pélerin', *Dictionnaire des symboles* Paris 1974, 2. izd., III., str. 371—372.

Pri tej podobi romarja velja opozoriti, da je marijagraški motiv precej različen od siceršnjih srednjeveških likov. Če nič drugega, tokrat ni najobičajnejšega atributa romarjev — školjčne lupine, ali tudi sicer pogostega križa in praporca. V našem primeru gre za upodobitev romanja kot duševnega stanja, ki je neprekinjeno, večno dejanje, ne pa za romanje, ki ima cilj doseči določen, geografsko opredeljen kraj. Pred nami je torej primer iz krščanske antropologije (vita est peregrinatio) z opredelitvijo status viatoris in nikakor ne v smislu peregrinatio ad loca sancta. Prim. W. Brückner, 'Pilger, Pilgerschaft', *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 3, l. c. 1971, str. 439—442.

⁹ Delo, ki je vplivalo na nastanek Colonnove Hypnerotomachiae Poliphilii, je bilo leta 1419 po naključju prišlo v Italijo. To je bila Hieroglyphica, njen avtor Horapollon Niliacus (verjetno 2. pol. 5. stoletja) pa je bil aleksandrijski učenjak, ki se je lotil razlaganja skrivete pomena staroegipčanskih posvečenih simbolov. Iz Hieroglyphicae so italijanski avtorji 15. in 16. stoletja s slepim zaupanjem in precejšnje mero nekritičnosti povzemali vsakovrstne simbole in jih presajali v svoja dela, izenačevali so pitagorejske simbole s hieroglifi, povzemali metafore in alego-

rije Grkov in Rimljanov, pridružili srednjeveško tolmačenje pomena rastlin in živali itd., tako da je nastal »privlačno zmedeni preplet« najrazličnejših simbolov. Temeljno delo renesančne emblematike in hieroglifike je tako postala Colonna Hypnerotomachia Poliphili; delo je napisal sicer že leta 1467, vendar je bilo objavljeno šele 1499, bilo je ilustrirano in izhodišče za poznejše avtorje, med katerimi je bil posebej pomemben Alciati in njegov *Emblematum liber* iz leta 1531. Jean Seznec, op. cit., str. 100, 121. Arthur Henkel & Albrecht Schöne (ed.): *Emblemata: Handbuch zur Simbldkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart 1967, str. X, XI.

¹⁰ Znanih je cela vrsta upodobitev, izjemno ilustrativna pa je podoba sveta v prozorni krogli, kot je na zunanji strani kril triptiha Vrta naslad okoli leta 1500 naslikal Hieronymus Bosch. Za nas je — spričo ikonografske povezave pri nekoliko zapozneli severni renesansi — zanimiva slika Christoph Ambergerja, ki kaže putta, sedečega v presojni krogli, v kateri je tudi lobanja, pred njo pa peščena ura in sveča (Bamberg, Nadškofijska rezidenca).

Posebno poglavje pomeni razmerje med kroglo kot simbolom sveta in puttom z zavezanimi očmi; le obrobno se dotika — prek pojmov Smrti in Sreče — sklopa Ničevosti. Ker ne bi podrobneje ali odločilneje poseglo v našo obravnavo, sem se ekskurzu odpovedala. Sicer še vedno velja kot temeljno delo študija Erwina Panofskega 'Slepi Kupido'; Ervin Panofski: *Umetnost i značenja: Ikonološke studije*, Beograd 1975, str. 87 ss.

¹¹ Stopar, op. cit., str. 262, 267.

¹² Prim.: Emile Mâle: *The Gothic Image: Religious Art in France of the Thirteenth Century*, New York-London 1958, str. 105—110. Wilhelm Molsdorf: *Christliche Symbolik der mittelalterlichen Kunst*, Graz 1968 (2. izd.), str. 221—222.

¹³ Prim.: O. Hol, 'Luxuria', *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 3, l. c. 1971, stp. 123—124. Louis Réau: *Iconographie de l'art chrétien, I., Introduction générale*, Paris 1955, str. 166—168. Janson, op. cit., str. 5, 6.

¹⁴ Se vedno nista nesporno razjasnjena dva primera Luksurije: eden je na zahodnem timpanu Puerta de las Platerías v Santiago de Compostella, drugi na kapitulu cerkve v S. Maria de Tera. Ženska-Luksurija je označena samo z glavo, ki jo ima bodisi v naročju ali ob nogah. Avtorji niso enotnega mnenja, ker bi šlo lahko tako za Luksurijo-prešušnico, zaznamovano z glavo umorjenega ljubimca (Arthur Kingsley Porter: *Romanesque Sculpture of the Pilgrimage Roads*, Boston 1923, str. 214, sl. 679) ali pa z Luksurijo-detomorilk (Réau, op. cit. str. 166).

¹⁵ Utemeljitev in primerjavo med Luksurijo z Visokega in z Velikih Poljan je podal Jure Mikuž, 'Nova dognanja o slikarstvu hrvaške skupine', *Zbornik občine Grosuplje*, X, Grosuplje 1978, str. 167—169.

¹⁶ Navedeno po J. Mikužu, op. cit., str. 169.

¹⁷ V mislih imamo slike Hansa Baldunga, im. Griena, njegovo delovanje na južnem Nemškem in vpliv na druge umetnike (zlasti Augsburg in Freiburg).

¹⁸ s. a., 'Kairos', *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 3, Zagreb 1964, str. 131. Ervin Panofski, 'Starac Vreme', *Umetnost i značenja*, str. 71—72 in 200.

¹⁹ *Carmina Burana*, Ljubljana 1976, str. 8 in 9. Pesem je navedena v prevodu Primoža Simonitija, v latinščini pa se glasi:

Fortune plango vulnere / stillantibus ocellis, / quod sua michi munera / subtrahit rebellis. / verum est, quod legitur / fronte capillata, / sed plerumque sequitur / Occasio calvata.

²⁰ Prim. op. 9. Za emblematiko in hieroglifiko je bilo Alciatijevo delo nesporno dosti pomembnejše od Colonnovega, vendar je *Emblematum liber* izšel šele leta 1531 in ga tu ne moremo upoštevati kot možen vir inspiracije.

²¹ H. Schade, 'Adam und Eva', *Lexikon der christlichen Ikonographie*, l. c. 1968, zlasti stp. 67 in 43. Naj ob tem spomnimo še na zelo znano upodobitev Hansa Holbeina ml., ko ob Adamu in Evi stoji tudi Smrt.

ZUSAMMENFASSUNG

Reiche Wandmalereien in der kleine Filiationkirche von Marija Gradec sind im Ganzen erst seit 1968 bekannt. Der Autor ist nur als Marijagraški mojster (Meister von Marija Gradec) in slowenische spätgotische Malerei definiert; die Datierung dieses Werkes, 1526, ist heute nicht mehr lesbar. Der Artikel beschäftigt sich nur mit acht enge und hohe Kompositionen, mit den so gen. Grisailis, die auf dem ersten Blick den Eindruck geben, es handelt sich nur um Grotteske, die am Anfang des 16. Jh. sehr populär geworden ist. Es gibt aber 18 (heute noch erhaltene) Motive, die der Vanitas-Thema untergeordnet sind und wegen üppiges vegetabilen Rahmes nicht sofort erkennbar in ihrer inhaltlichen Bestimmung sind. Die Vanitas Symbole steigern sich von ganz eifanche, Wie z. B. Ziegenböcke (Dunkelheit, Satan), Früchte und Blumen (Verfall der irdlichen Dinge), Totenschädel mit Schlange und Sanduhr, Waffen und Musikinstrumente (Vergehen des weltlichen Vergnügens), bis zum ganz ungewöhnliche Abbildungen. So muss man das Detail mit dem Pilger als Symbol für zeitlich eingeschränkte Anwesenheit der Seele auf der Erde betrachten, der Mensch sei nur als Pilger auf seiner Suche nach dem allerletztem Ziel in der Ewigkeit. Etwas karikierhafter Männlein mit der Blase erscheint als Homo Bulla (der Mensch ist Seifenblase), seit Colonna's Hypnerotomachia Poliphili erstklassiges Motiv der Vergänglichkeit, ganz berechtigt in diesem Zusammenhang. Für gewöhnliche Abbildungen der Luxuria ist unsere Darstellung ziemlich seltsam: sie ist nämlich als Kindermörderin dargestellt, aber — noch immer im Rahmen slowenischer gotischen Malerei — sind zwei weitere solch ausnehmende Darstellungen bekannt, was muss als eine Besonderheit des spekulativen Tendenzen des späten Mittelalters gelten. Als ikonographische Ausnahme muss man noch — szenisch verbildlichtes — Motiv des Kairos-Occasio (Gelegenheit) nennen. Aus Carmina Burana allgemein bekanntes Ratschlag, die Gelegenheit nach dem Schopf — und nicht dem kahlen Kopf — packen, ist hier realisiert, was ist wiederum eine Besonderheit. Damit steht diese Allegorie des fraglichen Glücks weit populärstem Motiv des Rad Fortunas sehr nahe. Alle diese Anweise auf Vergänglichkeit irdisches Vergnügens aber beginnen mit Adam und Eva, die im Paradies auser Zeit gestellt waren, nach dem Sünde aber Tod und Verfallen untergangen sind.

Manche Motive recht weltlich andeuten, aber durch ihre moralische Inhalt, als Mahnung vor allen möglichen Verlockungen im täglichen Leben, ist ihre Abbildung in der Apsis durchaus berechtigt.

DUŠAN NOVAK

KRAŠKI SVET V POREČJU SAVINJE

Opisana so območja, zgrajena iz karbonatnih in zakraselih kamnin. V tektonski enoti Savinjskih Alp so to Dleskovška planota, Raduha, Golte, Menina z Dobrovljami in Ponikovska planota. Zakraselih je še nekaj čokov apnenca v Karavankeh in v območju Posavskih gub. Kraške pojave opazujemo tudi v litotamnij-skem apnencu. Razen v Savinjskih Alpah je povsod razvit plitev kras.

KARSTIFIED AREA OF THE SAVINJA RIVER BASIN

Some karstified areas from the Savinja Alps (Kamnik Alps), Karawanke Mountains, and Sava Folds are described. The characteristic alpine karst landscape of Dleskovec, Golte and Menina upland plains, Raduha mountain, as well as of the Dobrovlje and Ponikva plains are considered. In the regions of Karawanke some truncated limestone reefs are karstified. From the Sava Folds, however, karst phenomena developed in the Tertiary Lithothamnion limestone are recorded. As to the depth, a shallow karst prevail over the deep one. The latter in Savinja Alps occurs only.

1. Uvod

Porečje Savinje je z geološkega in zato tudi z morfološkega gledišča precej razgibano. Ozemlje poleg drugih površinskih značilnosti alpskega sveta in obrobja panonske kotline odlikuje tudi kraško površje, vendar ne v tolikšni meri, kot smo to vajeni z Notranjske ali Dolenjske.

Porečje Savinje predstavlja nekak prehod z območja strnjenege kraškega površja k nekakšnemu panonskemu obrobju v podravskem, severovzhodnem, delu Slovenije (Novak, 1974). V tem območju apnenci in dolomiti ne grade več sklenjenih površin in njihova vertikalna razsežnost je mestoma precej majhna. Zaradi tega je mogoče tudi to ozemlje prištevati k takoimenovanemu osamljenemu krasu (Habič, 1969; Habe, 1972). Tod ni velikih kraških oblik kot so polja in uvale. Redke so tudi vrtače, čeprav ozemlje ni brez njih. Najbolj značilni so požiralniki in številni, v glavnem majhni ponikalni potoki

ter izviri. Opazujemo tudi škraplje in žlebiče. Zakrasela območja tega porečja prištevamo v okvire tektonskih enot Savinjskih Alp, Karavank in Posavskih gub.

2. Pregled dosedanjih del

Prve geološke podatke so v porečju Savinje zbirali avstrijski geologi *M. Lipold*, *F. Teller*, *F. Kossmat* in drugi še pred letom 1900. Novejši geološki podatki so šele iz let po drugi svetovni vojni, ko so se pričele sistematične geološke raziskave bodisi glede na ekonomsko pomembna področja ali pa za izdelavo osnovne geološke karte Slovenije (*J. Rihteršič*, 1960; *M. Munda*, 1953; *M. Hamrla*, 1954, 1955; *A. Ramovš*, 1954; *C. Germovšek*, 1955; *K. Grad*, 1969; *D. Kuščer*, 1962, 1967; *M. Pleničar*, 1967, *U. Premuru*, 1974, 1975 (itd.), ki pa krasi posebej ne omenjajo.

Sistematično je jame in brezna območja Savinjskih Alp leta 1926 naštel *F. Kocbek* v svoji monografiji o Savinjskih Alpah. S tega območja je tudi precej geografskih del, ki pa se s speleološko problematiko podrobneje ne ukvarjajo. Le-te se dotakneta obrobno *P. Habič* (1969) in *F. Habe* (1972), ki skušata tudi porečje Savinje uvrstiti v okvir kraškega sveta Slovenije. Nekaj podrobnih opisov kraških pojavov je omejenih predvsem na Hudo luknjo in območje Savinjskih Alp (*Michler* — *Serko*, 1952; *V. Gregorač*, 1967; *D. Novak*, 1970, *D. Naraglav*, 1975; itd.). Hidrogeološke razmere porečja Savinje je obravnavala regionalna hidrogeološka študija porečja Savinje, katere raziskave so potekale v letih od 1970 do 1973 (Geološki zavod Ljubljana).

S sistematičnim jamarskim raziskovanjem se v tem območju ukvarja jamarska skupina v Preboldu, v območju Hude luknje pa deluje skupina iz Titovega Velenja.

Za podatke, ki jih povzemam iz arhiva JK »Crni Galeb« (situacije jam in nekateri osnovni podatki) se vsem prizadetim zahvaljujem, kot tudi tov. *S. Kvasu* za pregled teksta.

3. Morfologija

3.1 Relief

Porečje Savinje se odlikuje po razgibanem reliefu, kjer se odraža vsa pisana geološka zgradba. Karbonatne kamnine grade visokogorski svet ostrih vrhov in hrbov ter planot s strmimi pobočji. V nasprotju s tem je gričevje in hribovje zgrajeno iz mehkejših laporjev, peščenjakov in skrilavcev ter tufov, mestoma tudi iz magmatskih kamnin. Vmes so rečne doline, prekrte s prodom.

Na zahodu je docela visokogorski svet Savinjskih Alp in njihovega predgorja. Najbolj značilne so Dleskovška planota s Korošico, Velika in Mala planina. Na sever od tod potekajo Karavanke z Olševo (1929) in Raduho (2062), andezitnim Smrekovcem (1569 m) ter dolomitnim Paškim Kozjakom (1273 m), Stenico, Konjiško goro in Bočem. Ponekod se svet v tem ozkem pasu vzpne tudi do 2000 m. Z dolinami gorskih potokov so osamljene planote Menine (1450 m), Dobrovelj in Golt (1590). Z Menine prehaja pas višjega sveta v Zasavje, kjer je ob Savi hribovje, ki se dviguje preko 1000 m visoko. Najbolj so vidne Čemšeniška planina (1206 m), Mrzlica (1119 m), Zasavska gora (849 m), Lisca (947 m) pa Bohor (1023 m) in Kum (1219 m). Svet je razčlenjen, grape

so strme in ozke, pobočja so strma, vmes pa so široke rečne doline. Ta pas višjega sveta se zaključuje v Rudnici in Orlici.

Med omenjenima pasovoma višjih vzpetin je gričevje, ki se pričene nekako pri Gornjem gradu in sega do Sotle na vzhodu. V osrednjem delu je aluvialna spodnja Savinjska dolina — Celjska kotlina med Polzelo in Celjem. Ena od večjih kotlin je tudi Šaleška dolina, prav tako tektonsko pre-disponirana, predvsem s šoštanjsko prelomnico, ki poteka po njenem južnem robu.

Vzhodno od Celja se ob Voglajni in Sotli širi gričevnato Kozjansko z nekoliko izrazitejšim reliefom z značilnimi hrbti, zgrajenimi iz litotamnijskega apnenca, vložnega med mehkejše in slabše vezane sedimente.

Osrednja vodna žila tega sveta je Savinja s pritoki Lučnico, Dreto in Bolsko, Ljubnico, Pako, Voglajno in Hudinjo.

3.2 Klimatske razmere

V območju Savinje se stikajo vplivi alpske in subpanonske klime. Alpska klima prevladuje v zahodnem delu, subpanonska na vzhodu. Padavine so razporejene neenakomerno, 60 % padavin pade v toplejši dobi leta. Pas višjih padavin se sklada s pasom višjega sveta, kjer pade v Savinjskih Alpah celo okoli 2500 mm padavin, v dolinah pa nekoliko manj, n. pr. v Celju in Velenju 1130 mm, Lučah 1686 mm (povprečje za obdobje 1925—1960).

3.3 Razvodnica

Orografska razvodnica Savinje poteka od Zidanega mostu čez Straški vrh in se spusti na razvodje med Ično in Brnico vzhodno od Dola. Nadalje poteka po hrbtih preko Mrzlice in zavije proti zahodu na Javor (1131 m), čez Cemšeniško planino do Trojan. Odtod se vzpne na Šipek (897 m) in poteka po hrbtih okoli izvirov Motnišnice preko Menine do prevala Črnelec. Odtod krene na Kranjsko reber in čez preval Rak proti robovom Male in Velike planine, čez Sedlico na Ojstrico, Planjavo — čez Jermanova vrata na Skuto in Kopo (1958 m), nakar čez Pastirkov vrh (1034 m) in Pavličevo steno doseže vrh Olševe. Odtod gre preko Raduhe in smrekovskega hrbta čez razvodje pri Šentvidu, kjer doseže najbolj severno točko pod Uršljo goro v povirju Velunje. Odtod dalje poteka razvodnica čez Razbor in Graško goro ter po hrbtih severno od Zg. Doliča do Vitanjskega sedla (1454 m), kjer okrene proti Lubnici, se vzpne preko Konjiške gore in teče mimo Straže (499 m) na vzhod do Lipoglava. Odtod poteka proti jugu do Šentlovenca, kjer vzhodno od Grobelnega zavije proti jugozahodu na Dobje in proti Lisci (947 m) na Vel. Kozje in se konča pri Zidanem mostu.

Porečje Savinje zajema površinsko okoli 1800 km².

4. Zgradba

Porečje Savinje je zgrajeno iz različnih strukturnih enot:

Na zahodu je vzhodni del Savinjskih Alp, na severni strani del vzhodnih Karavank in obronki Pohorja, v osrednjem delu Celjska kotlina, na južni strani pa severni del Posavskih gub. V karavanškem nizu nahajamo zgornje karbonske plasti in permske sedimente, neskladovite do ploščaste temnosive psevdosvagerinske apnenice, trogkofelske apnenice in klastične plasti. Mlajšepaleozojske kamnine ponekod prehajajo v spodnjetriadne skrilavce in laporje,

posebno med Velenjem in Vitanjem ter potekajo v pasovih do Hudinje. Spodnjetriadne plasti so razširjene na obodu Savinjskih Alp in v posavskih gubah kot dolomit, skrilavci, gomoljasti apnenci ipd.

Aniz zastopa v glavnem dolomit, pestra pa je ladinska stopnja, ki zajema šelfno in globokomorsko sedimentacijo, v spodnjem delu povečani klastite in psevdoziljske sklade, ki segajo ponekod celo v karnik (*Buser in tov.* 1968). V tem kompleksu nahajamo tudi kisle do bazične predornine. V zgornjem delu ladina prevladujejo apnenci in dolomiti.

Srednjo triado zastopata sprva grebenški apnenec in dolomit. Med Velenjem in Vitanjem je apnenec podoben onemu v Savinjskih Alpah in sega iz srednje celo v zgornjo triado. Pogosto se menjava tudi z dolomitom.

V karniku se znova pojavi transgresija s klastiti in skoraj črnimi ploščastimi apnenci, boksiti, tufi in lečami premoga. V noriku in retu pa sta dolomit in apnenec, ki je mestoma celo ooliten.

Oligocen je značilen po molasni fazi alpske orogeneze (gornjegrajski in soteški ribji skrilavci, v višjih horizontih sivica, andezitni tufi), v miocenu so značilni sedimenti v sinklinalah in morskih zalivih.

4.1 Karavanke

Severni del porečja Savinje je značilen po posebni zgradbi dela vzhodnih Karavank, ki segajo na naše ozemlje z območja porečja Drave. Značilna je tonalitna cona s skrilavci, diabazi in tufi, ki loči severni apneniški pas od južnega, katerega glavni zastopnik na tem območju je Olševa. Južni apneniški pas je na zahodu narinjen proti jugu in leži na mlajšepaleozojskih kamninah. Vzhodni del Karavank v ozkem pasu poteka preko Vitanja in Konjiške gore do Boča in še naprej proti vzhodu. Hribovje je zgrajeno iz karbonatnih kamnin, ki so obdane od terciarnih sedimentov.

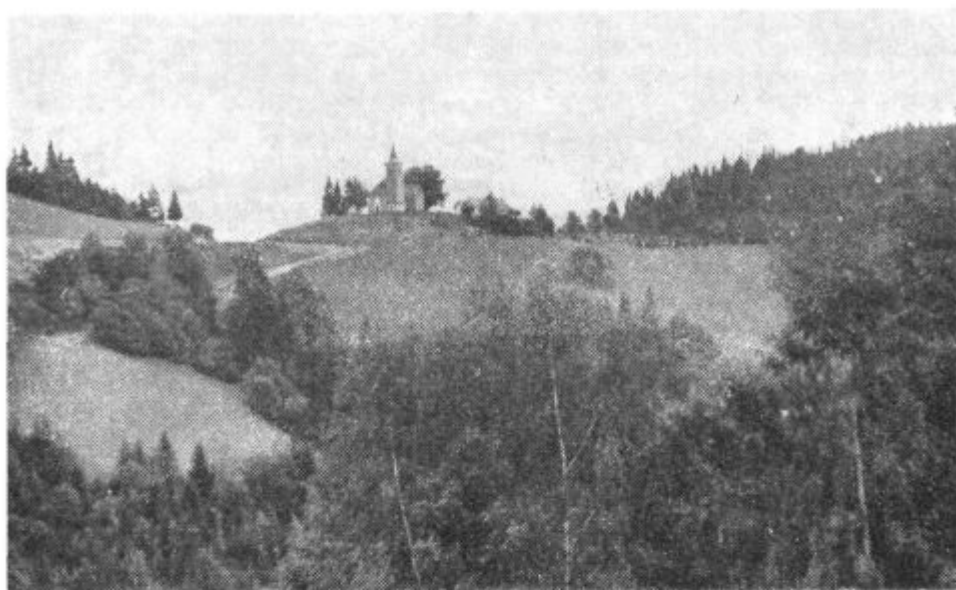
V severovzhodnem delu porečja Savinje zadenemo na metamorfne kamnine obronkov Pohorja. Te grade svet ob Paki nad Zgornjim Doličem. Gorska veriga Karavank južno od Pohorja preide v predalpsko gričevje in jo od Pohorja odreže labotski prelom, ki poteka mimo Dovž in proti jugovzhodu mimo Vitanja.

Severne Karavanke so zajete v porečje Savinje le v mezozojskem predgorju Uršlje gore. V ta pas sodijo tudi triadne krpe pri Zg. Doliču (Tisnik).

Južne Karavanke loči od Savinjskih Alp pas paleozojskih skrilavcev pod Olševo, ki pa se kmalu izklini. Na plastovitih apnencih in skrilavcih nahajamo na stiku še temnejše anizične grebenske apnenec (Huda peč, Strelčeva peč itd.). Južne Karavanke se znova pojavijo vzhodno od Smrekovca. Od Celjske kotline jih loči Šoštanjaska prelomnica, ki poteka ob Šaleški dolini. Od drugih mezozojskih členov je omeniti le še krpe gosavske krede v območju Stranic.

Od terciarnih kamnin zavzemajo večje površine transgresijski oligocenski klastiti ter miocenski tufi in litotamnijski apnenec. Oligocenskih sedimentov je največ v Šaleški dolini, ki je zatem bila zapolnjena še s pliocenskimi plastmi. Tektonska gibanja v tem zgradbenem pasu so v zvezi s pritiski, ki so bili enaki kot v Posavskih gubah. Enote se obračajo tudi v dinarsko smer. Pritiski so Karavanke stisnili v ozke gube in jih deloma dvignili čez tonalitno črto, severni del Karavank pa se je še pogrezal. Kamnine pri Zg. Doliču so

Sv. Duh pod Olševo
St. Duh village under Olševa Mt.

ostanki, ki še štrle na površje. V mlajšem terciaru se je pogrezal še južni del, ob šoštanjskem prelomu še Saleška dolina.

4.2 Savinjske Alpe

Zahodni del porečja Savinje sodi k Savinjskim Alpam. Le-te predstavlja veliko grudo, ki kaže luskasto zgradbo. Ob robovih je narinjena na Karavanke, na jugu pa na Posavske gube. K Savinjskim Alpam prištevamo še manjše grude, Rogatec, Golte, Menino, Dobrovlje, Ponikovsko planoto in triadne kamnine pri Vojniku. Njihova povezava je prekinjena z udori vmesnih grud, ki so sedaj zapolnjene z mlajšimi sedimenti (Premru, 1974).

Savinjske Alpe so zgrajene v glavnem iz triadnih kamnin, pretežno apnencev, grebenskega apnenca in dolomita. Značilna je nejasna meja med srednjo in zgornjo triado, ker niso razvite klastične karnijske plasti. V podlagi teh kamnin leže neprepustne kamnine spodnje triade, na severni strani pa leže nad skitskimi plastmi tudi paleozojske kamnine. Le v Menini je razvit ozek pas karnijskega laporja in tu pokriva vršno planoto dachsteinski apnenec. Savinjske Alpe tvorijo med Veliko planino in glavnim hrbtom sinklinalo, ki je nekajkrat pretrgana. Na površju je dachsteinski apnenec, na obrobju in ob prelomih pa ladinske in starejše plasti. Za to ozemlje je značilna debela skladovnica vulkanogeno sedimentnih terciarnih kamnin, ki zapolnjujejo ozemlje med Raduho, Goltmi, Travnikom in Menino ter segajo celo še na vzhod proti Celju.

V območju zgornje Drete je v Kranjski rebri, Plešivcu in v dolini Črne na drugi strani, kompleks metamorfoziranih in magmatskih kamnin srednje

triade. Pliocenske plasti so odložene v gričevju med Dreto in Savinjo, kvarterni nanosi pa v vseh rečnih dolinah. V območju Savinjskih Alp je v starejšem terciaru prevladovalo gubanje in narivanje, v mlajšem pa dviganje in grezanje grud ob prelomih. Na prostoru najbolj poglobljenih grud je Celjska kotlina. Kot osrednji del porečja Savinje je na severu in jugu obdana s prelomi, proti vzhodu pa prehaja v miocensko gričevje.

Savinjske Alpe so doživljale po udoru Ljubljanske kotline samostojen razvoj. Velika gruda je bila potisnjena od severozahoda proti jugovzhodu (*Kossmat*, 1913; *Rakovec*, 1934) ali pa tudi od severovzhoda proti jugozahodu (*Winkler*, 1923). Posamezne grude so od celote oddeljene s prelomi in udori, zveza pa je zatem prekrita s terciarnimi sedimenti. Eden od značilnih prelomov poteka vzdolž doline Črne in Drete na južno obrobje Celjske kotline.

4.3 Saleška in Celjska kotlina

V osrednjem delu porečja Savinje sta dve značilni udorini, Saleška dolina in Celjska kotlina. Prva se je udrla ob šoštanjskem prelomu in jo je kasneje zalilo pliocensko jezero. V tem prehodnem elementu med Karavankami in Savinjskimi Alpami so nastajale debele plasti premoga.

Celjska kotlina, ki leži nekoliko južneje, je vezana na motniško-sinklinalo in »vulkansko črto«, ki poteka od Gornjega grada čez Kokarje in Dobrovlje do Pirešice in Vojnika (*Rakovec*, 1949). Pri Vojniku se ta črta stika s šoštanjским prelomom.

Na severni strani Celjske kotline so še zadnji odrastki Savinjskih Alp v Gori Oljki in ponikovski planoti, ki sta zgrajeni iz srednje do zgornje-triadnih apnencev in dolomitov. Proti vzhodu je iz miocenskih sedimentov tufov in laporjev zgrajeno gričevje. Dolina je zasuta s kvartarnim prodom.

Tudi območje smrekovškega vulkanizma, ki je bilo nekoč severno od Julijskih Alp, sodi k Savinjskim Alpam. Od njih ga ločita smrekovski in šoštanjski prelom. Smrekovski prelom poteka po južnem robu tonalitnega pasu, šoštanjski pa se odcepi od njega severno od Boskovca. Vzhodno od tod poteka v tej smeri še donački prelom.

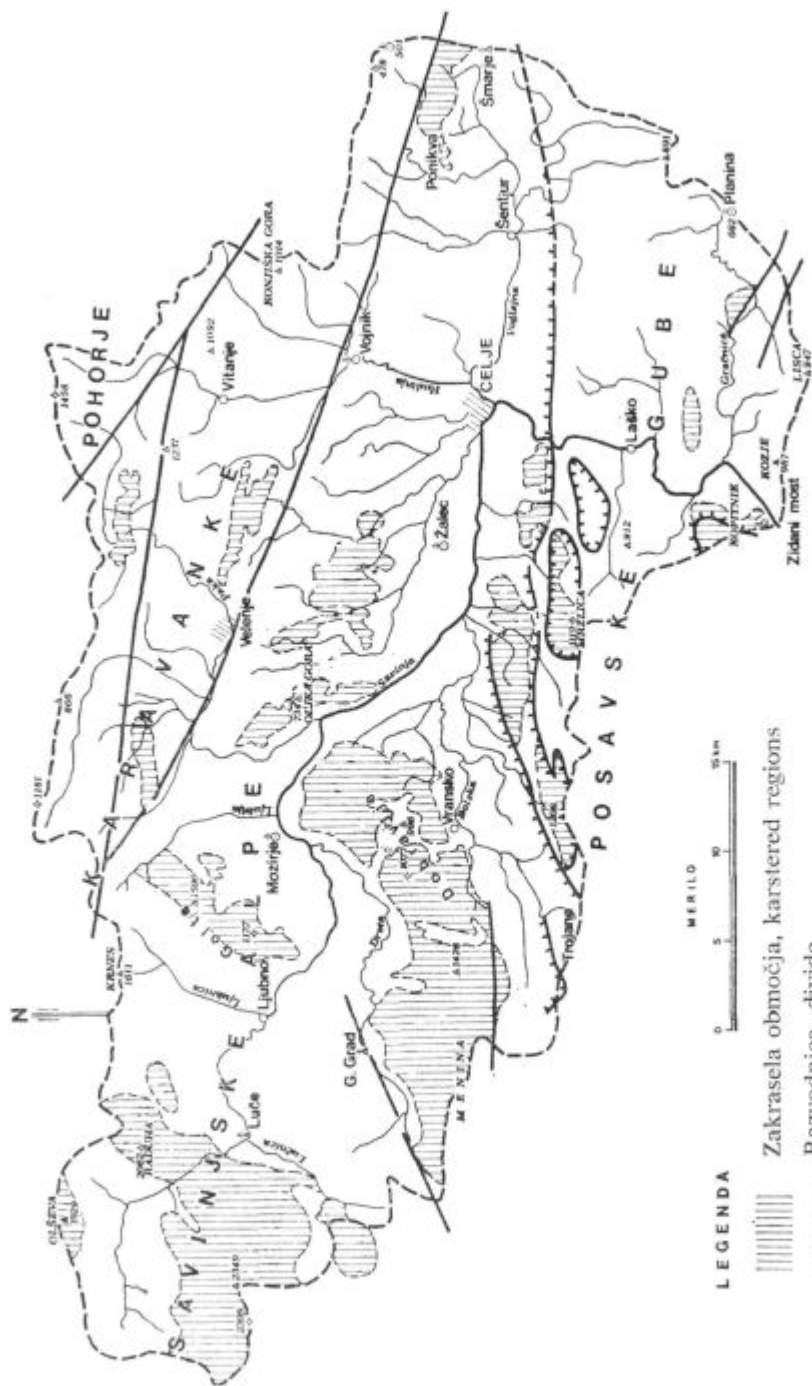
Ob teh prelomih opazujemo horizontalne premike. Tako je bilo ozemlje severno od savskega preloma premaknjeno proti jugovzhodu.

4.4 Posavske gube

Južno od Celjske kotline so Posavske gube, ki sestojijo iz dveh v smeri vzhod—zahod slemenecih antiklinal, trojanske in litijske in dveh sinklinal, motniške in laške. Ob podolžnih in prečnih prelomih so se skladi premaknili in ponekod luscasto narili tako, da sedaj opazujemo več tektonskih enot (*Premru*, 1974). V jedru antiklinal so mlajši paleozojski sedimenti. Triadne karbonatne kamnine so v glavnem na slemenih kot denudacijski ostanki (Čemšeniška planina, Gozdnik, Mrzlica, Slomnik, itd.). Na severnem krilu je značilna serija psevdofiljskih skrilavcev. Le-tej je vzporeden še pas na severni strani laške sinklinalne, odrezan s termalno črto Medija—Laško.

Na severni strani litijske antiklinalne je pas triadnih apnencev in dolomitov. V tem območju je na površju paleozojska podlaga le pri Rimskih Toplicah in v okolici V. Kozjega. V sinklinalah so terciarni, povečini premogonosni sedimenti, laško sinklinalo pa na severni strani spremlja pas andezita od Govc proti zahodu.

KRASKI SVET V PORECIJU SAVINJE
The Karst in the tributary area of Savinja river

- LEGENDA**
- Zakrasela območja, karsterved regions
  - Razvodnica, divide
  - Važnejše tektonske črte, main tectonical lines

5. Kraški svet

V porečju Savinje lahko iščemo, glede na pisano tektonsko zgradbo, večje kraške površine le tam, kjer so ohranjene večje in debelejšše mase karbonatnih kamnin, ki so dvignjene visoko nad erozijsko osnovo. Taki primeri so v osrednjem bloku Savinjskih Alp in predgorskih masivih Menine in Dobrovelj ter v Golteh. Druge površine, Tisnik, Vitanjsko—vojniški karbonati, karbonatni čoki v Posavskih gubah itd., pa so slabo zakraseli. V glavnem so razpokani in manj kavernozi. Za planotasti svet ponikovskih planot in Zasavje je značilen plitev kras.

Habič (1969) prišteva ozemlje osrednjega dela Savinjskih Alp, Menino, Olševo s Plešivcem ter Peco v kategorijo alpskega krasa, ostali del porečja Savinje pa k takoimenovanemu »osamljenemu krasu« vzhodne Slovenije. K značilnostim tega ozemlja prišteva brezvodnost visokogorskega površja in izdatne izvire v dnu globoko vrezanih dolin ali na obrobju zakraselih planot. Značilnost tega območja naj bi bilo tudi raztekanje kraške podzemeljske vode in le redkokje stekanje vode k enemu izviru. Z območja Savinje bi v nasprotje tej trditvi povedali, da prevladuje v kraških masivih n. pr. Menine, Golt itd., strnjeno odtekanje ali stekanje v le nekatere izdatnejše izvire v najnižjem delu obrobja, ter da ti masivi imajo vse značilnosti osamelih kraških otokov.

5.1 Kras Savinjskih Alp

Visokogorski svet Savinjskih Alp in njih predgorja je zgrajen iz prepustnega, bolj ali manj zakraselega dolomita in apnenca ter neprepustnih tufov, tufitov in različnih skrilavcev.

5.1.1 Dleskovška planota je eden od večjih kraških masivov na razvodju s Kamniško Bistrico. Zgrajena je iz srednje do zgornjetriadnih apnencev, nekoliko dolomitiziranih in močno zakraselih. Plasti so povite v položno sinklinalo, kjer se na severni strani dvigujejo vrhovi gorskega hrbta od Ojstrice (2349) do Grintovca (2558), na drugi strani pa se razteza na jug od Presedljaja in doline Dol planote Velike in Male planine. Ob prelomu, ki poteka preko Presedljaja, je bila potisnjena planota Velike in Male planine na sever. Ob prelomnici, ki poteka mimo Korošice, so skladi Dedca potisnjeni na Ojstrico, na površje pa so prišli ladinski tufi in laporji. Planotasti svet kot kadunjo zapirajo od severa anizične in skitske laporaste in skrilave plasti in ploščasti apnenci, ki so v podlagi svetlejšega, mestoma grebenskega apnenca. Neprepustne plasti, ki se pojavljajo v dnu dolin, segajo mestoma visoko v pobočja. Na litološkem stiku so številni manjši studenci.

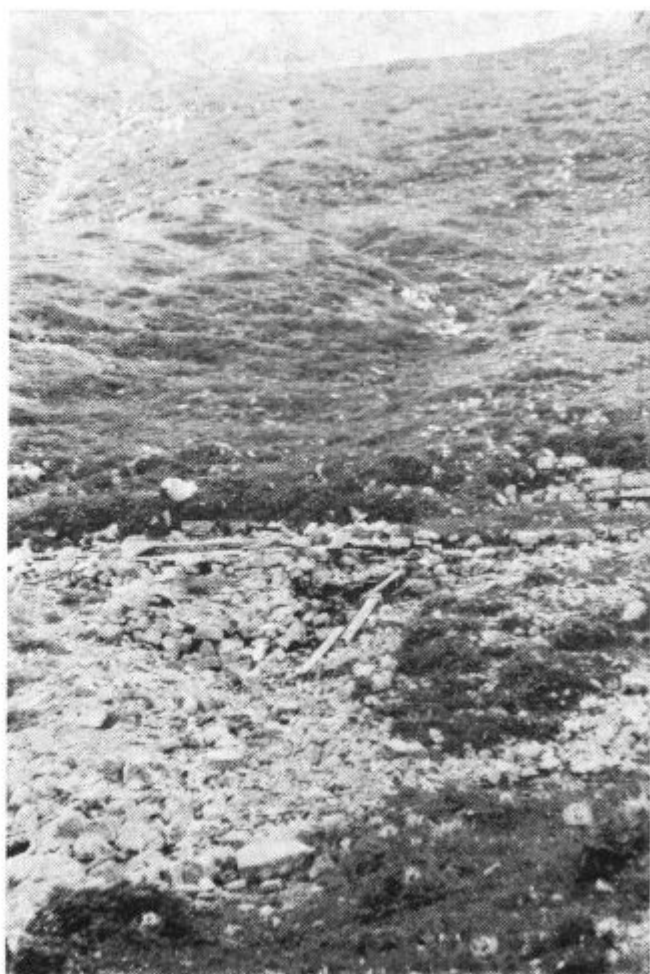
Zakrasela planota je razrezana s suhimi dolinami, značilne so še globoke doline, kot nekakšna polja z uravnjenim dnom in požiralniki (Petkove njive, Vodole, Korošica, Stare Stale, . . .) Proti zahodu prelomnica sledi dolini Luške Bele v dolino Kamniške Bele. To črto sledimo tudi s pasom ladinskega laporja, skrilavca, tufa in dolomita. Od vzhoda in jugozahoda zapirajo odtok vode proti Lučnici tufi v Podveži in dolomit ob Luški Beli. Velik del te planote se zaradi tega odmaka proti izviru Kamniške Bistrice in Bele. Le manjši del odteka proti Savinji v izvir pri Pečovniku nad Lučami, kjer segajo apnenci ob prelomu v ozkem pasu proti Raduhi. Ob visoki vodi se v tem območju pojavljajo tudi šte-

vilni bruhalniki. Raziskovanje v Erjavčevi zijalki nad Savinjo je pokazalo, da neprepustna podlaga usmerja podzemeljski odtok proti jugu (Novak, 1970).

Ob izlivu Luške Bele v Lučnico v Podvolovljeku je tudi Dovnikov izvir, ki je, kot je pokazalo opazovanje ob deževju, le preliv visoke vode z območja Dleskovške planote, sicer pa odvaja vodo Luške Bele, ki večkrat zapored izgine v grušču.

Površje Dleskovške planote je razen nekaj opazovanih objektov še povsem nepreiskano. S tega območja je značilna ca. 83 m globoka Erjavčeva zijalka. Omeniti je še Trbiško zijalko v bližini znamenite Igle. V to območje bi sodili površinsko malo zakraseli čoki pod Olševo, ki pa dajejo zanimivejše podzemeljske podatke. (Klemenškov pekel — 310 m. Glej Naraglav, 1975; Sušteršič, 1974).

5.1.2 Raduha je sinklinalno oblikovan podaljšek pasu triadnega apnenca Savinjskih Alp, ki sega od Dleskovške planote proti severovzhodu in leži ob an-

Izvir in požiralniki na Korošici

Spring and swallow holes on Korošica valley.

Se nepreiskana brezna
na Dleskovški planoti

Unexplored shafts on
the Dleskovška plain.

dezitu Smrekovca in Travnika. Od vseh strani je, kot je videti, triadni apnenec zaprt s tufi in skitskimi skrilačci. Severozahodna in jugozahodna pobočja so strma, jugovzhodno je položnejše in poraslo. Na južnih straneh prekrivajo laporji in tufi. Površje Raduhe je zakraselo. Poznane so večje jame in brezna, n. pr. Murčeva zijalka pod Travnikom, Prepad na Konjskem vrhu, Sevnica nad Vodolami in 177 m globoka Snežnica pri pl. Javorje. V podnožju je poznana še Podraduška jama ob Savinji, nad pl. Arto pa Snežna jama in Jelenova luknja. Od večine omenjenih so poznana le imena in lege.

5.1.3 Golté so do 1590 m visoka, večkrat prepokana gruda triadnega apnenca, ki je v splošnem nagnjena proti severovzhodu. Od vseh strani je obdana s terciarnimi tufi in spodnjetriadnimi manj prepustnimi kamninami. Triadni sivi apnenec in dolomit sta tektonsko močno porušena. Terciarnе plasti so bodisi v tektonskem stiku s triadnimi, bodisi diskordantno leže na

njih. Posamezni deli masiva se odmakajo v manjše izvire, z osrednjega dela pa odteka voda v izvir Libije.

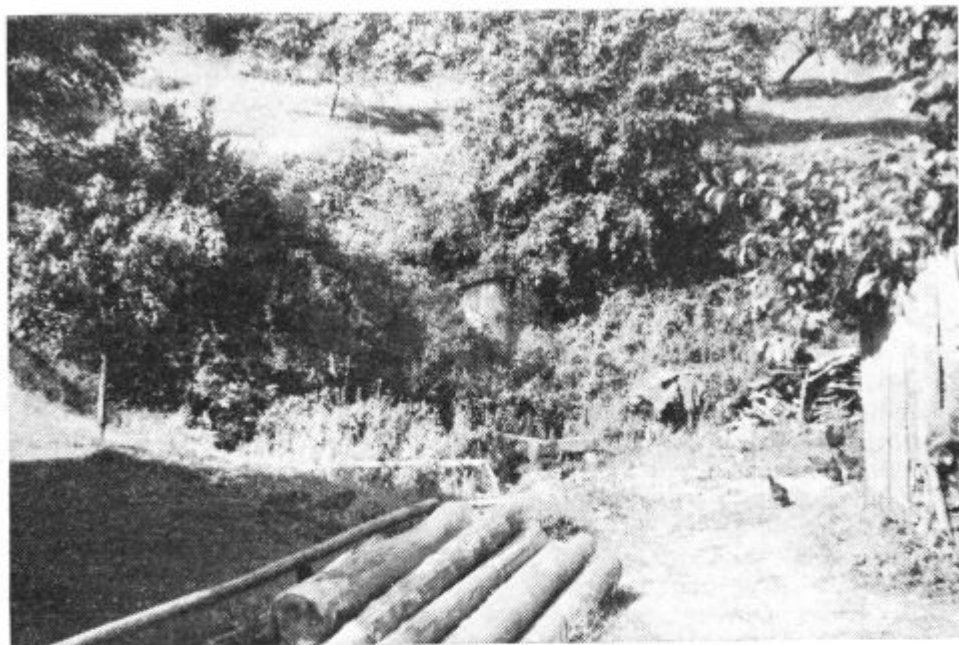
Golté se ob šoštanjskem prelomu naslanjajo na smrekovški andezit. Površje je dokaj zakraselo. Poleg že poznane Ledenice so v okolici Boskovca znane še Kebrova luknja, okoli 130 m globoko brezno, Mesarska lopa, Snežnica in jame pod Gostečnikovim stanom, Medvedja jama, Zagradiški prepad, Goliška kuhinka, Mišja jama, Konečka zijalka, Plešnikov prepad (52 m), jama vrh Tira, Mala jama na Loki in še okoli 15 drugih, še nepreiskanih kraških objektov, ki jih omenja *Kocbek*. Tudi novejše raziskave jamarjev iz Prebolda še niso utegnile izpopolniti vseh starejših podatkov. Med temi je omembe vredna le Kebrova luknja pod Mozirsko kočo.

5.1.4 Menina je del Savinjskih Alp, orografsko in tektonsko ločena od glavnega hrbta z Zadrečko dolino na severu in Tuhinjsko dolino na jugu. To je visoko dvignjena zakrasela planota. Kadunjasto oblikovan masiv je zgrajen iz srednje in zgornjetriadnih apnencev, v podlagi pa nahajamo spodnjetriadne skrilavce in kot bariero v vzhodju pobočij tudi terciarne laporje in skrilavce.

Pri Gornjem gradu so pod Sv. Florijanom spodnjetriadne plasti, na njih ležita anizični ploščati apnenec in dolomit. Le-ta gradi vzhodje Menine od Kokarij do soteske nad Mozirjem. Na južni strani je enak dolomit tudi v območju med Črnim vrhom, Spitaličem in Motnikom. V ladinski seriji kamnin je na severni strani zastopan apnenec z dolomitom, na južnih pobočjih pa so skrilavci. Tem plastem sledi navzgor sivi diploporni apnenec, vrh njega je 10 do 15 m debela plast rdečega karnijskega laporja, ki poteka v pasu od Ovčjega stanu proti Vrtačniku in Razgledniku. Ta ima za razvoj krasa važno vlogo. Nahajamo izvire ter manjše ponikalne potoke ter slepe dolinice. Vsa ta gruda je narinjena čez mlajše kamnine Tuhinjske in Motniške doline. Na Menini omenjajo vrsto prepadov in ledenic (Jespa), prepad pod Ovčjim stanom, prepad nad Strmčnikom in v Globočah, Jama v Gradišču, Jame v Gabernici itd., ki pa v glavnem niso preiskane. Doslej z Menine še ni podatkov o večjih in globokih kraških objektih. Ob vzhodju Menine je ob Dreti ne-

Golte z Vologa
The plain of Golte from the Dreta valley

Topel izvir pri Okonini pod Goltmi
Thermal spring at Okonina under Golte Mt.

kaj izdatnih izvirov, kamor se steka vsa podzemeljska voda, proti Tuhinjski dolini pa podzemeljska bariera preprečuje odtok kraške vode.

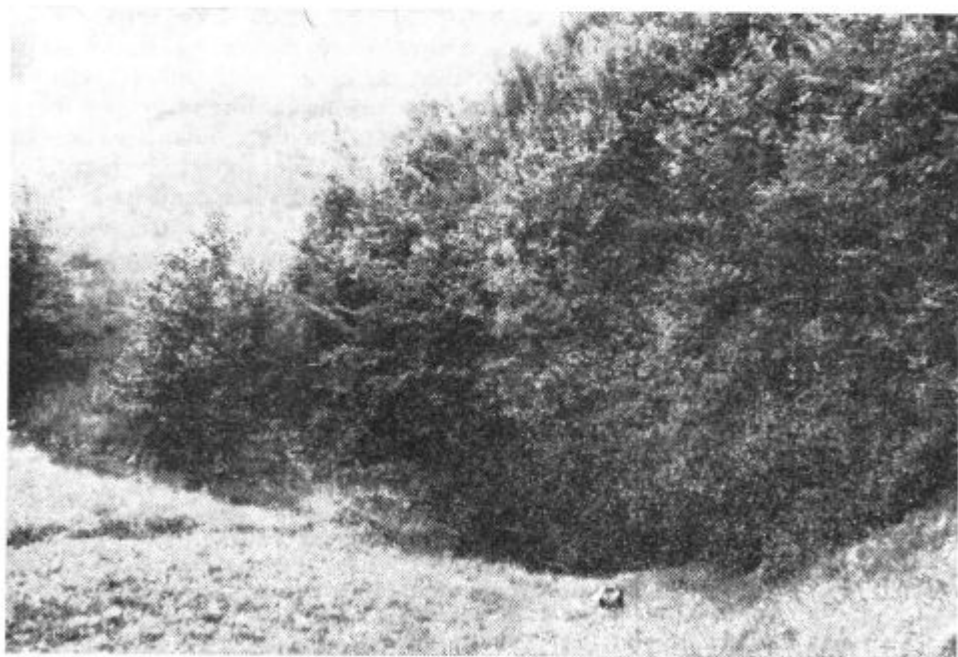
5.1.5 Dobroveljska planota je nekoliko nižja gruda kot Menina. Od Menine je ločena s podoljem med Vranskim, prevalom Lipa in Smartnim ob Dreti. Gruda je zgrajena iz apnenca in dolomita, razkosana s prelomi ter preprežena z žilami predornin in tufov. Od severa in vzhoda je zaprta s spodnjetriadnimi in terciarnimi plastmi, ob vznožju je vrsta izvirov od Podgrajščice pri Vranskem do izvirov pri Nazarjah. Značilnih je nekaj suhih dolin, slepa dolina, vrtače in uvale. Severovzhodni del planote je bolj zakrasel kot južni. V Dobrovljah je poznanih predvsem precej požiralnikov, ki s stikov med tufi, keratofirjem in apnenci odvajajo vode po še nepoznanih poteh v podzemlje. Ze *Kocbek* (1926) omenja vrsto jam n. pr. Vračko zijalko, Hudo luknjo pri Letušu, Stabirnico, Skadavnico, Krapljetovo, Tinetovo, Cohovo jamo, Covški prepad, Hlastevo jamo nad Zovnekom, Lomski brlog, Brezno pri Pečovniku, Janževsko brezno (15 m), Mejalna jama, Šimanov kevderc, Ovčja jama, Veternico pri Vranskem, Planovsko zijalko, prepad nad Smartnim, Remičevo jamo, prepad nad Snežčnikom, Forštnerjev prepad, Jerčkov brlog itd. vsekakor dovolj dela za jamarje, ki tod že delajo, saj je raziskanih že 25 objektov, od tega več brezen kot jam.

V zadnjem času so jamarji iz Prebolda dosegli v Dobrovljah v Neskončnem breznu globino 117 m (*Habe*, 1972), ter v nekem drugem breznu 363 m, vendar tod še ni konca. Omeniti je še odprto vprašanje povezovanja vod

Veternice in Podgrajske jame ter odtekanja vode iz požiralnikov pri Sv. Urbanu. Menimo, da izviri v obdobju planote odvajajo razmeroma med seboj ločene dele masiva, osrednji del pa se steka v globlje dele tektonske enote.

5.1.6 Med Šaleško dolino in Celjsko kotlino je planota Ponikovskega krasa, ki sega na zahodu do gore Oljke (734 m), na vzhodu pa do 630 m visokega Kjumberka. Planota je razrezana v več enot. Doslej je v tem območju znanih okoli 30 objektov, večinoma kratkih jam, opazujemo pa še več suhih in slepih dolin. Značilni so špranjasti rovi in sifoni.

Planota je zgrajena iz zakraselega triadnega apnenca. Sivorjavemu spodnjetriadnemu apnenemu skrilavcu sledi ploščast apnenec in peščeno-laporast skrilavec, na tem pa leži dolomit, ki ga na jugu in vzhodu prekrivajo mlajše plasti. Zatem nahajamo neprekinjeno apnenčevo sedimentacijo od zgornjega ladina preko karnika do noriške stopnje in jure. V obrobju so terciarni tufi in laporji, ki prekrivajo triadne apnenec. Zakrasela sta ladinskonoriški apnenec in dolomit. Površinske kraške pojave nahajamo kot vrtače, škraplje, manjše izvire in kot požiralnike manjših potokov pri Grebenčah in pri Ponikvi. Terciarni tuf in tufit prekrivata zgornje in srednje-triadni dolomit in apnenec, ki sta presekana s prelomi, ki so usmerjeni od severa proti jugu. Ob njih je ozemlje grudasto premaknjeno in na površje pridejo kamnine različnih triadnih stopenj. Na manj prepustnih kamninah se pojavljajo manjši izviri katerih voda ponikne kmalu pod izvirom v vrtačah in požiralnikih. Vođa se znova pojavi v izviri na pobočju Ložnice, Trnave, Steske in Pirešice. Pri

Požiralniki pod Sv. Urbanom na Dobrovljah
Swallow holes on Dobrovlje plain

Ponikvi se pod vasjo Loke stekajo manjši potoki in izviri v niz požiralnikov, ki odvajajo vodo v jamo Pekel. Voda največjega od požiralnikov, ki ima tudi stalen vodni tok se pojavi v osrednjem, levem vodnem rokavu omenjene jame.

V območju Ponikovske planote je omeniti še Steski jami, Kamnito hišo, Brezno v Založah, Brezno na Gori Oljki itd. Se nepreiskani jami sta pri Leskovšku v triadnem apnencu na Skornem pri Gorenju in Brezno pri Tomažu v osrednjem delu. Zanimivi sta vodni jami Tajna jama I in Tajna jama II pri Polzeli ter Smetišnica pri Ponikvi iz katere se sliši vodni tok. Vodne jame so še Sopot pri Ponikvi in Lokaviška jama pri Šmartnem ob Paki.

Precej jam nahajamo tudi še v okolici St. Andraža nad Polzelo. To so n. pr. Vranja peč, Vranjekove rupe, Kvartičevo brezno, Boševa jama pri Podvinu, Poženelova jama, Rupa v Vinici, Grabarjeva jama, Sevšekove rupe nad Podvinom, Rupe v Vinici itd.

5.2 Kras Karavank

5.2.1 Zahodno od Velenja se mimo Konjic proti Donački gori vleče Paškokonjiški kras v triadnih kamninah, posebej značilen z zakraselim območjem Tisnika. Med 19 jamami tega zakraselega pasu jih največ odpade na območje Tisnika pri Hudi luknji.

Med vsemi je najbolj znana okoli 400 m dolga Huda luknja, nekdanj turistično urejena jama. Jama je vodna, manjka pa ji kapniškega okrasja (*Serko-Michler*, 1952, *Gregorač*, 1967). Na zahodni strani Tisnika je pri St. Vidu idilična dolinica potoka Ponikva, ki ima svoje povirje na neprepustnih oligomiocenskih kamninah. Čim pa priteče do apnenčevih pobočij Tisnika izgine v podzemlje na koncu slepe doline v nekaj neznahtnih goltih — požiralnikih. Nad sedanjim požiralnikom leži 15 m višje vhod v nekdanji požiralnik Ponikve, kjer lahko sledimo rovu 200 m daleč. Nedaleč od Hude luknje je jama Špehovka, znana kot paleolitska postaja. Nekoliko severneje je še jama Pilenica. V tem območju je v apnencih poznanih okoli 19 jam in še vrsta kraških pojavov v območju Boštjana, južno od St. Brica, pri Mehu ob Paki, vzhodno nad Pako pri Lešniku, južno od Sela, severozahodno od Turna itd.

5.2.2 Da je zakrasel tudi iz triadnih kamnin zgrajeni Lom nad Topolšico, pričajo požiralniki ob potoku Strmina, ki teče po severovzhodnem podnožju. Z barvanjem je dokazana povezava s hladnimi in toplimi izviri v Topolščici na južnem podnožju masiva.

5.3 Kras na Kozjanskem

Pri Ponikvi ob Voglajni so na široko odložene razmeroma tanke plasti litotamnijskega apnenca, ki je ponekod zakrasel. V tem območju nahajamo ponikalne potoke, izvire in manjše kraške jame. Neizrazite kraške pojave nahajamo še drugod na debelejših plasteh litotamnijskega apnenca. Površinskih kraških pojavov ni, vendar številne groblje med njivami pričajo o napredujočem kraškem procesu.

5.4 Kras Posavskih gub

Območje trojanske antiklinale prišteva *F. Habe* (1972) takoimenovanemu trojanskemu krasu, v katerem so apnenci in dolomiti zastopani le v višjih

vzpetinah, na Krvavici, Čemšeniški planini, Goljavi (837 m) in na Mrzlici (1119 m). Kataster jamskih objektov ima s tega območja evidentiranih okoli 10 kraških objektov od katerih sta Medvedji jami pod Mrzlico v višini 1050 m. Najdaljša jama s tega območja je 20 m dolga, najgloblje brezno meri 26 m. V Krvavici je Lepa jama, poznane pa so še Petačeva jama v Libojah, Uplaznikova jama in Uplaznikovo brezno.

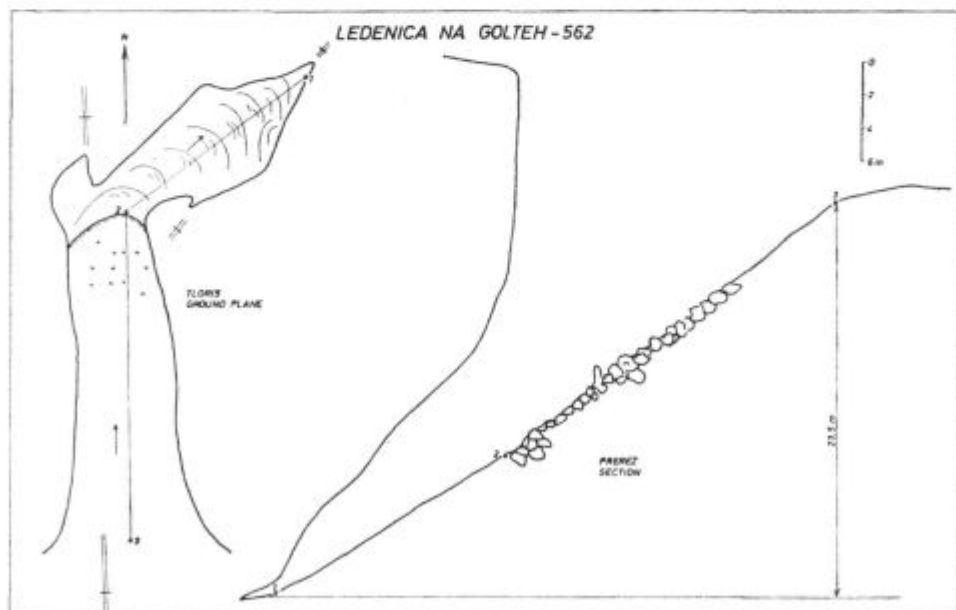
6. Fizikalno-kemične značilnosti podzemeljske vode

Po kriterijih *O. A. Aleksandrova* so podzemeljske vode kalcijevo hidrokarbonatne (Ca-HCO_3) do magnezijevo kalcijeve hidrokarbonatne (MgCa-HCO_3) pač glede na količino dolomita v zaledju izvira.

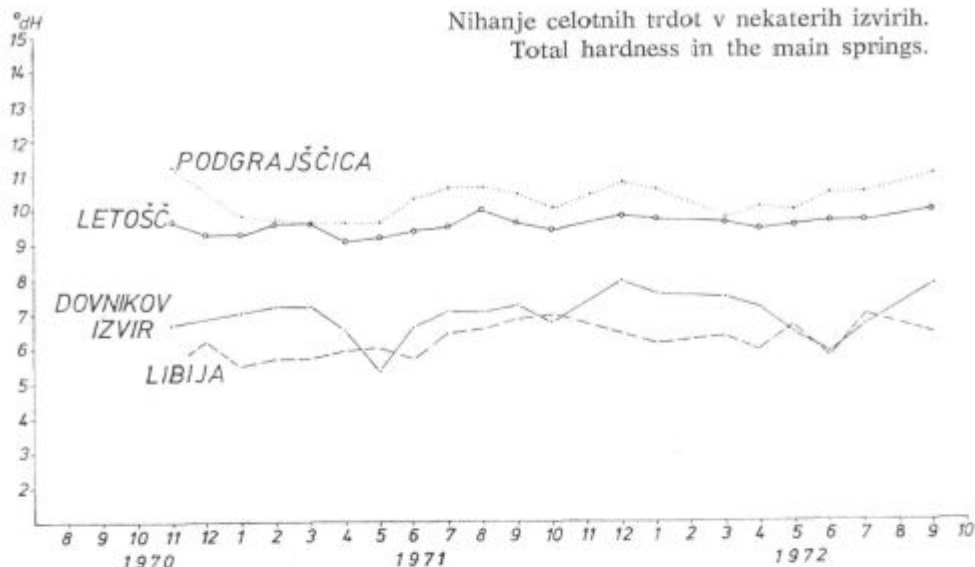
Po trdotah opazujemo več vrst voda, vse z manjšimi amplitudami sprememb in z manj izrazitim nihanjem vrednosti, kar priča o umirjenem odtekanju v kraškem masivu in predvsem o difuznem napajanju kraške podzemeljske vode:

— značilne visokogorske vode katerih predstavnika sta Dovnikov izvir (5,3 do 7,9° dH celokupne trdote) in Libija (5,7 do 7,2° dH) ter Rinka (5,1° dH), Pečovnikov izvir (7,1° dH) in izvir pri Rogovilcu (8,2° dH);

— vode kraških masivov v predgorju Menine in Dobrovelj. Izvir Podgrajščice pri Vranskem v podnožju Dobrovelj ima trdote med 9,6 in 11,2° dH, Litožnica pa med 9,1 in 10,0° dH. Drugi izviri so še Kropa (8,6°), Žrela (8,3°), Merinca (12,0° dH), Brelca (11,9° dH), Trnavca (9,2° dH), Perički studenec (8,3° dH) in izvir pri Luki (13,1° dH);

Nihanje celotnih trdot v nekaterih izvirih.
Total hardness in the main springs.

— vode karbonatnih masivov, nezakraselega, pretežno dolomitnega sveta (Konjiške gore, Vitanjske gore, Tisnika, Stenice, Loma in Paškega Kozjaka, Čemšeniške planine, Ojstrice, Mrzlice itd.). Trdote pod Konjiško goro se spreminjajo med 12,6 in 13,8° dH — Zveronja, drugod pa med 8,7 in 13,4° dH: Zaplaninščica 9,8° dH, izvir v Mrzli dolini 8,7° dH, Huda luknja 11,4° dH, izvir v Topolšici 8,7° dH, izvir pod Ojstrico 9,0° dH, izvir Jelšina Loka pri Vitanju 12,5° dH, izvir Trebuhinje 13,4° dH, izvir v Vinski gori 14,9° dH.

Iz te skupine se izdvajajo hrbti litotamnijskega apnenca Dolge in None gore ter litotamnijski apnenec pri Ponikvi z višjimi trdotami n. pr.: izvir pri Ferležu 12,2° dH, izvir v Bodrišni vasi 21,4° dH, izvir pri Ponikvi 17,1° dH, izvir v Crešnjici 19,0° dH in izvir v Dolgi gori 13,6° dH. V teh trdotah se odraža dolomitna primes ter lapornata podlaga zaledja in vodonosnika.

6.1 Analiza krivulje tarissementa

Metoda tarissementa — analiza spremembe izdatnosti v času upadanja vodnega stanja — podaja sliko režima odtokanja kraške podzemeljske vode. čeprav pogostne vmesne padavine sliko lahko zelo popačijo, izračunavanje pa mestoma tudi onemogočijo, saj le redkokdaj dobimo daljše sušno obdobje v katerem bi imeli dovolj dolgo krivuljo upadanja (B. Mijatović, 1968). Pri analizi smo ugotovili vsaj dva, v enem primeru pa tri mikrorožime odtokanja:

- hiter odtok iz zelo zakraselega območja, iz razpokanega površinskega območja odkoder voda hitro odteče in to v zaledju Libije z Golt;
- odtok iz območja manjših razpok, ki je počasnejši ter
- odtok iz mikrorazpok, ki je povečini že laminaren.

To spoznanje daje vzpodbudo za nadaljnje sistematičnejše opazovanje na večjem številu izvirov. Za doseg vrednosti, ki bodo bližje realnemu stanju pa je potrebno tudi dolgotrajno opazovanje.

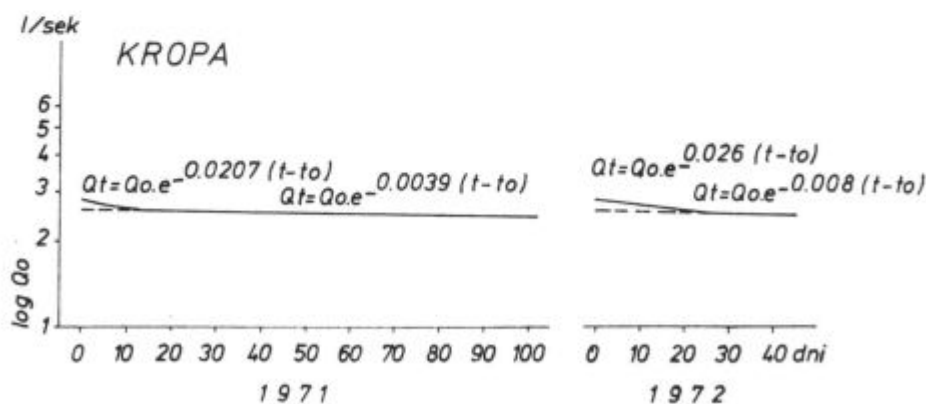
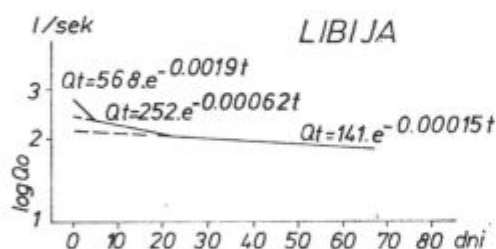

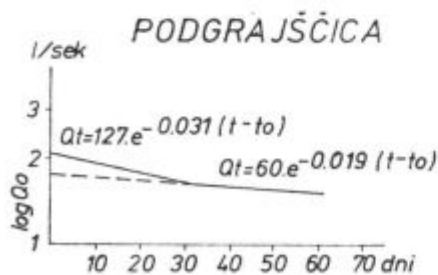
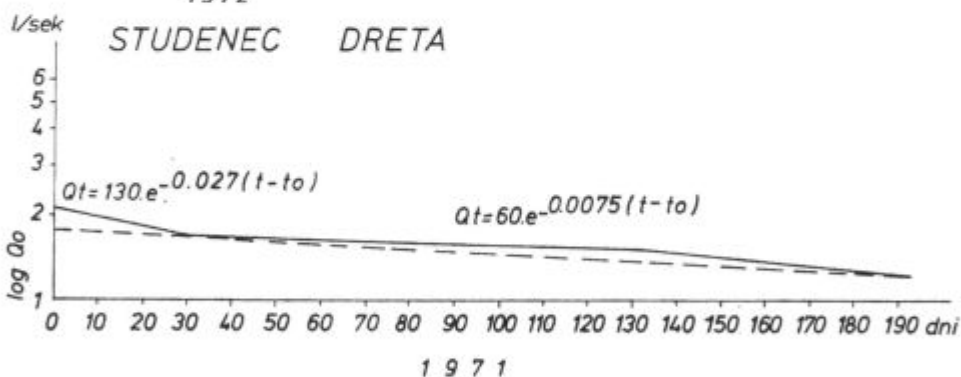
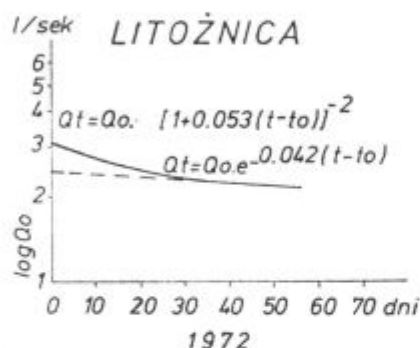
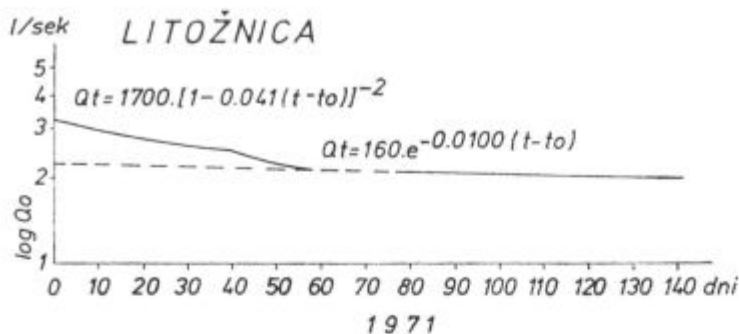

	V_o	V_e	$V_o - V_e$	v 10 m^3
Golte — Libija	182,3	120,9	61,3	
Menina — Kropa V—VIII/1971	11,9	6,7	5,1	
IX—X/1972	6,5	3,6	2,8	
Litožnica IV—VIII/1971	5,2	0,8	4,4	
V—VII/1972	2,4	0,2	2,1	
Studenec Drete	1,0	0,1	0,8	
Trnavca	2,3	0,1	2,1	
Zveronja	4,0	2,5	1,4	

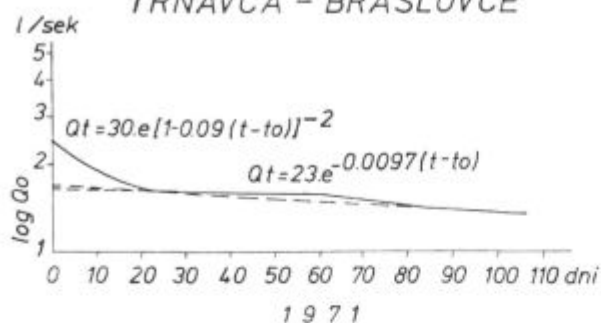
V glavnem je opazovati, da največ vode odteče v začetku praznjenja vodonosnika. V Menini večji del vode odteka iz globljih con, ki so izdatnejše.

Krivulje tarissementa za večje izvire v porečju Savinje.
Tarisement curves on particular resources of Savinja river basin.

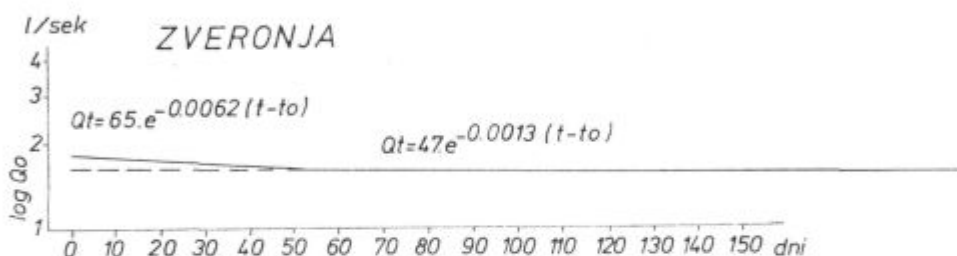

TRNAVCA - BRASLOVČE

ZVERONJA

7. Povzetek in zaključki

Morfološko in geološko razgibano območje porečja Savinje prištevamo k naslednjim tektonskim enotam: Savinjske Alpe, Karavanke in Posavske gube. Med njimi ležita tektonski udorini Šaleške in Celjske kotline. Na to ozemlje sega južni apneniški pas Karavank le z Olševo. Ta pas je proti jugu narinjen na mlajše paleozojske kamnine. Proti vzhodu poteka prek Vitanja in Konjiške gore do Boča in še dalje na vzhod. Čoki karbonatnih kamnin, ki niso vidneje zakraseli so obdani od terciarnih sedimentov.

Severne Karavanke so na našem ozemlju zastopane s predgorjem Uršlje gore in triadnimi čermi pri Zg. Doliču.

Južne Karavanke od Celjske kotline loči Šoštanjski prelom, ki poteka ob južnem robu Šaleške doline. Za nas so zanimivi grebenski apnenci in dolomit srednje triade, ki segajo ponekod celo v zgornjo triado ter so v tem območju le mestoma površinsko zakraseli.

Savinjske Alpe so v zahodnem delu porečja. Ta enota je v osrednjem delu luskasto zgrajena in plošče so ob robovih narinjene na Karavanke in na Posavske gube. Vzhodneje od osrednjega dela sodijo v to enoto še posamezne grude kot Rogatec, Golte, Menina z Dobrovljami, Ponikovska planota in triadne čeri pri Vojniku. Te grude so z vmesnimi prelomi in udorinami ločene od osrednjega dela in med seboj. Glavni zgradbeni elementi so triadne grebenske kamnine. Značilna je nejasna meja med srednjo in zgornjo triado. Vmesne dele med gradami so zapolnile debele plasti mlajših vulkanogeno-

sedimentnih kamnin, nahajamo pa tudi triadne metamorfne in magmatske kamnine. Apnenci in dolomiti, so v Savinjskih Alpah površinsko in tudi podzemeljsko precej zakraseli.

Porečje Savinje zajema le severni del Posavskih gub in del osrednjega dela, kjer jih med Laškim in Zidanim mostom prereže. Triadne karbonatne kamnine so kot denudacijski ostanki le na slemenih in so le deloma zakrasale. Med zgradbenimi elementi so značilne še srednjetriadne kamnine »psevdoziljske« serije in terciarni sedimenti v sinklinalah.

Kraški svet porečja Savinje sodi v prehodno ozemlje med osamljenim krasom vzhodne Slovenije in strnjenim krasom jugozahodne Slovenije. Vsekakor ima večje značilnosti osamelega krasa, če izvezamo visokogorski kras osrednjega dela Savinjskih Alp. Z zakraselih planot ni opaziti značilnega raztekanja kraške podzemeljske vode, temveč vsepovsod opazujemo odtekanje v enega ali le nekaj izvirov v najnižjem delu obrobja.

Kraške značilnosti ozemlja so podane z vrtačami, značilnimi izviri v obrobju, kraškimi objekti, jamami in brezni ter z manjšimi požiralniki z občasnimi ponikalnicami. Glede na odtekanje podzemeljske vode smatramo lahko, da so globoko zakrasela le območja v Savinjskih Alpah, Golte in Dobrovlje, druga osamela kraška območja pa so značilna po plitvi zakraselosti. Kras v obeh primerih zajema le še cono horizontalnega odtoka. Cona vertikalnega odtoka je v plitvem krasu zelo reducirana.

V območju Savinjskih Alp je zakrasel njih vzhodni del, Dleskovška planota ter Raduha, kjer je značilna 117 m globoka Snežnica pri pl. Javorje. Visoka planota Golté ima še vrsto nepreiskanih objektov in 130 m globoko Kebrovo luknjo. Obsežnejša planota je še Menina, ki pa verjetno ni zelo globoko zakrasela, kajti tik pod vrhom se izpod zgornjetriadnega apnenca pojavljajo neprepustne karnijske kamnine. V območju Drete je nekaj izvirov v katere se steka podzemeljska voda posameznih območij.

Geološko bolj razgibana je Dobroveljska planota, ki je mestoma globlje zakrasela in ima nekaj občnih ponikalnic. Številni izviri v obrobju, ki pa so v povprečju manj izdatni, odvajajo vsak svoje lokalno zaledje. V tem območju je najgloblje brezno globoko 363 m. Raziskanih je 25 jam in brezen. Med Šaleško in Celjsko kotlino je zakrasela Ponikovska planota z Goro Oljko. Planota je značilna po manjših ponikalnicah in vodnih jamah od katerih je omembe vredna okoli 500 m dolga vodna jama Pekel pri Sempetru. Prevladujejo jame s sifoni in ozkimi španjastimi rovi.

V Karavanškem nizu je zakraselo območje Tisnika in okolice s Hudo luknjo, kjer najdemo požiralnike potoka Ponikve in jame v bližini. Zakrasel je tudi Lom nad Topolšico v katerem je bilo izvedeno tudi manjše barvanje potoka Strmina. Ugotovljena je bila zveza z izviri pri Topolšici.

Na Kozjanskem je v litotamnijskem apnencu pri Ponikvi zaslediti nekaj značilnih izvirov in manjši ponikovalni potok. V tej kamnini so poznane tudi manjše jame. Območje terja še podrobnejše obdelave.

V Posavskih gubah so površinsko zakraseli kraški masivi v trojanski antiklinali kot Mrzlica, Krvavica, Čemšeniška planina itd. z nekaj manjšimi jamami in 10—20 m globokimi brezni.

Izven porečja Savinje, v porečju Sotle in v bližini, je območje Bohorja (1023 m), ki ga prišteva F. Habe (1972) Bohorskemu krasu. S tega območja

ni znanih verodostojnih speleoloških podatkov niti površinskih kraških pojavov. Omenjajo Glijo jamo pri Planini z 2307 m dolžine, v litotamnijskem apnencu. Tudi v Pišecah je poznana jama Duplja, in prav tako nepreiskana jama na Bizeljskem v triadnem dolomitu. S Kozjanskega v dolomitu ali z litotamnijskih apnencev poznamo še Pustiškovo luknjo pri Imenem, Krofel-novo jamo v Kozjem, Kodrinove jame v območju Boča.

Vsa omenjena območja so speleološko še dokaj slabo preiskana in je za jamarje v tem svetu še mnogo perspektiv.

Po fizikalno-kemičnih značilnostih je ugotovljena Ca-do MgCa—HCO₃ facija vode, po trdotah pa trije tipi: vode visokogorskega sveta s trdotami med 5,3 do 7,9° dH celokupne trdote, vode kraških masivov z 9,1 do 13,1° dH. Območja litotamnijskega apnenca imajo trdote voda do 21,4° dH.

Analize krivulje upadanja so pokazale odtekanje iz zelo zakraselega območja masivov ter za tem počasnejše odtekanje iz razpokanih con, ki pa so vse manj prepustne ter je odtekanje mestoma celo že laminarno.

Pri analizi smo ugotovili vsaj dva, v enem primeru pa tri mikrorežime odtekanja in to: hiter odtok iz zelo zakraselega območja, iz razpokanega pripovršinskega območja od koder voda hitro odteče,

- odtok iz območja manjših razpok, ki je počasnejše ter
- odtok iz mikrorazpok, ki je povečini že laminaren.

Krivulje kažejo, da je v primerih, ki smo jih opazovali, v začetku upadanja odtekanje bilo najhitrejše iz kavern in večjih razpok v coni vertikalnega odtekanja. Zatem je odtekala voda iz razpokanih con z omejeno prepustnostjo, dokler ni odtekala le iz cone pretrte kamnine, kjer je precejanje počasno.

V območju Menine je jasno vidno sprva vrtinčasto odtekanje iz dobro zakraselih območij in iz bolj izdatnih globljih con. V Studencu Drete se opazi zadrževanje vode v prepereli coni in v debelih plasteh pobočnega grušča, ki vodo počasneje oddaja. Prav tako hitro oddaja vodo tudi zaledje Podgrajščice, ki se napaja s površinskimi vodami. V tem primeru smo analizirali lahko le upadanje v času od septembra do oktobra 1972, kar pa je za zanesljive vrednosti prekratko obdobje. Trnavca kaže leta 1971 v zgornjem delu krivulje hitro odtekanje, koeficient α je 10 krat večji od koeficienta v spodnjem delu krivulje.

Značilnost dolomitne Konjiške gore v zaledju Zveronje pa je le majhna razlika v koeficientih.

V zadnjem času delujejo v območju Savinje poleg jamarskega kluba Črni galeb še jamarska društva v Celju, Topolšici in Titovem Velenju, ki so s svojim delom »pripomogla«, da so podatki v članku že zastareli. Na straneh Celjskega Zbornika bomo o njih novih dognanjih zanesljivo še brali, avtor pa bo z dopolnitvami le zadovoljen.

SUMMARY AND CONCLUSIONS

Morphologically and geologically rugged area of the Savinja river basin is considered to belong to the following structural units: Savinja Alps, Karawanke Mt. and Sava Folds; between them the Depression of Salek and Celje depression being situated. However, to the area appointed, the limestone ridge of the Karawanke Mt. extends only Olševa Mt. The ridge being toward the South trusted over the Late Paleozoic beds, whereas its extension toward the East follows the line through Vitanje and Konjice Mt. to Boč and even further on.

Truncated limestone cliffs karstified to some degree are surrounded by Tertiary sedimentary rocks.

The Northern part of Karawanke is in our region formed by the Uršlja gora foreland and the Triassic limestone reefs near Zg. Dolič. On the other hand the Southern part of Karawanke being separated by the Sočanj folds, following the Southern border of Salek depression from Celje depression. We consider as specially interesting reef the Middle Triassic limestones and dolomites, at places passing up even into the Upper Triassic and are in the appointed area at places only partly superficially karstified.

Savinja Alps are situated in the Western part of the river basin. This structural unit is in its middle part imbricated and pushed over Karawanke and Sava Folds. To the East of this structural unit belong Rogatec and Golte Mountains, Menina, Dobrovlje and Ponikva Planes as well as Triassic reefs at Vojnik. Above mentioned morphological units present in fact a block structure consisting of Triassic reef rocks. The boundary between the Middle and Upper Triassic is indistinct. Depressions between the uplifted blocks are filled by younger volcanic-sedimentary deposits, underlain by Triassic beds or metamorphic igneous rocks. Limestone and dolomite of Savinja Alps are karstified mainly at surface and underground in part.

Savinja river basin includes the Northern and some Middle parts of the Sava folds as well as partly the middle part where Savinja river turns from its original course to NS direction, thus crossing the Sava folds. Triassic carbonate rocks are as erosional remnants preserved only on ridges and are only partly karstified. In the synclines of the Sava folds Tertiary sedimentary rocks are deposited.

Karstified country of the Savinja river basin is a transitional area between the isolated karst of NE Slovenia and the main karst area of the SW Slovenia. Indeed, it shows all characteristics of the isolated karst, with the exception of the alpine karst of the middle part of Savinja Alps. No characteristic flows of karstic underground waters are to be noticed on the karstified planes; however, it is possible to trace everywhere collecting of the underground water in one or only in few sources in the lowest part of the borderland.

Karst characteristics of the area are mainly presented by sinkoles, by sources in the borderland, by caves and shafts as well as by some swallowholes with some sinkholes. According to the drainage process of the underground water we may believe that strongly karstified are exclusively the areas of Savinja Alps, Golte and Dobrovlje; whereas other isolated karst areas are characterized by shallow karstification. Karst in both cases comprises only the zone of horizontal drainage, whereas the zone of vertical effluent seepage is in shallow karst rather reduced.

In the area of Savinja Alps the Eastern part is karstified, Dleskovec upland plane and the monadnok Raduha Mt., where characteristic snow cave with the depth of 117 m near Javorje Mt. is to be found. In the high upland plane Golte it is possible to encounter a number of unexplored karst features as well as 130 m deep Keber cave. Somehow larger is still the Menina plane which is most probably not karstified in great depths, the reason being that immediately under its top crop out impermeable Carnian beds under the Upper Triassic limestone. In the region of Dreta there are some sources where underground water of particular areas is collected.

Geologically somehow more interesting is believed to be the Dobrovlje plain, at places being deeper karstified, where few sinkholes can be found. On the NW region the most karstified area proves to be the region around Tolsti Vrh, St. Urban and St. Katarina. A number of sources on the borderland, on average being less abundant, drain their limited basins. In this appointed area the deepest shaft is known to be 363 m deep. About 25 pits and shafts were explored. Between the valley of Salek and Celje the Ponikva plane with Oljka Mt. is karstified. Main characteristics of this plane are some smaller sinkholes and water caves, where it is worth mentioning the 500 m long water cave Pekel near Sempeter. The caves with siphons and narrow slot-like pits prevail.

In the region of Karawanke the Tisnik area and the surroundings of Huda luknja are karstified where it is possible to find a series of swallow holes of the Ponikva spring and in its vicinity also a number of caves. Lom Above Topolšica is karstified as well. There a tracing of the Strmina stream was likewise performed. Accordingly there were established some underground connections with the sources at Topolšica.

At Kozjansko, in lithothamian limestone, near the Ponikva spring, it is possible to trace some characteristic sources and a minor sink-stream. In this rock there are known to exist some minor caves. However, the area demands further detailed treatment.

In Trojane anticline of the Sava folds the Mrzlica, Krvavica and Čemšenik Mountains are karstified and show some minor pits and shafts to the depth of 10 to 20 m in the adjacent of Sotla river basin and Bohor Mt. (1023 m). There no true karst features occur. A cave near Planina, 2307 m long, in lithothamian limestone, is reported from. In Pišcece the Duplja cave in triassic dolomite is likewise well known. In Kozjansko, in dolomite or in lithothamian limestones, there are known the Pustišek cave (516) near Imeno, the Krofel cave (3586) in Kozje and the Kodrin caves (3581, 3582) in the region of Boč. The caves mentioned were surveyed by the speleologists from Prebold.

For all the above mentioned regions it is possible to say that they are speleologically rather unexplored and uninvestigated, therefore giving to the caver rather vast opportunities for discovering this domain.

According to physical and chemical characteristics there were established the CaHCO_3 and MgCaHCO_3 waters. According to the hardness there are 3 types of water to be distinguished: highland waters showing carbonate hardness between 5,3 to 7,9° dH total hardness, karst land waters with 9,1 to 13,1° dH and waters of less karstified areas from 8,7 to 14,9° dH. The regions of lithothamian limestone have the water hardness up to 21,4° dH.

Decreasing analysis curves have shown the drainage process from rather karstified area, and latter on also a slower drainage from fissured zones, which are, however, all less permeable which causes the slow at places to be already laminar.

Analysing this, it had been established at least two, and in one case even three, types of drainage, namely: high flow rate from a rather highly karstified area and the flow rate of a rather short duration from a fissured surface in the backland of Libija;

- flow from minor fissures, which is slow
- flow from closest joints, which is mainly already laminar.

These results encourage us to carry out further systematic observations on a greater number of springs. But to achieve the results which would somehow show actual and more precise situation, a rather longer observation period is necessary.

Generally speaking, the turbulent quick flow had been established according to the following form:

$$Q_t = Q_0 [1 - a(t - t_0)]^{-2}$$

and laminar slow flow:

$$Q_t = Q_0 \cdot e^{-a(t - t_0)}$$

However, the curves show that in the observed cases at the beginning of decreasing the flow rate was quicker from caverns and from some greater fissures in the vertical flow zone. After that water drained from fissured zones with a reduced permeability until it drained only from the shattered rocks zone where the percolation proved to be rather slow.

In the Menina area it is well obvious that at first the turbulent flow from rather strongly karstified regions occurred. In the Studenec Dreta it is possible to notice that water collects in weathered zone and in thick layers of the slope scree with a rather slow permeability. The same characteristic may be noted in the area of Podgrajščica backland which is provided by water from the surface. In this case only the decrease during the period from September until October in 1972 was subjected to our analysis. However, the period was too short to give any reliable results, whatsoever. In 1971 the Trnavca shows in its upper part of the curve rather quick flow, its coefficient α being 10 times bigger than the coefficient in the lower part of the curve.

However, on the other hand, it has been proved that the characteristic of the Konjice Mountain dolomite, situated in the backland of the Zveronja, is a rather small difference in coefficients.

LITERATURA

- Buser, S., in tov., 1968: Tolmač h geološki karti Slovenije, 1 : 200.000. Arhiv GZ.
- Germovšek, C., 1955: O geoloških razmerah na prehodu posavskih gub v dolenski kras med Stično in Šentrupertom. *Geologija* 3, 116—135, Ljubljana.
- Grad, K., 1969: Psevdozilijski skladi med Celjem in Vranskim. *Geologija* 12, 91—105, Ljubljana.
- Gregorčič, V., 1967: Huda luknja, *Proteus*, 30, 48—51.
- Habič, P., 1969: Hidrografska rajonizacija krasa Slovenije. Krš Jugoslavije, JAZU, 6, 79—91, Zagreb.
- Habe, F., 1972: Nekatere speleološke značilnosti osamljenega krasa Slovenije. *Naše jame*, 13/1971, 45—53, Ljubljana.
- Hamrla, M., 1954: Geološke razmere ob severnem robu laške sinklinale vzhodno od Savinje. *Geologija* 2, 118—144.
- Hamrla, M., 1955: *Geologija Rudnice s posebnim ozirom na rudne pojave. Geologija* 3, 81—109.
- Kocbek, F., 1926: Savinjske Alpe, Celje, 1926.
- Kuščer, D., 1962: Hidrogeološki problemi v jami Loke rudnika Zagorje. *Geologija* 7, 67—69.
- Kuščer, D., 1967: Zagorski terciar. *Geologija* 10, 2—85.
- Mijatović, B., 1968: Metode ispitivanja hidrodinamičnog režima kraških izdani pomoću krive pražnjenja i fluktuacije nivoa izdani u recesionim uslovima. *Vesnik* 8, B. 43—82, Zavod za geol. geof. istr. Beograd.
- Munda, M., 1953: Geološko kartiranje med Hrastnikom in Laškim. *Geologija* 1, 37—89.
- Naraglav, D., 1975: Jamarski klub »Crni galeb« v Klemenškovem peklu. *Plan. vestnik*, 75, 90—92.
- Novak, D., 1962: Kraške pojave u porečju Meže. *Geogr. Glasnik*, 21, 39—50, Zagreb.
- Novak, D., 1970: Kraške zanimivosti iz okolice Luč. *Plan. v. št. 2*.
- Novak, D., 1974: Osameli kras v Podravskem delu SR Slovenije *Acta Carsologica*, 6/4; 59—78, Ljubljana.
- Novak, D., 1975: Prispevek k sledilnim poizkusom v Sloveniji. *Nova proizvodnja*, 26, 129—133, Ljubljana.
- Novak, D., in Drobne, F., 1976: Regionalne hidrološke raziskave v porečju Savinje in v Zasavju. *Arhiv GZ. Ljubljana*.
- Pleničar, M., in Hinterlechner-Ravnik, A., 1967: Smrekovski andezit in njegov tuf. *Geologija*, 10, 219—237.
- Premru, U., 1974: Triadni skladi v zgradbi osrednjega dela Posavskih gub. *Geologija* 17, 261—297, Ljubljana.
- Premru, U., 1975: Starost ponikvanskih skladov. *Geologija* 18, 75—86, Ljubljana.
- Rakovec, I., 1934: Prispevki k tektoniki in morfogenezi Savinjskih Alp. *Geografija v.*, 10, 116—143, Ljubljana.
- Rakovec, I., 1956: Pregled tektonske zgradbe Slovenije, I. geol. kongres FNR Jugosl., 73—84.
- Ramovš, A., 1954: Maladopaleozojski skladi na Konjiški gori in južno od Žič. *Geologija* 2.
- Rihteršič, J., 1960: Porečje Bolske. *Celjski zbornik*, Celje.
- Salvayre, H., 1969: Etude comparée des hydrogammes de tarissement aux résurgences del la Sorgues, de la Vis et de l'Esparelle. *V. Int. Kongr. Spel.*, Stuttgart. *Abh.*, Bd. 5/9.
- Serko, A., 1947: Kraški pojavi v Jugoslaviji. *Geogr. v.* 19, 43—70.
- Serko, A., in Michler, I., 1952: Postojnska jama in druge zanimivosti krasa, Ljubljana, DZS.
- Sušteršič, F.: Najgloblje jame v Sloveniji. *Proteus*, 37, 119—120.

DRAGO MEZE

UČINKI POVEZAVE GORNJESAVINJSKIH HRIBOVSKIH KMETIJ S CESTAMI¹

V članku so prikazane glavne gospodarske in socialne spremembe, ki so jih v svet hribovskih samotnih kmetij, 495 po številu, prinesle v zadnjem desetletju in pol zgrajene kamionske oziroma gozdne ceste. Prikazano je stanje glede na celotno pokrajino, izračunano na osnovi podatkov po posameznih kmetijah. Za primerjavo je na začetku v kratkem orisano stanje, kakršno je bilo na kmetijah pred izgradnjo cest.

THE EFFECTS OF THE ROAD-CONNECTIONS AMONG THE FARMS IN THE MOUNTAINOUS PARTS OF THE UPPER SAVINJA VALLEY (ABSTRACT)

The article outlines the principal economic and social changes caused in the solitary farms (495 in total) in the mountainous parts by the construction of roads for heavy traffic (lorries, transport of wood from the forests). The situation as existing throughout the area is presented on the basis of the calculating of date for individual farms. For the sake of comparison, also an outline of the situation as existing in the farms prior to the construction of roads is given.

Za gospodarski in nanj vezan socialni razvoj so ceste za gornjesavinjske hribovske kmetije daleč najpomembnejša pridobitev vseh časov. Električna, ki so jo dobile kmetije že pred izgradnjo cest, je bila nujna in pomembna, a brez cest bi kmetije še naprej propadale, v splošnem verjetno počasneje, a vseeno nezadržno. Ceste pa so dale hribovskemu kmetu možnost preusmeritve iz samooskrbnega načina gospodarjenja, ki je bil še do nedavna osnova hribovskega kmečkenga gospodarstva v obravnavani pokrajini, na uvajanje tržne proizvodnje, ki je edina možna pot k napredku tudi za hribovskega kmeta; sama električna, brez cest, mu tako širokih perspektiv ni mogla nuditi, skupaj z njimi pa je dala napredku še trdnejše osnove.

¹ Referat na XI. zborovanju slovenskih geografov v Mariboru, 28.—30. 6. 1978.

Avtor: Drago Meze, dr. geograf. znanosti, Geografski inštitut Antona Melika, SAZU Ljubljana

Prve povezave kmetij s cestami segajo na začetek šestdesetih let, ko je Gozdno gospodarstvo Nazarje začelo graditi gozdne ceste v družbene gozdove. Te pa niso stremele za tem, da bi povezovale tudi kmetije. Redke so imele srečo, da so jih take ceste zajele. Načrtno povezovanje kmetij se je začelo šele nekako v zadnjih desetih letih; tudi te je gradilo Gozdno gospodarstvo, kmetje pa so dali zanje samoprispevek v lesu. Nekaj cest so si gradili kmetje sami, predvsem vse priključke na tiste ceste, ki ne gredo skozi kmetije. — Danes je le še 31 kmetij ali 6,3 % vseh obstoječih hribovskih kmetij v Gornji Savinjski dolini brez cest, vseh gozdnih cest pa je okrog 500 km. V načrtu, deloma pa tudi že v gradnji je povezava še preostalih kmetij z gozdnimi cestami. Največ je teh na Solčavskem, in sicer 9 ali 20,5 % vseh tamošnjih kmetij; štiri od teh imajo že dlje časa lastne tovarne žičnice, zgrajene predvsem zaradi spravila mleka v dolino.

Kakšno je bilo stanje na kmetijah pred izgradnjo cest? Naj navedem le glavna, več ali manj znana dejstva. Kmetije so bile z dolino in med seboj povezane s kolovozi. Po njih je bilo mogoče iz doline prepeljati s parom vprežne živine okoli 100 do največ 300 kg tovora. To je onemogočalo vsakršno pomembnejšo povezavo z dolino, nujna posledica tega pa je bila znana avtarkija, ki se je v nekoliko omiljeni obliki v večjem delu obravnavane pokrajine obdržala do povezave s cestami. Novogradnje in obnova stanovanjskih in drugih stavb je bila zato vezana na gradivo, ki je bilo pri roki (kamen, les, v apneniškem svetu žganje apna, primitivne zasipnice za nežgano opeko, večidel slab, z ilovico mešan pesek), ali ga je bilo mogoče dovažati od blizu po položnejših poteh. Cement so le malo uporabljali. Zgradbe so bile zato manj trdne od današnjih in kot take potrebne pogostnejših obnov in popravil. Popravila so delali navadno sami kmetje. To je bilo z znano priročnostjo in iznajdljivostjo hribovskega kmeta ter ob številni delovni sili še mogoče, ko pa je začela ta usihati, so začele propadati tudi stavbe. Večji del živil so pridelali doma. Hrana je bila preprosta in skromna. Tudi glede oblačil in obutve v glavnem niso bili vezani na nakupe: doma so gojili lan, ga predelali v predivo, v bližnjih barvarnah so barvali sukno in redili ovce zaradi volne, ki so jo predli doma. Za obutev so večidel uporabljali doma izdelane lesene cokle ali čevlje, izdelane pri vaških mojstrih, ki so tudi potovali od kmetije do kmetije. Žita, ki so jih pridelali za sebe dovolj, so mleli v lastnih mlinih, saj je imela skoraj vsaka hribovska kmetija svoj mlin. Bělili so z mastjo, za meso, ki je bilo redko na mizi, pa je služila predvsem prekajena svinina. Kupovali so v glavnem le sol, sladkor, vžigalice in petrolej, redkeje obutev in »nedeljsko« obleko. V velikih, prostornih hlevih je bila živina neprivezana. Za nastil je zaradi pomanjkanja listja služilo predvsem nasekano smrečje, ponekod tudi koruzna slama. Gnojili so skoraj le s hlevskim gnojem. Gnojnične jame so bile redke, zato je bilo gnojenje z gnojnico skromno; gnojnica se je iz hlevov in gnojišč prosto odtekala po travnih pobočjih. Razen večine krav, para vprežnih volov in enega ali dveh konj se je čez poletje vsa druga živina pasla na planinah; v prevladi so bile zadružne planine, mnogi kmetje, zlasti na Solčavskem in zgornje kmetije na pobočju Golt in Smrekovškega pogorja pa so imeli svoje planine. Zaradi premajhnih zalog krme so za krmljenje ponekod uporabljali tudi listje mladih dreves (»vejke«) in žitno

Sl. 1. Na eni od srednjevelikih hribovskih kmetij na Solčavskem modernizirajo hlev (v gradnji je gnojnična jama — desno spodaj), opremljajo pa se tudi s kmetijskimi stroji. Tudi hiša je prenovljena. — Plóder pri sv. Duhu v Podolševi.

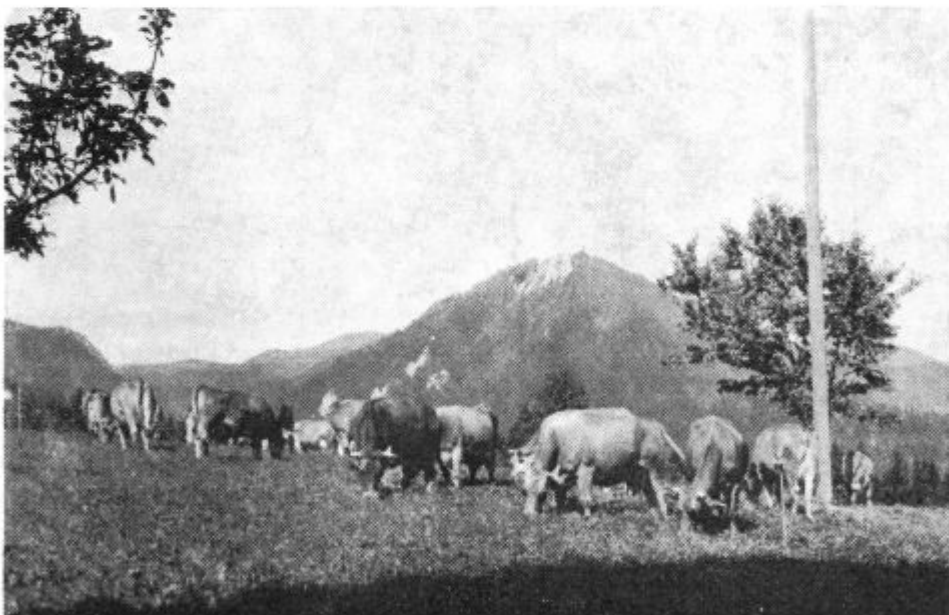

Sl. 2. Moderniziran star hlev, v katerem je okrog 30 goved, od tega 18 krav in 9 telic; na levem vogalu je stolpni betonski silos, desno od njega ventilator dosuševalca sena. — Rženičnik v Šmihelu.

slamo; to so rabili tudi za kritje streh. Prebivalci na kmetijah so bili skoraj v celoti kmetje, le redki so imeli neagrarno zaposlitev, še največ kot gozdni delavci (Lučka pokrajina). Les, daleč najpomembnejše prodajno blago, so spravljali v dolino po drčah, redkeje lesenih rižah, kar mu je zaradi poškodb pri spravilu zmanjšalo vrednost za okrog 30 %. Razen za les so nekaj malega iztržili tudi za mesno živino, predvsem za vole in junce, to pa sta bila tudi edina vira dohodkov veliki večini hribovskih kmetov. Hiše so bile krite izključno s skodlami ali s slamo. Pitno vodo je imela večina kmetij iz lastnih zajetij studenčnice, nekateri tudi kar iz grabnikov, le tisti na apnencu, a teh je malo, so imeli kapnice. Hišno vodno napeljavo so imele redke kmetije, še redkeje pa je bila ta napeljana v hlev; voda se je stekala v veliko, navadno leseno korito, od koder so jo nosili v hišo, v koritu pa se je napajala živina.

In kakšno je stanje na hribovskih kmetijah danes, ko se jim je s cestami »odprl svet«? Zaradi kratke dobe je preobrazba sicer šele v nastajanju, a se že kažejo njeni glavni obrisi.

Glavni cilj kmetov, ki jih je dosegla cesta, je bil čimprej preusmeriti gospodarstvo v tržno proizvodnjo. Najboljše pogoje zanj jim je nudila živinoreja, predvsem mlečna, deloma tudi mesna z rejo pitancev, poleg tega pa tudi vzreja plemenske živine (danes so vsa goveda in konji, ki pa jih je čedalje manj, privezani). Modernizacija živinoreje pa je zahtevala velika sredstva za nabavo kmetijskih strojev, preureditev hlevov, gradnjo silosov

Sl. 3. Goveja čreda Rženičnika v Šmihelu se pase na »čredinkah« ob kmetiji. Ima najštevilnejšo goved ne le na hribovskih kmetijah, ampak tudi v vsej Gornji Savinjski dolini. Zadaj sv. Križ nad Belimi vodami.

Sl. 4. Lepo urejena, intenzivno mehanizirana kmetija, z moderniziranim starim hlevom, s stolpnim betonskim (na sliki) in manjšim lesenim silosom (pod streho), z gnojnično jamo (pred hlevom) itd. Vrsto let se zelo uspešno ukvarjajo tudi s kmečkim turizmom. — Stóglej v Podveži pri Lučah,

itd. Del denarja je bilo mogoče dobiti od prodanega lesa z odobritvijo večletnega poseka, znatni del pa v kooperaciji s kmetijsko zadrugo ob relativno ugodnih posojilih. Pri preusmerjanju gospodarstva so bile na najboljšem tiste kmetije, ki imajo ugodno prebivalstveno strukturo, prvenstveno mlade, poročene gospodarje, in veliko lesa. To pa so predvsem kmetije na Solčavskem, ki jih je 45 in imajo poprečni letni posek 225 m^3 iglavcev (tam imajo največji posek, in sicer 312 m^3 , kmetije v Logarski dolini in v Matkóvem kotu, ki jih je skupaj 11 ter 16 kmetij v Robanovem kotu z 223 m^3), dalje v Podvolovljeku s 16. kmetijami in letnim posekom 167 m^3 ter v Šmihelu, kjer je 20 kmetij s poprečnim letnim posekom 109 m^3 ; poprečni letni posek na hribovsko kmetijo pa je 107 m^3 . Kmetije z veliko lesa so se hitreje rešile začetnih težav, zato so danes med najboljše stoječimi v vsej Gornji Savinjski dolini.

Zadruga nudi kmetom kooperantom pri preusmerjanju gospodarstva strokovno pomoč in ugodna posojila. Tovrstnih kmetij, imenovanih »usmerjene« kmetije, je bilo že 174 ali 35 % vseh hribovskih kmetij oziroma 41 % proučenih kmetij v obravnavani pokrajini, njihovo število pa še naprej hitro raste.² Tudi usmerjenih kmetij je največ na Solčavskem (polovica, v Logar-

² Vsi tu in v nadaljnjem navedeni podatki kažejo stanje konec leta 1977, nanašajo pa se na 422 kmetij, ki sem jih podrobno proučil. Vseh hribovskih kmetij je 495, zanje pa je tudi zbrano in obdelano gradivo za nekatere družbenogeografske pokazatelje.

ski dolini in v Matkóvem kotu celo 92 %), v Šmihelu 75 % in v Podvolovljeku 72 %.

Danes so redke hribovske kmetije brez traktorja. Številne kmetije imajo osebne avtomobile in motocikle. Ob tem pa je treba poudariti, da osebni avto hribovskega kmetu ni potrata, marveč mu je nujno potreben zaradi hitrejšega komuniciranja z dolino in oddaljnejšimi sosedi. Mnogo je tudi že drugih kmetijskih strojev, 92 hribovskih kmetij ali 19 % pa je takih, ki imajo tako imenovano »popolno kmetijsko mehanizacijo« (poleg moderniziranega hleva imajo: traktor, kosilnico, obračalnik, zgrabljajnik, nakladalno prikolico ali traktorske vile, puhalnik, dosuševalec sena, sod za gnojevko ali trosilec gnoja, molzni stroj, napajalnik, deloma pa tudi že stolpne ali talne silose); na Solčavskem je takih kmetij 35 % (v Logarski dolini in Matkóvem kotu kar 75 %), v Šmihelu polovica, v Podvolovljeku 43 %. — V zadnjem času se tudi med hribovskimi kmeti čedalje bolj uveljavlja strojna kooperacija, ki je najracionalnejša oblika kmetijske mehanizacije.

Preusmerjene kmetije uvajajo moderni pašno-košni sistem. Ta pa se lahko v polni meri razvije le na položnejših tleh. In ker je takih tal v hribovskem svetu malo, ima tovrstni način izrabe travnega sveta le omejen obseg. Kaže se bolj v paši skozi vso vegetacijsko dobo in ne le v jeseni,

Sl. 5. Strma pobočja gnojijo po ceveh. Črpajo jo s pomočjo traktorja iz gnojnične jame naravnost v sod za gnojevko, iz katerega se odvaja po ceveh. Moderniziran hlev z dvema stolpnima betonskima silosoma je poln goved (12 krav in 9 telic); predelan je iz starega, med vojno požganega in po njej obnovljenega. — Mátk v Matkóvem kotu.

Sl. 6. Gruča dveh kmetij, od katerih ima ena novo hišo (glej neobičajno položno streho), novo hišo pa ima v načrtu tudi druga kmetija. Obe imata modernizirana stara hleva) eden je krit še s škodlami), stojita pa kmetiji na ostanku stare terase Savinje, na desnem pobočju reke, okrog 130 m nad njo. — Zgornji in Spodnji Jérovcnik; zadaj kmetije v Podraduškem vrhu.

po drugi košnji, kot je bilo to prej. Pred modernizacijo govedoreje se je večji del živine čez poletje pasel na planinah. Danes so te v večini opuščene in je zato paša goved vezana predvsem na zemljišče okrog kmetij.

Osnova sodobni živinoreji so modernizirani hlevi. To ne velja le za goveda, marveč tudi za konje, v zadnjem času pa se tudi že javljajo modernizirani svinjaki. Modernizirani hlevi so hlevi na splakovanje in s pokritimi betonskimi gnojničnimi jamami, mnogo redkeje pa tudi na strojno spravilo gnoja. Kažejo se že na zunaj v predelanih ali novih hlevih, tisti na splakovanje pa tudi z gnojničnimi jamami. — Modernizirane hleve ima že 172 kmetij, kar predstavlja 35 % vseh hribovskih kmetij, od tega je novih 23, veliko pa jih je v gradnji.

Mleko, redni vir dohodkov, oddaja večina hribovskih kmetij: od 422 jih je oddajalo 314 ali 74 % s povprečno letno količino 7.283 litrov (rekorder, Rženičnik iz Šmihela, je oddal 60.000 litrov mleka, kar je bilo največ v mozirski občini, je pa tudi med najboljšimi v SRS). V povprečju daje mleko kmetiji skoraj četrtino čistega dohodka iz kmetijstva, natančneje 23,1 %; drugo odpade na les, 62,7 % in na pitano ter plemensko živino 14,2 %. Pri usmerjenih kmetijah je razmerje še ugodnejše v prid mleka, saj jim daje ta 32 % čistega dohodka, les 57 %, drugi iztržki iz živinoreje pa 11 %. Povprečni čisti dohodek iz kmetijstva na kmetiji je bil leta 1977 47.000 din.

S cestami se je tudi hribovskemu kmetu odprla možnost zaposlitve v neagrarnih poklicih. Danes so že precej pogosti pojavi, da se vozijo z avto-

mobili ali motorji s hribovskih kmetij na delo v bližnje urbanizirane dolinske kraje (Nazarje, Mozirje, Gornji grad, Ljubno), nekaj pa jih je, ki se s kmetij, ki so bliže glavnim cestam, dnevno vozijo s tovarniškimi avtobusi v oddaljenejša industrijska središča (Velenje, Kamnik, Ljubljana), v zadnja dva predvsem iz gornje Zadrebčke doline. »Vozači« so največ odrasli otroci kmečkih gospodarjev ali njihovi bližnji sorodniki, ki so ostali na kmetijah, le redko pa se zaposlijo izven kmetijstva tudi gospodarji ali gospodinje (takih je bilo 23, se pravi s 5,5 % proučevanih kmetij).

Še pred dobrim desetletjem med hribovskimi kmetijami v Gornji Savinjski dolini skoraj ni bilo mešanih kmetij; danes jih je že 39 %. »Čiste« kmetije so predvsem v višjih in oddaljenejših predelih, toda tudi od tam se največ z manjših kmetij, z malo gozda, nekateri že vozijo na delo v dolino, nekaj pa jih je na delu v družbenih gozdovih.

Na hribovskih kmetijah je bilo 2400 ljudi ali 15,7 % vsega prebivalstva Gorne Savinjske doline, od tega le 13,1 % kmečkega prebivalstva. Potemtakem je živel na kmetiji poprečno 4,8 ljudi, od tega 3,9 kmečkega stanu. Delovne sile od skupnega prebivalstva je bilo 2,8 na kmetijo, učinkovite kmečke delovne sile pa 2,2 na kmetijo. Delež skupne delovne sile (od 16. do 65. leta starosti) je bil na hribovskih kmetijah 61,1 %, predšolskih otrok 7,6 %, šoloobvezne mladine 17,9 %, starejših od 65 let pa 13,4 %; delež najvitalnejše skupine, to je med 18. in 40. letom je bil 29,8 %. — V splošnem je na kmetijah malo ljudi, zlasti kmečkega prebivalstva in še po-

Sl. 7. Pred kratkim opuščena kmetija, opustela zaradi na hitro izumrlega rodu in brez kmečkih dedičev. Je sicer visoko in od roke, a povezana s cesto in na razmeroma ugodnem kmetijskem zemljišču. — Zgornji Klinar v Krnici.

Sl. 8. Najvišje ležeča slovenska domačija. Živi skoraj izključno od lesa, ki je s cesto, ki pelje do kmetije, veliko pridobil na vrednosti; od 262 m³ posekanega lesa so leta 1977 dobili okrog 78.000 din čistega dohodka. Tragična smrt gospodarja je zaustavila dela pri preurejanju hiše za potrebe kmečkega turizma. — Bukóvnik v Podolševi.

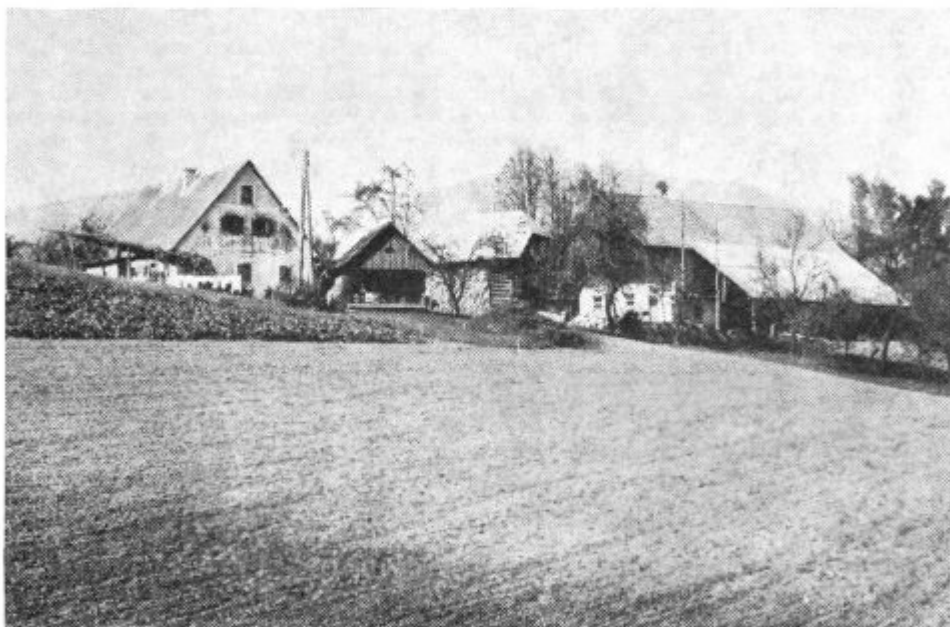
sebej delovnih moči. Ob tem pa je treba poudariti, da je zaradi čedalje večje mehanizacije hribovskih kmetij tudi na njih oslabil pomen manualne delovne sile. V normalnih razmerah zmore na mehanizirani kmetiji vsa poljska dela in dela pri živini en sam moški, ki zna ravnati s stroji (ti pa so v veliki večini; nezmožni so starejši kmetje in defektni), druga delovna moč pa zadostuje za gospodinjska dela (tudi gospodinjstva so že dokaj modernizirana) in eventualno pomoč pri molži in delu v mlekarnici; ponekod delajo s kmetijskimi stroji tudi kmetice. — Zgornja opažanja potrjuje primer že imenovanega Rženičnika, ki redi okrog 30 glav govedí, od tega 18 krav mlekarič, ki jih dvakrat dnevno molze, ima blizu 20 ha kmetijskih zemljišč (skoraj sami travniki) z idealno možnostjo pašno-košnega sistema ter popolno kmetijsko mehanizacijo. Vse delo zmoreta 40-letni gospodar in 34-letna gospodinja, ki se vrhu vsega resno pripravlja še na uvedbo kmečkega turizma. Pri lažjih kmečkih delih pomaga 73-letni oče, na 13 in 11-letna sinova pa za enkrat še ne morejo kaj prida računati.

Na proučevanih kmetijah je zelo velik problem nasledstvo. Kmetij z že urejenim nasledstvom ali s potencialnimi nasledniki je 67 %, med temi je 21 % kmetij takih, kjer nasledniki niso poročeni, a so za ženitev oziroma možitev godni, ostalih 33 % kmetij pa za enkrat nima možnosti nasledstva. Zakonsko nezaščitenih kmetij je 74 ali 14,9 % vseh hribovskih kmetij; tem kmetijam je ob sedanjih razvojnih tendencah že v bližnji prihodnosti

usojen propad. Brezperspektivnih kmetij, to so kmetije s samimi starimi ljudmi in brez možnosti nasledstva, je okrog 10 % (v večini so to manjše kmetije, so pa med njimi tudi velike, lepe in bogate), najperspektivnejših, to je takih, ki so gospodarsko trdne, z močno tržno usmerjenostjo, z veliko lesa, z mladim, poročenim gospodarjem in z naraščanjem, od katerega je vsaj eden sin pa je 11 %.

Ceste so na hribovskih kmetijah odprle neslutene možnosti gradbeni dejavnosti. O novih ali preurejenih hlevih, ki so jih začeli najprej graditi, smo že govorili. V najnovejšem času so začeli postavljati stolpne silose, prepotrebne objekte za napredno živinorejo na hribovskih kmetijah; nekaj teh, zlasti na Solčavskem, je že iz predvojnega obdobja. Nekateri kmetje pa so se že lotili preurejanja dotrajanih hiš. Tam, kjer je bilo preurejanje hiš zaradi prevelike dotrajanosti nesmiselno, ali je bilo nadaljnje življenje v njih nevarno, pa so postavili nove. Novih hiš v gradnji ali že vseljenih je bilo 38 ali na 7,7 % kmetijah, nadaljnjih 43 ali 8,7 % vseh obstoječih hiš pa je bilo obnovljenih; vprašanje bivalnih prostorov je torej rešilo le 16,4 % hribovskih kmetij. Na tem polju čaka hribovske kmete še veliko dela, saj je večina kmečkih hiš zelo potrebna obnove.

Upam si trditi, da je povezava hribovskih kmetij s cestami prinesla v življenje in gospodarjenje hribovskega kmeta pravi revolucionarni pre-

Sl. 9. Ugodna lega omogoča kmetiji intenzifikacijo govedoreje. V ta namen je že moderniziran hlev (desno). Precej kmetijske zemlje je še v njivah, kar je neobičajno za današnje stanje na hribovskih kmetijah; sejejo tudi žita, med njimi celo nekaj pšenice, ki jih sušijo v kozolcu (v sredini). Glavni dohodek je še vedno les, ki je dal leta 1977 kmetiji 81 % čistega dohodka od kmetijstva (skupni čisti dohodek je bil 80.554 din). — Bračun v Velikem Rovtu.

Sl. 10. Ena manjših hribovskih kmetij ima že moderniziran hlev, opremljajo pa se tudi s kmetijskimi stroji. Hišo so preuredili že pred povezavo s cesto. Mladi gospodar se vozi dnevno na delo v Nazarje. Na kmetiji živi sedem ljudi, od tega povprečno trije od kmetijstva. — Podsténšek v Šmihelu.

obrat; brez njih bi vse hribovske kmetije prej ali slej propadle. Izrazito pasivnim področjem, z nesprijemljivo avtarkijo, z gospodarskim mrtvilom in brezperspektivno prihodnostjo so se tako v relativno zelo kratkem času, komaj v desetletju, največ v desetletju in pol, odprle neslutene razvojne možnosti. Vseh hribovskih kmetij ceste seveda ne bodo rešile. Za nekatere je ta čas prišel prepozno: spraznile so se, gospodarsko so obubožale, hiše in gospodarska poslopja so dotrajana, stari ljudje bodo pomrli, mladih pa ni, da bi se spoprijeli s težavami, ki ob današnjih ugodnejših pogojih niso nepremostljive. Za večino kmetij, tako kaže, pa je spremenjeni čas prišel še pravočasno. Te se bodo obdržale in se gospodarsko utrdile. Začetek je storjen in rezultati so marsikje vidni že na prvi pogled. Veliko je že kmetij, katerih osnovna gospodarska dejavnost, ki ni več samó gozdarstvo, ampak tudi že živinoreja, predvsem mlečna, se je že tako okrečila, da je že mogoče misliti na urejanje kmečkega doma, predvsem hiše, vzporedno s tem pa, ob drugih ugodnih pogojih, celo že na kmečki turizem. Na hribovskih kmetijah je ta sedaj šele v zametkih. Z njim se ukvarjajo le na petih kmetijah, nadaljnjih 15 pa ima večino pogojev, da z njim v kratkem začne; te so zanj dobile preko zadruga kredit. Glavna zavora kmečkemu turizmu, za katerega so v večjem delu obravnavane pokrajine zelo dobri naravni pogoji, je pomanjkanje primerne delovne sile in neprimerni bivalni prostori, v večini pa tudi slabe ceste h kmetijam.

Številna živina zahteva ustrezno pašo. Razen z gnojnico in hlevskim gnojem gnojijo kmetje tudi z umetnim gnojem, ki so ga pred izgradnjo cest na hribovskih kmetijah zelo malo uporabljali. Tudi močna krmila za pitano in plemensko govedo, ki jih je treba dovažati iz doline, dobivajo na kmetijah pomembno mesto. Predvsem pa so ceste izredno pomembne za vse hribovske kmetije glede spravila lesa, ki je s cestami veliko pridobil na vrednosti.

Ceste so neposredno in posredno prinesle spremembe tudi v fiziognomiji pokrajine. Neposredno s tem, da so z vseki in nasipi marsikje zarezale globoke rane v hribovski svet, opazne predvsem na krčevinah s kmetijami. V skalovitem apneniškem svetu so niže od nasipov v travnih ali gozdnatih pobočjih ostale velike skale, ki so kmetijam v škodo in kvarijo naravno podobo pokrajine. Labilnim pobočjem iz klasičnih kamnin so globlji vseki za ceste porušili naravno ravnotežje, in tako povzročili nad njimi antropogena usadna pobočja; ta so posebej izrazita v peščeno-ilovnatih silikatnih pobočnih sedimentih, kot npr. pri sv. Duhu nad Solčavo in ponekod v Zadrebki dolini ter v porečju Libije. V večini so izginile ograje okrog kmetij z lesami in pritakami, ki so jih nadomestili električni pastirji. Več je posrednih posledic, ki se kažejo v novih ali prenovljenih hišah in gospodarskih poslopih, s stolpnimi silosi, z novimi garažami in podobno. Spremembe so tudi v sami izrabi kmetijske zemlje. Intenzivna govedoreja je skoraj v celoti spremenila njive v travnike, zato je danes pogled na krčevine s hribovskimi kmetijami, v primerjavi s preteklostjo, dokaj nenavaden: skoraj vse so v travnikih, ki jih režejo ceste, tako glavna dovozna h kmetiji kot poljske v pobočjih za traktor s priključki, travniki so prepreženi z električnimi pastirji, za katerimi se pasejo črede lepih, marsikje tudi številnih goved, skoraj izključno sivo-rjave pasme, njive so redke, predvsem za krompir, ponekod tudi za krmilne rastline in deteljo, nespremenjeni so ostali le sadovnjaki okrog kmetij — torej pogled, ki je bistveno drugačen od onega pred desetletjem in pol. Velike, žal, predvsem negativne posledice pa povzročajo obnovljene kmečke hiše, tako z novimi opečnimi ali salonitnimi strehami, z opuščanjem čopov, z vzdavanjem novih, predvsem večjih industrijskih oken in z raznimi prizidki; ponekod načrtujejo zanje tudi balkone, ki so stari kmečki arhitekturi celotne Gornje Savinjske doline neznan pojav. Posebni problem, ki najbolj živo zadeva fiziognomijo kmečkega doma in z njim vred tudi celotni kmečki ambient pa so že imenovane nove hiše, ki so v večini enonadstropne, z balkoni in z drugimi značilnostmi moderne meščanske hiše, ki zelo kvarijo fiziognomijo hribovske kmečke pokrajine. — Novogradnje ali prenavo kmečkih hiš bi bilo zato nujno treba pametno strokovno voditi in usmerjati, kar pa je, vsaj za sedaj, še zelo pomanjkljivo urejeno.

Ceste omogočajo tudi na območju hribovskih kmetij postavljanje počitniških hišic. Večji razmah jim onemogočajo strogi občinski predpisi, ki v splošnem nasprotujejo novogradnjam ne pa preurejanju raznovrstnih opuščenih kmečkih stavb; v tej smeri imajo »vikendaši« široke možnosti, kolikor so seveda kmetje pripravljeni prodati opuščene stavbe. Na območju hribovskih kmetij je le v delu Podvolvljeka in v Zavodicaх dovoljeno gra-

diti počitniške hišice. — Vsega skupaj je danes v obravnavani pokrajini 35 počitniških hišic.

Mislim, da tu podane splošne ugotovitve s področja hribovskih kmetij Gornje Savinjske doline veljajo več ali manj tudi za druga podobna slovenska področja, takih pa v gorati Sloveniji ni malo. S podobnih vidikov bi bilo zato koristno tudi ta proučiti.

Summary

THE EFFECTS OF THE ROAD—CONNECTIONS AMONG THE FARMS IN THE MOUNTAINOUS PARTS OF THE UPPER SAVINJA VALLEY

It is only since 1960 that the farms in the mountainous parts of the Upper Savinja Valley (the commune of Mozirje) started to get roadconnections by which heavy traffic (lorries, transport of wood) could be carried on; most of the roads today in existence, however, have been built only during the last ten years. From the total of the 495 farms in the mountainous parts there are today only 31 of them (6,3 %) which are not connected by road with other parts, but even this part of the road-network is in part already under construction.

Roads are of exceptional importance for the economic and social development of the farmers living here. The hitherto autarchic farming is being rapidly changed to a market-oriented type of production. Formerly purely agrarian farms are becoming increasingly of a mixed character: only as much as 39 % of them had remained as such by 1977. The agrarian economy is becoming increasingly oriented towards dairy farming and cattle raising, for which the natural conditions are here favourable indeed. By now as many as 174 (35 %) farms are engaged in intensive cattle raising.

Before the construction of roads the farmer's almost sole source of income was the forest, with the average annual yield of 107 cubic meters of wood cut. At present 63 % of net income is derived from farming, 23 % from milk, and 14 % from the sale of livestock. In farms oriented towards specialised production, the sale of milk represents 32 % of the net income from farming, the sale of cattle 11 % and the sale of wood 57 %. The average net income from farming per farm is 47.000 Dinars.

The basic condition for the intensification of cattle raising is, also here in the mountainous parts, a high degree of mechanisation, modernized stables, silos, etc. The big investments necessary for that were met by the farmers by selling wood and hiring loans. Best-off are the farms which have a favourable population structure and a good deal of forest — the farms in Solčavsko, Podvolovljek, and Šmihel near Mozirje.

The changed way of economy is reflected also in the physiognomy of the area, thus in the rebuilt or new stables, in places in garages for cars and farming machinery, during summer in the grazing of cattle on half-abandoned parts near the farms, in electrical facilities for grazing cattle, silos, as well in as rocks and debris on slopes deposited there during the construction of the roads. The roads also make possible to renovate or to rebuild old decaying houses (38 houses are newly built, 43 renovated — a total of 16,4 % of the farms), while also summer cottages have started to appear. With the consolidation of the economic strength of the farms it is also the development of the country tourism which is promising. The country tourism (holiday in the country) has here favourable conditions for development; so far only 5 of the farms have engaged in it, but there are another 15 which can start it before long.

ANTON SORE

**NEKAJ PODATKOV O SPREMEMBAH ZEMLJIŠKIH
KATEGORIJ V ŠIRŠI CELJSKI REGIJI**

Namen tega sestavka je opozoriti na velike spremembe zemljiških kategorij v razdobjih od 1900 do 1950 in od 1951 do 1974. Za osnovo smo vzeli katastrske občine, vendar smo se pri pregledni primerjavi oprli na upravno politične občine: celjsko, mozirsko, okrnjeno laško, konjiško, šentjursko, šmarsko, velenjsko in žalsko.

Temeljno vprašanje je: kaj vpliva na spremembo kulturnih površin? Spremenjen način izkoriščanja in obdelovanja zemljišča v različnih časovnih obdobjih, povezanih z določenimi družbeno gospodarskimi odnosi in tehniko. Upoštevati moramo različno kvaliteto tal, različno produktivnost ekstenzivne samooskrbe ali specializirane in komercializirane kmetijske proizvodnje. Vrednost posamezne kulturne površine zavisi od kompleksa proizvodno tržnih odnosov v določenem družbenem sistemu. Njiva se npr. razlikuje od njive po legi, tipu prsti, namembnosti, rodovitnosti, po poljski razdelitvi in možnosti mehanizirane obdelave, po gospodarski usmerjenosti kmetije, po bližini tržišča itd.; relativno pa je njena vrednost odvisna od velikosti celotne posesti in od ekonomske moči kmetijskega obrata.

Vseh omenjenih in še drugih faktorjev ne moremo združiti na skupni imenovalc in jih med seboj primerjati, nekatere pa bomo poizkušali zajeti in z njimi vsaj delno pojasniti obstoječe razmere.

V marsikateri katastrski občini, a tudi v upravno političnih mejah nekaterih občin, je večanje njiv preseгло krčenje, taki primeri so Celje, Laško in Šentjur pri Celju. Kmetijstvo je bilo takrat najpomembnejša gospodarska dejavnost, ki je zaposlovala večino prebivalstva. Marsikje je skopa zemlja preživljala veliko število ljudi, zato so jo garaško obdelovali. V celjski občini so absolutno najbolj povečali njivsko površino v katastrski občini Trnovlje, v laški občini v katastrski občini Olešče, v Slovenskih Konjicah v katastrskih občinah Spodnje Grušovlje, Skomarje in Spodnji

---

Avtor: Anton Sore, dr. geograf. znanosti, Pedagoški šolski center Celje

OBDOBJE 1951—1974

Politične občine	Št. kat. občin	Delež katastrskih občin, kjer so se njive zmanjšale za ha					povečale za ha					Nespremenjeno
		0-10	11-25	26-50	51-100	nad 100	0-10	11-25	26-50	51-100		
		Celje	42	27	14	2	—	—	45	5	5	
Laško	20	30	—	—	5	—	50	5	—	—	10	
Mozirje	36	56	3	—	2	—	25	—	—	—	14	
Slov. Konjice	35	46	3	—	3	—	23	3	8	—	14	
Šentjur pri Celju	42	24	5	—	—	—	60	—	2	—	9	
Šmarje pri Jelšah	82	46	1	—	—	—	41	1	1	—	10	
Velenje	29	36	10	—	—	—	47	—	—	—	7	
Zalec	49	45	4	2	—	—	25	10	4	—	10	

Dolič, v šentjurski občini v katastrski občini Dramlje, v šmarski v katastrski občini Kozje ter v žalski v katastrskih občinah Miklavž in Male Braslovče; večinoma so njive povečali za 25 do 50 ha. Ne pozabimo, da sta bili v tem razdobju dve svetovni vojni in da je bilo za hrano težko še več let po vojnem pustošenju. Prezreti tudi ne smemo agrarne reforme v novi Jugoslaviji, ko so nekdanji hlapci in dninarji dobili zemljo in podeželja še ni zajela deagrarizacija.

Razlika med obema razdobjema je očitna, samo v treh upravno političnih občinah se je delež njiv povečal. Njive so se povečale v katastrskih občinah: Letuš, Spodnje Gorče, Šempeter, Petrovče, Liboje, Velika Pirešica,

OBDOBJE 1900—1950

Politične občine	Delež katastrskih občin, kjer so se njive zmanjšale za ha					povečale za ha					Nespremenjeno
	0-10	11-25	26-50	51-100	nad 100	0-10	11-25	26-50	51-100		
Celje	8	66	13	8	—	5	—	—	—	—	
Laško	—	29	57	14	—	—	—	—	—	—	
Mozirje	3	14	39	33	8	—	—	—	—	3	
Slov. Konjice	11	40	29	20	—	—	—	—	—	—	
Šentjur pri Celju	5	33	42	21	—	—	—	—	—	—	
Šmarje pri Jelšah	11	40	42	7	—	—	—	—	—	—	
Velenje	19	18	46	7	7	3	—	—	—	—	
Zalec	21	26	28	6	—	6	13	—	—	—	

za nekoliko manj pa še v Zalcu, Smatevžu in Grajski vasi; vse katastrske občine so v Savinjski dolini ali na njenem obrobju. V velenjski občini je pridobila njive le katastrska občina Ravne, v celjski pa Male Dole in Lemberg; to so med množico v tem pogledu nazadujočih občin izjeme. Vzrokov za krčenje njiv je več: opuščanje ornice zaradi odseljevanja mlade delovne sile, pomanjkanje mehanizacije, za intenzivno obdelavo neprimerna tla, preusmeritev iz poljedelstva v pašno košno smer živinoreje, odtujevanje njiv za gradbene namene itd. Najbolj izrazit primer urbanizacije so Velenje, Celje, Zalec, Šentjur in drugi središčni kraji s pripadajočimi katastrskimi občinami.

Spremembe kulturnih kategorij so najprej pokažejo priorni površini, pri njivah. Izbrali smo katastrske občine, kjer so se njive v času od 1950 do 1974 zmanjšale za 55 ha in več ter pri tem upoštevali še strmino in nadmorsko lego površja. Za težje prirodne osnove smo se odločili pri tistih katastrskih občinah, kjer je naklon večji kot 25° ali pa ležijo na 600 m visoko. Težje obdelovalne pogoje imajo po teh merilih predvsem katastrske občine v Zgornji Savinjski dolini: Bočna, Konjski vrh, Krnica, Florjan, Lenart, Podveža, Podvolovljek, Radegunda, Solčava, Sv. Duh, Šmartno ob Dreti, Smihel, Šmiklavž, Ter in Tirosek; pri večini sta prisotna oba navedena kriterija. Pridružujejo se jim hribovske katastrske občine na severnem in severozahodnem obrobju Šaleške doline: Plešivec, Zavodnje in Bele vode ter pohorska in konjiška stran konjiške občine: Hudinja, Ljubnica, Paka in Brezen. V Posavskem hribovju smo zajeli katastrske občine Marija Reka, pod Paškim Kozjakom Brdce nad Dobrno, v laški občini pa Marijino vas in Pameče.

Medtem ko so za visoki svet Zgornje Savinjske doline, Posavskega hribovja in vzhodnega nadaljevanja Karavank značilna polja v celkih in drugotnih grudah s prevlado celkov, so gričevje, nižje planote in hribi med Velenjsko in Celjsko kotlino ter pretežni del Kozjanskega v znamenju prvotnih grud. Dno Spodnje Savinjske doline sestavljajo polja v pravih delcih ali celo v sklenjenih progah. Nepravilni delci so zastopani med Pako in Bolsko, ob srednji Paki in ob zgornji Savinji pa so polja v nepravilnih delcih.* Drobne in razmetane njivske parcele ne pospešujejo intenzivnejšega sodobnega obdelovanja, zato osamljene njive, zlasti na slabših tleh, najprej prepustijo travi. Nekdaj so odmaknjene njive ali travnike po hribovskih kmetijah Pohorja in Paškega Kozjaka izkoriščali offerji.

V Sloveniji sta se v preteklosti oblikovali dve ločeni vinogradniški območji primorsko in subpanonsko, h kateremu spada tudi naše področje. Po veliki krizi, ki sta jo povzročila trtna uš in plesen, so pričeli v pričetku tega stoletja vinograde obnavljati v glavnem v ekološko boljših legah. Proces obnavljanja vinorodnih površin in posodabljanja proizvodnje je potekal hkrati z opuščanjem manj donosnih trsnih nasadov v večini katastrskih občin; na splošno so se v naših krajih vinogradi bolj umikali kot napredovali. Za več kot 25 ha so se skrčili v celjski občini v katastrskih občinah Zavrh in Male Dole, v laški v katastrski občini Plazovje, v konjiški v katastrskih občinah Slemene, Tolsti vrh, Zbelovska gorca in zlasti Veliki Lipo-

* S. Ilesič: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Ljubljana 1950.

OBDOBJE 1900—1950

Politične občine	Št. kat. občin	Delež katastrskih občin, kjer so se vinogradi zmanjšali za ha					povečali za ha					Nespremenjeno
		0-10	11-25	26-50	51-100	nad 100	0-10	11-25	26-50	51-100		
Celje	25	40	44	4	4	—	8	—	—	—	—	
Laško	19	63	32	5	—	—	—	—	—	—	—	
Mozirje	15	86	7	—	—	—	7	—	—	—	—	
Slov. Konjice	26	62	15	8	4	4	7	—	—	—	—	
Šentjur pri Celju	41	73	22	—	—	—	—	5	—	—	—	
Šmarje pri Jelšah	82	41	29	9	1	—	15	4	1	—	—	
Velenje	28	78	14	—	—	—	4	—	—	—	4	
Zalec	39	60	8	3	—	—	17	3	—	—	9	

glav, v šmarski v katastrskih občinah Cerovec, Donačka gora, Rogatec trg, Roginska gorca, Sladka gora, Vršna vas in okolica Lemberga, na žalski strani pa samo v katastrski občini Andraž.

Po osvoboditvi se je posestna struktura precej spremenila. Nekdanje nedomače posestnike so razlastili, vinogradi so postali družbena lastnina, z njo pa se je na obsežnih površinah začela intenzivna mehanizirana proizvodnja. V zasebnem sektorju je bil umik vinogradov zaradi pomanjkanja delovne sile in ekstenzivnega ročnega obdelovanja izredno močan.²

OBDOBJE 1951—1974

Politične občine	Št. kat. občin	Delež katastrskih občin, kjer so se vinogradi zmanjšali za ha					povečali za ha					Nespremenjeno
		0-10	11-25	26-50	51-100	nad 100	0-10	11-25	26-50	51-100		
Celje	24	46	37	—	—	—	13	—	—	—	4	
Laško	19	37	52	11	—	—	—	—	—	—	—	
Mozirje	14	86	—	—	—	—	7	—	—	—	7	
Slov. Konjice	26	73	8	—	—	—	19	—	—	—	—	
Šentjur pri Celju	42	60	31	2	—	—	7	—	—	—	—	
Šmarje pri Jelšah	82	55	24	2	—	—	17	2	—	—	—	
Velenje	26	58	11	4	—	—	27	—	—	—	—	
Zalec	42	68	28	—	—	—	4	—	—	—	—	

Klasična vinogradniška pokrajina z razdrobljeno kmečko posestjo je marsikje izgubila svoj nekdanji videz. Namesto starih kolskih nasadov se pojavljajo žični in vrste brajd, ki omogočajo strojno obdelavo. Prenekateri stare kmečke vinograde je prerasla trava in grmičevje, ali pa so ga, če je bila primerna lega, spremenili v sadovnjak. Ker so bili vinogradi često, razen gozda, najbolj oddaljena kmečka posest, pretežno na močno nagnjenih legah, so jo z opuščanjem obdelovalnih površin tudi najprej omejili, opustili, ali prodali za vikend. V katastrskih občinah Sedraž, Olešče (občina Laško), Zgornji Gabernik, Cerovec (občina Šmarje pri Jelšah), Dramlje (občina Šentjur pri Celju) in Šmartno ob Paki (občina Velenje) so zmanjšali vinograde za po 25 ha in več.

OBDODBE 1900—1950

Politične občine	Št. kat. občin	Delež katastrskih občin, kjer so se sadovnjaki in vrtovi zmanjšali za ha					povečali za ha				
		0-10	11-25	26-50	51-100	nad 100	0-10	11-25	26-50	51-100	Nespremenjeno
Celje	42	11	—	—	—	—	71	11	2	—	5
Laško	20	25	—	—	—	—	70	—	—	—	5
Mozirje	36	11	—	—	—	—	89	—	—	—	—
Slov. Konjice	35	24	—	—	—	—	67	3	3	—	3
Šentjur pri Celju	42	25	—	—	—	—	68	—	—	—	7
Šmarje pri Jelšah	82	33	1	—	—	—	66	—	—	—	—
Velenje	29	3	—	—	—	—	79	11	7	—	—
Zalec	49	41	4	—	—	—	47	6	—	—	2

OBDODBE 1951—1974

Celje	2	2	2	—	—	34	36	24	—	—
Laško	20	—	—	—	—	50	30	—	—	—
Mozirje	—	—	—	—	—	58	36	6	—	—
Slov. Konjice	6	—	—	—	—	54	31	6	3	—
Šentjur pri Celju	10	—	—	—	—	76	12	2	—	—
Šmarje pri Jelšah	6	1	—	—	—	63	23	7	—	—
Velenje	17	10	—	—	—	35	25	10	3	—
Zalec	4	2	—	—	—	33	47	14	—	—

Osnovna značilnost pri spreminjanju sadovnjakov in vrtov je, da se je njihov delež po posameznih katastrskih občinah v prvem razdobju počasi večal in razen redkih primerov v celjski, mozirski in velenjski občini ni bilo večjih odstopanj. Po letu 1950 se je delež katastrskih občin povečal zlasti v skupinah od 11 do 25 ha in od 25 do 50 ha. V zvezi z drobitvijo kmečke posesti in rastjo števila mešanih in nekmečkih gospodinjstev se je povečala površina vrtov in sadovnjakov. Posebno v žalski občini, šmarski,

OBDOBJE 1900—1950

Politične občine	Št. kaf. občin	Delež katastrskih občin, kjer so se travniki zmanjšali za ha					povečali za ha					
		0-10	11-25	26-50	51-100	nad 100	0-10	11-25	26-50	51-100	nad 100	Nespremenjeno
Celje	43	20	2	2	2	—	57	13	2	—	—	2
Laško	20	10	—	—	5	—	60	5	—	10	—	10
Mozirje	36	50	—	—	—	—	36	—	—	—	—	14
Slov. Konjice	35	14	5	—	—	—	50	17	3	3	—	8
Šentjur pri Celju	42	10	—	—	—	—	60	12	2	—	—	16
Šmarje pri Jelšah	82	12	—	—	—	—	74	1	—	—	—	13
Velenje	29	14	—	—	—	—	69	—	—	—	—	17
Zalec	49	20	2	—	2	—	48	14	6	2	—	6

OBDOBJE 1951—1974

Celje	12	2	5	2	—	21	32	14	12	—	—
Laško	5	10	—	—	—	5	25	40	10	5	—
Mozirje	6	3	—	3	—	11	34	37	3	3	—
Slov. Konjice	6	3	—	3	—	35	29	21	3	—	—
Šentjur pri Celju	2	2	—	—	—	17	28	36	15	—	—
Šmarje pri Jelšah	7	1	—	—	—	32	40	20	—	—	—
Velenje	—	4	4	—	—	39	21	21	7	—	4
Zalec	22	6	4	—	—	25	29	12	2	—	—

konjiški in šentjurski so nastali veliki sodobni sadovnjaki, ki so bistveno povečali njihovo skupno površino.

Prva polovica 20. stoletja je bila glede spreminjanja travniške površine bolj umirjena, saj je bilo krčenje ali povečevanje omejeno v glavnem le na prvi in drugi velikostni razred. Primerjava med obema razdobjema kaže, da so se travniki v zadnjih dveh desetletjih močno povečali domala v vseh velikostnih razredih, v vseh upravno političnih občinah, v laški in mozirski pa zlasti v katastrskih občinah Paneče in Smartno ob Dreti. Širjenje travniške površine je pripisati predvsem intenzivnejši živinoreji.

V prvem obdobju so se pašniki najbolj krčili in deloma širili v mozirski in konjiški občini, kasneje pa se je razen v le-teh razširil gozd zlasti v hribovitem svetu velenjske in žalske občine v katastrskih občinah: Plešivec, Ravne, Šentvid, Zavodnje, Jeronim in Marija Reka.

Od 1900 do 1950 se je povečala gozdna površina za po 100 ha in več v katastrskih občinah: Socka (občina Celje), Ter, Solčava, Šmihel (občina Mozirje) in Bele vode (občina Velenje), za po 100 ha in več pa se je zmanjšala v katastrskih občinah: Lipa (Občina Celje), Podvolovljek, Krnica, Tirosek (občina Mozirje), Hudinja (občina Slovenske Konjice), Dobrovlje (obči-

na Zalec). Po petdesetih letih je gozd prerasel nekdanje pašnike in opuščene planine najbolj v katastrskih občinah Bele vode, Šentvid, Ravne, Plešivec (občina Velenje), Marija Reka, Prekopa, Jeronim (občina Zalec), Raduha, Savine, Solčava, Sv. Duh, Lenart, Primož, Radegunda, Šmartno ob Dreti, Smihel, Ter, Tirosek, Krnica, Smiklavž, Podvolovljek in Florjan (občina Mozirje).

Ob splošni primerjavi zemljiških kategorij v obeh razdobjih se razkrivajo naslednje razlike. V starejšem obdobju so na njivah pridelovali predvsem žita, njive so v znatni meri širili, tu in tam tudi krčili, sedaj pa jih povečini zmanjšujejo, delež žit je manjši, več je krmilnih rastlin, hektarski donos pa je v vsakem primeru zaradi intenzivnejšega obdelovanja višji. Vinograde so ves čas zmanjševali, opuščali in nadomeščali s sadovnjaki, ki se skupno z vrtovi večajo ter zlasti na družbenem sektorju modernizirajo. Pomen travnikov s tržno in specializirano živinorejo stalno narašča, medtem ko so pašniško površino že od nekdanj precej spreminjali, kar je bilo povezano tudi s socialno posestnimi in ekološkimi razmerami. Gozd je vselej predstavljal kmetu osnovni kapital, ki ga je bolj ali manj razumno izkoriščal. V preteklosti so gozd v večji meri krčili, danes pa se razrašča; planinsko pašništvo v stari obliki je preživelo. Primer za to je

OBDOBJE 1900—1950

Politične občine	Št. kat. občin	Delež katastrskih občin, kjer so se pašniki zmanjšali za ha					povečali za ha				
		0-10	11-25	26-50	51-100	nad 100	0-10	11-25	26-50	51-100	nad 100 Nespremenjeno
Celje	42	14	2	—	—	—	53	12	—	2	— 17
Laško	20	15	5	—	—	—	75	—	—	—	— 15
Mozirje	36	22	8	3	6	8	25	3	14	3	8 —
Slov. Konjice	35	20	6	3	—	—	39	11	—	6	6 9
Šentjur pri Celju	42	21	—	—	—	—	56	14	2	—	— 7
Šmarje pri Jelšah	82	12	—	—	—	—	74	1	—	—	— 13
Velenje	29	46	6	—	2	2	21	—	—	—	— 23
Zalec	49	20	2	—	—	—	48	14	6	2	— 6

OBDOBJE 1951—1974

Celje	33	19	—	5	—	29	5	2	—	— 7
Laško	15	5	—	—	—	75	—	—	—	— 5
Mozirje	11	19	8	8	36	6	—	—	6	3 3
Slov. Konjice	51	20	6	3	—	11	—	—	—	— 9
Šentjur pri Celju	24	2	—	—	—	57	10	—	2	— 5
Šmarje pri Jelšah	7	1	—	—	—	31	41	20	—	— —
Velenje	42	14	7	7	14	7	3	—	3	— 3
Zalec	22	6	4	—	—	24	30	12	2	— —

OBDOBJE 1900—1950

Politične občine	Št. kat. občin	Delež katastrskih občin, kjer so se gozdovi zmanjšali za ha					povečali za ha				
		0-10	11-25	26-50	51-100	nad 100	0-10	11-25	26-50	51-100	nad 100 Nespremenjeno
Celje	42	46	10	—	2	2	19	—	5	—	2 14
Laško	20	65	—	5	—	—	20	5	—	—	5
Mozirje	36	22	8	3	6	8	25	3	14	3	8 —
Slov. Konjice	35	51	6	3	3	3	14	—	3	3	— 14
Šentjur pri Celju	42	56	5	—	2	—	12	—	—	5	— 20
Šmarje pri Jelšah	82	54	1	1	—	—	24	1	1	—	— 18
Velenje	29	46	—	—	—	—	28	3	—	3	3 17
Zalec	49	25	14	2	2	2	25	8	2	4	— 16

OBDOBJE 1951—1974

Celje	49	14	2	2	—	17	7	2	—	—	7
Laško	15	25	5	—	—	40	10	—	—	—	5
Mozirje	9	—	—	3	—	14	16	11	3	41	3
Slov. Konjice	15	3	6	—	—	52	15	—	6	—	3
Šentjur pri Celju	39	2	—	—	2	39	4	—	—	—	14
Šmarje pri Jelšah	42	9	2	—	—	29	2	2	1	—	13
Velenje	14	—	3	3	3	29	3	10	10	18	7
Zalec	16	8	4	2	—	27	23	—	12	4	4

mozirska občina, kjer se je gozd v starejšem obdobju povečal v dvanajstih katastrskih občinah, po letu 1950 pa v tridesetih; podobna razmerja so tudi v drugih občinah.

Pri pregledu kulturnih kategorij nas prvenstveno zanima, kje se je ta ali ona vrsta spreminjala in v kaj. Iz takih sprememb moremo sklepati na gospodarsko, družbeno ali socialno preobrazbo podeželja. Nagel urbanistični razvoj je povzročil tudi v upravni razdelitvi katastrskih občin precejšnje korekture. Velikost nekaterih zemljiških občin se je povečala ali zmanjšala, nekatere so delili in jih sploh ukinili. V celjski, velenjski in šmarnski občini smo take prizadete katastrske občine združili in skupen zemljiški kompleks primerjali s starejšim stanjem.

V celjski občini so po letu 1950 krčili njive in vinograde v korist travnikov, vrtov in sadovnjakov, pašnikov in gozdov; pašnike in gozdove so razširili približno v četrtini katastrskih občin. Podobna usmeritev je v laški občini, kjer ima travna površina prednost pred gozdom. Marsikje pašnik in gozd napredujeta skupno, ponekod pa samo eden od njiju. Izrazito gozdno travniško smer kaže mozirska občina; v višjih legah predstavlja les in živina pglavitno vrednost. Konjiška občina se je orientirala

na travnike in sadovnjake, večje višine in strmine so porasle z gozdovi in pašniki, ponekod pa si je na sončnih legah pridobil prostor tudi vinograd. Travno gozdna smer prevladuje tudi v šentjurski in šmarski občini. Čeprav sta pašnik in gozd skupno napredovala je vendar imel prednost pašnik. Obsežnejšo površino so prekrili gozdovi v katastrskih občinah: Pilštanj, Trlično, Zagorje in Zdole. Vinogradi so se v večini primerov umikali. Velika večina katastrskih občin v velenjski občini je dala prednost travnikom, sadovnjakom z vrtovi in gozdovom. Ornice je zlasti na dnu doline vedno manj, enako velja za vinograde na južnih brdih. Močno heterogena je v tem pogledu žalska občina. V vseh kombinacijah je navzoč travnik, vzporedno z njim nastopajo sadovnjaki in vrtovi, medtem ko se gozdovi menjavajo s pašniki. V katastrskih občinah Grajska vas, Letuš, Petrovče, Spodnje Gorče, Šmatevž, Šempeter v Savinjski dolini, Velika Pirešica in Zalec se je med drugim povečala tudi njivska površina. Urbanizacija je zasegla večje površine rodovitnih tal v naslednjih katastrskih občinah: Celje s širšo okolico od Medloga, Ostrožnega, Spodnje Hudinje do Vojnika, Bukovžlaka in Kresnik, Laško s Podvinom laškim, Prihova, Loče, Slovenske Konjice, Sv. Jurij, Ratanska vas, Sv. Križ, Tržišče, Tekačevo, Spodnje Sečovo, Šmarje pri Jelšah, Rogatec, Velenje, Škale, Bevče, Paka, Podkraj, Polzela in Zalec.

Spreminjanje zemljiških kategorij je povezano tudi s stalnim upadanjem deleža aktivnega kmečkega prebivalstva, ki je leta 1971 znašal za SR Slovenijo 26,3 % skupnega aktivnega prebivalstva. Nazadovanje je združeno z že omenjenim procesom deagrarizacije, preobrazbo kmetijske proizvodnje in blagovnih odnosov v okviru splošne družbeno gospodarske reforme. Za primerjavo smo izbrali popis prebivalstva leta 1953 in 1971, to je razdobje osemnajstih let. V celjski občini se je zmanjšalo število aktivnega kmečkega prebivalstva za 45 %, podobno velja za okrnjeno laško občino. Od 40 do 50 % se je znižalo aktivno kmečko prebivalstvo v občinah Mozirje, Velenje, Zalec, Šentjur in Slovenske Konjice. V šmarski občini je znašal padec le 28 % in je ostala najbolj kmetijska in v okviru SR Slovenije gospodarsko manj razvita. Znotraj upravno političnih občin bi omenili nekaj izrazitejših katastrskih občin. Za dve tretjini in več je upadlo aktivno kmečko prebivalstvo v katastrskih občinah: Nova cerkev, Kompole, Homec (občina Celje), Lahomno, Lahomšek, Slivno, Strmca (občina Laško), Luče, Prihova (občina Mozirje), Bezina, Spodnje Grušovlje, Tepanje (občina Slovenske Konjice), Cirkovce, Gavce, Šmartno ob Paki (občina Velenje), Nimno (občina Šmarje pri Jelšah), Grajska vas, Matke, Šmatevž (občina Zalec), Golobinjek in Vezovje (občina Šentjur pri Celju). Za manj kot četrtno se je znižal delež aktivnega prebivalstva v šmarski občini v šestintridesetih katastrskih občinah (od skupno 84), v mozirski v sedmih, v celjski v petih, v konjiški v eni itd.

Čimbolj se je delež aktivnega prebivalstva po kmetijah zmanjševal, tem bolj bi le-te morale svojo proizvodnjo posodabljati, za to pa so potrebne mlade sposobne moči, moralna, strokovna in finančna družbena pomoč, ki je zlasti v zadnjem obdobju v polni meri prisotna.

LITERATURA

Jakob Medved: Tipi in smeri spreminjanja izrabe zemljišča v Pohorskem Podravju. ČZN Nova vrsta, Maribor 1970.

Borut Belec: Vinogradništvo kot dejavnik prostorske preobrazbe v Sloveniji. ČZN Nova vrsta, Maribor 1973, 1. zv.

Borut Belec: Prostorski razvoj sadjarstva na Slovenskem v zadnjih sedemdesetih letih. ČZN Nova vrsta, Maribor 1975.

Milan Natek: Nekatere geografske značilnosti v spreminjanju zemljiških kategorij (na primeru katastrske občine Podvin v Savinjski dolini). Geografski vestnik 1977.

POVZETEK

V starejšem obdobju (1900 do 1950) se je delež njiv večal, na poljih so pridelovali predvsem žito. Po letu 1950 se površina njiv zmanjšuje v korist predvsem travnikov, kar je povezano z intenzivno živinorejo. Stare kolske vinograde še nadalje krčijo, jih opuščajo in jih na primernih legah nadomeščajo s sadovnjaki. Sadovnjake zlasti na družbenih posestvih urejujejo v velike sodobne nasade. Višinske pašnike in planine je v zadnjih desetletjih v veliki meri prerasel gozd, zlasti v Zgornji Svinjski dolini. V večini katastrskih občin je vodilna travno gozdna smer, ki se jima v manjših izmerah pridružujejo sadovnjaki z vrtovi. Delež aktivnega kmečkega prebivalstva se je od leta 1953 do 1971 v večini obravnavanih občin zmanjšal za 40 % do 50 %, le v šmarski občini je upadel samo za 28 %. Spremenjen način izkoriščanja kmečkega zemljišča in deagrarizacija je odraz sodobnih naprednih družbeno gospodarskih reform.

MILAN NATEK

RAVLJANSKE ULICE

(Nekatere geografske značilnosti)

V hribovskem zaledju Vranskega (jugozahodni del Celjske kotline) so se ohranile tipične živinske poti, imenovane ulice. Zaselek Ravne, kjer so ulice še v rabi, je opisan z regionalno-geografsko metodo. Osvetljene so naravne danosti (relief, prst, podnebje in oskrba z vodo), poselitev in gospodarstvo zaselka. Podrobneje sta opisana razvoj zemljiško-posestne sestave ravljanskih domačij ter spremembe v namembnosti kmetijskega zemljišča. Na osnovi zgradbene sestave domov in posameznih stavb je prikazana fiziognomija zaselka. Podani so osnovni gospodarski razlogi, ki so največ prispevali, da so se ohranile ulice na Ravnah do današnjih dni.

ANIMAL RUTS IN THE HAMLET OF RAVNE

(Some of the Geographical Characteristics)

In the mountainous hinterland of Vransko (south-western part of the Celje basin) there have been preserved the typical animal ruts, called »ulice«. The hamlet of Ravne, where the »ulice« are still used, is presented by a regional-geographical method. Elucidated in this context are the geo-physical conditions (relief, soil, climate, water supply), as well as the population and the economy of the settlement. Detailed accounts follow of the development of the land-ownership structure at Ravne and of the changes in the orientation of agrarian production. The structure of the individual farms serves as a basis for the presentation of the physiognomy of the settlement. Presented also are the basic economic factors which have contributed towards the fact that the »ulice« at Ravne have become preserved to this day.

I. UVOD

V hribovskih naseljih okrog Vranskega se je ohranila vse do današnjega dne prenekatera posebnost iz preteklosti, ki nas spominja na nekdanjo gospodarsko usmerjenost in sočasni življenjski utrip kmečkih gospo-

darstev. Ena izmed zelo značilnih fiziognomskih potez v pokrajini so ulice.¹ Namenjene so bile vsakodnevni gonji (predvsem goveje) živine od roba osrednjega dela naselja do individualnega ali skupnega vaškega pašnika. Živinske steze, imenovane ulice (gl. tudi Pletersnik, 1895, str. 720; Badjura, 1953, str. 285), so bile zavarovane z obeh strani ali z obraščanim in med seboj prepletenim grmičevjem, nad katerim so se dvigala v obliki drevoreda posamezna visoka drevesa, ki so jim dajala še posebno vidno podobo, ali pa so bile obdane (ograjene) z lesenim plotom. Kot je bilo mogoče ugotoviti, so bile ponekod namenjene ulice izključno vsakodnevni gonji goveje živine na pašo ter njeni vrnitvi v hleve, drugod pa so služile tudi kot kolovozi za prevoz kmetijskih pridelkov z živinsko vprego. Le redke ulice so smeli v zimskem času, seveda le ob zadostni debelini snežne odeje uporabljati tudi za spravilo (največ vleko) lesa iz tistih gozdnih območij, ki so bila neposredno na obrobju oziroma v zaledju pašniškega sveta.

V neposrednem hribovskem zaledju Vranskega imamo ohranjene še posamezne ulice v celoti, ali pa so le še ostanki njihovih posameznih odsekov. Najdemo jih v naslednjih naseljih ali zaselkih: a) na Goríci (zaselek Vranskega) med Boštétom ali Goríčanom na vzhodu, do doma Métne France (pri starejših ljudeh imenovana tudi Ulčnikova Franca) na zahodu. Te ulice so bile spomladi 1976. leta razširjene v sodobnejše cestišče. S tem so tudi na zunaj izgubile svojo nekdanjo podobo in veljavo. b) Glavne tešovljánske (ljudsko tešolánske) ulice so vodile od Zúžmanove domačije proti jugozahodu, in sicer mimo Krofíčevega, Jóžovega, Fánkovega in Tónovcovega doma v Spodnjo gmajno, ki je bila severno pod cerkvijo sv. Jeronima na Taboru (428 m). Po njih so gonili predvsem ovce na vsakdanjo pašo. Tudi od njih so se ohranili le še posamezni odseki. Njihov zgornji, to je najsevernejši del je bil preurejen v sodobnejše cestišče šele po zadnji svetovni vojni. c) Vološke ulice so skoraj dva kilometra dolge, in segajo od Cenétovega doma do Preséke pod Lipo (721 m). č) Ulice v Pečeh (zaselek Jeronima) vodijo od Tréska do Póvšnarja (Jur Jaka) in so dolge okoli 1 km. d) Ulice v Br(d)cih (zaselek Ločice pri Vranskem) segajo od Plešnika proti Jakovem Dolu. e) Na Ravnah, zaselku Zahome nad Ločico pri Vranskem, se je ohranilo dvoje ulic skoraj v nekdanji celotni dolžini in deloma še danes vodijo po njih živino na Gornjo gmajno (t. j. spodnji del severnega pomočja Kózice, 965 m) in v Spodnjo

¹ Za svojevrstne živinske poti, imenovane ulice, smo našli v živi ljudski govorici samo množinsko obliko. Narečna izgovorjava okrog Vranskega pozna le »ulce« in »olce«. — Po posvetovanju z jezikoslovcema — prof. dr. T. Logarjem, dopisnim članom SAZU in dr. J. Riglerjem, znanstvenim svetnikom SAZU — sem se odločil za knjižno obliko pisave in uporabe tega termina. Obema za nasvet tudi na tem mestu moja iskrena zahvala.

Po zatrjevanju Ravničanov je bila tudi čreda domače (predvsem goveje) živine navajena na ime »ulce«. Ko so spustili živino iz hlevov na dvorišča, in kadar so jo nameravali pasti na Gornji ali Spodnji gmajni, je pastir zakričal: »Ulce!«. In živina se je sama, brez priganjanja napotila k njim.

Tudi na tem mestu sem dolžan zahvalo tov. Štefanu Kočarju z Vranskega za pomoč pri zbiranju gradiva ter preverjanju dobljenih informacij.

gmajno, ki je pod južnim pobočjem Velikega vrha ali Javorškovega hriba (725 m), v samem povirju Smečke, desnega pritoka Bolske.²

Do danes je izgubila večina ohranjenih živinskih poti skoraj vso nekdanjo namembnost. V večini primerov so ohranjeni le še njihovi delni ostanki, ki pričajo o nenavadno močni povezanosti kmečkega človeka z obdelovalnim zemljiščem in s skrbjo za njegovo ohranitev. Kajti osnovni namen ulic je bil v zavarovanju njivskih površin in njihovih posevkov in deloma tudi travnikov pred škodo, ki bi jo mogla spotoma povzročiti živina na poti od hleva do grajenih pašnikov in nazaj. Pašniki so bili v večini primerov po hribovskih predelih na celotnem vranskem območju ponavadi tudi poraščeni z redkejšim gozdnim ali sadnim drevjem, pa tudi z grmičevjem (glejte tudi Mušič, 1974).

Druženogeografska razčlenitev posameznih ulic v zaledju Vranskega nam je pokazala, da je ta oblika zgrajenih ter vzdrževanih in sproti negovanih živinskih poti značilna predvsem za hribovske predele s strnjeno, to je gručasto obliko kmečkih naselij. Doslej tudi nismo mogli zaslediti ulic pri nekaterih večjih in trdnejših samotnih hribovskih kmetijah Spodnje Savinjske doline. S tem pa nikakor ne odvrčamo potrebe po nadaljnjih pobudah za iskanje teh tipičnih živinskih poti tudi po naših (hribovskih) samotnih kmetijah, ki so tako na gosto raztresene po celotnem zahodnem obrobju Celjske kotline.

Ulice, kakršne so se ohranile do današnjih dni, so materialno-fiziognomski odraz pretekle gospodarske usmerjenosti naših hribovskih in drugih predelov. V njih je vsaj posredno prikazana določena stopnja v razvoju kmečke živinoreje in poljedelstva, ko sta bila še vedno pod stalnimi in močnim vplivi prevladujočega sistema samooskrbnega gospodarstva. Prav gotovo so se ohranile naše ulice še iz tistega obdobja ekstenzivnega kmetijstva, še posebej živinoreje, za katerega je bilo med drugim značilno tudi izredno dolgo pašno obdobje, ki se je pričelo sredi pomladi in sklenilo šele s prvim snegom v pozni jeseni.

Ako so ulice še danes ena izmed značilnih pokrajinskih oblik, ki živi in se hkrati tudi spreminja z njenim sočasnim gospodarskim ustrojem, je lahko vzrok njenemu obstoju tudi v prepočasnih ter v premalo korenitih družbenih, socialnih in gospodarskih spremembah, ki so zajele in spremenile posamezna območja. Zategadelj bomo skušali v prispevku prikazati in osvetliti vsaj nekatere pomembnejše prvine geografskega okolja, o katerih menimo, da so nemalo vplivale na to, da sta se ohranila videz in funkcija ravljskih (tudi ravenskih) ulic vse do današnjega časa.

II. NARAVNOGEOGRAFSKE ZNACILNOSTI RAVLJANSKEGA OBMOČJA

Leg a in položaj. Ravne so tipični gručasti zaselek razložene hribovskega naselja Zahomce (od 390 do 660 m nadmorske višine). Domovi zahomških domačij stoje po prisojnih pobočjih manjših uravnav,

² Primerjajte tudi Krajevni leksikon Slovenije, knjiga III., str. 538. Oznake topografskega značaja so povzete iz novih kart 1 : 25.000, ki so bile izdelane in tiskane v Vojnogeoografskem inštitutu JLA v Beogradu, in sicer v letu 1976.

v prevalih ter na slemenih. Ravljanski kmečki domovi pa so stisnjeni pod strmino južnega pobočja Rebre (710 m), ki je jugovzhodni izrastek Velikega vrha (725 m). Druga osnovna značilnost ravljanskega zaselka, katerega domovi so v nadmorski višini od 600 do 620 m, je v tem, da je njegova lega neposredno navezana na dolinsko prestržje — preval. Ta razvodni preval z večjo uravnavo stoji med Velikim vrhom, ki je na severu, in Kózico (965 m) na jugu. Izoblikovali sta ga Šmečka z zahodne strani in Ravljanski graben, ki je eden izmed povirnih krakov Kučnice, z vzhodne strani.

Ceprav so Ravne skoraj v neposrednem zaledju dolinskih naselij in njihovega krajevnega osredka, ki ga predstavlja že več stoletij Vransko (trg od 1869. leta), pa so bile skoraj vse do nedavnega — predvsem zaradi

Sl. 1. Pogled na del ravljanskih ulic, in sicer ob novi cesti pri Jernejevčevi hmeljski sušilnici. Čeprav jim Ravničani ne posvečajo več nekdanje skrbi pri vzdrževanju, pa vseeno še dostojno kljubujejo vsem naravnim nevšečnostim.

Sl. 2. Pogled na osrednji (kmečki) del Raven pod Gričem. Ravljanski domovi so si izbrali selišča na manjšem pregibu površja, ki predstavlja že skozi stoletje tudi mejo med poljem in travniškim svetom. Od zahoda proti vzhodu si sledijo domovi naslednjih domačij: Jernejčeve (A), Ocvirkove (B) in Jerbolove (C).

težke dostopnosti — odrezane od vseh pomembnejših družbeno-gospodarskih tokov, ki so preoblikovali dolinska in nekatera druga, tudi obrobna hribovska naselja. Šele z dograditvijo (gozdne) ceste (1970. leta), ki je nadomestila strmi kolovoz, je postal zaselek tesneje kot pa kdajkoli povezan z vsakdanjim utripom dolinskega življenja. Zato je mogoče čutiti in zaznavati danes tudi po ravljanskih domačijah čedalje korenitejše spremembe, ki so zajele njihovo življenje in načine obdelovanja zemljišč kakor tudi preoblikovanje zunanje podobe tamkajšnjih domov. Četudi prihaja danes do naglega izenačevanja življenja med tem hribovskim območjem in dolinskim predelom, pa bodo ostale kljub temu med njima še dlje časa prenekaterne razlike, in sicer največ zaradi posebnosti v osnovnih sestavinah njihovih geografskih okolij.

Kameninsko-reliefna podoba. Kmetijsko zemljišče vseh štirih ravljanskih domačij je v glavnem razmeščeno po lapornato-glinastih skrilavcih, ki sodijo med znane psevdoziljske sklade iz srednje triade. Tisti deli gozdnega zemljišča, ki segajo še proti vršnemu slemenu Kózice, so vezani na kamninsko osnovo vranskega apnenca (prim. Rakovec, 1950; Grad, 1969). V omenjeni kameninski sestavi sta zarisani površinska izoblikovanost območja in njegova zdiferencirana namembnost za kmetijske namene. Kmetijsko obdelovalno zemljišče se je naslonilo v glavnem na položnejša pobočja, ki so zgrajena iz črnih glinastih skrilavcev. Tudi

iglasti gozdovi mešanega sestoja, v katerem najdemo številna drevesa domačega kostanja, so v glavnem navezani na lapornaŕo-glinaste skrilavce psevdoziljskih skladov. Ker je vranski apnenec zelo odporen proti zunanjim (podnebnim) vplivom, so reliefne oblike bolj strme in markantnejše, poleg tega pa so tla, ki so nastala na tej apnenčasti kamenini, zelo primerna za različne sestoje listnatih, predvsem bukovih gozdov.

Z nakazano kameninsko osnovo je zarisana le najbolj poglobljena namembnost posameznih površinskih oblik. Pri tem nikakor ne moremo zanemariti številnih drobnih, čisto krajevno pogojenih dejavnikov, ki nemalokrat odločujoče vplivajo na obseg izrabe posameznega zemljišča. Prav gotovo smemo prišteti med te dejavnike na ravljanskem območju še prisojno ali osojno lego posameznega zemljišča pa njegov nagib (strmino), zavetrno oziroma zatišno stran, dolžino sončnega obsevanja in kŕt vpada sončnih ŕarkov, oddaljenost zemljišča od doma ter še vrsto drugih socialnih in gospodarskih razmer. Čeprav so namenjene tudi na Ravnah njivam parcele z najugodnejšo lego, pa so med njimi ŕe tudi omembe vredne razlike. Njive na »sončni plati« imajo peščeno prst in so tudi rodovitnejše v deŕevnejših letih. Njive na »senčni strani« (pod Kŕzico), ki imajo ilovnato zemljo, dajejo veŕji in boljši pridelek ob sušnejših letih. Njive so danes za veŕ kot eno ŕetrtino manjše (0,3193 ha; v letu 1826 so merile 0,3413 ha) od travniških parcel, ki merijo v povprečju po 0,4424 ha (1826. leta 0,5504 ha). Travniki neposredno obrobldjajo orne površine. Senoŕeti v Starinah pa zavzemajo bolj strma in tudi senčnata poboŕja Kŕzice.

Sl. 3. Po nastanku je Jasnarjeva domačija najmlajša pa tudi po obsegu zemljišča je najmanjša na Ravnah. Stoji osamljena na Rebrŕi ob kolovozu, ki povezuje Ravne z ŕahomcami.

Sl. 4. Jerbolova hiša na Ravnah iz leta 1723. V njeni zunanji podobi in razdelitvi notranjih prostorov so zarisane nekatere tipične poteze kmečkih hiš s hrubovskega obrobja Spodnje Savinjske doline. V njej se je ohranila črna kuhinja do današnjega dne

Oskrba z vodo. Ravljanski domovi se oskrbujejo s pitno vodo iz številnih manjših izvirov. Danes imajo že pri vseh kmetijah zasebne hišne vodovodne napeljave. V tem pogledu je najbolj zanimiva Jernejevčeva domačija. Vodo dobiva iz zajetja pri Koritu (od 1868. leta), ki je okrog 340 m od hiše. Ker je med hišo (domom) in izvirov, ki je pod njo, okoli 40 m višinske razlike, zato črpajo vodo s pomočjo »ovna« ali »klepača«. To je naprava, s katero izkoriščajo za črpanje vode kinetično energijo naravnega vodnega toka (primerjajte Splošni tehniški slovar, I. del, Ljubljana 1962, str. 589).³ Pri tem se porazgubi okoli tri četrtine v rezervoarju zbrane vode in samo četrtina je pride v vodovodne cevi.

Vodovodna napeljava je omogočila kmetijam, da so si uredile v hlevih sodobne napajalnike za živino (Jerbol in Ocvirk) ali pa večje korito, v katerem se nateka voda (Jernejevec). Pred vodovodno napeljavo so se ravljanska gospodinjstva oskrbovala s pitno vodo iz vodnjakov (Jernejevec od 1890. leta; njegov vodnjak je globok kar 9 m, medtem ko Ocvirkov vodnjak sega samo 4 m globoko) ter iz drugih manjših površinskih virov. Med njimi je bila najbolj znana studenčnica v Griču ter izvir mrzle vode za Lesom v

³ Podoba je, da ima Planinski dom na Paškem Kozjaku enako ali vsaj sorodno napravo, s pomočjo katere se oskrbuje s pitno vodo. Prim. D. Predan, 1974, Gradivo za oris ljudske materialne kulture na Paškem Kozjaku. Celjski zbornik 1973—1974, Celje, str. 371—401; podrobnosti gl. na str. 398.

Jerbolovi dolini. V zaselku je še ohranjeno skupno vaško korito, kjer v izjemnih primerih še danes napajajo živino. Iz izvira, ki napaja vaško korito, ima Jerbolova domačija svojo hišno vodovodno napeljavo.

Podnebne razmere. Podoba je, da je ravljanski človek že v preteklosti dokaj dobro spoznal in ovrednotil naravne razmere in ugodnosti svojega zemljišča. Po njih so se ravnali, ko so izbirali gospodarsko namembnost posameznega dela vaškega zemljišča.

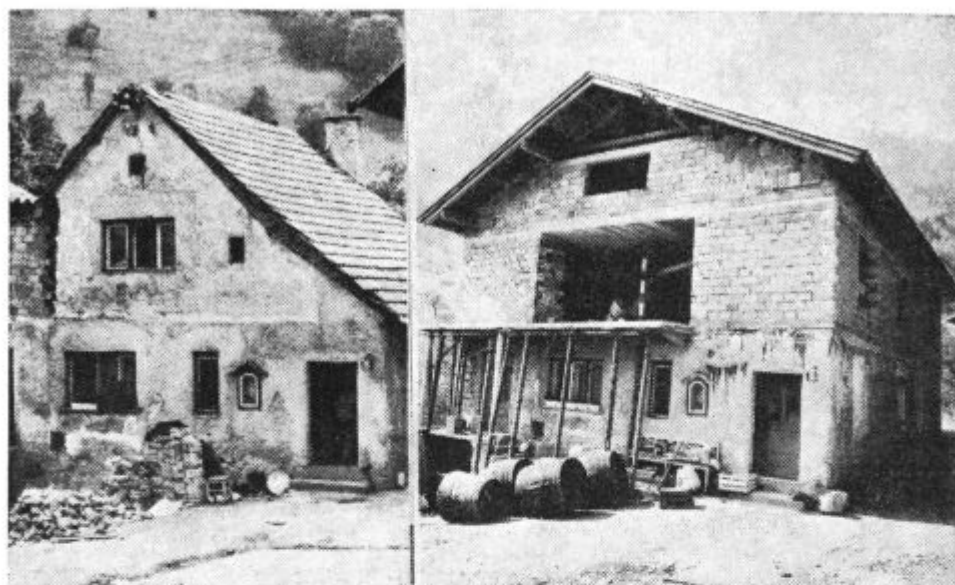
Čeprav predstavlja v današnjem času hriboviti predel, ki zajema Ravne, zelo neugodne naravne razmere za sodobno in usmerjeno kmetijsko proizvodnjo, pa so morali v preteklosti odločati povsem drugi razlogi, ki so narekovali poselitev, in katera se je ohranila do danes. Ni dvoma, da so manjše uravnave z rodovitno prstjo, predvsem pa s svojo prisojno lego prispevale k srednjeveški poselitvi prevala med strmo in skalnato Kózico in Velikim vrhom. Podoba je, da so prav mikroklimatske razmere odločujoče vplivale na razporeditev posameznih zemljiških kultur, na izrabo njivskih in še drugih obdelovalnih površin kakor tudi na možnosti ugodnega oziroma zadovoljivega uspevanja širokega izbora kmetijskih kultur.

Vendarle ugotavljamo, da so osnovne podnebne poteze ravljanskega območja bolj sorodne hribovskim območjem zahodnega predela Celjske kotline kakor pa njenemu ravninskemu osredju. Zato moramo upravičeno

Sl. 5. Tudi v odročne hribovske predele čedalje vidneje prodirajo vplivi in gradbene prvine, ki so se »ujeljavile in udomačile« v dolinskih naseljih. Fiziognomske spremembe, ki so najbolj očitne na (nekdanjih) kmečkih hišah, so odraz nagle deagrari-zacije in industrializacije. Fotografija prikazuje Jernejevčevo hišo, ki so jo prenovili v 60. letih.

Sl. 6. Vpliv današnjih gospodarskih prilik se neposredno odraža tudi v spremembah, ki so zajele kmečke hiše. Pogled na Ocvirkovo hišo na Ravnah v letu 1976 in 1978.

domnevati, da v jugozahodnem hribovju porečja Bolske presega povprečno letno količina padavin od 1100 do 1250 l na kvadratni meter, kakršna je značilna za Spodnjo Savinjsko dolino. Prav gotovo se giblje tukajšnja količina padavin v mejah povprečne letne izohijete 1300 do 1400 mm (Furlan, 1959 in 1961; Melik, 1963). Tudi glede toplotnih razmer obstajajo občutne razlike med dolinskimi naselji na eni strani in Ravnami na drugi. To se ne kaže samo v manjšem izboru odpornejših poljedelskih kultur, ki še zadovoljivo uspevajo na ravljanskem območju, temveč tudi v izbiri sadnega drevja oziroma vinske trte. Poleg omenjenega nas opozarjajo fenološka opazovanja na obstoječe temperaturne razlike med dolino in njenim hribovskim zaledjem. Ravničani nam zatrjujejo, da dozore žitarice na njihovih poljih vsaj 10 dni kasneje kot na Ločici, in da kar za 14 dni kasni njihova žetev za spraviom žitnega pridelka na njivah, ki so na »Polju« (npr. Čeplje, Prekopa, Kapla, Ojstriška vas).

Ravljanski predel je izpostavljen zelo pogostim in hudim pozebam. Prav tako na tem področju večkrat pustošijo južni (»gornji«) vetrovi, ki prinašajo tudi padavine. Silovitost »gornjega vetra« (tudi »krivec«) se kaže tudi v tem, da odnaša prst iz sveže zoranih njiv, ki so pri Znamenju.

V nakazanih ter še v drugih prirodnogeografskih razmerah moramo presojati ravljanski predel, ki mu je samosvoja narava vtisnila tudi precej tipične poteze v njegov gospodarski razvoj. Vseskozi se je obdelovanje zemlje prilagojevalo novim in ponavadi tudi že drugje preizkušenim proizvodnim sredstvom ter gospodarskim zmogljivostim kmetij.

III. DRUŽBENO GEOGRAFSKA PODOBA ZASELKA RAVNE

a) Zemljiško-posestna struktura v letih 1826, 1880 in 1976

Danes še ne moremo postaviti trdnega in dokumentirano podanega poteka poselitve hribovskih predelov v južnem porečju Bolske. Saj za to še nimamo na voljo ustreznih zgodovinskih proučitev. Vsekakor pa smemo z dokajšnjo trdnostjo domnevati, da je bil tudi obrobni hribovski svet, kamor sodijo Ravne nad Ločico, poseljen vsaj že v srednjem veku (prim. K o s, 1955, str. 202—203 in njegovo karto iz 1970: Agrarna kolonizacija slovenske zemlje v knjigi Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev...).

Najnovejša proučitev Vranskega v srednjem veku (K o r o p e c, 1977) nam je osvetlila tudi obravnavano območje. Tako smo spoznali, da so bile leta 1482 na Ravnah tri kmetije (Zgornje Ravne 2 kmetiji in Spodnje Ravne 1 kmetija). Vse tri so bile podložne hekenberškemu gospostvu (grad Hekenberg nad Stopnikom; gl. K o r o p e c, 1977, str. 219 do 221).

Podrobnejši vpogled v gospodarstvo in socialno stanje ravljanskih domačij nam ponuja imenjska ocenitev, ki jo je opravil Jošt Limbarski za hekenberški grad v letu 1542. K o r o p e c, 1977, str. 226). Tudi tedaj sta bili na Zgornjih Ravnah dve kmetiji, od katerih je bila uvrščena ena med

Sl. 7. Ocvirkov marof na Ravnah. V zadnjih desetih letih, zlasti še po zgraditvi ceste (1970. leta), ki je zamenjala strmejši kolovoz, so narekovale spremembe v kmečkem gospodarstvu temeljito obnovo in posodobitev osrednjega gospodarskega prostora. Vzporodno z njima je bila opravljena tudi nova prerazporeditev notranjih prostorov v marofu.

Sl. 8. V sklop ravljanskih domov sodijo tudi kozolci (toplarji). Pogled na Jerbolov kozolec iz konca minulega stoletja.

»velike« kmetije, medtem ko je bila na Spodnjih Ravnah le srednjevelika kmetija. Povprečna vrednost kmečke nepremičnine je tedaj znašala na Zgornjih Ravnah 29 goldinarjev, na kmetiji na Spodnjih Ravnah pa celo 33 goldinarjev. Spodnja ravljanska kmetija je imela konja in 6 glav goveje živine, medtem ko sta redili domačiji v zgornjem delu zaselka v povprečju po 7 glav govedi. Poleg tega sta imeli zgornji ravljanski kmetiji skupaj še 15 koz in 33 ovac in vsaka še po 10 prašičev. Pri spodnji domačiji pa je bilo 12 ovac in le 4 prašiči. Iz tega nam je vsaj posredno nakazana gospodarska usmerjenost in trdnost ravljanskih kmečkih gospodarstev. Tudi v letu 1573 so v zgodovinskih listinah omenjene tri kmetije (dvori), in sicer so bile vse tri postavljene na Zgornje Ravne (prim. Koropec, 1977, str. 230).

Iz te ugotovitve je mogoče spoznati, da je prišlo do drobitve (delitve) ravljanskih kmečkih obratov v razdobju od 1573 do 1826. Za leto 1826 je namreč značilno, da je bila na Spodnjih Ravnah še vedno ena sama domačija, medtem ko je imel zgornji del zaselka že tri kmetije. Ali morda smemo upravičeno postaviti tretjo kmetijo na Zgornjih Ravnah že v letu 1573, kot nam to sporoča tedanji popis podložnikov hekenberškega gradu (prim. Koropec, 1977, str. 230)? Ker v navedenem popisu ni posebej omenjena domačija na Spodnjih Ravnah, smo upravičeni postaviti naslednji domnevi: ali je bila izbrisana ta kmetija že tedaj iz podložništva stopniškega gradu ali pa, kar je najbrž manj verjetno, da bi v tem času opustela in da bi bila ponovno oživiljena in obljudena vsaj v začetku 19. stoletja. Sicer pa

pustimo to vprašanje v razmislek in razjasnitev zgodovinarjem, ki bodo mogli dati natančen odgovor že na osnovi pregleda starejših zemljiških knjig.

Ob nastanku franciscejskega katastra je bilo zemljišče ravljanskega predela razdeljeno med štiri posestnike. Podrobnejši vpogled v zemljiško-posestno (lastniško) in parcelno strukturo, kakršno nam ponuja franciscejski kataster iz leta 1826, pokaže, da je za zaselek Ravne značilna zemljiška razdelitev na odprte celke, pri katerih pa se že pojavljajo tudi prvi sledovi drugotnih grud (primerjajte tudi I l e š i č, 1950, str. 88).

Pregled razporeditve posameznih parcel in sploh strnjenosti kmetijskega zemljišča, ki ga je imela v lasti posamezna domačija v letu 1826, nam daje povsem jasno slutiti, da je prišlo že v preteklosti na Ravnah do nove prerazporeditve kmetijskega zemljišča. Nedvomno je bila ta sprememba odraz drobitve kmetijskega zemljišča, ko je nastala nova domačija. Podoba je, da sta na (Zgornjih) Ravnah najstarejši Jernejevčeva in Jerbolova domačija, medtem ko je Ocvirkova, ki stoji s svojim zemljiščem med njima, mlajšega postanka. Mogoče pa je zapisati tudi naslednjo domnevo: Jernejevčeva in Ocvirkova domačija sta nastali iz skupne »prakmetije«.

Poudariti je treba, da so obdelovalne površine ravljanskih kmetij obdane tako s severne kot z južne strani, ki se vzpenjata v višji hribovski svet, z gozdnimi površinami. Leta 1826 je bilo značilno tako za (današnjo) Ocvirkovo kot za Jernejevčevo kmetijo, da sta imeli obdelovalno zemljišče razporejeno (raztreseno) v štirih zemljiških kompleksih, medtem ko sta ga imela druga dva kmečka obrata (Jerbol in Ocvirk na Spodnjih Ravnah) v enem samem sklenjenem kosu.

Parcele kmetijskega zemljišča ravljanskih domačij so najrazličnejših oblik in velikosti. Kmetijska izraba zemljišča se je morala nasloniti, zlasti še v hribovskih predelih, na izbrane površinske oblike in kvaliteto tal. Kolikor bolj je bila posamezna kmetija odvisna od lastnih proizvodnih zmogljivosti, kar je značilno zlasti še za obdobje samooskrbnega gospodarjenja na zemlji, toliko večja je bila potreba po iskanju in izrabljanju novih obdelovalnih površin. Za Ravne smemo upravičeno trditi, da se je še v začetku preteklega stoletja areal njihovega obdelovalnega zemljišča razširjal na gozdno-pašniški predel, in sicer severovzhodno od domov, kjer stoji danes Jasnarjev dom. To nam neposredno potrjujejo tudi številni lazi (krčevine ali novine), ki jih prikazuje franciscejski kataster v vzhodnem predelu vaškega zemljišča.

Razvoj zemljiško-posestne sestave Raven nam pokaže, da zaselek v tem oziru ni doživljal korenitejših sprememb v zadnjih stopetdesetih letih. Da bi mogli spremljati zemljiške posesti ravljanskih domačij, smo se namenili, da prikažemo velikost, oziroma obseg njim pripadajočega zemljišča v dveh karakterističnih obdobjih. Takšen prikaz nam omogočajo posamezni in podrobni katastrski zapisi, ki jih imamo na voljo za leto 1826 in 1880 ter za najnovejše stanje (1976).

Spričo majhnega števila zemljiških posestnikov smo se odločili, da bomo spremljali spremembe v velikosti zemljiške posesti za vsako kmetijo posebej. Takšen pristop nam je narekovala metodološka zasnova proučitve

Tabela 1. Posest ravljanskih domačij po zemljiških kulturah leta 1826, 1880 in 1976 (v ha)

	Posestnik	Njive	Trav.	Sadovnj.	Vinogr.	Pašniki	Gozdovi	Stavb.	Skupaj
A	1826	0,4985	1,2700	—	—	0,1324	14,4786	0,0169	16,3964
B	1826	3,7531	8,0849	—	—	0,9772	12,0293	0,0493	24,8938
	1880	4,3021	7,0832	—	0,1482	0,6147	31,0330	0,0921	43,2733
	1976	2,4391	5,9572	0,6844	—	2,2780	26,9855	0,0921	38,4363
C	1826	3,2665	5,5928	—	—	0,7913	13,9064	0,1378	23,6948
	1880	1,4898	6,3984	—	0,0568	0,3248	12,8317	0,0881	21,1896
	1976	1,3552	5,7634	1,3322	—	1,0744	10,9786	0,0881	20,5919
C	1826	3,0564	3,7657	—	—	2,1461	19,3650	0,1313	28,4645
	1880	5,8449	7,2605	—	0,4119	2,6572	17,2739	0,1414	33,5896
	1976	2,2221	7,6717	0,7508	—	1,8057	19,6319	0,1371	32,2193
D	1880	0,8898	0,3568	—	—	0,1478	1,5005	0,0151	2,9100
	1976	0,6880	0,4521	—	—	0,1403	1,5456	0,0151	2,8411

Opomba:

- A = V (B)alte Jožej, Ločica, h. št. 34;
 B = V (B)alte Jožef, (1826); Walter Gregor (1880), Urankar Franc (1976); hišno ime Ocvirk;
 C = Komar Franc (1826), Komar Matija (1880), Kajbič Stanislav (1976); hišno ime Jernejevec;
 C = Brinovec Jurij (1826), Lukman Franc (1880), ki ga nasledi Seunik Ivan; Zevnik Jože (1976); hišno ime Jerbol;
 D = Dernelovc Anton (kasneje Dernelovc Marija; 1880), Podbregar Stanislav in Julijana (1976); domače ime Jasnar.

ravljanskih ulic. Zeleli smo namreč spoznati življenjski utrip vsake posamezne ravljanske domačije, kakor se lahko neposredno izraža v spreminjanju velikosti zemljiške posesti na eni strani in s spremembami med posameznimi zemljiškimi kulturami na drugi strani.

Ugotovljeno je bilo, da je bila v danem (geografskem) okolju življenjska moč posameznega kmečkega obrata odvisna od velikosti in kvalitete kmetijskega zemljišča in gozdov ter od števila ljudi, ki so bili neposredno in eksistenčno navezani na to zemljo.

Danes sestavljajo gručasti zaselek Ravne tri večje domačije, od katerih pa sta odmaknjena zemljišče in dom manjšega ter tudi po nastanku najmlajšega posestnika (Ij. Jasnar).

Ob pregledovanju franciscejskega katastra in njegovih kasnejših sprememb in zapiskov ugotavljamo, da je v zadnjem poldrugem stoletju izginila na (Spodnjih) Ravnah ena domačija, medtem ko je Jasnarjev dom pod Velikim Vrhom nanovo nastal. Vprašanje domačije na Spodnjih Ravnah smo postavili že v začetku tega poglavja. Uporabljeno katastrsko gradivo nas čedalje bolj navaja k domnevi, da je bila samotna domačija pod zgornjim delom zaselka že leta 1826 vključena v obseg Ocvirkove kmetije. K takšni podmeni nas navajata tudi enaka priimka in imeni lastnikov domačij, katerih domova sta bila na gradbenih parcelah številka 31 in 76

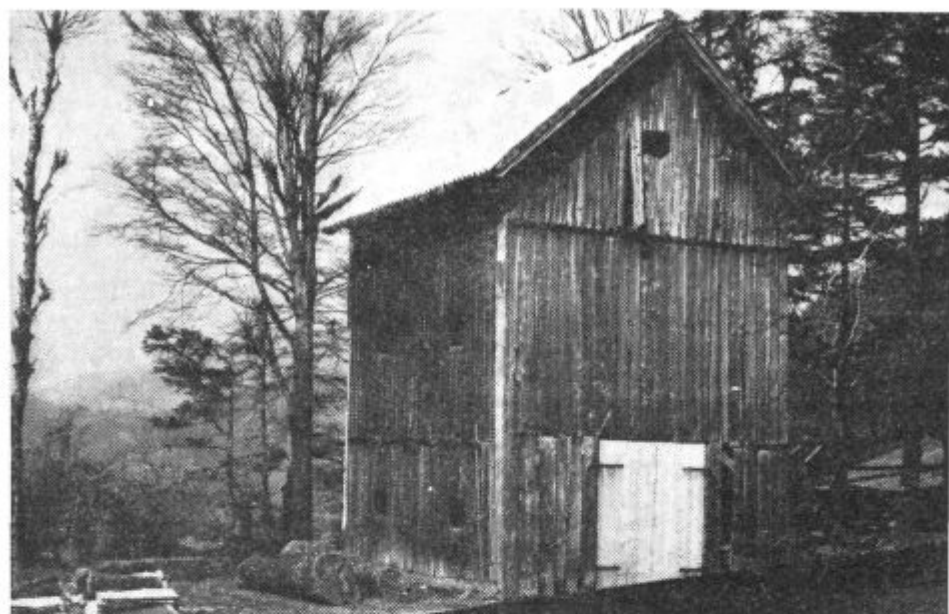
(Jožef Bolte, vulgo Ocvirk, Ločica, h. štev. 34 odnosno 35, k. o. Ločica). Ocvirkova domačija, ki je obsegala povirje Šmečke (danes je na njenem selišču Urankarjeva, lj. Ocvirkova »parna« s košenicami), je bila že leta 1883 izbrisana iz zemljiške knjige. Njeno celotno zemljišče pa je bilo dokončno priključeno današnji Ocvirkovini. Značilno je, da je bila kmetija na Spodnjih Ravnah najmanjša med obravnavanimi v letu 1826, saj je merila komaj 16,4 ha, kar je bilo za več kot eno četrtno pod povprečjem ravljanskih domačij (23,3624 ha). Poleg tega je bilo za spodnjo kmetijo značilno, da je bilo v okviru njene zemljiške posesti kar 88,3 % gozdov in le 10,8 % njenega zemljišča je odpadlo na obdelovalne površine. Pri drugih treh ravljanskih domačijah se je gibal delež gozdov le od 48,3 % (pri Ocvirku) do 68 % (pri Jerbolu) v letu 1826, medtem ko je znašala njegova povprečna velikost 64 % ravljanske kmetije.

Drugi podrobnejši vpogled v zemljiško-posestno strukturo Raven nam dajejo Izpiski iz premere in cenitve (zemljiško-posestne pole), ki so bili sestavljeni na osnovi 37. člena državnega zakona številka 54, z dne 6. aprila 1879. leta. Na podlagi teh zemljiško-posestnih listov, ki prikazuje zemljišče posameznih domačij (kmetij) po parcelah in njihovi namembnosti (izrabi), smo ugotovili, da so bile v začetku osemdesetih let minulega stoletja na Ravnah le tri večje kmetije. Zemljišče današnje Jasnarjeve domačije, ki stoji na samoti pod vzhodnim pobočjem Velikega vrha, je bilo že leta 1877 oddeljeno od Jerbolove kmetije. Tedanja Jasnarjeva kmetija je obsegala le 2,91 ha različnih zemljiških kultur. Tedanja posest današnje Jerbolove domačije, ki je bila že vseskozi med največjimi na Ravnah (1880. leta 33,5896 ha, 1976. leta pa 32,2913 ha), je prišla zaradi gospodarskih težav na boben in potem v celoti v tuje roke. Obubožani lastnik Jerbolovine si je postavil nato manjši dom, kjer je danes Jasnarjeva domačija.

K Ocvirkovi domačiji, ki je merila leta 1826 24,8938 ha, je bila v celoti priključena kmetija iz Spodnjih Raven. Pri obeh drugih ravljanskih domačijah pa v tem času (1826—1880) zaznamujemo le manjše spremembe v velikosti njune posesti. Jernejčeva domačija je izgubila v letih 1826—1880 desetino svojega zemljišča, medtem ko se je posest Jerbolovine povečala za 18 %, in to kljub temu, da je prišla v tuje roke in da se je iz dela njenega zemljišča razvil še Jasnarjev dom. Za vse štiri ravljanske kmetije, katerih povprečna velikost posesti je merila 25,2407 ha v letu 1880, je značilno, da se je zmanjšal delež gozdov v okviru njihovih gospodarstev od 63,97 % na 62,04%, in to kljub temu, da se je v tem času povečal obseg ravljanskih gozdov za 4,78 % (ali za 2,8599 ha).

Gozdne površine in s tem tudi celotni obseg ravljanskih kmetij so njihovi lastniki povečali predvsem z gozdovi, ki so jih dokupili 1863. leta. Tedaj je bila namreč razdeljena oziroma odkupljena gozdna površina ojstriške graščine. Parcelna številka 796 (k. o. Ločica), ki je merila 36,1304 ha in je obsegala pobočja Kózice, je bila razdeljena na 9 novih parcel. Od nje je ostalo ojstriškemu gospostvu 20,4058 ha (p. š. 796/a), medtem ko so dobile ravljanske kmetije 6,3302 ha tega »visokega gozda«. Po 2,3019 ha sta ga dobili današnji Jernejčeva (p. š. 796/c) in Jerbolova domačija (796/e), medtem ko je odkupila Ocvirkova kmetija le 1,7264 ha (p. š. 796/d) teda-

Sl. 9. S pridelovanjem hmelja se je vrnila hmeljska sušilnica v sklop ravljanskih domov. Pogled na Jernejevčevo hmeljsko sušilnico iz leta 1938. Ko se je umaknil hmelj z ravljanskih njiv (leta 1974), so prepustili prostore sušilnice nekaterim drugim vsakdanjim potrebam (shramba kmetijskih strojev).

njega graščinskega gozda. Štirje posestniki iz Črnega Vrha so odkupili 8,2435 ha ostriških gozdov,⁴ medtem ko je dobil preostali del (p. št. 796/b v izmeri 1,1509 ha) Jože Polanšek iz Ločice (h. št. 31) pri Vranskem.

V letih 1826 do 1880 so se povečale obdelovalne površine na Ravnah za 16,92 %, medtem ko se je povečala Ravničanom pripadajoča zemljiška posest za 8,04 %. V tem je nakazana tudi osnovna gospodarska usmerjenost tukajšnjih domačij, katerih kmetijska proizvodnja je bila vse do nedavnega izrazito samooskrbna značaja.

V letu 1976 je pripadalo ravljanskim domačijam 94,0886 ha zemlje, to je za spoznanje več kot pred stopetdesetimi leti (+ 0,68 %). V glavnem pa se je ohranila posestna struktura iz preteklosti, zlasti še iz obdobja pred sto leti. Ugotavljamo pa, da se je zmanjšala pri vseh tukajšnjih kmetijah velikost zemljiške posesti od leta 1880 do današnjih dni. Najbolj je bila prizadeta Ocvirkova domačija, ki ima danes za 11,2 % manj zemljišča kot ga je posedovala pred sto leti. Znatno manj sta bili prizadeti posest pri Jerbolovih (− 4,1 %) in pri Jernejevčevih (− 2,82 %) kakor tudi pri Jasnarjevih (− 2,31 %).

⁴ Drager Martin, Črni vrh 1 (p. št. 796/f v izmeri 1,1509 ha), Goropevšek Peter, Črni Vrh 2 (p. št. 796/g 2,3019 ha), Lukman Peter, Črni vrh h. št. 14 (parc. št. 796/h 2,8773 ha) in Kučer Jakob, Črni vrh 16, (p. št. 796/i v izmeri 1,9134 ha).

V obdobju 1880—1976 sta se spremenila tudi obseg in delež ravljanskih gozdov. Danes je v posesti Ravničanov za malenkost manj gozdov (—1,28 %) kot so jih imeli pred sto leti. Danes znaša delež gozdov v okviru ravljanske zemljiške posesti 62,86 %, kar je le nekaj manj kakor je znašal leta 1826 (63,97 %).

Leta 1976 je odpadlo na obdelovalne površine 31,16 %. Tako spoznamo, da se njihov delež v zadnjih stopetdesetih letih ni bistveno spreminjal. Tudi obseg obdelovalnih površin je danes skoraj tak (29,3162 ha) kot je bil 1826. leta (29,2878 ha) in je manjši za 14,39 % kot je znašal okoli leta 1880.

V zadnjih osemdesetih letih zemljiška posest ravljanskih domačij ni doživljala večjih lastninskih in ne velikostnih sprememb. To pa lahko pomeni, da so družbene in gospodarske spremembe, ki so v tem stoletju, še posebej z razvojem hmeljarstva tako močno načele gospodarsko trdnost dolinskih domačij, obšle večino hribovskih predelov. Podoba je, da ravljansko zemljišče, ki je bilo vse do nedavnega tudi zelo odročno, ni privabljal posameznikov iz doline, da bi ga vključevali v obseg svoje zemljiške posesti.

Osnovna značilnost ravljanskega kmetijskega zemljišča je v izredno močni razparceliranosti. V začetku 19. stoletja je bila razdrobljenost njihovega zemljišča še nekoliko večja, kot je današnja. Že do leta 1880 se je za spoznanje zmanjšalo število parcel, in sicer zato, ker so jih združevali v večje površinske enote. Tedaj so bile njivam priključene parcele, ki so dotlej predstavljale meje in ozare.

b) Spremembe zemljiških kultur (kategorij) v letih od 1826 do 1976

Čeprav se obseg kmetijskega zemljišča ravljanskih domačij v obdobju 1826—1976 ni bistveno spreminjal, pa so nastali v tem času pomembnejši premiki tako v obsegu kot v deležih pri posameznih zemljiških kulturah. Pri tem je potrebno poudariti naslednje: prav gotovo je izreden razmah savinjskega vinogradništva sredi 19. stoletja, ko so se povečale vinorodne površine v Spodnji Savinjski dolini kar za 14,7 % v letih od 1826 do 1880, neposredno vplival na nastanek in razmah manjših vinogradniških parcel pri Ocvirku, Jernejevcu in Jerbolu, in to kljub temu, da na Ravnah naravne razmere niso primerne za gojenje vinske trte. Leta 1880 sta bila oba Ocvirkova vinograda pod današnjo Jasnarjevo domačijo (skupaj sta merila 0,1482 ha). Tedaj so imeli tudi Jernejevčevi dva vinograda, in sicer manjšega (0,1198 ha) neposredno v pobočju nad domom, v prisojajah Rebre, večjega (0,2921 ha) pa v bližini Jasnarjevih. Manjši vinograd v eni sami parceli je imela tudi Jerbolova domačija (5,68 arov). Leta 1880 je bilo na Ravnah skupaj 0,6169 ha vinogradov, kar je predstavljalo 0,61 % ravljanske zemljiške posesti.

Vsakdanja skrb za preživljanje vsega domačega, to je na kmetijah živečega prebivalstva je tudi Ravničane silila, da so z veliko skrbjo obdelovali svoja zemljišča. Nikdar se niso mogli povsem zadovoljiti z obstoječimi površinami njiv. S krčenjem gozdov in trebljenjem pašnikov ali travnikov, ko so delali laze (novine), so vsaj začasno povečali njivske površine in s tem tudi poskrbeli za večji pridelek poljskih posevkov. Ob

nastanku franciscejskega katastra so imele ravljanske kmetije kar 9 lazov (krčevin), ki so obsegali 2,5939 ha ali 24,5 % vseh takratnih njivskih površin! Vse do srede dvajsetih let tega stoletja je bilo požigalništvo in trebljenje gozdov ter pašnikov izredno razširjena oblika vzdrževanja in pridobivanja kmetijskih površin. Novine so ponavadi zasejali z ajdo in ržjo, nato pa so jih najpogosteje prepustili zaraščanju ali pa so jih posadili s smrekovimi sadikami. Zategadelj današnja razporeditev in sestava ravljanskih gozdov nista več samo odraz naravnih razmer, temveč tudi korenitega človekovega poseganja v spremembo naravnega rastja. Javoršek, ki je v neposredni sosesčini ravljanskih kmetij, je delal in žgal laze še po zadnji svetovni vojni.

Težnje v spreminjanju zemljiških kultur, ki jih posedujejo ravljanske domačije v zadnjih stopenjstih letih, so nazorno prikazane v tabeli 2. Pri pregledu franciscejskega katastra ugotavljamo, da je bila tedanja kategorizacija kmetijskega zemljišča izredno podrobna in natančna (prim. tudi Žumer, 1976, str. 49—50 in 127—130). Če bi se še bolj poglobili v franciscejski kataster, ki nam podaja in razčlenjuje tedanji obseg in namembnost kmetijskega zemljišča, bi mogli dokaj nazorno slediti sočasnim tokovom stopnjevanja izkoriščanja kmetijskih površin in preusmeritvam agrarnega gospodarstva, ki so bile z njimi v neposredni zvezi.

Tabela 2. Zemljiške kulture (kategorije) ravljanskih domačij leta 1826, 1880 in 1976 (v ha, ar in m²)

Kultura	1826	1880	1976
Njive	10,57.45	12,52.66	6,70.44
Travniki	18,71.34	21,09.89	19,84.44
Sadovnjaki	—	—	2,76.74
Vinogradi	—	0,61.69	—
Pašniki	4,04.70	3,74.45	5,29.84
Gozdovi	59,77.93	62,63.91	59,14.16
Stavbišča	0,33.53	0,33.67	0,33.24
S k u p a j	93,44.95	100,96.27	94,08.86

Spremembe v celokupnem obsegu ravljanskih kmetij so bile podrobneje prikazane in osvetljene v prejšnjem poglavju ter podprte z ustreznim statističnim gradivom (prim. tabelo 1). Ugotovljeno je bilo, da je narasla v obdobju 1826—1880 povprečna velikost ravljanske kmetije za 8,04 % (od 23,2624 na 25,2407 ha), v zadnjih petindevetdesetih letih pa se je zmanjšala za 6,81 % (na 23,5222 ha). Pri tem pa vendarle spoznavamo, da v obravnavanem poldrugem stoletju na Ravnah ni prišlo do izrazitejšega drobljenja zemljiške posesti. Seveda smo pri tej navedbi zavestno pustili ob strani propad kmetije na Spodnjih Ravnah ter Jerbolovine, kakor tudi nastanek Jasnarjevega doma. V obravnavo smo zajeli kmetijo z vsem njenim zemljiščem, ki je z lastniško-posestnimi odnosi in normami povezano s posameznim (kmečkim) domom.

Spremembe v zemljiških kulturah so neposreden odsev gospodarskih, družbenih, socialnih in drugih razmer v danem (geografskem) okolju. V njih moremo videti neposredne odmeve na konkretne družbene in gospodarske vplive in učinke, ki so zajeli posamezno območje v določenem obdobju. Zategadelj predstavljajo izredno pomemben člen v pokrajinski fizionomiji.

Zemljiške kulture ravljanskih domačij so doživele pomembne premike že v letih 1826—1880. Tedaj so se namreč povečale njivske površine za 18,5 %, travniki za eno osmino (12,75 %) in gozdovi skoraj za eno dvajsetino (4,7 %). Edinole pašniki so se skrčili za 7,5 %.

Skoraj čisto nasprotno težnje so zajele ravljansko zemljišče v zadnjih sto letih. In v tem pogledu ugotavljamo, da Ravne ne predstavljajo nobene izrazitejše izjeme, saj veljajo tudi zanje tiste težnje, ki se kažejo v najnovejšem spreminjanju zemljiških kultur na Slovenskem (prim. Medved, 1970). V letih 1880—1976 so se zmanjšale njivske površine, ki so v posesti ravljanskih kmetij, za 46,5 %, travniki in gozdovi za okoli 6 %. Popolnoma so opustili vinograde. Pašniki pa so se povečali kar za dobri dve petini (41,5 %).

V zadnjih stopetdesetih letih so izgubile ravljanske domačije dobro tretjino njiv (—36,6 %), medtem ko so se povečali travniki (6,04 %) in pašniki (30,92 %). Po letu 1880 so se nanovo pojavili sadovnjaki kot samostojna zemljiška kultura. Poprej so bili priključeni k drugim zemljiškim kulturam (prim. še Zumer, 1976, str. 130). Tako so imele leta 1826 ravljanske domačije tudi tri parcele pašnikov s sadnim drevjem (0,4532 ha). Tudi na osmih travnikih, katerih skupna izmera je znašala 2,4151 ha, so rasle posamezne skupine sadnih dreves. Vinogradov, ki so jih uredili v drugi polovici 19. stoletja, danes ni več. Velikost gozdov se od 1826. leta pa do danes ni bistveno spremenila.

Zdi se mi zanimivo opozoriti na sestavo ravljanskih gozdov, kakršno spoznamo ob pregledu franciscejskega katastra. Leta 1826, ko so imele ravljanske domačije v posesti 59,7793 ha gozdov, je odpadlo na listnati gozd 5,3306 ha in 33,6756 ha na mešane gozdove. Grmičevje, ki je bilo pomešano z gozdnimi drevesi, je zavzemalo tedaj kar 40,5653 ha. Na skupino tako imenovanega »srednjega gozda« je odpadlo 25,4451 ha. V to skupino so bile uvrščene tiste gozdne površine, kjer so bili pomešani semenovci in štorovci (ZAP, 1970, str. 420). Tedaj je zavzemala skupina mladih gozdov (Jung Maiss Holz) 35,8692 ha. Ne smemo pozabiti, da je prišlo v letu 1963 v sklop ravljanskih domačij 6,3302 ha visokega gozda (Hochwald). To so bila tista večja gozdna področja, ki so bila sposobna za redno gospodarjenje, ter z iglastim drevjem porasle gozdne površine, brez katerih si ne moremo zamišljati takratnega rudarstva. Pod pojem visokih gozdov niso spadali kmetijam priključeni gozdovi in ne tisti, ki so služili obenem poljedelstvu in so jih imeli krčiti (ZAP, 1970, str. 419). Te površine visokega gozda, ki so dotlej spadale k ostriškemu gospostvu, so zavzemale severna pobočja Kozice. Ta prikaz je navsezadnje zanimiv v toliko, ker moremo na njegovi osnovi spoznati spremembe v vegetacijski odeji, ki so jih doživeli posamezni gozdovi v zadnjih stopetdesetih letih.

Tabela 3. Spremembe v namembnosti kmetijskega zemljišča (zemljiških kultur) na Ravnah (k. o. Ločica) pri Vranskem v obdobjih 1826—1880 (A), 1880—1976 (B) in 1826—1976 (C; vse v ha)

		Njive	Travniki	Sadovnjaki	Vinogradi	Pašniki	Gozdovi	Skupaj
Njive	A	—	1,8347	—	0,2097	—	—	2,0444
	B	—	3,7161	0,1881	—	0,6772	0,3880	4,9694
	C	—	3,8796	0,2801	—	0,6880	—	4,8477
Travniki	A	0,0241	—	—	—	—	—	0,0241
	B	0,3602	—	2,5793	—	1,8206	2,6003	7,3604
	C	0,3602	—	3,0699	—	0,7213	1,1349	5,2863
Sadovnjaki	A	—	—	—	—	—	—	—
	B	—	—	—	—	—	—	—
	C	—	—	—	—	—	—	—
Vinogradi	A	—	—	—	—	—	—	—
	B	0,1198	0,2050	0,1015	—	0,0878	0,1028	0,6169
	C	—	—	—	—	—	—	—
Pašniki	A	0,9625	1,0298	—	—	—	—	1,9923
	B	—	—	—	—	—	0,1273	0,1273
	C	0,0234	1,6515	0,1572	—	—	0,2935	2,1256
Gozdovi	A	1,3056	3,9049	—	0,4072	0,1737	—	5,7914
	B	0,2258	0,8786	—	—	0,7488	—	1,8532
	C	0,2258	5,3505	0,1460	—	1,3523	—	7,0746
Skupaj	A	2,2922	6,7694	—	0,6169	0,1737	—	9,8522
	B	0,7058	4,7997	2,8689	—	3,3344	3,2184	14,9272
	C	0,6094	10,8816	3,6532	—	2,7616	1,4284	19,3342

Proučitev sprememb v sestavi zemljiških kultur, ki temelji na ugotovitvi namembnosti vsake parcele posebej, in sicer leta 1826, 1880 in 1976, nam daje nove poglede v spreminjanje osnovne izrabe kmetijskega zemljišča (prim. N a t e k, 1977). Pri delu, ko moremo takorekoč sproti spremljati spremembe v namembnosti določenega zemljišča, se nam ponuja vpogled v sočasno družbeno-gospodarsko funkcijo večjega ali manjšega agrarnega predela.

Medtem ko smo v prvem delu tega poglavja ugotavljali in spoznali spremembe v obsegu zemljiških kultur celotne ravljanske zemljiške posesti, želimo v njegovem drugem delu opozoriti na glavne spremembe zemljišč celotnega ravljanskega območja. V obseg ravljanskega območja štejemo celotno zemljiško posest, ki so jo imeli v lasti Ravničani bodisi v preteklosti, ali pa jo imajo še danes. Zategadelj je obseg kmetijskega zemljišča tako imenovanega ravljanskega območja (nekoliko) večji kot pa znaša ravljanska posest.

Ugotovili smo, da je v letih 1826—1880 kar 9,8522 ha zemljišč obravnavanega predela menjalo svojo prejšnjo namembnost. Travniki so se povečali za 6,7694 ha, kar predstavlja 68,71 %, ki je menjalo v tem času svojo namembnost. Podrobnejša slika nam pokaže (gl. tabelo 3), da so izkrčili 3,9049 ha gozdov na račun povečanja travnikov. Toda istočasno so opustili

tudi 1,8347 ha njiv in jih spremenili v travnike, prav tako tudi 1,1243 ha pašnikov.

Njive, ki so po naših izračunih narasle za 2,2922 ha, so se povečale predvsem s krčenjem gozdov (1,3056 ha) in oranjem pašnikov (0,9625 ha), le 2,41 arov ornih površin so pridobili na račun travnikov. V tem času so se pojavili tudi prvi ravljanski vinogradi. Nastali so bodisi na njivah (0,2097 ha) bodisi na gozdnih tleh (0,4072 ha), ki so jih bili izkrčili na obrobju obdelovalnih površin.

Na osnovi podrobne razčlenitve sprememb, ki so zajele namembnost osnovne izrabe parcel, spoznamo, da so bile v tem času izredno močne težnje, ki so pospeševale intenzifikacijo v izrabi kmetijske zemlje. Razgrnitev podatkov v tabeli 3 in 4 nam vse to prikazuje zelo nazorno.

V obdobju zadnjih sto let (1880—1976) je bila namenskim spremembam podrejenih 14,9272 ha ravljanskega območja. Tudi v teh desetletjih je zavzemalo ozelenjevanje izredno pomembno vlogo v procesu preoblikovanja zemljiških kultur. Nanovo je nastalo 4,7997 ha travnikov, ki so se razširili na nekdanje njive (3,7161 ha), vinograde (0,2050 ha) in gozdove (0,8786 ha). Pašniki so se razširili na površino 3,3344 ha, in sicer na parcele nekdanjih njiv (0,6772 ha), travnikov (1,8206), vinogradov (0,0878 ha) in gozdov (0,7488 ha). Novonastali gozdovi so prerasli nekdanje njive (0,3880 ha) in travnike (2,6003 ha), vinograd (0,1028 ha) ter pašnik (0,1273 ha). V tem stoletju se pojavijo sadovnjaki kot samostojne zemljiške kulture. Na ravljanskem predelu so se razvili iz njivskih (0,1881 ha), travniških (2,5793 ha) in vinogradniških parcel (0,1015 ha). Čeprav so bile v tem času opazne izrazite težnje, ki so pospeševale krčenje njiv, so nastale nove orne površine na 0,7058 ha, in sicer največ na nekdanjih travnikih (0,3602 ha), v gozdu (0,2258 ha) ter vinogradu (0,1198 ha).

Na osnovi podrobne razčlenitve sprememb v namembnosti kmetijskega zemljišča je ugotovljeno, da so v obdobju 1880—1976 izgubile njive 4,2636 ha svojih nekdanjih površin, travniki so se skrčili za 2,5607 ha, medtem ko so vinograde čisto opustili (0,6169 ha). Povečali so se pašniki (za 3,2071 ha), sadovnjaki (2,8689 ha) in gozdovi (1,3652 ha; prim. tabelo 4).

Opozorimo naj še na nekatere značilnosti v spreminjanju namembnosti kmetijskega in gozdnega zemljišča od 1826. do 1976. leta. Zapisati je potrebno, da te spremembe ne prikazujejo vsote sprememb, ki smo jih ugotovili in razčlenili ločeno za obe obdobji (za obdobje 1826—1880 in 1880 do 1976). Spričo dejstva, da so lahko nekatere parcele skoraj po poldrugem stoletju najrazličnejših sprememb prevzele nazaj svojo nekdanjo (prvotno znano in zapisano) namembnost, jih v našem pregledu sprememb, ki zajema obdobje 1826—1976, ne bomo mogli obravnavati. Prav zategadelj je zelo koristno in potrebno, da imamo za tovrstno obravnavo in prikazovanje spreminjanje zemljiških kultur na razpolago dovolj podrobne podatke za nekatera najbolj značilna obdobja.

Razčlenitev sprememb v izrabi kmetijskih površin v obdobju 1826 do 1976 nam je pokazala, da je v tem času menjalo svojo nekdanjo (iz leta 1926) namembnost kar 19,3342 ha površin ravljanskega območja. Za več kot polovico omenjenega areala so se razširili travniki (10,8816 ha), 18,9 % površin je odpadlo na sadovnjake (3,6532 ha), 14,3 % na pašnike (2,7616 ha)

Tabela 4. Sklopni pregled sprememb v namembnosti zemljiških kultur (kategorij) na območju zaselka Ravne v obdobjih 1826—1880, 1880—1976 in 1826—1976 (v ha)

Zemljiška kultura	1826—1880			1880—1976			1826—1976		
	a	b	c	a	b	c	a	b	c
Njive	2,2922	2,0444	+ 0,2478	0,7058	4,9694	— 4,2636	0,6094	4,8477	— 4,2383
Travniki	6,7694	0,0241	+ 6,7453	4,7997	7,3604	— 2,5607	10,8816	5,2863	+ 5,5953
Sadovnjaki	—	—	—	2,8689	—	+ 2,8689	3,6532	—	+ 3,6532
Vinogradi	0,6169	—	+ 0,6169	—	0,6169	— 0,6169	—	—	—
Pašniki	0,1737	1,9923	— 1,8186	3,3344	0,1273	+ 3,2071	2,7616	2,1256	+ 0,6360
Gozdovi	—	5,7914	— 5,7914	3,2184	1,8532	+ 1,3652	1,4284	7,0746	— 5,6462
Skupno	9,8522	9,8522	—	14,9272	14,9272	—	19,3342	19,3342	—

Opomba:

a = pridobljene površine, b = izgubljene (spremenjene v druge kulture) površine, c = bilanca (vrednost) sprememb.

7,4 % na gozdove (ali 1,4284 ha) in 3,2 % na njive (0,6094 ha). Vzporedno s temi podatki spoznamo, da se je 4,8477 ha njiv spremenilo v druge zemljiške kulture. Na površino 5,2863 ha travnikov so se razširile druge kategorije zemljiških kultur, pa tudi 2,1256 ha pašnikov in 7,0746 ha gozdov je v tem poldrugem stoletju izgubilo svojo prvotno namembnost (podrobnejša razčlenitev je podana v tabeli 3 pod oznako C).

Podatki v tabeli 4 nam dajejo sklepni in sumarični pregled in bilanco sprememb, ki so zajele ravljanski predel v zadnjih stopetdesetih letih. Pri tem moramo poudariti, da so se zmanjšale na obravnavanem območju njivske (za 4,2383 ha) in gozdne površine (5,6462 ha), pri vseh drugih zemljiških kulturah pa je zaznati razširitev njihovega areala. Tako so se povečali travniki za 5,5953 ha, sadovnjaki na 3,6532 ha in pašniki za 0,6360 ha.

Pregled spreminjanja zemljiških kultur nam ponovno potrjuje, da je kmetijsko zemljišče izredno spremenljivo in občutljivo za številne družbeno-gospodarske vplive. Pa tudi v podeželski fiziognomiji so čedalje močnejši odmevi najraznovrstnejših družbenih, gospodarskih in socialnih tokov. Prvi in najvidnejši izraz teh sprememb je spreminjanje namembnosti kmetijskega zemljišča.

Gospodarske in obče življenjske razmere so tudi na ravljanskem območju neposredno vplivale na spremembo arealov in deležev posameznih zemljiških kultur. Bolj kot kjerkoli drugje je v tem hribovskem predelu prišla izredno močno do veljave sleherna večja gospodarska kriza širšega obsega. Ob takih prilikah se niso povečale samo orne površine in pridelki na njih, temveč je spet močnejše oživela večina nekdanjih oblik samooskrbnega kmečkega gospodarstva. Seveda so bile ob takšnih priložnostih ravljanske kmetije zaradi svojevrstnih potez naravnega okolja bolj kot dolinske omejene pri širjenju, pridobivanju in obnavljanju njivskih površin. To se navsezadnje kaže tudi v spremembah in ustreznem deležu njivskega zemljišča.

Po zadnji svetovni vojni, zlasti še v šestdesetih letih, je tudi za ravljanski predel značilno opuščanje njivskih površin. V tem procesu se kažejo močne oblike razkrojavanja samooskrbnega gospodarstva kakor tudi začetne oblike uveljavljanja sodobnejše obdelave kmetijskih površin, kakršno zahteva in omogoča današnja mehanizacija. V zadnjih petindevetdesetih letih so opustili Ravničani kar 46,5 % njivskih površin, ki so danes večinoma že porasle s travniško vegetacijo. V tem času so se povečale površine pašnikov za dve petini; mednje prištevamo tudi nekdanjo gmajno, ki je bila razdeljena med kmetije že pred nastankom franciscejskega katastra. Kot zanimivost naj pripišemo, da je zasadil Jernejevec pred nekaj leti svojo gmajno (pod Kózico) s smrekovimi sadikami.

c) Oblike gospodarskih dejavnosti ravljanskih domačij

Današnja gospodarska usmerjenost ravljanskih kmetij večinoma še sloni na podedovanih oblikah gospodarjenja na zemlji in le deloma že na novem prevrednotenju nekaterih prvin naravnega okolja za potrebe sodobnega kmetovanja. Ako je bilo poljedelstvo še pred desetletjem osrednja panoga ravljanskega kmetijstva, pa ga je do danes že močno izpodrinila živinoreja. To se čedalje vidneje kaže v krčenju njivskih površin kakor tudi v umikanju posameznih, že tradicionalno zakoreninjenih njivskih posevkov na račun širjenja krmilnih rastlin, predvsem različnih vrst detelje. Slabše in od domov oddaljene njive so Ravničani zasejali s travno mešanico ter jih vsaj začasno izločili iz obsega ornih površin. V precej manjših količinah kot pa v povojnem obdobju, danes sejejo še pšenico, rž, ječmen in ajdo, medtem ko so opustili pridelovanje prosa v šestdesetih letih. Pridetek krompirja in fižola komaj zadoščata domači porabi. Koruza, pesa, repa in korenje, kakor tudi večina žitnega pridelka z izjemo ajde, so namenjeni kot krmila domači živini. Divjad povzroča veliko škode skoraj na vseh njivskih pridelkih. Zaradi čedalje večje škode, ki jo povzroča divjad na ravljanskih njivah, je dodelila Lovska družina Vransko v letu 1977 prizadetim kmetijam električne pastirje. Z njimi so ogradili nekatere najbolj izpostavljene njivske parcele.

Lan, ki so ga sejali še po zadnji vojni ter ga sušili in trli ob Jernejevčevi ferjači (tudi fernaži), so opustili sredi petdesetih let.⁵ Doma so izdelovali sami iz lanene preje samo »prtivne« (to je obramnice), ki so jim služile še po zadnji vojni za prenašanje mehov, napolnjenih z žitom ali mlevskimi izdelki iz ločiškega ali Jermanovega mlina v Dolu. Že sama uporaba mehov, ki se je ohranila med Ravničani še poldrugo desetletje po drugi svetovni vojni, je neposreden izraz zaprtosti in avtarkične usmerjenosti zaselškega kmetijstva. Obenem nam je to tudi v opozorilo o izredno pomembni in večstranski vlogi ovčereje. Najpogosteje so bile ovčje kože ustrojene v mehove v Praprotnikovi usnjarni na Vranskem.

Skoraj pol stoletja so Ravničani pridelovali tudi hmelj. Prve hmeljske nasade so dobili in uredili na svojih njivah šele po prvi svetovni vojni

⁵ V zimskem času so jim pomagale pri preji lanu hmeljske obiralke. Laneno platno, ki ga imajo ohranjenega v obliki rjuh še pri vseh ravljanskih hišah, jim je izdelovala Tkalcéva Ančka v Hribih pri Trojanah.

Sl. 10. Moč in trajnost gospodarskega utripa dajeta posameznim naseljem svojstveno podobo. Za strehe ravljanskih stavb in zgradb je značilno, da imajo najrazličnejšo kritino: slamo, skodle, opeko in valovite saloonitne plošče. Z obnovo kmečkih stavb in s spremembami kritine se menja ponavadi tudi naklon strehe. S tem sta se spremenila zunanje lice stavbe, menjala pa se je tudi nekdanja usklajenost zgradbenih prvin s krajinsko veduto.

(okoli leta 1924), zadnjega pa so opustili leta 1974. Prve, a manjše hmeljske nasade na Ravnah sta si uredila Jernejevec in Jerbol, a nekaj let zatem so tudi Ocvirkovi pričeli z gojenjem in pridelovanjem hmelja. Med zadnjima hmeljarjema sta bila Ocvirk in Jerbol, medtem ko je prenehal Jernejevec s hmeljarjenjem že nekaj let poprej. Čeprav jim hmeljski pridelek zaradi manjših površin ni prinesel večjega gospodarskega razcveta, sta se iz tistega obdobja vendarle ohranili dve hmeljski sušilnici (Jerbolova iz leta 1929, Jernejevčeva pa iz leta 1938). Marsikdaj so Ocvirkovi, ki niso imeli lastne hmeljske sušilnice, vozili nabrani hmelj na sušilnico v dolino, in sicer na Ločico pri Vranskem.

Prav zaradi pridelovanja hmelja so bili Ravničani prisiljeni najemati tujo delovno silo, posebno še za spravilo pridelka. Najčesče so dobili hmeljske obiralke iz okolice Trojan, Čemšenika ter iz Tuhinjske doline.

Danes je živinoreja poleg gozdarstva najpomembnejša panoga tukajšnjega kmetijstva. To se kaže že tudi na zunaj, saj je kar 79,86 % (leta 1826 67,7 % in 1880. leta 64,83 %) krčevin, to je obdelovalnega zemljišča, neposredno namenjenih pridelkom za živinsko krmo (pašniki in travniki). Ravljanska govedoreja je danes usmerjena v pridelovanje mleka in mesa. V letu 1976 so imele vse štiri ravljanske domačije nad 40 glav goveje živine, ki je sicer mešane pasme, a vendarle med njo vidneje izstopa

siva pasma. Ocvirkovi že danes dvakrat dnevno vozijo mleko v zbiralnico, ki je v dolini, na Ločici pri Vranskem.

Današnji gospodarski pomen živinoreje se neposredno kaže v veliki skrbi za boljši in večji pridelek živinske krme. V zadnjem desetletju so pričeli gnojiti tudi travnike. To omogoča na ugodnih legah kar tri letne košnje: sena, otave in otaviča. Danes pasejo živino le še otroci od srede avgusta dalje, in sicer najprej po senožetih v Starinah, ki jih pokose do zadnje tretjine meseca julija (do sv. Jakoba), v jeseni pa še po vseh drugih travnikih. Še do začetka šestdesetih let so pasli živino od srede maja (običajno je bil začetek paše med 10. in 15. majem) pa do pozne jeseni, in sicer vsak na svoji gmajni. Prav zato so posvečali še pred desetletjem tolikšno skrb obnavljanju (vzdrževanju) in ohranitvi ulic.

Današnja prašičereja komaj zadošča domačim potrebam. Ovčereja je izumrla leta 1974/75. Konji so šele med obema vojnama izpodrinili vole kot vprežno delovno moč. Danes so v zaselku trije konji, medtem ko si pomagajo Jasnarjevi pri poljskih opravilih z dvema voznima kravama. Konji so bili namenjeni predvsem potrebam kmetij, le Jerbol je z njimi prevažal kostanjevino in drugi (stavbeni) les do železniške postaje v Šempetru v Savinjski dolini, ali pa je peljal v jeseni krompir na trboveljski živilski trg. Leta 1976 je imela traktor z nekaterimi osnovnimi priključki le Ocvirkova kmetija (od leta 1974), medtem ko so ročne kosilnice že pri vseh domačijah (prva od 1965. leta). Samo pomanjkanje koscev je pripomoglo k nagli uveljavitvi motornih kosilnic, saj je bil pridelek sena in drugih košnin — po zatrevanju vseh domačinov — v času ročne košnje precej večji, kot pa je danes.

Usmeritev gospodarstev v živinorejo ter občutno pomanjkanje delovne sile je privedlo do mehanizacije nekaterih opravil, ki so v zvezi s spravilom živinske krme. Pri vseh treh ravljanskih kmetijah imajo že puhalnike pa urejene gnojnične jame. V zadnjih letih so zgradili silos (Ocvirk) za spravilo živinske krme. Zanimivo pa je, da še nobena kmetija nima z električnim pastirjem ograjenega pašnika ali travnika. O pomenu živinoreje ter o preusmerjanju kmetij v to dejavnost se kaže tudi v posodabljanju hlevov. Pri vseh treh kmetijah že imajo urejeno napeljavo vode v hleve, kjer so urejeni tudi sodobni napajalniki. Le pri Jernejevčevih imajo v hlevu korito, kjer se napaja živina. Do napeljave hišnih vodovodov so napajali živino v vaškem koritu.

Ceprav zavzemajo s a d o v n j a k i precejšen del ravljanskega zemljišča (2,94 %) pa jim spričo dohodkov, ki jih dajejo posestnikom, ne odmerjamo večjega gospodarskega pomena. Tudi za tukajšnje sadje ni več nekdanjega (še po vojni) zanimanja in povpraševanja med prebivalci Črnega revirja. Večina sadovnjakov je zasajena z žlahtnimi sortami in le na obrobju travnikov ali njiv še rastejo posamezna drevesa lesnik. Še danes večino sadnega pridelka predelajo v »tolkec« (jabolčnik ali hruškovec) in žganje, ki sta šla dobro v prodajo še po zadnji svetovni vojni. Krhljev ne delajo več, pač pa še sušijo hruške in slive in to največ doma v krušnih pečeh. Le redkokdaj zapeljejo sveže sadje v bližnje Zahomce na Križnikovo sadno sušilnico.

Zelo spremenljiva je bila vloga gozdov v tukajšnjem gospodarstvu. Še danes dajejo gozdovi ravljanskim domačijam pomembne dohodke, a spričo razvite in usmerjene živinoreje je njihova gospodarska vloga pri preobrazbi domov znatno manjša, kot pa je bila še v preteklosti. Že od nekdanj so iskali kupci iz doline tudi na Ravnah les in bukovino za drva. Pri marsikateri kmetiji so v zimskem času pripravili za prodajo tudi 10 do 15 klafter prvovrstnih bukovih drv. Domačini so ponavadi sami posekali stavbni les ter ga spravili v dolino do ceste, in le v izjemnih primerih so ga prodali kar »na štoru«. Manj razvito je bilo oglarstvo. Zadnjo kopo oglja so zložili in kuhali 1939. leta. Z napeljavo elektrike v začetku petdesetih let se je razvila tudi predelava (razrez) lesa za lastne (domače) potrebe in namene. Danes sta na Ravnah dve kmečki žagi, ki stojita v sklopu že obstoječih gospodarskih poslopij.

Kmalu po elektrifikaciji zaselka so izgubili vitli dotlejšnjo veljavo in pomen. Vse tri trdnejše ravljanske domačije so imele prenekateri kmetijski stroj (slamoreznica, mlatilnica), ki ga je poganjal vitel (gepelj). Pri Ocvirkovih so vpregali živino v gepelj do leta 1956. Prostor, ki je bil dotlej namenjen geplju, je le nekaj let kasneje prevzela preprosta kmečka žaga (venecianka), ki služi za razrez hlodovine.

Posledice dlje časa trajajoče samooskrbne usmerjenosti ravljanskih domačij se kažejo tudi v razvoju in razvitosti nekaterih dejavnosti, ki so bile namenjene izključno le domačim potrebam. Še do danes se je ohranilo po ravljanskih hišah izdelovanje košar in košev. Za obnovo domov po zadnji vojni so si sami pripravili žgano apno iz kóziškega (vranskega) apnenca. Precej manj razvito je bilo izdelovanje opeke: ilovico za zidake so kopali pri Znamenju; njej pa so primešali še kvalitetnejšo ilovico, ki so jo pripeljali iz sosednjega Črnega Vrha.

č) Prebivalstvo in kmečki domovi

Razvoj števila prebivalstva moremo dokaj dobro spremljati v zadnjih dveh desetletjih pred prvo svetovno vojno. Leta 1890 je živel na Ravnah 18 ljudi; število se je do 1900. leta povečalo na 20 oseb in do leta 1910 celo na 27 ljudi. Ker nam kasnejši popisi prebivalstva ne dajejo podrobnejšega vpogleda za zaselke, zato tudi ne moremo spremljati dalje števila prebivalcev na Ravnah. V letu 1976 so imele Ravne 22 ljudi, kar je presenetljivo glede na druge hribovske predele, kjer prevladuje izrazita depopulacija skoraj v vseh zadnjih sedemdesetih letih!

Ocvirkova in Jernejčeva domačiji imata kar po tri mlajše delovne moči, ki so zaposlene doma na kmetiji. Na slabšem so Jerbolovi, kjer sta gospodarja že precej obnemogla (stara sta 60 oziroma 80 let), medtem ko sta njuna otroka zaposlena izven kmetijstva (na Vranskem in v Preboldu). Na Jasnarjevi domačiji je pet ljudi: poleg dveh otrok živijo tu še družinska upokojenka, gospodinja in gospodar, ki je redno zaposlen v Ljubljani (Litostroj).

Podoba je, da starostna in zaposlitvena sestava prebivalstva neposredno vplivata na gospodarsko moč in prilagodljivost kmečkih gospodarstev novim razvojnim težnjam in družbeno-gospodarskim spremembam. Poglo-

bitev v obstoječe razmere je pokazala, da sta danes na Ravnah najvitalnejši Ocvirkova in Jernejevčeva kmetiji. To se kaže tudi v zunanji podobi njihovih domov, ki jih naglo preurejujejo in modernizirajo. Kljub temu in na osnovi podrobnejše razčlenitve pa so bile vse tri največje ravljanske kmetije uvrščene med zaščitene domačije v občini Zalec. Jasnarjeva domačija, ki je najmanjša v zaselku, in zato tudi nima nikakršnih možnosti za svoj nadaljnji obstoj in razvoj, pa ima osnovne vire dohodkov od zaposlitve v neagrarnih dejavnostih.

V gručasti obliki kmečkega doma, ki se je prilagodila in podredila vsem drobnim površinskim oblikam ter v številnih gospodarskih poslopih je poudarjena pretekla gospodarska usmerjenost ravljanskih domačij. Večina starih in lesenih stavb se je že umaknila zidanim zgradbam, zlasti pa še po zadnji svetovni vojni. Številne značilnosti iz preteklih obdobjev je še ohranila edinole napol lesena in deloma iz kamna pozidana Jerbolova hiša s črno kuhinjo. Postavljena je bila 1723. leta. Vse druge ravljanske hiše niso samo mlajše po nastanku, temveč so bile tudi v povojnih letih deležne številnih preureditev. Poleg hiš so v novjšem času dokajšnjo skrb namenili preurejevanju in posodabljanju osrednjega gospodarskega poslopja — marofa.

Toda v zadnjem času je tudi na Ravnah opazna čedalje večja koncentracija gospodarskih zgradb oziroma stavb pod eno streho. Lesene kašte in svinjaki so se umaknili iz opeke zidanim stavbam, ali pa so našli ustreznejše mesto v drugih zgradbah (npr. Jerbolovi imajo kašto na kozolcu). Tudi vezani kozolci (toplarji) so neposredno vključeni v okvir ravljanskih kmečkih domov; najstarejši med njimi je Jernejevčev iz leta 1862, medtem ko je bil postavljen Ocvirkov 1881. leta. V ruševinah pa so nekdanje zgradbe ferjač, ki so bile zaradi nevarnosti požarov umaknjene izven zaselka, na samoto. Še največ zidovja se je do danes ohranilo od Jernejevčeve ferjače, ki stoji ob »zgornjih ulicah«.

V času ko so še gojili vinsko trto, so zgradili pri Jernejevcu tudi zidnico, ki je danes ni več. Značilno je, da imajo Ocvirkovi pod svojo hišo še vedno »vinsko klet«, v kateri pa že zdavnaj ni več ne vina ne vinskih sodov.

Ze v letih pred zadnjo svetovno vojno so pričeli nadomeščati na Ravnah slamnate strehe z opečnimi. Danes je večina stavb pokrita z opeko ali valovitimi salonitnimi ploščami, le na kozolcih se je ohranila še slamnata ali škodlasta streha.

Električna napeljava je omogočila kmetijam nabavo manjših kmečkih mlinov. Res je, da danes skoraj ves pridelek žitaric zmeljejo doma in je v glavnem namenjen za prehrano živine. Skoraj vso moko za gospodinjske potrebe kupujejo vsi brez izjeme v trgovinah na Vranskem. Kljub temu pa se je še do danes ohranila peka kruha v domačih krušnih pečeh. Električna in vodovodna napeljava omogočata ravljanskim kmetijam, da so njihova gospodinjstva opremljena s sodobnimi pripomočki oziroma aparati (pralnik, hladilnik, zmrzovalna skrinja itd.). Radioaparate so imeli pri vseh hišah sredi leta 1976, medtem ko je imela televizor le Ocvirkova domačija.

Tudi Ravničani so si stalno prizadevali, da bi mogli vnovčiti pridelke svojih kmetij. Ker v bližini ni bilo večjega središča z razvitimi neagrarnimi

dejavnostmi, so se že v preteklih desetletjih usmerili na trboveljski živilski trg. Tam so prodajali le svoje kmetijske pridelke oziroma izdelke, med drugim tudi ličkanje. Na trboveljski trg so nosili še po zadnji svetovni vojni in sicer tudi po dvakrat na teden (ob sredah in sobotah). Pot je trajala okoli štiri ure in je vodila skozi Loke na Vrhe (Sv. Lenart), ali pa ob Konjščici navzgor mimo Lize čez Knezdol v Trbovlje. Danes nosi na trboveljski živilski trg le še Jernejevčeva gospodinja, a že zelo redko. Pogosteje gre na trg v zimskem času, a tedaj ne hodi več peš, temveč se pelje z avtobusom preko Trojan in Zagorja v Trbovlje.

IV. SKLEP

Ravljanske ulice so se zaradi gospodarske zaprtosti kmetij obdržale vse do današnjih dni. V novejšem času, ko novozgrajena cesta (od 1970. leta dalje) čedalje bolj na široko odpira vrata novim gospodarskim tokovom, so deležne tudi ulice čedalje manjše skrbi in nege ter obnavljanja. Ne samo, da je na ravljanskih kmetijah čedalje večje pomanjkanje delovne sile, temveč tudi preusmerjanje celotne kmetijske proizvodnje nosi s seboj nove poglede na mesto in vlogo nekdanjih ulic v celotnem življenju zaselka.

Danes so tudi ravljanske ulice v slabem in zanemarjenem stanju. V današnjem času skoraj ni več mogoče pripraviti ljudi, da bi se zbrali ter s skupnimi močmi obnavljali in popravljali ograje, čistili poti in odvodne kanale, ki jih je zasula deževnica z materialom, ki ga prinaša po pobočjih navzdol. Številna visoka smrekova drevesa, ki so rasla ob ulicah, je že pred nekaj leti napadel lubadar, zato so jih morali posekati in prostor nanovo zasaditi z mlajšim drevjem. V preteklosti, ko so čistili in obnavljali ulice, so popravljali obenem tudi ograje ob pašnikih oziroma na gmajni. Vsaka ravljanska kmetija ima svojo gmajno, na katero se pride po ulicah. Danes bi bili potrebni obnove tudi leseni plotovi okrog gmajn, a se jih loti le malokdo. Skratka, ulice so pomemben gospodarsko-prometni objekt, ki z vso svojo zgradbo in vzdrževanjem kaže na nekdanjo gospodarsko usmerjenost kmetijskih območij. Čedalje bolj pa postajajo le še zapuščeni spomeniki, v katerih je ohranjena in izražena ena izmed mnogih funkcionalnih sestavin samooskrbnega kmetijstva.

KNJIŽEVNOST IN VIRI

- R. Badjura, 1953, Ljudska geografija. Terensko izrazoslovje, Ljubljana.
- D. Furlan, 1959, Klimatološki opis porečja Save. Meteorološki zavod SRS, Ljubljana, tipkopolis.
- D. Furlan, 1961, Padavine v Sloveniji. Geografski zbornik, VI., str. 7—158, Ljubljana.
- K. Grad, 1969, Psevdoziljski skladi med Celjem in Vranskim. Geologija, 12, str. 91—105, Ljubljana.
- S. Ilešič, 1950, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Dela 2, Ljubljana.
- J. Koropec, 1977, Vransko v srednjem veku. Časopis za zgodovino in narodopisje, 46 = 11 (1975) 2, str. 217—234, Maribor.
- M. Kos, 1955, Zgodovina Slovencev. Od naselitve do petnajstega stoletja, Ljubljana.
- J. Medved, 1970, Spremembe v izrabi zemljišča in preslajanje kmečkega prebivalstva v Sloveniji v zadnjih dveh desetletjih. Geografski vestnik, XLII, str. 3—30, Ljubljana.
- A. Melik, 1963, Slovenija. Geografski opis, I. splošni del, druga predelana izdaja, Ljubljana.
- A. Mušič, 1974, Novine in novinski gozdovi. Celjski zbornik 1973—1974, Celje str. 73—95.
- M. Natek, 1977, Nekateri geografske značilnosti v spreminjanju zemljiških kategorij (na primeru katastrske občine Podvin v Savinjski dolini). Geografski vestnik, XLIX., str. 203 do 209, Ljubljana.
- M. Pleteršnik, 1895, Slovensko-nemški slovar. Drugi del, P—Ž, Ljubljana.
- I. Rakovec, 1950, O nastanku in pomenu psevdoziljskih skladov. Geografski vestnik, XXII., str. 191—214, Ljubljana.
- L. Žumer, 1976, Delež gozdov v slovenskem prostoru. Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo pri Biotehniški fakulteti v Ljubljani, Ljubljana.
- Podatki franciscejskega katastra: k. o. Ločica, štev. 474, Arhiv Slovenije, Ljubljana.
- Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga — Svet med Savinjskimi Alpami in Sotlo, Ljubljana, 1976.
- Splošni tehniški slovar, I. del, A—O, Ljubljana, 1962.
- ZAP = 1970, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo, Ljubljana.
- Special Orts-Repertorien . . . , IV., Steiermark, Wien, 1883.
- Leksikon občin za Štajersko. Izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudnia 1900, Na Dunaju, 1904.
- Special Ortsrepertorium von Steiermark, Wien, 1917.
- Podatki katastrskega urada Zalec, zemljiško-posestni listi, Zalec.

ANIMAL RUTS IN THE HAMLET OF RAVNE

(Some of the Geographic Characteristics)

Ravne, near Vransko (Slovenia) is a hamlet on the south-western mountainous fringes of the Celje basin. Until quite recently, the mountainous region behind Vransko was connected only by narrow and steep wheel ruts with the settlements in the valley, which where at the same time their gravitation centres. With the construction of new forest roads, which have significantly improved the traffic connections with the valley, new development possibilities and opportunities have been opened to the local economy. For a long time in the post-war period the economy in this mountainous region was oriented towards self-sufficiency and autarchy. Which is the reason why the everyday way of life and work has here preserved a great many characteristics of the time gone by.

A special feature of the numerous farming settlements in the mountainous hinterland of Vransko is represented by the so-called »ulice«. In fact, these are animal ruts, leading from the fringes of the settlement to the fields and farther on to the common pasture grounds, surrounded with a fence. On both sides of these ruts there grow tress or shrubbery or they are provided with a wooden fence. (Cf. Photo 1).

In the focus of our study of the »ulice« stands an analysis of the geo-physical and socio-economic factors which have conduced to the preservation and maintenance of the ruts to this day. Most typical of the ruts have been preserved at Ravne. The position and the socio-geographical situation of Ravne, made up by four farms, are in the contribution presented through a regional-geographical method.

The farms at Ravne are situated in an altitude from 600 to 620 metres above sea level. Their farmland extends mostly over marl and loamy land, whereas the forest extends mostly over limestone ground. The average amount of rainfall amounts from 1.300 to 1.400 millimetres. Through phenological observations it has been found that here cereals have a riping period by 10 to 14 days longer than that in the valley. Today all the farms have water supply and are thus no longer depending, as formerly, for drinking water on fountains.

Historical sources (Koropec, 1977) show that already in 1482 there were here three farms; their number remained unchanged through 1542 and 1573. For the year 1826, on the basis of the Franciscan cadaster register, 4 farms at Ravne are recorded, with 93.45 ha of land. The development of the land-ownership structure during the 1826—1976 period is presented in Tables 1 and 2.

The overall economic and social circumstances as well as the geophysical conditions have exerted an influence on the selection of crops. During the last 150 years (1826—1976) the local farms lost as much as 36.6 per cent of field surfaces, whereas the pasture surfaces and meadow surfaces increased by 30.9 and respectively 6.04 per cent; as a new category appeared orchards — 2.77 ha. All the time until the World War II there was here an intensive reducing of woods — the cleared surfaces were being used as fields. In 1826 such new ground occupied as much as 25 per cent (2.59 ha) of the field surfaces. The changes in the utilization of the farmland over the individual periods are shown in Tables 3 and 4.

At present, the economic power of the Ravne farms relies predominantly on livestock-raising and forestry. The multi-crop oriented farming has recently witnessed a decline. At present, most of the crops grown on fields is intended for breeding the livestock.

Oxen and horses, formerly the only animals used for work on the farms, have been during the past decade more and more superceded by tractors and other farming machines. With electrification carried out in 1953 most of the houses are providing themselves with kitchen apparatuses.

The overall economic pulse of the hamlet as well as the social and age structure of the population is clearly reflected in the structure of farmsteads and other buildings. These are presented in the pictures appended.

DRAGO MEZE

NEKAJ O KMEČKI HIŠI HRIBOVSKIH KMETIJ V GORNJI SAVINJSKI DOLINI

V članku so obravnavane predvsem spremembe, ki jih je do danes doživela hribovska kmečka hiša. Časovno sta zajeti dve obdobji: obdobje pred povezavo kmetij s cestami, ki se je začelo pred poldrugim desetletjem in obdobje po njem. Posebni poudarek je dan novim hišam, ki izgubljajo kmečki značaj. Orisana je tudi gradnja moderniziranih hlevov kot rezultat spremenjenega načina gospodarjenja in nastajanje počitniških hišic iz opuščenih kmečkih stavb.

NOTES ABOUT THE FARMHOUSE ON THE FARMS IN THE MOUNTAINOUS REGION OF THE UPPER SAVINJA VALLEY

The article deals primarily with the changes which the farmhouse in the mountainous region in question has undergone so far. Two periods of time are distinguished: the period before the region became connected by roads with the valley, and the fifteen-year period since then. Special attention is devoted to new houses or to reconstructed ones which have less and less of the rural character. Outlined is also the construction of modern stables, necessitated by changes in the economy, as well as the emergence of weekend cottages built through reconstructing farm buildings no longer used for farming.

Uvod

V zadnjem času je segla modernizacija zasebnega kmetijstva tudi na samotne hribovske kmetije v Gornji Savinjski dolini, to je v pokrajini porečja Savinje od Soteske, niže od Mozirje navzgor. Njeni začetki segajo v prva leta šestega desetletja. Glavni povod zanje so bile ceste, ki jih je nazarsko Gozdno gospodarstvo začelo graditi najprej v družbene gozdove, kasneje pa tudi na območja kmečkih gozdov. Že prve ceste so naravnost ali s priključki povezovalle posamezne hribovske kmetije, kasneje pa je s samoprispevki kmetov začelo Gozdno gospodarstvo Nazarje sistematično

---

Avtor: Drago Meze, dr. geograf. znanosti. Geografski inštitut Antona Melika, SAZU Ljubljana

priključevati hribovske kmetije na omrežje gozdnih cest, s čimer jim je na široko odprlo »vrata v svet«; za razvoj hribovskih kmetij je zato delež Gozdnega gospodarstva neprecenljiv. V razmeroma kratkem času, približno v dveh desetletjih, je bilo v Gornji Savinjski dolini z okrog 500 km gozdnih cest povezanih blizu 500 hribovskih kmetij, s čimer so bile zajete vse hribovske kmetije v pokrajini. O njih bo tekla beseda v pričujočem prispevku.

Pred izgradnjo cest je bila večja modernizacija kmetij onemogočena, saj je nujno navezana na gradbena dela, ta pa na dovoz raznovrstnega gradiva. Po slabih in večidel strmih kolovozih je bilo prej mogoče s parom vprežne živine spraviti h kmetijam le nekaj sto kilogramske tovore, to pa je zadostovalo komaj za najnujnejše potrebe kmečkega gospodarstva. Zidarska obnova domov se je morala zato zadovoljiti v glavnem s slabšim gradivom, ki je bilo pri roki ali ne daleč stran od kmetije, cement pa so lahko le počasi in mukoma spravljali iz doline h kmetijam. Apno so žgali sami, surovino za opeko, kolikor so je poleg kamna in lesa sploh potrebovali, pa so kopali v bližnjih zasipnicah in iz nje sami delali opeko. Zidane kmečke stavbe, tako hiše kot gospodarska poslopja, so zato dočakale ceste bolj ali manj dotrajane in nujno potrebne obnove.

Za obnovo ali zgolj popravilo so prišli v veliki večini na vrsto najprej hlevi, medtem ko je morala hiša počakati. Da je bilo tako, je razumljivo, saj dobiva v zadnjem času živinoreja ponovno zelo pomembno mesto v gospodarstvu hribovskega kmeta v Gornji Savinjski dolini in je marsikje že stopila na vodilno mesto, pred gozdarstvom. Hiter prehod na intenzivno mlečno živinorejo, ki je tudi za hribovskega kmeta v obravnavani pokrajini najbolj perspektivna tržnoproizvodna gospodarska panoga, je zahteval modernizacijo hlevov, preureditev in utrditev starih, če pa to ni bilo mogoče, pa gradnjo novih. Za ureditev hlevov je bilo treba veliko denarja. Za vzporedno obnovo hiše ga je bilo premalo; ker je bil hlev kot osnovna gospodarska celica kmetije, skupaj s kmetijsko mehanizacijo, najpomembnejši, je navadno stopila hiša, kljub dotrajanosti, šele v drugi plan.

Proces preusmerjanja hribovskega kmetijstva na tržno proizvodnjo, v prvi vrsti na proizvodnjo mleka, je v polnem razmahu. Marsikatera kmetija je že prebrodila največje težave in si že toliko opomogla, da je bilo mogoče začeti z obnovo hiše, nekateri, do danes sicer redki kmetje, pa so se lotili zidave hiše nanovo. Obnova hiš, ki je v naši pokrajini šele na začetku poti, poteka nenačrtno in nekontrolirano. Prepuščena je samim kmetom, saj strokovnjakov, »kmečkih arhitektov«, žal, ni. Nič čudnega zato, da večina novih hiš ni prilagojena niti naravnemu niti družbenemu okolju, ki ga obdaja. Utemeljena je zato skrb, da bo šla tudi gradnja kmečkih hiš v hribovskih predelih po anarhični poti, podobno kot v urbaniziranih naseljih, katere rezultati so vidni na vsakem koraku. Mogoče je še čas, da vsaj poseljenim hribovskim področjem nudimo možnost take kulturne preobrazbe, ki bo prilagojena okolju ob istočasni zadovoljitvi vsem potrebam, ki jih kmetu nudi moderni čas.

Fiziognomija kmečke hiše se ne spreminja šele v najnovejšem času. Počasi se je spreminjala z razvojem od prvotne enocelične lesene hiše, ki je bila domnevno marsikje tudi v obravnavani pokrajini v obliki dimnice (po F. Bašu, Kobanski hram. ČZN XXIII, str. 17—42, Maribor 1928, naj bi

Sl. 1. Verjetno najstarejšo hišo v obravnavani pokrajini izdajajo: črna kuhinja (danes ni več aktivna), lesena streha s čopom, skromen dimnik in majhna okna, ki pa so mlajšega datuma. Hiša stoji na labilnem apneniškem grušču, zato je vsa v razpokah in nevarna za bivanje. Je pred opustitvijo; v bližini je že pod streho nova, kmečkemu ambientu tuja hiša. — Zg. Ušovnik v Podolševi na Solčavskem

segala dimnica tudi na obravnavano območje Savinjske doline), vse do velikosti in oblike, kakršne so modernizirane kmečke hiše danes pred nami. Opisati, kakšne spremembe v zunanjem licu so doživljale hiše hribovskih kmetij v Gornji Savinjski dolini po tem, ko so že dosegle današnjo razvojno stopnjo, naj bi bila preventivna naloga pričujočega sestavka. Za geografa je zanimiva pri hiši predvsem zunanja podoba, funkcionalnost, prilagoditev fiziognomiji celotnega kmečkega doma in pokrajini, kjer stoji in ki jo obdaja. Notranja razporeditev prostorov v hiši in oprema je geografu manj pomembna, ne sme in tudi ne more pa biti za notranjost hiše brezbrizen, še posebej ne, če ima vsaj nekoliko razvit čut za domačo umetnost, ki ju je še danes polna vsaka kmečka hiša.

Zunanje lice stare kmečke hiše

Nespremenjene stare kmečke hiše so tudi v hribovitem svetu Gornje Savinjske doline redkost. Tu niso mišljene prvotne lesene hiše, marveč že novejše zidane ali kombinirane zidano-lesene. V veliki večini je zidan spodnji stanovanjsko-shrambeni del, ki mu je ponekod dodana tudi klet, če so zanjo dane možnosti v obliki tal, na katerih hiša stoji, se pravi, če je hiša na pobočju; izkopane kleti, ki leže pod nivojem tal, so v starih kmečkih hišah redkost. Pri kombiniranih hišah sestavlja običajno leseni del malo

»hišo«, vežo, v proučevani pokrajini imenovano lopa, in shrambo, medtem ko sta kuhinja in velika »hiša«, ki je bila dodana prvotni leseni hiši, zidani. Na zunanje pa je navadno tudi leseni del hiše ometan in se zato ne loči od zidanega. Kombinirane zidano-lesene hiše so danes na kmetijah zelo redke. Kolikor je še ohranjenih, so to večidel hiše nekdanjih »kočarjev« oziroma »bajtarjev«, na kmetijah pa posamezne »koče« za preužitkarje, za priseljene kmečke delavce in podobne drugotne prebivalce. Ohranilo se je tudi nekaj kombiniranih hiš, pri katerih je spodnji del zidan, podstrešje pa je v celoti leseno, se pravi, da sta leseni tudi obe steni, ki na koncih zapirata podstrešje.

Zidani del hiš je iz kamna in ometan. Iz kamna so tudi vmesne nosilne stene, pregradne stene pa so običajno na obeh straneh obite z deščicami, vmes zapolnjene z drobnejšim kamenjem in ometane, le redke so tudi iz opeke. Stropi so leseni in ometani, le v kuhinji so, kot nasledek črnih kuhinj, obokani, opečnati in ometani. Leseni stropi v hišah, sestavljeni iz močnih rezljanih tramov, so, žal, zelo redki; včasih jih je bilo več, a so kasneje tramove odstranili in strop ometali.

Strehe hiš in gospodarskih poslopij so bile prvotno krite s skodlami (v narečju »šikelni« oziroma »šinkelni«, iz nemškega die Schindel), marsikje tudi s slamo. Danes je hiš, kritih s skodlami, malo (sl. 1 in 2),* s slamo

Sl. 2. Ena najstarejših kmečkih hiš v pokrajini, krita s skodlami, s strešnim čopom in s primerno velikimi okni, kar vse je v slogu stare kmečke arhitekture. — Ramše v Krnici.

* Vse slike je posnel avtor.

Sl. 3. Ena od treh nadstropnih kmečkih hiš, katere lastnik je bil nekdanj med najmočnejšimi kmeti v pokrajini. — Toman v Tirosku.

kritih pa ni več. Drugače je z velikim delom gospodarskih poslopij, ki so še krita s skodlami, ponekod tudi s slamo (nekateri imajo na strehi oboje). Velika večina glavnih stanovanjskih hiš je kritih z raznovrstno opeko, nekatere, žal, tudi z valovito salonitno, ki lice hiše kvari in se, glede na ostrejšše klimatske razmere in na možnost močnih vetrov, tudi slabo obnese. Večidel so s skodlami krite tudi še pomožne stanovanjske hiše.

Velika večina glavnih in pomožnih stanovanjskih kmečkih hiš in skoraj vsa gospodarska poslopja imajo streho na čop (v narečju »šop«). Nimajo ga, tako kaže, tiste, ki so bile kasneje prekrite ali kako drugače predelane. — Mnenja sem, da je streha na čop prvotna oblika strehe kmečkih stavb v obravnavani pokrajini.

Danes je streha na čop na kmečkih hišah hribovskega sveta v Gornji Savinjski dolini že v manjšini, ni pa tako z gospodarskimi stavbami, kjer strehe na čop še prevladujejo. Zaradi kompliciranjšega kritja so na večini streh, ki so jih prekrili z opeko — teh pa je na stanovanjskih hišah največ, čop odstranili in koničasto teme strehe podaljšali do konca strehe. Le malo kje so tudi pri nanovo kritih stregah čop ohranili.

Skoraj vse stare kmečke hiše so pritlične. Zelo redke so enonadstropne. V obravnavani pokrajini so samo tri take: mogočna Tomanova v Tirosku (sl. 3). Vrhovnikova na Lepi njivi in Žibovtova na Solčavskem, ki pa je bila zgrajena v zadnjem času. V mnogih starih hišah so sobe tudi na podstrešju. Pri takih so okna na stranskih stenah hiše, mnoge pa imajo v ta namen

Sl. 4. Prijazna, značilna, z obnovo skoraj nedotaknjena kmečka hiša. Velik aher, dodan hiši v dvajsetih letih tega stoletja, je sredi hiše nad vhodnimi vrati. Ob zamenjavi lesene hiše z opečno so strešni čop na srečo ohranili. — Šumečnik v Zgornji Radegundi.

okna, ki molijo ven iz strehe; domačini jih imenujejo »aher«.¹ Ti so najpogostejši nad vhodnimi vrati, torej sredi strehe (sl. 4); včasih so tudi na obeh straneh strehe, redkeje tudi na koncih, torej na vogalu hiše. Običajno segajo do zunanje stene hiše, sestavljajoč z njo enoto (sl. 4). Bolj redki so taki ahri, ki segajo čeznjo, oprti na oporna stebra; pri tem sestavljajo nad vhodnimi vrati zelo koristno streho (sl. 5). Najpogostejši pa so taki, ki so nad vhodnimi vrati sredi strehe, krog in krog obdani z njo. Ahri so, sodeč po terenskih poizvedovanjih mlajšega datuma. Delali so jih največ na začetku 20. stoletja. Povečini so jih delali zaradi sobnih oken, nekatere, predvsem manjše, pa tudi zaradi svetlobe in za zračenje podstrešja. Podstrešne sobe so delali zaradi naraščajočih kmečkih družin. Danes, ko so kmečke družine čedalje manjše, izgubljajo svoj pomen kot bivalni prostor. Prav bi utegnile priti, če bi se na kmetijah odločili za kmečki turizem.

¹ V Pleteršnikovem slovensko-nemškem slovarju, str. 2, je zapisano »ahker« z razlago v nemščini, da je to iz strehe štrleče (hervorragend) okno; ponekod v Sloveniji mu pravijo »kukerle«, tako n. pr. tudi v Spodnji Savinjski dolini (informacija Milana Natka). Slovenski pravopis ga imenuje »tin« ob razlagi »štrleče okence na strehi«.

Strehe starih kmečkih hiš in gospodarskih poslopij so strme, kar glede na alpsko podnebno noto ne preseneča. Posledica tega je tudi dejstvo, da so skoraj vse strehe hiš brez snegolova in to zato, da sneg, ki ga je običajno veliko, čimprej zdrsne s strehe in jo razbremeni.

Robovi hišnih oken so na fasadi navadno obdani s svetlejšim okvirom (sl. 6). Okna so večidel dvojna. Poleti zunanja okna snamejo in dajo na okensko »škatlo« rože. Namesto zunanjega okna so ponekod polknice. V obravnavani pokrajini so redke, zato jih ne moremo šteti za splošen pojav stare kmečke arhitekture. Okna so dvodelna in s križi. Železni križi v okenskih škatlah niso pogost pojav.

Glavna hišna vrata so dvodelna, masivna, večidel macesnova ali hrastova, ponekod rezljana in figurirana (sl. 6), nezasteklena in v večini z lesnim okvirom. V višino segajo navadno do strešnega napušča. Prag je kamnit, ponekod tudi še lesen. Pred vrati je navadno kamnit ali betonski predprag. Kjer je spodnji del vrat nižji od terena, vodijo do vrat preproste, v glavnem betonske stopnice. Zadnja, kuhinjska vrata so manjša, skromnejša, enodelna in z gladkimi tablam. Vse stare kmečke hiše pa nimajo zunanjih kuhinjskih vrat; v take kuhinje je dostop le iz veže, včasih, a redko, tudi še iz kamre ali »hiše«. Direktni vhod v kuhinjo z zadnje strani hiše imenujejo ponekod »umazani« vhod za razliko od »čistega vhoda«, ki je na čelni strani hiše; tako jim pravijo zato, ker se z zadnje strani vstopa v kuhinjo navadno kar s škornji ali težkimi čevlji, kar se po pravilu sprejda, skozi glavna vrata, ne bi smelo.

Sl. 5. Velik aher, ki sega čez strešni napušč, je oprt na stebrih in daje koristno streho nad vhodnimi vrati. Okna hiše so nova, a primerne velikosti, razen v arhu, kjer so prevelika, opečna streha pa je obdržala čope. — Fludernik v Savini.

Spreminjanje zunanosti kmečke hiše

Stara kmečka hiša je v obsegu, kakršna je pred nami danes, doživela na zunaj znatne spremembe, ki vplivajo na celotni videz hiše. Omenili smo že, kako se je spremenila streha glede na kritino, ki je iz prvotne lesene ali slamnate prešla na opečnato, ponekod tudi salonitno, predvsem pa, kako so marsikje ob spremembi kritine opustili strešni čop, tako značilen za zunanjo arhitektonsko podobo kmečkega doma. Tako je npr. danes streha na čop na kmečkih hišah Solčavskega redek pojav in to zato, ker so skoraj vse hiše oktobra 1944 Nemci požgali, večina streh po vojni obnovljenih hiš in gospodarskih poslopij pa je brez čopov. Tudi leseni žlebovi na strehah, ki so bili včasih povsod, so čedalje redkejši.

Najobčutljivejše spremembe na kmečkih hišah so doživela okna, predvsem glede na njihovo velikost. Razumljiva želja po svetlejši notranjosti v hišah je šla pri vzdavanju večjih oken marsikje v skrajnost, ki je škodila zunanjemu videzu hiše. To je zlasti opazno pri manjših hišah, kjer so velika okna v očitnem nesorazmerju z velikostjo zida — sten. Še očitnejše pa je to tam, kjer so namesto več manjših oken vzdali manj večjih, ki so popolnoma spremenila fiziognomijo kmečke hiše. Tako je na primer s kmetijo, kjer so se usmerili v kmečki turizem in so v ta namen hišo preuredili in napravili iz nje napol meščansko hišo, ki kaj malo sodi v kmečko okolje (sl. 7); se pa na isti kmetiji še intenzivneje kot pred preureditvijo

Sl. 6. Lepo oblikovana vhodna vrata z lesenimi okvirji in polknicami na oknih dajejo kmečki hiši zelo lep videz; škoda, da so z opečno streho odstranili čope.— Pí-stotnik v Velikem Rovtu.

Sl. 7. S preureditvijo za potrebe kmečkega turizma je hiša izgubila kmečki videz in značaj ob istočasni intenzifikaciji kmetijske živinorejske proizvodnje s popolno kmetijsko mehanizacijo. — Čremešnik v Poljanah.

hiše ukvarjajo s kmetijsko, konkretnije z živinorejsko dejavnostjo. Podobna nevarnost obstaja tudi pri drugih kmetijah, ki imajo v načrtu kmečki turizem in bodo zato stare kmečke hiše preuredili (o novih hišah, namenjenih kmečkemu turizmu, bomo govorili kasneje). Na tem mestu pa je treba posebej omeniti kmetijo, ki se zelo uspešno že vrsto let ukvarja s kmečkim turizmom kot dodatno gospodarsko panogo, a ob preurejanju hiša ni v ničemer spremenila svoje zunanje podobe; nasprotno, z izboljšavami, ki stare kmečke arhitekture niso prizadejale, so hišo naredili še privlačnejšo tudi za goste (sl. 8).

Kmečke hiše, kjer velikost oken ne kazi njihovega zunanjega lica, so na hribovskih kmetijah obravnavane pokrajine v manjšini. Okna so večidel ostala dvodelna in s križi, le kuhinjska okna, kjer je potreba po svetlobi večja, so v večini primerov trodelna, a brez križev. Ker so kuhinje povsod na zadnji, običajno severni strani, izredna velikost kuhinjskih oken fiziognomijo kmečke hiše še najmanj prizadene. Cisto drugače pa je, če so taka okna vgrajena na čelno stran hiše, s čimer je videz hiše zelo popačen, še posebej, če so taka okna brez križev in niso vsa enaka. Lice hiše kvarijo tudi dvojna okna brez križev, čeprav so primerne velikosti, še posebej, če so enojna in s celookenskim steklom (sl. 9). Pri prenavljanju hiše se ponekod dogaja, da pustijo v starem delu hiše okna, kakršna so bila prej, v prenovljenega pa vzdajajo moderna okna, kar anarhičnost pri obnavljanju kmečkih hiš še stopnjuje.

Sl. 8. Z okusom obnovljena kmečka hiša (desno) za potrebe kmečkega turizma ni v ničemer spremenila kmečkega videza, nasprotno, celo povzdignila ga je. Opuščen svinjak (levo) je v zgornjem delu predelan v prijazne sobe za turiste. Tudi ta kmetija ima popolno kmetijsko mehanizacijo, najpopolnejšo v vsej pokrajini, in je usmerjena v živinorejsko proizvodnjo. — Stoglej v Podveži.

Vhodnih vrat se modernizacija kmečkih hiš na srečo ni bistveno lotila, saj so pri večini ostala nedotaknjena. Tam pa, kjer so jih zamenjali, so naredili moderna, navadno zasteklena in kot taka neprimerna za kmečko hišo, še posebej, če ni primerno urejena tudi fasada.

Zunanja podoba kmečkih hiš je bila z obnovo še najmanj prizadeta tam, kjer so celotno hišo ometali, popravili in prepleskali okna, vrata in polknice, če so na oknih že bile; jedro hiše, kakršno je bilo pred obnovo, je pri njih ostalo v glavnem nespremenjeno. Pri redkih hišah so z obnavljanjem nanovo obogatili okna s polknicami. Nekatere, na srečo redke obnovljene hiše pa so se na zunaj tako spremenile, da so izgubile kmečki videz (glej sl. 7 in 10).

Tudi na hribovskih kmetijah se čedalje pogosteje pojavljajo garaže, tako za osebne avtomobile kot ponekod tudi za traktorje in druge kmetijske stroje in priključke. Če preuredijo za garaže opuščene prostore v gospodarskih zgradbah, kar se največkrat zgodi, to bistveno ne spremeni videza kmečke domačije. Opaznejše pa je, če postavijo nove garaže, pa naj stoje samostojno ali so prizidane hiši in hlevom. V takih primerih so največkrat tuj sestavni del kmečkega doma, tako z neobičajno streho kot z industrijsko izdelanimi vratmi. Oboje je enostavnejše, verjetno tudi cenejše, kot če bi postavili garažo, prilagojeno kmečkemu okolju; vendar pa tak tujek slabo učinkuje na fiziognomijo celotnega kmečkega doma, še posebej, če je taka garaža na opaznem mestu.

Nove »kmečke« hiše

Vsaka stara kmečka hiša ne prenese obnove. Nekatere so že tako dotrajane, da se jih ne splača obnavljati, nekaj pa je bilo že tako načetih, da je bilo nevarno živeti v njih in so bili kmetje zato prisiljeni zgraditi si nove; v zadnjem času je bilo v obravnavani pokrajini tako z Jérmančnikom v Poljanah, z Zgornjim Ušóvnikom in Macesnikom v Podolševi, s Kosmačem v Konjskem vrhu in s Pečovnikom v Podveži. Novih, že vseljenih hiš ali takih, ki so v gradnji, je bilo konec leta 1977 na hribovskih kmetijah obravnavane pokrajine 38 ali 7,7 %, nadaljnjih 43 ali 8,7 % vseh obstoječih kmečkih hiš pa je bilo obnovljenih.

Nove hiše so poglavje zase. Večina nima na sebi nič ali skoraj nič »kmečkega«. So moderne meščanske hiše, običajno enonadstropne, s podstrešnimi sobami, z balkoni, ki jih stare kmečke hiše v obravnavani pokrajini ne poznajo, s položnejšimi strehami brez čopa, kritimi z opeko, tudi salonitno, z velikimi dvo- ali celo trikrilnimi okni brez križev in z roletami itd. (sl. 11 in 12). Take hiše, postavljene v izrazito kmečko okolje s starimi, ponekod številnimi, na zunaj skoraj nespremenjenimi gospodarskimi poslopji, so tujki, ki hudo kvarijo podobo kmečkega doma in celotne kmečke pokrajine. Izjema so nove hiše, zgrajene pred več leti, ko so bile

Sl. 9. Nova okna s celookenskim steklom kvarijo podobo sicer lepe kmečke hiše, (nova so tudi vrata). — Germadnik v Šmihelu nad Mozirjem.

Sl. 10. Obnovljena »kmečka« hiša nima v zunanjem licu nič več kmečkega. — Zg. Sluga v Šmiklavžu.

Sl. 11. Nova hiša je popolni tujek na kmetiji, ki se sicer intenzivno ukvarja s kmetijstvom, predvsem z živinorejo; zgornje sobe so namenjene turistom. — Završnik v Florijanu nad Gornjim gradom.

Sl. 12. Tudi ta nova hiša se je izneverila kmečki fiziognomiji. — Macesnik v Podolševi na Solčavskem.

Sl. 13. Nova, kmalu po vojni zgrajena kmečka hiša, se dokaj dobro prilega kmečkemu okolju, v katerega je postavljena. — Sp. Belšek v Robanovem kotu.

Sl. 14. Nova, po sodobnih načrtih grajena hiša, namenjena tudi kmečkemu turizmu, se skuša prilagoditi kmečkemu okolju, sredi katerega stoji. Na levi strani stara kmečka hiša. — Rženičnik v Smihelu nad Mozirjem.

Sl. 15. Počitniška hišica, nastala iz opuščene kmečke hiše; obnovljena je v starem slogu. — Zadnjak v Poljanah.

Sl. 16. Iz opuščene koče predelana počitniška hišica je obdržala staro lice; pri oknih so dodane polknice. — Sumečnik v Zgornji Radegundi.

možnosti za novogradnje skromnejše, in najnovejše hiše, delane po strokovnih načrtih. Prve so manjše, skromnejše in se v večji meri naslanjajo na tradicijo (sl. 13), druge pa, čeprav sodobne, zato večje in prostornejše, se skušajo prilagoditi kmečkemu okolju (sl. 14). Nekateri kmetje, ki si postavljajo nove hiše, imajo v načrtu uvajanje kmečkega turizma. V ta namen odmerijo v hiši nekaj sob za goste. Gostom pa, tako mislijo, je treba nuditi čimvečjo udobnost, k tej pa naj bi sodile tudi lepe, prostorne in sodobno urejene sobe, če le mogoče z balkoni itd. In tako rastejo, verjetno tudi kot posledica takega gledanja, marsikje v obravnavani pokrajini nove hiše, ki ne sodijo v njen okvir. Ob eventualnem razmahu kmečkega turizma, za katerega ima večji del hribovitega sveta Gornje Savinjske doline v naravi idealne osnove, bodo pri večji kmečkoturistični ponudbi tovrstne hiše na kmetijah negativno vplivale na razmah kmečkega turizma; za meščane, želne kmečkega okolja, ki bodo glavni uporabniki kmečkega turizma, take hiše, ki so jih urbanizirani kraji polni, gotovo ne bodo privlačne. Skrajni čas je zato, da tudi v tej smeri priskoči kmetom na pomoč strokovna služba, z za to usposobljenimi strokovnjaki, »kmečkimi« arhitekti. Ker teh pri nas najbrž ni v izobilju, bi jih pač morali vzgojiti.

Pojav neustrezne gradnje kmečkih hiš pa ni značilen le v obravnavani pokrajini, marveč je to bolj ali manj splošen pojav. Sledimo mu tudi drugod po Sloveniji, v še ekstremnejši obliki pa se kaže tudi izven meja naše ožje domovine, tako npr. v vzhodni Srbiji; s tega področja je tudi podrobneje opisan (glej: Jovan Čirić, Razvoj i transformacija kuća na selu. Sociološki pregled, broj 1, str. 87—104, 1977).

Počitniške hišice in hribovski kmečki dom

Tudi na območju hribovskih kmetij v Gornji Savinjski dolini se že porajajo počitniške hišice. Ker je s strani občine gradnja počitniških hišic močno omejena, jih ni veliko; leta 1977 jih je bilo v obravnavani pokrajini približno 35, od tega največ v Lučki pokrajini, devet. Tri četrtine počitniških hišic je nanovo postavljenih, le sedem je takih, da so preurejene iz opuščenih kmečkih stavb: dve sta predelani iz kmečke hiše (Zgornji Kovšak v Florijanu nad Gornjim gradom in Zadnjak v Poljanah, sl. 15), ena iz kočice (pri Šumečniku v Zgornji Radegundi, sl. 16), ena iz hleva (Suhadolnik na Solčavskem — glej sl. 17), tri pa so iz opuščenih kašč, ki so jih novi lastniki prestavili z območja kmečkega doma na mirnejši, po možnosti razglednejši kraj v bližini. Nekaj na novo postavljenih počitniških hišic po po zunanjem videzu in razkošnosti ne sodi v kmečko okolje, medtem ko se mu večina dobro prilega. Okolju najprimernejše so tiste počitniške hišice, ki so nastale iz opuščenih kmečkih stavb, če se je obnova teh prilagodila ali v celoti držala starega kmečkega lica. Tak način, čeprav za lastnika razmeroma zamuden in relativno drag, je najprimernejša oblika obnove propadajočih kmečkih hiš in gospodarskih poslopij. Podpirati bi ga morala tudi občina, saj se s postavljanjem takih počitniških hišic rešuje propadanje kmečkih domov, kar je vsaj skromen prispevek k ohranitvi kmečkega okolja s staro kmečko arhitekturo.

Sl. 17. Počitniška hišica, predelana iz hleva. — Suhadolnik na Solčavskem.

Zaključek

Kmečka hiša je na hribovskih kmetijah Gornje Savinjske doline doživela precejšnje spremembe. Te v veliki večini niso bile vezane na povezavo kmetij s cestami, marveč so bile narejene že prej. To je bilo izvedljivo zato, ker prenavljanje ni bilo odvisno od dovoza težjega gradbenega materiala, marveč je bilo mogoče hiše obnoviti večidel v okviru domačih zmogljivosti. Izjema je bilo ponekod kritje strehe z opeko, ki so jo morali zvoziti iz doline, nekateri pa so naredili tudi opeko kar sami doma; tu je mišljena cementna opeka, za izdelavo katere so pripeljali iz doline cement, pesek pa so dobili kje v bližini. Sami ali s pomočjo sosedov so naredili nova okna in polknice, enako je bilo s tesarskimi deli in s cepljenjem skodel ter kritjem streh. Lotili so se tudi manjših zidarskih del, nekateri celo ometavanja manjših hiš. Pri vseh vrstah obrtniških del so bili izredno praktični in iznajdljivi. K temu jih je silila dolgotrajna izoliranost, zato so se naslonili na lastno moč in ustvarjalnost, kar je bila ena osnovnih značilnosti hribovskega kmeta; ta je marsikje vidna še danes, zlasti pri starejših kmetih.

Ceste so tudi v tovrstno dejavnost hribovskega kmeta prinesle velike spremembe. Najpomembnejša med njimi je, da se je odprla možnost novogradenj in drugih večjih zidarskih del, predvsem modernizacije hlevov, obnove starih hiš in postavljanje stolpnih betonskih silosov. V nekaj zadnjih letih pa so ceste priklicale v življenje tudi že nekaj novih hiš in hlevov, razen teh pa so bili modernizirani številni stari hlevi: moderniziranih hlevov, tako novih kot predelanih iz starih je bilo konec leta 1977 že 172, kar predstavlja 35 % vseh hribovskih kmetij, njihovo število pa nezadržno raste naprej.

Modernizirani, še posebej novi hlevi predstavljajo velik poseg v arhitekturo kmečkega doma. Na srečo velikih sprememb niso prinesli, saj se kar dobro prilagajajo kmečkemu domu kot celoti. Drugače pa je z novimi kmečkimi hišami, o katerih smo že govorili. Ta problem pa je še toliko akutnejši ob dejstvu, da imajo mnogi hribovski kmetje v načrtu gradnjo novih hiš. To jim omogoča trdnjše gospodarstvo, ki so ga dosegli v zadnjih letih z modernizacijo živinoreje, usmerjene predvsem v proizvodnjo mleka, kar je preusmerilo prejšnjo avtarkijo v dokaj močno tržno gospodarstvo. Večina novih hiš, kot že ugotovljeno, ni vraščena niti v naravno niti v družbeno kmečko okolje, nasprotno, kvari ga. Narediti bi bilo treba vse, da se tak potek v prihodnje zavre in pravilno usmeri, ker bo sicer nastala nepopravljiva škoda, ki se je že zavedajo tudi marsikateri kmetje. Nadaljnji razvoj bo šel v hribovskih področjih v smeri modernizacije kmečkega doma, še posebej hmečke hiše. Naravno in popolnoma razumljivo je, da se hočejo in morajo tudi kmetje modernizirati. Vprašanje je, kako to narediti, da ohranijo prelepo kmečko okolje. Prepričan pa sem, da bi se težnje kmetov po modernizaciji dale uskladiti z zdravimi arhitektonskimi hotenji, katerih osnova mora biti prilagoditev novogradenj ali obnovljenih kmečkih stavb obstoječemu kmečkemu okolju.

NOTES ABOUT THE FARMHOUSE ON THE FARMS IN THE MOUNTAINOUS REGION OF THE UPPER SAVINJA VALLEY

In the Upper Savinja Valley, the country in the upper river basin of Savinja from Soteska below Mozirje upwards, solitary farms represent the dominant form of settlement. They are scattered over the mountainous region, this being the prevailing relief form, reaching to the altitude of 1327 metres where the highest Slovene farm, Bukovnik, is to be found. The total number of the farms in this region is 495. All of them are today connected with the electric power network, and 94 percent of them has during the last fifteen years become connected by roads with the valley. The newly constructed roads have brought about big economic and social changes in this region, and these changes involved also a transformation of the mountainous farmhouse as a whole.

Since the farms were for a very long time isolated and as such engaged in autarchic economy, it was also the farmhouses and the utility buildings that were old and in bad need of reconstruction. Steep and generally bad cart-roads did not make it possible to bring from the valley construction material and so the farmers used whatever was closer at hand.

Before the roads for lorry traffic were built, any bigger reconstruction let alone the construction of new buildings was simply not possible; on the other hand, the farmers proved truly inventive and practical in making minor reconstructions. Hence the main physiognomic changes in the old farmhouse architecture were carried out already prior to the construction of the roads. These changes involve above all the size and shape of the windows recently built in and the new roofs. Small, two-part windows with a grating had almost everywhere been replaced by bigger ones, also in two parts and almost everywhere without a grating. In some places the farmers had built in even three-part windows without a grating, mostly in kitchens, which are on the northern side of the farmhouses; in other places, again, they built such windows in the front side of the house. These big, two-part or even three-part windows are clearly out of proportion with the side of the farmhouses and therefore genuinely spoil the architectonic design of the traditional farmhouse. Most of the windows are made up of two parts. The outer side of some smaller windows is in some instances provided with wooden shutters. But on the whole, wooden shutters are rare and therefore not regarded here as a feature of the original farmhouse architecture.

Formerly, the houses were thatch-roofed or shingle-roofed, today almost all the roofs are covered with tiles. While formerly the roofs had a hip (a roof having a sloping end on the front side of the building), now hips have been retained only on old utility buildings.

The road connection has made it to a large extent possible for farmers to give up the traditional autarchic economy and start production for the market (especially dairy farming); this has necessitated a modernization of the old stables as well as a construction of new ones. Recently, also new houses started to be built on the farms. These are being built without any planning they are designed as urban houses rather than farmhouses and therefore seriously spoil the rural physiognomy. The author of these notes points out the need for professional direction over the construction of new houses in the future. By the end of 1977 in the region under examination 7.7 percent of the total number of houses were new ones, 8.7 percent reconstructed ones; 23 stables were new, modern ones, and 149 stables had been modernized — a share involving a total of 35 per cent of the farms.

Some of the new and some of the reconstructed houses are intended also for country tourism «holiday in the country»: economic activity in this kind of tourism would represent for the farmer in his mountainous region and additional source of income. Recreation on farms is welcome in particular by people from the urban environment, which is yet another reason why the farmhouses should be also in their external appearance in tune with the rural countryside and not an imitation of houses from other kinds of environment.

VLADIMIR ŠLIBAR

LESNA DOMAČA DEJAVNOST V ZGORNJI DRAVINJSKI DOLINI

V članku »Lesna domača dejavnost v Zgornji Dravinjski dolini« obravnava avtor še danes panoge lesne domače dejavnosti, ki se niso razvile v obrt in jih opravljajo sami kmetje doma za svoje potrebe in za potrebe svojih bližnjih sosedov. Članek se nanaša na stanje v domači dejavnosti po drugi svetovni vojni, kolikor je možno pa posega tudi v čas pred drugo sv. vojno, vendar najdalj do konca 19. stoletja. Poizkuša prikazati stanje lesne domače dejavnosti danes, z vsemi problemi, ki jih ima in možnostmi za nadaljnji razvoj.

HOLZHEIMARBEIT IN ZGORNJA DRAVINJA TAL

Im Artikel »Holzheimarbeit in Zgornja Dravinja Tal« befasst sich der Verfasser mit noch heute bestehenden Holzheimarbeiten, die sich nicht zu Gewerbe entwickelten und von den Bauern zu Hause, für ihre eigenen Bedürfnisse und für die Bedürfnisse ihrer Nachbarn verrichtet werden. Der Artikel bezieht sich auf den Zustand der Heimarbeit nach dem zweiten Weltkrieg, greift auch in die Zeit vor dem zweiten Weltkrieg, jedoch nur bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. Er versucht den Zustand der heutigen Holzheimarbeit mit allen Problemen und die Möglichkeiten der weiteren Entwicklung zu zeigen.

UVOD

Izdelke lesne domače dejavnosti v zgornji Dravinjski dolini še vedno precej uporabljajo, čeprav jih vedno bolj izpodrivajo industrijski izdelki, ki se vedno bolj udomačujejo tudi v tem predelu. Poskušal bom predstaviti nekaj panog domače dejavnosti, ki so še danes žive in jih zaradi potreb ter tradicije v teh krajih industrija še ni izpodrinila. Čeprav je stoletna tradicija pomagala ohraniti marsikaj, je prav tako pomembna bližina surovin, ki jih uporablja lesna domača dejavnost. Pohorski gozdovi so nudili prebivalcem teh krajev obilico raznovrstnega lesa različnih kvalitiet, zato so se razvile različne domače dejavnosti, od takih, ki potrebujejo kako-

---

Avtor: Vladimir Šlibar, Pokrajinski muzej Celje

vosten les, do tistih, ki potrebujejo slabše vrste lesa in ostanke. Boljše čiščenje gozdov in intenzivno gojenje iglavcev sta zelo otežila pridobivanje materiala za posamezne izdelke domače dejavnosti. Podoben udarec je domači dejavnosti prizadela tudi migracija — izseljevanje mladine v bližino industrije (Slovenske Konjice, Zreče) zaradi lažjega zaslužka. Podoben učinek kot migracija ima tudi odhajanje na delo v bližnje tovarne. Ti dejavniki kažejo na vedno težji položaj domače obrti, ki nezadržno propada.

I. OBMOČJE

Zgornja Dravinjska dolina od Zreč proti izviru Dravinje pod Roglo na Pohorju je sorazmerno ozka in dokaj strma. V tej dolini, ki je prehod iz strmih pobočij Pohorja v srednjo Dravinjsko dolino se Dravinja počasi umirja in izgublja moč. Na strmih pobočjih doline leže vasi in zaselki Boharina, Loška gora, Padeški vrh in Bukova gora. Nekoliko višje nad dolino ležita vasi Skomarje in Resnik. Kljub težkim pogojem sta se poljedelstvo in živinoreja dolgo ohranili kot bistveni panogi gospodarstva, dokler jih po prvi svetovni vojni ni začelo izpodrivati gozdarstvo. Gozd je zelo pomemben dejavnik v ljudskem gospodarstvu, saj daje prodaja lesa (žaganega in celega), ljudem pomemben dodatni vir dohodka. Pri kmetih, ki imajo več hektarov gozdov, je to ena od glavnih panog (največ parcel gozda meri med 5 in 10 ha).

Ker sta pobočji doline precej strmi, so bili do nedavnega glavni problemi ljudi v teh krajih dovozne poti. Šele po drugi svetovni vojni se je gradnja cest bolj razmahnila. Prej je to zgornjo Dravinjsko dolino z Zrečami povezoval le kolovoz, medtem, ko sta Skomarje in Resnik dobila cestno povezavo z Boharino, ki leži najvišje po dolini navzgor (Resnik in Skomarje sta na levem in desnem pobočju nad Boharino) šele pred nekaj več kot deset leti. V zadnjih letih je Gozdno gospodarstvo s kmečkim sofinanciranjem zgradilo ceste tudi do najbolj odmaknjenih kmetij.¹

II. IZKORIŠČANJE GOZDOV

Zaradi omejenih možnosti za intenzivno živinorejo in poljedelstvo je izkoriščanje gozdov postalo pomembna gospodarska panoga. Mešane gozdove, ki so jih že v začetku tega stoletja začeli izpodrivati gozdovi iglavcev, so domačini izkoristili tudi kot surovino za lesno domačo dejavnost. Lesna domača dejavnost se je precej razmahnila in ponekod prerasla tudi v obrt.

Ze pred drugo svetovno vojno je bila prodaja lesa pomemben dejavnik v ljudskem gospodarstvu. V Dravinjski dolini do Zreč je bilo osem lesnih trgovcev, ki so deloma prodajali svoj les, deloma so les kupovali od okoliških kmetov. Pomembnost dejavnosti nam lahko pove to, da je še ob koncu druge svetovne vojne stalo in delalo ob Dravinji do Zreč šestnajst žag.² Te žage so lastniki s prepovedjo sekanja in žaganja lesa začeli po vojni opuščati. Sedaj jih deluje v dolini le še šest, nekaj žag so lastniki premestili iz doline v bližino svojih bivališč.

Hiša lesnega trgovca (pred II. svetovno vojno), nad njo Črešnarjeva kmetija

Najtežje delo je bilo in je tudi ostalo delo v gozdu (žaganje, obsekovanje, lupljenje) in spravilo lesa domov ali do žage. Navadno sekajo pozno jeseni ali zgodaj pozimi. Ko zapade visok sneg, spravijo debela v dolino. Deblo lupijo s strgalom »šelerjem« že v gozdu, nekateri pa jih lupijo šele doma, preden jih žagajo. Pozimi uporabljajo za vožnjo lesa v dolino kratke sani, ki jim pravijo »pok«. Za prevoz metrskih drv pa uporabljajo sanke, narejene iz dveh delov.

Ko hlode »plohe« spravijo do žage, jih sežagajo v deske in jih šele nato prodajo, saj je prodajna cena plohov zelo majhna in se ne izplača prodajati cel les.³ Kmečka žaga se v zadnjih desetletjih ni veliko spremenila. Ponekod so spremenili le pogon in so namesto vodnega kolesa začeli uporabljati turbino zaradi njene večje hitrosti in moči. Kmetje, ki so opustili žage ob vodi, so si v gospodarskih poslopih postavili nove žage. Te žage so prav tako enolistne »venecijanke«, vendar jih poganja elektromotor. Drugi tip žag je prav tako enolisten, le da se pri teh vpne deblo in žaga v posebnem premičnem podstavku samotežno drsi po nagibu od začetka do konca debla. Tretji način je podoben drugemu, samo da tu hlod, vpet v dva krajša vozička, drsi po tračnicah proti žagi samotež. Pri drugem načinu, kjer drsi žaga, je list položen horizontalno, pri tretjem je list vertikalni, kot pri venecijanki. Glede natančnosti, debeline desk, je venecijanka dosti boljša, tako je mnenje domačinov. Nov način žaganja so začeli uporabljati zaradi prostorske stiske, saj venecijanka porabi dosti več prostora kot pravkar omenjeni žagi. Kljub temu se je omenjeni način žaganja dokaj uveljavil. S temi žagami žagajo les tako za domačo uporabo kot za prodajo. Če nimajo svoje žage, jim žaga les сосед, ki žago ima. V

ceno žaganja lesa je navadno vključeno tudi žamanje — odrezki desk. Les so žagali vedno samo za plačilo.⁴

Če deske prodajo, jih navadno pred prodajo obžagajo. Preden so začeli uporabljati sekularje, so deske obžagali kar na žagi. Na voz so naložili več desk, ki so bile približno enako široke. Potem so deske dobro pritrdili.

Ko so bile na eni strani obžagane, so kup obrnili in obžagali deske še na drugi strani. S tem načinom obžagovanja so prekinili potem, ko so se pojavile sekularke, ker je bil odpad pri tem načinu zelo velik.

Sekularke so bile v začetku — do elektrifikacije, prav tako na vodni pogon. Vodno kolo, ki je gnalo žago, je obenem poganjalo tudi sekularko. Sekularka, s katero obžagujejo deske, ima delovno mizo, dolgo okrog 8 m. Narejena je na podoben način kot žaga. Na podstavku je 8 m dolga »cesta«, to je okvir, v katerem so vdeleni valji z vodili na sredini. Vodila so utori na sredini valja, skozi katere teče letva, ki je pribita na spodnji strani voza — to je deska, na katero polože neobžagano desko, ki jo bodo obžagali. Valji so na sredini prevrtani in skozi je vsajena os — »aksa«, ki ima na vsaki strani po en ležaj — »lager«. Osi z ležaji so s strani vpete v les — v podložne tramiče. Voz ima na enem koncu ročaj, s katerim ga potiskajo proti žagi, ki je na levi ali desni strani »ceste«.

Na vozovih kmečkih žag je še vedno zelo pogost »pok«. To je naprava, ki služi za vpenjanje desk pri obžagovanju. Na eni strani (pri žagi) se deske vpno na ta način, da se v zgornjo ali spodnjo odprtino »teleg« zabije kol, ki pritisne deske k vozu. Na drugi strani se vpenja s pomočjo »poka« na elastične veje. Vejo vtaknejo v uho na podolžni stranici voza in

Ošlakova kovačnica in žaga — Skomarje

Žaga — Matevž Zazjal.
Ena od še stoječih žag,
ki jo je gospodar pre-
delal na turbinski po-
gon (prej vodno kolo)

močno pritisnejo z njo deske k vozu. Veja se nasloni na »pok«, pričvrste jo tako, da zabijejo kol skozi odprtino na drugi »teleg«. Tako »pok« drži vejo, da ne zdrsne. Kmetje, ki nimajo sekularja za obžagovanje, še ponekod uporabljajo ta način.⁵

Ko so deske obžagali, so pripravljene za prevoz na Gozdno gospodarstvo. Doma zadrže le manjšo količino desk, kolikor jih potrebujejo do naslednje sečnje in žaganja. Ostale deske prodajo. Težko je ugotoviti, koliko desk gre v prodajo preko gozdnega gospodarstva in koliko prodajo direktno kupcem — na črno. S prodajanjem lesa na črno je podobno kot z divjim lovom. Od ljudi ne moreš zvedeti ničesar, saj vsi zatrjujejo, da vse prodajo gozdnemu gospodarstvu. Kljub temu je ta način prodaje zelo razširjen in nekaterim kmetom pomeni dodaten vir dohodka.

Pred drugo svetovno vojno so vozili deske in prav tako plohe z vozovi ter volovsko ali konjsko vprego. Sedaj jih vozijo največkrat s traktorjem ali kamionom, kar pa ne morejo s temi prevoznimi sredstvi, jih vozijo s kravami, ker volov nimajo več, konji pa so v dolini prav tako redki.

III. OGLARJENJE

Naslednja panoga domače dejavnosti, ki je bila v teh krajih zelo razširjena, je bilo oglarstvo. Oglarstvo je bilo do konca prejšnjega stoletja pomembna panoga, saj so steklarne in druga razvijajoča se industrija, ki so delovale na Pohorju in njegovi okolici, potrebovale precej oglja. Ko so steklarne prenehale delovati, se je intenzivnost izkoriščanja gozdov v te namene sicer zmanjšala (premog je v industriji nadomestil oglje kot cenejše kurivo), vendar se je kovaštvu ohranilo do danes kot domača dejavnost. Kovaštvo je bilo pred drugo svetovno vojno tesno povezano z lesno trgovino, saj je skoraj vsak od osmih lesnih trgovcev imel svojega kovača ali je bil kovač najemnik pri trgovcu. Od vseh kovačnic je ostala do danes le ena. Oglje kuhajo le še po potrebi samo za domačo uporabo. Kmetje, ki imajo še konje, si konje sami podkujejo, ker kovač tega ne dela. Doma imajo majhno priročno kovačnico, oglje pa kupujejo.

Najboljši za kuhanje oglja je trd les, kot npr. gaber, javor, kostanj pa tudi smreka in bukev. Hrast in breza nista primerna za kuhanje oglja. Orodje, ki ga uporabljajo pri tem delu, je navadna lopata, železna palica za prediranje lukenj, lesena 2 m dolga palica — »bukovnica« (z njo že zgoro »filo« na sredi kope v kurišču zbezajo na dno) in motika.

Najprej naredo lesen pod, ki nima desk popolnoma skupaj. Na sredini poda naredo iz treh kolov pokončen trikoten okvir, ki je postavljen pokonci in ga opletejo s trto. Tako naredo odprtino, ki bo v kopi. Potem nalože od sredine navzven najprej plast metrskih drv. Na sredini so polena skoraj pokonci, ob robu poda pa so nagnjena poševno. Na to plast pride še ena plast metrskih drv, ki jo postavijo na isti način. Na vrhu pa pride plast polmetrskih polen in s tem kopo lepo zaokrožijo. Potem na kopo naložijo iglaste stelje, čeznjo pa namečejo debelo plast zemlje, da kopa ne dobi zraka od zunaj. Pod je na strani za približno 8 cm dvignjen. Zemljo nasujejo do tal, nato pa naredijo luknje za zrak. Te luknje so za kakih 40 cm oddaljene druga od druge. Če imajo v kopi 15 »klafter« drv (60 m³), gori približno 4 tedne. Polnijo jo s kratkimi drvmi. Podkurijo tako, da namečejo v luknjo treske in jih zažgejo. Ko se naredi iz tega žerjavica, dodajajo debelejša drva. Drva dodajajo vsakih 12 ur, to je dvakrat dnevno.

Ko se zgoraj prostor nad odprtino poniža, spet napolnijo in zadelajo s steljo in zemljo. Da lahko varno hodijo do odprtine, je do vrha kope most, da se delavcu, ki kopo polni, ne vdre.

Kopa gori od vrha proti tlom. Pri vsaki plasti naredijo okrog kope od časa do časa luknjo in jo čez čas, ko se tam posede, zamašijo ter naredo novo luknjo nekoliko dalje od stare. Tako dela oglar luknje okrog cele kope v eni plasti in od plasti do plasti do tal. Ko je oglje kuhano, mora biti kopa dva dni zaprta, da ogenj ugasne — »ogenj v kopi umre«. Ko

potem kopo »raznesejo« — razgrabijo, potegnejo oglje v zelo tanko plast, da se ohladi. Hladi se 8 ur in če teh 8 ur oglje ne zagori, potem ni več nevarnosti, da bi se vžgalo. Če je les mehak, dobe iz ene »klaftre« približno 300 kg oglja, če pa je trd, pa okrog 500 kg.

Preden je kupec oglje kupil, ga je preizkusil, saj ga radi polivajo z vodo, da je težje. Če se oglje takrat, ko se ohladi, polije z vodo (ko je še toplo), se napije z vodo in se preko njega naredi skorja, vendar se to na oko ne pozna. Ko tako oglje vrže v ogenj, močno poka. Če pa polijejo oglje z vodo, ko je že hladno, postane črno.⁶

Važen moment za razvoj oglarstva je bila slaba prometna povezava z dolino. Oglje so kuhali predvsem tam, kjer lesa niso mogli spraviti v dolino, oglje pa so lažje nosili iz gozda. Oglarji so imeli v bližini kope postavljeno bajto ali samo streho. Tla v bajti ali pod streho so bila pokrita s slamo, na kateri so spali. Pokrivali so se z volnenimi odejami ali starimi suknjiči. Obleke so imeli iz domačega blaga »resovine« in domače volne. Hrana je bila zelo borna. Jedli so v glavnem žgance, ki so jih zabelili s slanino — špehom. Juho so naredili tako, da so iz žgancev odlili vodo, ji dodali kis in zabelili. Pili so črno kavo.

V skupini je bilo navadno tri do pet ljudi. Gozdni delavci — »holcerji« so podirali drevesa, jih olupili, razžagali na meter in debelejše razklali. Potem so znosili polena do prostora, kjer naj bi stala kopa. Kopo je skladal oglar sam.

Večji kmetje so imeli posebne hiše »ofarije«. Te hiše so bile stanovanje njihovih delavcev, največkrat so bili v njih nastanjeni gozdni delavci, ki niso bili na delu v gozdu.⁷

IV. KOLARSTVO

Ena najpomembnejših domačih dejavnosti je bilo kolarstvo. Kmetje so pred drugo svetovno vojno naredili skoraj vse lesene predmete od »teleg« za vpreganje živine do »grabelj« sami. Notranjo opremo hiše — omare, postelje itd. so jim delali obrtniki ali pa domačini, ki so bili izurjeni domači mizarji.

Telege

Jarm uporabljajo le dvojni. Če vpregajo samo eno govedo, uporabljajo konjski komat. Za izdelavo »teleg« uporabljajo brezov les, da žival preveč ne žuli. Potem, ko brezo razžagajo, se tri colske brezove deske sušijo še dve leti. Ko je deska suha, dajo na njo model, ki ima obliko teleg. Za model je tanjša deščica. S svedrom izvrtajo okrog modela luknje, nato pa ga izsekajo in grobo obdelajo z dletom. Ko je jarm grobo obdelan, ga obdelajo do kraja z rezilnikom »rajkmaštrom«. S svedrom potem izvrtajo luknje za kambe in iglo. »Šprikla« je okrogla palica, ki jo ima govedo za vratom. To špriklo naredi iz smrekove, bukove, javorjeve ali brezove veje, je naravno zakrivljena ali pa jo sami zakrivijo. Najprej jo otešejo in jo spodaj še obrežejo, da je okroglasta in ne reže goveda v vrat. Na šprikli in na debelejšem delu teleg sta luknji, skozi kateri pretaknejo iglo, ki jo naredi kovač. Šprikla ima luknje, v katere zabijejo kline, če hočejo zmanjšati odprtino za govedov vrat. Na sredini med obema luknjama za šprikle sta

dve luknji za goš. Uporabljajo jermen, verigo, ali pa tudi trto. Velikost jarma in šprikle je odvisna od velikosti govedovega vratu. Tudi za vpreganje volov so uporabljali tak jarem.⁸

Voz

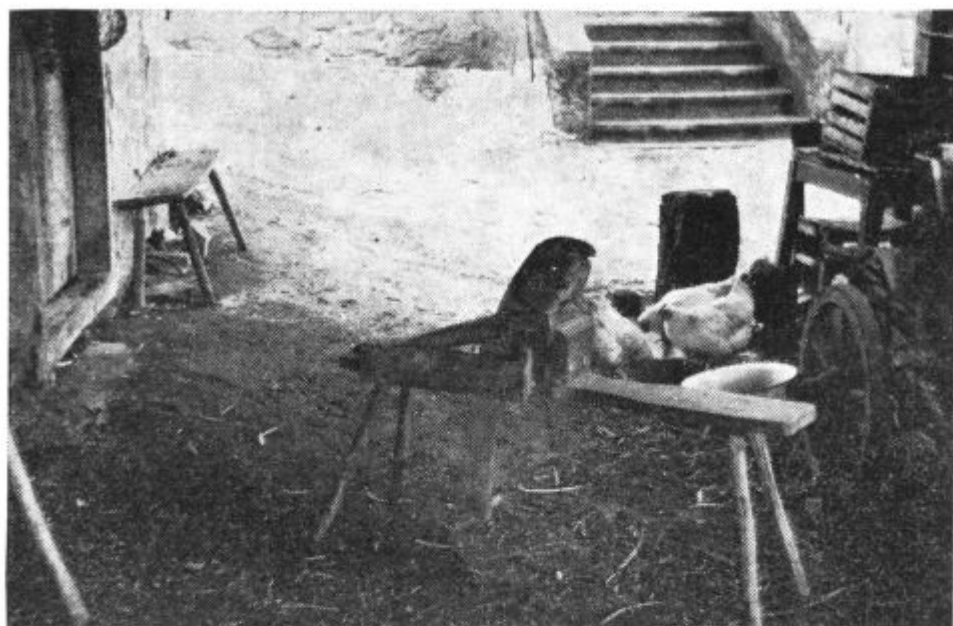
Kmetje si lesene dele voza naredijo večinoma sami. Najtežje si naredijo kolesa za vozove. Za kolesa uporabljajo jesenov, bukov ali akacijev les. Peste so iz jesenovega, bukovega ali akacijevnega lesa, naperki — »špice« in obod — »platiše« pa iz jesenovega lesa. Les se mora sušiti najmanj eno leto. Najboljši je les, ki ga posekajo od decembra do marca. Velikost kolesa je odvisna od namena in velikosti voza. Širina kolesa za lahke vozove je 40 mm, za srednje vozove 50 mm in za težke vozove 60 mm. Debelina je 35—40 mm. Najprej naredijo pesto (tudi »buča«). Pesto naredijo iz jesenovega čoka, ki je lepo rašččen. Nato zarišejo debeline peste s šestilom in čok obdelajo, da dobijo približno okrogline. Potem nadaljujejo obdelavo na kolesnem stolu — »kobili«. Na kolarskem stolu pesto obdelajo ročno z rajkmaštrom ali pa jo izstružijo. Ko je pesta gotova, navrtajo luknje. Število naperkov — »špic« je odvisno od števila delov, ki jih ima »platišče«. Koliko naperkov — »špic« bo kolo imelo, toliko lukenj navrtajo. Luknje izdolbejo z dletom. Luknje morajo biti nekoliko nagnjene navzven zaradi terena (strme poti, nagnjen teren), ker to ojača kolo. Mesta, kjer zavrtajo luknje, razmerijo s šestilom ali pa kar z navadno deščico, v katero zabijejo žeblje. S tem rišejo po pesti tako, da pride točno nazaj na prvo oznako. Če mera ni točna in se ne izide, potem žeblje malo stisnejo ali razširijo in merijo še enkrat. Ko je pesta gotova, jo kovač okuje. Preden je na pesto nabit obroč, morajo izmeriti globino lukenj za naperke — »špice«, ker mora biti kolo visoko 60 cm. Notranja stran luknje za naperke — »špice« je ravna, zunanja pa mora biti malo konična, da dobijo kolesa pravilno nagnjenost navzven.⁹

Debelino naperkov — »špic« in njihovo širino določijo glede na velikost kolesa. Za veliko kolo 60 mm × 30 mm, za malo kolo 25—30 mm.

Najprej našagajo iz jesenove deske toliko komadov, kolikor naperkov — »špic« bo imelo kolo. Z rezilnikom — »rajkmaštrom« ali obličem potem te kose lesa obdelajo. Na eni strani so naperki »špice« širši, na drugi nekoliko ožji. Na tisti strani, ki bo znotraj, jo zaobljijo, na zunanji strani pa je navadno ravna in ji naredijo okrasni utor »kanal«. Zunanji spodnji del naperkov — »špic«, ki pride v luknjo na pesti, je prav tako za 2 mm ožji, kot je širina luknje.

Ko so naperki — »špice« gotovi, izdelajo platišča. Uporabljajo jesenov les, ki se je prav tako sušil vsaj eno leto. Število sestavnih delov platišča je odvisno od števila naperkov — »špic« in velikosti kolesa. V vsak del platišča prideta vsajeni dve špici. Če ima kolo deset naperkov — »špic«, morajo narediti pet delov, če jih ima dvanajst, pa šest delov. S šestilom zarišejo krog in ta mera se mora šestkrat ponoviti. Če pa delajo kolo na deset naperkov — »špic«, se mora mera petkrat ponoviti. Ko se jim mera ujema, si naredijo šablono. Šablono si naredijo tako, da tanjšo deščico polože

Kolarski stol — Hanzlpank (Zg. Zreče 33)

na krožnico ter s središča zarišejo na deščici krožnico. Z ravnilom nato potegnejo črto od središča na deščico. Tako imajo sedaj tudi točno mero za nagib pri stikih posameznih delov platišča. Primerno dolge kose lesa sedaj zarišejo s šablono ali s šestilom in jih izžagajo. Nato jih obdelajo z rezilnikom in obličem. Med obdelavo večkrat primerjajo okroglino s šablono.¹⁰

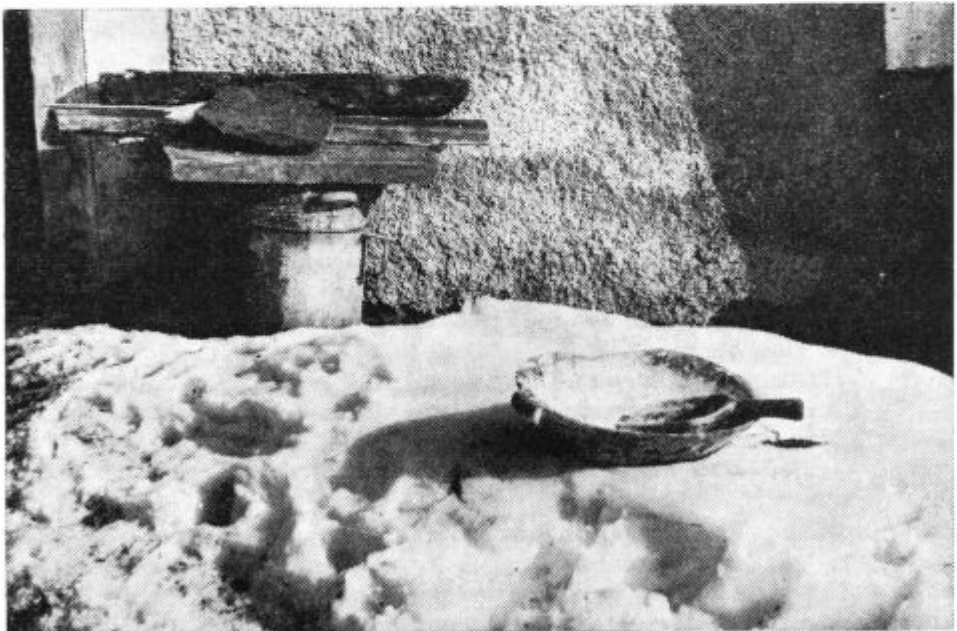
Potem, ko vse dele kolesa izgotovi, začne kolar kolo montirati. Kmetje kolo montirajo največkrat na »kobili« — na kolarskem stolu, kjer so izrezovali pesto. Pri montaži koles si pomagajo z vzvodom (veriga in palica). Naperke — »špice« zabije v pesto, na to nastavi na dva naperka — »špici« del platišča in stisne skupaj z vzvodom. Ker se naperki — »špice« zelo tesno prilegajo luknjam, jih do kraja zabijejo s kladivom. Naperek — »špica« ne sme segati do kraja — vrha luknje, ampak mora priti 2 mm pod rob. Posamezne dele platišča spoje tako, da vzdolžno zarezajo vtor in v oba vtora (na krajih segmenta) zabijejo kovinski listič v obliki trikotnika. Namesto trikotnega železa uporabljajo tudi žebelj, s katerim spoje tudi dva sosedna segmenta. Včasih so uporabljali lesene »tampeljne« — kline, ki so bili na obeh straneh zašiljeni. Pred sestavljanjem se mesta, kjer pridejo spojke, zažagajo ali navrtajo, da les ne poči.

Kolo je tako pripravljeno, da ga kovač okuje. Ko ga okuje, ga še enkrat »useda«. Sedaj se naperki — »špice« vsedejo čisto do obroča. Prav tako okuje kovač tudi pesto znotraj (do 1/3 njene širine) z obeh strani, da se prehitro ne izrabi.¹¹

Grablje

Grablje si največkrat naredi vsak gospodar sam. Na desko si s pomočjo drugih grabelj zariše obliko grabelj ter jo izžaga. Potem jih do kraja obdela z rezilnikom. Čeljusti so iz jesenovega ali bukovega lesa, zobje morajo biti jesenovi. Les mora biti suh, ker drugače zobje izpadejo iz čeljusti, ko se grablje posuše. Zobje so dolgi približno 8—10 cm in malo nagnjeni navznoter. Ta nagib je potreben zaradi nagnjenosti terena. Potrebujejo približno 25 komadov zob, ki so 25 mm narazen. Iz jesenovih palčk izreže zobe, nato pa navrta luknje v čeljusti. Za toporišče uporabljajo suho, ravno smrekovo drevo in ga oklestijo ter pooblajo na primerno debelino ali pa iz deske izžagajo primerno dolgo letvo in jo okroglo pooblajo. Preden grablje sestavlja, zavrta in izseka še luknje za ročaj in »locn«. Sprednji zob mu pričvrsti ročaj v čeljusti. Opora — »locn« za katero zavrta luknjo tudi v toporišče, preprečuje, da bi se grablje prelomile ali pa nihale. Grablje delajo samo za doma, le kot vračilo jih naredijo tudi včasih za soseda.¹²

Poleg izdelovanja koles in grabelj je bilo zelo razširjeno izdelovanje lesenih skled in korit za mešanje kruha, poleg tega so delali tudi lesene zajemalke za moko. Ker nihče od izdelovalcev ne živi, lahko postopek rekonstruiram samo po pripovedovanju. Ker je jesenov les sorazmerno trpežen in lahek za obdelavo, so ga verjetno uporabljali tudi v ta namen. Sklede za vzhajanje kruha — lesenice so ovalne oblike z dvema ročajema na daljših koncih. Dno je zunaj ravno, da skleda lepo stoji, znotraj pa je zaokroženo. Najprej so odžagali primerno dolg kos debla, ga precepili na polovico

Lesena skleda in zajemalka za moko — Boharina

in ga znotraj in zunaj obdelali s teslo — posebna sekira v obliki rovnice z zakrivljenimi robovi. Končno obliko so skledi dali s posebnim, kroglasto zakrivljenim nožičem — »s trupom«, s katerim so skledo fino obdelali. Podoben postopek je bil za obdelavo večjih in manjših posod. Manjše predmete (npr. zajemalke) so najprej izžagali, nato pa obdelali »s trupom«.13

Skafarstvo in sodarstvo

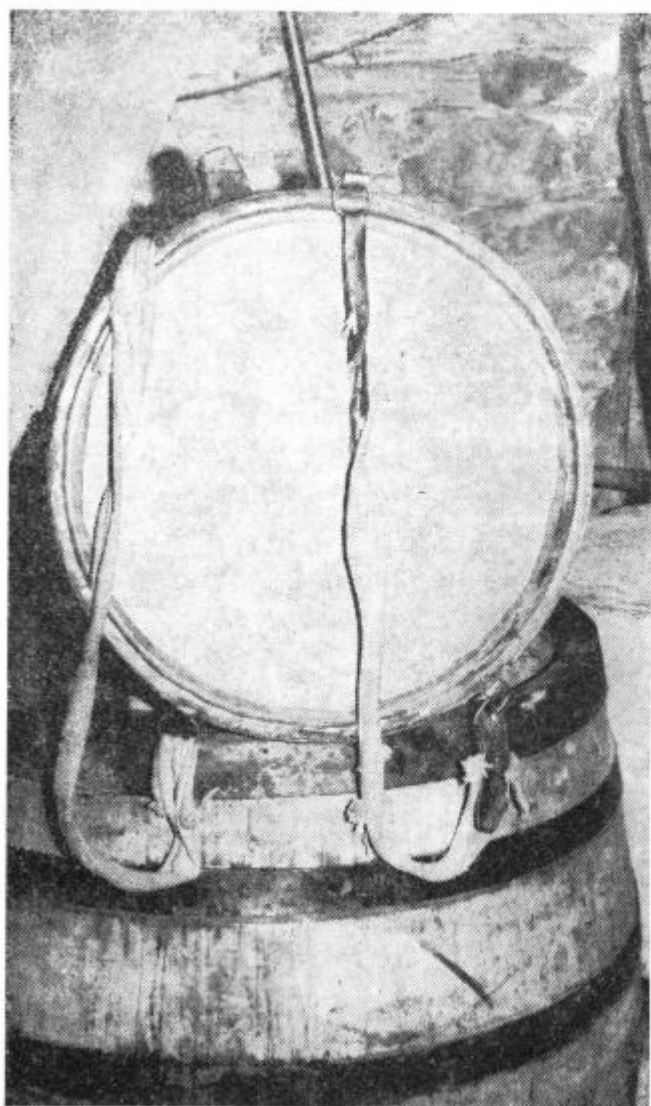
Škafe navadno dela vsak gospodar sam ali pa naprosi za to kakega soseda, ki to zna, vendar mu ga ta naredi za plačilo. Za izdelavo škafova uporabljajo sekiro, oblič »štrajher« — neke vrste črtalo, krožilo — za ugotavljanje pravilne okrogline posameznih dog, frušančo — za dolbljenje utora, v katerega vtaknejo pod, kladivo za nabijanje obročev in šestilo — »cirk«. Najboljši material za izdelavo škafov je kostanjev in smrekov les. Kostanjev les je boljši od smrekovega, ker je bolj trpežen. Deske nacepijo tako, da so letvice vedno počez in ne po dolgem. Nato se deske eno leto sušijo, nato jih šele lahko uporabijo. Ko se deske dovolj posušijo, jih nalagajo na pravilno širino in približno dolžino — dve ostaneta daljši za uho — ročaj. Te našagane deščice sedaj z obličem »shoblajo« na zunanji in notranji strani, tako da so krožno oblikovane — malo upognjene. Krivino kontrolirajo s krožilom. Ko dogice tako dobijo pravilno obliko, na zgornji obroč s primežem pritrdijo dve dogici, ostale dogice pa naložijo vmes okrog obroča. Tam, kjer so ušesa, vstavijo daljše dogice. Dogice morajo pravilno razporediti, da so ušesa — daljše dogice, pravilno vstavljene. Potem nabijejo še spodnji obroč. Sedaj pogledajo, če se dogice pravilno stikajo, da ne bi ostala špranja v škafova.

S »frušančo« nato dolbejo utor za dno škafova. Utor je toliko globok, kolikor globoko seže to strgalo. Tla škafova morajo biti pravilne debeline. Sedaj tla navadno zlepijo z mizarskim lepilom več deščic enake debeline. S šestilom — »cirklom« potem narišejo mero na tla. Se prej pa zlepljene deske dobro »pohoblajo«. Ko škafar nariše s šestilom velikost dna, najprej še preizkusi, če je ta velikost, ki jo je vzel, pravilna. Potem z ozko žago izreže dno. Na rob odžagane deske s »štrajharjem«, v katerem je svinčnik, nariše debelino dna ob robu. S sekiro obseka dno do debeline, ki si jo je prej zarisal na robu, nato pa še z »rajkmaštrom« vse obreže, da je dno lepo ravno. Ko to naredi, vzame oblič in prej ostre robove lepo zaokroži. Deščice oboda morajo biti nagnjene malo navzven, da stoji škaf na zunanjem robu. Drugače bi se ozki rob, ki drži dno, okrušil in bi dno lahko izpadlo. Dno vedno vstavlja z zgornje strani, prej še sname spodnji obroč. Ko dno vstavi v utor, nabije spet spodnji obroč nazaj, da dobro stisne dogice k dnu, ker če ostane med dogicami luknjica — špranja, škaf toči. Včasih se zgodi, da debelina dna ni pravilna in mora vzeti dno še enkrat ven. To je zelo nevsučno delo, ker se mu škaf lahko sesuje, potem pa ga mora začeti znova zlagati.14

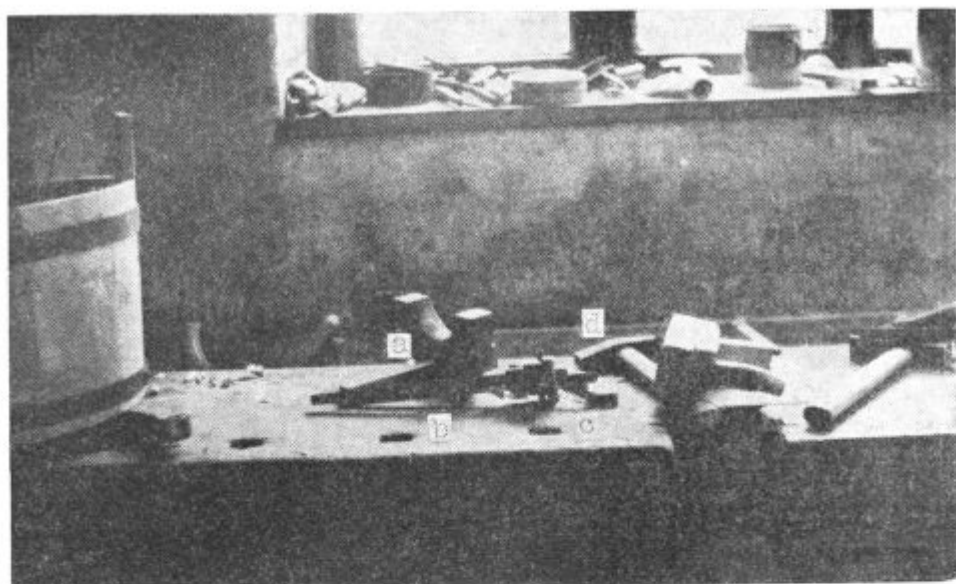
Sode delajo kmetje doma na podoben način kot škafe. Razlika je v tem, da ima sod dva dna, škaf pa samo enega. V eni od stranic je odprtina za vratca. Tak domač sod ni na sredini vbočen, ampak je raven. Za sode

uporabljajo hrastov pa tudi smrekov les. (Smrekov sod ima življenjsko dobo okrog 20 let.) Za kadi uporabljajo macesnov ali hrastov les.¹³

Suh les najprej našaga. Na notranji in zunanji strani posamezne doge malo zaobli z obličem. S »frušanco« nato naredi utor približno 1 cm od roba doge (za kad na eni strani, za sod na obeh straneh). Z žebli nato zbijе skupaj več desk in tako dobi dno, ki ga obdela podobno kot dno za škaf. Število dog dobi tako, da se mu polmer dna šestkrat ponovi. To mero raztegne na ravnino in nanjo polaga izgotovljene doge.

Sodček domače izdelave za nošenje vode — Resnik

Skafarsko orodje: a) frušarca — nož za dolbenje utorov za pod; b) štrajhar — za začrtavanje debelin poda, ali utora za pod; c) krožilo — za pravilno oblikovanje dogic; d) kladivo — zecar — za nabijanje obrocev na škaf

Pravi domači obrtniki (v dolini je le eden) pa si izračunajo plašč soda in tako dobijo točno mero, koliko dog bo sod imel. Ta obrtnik vse doge na obeh straneh tudi obžaga za 1 cm (od sredine na obeh straneh), da dobi sod kroglasto obliko, medtem, ko so domači sodi valjaste oblike. Škaf ali kad znotraj do konca obdela šele potem, ko ga je sestavil s posebnim obličem, ki je spodaj lahko zaokrožen.¹⁶

Pred prvo svetovno vojno so za izdelavo škafov in sodov uporabljali lesene obroče. Sele okrog leta 1900 so začeli kovinski obroči zamenjavati lesene. Ti obroči so bili narejeni iz gabrovih vej. Kot palec debele palice so bile na obeh koncih precepljene in na eni strani zarezane. Palica je bila precepljena na pol. Palica je morala biti sveža in namočena, da je obroč sod lepo stisnil skupaj. Obroči so bili bolj na gosto kot so danes. Pri manjših posodah sta bila po dva obroča zgoraj in dva obroča spodaj.¹⁷

V. PLETARSTVO

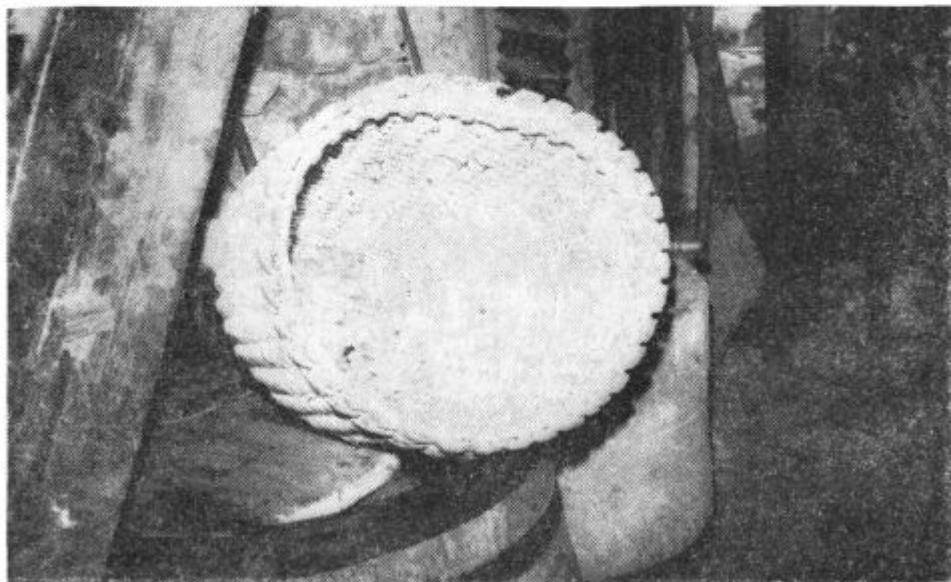
Koše in cekre navadno pletejo pozimi, ko nimajo drugega dela. Slabše situirani kmetje so pletli koše tudi za prodajo. Pletejo koše različne velikosti od takih, ki drže škaf do štiri škafe. Ti koši služijo največkrat za krmljenje živali. Cekri drže največkrat pol škafa, navadno pa so manjši.

Material za izdelavo je različen. Uporabljajo srobot, vrbo, smrekove in leskove vitre. Pokončne palice so smrekove. Dno je iz bukove, jesenove ali javorove deske.

Vitre delajo iz leskovih palic. En in pol ali več cm debelo leskovo palico zarezajo in jo na kolenu rahlo upogibajo, da počasi poka po dolžini do konca. Ko je prva končana, znova zarezajo in ponovijo postopek. Za izdelavo viter uporabljajo tudi poseben oblič. Ta oblič ima rezilo narejeno iz stare britve.

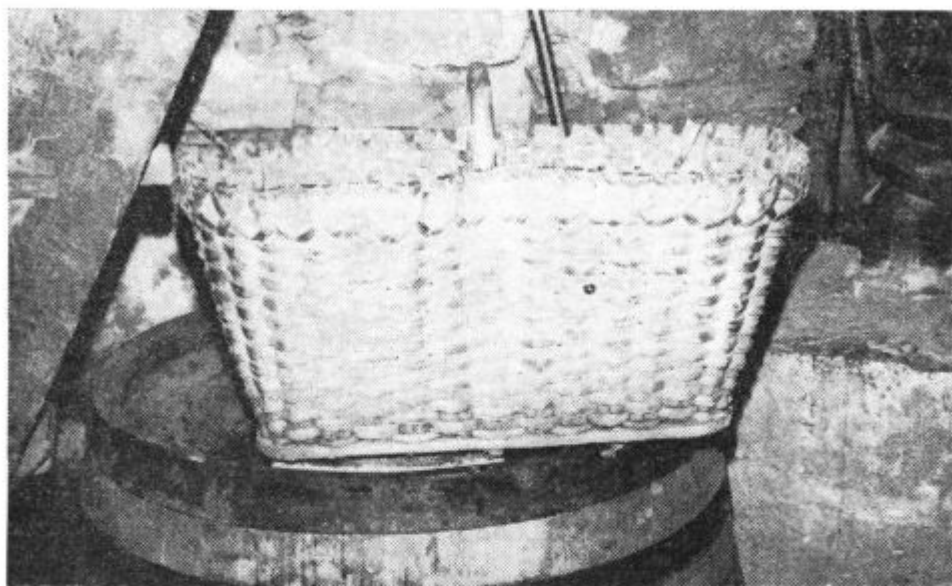
Bukovo desko, ki bo služila za dno koša, najprej prežagajo in jo nato izžagajo v obliki dna. Potem navrtajo luknje za »koleke« — pokončne palice. Luknje morajo biti narazen 4 cm, za srabot pa 5 cm. Vedno zavrtajo neparno število skupaj. V te luknje zabijejo smrekove palice ali pa zabijejo kar trske, ki so dva do tri cm široke in debele 1—3 mm. Potem začno plesti. V začetku plete bolj široko, da koš širi, od sredine navzgor pa ga začno stiskati. Hrbtno stran koša pletejo nekateri ravno, drugi pa rahlo upognejo navznoter, da se koš lepše prilega hrbtu. Če uporabljajo namesto palic treske, morajo na krivini vseeno uporabiti palice, ker so drugače vitre preveč narazen. Koš, ki ima osnovo iz palic, ojačajo s trskami, ki so jih prej naklali iz lepo raščenega smrekovega lesa. Na vsako stran palice pride po ena trska, torej med dve palici dve trski, ki sta spodaj zašiljeni. Trskam, ki jih zabijejo med palice, pravijo tudi »rebra«. Ko je koš tako ojačan, naredijo še obroč, ki ga pletejo iz notranje strani, da je koš bolj trden. Obroč pripletejo z vitrami na križ ali z žico. Vitre so na koncu stanjšane na polovico, da se lepše spajajo. Vitre za pletenje morajo biti namočene, ali pa sveže, drugače se lomijo. Oprtnice za koše naredijo iz črne jelše — rakite, ki jo navijejo potem, ko so ji olupili lubje, ali pa oprtnice kupijo v trgovini.

Koš iz vrbovih vej in srabota pletejo podobno kot iz viter, le da so pokončne palice namesto 4 cm, 5 cm narazen. Zaključek je pri obeh vrstah košev enak.

Koš iz leskovih viter — Resnik

Coklar — Resnik

Cekarje — ročne košare, ki jih nosijo preko roke, pletejo podobno kot koše. V podolgovato dno, v katero je najprej zabiti ročaj »locn«, zabijejo pokončne palice in pletejo kot pletejo koš. Palice so tu zabite poševno, da je zgoraj košara širša. Palice so dva do dva in pol cm narazen. Vrh utrde tako, da k eni palčki vtaknejo »rakitovo« — jelševo vejico, jo zvijejo in vtaknejo k drugi palici ter tako do konca. Na enak način je ojačan tudi vrh vrbovega ali srabotovega koša. Poleg teh vrst pletiv so pletli tudi s slamo. Košarice za vzhajanje kruha in krmljenje kokoši sta pletla zakonca, ki sta se priselila v dolino od drugod. Sedaj te vrste košarice kupujejo na sejnih.

VI. COKLARSTVO

Tu v dolini in po okolici ljudje za vsa dela v hlevu in zunaj njega, včasih pa tudi za delo na polju uporabljajo še vedno cokle. Pri nekaterih kmetih v delavnici lahko vidiš modele za cokle. Vendar sta prava izdelovalca cokel, ki jih delata tudi za sosede, samo dva.¹⁸

Najboljše cokle so iz jesenovega lesa. Jesen se dobro obdeluje, ker je sorazmerno mehak in tudi precej trden in elastičen. Za izdelavo cokel mora biti svež les.

V prvi fazi izdelave coklar najprej odžaga od primerno debelega jesenovega debla kos, primeren velikosti noge. Nato začne z obdelavo lesa. Najprej razcepi okroglico na dva dela in jo na obeh vzdolžnih straneh obseka s sekuro »bagnarco«. Tako ima uho pomaknjeno na eno stran, tako da je na drugi strani skoraj ravna. Obseka jo tudi po zgornji ravni površini,

spodnji okrogli del zravnava, tako da je ta kos lesa pri peti visok 60 mm, pri prstih pa 40 mm. Potem spredaj pri prstih postrani s sekiro zaseka — na zgornji strani, ker tam pride podplat. S »teslo« nato oblikuje krivino podplata na zgornji strani. Z modelom nato nariše obliko cokle glede na to, kakšno nogo ima naročnik. Mero nariše malo postrani, da je spodnji del malo postrani. Ko nariše mero, obseka vse tisto, kar je odveč, a pusti 1 cm širok rob preko mere, ker tu pride žlebič, v katerega pozneje pribije usnjeni del. S sekiro oblikuje nato sprednjo krivino cokle, ki je nekoliko šilasta. Potem obrne in obseka podplat ter rahlo zaokroži spodnji del. Ko obdela spodnji del, oblikuje peto. Prav tako obseka s sekiro, zaokroži in podplatni del je zunaj rahlo nagnjen navznoter. Spodaj je za kake pol centimetra ožji, kot je zgornji rob.

Ko coklar oblikuje prostor za stopalo, najprej zažaga z žago, primerno globoko tam, kjer pride peta (med peto in stopalom), les pa izseka s sekiro, obenem ta del podplata tudi že lahko zaokroži. Z okroglim dletom nato začne dolbsti odprtino za nogo. S »teslom« potem natančneje obdela ta del za nogo, poseka vse tiste robate ostanke prejšnje obdelave z dletom. Temu pravijo »vun glaitvit«.

Po tej fazi, ko grobo obdela tudi notranji del cokle, se že vidi oblika, ki jo bo cokla imela v končni fazi obdelave. Do konca obdeluje ta del za nogo z nožičem, ki ga imenujejo »strup«. Ta nožič je krožno zakrivljen. S tem nožičem obdela notranji del in izreže vse do črte, ki jo je zarisal z modelom. Vdolbe toliko, da dobi notranjost obliko noge.

Podplat cokle mora biti debel okrog 25 mm. Toliko zažaga z žago pri peti. Peta je nekoliko dvignjena.

Potem, ko to dokonča, z »rajkmaštrom« obreže zunanji del cokle in izdolbe s »strupom« žlebič, v katerega bo pribil usnje. Notranji del cokle oblikuje tako, da ga do polovice stopala dolbe vodoravno, potem ko se stopalni del proti peti začne dvigati, začne s »teslo« sekati navpično, prej pa je sekal stopalo vodoravno. Bolj ko se bliža robu — risu na lesu, globlje gre. Nato mu ostane še fina obdelava s »strupom«.

Z »rajkmaštrom« obdeluje coklo tako, da jo reže od spodnjega roba pete navzgor do zgornjega roba do zelene debeline (okrog 1 cm). Rob cokle na peti posname z »rajkmaštrom« in ga oblikuje okroglo. Na stopalnem delu oblikuje rob z »rajkmaštrom« in utor naredi s »strupom«.

Fino obdelavo, ki je zadnja faza, dela s »strupom«. Obdelovati začne na robu zgoraj do stopala — do cokle — in od pete proti prstom. Okrogli no pete naredi najprej z dletom, nato pa s »strupom« dokonča. Za fino obdelavo mora coklo držati v roki, medtem ko jo grobo lahko obdeluje v kolarskem stolu ali »hobelpanku«.

Na koncu po modelu ustroji usnje, ga na delu, kjer vtaknemo nogo v coklo, zaviha naprej za 1–2 cm in usnje z žeblički ali »klamfami« iz poljeklene žice pribije na les. Usnje pribije tako, da je gladki del znotraj.

Prej so v podplat vedno zabijali posebne coklarske žeblje, ki pa jih danes ne dobe več. Zato uporabljajo odščipnjene žeblje za podkovanje konj. Cokle pred uporabo navadno namažejo s firnežem, da ne pokajo.

Poleg te vrste cokel so delali še druge.¹⁹

Pred prvo svetovno vojno in kratek čas po njej so delali cokle, ki so imele sprednji del pleten iz viter. Izdelava teh je bila bolj zapletena. Podplat so naredili tako, kot ga delajo sedaj. V zunanji strani spredaj so bile izvrtane luknje, v katere so vtaknili vitre in jih zagozdili. Vitre so bile hrastove ali macesnove, bile so tanjše, da so se lahko lepo upogibale. Vitre so pletli iz leve na desno (polovico) in iz desne na levo (drugo polovico). Malo nad sredino cokle je bila na strani luknja, v katero so zagozdili kito, s katero se je končal platež. Rob so zaščitili s kito iz viter. To kito so pokrili s češnjevimi lubjem, da rob ni bil preveč oster. Platež, kita in lubje so bili pritrjeni z gazozdo v luknjo na strani cokle.

Druga vrsta cokel je bila izdelana iz enega kosa lesa (tudi sprednji del zgoraj, kjer je sedaj usnje). Postopka za izdelavo teh se ne spominjajo več. Poleg teh so delali tudi »cokelšuhe«. To je bil čevljev z lesenim podplatom. Iz starega preluknjanega čevlja so odrezali zgornji del in ga pribili na lesen podplat, okovan z žablji.

ZAKLJUČEK

Vse navedene panoge domače dejavnosti trenutno še živijo, čeprav se je njihov obseg iz različnih vzrokov znatno skrčil. Nekateri posamezniki so se preusmerili v pravo obrtno izdelavo določenih izdelkov. Na ta gibanja v domači dejavnosti je vplivalo več dejavnikov. Prvi med dejavniki, ki so vplivali in še vplivajo na razvoj in ohranjanje lesne domače dejavnosti na tem območju je okolje v katerem ljudje žive. Konfiguracija terena je zelo vplivala na razvoj domače dejavnosti. Zgornja Dravinjska dolina je zaradi svojih slabih zvez s trgovskimi centri silila ljudi, ki so tam prebivali, da so sami izdelali to, kar so potrebovali za delo in življenje.

Ceste so začeli graditi šele po II. svetovni vojni. Tiste ceste, ki so obstajale že pred II. svetovno vojno, so bile slabe, povezave s posameznimi kmetijami sploh ni bilo. Kmetije so bile povezane le s potmi in slabimi kolovozi. Večkrat se je pri vozu kaj zlomilo in okvaro je bilo potrebno hitro popraviti.

Razne vrste orodja, koše, ročne košarice, vse to so delali in popravljali doma. Razdalje med posameznimi hišami so precejšnje, tako, da je moral popravljati ali delati določene stvari vsak kmet sam, ker je bil poleti preveč zaposlen s kmečkimi opravili, pozimi pa z lesom. Poleg tega so bile poti zaradi obilice snega pozimi težko prehodne. Drugi pomemben dejavnik je bližina surovin. V pohorskih gozdovih je še sedaj, ko že prevladujejo iglasti gozdovi, precej listavcev, ki so glavna surovina za izdelke domače dejavnosti. Iglavci so za nekatere izdelke premehki in prekrhki, za druge vrste izdelkov pa so pretrdi. Zato uporabljajo največkrat jesenov, javorov, bukov, akacijin les. Med iglavci uporabljajo smreko in macesnov les. Najbolj se pozna pomanjkanje primerne lesa vpletarstvu, kjer so ene vrste izdelki (koši iz leskovih viter, ročne košare iz leskovih viter) zamenjali podobni izdelki iz drugega materiala. Namesto leskovih viter so začeli uporabljati srabot ali vrbove veje. Ker slama kot pletivo v dolini ni bila v navedi, so bile slamnate košarice za vzhajanje kruha kupljene po sejmi ali pa je tehnika pletenja teh košaric prinesena od drugod. To potrjuje tudi

pripovedovanje domačinov, da sta bila oba pletarja (mož in žena) priseljena v dolino. Za mešanje in vzhajanje kruha so v dolini in okoliških hribih uporabljali predvsem leseno posodo.

Da se je kolarstvo kot domača dejavnost ohranila do danes, je vplival zlasti teren, kajti vozovi in posebno kolesa vozov morajo biti grajeni na poseben način (kolesa imajo naperke — »špice« — nagnjene navzven), drugače nimajo potrebne trdnosti za slabe ceste in nagnjen teren.

Gospodarske možnosti v preteklosti in sedanosti

V srednjem veku je slovenska kolonizacija pod fevdalnim vodstvom polagoma prodirala tudi na Pohorje. Prebivalstvo se je tu gostilo še vedno največ zaradi kmetijstva in živinoreje, pa tudi les in ogljarstvo sta bila že pomembna. Na Pohorje je vodilo človeka tudi ogljarstvo, rudarstvo, fužinarstvo in steklarstvo. Na višini nad 1100 m na Pohorju ni več stalnih naselij.

Pohorje je še sredi 19. stoletja oskrbovalo okoliške prebivalce, fevdalce in same kmete, ki so živeli na tem območju z vsem, pa naj bo to železo, premog, steklo, med, les itd. Po podatkih iz leta 1924. je od skupne površine 978 km² odpadlo okrog 60 % na gozdove, 35 % na njive, travnike in pašnike, 4,7 % vrtove, vinograde in stavbišča ter le 2 % na nerodoviten in neobdelan svet (močvirja, jezera, skalovje).

Sedaj se je odstotek gozda povečal na račun travnikov in pašnikov; povečale so se tudi nerodovitne površine (ceste, nove stavbne parcele). Ko je konec 19. stoletja fužinarstvo, rudarstvo in steklarstvo propadlo, so začeli fevdalci in veliki kmetje, ki so že prej precej izkoriščali gozd, še bolj intenzivno izkoriščati pohorske gozdove. Hkrati s propadom fužinarstva je začelo zamirati tudi ogljarstvo. Ogljarstvo se je nekako obdržalo do danes, predvsem zaradi kovaštva, saj je bilo v dolini precej kovačnic.

Les, ki so ga sekali v predelih okrog Rogle, so prevzeli lesni trgovci in ga transportirali naprej do kupcev. Vsak trgovec je potreboval kovača, ki mu je popravljaj vozove, podkoval konje itd. Kakor sem omenil že prej, je od vseh kovačnic v dolini ostala le ena.

Poleg kovaštva, ki nastopa v okviru lesne domače dejavnosti le posredno kot izdelovalec orodja in utrjuje razne vrste domačih izdelkov (sodi, škafi, kolesa za vozove itd.) so se (kot sem navedel) razvile različne vrste domače dejavnosti. Te domače dejavnosti obsegajo skoraj celotno izdelavo orodja, vozil, košar in košev za prenašanje, lesene obutve itd. Orodje, ki so ga uporabljali v domači dejavnosti, je bilo dostikrat domači izdelek. Za izdelavo teh orodij so uporabili največkrat surovine, ki so jih našli v svoji bližini. Kovinske dele orodij je naredil kovač. Eno izmed teh domačih orodij, je že omenjeni oblič, s katerim so oblali vitre za koše in je narejen iz stare britve. Tukaj vidimo iznajdljivost izdelovalca, ki si je na tak način pomagal, da je dobil kvalitetnejše vitre in s tem tudi povečal količino narejenih izdelkov.

Kmetje so zase potrebne potrebščine v večini primerov izdelovali sami. Starejši ljudje še danes izdelujejo vsa potrebna orodja in posode doma. Tisti, ki ne znajo delati, navadno prosijo soseda, da jim te potrebščine na-

redi. Mlajši gospodarji, ki ne znajo delati določenih predmetov ali pa sploh ne znajo delati, prosijo navadno soseda, da jim naredi npr. sod ali kaj drugega za plačilo. Včasih vrnejo to uslugo, da jim je sosed kaj naredil ali kaj popravil, z drugo uslugo. Sedaj so kmetje prisiljeni delati kolarske izdelke doma, ker kolarjev skoraj ni, tisti, ki še delajo, so zelo dragi.

Industrijsko izdelano orodje in druge potrebščine čedalje bolj prodirajo na to področje. Čeprav so ti izdelki dostikrat cenejši od doma izdelanih, dosti ljudi ni zadovoljnih z njimi. Škafje počasi zamenjujejo kovinska vedra, vendar se ta vedra hitro obrabijo. Ljudje si pomagajo tako, da vstavijo v vedro novo leseno dno. Zato ljudje raje kupujejo izdelke, ki jih ne delajo sami, na sejmi (škafje, košarice iz slame za vzhajanje kruha itd.).

Pred drugo svetovno vojno so zelo pogosto obrtniki ali obrti večji posamezniki hodili delat k posameznim večjim kmetom na dom. To so bili kovači, čevljarji, tesarji in drugi. Takemu obrtniku so dejali, da hodi v »šteto«. To sodi že v obrt, vendar omenjam to v tem sestavku, ker se je podobna oblika dejavnosti ohranila tudi danes. Domači tesarji hodijo svojim sosedom opravljat različna dela na podoben način in pod istimi pogoji, kot so delali včasih (stanovanje, hrana in plačilo za opravljeno delo).

Material, ki ga domača dejavnost uporablja, je največkrat domačega izvora. Kmetje v svojem gozdu posekajo tisto vrsto lesa, ki ga za določeni izdelek potrebujejo. Sekaj največkrat pozimi, ker je takrat posekan les najboljši. Potem, ko les doma ali pri kakem sosedu razžagajo, ga pustijo sušiti toliko časa, da je pravilno suh. Šele po potrebnem času sušenja les lahko uporabijo.

Težje zberejo material za pletenje košev, saj je podrasti v gozdovih okrog vasi zelo malo, kajti gozdovi so sedaj dobro čiščeni. Surovine za te izdelke morajo nabirati sedaj mnogo više na Pohorju, kot so jih nabirali še pred vojno. Prav zato, ker teh surovin primanjkuje, se preusmerjajo na drug material. Poleg tega je koš najboljši za prenašanje pridelkov v strmih pobočjih Pohorja, saj bi košaro z dvema ročajema težko nosili.

Podobno je tudi z drugimi vrstami domače dejavnosti. Tisti kmetje, ki imajo travnike in njive na manj strmih pobočjih ali v dolini, in kmetje v dolini, so se zaradi pomanjkanja delovne sile preusmerili v bolj mehanizirano proizvodnjo. Bolj strme obdelovalne površine zahtevajo več ročnega dela, saj s stroji ljudje takih njiv in travnikov ne morejo obdelovati. V zadnjih letih naša industrija proizvaja tudi nekaj strojev za taka področja. Na strmih pobočjih doline bo še vedno potrebno precej ročnega dela, to je tam, kjer tudi za tak teren prilagojeni stroji odpovedo.

Mehanizacija kmetijske proizvodnje je vedno bolj pereč problem, ker vedno več mladih ljudi odhaja v dolino in se zaposluje v industriji in drugih delovnih organizacijah. Prav to sili ljudi na tem področju, da bolj mehanizirano obdelujejo svoje njive in travnike ter izkoriščajo gozd, kljub temu da je navezanost na tradicionalni način obdelave še vedno zelo močna.

Oba ta dejavnika bosta na eni strani silila ljudi, da se bolj mehanizirajo (pomanjkanje delovne sile, priporočanje različnih strojev za obdelavo kmetij v hribovitih področjih itd.). Pri tem ne smemo pozabiti, da televizija in radio dosti pomagata pri seznanjanju ljudi v teh krajih z novimi načini obdelave. Drugi faktor (tradicija in neugoden teren) bo ohranil nekatere

stare vrste domače dejavnosti, saj bodo te vrste izdelke domače dejavnosti ljudje še vedno potrebovali. Tako se bodo namesto nekaterih starih oblik domače dejavnosti zaradi novih potreb pojavile in se že pojavljajo nove vrste domače dejavnosti. Namesto starega voza z lesenimi kolesi se že uveljavlja voz s kovinskimi kolesi in zračnicami, ki je dosti lažji od starega lesenega. Poleg tega so s širjenjem cestne mreže ljudje začeli uporabljati traktorje, ki jim zamenjujejo vprežno živino. Zato krave, s katerimi so vozili, ostajajo več v hlevu ter imajo zato več mleka ali pa hitreje dosežejo težo za prodajo. Nove vrste domače dejavnosti, kot so na primer domači mehaniki in električarji, so nujno potrebni za vzdrževanje teh strojev. Vsak gospodar si sam popravi, kar zmore, da mu stroja ni treba voziti v popravilo k pravemu obrtniku. Če gospodar sam stroja ne popravi, mu ga popravi sin ali sosed.

Tretji dejavnik, ki je vplival na razmere v domači dejavnosti je socialni moment. Gospodarske razmere v dolini so bile takšne, da prav velikih kmetij v dolini ni bilo. Kmetje so si vedno pomagali tako, da so poleg kmetijstva in živinoreje izkoriščali tudi gozd, kar je bilo v raznih obdobjih različno. Manjši kmetje in bajtarji, ki so imeli zelo malo zemlje, so si poskušali pridobiti sredstva, potrebna za življenje, tudi tako, da so se intenzivneje ukvarjali s katero od domačih dejavnosti. Tako so se nekateri specializirali za škafarstvo, drugi za košarstvo itd. Z domačo dejavnostjo so se ukvarjali zlasti pozimi.

Manjši posestniki so se po drugi svetovni vojni zaposlovali kot stalni ali sezonski delavci. Kot stalno zaposleni delavci so se zaposlovali v industriji, gradbeništvu, pri gozdnem gospodarstvu, pri kmetijski zadrugi. Čeprav so se nekateri zaposlili pri kmetijski zadrugi in pri nekaterih drugih podjetjih, so bili v bistvu kljub temu sezonski delavci (kmetijski delavci, zidarji itd.), ki so bili sicer stalno zaposleni, vendar so pozimi dobili le minimalno odškodnino. Tako so morali poleg »preživnine«, ki so jo dobivali iz lastnega pridelka, zaslužiti še nekaj denarja, na kak drug način. Nekaj ljudi si je izboljševalo svoj socialni položaj prav z domačo dejavnostjo (pletenje košev, pletenje košaric iz slame, kolarstvo in mizarstvo). Z lesno domačo dejavnostjo so se ukvarjali predvsem moški, le v pletenju košev, ročnih košaric in košaric iz slame so sodelovale tudi ženske. Sedaj se situacija precej spreminja zaradi zaposlovanja ljudi v industriji. Tako je sedaj pri skoraj vsaki hiši zaposlen vsaj en član družine; niso redki primeri, ker sta zaposlena celo dva ali trije člani. Situacija v dolini se sedaj bliskovito spreminja. V hišah pralni stroji, električni in plinski štedilniki, televizorji in radioaparati niso več redkost, prav tako niso redkost motorji, avtomobili in motorne kosilnice. Vse to vpliva na domačo dejavnost. Starejših ljudi, ki so znali delati različne izdelke, je zelo malo, mlajši so se zaposlili in nimajo toliko časa za to dejavnost in ne znanja o njej. Zato bodo te razne vrste dejavnosti vedno bolj gojili tisti ljudje, ki bodo odvisni od svojega dela, na zemlji, pa še ti se bodo morali zaradi pomanjkanja surovin preusmeriti na druge vrste materialov ali pa potrebne stvari kupovati na sejmih ali v trgovinah. Glede na nove načine obdelave zemlje se bodo pojavljale nove vrste domače obrti, ki bodo zamenjale stare. Tako bo domača dejavnost živela naprej — v novi obliki in z novimi materiali.

INFORMATORJI

		Rojen:	Zapisano:
Ošlak Karel,	Skomarje 1	9. 12. 1916	1973, 1976
Ošlak Nace,	Skomarje 2	14. 7. 1921	1976
Beškovnik,	Boharina 7	9. 4. 1944	1973
Založnik A.	Loška gora 24	15. 5. 1928	1973
Črešnar M.	Boharina 17	18. 8. 1920	1973, 1976
Ravnjak A.	Padežki vrh 24	22. 1. 1932	1973, 1976
Gorenjak A.	Boharina 22	6. 6. 1928	1973, 1976
Marinšek J.	Boharina 16 a	31. 1. 1925	1973, 1976
Starc I.	Resnik 4	star 77 let	1976
Ovčar K.	Skomarje 51	6. 10. 1904	1976
Kovše A.	Boharina 18	8. 1. 1935	1976
Jesih A.	Boharina 32	23. 12. 1912	1973

VIRI

- ¹ Ošlak Karel, Skomarje — 1976.
- ² Ošlak Karel, Skomarje — zapisal leta 1973 in 1976.
- ³ Črešnar M., Boharina 17, 1973 in 1976.
- ⁴ Ošlak K., Skomarje — 1973.
- ⁵ Založnik A., Črešnar M., Ošlak K., — 1973 in 1976.
- ⁶ Ošlak N., Skomarje, 1973.
- ⁷ Starc I., Resnik, 1976.
- ⁸ Gorenjak A., Boharina, 1973.
- ⁹ Črešnar M., Boharina in Gačnikar, Lubnica 61, 1973 in 1976.
- ¹⁰ Črešnar M. in Marinšek I., Boharina — 1973 in 1976 Jesih A. Boharina 32, 1973.
- ¹¹ Ošlak N., 1973, Črešnar M., 1976.
- ¹² Črešnar M., Boharina, Ovčar K. Skomarje 1976.
- ¹³ Ravnjak A., Padežki vrh, 1973; Kovše A., Boharina 1976.
- ¹⁴ Marinšek I., Boharina 1976; Jesih A., Boharina 1973, Ovčar K., Skomarje — 1976.
- ¹⁵ Ovčar., Skomarje — 1976; Starc I., Resnik — 1976.
- ¹⁶ Marinšek I., Boharina — 1976.
- ¹⁷ Ošlak K., Skomarje, Starc I., Resnik — 1976.
- ¹⁸ Črešnar M., Boharina.
- ¹⁹ Starc I., Resnik.
- ²⁰ R. Badjura — Pohorje, Lj. 1924. str. 18.

POVZETEK

V Zgornji Dravinjski dolini trenutno še živijo kot domača dejavnost — oglarstvo, kolarstvo-sodarstvo, pletarstvo in coklarstvo. Njihov obseg pa se je iz različnih vzrokov znatno skrčil. Nekateri posamezniki so se preusmerili v pravo obrtno izdelavo določenih izdelkov (košarstvo, coklarstvo). Na ta gibanja v domači dejavnosti je vplivalo več dejavnikov.

Prvi med dejavniki, ki je vplival na domačo dejavnost je okolje v katerem žive. Konfiguracija terena in s tem slabe zveze z dolino sta silila ljudi, da so sami izdelali to, kar so potrebovali za delo in življenje, ker so ceste začeli graditi šele po II. svetovni vojni.

Drugi pomemben dejavnik je bližina surovin. V lesni domači dejavnosti uporabljajo največkrat les različnih vrst listavcev (jesenov, javorov, bukov in akacijev les). Med iglavci uporabljajo smrekov in macesnov les. Najbolj se pozna pomanjkanje primernih surovin v pletarstvu, kjer so uporabljali leskove vitre za pletenje košev in košaric. Sedaj leskove vitre zamenjujejo drugi materiali (srobot, vrba). Slama, kot pletarstvo v dolini ni bila v navadi. (Pletarja košaric iz slame sta se preselila v dolino). Pomanjkanje delovne sile zaradi odhajanja na delo v dolino in tudi stalna naselitev v dolini ter prodor za težak teren prilagojene mehanizacije v hribovite predele negativno vplivata na razvoj lesne domače dejavnosti, ki pod vplivom novih potreb vedno bolj nazaduje in odmira.

Tradicija in neugoden teren, pa še ohranjata lesno domačo dejavnost pri življenju in ji omogočata, da se še razvija, čeprav v spremenjenih pogojih.

Naslednji dejavnik, ki je močno vplival na razmere v lesni domači dejavnosti je socialni moment. Manjši kmetje in bajtarji, ki so imeli premalo zemlje in gozda za preživljanje so si še do nedavnega od domače dejavnosti poskušali zagotoviti več sredstev za življenje. Z domačo dejavnostjo so se ukvarjali zlasti pozimi. Lesna domača dejavnost je bila predvsem dejavnost moških, edino pri pletenju košev, košar in košaric iz slame so sodelovale ženske. Starejših ljudi, ki so znali ali še znajo delati razne izdelke iz lesa je vedno manj. Mlajši gospodarji posebno tisti, ki so zaposleni niso tako veščji v teh dejavnostih, zato raje prosijo sosede, ki to znajo, da jim naredijo potrebne stvari za plačilo ali pa te potrebščine kupijo. Predmete domače izdelave vedno bolj izpodrivajo industrijsko izdelani predmeti (kovinska vedra, gumijasti škornji, škafi, kupljeni na sejnih itd.). Kljub temu bo domača dejavnost zaradi specifičnih pogojev živela naprej, vendar v zmanjšanem merilu. Stare oblike domače dejavnosti bodo zamenjale druge, ki so ali pa bodo odraz novih teženj in potreb ljudi v Zgornji Dravinjski dolini.

ZORAN TRATNIK

AKTIVNOST »MLADI ZA NAPREDEK CELJA«

Zamisel o široki akciji, ki naj bi med mladino poglobljala zanimanje za znanost in tehnologijo, se je rodila v Jugoslaviji že pred osemnajstimi leti. Iz tega je nastalo »Gibanje znanost mladini«, ki v republiškem, zveznem in mednarodnem merilu organizira tekmovanja, srečanja, raziskovalne tabore, razstave in podobne prireditve.

Tudi Občinska raziskovalna skupnost v Celju precejšen del svoje dejavnosti posveča vzpodbujanju inventivne dejavnosti pri mladih. Poleg nagradne akcije »Mladi za napredek Celja«, ki smo jo letos izvedli že četrtrič, je najpomembnejše delo v raziskovalnih krožkih srednjih šol. Čeprav so se posamezni krožki oziroma posamezni učenci ukvarjali z raziskovalnim delom že prej, na pobudo »Gibanje znanost mladini«, se je število in dejavnost teh krožkov razmahnila po letu 1979, ko smo prvič organizirali skupno akcijo »teden mladih raziskovalcev«.

TEDEN MLADIH RAZISKOVALCEV LETA 1981

Z namenom, da razširimo in poglobimo inventivno dejavnost pri mladih, smo v poletju 1979. leta nameravali organizirati raziskovalni tabor, na katerem bi raziskovali problematiko varstva okolja v Celju. Zaradi skromnih možnosti smo zamisel o raziskovalnem taboru spremenili v »raziskovalni teden«, ki je trajal le teden dni in to v času pouka. Osnovni cilj, raziskovati probleme varstva okolja, smo obdržali in ga uspešno uresničili. Tudi druge cilje smo v tem »tednu raziskovalcev« dosegli:

— Sodelovali so učenci in mentorji treh srednjih šol: Gimnazije, Pedagoškega šolskega centra in Tehniške šole — skupno 60 učencev in 2 učenca z osnovnih šol ter 7 mentorjev.

— V petih skupinah — fizikov, 2 skupinah kemikov, biologov in sociologov — so bili učenci iz vseh šol in so pri raziskavah delali skupaj, uporabljali so laboratorije — opremo in prostore na vseh treh šolah.

Zoran Tratnik, dipl. inž. metalurg., Občinska raziskovalna skupnost Celje

— Pri delu na terenu so sodelovali z organizacijami združenega dela: EMO in Zdravstveni center, kjer so jim pomagali delavci in strokovnjaki teh organizacij.

— Ob zaključku raziskovalnega tedna so mladi izdelali poročila, ki so jih predstavili na posebnem skupnem posvetu in razpravi, ki je tem sledila. Raziskovanje je potekalo po naslednjih temah:

1. Skupina mladih fizikov je delala na »merjenju sončne energije«. Skušala je dobiti osnovne podatke o možnosti izkoriščanja sončne energije na področju Celja. Izdelala je nekatere priprave za meritve, izvajala meritve z ravnim kolektorjem, s paraboličnim zrcalom in merila količino vpadle energije.

2. Skupina mladih kemikov (I) je obravnavala »onesnaževanje zraka v Celju« na enem od 25 kvadrantov v mestu. Izvršila je popis in analizo kurišč ter merila onesnaževanje zraka. Primerjali in ocenjevali so svoje rezultate s podatki drugih kvadrantov.

3. Skupina mladih kemikov (II) je ugotavljala »učinkovitost in delovanje čistilne naprave v EMO« s kemičnimi analizami. Analize so vršili na vzorcih iz raznih mest pred in po čistilni napravi ter v Hudinji, kamor te vode odtekajo.

4. Skupina mladih biologov je isto nalogo »učinkovitost delovanja čistilne naprave v EMO« opravljala z biološkega vidika. Na vzorcih vode iz različnih mest so v laboratorijih preiskovali biološki vpliv onesnaževanja na žive organizme.

5. Mladi sociologi so obravnavali tri teme: v analizi »sosedski odnosi« so obravnavali krajevno skupnost Gaberje in sosesko »VRT« v Petrovčah, v drugi temi »vrednote mlade generacije« so s pomočjo ankete analizirali nazore mladih gimnazijcev, v tretji temi »kmečki turizem« so obdelali to problematiko z območja občine Slovenske Konjice.

Kljub nedvomno uspelemu »tednu mladih raziskovalcev« je večina sodelujočih menila, da je bil čas prekratko odmerjen in da bi bilo treba delo raziskovalnih krožkov razširiti na celo šolsko leto in na koncu šolskega leta organizirati le srečanja mladih raziskovalcev ter razpravo o rezultatih raziskovalnega dela.

»DNEVI MLADIH RAZISKOVALCEV 1980«

Izkušnje »tedna mladih raziskovalcev« smo skušali uresničiti v naslednjem letu, ko smo organizirali le srečanja, na katerem so mladi predstavili svoja dela. Z usmerjanjem in razpisom raziskovalnih tem še nismo uspeli, saj so teme izbirali predvsem sami mentorji. Težava usmerjanja raziskav je bila tudi v tem, da se je krog sodelujočih po številu in strokovnosti zelo razširil in da tudi v občinski raziskovalni skupnosti še nimamo oblikovanega dovolj enovitega programa raziskovalnih tem, ki bi ga lahko ponudili raziskovalnim krožkom.

V »dnevi mladih raziskovalcev 80« je bil vključen 101 učenec in 15 mentorjev iz Gimnazije, Pedagoškega šolskega centra, Tehniške šole in Zdravstvenega šolskega centra. Pri izvajanju raziskovalnih del so učenci sodelovali z zunanjimi organizacijami združenega dela: Kmetijska zadruga

Mozirje, EMO, AERO, Zdravstveni center, nekatere VVZ, Knjižnica E. Kardelja. Predstavili so 18 raziskovalnih tem:

1. Kmečki turizem v Zgornji Savinjski dolini (Geografski krožek): učenci so obiskali 21 kmetij, ki se ukvarjajo s kmečkim turizmom in s pomočjo ankete ter razgovorov analizirali stanje in možnosti razvoja.

2. Stari mlini na Kozjanskem (Geografski krožek Gimnazije): učenec je raziskoval razvoj in propadanje mlinov ob potoku Bistrica. Analiziral je vlogo in način delovanja mlinov tega področja.

3. Preskrba Celja z vrtninami (Geografski krožek Pedagoškega šolskega centra): učenci so z anketami in analizo oskrbovalcev in porabnikov ugotovili stanje in možnosti preskrbe Celja z vrtninami.

4. Kvaliteta zraka v žalski občini (Ekološki krožek Gimnazije): učenka je s pomočjo lišajev ugotavljala onesnaženost ozračja in izdelala lišajsko karto tega območja.

5. Pomen čistilne naprave EMO na živi svet Hudinje (Ekološki krožek Gimnazije). V določenem časovnem obdobju (od X. 1979 do IV. 1980) so učenci spremljali in analizirali življenje v Hudinji od Strmca do mosta ob Kidričevi ulici v Celju.

6. Škodljive posledice onesnaženja okolja v Celju in bližnji okolici (Biološki krožek Pedagoškega šolskega centra): učenci so iz različnih virov sestavili poročilo o onesnaževanju okolja in vpliv onesnaževanja na vegetacijo, živalstvo in ljudi.

7. Merjenje sončne energije (Fizikalni krožek Gimnazije): učenci so nadaljevali z izvajanjem naloge, ki je bila ob »Tednu mladih raziskovalcev«. Razširili so število meritev na ravnem kolektorju in merili tudi moč sončnih celic.

8. Fizični razvoj petnajstletnih celjskih srednješolk (Biološki krožek Gimnazije): z meritvami fizioloških značilnosti so učenke ugotavljale razlike med mestnimi učenkami in učenkami s podeželja ter primerjale rezultate s predvojnimi meritvami.

9. Raziskave arterialnega krvnega pritiska pri delavcih AERA (Raziskovalni krožek Zdravstvenega šolskega centra): učenke so na večjem številu delavcev ugotavljale in analizirale spremembe krvnega pritiska ob različnem delovnem času in raznih delovnih dneh.

10. Predšolski otrok v socialistični družbi (Klub OZN Gimnazije): učenke so spremljale delo in razvoj otrok v nekaterih Vzgojno varstvenih ustanovah v Celju in širšem celjskem območju.

11. Svetovnonazorska usmeritev gimnazijcev (Marksistični krožek Gimnazije): z anketo so učenci v prvih in četrth letnikih ugotavljali svetovnonazorske poglede gimnazijcev in vpliv izobraževalnega procesa na njihovo usmeritev.

12. Učne metode učencev (Psihološki krožek Tehniške šole): Z anketo in drugimi podatki so analizirali učne metode učencev in njihov vpliv na učne uspehe.

13. Pesnik Žiga Laykauf Mozirski: Učenka Gimnazije je zbrala in podala življenjepisa in delo tega malo znanega narodnjaka.

14. Cveto Preželj in njegov svet: Učenka Gimnazije je v delu obravnavala življenjepisne podatke, oznako pesniškega dela in tematsko analizo njegovih pesmi.

15. William Sumerset Mangham: Učenki Gimnazije sta v angleškem jeziku izdelali šudijo o njem in njegovih delih »Of human bondage« ter »The moon and sixpence«.

16. Strune in troblje pri zvočnikih: Učenec Pedagoškega šolskega centra je v tej fizikalni nalogi s poskusi ugotavljal popačenje in ojačitve zvoka v sodobnih glasbenih napravah.

17. Fizikalno nalogo »leče« — učenci Pedagoškega šolskega centra.

18. Fizikalno nalogo »radioaktivnost« — učenci Pedagoškega šolskega centra.

Pregled raziskovalnih tem kaže na pestrost področij, s katerimi se ukvarjajo mladi raziskovalci. Slabo so še zastopane teme iz tehničnega področja, kar je posledica nerazvitosti takšnih oblik dela predvsem na Tehniški šoli. Opozoriti je treba tudi na regionalni značaj celjskih srednjih šol, saj teme obravnavajo širše področje kot n. pr. Kmečki turizem v Zgornji Savinjski dolini, Žiga Laykauf Mozirski, Mlini na Kozjanskem, Lišajska karta žalske občine. Sodelovanje z organizacijami združenega dela smo že omenili, čeprav iskanje virov in podatkov obsega še mnogo širši krog sodelovanja kot samo tiste organizacije, ki smo jih našli.

»DNEVI MLADIH RAZISKOVALCEV 1981«

Z letošnjo prireditvijo, tretjo po vrsti, smo to obliko vzpodbujanja dela raziskovalnih krožkov potrdili kot uspešno. Število sodelujočih smo razširili na 111 mladih raziskovalcev, ki jih je usmerjalo 22 mentorjev (na šolah in izven šol). Izven šole so sodelovale organizacije: Zdravstveni center, več Vzgojno varstvenih zavodov v Celju in okolici, Zavod za spomeniško varstvo, Razvojni center, Fakulteta za sociologijo, politologijo in novinarstvo Univerze v Ljubljani, Pokrajinski muzej, Hidrometeorološki zavod SRS, EMO in nekateri posamezniki. Mladi so obdelali in predstavili 29 raziskovalnih nalog in 5 inovacij:

1. Cestni režim na celjskem prometnem križišču (Geografski krožek Pedagoškega šolskega centra): V nalogi so s štetjem prometa ob različnem času in na več mestih ter zbiranjem drugih podatkov v prometu analizirali prometno problematiko v Celju.

2. Problem alkoholizma na celjskem območju (Biološki krožek Pedagoškega šolskega centra): Z obiski, razgovori in zbiranjem podatkov so učenci podali pregled sedanje problematike tega pojava na našem področju.

3. Čebelarstvo v Celju in bližnji okolici (Biološki krožek Pedagoškega šolskega centra): Učenki sta zbrali in opisali podatke o čebelah in čebelarstvu iz raznih virov in z razgovorom z znanim čebelarjem iz Celja.

4.—9. Vodna oskrba v domačem kraju (Geografski krožek Gimnazije): Pod tem naslovom je izdelano šest samostojnih nalog za posamezne kraje: Drešinja vas, Brezje pri Mozirju, Podlog v Savinjski dolini, Dolenje Mokro polje, Loka pri Mozirju, Vodruž pri Šentjurju. S pomočjo podobnih meto-

dologij so opisali značilnosti v svojih krajih, izdelali pregled virov pitne vode, načine oskrbe z vodo in druge podatke, ki so povezani z vodno oskrbo.

10. Vpliv prekuhane vode na rast korenin (Biološki krožek Gimnazije): s poskusi sta učenki ugotavljali razlike med navadno in prekuhano vodo.

11. Spremembe ptičje biocenoze v petrovški gmajni (Gimnazija): Z opazovanjem je opisal spremembe ptičje biocenoze v tej gmajni.

12. Vpliv Vzgojno varstvenih zavodov na delo in uspešnost otrok v prvem razredu osnovne šole (Klub OZN Gimnazije): V tej nalogi so učenke nadaljevale z delom, ki so ga začele v prejšnjem letu. Spremljale so in analizirale delo ter obnašanje otrok v nekaterih osnovnih šolah v Celju in okolici.

13. Način življenja v starem mestnem jedru Celje (mladi sociologi iz Gimnazije): Z zbiranjem podatkov, obiski in razgovori so učenci opisali stanje stavb in življenje v starem mestnem jedru.

14. Tito na celjskem območju (Klub OZN Gimnazije): Učenki sta na osnovi zbranega gradiva in na osnovi razgovorov opisale obiske in bivanje Tita na celjskem območju od njegovega rojstva naprej.

15. Mladi in prosti čas (Center marksističnih krožkov): Z obsežnim anketiranjem in analizo podatkov so mladi to tematiko obdelali po raznih vidikih.

16. Kašče v Zgornji Savinjski dolini (Gimnazija): Učenka je anketirala in prikazala kašče pri desetih kmetih na področju Tera v Zgornji Savinjski dolini.

17. Pesnik Jože Smit in njegova lirika (Gimnazija): Učenke so zbrale podatke in opisale pesnikovo življenjsko pot, pregled njegovega dela, analizirale so motive in oblike pesnikovih del.

18. Neža Maurer (Gimnazija): Učenke so na osnovi zbranih virov opisale in analizirale življenje in delo pesnice.

19. Ervin Fritz (Gimnazija): Učenke so poleg orisa pesnikovega življenja obravnavale predvsem analizo njegove pesniške zbirke »Okruški sveta«.

20. Pavla Rovan (Gimnazija): V tem delu je učenka opisala življenjepis in dela ter značilnosti pisanja te pesnice.

21. Generacijska in mladinska problematika v dramah Janeza Žmavca (Gimnazija): Učenki sta v tem delu skušali analizirati generacijsko in mladinsko problematiko v petih njegovih delih.

22. Problemi najstnikov se niso občutno spremenili od časa Marka Twaina (Gimnazija): Na osnovi del »Muckleberry Finn« in »Tom Sawyer« so učenke obravnavale problem najstnikov. Naloga je napisana v angleškem jeziku.

23. Pridobitniška miselnost kapitalističnega sveta v delih T. Dreiserja in primerjave s sedanjim stanjem v svetu (Gimnazija): Učenke so ta problem opisale na osnovi njegovih del »Sister Carrie« in »An american tragedy«. Naloga je napisana v angleškem jeziku.

24. Vpliv mikroklima na onesnaženost zraka v Celju (fizikalni krožek Gimnazije): Učenci so s pomočjo meteoroloških meritev, ki so jih izvajali ob različnih časih na več mestih v Celju in okolici, opisali mikroklimo v Celju.

25. Odpadne emulzije (Kemijski krožek Tehniške šole): V laboratorijih Tehniške šole so učenci tega krožka raziskali nekatere probleme cepitve odpadnih emulzij tovarne EMO.

26. Kemijska analiza Savinje (Kemijski krožek II. Tehniške šole): S pomočjo vzorcev iz Savinje pred, ob in pod mestom so učenci analizirali kemijsko sestavo Savinje ter ocenjevali njeno onesnaževanje.

27. Krmiljenje industrijskih procesov z enobitno mikroprocesorjem (Tehniška šola): Učenec je izdelal in opisal mikroprocesno napravo, ki služi avtomatizaciji industrijskih procesov.

28. Kompenzacija jalove energije v šolskih delavnicah (Tehniška šola): Učenci so na osnovi svojih meritev o porabi električne energije izdelali in opisali napravo za kompenzacijo jalove energije.

29. Prehod elektromagnetnega valovanja skozi izolatorje in interferenca valov v okolici plošč (Fizikalni krožek Pedagoškega šolskega centra): Učenci so s pomočjo poskusov raziskovali te pojave in v nalogi opisali ter razložili izsledke raziskav.

30. Učenec Tehniške šole je predstavil inovacijo »Izdelave pletilnih nožev«.

31.—34. Učenci šolskega kovinarskega in metalurškega centra Štore so prikazali štiri inovacije: »pripravo za natančno nastavitvev odzvetke na stružnici«, »pripravo za struženje distančnih obročev«, »izboljšavo delovnega postopka pri obdelavi ulitkov«, »pripravo za vpenjanje obdelovancev«.

Ob razpravah na »dnevih mladih raziskovalcev 81« smo ugotovili kvaliteten napredek pri izdelavi nalog, predstavitve nalog so bile v večini primerov zelo solidne kakor tudi razprave, ki so obrazložitvam sledile. Reševanje posameznih nalog je mlade pritegnilo tudi k reševanju širših družbenih problemov kot n. pr. revitalizacija starega mestnega jedra, alkoholizem, prosti čas mladih, prometni režim, varstvo okolja in podobno. Kljub napredku pri obravnavanju tem iz tehničnega področja ugotavljamo, da še niso dovolj zastopane v programih raziskovalnih krožkov. Ugotovili smo, da je bila tudi predstavitvev inovacij na »dnevih mladih raziskovalcev« ugodno sprejeta in bomo v prihodnje s tem nadaljevali.

Ob zaključku tega poročila lahko potrdim, da je raziskovalna dejavnost v celjskih srednjih šolah zaživela in jo moramo še razvijati ter podpirati. Mislimo, da ne more ostati le kot prostočasovna dejavnost, mora se vključevati v učne procese, saj lahko na ta način vsebinsko obogatimo načine usmerjenega izobraževanja. Zato bo potrebno, da bodo izobraževalne ustanove (ne samo šole in ne samo v okviru občine) posvetila več pozornosti in namenile več sredstev za delo raziskovalnih krožkov ter vzpodbujanju mladine k inventivnemu ter raziskovalnemu delu.

ANTON SORÈ

CESTNI REŽIM NA CELJSKEM PROMETNEM KRIŽIŠČU

Razvoj cestnega prometa v Celju je povezan s splošno družbeno in gospodarsko rastjo mesta in njegovega gravitacijskega zaledja. Naraščajoč motorni promet preusmerjajo iz starega središča na magistralni mestni križ. Zlasti ob mestnih vpadnicah so potrebni večji parkirni prostori, v stanovanjskih soseskah pa garažne hiše. Preurediti bo treba nekatera križišča, ceste in hodnike za pešce ter poskrbeti za kolesarske poti. Z boljšo organizacijo javnega prevoza bi omilili zadrege ob prometnih konicah, z nadaljnjo uspešno prometno vzgojo odraslih in otrok pa bi zmanjšali število nesreč. Integralni transport zahteva sporazumno delo in vlaganja vseh udeležencev.

UVOD

Promet je sestavni del našega življenja, njegovo bistvo je obvladovanje prostora. Vsak dan smo neposredni ali posredni udeleženci raznih prometnih tokov. Nanje vplivajo mnogi objektivni in subjektivni dejavniki; od njih zavisi naše duševno in telesno počutje, pa tudi življenje ali smrt. Pri opazovanju prometa na celjskih cestah so nas predvsem zanimali ljudje, ki v mestu prebivajo, ali se dnevno vozijo na delo od drugod, pa tudi priložnostni obiskovalci. Šteli smo vozila in pešce, jih anketirali, zbirali gradivo, ga analizirali, med seboj primerjali in vzročno povezali. Želeli smo prikazati današnjo podobo cestnega prometa v Celju, gledano iz preteklosti in projicirano na prihodnost.

Prometni in družbenogospodarski položaj Celja

Celje je središče Savinjsko-sotelske makroregije. Leži v Celjski kotlini, v predalpskem svetu, ki preko Ljubljanske kotline ter kraških dolin in planot povezuje Slovensko Primorje s subpanonsko Slovenijo. Osnovno pro-

---

Avtor: Anton Sorè, dr. geograf. znanosti, Pedagoški šolski center Celje.

Pri zbiranju podatkov je sodeloval geografski krožek na PŠC v Celju.

metno smer zahod—vzhod nakazujejo Posavsko hribovje in vzhodni podaljški Karavank, ki se najbolj zblížajo ob zgornji Sotli. Savinja in Dreta omogočata dostop v osrednje Savinjskih Alp, Paka, Pirešica in Hudinja odpirajo prehod proti severu v Šaleško in Mislinjsko dolino, Voglajna in Sotla z zgornjimi pritoki proti Ptujskemu polju in Hrvaškemu Zagorju, medtem ko se spodnja Savinja usmerja v tesni vijugavi dolini k Savi in z njo proti Spodnjemu Posavju in vzhodni Dolenjski.

V. Kokole je uvrstil Celje po centralnih funkcijah na sedmo stopnjo, po regionalnem pomenu in gravitacijski moči pa na tretje mesto v Sloveniji, za Ljubljano in Mariborom (V. Kokole 1971, 80). Do nedavnega je Celje s svojo superstrukturo (sekundarnimi, terciarnimi in kvartarnimi funkcijami) privlačilo ozemlje osmih občin (Celje, Laško, Žalec, Mozirje, Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Titovo Velenje in deloma Slovenske Konjice), ko pa je postalo Titovo Velenje s hitrim družbenim in gospodarskim razvojem sekundarno gravitacijsko žarišče in zajelo sosednjo Mislinjsko dolino, je vpliv Celja proti Koroški precej upadel. Nadpoprečen regionalni pomen v slovenskem merilu je pokazalo Celje v gradbeništvu, prometu, trgovini, obrti, zdravstvu, finančah in socialnem zavarovanju (I. Vrišer, 1974, 103).

Industrija z rudarstvom je v celjski občini ustvarila leta 1978 41,51 % narodnega dohodka, kar je nekoliko manj kot znaša njen delež v SR Sloveniji (43,68 %). Večina industrijskih podjetij je v Celju in v bližnjih Štorah. V republiškem merilu nadpoprečen je delež celjske občine v trgovini, gradbeništvu, obrti in osebnih storitvah ter v prometu in zvezah (celjska občina 5,98 %, SRS 5,77 %). Pod republiškim poprečjem so kmetijstvo, gozdarstvo, gostinstvo in turizem, stanovanjska in komunalna dejavnost itd. V industriji ima vodilno vlogo tradicionalna težka industrija (železarstvo v Štorah, kemična industrija, EMO), ki so jo po osvoboditvi obnovili, preusmerili ter povečali njene zmogljivosti in proizvodnjo. Pridružila se ji je mlajša predelovalna industrija raznih strok (lesna, tekstilna, kovinska, grafična, gradbena), ki zaposluje tudi veliko žensk. Celjska industrija ima razmeroma malo obratov v drugih občinah regije ali v krajih izven nje. Druga strukturna šibkost celjskega gospodarstva se kaže v relativnem zaostajanju terciarnega sektorja in v primerjavi z nekaterimi drugimi regijami tudi v družbenih dejavnostih (npr. višje šolstvo). Razdrobljenost delovnih organizacij v terciarnem sektorju gospodarstva, zlasti v trgovini in gostinstvu, ni mogla z večjo in boljšo ponudbo pritegniti in obdržati širšega slovenskega prostora.

V glavnem so se storitvene dejavnosti Celja v zadnjem četrtstoletju poznale le v obsegu osmih občin. Pri načrtovanju nadaljnega razvoja regionalnih funkcij Celja bo treba računati z drugimi regionalnimi središči, ki so se v zadnjem času močno razvila, npr.: Titovo Velenje, Novo mesto, v trgovini tudi Žalec. (Urbanistični inštitut SRS 1977, 29—30).

Vzporedno z družbeno in gospodarsko močjo mesta je naraščalo tudi število prebivalstva. Število prebivalcev je v Celju v sto letih (1869—1971) poraslo za 27.873 oseb ali za 427 %. Razumljivo je, da ni naraščalo ves čas enakomerno. Naravno in mehanično gibanje prebivalstva je bilo odvisno od bioloških, družbenih, gospodarskih, socialnih, političnih ter drugih pogojev

in razmer doma in v svetu. Pod Avstroogrsko je znašal poprečni letni prirast prebivalstva 2,63 %, od leta 1910 do 1948 je iz znanih vzrokov dosegel samo 1,31 %, po osvoboditvi (1948—1971) pa je narasel na 3,01 %. Podobna rast je bila med drugim značilna tudi za Ljubljano in Maribor in jo je Vrišer uvrstil v skupino A; značilna zanjo je pretežno enakomerna populacijska rast (I. Vrišer 1974, 237). S preseljevanjem podeželskega prebivalstva v mesto, zlasti po drugi svetovni vojni, je postalo stanovanjsko vprašanje osrednji problem naglo razvijajočih se urbanih naselij. Kako močan je bil migracijski tok v mesto in kako je v posameznih razdobjih naraščala gradnja stanovanj, nam povedo naslednji podatki. Leta 1971 je imelo Celje 10.719 stanovanj. 55,6 % stanovanj je bilo zgrajenih po osvoboditvi, 15,3 % med obema vojnoma, četrtnina pa pred nastankom kraljevine SHS. Še bolj drastična je primerjava, če navedemo, da smo samo v desetih letih (1961—1971) zgradili več stanovanj, kot jih je imelo mesto leta 1918. Dodajmo še, da je stanovanjski standard danes boljši kot kdajkoli poprej. Zanimala nas je predvsem stanovanjska površina z nad 80 m². V četrtr stoletja po osvoboditvi smo pozidali polovico vseh velikih stanovanj v Celju.

Celje z razvitimi gospodarskimi in negospodarskimi dejavnostmi ne zaposluje samo meščanov, ampak privlači množice delavcev in uslužbencev iz drugih krajev domače občine in iz drugih občin celjske regije. Pri prihodnjem razvoju gospodarstva, ureditvi prometa in naselja moramo upoštevati tudi nadaljnje možnosti dnevne delovne migracije. Iz prvega dela Stokovnega gradiva za pripravo smernic prostorskega plana občine Celje povzemamo, da ima občina pozitivno migracijsko razliko in da prihaja v Celje na delo dnevno 7.122 ljudi (IV., 68). Največ migrantov prihaja iz šentjurske, žalske in šmarske občine; iz laške občine se jih vozi nekaj manj, iz vseh drugih občin pa niti 300. Tudi iz Celja odhajajo v večjem številu na delo v Žalec in Titovo Velenje.*

* Največ prebivalcev, ki potrebujejo za pot od doma do Celja z javnim prevozom do 30 minut, je iz celjske občine (85 %), sledijo občine Žalec (40 %), Šentjur (33 %), Laško (30 %) idr. V pasu od 30 minut do 60 minut dostopnosti (do Celja) ima največ prebivalcev velenjska občina, precej za njo je konjiška občina. Šmarska občina ima dobre tri četrtine prebivalstva z dostopnostjo nad eno uro, občina Slovenske Konjice dve petini, podobno občina Laško, malo manj šentjurska. Ker velenjska občina sama išče mlade delovne moči, ne more biti potencialno zaledje Celju. Šmarska, šentjurska, laška in konjiška občina so od Celja časovno precej odmaknjene. Vprašanje je, ali izboljšati prometne zveze, se pravi zgraditi sodobne ceste do oddaljenih vasi in razloženih zaselkov v hribovitem svetu ter urediti javni prevoz, ali industrijske obrate seliti k delovni sili in jo obdržati doma kot dodatno pomoč kmetijam, ali pa povečati in pospešiti gradnjo stanovanj v Celju. Dnevno migracijo naj dopolnimo še z najnovejšimi podatki (leto 1980) o razdaljah, ki jih premaguje 5500 delavcev dveh največjih tovarn v Celju, to sta EMO in Cinkarna. Manj kot polovica zaposlenih je oddaljenih od tovarne do 4 km, desetina od 30,1 km do 60 km, ostali so iz vmesnih razdalj. Obe delovni organizaciji imata pogodbene avtobusne prevoze do Krapine, Cinkarna tudi v Macelj in Strmec pri Vojniku, EMO pa še v Jurklošter. Celjske srednje šole je v šolskem letu 1979/80 obiskovalo 7629 dijakov, od tega se jih je dnevno vozilo 67 %, zlasti iz žalske in šmarske občine. Na pedagoški šolski center, ki je med največjimi šolskimi zavodi v Celju, je 79 % vozačev prihajalo z avtobusi. Četrtnina dijakov se je vozila iz krajev, oddaljenih od Celja za več kot 30 km, 37 % se jih je vozilo 20 do 30 km, ostali so bili oddaljeni manj kot 20 km.

Razvoj cestnega omrežja v mestu

Osnovno vprašanje pri urejanju prometa v starih mestih je, kako pozvati staro mestno jedro z novejšimi deli, da ne bi omrtvili pretoka ljudi in blaga. Kako preprečiti škodo, ki nastaja na kulturnozgodovinski dediščini, kako ohraniti fiziognomijo in funkcionalnost starega naselja in kako zagotoviti ljudem znosne ekološke razmere, predvsem zdrav zrak in mir.

Najbolj enostavna in enostranska rešitev bi bila, če bi staro mestno jedro zaprli za vsa vozila, zlasti motorna, ga prepustili pešcem in ga skrbno negovali. V tem primeru bi morali najprej ustvariti novo poslovno središče. Celje že ima izdelan in sprejet načrt Srce za centralne funkcije in deloma za stanovanja. Predviden prostor je med mariborsko železniško progo, Levstikovo ulico, Vrunčevo ulico in magistralo vzhod—zahod. Novi center bodo gradili dalj časa in postopoma, zato bo potrebno ob načrtovanju prihodnjega razvoja preudarno in strpno reševati sedanje probleme.

Razvoj cestnega omrežja je vzročno povezan z gradbeno dejavnostjo, ta pa z družbenimi in gospodarskimi razmerami v širši pokrajini. Na južno stran se Celje ni moglo širiti. Tukaj se strmo dviga nad Savinjo Posavsko hribovje z Miklavškim in Grajskim hribom, reka pa v ostrem kolenu zavija proti jugu in ustvarja tesno dolino. Srednjeveško Celje je bilo zaprto v mestno obzidje. Še danes lahko vidimo ostanke obzidja na Okopih, vogalni Vodni stolp, stranska stolpa v Čuprijski in Gubčevi ulici, del obzidja v Vodnikovi ulici ter vogelni stolp, vključen v gledališko zgradbo. Prvotno je bilo možno oditi iz mesta samo skozi troje vrat: Graška na severu, Ljubljanska na zahodu in Vodna na jugu. Ker so mestno obzidje in jarki ovirali nadaljnjo rast mesta, ozka mestna vrata pa so ovirala promet, so jih (leta 1775, 1785) podrli. Več let so potem rušili zidove, zasipali jarke in izravnali teren. V naslednjem obdobju se je mesto razširilo, potrebno je bilo preurediti stare ulice in zgraditi nove. Tako so v petdesetih letih prejšnjega stoletja začeli graditi Krožno ulico, Ulico ob jarku (sedanju Čuprijsko ulico), Cankarjevo in Vodnikovo ulico. Do šestdesetih let so bile ulice navadne ceste, niso bile enakomerno široke, povečini so bile brez pločnikov in brez razsvetljave (J. Orožen, 1957, 10—12). Z regulacijskimi načrti in kasnejšimi dopolnitvami so razširili zazidalni prostor proti severu na sedanjo Stanetovo, Aškerčevo, Gregorčičevo, Miklošičevo, Ipavčevo ulico in na začetek Kersnikove ulice; samo naznačeni sta bili Meščanska (sedanja Kocbekova) ulica in Poljska (sedanja Levstikova) ulica. Že takrat (leta 1893) je občinski odbor sklenil, naj bi od Ljubljanske ceste, pri sedanjem Narodnem domu, speljali premočrtno ulico na Otok. Nekaj let zatem (leta 1901) so sprejeli več sklepov o novih gradnjah na Otoku. Določili so tip hiše v slogu švicarske vile, velikost gradbene parcele, višino in gradbeni material ograj, dva metra široke pločnike, dvanajst metrov široke ceste itd. (J. Orožen, 1957, 13—14). Do leta 1908, ko so na Otoku poimenovali ulice, je stalo komaj nekaj hiš. Podobne vile so zrastle pred prvo svetovno vojno skupno z osnovno šolo (sedaj Pedagoški šolski center) ob Ulici 29. novembra. Izven mestnega središča so v prejšnjem stoletju pozidali nekaj hiš ob Mariborski cesti ter bolj ali manj sklenjeno Na bregu.

Med obema vojnama je bila zelo pomembna zasebna gradbena dejavnost. Zrasle so eno in dvodružinske hiše v Ulici Moša Pijade, nastala je skupina vil v novi Oblakovi in Jenkovi ulici, povečalo se je število hiš v Kersnikovi ulici in v podaljšani ulici XXIX. novembra; na severnem koncu Ipavčeve ulice se je naselila lahka industrija. Malo pred drugo svetovno vojno je tudi na Otoku, med Ložnico, Ljubljansko cesto in Savinjo, zraslo nekaj hiš. Ko so na Aljaževem (Jožefovom) hribu morali zaradi lubadarja posekati gozd, so zemljišče razparcelirali in namenili individualni stanovanjski gradnji (J. Orožen, 1957, 18).

Med nemško okupacijo so malo zidali, zavezniški letalski napadi so uničili več hiš v starem delu mesta. Prva leta svobode zaradi splošnega pomanjkanja gradbenega materiala, odstranjevanja ruševin in popraviljanja poškodovanih hiš niso prinesla mnogo novega.

Mestni ljudski odbor in velika podjetja so zgradila več blokov v Kersnikovi ulici in ob Dečkovi cesti. V skladu z republiškimi predpisi so izdelali zazidalne načrte, jih leta 1956 javno razgrnili in potrdili (J. Orožen, 1957, 21). Na načrtu mesta Celja, ki ga je izdalo Olepševalno in turistično društvo leta 1954, vidimo obseg in gostoto zazidalnih površin in zemljišča za predvidene nove gradnje. Mesto se je širilo proti severu, zlasti med Ipavčevo in Vrunčevo ulico ter Cesto na Dobrovo. Nakazali so nove prečne in podolžne ulice, ki pa še niso imele imen. Enako velja za Otok med Savinjo, Kajuhovo in Trubarjevo ulico. Na Skalni kleti, v Selcah, Zavodnji, Čretu in Novi vasi so poleg starih nastale nove ulice in ceste, vendar še brez imen. Da bi odpravili to pomanjkljivost je občinski odbor leta 1959 sprejel odlok o imenovanju cest, ulic in trgov, po katerem lahko sklepamo, da je bila gradbena dejavnost proti koncu šestdesetih let zelo intenzivna.

Deagrarizacija podeželja in naraščanje mestnega prebivalstva sta porajala pereče stanovanjske probleme. Stanovanjske soseske Otok I., II. in Otok-Savinja so v veliki meri zaključili in začeli delati na Otoku III. (Uradni vestnik 1959, št. 24). Tudi kraji Polule, Hudinja in Šmarjeta so dobili ob starih naselbinskih jedrih prve skupine novih stanovanjskih hiš in ulic. Če na širšem mestnem območju upoštevamo naselja z ulicami in cestami, dobimo naslednji obseg: Polule, Breg, Lisce do Medloga, Ložnica, Ostrožno, Spodnja Dobrova, Zgornja Hudinja, Šmarjeta, do Trnovelj, Čret, do Podgorja, Selce, Skalna klet, Voglajna in Savinja do Polul. Na označenem ozemlju je bilo takrat poimenovanih 181 ulic, trgov, cest in poti, medtem, ko jih je bilo na mestnem načrtu iz leta 1954 (brez Polul, Hudinje in Šmarjete) samo 79. Poimenovanje ulic je izgradnjo včasih prehitelo, tako so obstajala imena brez hiš in so jih kasneje umaknili (Parmova, Murnova, Čufarjeva ulica). Glavni tranzitni promet s severa proti zahodu je takrat potekal po Mariborski cesti do križišča s Stanetovo ulico (po starem cestnem odseku), nato po Levstikovi in Gregorčičevi ulici ter po Ljubljanski cesti. Še globlje v mestno središče je segal prehodni motorni promet iz ljubljanske in mariborske smeri proti Laškemu in Rogaški Slatini; preveč obremenjene so bile zlasti Stanetova (severni del), Vodnikova in Cankarjeva ulica. Križišče pri pošti z neustreznim podhodom na Teharsko cesto ter ozkim, nepreglednim izhodom Aškerčeve ulice je bilo dolgo časa ključni problem. Ceste v mestnem središču so bile tlakovane s pohorskim granitom in tona-

litom ali s prodniki iz Savinje. Okoli leta 1952 so na zelo preprost način asfaltirali Gregorčičevo, Zidanškovo ulico in Trg V. kongresa.

Potem, ko so v Savinjski dolini postavili asfaltno bazo in kupili stroje za vgrajevanje asfaltne mase (leta 1965), so prenovili ali zgradili Ljubljansko, Dečkovo in Mariborsko cesto ter Čopovo ulico. Zlasti po letu 1970 so dobile mnoge stare in nove ceste asfaltno prevleko, tako da je makadamskih cest le še nekaj kilometrov.

Ne bi navajali številnih odlokov, dopolnil in sprememb ureditvenih in zazidalnih načrtov za posamezne gradbene okoliše, ker bi to preseгло naš osnovni namen. Pomemben datum je december 1968, ko je skupščina občine Celje sprejela urbanistični načrt mesta in štirinajst zazidalnih načrtov za razne dele mesta (Rebek, 1970, 10). Leta 1967 so poimenovali 19 novih ulic na Hudinji, leta 1969 osem ulic na Ostrožnem, tri ulice na Aljaževem hribu in po eno ulico v Novi vasi in Polulah. Ze naslednje leto nastane Bezenškova ulica na Hudinji in Kamniška ob savinjski železnici pri Ložnici. Če primerjamo število in razporeditev mestnih cest iz leta 1959 z onimi na mestnem načrtu leta 1975, ugotovimo, da se je njihovo število povečalo za 68. V tem razdobju so največ gradili na Hudinji, Lavi, Ostrožnem, precej manj v Novi vasi, na Aljaževem hribu in Otoku; po ena ali dve novi ulici sta nastali na Dolgem polju, v Čretu, Ložnici in na Polulah. Seveda se je z imenovanjem novih ulic in cest na tem ali onem področju ni hkrati zaključila vsa gradbena dejavnost. Gradnja zasebnih hiš v zadnjem času upada zaradi rastoče draginje in težav pri preskrbi z gradbenim in drugim materialom. Banke, podjetja in ustanove so z ugodnimi posojili podpirali zasebno stanovanjsko gradnjo. Ob splošnih prizadevanjih, da bi utrdili naše gospodarstvo, bomo morali še bolj namensko varčevati tako za zidavo hiše kot za soudeležbo pri nakupu družbenega stanovanja. Po letu 1975 so iz mestnih načrtov izginile nekatere poti in ulice, bodisi zaradi novih cest in spremenjene uporabe prostora bodisi zaradi drugih vzrokov. Dve ulici so pozidali na Ostrožnem, po eno na Hudinji in v Novi vasi. Na načrtu mesta Celja je leta 1980 označenih 245 ulic, cest, trgov in poti v skupni izmeri 110 km.

Ulice so nekdam označevali po pomembnih dejavnostih ali značilnostih: Kovaška, Mesarska, Tkalska, Kovinarska, Tovarniška, Gledališka, Šolska, Cinkarniška, Ozka ulica, Zagata idr.

Če se je funkcija ulice spremenila, so morali spremeniti tudi ime. Ker nekdam v mestu še ni bilo veliko ulic in trgov, verjetno tudi ni bilo večje zadrege zaradi imen. Razmeroma trdoživa in uporabna so bila in so še vedno geografska imena, seveda če so pravilno usmerjena: Ljubljanska, Mariborska, Teharska, Bežigrajska cesta, Cesta v Laško, Cesta na Ostrožno, Cesta na Dobrovo, Cesta v Trnovlje, Cesta na grad idr. Zanimivo geografsko opredeljena je skupina ulic na Otoku — Savinji: Primorska, Tržaška, Vipavska in Grudnova. Nedaleč stran, ob sotočju Ložnice in Savinje, je pesniška skupina: Kette (spočetka tudi Murn), Zupančič, Nazor in Stritar. Da bi bolj spoznali znamenite osebe, je občinska skupščina že pred leti sprejela odlok, po katerem naj bi bilo na uličnih napisih poleg imena in priimka še leto rojstva in smrti ter življenjsko delo.

Cestni režim

Celje je na križišču magistralnih cest Ljubljana—Maribor in Celje—Laško. Prvo sestavljajo v mestu Ljubljanska cesta, Gregorčičeva, Levstikova ulica in Mariborska cesta, drugo Aškerčeva ulica, Titov trg, Ulica XIV. divizije in Cesta v Laško. Regionalnega značaja je Teharska cesta. M. Mrovlje predlaga naslednjo klasifikacijo mestnih cest: primarne in sekundarne ceste, magistralne, zbirne ceste in stanovanjske ceste; med njimi ločimo dovozne ceste in industrijske ceste. K prometnim površinam uvrščamo tudi parkirne površine, kolesarske poti in hodnike (Mrovlje, 1978, 16). Po obstoječih ocenjevalnih kriterijih v Celju ni primarnih in sekundarnih cest, pač pa so prečno na severno magistralno smer zgradili mestno magistralo vzhod in delno magistralo zahod. Ostale ceste bi uvrstili med zbirne in stanovanjske ceste. Glede urejenosti cestišča in uporabe sta zbirni cesti najbližji Dečkova cesta in del Čopove ulice. Večina cest in ulic omogoča prevoz ljudi in tovora do zbirnih cest in jih prištevamo v skupino dostopnih cest. Te bi lahko razdelili po pretežnem delu potniškega ali blagovnega prometa, pa tudi po namenu poti. Nekaj orientacije v tej smeri nam zlasti v notranjem mestnem prometu nudi izkoriščenost zgradb in prostora za gospodarske in negospodarske dejavnosti. Med čisto negospodarske ceste smo šteli tiste, ob katerih je 90 % zgradb namenjenih stanovanjem in kvartarnim dejavnostim. Pregledali smo šestdeset ulic in cest med Savinjo, Voglajno, Hudinjo, Bežigrasjsko cesto, Dečkovo cesto in Čopovo ulico ter ugotovili, da je čistih negospodarskih cest ena tretjina; največ jih je v krajevnih skupnosti Karel Destovnik-Kajuh in Dolgo polje. Seveda bi jih bilo še mnogo več, če bi zajeli še več novih stanovanjskih sosesk. Čistih gospodarskih cest ni, vsaj v celoti ne. Deloma sodita v to skupino (90 % zgradb izkorišča gospodarstvo) Ipavčeva ulica, severno od savinjske železnice, Bežigrasjska cesta, na krajšem odseku tudi Čopova ulica, Mariborska cesta in še katera. Ker so »negospodarske« hiše povečini namenjene stanovanjem, bi to skupino v mešani sestavi lahko imenovali tudi stanovanjsko-gospodarsko (nad 50 % je stanovanjskih zgradb) ali gospodarsko-stanovanjsko skupino (nad 50 % je gospodarskih stavb). Naj navedemo samo nekatere izrazite gospodarsko-stanovanjske ulice, trge in ceste: Ulica XIV. divizije, Stanetova ulica, Zidanškova ulica, Prešernova in Linhartova ulica, Tomšičev trg, Trg V. kongresa in Mariborska cesta. Večina teh cest je v starem mestnem jedru. Preostalo pičlo tretjino ulic in cest uvrščamo v stanovanjsko-gospodarsko skupino.

Da bi ugotovili relativno prometno izkoriščenost cest, smo izbrali devetnajst ulic in cest v raznih delih mesta in na določenih krajih šteli (16. maja 1980) vsa vozila dopoldne od 9. do 11. ure in popoldne od 16. do 18. ure. Za ta čas smo se odločili po predhodnem petnajsturnem sklenjenem opazovanju prometa na nekaterih cestah. Rezultati so pokazali, da predstavlja frekvenca v omenjenih štirih urah približno dnevno poprečje. Po frekvenci motornih vozil smo razdelili ceste na pet skupin. V prvo skupino (4067—4550 motornih vozil) spadata Ljubljanska in Mariborska cesta, to sta vpadni cesti z zahoda in s severa. Drugo skupino (3180—3799 motornih vozil) predstavljajo: Dečkova cesta, Levstikova, Gregorčičeva in Čo-

pova ulica, ki omogočajo tranzitni promet od zahoda proti vzhodu in severu. Tretjo skupino (2712—2878 motornih vozil) sestavljajo: Kersnikova, Vodnikova, Kidričeva ulica in Titov trg. Medtem ko se po Kersnikovi ulici usmerja predvsem osebni promet iz severnih stanovanjskih sosesk v mesto središče, posreduje Vodnikova ulica enosmerni pritok od vzhoda in juga v stari del mesta in proti zahodu. Omenjene tri skupine tvorijo ogrodje celjske ceste mreže. V bližnji prihodnosti se jim bo pridružila še preurejena Aškerčeva ulica, ki smo jo skupno z Zidanškovo in Trubarjevo ulico, Cesto na grad, Teharsko cesto in Partizansko cesto uvrstili v četrto skupino (1017—1561 motornih vozil). Zidanškova ulica je trenutno edina, ki prečka najstarejši južni del mesta in omogoča dostop na ulico XIV. divizije ter dalje proti Laškemu. V zadnjo, peto skupino (205—774 motornih vozil) smo vključili Ulico XXIX. novembra, Malgajevo in Vrunčevo ulico. Za vse tri ulice je značilno, da povezujejo stanovanjske dele mesta, srednje in osnovnošolske zavode. Slovenika bi po frekvenci motornih vozil na celjskem odseku sodila bolj v četrto kot v tretjo skupino.

Od skupno 53.987 motornih vozil, kolikor smo jih našli v štirih urah na 23 števnih mestih, je bilo 78,36 % osebnih avtomobilov, 8,13 % tovornih vozil, 7,11 % motornih koles, 4,54 % kombijev in 1,86 % avtobusov. Kombije smo šteli posebej, ker je bilo pri štetju težko ugotavljati, ali služijo bolj za prevoz blaga ali oseb. Analiza po ulicah oziroma cestah je bila naslednja. Glede števila osebnih avtomobilov je vrstni red ulic in cest enak kot pri skupnem številu motornih vozil. Največ avtobusov je peljalo po Titovem trgu in po Gregorčičevi in Levstikovi ulici. Gregorčičeva in Levstikova ulica vodita iz savinjske in šaleške smeri k avtobusni postaji in od tod nazaj do Izletnikovih garaž. V Ulici XIV. divizije je avtobusna postaja za mestni in primestni avtobusni promet, čez Titov trg pa vozijo tudi medkrajevni avtobusi. Mariborska cesta je na četrtem mestu, Kersnikova ulica, v kateri so postajališča mestnega prometa in Izletnikove garaže ter mehanične delavnice, pa na petem mestu.

Precej drugačna je bila slika pri tovrnem prometu, ki je osredotočen na severovzhodni in vzhodni industrijski del mesta. Tako je bila po številu tovornjakov na prvem mestu Mariborska cesta, na tretjem Kidričeva ulica, na obeh skupaj pa je bilo 35,03 % vseh tovornjakov, ki smo jih takrat našli na devetnajstih opazovališčih. Čopova ulica in Dečkova cesta sta zavzeli drugo in četrto mesto (26,13 %), kar je glede na njuno obvozno vlogo razumljivo. Razen tega so ob Čopovi ulici kar štiri gradbena podjetja z mnogimi tovrnimi vozili. Omenjenim cestam so sledili: Titov trg, Ljubljanska cesta, Gregorčičeva ulica, Partizanska cesta, Levstikova in Aškerčeva ulica. Zavedamo se, da je enkratno preštevanje vozil povezano z najrazličnejšimi trenutnimi dejavniki, zato ne more imeti trajnejše vrednosti. Tako lahko npr. večja gradbena dela na nekem gradbišču povsem spremenijo vrstni red obremenitve cest; potrebna bi bila pogosta štetja v raznih letnih časih, kar pa zahteva veliko ljudi in časa. V našem primeru spadajo vse navedene ulice in ceste med najbolj prometne. Po Partizanski cesti se lahko izognemo mestnemu središču, vendar, ko bo zgrajena južna mestna magistrala, bi lahko promet na območju mestnega parka omejili. Razmera malo tovornjakov je peljalo po Ulici XXIX. novembra in Trubarjevi

ulici, v Malgajevi ulici jih sploh nismo zabeležili. Tu so pretežno stanovanjske zgradbe, v Zidanškovi ulici pa je za tovornjake prehod prepovedan.

Pri kombijih je bilo stanje podobno, le da so bile razlike v številu vozil med posameznimi ulicami manjše kot pri tovornjakih, kar je pripisati večnamenski uporabi kombijev.

Skupno število motornih koles ni mnogo preseгло števila kombijev, razlike med ulicami pa so bile še manjše. Največ motornih koles smo našli na Mariborski cesti, v Čopovi, Levstikovi, Aškerčevi in Gregorčičevi ulici ter na Ljubljanski cesti. Zanimiva je ugotovitev, da je bilo na večini opazovanih cest več osebnih avtomobilov popoldne kot dopoldne, izjeme so Kidričeva cesta, Levstikova, Vrunčeva in Aškerčeva ulica. Najbolj občutna je bila razlika na Kidričevi cesti. Deloma bi se to ujemalo z obratovalnim časom skupnih služb v tovarnah, v raznih skladiščih in na železniški to-tovorni postaji, ki so razmeščene v tej smeri. Tovornjaki prevažajo blago predvsem dopoldne, na popoldanski uri je odpadlo samo 21,17 % tovornih vozil.* Tudi popoldanski prevoz s kombiji je bil skromen. Motornih koles je bilo popoldne več kot dopoldne, prevladovali so mopedi. Na žalost je motornih koles skozi ves dan razmeroma veliko tudi v čisto stanovanjskih soseskah. Če primerjamo promet na mestnih cestah s prometom na avto cesti ugotovimo, da Slovenika (na celjskem odseku) zaostaja za najbolj prometnimi cestami v mestu. Popoldne je na njej več osebnih avtomobilov, dopoldne pa tovornih. Medtem ko je kombijev relativno malo, so avtobusi prava redkost. Znatno delež vozil so v začetku julija sestavljala vozila s tujo registracijo.

Kakšen je bil cestni režim na eni izmed najbolj prometnih cest v mestu, v Gregorčičevi ulici (od 29. junija do 14. julija 1980 od 9. do 11. ure in od 16. do 18. ure), nam pokažejo naslednji rezultati. Bolj kot absolutni podatki nas zanima njihovo medsebojno razmerje po tedenskih dnevih in dnevnem času. Največ motornih vozil smo zabeležili v ponedeljek (19,20 %), sledili so sreda (18,27 %), petek (16,91 %), sobota, četrtek, torek in nedelja.

Vsi dnevi razen nedelje so bili delovni, v soboto in nedeljo so smela voziti vsa vozila, v torek in četrtek pa le vozila s sodimi oziroma lihimi registrskimi številkami. Ponedeljek in sreda sta uradna dneva, petek popoldne pa je začetek vikenda. Če ločimo dopoldanska štetja od popoldanskih, se vrstni red precej spremeni. Dopoldne je živahnejši promet v ponedeljek, v sredo, soboto in petek, popoldne je na prvem mestu sreda, predvsem zaradi podaljšanega uradovanja, sledijo ponedeljek, petek, četrtek, torek, nedelja in sobota. Petek popoldne in sobota dopoldne sta namenjena predvsem nakupovanju in potovanju, medtem ko so poletne popoldanske ure ob sobotah, nedeljah, torkih in četrtnih prometno dokaj mrtve. Na Sloveniki je bilo v nedeljo popoldne dvakrat toliko vozil kot dopoldne, glede smeri vožnje ni bilo večjih razlik.

Kako utriplje cestni promet od jutra do večera, so nam pokazala štetja (16. junij 1980) na Ljubljanski cesti, na Kersnikovi in v Zidanškovi ulici.

* V Kersnikovi, Vrunčevi, Trubarjevi, Malgajevi ulici, Ulici 29. novembra in v Vodnikovih ulici smo našli popoldne med 16. in 18. uro komaj devet tovornjakov.

Odločili smo se za tri ceste z različno funkcijo. Ljubljanska cesta je zahodna vpadnica, Kersnikova ulica kot sekundarna vpadnica povezuje stanovanjski sever s poslovnim središčem mesta, Zidanškova ulica pa je najbolj tipična enosmerna obrtno-trgovska ulica. Promet na Ljubljanski cesti in v Kersnikovi ulici je skoraj ves dan nihal v enakih intervalih.

Glavni dopoldanski višek je bil na obeh cestah med sedmo in osmo uro, nato se je število vozil do desete ure znižalo, se za spoznanje povečalo med deseto in enajsto uro in se znova zmanjšalo med enajsto in dvanajsto uro. Med trinajsto in štirinajsto uro smo na Ljubljanski cesti zabeležili rahel padec, ki je v Kersnikovi ulici izostal. Tranzitna vozila se rada umaknejo iz glavnih mestnih križišč pred popoldansko prometno konico. Med štirinajsto in petnajsto uro je nastopil na obeh cestah izrazit dnevni maksimum, nato se je prometni tok umiril in dosegel poprečno dopoldansko številko: proti večernim uram se je vedno bolj občutila prometna oseka.

V Zidanškovi ulici je bil jutranji višek med šesto in sedmo uro, ko so prihajali na delo trgovci in obrtniki, sledil je enourni zastoj, nato pa je ulica med deveto in enajsto uro prometno in poslovno oživela. Do štirinajste ure je vladalo relativno zatišje, nakar je število vozil naraščalo in doseglo dnevni vrh ob šestnajsti uri. Sledil mu je prehodni minimum, ki ga med osemnajsto in devetnajsto uro zapolni odhod potrošnikov, prodajalcev in obrtnikov. Nekoliko drugačen dnevni prometni ritem smo opazili v petek (11. julija 1980) v Gregorčičevi ulici. Dopoldne in popoldne sta se izoblikovala po dva prometna valovna vrha, od katerih sta jutranji in zgodnje popoldanski izrazitejša; drugotna viška sta bila med deveto in deseto uro ter med šestnajsto in sedemnajsto uro.

Ker so osebni avtomobili predstavljali na vseh števnihih mestih 80 % do 89 % vseh motornih vozil, se nihanje njihove frekvence tekom dneva v glavnem ujema z njihanjem skupnega števila motornih vozil. Številčno so bili na Ljubljanski cesti najslabše zastopani avtobusi (1,81 %), tovornjakom je pripadalo 12,09 %, kombijem 4,51 % in motornim kolesom 1,99 %. Na Ljubljanski cesti (zahodno od križišča s Čopovo ulico) pelje največ avtobusov med šesto in sedmo uro in med 13. in 14. uro, v Kersnikovi ulici med peto in sedmo uro, ko odpeljejo iz garaž na glavno avtobusno postajo. Tovornjaki so na Ljubljanski cesti v dokaj izenačenem številu med sedmo in dvanajsto uro, ko dosežejo višek, nato se njihovo število v popoldanskih urah močno zniža; podobno je pri kombijih. Število motornih koles narašča od sedme ure do petnajste ure in se po prehodnem znižanju med petnajsto in šestnajsto uro znova krepi do sedemnajste ure, potem počasi slabi. V Kersnikovi ulici narašča tovorni promet od jutra do opoldneva. Kombije uporabljajo predvsem v dopoldanskem času med šesto in deseto uro za prevoz živil in drugega blaga do trgovin. V primerjavi z mnogo bolj prometno Ljubljansko cesto smo v Kersnikovi ulici našli veliko motornih koles in to od ranih jutranjih ur do večera. Motorno kolo je za mestni in primestni promet vsekakor rentabilnejše prevozno sredstvo kot avto; v Zidanškovi ulici je bilo največ motornih koles med petnajsto in šestnajsto uro.

Križišča so najbolj občutljiv pokazatelj urejenega ali neurejenega cestnega prometa. 8. septembra 1980 smo šteli motorna vozila in kolesa na

petnajstih mestnih križiščih od trinajste do petnajste ure; posebej nas je zanimal najhujši prometni vrvež med 13.30 do 14.30. Zavedamo se, da samo število vozil ne pove dovolj o obremenitvi križišča, poznati moramo tudi druge tehnične podatke, ki omogočajo večjo ali manjšo propustnost in varnost na križišču. Na prvem mestu po frekvenci motornih vozil je bilo križišče Ljubljanska cesta—Čopova ulica. Tu je bilo razpotje med mestno cesto in obvoznico proti Mariboru. Po Čopovi ulici in Dečkovi cesti je potekal promet iz zahodne smeri proti celjskemu industrijskemu vzhodu in proti Rogaški Slatini. 15. decembra 1980, ko še ni povsem zaživel promet na novem odseku magistrale zahod, je bilo na ljubljanskem križišču za 36 % manj motornih vozil. Ko bo magistrala zahod povsem gotova, bo mnogo vozil, ki sedaj polnijo drugo najprometnejše križišče: Mariborska, Dečkova in Bežigradska cesta vozilo skozi glavno mestno križišče: Mariborska cesta, zahodna in vzhodna magistrala. Že sedaj je križišče Mariborska cesta, magistrala vzhod (Kidričeva ulica) na tretjem mestu. Iztočišče za severni stanovanjski del mesta je križišče: Kersnikova ulica, Dečkova cesta. To je po številu vozil iz raznih smeri dokaj enakovredno razpotje. V primerjavi s tem križiščem sta križišči Dečkova cesta—Vrunčeva ulica na vzhodu in Dečkova cesta—Čopova ulica na zahodu znatno šibkejši. Bližnja prihodnost bo pokazala, katera cesta ali križišče med njima bo bolj živahno. Ko so odprli novo Kidričevo cesto proti Teharju in razširili podvoz ter naredili podhod na Teharski cesti ter uvedli enosmerni promet po Cankarjevi ulici, so precej razbremenili križišče pri pošti, tako da je na naši lestvici šele na enajstem mestu. Zaradi številnih vozil in pešcev iz Aškerčeve ulice ter zaradi slabe preglednosti je križišče še vedno nevarno. Na križišču Gregorčičeve, Vodnikove in Ipavčeve ulice so lani odprli pogled proti Ljubljanski cesti. Na severozahodni strani Slandrovega trga imamo na zelo kratki razdalji dvojno križišč, obe skupaj skoraj dosežeta frekvenco najbolj prometnega križišča v Celju. Razen kratke razdalje je slaba stran tega cestnega vozla še koleno na Ljubljanski cesti in to na stičišču z Malgajevo in Gregorčičevo ulico. Čeprav se bo z izgradnjo magistrale zahod promet na Ljubljanski in Gregorčičevi ulici zmanjšal, bo tukaj ob konicah še vedno zadrega. Posebno oviro predstavlja nivojsko križišče Mariborske ceste s savinjsko železniško progo, saj so zapornice zaradi vlakov zaprte približno 3,5 ur na dan. Ker med 23.15 in 4. uro ni prevozov, je poprečje v ostalih urah še večje; Mariborsko cesto nameravajo poglobiti. Večjih ali manjših težav v zvezi s križišči, signalnovarnostnimi napravami in prehodi za pešce je v Celju, podobno kakor v drugih mestih, še več. Na glavni vpadnici bi bil za voznike koristen načrt mesta z oznakami za omejitev prometa po ulicah, cestah in trgih.

Mestno središče je nastalo, ko še ni bilo motornega prometa in ko poslovno življenje še ni bilo tako živahno kot je danes, zato tudi ni bilo toliko prometnih težav. Na ožjem mestnem območju z mejnimi ulicami in cestami je od 69 ulic, trgov in cest 60 % prevoznih v obe smeri, 20 % je enosmernih in prav toliko zaprtih za vsa vozila; mestoma so dovoljene vožnje za dostavna vozila in stanovalce. Odlok o uravnavanju prometa prepoveduje vsako parkiranje tovornjakov v mestu. Trgovine se morajo oskr-

bovati z blagom z dvoriščnih strani, zato so tudi že uredili nekatere dostavne ceste ali pa so diskontno prodajo prestavili izven centra. Kupci se pritožujejo, ker ne smejo z osebnimi avtomobili do trgovine, te pa nimajo organizirane hitre dostave blaga do parkirnih prostorov. Marsikdo se zaradi tega raje odloči za nakup v drugem kraju, npr. v Žalcu. M. Mrovlje je za ureditev notranjega mestnega prometa pripravil več predlogov in izbral varianto, po kateri bi bile vse ceste v mestnem jedru enosmerne, Gledališka ulica pa bi bila zaprta za vsa prometna sredstva. Da bi lahko uresničili to zamisel, bi bilo potrebno predhodno urediti križišče Ljubljanske ceste s Trubarjevo, da ne bi zaradi naraslega prometna na Šlandrovem trgu prišlo do zastojev. Zaveda se, da s tako rešitvijo ne bi izboljšali prometnih razmer na območju mestnega jedra, pač pa bi bila v samem središču večja prometna varnost, manj hrupa in boljši zrak (Mrovlje, 1978, 66).

Pri ugotavljanju prepustnosti cest pogosto upoštevajo samo motorna vozila, kolesarjem ne posvečajo večje pozornosti. Povsem drugače je v celjskih osnovnih šolah in pri že tradicionalnih množičnih športno rekreativnih izletih. Zal večina cest nima označenih in ustrezno ločenih kolesarskih poti. Bolj ali manj urejen prostor za kolesarje je samo v Čopovi ulici, na Dečkovi, Mariborski in Ljubljanski cesti ter deloma v Levstikovih ulici. Poseben problem so nekatera križišča, kjer kolesarskih stez enostavno zmanjka. Po številu kolesarjev sta prednjačila Kersnikova in Vodnikova ulica, precej daleč za njima sta bili Vrunčeva in Čopova ulica, medtem ko sta Mariborska in Ljubljanska cesta šele na petem in šestem mestu. Za njimi se vrstijo: Trubarjeva, Malgajeva ulica, Ulica XXIX. novembra, Dečkova cesta itd. Kersnikova ulica spada nasploh med najbolj prometne ulice, a nima kolesarske steze. Po Vrunčevi ulici vozi precej manj motornih vozil, zato bi jo lahko brez večjih rekonstrukcij usposobili za varnejšo vožnjo kolesarjev iz severnih stanovanjskih sosesk v mestno središče. Domala na vseh cestah je kolesarjev več popoldne kot dopoldne. Če primerjamo med seboj celjske vpadnice v jutranjih urah, je vrstni red naslednji: Mariborska cesta, Ljubljanska cesta, Cesta v Laško in Teharska cesta.

Razmerje med njimi se med torkom in sredo ni spremenilo, pač pa je bilo v torek zaradi omejenih voženj z motornimi vozili na cestah za 30 % več kolesarjev. Med tedenskimi dnevi je bil v Gregorčičevi ulici na prvem mestu četrtek, nato so sledili petek, sredo, ponedeljek, torek, sobota in nedelja. Suho ali deževno vreme lahko bistveno vpliva na vožnjo s kolesi, zato bi potrebovali daljšo opazovalno dobo.

Ko smo šteli kolesa od pete ure zjutraj do devetnajste ure zvečer (11. 6. 1980) na Ljubljanski cesti, v Zidanškovi in Kersnikovi ulici, jih je bilo največ v popoldanski prometni konici, tedaj ko so se delavci in uslužbenci vračali domov. Na kolesih je bilo precej več moških kot žensk, ki navadno nosijo s seboj torbice in razno prtljago, zaradi česar je kolesarjenje manj varno in prijetno. Skozi križišče Vrunčeva ulica—Dečkova cesta se vozi relativno največ kolesarjev, medtem ko je po številu motornih vozil šele na šestem mestu. Po številu koles je na drugem mestu križišče Bežigrajska—Dečkova in Mariborska cesta. Na to križišče gravitira največji del celjske strojne, lesne in kemične industrije ter razna skladišča in hladil-

nice veletrgovskih podjetij. Največ kolesarjev se pripelje v križišče z južne strani Mariborske ceste, medtem ko so druge smeri dokaj izenačene. Križišče Kersnikova ulica—Dečkova cesta je glede kolesarjev na tretjem mestu, glavni tok prihaja iz zahodne smeri Dečkove ceste in po Kersnikovi ulici iz mesta. Ostala križišča v tem precej zaostajajo; tako je npr. križišče Ljubljanska cesta—Čopova ulica šele na desetem mestu, čeprav je po številu motornih vozil prvo.

Najbolj množični in občutljivi udeleženci v mestnem prometu so pešci. Morda zaradi skromnega prostora, ki ga razmeroma počasen pešec potrebuje, ga v prometnih študijah obravnavamo največkrat le kot zaščitene uporabnika pločnikov in cestnih prehodov. Skoraj nič ne zvedo npr. o tem ali širina hodnikov za pešce ustreza množici, zlasti ob prometnih konicah, ali sta obe strani ulice enako obremenjeni in temu ustrezno urejeni, ali je hoja po pločnikih zaradi neprimerne tehnične izvedbe dovolj varna. Večjo ali manjšo frekvenco pešcev lahko predvidevamo že s samo razmestitvijo sekundarnih, terciarnih in kvartarnih dejavnosti v ožjem in širšem mestnem središču in predmetju. Seveda moramo upoštevati delovni čas in delovne izmene, vozni red javnih prevoznih sredstev, parkirne prostore, uradne in predpraznične dni, posredno tudi vremenske razmere in še kaj. Da bi ugotovili glavne tokove pešcev ob popoldanski prometni konici (20. 10. 1980), smo izbrali števna mesta v trinajstih ulicah širšega mestnega središča. Po analizi zbranih podatkov so izstopale: Stanetova ulica, Tomšičev trg, Prešernova ulica in magistralna smer sever-jug z odcepom v Levstikovo ulico. Staromestni cestni križ (Stanetova ulica—Tomšičev trg in Prešernova ulica) predstavlja trgovsko središče, kjer se pešci nemoteno gibljejo domala po vsem cestišču. Na vseh opazovališčih smo našli (13.30 do 14.30) 6.485 pešcev, 45 % jih je hodilo po cestnem križu, kjer ni bilo razlik med levo in desno stranjo cestišča. Drugače je bilo na magistrali sever-jug: Mariborska cesta, Aškerčeva ulica, Titov trg, Ulica XIV. divizije (skupno 3.794 pešcev). Tukaj večina pešcev iz industrijskega severovzhoda mesta in s Teharske ceste uporablja levi pločnik od avtobusne postaje do železniške postaje in obratno, ki je sicer sklenjen, a mnogo preozek. Enako velja za desni hodnik od avtobusne postaje po Levstikovi in Gregorčičevi ulici, ki ga predvsem uporabljajo množice dijakov in obiskovalci zdravstvenega centra. Nekoliko preseneča ugotovitev, da je desna stran Ljubljanske ceste proti Narodnemu domu tudi v popoldanskem času bolj zasedena kot leva, pa čeprav so na levi strani trgovine in obrtne delavnice. Proti desnemu pločniku težita cesta in pešpot z Otoka pa tudi nadaljnja hoja proti Trgu V. kongresa, kjer je več prodajaln, je po tej strani bolj zanimiva. Hodnik na levi strani je na več krajih pokrit s kovinastimi rešetki, ki ogrožajo varno hojo. Naj za primer navedemo tudi hodnika ob Ljubljanski cesti od križišča z Gregorčičevo ulico proti zahodu. Desna stran ima absolutno prednost za stanovanjsko področje krajevna skupnost Otok I., medtem ko ima Otok II. mirnejšo in lepšo pot po Malgajevi ali Trubarjevi ulici. Cankarjeva in Vodnikova ulica sta na senčni strani od pošte do gledališča manj obremenjeni kot na sončni strani, kjer sta ob širšem pločniku tudi šoli, banka in nekaj trgovin; iz Vodnikove ulice vodi bližnjica v zdravstveni center in bolnišnico. Kersnikova ulica, ki spada med prometno najbolj živahne in zaradi

senčnega drevoreda med najlepše ulice, je bila v času štetja pešcev šele na enajstem mestu. Veliko delavcev in uslužbencev potuje v Celje z lastnimi vozili. Iz bolnišnice odhaja večina oddelčnih uslužbencev okrog trinajste ure, obiski pacientov so razen ob sobotah in nedeljah med petnajsto in šestnajsto uro, tako da ob popoldanskem prometnem višku ni gneče na pločnikih. Vsekakor bo potrebno vzdrževanju pločnikov posvetiti več pozornosti.

Garaže in parkirni prostori

Konec leta 1980 je bilo v celjski občini registriranih brez motornih koles in traktorjev 17.235 motornih vozil in prikolic; velika večina je zasebna last. V zadnjih letih se je število avtomobilov letno povečevalo za več kot tisoč na leto. Razumljivo je, da si mnogi želijo spraviti vozilo na varno, vprašanje je le, kako priti do garaže blizu stanovanja. Za hišne lastnike to ni problem, saj si skoraj brez izjeme gradijo stanovanjske hiše, nekateri tudi vikende, z garažami. Po oceni je bilo leta 1980 v celjski občini približno 500 samostojnih objektov in 4.000 do 4.500 garaž v stanovanjskih hišah. Če je ocena pravilna, potem je komaj okrog 40 % navedenih motornih vozil v garažah, druga so bolj ali manj izpostavljena vremenskim neprilikam.

V Celju je še malo garažnih hiš, pozidali so jih v novih soseskah, predvsem kjer so družbena stanovanja, npr. na Lavi, v Simončičevi ulici, zgradili naj bi jih še več. Za javno uporabo predvidevajo etažne garaže pri železniški postaji, pri novi avtobusni postaji, posebej za reševalno postajo pri zdravstvenem centru in še kje. Vrstne garaže ob začetku Trubarjeve ulice bodo v bližnji prihodnosti porušili in prostor izkoristili za nov hotel. Nizke vrstne garaže zavzemajo preveč mestnega zemljišča, pa tudi po zunanem videzu niso okras. Še v večji meri velja to za črne gradnje v mestnih dvoriščih in še zlasti v predmestju. Urbanistična inšpekcija je v letih 1979—1980 odkrila ob Tovarniški ulici na zemljišču Cinkarne 52 lesenih kolib, 25 ob Cinkarniški poti, 17 na Bregu in 41 v Ložnici južno od Ronkove ulice. Na bregu so se uporabniki in svet za urbanizem sporazumeli in našli ustrezen prostor za legalno gradnjo garaž, drugod so jih morali porušiti. Garaže v zasebnih hišah so bolje urejene. Da bi zvedeli mnenje občanov, zlasti tistih v družbenih stanovanjih, v mlajših in starejših delih mesta, smo anketirali 150 oseb. Štiri petine anketiranih nima garaž, samo 42 % vprašanih bi jih kupilo, če bi jih gradil v bližini njihovih stanovanj. Večina je mnenja, da so garaže predrage, nekateri si nameravajo zgraditi lastne hiše. Nad tri četrtine vprašanih ima parkirni prostor pred hišo. Ponekod so se domenili za stalne parkirne prostore, zbrali potrebna sredstva in parkirišča primerno uredili. Kjer so v bližini stanovanj trgovine ali ustanove, ostanejo stanovalci često brez parkirnega prostora, ali lahko parkirajo samo ponoči. Vprašali smo, čemu bi dali prednost pri ureditvi okolja stanovanjske zgradbe: parkirnemu prostoru, otroškemu igrišču ali zelenici. Za garaže se je odločilo 15 %, za otroško igrišče 47 %, za zelenice 30 %, za otroško igrišče in zelenico 8 %. Odgovori nas ne presenečajo, saj ima 82 % anketiranih mladoletne otroke.

Uradno ločimo splošne in posebne parkirne prostore. Parkirni prostori so tam, kjer je ali organizirano parkiranje, ali so parkirne ure, ali je z znaki določen poseben način parkiranja itd. (Uradni list SRS, št. 24/75). 15. septembra (ponedeljek) 1980 smo okrog desete ure prešteli motorna vozila in kolesa na področju med Jurčičevo, Gregorčičevo in Ipavčevo ulico do železniške proge na severu in vzhodu ter do Savinje na jugu. V tem okviru je večina trgovin za srednjeročne in dolgoročne nakupe, občinska skupščina, sodišče, zdravstveni center, kulturnoprosvetne ustanove, sedeži družbenopolitičnih organizacij, večina pomembnejših gostinskih objektov, železniška in avtobusna postaja. Na ulicah, na dovoljenih in nedovoljenih parkiriščih, smo našli skupno 3.618 avtomobilov, 95 % je bilo osebnih vozil. Razmerje med vrstami avtomobilov bi bilo drugačno, če bi zajeli tudi industrijski vzhod in deloma severozahod. Z osebnimi avtomobili so bile najbolj zasedene Ulica XIV. divizije, Oblakova, Aškerčeva, Levstikova, Mariborska in Gregorčičeva ulica, torej na obodu mestnega jedra in pri bolnišnici. Razmeroma malo smo našli motorjev, desetkrat več pa je bilo koles (646). Za tako množico koles bi morali urediti ustrezne kolesarnice in več primernih stojal. Na tržnici je nekdanje že bila javna shranjevalnica koles. Nekatera trgovska podjetja in ustanove so za to že poskrbele, vendar bo uporaba koles na kratke razdalje brzčas kmalu še mnogo večja.

Posebni parkirni prostori naj bi bili razporejeni tako, da bi bili lahko dostopni in da ne bi ovirali ostalega prometa, pešci pa bi bili bližje železnemu kraju. Komunala Celje — TOZD Javne naprave upravlja štiri stalne nadzorovane parkirne prostore, dva stalna brez nadzora in šest parkirišč s parkirnimi urami. Nekateri parkirni prostori, kot npr. med Ljubljansko cesto in Gledališko ulico, med Stanetovo in Levstikovo ulico, so le začasni, dokler ne bodo zgradili novih zgradb. Poseben problem so divja parkirišča, npr. ob Aškerčevi, ob Savinji, na dvorišču ob Cankarjevi ulici in drugod, kjer zapirajo pot dostavnim vozilom in izhod stanovalcem.

V Celju je na voljo 415 parkirnih prostorov za osebne avtomobile, medtem ko počiva na raznih drugih krajih osemkrat toliko avtomobilov. Zasedenost parkirnih prostorov je dokaj različna in je predvsem odvisna od lokacije. Pri Ojstrici in pri železniški postaji je poleg nadzorovanega prostora še precej brezplačnega, zato je zasedenost nadzorovanih parkirišč skromna. V Cankarjevi in Kocbekovi ulici, v samem središču mesta, je čez dan težko dobiti parkirni prostor, toda plačanih pristojbin je bila samo ena tretjina. Potreben bi bil strožji nadzor občinske straže in prometne milice, za kar pa je premalo ljudi. Višina parkirnine naj bi se ravnala po času, urejenosti parkirnega prostora in po oddaljenosti od mestnega središča, ali pa bi jo naj odpravili in poiskali za nadzor drug vir dohodkov. Anketirali smo 454 voznikov na različnih parkirnih prostorih od različnih tedenskih dneh (september 1980). V dopoldanskih in popoldanskih urah so prihajali v mesto predvsem celjski občani (50 %), mnogo manj številni so bili vozniki iz žalske (13 %), šentjurske (9 %), laške (8 %), konjiške, šmarske in velenjske občine; na ostale občine celjske regije in Zasavja je odpadlo po 0,5 do 1,5 % parkiranih vozil, enako velja za Ljubljano, Maribor, obalne občine in tuje registrske oznake. Izbira parkirnega prostora je v veliki meri odvisna od namena prihoda. Največ jih je prišlo kupovat (38 %),

drugi so se pripeljali v službo (18 %), prišli so zaradi uradnih zadev in poslovnih opravkov (20 %), napotili so se v zdravstveni center (7 %), nekateri so hoteli obiskati svojce in prijatelje, ostali so se ustavili zaradi česa drugega. 81 % anketiranih je menilo, da v Celju ni dovolj parkirnega prostora. Parkirišča naj bi uredili ob mestnih vpadnicah: v Ulici XIV. divizije ob Savinji, pri Ojstrici, pri avtobusni postaji, pri bolnišnici, na Mariborski in Teharski cesti; predlogi se ujemajo z načrtovanimi lokacijami. Vozniki bi se želeli pripeljati z avtomobilom do same trgovine, hkrati pa predlagajo parkirišča zunaj mesta, da bi bili pešci v mestu varnejši in zrak manj onesnažen. Nekateri se zavzemajo za javne garažne hiše v mestu, drugi za trgovske zgradbe s parkirnimi prostori. Sodeč po starejši anketi (leta 1978) sta dve tretjini vprašanih želeli dostavo blaga do parkiranega vozila; prevoz naj bi organizirala trgovska podjetja. Nad dve tretjini anketiranih raje parkira na nadzorovanem prostoru, 14 % na nezavarovanem, drugim je vseeno. Cene za parkiranje sicer niso previsoke, vendar ne upoštevajo dovolj kratkotrajnih parkiranj. Za tiste, ki se vozijo v službo in parkirajo na nadzorovanih prostorih po osem in več ur, se ob koncu meseca nabere dokaj visok izdatek. Četrtnina anketiranih se pripelje v Celje vsak delavnik, drugi prihajajo v mesto najpogosteje ob sobotah dopoldne, ob petkih in sredah, ko imajo več časa, ali je uradni dan. Celjani parkirajo često po večkrat na dan, na splošno pa je promet na parkirnih prostorih dopoldne bolj živahen kot popoldne. Stiska za prostor je navadno med devedo in enajsto uro in od 15. do 17.30. Januarja in februarja ter julija in avgusta je relativno manj avtomobilov zaradi vremenskih nepravilnosti in dopustov. Od 28. julija do 4. avgusta 1980 se je na štirih nadzorovanih celjskih parkiriščih ustavilo dnevno deset do osemindvajset avtomobilov s tujo registracijo in še med temi so bili vsi tujci (TOZD Javne naprave). Verjetno je več tujcev parkiralo pred hoteli, kljub temu nas podatek sili k razmišljanju in domnevi o celjskem »turističnem prepihu«.

V posebni anketi, v kateri je sodelovalo 485 delavcev iz sedmih organizacij združenega dela v Celju, je dobra polovica voznikov predvsem zadovoljna s parkirnim prostorom pred tovarnami. Najbolj pogosti očitki so, da je prostor premajhen, da ni tlakovan, ograjen in pokrit ter da je pozimi poln snega in ledu. Pičla tretjina bi si želela boljši nadzor, ostali menijo, da je dovolj vratar, ker bi bili sicer stroški previsoki. Tovornim vozilom so pripravili začasno parkirišče v Čretu ob Kidričevi ulici blizu bencinske črpalke, tovarn, raznih skladišč in samopostrežne restavracije.

Zasedenost vozil in štednja z energijo

Čeprav so energetiki že vrsto let opozarjali na večjo štednjo in gospodarnjše izkoriščanje klasičnih energetskega virov, zlasti nafte in njenih derivatov, ki jih mora Jugoslavija uvažati večinoma z Bližnjega vzhoda, sta šele omejitve voženj ob določenih dneh (od 25. 4. 1979) ter naglo, skokovito naraščanje cen tekočemu gorivu, vzbudila pri potrošnikih negotovost in skrb za prihodnost. Takoimenovanim parnim in neparnim dnevom so se premožnejši izognili z nakupom še enega avtomobila. Medtem ko so prizadeti vozniki dvomili o tovrstnih prihrankih tekočih goriv, so drugi verjetno

v tem pogledu pretiravali. Nepriljubljeni zakon je nehal veljati 4. februarja 1981. Da bi ugotovili, kolikšna je zasedenost osebnih vozil, smo 20. in 21. maja 1980, to je v torek in sredo, šteli avtomobile in potnike na štirih vpadnicah in v Kersnikovi ulici. Štetje je trajalo od pol šeste do pol osme ure zjutraj, torej v času jutranje prometne konice, ko hitijo delavci in uslužbenci v tovarne, urade, trgovine in drugam. V sredo je vozilo na Teharski, Laški, Mariborski in Ljubljanski cesti 4078 osebnih vozil, v torek pa le 2455 (60,2 %); v Kersnikovi ulici je bil v torek še nekoliko nižji odstotek (57 %). Na štirih vhodnih cestah smo v sredo našli 53,17 % osebnih vozil s samo eno osebo, 34,23 % z dvema osebama, 9,49 % s tremi osebami, 2,82 % s štirimi in le 0,29 % s petimi osebami. V torek je bilo osebnih avtomobilov z eno osebo za 11,34 % manj, z dvema osebama za 2,87 % več, s tremi osebami za 3,83 %, s štirimi za 4,25 %, in s petimi osebami za 0,40 % več. Na Kersnikovi ulici je bilo v torek osebnih vozil z eno osebo za 6,25 % manj kot v sredo, s štirimi osebami pa le za 2,05 % več. Ob torkih se je vozilo več lastnikov osebnih vozil z mestnimi avtobusi, s kolesi ali pa so hodili na delo peš. Največja razlika v zasedenosti osebnih vozil med torkom in sredo je bila na cesti Teharje—Celje.

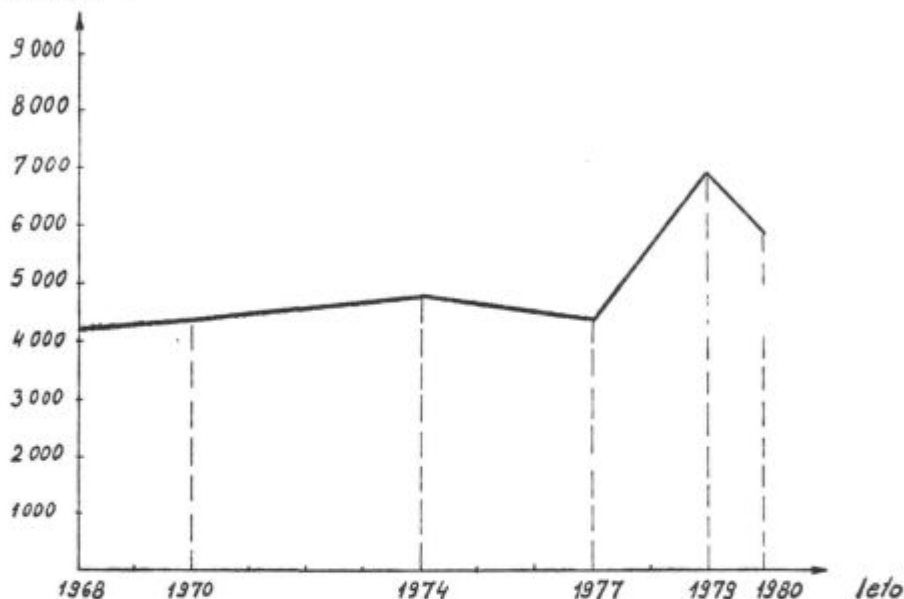
Deloma bi lahko manjšo izkoriščenost osebnih vozil opravičevali s slabšimi prometnimi zvezami iz Celja v hribovito zaledje z razloženimi naselji. V torek je na petih cestah znašal popreček na en osební avto 1,84 oseb, v sredo pa 1,62 oseb. Če računamo, da je poprečna polna zasedenost osebnega avtomobila 4,5 oseb, je dosegla v sredo komaj 35,9 %.

Rezultate štetja smo dopolnili še z anketiranjem voznikov osebnih vozil v raznih organizacijah združenega dela v Celju (skupno 368 oseb). Ne glede na nadaljnje podražitve bencina se namerava voziti s svojim vozilom nad polovica anketiranih, četrtnina se bo vozila z javnimi prevoznimi sredstvi, drugi se še niso odločili. Na vprašanje: zakaj se več oseb ne pelje v avtomobilu, so bili odgovori dokaj pestri. Največ (38,7 %) se jih vozi iz krajev, kjer ni sopotnikov, ali bi se morali nanje preveč ozirati (20,3 %). Mnogo udobneje in manj odgovorno je potovati sam (15,6 %). Večkrat ni pripravljenosti za delitev prevoznih stroškov (14,5 %). Nekateri potrebujejo osebno vozilo za službene vožnje, ali da spotoma peljejo otroke v varstveno ustanovo. Zadnje podražitve bencina so povečale zanimanje za izmenične skupinske vožnje in povrnitev prevoznih stroškov. Razen tega so vedno bolj iskana osebna vozila z manjšo porabo goriva. Večina delovnih organizacij krije svojim delavcem del stroškov za javni prevoz. Če računamo, da porabi 54-sedežni avtobus na 100 km poprečno 301 nafte, 5-sedežno osebno vozilo pa poprečno 10 litrov bencina, porabi avtobus na osebo 0,56 l nafte, osebno vozilo pa 2 litra bencina. Razen tega je 1 liter nafte za 4 dinarje cenejši kot 98-oktanski bencin (22. 1. 1981); pri ceni nafte nismo upoštevali popusta, ki ga imajo avtobusi na mestnih in delavskih progah. Leta 1978 so v celjski občini prodali za 8,81 % litrov več raznih vrst bencina kot leto poprej, toda že leta 1979 je bila poraba bencina za 1,51 % manjša kot leta 1978. Dodajmo še, da se je v navedenih treh letih število osebnih avtomobilov in motornih koles dvignilo za 9,7 % oziroma za 9,3 %. Manj uspešna je bila štednja s plinskimi in kurilnimi olji. Leta 1978 so v celjski občini prodali za 11,45 % večjo količino kot leta 1977, še večja je bila poraba leta

1979, ko je bila za 18,42 % ali za okroglo 2 milijona litrov večja kot minulo leto. Število avtobusov in tovornih avtomobilov je v letu 1978 poraslo za 9,51 %, leta 1979 pa za nekoliko manj.

Pod vplivom široke propagande v javnih občilih zaradi omejitev voženj z motornimi vozili in podražitve bencina so občani znova odkrili ekonomske in zdravju koristne prednosti koles. Prepričljiv dokaz za to je prodaja koles v Celju, ki se je od leta 1968 do 1974 povečala za 14,47 %, v letih 1977—79 pa dvignila za več kot polovico (54,65 %).

Število koles

Prodaja koles v Celju v času energetske krize

Leta 1976 je oddelek za notranje zadeve skupščine občine Celje izvedel anketiranje uporabnikov cestno-prometnih površin. Anketiranje je le deloma uspelo, saj na vprašanja ni odgovorila niti polovica naslovljencev. Izpoljenih in oddanih anket je bilo 10488. Pri izbiri prometnih sredstev je bilo ključno vprašanje oddaljenost stanovanja od postaje javnega prevoznega sredstva in delovnega mesta. Do železniške in avtobusne postaje je potrebovalo 45,7 % anketiranih do 30 minut. Pozimi je prihajala na delo peš dobra tretjina zaposlenih, poleti nekoliko manj. Kolesarjev je bilo poleti domala enkrat več kot pozimi. V javnem prevozu je imel avtobusni promet absolutno prednost, zlasti v mrzlih in snežnih mesecih, ko so kolesa z motorji ali brez njega manj primerna. Potnikov, ki so se vozili z vlakom, je bilo komaj okrog 4 %. Železniški potniški promet ne more na krajše razdalje tekmovati s prožnejšim avtobusom, lahko pa hkrati prepelje mnogo več potnikov. Primerjava polurnih avtobusnih in avtomobilskih izohron

kaže veliko prednost avtomobilskih, saj izboljšajo dostopnost do Celja za 153,7 %. Avtomobili lahko glede na sedanje prometne razmere prepeljejo v enakem času mnogo več ljudi, drugo vprašanje pa so stroški prevoza in poraba tekočega goriva (Gosar, 1975, 102). Velika večina anketiranih ni bila zadovoljna z organizacijo javnega prevoza. Premisleka vreden je podatek, da bi se jih nad polovico raje vozilo v službo z avtobusom kot s svojim avtomobilom, če bi bil javni prevoz dobro organiziran. Potreben bi bil krožni mestni promet najmanj vsakih 20 minut.

Največja zagata na cestah je okrog šeste in štirinajste ure, vendar je bilo 70 % (od 8989) odgovorov proti kakršnemkoli premiku delovnega časa. Bali so se, da kljub prilagoditvi javnega prevoza spremenjenemu delovnemu času ne bi mogli prepeljati otrok do varstvenih ustanov in prispeti pravočasno na delovno mesto. Da bi izboljšali organizacijo dela in dvignili produktivnost, so oktobra 1978 poslali (oddelek za notranje zadeve skupščine občine Celje) organizacijam združenega dela vprašalnik o uvajanju spremenljivega delovnega časa in zamiku delovnega časa v tekočem letu in v bližnji prihodnosti. Nas zanima spremenljiv delovni čas predvsem zaradi enakomernejše časovne razporeditve cestnega prometa in obremenitve cest ter gospodarnejšega izkoriščanja vozil in potrošnje energije. Zamik delovnega časa povečini za četrt ure, ki so ga uvedli v nekaterih delovnih organizacijah, je le nekoliko ublažil prometni konici, je pa še vedno stalni delovni čas z vsemi spremljajočimi pomanjkljivostmi. To je ustrezna rešitev za tiste enote delovnega procesa, kjer je potrebno delo začeti in končati sočasno. Kjer narava dela dopušča spremenljiv delovni čas, vsaj v nekaterih enotah, bi naj k temu prešli čimprej. Kljub razumljivim in prepričljivim utemeljitvam, pojasnilom in napotkom, je na vprašalnik odgovorilo samo 136 od skupno 176 organizacij, ki so vprašalnik sprejele. Anketirane organizacije zaposlujejo 33715 delavcev in uslužbencev. Po rezultatih ankete je samo 4,1 % delavcev zaposlenih v dopoldanski izmeni imelo gibljiv delovni čas, čeprav je tako potencialno možnost imelo 38 % vseh zaposlenih v družbenem sektorju.

Da bi osvežili in dopolnili omenjene podatke, smo izvedli novo anketo v devetnajstih delovnih organizacijah združenega dela. Če bi povzeli odgovore, bi ugotovili, da mnogi še ne poznajo dovolj prednosti spremenljivega delovnega časa, ali pa jih nočejo upoštevati. Bojijo se, da bi padla delovna storilnost, dvomijo v uspešnost kontrole, v boljšo organizacijo prometa itd. Marsikomu bi kasnejši začetek in konec rednega dela zmanjšal nadurno delo v podjetju in v prijavljeni ali neprijavljeni popoldanski obrti. Veliko delavcev je iz mešanih gospodinjstev, polkmetov, ki želijo priti čimprej domov in se lotiti kmečkega dela, saj jim le-to prinaša višji življenjski standard. Res je, da polkmetje z dvojnimi delom pomagajo sebi in družbi in bi brez njih ostal zlasti bregovit svet še bolj osamljen in neobdelan, toda koliko časa je sploh možno opravljati dvojno delo vestno in učinkovito. Kdaj z nadurnim delom ne siromašimo rednega dela in družbene proizvodnje, od katere živi velika večina delovnih ljudi. Gibljiv delovni čas bi vplival posredno tudi na razmeroma čistejši zrak v Celju, saj koncentracija izpušnih plinov ob konicah ne bi bila tako občutna. Tri četrtine oseb je v

anketi odgovorilo, da je zrak ob prometnih konicah tako zasičen z izpušnimi plini, da kvarno vpliva na razpoloženje in povečuje utrujenost delavca ob prihodu na delo.

Prometne nesreče in preventiva

Dobra ali slaba tehnična usposobljenost cestišč z ustreznimi varnostnimi napravami, strokovno znanje voznikov, upoštevanje cestno prometnih predpisov, psihična pripravljenost in human odnos med vsemi udeleženci cestnega prometa se odražajo tudi v številu prometnih nesreč in človeških žrtev. Za primerjavo podatkov smo izbrali obdobje 1968—1980. Leta 1968 je bilo v celjski občini 260 nesreč, ki so se končale s telesnimi poškodbami in s smrtjo. Celjska občina je bila v tem pogledu na petem mestu v SR Sloveniji. Do leta 1972 je število nesreč še naraščalo, nato se je leta 1974 nekoliko znižalo ter doseglo višek leta 1976, ko se je povzpelo na 339. Takrat je bila celjska občina na tretjem mestu za mariborsko in ptujsko občino. Leta 1978 je bilo nesreč s telesnimi poškodbami in s smrtjo precej manj in se je po predhodnem porastu leta 1980 znova znižalo; v 238 nesrečah je šestnajst oseb izgubilo življenje, med njimi dva otroka. Razumljivo je, da je v mestih, kjer je gostejši promet, več možnosti za nesrečo; 12 % vseh prometnih nezgod v celjski regiji v letu 1980 se je zgodilo v mestu Celju. Med najbolj kritičnimi cestami so še vedno Ljubljanska cesta, Celje—Prožinska vas in Celje—Laško. Če so najpogostejši povzročitelji prometnih nesreč vozniki osebnih vozil, motornih koles in tovornjakov in če se držimo temeljnega pravila, da je treba hitrost vozila in vožnje nasploh prilagoditi prometnim pogojem, potem je lahko zelo občutljiv kriterij za prometno razvitost dežele in osveščenost uporabnikov prometnega prostora razmerje med številom voznikov in prometnimi nesrečami s telesnimi poškodbami in smrtnimi primeri. V celjski občini sta leta 1980 prišli na 1000 voznikov 11,2 nesreči, kar je nekaj manj kot leto prej. Drugo korelacijo predstavljajo prometna vozila in prometne nesreče s telesnimi poškodbami in smrtnimi primeri: na 78,2 vozili (brez prikolic) je prišla po ena prometna nesreča. Osnovna pomanjkljivost teh razmerij je, da ne zajemata vseh vozil in voznikov, ki so uporabljali ceste v celjski občini v minulem letu. Največ nesreč so povzročili vozniki osebnih vozil, sledijo vozniki koles z motorjem, pešci, vozniki tovornih vozil in kolesarji. Najpogostejša vzroka sta bila neprimerna hitrost in izsiljevanje prednosti, na tretjem mestu je bila vinjenost, nato nepravilna hoja in nepravilno prehitevanje. Posebno kritični dnevi so bili petek, ponedeljek in sredo, ko je bilo na cestah največ vozil. Na popoldanske in večerne ure (od 13. do 21. ure) je odpadlo nad polovico vseh nesreč; ljudje so se množično vračali domov utrujeni od rednega in nadurnega dela ali drugih opravil. Sodeč po republiških zbirnih podatkih (1975—1978) število prometnih nezgod narašča od pomladanskih mesecev do septembra in doseže višek v času poletnih dopustov avgusta in julija. Jeseni je bilo prometnih nesreč sicer manj, a smrtnih primerov je bilo več zlasti oktobra in novembra, ko so se subjektivnim vzrokom pridružili še megla, moka in spolzka cestišča in zmanjšana vidljivost.

Okrog 14.500 otrok raznih starosti je imelo redno prometno vzgojo. Občinski svet za preventivo in vzgojo v cestnem prometu je pripravil seminarje in posvete za vzgojitelje — mentorje, ti pa so organizirali tečaje o cestno pro-

metnih predpisih, razna medrazredna, medzavodna tekmovanja, kolesarske izpite itd. Prometna vzgoja je vključena pri vseh predmetih na vseh stopnjah šol, kadarkoli govorimo o prometu, o varstvu ljudi in okolja, o humanih odnosih med ljudmi. Manj zanimanja za prometno vzgojo je med odraslimi v krajevnih skupnosti in v nekaterih delovnih organizacijah. Naj opozorimo na pomanjkljivosti in potrebne izboljšave: obnova asfaltne prevleke, rekonstrukcija nekaterih pločnikov, zimsko čiščenje snega, problematična namestitve semaforjev na nekaterih križiščih in nepreglednost zaradi žive meje in visokih ograj, pogoste vožnje kolesarjev in mopedistov po poteh in hodnikih za pešce idr. Malo vemo o preventivnih ukrepih proti hrupu cestnega prometa in tovrstnemu zastrupljanju zraka. Posebno neugodno lego imata v tem pogledu pedagoški in ekonomski šolski center. Nепrestano ustavljanje in čakanje vozil pred semaforjem in dodajanje plina pred okni učilnic škoduje zbranemu delu in zdravju. Upamo, da se bo motorni promet vsaj nekoliko unesel, ko bo zgrajena magistrala zahod in ko bodo pri avtobusni postaji zgradili avtobusni terminal.

Prihodnji razvoj cestne mreže in prometa v Celju

Celjsko območje leži na prehodu med osrednjo in sevrovzhodno Slovenijo, kamor tečejo glavne prometnice: elektrificirana dvotirna železnica in polovična avto cesta Slovenika. Diagonalno na to smer vodijo ceste s slovenske Koroške proti vzhodni Dolenjski in Posavju, ki pa zaradi hribovitega površja ter tesnih in vijugavih prečnih dolin niso kos povečanemu sodobnemu prometu. Čeprav so leta 1968 prenehali voziti vlaki iz Velenje v Slovenj Gradec, je Celje še vedno obdržalo vlogo regijskega prometnega vozla. Iz smeri za pripravo prostorskega plana so razvidne štiri osnovne dolgoročne variante poselitve v celjski občini in sosedstvu. Odločili so se za »medobčinsko zasnovo«, za sodobno obliko »decentralizirane pokrajinske zgotovitve«. Na tej široki zasnovi bodo sprejemali bodoče delovne načrte za stanovanjsko izgradnjo, za razmestitev gospodarskih in drugih dejavnosti za razvoj prometnega in komunalnega omrežja, kmetijstva, rekreacije itd.

V zadnjem desetletju je bila najmočnejša rast prebivalstva na osi občinskih središč Zalec—Celje—Šentjur pri Celju.

Bodočo naselitev bodo usmerjali na izbrana področja, ki bodo še tesneje kot sedaj povezala tri vodilne regijske centre: Celje, Velenje in Zalec (Urbanistični inštitut SRS 1980. Strokovno gradivo VII, III/2). Zaščitili bodo najboljše strnjene kmetijske površine ob Hudinji in v Medlogu, razvijali stanovanjsko gradnjo na zahodnem delu občine in jo povezali z rekreacijskim področjem ob Smartinskem jezeru. Posebno skrb bodo posvetili območjem ob priključkih na avto cesto, kjer naj bi se v prihodnosti razvila nova naselitelvena jedra (Urbanistični inštitut SRS 1980. Strokovno gradivo, VII, II/2). Novi osnutek regionalnega prostorskega planiranja in urejanja Celja prekinja intenzivno stanovanjsko gradnjo med mariborsko in savinjsko železniško progo ter kanalom LKS (Ložnica, Koprivnica, Sušnica), ki jo je predvideval Urbanistični načrt Celja leta 1968.

Nadaljnjo gradnjo na tem prostoru je treba preprečiti, ker je gostota prebivalstva že previsoka (nad 300 ljudi na hektar). Razvijati je treba tudi

druge centralne funkcije in za bodoče regionalne funkcije blizu mestnega središča rezervirati ustrezne površine (Urbanistični inštitut SRS 1980. Strokovno gradivo VII, III/5).

Savinja je stalna spremljevalka Celja. Bolj kot po svoji prometni funkciji je bila reka že od davna znana po poplavih. V vseh ureditvenih načrtih mesta se ponavlja problem regulacije Savinje in njenih pritokov. Čeprav imamo že iz 15. stoletja poročilo o gradnji varovalnih nasipov in prekopov, so začeli s sistematično regulacijo (Tremenje—Celje) šele leta 1936 po katastrofalni poplavi 1933 (J. Orožen, 1957, 8,19). Visoka voda je junija 1954 znova preplavila velik del mesta in okolice in povzročila ogromno škodo. Po tem letu so uredili strugo in postavili betonske mostove na mestnem odseku do izliva Ložnice; napravili so novo korito Voglajni, zavarovali bregove Hudinje ter preusmerili Koprivnico in Sušnico. Drug težak problem pri smotrni izrabi mestnega prostora je savinjska železniška proga, ki razdeli mesto na dvoje in s tem močno ovira promet med južnim in severnim delom mesta, zlasti še, ker so vsa prečenja nivojska. Prestavitev železniške proge na južni rob mesta in gradnja predora pod Miklavškim hribom bosta zaradi visokih stroškov še dolgo ostala zgolj zamisel. Vsekakor bo treba zgraditi dva podvoza za prečkanje savinjske železnice v Kersnikove ulici in Mariborski cesti. Savinjsko in Rogaško progo bodo uporabljali za lokalni promet. Za številne dijake in delavce bodo napravili postajališče med Čopovo in Kersnikovo ulico in jim s tem skrajšali pot do delovnega mesta ali šole. Železniško progo Zidani most—Celje—Maribor so pred leti elektrificirali in preuredili na starem prostoru, tovorno postajo so zgradili v Čretu, poleg nje pa predvidevajo tudi industrijsko ranžirno postajo. Potniške postaje ne bodo prestavljali, pač pa bodo pod peroni in pod preurejeno magistralo jug zgradili podhod, tako da bodo pešci prihajali in odhajali varneje kot doslej (Urbanistični inštitut SRS 1980. Strokovno gradivo VII, IV/3).

Osnovno izhodišče pri urejanju cestnega prometa v Celju je bilo in je:

- a) zagotoviti varnost v prometu,
- b) preusmeriti težki hrupni tranzitni promet izven mestnega središča,
- c) razbremeniti mestne ulice in zaščititi okolje v ožjem središču mesta,
- d) urediti primerne parkirne prostore in servisno službo.

»Desetletni program izgradnje cest na območju mesta Celja« je bil izdelan leta 1974 in je zasnovan na obstoječi cestni mreži, ki pa jo je izredno dinamični razvoj urbanizacije prehitel. Naloga projektantov je bila predvsem reševanje nastalih prometnih težav, ki so zavirale nadaljnji normalni razvoj mesta.

Orientirali so se po takrat veljavnem urbanističnem načrtu in po razpoložljivih finančnih sredstvih. Upoštevali so tudi že avtocesto Hoče—Levec—Ruše (Projekt nizke zgradbe, 1974, 1—3).

Kje naj bi do leta 1985 zgradili ali rekonstruirali ceste? Zgradili naj bi magistralo vzhod od Mariborske ceste proti Teharju, magistralo zahod od Ljubljanske ceste v Medlogu vzporedno s savinjsko železniško progo do Mariborske ceste, magistralo sever od avtoceste po Mariborski cesti do križišča z magistralo vzhod—zahod, magistralo jug v smeri Mariborske ceste, Ašker-

čeve ulice in Ulice XIV. divizije; to bi bil celjski mestni križ, ki so ga navajali že pred 25 leti. Ko bo povsem dograjena magistrala zahod, bo postala Ljubljanska cesta zbirna mestna cesta. Dečkova cesta s Čopovo bo še nadalje obdržala vlogo obvoznice. Modernizirati bo treba Gregorčičevo ulico, rekonstruirati tamkajšnje križišče ter preurediti še nekatere manjše odseke cest in križišča Avtocesto Hoče—Ruše bodo s severnim priključkom povezali z magistralno cesto (Projekt nizke zgradbe 1974, 6).

Kaj so od predvidenih del naredili doslej? Zgradili so magistralo vzhod in dvopasovno magistralo zahod od Medloga do Čopove ulice, s katero so že sedaj nekoliko razbremenili Ljubljansko cesto. Podaljšali so Levstikovo ulico, od križišča s Stanetovo in Vrunčevo do novega križišča pred avtobusno postajo, ter preuredili Mariborsko cesto od križišča z Levstikovo ulico do savinjske železnice. V naslednjih letih bodo nadaljevali magistralo zahod, ki naj bi v kombinaciji s Čopovo in Dečkovo cesto imela dovolj veliko prepustnost za daljše obdobje. Trenutno je mnogim uporabnikom problematično nivojsko križišče zahodnega dela magistrale s Čopovo ulico tik savinjske železniške proge. Razbremenjena Ljubljanska cesta bo blažilno vplivala na prepustnost Gregorčičeve ulice, vendar bo mogoče zastoje ob konicah odpraviti le s popolnejšo zgrajenostjo omrežja in ureditvijo križišč. Da bi prekvalificirali regionalno cesto Celje—Novo mesto v štiripasovno magistralno cesto, ni ob Savinji in Savi dovolj prostora. Predlagajo popolnoma novo magistralno povezavo med Štajersko in Dolenjsko na relaciji od Sentjurja pri Celju preko Kozjanskega do Krškega (Inštitut za puteve 1978, 16). Ko bodo končali magistralo zahod, bo prišla na vrsto rekonstrukcija Aškerčeve ulice in Ulice XIV. divizije kot prva faza magistrale jug (Delegatov poročevalec 1980, št. 17).

Prostorski plan občine Celje narekuje povezavo mestnih ulic, ki se končajo ob avtocesti z občinskimi vpadnicami. Tudi Čopova in Kersnikova cesta se bosta nadaljevali čez avtocesto in pritegnili lokalne ceste severnega mestnega zaledja. Spričo intenzivnega industrijskega razvoja Velenja in naraščajočega prometa s Celjem je v zasnovi nova »hitra« cesta; predstavljala bi hipotenuzo v obstoječem cestnem trikotniku Velika Pirešica—Arja vas—Celje. S tem v zvezi predvidevajo iz smeri Medlog—Babno novo velenjsko vpadnico, ki se bo priključila na magistralo zahod v bližini Ronkove ulice (Urbanistični inštitut SRS 1980, VII, IV/4). Štirim regionalnim smerem iz Celja proti Mariboru, Rogaški Slatini, Laškem in Mozirju se bo pridružila še peta proti Šaleški in Mislinjski dolini. Severno in zahodno stanovanjsko območje, ki gravitira na Dečkovo in Mariborsko cesto, nameravajo bolje povezati z vzhodno industrijsko cono, zato bodo modernizirali Bežigrasjsko cesto in jo podaljšali do obstoječe ceste proti Sentjurju; to bi bila hkrati direktna povezava za delovne vožnje iz žalske in šentjurske smeri. Ob kanalu LKS predvidevajo cestno povezavo z Mariborsko in Trnoveljsko cesto, ob Šmartinskem jezeru bodo zgradili krožno cesto, prav tako iz vzhodnega dela Štor preko Kompol in Zavodnje v Zagrad, iz Košnice v Liboje in Petrovče (Urbanistični inštitut SRS 1980, VII IV/6).

Medtem ko je regionalni avtobusni promet dobro razvit, bo potrebno mestno avtobusno mrežo bolje organizirati in povečati frekvenco avtobusov ter urediti in dopolniti postajališča. Cono za pešce (Stanetova ulica in Tomši-

čev trg) nameravajo še razširiti, vendar morajo najprej urediti parkirne prostore. Če bi se na parkiriščih menjavala vozila štirikrat dnevno, bi moralo imeti Celje do leta 2000 — 5160 parkirnih mest. Na dragih parkiriščih naj bi se menjavala vozila osemkrat na dan (Inštitut za puteve 1978, 19).

Glede na bližino in premajhno izkoriščenost mariborskega letališča ni izgledov, da bi imelo Celje svoje regionalno letališče. Predvideno je le manjše tretjerazredno letališče na sedanjem prostoru v Levcu. V srednjeročnem obdobju (1981—85) bodo zgradili sodobno vzletno-pristajalno stezo in potrebne spremljajoče objekte in naprave (Delegatov poročevalec 1980, št. 17).

Potniški prevoz skozi Celje opravljajo razen domačega avtobusnega podjetja Izletnik še Sap-Viator iz Ljubljane, Slavnik iz Kopra, Certus iz Maribora, Alpetur iz Skoje Loke in Gorjanci iz Novega mesta. Proti Ljubljani, Mariboru in Zagrebu (skozi Rogaško Slatino in Krško) vozi 363 avtobusov. Ob delavnikih pelje skozi Celje še 505 avtobusov mestnega prometa (leta 1980). Na mestnih progah je največja zasedenost na relacijah: Vojnik—Celje, Žalec—Celje in Ostrožno—Celje. Na preobremenjenih progah vozijo dodatni avtobusi ob petkih in ponedeljkih, ko odhajajo delavci in dijaki domov oziroma se vračajo v Celje. Ob prometnih konicah morajo pomagati dodatni avtobusi, kljub temu je v njih težko dobiti prostor. To občutijo tudi dijaki, ki imajo sicer na nekaterih relacijah posebne avtobuse npr.: Mozirje—Celje, Ljubno—Celje, Celje—Hrastnik, Velenje—Celje idr.

Podobno vlogo kakor Izletnik v potniškem prometu ima Prevoznništvo pri prevozu blaga. Nekatera podjetja prevažajo tovore z lastnimi vozili, predvsem na razdaljah do 250 km, vendar se velik del celjskega gospodarstva obrača k Prevozništvu. Podjetje sodeluje z mnogimi privatnimi prevozniki. Konkurenčni so zlasti pri hitrih prevozih, kjer pobirajo tovor v obeh smereh. Svoje poslovne enote imajo v Osijeku, Zagrebu in Beogradu, kjer teh ni, sodelujejo s sorodnimi podjetji. Dobre poslovne odnose imajo z blagovno-distribucijskim centrom Javna skladišča Celje. Javna skladišča (26.000 m² pokritih in 4.000 m² odprtih površin) opravljajo carinske usluge, skladiščno in dispečersko službo. Z združenimi sredstvi uporabnikov nameravajo nabaviti mehanizacijo za kontejnerski terminal. Med najpomembnejšimi sedanjimi vlagatelji sredstev in uporabniki so: Gorenje — Velenje, Aero — Celje, EMO in TOPER.

Celjsko gospodarstvo v transportu ni povezano in organizirano. Posledice takega stanja so očitne. Notranji transport in skladiščenje blaga v delovnih organizacijah je tehnološko zaostal. Paletni in kontejnerski transport je nerazvit, manjkajo terminali in distribucijski centri. Visoki stroški pri celotnem pretoku blaga nastajajo zaradi neuskladjene politike železniškega in cestnega transporta, nizke stopnje mehaniziranosti, neorganiziranega obveščanja, nesmotrnega izkoriščanja transportnih sredstev, skladišč itd. Zaradi zaostajanja v razvoju transporta gospodarstvo ne more uspešno tekmovali na domačem, še manj na tujem trgu in se ne more enakopravno vključiti v mednarodno delitev dela. Prevozni stroški zavzemajo v ceni našega povprečnega izdelka že 20 %, v razvitih državah pa le 7—13 % ali celo manj. Prometno dejavnost in probleme bodo morali reševati sporazumno in hkrati proizvajalci, neposredni izvajalci transporta, banke, zavarovalnice, strokovne

ustanove in družbenopolitični dejavniki. V ta namen naj bi ustanovili samoupravno interesno skupnost, najprej v občinskih, nato pa v regijskih mejah. Interesna skupnost bo obravnavala in reševala kompleksno problematiko od usklajevanja transportnih storitev udeležencev do enotne raziskave tržišča in potreb gospodarstva. Glavno vlogo v omenjenih regijskih prizadevanjih so zaupali blagovno-distribucijskemu centru v Celju (Razvojni center Celje 1980, 33).

POVZETEK

Celje je družbeno in gospodarsko središče celjske regije. Leži na križišču magistralnih cest Ljubljana—Maribor in Celje—Zidani most, ob slovenski hitri cesti Hoče—Ruše, na križišču glavne železniške proge Ljubljana—Maribor in lokalnih prog Celje—Velenje in Celje—Rogaška Slatina. Hitra rast gospodarskih in negospodarskih dejavnosti je zlasti po osvoboditvi pogojevala in spodbujala naraščanje urbanega prebivalstva in dnevno delovno migracijo iz okoliških naselij in iz sosednjih občin. Mesto se je širilo zlasti proti severu in zahodu, nastajale so nove stanovanjske soseske in skupno z njimi tudi ceste. Stare, deloma obnovljene ceste in križišča v mestu niso zmogli naraščajočega notranjega in tranzitnega prevoza.

Potrebno je redno preverjanje izkoriščenosti cest oziroma njihove prepusnosti. Šteli smo vozila in pešce na mestnih cestah in križiščih, ugotavljali njihovo frekvenco tekom dneva, zlasti ob prometnih konicah, ter skušali odkriti vzroke za takšno stanje. Po pričakovanju sta bili najbolj prometni severna in zahodna vpadnica (Mariborska in Ljubljanska cesta), ki ju v mestu povezujeta Levstikova in Gregorčičeva ulica; skupno s Čopovo ulico in Dečkovo cesto sestavljajo sedaj glavni cestni obroč. Dopoldne smo zabeležili izrazit višek med sedmo in osmo uro, popoldne pa med štirinajsto in petnajsto uro. Najgostejši promet z motornimi vozili je bil na križišču Ljubljanske ceste in Čopove ulice. Novo križišče magistrala zahod—Čopova ulica je že kmalu po otvoritvi prevzelo sosednjemu križišču na Ljubljanski cesti dobršen del vozil. V Gregorčičevi ulici smo našli največ motornih vozil v ponedeljek, sredo in petek, to sta uradna dneva in začetek vikenda. Petek popoldne in sobota popoldne sta namenjena predvsem nakupovanju in potovanju. Po številu kolesarjev je prednjačila Kersnikova ulica, najbolj primerne za kolesarje pa bi lahko bila Vrunčeva ulica.

Ob popoldanski prometni konici si je največ pešcev izbralo pot skozi trgovsko središče mesta, kjer je hoja bolj varna. Širino hodnikov za pešce naj bi odmerili po prometu. Po oceni 60 % lastnikov vseh vrst avtomobilov nima garaž, kar še posebej velja za stanovalce v družbenih stanovanjih. Veliko je črnih gradenj garaž, ki jih sproti prisilno podirajo. Večina anketirancev iz družbenih stanovanj je dala prednost otroškim igriščem in zelenicam pred parkirnimi prostori ter garažami. Celje ima premalo urejenih parkirnih prostorov, zato mnogi brezplačno parkirajo po raznih dvoriščih sredi mesta. Parkirne pristojbine naj bi plačevali po oddaljenosti od mestnega središča in času, pri čemer bi morali pri ceni posebej upoštevati kratke postanke. Občani in drugi obiskovalci so predlagali večje parkirne prostore ob mestnih vpadnicah. V mesto prihajajo predvsem zaradi nakupov, urejanja uradnih in

poslovnih zadev, iščejo pomoč v bolnišnici ali obiskujejo svojce. Dobra polovica anketiranih je bila zadovoljna s parkirišči pred tovarnami. Poprečna zasedenost osebnih vozil je znašala na celjskih vpadnicah v jutranjih urah 35,9 %. Anketiranci se vozijo na delo sami ali z družinskimi člani, ker je vožnja bolj udobna, ker peljejo spotoma otroka v vrtec, ali ker v vasi ni sopotnikov. Od 10.488 anketiranih uporablja javni prevoz zjutraj samo ena tretjina, z vlakom se jih vozi 4 %. Javni prevoz bi lahko Izletnik bolje organiziral, če bi se več organizacij združenega dela odločilo za premakljiv delovni čas. Število prometnih nesreč s telesnimi poškodbami in smrtnimi primeri se je v celjski občini v zadnjih letih občutno znižalo; brez dvoma je k temu precej pripomogla vsestranska prometna vzgoja v šolskih ustanovah in v varstvenih zavodih.

Desetletni program (1975—1985) izgradnje ceste v Celju je zasnovan na celjskem magistralnem križu. Magistrala vzhod in del magistrale zahod sta že zgrajeni. Na vrsto pridejo še podaljšanje magistrale zahod, magistrala jug (Aškerčeva ulica, Ulica XIV. divizije), rekonstrukcije nekaterih cest in križišč, nova velenjska vpadnica, povezava med stanovanjskim severom in industrijskim vzhodom itd. Nova magistralna cesta naj bi zbližala Štajersko, Posavje in vzhodno Dolenjsko ter se izognila tesnim dolinam Savinje in Save. Prometno dejavnost in probleme bodo morali začeti reševati skupno in sporazumno vsi udeleženci integralnega transporta, ker bodo samo tako lahko znižali nadpoprečno visoke prevozne stroške in postali konkurenčni tudi na tujem tržišču.

LITERATURA IN VIRI

- Urbanistični inštitut SRS 1980. ISF Ljubljana. Prostorski vidik srednjeročnega in dolgoročnega družbenega plana občine Celje. Osnutek. Strokovno gradivo VII. str. II. 1—40, III. 1—46, IV. 1—58.
- Urbanistični inštitut SRS 1979, ISF Ljubljana. Strokovno gradivo za pripravo osnutka prostorskega plana občine Celje. Prometni model. IX. str. 1—14.
- Urbanistični inštitut SRS 1978. ISF Ljubljana. Strokovno gradivo za pripravo smernic prostorskega plana občine Celje. str. 1—67.
- Urbanistični inštitut SRS 1977. Ljubljana. Strokovno gradivo za pripravo smernic prostorskega plana občine Celje I. str. IV. 1—44.
- Razvojni center Celje 1980. TOZD planiranje. Strokovno gradivo za pripravo družbenega plana občine Celje 1981—1985. I. str. 1—120.
- Projekt nizke zgradbe 1974. Ljubljana. P. Pečenko, D. Kulenović: Desetletni program izgradnje cest na območju mesta Celja. str. 1—78.
- Mrovlje, M. 1978. Študija prometne ureditve ožjega — širšega območja Celja. Razvojni center, str. 1—70.
- Urbanistični inštitut SRS 1977. ISF Ljubljana. Strokovno gradivo za pripravo smernic prostorskega plana občine Celje, I., IV. 1—105.
- Inštitut za puteve 1978. Beograd. Prometna študija v okviru prostorskega plana in urbanističnega načrta Celja. str. 1—20.
- Vrišer I. 1972. O geografskem proučevanju slovenskih mest. Geografski vestnik XLIV. str. 114—131. Ljubljana.
- Vrišer I. 1974. Mesta in urbano omrežje v SR Sloveniji. Geografski zbornik XIV. str. 181—335 — Ljubljana.
- Kokole V. 1971. Centralni kraji v SR Sloveniji. Geografski zbornik XII. str. 5—112. Ljubljana.
- Gosar L. 1975. Prometna dostopnost v Sloveniji. Geografski vestnik XLVII. str. 91—105. Ljubljana.
- Zagar M. 1975. Regionalni aspekti prometa v Sloveniji. Inštitut za geografijo na univerzi v Ljubljani. str. 1—85. Ljubljana.
- Rebek B. 1970. Prometno vozlišče Celje. DIT Celje, str. 1—13.
- Orožen J. 1956. Smotrna izgradnja celjskega mesta. Bilten ObLO Celje, št. I. str. 4—6.
- Orožen J. 1957. Posestna in gradbena zgodovina Celja. Bilten. ObLO Celje, št. 10—12. str. 1—64.
- Stermeckj V. 1956. Poročilo k osnutku generalnega načrta za mesto Celje. Bilten. ObLO Celje, št. 9. str. 99—106.
- Zavod za napredek gospodarstva Celje 1968. Urbanistični načrt Celja. I. str. 1—101.
- Bajžel F. 1964. Problemi prometne mreže v Sloveniji. Geografski obzornik št. 1. str. 1—5. Ljubljana.
- Briški A. in Povh V. 1965. Mednarodna prometna vloga Slovenije. Teorija in praksa št. 11. str. 1682—1697. Ljubljana.
- Delegatov poročevalec 1980. Osnutek družbenega plana občine Celje za obdobje 1981—1985. Občinska skupščina Celje. št. 17, str. 7—25.
- Bilten 1979. Svet za preventivo in vzgojo v cestnem prometu občine Celje IV. št. 9/10. str. 1—59.
- Zavod SR Slovenije za statistiko. Rezultati raziskovanj. Letni pregled prometa in zvez v letih 1968—78. Ljubljana.
- Republiški sekretariat za notranje zadeve 1980. Statistični podatki nezgod motornih vozil in voznikov motornih vozil v letu 1979. str. 1—79. Ljubljana.
- Republiški sekretariat za notranje zadeve 1979. Popis cestnih motornih vozil 1978. Ljubljana.
- Uradni list SRS 1976. Odlok o ureditvi cestnega prometa v naseljih v občini Celje. št. 23.
- Uradni list SRS 1971. Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o prekrških zoper javni red in mir. št. 40.

Uradni list SRS 1971. Zakon o organizaciji cestnega prevoza z motornimi vozili. št. 4.

Uradni list SRS 1978. Odlok o spremembah in dopolnitvah odloka o imenovanju ulic in trgov na območju mesta Celja. št. 12.

Uradni vestnik 1959. Odlok o preimenovanju cest, ulic in trgov in o oštevilčenju hiš v ožjem mestnem območju mesta Celja. ObLO Celje, št. 24. str. 4—7.

Zavod SR Slovenije za statistiko 1980. Družbeni proizvod in narodni dohodek 1974—1978. Statistični podatki po občinah. Ljubljana.

Zvezni zavod za statistiko 1973. Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971. Stanovanje — stanovanjski sklad v mestih. Rezultati po naseljih in občinah. Beograd.

Olepševalno in turistično društvo Celje in Geodetski zavod Celje. Celje — načrt mesta. Leta izdaj: 1954, 1963, 1968, 1972, 1975, 1978, 1980.

Anketa uporabnikom cestno prometnih površin. April 1977. Občina Celje. Oddelek za notranje zadeve.

FREKVENCA VOZIL NA CELJSKIH CESTNIH KRIZIŠČIH

od 13.30. ure do 14.30. ure, 8. septembra 1980

Križišče:	Motorna vozila	Kolesa
Gregorčičeva ulica — Ljubljanska cesta — Malgajeva ulica		
iz Gregorčičeve ulice	684	138
Ljubljanska cesta iz mesta	224	66
Ljubljanska cesta v mestno središče	486	68
iz Malgajeve ulice	91	36
	1485	308
Ljubljanska cesta — Trg svobode — Gledališka ulica — Trg V. kongresa		
z Ljubljanske ceste na Trg svobode	375	95
iz Gledališke ulice na Trg svobode	176	77
s Trga V. kongresa na Trg svobode	87	81
s Trga svobode na Ljubljansko cesto	107	40
	745	293
Aškerčeva ulica — Titov trg — Teharska cesta — Cankarjeva ulica		
iz Aškerčeve ulice	614	93
s Titovega trga	484	55
s Teharske ceste	354	50
iz Cankarjeve ulice	—	—
	1452	198
Levstikova ulica — Mariborska cesta — avtobusna postaja — Aškerčeva ulica		
iz Levstikove ulice	553	38
z Mariborske ceste	718	115
z avtobusne postaje	76	6
iz Aškerčeve ulice	370	31
	1717	190

Ipavčeva ulica — Vodnikova ulica — Ljubljanska cesta — Gregorčičeva ulica		
iz Ipavčeve ulice	41	51
iz Vodnikove ulice	279	70
z Ljubljanske ceste	444	46
iz Gregorčičeve ulice	808	127
	<hr/>	
	1572	294
Čopova ulica — Dečkova cesta		
iz Čopove ulice S	159	30
iz Čopove ulice J	676	84
z Dečkove ceste V	647	193
z Dečkove ceste Z	109	29
	<hr/>	
	1591	336
Bežigrajska cesta — Mariborska cesta — Dečkova cesta		
z Bežigrajske ceste	287	146
z Mariborske ceste S	872	115
z Mariborske ceste J	591	198
z Dečkove ceste	628	102
	<hr/>	
	2378	561
Teharska cesta — Cesta na grad		
s Teharske ceste Z	323	71
s Teharske ceste V	211	39
s Ceste na grad	104	9
	<hr/>	
	638	119
Gregorčičeva ulica — Levstikova ulica — Kersnikova ulica — Miklošičeva ulica		
iz Gregorčičeve ulice	510	64
iz Levstikove ulice	508	52
iz Kersnikove ulice	453	44
iz Miklošičeve ulice	258	32
	<hr/>	
	1729	192
Čopova ulica — Ljubljanska cesta		
iz Čopove ulice S	607	64
iz Čopove ulice J	412	36
z Ljubljanske ceste Z	765	37
z Ljubljanske ceste V	711	119
	<hr/>	
	2495	256
Trubarjeva ulica — Čopova ulica		
iz Trubarjeve ulice V	156	62
iz Trubarjeve ulice Z	28	22
iz Čopove ulice J	207	12
iz Čopove ulice S	404	32
	<hr/>	
	795	128
Vrunčeva ulica — Dečkova cesta		
iz Vrunčeve S	33	23
iz Vrunčeve J	244	185
z Dečkove ceste Z	682	95
z Dečkove ceste V	812	279
	<hr/>	
	1771	582

Ulica XIV divizije — Partizanska cesta		
iz Ulice XIV. divizije J	266	10
iz ulice XIV. divizije S	611	87
s Partizanske ceste	206	13
	<hr/>	
	1083	110
Kersnikova ulica — Dečkova cesta		
iz Kersnikove ulice S	192	41
iz Kersnikove ulice J	565	149
z Dečkove ceste V	543	70
z Dečkove ceste Z	691	228
	<hr/>	
	1991	488
Mariborska cesta — Kidričeva cesta		
z Mariborske ceste J	692	99
z Mariborske ceste S	691	168
s Kidričeve ceste V	663	81
	<hr/>	
	2046	348
Štetje 15. XII. 1980		
Ljubljanska cesta — Čopova ulica		
z Ljubljanske ceste V	601	29
z Ljubljanske ceste Z	453	10
iz Čopove ulice J	362	2
iz Čopove ulice S	455	17
	<hr/>	
	1871	58
Zahodna magistrala — Čopova ulica		
z zahodne magistrale	255	1
iz Čopove ulice S	371	25
iz Čopove ulice J	449	45
	<hr/>	
	1075	71

ANTON SORÈ

PRESKRBA CELJA Z VRTNINAMI

Savinjsko-Sotelska pokrajina je glede naravnih pogojev ugodna za gojenje vrtnin, vendar pridelek ne zadošča za naraščajoče potrebe. Krivo je nenačrtno, razdrobljeno polekstenzivno pridelovanje. Z vrtninami oskrbujejo Celje mnoga družbena kmetijska gospodarstva in zasebniki zlasti iz toplejših pokrajin Slovenije in Jugoslavije. Pridelovalci vidijo rešitev v trdnih stimulativnih sporazumih s trgovino in predelovalno industrijo. Analizirali smo prodajni režim v trgovinah ter spoznali socialno sestavo in gospodarske probleme majhnih pridelovalcev, ki ponujajo zelenjavo na tržnici.

VEGETABLE SUPPLY OF CELJE

With regards to its natural conditions the region of the Savinja and the Sotla rivers is suitable for the growing of vegetables, but the yield does not satisfy ever increasing needs. This is due to an unplanned and fragmentary half-extensive production.

Celje is provided with vegetables by many collective farms and private individuals, especially from warmer regions of Slovenia and Yugoslavia. Producers see the solution in firm agreements with commerce and processing industries. We have analysed the system of sales in shops and have found out the social composition and economic problems of small producers who offer their vegetables in the market.

POMEN VRTNIN V SODOBNI PREHRANI

Zdrava prehrana je osnovnega pomena za normalno rast človeka, za njegovo večjo delovno sposobnost in storilnost ter za njegovo ugodno počutje; je temeljni vir energije in hranljivih snovi. Količina in priprava hrane se morata ravnati po delu, ki ga opravljamo in po dnevni obremenitvi. Zdrav človek potrebuje od 2500 do 3000 kalorij na dan, težko delo zahteva celo 4500 kalorij. Kalorična vrednost hrane povprečnega Jugoslovana se je dvigala

---

Avtor: Anton Sorè, dr. geograf. znanosti, Pedagoški šolski center Celje

Pri delu je sodeloval geografski krožek, skupina C, na PŠC v Celju.

vzporedno z dvigom življenjske ravni od 2700 kalorij na dan leta 1952, na 3200 kalorij v letu 1975 (M. Gliha, 1976, 9). Strokovnjaki poudarjajo, da je mnogo bolj kot količina važna kakovost hrane. Človeško telo je zgrajeno iz 17 različnih kemijskih elementov, ki jih dobi s hrano. Živila sestavljajo ogljikovi hidrati, maščobe, beljakovine, vitamini, mineralne snovi in voda. Ogljikovi hidrati so vir energije za telesno in umsko delo. Največ jih vsebujejo žitarice, krompir, stročnice, sladkor, med itd. Beljakovine so najvažnejše gradivo za nove celice; dobimo jih v mleku, jajcih, mesu, a tudi v rastlinski hrani. Vitamine potrebuje telo za pravilno rast, razvoj in zdravo življenje. Ne nastopajo samo kot zaščitniki organizma, temveč imajo velik vpliv tudi na presnavljanje. Večina vitaminov je zastopana v zelenjavi in sadju. Zlasti je pomemben vitamin C, ki ga je veliko v črnem in rdečem grozdčevju, šipku, v zelenjavi in sadju. Največ tega vitamina je v zeleni papriki, špinaci, zelju, paradižniku, ohrovту, cvetači, krompirju in glavnati solati. Vitamin A dobimo predvsem v korenju, špinaci, ohrovту in cvetači. Vitamin B₁ in B₆ vsebujejo stročnice, paprika, zelje, zelena in krompir. Razen omenjenih vitaminov so v zelenjavi zastopani še drugi. Zadostna količina vitaminov v hrani zmanjšuje utrujenost, živčnost, vpliva na boljše spanje, apetit, vid itd., pomanjkanje pa povzroča razne bolezni, avitaminoze (M. Gliha, 1976, 36—56).

Tudi rudninske snovi pridobivamo iz zelenjave, ki je razen tega pomemben vir organskih kislin in kalorij.

Povrtnine dobivajo v sodobni prehrani vse pomembnejšo vlogo, saj je njihova poraba poleg mesa in mleka pokazatelj biološke vrednosti prehrane določenega prebivalstva. Na 5. jugoslovanskem kongresu, leta 1979, so ugotovili, da je poraba zelenjave in sadja v naši prehrani manjša od predvidene in da bi v prihodnje morali uživati zlasti več solate, zelja in stročnic v vseh oblikah; podobno velja tudi za sadje (P. Adamič, 1979, 38).

NARAVNE OSNOVE ZA GOJENJE VRTNIN V SAVINJSKO-SOTELSKI MAKROREGIJI

Relief: Pokrajino, ki oskrbuje Celje z zelenjavo, označujemo kot Savinjsko-sotelsko Slovenijo (S. Ilešič, 1974, 8) in predstavlja v naravnem in kulturnem pogledu prehod iz predalpske Celjske kotline v subpanonski svet goric in hribov med Zasavjem in vzhodnimi podaljški Karavank. Celjska kotlina je v terciaru nastala udorina med Posavskim hribovjem na jugu, Dobrovljami na zahodu, Ponikovsko planoto in Paškim Kozjakom na severu in Konjiško-Boškimi hribovjem na severovzhodu. Široko dno Spodnje Savinjske doline sestavljajo kvartarni nanosi (prod, pesek, ilovica in glina), ki so jih odložili Savinja in njeni pritoki ter jih razrezali v terase. Osrednji del doline in ploščate police, ki so varne pred poplavami in niso preveč mokrotne, so Savinjšani namenili intenzivnemu poljedelstvu, hmeljarstvu, medtem ko so bolj vlažne površine prepustili travnikom, pašnikom in logom. Ravnina se vzhodno od Celja zapre in od tod dalje proti Sotli se med apniško-dolomitnimi ali iz magmatskih kamenin sestavljenimi vzpetinami nadaljujejo živahno razgibane terciarne gorice (lapor, lapornata glina, glina, peščenjak, pesek) in ožje doline s holocenskimi nanosi Voglajne in Sotle ter njunih pritokov. Sprva okrog 300 m visoka uravnana slemena se proti severu in jugu dvigajo

v višje in bolj strme hribe Boškega prigorja, v Rudnico (687 m) in še bolj na jugovzhodu v Orlico (698 m). Znano je, da so za okopavine primerna malo nagnjena tla s strmino do 6 %; teh pa je v Savinjski dolini precej več kot v Voglajnsko-sotelskem ali na Kozjanskem.

Prst: Osnovnega pomena za kmetijstvo in še posebej za vrtnarstvo je pedološka sestava tal. Za gojenje vrtnin so najboljša peščeno-ilovnata ali ilovnato-peščena tla. Neprimerna so oglejena tla, psevdoglejena ali močno kislata tla. Lažja tla lažje obdelujemo in so primerna zlasti za zgodnje vrtnine. Vrtnine zahtevajo prst z dobro strukturo, z obilico humusa, fosforja in kalija in z blago kisloto do nevtralne reakcije. Nekaterim zelenjadnicam ustrezajo bolj kislata tla (n. pr. krompirju), drugim bolj lužnata (špinači), nekaterim pa je vseeno (korenčku). Tudi za apno oziroma apnenec so različno občutljive. Zato vrtnarji upravičeno posvečajo posebno skrb izboljšavi prsti, pravilnemu gnojenju s hlevskim gnojem in umetnimi gnojili (J. Reinhold, 1962, 210—484).

Na obravnavanem področju razlikujemo rjava naplavljenata (aluvialna) tla v različnih oblikah, nerazvita naplavljenata tla, kislata rjava tla na različnih petrografskih osnovah, rjava tla na laporjih ter na apnencih, rendzine in rjava pokarbonatna tla. Rjava tla so se razvila v srednje globoki do globoki stopnji ob rečnih naplavinah peska in ilovnate gline. Razširjena so na višjih terasah Savinje, Bolske, ob Voglajni, zahodno od Sentjurja in ponekod ob Hudinji. Tla imajo v vseh plasteh dovolj humusa, struktura vrhnjih horizontov je grudičasta. Prodnate plasti segajo globoko, ilovnati nanosi pa prispevajo k peščeno-ilovnati teksturi. Taka tla dobro shranijo vlogo in ne trpijo suše, po drugi strani pa so dokaj rahla in propustna. Reakcija je slabo kislata do nevtralna (Institut za tla . . . , 1967, 5). Ni čudno, da so tla intenzivno izkoriščena, na njih odlično uspeva hmelj. Obilno rodijo vse vrtnine, ki jih dopuščata podnebje: kapusnice, solatnice, kumare, pesa, korenček, fižol, krompir . . .

Na peščeno prodnatih nanosih ob Savinji so tla plitvejša in lažja. Propustnost je dobra. Talnica se nahaja pod globino 2 m, organska snov se hitro mineralizira. Taka tla zahtevajo obdelovanje takoj po dežju, pogosto potrebujejo namakanje. Uspevajo kulture, ki sušo dobro prenašajo (krompir, korenček, pesa).

Manj suše trpijo in več humusa hranijo rjava, globoka meljasto-ilovnata tla na kvartarnem fluvialnem nanosu ob Ložnici. So težja od prejšnjih peščenih in od peščeno-ilovnatih tal ob Savinji. Reakcija je slabo kislata do nevtralna, do globine 60 cm zračnost ustreza, struktura je grudičasta. Z gnojenjem in blagim apnenjem postanejo tla zelo rodovitna, ustrezna vsem kulturam (Institut za tla . . . , 1967, 6).

Nerazvita naplavljenata tla so na obeh straneh Savinje, na neposrednem poplavnem območju in niso primerna za kulturno izrabo. (B. Pugelj, 1974, 229). Med rjava tla na glinastih aluvialnih in diluvialnih nanosih prištevamo oglejena tla in psevdoglejena tla. Oglejena prsti so ob Ložnici, Koprivnici, Hudinji in Bolski. Na močnejše oglejenih tleh sega talnica tudi do 40 cm visoko. Tla se po dežju pošteno napojijo, poleti pa jih daje suša. Reakcija niha od kisle do nevtralne. Z melioracijo je možen pridelek krmnih rastlin. Več uspeha z obdelovanjem in melioracijo imajo kmetje na psevdoglejenih tleh. Nastopajo na nekoliko dvignjenih terasah na severnem in južnem kraju nižine (B. Pugelj, 1974, 233). Zbitost in slabo propustnost znajo kmetovalci

omiliti z gnojenjem in apnenjem, hkrati zmanjšujejo kislost vrhnjih plasti in povečujejo delež humusa. Njivske kulture dajejo dokaj nihajoče pridelke, zato bolje uspevajo travniki in sadovnjaki. V oglejenih tleh so že zgodaj izkoriščali čisto glino za izdelovanje opeke (Ljubečna).

Višje na pobočjih in na položnih hrbtih Voglajnsko-sotelske pokrajine prevladujejo kislja, rjava tla, nastala na različnih petrografskih osnovah (mio-censki peski, peščenjaki, eruptivne silikatne kamenine, glinasti škrlavci). Vsem je skupna kislost, rodovitnost pa je odvisna predvsem od globine. V gornjih plasteh so tla običajno glinasto ilovnata, bogata s hranili, zato so v nižjih legah, kjer so globlje, primerna za njive oziroma sadovnjake (Inštitut za tla . . . , 1967, 7).

Na kremenovih prodih, peskih in glini terciarnih goric prevladujejo kislja rjava tla, ki jih v veliki meri prekrivajo gozdovi (Gams, Kunaver, Lovrenčak, Radinja, 1974, 51).

Na litavskem apnencu so tla bolj ilovnata glinasta. Prevladuje gozd, pod njimi ponekod nastopajo plitve rendzine. Na izkrčenih tleh so pogosti usadi, na apnencu pa se pojavljajo kraške značilnosti, n. pr. okrog Ponikve (Gams, Kunaver, Lovrenčak, Radinja, 1974, 56).

Na tršem laporju in peščenem laporju med Šentjurjem, Ponikvo, Smarjem, potočjem doline Zibike pa še med Sotlo in spodnjo Mestinjo prevladujejo plitvejšje rjave prsti. Gričevje je v višjih legah močno izkrčeno za vinograde in sadovnjake, v nižjih in zločnejših legah pa so njive in travniki (Gams, Kunaver, Lovrenčak, Radinja, 1974, 54).

Podnebje: Savinjska-sotelska Slovenija spada v klimatskem pogledu v subpanonsko področje zmerno celinskega termičnega režima (S. Ilešič, 1972, 6), oziroma v podnebno provinco vzhodne srednje Slovenije (I. Gams, 1972, 6). Za predstavitev podnebnih razmer smo upoštevali hidrometeorološke opazovalnice: Celje (245 m), Velenje (420 m) in Rogaška Slatina (230 m). Zaprtost Celjske kotline proti jugu, zahodu in severu preprečuje odtokanje pregretega zraka v višje lege, kar lahko povzroči ekstremni dvig temperature v prizemlju (D. Furlan, 1965, 14). Tako ima Celje največjo srednjo absolutno maksimalno temperaturo (1955—1967) 32,6° C, Velenje 30,9° C in Rogaška Slatina 32,3° C. Čim širše in globlje so kotline, čim bolj ravno je dno, tem večja je možnost visokih ekstremov; tudi Velenje in Rogaška Slatina imata dokaj zaprto lego zlasti proti severu. Če primerjamo srednje januarske temperature (1931—1960) opazimo izenačenost med Velenjem in Celjem (—2,0° C), le v Rogaški Slatini je temperatura nekoliko višja (—1,8° C). Julijski temperaturni poprečki ne presegajo 20° C (Celje 19,1° C, Velenje 18,4° C, Rogaška Slatina 19,5° C). Celju se pozna nižinska odprta lega, Rogaški Slatini bližina Panonske nižine, Velenju pa večja nadmorska višina. Za lažje primerjanje srednjih mesečnih temperatur (1931—1960) v °C dodajmo razpredelnico:

	jan.	febr.	mar.	apr.	maj	jun.	jul.	avg.	sep.	okt.	nov.	dec.	letna vrednost
Celje:	—2,0	—0,3	4,2	9,3	13,7	17,4	19,1	18,3	14,4	9,2	4,5	0,4	9,0
Velenje:	—2,5	—0,6	3,6	8,6	13,1	16,9	18,4	17,8	14,0	8,9	3,8	0,4	8,5
Rogaška Slatina:	—1,8	—0,1	4,3	9,6	14,3	17,8	19,5	18,6	15,1	9,8	4,7	0,2	9,4

Pomlad, poletje in jesen so v Rogaški Slatini poprečno za pol stopinje toplejši kot v Celju; jesen je v obeh krajih toplejša kot pomlad, kar je ugodno za pozne posevke. Velenje je na splošno hladnejše. Celjska kotlina je znana po vdorih hladnega zraka, ker je zaprta na jugozahodu proti Jadranskemu morju in na severozahodu proti Atlantskemu oceanu, od koder prihaja pozimi toplejši zrak na evropsko celino; zaradi tega se temperatura zraka v Celjski kotlini po končanem hladnem vdoru še nadalje zelo rada znižuje, medtem ko je npr. Ljubljansko kotlino že zajel topel zrak (O. Reya, 1934, 24). Kotlinska lega pogojuje temperaturno inverzijo, ta pa vpliva na razporejenost obdelovalnih zemljišč in raznih vrst kulturnih rastlin.

Za kmetovalce je zelo pomemben podatek, kdaj se prvič in kdaj zadnjič pojavlja temperatura pod 0° C. V Celju (1948—1963) se je živo srebro prvič spustilo tako nizko 8. oktobra, v Velenju 9. oktobra, v Rogaški Slatini pa skoraj en teden pozneje. Zadnjikrat so zabeležili tako temperaturo v Velenju 28. aprila, v Rogaški Slatini 2. maja in v Celju 5. maja. Z možnostjo pozebe je torej treba računati od druge desetine oktobra do konca aprila (A. Sore, 1969, 82). Zelo občutljiv za mlado rast je mesec maj, saj takrat zeleni in cveti. Hladne majske dni oz. noči in jutra lahko uničijo mlade posevke. Posebno občutljiv za takšno pozebo je fižol. Škodi mu, če temperatura pade za kratek čas pod + 3° C. Podobno je s kumarami, škodi jim že mraz pod + 4° C. Zelo občutljiva kultura je paradižnik. Za svoj razvoj potrebuje toplo in nekaj časa zelo suho vreme. Najbolje uspeva pri visoki temperaturi v mesecih od maja do septembra. Poznamo tudi nekatere odpornejše kulture kot npr. glavno solato, ki prenese mraz do - 4° C, zato jo lahko sadimo že od konca marca dalje, vendar pa dobro rast omogoča šele temperatura + 12° C. Mlade sadike jedilnega korenja prenesejo mraz do - 15° C. Odporna kultura je tudi koleraba in čebula (J. Reinhold, 1962, 210—484). V vsakem primeru pomladanski mraz vpliva na počasnejšo rast oziroma zastoj. Poprečno je v Celju (1966—1975) 128 hladnih dni z minimumom pod 0° C, v Rogaški Slatini in v Velenju pa po 110 dni. Za nekatere vrtnine je važno tudi število dni s temperaturo nad 10° C. Takih dni je v Celju 175, v Velenju 168 in v Rogaški Slatini 180. Paradižnik in zlasti paprika zahtevata toplejše podnebje, to še zlasti velja za papriko, ki je ne imenujejo zaman rastlino sonca. Toplih dni z maksimalno temperaturo 25° C in več je v Celju (1966—1975) in v Rogaški Slatini po 58 ter v Velenju 44.

Poprečna eltna količina padavin se giblje med 1100 in 1200 mm (1966—1975); razlike med posameznimi leti so znašale od 100 do 300 mm. Največ so jih namerili v Velenju (1230 mm), najmanj v Rogaški Slatini (1036 mm), Celje je ostalo v sredini (1106 mm). Za kmetijstvo je važen padavinski režim. Najbolj namočena meseca v Celju sta oktober in september (jesenski maksimum), sledita jima maj in junij (sekundarni pomladanski maksimum), februar in marec predstavljata zimski minimum, medtem ko sta poletna meseca julij in avgust skoraj enaka; marec se upravičeno imenuje sušec (dr. Furlan, 1961, 33). Po letnih časih je razmerje naslednje: jesen je prva (31,7 %), poletje je drugo (29,9 %), pomlad je tretja (23,5 %), zima pa je zadnja (14,9 %). Obravnavano področje je na prehodu med modificiranim sredozemskim podnebjem in modificiranim srednjeevropskim kontinentalnim podnebjem (D. Furlan, 1961, 51).

Če presojamo razporeditev padavin zgolj s kmetijskega vidika, je ta v poprečju dovolj ugodna, saj različne kulture potrebujejo močo v različnih obdobjih in v različnih množinah, vsekakor pa je potrebno dodatno namakanje. Spomladi si želimo več padavin kot jeseni, ko je čas zorenja in pospravljanja pridelkov. Koristnejše je večdnevno pohlevno deževje kot pa nalivi, ki zemljo bolj zbijejo kot namočijo. V celem letu je dni s padavinami več kot 0,1 mm poprečno 130 do 140, torej več kot ena tretjina dni v letu (1931—1960).

Tudi glede pogostnosti padavinskih dni po posameznih mesecih se ne moremo preveč pritoževati, saj so padavine najpogostnejše v času, ko jih rastje najbolj potrebuje.

Sneg se pojavlja od oktobra do maja, vendar so april, maj, september in oktober v tem oziru zelo skopi. Medtem ko zgodnji sneg opozarja kmete. vrtnarje na prihajajočo zimo in spravilo pridelkov, pozni sneg še enkrat napoji izsušeno zemljo. Število dni s snegom 0,1 mm in več mm se od leta do leta močno spreminja, v Celju (1965—1976) jih je poprečno 27,9, v Rogaški Slatini 22,9 in v Velenju 28. Čeprav prinaša sneg razne težave, je za kmetijstvo koristen, ker zaščiti rastje pred hudim mrazom. Trajanje snežne odeje je zelo različno, v Celju je v prekinjenih nizih pokrivala zemljo poprečno 56,2 dneva, v Rogaški Slatini 41 dni in v Velenju 49,6 dni.

Nevihte se redko pojavljajo v hladni polovici leta, več jih je ob prehodih polarnih front od maja do septembra. Nevihtam se v vročih poletnih popoldnevih večkrat pridruži tudi toča, ki lahko v kratkem času uniči ves pridelek. Leta 1970 je v Celju toča klestila petkrat, sicer pa poprečno (1965—1976) 1,4 krat na leto.

Sem sodijo tudi podatki o slani, saj so z njo povezane pozne pomladanske in zgodnje jesenske pozebe. V Celju (1956—1967) se je zadnjič pojavila slana 4. junija, enako v Velenju, v Rogaški Slatini 9. maja, prvič pa v Celju 19. septembra, v Velenju 25. septembra in v Rogaški Slatini 22. septembra. Prevladujoč veter v Celju je jugozahodnik. Kadar piha veter iz vzhoda in severovzhoda in prinaša iz cinkarne SO₂ povzroča zlasti ob vlažnih dneh na vrtovih bližnje okolice občutno škodo.

PRIDELOVANJE VRTNIN

Leta 1979 so zavzemali vrtovi v celjski občini 15,26 ha, kar je 0,07 % skupne površine; od tega jih je bilo v družbeni lastnini tretjina. V skladu s pravilnikom o katastrski klasifikaciji in bonificiranju zemljišč so njihovo površino od leta 1967 dalje postopno popravljali (Uradni list SFRJ, št. 37/69). Po zadnjem uradnem določilu uvrščamo namreč med vrtove samo zemljišča, na katerih gojimo vrtnine ali cvetje za prodajo in jih lahko redno namakamo (Uradni list SRS, št. 28/79). V zvezi s to uredbo se je od leta 1968 do 1979 zmanjšala površina vrtove v mestu in ožji okolici* za okrog 75 % (43 ha). Po uradnem tolmačenju ni več vrtove v katastrskih občinah Zagrad, Trnovlje in Kresnike, drugod pa le še po nekaj arov. Izjemi v tem pogledu sta katastrska občina Celje in Medlog, kjer je poleg družbenega posestva Hmezad TOZD Vrtnarstvo Celje še nekaj zasebnih vrtnarjev. Deset let pred novo klasifikacijo

* Katastrske občine: Bukovžlak, Celje, Košnica, Kresnike, Lisce, Medlog, Ostrožno, Sp. Hudinja, Škofja vas, Teharje, Zagrad.

vrto je bil razvoj ravno nasproten. Število vrto in njihova površina sta se večala vzporedno z množično gradnjo zasebnih hiš, v navedenih katastrskih občinah se je površina vrto v desetletnem obdobju povečala za 118 % (41 ha). Res je, da vrtovi okoli zasebnih hiš niso bili v celoti obdelani, ampak so bili v večji meri porasli z negovano travo, okrasnimi rastlinami in sadnim drevjem. Tako funkcijo ima poprečno 70 do 80 % zelenic v stanovanjskih soseskah privatnih lastnikov: Na otoku, v Liscah, na Lavi, na Hudinji, Ostrožnem, Aljaževem hribu in drugod. Z vrtnino zasajenih gred je danes torej več kot nekdanj, le da jih uradni zemljiški zapis ne vodi kot vrtove. Čeprav imajo ob hišah le nekaj kvadratnih metrov zasajenih z zelenjavo, jim ta v toplih mesecih za lastno porabo bolj ali manj zadošča. Ozimnico v glavnem kupujejo v trgovinah ali na tržnici, nekateri pa si jo zagotovijo pri kmetih oziroma sorodnikih na podeželju. Od nekdanj mnogo obsežnejših vrto v starem delu mesta so se do danes ohranile znatnejše vrtnne površine še med Cankarjevo ulico, Aškerčevo ulico in Vrtno ulico, v sklenjenem pozidanem industrijskem delu Gaberja pa predvsem ob Delavski ulici. V novejših stanovanjskih okoliših, kjer prevladujejo blokovne gradnje in stolpnice z družbenimi stanovanji, obdelovalnih tal ni, zato si zlasti priseljeni meščani želijo imeti ob počitniških hišah tudi skromen vrt.

Najpomembnejše družbeno kmetijsko gospodarstvo, usmerjeno v pridelovanje vrtnin v celjski občini, je Vrtnarstvo Celje. Od leta 1970 do 1980 so zmanjšali površine za 23 ha, tako da sadijo sedaj vrtnine le še na 10 ha in to v katastrski občini Medlog, medtem ko so v drugih katastrskih občinah pridelovanje opustili. Glavni vzroki za take ukrepe so bili: nerentabilno pridelovanje glede na drago delovno silo in fluktuacijo le-te v ugodnejše zaposlitve, nizke odkupne oziroma prodajne cene, konkurenca prodajalcev iz toplejših pokrajin Jugoslavije in tatlvine na njivah. Gojijo domala vse rastline-vrtnine, ki jih omogočata podnebje in prst. Največje površine zavzema belo zelje (3 ha), malo manj cvetača in korenje (2 ha) ter ohrovt in špinača (1 ha); solata, radič, pesa, por, endivija, peteršilj in rdeče zelje izpolnjujejo pester izbor. Prst dobro gnojijo s hlevskim gnojem in umetnimi gnojili, zlasti dušičnimi, ki pospešujejo bujno rast. Kolobar se ravna po gnojenju; neposredno po gnojenju s hlevskim gnojem sejejo n. pr. kapusnice, solato, por, za temi pa korenček, peso, grah idr. Za pridelovanje na obsežnih površinah sta potrebni ustrezna mehanizacija in delovna sila; prve in druge primanjkuje oziroma sta dragi. Poleg stalnih delavcev potrebujejo še deset do dvajset sezonskih, ki prihajajo iz Hrvatske Podravine (Križevci) spomladi in se vračajo domov pozno jeseni. Večinoma prihajajo ženske srednjih let. Leta 1979 so načrtovali 290 ton vrtnin, a so jih pridelali zaradi neugodnih vremenskih razmer in slabega semena samo 70 %. Približno tri četrtine pridelkov, zlasti zelje, prevzame Dobrina (Merx-grosist), ostalo prodajo na tržnici. Prodaja grosistu se kljub nižji odkupni ceni izplača, kajti vsakodnevna priprava blaga, prevoz in prodaja na tržnici zahtevajo mnogo dragocenega časa in dvigajo pridelovalne stroške. Veliko neprodanih pridelkov zgnije v skladiščih, ali jih morajo podorati. Med najbolj občutljivimi vrtninami je prav gotovo solata, saj je v njej 90 % vode.

Kmetijska zadruga Celje se je pred poldrugim letom osamosvojila od kmetijske zadruge Hmezad Zalec, ki se je začela ukvarjati s pridelovanjem

vrtnin šele pred štirimi, petimi leti, in sicer predvsem v sodelovanju z majhnimi in srednjimi kmeti. Leta 1979 je za zadrugo pridelovalo vrtnine 27 posestnikov. Večina ima samo en do dva hektara obdelovalne zemlje, vrtnino pa sejejo na 20 do 30 arih. Kmetovalcev, ki imajo 3 do 5 ha in več obdelovalnih tal, je malo, vrtnine pridelujejo na površinah 1 do 2 ha. Večji posestniki so se odločili predvsem za zelje, manjši za kumarice, peso, fižol in ohrovt. Zelje prodajo Dobrini, drugo pa Eti Kamnik, s katero imajo sklenjeno pogodbo. Zadruga jim daje seme, umetna gnojila in zaščitna sredstva. Kolobar je večinoma trileten, a se ga vsi ne držijo dosledno. Prvo leto sejejo peso, drugo koruzo, tretje kumare ali pšenico ali zelje. Obdelovanje je v glavnem ročno, zlasti spravilo, zato jim takrat pomagajo tudi sosedje. Mali kmetje imajo razdrobljeno posest in premalo sredstev za nakup razmeroma dragih strojev, večji kmetje pa vlagajo denar v druge kmetijske dejavnosti in objekte, saj vrtnine pomenijo le dopolnilni dohodek. S semenom oziroma pridelkom in odkupno ceno pese niso zadovoljni, hvalijo pa odkupno ceno zelja. Tudi celjska kmetijska zadruga se je dogovorila za odkup približno 100 ton zelenjave letno.

V osmih občinah celjske regije so z zeljem in ohrovtom posadili (leta 1976) 301 ha zemlje. Na prvem mestu je bila občina Slovenske Konjice (26,5 %). Največ zelja in ohrovtu so pridelali v žalski občini, kjer ga na družbenem obratu v Sempetru tudi kisajo in pakirajo za trg; celjska občina ga je pridelala 14,6 % skupne teže (45.512 stotov).

Hektarski donos je na družbenih površinah žalske in celjske občine (okrog 300 stotov na hektar) dvakrat do trikrat večji kot pri zasebnikih v katerikoli občini.

Fižol je zrasel na 239 hektarih, največ prostora so mu posvetili v šmarški občini.

Malo je zasebnikov v bližnji okolici Celja, ki bi na večjih površinah gojili vrtnine in bi se preživljali samo z njimi. Večinoma so to starejši ljudje. Največji med njimi ima 3 ha obdelovalne površine, drugi pa le po nekaj arov. Posamezne družine že vrsto let pridelujejo razne vrste zelenjave, največ solate, zelja in radiča. Nekaterim pomagajo pri delu otroci. Spomladi in jeseni, ko je največ dela, si na večjih površinah pomagajo tudi z najeto delovno silo iz bližnje okolice. Čeprav uporabljajo traktor, kultivator, škropilnico in morda še kaj, opravijo vendar večino dela ročno. Kolobar je enostaven. Zgodnji solati sledi letna, njej endivija, zgodnjemu krompirju radič ali zelje. Toplih gred je malo, v njih sejejo občutljive kulture. Nekateri manjši pridelovalci so se specializirali samo za pridelovanje solate. Kmet, ki se poleg živinoreje in poljedelstva ukvarja tudi z zelenjadarstvom, pridelava na 80 arih poprečno okoli 5 ton zelja, štiri tone solate in zgodnjega krompirja. Večji pridelovalci imajo na tržnici svoje stojnice. Zelenjavo pripravljajo prejšnji večer ali zgodaj zjutraj. Najraje prodajajo večjim odjemalcem, kot so menze, gostišča, šole in vrtci.

Proti škodljivcem in raznim boleznim se borijo z zaščitnimi sredstvi, pri čemer se bolj ali manj učijo na lastnih izkušnjah in s pomočjo poljudne strokovne literature. Blago prevažajo do kupcev največkrat z lastnimi motornimi vozili.

TRGOVINA Z VRTNINAMI

Trgovina na veliko

Najpomembnejši posrednik pri preskrbi Celja z vrtninami je veletrgovsko, gostinsko, turistično in proizvodno podjetje Merx — Celje, ki je vključeno v Dobrino. S sadjem in zelenjavo zalaga trgovine, gostinska podjetja, zdravstveni center in druge ustanove v Savinjsko-sotelski makroregiji, spodnje slovensko Posavje, Črne revirje in Slovensko Koroško. Leta 1979 so posredovali za celjsko občino 1620,5 ton zelenjave. Izven mesta so še večji porabniki Štore, Vojnik in Dobrna. Poudariti moramo, da Merx ni edini nabavljalec vrtnine, ampak da nekatere trgovske poslovalnice, gostišča in ustanove kupujejo blago neposredno od zasebnih pridelovalcev in družbenih kmečkih gospodarstev in da je letna količina v Celju prodane zelenjave večja, kot kaže zgornja številka Merxove prodaje za občino. Posebej moramo upoštevati še celjsko tržnico s 532 tonami prodanih vrtnin.

Merx TOZD grosist je prodal lani (1979) v celjski občini po količini največ krompirja (18 %), čebule, česna, pora (15,2 %), zelja, cvetače, ohrovt (14,5 %), paradižnika (12,3 %), solate, špinače, motovilca, radiča (8,4 %), pa tudi kisle repe in zelja (13,0 %) idr. Poslovno sodelujejo s KZ Celje, Hmezadom Žalec, Agrario Koper, Drogo Portorož, Agrokombinom Krško, KK Nova Gorica, Živila Izola, Puljanko Rovinj, Agrom Zadar, Jadrom Split, ZZ Trogir, Hepokom Mostar, KZ Hercegnovi, Alkaloidom Skopje, Ansko Reko Valandovo, AK Titograd, PK Beograd, PIK Bečej, PIK Apatin, PK Južni Banat — Bela Crkva, Bosnaplodom Brčko idr. Cenijo, da Savinjsko-sotelska Slovenija prispeva v okviru velike trgovine Merx okoli 10 % vrtnin, ostalo uvažajo iz drugih pokrajin. Razumljivo je, da se nakup in prodaja ravnata po potrebah porabnikov in po domačem pridelku zelenjave. Tako se npr. delež solate v veletrgovini niža od maja do avgusta, zastaja septembra in oktobra, nato se skokovito dviga in doseže višek februarja. Cvetača dozori na domačih vrtovih v juliju in avgustu, nato pa jo dovažajo iz toplejših pokrajin; podobno je s peteršiljem.

Maja 1979 je skupščina občine Celje sprejela odlok, po katerem morajo organizacije združenega dela, ki odkupujejo kmetijske proizvode od zasebnih proizvajalcev celjske občine, s katerimi nimajo kooperacijskih pogodb, prispevati za pospeševanje kmetijstva 15 % od kupne cene vrtnin. Druge občine takega odloka še niso sprejele, zato imajo zasebni pridelovalci iz drugih občin trenutno prednost. S tem odlokom so med drugim tudi želeli preprečiti prekupčevanje (Uradni list SRS, št. 16/79).

Drobna prodaja vrtnine v trgovinah

Med obema svetovnima vojnama se je legalno ukvarjalo s prodajo kmetijskih pridelkov v Celju 11 oseb. Sadje in sočivje so razstavljali na stojnicah na današnjem Tomšičevem trgu, ali pa v branjarjih v Zidanškovi ulici, Gaberju, Kovinarski ulici, Aškerčevi ulici in na Zgornji Hudinji. Nekateri so poleg sadja in sočivja ponujali tudi slaščice, klobase in drugo blago. Trgovino s sadjem in deželnimi pridelki na debelo je vodil trgovec v Zidanškovi ulici. Ozko specializirane trgovine s sadjem in zelenjavo se očitno tudi po

zadnji vojni niso obnesle. Povsod prodajajo še alkoholne in brezalkoholne pijače, mineralno vodo, pa tudi slaščice, moko, sladkor, testenine in še kaj, kar sicer gospodinje navadno kupujejo v samopostrežnih trgovinah. Leta 1979 so prodajali vrtnine v Celju in bližnji okolici v 33 trgovinah. Največ (24) jih vodi Dobrina, ostale pa še trgovska delovna organizacija Center in Tehnomercator; več kot polovica je bilo samopostrežnih prodajaln. Zavod SR Slovenije za statistiko je nekaj časa zahteval letna poročila o prodaji blaga za celotno delovno organizacijo, zato ni mogoče ločiti mestnih poslovalnic od drugih v celjski in v drugih občinah. Orientacijski prikaz prodaje vrtnin v Celju se zato opira le na devet poslovalnic. Podatki so zbrani po obrazcu Trg 12 za osem poslovalnic Centra* in za poslovalnico Tehnomercator.**

Prodaja v Centru je razen v letu 1974 stalno rasla, najbolj med leti 1968 do 1970 (25,6 %) in 1976—1978 (21,4 %); če je bil indeks za leto 1968 100 %, je znašal leta 1978 171,73 %.

Poslovalnica Tehnomercator je kazala precej večja nihanja. Kako je porasla poraba posameznih pridelkov, nam kaže spodnja tabela.

	Indeks 1968—1978	%
Krompir		134,83
Fižol luščen		279,34
Sveže zelje in ohrovt		215,89
Svež paradižnik		177,09
Sveža paprika		303,41
Cebula, česen		173,60
Druga sveža in zmrznjena povrtnina		198,53
Konzervirana povrtnina		320,41
Vkisana povrtnina		196,31

Stanovitno se je dvigala prodaja sveže paprike, paradižnika, svežega zelja in ohrovt, pri čebuli in česnu je bil znaten padec leta 1974, pri fižolu pa 1976; v obeh primerih je bila kriva slaba letina.*

V navedenem obdobju se je spremenilo razmerje med svežimi in predelanimi vrtninami. Tako je leta 1968 znašalo 1:4,5, leta 1978 pa 1:3,2 v korist svežih (v SRS je bilo razmerje 1976 1:5 v korist svežih vrtnin, Kmetijski inštitut . . ., 1978/79). Izboljšala se je zlasti zimska izbira vrtnin, ki jo omogočata in pospešujeta predelovalna industrija in specializirano kmetijstvo. Ne smemo pa prezreti, da podatek ni zajel niti vse celjske trgovine z vrtninami niti lastnega pridelka na vrtovih.

Podrobna analiza prodaje svežih in predelanih vrtnin za vse celjske poslovalnice bi bila pri obstoječem knjigovodstvu izredno zamudna tudi za

* Obdobje 1968—1978

** Obdobje 1972—1979

* Iz dekadnih agrometeoroloških poročil za april, maj in junij leta 1974 je razvidno, da je sušno vreme trajalo ves mesec od 10. marca do konca prve aprilske desetine. Po skromnih padavinah se je suša v Celjski kotlini in vzhodni Sloveniji nadaljevala do 24. aprila, ko se je začelo deževje. Zlasti težka otrdela ilovnata zemlja je dušila posevke, medtem ko krompir v bolj peščenih tleh ni mogel vzkaliti. April je bil v prvi in drugi dekadi izjemno hladen, tako da je slana napravila precej škode. Maja je postalo vreme toplejše in bolj mokro, toda 22. maja je hudo neurje s točo močno prizadelo predvsem vzhodno Slovenijo.

večjo skupino sodelavcev. Izbrali smo tri prodajne enote v različnih delih mesta, in sicer samopostrežno trgovino Merx Market v novi stanovanjski soseski ob Ljubljanski cesti, samopostrežni oddelek v zgradbi veleblagovnice Tehnomercator T v Gubčevi ulici in specializirano poslovalnico Hruška na Tomšičevem trgu. Poslovalnica Merx Market je sredi številnih stanovanjskih blokov in zasebnih hiš ter ima obsežen porabni okoliš naseljen z mlajšimi nekmečkimi gospodinjstvi; po letnem prometu je med samopostrežnimi trgovinami na prvem mestu. Od svežih vrtnin so leta 1979 prodali največ krompirja (28,2 %), paradižnika (11,0 %), čebule (10,2 %), solate (7,4 %), svežega zelja, paprike, korenja, ohrovtu in cvetače. Razlike pri prodaji so najbolj opazne med klimatskim poletjem (28,6 %) in pomladjo (22,0 %), medtem ko sta si zima in jesen skoraj enaki. Predvsem zaradi velike porabe paradižnika, krompirja, čebule in paprike je julij na prvem mestu (11,7 %), sledi mu oktober, ko so vrtnine bolj pestre in po količini nekoliko enakomerneje razporejene. Februar, marec in november so za 1 % do 1,5 % pod letnim povprečjem prodaje. Od skupne teže konzerviranih vrtnin odpade na kumarice 30 %, na papriko 14 %, na fižol in rdečo peso po 10 %, na paradižnik 7 % itd.

Oddelek za vrtnine in sadje v veleblagovnici TT je nekako v senci ostalih oddelkov. Razen tega so v sosednjih ulicah tri trgovine z vrtninami, pa še tržnica. Zavedajoč se hude konkurence skušajo s kakovostnejšo zelenjavo od Emone, zasebnikov in Merxa pritegovati kupce sosednjih trgovin. Odkup vrtnin od zasebnikov je v letu 1979 znašal več kot tretjino celotne nabavljene količine in je pomenil z ozirom na znani 5. člen odloka za pospeševanje kmetijstva v občini za poslovalnico večjo finančno obremenitev. Prodaja vrtnin kaže minimum v avgustu, v času letnih dopustov in bogate izbire na tržnici. Že naslednji mesec je prodaja dosegla letni višek. Razen julija, septembra in avgusta se meseci po količini prodanega blaga razlikujejo med seboj za 1 do 3 %.

Če ne upošteveno poslovalnice Rio v Prešernovi ulici, ki jo večinoma obiskujejo prehodni kupci, imajo Celjani južnega dela starega mesta in Brega na izbiro tri trgovine, kjer prodajajo tudi zelenjavo. Letni promet je v prodajalni Hruška manjši kot v sorodnih trgovinah, prodaja po posameznih mesecih oziroma letnih časih pa v primerjavi z drugimi ne kaže večjih odstopanj.

Med velikimi porabniki bi imenovali samo dva: Zdravstveni center Celje in Samopostrežno restavracijo v Gaberju. Zdravstveni center Celje preskrbujejo z zelenjavo veletrgovina Merx, Vrtnarstvo Celje ter polkmetje in kmetje iz okolice. Dnevno pripravljajo hrano za 800 do 900 pacientov, razen tega pa še po 1000 toplih obrokov za uslužbence; teh je ob sobotah in nedeljah manj. Naj omenimo, da mimo normalnega jedilnika razlikujejo še 17 dietnih. Leta 1979 so porabili 205,6 ton svežih vrtnin, kar je več kot ena tretjina tovrstne prodaje v osmih poslovalnicah Centra. Od skupne teže je odpadlo 48 % na krompir, 10 % na svežo solato, 6,6 % na čebulo, sledijo sveže zelje, cvetača, sveže kumare, špinača itd. Predelanih vrtnin so porabili mnogo manj in jih ponudijo le tedaj, če nimajo sveže zelenjave.

Samopostrežna restavracija Gaberje je v izraziti industrijski četrti mesta. Dnevno pripravijo okrog 5.700 toplih obrokov, največ je malic. Malice in deloma kosila razvažajo po tovarnah in podjetjih. Težaško delo delavcev

zahteva kalorično močnejšo hrano, zato se podjetja odločajo večinoma za »mesni« jedilnik, kjer je zelenjave manj. Poprečno nabavijo na mesec okrog 337 ton vrtnin. Občutljivo zelenjavo jim pripeljejo vsak dan, manj pokvarljivo pa enkrat do dvakrat na teden.

Shranjevanje vrtnin je za trgovino na veliko in na drobno osrednji problem. Dobrina namerava v bližnji prihodnosti zgraditi sodobna, prostorna in funkcionalno urejena skladišča s hladilnimi napravami, kjer bi bile posamezne vrste ustrezno ločene in bi bilo razkladanje in nalaganje lažje in hitrejše. Novejše samopostrežne trgovine (npr. na Ostrožnem) imajo posebne hladilne shrambe za zelenjavo, medtem ko so v starem delu še skupna skladišča za raznovrstno blago. Vrtnine in sadje dostavlja trgovina na veliko vsak dan sproti, po potrebi tudi dvakrat na dan. Pokvarjeno zelenjavo odvaža komunalno podjetje na skupno smetišče v Zepini. Če vsako gospodinjstvo zavrže poprečno 0,5 kg odpadkov zelenjave na dan, potem bi morali dnevno odpeljati okrog 10 ton odpadkov. Kupovati bi morali torej že pri pridelovalcu temeljito očiščene vrtnine. Pri tem moramo upoštevati tudi majhne stanovanjske shrambe in ne nazadnje hitrejšo pripravo jedi, kar je za večino zaposlenih žena velika prednost.

Prodajni ritem je preko dneva na splošno enak. V trinajstih anketiranih trgovinah v različnih delih mesta je največji dnevni promet med 14. in 15. uro, ko se delavci in uslužbenci vračajo z dela domov. Sledi relativno umirjenje, nato nastopi nov šibkejši val od 17. do 18.30. Drugi popoldanski višek je izrazitejši poleti, ko vročina nekoliko pojenja. Odvisen je tudi od razdalje med trgovino in stanovanji kupcev, od števila aktivnih prebivalcev, ki kupujejo v določeni trgovini in od delovne izmene kupcev. Tako npr. v trgovini ob Teharski cesti ne navajajo drugotnega popoldanskega porasta, ampak dopoldanski čas od 11. do 13. ure, preden gospodinjje pripravijo kosilo. S pozno dopoldansko prodajo se pohvalijo tudi v zahodnem industrijskem stanovanjskem delu mesta. Okoli Tomšičevega trga kupujejo gospodinjje, upokojenke in kupci od drugod v večjem številu med 9. in 11. uro, potem ko so pregledali tržnico in želijo kupiti še manjkajoča živila. Enako ugotavljajo na Otoku, le da je tam več aktivnih žena, ki delajo tudi v popoldanski izmeni. Pozimi je ob sobotah največ prometa v trgovinah s sadjem in zelenjavo od 9. do 10. ure, poleti pa že ob 7. uri, predno odhitijo na izlet. Tudi v času poletnih dopustov nakupujejo bolj zgodaj.

V moderni trgovini na Ostrožnem ni nikdar večjega navala. Prebivalci stanujejo v zasebnih hišah in imajo vrtove, zato je prodaja zelenjave poleti in jeseni bolj skromna. Ker imajo v svojih hišah več prostora, kupujejo tudi zelenjavo za več dni skupaj.

Boljšo ali slabšo založenost tržnice občutijo trgovine v središču mesta dopoldne. Trgovine v predmestju so po večini izven vplivnega območja tržnice.

Prodaja vrtnine na tržnici

Do leta 1950 je bila tržnica na najstarešem delu mesta, imenovanem Trg, Veliki trg, Glavni trg, sedaj Tomšičev trg, in je merila okrog 700 m² (J. Orožen, 1971, 412). Nato so jo prestavili na prostor, kjer je po bombnem napadu med vojno nastala praznina; njena površina je znašala 1.200 m². Na-

Na tržnici

raščanje števila mestnega prebivalstva in ureditev mestnega središča sta narokovala, da so na tržnem prostoru pozidali sodišče (Trg V. kongresa), tržnico pa leta 1960 umaknili za Stari pisker, vzdolž Linhartove ulice.

S tem je tržnica pridobila večjo površino (3.062 m²), vendar stalno uporabljajo le 2.078 m².

Tržnica predstavlja pomemben delež pri oskrbi prebivalstva z zelenjavo in sadjem. V zimskih mesecih ni zadrege s prodajnim prostorom, pač pa je kritično poleti. Njen nadaljnji razvoj bo odvisen od rasti prebivalstva v njenem gravitacijskem območju, od njene urejenosti, od gospodarske, organizacijske sposobnosti trgovine in specializiranega kmetijstva v celjski pokrajini nasploh. Z oddaljenostjo od mestnega središča se rahlja tudi navezanost na tržnico. Zato so v načrtu o modernizaciji obstoječe tržnice predvidene tudi manjše dislocirane tržnice v novih stanovanjskih soseskah na severnem in zahodnem delu mesta (Razvojni center, 1978, 35). Morda bodo nove tržnice pritegnile tudi kmetovalce, ki so se doslej izogibali mestu zaradi gostega prometa in nekoliko nerodnega dostopa. Dobra stran obstoječe lokacije je njena središčna lega v mestu. Tu je prebivalstvo najbolj zgoščeno, razen tega kupujejo sadje in zelenjavo tudi ljudje iz drugih krajev, ki so prišli v Celje zaradi raznih opravkov, in prehodni obiskovalci. Slabe strani so: premalo pokritega prostora in tlakovanih tal za nove stojnice, premajhna prometna prehodnost za dostavna vozila in kupce, pomanjkanje parkirišč, pomanjkanje primernih skladišč in zaprtih prodajnih prostorov s hladilniki. Povečati bo treba površine sanitarij in upravnih prostorov.

Načrtovalci predvidevajo, da se bo povečala celotna površina tržnice od 2.129 m² na 5.533 m² (Razvojni center, 1978, 26). Načrt ponuja dve varianti. Po prvi naj bi sedanjo tržnico izpopolnili s potrebnimi objekti in zgradili že omenjene dislocirane tržnice ter razširili sedanji prostor. Druga varianta predvideva novo lokacijo med Stanetovo, Levstikovo, Cankarjevo in Aškerčevo ulico, kjer so sedaj vrtovi. Zanj govori bolj funkcionalna ureditev in boljša prehodnost. Nanjo bi pritegnili trgovine s sadjem in zelenjavo v mestnem središču. V novi zgradbi bi bilo skladišče, trgovski in upravni prostori, laboratorij za preiskavo živil, sanitarije itd. Uredili bi odlagališče za smeti, odvoz in dovoz. Taka rešitev zahteva večja investicijska sredstva in jamstvo, da bi tržnica živela vse leto in ne samo v letni sezoni (Razvojni center, 1978, 36—41). Prihodnost bi pokazala upravičenost take zamisli.

Ker je tržnica osrednji prostor za neposredno prodajo kmetijskih pridelkov, si pogledjmo njeno prostorsko razdelitev. Center tržnice predstavlja pokrit prostor z dvanajstimi vrstami miz, v vsaki vrsti je po šestnajst prodajnih mest. Tu prodajajo predvsem individualni proizvajalci manjše količine zelenjave in sadja; za mlečne izdelke je rezervirana prva vrsta. Osrednji prostor zaključujeta na vzhodu in zahodu zidani poslopji s trgovinami za sadje, zelenjavo in kruh, dve manjši skladišči, uprava in sanitarije; večje skladišče je v nasprotni stanovanjski zgradbi. Na severni strani spremljajo osrednji prostor stojnice z raznovrstnim blagom, na južni strani prodajajo sadje in zelenjavo družbena gospodarstva in zasebniki iz Slovenije in drugih republik. Tukaj lahko kupimo sadike in občasno tudi cvetje, ki ima sicer svoj stalni prostor na zahodnem delu tržnice. Kaže, da imajo domači vrtnarji zelo močno konkurenco v predstavnikih iz južnih pokrajin.

Najbolj zaželeni in cenjeni so zgodnji sadeži, ki jih dovažajo iz bolj toplih pokrajin naše domovine. Omejimo se na vrtnine. Prodajalci iz Kopra jih prodajajo od marca do decembra. Kmetje iz Splita prodajajo solato od januarja do maja ter od novembra do januarja. Kmetje iz Srbije prodajajo papriko septembra in oktobra, paradižnik od julija do novembra, stročji fižol od julija do septembra. Zadržno posestvo iz Zadra nudi povrtine od januarja do decembra.

Stalni prodajalci iz oddaljenih krajev prebivajo v najetih sobah ali pri znancih v Linhartovi, Ozki ulici, Cankarjevi ulici, na Mariborski cesti in drugod. Petina jih prespi v svojih vozilih, ostali pa na trgu pri svojem blagu. Le izjemoma si kdo za nekaj dni najame drago sobo v hotelu. Čez zimo jih ostane v Celju mnogo manj (decembra dvanajst), v glavnem prebivajo pri prijateljih. Suho hrano si kupujejo sproti, saj so čez dan ves čas na tržnici, toplo večerjo si privoščijo v menzi ali restavraciji. Na tržnici je manjše gostišče, a toplih jedi ne pripravljajo.

Po anketah 106 prodajalcev z vrtnino septembra in marca prodaja tretjina skozi vse leto ali vsaj večji del leta. To so družbena posestva, poklicni vrtnarji in drobni kmetovalci; med njimi so verjetno tudi prekupčevalci. Četrtnina se pojavlja na tržnici le občasno, kadar pač imajo viške; predvsem v toplejšem delu leta. Ostali prodajajo bolj ali manj redno od marca do novembra. Tipičen sezonski primer so prodajalci paprike, lubenic, paradižnika in sadja. Mednje sodijo tudi drobni pridelovalci z ožjega in širšega območja Celja, iz Hrvatskega Zagorja, kmetje s Ptujskega polja in od drugod. Naj-

slabše je založena tržnica v mrzlih zimskih dneh. Kislo zelje, repo, korenje, fižol, hren, kolerabo in krompir ponuja komaj vsak ducat prezebljih pridelovalcev iz celjske, šmarske in šentjurske občine.

Razporeditev po tedenskih dneh je naslednja:

Okrog 28 % prodajalcev je na tržnici vsak dan, vendar to velja v glavnem za čas od marca do druge polovice novembra, več jih je poleti in jeseni, ko je potrebno zelenjavo čimprej prodati, pa čeprav je doma obilo dela. Najmočnejši je delež ponudnikov ob sredah, petkih in sobotah, torej ob tradicionalnih tržnih dneh, ob vikendu, saj prihajajo tedaj kupovat tudi gospodinje iz širšega območja mesta in iz drugih krajev. Po enkrat na teden, ne glede na celoletno, sezonsko ali občasno prodajo, prinese vrtnino okrog 20 % pridelovalcev; večina si izbere sobote, drugi nedelje ali ponedeljke, ko ni hude konkurence. Trikrat tedensko prodaja na tržnici 28 % pridelovalcev, dvakrat pa nad polovico. Koliko dni na leto nekdo prodaja na tržnici, ni odvisno niti od velikosti kmetijske površine niti od oddaljenosti prodajalca od Celja, ampak od specializacije, tržne usmerjenosti kmetijske proizvodnje in razpoložljive delovne moči. V tem okviru pa imajo pridelovalci iz celjske občine prednost; med najštevilnejšimi so kmetovalci iz Šmartnega v Rožni dolini.

Po spolu je 85 % žensk, moški prodajalci so zaposleni na družbenih gospodarstvih ali pa so samostojni kmetje, večinoma so iz drugih republik. Branjevk in branjevcev, ki prodajajo vedno sami, je 80 %, drugi, zlasti manjši zasebni pridelovalci, se menjavajo z družinskimi člani. To pride v poštev predvsem ob sobotah in nedeljah ali med počitnicami, ko lahko doma pomagajo otroci.

Na tržnici prodajajo pretežno starejše ženske (nad 50 let), ki imajo več časa in jih pri domačem delu laže pogrešajo, seveda pa ne smemo prezreti njihovih prodajnih sposobnosti. Mlajše moči (do 30 let), zlasti moški, so priložnostni ali stalni prodajalci raznih kmetijskih zadrug, a tudi zasebni kmetje in njihovi sorodniki iz oddaljenih pokrajin. Moški iz širše celjske okolice so večinoma upokojnenci.

Od skupno 64 prodajalcev, ki imajo na celjski tržnici stalno rezervirano mesto, jih je 45 % iz celjske občine. Iz šentjurske občine, predvsem iz okolice Šentjurja in Ponikve, Grobelnega in Šentvida jih je 30 %, iz šmarske občine 14 %, žalske 6 %, drugi so iz okolice Ptujja, Brežic, Đurmanca in drugod. Razen teh prihaja prodajat zelenjavo in druge pridelke še okrog 90 pridelovalcev, tako da je v polni sezoni, ob sobotah in pred prazniki velika stiska za prostor.

Nad dve tretjini prodajalcev izhaja iz mešanih gospodinjstev, čistih kmečkih prodajalcev je malo, predstavljajo jih redki vrtnarji iz okolice Celja, kmetje s Ptujskega polja in posamezniki s Sotelskega; več jih je iz drugih republik. Kot drobni pridelovalci prodajajo na tržnici vrtičkarji, tem je prodaja postranski zaslužek in razvedrilo, sicer pa živijo nekateri tudi od pokojnine. Seveda ne manjka na tržnici bolj ali manj prikritih prekupčevalcev, ki nakupijo sadje in zgodnjo zelenjavo pri kmetih ali v drugih mestih in jo nato v primeren trenutku drago prodajajo.

Tri četrtine branjevk iz celjske regije ima od 0,01 do 5,0 ha zemlje, od tega je približno polovica obdelovalne. Pravi kmetje iz okolice prodajajo

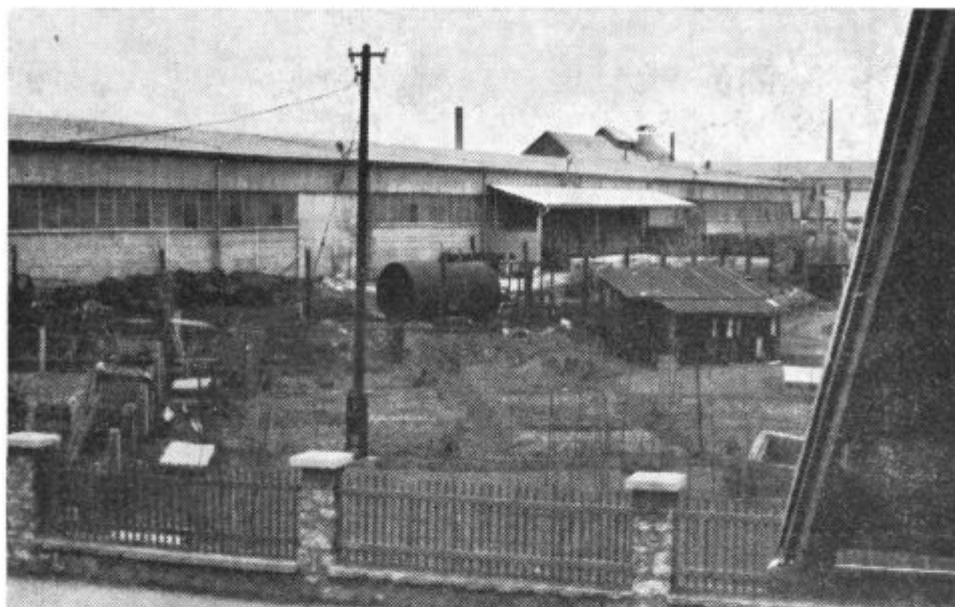
samo en ali dva pridelka za ozimnico kmetijskim zadrugam ali večjih odjemalcem, na tržnici prodajajo samo občasno, ker za to nimajo ljudi in časa. Drugače je s kmeti iz drugih republik, iz bolj kmetijskih pokrajin. Značilno za pridelovalce z nekaj ari obdelovalne zemlje je, da prodajajo na tržnici večje število pridelkov v manjših količinah. Ti imajo več časa kot kmetje in ker nimajo večjih potnih stroškov, se jim drobna prodaja izplača.

Količina pridelkov na trgu se spreminja od leta do leta, a tudi med letom. Na upravi tržnice vodijo statistiko samo za zadnja tri leta, zato primerjava ne more biti tako učinkovita niti glede na prodane količine niti po založenosti tržnice s posameznimi vrtninami po mesecih. Tako so leta 1979 prodali 531.750 kg zelenjave, tri leta prej pa za 7,21 % manj. Če primerjamo prodajo zelenjave (leto 1979) na tržnici in v najbolj prometni samopostrežni trgovini Merx Market, zaleže tržnica za 3,8 % trgovin. Na tržnici je najbolj cvetela trgovina avgusta, nanj je odpadlo 17,80 % prodane vrtnine, medtem ko je prodaja v januarju skoraj zamrznila, saj je obsegala komaj 2,06 %. Jesen je med letnimi časi na prvem mestu (41 %), za njo je poletje (34 %), ki pa je še vedno po pridelkih bolj bogato kot pomlad (16 %), in zima (9 %) skupaj. Zanimiva je primerjava po mesecih med samopostrežno trgovino (Merx Market), ki naj bi bila skozi vse leto bolj enakomerno založena, in tržnico, ki pač utripa s pokrajinskimi klimatskimi in kmetijskimi razmerami. Največji razkorak je v januarju, ta je na tržnici zadnji mesec, v Merx Marketu pa peti; znano nam je že, da se trgovina oskrbuje z zelenjavo iz drugih pokrajin. Medtem ko sta si blizu februar v trgovini in januar na tržnici ter marec v trgovini in februar na tržnici, prodajajo v trgovini največ vrtnin julija, oktobra in decembra, na tržnici pa septembra, avgusta in oktobra. Na videz nas primerjava nekoliko preseneča. Upoštevati pa moramo, da je samopostrežna trgovina daleč od tržnice in da ljudje tudi v poletnem in jesenskem času v veliki meri kupujejo v trgovini. To ugotovitev potrjuje prodaja v trgovini TT. Tu je npr. avgust na zadnjem mestu, oktober pa na devetem mestu.

Vrstni red prodanih vrtnin je na tržnici nekoliko drugačen kot v trgovinah. Na prvem mestu sta paprika (18 %) in paradižnik (16 %), sledijo solata in radič (14 %), krompir (12 %), sveže zelje (8 %), kislo zelje in čebula (po 7 %), fižol v zrnju in strožji fižol, kislata repa itd. Papriko kupujejo na trgu v večjih količinah za vkuhanje, zelena solata je bolj sveža, pri fižolu pa tudi drugih pridelkih je večja izbira. Tako smo npr. 28. novembra pred državnim praznikom opazili solato na dvajsetih mestih, korenje na petindvajsetih mestih, peteršilj na devetindvajsetih mestih, podobno velja za špi-načo, radič, fižol itd.

Za normalen potek prodaje in nakupa na tržnici sta zelo pomembna tržni red in prometni režim. Največji nakup je poleti od sedme do devete ure, pozimi pa od devete do enajste ure. Prodajalci na tržnici lahko pripeljejo svoje pridelke do osme ure, navadno pa jih raztovorijo poleti že v zgodnjih jutranjih urah, ko še ni tako gostega prometa. Dostop na tržnico je za motorna vozila možen samo po Linhartovi ulici, medtem ko lahko pešci prihajajo tudi po Savinovi ulici. Največ majhnih prodajalcev pripelje svoje pridelke z avtobusi ali z osebnimi avtomobili družinskih članov, ki se vozijo na delo v Celje. Z vlakom se jih vozi malo. Kdor prodaja v večjih količinah,

Obdelane grede med industrijskimi objekti v Gaberju

ima svoj avto, redki posamezniki tudi tovornjak. Navadno več prodajalcev najame tovornjak pri zasebnem prevozniku ali podjetju.

Frekvenco tržnega prometa naj ilustriramo z rezultati štetja pešcev in motornih vozil, ki smo ga opravili v začetku novembra dopoldne (od osme do devete ure) in popoldne (od 14. do 15. ure), v času, ko je bila prodaja najbolj živahna in ko so se ljudje vračali iz služb domov. Dopoldne je v eni uri prečkalo tržni prostor 2.288 pešcev, popoldne pa 1.105 pešcev, motornih vozil je bilo zaradi prepovedi vožnje mimo tržnice zelo malo (18), redki kolesarji so hodili peš. Dopoldne je šlo mimo tržnice dvakrat več ljudi kot v zgodnji popoldanski uri. Če bi izbrali soboto dopoldne in kasnejši popoldanski čas, bi bila razlika še znatno večja. Vendar nas tudi navedeni podatki prepričajo, da je tržnica zlasti od maja do novembra prometno preobremenjena; prostorsko stisko povečujejo še osebna in tovorna dostavna vozila, ki se zadržujejo neposredno ob prodajnem prostoru.

Anketirali smo 180 občanov, različnih po spolu in starosti, ki so kupovali v raznih trgovinah in na tržnici. Povzemamo rezultate. 85 % vprašanih izven starega dela mesta kupuje vrtnine izključno ali večkrat v samopostrežnih trgovinah kot na tržnici. Velika večina kupuje na tržnici le občasno, poleti ali ob sredah ter ob sobotah in nedeljah, ko imajo več časa. Na tržnici kupujejo predvsem zato, ker je zelenjava sveža in je večja izbira, branjeveke pa tudi poznajo nekatere stalne stranke. Med senčnimi stranmi navajajo visoke cene, v glavnem na dopoldne omejen čas prodaje, pomanjkljivo čistočo in gnečo. Prednosti samopostrežnih trgovin vidijo v tem, da so cene nekoliko nižje in manj nihajo, da so ves dan odprte in da v njih lahko dobijo

tudi druga živila; glede kvalitete blaga so ocene dokaj nasprotujoče. Odločilna pri izbiri, tržnica ali trgovina, je razdalja. Tako se je 92 % vprašanih izreklo za pogostejši nakup zelenjave na tržnici, če bi bila bliže njihovem domu; ostali bi kljub temu kupovali predvsem v trgovinah. Naj navedemo še anketiranje v starem delu mesta. Sodeč po starostni strukturi za celotno krajevno skupnost Center prebiva tu več ljudi starih nad 65 let (15,4 %) kot v sosednji Kajuhovi krajevni skupnosti, pozidani v glavnem po letu 1950 (11,3 %). Prevladujejo ženske, ki običajno dobro pretehtajo, kje je boljše in cenejše blago, in si za nakup vzamejo več časa. Povprašali smo 35 gospodinj na Tomšičevem trgu, v Zidanškovi ulici in na Okopih. Dve tretjini vprašanih oseb kupuje sveže vrtnine pretežno na tržnici. Redki dajejo absolutno prednost trgovini. Obe anketi potrjujeta že prej navedeno ugotovitev, da se gravitacijski vpliv tržnice manjša z oddaljenostjo uporabnikov.

PROBLEMI IN PERSPEKTIVE PRI PRESKRBI Z VRTNINAMI

Velika večina »vrtov« v Sloveniji je v zasebnem lastništvu in se prebivalci v znatni meri sami oskrbujejo z zelenjavo. Svežih vrtnin pogrešamo predvsem v zimskih in zgodnjih pomladanskih mesecih. Takrat nas z njo zalagajo prebivalci iz toplejših primorskih in makedonskih pokrajin, ki nas časovno prehitevajo za dva do tri mesece. V zimskih mesecih bi bile dobrodošle vrtnine iz naravno ogrevanih steklenih rastlinjakov, kot so npr. v Čatežu; v subpanonski Sloveniji je termalnih izvirov veliko, čeprav nekoliko manj toplih. Gojenje vrtnin v zaprtih rastlinjakih je dražje in manj donosno

Predvideni prostor za morebitno novo tržnico

Pri večini zasebnih hiš so vrtovi zasajeni z zelenjavo, cvetjem ali sadjem

kot cvetličarstvo. To so sprevideli v Čatežu in zlasti v Velenju, kjer v ta namen izkoriščajo toplo vodo iz TE Šoštanj. Primorska Slovenija z blagim sredozemskim podnebjem še zdaleč ne daje toliko zgodnjega sadja in zelenjave, kot bi ju lahko, če bi v večji meri izkoristili naravne ugodnosti.

Pridelovanje vrtnin na splošno še ni dovolj intenzivno, zahteva preveč človeškega dela. Strojno obdelovanje se gospodarsko izplača na velikih površinah, v celjski regiji pa zelenjadarsko površino na družbenih posestvih zmanjšujemo in se usmerjamo k drobnim pridelovalcem. Potrebna bi bila večja strokovna razgledanost, sodobna tehnologija, večja specializacija, kakovostno seme in izbira ustreznih sort, primeren kolobar, umetno namakanje in še kaj. Strokovnjaki zatrjujejo, da imamo v Sloveniji in v okolici Celja še veliko možnosti za zelenjadarstvo, da pa imamo premalo dobro izdelanih programov, ki bi temeljili na v praksi preverjenih raziskavah (Kmetijski inštitut, 1978 67—68). Rešitev vidijo v združevanju dela in sredstev kmetijskih trgovskih organizacij in predelovalne industrije. Obseg organiziranega predelovanja vrtnin je majhen, zato tudi ni v Sloveniji veliko specializiranih strokovnjakov, ki bi pospeševali to vrsto kmetijske proizvodnje. Tudi manjšim pridelovalcem bi bila potrebna mehanizacija in zagotovljen ugoden nakup in odkup. Zelenjava, zlasti solata, ne prenese daljšega skladiščenja. Veliki pridelovalci vidijo izhod v bolj organizirani proizvodnji tistih kultur, ki imajo v obstoječih ekoloških razmerah najboljše pogoje in za katere se zanima predelovalna industrija.

Z nadaljnjo rastjo števila nekmečkega prebivalstva, z razvojem industrializacije, urbanizacije in dvigom življenjske ravni se bo večala tudi po-

strije. Mislimo bo treba na večjo izbiro blaga po sortah in kvaliteti. Predelovalna industrija bo tudi na tem področju pomagala zlasti zaposlenim gospodinjstvom, ki morajo kar najbolj gospodarno izkoristiti čas za pripravo hrane. raba vrtnin v sveži in predelani obliki; v tem pogledu Slovenci še močno zaostajamo za zahodnoevropskimi potrošniki. S tem v zvezi predvidevamo v bližnji prihodnosti večji pridelek in večjo proizvodnjo predelovalne industrije. Po podatkih za leto 1977 je morala slovenska predelovalna industrija kupiti v drugih republikah 51,8 % svežih surovin, največ rdeče pese, kumar in paprike, od sušenih pa predvsem čebulo, korenček, por in hren (Kmetijski inštitut, 1978, 78).

V naslednjem srednjeročnem načrtu 1981—1985 naj bi se v okviru kmetijskih organizacij Slovenije za več kot 100 % (v primerjavi z letom 1977) povečala količina kapusnic, kumar za vlaganje, rdeče pese, stročjega fižola, čebule, česna, korenčka idr. Mnogo več naj bi nakopali zgodnjega krompirja in nabrali solate ter paradižnika (Kmetijski inštitut, 1978, 60—63). Tudi v celjski občini moramo uvažati veliko vrtnin od drugod, zato bodo ustanovili SIS za preskrbo in upravljanje neuravnovešenosti med viški in primanjkljaji v celjski regiji. Celjska kmetijska zadruga naj bi v naslednjem srednjeročnem načrtu pridelala 143 ton zelenjave, medtem ko Vrtnarstvo Celje ne namerava bistveno povečati sedanje proizvodnje (285 ton v letu 1985).* V družbenem sektorju Slovenije prednjači celjsko področje po odkupu zelenjadnic, predvsem zelja, pa tudi kumar, graha, fižola in korenčka. Vrtničarji dajejo prednost solati, kumaram, ohrovtu, korenčku in peteršilju.

Pridelovalci se pritožujejo nad nizkimi odkupnimi cenami, trgovina na veliko nad domačimi pridelovalci, češ da se ne držijo sklenjenih sporazumov.

Veliki pridelovalci vozijo blago v Celje s svojimi ali najetimi vozili, do trgovin in večjih porabnikov pa ga razvažna množica merxovih tovornjakov in drugih motornih vozil. Prevoz sveže povrtnine iz oddaljenih krajev Jugoslavije je težaven in občutljiv. Poleti zaradi vročine in prometne stiske na cestah, pozimi zaradi snega in drugih vremenskih in prometnih neprilik. Zelenjavo prevažajo noč in dan. Tako imenovani »nočni skok« se zadovoljivo obnese samo na slovenskih železnicah drugod »hitri vlaki« preveč zamujajo.

Tržnica bo še nadalje ostala tradicionalna oblika neposredne trgovine med pridelovalci in porabniki, želeli pa bi še večjo konkurenčno sposobnost družbenega sektorja.

Z vidika splošnega ljudskega odpora in samooskrbe v prehrani bi morali na svoji zemlji pridelati mnogo več. S tem bi vsaj nekoliko razbremenili tudi cestni prevoz na velike razdalje, imeli bi domač pridelek in zdravo rekreacijo.

POVZETEK

Savinjsko-sotelska pokrajina je glede pedoloških in klimatskih razmer ugodna za gojenje vseh vrtnin razen paprike. Primerna so zlasti ravninska, ne preveč mokrotna tla v Spodnji Savinjski dolini in ob srednji Sotli. Z naraščanjem mestnega prebivalstva se večja tudi poraba zelenjave. Samooskrba na zasebnih vrtovih ne zadošča več. Občutna je v tem pogledu raz-

* Delegatov poročevalec. Skupščina občine Celje 1980 št. 4, stran 5.

lika med stanovanjskimi soseskami, kjer prevladujejo pretežno družbena stanovanja (npr. Otok), in soseskami, kjer prevladujejo individualne hiše (npr. Ostrožno).

Pridelek vrtnin na celjskem območju ne zadošča niti v poletnem času, še manj pa pozimi; krivo je nenačrtno, razdrobljeno polintenzivno pridelovanje. Poklicnih zelenjadarjev je zelo malo. Vrtnarstvo Celje zmanjšuje zelenjavne površine. Zasebniki so starejši ljudje in nimajo dovolj mladih delovnih moči. Zaradi dragega pridelovanja na majhnih površinah in močne konkurence iz drugih pokrajin Jugoslavije odkupne cene niso dovolj vzpodbudne. Zaradi hitre pokvarljivosti sveže zelenjave sta pridelovanje in prodaja bolj tvegani kot pri drugih sadežih; rešitev je v trdnih trajnejših sporazumih med kmetijsko zadrugo, predelovalno industrijo in pridelovalci.

Analizirali smo prodajni režim po vrstah zelenjave, po količini in času ter pri tem upoštevali tudi tip stanovanjskega okoliša. Označili smo funkcijo tržnice, njeno blagovno sestavo, povezavo s prirodnimi pogoji ter z gospodarskimi in socialno-posestnimi odnosi. Z anketiranjem in v razgovorih s kupci in prodajalci smo spoznali njeno gravitacijsko moč v mestu in širši okolici.

Preskrba Celja z vrtninami je po kakovosti in izbiri mnogo boljša, kot je bila pred leti, kljub temu bo potrebno še marsikaj izboljšati glede shranjevanja in prodajnih prostorov, predvsem pa povečati delež domačega pridelka.

LITERATURA IN VIRI

- Adamič P. 1979. Prehrana in zdravje. *Sodobno kmetijstvo* XII. št. 1, stran 37—39.
- Furlan D. 1965. Temperature v Sloveniji. *Geografski zbornik* 1965, stran 166 Ljubljana.
- Gams I., Kunaver J., Lovrenčak S., Radinja D. 1974. Prispevek k prirodno geografski tipologiji pokrajine v porečju Voglajne in Zgornje Sotle. *Vogljajnsko-Sotelska Slovenija* str. 37—47 Ljubljana.
- Gams I. 1972. Prispevek h klimatogeografski delitvi Slovenije, *Geografski obzornik* XIX/1972, št. 1, str. 6 Ljubljana.
- Gugenhan S. 1978. *Zelenjava z domačega vrta*. str. 160 Ljubljana.
- Ilešič S. 1974. *Sotelsko-Vogljajnska regija*. *Vogljajnsko-Sotelska Slovenija*. Str. 5—31. Ljubljana. 1970. *Klimatska območja Jugoslavije*. *Geografski obzornik* XVII. št. 3,4 str. 4—11. Ljubljana.
- Inštitut za tla in prehrano rastlin. Biotehniška fakulteta 1967. *Tla — sekcija 2 Celje*. Tipkopis. str. 18. Ljubljana.
- Hidrometeorološki zavod SR Slovenije. 1974—1976. *Dekadna agrometeorološka poročila*. Ljubljana.
- 1953—1965. *Letno poročilo meteorološke službe*. Ljubljana.
- Kmetijski inštitut Slovenije in biotehniška fakulteta 1978. *Razvoj tržne proizvodnje vrtnin v SR Sloveniji do leta 1985*. str. 121. Ljubljana.
- Marovec M., Pavčič M. 1974. *Dieta pri obolenjih ledvic, srca in ožilja*. str. 7—25 Ljubljana.
- Melik A. 1957. *Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino*. II/2. str. 595. Ljubljana.
- Orožen J. 1971. *Zgodovina Celja in okolice*. I. del. str. 670 Celje.
- Obrotni register mestne občine Celje. 1918—1945. *Zgodovinski arhiv Celje*. Razvojni center Celje. 1978. *Ekonomski elaborat razvoja tržnice v Celju*. str. 58. Celje.
- Reinhold, J. 1962. *Ratgeber für den Feingemüsenbau in Freiland*. str. 504. Berlin.
- Reya O. 1934. *Najnižje in najvišje temperature v Sloveniji*. *Geografski vestnik* X. str. 66—88. Ljubljana.
- Šešek F. 1968. *Blagoznanstvo s tehnologijo za kadre v blagovnem prometu*. I. del. str. 411. Ljubljana.
- Sore A. 1969. *Geografija nekaterih delov celjske makroregije*. *Celjski zbornik*. str. 155. Celje.
- Statistični letopis 1978. *Zavod SR Slovenije za statistiko*. 1979. str. 615. Ljubljana.
- Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1977. *XVII. Kmetijstvo 1972—1976*. str. 172.
- Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1977. *Trgovina na drobno*. 1972—1976. X. str. 53. *Zavod SR Slovenije za statistiko*. Ljubljana.
- Uradni list SFRJ. št. 37/1969. *Pravilnik o katastrski klasifikaciji in bonificiranju zemljišč*. Člen 8. Beograd.
- Uradni list SR Slovenije. št. 28/1979. *Pravilnik za katastrsko klasifikacijo zemljišč*. Člen 7/3. Ljubljana.
- Uradni list SR Slovenije. št. 16/1979. *Odluk o prispevku za pospeševanje kmetijstva v občini Celje*. Ljubljana.
- Vardjan F. 1976. *Moj vrt moje veselje*. *Zelenjadarstvo*. str. 204. Ljubljana.
- Furlan D. 1961. *Padavine v Sloveniji*. *Geografski zbornik* VI./1961, str. 166. Ljubljana.
- M. Gliha, M. Kodele 1976. *Nauk o prehrani*. Ljubljana.

MILENA MOSKON

**OBČASNE RAZSTAVE POKRAJINSKEGA MUZEJA V CELJU
V LETIH 1968—1978**

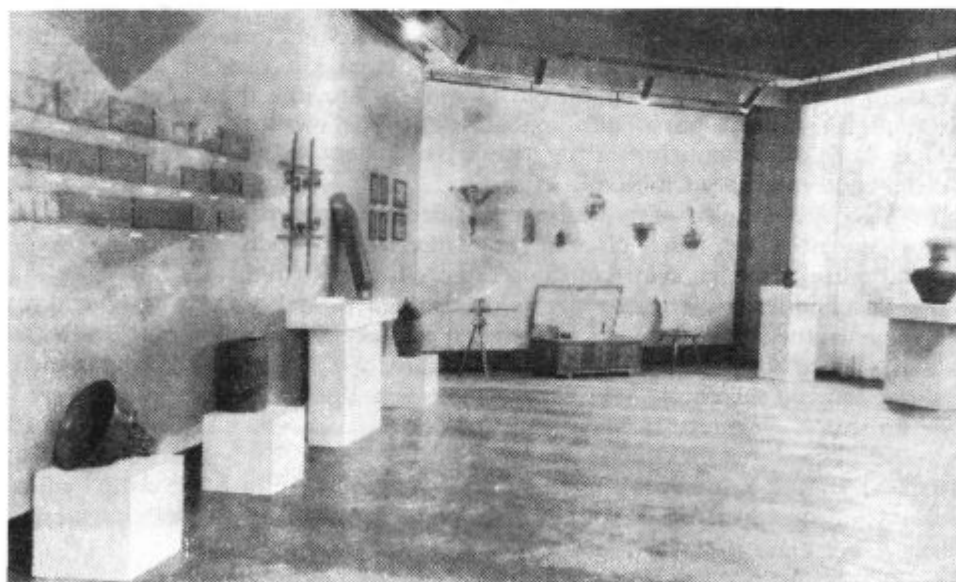
Pokrajinski muzej v Celju je v zadnjem desetletju pripravil poleg stalne razstave arheološke zbirke, ki je bila odprta 28. XI. 1969, in stalne razstave umetnostne in kulturnozgodovinske zbirke, ki je bila slovesno odprta 22. IV. 1974, še vrsto občasnih razstav. Z muzejskimi občasnimi razstavami smo hoteli prikazati zanimivo gradivo iz deponiranih zbirk vseh oddelkov, ki informativno dopolnjuje eksponate na stalnih razstavah, obenem pa predstaviti tudi nove muzejske pridobitve. Razen tega so bili na nekaterih občasnih razstavnih prireditvah razstavljeni tudi rezultati posebnih muzejskih akcij na terenu, kot so arheološka izkopavanja in katalogizacija določenega muzejsko-galerijskega fonda, ki se nahaja na celjskem področju. Vzporedno s temi razstavami je muzej organiziral več posebnih tematskih razstav, za katere so posodili eksponate tudi drugi slovenski muzeji. Številne dragocene muzealije iz celjskega muzeja pa so bile pogosto vključene v izbore za tematske razstave, ki so jih organizirale druge muzejske ustanove, zlasti Narodni muzej in Narodna galerija v Ljubljani.

Večina občasnih razstav celjskega muzeja je zahtevala študijske in laboratorijske priprave, zlasti čiščenje in restavriranje predmetov. Te naloge je skušal muzej v okviru svojih možnosti opraviti bolj strokovno.

Posebne težave je imel muzej s pripravami razstav v Celju, saj zaenkrat še nima lastnega prostora, ki bi ustrezal zahtevam sodobnih razstavnih postavitev. Zato so morale biti muzejske razstave v Celju prirejene v Likovnem salonu, Muzeju revolucije, v prostoru stalne arheološke razstave in avli Osrednje knjižnice. Nekatero razstavo celjskega muzeja so bile zaradi specifičnosti gradiva pripravljene izključno v drugih krajih, kot v Šempetru, Sentjurju in Rogaški Slatini. Kot že prej pa je muzej s svojimi, v Celju že predstavljenimi razstavami gostoval tudi drugje, sprejel pa je nekaj gostujočih razstav iz drugih muzejev.

Otvoritev razstave: Celjska zbirka starih grafik, izbor iz novih pridobitev, v Likovnem salonu v Celju 1976 — foto: Viktor Berk

Zanimivosti iz narodopisne zbirke v Likovnem salonu v Celju 1976 — foto: Viktor Berk

Razstava: Staro steklo in keramika s celjskega področja v razstavnem salonu, Rogaška Slatina — foto: Viktor Berk

Omeniti je treba, da prireja od leta 1974 Celjska zlatarna v muzejskem lapidariju vsakoletne mednarodne zlatarske razstave. Te razstave so, glede na danost ambienta z antičnimi kamnitimi spomeniki, estetsko aranžirane in učinkujejo izredno učinkovito. Muzej je vsako leto, istočasno z zlatarsko razstavo pripravil manjšo razstavo starega nakita in s tem aktualizira! dosežke nekdanjih ustvarjalcev.

Znova je treba poudariti, da muzej ni zmožel izdajati katalogov, ki bi eksponate še bolj pojasnjevali in bi dajali razstavam trajnejši pomen.

Vse občasne razstavne prireditve celjskega muzeja, ki so bile vedno registrirane v časnikih in radiu, je občinstvo v Celju in drugod spremljalo z velikim zanimanjem in priznanji. Zato menimo, da so tudi te razstave celjskega muzeja prispevale pomembni delež k popularizaciji kulturnega bogastva celjskega področja in k izobraževanju domačega in tujega občinstva.

RAZSTAVE V CELJU

- 1969 *Vedute krajev celjskega območja v 19. stoletju*
(Poleg eksponatov iz celjskega muzeja so bile razstavljen vedute iz Narodnega muzeja v Ljubljani, Pokrajinskega arhiva, visokošolske knjižnice v Mariboru ter študijske knjižnice v Celju). Priprava razstave: Milena Moškon.
Slike Riharda Jakopiča na celjskem področju
Priprava razstave: Milena Moškon.
- 1973 *Celejanska keramika*
Priprava razstave: Vera Kolšek.
- 1974 *Izbrani listi iz celjske zbirke starih grafik*
Priprava razstave: Milena Moškon.
Stara libojska keramika
Priprava razstave: Milena Moškon.
Prazgodovinski in antični nakit
(Poleg eksponatov iz celjskega muzeja je bil razstavljen nakit iz Narodnega muzeja in Mestnega muzeja iz Ljubljane, Dolenjskega muzeja iz Novega mesta in Pokrajinskega muzeja iz Ptuja)
Priprava razstave: Vera Kolšek.
- 1975 *Dela slovenskih likovnih umetnikov iz celjskega muzeja*
(Jakopič, Jama, Kavčič, Modic, Napotnik, Pandur, Sedej, Sternen, Stiplovšek, Tratnik)
Priprava razstave: Milena Moškon.
Staroslovanski nakit v Sloveniji
(Poleg eksponatov iz celjskega muzeja je bil razstavljen nakit iz Narodnega muzeja v Ljubljani, Gorenjskega muzeja v Kranju, Goriškega muzeja in Pokrajinskega muzeja v Ptujju)
Priprava razstave: Lojze Bolta in Vera Kolšek.
- 1976 *Celjska zbirka starih grafik — izbor iz novih pridobitev*
Priprava razstave: Milena Moškon.
Zanimivosti iz narodopisne zbirke
Priprava razstave: Vlado Šlibar.
Arheološke najdbe z Rifnika
Priprava razstave: Lojze Bolta.
Za vse tri razstave je bil izdan skupni katalog: 3 razstave iz muzeja, uvodi: V. Kolšek, M. Moškon, V. Šlibar, L. Bolta.
Kasnoantični nakit
(Poleg eksponatov iz celjskega muzeja je bil razstavljen nakit iz Narodnega muzeja v Ljubljani in Pokrajinskega muzeja v Ptujju).
Priprava razstave: Vera Kolšek.
- 1977 *Lončarski izdelki v celjskem muzeju*
Priprava razstave: Vlado Šlibar.
Grška keramika iz arheološke zbirke celjskega muzeja
Priprava razstave: Vera Kolšek.
- 1978 *Celjska zbirka starih grafik — listi Stefana della Belle*
Izdan katalog, uvod in seznam: Milena Moškon
Priprava razstave: Milena Moškon.
Narodopisni nakit
(Eksponati iz celjskega in mariborskega Pokrajinskega muzeja)
Priprava razstave: Vlado Šlibar.
Zanimivosti iz celjske etnološke zbirke — ljudska umetnost
Priprava razstave: Vlado Šlibar.
Arheološke najdbe ob izgradnji veleblagovnice T v Celju
Izdan katalog z uvodom Vere Kolšek.

Otvoritev razstave »Keltski novci v Sloveniji« v Pokrajinskem muzeju v Celju 1977
— foto: Viktor Berk

RAZSTAVE IZVEN CELJA

- 1968 *Grafike starih mojstrov* — Belokranjski muzej, Metlika.
Antični Sempeter v literaturi — Sempeter .
Grafike starih mojstrov — Posavski muzej, Brežice.
Izsledki arheoloških izkopavanj na Rifniku — Šentjur.
- 1969 »53 poštних postaj na cesti Tokaido« — orig. jap. barvni lesorezi — Belokranjski muzej, Metlika.
Vedute krajev celjskega področja v 19. stol. (eksponati iz Pokrajinskega muzeja in Študijske knjižnice v Celju, Narodnega muzeja v Ljubljani, Pokrajinskega muzeja in Visokošolske knjižnice v Mariboru) — Mestni muzej, Ljubljana.
- 1970 *Vedute krajev celjskega področja v 19. stol.* (eksponati iz Pokrajinskega muzeja in Študijske knjižnice v Celju, Narodnega muzeja v Ljubljani, Pokrajinskega muzeja in Visokošolske knjižnice v Mariboru) — Gorenjski muzej — Kranj.
Grafike starih mojstrov — Loški muzej, Skofja Loka.
- 1971 »53 poštних postaj na cesti Tokaido« — orig. jap. barvni lesorezi — Centar za kulturo Sisak.
»53 poštних postaj na cesti Tokaido« — orig. jap. barvni lesorezi — Razstavni salon, Rogaška Slatina.
- 1974 *Grafika starih mojstrov* — Pilonova galerija, Ajdovščina.
Staro steklo in keramika s celjskega področja (eksponati iz Pokrajinskega muzeja v Celju, Narodnega muzeja v Ljubljani in Pokrajinskega muzeja v Mariboru).
Rifnik, Šentjur pri Celju.
- 1975 »53 poštних postaj na cesti Tokaido« — orig. jap. barvni lesorezi — Pilonova galerija, Ajdovščina.
- 1977 *Arheološke najdbe z Rifnika* — Šentjur pri Celju.

RAZSTAVE DRUGIH MUZEJEV V CELJSKEM MUZEJU

- 1970 *Stare voščilnice* — posredoval Mestni muzej, Ljubljana.
 1973 *Kmečki pulti na Slovenskem* — posredoval Narodni muzej, Ljubljana.
 1977 *Keltski novci v Sloveniji* — posredoval Narodni muzej, Ljubljana.

SODELOVANJE Z EKSPONATI NA RAZSTAVAH DRUGIH MUZEJEV IN GALERIJ

- 1968 *Lončarstvo na Slovenskem*, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana.
 1969 *Grafične vedute slovenještajerskih krajev v 19. stol.*, Umetnostna galerija, Maribor.
Svetila, Narodni muzej, Ljubljana.
Rihard Jakopič, Moderna galerija, Ljubljana.
Slovensko ljudsko kiparstvo, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana.
Antični bron Jugoslavije, Narodni muzej, Beograd.
 1970 *Lesorez na Slovenskem*, Umetnostni paviljon, Slovenj Gradec.
Plastike Ivana Napotnika, Razstavn salon, Rogaška Slatina.
 1971 *Orožje in bojna oprema od naselitve Slovencev do konca 17. stol.*, Narodni muzej, Ljubljana.
Kič na Slovenskem, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana.
Zlatarstvo na Slovenskem Stajerskem, Pokrajinski muzej, Maribor.
Prazgodovina Slovenije, Narodni muzej, Ljubljana.
Srednji vek v Sloveniji, Narodni muzej, Ljubljana.
 1973 *Gotska plastika na Slovenskem*, Narodna galerija, Ljubljana.
Rimska keramika v Sloveniji, Narodni muzej, Ljubljana.
Stol v petih tisočletjih, Narodni muzej, Ljubljana.
 1974 *Matija Jama*, Moderna galerija, Ljubljana.
Lajči Pandur, Umetnostna galerija, Maribor.
 1975 *Gore v podobi*, Gorenjski muzej, Kranj.
Pivsko posodje, Narodni muzej, Ljubljana.
 1976 *Zaton antike*, Narodni muzej, Ljubljana.
Lovski prizori na slikah, Moderna galerija, Ljubljana.
 1977 *Razstava stekla ob 50-letnici steklarne Borisa Kidriča*, Razstavn salon, Rogaška Slatina.
Grafične interpretacije Rubensovih slik, Narodni muzej, Ljubljana.
 1978 *Slovenski kraj in naselja v preteklosti*, Narodna galerija, Ljubljana.

RAZSTAVE PO STROKAH IN OBISKOVALCI

a) v Celju

	obiskovalcev
arheologija — 7 razstav	10.613
umetnostna in kulturna zgodovina — 7 razstav	10.199
etnologija — 4 razstave	4.904
skupaj — 18 razstav	25.716

b) izven Celja

arheologija — 4 razstave	8.700
umetnostna in kulturna zgodovina — 11 razstav	32.500
skupaj — 15 razstav	41.200

c) razstave drugih muzejev v Celju

arheologija — 1 razstava	850
umetnostna in kulturna zgodovina — 2 razstavi	2.450
skupaj — 3 razstave	3.300

d) sodelovanje z eksponati na razstavah v drugih muzejih in galerijah

arheologija — na 5 razstavah	
umetnostna in kulturna zgodovina — na 18 razstavah	
etnologija — na 2 razstavah	
skupaj — na 25 razstavah	

BREDA MISJA

CVETKO ŠČUKA

(Beseda ob otvoritvi razstave — Turistično društvo, oktober 1978)

Akademski slikar, profesor Cvetko Ščuka spada k tisti generaciji, ki je doživela dve svetovni vojni. Tudi njegovo delo je bilo zaznamovano s tem obdobjem, življenje in umetniško delo je bilo v teh časih težko.

Rojen leta 1895 v Barkovljah pri Trstu, je obiskoval gimnazijo v Pazinu, šolo za umetno obrt v Ljubljani in likovni akademiji na Dunaju in v Firencah, kjer je svoje umetniško šolanje tudi dokončal. Že devetnajstletnega je zatekla vihra prve svetovne vojne in leta 1915 se je kot prostovoljec prijavil k 1. jugoslovanskemu bataljonu v Kijevu. Diplomirani slikar je moral leta 1921 za kruhom. V Idriji je poučeval na realki in ustanovil zasebno slikarsko šolo, nato pa je bil profesor risanja še v Murski Soboti in v Celju. Do upokojitve leta 1953 je uspešno deloval kot pedagog in je za to delo razdajal mnogo svojih sil in sposobnosti. Že dr. Fran Šijanec je zapisal, da je likovna kultura v Celju začela znatno napredovati, ko sta od leta 1930 naprej delovala tu kot likovna pedagoga akademska slikarja Cvetko Ščuka in Albert Sirk, ki sta z dr. Franjom Šijancem ustanovila slikarsko šolo; profesor Cvetko Ščuka pa je po drugi svetovni vojni vodil v Celju slikarski tečaj umetniškega društva France Prešeren.

Med te mejnike, ki jih postavljamo z letnicami, je razpeto življenje slikarja, ki je že v mladeniških letih spoznal vojno in vse njene grozote, jo v zrelih letih še enkrat preživel, človeka, ki je moral zapustiti svojo ožjo domovino. V Celju je našel svoj dom, tu je pognal korenine ter v slikovitem mestu ob Savinji in njegovi okolici našel snov za svoje slikarsko ustvarjanje.

V času po prvi svetovni vojni, ko je slikar Cvetko Ščuka umetniško zorel, so se v slovenskem slikarstvu še močno poznali vplivi impresionizma, uveljavil se je ekspresionizem, ki mu je sledila nova stvarnost ter novi barvni realizem. Čas med obema vojnama je v slovenskem slikarstvu označen s prepletom različnih umetniških tokov. Slikar Cvetko Ščuka je kljub vsem brid-

---

Avtor: Breda Misja, Moderna galerija Ljubljana

Cvetko Ščuka: »Celje — Otok«, 1947, akvarel, 30 × 23 cm.

kostim, ki mu v življenju niso ostale prihranjene, zrasel v iskalca lepote. Izoblikoval se je v krajinarja, ki je do tega, svojega najčeščega motiva ohranil realistični odnos in izkazal poudarjeno izražanje barvitosti v krajini in tihožitjih. Kot odličen risar je oblikoval tudi portret, najčešče v tehniki pastela.

Vedno znova ga je mikala slikovita podoba narave, ki jo je zaznaval v sozvočju oblik in igri barv. Z izrazitim občutkom in veseljem za barvo se je razvil v kolorista in ker je želel podajati pestrost narave spontano, je izoblikoval kot svojo najljubšo tehniko akvarel.

Starejši akvareli Cvetka Ščuke kažejo močno barvitost, ki jo izražajo kontrasti toplih in hladnih barv. Slikar gradi kompozicijo slike z barvnimi ploskvami. V novejših delih je ohranjen motiv iz narave, vendar je slika manj izrez iz narave in bolj pogled nanjo. Risba postaja pomembnejša, prej tople barvne tone nadomestijo hladnejši, v prefinjeni barvitosti postaja bolj zaznavno lirično razpoloženje slikarja, ki je našel svoj svet v lepoti narave. Svoja dela je razstavljal na samostojnih in skupinskih razstavah v Pazinu, Firencah, Ljubljani, Beogradu, Murski Soboti in Celju. Kot odličen risar in poznavalec stenskih slikarskih tehnik pa je ustvaril tudi več sgrafitov in fresk.

Ob mnogo manj ugodnih pogojih, kot jih nudi družba ustvarjalcem danes, je raslo umetniško delo Cvetka Ščuke. Z njim in z dogoletnim pedagoškim delom je vložil svoj kamen v mozaik slovenske likovne umetnosti in doprinesel pomemben delež k razširjanju naše likovne kulture.

GUSTAV GROBELNIK

SPOMIN NA MIRO DANILOVO

(Namesto nekrologa ob smrti 3. februarja 1979)

»Če bi se ponovilo moje življenje, bi tisto, kar je bilo, bilo še enkrat...«

(Mira Danilova v nekem intervjuju 1979)

Okrožno ljudsko gledališče Celje,¹ sezona 1946/1947. Odprli smo jo — drugič po osvoboditvi — s Kreftovimi Celjskimi grofi. Tine Orel, profesor in gimnazijski ravnatelj, tedaj spremljevalec in ocenjevalec celjskega gledališkega življenja, je predstavo ocenil kot »... uspelo. Brez poklicnega režiserja, brez sistematične vzgoje igralcev se je v našem provincialnem mestu postavilo na oder zahtevno dramatsko delo, kar kaže, da so pri nas ljudje, ki iskreno in samostojno doživljajo umetnost s čustvom, ki že prenese kritiko«. ² Dr. Franjo Smerdu, zdravnik, pisatelj in prevajalec, ki je tedaj služboval v Novem Celju, pa nam je po gostovanju v Žalcu, 29. in 30. novembra 1946, pisal: »Gostovanje vašega okrožnega gledališča v Žalcu s Celjskimi grofi me je prijetno presenetilo. Zdi se mi, da so Celjski grofje bili velik kamen preizkušnje, ki ga je vaš oder častno prestal, da ne govorim o veliki kulturni misiji, ki ste jo izvršili z gostovanjem.«³

S šestnajsto, sobotno večerno, in sedemnajsto, nedeljsko popoldansko predstavo te naše takratne »uspešnice« smo nastopili v ljubljanskem Šentjakobu. Bilo je to 11. in 12. januarja 1947. Večerni predstavi, v nabitto polni dvorani častitljivega Mestnega doma, je prisostvovalo tudi nekaj vodilnih pedagogov z akademije za igralsko umetnost, med njimi Mira Danilova. Prišla nas je pozdravit v garderobo prijateljskega gledališča. Tedaj smo jo povabili na gotovanje v Celje v vlogi Veronike. Vabilo je z vidnim veseljem sprejela. Že čez dva meseca smo jo, ugledno dramsko umetnico, pozdravili kot Veroniko na takratnem odru v dvorani »Metropol« — v soboto 29. marca zvečer in v nedeljo 30. marca popoldne. Upravnik Gradišnik⁴ jo je v posebnem gledališkem listu predstavil občinstvu kot članico ljubljanskega Narodnega gle-

Avtor: Gustav Grobelnik, Ekonomski šolski center Celje

dališča: »Bila je že pred vojno večkrat gost celjskega gledališča in znamo ceniti njeno igralsko umetnost, ljuba in draga pa nam je tudi kot izredna ljubiteljica in prijateljica nas vseh, ki nismo poklicno vezani na gledališče, temveč se mu posvečamo iz čiste, idealne ljubezni.«⁵

Pomen gostovanja velike igralka in njeno impresivno igro je ocenil prof. Vlado Novak, upravnik tedanje Študijske knjižnice in član mestnega kulturno-prosvetnega sveta, v posebnem prispevku za celjski tisk. Žal pa ob suši celjskih javnih glasil 1947, prispevku ni bilo dano priti v javnost, ostal je v uredniškem arhivu celjskega gledališkega lista; ali prah nanj ni legel. S štiriintridesetletno zamudo ga objavljamo na tem mestu — v spomin na dramsko umetnico Miro Danilovo, pa tudi kot dokument o povojnem gledališkem snovanju v Celju:

Gostovanje Mire Danilove v »Celjskih grofih«

Zadnjo soboto in nedeljo v marcu je pri osemnajsti in devetnajsti predstavi Kreftovih »Celjskih grofov«, s katerimi je celjsko Ljudsko gledališče začelo letošnjo sezono, gostovala v vlogi Veronike Deseniške Mira Danilova, članica Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani. V njeni kultivirani in z umetniškim vživetjem podprti igri je zaživela Veronika predvsem kot zrela žena, ki se z vsemi silami bori, da bi njena elementarna ljubezen do Friderika dobila tudi zunanje priznanje legitimnosti. V trenutku, ko spozna, da je Friderik slabič in vetrnjak, ki ni vreden tolike, vse žrtvujoče ljubezni, se zave še svoje lastne tragične krivde, da je tudi njeno ljubezen skalila sebična častihlepnost: postati iz kastelanke grofica. Danilova je zlasti močno podala tiste trenutke, ko se v Veronikini zavesti borita zlomljenost, zaradi katere prostodušno vrže to svoje spoznanje sodnikom pred noge, in nagonska volja, da bi si ohranila življenje. Od domačih celjskih igralcev je bil gostji po moči igre najbližji Fedor Gradišnik kot Herman, medtem ko sta oba Veronikina partnerja zelo občutno zaostajala, zlasti Čuk kot Friderik, pa tudi pri Tomažiču, ki je igral Pravdača sicer mnogo bolj prepričevalno kot pri prvih predstavah, bi bilo želeti večje skladnosti med doživljanjem in tehniko igranja. Prav zaradi take skladne igre je treba od ostalih igralcev, o katerih je podrobneje pisal recenzent ob premieri, dati priznanje Grobelniku v skrbno izdelani vlogi patra Gregorja. Režijska zamisel je kljub relativno visokemu številu predstav še dokaj nerazmajana, krajšanje nestilno komponirane glasbene spremeljave⁶ je bilo predstavi samo v prid; lahko bi bilo celo radikalnejše.

Ker v letošnji sezoni doslej ni bilo na celjskih deskah v gosteh nobene celotnega ansambla poklicnih gledaliških igralcev, je škoda, da so zunanje neprilike tudi gostovanja posameznih odrskih ustvarjalcev porinile tako daleč na konec sezone. Taka gostovanja so namreč za publiko in za domače igralce zelo koristna, zlasti če niso slučajna, ampak smotrno in premišljeno izbrana. Ko bi se ne bilo treba bati, da bo celjska publika, ki uživa odrska dela za zdaj še predvsem snovno, pustila dvorano napol prazno, bi izrazili željo videti močnega poklicnega odrskega umetnika na primer v vlogi Pravdača. Zato bo morda bolje, če bi za eno ali dve od predstav kmalu po premieri Škvarnikovega »Izpita za življenje«, ki bo kot drugo sovjetsko delo iz letošnjega repertoarnega načrta šlo čez celjske gledališke deske,⁷ povabili

Mira Danilova v naslovni vlogi Čapkove drame *Mati* (Iz fototeke Slov. gledališkega muzeja)

vsaj enega ali dva poklicna odrska človeka, ki sta naštudirala eno od glavnih vlog v tem delu. Vsekakor pa je treba dovolj zgodaj misliti na to, da ne bi kakršnekoli neprilike spet zaloputnile Celjanom še teh, v letošnji sezoni edinih vrat v svet profesionalne odrske umetnosti. Dejstvo, da je tako resno odrsko delo, kakor so Kreftovi »Celjski groje« doživelo v letošnji celjski gledališki sezoni največ predstav, ni samo priznanje požrtvovalnosti igralcev, ampak opozarja gledališko družino tudi na odgovornost, da nudi ljudstvu čim več.

OPOMBE

¹ Po novi upravni razdelitvi naziv v teku leta 1947 spremenjen v LJUDSKO GLEDALIŠČE.

² »Naše delo« z dne 26. 10. 1946.

³ Pismo iz Novega Celja z dne 19. 1. 1947.

⁴ Ferdo Gradišnik sen. in Mira Danilova sta bila leta 1907 »sošolca« v dramski šoli Mirine matere Avguste Danilove v Ljubljani.

⁵ Po osvoboditvi smo Miro Danilovo prvič pozdravili kot protagonistko v Čapkovi igri »Mati« v predstavi ljubljanskega Narodnega gledališča v celjskem Narodnem domu leta 1946.

⁶ Mišljena je spremna glasba Antona Pogačarja, glasbenega pedagoga in skladatelja v Celju. Igral pa je sindikalni orkester (danes Celjski godalni orkester) pod taktirko pok. prof. Dušana Sancina. Pogačar je leto prej — 1946 — izdal v Ljubljani opereto »Povodni mož« po istoimenski Prešernovi baladi (Libreto Zdenka Leskovec-Pogačarjeva), kasneje je odšel v Crno goro.

⁷ Skvarkinov »Izpit za življenje« je bil v repertoarnem načrtu za sezono 1947/1948, vendar to sovjetsko delo na celjskem odru ni bilo izvajano, prvo izvajano sovjetsko delo pa je bila komedija »Novi dom« — avtor Mihail Afanasjevič Bulgakov, premiera 6. 2. 1947, režija F. Gradišnik.

GUSTAV GROBELNIK

DVAJSETLETNICA »ŠLANDROVE NAGRADE«

(Nadaljevanje za leta 1977—1981)

Uvod v četrto petletko nagrade Slavka Šlandra (o prvih treh smo poročali v CZ 1971/72, str. 545 in v CZ 1975/76, str. 529) označuje odlok o priznanjih in nagradah občine Celje, ki ga je sprejela občinska skupščina 5. maja 1977.¹ Slo je za ukrep, da se vsi dotedanji odloki o posameznih nagradah in priznanjih² uredijo z enim odlokom.

Po tem, novem odloku se nagrada Slavka Šlandra daje »za izredne uspehe in dosežke pri pospeševanju razvoja občine. Nagrada se daje za dosežke na vseh področjih ustvarjalnosti.«

»Nagrade se dajejo praviloma vsako leto ob občinskem prazniku. Število nagrajencev določi občinska skupščina.«

»Predlogi za nagrade se praviloma prijavijo na podlagi razpisa.«

»Nagrade se dajejo v denarju. Višino nagrade določi komisija iz 5. člena odloka.«

»Dobitnik nagrade dobi tudi plaketo in diplomu.«³

Omenjeni 5. člen novega odloka določa, da pripravi dokončni predlog za podelitev nagrade Slavka Šlandra komisija, ki jo imenuje občinska skupščina za štiri leta. Komisija ima predsednika in osem članov. O dokončnem predlogu odloča komisija z najmanj dvetretjinsko večino članov po zbranih predlogih, ki jih »dajejo delovni ljudje in občani, organizacije združenega dela, krajevne skupnosti, samoupravne interesne skupnosti, družbenopolitične organizacije ter družbene organizacije in društva.«⁴

Ta odlok je začel veljati osmi dan po objavi v Uradnem listu, t. j. 27. 6. 1977, torej je bila za oblikovanje dokončnega predloga za nagrade 1977, pristojna še komisija iz leta 1974.⁵ Pač pa je sprejemanje predlogov za nagrade 1978 in naslednja leta prešlo v pristojnost nove komisije za Šlandrove nagrade v sestavi, ki je bila imenovana na seji občinske skupščine 30. maja 1978: predsednik Anton Jelenko, podpredsednik občinske skupščine; člani:

Anton Aškerc, prof. v p.; Janez Kapun (izvršni svet SOB Celje), Vili Končan (občinski sindikalni svet Celje), Marjan Podgoršek, dipl. inž. kem. (Etol Celje), Erih Poljanec (Komunalno podjetje), Tone Rožman (SZDL), Slavko Sotler (SZDL), Jure Toplak (svet za gospodarstvo), Zdravko Trogar (Ljubljanska banka), Milena Štifter (Ekonomski šolski center) in Franc Zelič (Železarna Store).⁶ Ta, dvanajstčlanska komisija (odlok predvideva 9 članov) je bila oblikovana iz istih delovnih krogov kot prejšnja, le z močnejšim zastopstvom SZDL in same občinske uprave.

Na osnovi ustreznih razpisov⁷ so v letih 1977—1981 izoblikovali, nato pa sprejeli in na svečani način realizirali predloge za naslednje prejemnike Šlاندrove nagrade:⁸

1977

FRANC PLANINSEK (1916), dr. med., za življenjsko delo na področju komunalne higijene, mikrobiologije in epidemiologije nalezljivih bolezni.

Delovna organizacija LIK »SAVINJA« CELJE, za napredek na področju gospodarskega razvoja z vidika poslovnosti, stabilizacije in samoupravne organiziranosti.

JOŽE DIMEC (1936), kmet iz Šmartnega v Rožni dolini, kot naprednemu kmetu kooperantu, ki ima velik delež pri preobrazbi vasi.

HOKEJSKI DRŠALNI KLUB CELJE ob 30-letnici, kot primeru najbolj množično organiziranega društva na področju telesne kulture in pri vzgoji velikega števila športnih kadrov.

KRAJEVNA KONFERENCA SZDL STORE kot frontno organizirani družbenopolitični organizaciji in učinkovitemu pobudniku celotnega ekonomskega in družbenopolitičnega življenja ter akcij v krajevni skupnosti.

1978

Delovna organizacija AERO CELJE za gospodarske dosežke, intenzivno investicijsko izgradnjo, samoupravno organiziranost in razvoj samoupravnih odnosov.

PEDAGOŠKI ŠOLSKI CENTER CELJE za izredne dosežke pri izobraževanju, usposabljanju in vzgoji pedagoških kadrov ob 30-letnici uspešnega delovanja.

GODBA NA PIHALA ŽPD »FRANCE PREŠEREN« CELJE ob 70-letnici za uspehe pri razvoju amaterske delavske glasbe kot pomembnega elementa, ki dviga nivo delavske kulture.

KRAJEVNA SKUPNOST »SLAVKO ŠLANDER« za dosežke na področju krajevne samouprave, akcijskega povezovanja občanov in za dosežke pri uveljavljanju delegatskega sistema.

JOŽE GERŠAK (1935), dipl. inž. gradb., ravnatelj tehniške šole Celje, za uspešno delo pri izgradnji tehniške srednje šole, pripravo programa za preoblikovanje srednjega šolstva v usmerjeno izobraževanje ter samoupravno in družbenopolitično aktivnost.

ANTON ZIMSEK (1940), dipl. inž. gozd., predsednik kolektivnega poslovnega organa Razvojnega centra Celje, za uspehe pri razvoju samoupravnega delegatskega sistema, aktivno in plodno družbenopolitično dejavnost ter uspehe pri samoupravnem združevanju sredstev.

1979

Delovna organizacija INGRAD CELJE ob 20-letnem jubileju za izredne uspehe pri razvoju tehnologije gradenj ter uspešen ekonomski in samoupravni razvoj.

KRAJEVNA SKUPNOST ŠMARTNO V ROŽNI DOLINI za dosežene rezultate pri razvoju krajevne samouprave, delegatskega sistema ter komunalne in kulturne preobrazbe.

JOŽE BOBNAR (1931) iz Celja, kot direktorju delovne organizacije »Libela«, za izredne uspehe pri vodenju delovne organizacije in usmerjevalne politike nadaljnjega razvoja.

IGOR BELLE (1932), pravnik, direktor transportnega podjetja »Prevoznništvo«, za aktivno in plodno družbenopolitično delo in za angažiranost pri uveljavljanju in utrjevanju samoupravnih odnosov v delovni organizaciji, društveni dejavnosti, krajevni skupnosti Otok in organih družbenopolitičnih skupnosti.

1980

Delovna organizacija »STEKLAR« CELJE za uspešen ekonomski in samoupravni razvoj ter za hitro in učinkovito izvajanje storitev za družbeno skupnost in za potrebe občanov.

EKONOMSKI SÓLSKI CENTER CELJE za dosežke pri izobraževanju, usposabljanju in vzgoji ekonomskih in upravno-administrativnih kadrov ob 70-letnici uspešnega delovanja.

KRAJEVNA SKUPNOST CENTER CELJE za pomembne dosežke v razvoju delegatskega sistema, krajevne samouprave in krepitve sistema družbene samozaščite ter ljudske obrambe.

Društvo za športno rekreacijo in telesno vzgojo PARTIZAN GABERJE — CELJE za izredne uspehe, ki jih dosega na področju organizirane športne rekreacije in telesne vzgoje, kar ima splošni pomen za družbeno skupnost in še posebej za občino Celje.

AVGUST LAVRENCIČ (1925), akad. slikar Celje, za njegovo dosedanje umetniško slikarstvo in scenografsko delo ter za pomoč pri urejanju ambientov za razne politične manifestacije.

1981

Delovna organizacija »LJUBECNA« CELJE za pomembne uspehe pri proizvodnem, ekonomskem in samoupravnem razvoju ter za uspešno sodelovanje z okoljem v katerem posluje, vključno z uspešnim razvojem ekološke problematike.

Občinska organizacija ZVEZE ZDRUŽENJ BORCEV NOV CELJE za aktivno, požrtvovalno in učinkovito delo pri izgradnji demokratičnih in samoupravnih družbenih odnosov.

JOŽE BENCINA (1935), vrtnarski tehnik iz Celja, za njegovo dolgoletno prizadevno, požrtvovalno in uspešno delo na področju ohranjanja vrednot bivalnega in delovnega okolja.

MILAN BOŽIC (1923), novinar iz Celja, za življenjsko delo na področju obveščanja, organiziranja publicistične dejavnosti in uspešno delo v telesno-kulturnih organizacijah in društvih.

VLADO NOVAK (1916), bibliotekar-svetovalec iz Celja, za življenjsko delo na področju razvoja knjižničarstva in pomembne dosežke na področju kulture in publicistike.

— — —

Primerjava pokaže, da je bilo med 25 nagradami, kolikor jih je bilo v tem času podeljenih, dana prednost delovnim kolektivom, organizacijam in društvom ob njihovih jubilejih ter krajevnim skupnostim (15) za dosežke v njihovem poslovanju, desetim posameznikom pa redoma za življenjsko delo v opravljanju poklica. Po tem je moč zaključiti, da se je Šlandrova nagrada uveljavila kot jubilejna nagrada tako družbenim organizacijam, kakor posameznikom. V celoti (1961—1981) pa je v tem dana rahla prednost področju kulture in prosvete (37) pred področjem družbenoekonomske dejavnosti (30).

SEZNAM PREJEMNIKOV ŠLANDROVE NAGRADE 1961—1981

- »Aero« — kemična, grafična in papirna industrija Celje 1978
Aeroklub Celje 1972
Agrež Alojz 1970
Astronavtični in raketni klub Celje 1968
Aškerc Anton 1974
Atletsko društvo »Kladivar« 1970
Belle Igor 1979
Benčina Jože 1981
Berlic Leon 1974
Bobnar Jože 1979
Božič Milan 1981
Cvahte Srečko 1972
Dimec Jože 1977
Ekonomski šolski center Celje 1980
Frece Marica 1965
Geršak Jože 1978
Godalni orkester »Ivan Cankar« 1965
Godba na pihala ZPD »France Prešeren« 1978
Goršič Marija 1971
Gradišnik Fedor 1976
Grobelnik Gustav 1966
Hočevar Janko 1968
Hokejsko drsalni klub Celje 1977
»Ingrad« — gradb. industrijsko podjetje Celje 1979
JLA garnizija Celje 1976
Klinger Franjo 1975
Komorni moški zbor Celje 1961
Kopač Ivan 1971
Krajevna konferenca SZDL Store 1977
Krajevna skupnost Center 1980
Krajevna skupnost Slavko Šlander 1978
Krajevna skupnost Škofja vas 1976
Krajevna skupnost Smartno v Rožni dolini 1979
Krošl Aleksander 1968
Kunej Egon 1965
Lavrenčič Avgust 1965, 1980
Lesjak Albin 1974
Lešničar Janko 1963
Mladinski mešani zbor gimnazije 1962
Mladinski mešani zbor učiteljskega združenja 1962
Muzej revolucije 1974
Novak Vlado 1981
Novi tednik in radio Celje 1947
Opekarna Ljubečna 1981
Orožen Janko 1963
Pavletič-Lorenčak Darinka 1970
Pečar Osvin 1970
Pedagoški šolski center Celje 1978
Pevski zbor ZPD »France Prešeren« 1975
Planinc Franc 1975
Planinšek Franc 1977
»Pohišstvo« — obrtna delovna organizacija Celje 1976
Potočnik Alojz 1973
Pratnemer Srečko 1972
Pristovšek-Fišer Vera 1975
Rebernik Jakob 1965
Rojnik Alojz 1975
Roš Fran 1961
Sadar Cveta in Jurij 1970
»Savinja« — lesno industrijski kombinat Celje 1977
Služba za transfuzijo krvi 1973
Sore Anton 1970
»Steklar« — steklarsko podjetje Celje 1980
Širca Stane 1973
Stifter-Vršnik Milena 1973
Stravs Stana 1965

Stucin Vilma 1976
 Telesnovzgojno društvo Partizan Ga-
 berje 1980
 Terčak Stane 1961
 Turistično in olepševalno društvo Celje
 1971
 Voga Tugomer 1973
 Vreže Jurij 1976

Zaveršnik Herbert 1963
 Zimšek Anton 1978
 Zveza združenj borcev NOV, obč. or-
 ganizacija Celje 1981
 Železarna Štore, oddelek za valje 1975
 Železničarsko prosvetno društvo
 »France Prešeren« 1966
 Zmavc Janez 1962

Z njimi so zastopana naslednja področja:⁹

— Organizacija družbe (politično delo, društvena aktivnost, krajevna skupnost)	11
— Gospodarstvo (gospodarska politika, razvoj, tehnične izpopolnitve, arhitektura)	19
— Zdravstvo	9
— Kulturno-prosvetna in znanstvena dejavnost	15
gledališka umetnost	2
likovna umetnost	4
glasbena umetnost	9
književnost	2
šport	5
— Sodstvo	1
— Narodna obramba	2
<hr/> Skupaj	<hr/> 79

— — —

OPOMBE

¹ Uradni list SRS, št. 11/1977.

² Proglasitev za častnega občana, nagrada Slavka Šlandra, Priznanje samoupravljalcu, nanovo pa podelitev celjskega grba, priznanje občine Celje in podelitev plakete mesta Celja.

³ 13. in 14. člen cit. odloka.

⁴ 3. in 5. člen cit. odloka.

⁵ Sklep skupščine občine Celje z dne 6. 7. 1974; CZ 1975—1976, str. 532. Toda že ta komisija je predlagala občinski skupščini oz. predlagateljem, da se nekateri njihovi kandidati »predvidijo za podelitev ene izmed ostalih nagrad v smislu novega odloka o priznanjih in nagradah občine«. (Zapisnik seje z dne 28. 4. 1977).

⁶ Delegatov poročevalec z dne 11. 5. 1978, str. 11.

⁷ Na razpis za leto 1977 so bili komisiji do postavljenega roka, t. j. do 31. marca poslani le trije predlogi, zato so razpis ponovili, rok prijav pa podaljšali do 15. aprila. (Delo, 5. 4. 1977).

⁸ Vrstni red in utemeljitve citirane po naslednjih virih:

— Delegatov poročevalec. Glasilo ObS Celje z dne 9. 6. 1977, leto III., št. 10, str. 5

— Delegatov poročevalec. Glasilo ObS Celje z dne 31. 5. 1978, leto IV., št. 11, str. 3

— Informativni bilten občinske konference SZDL Celje z dne 9. 5. 1978, str. 12

— INDOK Celje z dne 19. 6. 1979; leto IV., št. 4, str. 10

— INDOK Celje z dne 12. 7. 1980; leto V., št. 5, str. 11

— INDOK Celje z dne 29. 5. 1981; leto VI., št. 6, str. 2

⁹ Neobvezna razvrstitev po klasifikacijskem načrtu za evidenco zadev, predpisanem leta 1964 z navodilom republ. sekretarja za pravosodje, organizacijo uprave in proračuna o pisarniškem poslovanju upravnih organov.

JURCE VREŽE — EDVARD GORSIČ

MLADINSKI PEVSKI FESTIVAL 1977, 1979, 1981

XII. Mladinski pevski festival v letu 1977 je znova potrdil, da seme, posejano pred 31 leti v Celju, rodi obilne sadove. Pokazal je, da je Celje središče lepega mladinskega petja, saj so se v Celju zbrali najboljši jugoslovanski mladinski zbori in zbori z vsega sveta. Celje pa je tudi žarišče mladinskega petja, saj je bil celjski festival vzpodbuda in vzgled vsem republikam in pokrajinam v Jugoslaviji, ki so ustvarjali in oblikovali republiške mladinske pevske festivale. V znak priznanja za to je Prosvetni sabor Hrvatske podelil Mladinskemu pevskemu festivalu »zlatnu plaketu za vaš doprinos u muzičkom odgoju djece i omladine te za zasluge na širenju muzičke kulture naroda i narodnosti Jugoslavije«. Plaketa je bila zastopnikom celjskega MPF izročena na 20. jubilejni Muzički smotri djece i omladine, 22. maja 1977 v Varaždinu. V Celju so dobili glavni pedagogi iz Madžarske in CSSR vzpodbudo in vzor, po katerem so ustvarili podobna mednarodna festivala v Komlu na Madžarskem in v Olomoucu v CSSR. Prepričan pa sem, da Celje vzpodbuja zборе po vsej Evropi k še večjim dosežkom, k še lepšemu petju.

Mladinski pevski festival pa postaja tudi eden največjih festivalov, saj je sodelovalo na 12. festivalu v 32 koncertih kar 82 slovenskih, jugoslovanskih in inozemskih zborov, in to:

6 otroških pevskih zborov na otvoritvenem koncertu;

19 jugoslovanskih mladinskih, dekliških in mešanih mladinskih zborov iz vseh republik in pokrajin ter iz Celovca na treh koncertih zveznega tekmovanja;

13 zborov na 2 koncertih mednarodnega tekmovanja mladinskih zborov, kjer so sodelovali zbori iz Avstrije, Belgije, Bolgarije, CSSR, Finske, Madžarske, Poljske, ZSSR, Zahodne Nemčije in Jugoslavije;

20 zborov iz celjske regije je sodelovalo na množičnem koncertu ob mednarodnem srečanju pojoče mladine, ki je bil tudi veličastna proslava Titove 85-letnice;

24 slovenskih zborov pa je sodelovalo na 26 mednarodnih koncertih desetih inozemskih zborov po Sloveniji.

4500 sodelujočih pevcev je imponantno število. Vseh 32 koncertov je poslušalo okoli 20.000 poslušalcev. V Celju in po vsej Sloveniji so bile dvorane polne hvaležnih in navdušenih poslušalcev. Le na mednarodnem srečanju pojoče mladine v parku v Celju, ko je pel tisoč glavi zbor, ki je bil edinstveni dogodek v evropskem merilu, smo pogrešali množice poslušalcev.

Temu dnevu bo treba vnaprej posvetiti več skrbi, ker je to edinstvena mednarodna kulturna in pevska manifestacija s specifično množičnostjo, kakršne nima noben festival na svetu. Finski dirigent Tapani Tirila nam je po festivalu pisal med drugim tudi tole: »V nedeljo po paradi, ko je skupaj pelo tisoč otrok, smo resnično spoznali, da je Celje veliko pevsko mesto in zato tudi najbolj pravo mesto za svetovni mednarodni mladinski pevski festival.«

Na 26 mednarodnih koncertih širom Slovenije je pela s Celjem resnično vsa Slovenija, po inozemskih zborih pa tudi vsa Evropa. Povsod so bili ti koncerti pomembni kulturni dogodki in prava manifestacija mednarodnega sodelovanja; povezali so naše pevce s pevci vsega sveta. Nove vezi prijateljstva pojoče mladine pa so trden garant medsebojnega razumevanja, spoštovanja in miru.

Celje zmerom bolj živi s festivalom in je živo živelo tudi z XII. festivalom. Zadovoljivo je prehranilo tisočere pevce in kljub pomanjkljivim zmogljivostim prenočilo pri starših in v dijaških domovih rekordno število mladih pevcev, ki so se seznanili in spoprijateljili z našimi otroci. Vsi so bili zadovoljni, posebnih pritožb ni bilo, pač pa mnogo pohval in priznanj, tudi iz inozemstva. Tako nam je pisal Adolf Hamacher iz Bonna: »Vsi pevci so bili prvič v Sloveniji in mnogi med njimi bodo v bližnji bodočnosti spet prišli k vam s starši na počitnice.« Pevec istega zbora Josef Brojans pa piše, da bi bil zelo srečen, če bi lahko kmalu pozdravil kak zbor iz Slovenije v Bonnu in sprejel v goste našega pevca in se tako oddolžil za prelepa doživetja in gostoljubje v Sloveniji.«

Naš prijatelj in sodelavec, odlični skladatelj Rado Simoniti je v pismu zapisal: »Meni pomeni ta festival glasbeni dogodek št. 1 v letu 1977.«

Tudi inozemski časopisi in glasbene revije so XII. festival predstavile kot pomembni svetovni festival. Dr. Rudolf Schwarz iz Avstrije je v glasbeni reviji MUSIKERZIEHUNG, ki je razširjena po vsej Evropi, na 4 straneh zelo izčrpno poročal o našem festivalu — o nastanku in razvoju ter primerjavo z avstrijskim BUNDENSSINGEN in mednarodnim festivalom v Belgiji. V podrobni analizi ugotavlja izredno muzikalnost jugoslovanskih pevcev ter visoki nivo mednarodnega tekmovanja. Poln je hvale o izredni in edinstveni organizaciji ter prisrčnih medsebojnih odnosih vseh udeležencev in zaključuje: »Zborovodjem, glasbenim strokovnjakom in mladinskim zborom udeležbo na naslednjem festivalu, ki bo leta 1979, zelo toplo priporočam.«

Vodilni češki skladatelj PETER EBEN je v čeških GLASBENIH RAZGLEDIH obširno analiziral in ocenil celjski festival in ugotovil, da spada celjski festival k izrazitim evropskim tekmovanjem z zelo pomembno, a tendenčno rastjo interpretacijskega nivoja.«

Celje iz leta v leto bolj živi in soustvarja svoj festival. Tako so delovne organizacije čutile potrebo po povezavi s pevci in so povabile zборе v svoje delovne kolektive. Vsi jugoslovanski in inozemski zbori so bili prisrčno sprejeti in obdarjeni. Zastopniki delovnih organizacij pa so tudi ob nastopu zborov na koncertih slovesno izročali zborom posebno plaketo delovnih kolektivov.

MPF je bil deležen tudi dveh domačih pomembnih priznanj. Novi tednik je objavil 16. 6. 1977 naslednje priznanje festivalu: »Izvršni odbor predsedstva občinske konference SZDL Celje je na seji dne 16. junija 1977 ocenil organizacijo in izvedbo letošnjega mednarodnega pevskega festivala, ki je bil v Celju 26. 5. do 29. 5. 1977. Mladinski pevski festival je s kakovostno organizacijo in izvedbo znova potrdil visoko glasbeno kulturo Celja in vseh sodelujočih. Pomenil je novo uveljavitev Celja kot pomembnega kulturnega središča Slovenije, in ne le-to, saj je v dneh festivala spremenil naše mesto v evropsko središče zborovskega petja. To je eden izmed dokazov kulturnega utripa, ki smo si ga zadali med prednostne naloge fronte kulturne politike v občini. Letošnji Mladinski pevski festival je obogatil tudi svoj vsebinski koncept, ki ga bomo morali še naprej bogatiti in si prizadevati, da dobi zborovsko petje svoje mesto v vsaki delovni in krajevni sredini.

Izvršni odbor izreka priznanje vodstvu MPF in vsem neposrednim organizatorjem festivala, enako pa vsem celjskim delovnim ljudem in občanom in delovnim kolektivom, ki so s tvorno pomočjo zagotovili lep uspeh te izjemne mednarodne kulturne manifestacije.«

Izvršni svet skupščine občine Celje pa je Mladinskemu pevskega festivalu dodelil za pomemben delež pri kulturnem poslanstvu in afirmaciji Celja v jugoslovanskem in svetovnem kulturnem prostoru CELJSKI GRB. Slovesna podelitev je bila 23. decembra 1977.

Se več drugih dejavnosti MPF kaže omeniti. To so vsakoletni republiški zborovodski seminarji za mladinske zborovodje v Celju, ki se odvijajo vsako leto že od 1946 dalje. Če je naše mladinsko zborovstvo razmeroma močno razširjeno, številčno in sicer dobro organizirano ter na nadpovprečni izvajalski in programski ravni, so k temu gotovo pripomogli tudi ti celjski seminarji. Na seminarju 1977, ki je bil od 22. do 26. avgusta 1977, je sodelovalo 109 zborovodij iz vseh predelov Slovenije, 9 iz Trsta in Gorice ter 7 s Koroške.

K tako številni udeležbi so prispevali tako naši znani zborovodje, ki so predavali na seminarju (Lojze Lebič, Marko Munih, Vid Marcen, Branko Rajšter in Borut Lapornik ter Andreas Juon iz Švice), kakor tudi dobra organizacija in medsebojna navezanost mladinskih zborovodij.

Druga taka dejavnost MPF pa je bogata knjižnica mladinske zborovske literature, učnih knjig in pripomočkov za glasbeni pouk. Knjižnica ima zbrana mnogo uporabnega gradiva iz vse Evrope. Ni še sicer popolnoma urejena, vendar se je že dolgo časa s pridom poslužujejo slovenski in jugoslovanski glasbeni pedagogi in zborovodje. Želja in načrti so, da bi knjižnica sčasoma postala centralni zbirni, izposojevalni, informativni ter študijski center mladinske glasbene in posebno zborovske dejavnosti.

Da bi imeli čim več dobre in tudi sodobne glasbene literature je MPF oktobra 1977 že šestič razpisal natečaj za nove skladbe za mladinske, dekliške in mešane mladinske zборе. Na ta natečaj je prispelo 31 novih skladb. Oče-

njevalna žirija v sestavi Egon Kunej, kot predsednik in člani Uroš Krek, Lojze Lebič, Marko Munih, Branko Rajšter, je pregledala in ocenila poslane skladbe ter dodelila tretjo nagrado skladatelju Petru Liparju za skladbo Sladkosnedka, drugi nagradi skladatelju Slavku Mihelčiču za skladbo Pesmica o kruhku in skladatelju Vilku Ukmarju za skladbo Pomladni pozdrav, prvo nagrado skladatelju Jakobu Ježu za skladbo Iz veka v vek.

Za odkup je žirija predlagala skladbo Sama Vremšaka: Ženka mi v goste gre, Janeza Močnika: AM 65 in skladbi Vilka Ukmarja Čudna števila in Jelkica.

Vse nagrajene in odkupljene skladbe so objavljene v XIII. zvezku MLADINSKI ZBORI, ki jih izdaja MPF.

Tako MPF ni le tridnevna javna manifestacija mladinskega zborovskega petja, temveč tudi stalni iskalec, spodbudnik in organizator vsega, kar lahko naš mladi rod glasbeno še bolj osvesti.

XIII. Mladinski pevski festival je trajal od 31. maja do 3. junija 1979 in bil posvečen mednarodnemu letu otroka ter 60-letnici KP ZKJ in SKOJ. Bile so naslednje prireditve:

31. 5. Otvoritveni koncert, na katerem je pelo 5 najboljših slovenskih otroških zborov, izbranih na republiški reviji v Zagorju ob Savi v letu 1978 (OPZ I. osnovne šole Celje, Oplotnica, Šempeter v Savinjski dolini, osnovne šole »Anton Aškerc« in osnovne šole »Pintar Toledo« Velenje). Prav je, da je MPF vključil že drugič tudi otroške zборе, ki so izvedli zahteven in sodoben program. Dobri otroški zbori so garant za uspešno rast mladinskih zborov.

Otvoritvene besede je spregovoril predsednik upravnega odbora MPF dr. Emil Rojc. Koncerta sta se med drugim udeležila tudi predsednik IS KSS Ivan Tavčar in podpredsednik IS SRS Beno Zupančič.

1. 6. Trije koncerti zveznega tekmovanja so zajeli 26 najboljših jugoslovanskih mladinskih zborov, vključno z zboroma iz Trsta in Celovca (MPZ Trst, Celje, Gornja Radgona, RTV Ljubljana, OŠ Boris Zihlerl — Ljubljana, Lucija — Portorož, Zagorje ob Savi, Prokuplje, Skopje, Zagreb; DPZ Domžale, Majšperk, Maribor, Tolmin, Velenje, Beograd, Prokuplje, Skopje I., Skopje II., Sremska Mitrovica; MMZ Celje — gimnazija, Koper — gimnazija, Celovec — slovenska gimnazija, Priština, Zagreb in Zrenjanin.) Vsi ti zbori so bili izbrani na republiških revijah v letu 1978 (Zagorje ob Savi, Varaždin, Šabac, Kavadarci, Sombor in Priština).

Na tem tekmovanju je sodelovalo 15 zborov iz Slovenije, Trsta in Celovca ter 11 zborov iz ostalih republik. Vsi zbori so bili kvalitetni in so osvojili:

6 zlatih medalj (MPZ Celje in Skopje, DPZ Maribor in Velenje, MMZ Celje in Zrenjanin); 6 srebrnih medalj (MPZ Gornja Radgona, Lucija — Portorož, RTV Ljubljana, Boris Zihlerl Ljubljana, MMZ Koper in Priština); 6 bronastih medalj (MPZ Zagorje ob Savi, Zagreb, DPZ Skopje I. in II., MMZ Zagreb in Celovec); 8 zborov pa je prejelo priznanje za sodelovanje.

Programi so zajemali skladatelje od renesanse do sodobnih. Nekateri zbori so se uspešno spoprijeli tudi z najsodobnejšimi skladbami (Lebič, Močnik, Babič, Melinas). Vsak zbor je zapel vsaj eno ljudsko pesem, ali pa pesem s partizansko tematiko.

2. 6. sta bila dva koncerta mednarodnega tekmovanja, na katerih so tekmovali MPZ Vantaa — Finska, Radost — Praga ČSSR, Maribor, DPZ Heidenheim — ZRN, Krakov — Poljska, Poznanj — Poljska, Szeged — Madžarska, Plovdiv — Bolgarija, Velenje in Maribor, MMZ Hartlepool — Anglija, Graz — Avstrija, Roubaix — Francija, Trnava — ČSSR in Celje — gimnazija, torej 11 inozemskih zborov iz 9 držav ter 5 jugoslovanskih zborov. Osvojili pa so: 4 zlate plakete (MPZ Maribor, DPZ Szeged, Krakov in Plovdiv), 9 srebrnih plaket (MPZ Vantaa, Praga, DPZ Heidenheim, Poznanj, Velenje, Maribor, MMZ Graz, Trnava in Celje), 3 bronaste plakete (MPZ Skopje, MMZ Hartlepool in Roubaix). Teh koncertov sta se udeležila tudi avstrijski konzul dr. Walter Lichem ter tajnik angleškega konzulata Peter Elborn.

3. 6. Na mednarodnem srečanju pojoče mladine, ki postaja iz leta v leto pomembnejša mednarodna kulturna mladinska manifestacija je pelo 30 slovenskih mladinskih zborov v združenem zboru 10 pesmi. Čudovita sta bila zlitost in zvok mogočnega dvatisočglavega zbora, ki je pel sproščeno in enotno ter s takim občutjem in zanosom, da je pesem, ki je pela o mladosti in Titu, pomladi in naši ljubljeni zemlji, prevzela in osvojila vse.

Enajst inozemskih zborov je nato zapelo enajst ljudskih pesmi iz svojih dežel. To je bil zanimiv prikaz evropske ljudske pesmi in pozdrav Evrope naši pesmi, mladosti in Celju. Vsa prireditve je bila na visoki evropski ravni; bila pa je tudi dokaz, da je Celje pravi center evropske mladinske pesmi.

Prav tako so mednarodni koncerti po Sloveniji, na katerih so peli inozemski in domači zbori, pomembna posebnost celjskega festivala. Povezali so vso Slovenijo z najboljšimi evropskimi mladinskimi zbori. Povsod so bili ti koncerti pomembni kulturni dogodki in veličastna manifestacija medsebojne povezanosti pojoče mladine.

12 inozemskih zborov, vključno s Celovcem, je v času od 29. 5. do 7. 6. priredilo v Sloveniji 33 koncertov (Jesenice, Bled, Krško, Novo mesto, Zagorje ob Savi, Slovenska Bistrica, Polzela, Dobrna, Ljubljana, Trebnje, Mirna, Portorož, Koper, Sempeter v Savinjski dolini, Slovenj Gradec, Ravne, Vojnik, Maribor, Slov. Konjice, Titovo Velenje, Trbovlje, Laško, Gornja Radgona, Ptuj, Ljubno, Murska Sobota, Šentjur, Domžale, Železniki; po dva pa v Rogaški Slatini in Štorah), na katerih so prepevali tudi domači mladinski zbori. Povsod so te koncerte zelo skrbno pripravili, sprejeli inozemske pevce nadvse prisrčno, jim pokazali zanimivosti kraja, jih popeljali na svoje domove, kjer so tudi prespali, jim dali spominska darila itd. Tako so se ti pevci seznanili z naravnimi lepotami naše domovine, zgodovino in narodnoosvobodilno borbo, življenjem in razmerami pri nas. Vsi so bili nadvse zadovoljni, navdušeni in hvaležni za čudovita doživetja. Prepričani smo, da se bodo še vračali k nam in bodo ponesli v svet pravo resnico o Jugoslaviji.

Ves čas festivala je bila v muzeju revolucije tudi mednarodna razstava glasbene literature za mladinske zборе, učbenikov in priročnikov za glasbeni pouk. Razstavljena so bila dela novejšega datuma iz skoro vseh republik Jugoslavije ter Avstrije, Bolgarije, ČSSR, Finske, Madžarske, Poljske, Švedske in ZSSR.

Razstava je nudila lep pregled tovrstne literature pri nas in v svetu.

Vsa literatura, zbrana na razstavi, je obogatila festivalsko strokovno knjižnico.

MPF 1979 je organizacijsko izvedel novo ustanovljeni Zavod za kulturne prireditve pod vodstvom ravnatelja Edvarda Goršiča, številni delovni odbori MPF, idejno pripravil in vodil pa upravni odbor MPF s predsednikom dr. Emilom Rojcem in glavnim tajnikom Jurčutom Vrežetom.

XIV. Mladinski pevski festival je potekal od 28. do 31. maja 1981 in je tako kot zadnja leta obsegal zvezno in mednarodno tekmovanje pevskih zborov, koncert otroških zborov, množični koncert združenih zborov, posvetovanje glasbenih pedagogov ter mednarodno razstavo mladinske glasbene literature in učbenikov.

Na otvoritvenem koncertu je sodelovalo najboljših 7 slovenskih otroških zborov, na mednarodnem tekmovanju 24 mladinskih zborov iz vseh republik in Vojvodine ter v mednarodnem tekmovanju 14 zborov iz Avstrije, Bolgarije, Francije, Finske, Madžarske, Poljske, Sovjetske zveze, Velike Britanije, Zvezne republike Nemčije in Jugoslavije. Na obeh tekmovanjih je bilo poleg diplom podeljenih 14 zlatih, 9 srebrnih in 8 bronastih plaket. Zbore sta ocenjevali dve sedemčlanski ocenjevalni žiriji. Na množičnem koncertu združenih zborov je v vezanem programu partizanskih in domoljubnih pesmi nastopilo 32 zborov iz raznih krajev Slovenije s 1900 pevci. Skupno je v Celju nastopilo 74 zborov, oziroma približno 4500 pevcev.

Inozemski zbori so imeli tudi koncertne nastope v Celju ter v nekaterih drugih krajih Slovenije: Ajdovščina, Dobrna, Gomilsko, Ljubljana, Maribor, Novo mesto in Trebnje.

Posvetovanja se je udeležilo 95 glasbenih pedagogov, pogovarjali pa so se o temi »Glasbena vzgoja v usmerjenem izobraževanju.«

Na mednarodni razstavi učbenikov in mladinske zborovske literature so sodelovale založbe iz Avstrije, Bolgarije, Finske, Francije, Jugoslavije, Madžarske, Poljske in Zvezne republike Nemčije.

V okviru MPF smo organizirali tudi posvetovanje predstavnikov republiških zvez kulturnih organizacij o nadaljnji usmeritvi festivala. Udeležili so se ga le predstavniki Slovenije in Hrvaške, ki so v nevezanem razgovoru načeli nekatere probleme in dali nekaj pobud k še boljši programski usmeritvi festivala.

Finančno so MPF omogočile KSOC, KSS — skupaj s sredstvi za obogatitev RTV programov, celjske organizacije združenega dela, izvršni svet SOB Celje ter občinski sindikalni svet.

V Celju je koncerte MPF poslušalo približno 5.500 poslušalcev, v ostalih krajih pa približno 2.000.

ALOJZ MUSIČ

**OMAHNIL JE DREVESNI VELIKAN V CELJSKEM MESTNEM
PARKU**

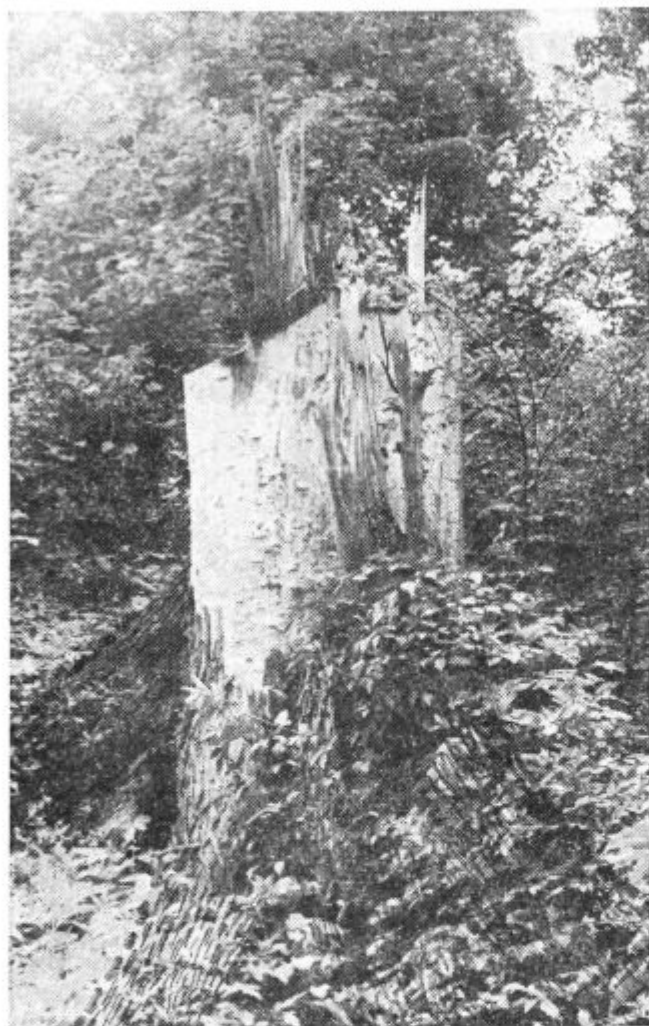
Posušil se je orjaški brest, iz neznanega vzroka. Za njim je ostala praznота, ki se zarašča z bezgovjem. Avtor je opravil vse možne izmere. Izčrpneje je v tem sestavku opisal podobo, sestavo lesa pa življenje in umiranje tega žlahtnega listavca, ki izumira. Visoka starost drevesa pokaže, da mu je rastišče ugajalo. Prav zato bi kazalo v opisanem okolju mestnega parka posaditi in negovati nekaj sadik te že zelo redke vrste.

EIN RIESIGER BAUM IM STADTPARK KIPPT UM

Aus unbekannten Gründen ging ein riesengrosser Ulmenbaum ein. Auf dem leeren Platz breitet sich jetzt Holunder aus. Der Verfasser führte alle möglichen Messungen aus. In diesem Beitrag beschreibt er ausführlich das Aussehen, die Zusammensetzung des Holzes, das Leben und Absterben dieses edlen Laubbaumes, der schon ausstirbt. Das hohe Alter des Baumes zeigt, dass ihm die Stelle wo er wuchs zusagte. Deshalb wäre es angebracht einige Exemplare dieser schon sehr seltenen Art auf dem beschriebenen Platz des Stadtparks anzupflanzen und zu pflegen.

V jugovzhodnem kotu celjskega mestnega parka ob Savinji — na začetku strmega roba vzhodno od rimskih izkopenin (Heraklejevega svetišča) — se je poleti 1977 dokončno posušilo okrog 30 m visoko listnato drevo, vrste gorski brest. Kakor okostnjak je pošastno štrlel v višavo, razkazujoč se vso jesen in vso zimo, dokler ga niso v marcu naslednjega leta podrli. Pustili so skoraj 2 m visok štor s premerom 104 cm. Nič koliko poskusnih žaginih rezov priča o prožnosti in trdnosti lesa. Zaradi ovalne oblike temeljnice in razkremenosti trodebelnega panja je bilo podiranje ne samo težavno ampak tudi tvegano. S štetjem branik mu je bila ugotovljena starost 150 let. Čelna ploškev pokaže izredno hitro rast in fino lesno strukturo. Očitno so drevesu ugajale mikroklimatske in talne razmere — na prirodnem rastišču javora in jesena (*Acereto* — *Fraxinetum*). Orjaški brest pa ni zapustil naraščaja.

Avtor: Alojz Mušič, višji gozdar. tehnik v pok., Celje

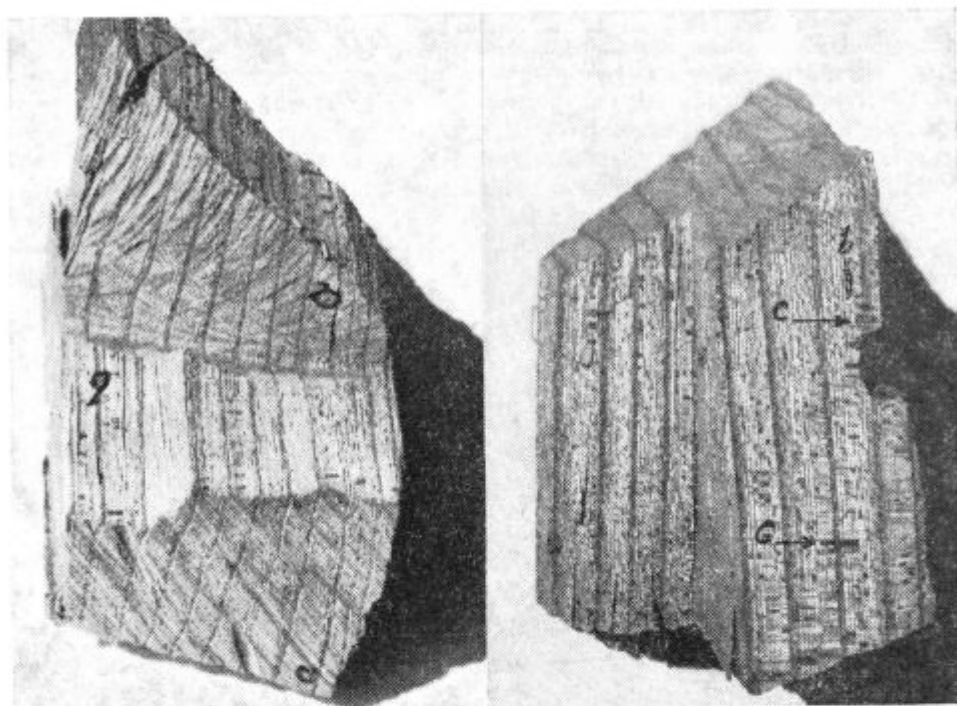

Drevesni štor z močnim koreninskim sistemom, ki je na sliki naznačen

Prebivalci z Maistrove ceste vedo povedati, da je bila krošnja tega drevesa spomladi 1977 še okrog 50 % zelena; sušenje se je začelo pri vrhu, nekaj vej pa je bilo že več let suhih. Vzporedno s sušenjem je odpadala skorja po vsem deblu. Skorja je debela, temno rjava in navpično razpokana.

Značilnosti lesa gorskega bresta

Srce je svetlo rjavo, beljava pa rumenkasta, široka. Meje poprečno 5 mm širokih rasti (branic) so kolobarno orisane (-a-) s finimi porami, traheje zgodnjega lesa so nanizane posamez ali v hrpicah, traheje poznega pa v vzporednih valovitih linijah. Lesni parenhim je fino vlaknat, rumenkaste barve z rožnatim odtenkom in srebrnkastega sijaja (-b-). Zgodnji les naglo prehaja v poznega. Radialni lesni traki

Dva vzorca lesa v prerezih: a) čelni rez: kolobarno razmeščene pore oz. traheje v »zgodnjem lesu« (pomladanskem sloju letno proizvedenega lesa); b) radialni pre-rez: vzdolžno parenhimsko celično tkivo; c) prečni (tangencialni) prerez: srčni trakj — radialno tračne parenhimske celice

Panj (čok)

so temnejši od ostalega lesa, — na radialnem prerezu — kakor sijajni ozki trakci, — na tangentialnem — pa kot kratke rjave črtice (-c-).

Brestov les je srednje težak, gost in trd, zelo uporaben za pohšitvo, v strugarstvu, kolarstvu in mizarstvu.

Gorski brest (*Ulmus glabra* Huds., sinonim *U. montana* With. je do 35 m visoko gozdno drevo (Evrope in zahodne Azije).

Gorski brest (*Ulmus glabra* Huds., sin. *U. montana* With.)
List, cveti, plodovi idr. (Iz šumarske enciklopedije)

Listi, 8—16 cm dolgi, obrnjene jajčaste oblike, nazobčani z zašiljenim vrhom, so na obeh straneh dlakavi in imajo večje število parno razvejanih žil. Listni peceljki so kratki. Cvetni venec je od zunaj dlakav, s 5—6 krpic in ravno toliko prašnikov — iznad venca; pelodovi mešički (anthere) so vijoličasti. Seme — orešek — je sredi ovalne perutke.

Gorski brest je zelo variabilna vrsta. Mnoge njegove oblike krasijo parke, (kakor var. *fastigiata* Loud. s piramidalno krošnjo in var. *pendula* Loud. s skoraj pravokotno spuščeni vejami). Ustrezajo mu globlja in sveža tla, bolj vlažni doliči; prirodno se družijo z navadnim jesenom in gorskim javorom. Proti mrazu je odporen.

Brest pa ima mnogo škodljivcev — insektov in glivičnih bolezní. Najnevarnejša je nalezljiva »Holandska brestova bolezen.« Povzročajo jo gliva *Orphiostoma ulmi* (Buism.), sin. *Ceratostomella ulmi* (Schwarz). Infekcija na vejicah in vejah se postopno dalje širi — v deblo, konča se vedno s sušenjem drevesa. Bolezen prenašajo in širijo lubadarji in drugi kukci lesarji, katerih ličinke se — z razširjanjem rogov — razvijajo pod skorjo oziroma v beljavi lesa.

Bolezensko propadanje brestov se je pričelo nekako po prvi svetovni vojni. Danes so pri nas gorski bresti že redkost. Najdejo se v bolj izoliranih legah, predvsem v gorskih predelih, v nižavju pa predvsem po parkih. V Mokricah (pri Brežicah) npr. lahko vidimo skupino starih brestov. Dva stoletnika stojita pri Vrtnarski šoli v Medlogu (pri Celju). Pod severnim stolpom Lemberškega gradu pri Strmcu (ob cesti na Dobrno) je bila skupina prelepih starih gorskih brestov — ravnih in visokih; pred kakimi 25 leti so jih krajanji samovoljno posekali. Prav zato, ker ta žlahtna domača vrsta gozdnih dreves izumira, je vsaka izguba boleča. Zdrava drevesa te vrste naj bi bila strogo zaščitena.

Orjaški brest v celjskem parku, ki se je razmeroma hitro posušil, pokaže na čelnem prerezu panja zdrav videz, tudi na srcu ni videti kakih znakov gnilobe. Njegovi zajetni čoki, ki so dolgo ležali v parku, bi bili interesantni tudi za kiparja, seveda če prej ne postanejo žrtev glive.

Krajanji pravijo, da je bilo nekoč na prostoru pri rimskih izkopaninah (v zavoju Maistrove ceste) več velikih eksotičnih dreves raznih vrst, med njimi tudi brest. Posekali so jih za časa zazidavanja. To občutno škodo bi bilo mogoče popraviti, čeprav z zamudo, s tem da bi pristojna KS s sodelovanjem hortikulturikov na omenjenem še nezazidanem zemljišču — sedaj po HMEZADU v najem danem malodonosnem travniku — osnovala javni park z eksotičnim drevjem. Kazalo bi zanimati se tudi za brestove sadike. V mestnem parku bi se našlo ustrežajoče mesto zanje.

CELJSKI ZBORNIK 1977—1981

Izdala in založila
Kulturna skupnost občine Celje
(Predstavnik Aleksa Gajšek-Krajnc)

Izdajateljski svet:
Anton Aškerc, Dane Debič, Matjaž Jeršin,
Drago Medved, Matej Rode, Dora Rovere,
Jože Volfand, Janez Žmavc (predsednik)

Uredniški odbor:
Anton Aškerc, Jože Gluk, Gustav Grobelnik,
Stane Koželj, Darko Maligoj, Stane Mrvič,
Vlado Novak (odgovorni urednik), dr. Franc
Planinšek, Jurij Sadar

Tehnična ureditev: Franjo Mauer

Redakcija zaključena 7. 12. 1981

Tisk:
AERO, kemična, grafična in papirna
industrija Celje

Dotiskano v aprilu 1982

OBVESTILO

V zalogi je še nekaj dosedanjih izdaj po spodaj navedenih cenah:

Redne izdaje:

CELJSKI ZBORNIK 1951 (vezano celo platno)	15,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1957 (vezano celo platno)	15,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1957 (broš.)	10,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1958 (broš.)	10,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1960 (broš.)	10,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1961 (broš.)	20,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1962 (broš.)	15,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1963 (broš.)	25,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1964 (broš.)	25,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1965 (broš.)	50,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1967 (broš.)	50,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1968 (broš.)	50,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1969/70 (broš.)	50,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1971/72 (broš.)	75,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1973/74 (broš.)	150,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1975/76 (broš.)	200,00 din
CELJSKI ZBORNIK 1977—1981 (broš.)	400,00 din

V letih 1952 do 1956 ter 1966 zbornik ni izšel, zbornik za leto 1959 pa je razprodan.

Izredne izdaje:

ASKERČEV ZBORNIK 1956 (broš.)	10,00 din
Janez Žmavc: V PRISTANU SO OREHOVE LUPINE 1958 (broš.)	4,00 din
Anton Sore: GEOGRAFIJA NEKATERIH DELOV CELJSKE MAKROREGIJE 1969 (broš.)	25,00 din
Ivan Stopar: OPATIJSKA CERKEV V CELJU 1971 (broš.)	25,00 din
Janko Orožen: ZGODOVINA CELJA IN OKOLICE II. 1974 (vezano celo platno)	180,00 din
Janko Orožen: ORIS SODOBNE ZGODOVINE CELJA IN OKOLICE 1981 (vezano celo platno) To knjigo prodaja Turistično društvo Celje, Tomšičev trg 7, po ceni	500,00 din

Knjigarnam dajemo na zgornje cene 20 % rabat.

Naročila za ostale izdaje pošljite na naslov:

CELJSKI ZBORNIK

63001 Celje, Muzejski trg 1

Vplačila pa nakazujte na ZR št. 50700-646-16 (Kulturna skupnost občine Celje za Celjski zbornik).